

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ

ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ
του

Αποστολόπουλου Νικόλαου

**Μηχανισμοί διαμόρφωσης της ιστορικής κουλτούρας και συνείδησης
των φοιτητών και φοιτητριών των Παιδαγωγικών Τμημάτων**

Επιβλέπων Καθηγητής:

Κόκκινος Γεώργιος, Καθηγητής Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης
Πανεπιστημίου Αιγαίου

Μέλη τριμελούς επιτροπής:

Κόκκινος Γεώργιος, Καθηγητής Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης
Πανεπιστημίου Αιγαίου

Αθανασιάδης Ηλίας, αφυπηρετήσας Καθηγητής Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής
Εκπαίδευσης Πανεπιστημίου Αιγαίου

Κιμουρτζής Παναγιώτης, Καθηγητής Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης
Πανεπιστημίου Αιγαίου

Μέλη επταμελούς επιτροπής:

Κόκκινος Γεώργιος, Καθηγητής Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης
Πανεπιστημίου Αιγαίου

Αθανασιάδης Ηλίας, αφυπηρετήσας Καθηγητής Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής
Εκπαίδευσης Πανεπιστημίου Αιγαίου

Κιμουρτζής Παναγιώτης, Καθηγητής Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης
Πανεπιστημίου Αιγαίου

Ανδρέου Ανδρέας, Καθηγητής Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης
Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας

Γαγανάκης Κωνσταντίνος, Αναπληρωτής Καθηγητής Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας
Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών

Παληκίδης Άγγελος, Αναπληρωτής Καθηγητής Τμήματος Ιστορίας και Εθνολογίας
Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης

Κασβίκης Κωνσταντίνος, Μόνιμος Επίκουρος Καθηγητής Παιδαγωγικού Τμήματος
Δημοτικής Εκπαίδευσης Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας

ΙΟΥΛΙΟΣ 2021

*Στον παππού μου Νίκο και στη γιαγιά μου Τασία που μου
έμαθαν να μη βγάζω ποτέ τα όνειρά μου σε πλειστηριασμό.*

Στους φίλους που μου στάθηκαν και στους εχθρούς που με πείσμωναν.

Περί ιστορίας

Οι ήρωες των παραμυθιών σου
με το μέτωπο ψηλά,
οι ένοχοι της ιστορίας
σκυφτοί στο χρόνο.

Ένα παραμύθι
δε ρωτάει ούτε γιατί
ούτε δικαστήρια στήνει.

[Στυλιανού, Κ. (2019). *Σε δεύτερο ενικό*. Λεμεσός: Αναζητήσεις, σ. 21]

Εικόνα: Οι σημαίες της Επανάστασης του 1821 κυματίζουν στην παραλία της Χαλκίδας με αφορμή την επέτειο της συμπλήρωσης των 200 χρόνων από την Εθνική Παλιγγενεσία, Μάιος 2021 (φωτό Αποστολόπουλος Νίκος)

Περί ιδεολογίας

Δε σε κούρασε;

Δε σε κούρασε

η ανάσα της αναπνοής σου;

Ο αντίλαλος της φωνής σου;

Ονειρεύτηκες ποτέ;

Ονειρεύτηκες ποτέ

άλλες ανάσες να γεμίζουν την αναπνοή σου;

Άλλες φωνές να πλουτίζουν τη φωνή σου;

Αλήθεια, δε λυπάσαι;

Η επιγραφή

«Η ιδεολογία, ο εχθρός της αλήθειας»,

έμεινε μονάχη της στον τοίχο.

[Στυλιανού, Κ. (2019). *Σε δεύτερο ενικό*. Λεμεσός: Αναζητήσεις, σ. 20]

Περιεχόμενα

Περίληψη.....	8
Abstract.....	10
Ευχαριστίες.....	12
Εισαγωγή.....	14
ΜΕΡΟΣ Α΄ – ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ	
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. Συνείδηση και ιστορική συνείδηση	
1.1. Προσεγγίσεις στην έννοια της συνείδησης. Μια κριτική επισκόπηση	20
1.2. Θεωρητική επισκόπηση του όρου, του περιεχομένου και των διαστάσεων της ιστορικής συνείδησης.....	24
1.3. Η θεωρία του Jörn Rüsen για την ιστορική συνείδηση.....	50
1.4. Η ιστορική μάθηση.....	57
1.5. Η τυπολογία του Rüsen για την ιστορική συνείδηση.....	61
1.5.1. Ο παραδοσιακός τύπος ιστορικής συνείδησης.....	62
1.5.2. Ο παραδειγματικός τύπος ιστορικής συνείδησης.....	64
1.5.3. Ο κριτικός τύπος ιστορικής συνείδησης.....	66
1.5.4. Ο γενετικός τύπος ιστορικής συνείδησης.....	69
1.6. Ο ρόλος της μνήμης ως διαύλου επικοινωνίας με το παρελθόν και η σχέση της με την ιστορία.....	72
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. Κουλτούρα και ιστορία	
2.1. Η συγχρονική διάσταση της ιστορίας και η σχέση της με την κουλτούρα.....	84
2.2. Η ανάδυση της ιστορικής κουλτούρας στο πεδίο της Διδακτικής της Ιστορίας: Μια ιστορική επισκόπηση.....	87
2.3. Το περιεχόμενο της ιστορικής κουλτούρας.....	93
2.4. Τα επίπεδα ανάλυσης της ιστορικής κουλτούρας.....	98
2.4.1. Η αφήγηση ως αναπαράσταση του παρελθόντος και συστατικό στοιχείο της ιστορικής κουλτούρας.....	100

2.4.2. Τα επίπεδα της ιστορικής αφήγησης μέσα από την οπτική του Jerzy Topolski.....	119
2.4.3. Η λειτουργία και οι τύποι της ιστορικής αφήγησης.....	126
2.4.4. Η εξελικτική πολιτισμική θεωρία του Egan και η πορεία συγκρότησης ιστορικής και αφηγηματικής σκέψης.....	133
2.4.5. Ο ρόλος και τα είδη της αφηγηματικής δομής στην ιστορική εκπαίδευση.....	136
2.4.6. Οι μνημονικές δομές και η σχέση τους με την ιστορική κουλτούρα.....	149
2.4.7. Stolpersteine: «Σκοντάφτοντας» στη μνήμη. Μια αντιμνημειακή έκφανση της Δημόσιας Ιστορίας.....	169
2.4.8. Η συμβολή των θεμελιωδών ιστορικών αντιλήψεων ως επιπέδου ανάλυσης της ιστορικής κουλτούρας.....	180
2.5. Διερεύνηση των διαστάσεων της ιστορικής κουλτούρας.....	190
2.6. Από την ιστορία στην ιστορική συνείδηση, την ιστορική κουλτούρα και την ιστορική ταυτότητα: Αναδεικνύοντας τις εννοιολογικές συνδέσεις.....	198
2.7. Οι χρήσεις της ιστορίας και οι σχέσεις τους με την ιστορική συνείδηση και την ιστορική κουλτούρα.....	205

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. Ιστορική κουλτούρα και δημόσια ιστορία

3.1. Η ιστορία συμβαίνει στον δημόσιο χώρο.....	222
3.2. Επισκόπηση στην ανάδυση και θεσμοποίηση της δημόσιας ιστορίας ως διεθνούς φαινομένου.....	236
3.3. Εννοιολογική διασαφήνιση του όρου και του πεδίου της δημόσιας ιστορίας.....	253
3.4. Χαρτογράφηση και εξέλιξη της δημόσιας ιστορίας στην Ελλάδα: Παραδείγματα χρήσεων και καταχρήσεων της ιστορίας στην ελληνική δημόσια σφαίρα.....	283
3.4.1. Ακαδημαϊκή ιστοριογραφία και δημόσια ιστορία: Ενδεικτικές περιπτώσεις.....	283
3.4.2. ΜΜΕ και δημόσια ιστορία: Ενδεικτικές περιπτώσεις.....	294
3.4.3. Προφορική ιστορία και δημόσια ιστορία: Η ενεργοποίηση της κοινωνίας των πολιτών.....	302
3.4.4. Πολιτικά κόμματα, φορείς και νεολαίες κομμάτων: Συνεισφέροντας στη δημόσια ιστορία και στη συλλογική μνήμη.....	305
3.4.5. Συμβολικοί πόλεμοι για την ιστορία.....	315
3.4.5.1. Οι πολιτικοί και η Εκκλησία ως «παραγωγοί» συμβολικών πολέμων για την ιστορία στον δημόσιο χώρο: Μερικά χαρακτηριστικά παραδείγματα.....	315

3.4.6. Λογοτεχνία και δημόσια ιστορία. Ενδεικτικές περιπτώσεις.....	325
3.4.7. Αρχαιολογία και δημόσιος χώρος: Η περίπτωση της δράσης «Αόρατα μνημεία - Ψηφιακή μνήμη».....	329
3.4.8. Άλλες πρωτοβουλίες και δράσεις φορέων στο πεδίο της δημόσιας ιστορίας.....	333
3.4.9. Βιντεοπαιχνίδια και ιστορία.....	344

ΜΕΡΟΣ Β΄ - Η ΕΡΕΥΝΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

4.1. Η υλοποίηση μιας επιστημονικής έρευνας: Μερικές εισαγωγικές παρατηρήσεις.....	349
4.2. Ο σκοπός και η συμβολή της παρούσας έρευνας.....	350
4.3. Μεθοδολογία της έρευνας.....	351
4.4. Στατιστική ανάλυση των ευρημάτων της έρευνας.....	354
4.4.1. Δημογραφικά, κοινωνικά, ιδεολογικά και μορφωτικά χαρακτηριστικά των φοιτητών/-τριών του δείγματος.....	354
4.4.2. Φορείς δημόσιας ιστορίας.....	445
4.4.3. Η Ιστορία ως επιστήμη.....	578
4.5. Συσχέτιση μεταβλητών.....	593

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

5.1. Ιεραρχική ταξινόμηση: Τα αποτελέσματα της Πολυδιάστατης Ανάλυσης και τα κριτήρια διαφοροποίησης ή ταξινόμησης των φοιτητών/-τριών των Παιδαγωγικών Τμημάτων.....	623
5.2 Το περιεχόμενο των ομάδων των φοιτητών/-τριών των Παιδαγωγικών Τμημάτων.....	639
Συμπεράσματα της έρευνας.....	663
Βιβλιογραφικές αναφορές.....	674
Παράρτημα.....	723

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στη σημερινή εποχή της κυριαρχίας των Μέσων και της τεχνολογίας η αλληλεπίδραση των κοινωνιών με τις εμπειρίες του παρελθόντος δεν συντελείται μονοσήμαντα αλλά πολυεπίπεδα και πλουραλιστικά. Ένα ολόκληρο φάσμα θεσμικών και εξωθεσμικών μηχανισμών, συνυφασμένων με την πολιτιστική βιομηχανία και τη δημόσια ιστορία (public history) παράγει και διαχέει στη δημόσια σφαίρα, συχνά με βιομηχανοποιημένο τρόπο, εκλαϊκευμένες πολυτροπικές ιστορικές αναπαραστάσεις και αφηγήσεις για πτυχές του παρελθόντος, αξιοποιώντας για την επίτευξη του σκοπού αυτού έναν ολόκληρο αστερισμό ετερογενών και σε πολλές των περιπτώσεων ευφάνταστων πρακτικών. Η αναζωπύρωση της μνήμης «από τα κάτω», σε συνδυασμό με τον εντεινόμενο κατακερματισμό της ιστορικής γνώσης, τις διαρκείς επιτυχώσεις της και την πολλαπλότητα των περιβαλλόντων στα οποία συγκροτούνται και αναπαράγονται συχνά αντιτιθέμενες ερμηνείες της, αν και εκδημοκρατίζουν και ριζοσπαστικοποιούν το παρελθόν συνάμα το εμπορευματοποιούν αναγάγοντάς το σε καταναλωτικό πολιτισμικό προϊόν ή επίδικο ζήτημα με πολιτικές, ιδεολογικές ή ταυτοτικές προεκτάσεις στο παρόν. Η κάθε μορφής πραγμάτευση του ιστορικού παρελθόντος, οι χρήσεις του στο παρόν και όλοι οι διαθέσιμοι επικοινωνιακοί τρόποι διαμέσου των οποίων συγκροτεί μια κοινωνία ιστορικά νοήματα και αντιλήψεις για τον εαυτό της, συνιστούν την ιστορική της κουλτούρα. Στη διαμόρφωση της τελευταίας, όπως και της ιστορικής συνείδησης, τον πρώτο λόγο δεν έχουν μόνο οι ιστορικοί ούτε ο σχολικός μηχανισμός. Δημοσιογράφοι, πολιτικά κόμματα, ιεράρχες, σκηνοθέτες κινηματογραφικών ταινιών, ξεναγοί, bloggers, φορείς της κοινωνίας των πολιτών, εκπαιδευτικοί, λογοτέχνες, μουσειολόγοι, ιστοριοδίφες, «τόποι μνήμης» κ.ά. συνεισφέρουν στον εμπλουτισμό του κεφαλαίου της ιστορικής κουλτούρας με τα όσα παράγουν σε συμβολικό ή πρόδηλο επίπεδο, εγκαθιδρύοντας μια νέα πολυφωνική συνθήκη στη σχέση μιας κοινωνίας με το παρελθόν της, στον τρόπο που το εσωτερικεύει, το διαχειρίζεται, το αφηγηματοποιεί και το επανεγγράφει στο παρόν της, σύμφωνα με τις ανάγκες της και τις προσδοκίες της για το μέλλον. Οι εκπαιδευτικοί, ως διαμεσολαβητές των ιστορικών γνώσεων αλλά και ως «εντολοδόχοι» του επίσημου κρατικού αφηγήματος και της κυρίαρχης ιδεολογίας, έχουν επιφορτιστεί από κοινού με τις σχολικές τελετουργίες και τις επιτελέσεις (παρελάσεις, σχολικές γιορτές, θεατρικά δρώμενα με ιστορικό χαρακτήρα κ.λπ.) τον ρόλο του διαμορφωτή της ιστορικής αλλά και της εθνικής συνείδησης των μαθητών/-τριών. Οι προϋπάρχουσες αντιλήψεις τους και η ιστορική τους κουλτούρα, αποτελούν απότοκα των δικών τους σχολικών χρόνων και της μετέπειτα επαφής τους με το ιστορικό παρελθόν αφενός στο στάδιο της αρχικής τους κατάρτισης στο πανεπιστήμιο και αφετέρου κατά τη διάρκεια της

επαγγελματικής τους πορείας. Ειδικά κατά τη φάση των σπουδών τους, η χαρτογράφηση του νοητικού τους ορίζοντα, των πηγών προέλευσης των ιστορικών τους γνώσεων, των αντιλήψεών τους και των αναπαραστάσεών τους για την ιστορία και την ταυτότητα, καθώς επίσης και των μηχανισμών που ασκούν μικρότερη ή μεγαλύτερη επίδραση στην ιστορική και πολιτισμική τους συνείδηση αλλά και στην υπό διαμόρφωση στο πανεπιστήμιο επιστημονική τους συγκρότηση αποτελεί αναγκαιότητα για την αναμόρφωση του μαθήματος της Ιστορίας στο σχολείο και τον εκσυγχρονισμό των υφιστάμενων μαθησιακών και διδακτικών πρακτικών, έτσι ώστε αυτές να καταστούν συμβατές με τις επιστημολογικές εξελίξεις του πεδίου της Διδακτικής της Ιστορίας και τις πραγματικές συνθήκες και ανάγκες των καιρών. Η έρευνα που διενεργήθηκε σε 537 φοιτητές και φοιτήτριες των Παιδαγωγικών Τμημάτων (δασκάλων και νηπιαγωγών) της επικράτειας, στο πλαίσιο της παρούσας διδακτορικής διατριβής, συμβάλλει με τα ευρήματά της προς αυτή την κατεύθυνση.

Λέξεις-κλειδιά: ιστορική κουλτούρα, ιστορική συνείδηση, δημόσια ιστορία, ιστορική εκπαίδευση, φοιτητές/-τριες Παιδαγωγικών Τμημάτων.

ABSTRACT

In the modern media and technology dominated age, interaction between societies and past experiences is not unambiguous but multilevel and pluralistic. Popularized multimodal historical representations and narratives of aspects of the past are produced and diffused into the public sphere through a wide range of institutional and extra-institutional mechanisms, intertwined with cultural industry and public history, often in an industrialized way, employing a whole constellation of heterogeneous and in many cases creative practices. Notwithstanding the fact that the past is being democratized and radicalized by the resurgence of memory "from below", in combination with the intensifying fragmentation of historical knowledge and the multiplicity of environments in which often conflicting interpretations are formed and reproduced, it is also argued that the past is being commodified as a consumer cultural product or an issue at stake with political, ideological or identity implications in the present. Diverse ways of addressing the issue of historical past, its uses in the present and all the available means of communication through which a society constructs historical meanings and perceptions of itself, constitute its historical culture. In the formation of the latter, as well as of the historical consciousness, not only the historians nor the school mechanism have the first say. Journalists, political parties, hierarchs, film directors, tour guides, bloggers, civil society activists, educators, writers, museologists, historians, "places of remembrance", etc. contribute to the enrichment of historical culture with what they produce both on a symbolic and on non-symbolic level, establishing a new pluralistic condition in the relationship of a society to its past, in the way it internalizes, manages, narrates and rewrites it in its present, according to its needs and its expectations for the future. Teachers, as mediators of historical knowledge and "agents" of the official state narrative and the dominant ideology, have been entrusted with the responsibility of not only organizing school events (parades, school ceremonies, theatrical events of historical character, etc.) but also raising students' historical and national awareness. Their pre-existing perceptions and their historical culture are the result of their own education and the subsequent contact with the historical past that they had during both their initial training at the university and their professional career. In particular, research on their cognitive perception, the sources of their historical knowledge, their representations of history and identity, as well as on the mechanisms that have a greater or lesser influence on their historical and cultural consciousness but also on their scientific development during their studies at the university, constitutes an integral part of the restructuring of the subject of History in schools and the modernization of the existing learning and teaching practices, so that they become

compatible with the epistemological developments in the field of History Teaching and the real conditions and needs of the modern age. The findings of the research conducted for the purpose of the present doctoral dissertation involving 537 students of Greek Pedagogical Departments (teachers and kindergarten teachers) indicate the need for redesigning History learning and teaching practices in schools.

Keywords: historical culture, historical consciousness, public history, history education, students of Greek Pedagogical Departments.

Ευχαριστίες

«Σαν βγεις στο πηγαϊμό για την Ιθάκη να εύχεται να είναι μακρύς ο δρόμος, γεμάτος περιπέτειες, γεμάτος γνώσεις». Οι στίχοι αυτοί του Κωνσταντίνου Καβάφη από το ποίημά του «Ιθάκη» περιτριγύριζαν στη σκέψη μου από την επόμενη κιόλας ημέρα της έγκρισης για την εκπόνηση της παρούσας διδακτορικής διατριβής στο ΠΤΔΕ του Πανεπιστημίου Αιγαίου. Γέννημα θρέμμα του «Αιγαίου» στη Ρόδο, ολοκλήρωσα τις προπτυχιακές και μεταπτυχιακές μου σπουδές στο Τμήμα, αποκομίζοντας γνωστικά εφόδια, καλούς φίλους, εμπειρίες, μα προπαντός, έναν νέο τρόπο σκέψης και αντίληψης του κόσμου, πολύ διαφορετικό από εκείνον που συστηματικά και χωρίς καμία έμπνευση μου είχε καλλιεργήσει το σχολείο. Η περίοδος των φοιτητικών χρόνων στη Ρόδο υπήρξε αναντίρρητα σταθμός για μένα. Όχι τόσο εξαιτίας του ανέφελου και ανέμελου παρελθόντος της όσο εξαιτίας ορισμένων σημαντικών ακαδημαϊκών, μα πρωτίστως δασκάλων, με τους οποίους διασταυρώθηκαν οι δρόμοι μας και οι ιδέες μας στα αμφιθέατρα και στις αίθουσες διδασκαλίας της Σχολής. Ένας εξ αυτών υπήρξε ο επιβλέπων της διδακτορικής μου διατριβής κ. Γιώργος Κόκκινος. Ανέκαθεν με γοήτευε η Ιστορία, ακόμα κι αν η επαφή μου με αυτή συνοδεύτηκε από τις γνωστές παθογένειες του σχολικού μαθήματος. Συλλέκτης παλιών νομισμάτων, γραμματοσήμων και παντός είδους αντικειμένων από μικρός, πάντα πίστευα, για έναν περίεργο λόγο, πως το παρελθόν έχει να μου πει κάτι σημαντικό για την παροντική μου ζωή. Γι' αυτό φρόντιζα να συνομιλώ συχνά πυκνά μαζί του με ποικίλους τρόπους. Ο Καθηγητής του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Αιγαίου κ. Γιώργος Κόκκινος μέσα από τις διαλέξεις του με ώθησε να συνδιαλεχθώ με την ετερότητα του παρελθόντος και να αγαπήσω περαιτέρω την Ιστορία, όχι για τα προφανή και κοινότυπα με τα οποία νομίζουν οι περισσότεροι ότι σχετίζεται, αλλά για εκείνα που οι πιο αφελείς έχουν την εντύπωση πως δε σχετίζεται. Ολοκληρώνοντας αυτό το κάθε άλλο παρά ακύμαντο ταξίδι της γνώσης, καρπό του οποίου αποτελεί το παρόν συγγραφικό πόνημα, του οφείλω ένα μεγάλο ευχαριστώ από καρδιάς γιατί χωρίς τη συνδρομή του σε όλες τις φάσεις των σπουδών μου ίσως αυτό το ταξίδι και να μην είχε αρχίσει καν. Κυρίως όμως εκφράζω τις ευχαριστίες μου προς το πρόσωπό του γιατί με έμαθε να παλεύω εσωτερικά με τις ιδεοληψίες μου και να τις μετασχηματίζω σε δημιουργική σκέψη και πολυπρισματική θεώρηση των πραγμάτων, να χαλιναγωγώ τις ιδεολογικές μου παρορμήσεις και να τις παραγνωρίζω κάθε φορά που εισέρχομαι στην άβυσσο της μελέτης του πολυσύνθετου και όχι κανονιστικού ως προς τις ερμηνείες του ιστορικού παρελθόντος.

Δεν θα μπορούσα φυσικά να παραλείψω να εκφράσω τις θερμές ευχαριστίες μου και προς τα άλλα δύο μέλη της τριμελούς επιτροπής της διδακτορικής μου διατριβής, τον αφυπηρητήσαντα Καθηγητή του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης του πανεπιστημίου Αιγαίου κ. Ηλία Αθανασιάδη και τον Καθηγητή του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Αιγαίου κ. Παναγιώτη Κιμουρτζή. Η πολύτιμη καθοδήγηση του πρώτου και η συμβολή του στο στατιστικό μέρος της έρευνας της παρούσας διατριβής υπήρξε καθοριστικής σημασίας και χωρίς αυτήν δε θα μπορούσε το παρόν εγχείρημα να περατωθεί με επιτυχία, εκπληρώνοντας τους στόχους του. Οι δε χρήσιμες παρατηρήσεις του δευτέρου και η ευγενική ανταπόκρισή του σε κάθε προβληματισμό μου κατά τη διάρκεια των ετών της διατριβής συνέβαλαν τα μέγιστα.

Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω ιδιαίτερα για τις καίριες επισημάνσεις τους και την υπομονή τους να μελετήσουν το πολυσέλιδο κείμενο της διατριβής μου τα υπόλοιπα μέλη της επταμελούς επιτροπής του διδακτορικού μου, τον κ. Ανδρέα Ανδρέου, Καθηγητή του ΠΤΔΕ του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας, τον κ. Κωνσταντίνο Γαγανάκη, Αναπληρωτή Καθηγητή του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του ΕΚΠΑ, τον κ. Άγγελο Παληκίδη, Αναπληρωτή Καθηγητή του Τμήματος Ιστορίας και Εθνολογίας του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης και τον κ. Κωνσταντίνο Κασβίκη, Επίκουρο Καθηγητή του ΠΤΔΕ του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας.

Θερμές ευχαριστίες θα ήθελα ακόμα να απευθύνω στους διδάσκοντες και τις διδάσκουσες των Παιδαγωγικών Τμημάτων που ανταποκρίθηκαν ασμένως στο αίτημά μου για τη συλλογή των δεδομένων της έρευνας.

Φυσικά, δε θα μπορούσα να μην εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου απέναντι στην οικογένειά μου που μου συμπαραστάθηκε όλα αυτά τα έτη της ενασχόλησής μου με τη διατριβή, επιδεικνύοντας κατανόηση και αγόγγυστη υπομονή μέχρι την ολοκλήρωσή της. Τέλος, οφείλω επίσης ένα μεγάλο ευχαριστώ στους/στις ακόλουθους/ες φίλους/ες και φίλες, που με τις όμορφες και ουσιαστικές συζητήσεις μας μου έδωσαν ερεθίσματα για σκέψη και περαιτέρω αναζητήσεις: Μανόλη Πυργιωτάκη, Ρένα Μαρκάκη, Φάνη Μπαρμπούνη, Κυριάκο Στυλιανού, Νικόλαο Ρέλλο, Κώστα Πορτοκαλλίδη, Δαβίδ Αγγελόπουλο, Κώστα Παπαγεωργόπουλο και Μάγδα Κουτσούρη.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

[...] Η ιστορική γνώση αναβλύζοντας από αστείρευτες πηγές εισρέει ακατάπαυστα, το ξένο και ασύντακτο υλικό συνωστίζεται, η μνήμη ανοίγει όλες τις πύλες της χωρίς ωστόσο να είναι αρκούντως ανοιχτή, η φύση καταβάλλει υπέρτατη προσπάθεια να υποδεχθεί όλους τους ξένους επισκέπτες, να τους τακτοποιήσει, να τους τιμήσει, αυτοί όμως αντιμάχονται ο ένας τον άλλον και φαίνεται πως είναι αναγκασμένη να τους νικήσει όλους και να τους καθυποτάξει προκειμένου να μην αφανιστεί και η ίδια εξαιτίας της πάλης τους [...]

Friedrich Nietzsche¹

Οι ανθρώπινες κοινωνίες διαμέσου της ιστορίας και της μνήμης διατηρούν αναμφισβήτητα μια στενή σχέση με το παρελθόν τους. Θα μπορούσε κάποιος να τη χαρακτηρίσει ως ζωοποιό, ηδονική, ενίοτε φετιχιστική και συγχρόνως τραυματική ή συγκρουσιακή. Αυτή η έκδηλη και εγγενής αντινομία που διέπει τη συγκεκριμένη σχέση όμως δεν συνιστά κάτι περίεργο από τη στιγμή που ο ρόλος και οι χρήσεις του παρελθόντος στο εκάστοτε παρόν ποικίλλουν, υπηρετώντας πολλές και διαφορετικές ανάγκες πολλών και διαφορετικών ατόμων ή συλλογικοτήτων.

Ο Lowenthal στο εισαγωγικό μέρος της προ ολίγων ετών αναθεωρημένης έκδοσης του βιβλίου του *The Past is a Foreign Country* αναφέρει πως «το παρελθόν είναι πανταχού παρόν, καθώς ζει και αναπνέει σε κάθε γωνιά του κόσμου. Αναμνήσεις, αρχεία, παλίμψηστα, μνημεία και αναμνηστικά αντικείμενα στηρίζουν και συντηρούν την ύπαρξη των ανθρώπων»². Κάθε σκέψη ή πράξη των τελευταίων συνδέεται άμεσα ή έμμεσα με τις εμπειρίες του χθες. Το παρελθόν, συνιστώντας διάσταση της ανθρώπινης συνείδησης και συστατικό στοιχείο της συγκρότησης των θεσμών, των αξιών, των ταυτοτήτων και άλλων θεμελιακών στοιχείων των κοινωνιών³, υπόκειται σε αλλεπάλληλες διαμεσολαβήσεις στο παρόν από τις οποίες προκύπτουν πολλαπλές και πολύμορφες αφηγηματικές αναπαραστάσεις αλλά και ερμηνείες, συχνά ετερογενείς και αντικρουόμενες μεταξύ τους.

---

¹Νίτσε, Φ. (2010). *Ιστορία και Ζωή* (μτφρ. Ν. Μ. Σκουτερόπουλος). Αθήνα: Γνώση, σ. 42.

²Lowenthal, D. (2015). *The Past is a Foreign Country – Revisited*. Cambridge: CambridgeUniversityPress, p. 1-2.

³Σμυρναίος, Α. (2013). *Ιστορίας μάθησις: Ζητήματα φιλοσοφίας και Διδακτικής της Ιστορίας*. Αθήνα: Γρηγόρη, σ. 13.

Τις τελευταίες δύο δεκαετίες, με την ψηφιακή επανάσταση και τον ενεργό ρόλο των ΜΜΕ στις διαδικασίες πραγμάτευσης και ανασύστασης του παρελθόντος, οι διαμάχες γύρω από διάφορα ιστορικά ζητήματα καθώς επίσης και η παραγωγή ιστορικών αφηγημάτων και αναπαραστάσεων στη δημόσια σφαίρα αυξήθηκαν κατακόρυφα, ενώ μνημονικά θραύσματα, παραγνωρισμένα ή «αδικημένα» από τους ιστορικούς, ήρθαν στο φως διεκδικώντας αναγνώριση και ισόκυρη θέση στο κυρίαρχο αφήγημα. Αυτή η έκρηξη της ιστορίας (history boom) και της μνήμης (memory boom) με την ταυτόχρονη ανάδυση του πεδίου της δημόσιας ιστορίας (public history) και της βιομηχανίας της Κληρονομιάς (heritage industry)⁴ δημιούργησαν νέα δεδομένα τόσο στο πώς κατανοούν οι άνθρωποι τους εαυτούς τους και τον κόσμο όσο και στο πώς σχετίζονται με την ιστορία και το παρελθόν γενικότερα. Οι φορείς και οι μηχανισμοί παραγωγής ιστορικής κουλτούρας πολλαπλασιάστηκαν, μεταβάλλοντας έτσι κατά πολύ μέσω των εναλλακτικών πρακτικών τους τις παραδοσιακές μεθόδους αλλά και τους τρόπους ανασυγκρότησης, στοχασμού, προσπέλασης και νοηματοδότησης των περασμένων από τα κοινωνικά υποκείμενα. Το παρελθόν πλέον βιώνεται από τους ανθρώπους πολυποίκιλα και μέσω ετερόκλητων διαύλων σε κάθε σχεδόν βήμα της καθημερινής τους ζωής, έξω από τους παραδοσιακούς χώρους των σχολικών αιθουσών και των αμφιθεάτρων των πανεπιστημίων που μέχρι πρότινος κατείχαν την αποκλειστικότητα στην ιστορική εγγραμματοσύνη των πολιτών. Αμέτρητοι «τόποι μνήμης», κινηματογραφικές ταινίες, ιστορικά μυθιστορήματα, τελετουργικά αναβίωσης ιστορικών γεγονότων και πληθώρα επιτελέσεων με ιστορικό χαρακτήρα, ένθετα περιοδικά στον έντυπο Τύπο, βιντεοπαιχνίδια, ιστορικοί περίπατοι, ομάδες και κοινότητες μνήμης, τηλεοπτικά προγράμματα, ραδιοφωνικές εκπομπές, επετειακές εκθέσεις οργανισμών και αναρίθμητοι ιστορικοί κόμβοι στις ηλεκτρονικές πλατείες του διαδικτύου⁵ προσκαλούν κάθε φιλόστορα ή λάτρη της ψυχαγωγίας να καταστεί κοινωνός και συγχρόνως συμμετοχός σε μια εκλαϊκευμένη, κατεξοχόν εικονοποιημένη⁶ και άκρως θελκτική εκδοχή της ιστορίας που στις περισσότερες των περιπτώσεων δεν δεσμεύεται από τις νόρμες της επιστήμης της Ιστοριογραφίας ούτε υπακούει με συνέπεια στις μεθοδολογικές αρχές της ιστορικής μελέτης οι οποίες στοχεύουν στην αναζήτηση της ιστορικής αλήθειας. Αντιθέτως, η νέα αυτή εκδημοκρατισμένη και πλήρως χειραφετημένη εκδοχή του «ιστορείν» μετουσιώνεται σε καταναλωτικό προϊόν που υπακούει

---

⁴Σμυρναίος, Α. (2020). *Η ιστορία ως επιπτώχωση. Από μια Ιστοριογραφία βουλμική σε μια υδροκεφαλική Διδακτική της Ιστορίας*. Αθήνα: Γρηγόρη, σ. 89.

⁵Λιάκος, Α. (2007). *Πώς το παρελθόν γίνεται ιστορία*. Αθήνα: Πόλις, σ. 17.

⁶De Groot, J. (2016). *Consuming History: Historians and Heritage in Contemporary Popular Culture*. London & New York: Routledge, p. 1-3.

στους νόμους της αγοράς και της καταναλωτικής εκζήτησης, αποσκοπώντας πρωτίστως στην ικανοποίηση της ιστορικής περιέργειας και στην αισθητική απόλαυση. Χάριν της δίψας του κοινού για περισσότερη ιστορία, η πολιτιστική βιομηχανία επιτυγχάνει όλο και περισσότερο τη γνώση του παρελθόντος παράγοντας ένα υπερπλεόνασμα εικόνων και αφηγημάτων που ξεπερνά ορισμένες φορές ακόμα και τις ίδιες τις δυνατότητες της κοινωνίας να τα καταναλώσει.

Η θεματική της παρούσας διδακτορικής διατριβής που αφορά τους μηχανισμούς διαμόρφωσης της ιστορικής κουλτούρας και της ιστορικής συνείδησης των φοιτητών/-τριών των Παιδαγωγικών Τμημάτων εντάσσεται στο πλαίσιο των εξελίξεων αυτών που εγκαθιδρύουν μια νέα συνθήκη στη διεπαφή των ατόμων με το παρελθόν, την ιστορία και τη μνήμη. Οι εκπαιδευτικοί, όντας σημαντικός πυλώνας της μαθησιακής διαδικασίας και βασικός συντελεστής στην εγγάραξη της κυρίαρχης ιδεολογίας και στην αναπαραγωγή στερεοτύπων και εθνικών μυθευμάτων στο πλαίσιο του ιστορικού μαθήματος, αποτελούν κι οι ίδιοι φορείς ιδεών και αντιλήψεων για την ιστορία. Η χαρτογράφηση αυτών των ιδεών, η ανίχνευση του βαθμού συμβολής των παραγόντων που διαμόρφωσαν τις συγκεκριμένες ιδέες αλλά και οι τρόποι που επιλέγουν οι εκπαιδευτικοί στην καθημερινότητά τους για να σχετιστούν με το παρελθόν μπορούν να παράσχουν χρήσιμες πληροφορίες για την επιστημονική τους συγκρότηση, για τις διδακτικές τους πρακτικές και για τους λόγους που συχνά ανθίστανται σε κάθε επιχειρούμενη αλλαγή ή μετατόπιση προς την κατεύθυνση του εκσυγχρονισμού και της αναμόρφωσης τόσο του ίδιου του μαθήματος της Ιστορίας στο σχολείο όσο και των διδακτικών του πρακτικών. Στην έρευνα που πραγματοποιήθηκε για τις ανάγκες της επίτευξης του σκοπού της μελέτης συμμετείχαν 537 άτομα του δεύτερου έτους σπουδών και άνω από το μεγαλύτερο μέρος των Παιδαγωγικών Τμημάτων της επικράτειας. Το βασικό εργαλείο που επιλέχθηκε για τη συλλογή των ερευνητικών δεδομένων ήταν ένα έντυπο μακροσκελές ερωτηματολόγιο 52 ερωτημάτων, ενώ για τη στατιστική ανάλυση και παρουσίαση των ευρημάτων ακολουθήθηκαν οι μέθοδοι της Περιγραφικής Στατιστικής και της Πολυδιάστατης Στατιστικής Ανάλυσης.

Το κείμενο της διατριβής διαρθρώνεται σε δύο βασικά μέρη. Το πρώτο μέρος επικεντρώνεται στη θεωρητική προσέγγιση του θέματος, ενώ το δεύτερο αφορά τη στατιστική ανάλυση, τον σχολιασμό, την παρουσίαση των εξαγομένων της έρευνας και, τέλος, τα συμπεράσματα.

Το πρώτο μέρος απαρτίζεται από την εισαγωγή και τέσσερα κεφάλαια, τα οποία χωρίζονται σε επιμέρους υποενότητες. Στο πρώτο κεφάλαιο πραγματοποιείται μια θεωρητική προσέγγιση στην έννοια της ιστορικής συνείδησης, μία εκ των τριών βασικών εννοιών που συνδέονται με το πόνημα. Συγκεκριμένα, αναλύεται αρχικά ο όρος, το περιεχόμενο και οι

διαστάσεις της ιστορικής συνείδησης, ενώ στη συνέχεια γίνεται ιδιαίτερη αναφορά στις διαστάσεις-λειτουργίες της ιστορικής μάθησης και στο πώς αυτές συνδέονται με τη διαδικασία της διαμόρφωσης της ιστορικής συνείδησης. Κατόπιν, επιχειρείται μια παρουσίαση της θεωρίας του Jörn Rüsen και συγκεκριμένα της τυπολογίας που έχει συγκροτήσει με βάση τα ειδοποιά γνωρίσματα της ιστορικής συνείδησης των ατόμων και το είδος του ιστορικού τους προσανατολισμού. Η τελευταία υποενότητα του πρώτου κεφαλαίου επικεντρώνεται στην εξέταση του ρόλου της μνήμης ως δίαυλου επικοινωνίας με το παρελθόν αλλά και στη σχέση της με την ιστορία. Συγκεκριμένα, αναλύονται τα είδη της μνήμης μέσα από την εργογραφία θεωρητικών της μνήμης και επιχειρείται η ανάδειξη των συνδέσεων με την ιστορία.

Το δεύτερο κεφάλαιο της διατριβής περιλαμβάνει αρχικά μια εισαγωγική παρουσίαση της σχέσης μεταξύ της κουλτούρας και της ιστορίας. Στη συνέχεια υλοποιείται μια ιστορική αναδρομή που αφορά τόσο την πορεία της ανάπτυξης της έννοιας της ιστορικής κουλτούρας στο πεδίο της Διδακτικής της Ιστορίας, όσο και τις συνεισφορές προς αυτήν την κατεύθυνση κυρίως ορισμένων Γερμανών θεωρητικών με προεξάρχοντα τον Jörn Rüsen. Το περιεχόμενο της έννοιας της ιστορικής κουλτούρας, τα επίπεδα ανάλυσής της (ιστορικές αφηγήσεις και αναπαραστάσεις του παρελθόντος, μνημονικές δομές, θεμελιώδεις ιστορικές αντιλήψεις) και οι διαστάσεις της αποτελούν αντικείμενα παρουσίασης σχετικών υποενοτήτων του κεφαλαίου. Πέραν αυτών, στο ίδιο κεφάλαιο επιχειρείται η ανάδειξη των εννοιολογικών συνδέσεων μεταξύ ιστορίας, ιστορικής συνείδησης, ιστορικής κουλτούρας και ιστορικής ταυτότητας, ενώ παράλληλα ένα από θέματα που εξετάζονται είναι οι χρήσεις της ιστορίας και ο συσχετισμός τους με την ιστορική συνείδηση και την ιστορική κουλτούρα.

Το τρίτο κεφάλαιο θέτει στο επίκεντρο της θεματικής των υποενοτήτων του ζητήματα που αφορούν την ιστορική κουλτούρα και τη σχέση της με τη δημόσια ιστορία. Συγκεκριμένα, πραγματοποιείται επισκόπηση στην ανάπτυξη και θεσμοποίηση της δημόσιας ιστορίας ως διεθνούς φαινομένου, ενώ στη συνέχεια επιχειρείται η εννοιολογική διασαφήνιση του όρου και του πεδίου της. Το τελευταίο μέρος του κεφαλαίου, μέσα από ενδελεχή παρουσίαση, στοχεύει στη χαρτογράφηση της εξέλιξης της δημόσιας ιστορίας στον ελληνικό χώρο αξιοποιώντας ένα σύνολο ενδεικτικών παραδειγμάτων που συνυφαίνονται με τις χρήσεις και της καταχρήσεις της ιστορίας. Τα παραδείγματα αυτά αφορούν τον ακαδημαϊκό χώρο, τα ΜΜΕ, τις ομάδες προφορικής ιστορίας, τα πολιτικά κόμματα και τις νεολαίες τους, τους συμβολικούς πολέμους στο πεδίο της ιστορικής εκπαίδευσης, τη λογοτεχνία, τη δημόσια αρχαιολογία, τα βιντεοπαιχνίδια ιστορικού περιεχομένου, καθώς επίσης και τις πρωτοβουλίες ή τις δράσεις άλλων φορέων που εμπίπτουν σε αυτό που καλείται δημόσια ιστορία.

Το δεύτερο μέρος της διατριβής είναι εξολοκλήρου αφιερωμένο στην ερευνητική μελέτη που πραγματοποιήθηκε και περιλαμβάνει το τέταρτο και το πέμπτο κεφάλαιο. Το τέταρτο κεφάλαιο περιέχει τον σκοπό της έρευνας, τους επιμέρους στόχους, τη μεθοδολογία που ακολουθήθηκε, την παρουσίαση των περιγραφικών στατιστικών αποτελεσμάτων με πίνακες και γραφήματα, τον σχολιασμό τους, αλλά και τις στατιστικά σημαντικές συσχετίσεις μεταξύ των απόψεων των ερωτώμενων και του φύλου. Το πέμπτο κεφάλαιο αφορά την ιεραρχική ταξινόμηση (αποτύπωση σε σχετικό δένδροδιάγραμμα), όπως επίσης και τα κριτήρια διαφοροποίησης του δείγματος της έρευνας από τα οποία προέκυψαν οι ομάδες των φοιτητών/-τριών με βάση τα κοινά χαρακτηριστικά των απαντήσεών τους. Μετά το πέρας του πέμπτου κεφαλαίου παρατίθενται τα σημαντικότερα ευρήματα και τα συμπεράσματα που προκύπτουν απ' την έρευνα.

Στο τελευταίο τμήμα της διατριβής βρίσκονται ενσωματωμένα η ελληνόγλωσση και ξενόγλωσση βιβλιογραφία, οι ιστογραφικές αναφορές καθώς επίσης και το παράρτημα. Το σύνολο των στατιστικών στοιχείων λόγω του όγκου του κρίθηκε αναγκαίο να συμπεριληφθεί ξεχωριστά σε ψηφιακό δίσκο που συνοδεύει το πλήρες κείμενο της διατριβής (CD).

ΜΕΡΟΣ Α΄
ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Συνείδηση και ιστορική συνείδηση

1.1 Προσεγγίσεις στην έννοια της συνείδησης. Μια κριτική επισκόπηση

Το ζήτημα προσδιορισμού της συνείδησης, όντας ιδιαίτερα πολύσημο και σύνθετο, απασχόλησε αρκετούς φιλοσόφους κατά την περίοδο της αρχαιότητας. Ο Πλωτίνος, σημαντικός φιλόσοφος της ύστερης αρχαιότητας και κυριότερος εκπρόσωπος του Νεοπλατωνισμού, εστίασε κυρίως στο θέμα της ανθρώπινης ψυχής, το οποίο μάλιστα τοποθέτησε στο επίκεντρο των φιλοσοφικών του αναζητήσεων. Στη φιλοσοφία του διακρίνονται δύο μορφές συνείδησης: η «καθημερινή συνείδηση» (αντίληψις) που αφορά την αντίληψη διακριτών εξωτερικών αντικειμένων και η «ουσιαστική μορφή της σκέψης», η οποία εκδηλώνεται στη θετική της εκδοχή είτε ως εποπτεία του εαυτού με τη μορφή συναίσθησης, είτε ως απουσία παρακολούθησής στην αρνητική της⁷.

Μια διαφορετική προσέγγιση του ζητήματος της συνείδησης διατυπώθηκε από την καρτεσιανή θεωρία, παρόλο που αμφισβητήθηκε επιστημολογικά στη συνέχεια. Σε αυτήν, η έννοια του νου συλλαμβάνεται με νέο τρόπο. Η ουσία του νου δεν είναι η νόηση, αλλά η συνείδηση, η επίγνωση των ανθρώπινων σκέψεων και των αντικειμένων τους. Οι άνθρωποι, όπως δήλωνε ο Καρτέσιος, εξαιτίας της ικανότητας του συλλογίζεσθαι, καθίστανται μοναδικοί – ξεχωριστοί. Για αυτόν αποτελούν τα μόνα ενσυνείδητα ζώα, ενώ όλα τα άλλα ζώα είναι απλώς περίπλοκες, αλλά ασυνείδητες μηχανές που ενεργούν τυφλά⁸. Για τον Καρτέσιο, όπως γίνεται φανερό, το καθοριστικό γνώρισμα της σκέψης είναι η συνείδηση, καθώς κάθε μορφή εσωτερικής συνειδητής δραστηριότητας εκλαμβάνεται ως σκέψη⁹. Συνεπώς, αν υποθέσουμε πως κάτι συνιστά σκέψη, αυτομάτως η ύπαρξή της υποδηλώνει και τη συνείδηση αυτού του παραγόμενου συλλογιστικού προϊόντος από μέρους του υποκειμένου. Αντιστοίχως, εάν το ανθρώπινο υποκείμενο έχει συνείδηση κάποιου πράγματος, τότε αυτό αποτελεί μια σκέψη. Η οπτική αυτή του Καρτέσιου συμπυκνώνεται στον ισχυρισμό πως δεν μπορεί να υπάρξει καμία μορφή σκέψης στον ανθρώπινο νου, αν αυτή δεν έχει καταστεί πρώτα συνειδητή από το άτομο.

---

⁷Ζινδρλί, Π. (2008). *Από τη θεωρία της συνείδησης, στην κοινωνική και πολιτική θεωρία: η συμβολή του Henri Bergson*. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Ιωάννινα: Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων (Φιλοσοφική Σχολή-Τμήμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας). Ανακτήθηκε στις 10-05-2018 από <http://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/22332#page/1/mode/2up>, σ. 140.

⁸Hayes, N. (1998). *Εισαγωγή στην Ψυχολογία* (μτφρ. Γ. Σπανούδης, Κ. Σύρμαλη), τόμ. Α'. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σ. 14-16.

⁹Kenny, A. (2005). *Από τον Ντεκάρτ στον Καντ*. Στο: Α. Kenny (επιμ.), *Ιστορία της Δυτικής Φιλοσοφίας* (μτφρ. Δ. Ρισσάκη), Αθήνα: Νεφέλη, σ. 155-177.

Επιπλέον, ο Καρτέσιος στη θεώρησή του εισάγει όλων των ειδών τις σκέψεις στον ανθρώπινο νου, ακόμα και εκείνες που εμφανίζονται εκτός του πλαισίου της συνείδησης: έμφυτες ιδέες, αναμνήσεις, αισθητηριακές διεργασίες, συνηθισμένες κρίσεις, υπόρρητες πεποιθήσεις και λανθάνοντα πάθη¹⁰.

Ο Bergson, αν και αποφεύγει να δώσει ευθύ ορισμό στη συνείδηση, την προσδιορίζει λαμβάνοντας υπόψη το εμφανέστερο κατ' αυτόν χαρακτηριστικό της γνώρισμα που είναι η μνήμη. Μολονότι θεωρεί πως η μνήμη δεν μπορεί να έχει την ίδια ευρύτητα, αφού συγκρατεί μόνο ένα μικρό μέρος του παρελθόντος, ωστόσο χωρίς τη μνήμη, όπως διατείνεται, δεν υφίσταται συνείδηση. Μάλιστα, σημειώνει ότι η συνείδηση, αποκομμένη και αποξενωμένη από το ίδιο της το παρελθόν, θα λησμονούσε αδιάκοπα τον εαυτό της, θα πέθαινε και δεν θα ξαναγεννιόταν κάθε στιγμή. Κάθε συνείδηση για τον Bergson είναι μνήμη, δηλαδή διατήρηση και συσσώρευση του παρελθόντος στο παρόν. Όμως, εκτός αυτού, είναι και προεξόφληση του μέλλοντος, αφού, αν εξετάσουμε την εστίαση του πνεύματός μας σε μια οποιαδήποτε στιγμή, θα δούμε πως ασχολείται όχι μόνο με αυτό που υπάρχει, αλλά κυρίως λαμβάνοντας υπόψη αυτό που πρόκειται να υπάρξει. Η συνείδηση συνιστά συνδετικό κρίκο ανάμεσα ακριβώς σε αυτό που υπήρξε και σε εκείνο που θα υπάρξει, λειτουργώντας δηλαδή ως γέφυρα διασύνδεσης παρελθόντος και μέλλοντος. Καθώς είναι συνδεδεμένη στον άνθρωπο με τον εγκέφαλο και συνεκτατή με τη ζωή, συγκρατεί το παρελθόν και προεξοφλεί το μέλλον. Αυτό συμβαίνει διότι καλείται να κάνει μια επιλογή. Για να είναι όμως εφικτή αυτή η επιλογή στον άνθρωπο, πρέπει, αφενός, αυτός να σκεφτεί τι μπορεί να κάνει και, αφετέρου, να θυμάται τις συνέπειες, ωφέλιμες ή επιβλαβείς, όσων έχει ήδη πράξει. Αν λοιπόν συνείδηση σημαίνει μνήμη και προεξόφληση, τότε η συνείδηση καθίσταται συνώνυμη της επιλογής, σύμφωνα με τον ισχυρισμό του Bergson¹¹.

Ο Freud, επηρεασμένος από το θετικιστικό πνεύμα της εποχής του, διατύπωσε τη θεωρία του (που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως αιτιοκρατική) για τον ψυχικό κόσμο του ανθρώπου, στηριζόμενος στην υπόθεση ότι η δομή της ψυχικής σκευής διαιρείται σε τρία συστατικά μέρη, το Αυτό (id), το Εγώ (ego) και το Υπερεγώ (Superego), που εκφράζουν αντιστοίχως τρία στοιχεία της ανθρώπινης προσωπικότητας, το ασυνείδητο, το προσυνειδητό και το συνειδητό. Το ασυνείδητο, που αντιπροσωπεύει το Αυτό, δίνει σχήμα και μορφή στη συνείδηση αποτελώντας τη «βαθιά δεξαμενή», τον σκοτεινό χώρο της ψυχικής ενέργειας απ'

---

¹⁰Simmons, A. (2012). «Cartesian Consciousness Reconsidered». *Philosophers Imprint*, vol. 12, (2), p. 1-21.

¹¹Bergson, H. (2005-2007). «Η συνείδηση και η ζωή» (επιμ. Π. Πρελορέντζος, μτφρ. Π. Ζινδρλίη). Στο: *Δωδώνη - Επιστημονική Επετηρίδα του Τμήματος Φιλοσοφίας Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας* (Μέρος 3ο, τόμ. 34). Ιωάννινα: Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων (Φιλοσοφική Σχολή), σ. 99-106.

την οποία πηγάζει η ζωή, περιλαμβάνοντας όλες τις ενστικτώδεις παρορμήσεις του ατόμου, τις κληρονομικές επιδράσεις και τις εσωτερικευμένες εμπειρίες. Το προσυνειδητό, που συνδέεται με το Εγώ, διαθέτει στοιχεία και από το Αυτό και από το Υπερεγώ, αποτελώντας ουσιαστικά μια κατάσταση που εν δυνάμει μπορεί να μετατραπεί σε συνειδητή. Το Υπερεγώ, το οποίο αντιπροσωπεύει το κατεξοχήν συνειδητό σύστημα του ψυχισμού, βρίσκεται σε άμεση επαφή με την πραγματικότητα και επεξεργάζεται τόσο τις έννοιες όσο και τις εμπειρίες της αντίληψης και της μνήμης¹². Για τον Freud, οι εγκεφαλικές - πνευματικές λειτουργίες που συνιστούν τη συνείδηση σχετίζονται άμεσα ή επηρεάζονται από τη δυναμική λειτουργία των ενστίκτων, σε μια διαλεκτική αντιπαράθεση με τις απαιτήσεις του περιβάλλοντος. Ο παράγοντας «συνείδηση» λοιπόν «τέμνεται» απ' την πρωταρχική σημασία των δύο άλλων παραγόντων, δηλαδή τα ένστικτα και το κοινωνικό και πολιτισμικό περιβάλλον, που τελικά ορίζουν και διαμορφώνουν την πορεία ανάπτυξης της ύπαρξης. Η συνείδηση, όπως χαρακτηριστικά υποστηρίζει ο Freud, μοιάζει με ένα σιντριβάνι που παιχνιδίζει στον ήλιο και ξαναβυθίζεται στη μεγάλη υπόγεια δεξαμενή του υποσυνείδητου απ' όπου πηγάζει.

Ο Piaget, διατυπώνοντας την άποψή του για το αντικείμενο της ψυχολογίας, το συνέδεσε με την ανθρώπινη συμπεριφορά στο σύνολό της, δηλαδή με τις ενέργειες του ατόμου, καθώς και με τη συνείδηση των υποκειμένων γι' αυτές. Η συνείδηση, στο πεδίο της Ψυχολογίας, γίνεται κατ' αυτόν κατανοητή από τη στιγμή που εισάγεται στο πλαίσιο της συμπεριφοράς, διότι από μόνη της ενδεχομένως να εμπεριέχει στρεβλώσεις ή να είναι ελλιπής. Για την επιστημονική ανάλυση της φύσης και της λειτουργίας της συνείδησης, σημειώνει πως υπάρχουν συνήθως δύο τρόποι: α) η μελέτη των πρώιμων ή πιο στοιχειωδών μορφών της και β) η μελέτη των συνθηκών κατά τις οποίες παρατηρούμε ότι η συνείδηση εξαφανίζεται ή επανεμφανίζεται. Ωστόσο, ο Piaget πρόσθεσε και μια τρίτη προσέγγιση, τη μελέτη των αναπτυξιακών αλλαγών στις εκδηλώσεις της συνείδησης. Πάνω σε αυτό, διατύπωσε την υπόθεση ότι η εμφάνιση νέων εκδηλώσεων της συνείδησης δύναται να τεκμηριωθεί επιστημονικά μέσω των αποτελεσμάτων τους στις αλλαγές της γλώσσας ή της κρίσης, πιστεύοντας ταυτόχρονα πως μια τέτοιου είδους προσέγγιση θα μπορούσε να φωτίσει τις σχέσεις μεταξύ των ψυχολογικών μηχανισμών και των ενσυνείδητων εκδηλώσεων. Εξετάζοντας περαιτέρω το ζήτημα της συνείδησης, ο Piaget σημειώνει πως αυτή γίνεται κατανοητή ως ένα σύστημα νοημάτων το οποίο δεν εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής των φυσικών φαινομένων (μιας και διαθέτει πρωτότυπα χαρακτηριστικά γνωρίσματα που δεν

---

¹²Νασιάκου, Μ., Χαντζή, Α., Φατούρου-Χαρίτου, Μ., Βοσνιάδου, Σ. (επιμ.) (1999). *Εισαγωγή στην Ψυχολογία*, τόμ. Β'. Αθήνα: Gutenberg, σ. 142-150.

μπορούν να εξηγηθούν με φυσικούς όρους) και μπορεί να είναι γνωστικό, αντιληπτικό, εννοιολογικό κ.λπ. ή ακόμα και συναισθηματικό¹³. Κάθε φαινόμενο της συνείδησης αντιπροσωπεύει ένα νόημα από μόνο του, ενώ το πιο χαρακτηριστικό της γνώρισμα είναι ο τρόπος που εκδηλώνεται στις σχέσεις μεταξύ των ατόμων¹⁴. Για τον Piaget, η συνείδηση καθώς εδράζεται στην πηγή των συνδέσεων που εξαρτώνται απ' τα συστήματα των σημασιών, διαθέτει πολύ συγκεκριμένες και πρωτότυπες ιδιότητες, οι οποίες γίνονται εμφανείς μέσω της ψυχολογικής ανάλυσης των λειτουργικών δομών και όχι διαμέσου των υλιστικών σχέσεων¹⁵.

Ο Vygotsky, από την πλευρά του, αντιμετώπισε τη σκέψη και τον λόγο ως το κλειδί για την ανθρώπινη συνείδηση, την οποία περιέγραψε ως ένα φαινόμενο που ενοποιεί την προσοχή, την πρόθεση, τη μνήμη, την αιτιολογία και τον λόγο (ικανότητα ομιλίας), επισημαίνοντας χαρακτηριστικά πως αυτή αντανakλάται σε μια λέξη, όπως ο ήλιος σε μια σταγόνα νερό. Μια λέξη συνδέεται με τη συνείδηση, όπως ένα ζωντανό κύτταρο συνδέεται με έναν ολόκληρο οργανισμό, όπως ένα άτομο συνδέεται με το σύμπαν. Μια λέξη είναι ένας μικρόκοσμος της ανθρώπινης συνείδησης¹⁶. Ο Vygotsky επέλεξε την κατηγορία του νοήματος της λέξης ως βασικής μονάδας για την ανάλυση της συνείδησης, υιοθετώντας μια εκδοχή για την έννοια της εσωτερίκευσης κατά την οποία μεταφέρονται ιδεατά – πολιτισμικά στοιχεία σε μια α-κοινωνική βιολογική συνείδηση, ενώ συγχρόνως ο μετασχηματισμός του διαψυχικού σε ενδοψυχικό συντελείται μέσα από τη σφαίρα της ανθρώπινης επικοινωνίας¹⁷.

Ο Leontiev, ως μέλος της σχολής του Χαρκόβου (μαζί με τους Galperin, Zaporozhets, Zinchenko κ.ά.) και συνδιαμορφωτής της θεωρίας της δραστηριότητας, ασκώντας κριτική στη θεωρία του Vygotsky, υποστήριξε πως για τη μελέτη της συνείδησης απαραίτητη προϋπόθεση αποτελεί πρωτίστως η μελέτη της σχέσης του υποκειμένου με την πραγματικότητα. Η θεωρία της δραστηριότητας προσέδωσε μια νέα σημασία στη διαδικασία της εσωτερίκευσης, καθώς δεν είναι πλέον το κοινωνικό που μετασχηματίζεται σε ψυχικό, αλλά η εξωτερική πρακτική δραστηριότητα που αναπτύσσεται στο πλαίσιο των κοινωνικών επιδράσεων, με κοινωνικά

---

¹³Piaget, J. (1954). «The Problem of Consciousness in Child Psychology: Developmental Changes in Awareness». In: Abramson, H.A. (ed.), *Problem of Consciousness: Transactions of the Fourth Conference* (29-31 March 1953). New York: Josiah Macy Foundation, p. 136 -177.

¹⁴Zamiara, K. (1993). «Some Remarks on Piaget's notion of Consciousness and its Importance for the Studies of Culture». In: Brzeziński, J., Nuovo, D.S, Marek, T., Maruszewski, T. (eds.), *Creativity and Consciousness: Philosophical and Psychological Dimensions*. Amsterdam/Atlanta: Rodopi B.V., p. 101-102.

¹⁵Ferrari, M. (2009). «Piaget's Enduring Contribution to a Science of Consciousness». In: Ulrich, M., Carpendale, I. M. J., Smith, L. (eds.), *The Cambridge Companion to Piaget*. New York: Cambridge University Press, p. 287-308.

¹⁶Vygotsky, L. (1993). *Σκέψη και Γλώσσα* (μτφρ. Α. Ρόδη). Αθήνα: Γνώση. Βλ. επίσης Vygotsky, L.S. (1987). «Thinking and Speech». In: Reiber, W. R., Carton, S. A. (eds.) (1987). *The Collected Works of L.S. Vygotsky*, vol. 1: «Problems of General Psychology». New York: Plenum Press, p. 285.

¹⁷Δαφέρμος, Μ. (2002). *Η πολιτισμική – ιστορική θεωρία του Vygotsky*. Αθήνα: Ατραπός. Βλ. επίσης Κουβελάς, Μ. (2007). *Διαλεκτική ψυχολογία*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

ανεπτυγμένα μέσα και τρόπους, είναι αυτή που εσωτερικεύεται και μετατρέπεται σε ψυχική δραστηριότητα.

Υιοθετώντας μια πιο θεμελιώδη οπτική, θα μπορούσαμε να σημειώσουμε πως τα άτομα βιώνουν τον κόσμο μέσω της συνείδησής τους, η οποία θα πρέπει να εκλαμβάνεται πρωτίστως ως μια λειτουργία των υποκειμένων. Χωρίς αυτή τη λειτουργία, δεν θα υπήρχε τίποτα για το οποίο θα μπορούσαμε να μιλήσουμε ούτε και θα υπήρχαν εμπειρίες¹⁸. Όπως έχουν καταδείξει οι περισσότερες θεωρίες της επιστήμης της Ψυχολογίας, στη διαμόρφωση της συνείδησης συντελούν τόσο οι έμφυτες ιδέες όσο και το ίδιο το κοινωνικό περιβάλλον διαμέσου της αλληλεπίδρασής του με το άτομο. Συνοψίζοντας, θα σημειώναμε πως η συνείδηση αποτελεί την ικανότητα του υποκειμένου να αναπαριστά και να επεξεργάζεται ρητά ορισμένες απ' τις λειτουργίες του (γνωστικές, συναισθηματικές, συμπεριφορικές κ.λπ.), ανεξάρτητα από τη φύση ή την πολυπλοκότητα των λειτουργιών αυτών. Μπορούν να προσδιοριστούν δύο επίπεδα¹⁹ της συνείδησης, ένα επίπεδο απλής επίγνωσης (simple awareness level) που αποτελείται από πρώτης τάξης αναπαραστάσεις, όπως οι εικόνες ή η γλώσσα, και ένα δεύτερο επίπεδο στοχαστικής συνείδησης (reflective consciousness) που συγκροτείται από δεύτερης τάξης γλωσσικές μετα-αναπαραστάσεις και επεξεργασίες²⁰. Εν κατακλείδι, η συνείδηση συνιστά την ιδιαίτερη γνωστική και ψυχική - ηθική ταυτότητα του ατόμου που συγκροτείται μέσα από μια δυναμική και εξελικτική διαδικασία αλληλεπίδρασης βιολογικής αφετηρίας, αφενός, και κοινωνικών - πολιτισμικών παραγόντων αφετέρου, η οποία καθορίζει ως έναν βαθμό τη σχέση του ατόμου με τον περίγυρό του.

1.2 Θεωρητική επισκόπηση του όρου, του περιεχομένου και των διαστάσεων της ιστορικής συνείδησης

Όπως η συνείδηση, έτσι και η ιστορική συνείδηση, θα πρέπει να αντιμετωπιστεί και να διερευνηθεί ως μια διανοητική λειτουργία του ατόμου, που ετυμολογικά προσεγγίζοντάς τη σε πρώτη φάση, συνδέεται με την κατανόηση της ιστορίας ή αλλιώς με την επίγνωση, σε ατομικό ή συλλογικό επίπεδο, του παρελθόντος και του πλέγματος των σχέσεων διασύνδεσης μεταξύ των συμβεβηκότων και των ανθρώπινων επιλογών που τα διαμόρφωσαν και τα καθόρισαν,

---

¹⁸Lahav, R. (1993). «What Neuropsychology Tells Us About Consciousness». *Philosophy of Science* 60, (1), p. 79.

¹⁹Στο πρώτο επίπεδο της συνείδησης, το υποκείμενο λειτουργεί μεν ενσυνείδητα, όμως δεν έχει επίγνωση των λειτουργιών που συντελούνται. Αντιθέτως, στο δεύτερο επίπεδο το υποκείμενο λειτουργεί ενσυνείδητα έχοντας επίγνωση και των λειτουργιών.

²⁰Pons, F., Harris, L.P., Rosnay, M. (2012). «Piaget and Consciousness: Retrospect and Prospect». In: Martí, E. & Rodríguez, C. (eds.), *After Piaget*. New Brunswick / New Jersey: Transaction Publishers, p. 116.

των ερμηνειών του παρόντος και των μελλοντικών προσδοκιών. Στο πεδίο της φαινομενολογικής έρευνας²¹, μάλιστα, η ιστορική συνείδηση, ως λειτουργία σύλληψης και χρήσης της ιστορίας, εντοπίζεται στο τμήμα της συνείδησης των ανθρώπων που αποκαλείται «εφαρμοσμένη»²².

Τα τελευταία χρόνια η μελέτη της ιστορικής συνείδησης έχει αναδειχθεί σε ένα από τα κεντρικότερα ζητήματα τα οποία απασχολούν τους ιστορικούς, τους συντάκτες των Προγραμμάτων Σπουδών Ιστορίας σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης, αλλά και όλους όσοι διδάσκουν Ιστορία. Οι ερευνητές εστιάζουν την προσοχή τους σε έναν αριθμό επιμέρους θεμάτων που αφορούν την ιστορική συνείδηση. Σε αυτά συγκαταλέγονται ο τρόπος με τον οποίο τα άτομα χρησιμοποιούν το παρελθόν για να εξηγούν το παρόν, το πώς προσανατολίζονται οι άνθρωποι στο μέλλον με τη βοήθεια των αντιλήψεων που υιοθέτησαν στο παρελθόν, η χρήση της ιστορίας για να δομήσουν και να διαμορφώσουν τις ατομικές και συλλογικές τους ταυτότητες, όπως επίσης και ο ευρύτερος ρόλος που διαδραματίζει η ιστορία στην καθημερινή ζωή των ατόμων.

Ήδη από τις αρχές του 20ού αιώνα ο όρος και το περιεχόμενο της ιστορικής συνείδησης αποτέλεσαν ζήτημα προς διερεύνηση. Το 1940 ο Minear την προσδιόρισε, εστιάζοντας στο περιεχόμενό της και σε αντιδιαστολή με το αντίστοιχο περιεχόμενο της ιστορικής γνώσης²³. Όπως αναφέρει, η ιστορική γνώση είναι άμεσα συνυφασμένη με τα γεγονότα του παρελθόντος και τη χρονική τους ακολουθία. Κυριαρχείται από την ιστορία σημαντικών προσωπικοτήτων, την ιστορία ιδεών και πνευματικών ή κοινωνικών κινημάτων, καθώς και από τη σχέση αιτίου – αποτελέσματος. Κατά την εκπαιδευτική διαδικασία, ο μαθητής αποκτά συνήθως την ιστορική γνώση χωρίς να ενυπάρχουν κίνητρα ενεργοποίησης του ενδιαφέροντός του για την αναζήτησή της. Αυτού του είδους η γνώση δεν βρίσκει εφαρμοσιμότητα στο πλαίσιο που προσδιορίζει την καθημερινή ζωή σε πρακτικό επίπεδο. Αποτελεί, επομένως, κάτι ξένο ως προς το ίδιο το περιβάλλον που δρα, ενώ συγχρόνως απουσιάζει και το στοιχείο της

---

²¹Σύμφωνα με τη φαινομενολογική προσέγγιση της συνείδησης, κρίνεται χρήσιμη η διάκρισή της σε δύο επίπεδα, σε αυτό της «εφαρμοσμένης» και σε εκείνο της «βασικής» συνείδησης. Η «εφαρμοσμένη» συνείδηση ασχολείται με τα αντικείμενα που εμφανίζονται στη συνείδηση των ατόμων και μπορούν να διερευνηθούν, ενώ η «βασική» συνίσταται στο στοιχείο εκείνο δυνάμει του οποίου τα άτομα αποκτούν επίγνωση των αντικειμένων της συνείδησής τους. Συνεπώς, αυτό που εμφανίζεται στην «εφαρμοσμένη» συνείδηση των ανθρώπων μπορεί να διερευνηθεί και να αξιολογηθεί αντικειμενικά (ή διυποκειμενικά), διότι υφίσταται η «βασική» συνείδηση. Με βάση αυτή την άποψη, δεν μπορεί να διερευνηθεί κατά τον ίδιο τρόπο και η «βασική» συνείδηση, καθόσον αυτό απαιτεί ένα είδος υπερσυνείδησης. Βλ. σχετικά Cf. Rowlands, M. (2010). «Consciousness». In: Gallagher, S.-Schmicking, D. (eds.), *Handbook of Phenomenology and Cognitive Science*. Dordrecht: Springer, p. 92-95.

²²Thorp, R. (2014). *Historical Consciousness, Historical Media, and History Education*. Umeå: Umeå Universitet, p. 9-10.

²³Minear, S. P. (1940). «Historical Consciousness vs. Historical Knowledge». *Journal of Bible and Religion*, 8 (2), p. 72-76.

προοπτικής. Η ιστορική συνείδηση, αντιθέτως, συνδέεται με τα ερεθίσματα για την αναζήτηση της ιστορικής γνώσης, την αξιοποίησή της στο παρόν και τη δυναμική της προσδοκίας, της ελπίδας (ή και του φόβου) για το μέλλον²⁴.

Από τα μέσα της δεκαετίας του 1970, η ιστορική συνείδηση αναδείχθηκε σε κεντρική κατηγορία της Διδακτικής της Ιστορίας και θεωρήθηκε έννοια-κλειδί στην ιστορική εκπαίδευση. Βασικοί συντελεστές της εξέλιξης αυτής υπήρξαν τόσο το κίνημα της προοδευτικής παιδαγωγικής του 20ού αιώνα που κινήθηκε στην κατεύθυνση της προσωπικής εμπλοκής και της κοινωνικής συνάφειας με την ιστορία, όσο και Γερμανοί θεωρητικοί και ιστορικοί ανάμεσα στους οποίους συγκαταλέγεται και ο Jörn Rüsen, την τυπολογία του οποίου που αφορά την ιστορική συνείδηση θα αναλύσουμε στη συνέχεια.

Μέχρι το 1980 περίπου, ο όρος «ιστορική συνείδηση» απουσιάζει από την αγγλοσαξονική βιβλιογραφία. Στην Αγγλία γίνεται λόγος για «ιστορική επίγνωση» (historical awareness) ή απλώς «ιστορική εκπαίδευση» (historical education). Ιστορικά ενήμερος (historically aware) θεωρείται όποιος διαθέτει την ικανότητα να συνδέει ένα συγκεκριμένο τμήμα μιας ιστορικής πληροφορίας με ορισμένα ευρέως γνωστά βασικά ιστορικά γεγονότα και φαινόμενα²⁵. Η μη ανάπτυξη αυτής της ικανότητας συνδέεται με την αδυναμία του ατόμου να κατανοεί το παρελθόν.

Στη Βόρεια Αμερική αντιστοίχως χρησιμοποιείται ο συμπεριφοριστικός όρος «ιστορικός αλφαριθμητισμός» (historical literacy) που υποδηλώνει τη γνώση της βασικής ιστορικής πληροφορίας, η οποία κινητοποιεί και ενεργοποιεί την ιστορική ανάγνωση και συζήτηση γύρω από τα ιστορικά ζητήματα. Για παράδειγμα, ένα άτομο που είναι γνώστης των γεγονότων της Αυτοκρατορίας των Αψβούργων, της Γαλλικής Επανάστασης, του Α΄ και του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, του Ψυχρού πολέμου κ.λπ. είναι ικανό να κατανοήσει κείμενα και συζητήσεις που περιλαμβάνουν αναφορές σε αυτούς τους όρους. Αν το άτομο μπορεί να διατυπώνει ερωτήματα και κατόπιν ιστορικές ερμηνείες, τότε θεωρείται πως διαθέτει μια αντίληψη των βασικών διαδικαστικών εννοιών της ιστορίας, γεγονός που το καθιστά κριτικό αναγνώστη. Από αυτό γίνεται αντιληπτό πως ο «ιστορικός αλφαριθμητισμός» δεν απαιτεί προσωπική απόδοση νοήματος στην ιστορία²⁶. Μια τέτοια προσέγγιση, ωστόσο, αναδεικνύει και θέτει στο επίκεντρο την ιστορική γνώση, αυτή καθ' αυτή, παρά το υποκείμενο που τη μελετά.

---

²⁴Στο ίδιο, p. 73.

²⁵Ahonen, S. (2005). «Historical Consciousness: A Viable Paradigm for History Education?». *Journal of Curriculum Studies*, 37 (6), p. 697-707.

²⁶Στο ίδιο, p. 697.

Στη Γερμανία, οι προσεγγίσεις για την ανάπτυξη της ιστορικής συνείδησης τοποθετούνται αρκετά χρόνια πριν, στο έτος 1932, όταν ο Sonntag δημοσιεύει τη σημαίνουσα θεωρητική και εμπειρική έρευνά του με αντικείμενο την ιστορική συνείδηση. Ειδικότερα, αυτή αφορούσε τη συστηματική μελέτη της γενικής ιστορικής γνώσης 100 μαθητών, για διάστημα επτά περίπου μηνών το 1928. Η εμπειρική αυτή διερεύνηση περιλάμβανε παρατήρηση στο πεδίο της σχολικής τάξης και συνεντεύξεις με μαθητές και δασκάλους, προκειμένου να αποτυπώσει το επίπεδο της ιστορικής τους γνώσης καθώς και τους μηχανισμούς συγκρότησης της ιστορικής τους συνείδησης²⁷.

Προσεγγίζοντας από φιλοσοφική σκοπιά την έννοια, ο Dilthey αναφέρει πως αποτελεί το τελευταίο βήμα προς την απελευθέρωση των ανθρωπίνων όντων. Χάρη σε αυτή, όπως σημειώνει, οι άνθρωποι βιώνουν την πλήρη ευχαρίστηση κάθε εμπειρίας, παραδίδοντας τον εαυτό τους σε αυτό το γεγονός και χωρίς περιορισμούς, αγνοώντας την ύπαρξη κάποιου συστήματος φιλοσοφίας ή πίστης που ενδεχομένως να τους δεσμεύσει²⁸. Η ιστορική συνείδηση, δηλαδή η συνείδηση της ιστορικότητας και, επομένως, της σχετικότητας των ιστορικών ιδεών, στάσεων και θεσμών, θεωρείται από τον Dilthey ως το πιο χαρακτηριστικό και προκλητικό γεγονός στην πνευματική ζωή του σύγχρονου κόσμου. Κλονίζει την πίστη απέναντι σε απόλυτες αρχές, όμως συγχρόνως παρέχει στους ανθρώπους την ελευθερία της κατανόησης και της εκτίμησης όλων των ποικίλων δυνατοτήτων τη ανθρώπινης εμπειρίας.

Όπως υπογραμμίζει ο Γερμανός φιλόσοφος Gadamer, η εμφάνιση του όρου της ιστορικής συνείδησης αποτελεί όχι μόνο την πιο σημαντική επανάσταση της νεωτερικής εποχής πάνω στη σχέση του ανθρώπου με το παρελθόν του, αλλά χαρακτηριστικό γνώρισμα και προνόμιο του νεωτερικού ανθρώπου που εκφράζεται μέσα από την ικανότητα της πλήρους συνείδησης της ιστορικότητας του παρόντος και της σχετικότητας του περιεχομένου κάθε γνώμης. Μάλιστα, όπως ισχυρίζεται, η ιστορική συνείδηση συνιστά την πιο σημαντική εξέλιξη των τελευταίων 500 ετών. Η σύγχρονη ιστορική συνείδηση, όπως υποστηρίζει, είναι θεμελιωδώς διαφορετική από τον τρόπο με τον οποίο το παρελθόν εμφανίστηκε σε προηγούμενες γενιές ανθρώπων ή εποχές. Η πνευματική δραστηριότητα δέχεται την επίδραση της ιστορικής αυτοσυνειδησίας, γεγονός που αποδεικνύεται και από τις πνευματικές ανακατατάξεις ή μετατοπίσεις της εκάστοτε εποχής. Από αυτό γίνεται αντιληπτό πως η

---

²⁷Köble, C., Konrad, L. (2015). «Historical Consciousness in Germany: Concept, Implementation, Assessment». In: Seixas, P., Ercikan, K. (eds.), *New Directions in Assessing Historical Thinking*. New York: Routledge, p. 17-28. Βλ. επίσης Voss, T. M. (2016). *Regimes of Twentieth - Century Germany: From Historical Consciousness to Political Action*. New York/Hampshire: Palgrave Macmillan, σ. 75.

²⁸Dilthey, W. (2002). «Drafts for a Critique of Historical Reason». In: Dilthey, W., *Selected Works: The Formation of the Historical World in the Human Sciences* (vol. 3). Princeton: Princeton University Press.

ιστορική συνείδηση δεν αποτελεί κάτι που απλώς απορρέει από το παρελθόν και σχετίζεται με το παρόν ή το μέλλον. Εμφορεύεται από στοιχεία και διαδικασίες που διαμορφώνουν τις αντιλήψεις της διανόησης κάθε εποχής. Ο Gadamer συμπληρώνει πως η μοντέρνα συνείδηση, όπως ακριβώς και η ιστορική συνείδηση, αντικατοπτρίζει όλα όσα μεταβιβάζονται από την παράδοση. Όμως η ιστορική συνείδηση δεν υπακούει υποκριτικά στη «φωνή» του παρελθόντος, αλλά την αναστοχάζεται, την επανατοποθετεί εντός του πλαισίου που εδραιώθηκε προκειμένου να διακρίνει τη σημασία και τη σχέση της αξίας της με τον κατάλληλο κάθε φορά τρόπο. Η αναστοχαστική στάση απέναντι στην παράδοση καλείται ερμηνεία (interpretation). Αυτές οι «φωνές» που ποικίλλουν και αποτυπώνουν όψεις του παρελθόντος ενυπάρχουν πάντα στην ιστορική συνείδηση που είναι παρούσα μόνο στο πολυσχιδές αυτών των φωνών²⁹. Η ιστορική συνείδηση, όπως συμπληρώνει, σταθεροποιώντας το έδαφος της ιστορικής ζωής μέσα από την οποία προκύπτει, μπορεί να κατανοεί ιστορικά την ικανότητά της να εκκινεί τον ιστορικό προσανατολισμό. Ως εκ τούτου, σε αντιδιαστολή με τη συνείδηση, πριν από την επιτυχή εξέλιξή της σε ιστορική συνείδηση, δεν αποτελεί άμεση έκφραση της ζώσας πραγματικότητας. Επιπλέον, η ιστορική συνείδηση δεν εφαρμόζει απλώς τα δικά της κριτήρια για την κατανόηση της παράδοσης, μέρος της οποίας αποτελεί. Ούτε και την αφομοιώνει ή την εκφράζει αβίαστα. Αντιθέτως, υιοθετεί μια στοχαστική στάση τόσο απέναντι στον εαυτό της, τον οποίο αντιλαμβάνεται με βάση τη δική της ιστορία, όσο και απέναντι στην ίδια την παράδοση, αποτελώντας ουσιαστικά τρόπο αυτογνωσίας για τον άνθρωπο³⁰. Επίσης, η ιστορική συνείδηση δεν ενδιαφέρεται να μάθει απλώς πώς το άτομο, οι συλλογικότητες ή οι καταστάσεις διαμορφώθηκαν γενικά. Αντιθέτως, ενδιαφέρεται να μάθει πώς το συγκεκριμένο άτομο, οι συλλογικότητες ή η συγκεκριμένη κατάσταση έγιναν αυτό που είναι³¹. Για τον Gadamer, η ιστορική συνείδηση συλλαμβάνεται ως η ικανότητα των ανθρώπων να συνειδητοποιούν πλήρως πως τα πάντα γύρω τους είναι ιστορικά και γι' αυτό όλα σχετίζονται με το γεγονός της ιστορικότητας. Επιπλέον, συνδέει την ιστορική συνείδηση και με δύο άλλες έννοιες: την έννοια της μνήμης και την έννοια της ταυτότητας, που διαδραματίζουν σημαίνοντα ρόλο τόσο στη διαδικασία αυτοπροσδιορισμού των ατόμων ή των κοινωνικών ομάδων όσο και στις σχέσεις που αναπτύσσουν μεταξύ τους.

---

²⁹Weinsheimer, J. (1985). *Gadamer's Hermeneutics: A Reading of Truth and Method*. New Haven: Yale University Press. Βλ. επίσης Alejandro, R. (1993). *Hermeneutics, Citizenship, and the Public Sphere*. Albany: State University of New York Press.

³⁰Gadamer, H. G. (2013). *Truth and Method*. London and New York: Bloomsbury Academic, p. 237. Βλ. επίσης Γκάνταμερ, Χ. Γ. (2003). *Το πρόβλημα της ιστορικής συνείδησης*. Αθήνα: Ίνδικτος · Ήεροπαΐδης, Γ. (2008). *Gadamer – Habermas: Η διαμάχη των ερμηνειών*. Αθήνα: Πόλις. Βλ. ακόμα Ψυχοπαΐδης, Κ. (1994). *Ιστορία και μέθοδος*. Αθήνα: Σμίλη.

³¹Gadamer, H. G. (1975). «The Problem of Historical Consciousness». *Graduate Faculty Philosophy Journal*, 5 (1), p. 8-52.

Με την έννοια της συλλογικής μνήμης ασχολήθηκε τη δεκαετία του 1920 ο Halbwachs³², ενώ με την έννοια της μνήμης στο πεδίο της ιστορίας οι Nora³³ και Ricoeur³⁴. Οι έννοιες όμως αυτές μελετήθηκαν μόλις τις τελευταίες δεκαετίες ως προς τον ρόλο που επιτελούν στη διαδικασία διαμόρφωσης της ιστορικής συνείδησης σε σχολικό επίπεδο.

Ο Collingwood ισχυρίζεται πως η ιστορία ολόκληρη είναι η ιστορία της σκέψης, η οποία χρησιμοποιείται με την ευρύτερη έννοια, περιλαμβάνοντας όλες τις συνειδητές δραστηριότητες του ανθρώπινου πνεύματος. Αυτό που μελετά ένας ιστορικός είναι οι σκέψεις, όπως αυτές ενσωματώνονται και εκφράζονται απ' τις ανθρώπινες ενέργειες³⁵. Στο βιβλίο του *Speculum Mentis*, διακρίνονται τρεις σημασίες της έννοιας της ιστορίας: α) ως μορφής εμπειρίας β) ως επιστήμης και γ) ως υπόβαθρου του συστήματος. Η ιστορία με τη μορφή εμπειρίας περιγράφεται ποικιλοτρόπως απ' τον Collingwood ως ιστορική συνείδηση, ως ιστορικό πνεύμα, ως ιστορική σκέψη ή ως ιστορική σύλληψη της πραγματικότητας³⁶. Η ιστορία, όπως προκύπτει από τα γραφόμενά του, δεν συνιστά απλώς έναν συγκεκριμένο τύπο εξήγησης αλλά μια μορφή συνείδησης. Ο Collingwood αναφέρει πως η συνείδηση του ατόμου περιλαμβάνει διάφορες μορφές που η καθεμιά εντάσσεται σε διαφορετικό επίπεδο, συγκροτώντας μια επικαλυπτόμενη ιεραρχική κλίμακα. Κατ' αυτόν, το άτομο θα πρέπει να συλλογιστεί σχετικά με αυτά τα επίπεδα που συνυφαίνονται μεταξύ τους. Καθένα απ' αυτά τα επίπεδα, καθώς εκφράζει και την αντίστοιχη μορφή της συνείδησης στον νου, δύναται να αποτελέσει το αντικείμενο του συλλογισμού για κάποια από τα υπόλοιπα, δηλαδή για τις υπόλοιπες μορφές συνείδησης³⁷.

Ο Oakeshott πραγματοποιεί μια διάκριση, αφενός, ανάμεσα στο ιστορικό παρελθόν, που αναφέρεται στον τρόπο που ανασυγκροτείται στον νου των ιστορικών δημιουργώντας αυτό που αποκαλείται ιστορία και, αφετέρου, στο πρακτικό παρελθόν που αφορά την παρουσία του παρελθόντος στην καθημερινή ζωή των ατόμων του παρόντος και συγκεκριμένα στον τρόπο

---

³²Halbwachs, M. (2013). *Η συλλογική μνήμη* (μτφρ. Λ. Πλυτά, επιμ. Α. Μαντόγλου). Αθήνα: Παπαζήσης. Βλ. επίσης Halbwachs, M. (2013). *Τα κοινωνικά πλαίσια της μνήμης* (μτφρ. Ε. Ζέη). Αθήνα: Νεφέλη.

³³Nora, P. (1989). «Between Memory and History: Les Lieux de Memoire». *Representations* 26, p. 7-25.

³⁴Ricoeur, P. (2004). *Memory, History, Forgetting* (trans. K. Blamey, & D. Pellauer). Chicago: University of Chicago Press. Βλ. επίσης Ricoeur, P. (2013). *Η μνήμη, η ιστορία, η λήθη* (μτφρ. Ξ. Κομνηνός). Αθήνα: Ίνδικτος.

³⁵Collingwood, R.G. (2019). *The idea of History*. UK: Read Books. Βλ. επίσης Dussen, J. (2015). *Studies on Collingwood: History and Civilization*. Switzerland: Springer, p. 11.

³⁶Collingwood, R.G. (2013). *Speculum Mentis*. UK: Read Books. Βλ. επίσης Dussen, J. (1981). *History as a Science: The Philosophy of R.G. Collingwood*. Hague: Martinus Nijhoff Publishers, p. 16-18.

³⁷Collingwood, R.G. (2019), *ό.π.* Βλ. επίσης Boucher, D. (2003). *The Social and Political Thought of R.G. Collingwood*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 119-120.

που το χρησιμοποιούν για να ορίσουν τους εαυτούς τους στον κόσμο³⁸. Δηλαδή το πρακτικό παρελθόν συνδέεται με την ιστορική συνείδηση των κοινωνικών υποκειμένων.

Ο Wittram χρησιμοποιεί αντί για τον όρο «ιστορική συνείδηση» τους όρους «ενδιαφέρον για την ιστορία», «ιστορική σκέψη» και «σχέση με την ιστορία». Βέβαια, γίνεται αντιληπτό πως κανείς από τους όρους αυτούς που χρησιμοποιεί δεν καθορίζει επαρκώς όλες τις συνισταμένες που προσδιορίζουν την έννοια της ιστορικής συνείδησης³⁹.

Αυτή, όπως αναφέρει ο Weymar, δια φωτίζεται με κριτικό τρόπο μέσω της επίδρασης της ιστορικής επιστήμης στο μάθημα της Ιστορίας⁴⁰. Οι μαθητές, διαμορφώνοντας την ιστορική τους συνείδηση, διευρύνουν τους ορίζοντες της σκέψης τους, γεγονός που τους καθιστά -σε συνδυασμό και με την ανάπτυξη της ενσυναίσθησης- ανεκτικούς απέναντι στην ετερότητα.

Οι Laville και Martineau αναφέρουν πως η ιστορική συνείδηση, στο πλαίσιο του μαθήματος της Ιστορίας, συνεισφέρει στη διαμόρφωση εννέα διαφορετικών όψεων της δημοκρατίας τόσο ως τρόπου ζωής όσο και ως σκέψης. Ανάμεσα σε αυτές συγκαταλέγονται η έννοια της προοπτικής, της ενσυναίσθησης, της αυτονομίας του ατόμου και της ταυτότητας, οι οποίες εμφανίζονται ως καθοριστικές. Ειδικότερα, η ανάπτυξη της προοπτικής βοηθά τους μαθητές να συνειδητοποιούν διαμέσου της ανάλυσης και ερμηνείας των ιστορικών γεγονότων πως η δημοκρατία δεν αποτελεί κάτι αυτονόητο και δεδομένο, αλλά αντιθέτως αποτελεί προϊόν μιας μακράς, σύνθετης και πολυτάραχης ιστορίας⁴¹.

Ο Γερμανός ιστορικός και θεωρητικός της Διδακτικής της Ιστορίας Jeismann, αναφερόμενος στην ιστορική συνείδηση σημειώνει αρχικά τη γενική και ασαφή χρήση του όρου στις διάφορες συζητήσεις που εγείρονται με αφορμή αυτή, ενώ συγχρόνως διατυπώνει τον προβληματισμό του και για την έλλειψη ενός αποδεκτού ορισμού⁴². Ο ίδιος θεωρεί πως η ιστορική συνείδηση, όντας κάτι περισσότερο από απλή γνώση ή ενδιαφέρον για το παρελθόν, είναι μια εσωτερική συνάφεια της νοηματοδότησης του παρελθόντος, της κατανόησης του παρόντος και της προοπτικής του μέλλοντος⁴³. Η διασύνδεση αυτή που πραγματοποιεί μεταξύ

---

³⁸ Oakeshott, J. M. (1999). *On History and Other Essays*. Indianapolis: Liberty Fund, p. 19, 42. Βλ. επίσης Franco, P., Marsh, L. (eds.) (2012). *A Companion to Michael Oakeshott*, Pennsylvania: Pennsylvania State University Press, p. 201-205. Βλ. και το επίμετρο του Παντελή Λέκκα με τίτλο «Ιστορία, πολιτική και φιλοσοφία στο έργο του Μάικλ Οουξοτ» στο: Μάικλ Οουξοτ (2019), *Διαλέξεις για την ιστορία της πολιτικής σκέψης*, μτφρ. Π. Λέκκας, Αθήνα: Τόπος, σ. 555-647.

³⁹ Ηλιοπούλου, Ι. (2002). *Το μάθημα της Ιστορίας στην ελληνική εκπαίδευση: Ιστορικές, παιδαγωγικές και διδακτικές διαστάσεις*. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή. Ιωάννινα: Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων (Σχολή Επιστημών Αγωγής - Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών). Ανακτημένο στις 02-12-2018 από <http://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/13183#page/1/mode/2up>, σ. 50.

⁴⁰ Στο ίδιο, σ. 50.

⁴¹ Laville, C., Martineau, R. (1998). «Histoire: vole royale verts la citoyenneté?». *Vie pédagogique*, 109, p. 35-38.

⁴² Straub, J. (ed.) (2005), *ό.π.*

⁴³ Ηλιοπούλου, Ι. (2006). «Η θεωρία του Jörn Rüsen για την ιστορική συνείδηση». Στο: Κόκκινος, Γ., Νάκου, Ε. (επιμ.) (2006). *Προσεγγίζοντας την ιστορική εκπαίδευση στις αρχές του 21ου αιώνα*. Αθήνα: Μεταίχμιο, σ. 75.

παρελθόντος, παρόντος και μέλλοντος καταδεικνύει πως η ιστορία δεν είναι μόνο ένας αντικατοπτρισμός της εικόνας του παρελθόντος, αλλά μια ανακατασκευή του στο παρόν. Ο ορισμός του Jeismann είναι ένας γενικότερα αποδεκτός ορισμός της ιστορικής συνείδησης στο πεδίο της έρευνας της Διδακτικής της Ιστορίας⁴⁴ και περιγράφει την ικανότητα του ατόμου η οποία θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως «πολυχρονική», μιας και εκτείνεται και στις τρεις διαστάσεις του χρονικού συνεχούς: το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον. Με βάση την εκδοχή του Jeismann για τον ορισμό της ιστορικής συνείδησης, διαπιστώνουμε πως αυτή θέτει συγχρόνως οντολογικά και επιστημολογικά προβλήματα. Σε οντολογικό επίπεδο θεωρεί πως υπάρχει σύνδεση μεταξύ παρελθόντος, παρόντος και μέλλοντος. Επιστημολογικά, διασυνδέει διαφορετικά είδη γνωστικών προσεγγίσεων με διαφορετικά χρονικά τμήματα. Συνεπώς, καθίσταται απαραίτητο να καταδείξουμε, αφενός, ότι υφίσταται σύνδεση μεταξύ αυτών των χρονικών τμημάτων και, αφετέρου, ότι αυτά τα διαφορετικά χρονικά τμήματα (παρελθόν, παρόν, μέλλον) απαιτούν διαφορετικά είδη γνωστικών προσεγγίσεων. Η ιστορική συνείδηση, συμπληρώνει ο Jeismann, αποτελεί έναν τρόπο μέσω του οποίου το παρελθόν, ως φαντασία και εμπειρία, γίνεται μέρος της δικής μας εποχής. Αυτό σημαίνει πως το παρελθόν, ως αναπαράσταση, εξαρτάται και διαμορφώνεται από τα ερωτήματα, τις ανάγκες και τα ενδιαφέροντα του εκάστοτε παρόντος. Ειδικά τα ενδιαφέροντα αυτά φαίνεται να ωθούν, σύμφωνα και με τον Γάλλο φιλόσοφο Agon, τον άνθρωπο στο να εξερευνά το παρελθόν. Η ιστορική συνείδηση, σύμφωνα με τον Jeismann, δεν παρουσιάζει τα ίδια χαρακτηριστικά σε όλα τα άτομα. Απεναντίας, από άτομο σε άτομο ή από ομάδα σε ομάδα διαφέρουν η μορφή, το περιεχόμενο και το βάθος του ιστορικού στοχασμού. Αποτελεί συνεπώς μια σειρά γνωστικών - διανοητικών διαδικασιών κατά τις οποίες το ίδιο το άτομο ή ομάδες ατόμων διαδραματίζουν καθοριστικό και ενεργητικό ρόλο στα αποτελέσματά τους. Όπως συμπληρώνει ο Jeismann, το να σκέφτεται και να μιλάει ένα υποκείμενο με όρους του ιστορικού παρελθόντος θεωρείται επίτευγμα για το ίδιο. Η ιστορία ως κατασκευή εξαρτώμενη από το υποκείμενο που στοχάζεται ιστορικά προϋποθέτει την ανάλυση του παρελθόντος, την ερμηνευτική οργάνωση σε ιστορικά πλαίσια και, τέλος, τη δημιουργία μιας αξιολογικής σχέσης με το παρόν⁴⁵. Επιπροσθέτως, σύμφωνα με τον Jeismann, η ισορροπημένη ιστορική συνείδηση προϋποθέτει τα εξής τρία στοιχεία-δεξιότητες:

- α) Ανάλυση (γνώση των γεγονότων, ικανό χειρισμό των πηγών).
- β) Κριτική για κάθε περίπτωση (ικανότητα ερμηνείας και κρίσης).

---

⁴⁴Ahonen, S. (2005), *ό.π.*, σ. 699.

⁴⁵Straub, J. (ed.) (2005), *ό.π.*, p. 52.

γ) Αξιολόγηση (γνώση των κανονιστικών σχέσεων και αναγνώριση προϋποθέσεων με αξιολόγηση).

Τέλος, ο Jeismann σημειώνει πως η ιστορική συνείδηση δεν επιτρέπει απλώς, αλλά απαιτεί την ικανότητα συμμετοχής σε μια αμφιλεγόμενη συζήτηση από την πλευρά του ατόμου, η οποία βασίζεται στην επίγνωση τόσο της μεροληψίας όσο και της προοπτικής της διατύπωσης λανθασμένων ερμηνειών ή αξιολογήσεων από την πλευρά του άλλου. Μια τέτοιου είδους ιστορική συνείδηση επιτρέπει επίσης και επιτάσσει την ανάπτυξη επικοινωνίας μεταξύ ατόμων και ομάδων, λαών και θρησκειών, οι αντιπαραθέσεις και οι εντάσεις των οποίων θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν για την ανάπτυξη της αποκαλούμενης (με καντιανούς όρους) «κοσμοπολιτικής συνείδησης»⁴⁶.

Ο Jensen, έχοντας επηρεαστεί από τον τρόπο που προσδιόρισε την ιστορική συνείδηση ο Jeismann, θεωρεί πως αυτή αποτελεί μια ικανότητα του ατόμου να πραγματοποιεί συνδέσεις μεταξύ του παρελθόντος, του παρόντος και του μέλλοντος, γεγονός που είναι κομβικής σημασίας για την ιστορική συνείδησή του. Υποστηρίζει επίσης πως η τελευταία θα πρέπει να αντιμετωπίζεται ως αναπόσπαστο στοιχείο της ανθρώπινης ταυτότητας, της γνώσης και των πράξεων των κοινωνικών υποκειμένων. Επιπρόσθετα, η έννοια της ιστορικής συνείδησης, όπως σημειώνει ο Jensen, έχει καθοριστική σημασία για κάθε άτομο, καθώς συνδέεται με τη δυνατότητά του να κατανοεί και να εξηγεί τις ενέργειες των άλλων. Όπως χαρακτηριστικά συμπληρώνει ο Jensen, τα ανθρώπινα όντα δημιουργούνται από την ιστορία, αλλά αποτελούν και δημιουργούς της, μέσω της ιστορικής τους συνείδησης και δράσης. Ο Δανός ιστορικός επιλέγει να ερμηνεύσει την ιστορική συνείδηση όχι μόνο ως μια έννοια της επιστήμης της Διδακτικής της Ιστορίας, αλλά και της Ψυχολογίας, της Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και της Κοινωνικής Επιστήμης γενικά. Όπως, προκύπτει από την προσέγγισή του, χρησιμοποιώντας την έννοια της ιστορικής συνείδησης, μπορούμε να κατανοήσουμε πώς τα ανθρώπινα όντα κατασκευάζουν νόημα και ταυτότητες και πώς λειτουργούν τόσο ως άτομα όσο και ως μέλη της κοινωνίας⁴⁷.

Η ιστορική συνείδηση, σύμφωνα με τον Karlsson, αποτελεί βασική διάσταση της ηθικής, συναισθηματικής και γνωστικής μας σκέψης καθώς και του προσανατολισμού μας. Μοιάζει με πυξίδα του χρόνου που νοηματοδοτεί τα γεγονότα του παρελθόντος και κατευθύνει τα σχέδια του μέλλοντος. Είναι μια σημαντική ικανότητα της αντίληψης του χρόνου και δεν

---

⁴⁶Jeismann, K. E. (1988). «Geschichtsbewusstsein als Zentrale Kategorie der Geschichtsdidaktik». In: Schneider, G. (ed.), *Geschichtsbewusstsein und Historisch-politisches Lernen*. Pfaffenweiler: Centaurus, p.1-24.

⁴⁷Thorp, R. (2013). «The Concept of Historical Consciousness in Swedish History Didactical Research». In: Wojdon, J. (ed.), *Cultural and Religious Diversity and Its Implications for History Education*, Yearbook of the International Society for History Didactics 34. Schwalbach: Wochenschau Verlag, p. 207-224.

διασυνδέεται μόνο με τις ακαδημαϊκές ιστορικές ερμηνείες αλλά και με τις έννοιες, τις αναμνήσεις, τις μεταφορές, τα μνημεία και τους μύθους. Οι άνθρωποι μπορεί να μη γνωρίζουν πολλά πράγματα που συνέβησαν στο παρελθόν ή να μην είναι τόσο εξοικειωμένοι με ορισμένες αποκλίνουσες από τον ιστορικό κανόνα και το εθνικό αφήγημα επιστημονικές ερμηνείες, ωστόσο δεν μπορούν να μη διαθέτουν ιστορική συνείδηση, μιας και αυτή απαντάται σε καταστάσεις της καθημερινότητας, είτε αυτές αφορούν τις σχολικές αίθουσες όπου διδάσκεται η Ιστορία είτε οποιαδήποτε μορφή επικοινωνίας και αλληλεπίδρασης μεταξύ των ανθρώπων⁴⁸. Η ιστορική συνείδηση ενεργοποιείται όταν η ιστορία αγγίζει βασικές διαστάσεις και αξίες της προσωπικής ζωής των ατόμων ή όταν εγείρονται ερωτήματα που αφορούν την ταυτότητά τους⁴⁹. Πρόκειται συνεπώς για έννοια σαφώς συνδεδεμένη με το παρελθόν, η οποία μπορεί να μεταβάλλεται από εποχή σε εποχή και από κοινωνία σε κοινωνία, γεγονός που καταδεικνύει τον σχετικιστικό της χαρακτήρα και τη δυναμική που εκλύουν οι διαδικασίες διαμόρφωσης ή, αλλιώς, μεταμόρφωσής της.

Ο Gehlen προσεγγίζει την ιστορική συνείδηση ως την ικανότητα του ατόμου να αναγνωρίζει την ποιότητα ενός γεγονότος που συμβαίνει στο παρόν και πρόκειται να αφήσει εποχή. Αυτού του είδους η αντιμετώπιση του εκάστοτε γεγονότος στο παρόν διαμορφώνεται στην ουσία σύμφωνα με τη δυνητική οπτική του γεγονότος από τις μελλοντικές γενιές. Επιπλέον, η ουσία και η υπόσταση της ιστορικής συνείδησης δεν βρίσκονται απλώς στην ανάμνηση και τη μετάδοση των ιστορικών πληροφοριών του παρελθόντος αλλά στον τρόπο αντίληψης του παρόντος. Με την ιστορική συνείδηση το άτομο ξεπερνά την εμμονή που σχετίζεται με τη γνώση των γεγονότων του παρελθόντος τα οποία συγκροτούν την ιστορία, αξιοποιώντας αυτή τη γνώση ως στοιχείο διαμόρφωσης των σκέψεων και των δράσεων που προσδιορίζουν το μέλλον. Επίσης, ο Gehlen διατείνεται πως η ιστορική συνείδηση δεν περιορίζεται στην ανασκόπηση και τον στοχασμό του παρελθόντος, αλλά αντλεί συμπεράσματα από το παρελθόν και τα εφαρμόζει σε στόχους που διαμορφώνουν το μέλλον⁵⁰.

Ο Müller-Karpe, πραγματευόμενος το ζήτημα της ιστορικής συνείδησης, αναφέρει πως, αν αυτή οριστεί γενικότερα ως η συνείδηση της ιστορικότητας και της ιστορίας μιας

---

⁴⁸Karlsson, K.G. (2011a). «Processing Time: On the Manifestations and Activations of Historical Consciousness». In: Bjerg, H., Lenz, C., Thorstensen, E.(eds.), *Historicizing the Uses of the Past: Scandinavian Perspectives on History Culture, Historical Consciousness and Didactics of History Related to World War II*. Bielefeld: Transcript Verlag, p. 129-143.

⁴⁹Karlsson, K.G. (2011b). «Historical Consciousness: The Fundament of Historical Thinking and History Teaching». In: Eliasson, P., Rönnqvist, C., Nordgren, K. (eds.), *The Processes of History Teaching: An International Symposium held at Malmö University* (Sweden, March 5th-7th 2009). Karlstad: Karlstads universitet, p. 34.

⁵⁰Schieder, T. (1978). «The Role of Historical Consciousness in Political Action», *History and Theory*, 17, p. 1 18.

ανθρώπινης κοινότητας, ως η συνειδητή γνώση της ύπαρξής της και της ταυτότητάς της σε σχέση με γειτονικές ή απομακρυσμένες κοινότητες και ως υποχρέωση που προκύπτει από αυτή την προοπτική, για το παρόν της και το μέλλον της, τότε είναι προφανές ότι η ιστορική συνείδηση ή η συνείδηση της ιστορικότητας δεν αναπτύχθηκε για πρώτη φορά σε εξελιγμένους πολιτισμούς και δεν περιορίστηκε σε αυτούς⁵¹. Σύμφωνα με αυτόν τον ορισμό του Müller-Karpe, η ιστορική συνείδηση απαιτεί τη συναίσθηση του ανήκειν σε μια κοινότητα ανθρώπων που διαθέτει τις δικές της ξεχωριστές παραδόσεις⁵². Αυτού του είδους η συναίσθηση υποστηρίζει πως αναπτύχθηκε σταδιακά και πως μερικώς συναντάται και στις πρώτες κοινωνίες ανθρώπων, ακόμα κι αν η απόδειξη για κάτι τέτοιο είναι έμμεση και πολύ περιορισμένη.

Σύμφωνα με τον Pandel, η ιστορική συνείδηση νοείται ως μια διανοητική και ψυχική δομή του ανθρώπου που βασίζεται στην εμπειρία. Περιλαμβάνει δε διάφορες ατομικές και πολύπλοκα συνδεδεμένες διαστάσεις και κατηγορίες. Μάλιστα, ο Pandel είναι θιασώτης της έννοιας της ιστορικής συνείδησης που λαμβάνει σοβαρά υπόψη της την κοινωνία. Στη δομική προσέγγισή του, η ιστορική συνείδηση εκλαμβάνεται ως διανοητική κατασκευή αποτελούμενη από επτά συνυφασμένες μορφές της συνείδησης. Ειδικότερα, διακρίνει τρεις βασικές και θεμελιώδεις διαστάσεις της ιστορικής συνείδησης: α) τη συνείδηση του χρόνου, β) τη συνείδηση της πραγματικότητας και γ) τη συνείδηση της ιστορικότητας, οι οποίες από κοινού διαμορφώνουν τον πυρήνα του τομέα της ιστορίας. Επιπλέον, αναφέρει ως διαστάσεις τις ιστορικής συνείδησης, με κοινωνικές κυρίως προεκτάσεις, τη συνείδηση της ταυτότητας, την πολιτική συνείδηση, την κοινωνικο-οικονομική και την ηθική⁵³. Πιο συγκεκριμένα, η συνείδηση του χρόνου είναι σημαντική, προκειμένου, αφενός, να καθίσταται εφικτός από μέρους του ατόμου ο διαχωρισμός μεταξύ των τριών διαστάσεων του χρόνου και, αφετέρου, να πραγματώνεται επιτυχώς η τοποθέτηση των γεγονότων με βάση τη χρονική τους ακολουθία. Η συνείδηση της πραγματικότητας είναι αναγκαία καθώς χάρη σ' αυτήν αναγνωρίζονται τα «πραγματικά» ιστορικά φαινόμενα έναντι των φανταστικών. Η συνείδηση της ιστορικότητας σχετίζεται με την επίγνωση της αλλαγής ή των αλλαγών στις οποίες υπόκεινται μέσα στον

---

⁵¹ Müller-Karpe, H. (1982) «Zu Frühformen des Geschichtlichkeits bewusstseins». In: Müller-Karpe, H. (ed.) *Archäologie und Geschichts bewusstsein*, Kolloquienzur Allgemeinen und Vergleichenden Archäologie 3. München: Beck, p. 5-11.

⁵² Müller-Karpe, H. (1982), ό.π., Βλ. επίσης Assmann, J. (1988). «Stein und Zeit. Das “Monumentale” Gedächtnis der Altägyptischen Kultur». In: Assmann, J., Hölscher, T. (eds.), *Kultur und Gedächtnis*. Frankfurt/M.: Suhrkamp, p. 87-114.

⁵³ Pandel, H.J. (1987). «Dimensionen des Geschichts bewusstseins. Ein Versuch, seine Struktur für Empirie und Pragmatik diskutierbar zu machen». In: *Geschichtsdidaktik. Probleme, Projekte, Perspektiven*, 12(2), p. 130-142. Βλ. επίσης Körber, A. (2017). «Historical Consciousness and the Moral Dimension», *Historical Encounters: A Journal of Historical Consciousness, Historical Cultures, and History Education*, 4 (1), p. 81-89.

χρόνο οι κοινωνίες, τα έθνη ή οι υπερεθνικές οργανώσεις. Η συνείδηση της ταυτότητας υποδεικνύει τη συμμετοχή των ατόμων στις κοινωνικές ομάδες, όπως επίσης και το αίσθημα του ανήκειν σε αυτές. Η πολιτική συνείδηση αναφέρεται τόσο στην ιδέα ότι οι κοινωνίες δομούνται από τις σχέσεις εξουσίας, όσο και στην ικανότητα αναγνώρισης και ανάλυσης αυτών των δομών. Η κοινωνικο-οικονομική διάσταση έχει να κάνει με την ικανότητα του ατόμου να αναλύει τις κοινωνικές ανισότητες, ενώ η ηθική συνείδηση συνιστά ουσιαστικά την ικανότητα αξιολόγησης των ιστορικών φαινομένων με επαρκή τρόπο, μολονότι αυτό ενέχει μια δυσκολία λόγω της πιθανής αναντιστοιχίας και ανομοιογένειας μεταξύ του ηθικού ορίζοντα των κανόνων και των αξιών του παρελθόντος και του παρόντος⁵⁴. Για τον Pandel η σύγχρονη Διδακτική της Ιστορίας στοχεύει στη μετάδοση των προϋποθέσεων για τη γένεση και τη δυνατότητα αφομοίωσης του ιστορικού νοήματος, επιδιώκοντας συγχρόνως την υιοθέτηση από το μάθημα της Ιστορίας όλων εκείνων των οργανωτικών της αρχών σε επίπεδο μεθόδου και πρακτικής⁵⁵.

Ο Lukacs ισχυρίζεται πως η συνείδηση ενός γεγονότος του παρελθόντος τροποποιεί τις επιδράσεις του στο παρόν. Υπό αυτή την έννοια, αναφερόμαστε σε μια λειτουργία που απεικονίζει την ικανότητα ενός συγκεκριμένου είδους της ιστορικής γνώσης να απελευθερώνει τον νου από τα βάρη του παρελθόντος⁵⁶. Παρατηρούμε, συνεπώς, ότι αυτή ακριβώς η διαμεσολαβημένη από την ιστορική συνείδηση θέαση και ανασύσταση του παρελθόντος ωθεί το άτομο στην προσέγγισή του με μεγαλύτερη ελευθερία και μικρότερο συναισθηματικό φορτίο. Επιπλέον, ο Lukacs προτείνει μια νέα αντίληψη για την ιστορία, η οποία δεν βασίζεται μόνο στα τεκμήρια και σε άλλα παραδοσιακά μέσα ανακατασκευής του παρελθόντος, αλλά και στην εμβριθή εξερεύνηση της συνείδησης των λειτουργιών της μνήμης. Μια τέτοιας μορφής ιστορία θα απορρίψει, όπως συμπληρώνει ο Lukacs, τη διάκριση μεταξύ αντικειμενικότητας και υποκειμενικότητας που έχει υιοθετηθεί στην επιστημονική κοσμοθεωρία και θα προωθήσει παράλληλα τη δημιουργία της ιστορικής γνώσης ως προσωπικής ή συμμετοχικής γνώσης⁵⁷.

Ο Rothacker, διατυπώνοντας μια οντολογική-ανθρωπολογική προσέγγιση, θεωρεί την ιστορική συνείδηση βασικό ένστικτο-βιολογικο-πολιτισμικά εγκαθιδρυμένη δομή του ατόμου

---

⁵⁴Köble, C., Konrad, L. (2015), *ό.π.*, p. 17-28.

⁵⁵Pandel, H.J. (1990). *Historik and Didaktik: Das Problem der Distribution Historiographisch Erzeugten Wissens in der Deutschen Geschichtswissenschaft von der Spätaufklärung zu Früh historismus*. Stuttgart- Bad Cannstatt: Frommann-Holzboog, p. 337.

⁵⁶Lukacs, J. (2009). *Historical Consciousness: The Remembered Past*. New Brunswick: Transaction Publisher, p. 156.

⁵⁷Lukacs, J. (2009), *ό.π.*, p. 227-236.

που του εξασφαλίζει τη δυνατότητα να διατηρεί, να θυμάται και να αφηγείται γεγονότα και μορφές του παρελθόντος⁵⁸. Συμπληρώνει επίσης πως, επειδή αποτελεί μέρος της ανθρώπινης φύσης⁵⁹, γι' αυτό δεν χαρακτηρίζει μόνο τους πολιτισμούς που καταγράφουν με συστηματικό τρόπο το ιστορικό τους παρελθόν, ούτε και εκείνους που αποκαλούνται «θερμοί πολιτισμοί», κύριο γνώρισμα των οποίων είναι η συγκρότησή τους σε αναφορά με την έννοια της ιστορικότητας, τη δυναμική μεταξύ συνέχειας και μεταβολής⁶⁰. Η παραπάνω άποψη, η οποία καθιστά την ιστορική συνείδηση ανθρωπολογικό γνώρισμα, τεκμηριώνεται επαρκώς, μόνο αν δεχτούμε ότι η ιστορική συνείδηση δεν είναι τίποτα περισσότερο από μια ικανότητα του ανθρώπου να ανακαλεί και να φαντάζεται τα ιστορικά γεγονότα αφηγηματικά, καθώς και να τα συσχετίζει με ερμηνείες του παρόντος και με προσδοκίες του μέλλοντος.

Ο Schott σημειώνει πως η ιστορική συνείδηση είναι ένα βασικό ανθρώπινο γνώρισμα, άμεσα συνυφασμένο με τη ζωή του ατόμου ως πολιτισμένου όντος. Αναγνωρίζει τη λειτουργία αυτού του βασικού «ενστίκτου»-νοητικής δομής για να καταδείξει πως η προφορική ιστορική παράδοση συνδέεται περισσότερο απ' ό,τι οι γραπτές μαρτυρίες με το πεπρωμένο των ομάδων που περιγράφει. Η σύνδεση αυτή με τις ομάδες προκύπτει και από την εγγενή δύναμη που διαθέτουν και ασκούν στα άτομα οι ίδιες οι προφορικές αναφορές στο ιστορικό παρελθόν βάσει των οποίων θεμελιώνεται η συνείδηση της ενότητας και της ιδιαιτερότητας των ομάδων. Επίσης, ο Schott επιχειρεί μια διάκριση μεταξύ μυθικού χρόνου, όπου όλα τα γεγονότα συλλαμβάνονται στο ίδιο χρονικό επίπεδο, και ιστορικού χρόνου, του οποίου την πιο ριζική εκδοχή αντίληψης αποτελεί ο διαρκώς επιταχυνόμενος χρόνος της νεωτερικότητας, που διασπά τη συνέχεια και θέτει στο επίκεντρο της ιστορικής συνείδησης τις έννοιες και τις εμπειρίες της ιστορικής μεταβολής και της προόδου⁶¹. Ο μυθικός χρόνος χαρακτηρίζει κυρίως τις αποκαλούμενες «ψυχρές κοινωνίες», δηλαδή εκείνες που προσπαθούν μέσω της ίδιας τους της οργάνωσης να αποτρέψουν και να ελαχιστοποιήσουν κάθε πιθανότητα επίδρασης των ιστορικών παραγόντων στην ισορροπία και τη συνέχειά τους. Από αυτό γίνεται καταφανές, σε αντίθεση με όσα ισχυρίζεται ο Rothacker, πως, αφενός, δεν αναπτύσσουν όλες οι κοινωνίες εξίσου την ιστορική συνείδηση και, αφετέρου, πως υφίστανται κοινωνίες που λειτουργούν με τρόπο ανασχετικό απέναντι στην προοπτική της συνείδησης της ιστορικότητας.

---

⁵⁸Παρατίθεται στο: Assmann, J. (2011). *Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance and Political Imagination*. New York: Cambridge University Press, p. 50.

⁵⁹Παρατίθεται στο: Köble, C. – Straub, J. (2001). «Historical Consciousness in Youth. Theoretical and Exemplary Empirical Analyses». *Forum: Qualitative Social Research*, 2 (3), Sept. 2001. Ανακτήθηκε από <http://www.qualitative-research.net/fqs>.

⁶⁰Κόκκινος, Γ., Αθανασιάδης, Ηλ., Βούρη, Σ., Γατσωτής, Π., Τραντάς, Π., Στέφος, Ε. (2005). *Ιστορική κουλτούρα και συνείδηση. Απόψεις και στάσεις μαθητών και εκπαιδευτικών της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης για την Ιστορία*. Αθήνα: Νούγραμμα, σ. 22.

⁶¹Στο ίδιο, σ. 22.

Όπως σημειώνει ο Lévi Strauss⁶² αναφερόμενος στις «ψυχρές» κοινωνίες, ο όρος «ψυχρές» δεν θα πρέπει να θεωρηθεί απλώς ως μια έλλειψη της ιστορίας ή της ιστορικής συνείδησης σε αυτές τις κοινωνίες. Αντιθέτως, πρόκειται για ένα δομικό στοιχείο των κοινωνιών αυτού του είδους, το οποίο αποδίδεται στον ιδιαίτερο τρόπο γνώσης και οργάνωσης που τις διέπει. Επομένως, το ερώτημα που τίθεται δεν επικεντρώνεται μόνο σε ποιο βαθμό και με ποιες μορφές οι κοινωνίες δημιουργούν την ιστορική τους συνείδηση, αλλά επίσης πώς και με ποιους θεσμούς και κοινωνικούς μηχανισμούς κατορθώνουν να «παγώσουν» την αλλαγή. Οι «ψυχρές» κοινωνίες δεν ζουν ξεχνώντας αυτά που οι «θερμές» θυμούνται. Απλώς υιοθετούν ένα διαφορετικό είδος μνήμης και, για να το επιτύχουν αυτό, πρέπει να εμποδίσουν κάθε μορφή επίδρασης που προέρχεται από την ιστορία, δηλαδή από τη μεταβολή της πραγματικότητας. Γι' αυτό τον σκοπό, έχουν ανάγκη τις τεχνικές της «ψυχρής» μνήμης. Από την άλλη, οι «θερμές» κοινωνίες ενσωματώνουν και εσωτερικεύουν την ιστορική διαδικασία καθιστώντας την κινητήρια δύναμη της ανάπτυξής τους⁶³. Η επιδίωξη της προόδου σε αυτές τις κοινωνίες αποτελεί πρωταρχικό στόχο, στον οποίο δίνεται ιδιαίτερη έμφαση, ενώ παράλληλα απορρίπτεται ο διαχρονικός «μυθικός» τρόπος σκέψης. Οι «θερμές» κοινωνίες διαμορφώνουν συλλογική συνείδηση μέσω της αλληλεπίδρασής τους με το ιστορικό παρελθόν που δεν είναι στατική αλλά δυναμική και συνεχώς εξελισσόμενη. Αυτού του είδους η μνήμη, μπορεί να ισχυριστεί κανείς, υπονομεύει τη σταθερότητα, ωστόσο όντας μια κοινωνικο-ιστορική κατασκευή παρέχει τη δυνατότητα και την ευχέρεια μιας καλύτερης κατανόησης του μέλλοντος. Οι «θερμές» κουλτούρες λειτουργούν όπως οι ατμομηχανές των οποίων η ενέργεια προκύπτει από τις ταξικές διαφορές που δίνουν την απαραίτητη ώθηση για την αλλαγή⁶⁴.

Σύμφωνα με τον Kirchner, υφίσταται μια σημαντική διάκριση μεταξύ της ιστορικής συνείδησης και της αίσθησης της ιστορίας. Την πρώτη τη θεωρεί ως ένα χαρακτηριστικό ορισμένων ανθρώπινων κοινωνιών από τον 18ο αιώνα και μετά, ενώ τη δεύτερη την προσδιορίζει ως ένα παγκόσμιο ανθρώπινο φαινόμενο. Από αρχαιολογικής άποψης, μια τέτοια αίσθηση της ιστορίας θα μπορούσε να συναχθεί από διαφόρων ειδών πολιτισμικά στοιχεία. Επιπλέον, ο Kirchner υποστηρίζει πως οποιαδήποτε συνεχής παράδοση, για παράδειγμα στα παλαιολιθικά πέτρινα εργαλεία, εξαρτάται απαραίτητα από την προεπιστημονική συνειδητοποίηση του τι υπήρχε προηγουμένως. Υπαινίσσεται μάλιστα πως τα αρχαία αντικείμενα που έχουν βρεθεί, , πρέπει να έχουν πρωτίστως οδηγήσει τους ανθρώπους να

---

⁶²Lévi Strauss, C. (1966). *The Savage Mind*. Chicago: The University of Chicago Press, p. 233-234.

⁶³Στο ίδιο, p. 234. Βλ. επίσης Assmann, J. (2011), *ό.π.*, p. 58. Βλ. ακόμα στο Assmann, J. (2017). *Η πολιτισμική μνήμη. Γραφή, ανάμνηση και πολιτική ταυτότητα στους πρώιμους ανώτερους πολιτισμούς* (μτφρ. Δ. Παναγιωτόπουλος). Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

⁶⁴Assmann, J. (2011), *ό.π.*, p. 55.

σκεφτούν για το παρελθόν⁶⁵. Εξάλλου, μόνο τότε τα πολιτισμικά κατάλοιπα αποκτούν νόημα για την ιστορία των ανθρώπων και για την εξέλιξη του πολιτισμού τους.

Προσεγγίζοντας το ζήτημα της ιστορικής συνείδησης, ο Assmann⁶⁶ υπογραμμίζει πως αυτή μετατράπηκε σε μια καθολική ανθρωπολογική αρχή ακριβώς όταν διαλύθηκε η σχέση μεταξύ του συστήματος γραφής και της ιστορίας. Όπως υποστηρίζει, ορισμένες κοινωνίες ανάλογα με τον βαθμό σύνδεσής τους με το παρελθόν και την ιστορία, ανέπτυξαν σε μεγαλύτερη ή μικρότερη κλίμακα το βασικό ένστικτο της ιστορικής τους συνείδησης. Άλλες πάλι λειτούργησαν κατασταλτικά απέναντι σε αυτή την προοπτική αποτρέποντας την ανάπτυξή της. Ο Assmann επισημαίνει μια ποιοτική διάκριση ανάμεσα στις αδιαφοροποίητες από άλλους έννοιες της ιστορικής αίσθησης και της ιστορικής συνείδησης. Κατανοώντας τις δομικές αντινομίες που διαπερνούν την έννοια της ιστορικής συνείδησης ως ανθρωπολογικής σταθεράς, την αντικαθιστά με την έννοια της «πολιτισμικής μνήμης»⁶⁷ την οποία θεωρεί καταλληλότερη. Μάλιστα, όπως δηλώνει, η αντίληψη περί καθολικής ιστορικής αίσθησης και περί ιστορικής συνείδησης ως ανθρωπολογικής σταθεράς συνιστούν μέρος ενός κοινού μύθου. Αυτό που φαίνεται φυσικό είναι περισσότερο το να ξεχνάμε παρά να θυμόμαστε. Η προβληματική που αναπτύσσεται από τον Assmann γύρω από το εν λόγω θέμα εγείρεται από την τάση της μνήμης να μη δίνει προτεραιότητα στη φυσική ανάγκη του ανθρώπου να ξεχνά. Για να ερμηνευθεί αυτό το γεγονός, θα πρέπει να μελετηθεί η λειτουργία της μνήμης, δηλαδή πώς αυτή ανακαλεί, σχηματοποιεί, οργανώνει ρεαλιστικά κ.λπ. Η ανάλυση και η εξήγηση των διαδικασιών μνήμης και λήθης είναι κομβικής σημασίας. Από ψυχολογική σκοπιά μπορεί κάποιος να κάνει λόγο για κίνητρα και αντι-κίνητρα, σύμφωνα με τα οποία διαμορφώνεται η ιστορική μνήμη. Η μνήμη και η λήθη αποτελούν εξίσου θεμελιώδη και απαραίτητα στοιχεία, όπως αναφέρει ο Assmann, για κάθε άτομο που δρα. Συνεπώς, στο πλαίσιο του παρόντος, οφείλουμε να διερευνήσουμε τον τρόπο με τον οποίο κάποιος θυμάται ή ξεχνά και κυρίως πώς φαντασιωνόμαστε την πραγματικότητα η οποία τροφοδοτεί τη μνήμη εξελισσόμενη συγχρόνως σε πρωταρχικό θέμα. Για την πληρέστερη κατανόηση και εξήγηση αυτού, θα μπορούσε να συνδράμει μια εσωτερικά διαφοροποιημένη αντίληψη της ιστορικής αίσθησης ή της ιστορικής συνείδησης.

Ο Leitner πραγματεύεται το ζήτημα της ιστορικής συνείδησης επιχειρώντας να την προσδιορίσει. Όμως αγνοεί συγκεκριμένα νοήματα και περιεχόμενα τόσο αυτής όσο και της

---

⁶⁵*Intergraph Journal*, «The Origins of Historical Consciousness». Ανακτήμένο από <http://intergraph-journal.net/enhanced/articles/article%201/page20.html>.

⁶⁶Assmann, J. (2011), *ό.π.*

⁶⁷Assmann, J. (2008). «Communicative and Cultural Memory». In: Erll, A., Nünning, A. (eds.), *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*. Berlin/New York: De Gruyter, p. 109-118.

πρακτικής λογικής που αφορούν την πολιτική και ηθική αναγκαιότητα ορισμένων προσανατολισμών και δράσεων. Αυτά ακριβώς τα νοήματα και τα περιεχόμενα είναι που ενδιαφέρουν περισσότερο όχι μόνο τους σύγχρονους ανθρώπους, αλλά και τα επιστημονικά πεδία της Ψυχολογίας, της Κοινωνιολογίας και της Διδακτικής της Ιστορίας. Για να θέσουμε την ιστορική συνείδηση ως αντικείμενο διερεύνησης στα εκπαιδευτικά ιδρύματα, στον δημόσιο διάλογο, θα πρέπει να συζητήσουμε για τα «κενά» της ιστορικής γνώσης και για τις ελλείψεις της. Αυτά τα «κενά» προκαλούν τον διαχωρισμό του εκάστοτε παρόντος από το παρελθόν και την ιστορία, γεγονός που λειτουργεί ως τροχοπέδη στην προσπάθεια ενός ατόμου να στραφεί με έναν ιστορικά ενήμερο τρόπο προς το μέλλον με σκοπό τη συνειδητή διαμόρφωσή του. Ο Leitner, εστιάζοντας περισσότερο στη λογική της ιστορικής συνείδησης πρωτίστως παρά στην πρακτική και ερμηνευτική της διάσταση, θεωρεί πως απλώς υπάρχει ή δεν υπάρχει στα άτομα και τις κοινωνίες. Αποτελεί ένα στοιχείο που δεν προσομοιάζει αρκετά με τις ιδέες, την ηθική και τη γλώσσα της ιστορικής σκέψης. Αντιθέτως, είναι διαφορετικό πράγμα να μιλάμε για την ιστορία και άλλο για τη συνείδησή της. Όπως επισημαίνει ο Leitner, η ιδιαιτερότητα της ιστορικής συνείδησης που συχνά παραβλέπεται σχετίζεται με την ανάγκη να προσεγγίζεται στοχαστικά⁶⁸.

Η Flora Kan, επιχειρώντας να προσδιορίσει την έννοια της ιστορικής συνείδησης, επισημαίνει πως αυτή αναφέρεται στις ψυχολογικές πράξεις και ενέργειες μέσω των οποίων ένα φαινόμενο του παρόντος διασυνδέεται με το παρελθόν. Από αυτή την άποψη, η ιστορική συνείδηση μπορεί να καταστεί μέρος της συνείδησης, γενικότερα, που καθοδηγεί τις ανθρώπινες πράξεις και συμπεριφορές, διαθέτοντας ένα εξίσου σημαντικό αξιακό φορτίο. Όταν κάποιο άτομο χρησιμοποιεί την αντίληψη του χρόνου για να κατανοήσει το παρελθόν και μέσω αυτού το παρόν, επιχειρώντας στη συνέχεια να προβλέψει το μέλλον, τότε ακριβώς καλλιεργεί την ιστορική του συνείδηση. Απαραίτητη προϋπόθεση όμως για να συμβεί αυτό είναι η εσωτερίκευση της ιστορικής γνώσης, η οποία *ad hoc* παρέχει τη δυνατότητα σχηματισμού της ιστορικής συνείδησης. Χωρίς την πρότερη εσωτερίκευση της ιστορικής γνώσης, δεν υπάρχουν ισχυροί λόγοι για τη διαμόρφωση και την καλλιέργεια της ιστορικής συνείδησης⁶⁹.

Ο Thorp υποστηρίζει ότι η ιστορική συνείδηση θα πρέπει να γίνεται αντιληπτή ως η κατανόηση του τρόπου διασύνδεσης μεταξύ του παρελθόντος, του παρόντος και του

---

⁶⁸Köble, C., Straub, J. (2001), *ό.π.*, Βλ. επίσης Leitner, H. (1994). *Gegenwart und Geschichte. Zur Logik des Historischen Bewußtseins*. Trier: Habilitationsschrift.

⁶⁹Kan, F. (1999). «On the Historical Consciousness of Hong Kong Students». *Information Metteilungen Communications. International Society for History Didactics*, 20 (2), p. 92-100.

μέλλοντος έτσι ώστε να επιτρέπεται στο άτομο η συγκρότηση ενός συγκεκριμένου είδους νοήματος που αφορά την ιστορία. Επίσης, πραγματοποιεί μια τριμερή διάκριση της ιστορικής συνείδησης ανάλογα με τον τρόπο και τα επίπεδα που εκδηλώνεται. Αυτή η διάκριση εκφράζεται μέσα από το τρίπτυχο: αφήγηση, χρήσεις της ιστορίας και ιστορική κουλτούρα. Λαμβάνοντας υπόψη αυτές τις εκφάνσεις της ιστορικής συνείδησης, καθίσταται προφανές πως κάποιος οφείλει να την αντιλαμβάνεται ως ένα φαινόμενο που μπορεί να ανήκει σε διαφορετικά είδη εξαιτίας των βασικών υποθέσεων που αφορούν τη συνειδητοποίηση της ανάγκης για «πλαισιοποίηση» της ιστορίας και την επίγνωση της προσωρινότητας των νοούμενων ως αληθών ισχυρισμών σε κάθε ξεχωριστό χωροχρονικό ορίζοντα. Η γενετική ιστορική συνείδηση⁷⁰, η οποία αντιλαμβάνεται τη σχέση μεταξύ του παρελθόντος, του παρόντος και του μέλλοντος ως σχέση συνεχούς αλλαγής που προσδίδει νόημα στην ιστορία και δημιουργεί δυνατότητες πολλαπλών προοπτικών⁷¹, συνιστά για τον Thorp την πιο ανεπτυγμένη μορφή ιστορικής συνείδησης η οποία συνδέεται με την ιστορική σκέψη και επιτρέπει στα άτομα να αποκτήσουν ιστορική ματιά μέσω της γενετικής και γενεαλογικής τοποθέτησης της ιστορίας σε εννοιολογικό πλαίσιο. Η κατανόηση της γενετικής ιστορικής συνείδησης ως ικανότητας του ατόμου να τοποθετεί την ιστορία και την ιστορική γνώση σε εννοιολογικό πλαίσιο είναι αυτό ακριβώς που καθιστά την ιστορική συνείδηση, αφενός, μια σημαντική έννοια της Διδακτικής της Ιστορίας και, αφετέρου, το θεμέλιο για την ανάπτυξη της ταυτότητας και της ηθικής των ατόμων⁷².

Το «Κέντρο για τη Μελέτη της Ιστορικής Συνείδησης» (CSHC) στον Καναδά ορίζει την ιστορική συνείδηση, τα ζητήματα της οποίας ερευνά ενδελεχώς, ως μια έννοια που σχετίζεται με τις ατομικές και συλλογικές αντιλήψεις του παρελθόντος, με γνωστικούς και πολιτισμικούς παράγοντες που συντελούν στη διαμόρφωση αυτών των αντιλήψεων, καθώς και με τις σχέσεις αυτών των ιστορικών αντιλήψεων με εκείνες του παρόντος και του μέλλοντος. Η μελέτη της ιστορικής συνείδησης διαφέρει από τη μελέτη της ιστορίας. Όταν μελετάμε την ιστορία,

---

⁷⁰Σύμφωνα με τη θεωρία που ανέπτυξε ο Γερμανός θεωρητικός της Διδακτικής της Ιστορίας Jörn Rüsen για την ιστορική συνείδηση των ατόμων, αυτή ανάλογα με τα χαρακτηριστικά που παρουσιάζει εντάσσεται σε τέσσερις κύριους τύπους: α) στον παραδοσιακό τύπο, β) στον παραδειγματικό τύπο, γ) στον κριτικό τύπο και δ) στον γενετικό τύπο. Ο γενετικός τύπος ιστορικής συνείδησης, στον οποίο αναφέρεται ο Thorp, χαρακτηρίζεται από την ικανότητα του ατόμου να ιστορικοποιεί τη σύγχρονη κοινωνία και τον πολιτισμό, εξηγώντας τη συνέχεια και την αλλαγή με τη βοήθεια της ιστορίας.

⁷¹Rüsen, J., (2004). «Historical Consciousness: Narrative Structure, Moral Function and Ontogenetic Development». In: Seixas, P. (ed.), *Theorizing Historical Consciousness*. Toronto. Buffalo and London: University of Toronto Press, p. 63-85.

⁷²Thorp, R. (2014). «Towards an Epistemological Theory of Historical Consciousness». *Historical Encounters: A Journal of Historical Consciousness, Historical Cultures, and History Education*, 1(1), p. 20-31. Βλ. επίσης Thorp, R. (2014). «Historical Consciousness and Historical Media - A History Didactical Approach to Educational Media». *Education Inquiry*, 5(4). Ανακτήθηκε στις 10-12-2019 από <http://www.education-inquiry.net/index.php/edui/article/view/24282>.

προσανατολιζόμαστε στο ιστορικό παρελθόν αναζητώντας διάφορες πτυχές του, ενώ, όταν μελετάμε την ιστορική συνείδηση, επικεντρωνόμαστε στο «πώς» οι άνθρωποι βλέπουν το παρελθόν⁷³.

Ο Seixas σημειώνει πως η ιστορική συνείδηση σε ορισμένες περιπτώσεις μοιάζει να είναι σχεδόν ταυτόσημη με τη συλλογική μνήμη. Συχνά εκλαμβάνεται ως μια ειδική μορφή μνήμης που χαρακτηρίζει τη νεωτερικότητα και υφίσταται επιδράσεις από τα πολιτισμικά εργαλεία που αναπτύσσονται από την ιστορική επιστήμη, όπως για παράδειγμα η κριτική ανάγνωση των πηγών και η αναγνώριση της «ξενότητας» του παρελθόντος («το παρελθόν ως ξένη χώρα»). Συνεπώς, ο όρος «ιστορική συνείδηση» τονίζει από μόνος του την αινιγματική σχέση μεταξύ της ιστορικής εκπαίδευσης και της μελέτης της συλλογικής συνείδησης που συναντάται σε όλους τους πολιτισμούς και στον ιστορικό χρόνο. Ο Seixas υπογραμμίζει επίσης πως η αξιοποίηση συγκεκριμένων μορφών της ιστορικής συνείδησης είναι συγχρόνως αναπόφευκτη και γεμάτη δυσκολία⁷⁴. Για την ιστορική γνώση αναφέρει πως, εάν δεν οδηγεί το άτομο στον ηθικό προσανατολισμό και σε ηθικές κρίσεις, τότε καθίσταται άωφελη. Συνεπώς, η προοπτική του ηθικού προσανατολισμού στα κοινωνικά υποκείμενα αποτελεί έναν ισχυρό λόγο σύνδεσης δίκην δέσμευσης με το ιστορικό παρελθόν⁷⁵. Για τον Seixas δεν έχει μόνο αξία η ικανότητα του ατόμου να διατυπώνει κρίσεις για τα ενεργήματα των ανθρώπων του παρελθόντος, αναγνωρίζοντας το πλαίσιο στο οποίο έζησαν, αλλά θεωρεί εξίσου σημαντική την ικανότητα διατύπωσης κρίσεων για ηθικά και κανονιστικά ερωτήματα του παρόντος⁷⁶. Η ηθική λοιπόν διάσταση της ιστορικής σκέψης είναι εκείνη που διαποτίζει με νόημα τη σπουδή της ιστορίας. Η ανάμνηση των θυσιών των ηρώων, οι μνήμες των θυμάτων, η αποκατάσταση για μαζικά εγκλήματα και οι αποζημιώσεις για κλεμμένα αγαθά και κατεστραμμένες ζωές αποτελούν προσπάθειες «συμβιβασμού» με το παρελθόν στο παρόν. Και επειδή το παρελθόν δεν επιδέχεται αλλαγές, τα παραπάνω αποτελούν τρόπους που βοηθούν τους ανθρώπους να πορεύονται στο μέλλον, στρέφοντας την προσοχή τους σε αυτά που μπορούν να μάθουν μέσα από τη φρίκη, τον τρόμο, την οδύνη, το μεγαλείο, τον αλτρουισμό και τον ηρωισμό που

---

⁷³CSHC (Centre for the Study of Historical Consciousness), βλ. σχετικά στον ιστότοπο <http://www.cshc.ubc.ca>.

⁷⁴Seixas, P. (2007). «Historical Consciousness and the Scholarship of Teaching and Learning History». *History: Scholarship of Teaching and Learning Newsletter 1* (3) (September). Ανακτήθηκε από http://www.indiana.edu/~histsotl/blog/?page_id=76.

⁷⁵Seixas, P. (2005). «Historical Consciousness: The Progress of Knowledge in a Postprogressive Age». In: Straub, J. (ed.), *Narration, Identity, and Historical Consciousness*. New York: Berghahn Books, p. 141-159.

⁷⁶Seixas, P. (2008). “Scaling Up” the Benchmarks of Historical Thinking: A Report on the Vancouver Meetings, February 14-15, 2008. Vancouver: University of British Columbia. Ανακτήθηκε από <http://www.histoireperes.ca/sites/default/files/files/docs/Scaling%20Up%20Meeting%20Report.pdf>.

εμπεριέχεται στην κληρονομιά του παρελθόντος⁷⁷. Η διασύνδεση αυτή, που πραγματοποιείται μεταξύ της μελέτης του παρελθόντος και της αξιοποίησης της ιστορικής γνώσης για τη διατύπωση κρίσεων στο παρόν, σχετίζεται άμεσα με την ιστορική συνείδηση.

Ο Lee θεωρεί πως η ιστορία, ως τρόπος θεώρησης του κόσμου, παρέχει την καλύτερη δυνατή κατανόηση για το παρελθόν, καθώς και την επίγνωση της προσωρινότητας αυτής της κατανόησης, λόγω της δυνατότητας που παρέχει για πολλαπλή και πλουραλιστική ανάγνωση του παρελθόντος⁷⁸. Για τον Lee η ιστορία αποτελεί μέσο προσανατολισμού στον χρόνο, επιτρέποντας στα άτομα να δομούν γέφυρες μεταξύ του παρόντος, του παρελθόντος και του μέλλοντος. Η ιστορική εκπαίδευση, η οποία οφείλει να στοχεύει στην εκπλήρωση αυτού του καθήκοντος, όπως σημειώνει, πρέπει να αποδεσμευθεί από ιδεολογικές, εθνικές και πολιτικές σκοπιμότητες, εστιάζοντας σε μια κριτική προσέγγιση του ιστορικού παρελθόντος στη βάση ιστορικών πηγών. Την ίδια άποψη εκφράζει και για την ίδια την ιστορία, καθώς διατείνεται ότι θα πρέπει να μην χειραγωγείται από άμεσα πρακτικά ενδιαφέροντα, ακόμα κι όταν υπάρχουν οι καλύτερες ιδεολογικές προθέσεις. Όσο πιο χειραφετημένη είναι από τις ανθρώπινες επιδιώξεις και επιθυμίες, τόσο χρησιμότερη θα καθίσταται η κατανόηση που παρέχει στα άτομα η ιστορική μάθηση, προκειμένου να επιτύχουν τον πρακτικά αναγκαίο χρονικό τους προσανατολισμό⁷⁹. Ο Lee αναφερόμενος στην ιστορική συνείδηση ισχυρίζεται ότι αυτή μπορεί να λαμβάνει διαφορετικές μορφές, ενώ παράλληλα αποτελεί σύνδεσμο μεταξύ του αυξανόμενου ενδιαφέροντος των ιστορικών για ό,τι αποκαλείται μνήμη και της προσήλωσης της ιστορικής εκπαίδευσης στις εικόνες των μαθητών για το παρελθόν⁸⁰. Συμπληρώνοντας τονίζει πως στόχος της ιστορικής συνείδησης είναι να βοηθήσει τόσο τους εκπαιδευτικούς όσο και τους μαθητές να ενδυναμώσουν τις δεξιότητες της ιστορικής τους σκέψης, έτσι ώστε να σκέφτονται κριτικά για το παρελθόν και να είναι εξοικειωμένοι με την φύση της ιστορίας ως επιστημονικού κλάδου, όπως επίσης και με τις μεθόδους και τα ευρήματά της⁸¹. Οι υπέρμαχοι της ιστορικής συνείδησης υποστηρίζουν ότι μια τέτοιου είδους προσέγγιση στο πεδίο της σχολικής ιστορίας ή στο πεδίο των κοινωνικών σπουδών, γενικότερα, κρίνεται απαραίτητη για τους μαθητές αφού τους απομακρύνει από παθητικές μορφές μάθησης, όπως η στείρα αποστήθιση, ενώ συμβάλλει στην ανάπτυξη του πολιτικού, κοινωνικού και ιστορικού τους

---

⁷⁷Seixas, P., Morton, T. (2012). *The Big Six Historical Thinking Concepts*. Toronto: Nelson Education.

⁷⁸Lee, P. (2006). «Προσεγγίζοντας την έννοια της ιστορικής παιδείας» (μτφρ. Ε. Νάκου). Στο: Κόκκινος, Γ., Νάκου, Ε. (επιμ.) (2006), *ό.π.*, σ. 40.

⁷⁹Στο ίδιο, σ. 41.

⁸⁰Lee, P. (2004). «Walking Backwards into Tomorrow: Historical Consciousness and Understanding History». *International Journal of History Teaching Learning and Research*, 4 (1). Ανακτήθηκε από <https://centres.exeter.ac.uk/historyresource/journal7/lee.pdf>.

⁸¹Lee, P. (1998). «Making Sense of Historical Accounts». *Canadian Social Studies*, 32 (2), p. 52-54.

προσανατολισμού⁸². Με άλλα λόγια, κρίνεται αναγκαίο μέσα από μια τέτοια προσέγγιση στην ιστορική εκπαίδευση να πειστούν οι μαθητές πως δεν είναι ελεύθεροι μόνο για να διαβάζουν την ιστορία, αλλά και για να τη δημιουργούν, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Fernard Dumont⁸³.

Ο Figlio υποστηρίζει πως η ιστορική συνείδηση -ισότιμη με τη συνείδηση της διαφοράς μεταξύ δύο ατόμων, μεταξύ ενός γεγονότος και του τρόπου που το βιώνει κάποιος ή μεταξύ του τότε και του τώρα- είναι απλώς η συνείδηση του παρελθόντος, την πραγματικότητα του οποίου αναγνωρίζει de facto ως κουλτούρα. Στην ιστορική συνείδηση, όπως τονίζει, η επιθυμία του ατόμου να μάθει επιστρέφοντας στο παρελθόν καθοδηγείται εν μέρει από τις διαδικασίες της μνήμης και της φαντασίας, ενώ συγχρόνως κεντρικό χαρακτήρα έχουν οι επιδιωκόμενες, επανορθωτικές και εκδικητικές φαντασιώσεις έναντι των γονεϊκών σχημάτων. Ο Figlio συμπληρώνει επίσης πως η ιστορική νοοτροπία αναπλάθει το παρελθόν το οποίο καλούμαστε να θυμηθούμε. Αυτή όμως η ανάμνηση του παρελθόντος επηρεάζεται και διυλίζεται από ασυνείδητες διαδικασίες, από φαντασιώσεις της παιδικής ηλικίας και του γονικού παράγοντα. Όπως γίνεται αντιληπτό, η ανάμνηση η οποία νοείται από τον Figlio ως φαντασίωση που απορρέει και συγκροτείται από το ιστορικό παρελθόν τέμνει ολόκληρη την ιστορική συνείδηση στην οποία ο ιστορικός χρόνος συλλαμβάνεται ως γραμμικός⁸⁴.

Ο Habermas, μιλώντας για την ιστορική συνείδηση, εννοεί όχι μόνο την ιδέα που αφορά την υιοθέτηση μιας υπεύθυνης αξιολόγησης των λαθών του παρελθόντος, αλλά και την πλήρη δέσμευση των ατόμων απέναντι στην ιδέα της αυτομεταμόρφωσης ως συνέπειας της συλλογικής απόφασης. Για να ασχοληθεί κανείς, όπως αναφέρει, με τη δημόσια ιστορική συνείδηση, χρειάζεται να προωθήσει μια προσπάθεια ιστορικοποίησης των γεγονότων που αναπαριστώνται με κριτικό τρόπο στο πλαίσιο της δημόσιας συζήτησης. Όπως συμπληρώνει, συνδυάζοντας την ιστορική συνείδηση με την άσκηση των πολιτικών αποφάσεων, αρχίζουν να οριοθετούνται και να γίνονται κατανοητές απ' τους ανθρώπους οι κανονιστικές έννοιες της ευθύνης και της επιλογής⁸⁵. Ο Habermas, όπως και άλλοι στοχαστές, έχει την άποψη πως η

---

⁸²Levesque, S. (2001). «Historical Consciousness or Citizenship Education». *Canadian Social Studies*, 35 (4), summer 2001.

⁸³Morton, D. (2000). «Teaching and Learning History in Canada». In: Stearns, P. N., Seixas, P., Wineburg, S. (eds.), *Knowing, Teaching, and Learning History: National and International Perspectives*. New York and London: New York University Press, p. 60.

⁸⁴Figlio, K. (2005). «Getting to the Beginning: Identification and Concrete Thinking in Historical Consciousness». In: Radstone, S., Hodgskin, K. (eds.) (2005), *Memory Cultures: Subjectivity, Recognition and Memory*. NJ: Transaction Publishers, p.135-148.

⁸⁵Habermas, J. (2001). «On the Public Use of History». In: Habermas, J., *The Postnational Constellation: Political Essays*. Massachusetts: MIT Press. Βλ. επίσης Lara, M. P. (2007). *Narrating Evil: A Postmetaphysical Theory of Reflective Judgment*. New York: Columbia University Press, p. 105-106.

μελέτη της ιστορίας από τα άτομα μπορεί να συνδράμει αποφασιστικά προς την κατεύθυνση της χειραφέτησής τους από την επιρροή που ασκεί αυτή πάνω τους, αποκτώντας έτσι την πραγματική τους ελευθερία⁸⁶.

Ο Wulf ισχυρίζεται πως ο κυριότερος στόχος της διδασκαλίας της Ιστορίας είναι η ανάπτυξη ιστορικής συνείδησης βάσει ιστορικών και σύγχρονων δομών και φαινομένων. Αυτό θεωρείται πιο σημαντικό σε σχέση με τη μετάδοση ενός μεγάλου αριθμού ιστορικών πληροφοριών που είτε μπορεί να είναι περισσότερο ή λιγότερο ασύνδετες μεταξύ τους είτε μη επαρκώς κατανοητές στο κοινό. Η ιστορία σήμερα πρέπει να διδάσκεται, σύμφωνα με τον Wulf, με τρόπο που θα εστιάζει, αφενός, στη μείωση της ποσότητας της ιστορικής γνώσης και, αφετέρου, στην επιδίωξη της πληρότητάς της μέσω της μελέτης επιλεγμένων ιστορικών παραδειγμάτων. Η ιστορική συνείδηση επικεντρώνεται επίσης στην ενίσχυση της επίγνωσης ότι κόσμοι του παρελθόντος, όπως για παράδειγμα ο Μεσαίωνας ή η εποχή της Αναγέννησης, αλλά και ο σύγχρονος κόσμος, είναι ανεπτυγμένοι ιστορικά, γεγονός που τους καθιστά δυνητικά τροποποιήσιμους και ανοικτούς σε ερμηνείες. Από αυτό γίνεται καταφανές πως η ιστορική συνείδηση περιλαμβάνει τη συναίσθηση της μοναδικότητας, της ιδιαιτερότητας και της ποικιλομορφίας των ιστορικών και πολιτισμικών καταστάσεων. Η ανάπτυξη αυτής ακριβώς της συναίσθησης ταυτίζεται με τον κεντρικό στόχο που θέτει η πολιτισμική ανθρωπολογία, η οποία επιδιώκει τη βελτίωση της αυτογνωσίας των σύγχρονων ανθρώπων, τα φαινόμενα της ζωής των οποίων αποτελούν το αντικείμενο έρευνας και διδασκαλίας. Για τον Wulf, η προσπάθεια καλλιέργειας ιστορικής συνείδησης θα πρέπει να συνοδεύεται από την κατανόηση της διττής φύσης της ιστορικότητας και της διαπολιτισμικότητας, έτσι ώστε στη δική μας εποχή να μπορέσουν τα παιδιά να διαθέτουν το δικό τους ιστορικό και πολιτισμικό χαρακτήρα⁸⁷.

Ο von Borries, αναφερόμενος στην ιστορική συνείδηση, σημειώνει ότι αποτελεί μια θεωρητική έννοια με διδακτικές συνέπειες. Γι' αυτόν συνιστά ένα ανθρωπολογικά απαραίτητο διανοητικό φαινόμενο που, αφενός, βρίσκεται σε απόλυτη αντίθεση με την έννοια της ιστορικής γνώσης ή την ιστορική επισκόπηση και, αφετέρου, ασχολείται με τις αφηγήσεις που αφορούν τις αλλαγές από το παρελθόν στο παρόν, καθώς και με την εναπομένουσα σημασία που έχουν αυτές οι αλλαγές για το παρόν. Ο von Borries, μάλιστα, υπογραμμίζει πως το

---

⁸⁶Kreber, C., Cranton, A. P. (2000). «Exploring the Scholarship of Teaching». *The Journal of Higher Education*, 71 (4), July 2000, p. 484.

⁸⁷Wulf, Ch. (2008). «The Image of the Other in History Teaching». *Second Symposium on Globalisation and Images of the Other: Challenges and New Perspectives for History Teaching in Europe?* (Istanbul 30th November-1st December 2008). Βλ. επίσης Wulf, Ch. (2002). *Anthropology of Education*. Münster / NewYork: Lit.

στοιχείο που διαμορφώνει το θέμα και τον σκοπό της ιστορικής διδασκαλίας είναι η ιστορική συνείδηση και όχι αυτό καθαυτό το παρελθόν. Διακρίνει τρεις υποδιαίρεσεις – διαστάσεις της ιστορικής συνείδησης⁸⁸: α) τη συμμετοχή στην ιστορική κουλτούρα, β) τη διαμόρφωση της ιστορικής ταυτότητας και γ) την ανάπτυξη ιστορικής ικανότητας. Διευκρινίζοντας περαιτέρω αυτή τη διάκριση των διαστάσεων της ιστορικής συνείδησης, ο von Borries προσθέτει πως οι διαστάσεις αυτές δεν είναι ανεξάρτητες αλλά ούτε και αποκομμένες μεταξύ τους. Καθένα από αυτά τα τρία τμήματα της ιστορικής συνείδησης μπορεί να αποτελεί υλικό για τη σύνθεση του άλλου⁸⁹. Επιπλέον, θεωρεί πως η ιστορική συνείδηση είναι πολιτισμικά ευμετάβλητη σε επιφανειακό επίπεδο (ιδίως σε ό,τι αφορά την ιστορική γνώση και τον βαθμό ενδιαφέροντος), ακόμα και αν δεν έχει χαρτογραφηθεί πλήρως, έτσι ώστε να εξεταστούν όλες οι λεπτομέρειες που τη συναποτελούν. Η πολιτισμική ποικιλομορφία της βαθιάς της δομής, δηλαδή οι μεταβαλλόμενες σχέσεις μεταξύ ερμηνειών του παρελθόντος, αντιλήψεων του παρόντος και προσδοκιών του μέλλοντος, χρήζει μελέτης έτσι ώστε να οδηγηθούμε στην κατανόησή της⁹⁰.

Όπως παρατηρεί η Virta, η μελέτη της σχέσης ενός ατόμου με το παρελθόν συνεπάγεται συγχρόνως και τη μελέτη της ιστορικής του συνείδησης, η οποία ως συλλογική έννοια σχετίζεται με την ιστορική κουλτούρα μιας κοινωνίας. Επίσης, παραδέχεται, όπως και αρκετοί άλλοι θεωρητικοί της Διδακτικής της Ιστορίας, πως η ιστορική συνείδηση είναι εξαιρετικά πολύπλοκη, γεγονός που δημιουργεί τις προϋποθέσεις για ετερογενείς προσεγγίσεις. Σύμφωνα με έναν καθολικά αποδεκτό ορισμό της ιστορικής συνείδησης, αυτή δεν περιλαμβάνει μόνο τη συνείδηση του παρελθόντος αλλά και τις διασυνδέσεις της με το παρόν και το μέλλον, ως διαστάσεις της ίδιας ιστορικής διαδικασίας. Η ιστορική συνείδηση του ατόμου σχετίζεται με την ιστορική γνώση, την ιστορική κατανόηση και το ενδιαφέρον, καθώς επίσης και με πεποιθήσεις που αφορούν τη φύση της ιστορίας. Όταν αναφερόμαστε λοιπόν στην ιστορική συνείδηση, η Virta επισημαίνει πως δεν την εννοούμε μόνο ως τη σχέση που αναπτύσσεται με το σχολικό μάθημα ή κάποιο ιστορικό πεδίο, αλλά και ως κεντρικό στοιχείο στη διαδικασία διαμόρφωσης των ατομικών και συλλογικών ταυτοτήτων. Επομένως, η ιστορική συνείδηση μπορεί να θεωρηθεί, αφενός, ως ένα πλαίσιο για την ανάπτυξη της ανθρώπινης σκέψης και,

---

⁸⁸ Βλ. σχετικά Borries, B.V. (2011). «Historical Consciousness and Historical Learning. Some Results of my own Empirical Research». In: Perikleous, L., Shemilt, D. (eds.). *The Future of The Past: Why History Education Matters*. Nicosia: Kailas Printers & Lithographers, p. 283-318. Ανακτήθηκε από https://issuu.com/ahdr/docs/low_ahdr_volume_a5_en.

⁸⁹ Borries, B.V. (2014). «Young People and Their Historical Consciousness». *Cadernos de Pesquisa: Pensamento Educacional, Curitiba*, 9 (21), Jan/Abr 2014, p. 33-66. Ανακτήθηκε από <http://seer.utp.br/index.php/a/article/view/359/346>.

⁹⁰ Borries, B.V. (1995). «Exploring the Construction of Historical Meaning: Cross-Cultural Studies of Historical Consciousness among Adolescents». In: Bos, W., Lehmann, R.H. (eds.), *Reflections on Educational Achievement* (papers in Honour of T. Neville Postlethwaite). New York: Waxmann Münster, p. 25-49.

αφετέρου, ως η ιστορική διάσταση της ανθρώπινης ταυτότητας. Στην ιστορική εκπαίδευση καθώς και στα προγράμματα σπουδών, η ιστορική συνείδηση κατέχει εξέχοντα ρόλο, μιας και σχετίζεται άμεσα με την επίτευξη του κεντρικού στόχου της διδασκαλίας της Ιστορίας που είναι η καλλιέργεια και η υιοθέτηση του «ιστορικώς σκέπτεσθαι» από τους μαθητές. Βέβαια, συχνά αυτός ο στόχος παραγνωρίζεται στο πρακτικό επίπεδο της σχολικής ιστορίας: οι περισσότερες χώρες δίνουν έμφαση στη μετάδοση πρωτίστως του περιεχομένου της γεγονοτολογικής ιστορίας διαμέσου των λεγόμενων «μεγάλων αφηγήσεων», οι οποίες λειτουργούν ως κομβικό ιδεολογικό εργαλείο του εθνικού κράτους, κατάλληλο για την υποστήριξη της εθνικής ταυτότητας και την εδραίωση της κρατικής εξουσίας και της κοινωνικής συνοχής⁹¹.

Για τον Sam Wineburg, το ιστορικό παρελθόν έχει διττή, αντινομική ως έναν βαθμό, φύση. Αποτελεί κάτι ξένο αλλά συγχρόνως και κάτι οικείο για τα άτομα. Η δε ιστορική συνείδηση, όπως ο ίδιος διατείνεται, δεν θα πρέπει να αντιπαραβάλλεται με την ιστορική επιστήμη ούτε και να θεωρείται από την αρχή ως διαστρεβλωμένη, εμπορούμενη από ιδεολογικά σχήματα και παροντοποιημένη συνείδηση του ιστορικού χρόνου. Ως προς το περιεχόμενο της ιστορικής εκπαίδευσης, αναφέρει πως υπάρχει πλέον μετατόπιση από το «γιατί» διδάσκεται η ιστορία στο «ποια» ιστορία διδάσκεται, ενώ συγχρόνως το κριτήριο της επιτυχίας θα πρέπει να σχετίζεται όχι τόσο με τη δήλωση όρκων πίστεως από μέρους των εκπαιδευομένων απέναντι στο ιστορικό παρελθόν, αλλά με την ικανότητά τους να συμμετέχουν στις εκπαιδευτικές δραστηριότητες τις οποίες η κοινωνία απαιτεί. Αυτό πρακτικά σημαίνει πως οι μαθητές θα πρέπει να διδαχθούν κατά τέτοιο τρόπο την ιστορία, ώστε να καταστούν ενημερωμένοι αναγνώστες, συγγραφείς και στοχαστές ως προς το παρελθόν και το παρόν, γεγονός που θεωρείται ζωτικής σημασίας για την ίδια την ποιότητα της δημοκρατίας μιας κοινωνίας⁹².

Ο Gaddis ορίζει την ιστορική συνείδηση από τη σκοπιά μιας διαφορετικής πράξης εξισορρόπησης και των συνδεόμενων με αυτή απαιτήσεων ωριμότητας. Χρησιμοποιώντας ως παράδειγμα και σημείο εκκίνησης τον πίνακα ζωγραφικής του Caspar David Friedrich με τίτλο «The wanderer above the Sea of Fog», υποστηρίζει πως η ιστορική συνείδηση περιλαμβάνει την αναγνώριση ότι «η θέση μας δεν είναι σπουδαία». Όμως, οι ιστορικοί που συμμετέχουν στην πράξη της αναπαράστασης του παρελθόντος την κάνουν να φαίνεται σπουδαία, επειδή ο καθένας είναι υπεύθυνος αποκλειστικά για την αναπαράσταση που συνθέτει. Πρέπει λοιπόν

---

⁹¹Virta, A. (2001). «Student Teachers Conceptions of History». *International Journal of Historical Learning, Teaching and Research*, 2 (1), p. 53-64.

⁹²Wineburg, S., Martin D. (2004). «Reading & Rewriting History». *Educational Leadership*, 61(1).

τα άτομα να καταστήσουν εφικτή την κατανόηση αυτής της πολυπλοκότητας του θέματος. Το αποτέλεσμα, όπως συμπληρώνει ο Gaddis, είναι ότι η ιστορική συνείδηση, όπως και η ωριμότητα, αφήνει στα άτομα μια ταυτόχρονη αίσθηση της δικής τους σημαντικότητας ή ασημαντότητας. Το ζητούμενο είναι πώς οι ιστορικοί θα περιηγηθούν ανάμεσα σε αυτές τις δύο αντίρροπες και αντιτιθέμενες τάσεις, συγκροτώντας μέσω της ιστορίας αναπαραστάσεις του παρελθόντος, το οποίο παρομοιάζεται με ένα τοπίο. Ως εκ τούτου, λοιπόν, αυτό που προτείνει ο Gaddis είναι το ότι, όπως η ιστορική συνείδηση απαιτεί αποστασιοποίηση από το τοπίο του παρελθόντος, έτσι όμως και προϋποθέτει επίσης μια ορισμένη αλλαγή που συνίσταται στην ικανότητα μετατόπισης μεταξύ της ταπεινότητας και της κυριαρχίας⁹³.

Ο Létourneau ορίζει την ιστορική συνείδηση ως μια διαρκή διαλεκτική διαδικασία της μνήμης και της απόστασης από αυτή, τόσο σε ατομικό επίπεδο όσο και σε επίπεδο συλλογικότητας. Ειδικότερα, βασισμένος στην παραδοχή ότι η ατομική μνήμη είναι μια κοινωνική πρακτική, υποστηρίζει πως υφίσταται σύνδεση μεταξύ της ιστορικής μνήμης των μαθητών, άρα και της ιστορικής συνείδησης, και της μεγάλης αφήγησης της κοινωνίας που ζουν, η οποία τους προσφέρει μια αναπαράσταση του παρελθόντος που τη χρησιμοποιούν προκειμένου να τοποθετήσουν τους εαυτούς τους στον χώρο και τον χρόνο μιας «κοινότητας ιστοριών», όποτε το χρειαστούν ή όποτε τους ζητηθεί. Οι νέοι, όπως παρατηρεί, στη νέα παγκοσμιοποιημένη πραγματικότητα, ορίζουν τους εαυτούς τους χάρη στο χωροχρονικό πλαίσιο στο οποίο ανήκουν παρά χάρη στα όρια ή τα σύνορα. Ο Létourneau προσεγγίζει την ιστορική συνείδηση των νέων επιχειρώντας να δώσει τις απαραίτητες ερμηνείες γύρω από το ερώτημα που αφορά τον τρόπο αφομοίωσης των συλλογικών αναπαραστάσεων του παρελθόντος και τη «διάθρωσή» τους μέσω της ατομικής ιστορικής συνείδησης. Στην προσπάθειά του αυτή τονίζει τον ρόλο των αφηγήσεων, εστιάζοντας ειδικότερα στο πώς οι ατομικές και συλλογικές αφηγήσεις αλληλεπιδρούν και δηλώνονται με συμπληρωματικό ή αντιφατικό τρόπο, καθώς και στο πώς τα άτομα δύνανται να χρησιμοποιούν τις συλλογικές αφηγήσεις σε απόλυτη αρμονία με την προσωπική εξέλιξη και τον προσδιορισμό τους, με σκοπό την επιδιωκόμενη αλληλεξάρτηση από τους εκάστοτε άλλους. Σε σχέση με αυτό, ο Létourneau επιχειρεί μια ανάλυση στις έννοιες της αφηγηματικής συνύφανσης και της αφηγηματικής δράσης. Η αφηγηματική συνύφανση αναφέρεται στην αφήγηση που παράγει το ίδιο το άτομο η οποία -λιγότερο ή περισσότερο πολύπλοκη- εξαρτάται από αυτό. Συγχρόνως, αυτή η αφήγηση συγκροτείται από άλλες επιμέρους και συνδέεται με ένα δίκτυο αφηγήσεων

---

⁹³Gaddis, L. J. (2004). *The Landscape of History: How Historians Map the Past*. New York: Oxford University Press, p. 6-8. Βλ. επίσης Gaddis, L. J. (2019). *Το τοπίο της Ιστορίας: Πώς οι ιστορικοί χαρτογραφούν το παρελθόν* (μτφρ. Θ. Σφήκας). Αθήνα: Πεδίο.

που αρθρώνονται στη δημόσια σφαίρα από άλλα άτομα ή ομάδες ατόμων. Η αφηγηματική δράση αφορά την άποψη ότι υπάρχει μια συμπληρωματική/αντιφατική διαλεκτική ανάμεσα στη δράση και την αφήγηση. Η δράση απαιτεί μια προ-αφήγηση και μια μετα-αφήγηση για να λάβει χώρα, ενώ προκύπτει ως μια συνειδητή πράξη. Ως εκ τούτου γίνεται αντιληπτό πως η ανθρώπινη ζωή περιλαμβάνει μια συνεχή προσαρμογή που επιτυγχάνεται από το τρίπτυχο «προ-αφήγηση – δράση – μετα-αφήγηση». Αυτή ακριβώς η διαδικασία προσαρμογής που περιλαμβάνει τον διαμεσολαβητικό ρόλο της δράσης μεταξύ της προ-αφήγησης και μετα-αφήγησης σχετίζεται με την ιστορική συνείδηση⁹⁴.

Όπως σημειώνει η Tonkin, το πώς θυμόμαστε το παρελθόν έχει να κάνει με μια διαδικασία που συμβαίνει στο παρόν και περιλαμβάνει την ανακατασκευή του παρελθόντος σύμφωνα με τα ενδιαφέροντα και τις ανησυχίες του παρόντος. Αυτό συνεπώς που αναζητάμε ερευνώντας το παρελθόν αποτελεί εν μέρει αντανάκλαση των ατομικών ή και συλλογικών ενδιαφερόντων του παρόντος, που συχνά μπορεί να διαφέρουν ριζικά από αυτά που τα ίδια τα ιστορικά κείμενα περιγράφουν. Η ιστορική συνείδηση, άμεσα συνδεδεμένη με το παρελθόν, το εκάστοτε παρόν και το μέλλον, περιλαμβάνει την αντίληψη πως η κατανόηση της ιστορίας από τα άτομα είναι ούτως ή άλλως εγγενώς ιστορικά καθορισμένη⁹⁵.

Στην εποχή του μεταμοντερνισμού, την οποία διανύει η ανθρωπότητα, η ιστορική συνείδηση, όπως αναφέρει ο Vansina, αποτελεί ένα ιδεολογικό προϊόν του παρόντος, αντανακλώντας αποκλειστικά τις σχέσεις εξουσίας που το προσδιορίζουν και το διαμορφώνουν. Σύμφωνα με αυτόν τον συλλογισμό, το παρελθόν δεν υφίσταται. Ακόμα όμως κι αν υπήρχε, δεν θα μπορούσε να ήταν γνωστό, διότι τα άμεσα ίχνη του (γραφτά κείμενα και αρχαιολογικά ευρήματα) έχουν ερμηνευτεί, και ως εκ τούτου διαμεσολαβηθεί, από αναγνώστες του παρόντος. Αναφορικά με την αντικειμενικότητα της ιστορικής γνώσης, αυτή αντιμετωπίζεται από τον Vansina ουτοπικά. Θεωρείται μη εφικτή και γι' αυτό τον λόγο δεν θα πρέπει να αποτελεί στόχο προς εκπλήρωση από τη στιγμή που και στην ιστοριογραφία το κύριο σημείο ενδιαφέροντος είναι πλέον η υποκειμενική ερμηνεία του συγγραφέα. Επιπλέον, στη μεταμοντέρνα εποχή της επιφανειακότητας και του αβαθούς, η διάκριση μεταξύ πραγματικότητας και φαντασίας καταλύεται, αφού συμπλέκονται μεταξύ τους κατά τέτοιον τρόπο ώστε κάθε διαχωριστική γραμμή να καθίσταται σχεδόν ανέφικτη. Πέραν αυτού, ο Vansina θεωρεί συγχρόνως ότι η επιδίωξη της συναίνεσης οφείλει να μην ανάγεται

---

⁹⁴Létourneau, J. (2001). «Digging into Historical Consciousness, Individual and Collective: Overview of a Research Trajectory». Presented at the conference on *Canadian Historical Consciousness in an International Context: Theoretical Frameworks*, PWIAS, University of British Columbia, Vancouver, Canada, 26-28 August.

⁹⁵Maraldo, C. J (1985). «Is there Historical Consciousness in Ch'an». *Japanese Journal for Religious Studies*, 12 (2-3), p. 141.

απαραιτήτως σε ζητούμενο των καιρών, καθώς συχνά ισοδυναμεί με οιονεί επιβολή ενός ατόμου ή μιας «ολιγαρχίας»-ορθοδοξίας σε όλους τους άλλους⁹⁶. Ωστόσο, στις σύγχρονες δημοκρατίες η συμμετοχή των πολιτών στον δημόσιο διάλογο ευνοείται και δεν υπόκειται εύκολα σε αποκλεισμό. Ακόμα κι αν οι συλλογικότητες εκφράζουν διαφορετικές απόψεις, η εκδήλωση επιθυμίας για συμμετοχή και διαβούλευση είναι κομβικής σημασίας και ζητούμενο, με απώτερο σκοπό την εκπλήρωση της συμμετοχικής δημοκρατίας που εδράζεται στο ιδεώδες του συλλογικού αγαθού⁹⁷. Συνεπώς, είναι δύσκολο να προϋποτεθεί και να επιβληθεί η συναίνεση ως στόχος της διαβούλευσης γύρω από ιστορικά ζητήματα, χωρίς να λαμβάνεται υπόψη το γεγονός ότι μια πραγματικότητα συγκροτείται κατά βάση από διαφορετικές ιδέες και απόψεις μεταξύ των ατόμων. Η πραγμάτωση όμως ενός διαλόγου ουδέτερου και απροκατάληπτου, που μπορεί να αναπτύσσεται και να αφορά ακόμα και ιστορικά ζητήματα του παρελθόντος, γίνεται αντιληπτό πως φαντάζει, αν όχι ανέφικτη, τουλάχιστον ιδεαλιστική. Με αυτό το δεδομένο, η καλλιέργεια της ιστορικής συνείδησης των ατόμων οφείλει να συντελείται μέσω μιας διαδικασίας κατανόησης των ποικίλων πτυχών του παρελθόντος και των ερμηνειών που διατυπώνονται σε συνάρτηση με αυτό, έτσι ώστε τα ίδια τα άτομα, αναπτύσσοντας διαλογικές σχέσεις και καλλιεργώντας αναστοχαστικές πρακτικές, να προβαίνουν στη διαμόρφωση και διατύπωση των δικών τους έλλογων, τεκμηριωμένων και υπεύθυνων κρίσεων και απόψεων για την ιστορία και όχι στην υιοθέτηση ή αναπαραγωγή προκαθορισμένων συμπερασμάτων, πεποιθήσεων ή ενός και μοναδικού ιδεώδους για το συλλογικό αγαθό.

Συνοψίζοντας κανείς τους παραπάνω συλλογισμούς και τις οπτικές αναφορικά με το ζήτημα της ιστορικής συνείδησης, θα την όριζε ως τη σχέση του ανθρώπου σε ατομικό ή συλλογικό επίπεδο με την ιστορία και το ιστορικό παρελθόν, η οποία περιλαμβάνει μια συνεχή ανασυγκρότηση και επαναδιαμόρφωση του τρόπου αντίληψης της χρονικής διάστασης και της ανθρώπινης ταυτότητας-υποκειμενικότητας⁹⁸. Το κεντρικό στοιχείο της ιστορικής συνείδησης είναι εν τέλει ο τρόπος που αντιλαμβάνονται οι κοινωνίες την ιστορία. Αυτός προσδιορίζει σε μεγάλο βαθμό τη λογική των ιστορικών ερμηνειών, την ποιητική και ρητορική γύρω από τη διαμόρφωση των αναπαραστάσεων αλλά και τη δυνατότητα κατανόησης του παρελθόντος ως κάτι σχετικού και σημαντικού για τον προσανατολισμό ενός κοινωνικού σχηματισμού στο παρόν και στο μέλλον. Πρόκειται εν ολίγοις για ένα είδος «συμβολικού προσανατολισμού» ή

---

⁹⁶Vansina, J. (1994). *Living with Africa*. Madison: University of Wisconsin Press, p. 217.

⁹⁷Barton, C. K., Levstik, S. L. (2007). *Διδάσκοντας ιστορία για το συλλογικό αγαθό* (μτφρ. Α. Θεοδωρακάκου). Αθήνα: Μεταίχμιο, σ. 58-61.

⁹⁸Κόκκινος, Γ., Αθανασιάδης, Ηλ., Βούρη, Σ., Γατσωτής, Π., Τραντάς, Π., Στέφος, Ε. (2005), *ό.π.*, σ. 21.

αλλιώς για τη γενική ερμηνεία της ζωής και του κόσμου, που επιτρέπει λιγότερο ή περισσότερο στους ανθρώπους να διατηρούν την τάξη και τη συνοχή μέσα στο σύμπαν του νοήματος. Όταν ασχολούνται οι κοινωνίες με την ιστορία, η θεμελιώδης διαδικασία μέσα από την οποία την αντιλαμβάνονται δηλώνεται από τις έννοιες της χρονικής συνέχειας και της χρονικής μεταβολής, που καθορίζουν τη σχέση μεταξύ του παρελθόντος, του παρόντος και του μέλλοντος. Πιο συγκεκριμένα, ως ιστορική συνείδηση νοείται η κατανόηση της χρονικότητας της ιστορικής εμπειρίας, πώς δηλαδή το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον συνυφαίνονται χάριν της παραγωγής της ιστορικής γνώσης⁹⁹. Η ιστορική συνείδηση, όντας επίκτητη και δυναμική, επιχειρεί τον συγκερασμό των απαιτήσεων που προέρχονται από διάφορους παράγοντες, νοηματοδοτώντας συγχρόνως σε ένα συνεχές όλο, παρελθόν, παρόν και μέλλον, με κεντρικό σκοπό τον προσανατολισμό του φορέα της στον άξονα του χρόνου και τη διαμόρφωση του πλαισίου δράσης του¹⁰⁰.

1.3 Η θεωρία του Jörn Rüsen για την ιστορική συνείδηση

Μια από τις σημαντικότερες θεωρητικές συνεισφορές σχετικά με τον προσδιορισμό και το περιεχόμενο της ιστορικής συνείδησης στο πεδίο της Διδακτικής της Ιστορίας ανήκει στον καθηγητή Jörn Rüsen. Η θεμελιώδης προσέγγισή του συνέβαλε προς την κατεύθυνση της κατανόησης της έννοιας, καθώς και στην πρακτική αποτύπωση των ειδοποιών γνωρισμάτων της και των λειτουργιών της μέσα από εμπειρικές έρευνες σε άτομα και κοινωνικές ή εθνοτικές ομάδες. Η ανάλυση του Rüsen στο φαινόμενο της ιστορικής συνείδησης συντελείται βάσει μαθησιακών λειτουργιών, εστιάζοντας όχι τόσο στην ιστορία αυτή καθαυτή, ως απλή γνώση του παρελθόντος ή αντικείμενο διδασκαλίας στην εκπαιδευτική διαδικασία, όσο στις ενέργειες της ανθρώπινης συνείδησης και στην αλληλεπίδρασή τους με το παρελθόν, το οποίο τα άτομα βιώνουν στην καθημερινή τους ζωή μέσω της νοηματοδότησής του και της σύνδεσης με τις παροντικές ανάγκες προσανατολισμού στον χρόνο, τις επιθυμίες, τις επιλογές και τις μελλοντικές τους επιδιώξεις.

Ο Rüsen¹⁰¹ συνυφαίνει την ιστορική συνείδηση με την κατανόηση της χρονικότητας (της χρονικής αλληλουχίας των γεγονότων) από τους ανθρώπους. Ως έννοια χαρακτηρίζεται από την ικανότητα του ανθρώπινου νου να εκτελεί διεργασίες νοηματοδότησης του παρελθόντος,

---

⁹⁹Glencross, A. (2010). «Historical Consciousness in International Relations Theory: A hidden Disciplinary Dialogue». Paper presented in *Millennium Annual Conference*, London School of Economics, 16-17 October.

¹⁰⁰Κόκκινος, Γ., Αθανασιάδης, Ηλ., Βούρη, Σ., Γατσωτής, Π., Τραντάς, Π., Στέφος, Ε. (2005), *ό.π.*, σ. 22.

¹⁰¹Rüsen, J. (2005a). *History: Narration, interpretation, orientation*. New York/Oxford: Berghahn Books, p. 26.

γεγονός που παρέχει τη δυνατότητα χρονικού προσανατολισμού στην πρακτική ζωή του παρόντος, μέσω της ανάμνησης της παρελθοντικής πραγματικότητας¹⁰². Η ιστορική συνείδηση συνιστά ως εκ τούτου μια διανοητική λειτουργία και έναν ιδιαίτερο τρόπο προσανατολισμού στις πραγματικές καταστάσεις της ζωής. Βοηθά τα άτομα να κατανοούν την πραγματικότητα του παρελθόντος και διαμέσου αυτής να αντιλαμβάνονται τις καταστάσεις του παρόντος¹⁰³.

Η ιστορία, ως αφηγηματική ανακατασκευή του νου που αναφέρεται στην πραγματικότητα του χθες, προσομοιάζει με καθρέφτη στον οποίο απευθύνεται το παρόν, προκειμένου το τελευταίο να λάβει πληροφορίες για το μέλλον. Αποτελεί έναν μεστό νοήματος σύνδεσμο ανάμεσα στο χθες, το σήμερα και το αύριο, μια «μετάφραση» του παρελθόντος στο παρόν ή αλλιώς μια ερμηνεία του παρελθόντος μέσω της σύλληψης της χρονικής αλλαγής που περιλαμβάνει το παρελθόν, το παρόν και τις προσδοκίες, τις αβεβαιότητες ή και τους φόβους των μελλοντικών γεγονότων. Όπως αναφέρει ο Rüsen, η ιστορία χρησιμοποιεί ποικίλα μέσα, τόσο γνωστικά, για τη δημιουργία της αίσθησης της εμπειρίας του παρελθόντος στα άτομα, όσο και ποιητικά, καθώς και ρητορικά, που προσαρμόζουν αυτή την αίσθηση στο πραγματικό πολιτισμικό πλαίσιο της ανθρώπινης ζωής¹⁰⁴.

Αντιστοίχως, η ιστορική συνείδηση αντιμετωπίζεται από τον Γερμανό θεωρητικό της Ιστορίας ως μια διανοητική λειτουργία που συνδέεται με την εμπειρία του παρελθόντος, αντανakλώντας συγχρόνως τη ζωή του παρόντος, αποκαλύπτοντας τη χρονικότητά της και κατασκευάζοντας τις προοπτικές του μέλλοντος. Πιο συγκεκριμένα, όπως προκύπτει από τη θεωρητική προσέγγιση του Rüsen, η ιστορική συνείδηση συνιστά μια διανοητική διαδικασία με χαρακτηριστικό της γνώρισμα τη χρήση του παρελθόντος ως εργαλείου προσανατολισμού και ερμηνείας του παρελθόντος για χάρη της κατανόησης του παρόντος και του προσανατολισμού στο μέλλον. Εγκολπώνει δε κάθε μορφή σκέψης για το παρελθόν, από τις ιστορικές σπουδές έως τη χρήση και τη λειτουργία της ιστορίας στην ιδιωτική και δημόσια ζωή¹⁰⁵. Με αυτόν τον τρόπο καταδεικνύεται η άρρηκτη σχέση μεταξύ των τριών διαστάσεων του χρόνου και των αντίστοιχων πραγματικοτήτων που αυτές εκπροσωπούν, δηλαδή την πραγματικότητα του παρελθόντος, αυτή του παρόντος και τη μελλοντική που διαγράφεται από τους ανθρώπους δίκην προοπτικής, αβεβαιότητας ή φόβου.

---

¹⁰²Στο ίδιο, π. 26.

¹⁰³Rüsen, J. (2004), *ό.π.*, π. 66.

¹⁰⁴Rüsen, J. (2005a), *ό.π.*, π. 4-6.

¹⁰⁵Rüsen, J. (2012). «Tradition: A Principle of Historical Sense-generation and its Logic and Effect in Historical Culture». *History and Theory*, 51(4), π. 45-59.

Η ιστορική συνείδηση εκτός των άλλων συνδέεται και με ηθικές αξίες τις οποίες μετασχηματίζει σε χρονικά σύνολα, όπως παραδόσεις, διαχρονικούς κανόνες συμπεριφοράς ή άλλα σχήματα κατανόησης του χρόνου. Οι αξίες και οι εμπειρίες διαμεσολαβούνται και συντίθενται σε τέτοιου είδους αντιλήψεις της χρονικής αλλαγής.

Σύμφωνα με τον Rüsen, η ιστορική συνείδηση συνιστά μεταξύ των άλλων και μια πρακτική λειτουργία, τέτοια ώστε να παρέχει στην πραγματικότητα χρονική κατεύθυνση, προσανατολισμό που δύναται να καθοδηγεί την ατομική δράση. Βασικό χαρακτηριστικό της, συνεπώς, είναι η ικανότητα του προσανατολισμού, η οποία συνεπάγεται την αξιοποίηση, από μέρους του ατόμου, του χρονικού όλου και του βιωματικού του περιεχομένου για την πραγμάτωση των σκοπών της ζωής. Αυτή η ικανότητα περιλαμβάνει επίσης και μια καθοδηγούμενη δράση μέσω των αντιλήψεων του ατόμου για τη χρονική αλλαγή, ενώ συγχρόνως συμβάλλει στην παρουσίαση της ανθρώπινης ταυτότητας διαμέσου της συνύφανσής της με την ιστορική γνώση.

Ο προσανατολισμός συντελείται σε δύο σφαίρες της ανθρώπινης ζωής, περιλαμβάνοντας την α) εξωτερική πρακτική ζωή και την β) εσωτερική υποκειμενικότητα των φορέων δράσης. Η εξωτερική πλευρά του προσανατολισμού με τη διαμεσολάβηση της ιστορίας καταδεικνύει τη χρονική διάσταση της πρακτικής ζωής, αποκαλύπτοντας τη χρονικότητα των συνθηκών, έτσι όπως αυτές διαμορφώνονται από την ανθρώπινη δραστηριότητα. Από την άλλη, η εσωτερική πλευρά του προσανατολισμού διαμέσου της ιστορίας, αποκαλύπτει τη χρονική διάσταση της υποκειμενικότητας των ατόμων προσφέροντας αυτογνωσία και επίγνωση μιας χρονικής λειτουργίας που συμβάλλει καθοριστικά στη δόμηση της ιστορικής ταυτότητας. Η τελευταία αποτελεί θεμελιώδες συνεκτικό στοιχείο για τις χρονικές διαστάσεις του ανθρώπινου εαυτού.

Με την ιστορική ταυτότητα το άτομο ή τα συλλογικά υποκείμενα καθίστανται μέρος μιας χρονικής ολότητας που υπερβαίνει τα στενά όρια της προσωπικής ζωής, παρέχοντάς τους μια διαχρονική αίσθηση παρουσίας. Όπως σημειώνει ο Rüsen, η ιστορική ταυτότητα συνιστά μοναδικής φύσεως χαρακτηριστικό της ανθρωπότητας¹⁰⁶. Αποτελεί δε μια ικανότητα του ατόμου ή των συλλογικοτήτων να αντιλαμβάνονται την έννοια τόσο της αλλαγής, αυτής καθαυτή, όσο και του τρόπου που λαμβάνει χώρα στον χρόνο¹⁰⁷.

---

¹⁰⁶Rüsen, J. (2013). «Holocaust Experience and Historical Sense Generation from a German Perspective». In: Diawara, M., Lategan, B., Rüsen, J., *Historical Memory in Africa: Dealing with the Past, Reaching for the Future in an Intercultural Context*. New York/Oxford: Berghahn, p. 180.

¹⁰⁷Rüsen, J. (1984). «Geschichtsbewusstsein und menschliche Identität». *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 41, p. 3-10. Βλ. επίσης Rüsen, J. (1995). «Geschichtskultur». *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht*, 9, p. 513-521.

Σε σχέση και συνάρτηση με την ιστορική ταυτότητα ή αλλιώς τη «χρονική αθανασία», όπως την αποκαλεί ο Rüsen, βρίσκεται και η εθνική ταυτότητα. Αυτή προκύπτει από την τάση των εθνών να τοποθετούν τις ρίζες τους σε ένα παλιό και αρχαίο παρελθόν, προβάλλοντας συγχρόνως μια μελλοντική προοπτική και ενσωματώνοντας τόσο τους εθνικούς ισχυρισμούς όσο και την έννοια της προόδου. Πάνω σε αυτό το ζήτημα αξίζει να αναφερθεί πως οι εθνικές ταυτότητες εκφράζουν συνάμα και τη φυσιογνωμία των υπαρκτών εθνών του κόσμου. Μορφοποιήθηκαν μάλιστα από τα νεότερα εθνικά κράτη διά της παιδείας και της καλλιέργειας της εθνικής ιδεολογίας, κατά κανόνα και διά της κολακείας της συλλογικής αυταρέσκειας¹⁰⁸. Κάθε άνθρωπος χρειάζεται να αναπτύξει έναν διάλογο επικοινωνίας με το παρελθόν, έτσι ώστε να συνδεθεί μαζί του. Μολονότι η παρελθοντική εμπειρία απουσιάζει από το παρόν, τελικά καθίσταται μέρος της παροντικής πραγματικότητας χάριν αυτής της επιδιωκόμενης από το άτομο σύνδεσης που συνεισφέρει στον προσδιορισμό της ταυτότητάς του, συμβάλλοντας παράλληλα στη δόμησή της¹⁰⁹. Η ερμηνευτική λειτουργία της ιστορικής συνείδησης εντάσσεται ακριβώς σε αυτή τη διαδικασία δόμησης της ταυτότητας του ατόμου ή των κοινωνικών ομάδων. Ως έννοια εκφράζει τη συνάφεια του εαυτού τόσο σε σχέση με τους άλλους όσο και σε σχέση με την ίδια την υπόστασή του. Αυτή η συνάφεια έχει διαχρονική και συγχρονική διάσταση. Συγχρονικά, η ταυτότητα ενσωματώνει τις διαφορετικές σχέσεις της ατομικότητας ή του συλλογικού εαυτού με τους άλλους σε ένα σύνολο στο οποίο το άτομο ή τα άτομα αποκτούν αυτεπίγνωση. Αντανακλά τη σχέση με την ετερότητα πάνω στον εαυτό, παρέχοντας κατ' αυτόν τον τρόπο εσωτερική ενότητα στον καμβά της πολλαπλότητας που προσδιορίζει την κοινωνική ώσμωση με τους υπόλοιπους ανθρώπους. Διαχρονικά, αυτή η αυτοαντανάκλαση συνδέεται με την αλλαγή στον εαυτό του υποκειμένου, όπως επίσης και με την κοινωνική διάδραση που αναπτύσσει με τους άλλους στο πέρασμα των χρόνων. Από αυτή την άποψη, η ταυτότητα είναι η έννοια που σχετίζεται με τη διατήρηση και τη συνέχεια της ομοιότητας του καθενός στο πλαίσιο των αλλαγών, τις οποίες υφίσταται το άτομο ή μια ομάδα ατόμων κατά τη διάρκεια της ζωής τους¹¹⁰.

Ο Rüsen, διερευνώντας τη σύνδεση μεταξύ της ιστορικής συνείδησης και της ιστορικής μνήμης, αποφαινεται πως αυτή υφίσταται σε μεγάλο βαθμό, μιας και από κοινού μορφοποιούν και εκφράζουν την ταυτότητα¹¹¹, χωρίς όμως να λογίζονται ως ταυτόσημες. Η διάκριση μεταξύ

---

¹⁰⁸Κιτρομηλίδης, Μ. Π. (2010). «Η εθνική ταυτότητα ως δίλημμα και ως προοπτική». *Η Καθημερινή*, 31 Ιανουαρίου 2010. Βλ. <http://www.kathimerini.gr/383639/article/epikairothta/ellada/h-e8nikh-taytothta-ws-dilhma-kai-ws-prooptikh>

¹⁰⁹Rüsen, J. (2003). «Mourning by History: Ideas of a New Element in Historical Thinking». *Historiography East & West*, 1, p. 13-38.

¹¹⁰Rüsen, J. (2013), *ό.π.*, p. 166.

¹¹¹Assmann, J. (1995). «Collective Memory and Cultural Identity». *New German Critique*, 65, p. 125-133.

τους δεν είναι εύκολη βέβαια, αφού και οι δύο έννοιες καλύπτουν το ίδιο πεδίο. Ωστόσο, το θεματοποιούν διαφορετικά. Η συζήτηση γύρω από τη μνήμη, την οποία ο Rüsen θεωρεί ως απαραίτητη προϋπόθεση για τη συγκρότηση της ιστορικής συνείδησης¹¹², εγείρει επίσης και μια οξεία διάκριση ανάμεσα στον ρόλο που διαδραματίζει η ιστορική αναπαράσταση στον πολιτισμικό προσανατολισμό της πρακτικής ζωής και στις λογικές διαδικασίες της ιστορικής σκέψης μέσω των οποίων επιτυγχάνεται η γνώση για το τι πραγματικά συνέβη στο παρελθόν. Η ιστορική συνείδηση, που διαμεσολαβείται από την ιστορική μνήμη, βασίζεται στις διανοητικές δυνάμεις και ηθικές φορτίσεις της τελευταίας, αλλά την υπερβαίνει σε ένα κρίσιμης σημασίας στάδιο: διατηρεί ή «ζωντανεύει» το παρελθόν όποτε αυτό βρίσκεται εκτός του πλαισίου της μνήμης που αναφέρεται στην κοινωνία. Επίσης, η ιστορική συνείδηση επηρεάζει και διαμορφώνει τη μνήμη των ανθρώπων με τη σύλληψη εμπειριών που από μόνοι τους πριν δεν διέθεταν. Συνάμα, διευρύνει τη χρονική επέκταση της μνήμης σε μια διαγενεακή συνέχεια και διάρκεια του συλλογικού εαυτού. Η ιδέα αυτή της συνέχειας, μάλιστα, κινητοποιεί τις πολιτισμικές διαδικασίες και πρακτικές με τις οποίες μια κοινωνία θεματοποιεί και επιβεβαιώνει την ενότητά της, καθώς και τη διαφοροποίησή της από άλλες κοινωνίες¹¹³. Η ιστορική συνείδηση και η ιστορική μνήμη, όπως γίνεται αντιληπτό, οριοθετούν τη σφαίρα της ζωής του ατόμου από τον κόσμο των άλλων, ο οποίος συνήθως είναι διαφορετικός, ενώ συγχρόνως φαντάζει ως έναν βαθμό ιδιόμορφος ή και απόκοσμος. Ο Rüsen, συνοψίζοντας τον συλλογισμό του για τη μνήμη και την ιστορική συνείδηση, διατείνεται επίσης πως η πρώτη παρουσιάζει το παρελθόν ως κινητήρια δύναμη του ανθρώπινου μυαλού, καθοδηγούμενη από αρχές με πρακτική χρήση, ενώ η ιστορική συνείδηση, ως μορφή διαμεσολάβησης, αναπαριστά το παρελθόν διαθέτοντας μια πιο σαφή αλληλοσυσχέτιση με το παρόν, καθοδηγούμενη από τις αντιλήψεις της χρονικής αλλαγής και από αληθείς ισχυρισμούς. Η μνήμη ενσαρκώνει την άμεση σχέση παρελθόντος και παρόντος. Συνιστά διάυλο επικοινωνίας μεταξύ αυτών των χρονικών διαστάσεων, προσδίδει στο παρελθόν «επίκαιρο» χαρακτήρα, ενώ οδηγεί αρχικά στην κατανόησή του και μετέπειτα στη σχηματοποίηση των μελλοντικών προοπτικών. Σχετίζεται περισσότερο με τη σφαίρα της φαντασίας και είναι προσκολλημένη στο παρελθόν, ενώ η ιστορική συνείδηση συνυφαίνεται με τη γνώση και οδηγεί στο μέλλον¹¹⁴.

Τόσο η ιστορική μνήμη όσο και η ιστορική σκέψη εκτελούν τη λειτουργία που οδηγεί στη διαμόρφωση της ταυτότητας και δημιουργεί στο άτομο την ικανότητα της αντίληψης του

---

¹¹²Straub, J. (ed.)(2005). *Narration Identity and Historical Consciousness*. New York: Berghahn, p. 53.

¹¹³Rüsen, J. (2013), *ό.π.*, p. 167.

¹¹⁴Rüsen, J. (2007). «How to Make Sense of the Past – Salient Issues of Metahistory». *The Journal for Transdisciplinary Research in Southern Africa*, 3(1), pp. 169-221.

χρόνου. Η χρονική αλλαγή που συμβαίνει στους ανθρώπους και στον κόσμο τους συχνά δημιουργεί αποκλίσεις ανάμεσα σε αυτό που αναμένεται και έχει σχεδιαστεί από τα άτομα και σε αυτό που τελικά προκύπτει. Εξαιτίας αυτού του γεγονότος τίθεται σε κίνδυνο η ταυτότητα των ατόμων και η απαιτούμενη οικειότητα με τον κόσμο τους, πράγμα που οδηγεί τους ανθρώπους σε μια διανοητική προσπάθεια οικειοποίησης των νέων δεδομένων τόσο του κόσμου τους μετά τις αλλαγές (ειδικά αν αυτές χαρακτηρίζονται ως ανησυχητικές) όσο και της ταυτότητάς τους. Η ταυτότητα τοποθετείται στο κατώφλι ανάμεσα στην προέλευση του ατόμου και στην αντίληψη του μέλλοντός του και σε καμία περίπτωση δεν αποτελεί χαρακτηριστικό το οποίο θα πρέπει να αφηθεί αδιαπραγμάτευτο και απροσδιόριστο μέσα στη ροή των αλλαγών που συμβαίνουν στον χρόνο. Κάθε φορά απαιτείται η κατανόηση των στοιχείων που συγκροτούν και προσδιορίζουν την ταυτότητα και αυτό επέρχεται μέσα από μια δυναμική διαδικασία κατά την οποία η ατομική και η συλλογική μνήμη δημιουργούν στα άτομα την αίσθηση του συνανήκειν, κάνοντας το παρελθόν μέρος του παρόντος και συγκολλώντας θραύσματα των εμπειριών του χθες με τις προσδοκίες του μέλλοντος στο πλαίσιο της αποκαλούμενης χρονικής εξέλιξης. Εκτός αυτού, η κατανόηση της ταυτότητας αλλά και του εαυτού συντελείται συχνά διαμέσου της αντιπαραβολής με άλλες ξένες ταυτότητες.

Ένα ακόμα ζήτημα που εξετάζει ο Rüsen είναι η σχέση μεταξύ της αφήγησης και της ιστορικής συνείδησης. Η αφήγηση αποτελεί τη γλωσσική μορφή μέσω της οποίας η ιστορική συνείδηση αντιλαμβάνεται τη λειτουργία του χρονικού προσανατολισμού της. Συνιστά, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει, ένα διανοητικό σύστημα λειτουργιών που ορίζει το πεδίο της ιστορικής συνείδησης. Το αφήγημα συνεπώς σχετίζεται με τους χειρισμούς που πραγματοποιεί ο νους, προκειμένου να αντιληφθεί τον τρόπο που διασυνδέονται οι διαστάσεις του χρόνου με τις αξίες και την ανθρώπινη εμπειρία. Η ιστορική συνείδηση εξαρτάται απ' την αφηγηματική ικανότητα. Ως αφηγηματική ικανότητα ορίζεται η ικανότητα της ανθρώπινης συνείδησης να εκτελεί τις διαδικασίες που κάνουν το παρελθόν κατανοητό, επιφέροντας συγχρόνως έναν χρονικό προσανατολισμό στην καθημερινή ζωή του παρόντος που οφείλεται στη σύνδεση με την παρελθοντική πραγματικότητα. Χάριν της αφηγηματικής ικανότητας, το άτομο αναγνωρίζει την ιδιαιτερότητα του παρελθόντος, του παρόντος και του μέλλοντος, καθώς και την αναγκαιότητα να υπερκεραστούν οι χρονικές διαφορές, έτσι ώστε να δημιουργηθεί μια

σύνθετη ιστορική ταυτότητα τέτοια που να του παρέχει τον αναγκαίο προσδιορισμό σε σχέση με την οικογένεια, την κοινότητα και το έθνος¹¹⁵.

Αυτή η ικανότητα της ανθρώπινης συνείδησης που διασυνδέεται με την αντίληψη του παρελθόντος συναποτελείται και διαχωρίζεται σε τρεις επιμέρους υπο-ικανότητες που συγκροτούν και συνδιαμορφώνουν το ιστορικό αφήγημα: τη μορφή, το περιεχόμενο και τη λειτουργία. Η μορφή σχετίζεται με την ικανότητα της ιστορικής ερμηνείας, το περιεχόμενο συνδέεται με τη δεξιότητα ως προς την ιστορική εμπειρία, ενώ η λειτουργία αναφέρεται στην ικανότητα του ιστορικού προσανατολισμού που εμπεριέχει τη σχέση και τη διασύνδεση του ατόμου με τις τρεις διαστάσεις του χρόνου.

Η ιστορική συνείδηση, όπως συμπληρώνει ο Rüsen, χαρακτηρίζεται από την ικανότητα της χρονικής εμπειρίας, η οποία περιλαμβάνει τον τρόπο που εξετάζει και προσεγγίζει το άτομο το παρελθόν κατανοώντας συγχρόνως τη χρονική του φύση και διαφοροποιώντας το από το παρόν. Μια πιο σύνθετη και πολύπλοκη μορφή αυτής της ικανότητας του ατόμου είναι η ιστορική ενσυναίσθηση¹¹⁶.

Επιπροσθέτως, ένα ακόμα γνώρισμα της ιστορικής συνείδησης ταυτίζεται με την ικανότητα της ερμηνείας. Αυτή επιτρέπει στο άτομο τη γεφύρωση των διαφορών μεταξύ των τριών διαστάσεων του χρόνου, δηλαδή του παρελθόντος, του παρόντος και του μέλλοντος, μέσω της σύλληψης ενός μεστού νοήματος χρονικού όλου που περιλαμβάνει και τις τρεις προαναφερθείσες χρονικές διαστάσεις. Η χρονικότητα της ανθρώπινης ζωής λειτουργεί ως το βασικό εργαλείο αυτής της ερμηνείας, η οποία, δίκην «μετάφρασης» της εμπειρίας που συνθέτει την πραγματικότητα του παρελθόντος, οδηγεί στην κατανόηση του παρόντος και στη δημιουργία προσδοκιών για το μέλλον. Μια τέτοιου είδους διανοητική σύλληψη βρίσκεται στο επίκεντρο της σημασίας και των δραστηριοτήτων της ιστορικής συνείδησης, συνεισφέροντας καθοριστικά προς την κατεύθυνση της επιτυχούς διαμόρφωσης της ιστορικής σκέψης.

Ο Rüsen, τέλος, θεωρεί πως η εξέλιξη της ιστορικής συνείδησης συντελείται σε άμεση σχέση με τις εμπειρίες, την υποκειμενικότητα και τη διυποκειμενικότητα, αφού ο πλούτος των

---

¹¹⁵Sokołowska-Paryż, M. (2012). *Reimagining the War Memorial, Reinterpreting the Great War: The Formats of British Commemorative Fiction*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, p. 139.

¹¹⁶Η ιστορική ενσυναίσθηση είναι η προσπάθεια προσέγγισης των βιωμάτων, των κινήτρων δράσης, των ηθών και των εθών, των νοητικών διεργασιών και της νοοτροπίας των ανθρώπων του παρελθόντος, χωρίς ενδεχομένως την αυστηρή αναγωγή στα γεγονότα καθαυτά, σε μια απόπειρα να ερευνηθεί, να ερμηνευτεί και να κατανοηθεί αποτελεσματικότερα το παρελθόν και η δράση των προσώπων σ' αυτό. Βλ. σχετικά Κουργιαντάκης, Χ. (2005). *Ιστορική Σκέψη και Ενσυναίσθηση των Μαθητών της Πρωτοβάθμιας και της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης στην Ιστορία*. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Ρόδος: Πανεπιστήμιο Αιγαίου (Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης), σ. 134. Ανακτήθηκε στις 14-6-2017 από <http://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/14494#page/1/mode/2up>

ιστορικών εμπειριών μπορεί να καταστεί αντιληπτός με διαφορετικό τρόπο από υποκείμενο σε υποκείμενο και να τροποποιηθεί αναλόγως από την αλληλεπίδραση με τη συλλογική μνήμη των ανθρώπων. Τα τελευταία χρόνια, η θεωρία του Rüsen αποτελεί αντικείμενο συζήτησης, τόσο στο πεδίο της Επιστημολογίας της Ιστορίας, όσο και σε αυτό της Διδακτικής της με σκοπό τη βαθύτερη διερεύνησή της και την ενδεχόμενη χάραξη συναφών εκπαιδευτικών πολιτικών.

1.4 Η ιστορική μάθηση

Η ιστορική μάθηση αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της ιστορικής συνείδησης, καθώς συνδέεται με την ανάπτυξη της ικανότητας του ατόμου να αντιλαμβάνεται τις χρονικές διαστάσεις, να προσδίδει νόημα στον ίδιο τον χρόνο και να νοηματοδοτεί μέσα σε αυτόν διαμέσου μιας διαδικασίας προσανατολισμού. «Κεντρικός της σκοπός οφείλει να είναι η διανοητική συγκρότηση και η ψυχική ωριμότητα των υποκειμένων, η διαμόρφωση συμπεριληπτικά δυναμικών και εύπλαστων ταυτοτήτων, αλλά και αλληλοσχετιζόμενων ηθικών προσανατολισμών»¹¹⁷.

Σύμφωνα με τον Rüsen, η ιστορική μάθηση είναι η σύσταση της ατομικής και συλλογικής ταυτότητας μέσα στη μεταβολή του χρόνου¹¹⁸. Δεν είναι απλώς μια διαδικασία μάθησης των αντικειμενικών ιστορικών γεγονότων. Περιλαμβάνει ασφαλώς την ιστορική γνώση, η οποία διαδραματίζει σημαίνοντα ρόλο στη διανοητική συγκρότηση του υποκειμένου¹¹⁹. Ο Rüsen μάλιστα έχει την πεποίθηση πως η ιστορική μάθηση δεν διαφοροποιείται από εκείνη που σχετίζεται με τη διαδικασία διαμόρφωσης της ιστορικής συνείδησης. Αντιθέτως, αποτελεί γι' αυτόν μια αφομοιωμένη ανάπτυξη του μαθησιακού δυναμικού της ιστορικής συνείδησης που έχει ως στόχο την ανάπτυξη εκείνων των ικανοτήτων στο υποκείμενο που του επιτρέπουν να νοηματοδοτεί και να μαθαίνει ιστορικά.

Ο Γερμανός θεωρητικός διακρίνει τρεις διαστάσεις - λειτουργίες της ιστορικής μάθησης. Η ιστορική μάθηση:

- Οδηγεί στον εμπλουτισμό της εμπειρίας που προέρχεται από το παρελθόν.
- Βοηθά στην ενδυνάμωση της ικανότητας του ατόμου να νοηματοδοτήσει αρχικά και στη συνέχεια να ερμηνεύσει σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο το παρελθόν.

---

¹¹⁷Κόκκινος, Γ. (2019). Ομιλία στο πλαίσιο των εκδηλώσεων: «Για μια νέα δημόσια εμπειρία». Ανακτήθηκε στις 10-03-2019 από <http://giorgoskokkinos.blogspot.com/2019/03/o.html>.

¹¹⁸Rüsen, J. (1994). *Historisches Lernen. Grundlagen und Paradigmen*. Köln: Böhlau, p. 45.

¹¹⁹Rüsen, J. (1993). «Experience, Interpretation, Orientation: Three Dimensions of Historical Learning». In: Duvenage, P. (ed.), *Studies in Metahistory*. Pretoria: Human Sciences Research Council, p. 63-84.

- Ενισχύει την ικανότητα προσανατολισμού του υποκειμένου στον χρόνο, παρόντα και μέλλοντα.

Οι τρεις αυτές διαστάσεις δεν υπάρχουν ανεξάρτητα η μία από την άλλη. Απεναντίας, συνυφαίνονται μεταξύ τους και αλληλοσυμπληρώνονται, καθώς η ιστορική εμπειρία αποτελεί φορέα νοήματος, εγείρει και απαιτεί την ερμηνεία ή τις ερμηνείες (που συγκροτούνται βάσει διαφόρων μοντέλων) και δημιουργεί τις προϋποθέσεις για προσανατολισμό στον χρόνο, ο οποίος επέρχεται διαμέσου και χάριν της ίδιας της εμπειρίας και της ερμηνείας της. Ειδικά η ενίσχυση της ικανότητας προσανατολισμού στον χρόνο, θεωρείται από τον Rüsen κομβικής σημασίας στη διαδικασία της ιστορικής μάθησης, άρα και της διδασκαλίας της Ιστορίας. Όλες οι χρονικές διαστάσεις συνδέονται με την ιστορική μάθηση και αποτελούν παραμέτρους της ιστορικής συνείδησης.

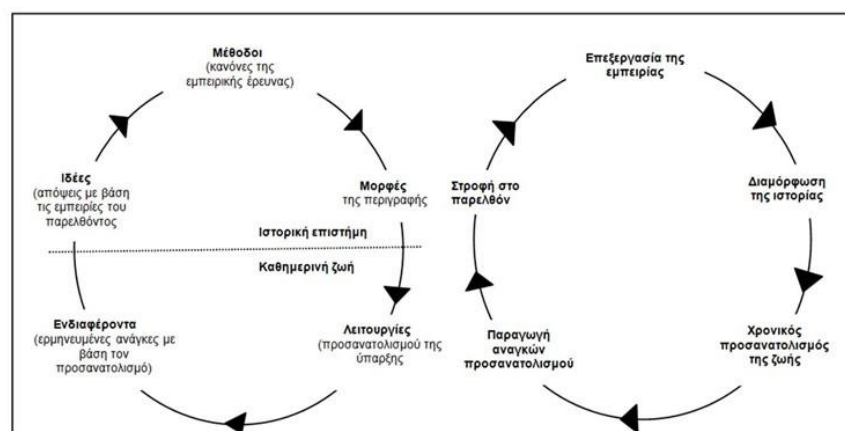
Ο Rüsen, αν και προσεγγίζει το παρελθόν ως τη βασικότερη διάσταση της ιστορίας, διατείνεται πως η ιστορική συνείδηση δεν πρέπει να αρκείται μόνο στη διάκριση και κατανόηση της χρονικής ακολουθίας των ιστορικών γεγονότων, αλλά θα πρέπει να διαθέτει την ικανότητα διασύνδεσης και αναγνώρισης της συνάφειας αυτών των γεγονότων με αντίστοιχα του παρόντος. Έτσι το παρόν μετασχηματίζεται σε μια διάσταση της ιστορίας, η οποία εκπληρώνει το παρελθόν και αντικατοπτρίζει την αξία που κάθε άτομο προσδίδει σε αυτό. Αποτελεί σημείο τομής των άλλων δύο εμπειριών, δηλαδή της εμπειρίας του παρελθόντος και της εμπειρίας του μέλλοντος, και γι' αυτό τον λόγο δεν μπορεί να υφίσταται ιστορική μάθηση αποκομμένη από την πραγματικότητα του παρόντος.

Η ιστορική μαθησιακή διαδικασία συνεπώς διαπερνάται από την επιρροή που ασκούν και οι τρεις διαστάσεις του χρόνου. Συγκεκριμένα, η εμπειρία του παρελθόντος «αναμετράται» με τα νοηματοδοτικά κριτήρια που διαμορφώνουν οι γνωστικές, νοητικές, κοσμοθεωρητικές, ιδεολογικές και ψυχικής φύσεως δομές των υποκειμένων¹²⁰. Από αυτή την αντιπαραβολή και μέσω της μνήμης που καθίσταται απαραίτητη προϋπόθεση για να νοηματοδοτηθεί ο χρόνος, προκύπτουν αντιληπτικά σχήματα βάσει των οποίων σημασιοδοτούνται οι εμπειρίες του παρόντος. Κατ' αυτόν τον τρόπο, το παρελθόν που εκφράζεται μέσα από τις αντίστοιχες εμπειρίες που το αποτελούν αφομοιώνεται από τα υποκείμενα του παρόντος και μέσω μιας διαδικασίας επεξεργασίας συγκροτούνται ιστορικά αφηγήματα και ερμηνευτικές προσεγγίσεις. Οι τελευταίες, αφενός, οδηγούν στη νοηματοδότηση του παρόντος και, αφετέρου, προσφέρουν προοπτική για το μέλλον.

---

¹²⁰Ηλιοπούλου, Ι. (2006). «Η θεωρία του Jörn Rüsen για την ιστορική συνείδηση». Στο: Κόκκινος, Γ., Νάκου, Ε. (επιμ.) (2006), *ό.π.*, σ. 77.

Όπως η ιστορική μάθηση, έτσι και η ιστορική συνείδηση, σύμφωνα με τον Rüsen, μπορεί να αναλυθεί μέσω της επισκόπησης μιας σειράς μαθησιακών διαδικασιών και λειτουργιών, οι οποίες συνίστανται σε μια ενοποιημένη διαδικασία και διεργασία. Αυτού του είδους οι μαθησιακές διαδικασίες μπορούν να περιγραφούν σχηματικά με μια κυκλική μορφή, καταδεικνύοντας τη δυναμική της ιστορικής μαθησιακής διαδικασίας, ως κομμάτι της ανθρώπινης ζωής. Συγχρόνως, ο Rüsen παρατηρεί πως υφίσταται και ένας κύκλος με κανονιστικό χαρακτήρα ο οποίος απεικονίζει τη διασύνδεση της ιστορικής επιστήμης (ιστορικό παρελθόν) με την καθημερινή πρακτική ζωή των υποκειμένων (πρακτικό παρελθόν) (βλ. Σχήμα 1).

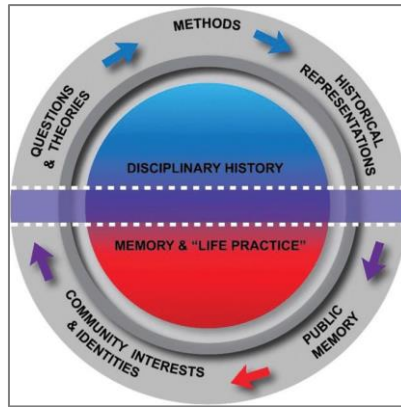
Σχήμα 1: Το matrix που περιγράφει τις λειτουργίες της ιστορικής μάθησης σύμφωνα με τον Rüsen¹²¹

Ως προς αυτό το τελευταίο ο Seixas σε μια επαναθεώρηση - μετεξέλιξη του κυκλικού σχήματος (matrix) του Rüsen που περιγράφει τη σχέση μεταξύ ιστορικού παρελθόντος και πρακτικού παρελθόντος, πρότεινε στο δικό του matrix μια ενδιάμεση ζώνη που παρεμβάλλεται μεταξύ της πειθαρχίας της ιστορίας και της πρακτικής καθημερινής ζωής (βλ. Σχήμα 2). Αυτή τη ζώνη αντιπροσωπεύει η εκπαίδευση, όπου ζητήματα μνήμης και δημόσιας ιστορίας θα υποβάλλονται προς διαβούλευση στην τάξη από τους διδάσκοντες της Ιστορίας, θα ιστορικοποιούνται ή και θα αποδομούνται¹²².

¹²¹ Στο ίδιο, σ. 78.

¹²² Αποστολίδου, Ε. (2019). *Μαθήματα Διδακτικής της Ιστορίας*. Αθήνα: Πεδίο, σ. 106.

Σχήμα 2: To history/memory matrix του Seixas¹²³

Η ιστορική μάθηση γενικότερα μπορεί να περιγραφεί με βάση τις λειτουργίες της ιστορικής συνείδησης ως μια διαδικασία πέντε διαδοχικών μαθησιακών διεργασιών με συνάφεια μεταξύ τους. Συγκεκριμένα:

- α) Η χρονική εμπειρία και τα προσδοκώμενα οφέλη που απορρέουν από αυτή οδηγούν αρχικά στη δημιουργία των αναγκών προσανατολισμού.
- β) Οι ανάγκες προσανατολισμού, με τη μορφή νοηματοδοτικών υποθέσεων που προκύπτουν και διαμορφώνονται σύμφωνα με τα κριτήρια (συναισθηματικά, γνωστικά, νοητικά) των υποκειμένων στην πρακτική τους ζωή, στρέφονται προς το δυναμικό της εμπειρίας του παρελθόντος το οποίο εκλύεται στην ιστορική μνήμη.
- γ) Στο πλαίσιο αυτό και με βάση τις δημιουργηθείσες νοηματοδοτικές υποθέσεις, πραγματοποιείται η επεξεργασία της ιστορικής εμπειρίας.
- δ) Στη συνέχεια, συγκεκριμενοποιείται το νόημα του παρελθόντος και συγκροτούνται αφηγήματα και ιστορικές αναπαραστάσεις ως μορφές επικοινωνίας μεταξύ των υποκειμένων.
- ε) Τέλος, τα συγκεκριμένα αφηγήματα παρέχουν τη δυνατότητα επικοινωνίας, δημιουργώντας στη ζωή των υποκειμένων τις αναγκαίες συνθήκες για προσανατολισμό στον χρόνο.

Η επισκόπηση της διαδικασίας της ιστορικής μάθησης δεν θα πρέπει να εστιάζει μόνο στην επεξεργασία και στην ικανότητα της νοηματοδότησης της χρονικής εμπειρίας. Εξέχουσα σημασία έχει και ο τρόπος που η ίδια η μάθηση αφομοιώνεται από τα υποκείμενα. Σε αυτό πρωταρχικό ρόλο διαδραματίζει η μαθησιακή διαδικασία που σχετίζεται με την ιστορική συνείδηση και περιλαμβάνει εκείνες τις διεργασίες μέσω των οποίων δομείται η ικανότητα της αφηγηματικής νοηματοδότησης, ως αποτέλεσμα της επεξεργασίας της εμπειρίας του χρόνου.

¹²³Seixas, P. (2018). «History in Schools». In: Bevernage, B., Wouters, N. (eds.), *The Palgrave Handbook of State-Sponsored History After 1945*. London: Palgrave Macmillan, p. 275. Βλ. επίσης στο Κόκκινος, Γ. (2020). «Εκβάλλοντας στην ίδια κοίτη: Θεωρία/επιστημολογία της ιστορίας, ιστορία της ιστοριογραφίας, διδακτική της ιστορίας». Στο: Κόκκινος, Γ., Γατσωτής, Π. (επιμ.), *Για μια σφαιρική και πολυδιάστατη ιστορική εκπαίδευση*, Αθήνα: Πεδίο, σ. 59 - 61.

Ο Rüsen υποστηρίζει πως η νοηματοδότηση αυτή μπορεί να διαφέρει και να παρουσιάζει ποικιλομορφία από άτομο σε άτομο, γεγονός που, όπως εξηγεί, οφείλεται στην εστίαση εκείνων των ιστορικών σημείων που επιλέγει κάθε φορά το κοινωνικό υποκείμενο κατά τη φάση του προσανατολισμού της ιστορικής γνώσης.

Ο προσανατολισμός στην καθημερινή πρακτική ζωή των ατόμων, όντας βασικό στοιχείο, προϋποθέτει την επεξεργασία των εμπειριών και την επακόλουθη νοηματοδότησή τους που συντελείται με τη βοήθεια του διαμεσολαβητικού ρόλου της ιστορικής μνήμης. Αυτή η διαδικασία προσδιορίζεται από ορισμένους παράγοντες συνυφασμένους:

α) Με την ιστορική μνήμη και την επεξεργασία της εμπειρίας του χρόνου.

β) Με τη διαμόρφωση μιας πολυχρονικής αντίληψης και ειδικότερα με την υιοθέτηση μιας αντίληψης συνέχειας του χρόνου που αποτυπώνεται στη βάση μιας έλλογης συλλογιστικής από μέρους του υποκειμένου (ιστορική συνείδηση).

γ) Με τη λειτουργία της διαμόρφωσης της ταυτότητας ως μιας διαδικασίας που χαρακτηρίζεται από την αντίληψη των διαστάσεων και της ροής του χρόνου, έτσι όπως αυτά επιτυγχάνονται διαμέσου της ερμηνευτικής προσέγγισης της χρονικής εμπειρίας.

Ο Rüsen διακρίνει τέσσερις αρχές ιστορικού προσανατολισμού:

i) Την αρχή προσανατολισμού με βάση την *επιβεβαίωση*.

ii) Την αρχή προσανατολισμού με βάση την *κανονικότητα*.

iii) Την αρχή προσανατολισμού με βάση την *άρνηση* ή τον *περιορισμό*.

iv) Την αρχή προσανατολισμού με βάση τη *μεταλλαγή*.

Από αυτές τις αρχές προσανατολισμού διαμορφώνονται τόσο οι αντίστοιχοι τρόποι ιστορικής νοηματοδότησης, όσο και οι αντίστοιχοι τύποι ιστορικής αφήγησης: η *παραδοσιακή*, η *παραδειγματική*, η *κριτική* και η *γενετική*. Οι εν λόγω τύποι προσδιορίζουν και τους ανάλογους τύπους ιστορικής συνείδησης των ατόμων.

1.5 Η τυπολογία του Rüsen για την ιστορική συνείδηση

Η ιστορική συνείδηση δεν συνιστά από μόνη της κάτι στατικό, αλλά κάτι που εξελίσσεται¹²⁴. Αυτή η εξέλιξη μπορεί να συνοψιστεί από την τυπολογία του Rüsen, σε μια προσπάθεια υποθετικής καταγραφής και χαρτογράφησης των τρόπων σύνδεσης των ατόμων με το παρελθόν, καθώς κι εκείνων που σχετίζονται με την κατανόησή του.

---

¹²⁴Lee, P. (2004), *ό.π.*

Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των ιστορικών αφηγήσεων και η χρήση της ιστορίας από τα άτομα προσδιορίζουν τις μορφές της ιστορικής νοηματοδότησης και κατ' επέκταση τις διαφορετικές εκφάνσεις της ιστορικής συνείδησης. Αυτές οι διαφοροποιήσεις στην ιστορική νοηματοδότηση συγκροτούνται με βάση ιστορικά σημεία, τα οποία προκύπτουν από τη λειτουργία του προσανατολισμού της ιστορικής γνώσης¹²⁵. Με τη μελέτη, τη χαρτογράφηση και την αποκωδικοποίηση των ιστορικών αφηγηματικών σχημάτων των ατόμων και των δομών τους (πάντα σε συνδυασμό και με την παράλληλη εστίαση στα προσληπτικά σχήματα των ατόμων), οι οποίες σε μεγάλο βαθμό ασκούν επίδραση στην παρελθοντική πραγματικότητα που επιχειρούν να ανασυγκροτήσουν, παρέχεται η δυνατότητα συσχετισμών με κοσμοθεωρητικά, ιδεολογικά και επιστημολογικά συστήματα. Η παρατηρούμενη πολλαπλότητα κατά την καταγραφή των χαρακτηριστικών των αφηγηματικών κωδίκων καταδεικνύει συγχρόνως και την ετερογένεια της ανάγνωσης της ιστορικής πραγματικότητας από μέρους των ατόμων.

Ανάλογα με τον τρόπο που ανακαλείται και αναπαριστάνεται νοητικά η εμπειρία του παρελθόντος καθώς επίσης και με το πώς αυτή αξιοποιείται για τη νοηματοδότηση του παρόντος και τη διαμόρφωση της προσδοκίας για το μέλλον, οι συλλογικότητες δομούν τις ιστορικές τους αφηγήσεις και την ιστορική τους συνείδηση, η οποία, σύμφωνα με την τυπολογία που ανέπτυξε ο Rüsen, διακρίνεται σε παραδοσιακή, παραδειγματική, κριτική και γενετική. Αυτή η τετραμερής κατηγοριοποίηση της ιστορικής συνείδησης συμβάλλει στο να γίνουν ευκρινέστερα αντιληπτά ο πλουραλισμός και η ποικιλομορφία με τα οποία τα άτομα ιστορικοποιούν το παρελθόν ή κινητοποιούν σημαντικά ηθικά πρότυπα ζωής μέσα στον χρόνο, προκειμένου να γνωρίσουν τον εαυτό τους και να προσανατολιστούν στον κόσμο.

1.5.1 Ο παραδοσιακός τύπος ιστορικής συνείδησης

Σε αυτόν τον τύπο ιστορικής συνείδησης, οι παραδόσεις αποτελούν αναγκαία στοιχεία για τον προσανατολισμό στην πρακτική ζωή και η ενδεχόμενη άρνηση ή απουσία τους οδηγεί κατά μια έννοια στον μαζικό αποπροσανατολισμό¹²⁶. Η ιστορική συνείδηση και οι λειτουργίες που την προσδιορίζουν και τη μορφοποιούν εν μέρει συμβάλλουν προς την κατεύθυνση της διατήρησης της ύπαρξης αυτών των παραδόσεων¹²⁷.

---

¹²⁵Ηλιοπούλου, Ι. (2006), *ό.π.*, σ. 79.

¹²⁶Rüsen, J. (2004), *ό.π.*, p. 71.

¹²⁷Στο ίδιο.

Στον παραδοσιακό τύπο της ιστορικής συνείδησης, το παρελθόν εκλαμβάνεται ως σύνολο γεγονότων και ερμηνειών με άμεση και δεσμευτική σημασία για το παρόν, απ' το οποίο άλλωστε δεν διαφοροποιείται¹²⁸. Η παράδοση κατέχει κεντρικό ρόλο, καθώς αναδεικνύεται σε θεμελιώδες στοιχείο της ιστορικής αφήγησης που συγκροτείται από το άτομο, στην προσπάθειά του να προσανατολιστεί στον χρόνο, να νοηματοδοτήσει το παρελθόν, να κατανοήσει το παρόν, να σχεδιάσει το μέλλον και να δομήσει την ταυτότητά του. Όταν η ιστορική συνείδηση εφοδιάζει τους ανθρώπους με παραδόσεις, ουσιαστικά τους υπενθυμίζει την προέλευσή τους και τις υποχρεώσεις τους έναντι του παρελθόντος και των ανιόντων, έτσι ώστε αυτό να ανασυγκροτείται αφηγηματικά με τρόπο, ως έναν βαθμό, δεσμευτικό και προκαθορισμένο, ο οποίος θα πρέπει να ικανοποιεί και να αποδεικνύει την υπερχρονική και αδιαμφισβήτητη, δίκην ακλόνητου θέσφατου, εγκυρότητα και ισχύ των αξιών και αξιακών συστημάτων, καθώς και των προτύπων βίου που εκπορεύονται από μια σταθερή και ιστορικά συνεχή παράδοση.

Οι προσανατολισμοί σε αυτόν τον τύπο ιστορικής συνείδησης καθιστούν το παρελθόν σημαντικό και συναφές με την πραγματικότητα του παρόντος αλλά και με τη μελλοντική της προέκταση, παρουσιάζοντας τη χρονική ολότητα ως συνέχεια υποχρεωτικών πολιτισμικών προτύπων και κανόνων¹²⁹. Ο χρόνος συνεπώς αποκτά αίσθηση αιωνιότητας¹³⁰, ενώ αντιμετωπίζεται κυρίως ως προέλευση και επανάληψη¹³¹. Επιπλέον, οι παραδοσιακοί προσανατολισμοί, καθοδηγώντας την ανθρώπινη ζωή εξωτερικά μέσω της αναγνώρισης των υποχρεώσεων που απαιτούν τη συγκατάθεση των ατόμων, διαδραματίζουν κομβικής σημασίας ρόλο γύρω από το ζήτημα της εξασφάλισης της συλλογικότητας και της ομοψυχίας μεταξύ των κοινωνικών ομάδων ή ολόκληρου του κοινωνικού συνόλου. Αυτό επιτυγχάνεται με τη διατήρηση, μέσα στον χρόνο, του αισθήματος της κοινής καταγωγής των ανθρώπων που συναποτελούν τις ομάδες ή τις κοινωνίες.

Σε σχέση με τον εσωτερικό προσανατολισμό, αξίζει να αναφερθεί η συνεισφορά αυτών των παραδόσεων στη διαμόρφωση της ιστορικής ταυτότητας διαμέσου μιας διαδικασίας συνυφασμένης με δεδομένους ρόλους για τα άτομα, οι οποίοι απλώς αναλαμβάνονται και επιτελούνται¹³². Από αυτό γίνεται καταφανές ότι στον παραδοσιακό τύπο ιστορικής συνείδησης τα άτομα δεν επενεργούν θεμελιωδώς στη διαδικασία δόμησης της ιστορικής τους

---

¹²⁸Köble, C., Konrad, L. (2015), *ό.π.*, p. 18.

¹²⁹Rüsen, J., (2004), *ό.π.*, p. 71.

¹³⁰Mamoura, M. (2013). «History Teacher's Conceptions of Professional Identity in Developing Historical Consciousness to Students». *American International Journal of Social Science*, 2 (7), October 2013, p. 50.

¹³¹Lee, P. (2004), *ό.π.*

¹³²Rüsen, J. (1993). *Studies in Metahistory*. Pretoria: Human Sciences Research Council, p. 7, 71.

ταυτότητας, αφού οι οποιοσδήποτε αποκλίνουσες συμπεριφορές τους επισκιάζονται από την αναπόδραστη και de facto αποδοχή της εγκυρότητας της κρατούσας κοσμοθεωρητικής και ηθικής αντίληψης, των νοηματοδοτικών προτύπων που συνάγονται από την εμπειρία του χρόνου και του αξιακού πλαισίου που προωθείται από την παράδοση. Σύμφωνα με αυτά τα δεδομένα, τα άτομα περιορίζονται σαν νευρόσπαστα στην αφομοίωση των συμπεφωνημένων στον χρόνο σταθερών και στην προσαρμογή τους στις ατομικές συνθήκες της ζωής τους¹³³.

Στον παραδοσιακό τύπο ιστορικής συνείδησης που προκύπτει από την αντίστοιχη μορφή ιστορικής νοηματοδότησης και προσανατολισμού στον χρόνο, η σπουδαιότητα της παράδοσης για την ηθική είναι δεδομένη. Η ηθική μάλιστα ορίζεται ως ταυτόσημη της παράδοσης, μιας και οι παραδόσεις, αφενός, εγκολπώνουν την ηθική ως ακλόνητο σύνολο πολιτισμικών προτύπων και μορφών ζωής που παραμένουν ζωντανές και αναλλοίωτες στον χρόνο και, αφετέρου, μεριμνούν για τη διατήρηση και τη στήριξη της ηθικής υποχρέωσης των ατόμων απέναντι στις αξίες.

Αν λοιπόν η πρακτική ζωή προσανατολίζεται κυρίως από τη σκοπιά των παραδόσεων, ο λόγος που συμβαίνει αυτό εδράζεται στο γεγονός ότι οι αξίες διακατέχονται από διαχρονική σταθερότητα στο πεδίο της κοινωνικής ζωής¹³⁴. Τη συγκεκριμένη σταθερότητα υπηρετεί και η ιστορία, φροντίζοντας για την υπενθύμισή της στα κοινωνικά υποκείμενα.

Η παραδοσιарχία, ως θεμελιώδες χαρακτηριστικό του συγκεκριμένου τύπου ιστορικής συνείδησης, καταδεικνύεται μέσα από παραδείγματα όπως τα σύμβολα που είναι συνυφασμένα με την ομάδα, οι επετειακοί λόγοι στον δημόσιο χώρο, τα δημόσια μνημεία ή ακόμα και οι ιδιωτικές ιστορίες που αφηγούνται τα άτομα μεταξύ τους, προκειμένου να επιβεβαιώσουν την προσωπική τους σχέση.

1.5.2 Ο παραδειγματικός τύπος ιστορικής συνείδησης

Στον παραδειγματικό τύπο ιστορικής συνείδησης, εκείνο που διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο δεν είναι τόσο οι παραδόσεις όσο οι κανόνες αλλαγής και ανθρώπινης συμπεριφοράς που προκύπτουν από το παρελθόν, έχοντας μια υπερϊστορική, επομένως δεσμευτικές για τους επιγενόμενους, εγκυρότητα¹³⁵. Το γεγονός αυτό διευρύνει, ωστόσο, τη θέση των ανθρώπων απέναντι στο παρελθόν, επιτρέποντάς τους να κατανοούν κάτι παραπάνω από μια καθορισμένη

¹³³Ηλιοπούλου, Ι. (2002), *ό.π.*, σ. 129.

¹³⁴Rüsen, J., (2004), *ό.π.*, p. 73.

¹³⁵Köble, C., Konrad, L. (2015), *ό.π.*, p. 18.

παράδοση. Ειδικά, οι αγώνες του έθνους ή της κοινωνικής ομάδας θεωρούνται ως ένας γενικός κανόνας με διδακτικό περιεχόμενο για τους ανθρώπους που καθοδηγεί τις επιλογές και τις συμπεριφορές τους στο παρόν και στο μέλλον¹³⁶. Συνεπώς, η πορεία που ακολουθούν τα άτομα εξαρτάται από κανόνες. Το τι θα πρέπει να πράξουν και τι θα πρέπει να αποφύγουν καθορίζεται από το πλαίσιο των εν λόγω κανόνων, οι οποίοι μάλιστα προσλαμβάνουν τον χαρακτήρα αιώνιων παραδειγμάτων και αδιαμφισβήτητων καθολικών αρχών. Η εσωτερική σχέση μεταξύ του παρελθόντος, του παρόντος και του μέλλοντος έγκειται στη διατήρηση της εγκυρότητας και ισχύος αυτών των γενικών κανόνων. Το παρελθόν και η ιστορία κατ' επέκταση ως αφηγηματική ανασύστασή του αποτελεί μια αποθήκη πολλαπλών εμπειριών¹³⁷, μια ηθική παρακαταθήκη, μια πηγή νοημάτων που τροφοδοτεί με παραδείγματα ζωής, προκειμένου τα τελευταία να αξιοποιηθούν παροντικά και μελλοντικά. Οι τρεις διαστάσεις του χρόνου αντιμετωπίζονται με τη μορφή μιας ολότητας που λειτουργεί με κοινούς και αδιαφοροποίητους κανόνες, ενώ παράλληλα εμφανίζεται να υπακούει και στις ίδιες νομοτέλειες¹³⁸.

Η ιστορία εδώ προσεγγίζεται σύμφωνα με το απόφθεγμα *historia vitae magistra*¹³⁹ της δυτικής ιστοριογραφικής παράδοσης, ενώ παράλληλα εκλαμβάνεται μέσα από το πρίσμα ενός συνόλου γεγονότων και φαινομένων του παρελθόντος που καθώς ανακυκλώνονται παρέχουν συγκεκριμένα διδάγματα και παραδείγματα στις κοινωνίες και στα άτομα, τα οποία τα ανακαλούν στο παρόν και τα εφαρμόζουν για να προσανατολιστούν και να λάβουν αποφάσεις σε καταστάσεις της πρακτικής τους ζωής. Η φρονηματιστική διάσταση της ιστορίας έτσι όπως αντανακλάται από τον παραδειγματικό τύπο ιστορικής συνείδησης καλλιεργεί στα άτομα την εντύπωση και την ακλόνητη πεποίθηση ότι τα ιστορικά φαινόμενα επαναλαμβάνονται μέσα στον χρόνο και γι' αυτό η γνώση συγκεκριμένων όψεων του παρελθόντος μπορεί να λειτουργήσει τόσο ως μέτρο πρόληψης και αποτροπής ενδεχόμενων κινδύνων του παρόντος όσο και ως οδηγός για τις διλημματικές καταστάσεις του μέλλοντος.

---

¹³⁶Rüsen, J., (2004), *ό.π.*, p. 73.

¹³⁷Λιάκος, Α. (1999). «Δοκίμιο για μια ποιητική της ιστορίας». *Τα Ιστορικά*, 31, σ. 286.

¹³⁸Κόκκινος, Γ., Αθανασιάδης, Ηλ., Βούρη, Σ., Γατσωτής, Π., Τραντάς, Π., Στέφος, Ε. (2005), *ό.π.*, σ. 27.

¹³⁹Η έκφραση αυτή προέρχεται από τον Κικέρωνα. Στη ρητορική του πραγματεία με τίτλο *De Oratore* αναφέρει πώς η ιστορία μαρτυρά το πέρασμα των αιώνων, φωτίζει την πραγματικότητα, δίνει ζωή στη μνήμη, καθοδηγεί την ανθρώπινη ύπαρξη και επαναφέρει στο παρόν τα γεγονότα της αρχαίας εποχής των οποίων η φωνή είναι ο ρήτορας. Σύμφωνα με τον Κικέρωνα, το πρωταρχικό καθήκον που έχει ανατεθεί στην ιστορική γνώση στρέφεται κυρίως στην πρακτική που ακολουθεί ο ρήτορας. Αυτός αξιοποιεί την ιστορία ως ένα σύνολο παραδειγμάτων που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν διδακτικά για τον πολιτικό φρονηματισμό, λόγω της σταθερότητάς τους, για τη γνώση παρόμοιων καταστάσεων του μέλλοντος. Βλ. Σχετικά Gadamer, H.G. (2016). *Hermeneutics Between History and Philosophy: The Selected Writings of Hans Georg Gadamer* (P. Vandavelde, A. Iyer, eds. & trans.), vol. 1. London/New York: Bloomsbury Academic, p. 286. Επίσης, βλ. Koselleck, R. (2004). *Futures Past: On the Semantics of Historical Time* (K. Tribe, trans.). New York: Columbia University Press, p. 28.

Σε σχέση με τον εσωτερικό προσανατολισμό των ατόμων, ο παραδειγματικός τρόπος σκέψης σχετίζεται με τους ρόλους και τις αρχές της ζωής, εκτελώντας διεργασίες προς την κατεύθυνση της νομιμοποίησης των γενικών κανόνων μέσω ενός αφηρημένου συλλογισμού. Η ιστορική ταυτότητα βασίζεται στη νομιμοποίηση και την παραδοχή της κανονικότητας των πολιτισμικών προτύπων και προτύπων ζωής που προβάλλονται μέσα από τις νόρμες του παρελθόντος ή τα παραδείγματα¹⁴⁰. Η διαμόρφωσή της, συνεπώς, συντελείται μέσω της γενίκευσης των εμπειριών του χρόνου στους κανόνες συμπεριφοράς¹⁴¹.

Μια παραδειγματική ιστορική συνείδηση συμβάλλει στην ηθική αιτιότητα. Ο τρόπος σκέψης που αντιπροσωπεύει αυτού του είδους την προσέγγιση του παρελθόντος αποκαλύπτει την ηθική μιας αξίας ή ενός αξιακού συστήματος ενσωματωμένου πολιτισμικά στην προσωπική και κοινωνική ζωή, αποδεικνύοντας την καθολικότητά της. Η ηθική αποκτά αιώνια ισχύ και εγκυρότητα, η οποία δεν περιορίζεται σε ένα άμεσο και συγκεκριμένο πλήθος γεγονότων. Αντιθέτως, το εύρος της είναι μεγαλύτερο, καθώς μπορεί να εκτείνεται σε ολόκληρο το φάσμα των καταστάσεων¹⁴².

1.5.3 Ο κριτικός τύπος ιστορικής συνείδησης

Στον κριτικό τύπο ιστορικής συνείδησης τα άτομα, ως μέλη μιας κοινότητας ή ενός έθνους, αποστασιοποιούνται από τα παραδοσιακά δεσμευτικά πρότυπα ζωής, καθώς και από τους υπερχρονικούς κανόνες στους οποίους υπακούει η παραδειγματική ιστορική συνείδηση. Η υποχρέωση τήρησης και εφαρμογής στο παρόν και στο μέλλον παραδοσιακών και δεσμευτικών προτύπων ή κανονιστικών νορμών σχετικοποιείται και τίθεται υπό αμφισβήτηση. Το παρελθόν και, πιο συγκεκριμένα, η ιστορία, ως αφηγηματική του ανασύσταση, προσεγγίζεται με κριτικό τρόπο. Τα προκαθορισμένα πλαίσια ερμηνειών και η διαχρονικότητα των αξιών ή των αξιακών συστημάτων δεν αναγνωρίζονται από αυτόν τον τύπο ιστορικής συνείδησης ως σημαντικά και δεσμευτικά για τη δράση των ατόμων στο πλαίσιο της παροντικής πραγματικότητας που αυτά βιώνουν. Ως εκ τούτου, η άρνηση της δέσμευσης ή της αναγνώρισης των παραδοσιακών ή παραδειγματικών σταθερών του παρελθόντος, συνοδεύεται από μια ιστορική συλλογιστική¹⁴³, η οποία υποστασιοποιείται χάριν των αντιπαραβαλλόμενων αποδεικτικών ιστορικών στοιχείων και της επιχειρηματολογίας των ατόμων, που καταρρίπτει

---

¹⁴⁰Rüsen, J., (2004), *ό.π.*, p. 74.

¹⁴¹Rüsen, J. (1987). «Historical Narration: Foundation, Types, Reason». *History and Theory*, 26 (4), p. 87-97.

¹⁴²Rüsen, J. (2004), *ό.π.*, p. 74.

¹⁴³Στο ίδιο, p. 74.

την εγκυρότητα οποιασδήποτε δεσμευτικής συνθήκης ή οποιουδήποτε αιώνιου γενικού κανόνα.

Εκείνο όμως που χαρακτηρίζει εγγενώς την κριτική ιστορική συνείδηση δεν είναι απλώς η άρνηση της αποδοχής ή της νομιμοποίησης συγκεκριμένων ιστορικών προτύπων και ερμηνειών του παρελθόντος από τα άτομα. Ο επικαλούμενος ισχυρισμός των τελευταίων ότι η ιστορία που στηρίζεται στην παράδοση συχνά είναι ψευδής ή παραπληροφορητική δεν αρκεί. Προκειμένου να καταστεί ο εν λόγω ισχυρισμός πειστικός, τα άτομα συγκροτούν εναλλακτικά και αντίρροπα ιστορικά αφηγήματα ή ερμηνευτικά σχήματα (αντι-ιστορίες) με στόχο την αποδόμηση κάθε κανονιστικής ερμηνείας του παρελθόντος, την απομυθοποίηση της κυρίαρχης ιδεολογίας¹⁴⁴ και την τεκμηρίωση της άποψης πως οι καθορισμένες παραδοσιακές σταθερές έχουν πια απολέσει την εγκυρότητά τους στο παρόν εξαιτίας των συντελούμενων αλλαγών με το πέρασμα του χρόνου και της διαμόρφωσης, ως εκ τούτου, νέων δεδομένων στο πεδίο των αξιών ή των προτύπων ζωής των ανθρώπινων κοινωνιών. Επομένως, δεν υπάρχουν πειστικοί ιστορικοί λόγοι που θα μπορούσαν να παρακινήσουν και να δεσμεύσουν τα άτομα να ενεργήσουν στο παρόν και στο μέλλον με έναν συγκεκριμένο τρόπο και για έναν συγκεκριμένο λόγο και σκοπό.

Το κύριο όμως χαρακτηριστικό στοιχείο του κριτικού τύπου ιστορικής συνείδησης είναι η αναζήτηση και η κινητοποίηση μιας συγκεκριμένης μορφής ιστορικής εμπειρίας που αντιτίθεται και έρχεται σε ρήξη με τα παραδοσιακά συστήματα αξιών και πρότυπα ζωής, καταδεικνύοντας συγχρόνως την προβληματική διάσταση της εφαρμογής τους στην κοινωνική πραγματικότητα του σήμερα και του αύριο. Η κριτική ιστορική συνείδηση επιδιώκει, δηλαδή, να αποδυναμώσει και να υπερβεί τα κυρίαρχα ιστορικά πρότυπα νοηματοδότησης της τρέχουσας πρακτικής ζωής, προκειμένου να δημιουργήσει τα αναγκαία περιθώρια για νέες, διαφορετικές προοπτικές¹⁴⁵. Η ιστορική μνήμη αναζητά τη ρήξη με την παράδοση καθώς και τις αντιφάσεις της, καταστρέφοντας έτσι τις δεσπόζουσα οργανική συνύφανση των τριών διαστάσεων του χρόνου σε μια ενιαία λογική¹⁴⁶. Τα υποκείμενα εδώ χρησιμοποιούν τη μια χρονική διάσταση εναντίον της άλλης, για να δημιουργήσουν νέες συνθήκες αναφορικά με τον συσχετισμό τους¹⁴⁷.

Αυτή η ρήξη έναντι των βεβαιοτήτων του παρελθόντος, η οποία πραγματώνεται με τη συγκρότηση και την πρόταξη από την κριτική ιστορική συνείδηση αντι-ιστοριών¹⁴⁸, αποδομεί,

---

¹⁴⁴Κόκκινος, Γ., Αθανασιάδης, Ηλ., Βούρη, Σ., Γατσωτής, Π., Τραντάς, Π., Στέφος, Ε. (2005), *ό.π.*, σ. 28.

¹⁴⁵Mamoura, M. (2013), *ό.π.*, p. 50.

¹⁴⁶Rüsen, J., (2001), *ό.π.*

¹⁴⁷Ηλιοπούλου, Ι. (2002), *ό.π.*, σ. 135-136.

¹⁴⁸Lee, P. (2004), *ό.π.*

διαρρηγνύει και αποκωδικοποιεί την έννοια της συνέχειας, ελαχιστοποιώντας παράλληλα τη δυναμική της στο πεδίο του προσανατολισμού των ατόμων στο παρόν. Η συνέχεια και η αντίληψη των τριών διαστάσεων του χρόνου ως ολότητας μετατρέπονται από την κριτική ιστορική συνείδηση σε αρνητικό παράγοντα τόσο για το παρόν όσο και την προοπτική του μέλλοντος. Σε αυτές τις συνθήκες, η σχέση μεταξύ του παρελθόντος και του παρόντος κλονίζεται λόγω της υιοθέτησης κριτικής προσέγγισης έναντι του παρελθόντος και κατά συνέπεια της κατεστημένης τάξης πραγμάτων¹⁴⁹.

Οι αφηγήσεις σε αυτόν τον τύπο ιστορικής συνείδησης διαμορφώνουν τις ιστορικές απόψεις μέσω της οριοθέτησης και της διαφοράς. Επίσης, χρησιμοποιούνται από τα άτομα, κυρίως για να αντιστρατεύονται τους κυρίαρχους και συμβατικούς χρονικούς προσανατολισμούς. Τα κριτικά αφηγήματα εκφράζουν, ωστόσο, μια αρνητικότητα, καθώς επικεντρώνονται αρκετά σε αυτό που δεν επιθυμεί η ιστορική συνείδηση, και κατ' επέκταση το άτομο, να καταστεί. Μάλιστα, τα αφηγήματα του συγκεκριμένου είδους αντιμετωπίζουν συγχρόνως τις παραδοσιακές ηθικές αξίες με ιστορικά στοιχεία που καταδεικνύουν είτε την ανήθικη προέλευσή τους, είτε ακόμα και τα ανήθικα αποτελέσματα που επιφέρουν, όταν υιοθετούνται από τις κοινωνίες. Ο κριτικός τρόπος σκέψης ενσταλάζει στοιχεία της κριτικής επιχειρηματολογίας στην ηθική αιτιολογία¹⁵⁰. Αμφισβητεί την ηθική, τονίζοντας από τη μια την πολιτισμική σχετικότητα των αξιών, οι οποίες έρχονται σε αντίθεση με μια φερόμενη και φαινομενική οικουμενικότητα, και αποκαλύπτοντας από την άλλη τις χρονικές καταστάσεις που διαφοροποιούνται έναντι της ψευδούς και «αιώνιας» εγκυρότητας που προβάλλεται από την παράδοση. Σε αυτή τη δεδομένη εγκυρότητα των αξιών, εναντιώνεται ρητά η κριτική ιστορική συνείδηση με στοιχεία βασιζόμενα στη χρονική αλλαγή και στην επισειόμενη σχετικιστική δύναμη των εκάστοτε ιστορικών συνθηκών και συνεπειών.

Σε σχέση με τα ίδια τα άτομα και την ιστορική τους ταυτότητα, αξίζει να αναφερθεί πως η τελευταία διαμορφώνεται με αποκλίνοντα τρόπο ως επίτευγμα της προσωπικής επιλογής να καταστεί κάποιος διαφορετικός, απορρίπτοντας τις απαιτούμενες παραδοσιακές μορφές ζωής. Αυτή η άρνηση απέναντι στο υποχρεωτικό, το καθορισμένο και το κανονιστικό παρέχει ένα είδος νέας εδραίωσης, νέας σταθερότητας στην ατομική ύπαρξη.

Εν κατακλείδι, στον συγκεκριμένο τύπο ιστορικής συνείδησης δίνεται περισσότερη έμφαση στην ασυνέχεια, τη ρήξη, την τομή, την ασύμπτωτη διαφορά και την ετερογένεια¹⁵¹. Ο πολιτισμός σχετικοποιείται μέσα στον χρόνο, ενώ με τη σειρά του βιώνεται περισσότερο

---

¹⁴⁹Köble, C., Konrad, L. (2015), *ό.π.*, p. 18.

¹⁵⁰Rüsen, J. (2004), *ό.π.*, p. 76.

¹⁵¹Κόκκινος, Γ., Αθανασιάδης, Ηλ., Βούρη, Σ., Γατσωτής, Π., Τραντάς, Π., Στέφος, Ε. (2005), *ό.π.*, σ. 28.

από τη σκοπιά ενός αντικειμένου διαρκώς υποβαλλόμενου προς εξέταση και κρίση. Η διαφορετικότητα και η αντιθετικότητα που εκφράζονται μέσω των αντι-ιστοριών συνιστούν θεμελιώδη και εγγενή στοιχεία του ιστορικού λόγου που αντανακλά την κριτική ιστορική συνείδηση.

1.5.4 Ο γενετικός τύπος ιστορικής συνείδησης

Αυτός ο τύπος ιστορικής συνείδησης υιοθετεί μια στάση που τοποθετείται πέραν της επιβεβαίωσης ή της απόρριψης των τριών προηγούμενων μορφών ή καλύτερα εκδοχών της¹⁵². Τα άτομα εκκινούν από την παραδοχή ότι οι καιροί έχουν αλλάξει και δεν σταματούν να αλλάζουν. Η ιστορία ή οι ιστορίες των ανθρώπων τοποθετούνται σε ένα ερμηνευτικό πλαίσιο όπου το είδος της υποχρέωσης, του καθήκοντος έναντι του παρελθόντος έχει μεταβληθεί, από έναν προ-μοντέρνο σε έναν μοντέρνο τύπο ηθικής. Η ιστορική νοηματοδότηση που συνδέεται με αυτόν τον τύπο ιστορικής συνείδησης εντάσσεται στα θεμελιώδη στοιχεία που συγκροτούν τη νεωτερική θεώρηση του κόσμου και στηρίζεται στις έννοιες της εξέλιξης και της προόδου, στη διαλεκτική σχέση συνέχειας - ασυνέχειας, όπως επίσης και στην επιτάχυνση του ιστορικού χρόνου¹⁵³.

Ειδικότερα, στον πυρήνα της γενετικής ιστορικής συνείδησης τοποθετείται η έννοια της αλλαγής, της εξέλιξης και της μεταβολής μέσα στον χρόνο τόσο των ιστορικών φαινομένων, όσο και των κοινωνιών, των προτύπων ζωής ή των αξιακών συστημάτων που προσδιορίζουν το κοσμοθεωρητικό σύστημα και την ηθική. Η αλλαγή, στην περίπτωση αυτού του τύπου ιστορικής συνείδησης, αποκτά συνεπώς καίρια σημασία, αφού εκλαμβάνεται ως η πεμπτουσία της ιστορίας. Εξαιτίας αυτής η ιστορία αποκτά νόημα για τους ανθρώπους. Όλα τα πράγματα, ακόμα και τα ίδια τα κοινωνικά υποκείμενα, επιβιώνουν στον χρόνο χάριν και διαμέσου των συντελούμενων αλλαγών. Τα υφιστάμενα από παλιά νοηματοδοτικά πρότυπα, καθώς και τα πρότυπα συμπεριφοράς αποδυναμώνονται, χάνουν την αδιαμφισβήτητη μέχρι πρότινος εγκυρότητά τους, ενώ μετασχηματίζονται σε μια νέα συνθήκη. Το συγκεκριμένο γεγονός οδηγεί τα άτομα στην ανάπτυξη συμπεριφοράς διαφορετικής από εκείνη του παρελθόντος ή από αυτή που θα μπορούσαν να έχουν στο παρόν, αν έμεναν προσηλωμένα και ακολουθούσαν ευλαβικά τα δεδομένα ιστορικά υποδείγματα. Όλα αυτά γίνονται αντιληπτά μέσω μιας διαδικασίας δυναμικής εξέλιξης.

---

¹⁵²Lee, P. (2004), *ό.π.*

¹⁵³Κόκκινος, Γ., Αθανασιάδης, Ηλ., Βούρη, Σ., Γατσωτής, Π., Τραντάς, Π., Στέφος, Ε. (2005), *ό.π.*, σ. 29.

Η χρονική αλλαγή μετατρέπεται ως εκ τούτου σε μια οδό κατά την οποία οι πορευμένοι σε αυτή άνθρωποι μπορούν μέσα από τις επιλογές τους και τις δραστηριότητές τους να δημιουργήσουν έναν νέο κόσμο, αποβάλλοντας την απειλητική της πλευρά και προτάσσοντας εκείνη των δυνατοτήτων που φέρει για τη δημιουργία μιας πολυεπίπεδης ιστορικής συνείδησης και ταυτότητας. Το μέλλον δεν προσεγγίζεται με νομοτελειακούς όρους, αλλά συνιστά αποτέλεσμα της βούλησης και της δημιουργικότητας των ανθρώπων, σε συνάρτηση με τις αντικειμενικές συνθήκες ύπαρξής τους¹⁵⁴. Όντας μία από τις τρεις θεμελιώδεις χρονικές διαστάσεις, υπερβαίνει το παρελθόν και τους ισχυρισμούς του για το παρόν, το οποίο εκλαμβάνεται ως ένα σταυροδρόμι ή καλύτερα ως ένα πεδίο μετάβασης στο ένα σημείο ή στο άλλο που καθορίζει έντονα τις συσχετίσεις των χρονικοτήτων. Αυτή είναι και η ουσιαστική μορφή μιας μοντέρνας ιστορικής σκέψης που διαμορφώνεται από την πρόοδο, αν και αμφισβητείται από τμήμα της σύγχρονης πνευματικής ελίτ¹⁵⁵.

Η ιστορική μνήμη στον γενετικό τύπο ιστορικής συνείδησης προτιμά να αναπαριστά την πραγματικότητα της παρελθοντικής εμπειρίας ως μετασχηματιστική, έτσι ώστε ανοίκει πολιτισμικά πρότυπα και πρότυπα ζωής να εξελίσσονται σε πιο θετικές μοντέρνες παραδοχές.

Η εξέλιξη αντιμετωπίζεται από τη γενετική ιστορική σκέψη ως ένα στοιχείο εξαιρετικής σημασίας, μιας και τα πρότυπα, κατά έναν παράδοξο τρόπο, αλλάζουν για να διατηρήσουν τη σταθερότητά τους. Η σταθερότητα αυτή διαθέτει εσωτερική χρονικότητα, εμφορούμενη από το δυναμικό στοιχείο, εν αντιθέσει με τη σταθερότητα που πηγάζει από την ταυτοποιητική λειτουργία της παράδοσης, τα αιώνια παραδειγματικά πρότυπα και την κριτική άρνηση, η οποία έχει στατικό χαρακτήρα.

Σε σχέση με την αυτοσυνειδησία και την αυτονομία των ατόμων, ο γενετικός τύπος ιστορικής συνείδησης διαποτίζει την ιστορική τους ταυτότητα με μια αναγκαία προσωρινότητα. Οι άνθρωποι ορίζουν τους εαυτούς τους ως ένα οιονεί σταυροδρόμι, ως μια διεπαφή του χρόνου και των γεγονότων, μονίμως σε κατάσταση αλλαγής. Η μη εκπλήρωση αυτής της αλλαγής ή εξέλιξης των πραγμάτων στον χρόνο συνιστά στον νου των ανθρώπων πράξη απώλειας του εαυτού που απειλεί και υπονομεύει την υπόσταση της ταυτότητάς τους. Η ιστορική ταυτότητα, δε, νοείται ως προσαρμογή και διάρκεια του εαυτού μέσα στον χρόνο¹⁵⁶ και εντάσσεται συνεπώς στο πλαίσιο της αδιάλειπτης αλλαγής που συμβαίνει διστορικά.

Αντιστοίχως, η εθνική ταυτότητα δεν συλλαμβάνεται μέσα στον χρόνο με όρους ανελαστικούς ή με όρους αναλλοίωτων και αέναων δομικών στοιχείων που συντηρούν

---

¹⁵⁴Στο ίδιο, σ. 29.

¹⁵⁵Rüsen, J., (2004), *ό.π.*, p. 77.

¹⁵⁶Mamoura, M. (2013), *ό.π.*, p. 50.

αμετάβλητη τόσο την εικόνα για τον εαυτό, την κοινότητα ή το έθνος όσο και τη σχέση με την οποιασδήποτε μορφής ετερότητα. Αντιθέτως, η γενετική ιστορική συνείδηση συμβάλλει στην ιστορικοποίηση της εθνικής ταυτότητας, η οποία νοείται ότι: α) δομείται σταδιακά, β) υπόκειται σε διαδικασίες μεταμόρφωσης και μεταλλαγής με την πάροδο του χρόνου, γ) χαρακτηρίζεται από τη μεταβλητότητα και την ευπλαστότητα της αυτοεικόνας των ατόμων, έτσι όπως αυτή διαμορφώνεται στο πλαίσιο της ιστορικής παρουσίας του έθνους και, δ) εγκολπώνει-αφομοιώνει και, ταυτόχρονα, αναδεικνύει και σέβεται τη διαφορετικότητα με τρόπο που να επιτρέπει την ανάπτυξη της ετερογένειας εντός της.

Οι ηθικές αξίες μέσω του ορίζοντα της γενετικής ιστορικής συνείδησης αποκτούν προσωρινό και δυναμικό χαρακτήρα, καθώς πολλαπλασιάζονται και αλλάζουν, αποτινάσσοντας το στοιχείο της στατικότητας. Η εξέλιξη αλλά και το στοιχείο της μεταβολής ανήκουν στην ηθική των αξιών που γίνονται αντιληπτές με βάση τον πλουραλισμό των απόψεων και την αποδοχή, αφενός, της διαφορετικότητας των άλλων και, αφετέρου, της αμοιβαίας αναγνώρισης της ετερότητας, ως κυρίαρχης έννοιας της ηθικής αποτίμησης. Για να καταστούν οι ηθικές αξίες έγκυρες, σύμφωνα με τον τύπο της γενετικής ιστορικής συνείδησης, απαραίτητη προϋπόθεση είναι το στοιχείο της χρονικής αλλαγής.

Η μαθησιακή μορφή που προσδιορίζεται από τον γενετικό τύπο επιβάλλει μια πολυσύνθετη ταλάντευση της συνείδησης σε πολλαπλά κέντρα. Διαχωρίζει την ιστορική εκτίμηση από την ιστορική ανάλυση, επεξεργάζεται τα ιδιαίτερα στοιχεία της εκάστοτε εποχής και της εκάστοτε κοινωνίας, τη μεταβολή αυτών των στοιχείων σε συνάρτηση με τον χρόνο, καθώς και τον σύνθετο τρόπο διασύνδεσής τους μέσω ενεργών συνιστωσών. Παράλληλα, πραγματοποιεί μια επισκόπηση των νοηματοδοτήσεων που αποδίδονται στο παρελθόν, δοκιμάζοντας διαφορετικά πρότυπα ερμηνείας. Επιπροσθέτως, η γενετική μαθησιακή μορφή εστιάζει ιδιαίτερος στις αντιτιθέμενες και ετερόκλητες νοηματοδοτήσεις του παρελθόντος, επιτυγχάνοντας μέσα από την επεξεργασία τους τη σύνδεση του νοηματοδοτημένου παρελθόντος με το παρόν¹⁵⁷.

Ο εν λόγω τύπος της ιστορικής συνείδησης, θέτοντας στο επίκεντρο την αλλαγή και την εξέλιξη στο πεδίο του ιστορικού χρόνου, αναπτύσσει την «αντανακλαστικότητα», ως δυνατότητα αναστοχασμού των ερμηνευτικών σχημάτων των ιστορικών και ευνοεί την ανάπτυξη της ιστορικής ενσυναίσθησης (empathy) που συνυφαίνεται με την ικανότητα αναγνώρισης και κατανόησης της θέσης και των αντιλήψεων των ατόμων του παρελθόντος. Για να πραγματώσει όμως η ενσυναίσθηση τον στόχο της κατανόησης, τα άτομα οφείλουν να

---

¹⁵⁷Ηλιοπούλου, Ι. (2002), *ό.π.*, σ. 140.

προσεγγίσουν την αλήθεια από τη σκοπιά της ιστορικής εμπειρίας των άλλων, βασιζόμενα στην αποδοχή της διαφοροποίησης που παρουσιάζουν μεταξύ τους οι εμπειρίες του παρελθόντος.

Τέλος, ένα ακόμα χαρακτηριστικό της γενετικής ιστορικής συνείδησης είναι η ικανότητά της να αποδομεί με κριτικό τρόπο τις ιστορικές προκαταλήψεις και τα στερεότυπα, προάγοντας την απελευθέρωση από τα δεσμά του παρελθόντος αλλά και επιτρέποντας την κατανόηση της ιδιαιτερότητάς του, μακριά από αναχρονισμούς, αυθαίρετους ιστορικούς συσχετισμούς καθώς και ιστορικές αναλογίες μεταξύ του χθες και του σήμερα.

1.6 Ο ρόλος της μνήμης ως διαύλου επικοινωνίας με το παρελθόν και η σχέση της με την ιστορία

Η ιστορία είναι μια πολιτισμική ερμηνεία του παρελθόντος η οποία συμβάλλει στην κατανόηση της ζωής του παρόντος και συνδέεται με την προσδοκία του μέλλοντος¹⁵⁸. Σχηματοποιεί τις ανθρώπινες εμπειρίες του χθες και τις εκφράζει μέσω μιας εμπειρικής και συγκεκριμένης ιδέας για τη ροή του χρόνου στην οποία το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον είναι αλληλένδετα κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να παρέχεται στα άτομα η δυνατότητα να προσδιορίζονται μέσα σε ένα πλαίσιο χρονικών αλλαγών που πραγματοποιούνται τόσο στον κόσμο όσο και σε ατομικό επίπεδο. Η θεμελιώδης χρονικότητα της ζωής των ανθρώπων και οι ξαφνικές αλλαγές στις οποίες υπόκειται θέτουν σε δοκιμασία την αντίληψη του χρόνου. Η ιστορία συμβάλλει καθοριστικά προς την κατεύθυνση της χρονικής αντίληψης, διασυνδέοντας και συσχετίζοντας τη χρονική αλλαγή με την αυτοκατανόηση των ανθρώπων και των σχέσεων μεταξύ τους.

Η μνήμη αποτελεί συστατικό στοιχείο της ιστορίας που επηρεάζει και καθοδηγεί τις ανθρώπινες ενέργειες στην καθημερινή ζωή, ενώ συγχρόνως καθίσταται σημαντική και για τη δημοκρατία, καθώς οι βασικές αρχές της λειτουργίας του πολιτεύματος ενυπάρχουν στη μνήμη. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η ανάμνηση και ο επετειακός εορτασμός της 4ης Ιουλίου που συνοδεύει τη δημοκρατία στις ΗΠΑ από το 1776. Αντιστοίχως, το ίδιο συμβαίνει και στην περίπτωση των εορτασμών της Γαλλικής Επανάστασης του 1789 ή και της Ελληνικής του 1821. Πρόκειται λοιπόν για μια μορφή επίσημης ανάμνησης που εκφράζει παραδειγματικά την ιστορική μνήμη μέσα στη ζωή των ατόμων.

---

¹⁵⁸Rüsen, J. (2001). «History: Overview». In: Smelser, N.J., Baltes, P.B. (eds.) (2001), *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*. Amsterdam: Elsevier.

Οι ιστορικές μελέτες αντιμετωπίζουν συχνά την ιστορική γνώση ως κάτι που απέχει από τις ανάγκες που προκύπτουν στη ζωή των ανθρώπων αλλά και από τον πολιτισμικό προσανατολισμό. Ωστόσο, η μνήμη σήμερα τονίζει τη ζωτική δύναμη που εκλύει το παρελθόν ως παράγοντας προσανατολισμού της ανθρώπινης δράσης, ως μέσο κατασκευής της ταυτότητας, ως μέσο πολιτικού αγώνα αλλά και ως εξέχον στοιχείο για τη ρητορική και την αισθητική των τεχνών.

Στα κοινωνικά υποκείμενα η μνήμη δεν απαντάται μονοδιάστατα από ειδολογικής άποψης. Αντιθέτως, προσλαμβάνει διαφορετικές και αλληλένδετες μορφές, τις οποίες χρησιμοποιούν τα άτομα. Πιο συγκεκριμένα, διακρίνεται:

- Στη *διαδικαστική μνήμη*, η οποία αναφέρεται στην ανάμνηση που επιτρέπει στα άτομα να εκτελούν ορισμένες δραστηριότητες.
- Στη *σημασιολογική μνήμη*, χάριν της οποίας συντελείται η ανάκληση των εννοιών των λέξεων αλλά και των γενικών γνώσεων για τον κόσμο.
- Στη *συναισθηματική μνήμη*, η οποία επαναφέρει στον νου πρότερα βιωμένα συναισθήματα από διαφορετικές εμπειρίες του ατόμου.
- Στην *επεισοδιακή μνήμη*, που σχετίζεται με την ανάμνηση συγκεκριμένων γεγονότων ή ολόκληρων κατηγοριών στις οποίες εντάσσονται αυτά. Το εν λόγω είδος μνήμης αποτελείται από ενθυμήσεις γεγονότων που αναφέρονται σε βιωμένες εμπειρίες των ατόμων ή σε ενέργειες στις οποίες έχουν προβεί (προσωπικές εμπειρίες, αναμνήσεις παιδικής ηλικίας κ.λπ.).
- Στην *αυτοβιογραφική μνήμη*, που συνιστά μια ειδική κατηγορία της επεισοδιακής μνήμης. Αυτό το συγκεκριμένο είδος ανάμνησης θεωρείται και το πιο συναφές, όταν διερευνώνται σημεία σύγκλισης με τη θεωρία της ιστορικής συνείδησης. Μάλιστα, η σημασία της για την κατανόηση της ανθρώπινης δράσης είναι καθοριστική. Η ενδελεχής μελέτη της αυτοβιογραφικής μνήμης έχει καταδείξει πως οι μνημονικές διεργασίες του ανθρώπου δεν έχουν μόνο αναδρομικό χαρακτήρα. Έχουν επίσης και μια προγνωστική ή προφητική λειτουργία, επικεντρωμένη στο μέλλον. Στο στάδιο κατά το οποίο η αυτοβιογραφική μνήμη είναι πλήρως ανεπτυγμένη, το άτομο μπορεί να ταξινομήσει πληροφορίες σύμφωνα με τις χρονικές διαστάσεις, έχοντας αντίληψη του παρελθόντος και του μέλλοντος τέτοια που να επιτρέπει να εκτελεί διανοητικά ταξίδια στον χρόνο (παρελθοντικά ή μελλοντικά)¹⁵⁹.

---

¹⁵⁹Welzer, H., Markowitsch, J. (2005). «Towards a Bio-psycho-social Model of Autobiographical Memory». *Memory*, 13 (1), p. 73.

Ένας ιδιαίτερος τρόπος ανάμνησης όμως είναι και η ιστορική μνήμη. Αποτελεί την ανθρωπολογική βάση κάθε δραστηριότητας συνδεδεμένης με την ιστορική συνείδηση. Η μνήμη θεωρείται ιστορική, οποτεδήποτε χρονικά και με θεμελιώδη τρόπο υπερβαίνει τα όρια της διάρκειας ζωής του εμπειρικού εαυτού. Δηλαδή, όταν προσεγγίζει το παρελθόν και από εκεί σχεδιάζει μακροπρόθεσμες προοπτικές για το μέλλον. Στην περίπτωση της ιστορικής μνήμης, το παρελθόν ανακαλείται ως κάτι διαφορετικό από την εμπειρία και τις καταστάσεις του παρόντος. Αυτό που αποκαλείται «ιστορία» συγκροτείται ακριβώς με βάση τη διαφοροποίηση μεταξύ του παρελθόντος και των παροντικών εμπειριών, γεγονός το οποίο οδηγεί τα άτομα στην κατανόηση του κόσμου και του εαυτού τους. Αντιθέτως, μια μη ιστορική μνήμη συνδέεται πρωτίστως με εμπειρίες που μοιράζονται τα κύρια χαρακτηριστικά τους και τη σημασία τους με αντίστοιχες εμπειρίες του παρόντος παρά με εκείνες που αναφέρονται στο παρελθόν¹⁶⁰. Έτσι, οτιδήποτε ένα άτομο θυμάται, αλληλεπιδρώντας με τους γονείς του κατά τη διάρκεια της παιδικής του ηλικίας, ταξινομείται ως μη ιστορική μνήμη. Αντιθέτως, όσα το ίδιο άτομο γνωρίζει για τη ζωή των γονιών του πριν από τη γέννησή τους αναγνωρίζεται ως ιστορική μνήμη¹⁶¹.

Η μνήμη, όντας συνδεδετικός κρίκος του παρελθόντος και του παρόντος, συναντάται σε δύο επιμέρους διασυνδεόμενες και αλληλοσχετιζόμενες μεταξύ τους εκδοχές, παρόλο που οι παράγοντες διαμόρφωσης σε καθεμιά από τις δύο εκφάνσεις της διαφέρουν. Αφενός, διακρίνεται στην ατομική μνήμη, η οποία συγκροτείται με βάση τις παρελθοντικές προσωπικές εμπειρίες, γεγονός που δεν την καθιστά «ιστορική», μιας και υφίσταται για όσο διάστημα το άτομο βρίσκεται εν ζωή. Αφετέρου, η άλλη εκδοχή της μνήμης, η ιστορική, αφορά όχι μόνο τα άτομα αλλά και τις ομάδες που μπορεί να συνιστούν ένα έθνος, ένα πολιτικό κόμμα, τους κατοίκους μιας γεωγραφικής περιοχής ή ακόμα και μια θρησκευτική ομάδα. Σε αυτή την περίπτωση αναφερόμαστε στον ρόλο της μνήμης σε επίπεδο κοινωνικής ζωής όπου συναντάται σε τρεις μορφές: την επικοινωνιακή, τη συλλογική και την πολιτισμική μνήμη.

Η επικοινωνιακή μνήμη κατέχει διαμεσολαβητική θέση ανάμεσα στην αυτοκατανόηση των κοινωνικών υποκειμένων και στις εμπειρίες που διαμορφώνονται στο πλαίσιο μιας διαρκώς μετασχηματιζόμενης χρονικά πραγματικότητας. Αυτή η μεσοπρόθεσμη μνήμη διαμορφώνει τις αλλαγές που παρατηρούνται στα άτομα μέσα στη ροή του χρόνου. Αποτελεί ένα πεδίο πολιτισμικών ανταλλαγών που συντελούνται σε ένα κοινωνικό περιβάλλον με

---

¹⁶⁰Rüsen, J. (2005b). «The Role of Historical Memory in the Political Culture of Young Democracies», In: Beek, U.V. (ed.) (2005). *Democracy under Construction: Patterns from Four Countries*. Bloomfield Hills, Opladen: Barbara Budrich, p. 338-341.

¹⁶¹Ashton, P., Kean, H. (ed.) (2009). *People and Their Pasts: Public History Today*. Basingstoke [UK]: Palgrave Macmillan, p. 52.

μεταβαλλόμενες συνθήκες και δρώντα μέλη που αλλάζουν από γενιά σε γενιά. Δημιουργεί συνεπώς στα άτομα μιας κοινωνίας το αίσθημα της ταύτισης και της συλλογικότητας, ενώ παράλληλα καταδεικνύει και τις αποκλίσεις μεταξύ των διαδοχικά εναλλασσόμενων γενεών. Η επικοινωνιακή μνήμη μάλιστα αντανακλάται σε συζητήσεις που αφορούν τη σπουδαιότητα της ιστορικής εμπειρίας συγκεκριμένων γεγονότων και ειδικών συμβόλων για την αναπαράσταση ενός πολιτικού συστήματος.

Ο Assmann, επιχειρώντας να προσδιορίσει την έννοια της επικοινωνιακής μνήμης, σημειώνει πως περιλαμβάνει εκείνα τα είδη της συλλογικής μνήμης που βασίζονται αποκλειστικά στην καθημερινή λεκτική επικοινωνία των ατόμων. Αυτού του είδους η γλωσσική αλληλεπίδραση, γνωστή ως επικοινωνιακή μνήμη, οδηγεί στον διαμοιρασμό και στη διάδοση κοινών αναμνήσεων μεταξύ των μελών μιας κοινωνικής ομάδας. Κατά τον Assmann, η επικοινωνιακή μνήμη είναι μη θεσμοποιημένη, δεν στηρίζεται αλλά ούτε και υπόκειται στη δικαιοδοσία κάποιου επίσημου θεσμού μάθησης, διάδοσης ή ερμηνείας, δεν καλλιεργείται από τους ειδικούς, ούτε και την επικαλούμαστε σε ειδικές περιστάσεις. Επιπλέον, δεν αποκτά επίσημη ή σταθερή μορφή με βάση οποιουσδήποτε κανόνες υλικού συμβολισμού. Ενυπάρχει στην καθημερινή αλληλεπίδραση και επικοινωνία μεταξύ των ατόμων και έχει συγκεκριμένο και περιορισμένο βάθος χρόνου που δεν ξεπερνά τα 80 με 100 έτη, όσος δηλαδή είναι ο κύκλος τριών γενεών. Η συμμετοχή μιας ομάδας στην επικοινωνιακή μνήμη είναι εκτενής και διάχυτη. Ορισμένα από τα μέλη της διαθέτουν μεγαλύτερο εύρος εμπειριών στη μνήμη τους και κάποια άλλα μικρότερο. Αυτό συμβαίνει κυρίως στα μεγαλύτερα ηλικιακά άτομα των οποίων οι μνήμες καλύπτουν πιο εκτεταμένο χρονικό ορίζοντα σε σχέση με τους νεότερους. Στην επικοινωνιακή μνήμη υπάρχουν πλαίσια, είδη επικοινωνίας, παραδόσεις στην επικοινωνία και τη θεματοποίηση και συναισθηματικοί δεσμοί μεταξύ των μελών μιας οικογένειας, μιας ομάδας ή μεταξύ των γενεών¹⁶². Η γνώση που διαχέεται διαμέσου της καθημερινής αλληλεπίδρασης στο κοινωνικό περιβάλλον έχει αποκτηθεί από τα άτομα μαζί με τη γλώσσα, τον βασικότερο και αμεσότερο τρόπο επικοινωνίας μιας κοινότητας, καθώς και με τις κοινωνικές δεξιότητες.

Όταν ο βαθμός επιλεκτικότητας του αναπαριστώμενου παρελθόντος καθίσταται μεγαλύτερος, τότε η επικοινωνιακή μνήμη μετασχηματίζεται σε συλλογική. Η συλλογική μνήμη είναι μια ασταθής αποθήκη της ιστορίας, πλούσια σε αρχεία και τεκμήρια/μνημεία. Αποτελεί ζωντανό αντίκτυπο της εργασίας της ιστορίας, εκτείνεται πέρα απ' το πεδίο της

---

¹⁶²Assmann, J. (2008). «Communicative and Cultural Memory». In: Erll, A., Nünning, A. (eds.) (2008). *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*. Berlin/New York: de Gruyter, p. 109-118.

τελευταίας ως επιστήμης και ως δημόσιας λατρείας, ενώ μετέχει ενεργά στα σημαντικά διακυβεύματα των αναπτυγμένων ή των ευρισκόμενων σε διαδικασία ανάπτυξης κοινωνιών¹⁶³. Ως συλλογική μνήμη ορίζεται γενικότερα η αναπαράσταση που συγκροτεί μια ομάδα ατόμων για το παρελθόν, τόσο αυτό που είναι κοινά αποδεκτό όσο και εκείνο που τιμάται συλλογικά διαμέσου επετειακών εκδηλώσεων, δίνοντας υπόσταση και νόημα στην ταυτότητα της ομάδας, στις καταστάσεις του παρόντος και στο όραμά της για το μέλλον¹⁶⁴. Η μνήμη σε αυτή τη μορφή αποκτά σταθερότητα, ενώ συγχρόνως ο ρόλος που διαδραματίζει στην πολιτιστική ζωή χαρακτηρίζεται σημαντικός. Η συλλογική μνήμη, που συνδέεται αναπόδραστα και με την ατομική μνήμη, δομεί στα κοινωνικά υποκείμενα έντονα το αίσθημα του «ανήκειν» σε έναν διαρκώς μεταβαλλόμενο κόσμο. Δηλαδή τους γνωστοποιεί, τους καταδεικνύει και τους καλλιεργεί εκείνα ακριβώς τα συνεκτικά στοιχεία που λειτουργούν ως δεσμοί μεταξύ τους, καθώς επίσης και εκείνα που συνδράμουν στην κατανόηση της διαφοράς τους από ετεροειδείς πολιτισμικές, εθνοτικές, κοινωνικές ή θρησκευτικές ομάδες. Η αίσθηση της συλλογικότητας αλλά και της διαφορετικότητας επιτυγχάνεται διαμέσου της δέσμευσης απέναντι σε ιστορικά σύμβολα στα οποία αποδίδεται μια από κοινού, μεταξύ των μελών της ομάδας, σπουδαιότητα. Τέτοιου είδους ιστορικά σύμβολα αποτελούν, για παράδειγμα, οι εθνικές γιορτές, τα ιστορικά μνημεία, οι τόποι ιστορικής μνήμης ή ακόμα και κλασικά έργα τέχνης που, ως φορείς ιστορικών πληροφοριών, καλλιεργούν σε μια ευρεία ποικιλία κοινωνικών συνόλων (όπως π.χ. κινήματα πολιτών, πολιτικά κόμματα, σχολές σκέψης στον ακαδημαϊκό χώρο, ομάδες συμφερόντων κ.λπ.) δεσμούς συνάφειας, προσδίδοντας συγχρόνως στη μνήμη διανοητική δύναμη. Η τελευταία, όταν εκτείνεται στην κλίμακα αιώνων, μετασχηματίζεται σε πολιτισμική, επηρεάζοντας την κοινωνική και πολιτική ζωή και παρέχοντας την απαραίτητη (αλλά και επιζητούμενη) σταθερότητα¹⁶⁵.

Ο Halbwachs διατείνεται πως η μνήμη, η πιο προσωπική λειτουργία ενός ατόμου, δεν υφίσταται εκτός του κοινωνικού πλαισίου¹⁶⁶. Είναι κοινωνικά διαμεσολαβημένη αφού διαμορφώνεται μέσω της επικοινωνίας με την ομάδα στην οποία ανήκει το άτομο. Τα μέλη της ομάδας βασίζονται στην ιδιαιτερότητα και την ενότητά τους σε κοινές μνήμες και εικόνες του παρελθόντος, οι οποίες διαχέονται και λειτουργούν ως ένα είδος «συμβολαίου». Το παρελθόν και οι εμπειρίες που το συγκροτούν αναδομούνται με συλλογικό τρόπο στο πλαίσιο των ομάδων. Αν και κάθε μέλος της ομάδας έχει τον δικό του τρόπο αντίληψης στη διαδικασία

---

¹⁶³Λε Γκοφ, Ζ. (1998). *Ιστορία και Μνήμη* (μτφρ. Γ. Κουμπουρλής). Αθήνα: Νεφέλη, σ. 143.

¹⁶⁴Misztal, B.A. (2003). *Theories of Social Remembering*. Maidenhead: Open University Press, p. 7.

¹⁶⁵Rüsen, J. (2005b), *ό.π.*

¹⁶⁶Halbwachs, M. (2013). *Τα κοινωνικά πλαίσια της μνήμης* (μτφρ. Ε. Ζέη). Αθήνα: Νεφέλη.

αναδόμησης του παρελθόντος, η μνήμη του δεν είναι ανεξάρτητη. Ευθυγραμμίζεται με την προσέγγιση του παρελθόντος που υιοθετείται από την ομάδα σε συλλογικό επίπεδο. Ουσιαστικά, κάθε ατομική μνήμη αποτελεί μια σκοπιά θεώρησης της συλλογικής μνήμης. Δηλαδή, μέσα από τη μεταφορά της μνήμης και του τρόπου με τον οποίο θυμούνται τα άτομα, επικοινωνούν με τα άλλα υποκείμενα και δημιουργούν μια περιοχή του Κοινού, του Συλλογικού. Έτσι, προσεγγίζουν το συλλογικό διαμέσου διαφορετικών υποκειμενικών αντιλήψεων. Όπως συμπληρώνει ο Halbwachs, είναι σχεδόν αδύνατο για τα άτομα να θυμηθούν με συνεχή και συνεκτικό τρόπο εκτός των κοινωνικών πλαισίων της ομάδας, από τα οποία η συλλογική μνήμη εξαρτάται αλλά και παράγεται εντός τους. Επιπλέον, τα άτομα μπορεί να ανήκουν στις τάξεις περισσοτέρων κι όχι μιας ομάδας, γεγονός που καταδεικνύει την ύπαρξη πολλαπλών συλλογικών εικόνων και αναμνήσεων του παρελθόντος, οι οποίες διαμορφώνονται και συγκροτούνται σε μεγάλο βαθμό σύμφωνα με το κανονιστικό πλαίσιο, το αξιακό σύστημα και τους διαύλους επικοινωνίας με το χθες που επιλέγει κάθε ομάδα.

Ο Halbwachs μέσα από το έργο του προσεγγίζει τη συλλογική μνήμη και την ιστορική ως δύο στοιχεία διαφορετικά μεταξύ τους. Η συλλογική μνήμη υπερβαίνει τα στενά όρια του χρόνου και του τόπου, καθώς μεταβιβάζεται από γενιά σε γενιά. Δεν αποτελεί ούτε κάτι πολύπλοκο ούτε και κάτι λεπτομερές. Χαρακτηρίζεται, όπως υποστηρίζει ο Γάλλος κοινωνιολόγος, από τάση διαρκούς μεταβολής η οποία συντελείται σε συνάρτηση με τις κοινωνικές ανάγκες. Η ιστορική μνήμη, από την άλλη, συστηματοποιεί, κατηγοριοποιεί και επεξεργάζεται το μνημονικό υλικό με μεγαλύτερη ακρίβεια και λεπτομέρεια. Περιλαμβάνει τις ενθυμήσεις των ανθρώπων, ως μελών μιας κοινότητας, ανεξάρτητα από το αν αυτές αποτελούν ή όχι μέρος της βιωμένης εμπειρίας τους. Η συλλογική μνήμη δεν είναι μοναδική αλλά ούτε έχει και ενιαίο χαρακτήρα. Συγκροτείται στην πραγματικότητα από θραύσματα συλλογικών μνημών και ατομικών συνεισφορών των μελών των ομάδων, αποτελώντας ένα διανοητικό και συνειδησιακό συμπύλημα, προσαρμοζόμενο στις ανάγκες, στις αντιλήψεις και στις ερμηνείες των ομάδων των οποίων οι συλλογικές μνήμες την υποστασιοποιούν. Εξαιτίας αυτού του θεμελιώδους χαρακτηριστικού της, η συλλογική μνήμη προσδιορίζεται από ρευστότητα, ευελιξία, ανακρίβεια αλλά και αντιφατικότητα σε ορισμένες περιπτώσεις. Επιπλέον, συμβάλλει στη σταθερότητα της κοινωνίας αποτελώντας αναπόσπαστο τμήμα της. Είναι εσωτερικά προσανατολισμένη και πολιτισμικά υποκειμενική. Σε αντίθεση με αυτή, η ιστορική μνήμη έχει εξωτερική προοπτική, ενώ συγχρόνως επιχειρεί την προβολή μιας και μοναδικής αντικειμενικής αλήθειας.

Η τρίτη μορφή μνήμης σε κοινωνικό επίπεδο, η πολιτισμική, διαμορφώνεται στη ροή του χρόνου ως αποτέλεσμα της κοινωνικής σταθερότητας, την οποία σφυρηλατεί η συλλογική

μνήμη και τοποθετείται στον πυρήνα της ιστορικής ταυτότητας. Αυτό το είδος της μνήμης προσδιορίζεται μέσω τελετουργιών και υψηλά θεσμοθετημένων εκδηλώσεων, διαθέτει τα δικά της μέσα καθώς και σταθερή θέση στην πολιτισμική ζωή μιας ομάδας ατόμων. Αναφέρεται σε αντικειμενικές και θεσμοθετημένες αναμνήσεις, ικανές να αποθηκευτούν, να μεταφερθούν και να ενσωματωθούν διαγενεακά. Σχηματίζεται από τη συμβολική κληρονομιά που ενσαρκώνεται μέσα από κείμενα, κτίρια, επιγραφές, ιστορικά χρονικά, μνημεία, τελετές, γιορτές, ιερές γραφές, ειλητάρια κ.λπ., τα οποία λειτουργούν ως πηγές εμπειριών και χρησιμεύουν ως μνημονικά εναύσματα για την εισαγωγή στην κοινωνική ζωή εννοιών συνυφασμένων με τα πεπραγμένα του παρελθόντος. Επίσης, η πολιτισμική μνήμη είναι ενσωματωμένη σε τακτικές και επαναλαμβανόμενες πρακτικές, όπως π.χ. τα φεστιβάλ και οι διαφόρων ειδών τελετές¹⁶⁷. Επαναφέρει στον νου την εποχή της μυθικής προέλευσης και αποκρυσταλλώνει συλλογικές εμπειρίες του παρελθόντος οι οποίες μπορεί να παραμένουν ζωντανές ακόμα και για χιλιετίες.

Ο Assmann, αναφερόμενος στην πολιτισμική μνήμη, υπογραμμίζει τη σχέση της με την ταυτότητα. Όπως υποστηρίζει, η πολιτισμική μνήμη είναι μια ικανότητα που επιτρέπει στα άτομα να δομούν αφηγηματικά σχήματα για το παρελθόν και μέσω αυτής της διαδικασίας να δημιουργούν μια εικόνα και μια ταυτότητα για τους εαυτούς τους. Ως εκ τούτου, η πολιτισμική μνήμη συντηρεί τη συμβολική θεσμοθετημένη κληρονομιά. Σε αυτήν προστρέχουν τα άτομα, προκειμένου να δημιουργήσουν τις δικές τους ταυτότητες και να επιβεβαιωθούν ως μέλη μιας ομάδας. Κάτι τέτοιο είναι εφικτό να συμβεί, διότι η λειτουργία της ενθύμησης εμπεριέχει κανονιστικές όψεις, έτσι ώστε, εάν κάποιος θέλει να ανήκει σε μια κοινότητα ατόμων, οφείλει να ακολουθεί τους κανόνες που ορίζουν το πώς και το τι θα θυμάται.

Η πολιτισμική μνήμη, όπως ακριβώς συμβαίνει και στην ατομική μνήμη, συνδέεται με διάφορες τοποθεσίες στις οποίες είτε έλαβε χώρα στο παρελθόν κάποιο σημαντικό και μοναδικό γεγονός¹⁶⁸ είτε κάποιο γεγονός επαναλαμβάνεται σε τακτά διαστήματα¹⁶⁹. Τέτοιου είδους εκδηλώσεις συμβάλλουν από την πλευρά τους στη συγκρότηση και στη διατήρηση της ταυτότητας μιας ομάδας ατόμων, συνεπικουρώντας στη διαμόρφωση αυτού που καλείται «πολιτισμική μνήμη». Για όσο καιρό συντηρείται, καλλιεργείται και διαμοιράζεται μεταξύ των ατόμων αυτή η κοινή πολιτισμική μνήμη, υφίσταται και η ομάδα. Κάθε φορά που η

---

¹⁶⁷Heller, A. (2001). «Cultural Memory, Identity and Civil Society». *Internationale Politik und Gesellschaft*, 2, p. 139-143.

¹⁶⁸Ο Pierre Nora κάνει λόγο για την ύπαρξη τόπων μνήμης (Lieux de Mémoire) στους οποίους αποκρυσταλλώνεται και ενισχύεται η μνήμη, λόγω της μη ύπαρξης ζωντανών περιβαλλόντων της (milieu de mémoire).

¹⁶⁹Για παράδειγμα, σε ορισμένα χωριά της Ευρώπης υπάρχουν τοποθεσίες όπου κάθε χρόνο τη Μεγάλη Παρασκευή τελείται αναπαράσταση των Παθών του Ιησού από τους χριστιανούς.

πολιτισμική μνήμη περιπίπτει σε λήθη από μέρους των ατόμων, η ομάδα χάνει την υπόστασή της ανεξαρτήτως από το εάν αυτό θα καταγραφεί ή όχι από τους ιστορικούς. Η παρουσία ή η απουσία, η ύπαρξη ή η αποσύνθεση ενός έθνους, για παράδειγμα, εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό όχι τόσο από τη βιολογική επιβίωση των υποκειμένων που το συγκροτούν, όσο από τη διατήρηση ή μη της διαμοιραζόμενης μεταξύ των μελών πολιτισμικής μνήμης¹⁷⁰. Αυτή παρέχει διαμέσου των αντικειμενοποιήσεων και των κοινά αποδεκτών εννοιών τους την απαραίτητη σταθερότητα για την κοινωνία ενός έθνους ή τη λειτουργία μιας ομάδας.

Με μια πρώτη ματιά, θα μπορούσε κάποιος να ισχυριστεί πως η μνήμη συνιστά κάτι αδρανές, προσκολλημένο στο παρελθόν και σε γεγονότα που συνέβησαν κάποτε και απλώς διακόπηκαν στη ροή του χρόνου. Όμως, ύστερα από μια πιο προσεκτική και εμβριθή προσέγγιση, γίνεται αντιληπτό πως η μνήμη διακατέχεται από το δυναμικό στοιχείο, ενώ συγχρόνως επιτυγχάνει τη διασύνδεση των τριών διαστάσεων του χρόνου, καθώς ανακαλείται στο παρόν, αναφέρεται στο παρελθόν αλλά πάντα προσανατολίζεται προς το μέλλον¹⁷¹.

Ο Nora¹⁷² προσεγγίζοντας τη σχέση της μνήμης με την ιστορία σημειώνει πως αυτά τα δύο πεδία δεν είναι ταυτόσημα αλλά ως έναν βαθμό θεμελιωδώς αντίθετα. Η μνήμη κατ' αυτόν ταυτίζεται με τη ζωή και μεταβιβάζεται από τις κοινωνίες, αποτελώντας θεμέλιο λίθο για τη συγκρότησή τους. Οι κοινωνίες μπορούν να την οικειοποιηθούν με ευκολία και αυτό το γεγονός την καθιστά επιρρεπή στη διαστρέβλωση και αρκετά ευάλωτη στη χειραγώγηση. Επίσης, για κάποιο χρονικό διάστημα ενδέχεται να παραμένει αδρανής ή να αναβιώνει περιοδικά. Η ιστορία, από την άλλη, συνιστά αναπαράσταση μιας πραγματικότητας (αυτής του παρελθόντος) που δεν υφίσταται πλέον, και γι' αυτό τον λόγο συχνά χαρακτηρίζεται ως προβληματική και ημιτελής. Η μνήμη αποτελεί ένα συνεχές και πραγματικό φαινόμενο που προσδένει τις ανθρώπινες κοινωνίες με ένα αέναο παρόν. Συγκινησιακή και ως έναν βαθμό σαηγευτική, εντάσσει στους κόλπους της μόνο τα γεγονότα που εξυπηρετούν τις επιδιώξεις της. Συχνά μάλιστα καλλιεργεί αναμνήσεις που μπορεί να μη βρίσκονται στο επίκεντρο του ιστορικού ενδιαφέροντος, αλλά και παγκόσμιες, συγκεκριμένες ή και συμβολικές, απέναντι στις οποίες παρουσιάζει δεκτικότητα ως προς τη μεταφορά των πληροφοριών που περιέχουν, την προβολή ή ακόμα και τη λογοκρισία που μπορεί να της επιβληθεί. Η ιστορία από την άλλη, συνιστώντας διανοητική και κοσμική κατασκευή, είναι σχετικιστική κι ως εκ τούτου απαιτεί

---

¹⁷⁰ Heller, A. (2001), *ό.π.*

¹⁷¹Institute of Advanced Studies of the University of São Paulo (2013). *Cultural Memory: The link between Past, Present and Future*. Ανακτήθηκε από <http://www.iea.usp.br/en/news/cultural-memory-the-link-between-past-present-and-future>.

¹⁷²Nora, P. (1989), *ό.π.*, p. 8-9.

ανάλυση και κριτική. Αντίθετα, η μνήμη είναι απόλυτη και συνδέεται με τόπους, εικόνες, αντικείμενα ή σύμβολα μέσω των οποίων θεμελιώνεται. Η ιστορία συνδέεται αυστηρά με χρονικές συνέχειες, καθώς και με την έννοια της προόδου, διερευνώντας τις σχέσεις μεταξύ των πραγμάτων. Ανήκει, όπως εμφατικά υποστηρίζει ο Nora, σε όλους και σε κανέναν. Κεντρικός στόχος και φιλοδοξία της δεν είναι να εξυμνήσει, αλλά να αποδομήσει αυτό που πραγματικά συνέβη στο παρελθόν, συγκροτώντας στη θέση του πολλαπλές εκδοχές των γεγονότων και υποκειμενικού χαρακτήρα ερμηνευτικά σχήματα που εξυπηρετούν άλλοτε την προσπάθεια της ιστορικής επιστήμης για την προσέγγιση της ιστορικής αλήθειας και άλλοτε πολιτικές ταυτοτήτων μορφοποιούμενες από ομάδες, κέντρα εξουσίας ή καθεστώτα για την καλλιέργεια της εθνικής συνείδησης και την ενστάλαξη ιδεολογιών. Ιδιαίτερη είναι η αναφορά του Nora στους αποκαλούμενους τόπους μνήμης (*lieux de mémoire*) και στην καθοριστική τους συνεισφορά στο πεδίο της συλλογικής μνήμης. Οτιδήποτε έχει αποκτήσει συμβολικό χαρακτήρα για τα μέλη μιας κοινότητας (π.χ. μουσεία, μνημεία, αρχεία, τοποθεσίες συνδεδεμένες με γεγονότα του παρελθόντος, ανδριάντες κ.λπ.), συγκαταλέγεται στους τόπους μνήμης. Η λειτουργία τους συνίσταται στη διαμόρφωση της μνήμης με τρόπο ώστε να ικανοποιεί την επιδίωξη για μια εκδοχή του παρελθόντος, όχι ρευστή και μεταβαλλόμενη, αλλά αναλλοίωτη, σταθερή, συγκεκριμένη και ως έναν βαθμό φορτισμένη ιδεολογικά ή συναισθηματικά. Η Μακρόνησος, η Ακρόπολη των Αθηνών, το άγαλμα του Μ. Αλεξάνδρου στη Θεσσαλονίκη, ο τύμβος του Μαραθώνα κ.λπ. αποτελούν ορισμένα παραδείγματα τόπων μνήμης στην ελληνική επικράτεια¹⁷³.

Σε αντίθεση με τον Nora, ο Rüsen προσεγγίζει την ιστορία και τη μνήμη όχι με τρόπο αντιθετικό μεταξύ τους αλλά ως παράλληλα φαινόμενα, τα οποία εκφράζουν ισότιμα τα στοιχεία που συγκροτούν την ιστορική κουλτούρα.

Ο Le Goff αναφερόμενος στη μνήμη κάνει λόγο για μια έννοια-σταυροδρόμι. Την προσδιορίζει ως ιδιότητα διατήρησης ορισμένων πληροφοριών, που παραπέμπει σε ένα σύνολο φυσικών λειτουργιών, χάριν των οποίων οι άνθρωποι ενεργοποιούν εντυπώσεις ή παρελθούσες πληροφορίες¹⁷⁴. Όπως συμπληρώνει, η μνήμη σε όλες τις μορφές της αποτελεί την πρώτη ύλη της ιστορίας. Είτε πρόκειται για γραπτή, προφορική ή διανοητική, συνιστά πηγή άντλησης εμπειρικών στοιχείων για το παρελθόν από τους ιστορικούς. Ο Le Goff, πέραν αυτών, εντοπίζει και σκοπιμότητα στο έργο της μνήμης. Θεωρεί ότι η προσπάθεια που

---

¹⁷³ Nora, P. (1989), *ό.π.*, p. 7-25.

¹⁷⁴ Λε Γκοφ, Ζ. (1998), *ό.π.*, σ. 87.

καταβάλλει για τη διάσωση του παρελθόντος συντελείται αποκλειστικά για την εξυπηρέτηση τόσο του παρόντος όσο και του μέλλοντος¹⁷⁵.

Ο Geary, από την πλευρά του, διατείνεται πως η μνήμη στο σύνολό της, ιστορική είτε συλλογική, δεν παύει να συνιστά πρωτίστως ανάμνηση για κάτι. Το συγκεκριμένο γεγονός από μόνο του είναι μια σημαντική παράμετρος που δεν πρέπει να αγνοηθεί ή να παραγνωρισθεί. Σε σχέση με την ακαδημαϊκή ιστορία, αυτό σημαίνει πως, αν οι σύγχρονοι ιστορικοί παράγουν την ιστορική γνώση με τρόπο αναλυτικό, κριτικό και ως έναν μεγάλο βαθμό εθνικό, αυτό οφείλεται στο ότι τα ρητορικά αυτά εργαλεία τους εξασφαλίζουν τα εχέγγυα για να ασκούν επιρροή στη συλλογική μνήμη της εποχής τους¹⁷⁶.

Ο Barrett σημειώνει πως η θέση της ιστορίας σχετικά με την αυθεντικότητά της απορρέει από το γεγονός ότι χρησιμοποιεί τα ίδια θραύσματα του παρελθόντος και για τη δόμηση του σύγχρονου λόγου της. Όπως συμπληρώνει, κάτι ανάλογο ισχύει και με τα περισσότερα είδη της μνήμης¹⁷⁷.

Ο Samuel αναγνωρίζει πως η μνήμη υφίσταται σε πολλαπλές μορφές, λειτουργώντας ως ένα είδος γνώσης που ανήκει αναπόφευκτα σε όλους, χωρίς να περιλαμβάνει απόκρυφες απαιτήσεις στις οποίες τα άτομα θα πρέπει τυχόν να ανταποκριθούν μαθαίνοντας ή αποκτώντας ικανότητες. Επιπλέον, η μνήμη συνενώνει με απρόβλεπτες συζεύξεις το παρελθόν με το παρόν, παράγοντας τα αναγκαία διανοητικά μέσα για τον προσανατολισμό των ατόμων στον κόσμο. Ο Samuel ανάμεσα στ' άλλα υπογραμμίζει επίσης πως η μνήμη συνιστά σύμμαχο και συνάμα αντίπαλο της ιστορίας. Ο ρόλος της δεν περιορίζεται απλώς και μόνο σε ένα παθητικό σύστημα αποθήκευσης ή σε μια ανεξάντλητη δεξαμενή εικόνων του παρελθόντος. Κατά κύριο λόγο, είναι μια διαμορφωτική δύναμη συνδεδεμένη διαλεκτικά με την ιστορική σκέψη, ενώ διακατέχεται έντονα από το ενεργητικό και δυναμικό στοιχείο. Καθώς είναι ιστορικά διαμορφωμένη, μεταβάλλεται από γενιά σε γενιά ή σε συνάρτηση με τις ιδιαίτερες συνθήκες και τις έκτακτες ανάγκες που ανακύπτουν στο παρόν. Όντας φορέας της ανάμνησης της ανθρώπινης εμπειρίας με έναν διαμεσολαβημένο τρόπο, ενέχει εγγενώς, όπως και η ιστορία, το αναθεωρητικό στοιχείο¹⁷⁸.

---

¹⁷⁵Στο ίδιο, σ. 145.

¹⁷⁶Geary, P. (1994). *Phantoms of Remembrance. Memory and Oblivion at the End of the First Millennium*. Princeton: Princeton University Press, p. 12.

¹⁷⁷ Barrett, J. (1994). *Fragments from Antiquity. An Archaeology of Social Life in Britain, 2900-1200 BC*. Oxford: Blackwell, p. 12.

¹⁷⁸Samuel, R. (2012). *Theatres of Memory: Past and Present in Contemporary Culture*. London/NewYork: Verso, p. 16- 23.

Ο Λιάκος διατείνεται πως, μολονότι η ιστορία και η μνήμη αποτελούν διακριτά πεδία, η σχέση τους χαρακτηρίζεται ως αλληλοσυμπληρωματική. Η ιστορία αποτελεί μέρος της μνήμης και το αντίστροφο (ως ιστορία δεν νοούνται μόνο τα συμβεβηκότα του παρελθόντος αλλά και το ποιες αναμνήσεις τυχόν έχουν οι άνθρωποι γι' αυτά). Μάλιστα, όπως υπογραμμίζει, η μνήμη, εμφορούμενη από το στοιχείο του συναισθήματος, παρέχει στους ανθρώπους υλικό από το ατομικό ή συλλογικό παρελθόν τους, προκειμένου να δομήσουν την ταυτότητά τους. Τα τελευταία χρόνια το υπέρμετρο ενδιαφέρον γύρω από τη λειτουργία της μνήμης, καθώς και τα ζητήματα της ταυτότητας με τα οποία συνδέεται, έχει ανασηματοδοτήσει την ιστορία στο ευρύ κοινό. Η δίψα για την ανάδειξη του μνημονικού υλικού και η επιθυμία των σύγχρονων κοινωνιών για τον τελετουργικό εορτασμό της έχουν οδηγήσει ως έναν βαθμό στην υποκατάσταση της λέξης «ιστορία» από τη λέξη «μνήμη», η οποία έχει «εισβάλει» δυναμικά στο πεδίο των ιστορικών σπουδών¹⁷⁹.

Η μνήμη και η ιστορία όμως απέχουν πολύ απ' το να θεωρηθούν ταυτόσημες, αφού η πρώτη διαφοροποιείται και προσδιορίζεται σε σχέση με τη λήθη (με την οποία συγκροτούν ένα αντιθετικό ζεύγος) και ως εκ τούτου αποτελεί μηχανισμό που χρησιμοποιεί επιλεκτικά το παρελθόν, προκειμένου να το συσχετίσει με το παρόν. Οι αντιλήψεις της παροντικής χρονικής διάστασης διαμορφώνουν και επηρεάζουν σε μεγάλο βαθμό την ίδια τη μνήμη του παρελθόντος. Όμως, παρ' όλες τις επιμέρους διαφορές τους και τις αντινομίες, οι δύο έννοιες ταυτίζονται σε κάτι συγκεκριμένο και ουσιώδες: αμφότερες νοηματοδοτούν τον χρόνο, ο οποίος, μετεξελισσόμενος σε μεστή νοήματος αφήγηση ή ανάμνηση, ξεπερνά τα φυσικά του όρια ρέποντας ακόμα και προς μια ολιστική θεώρησή του που καταρρίπτει εν προκειμένω και καθιστά ρευστά τα διακριτά όρια μεταξύ των τριών διαστάσεών του. Εξαιτίας αυτού του γεγονότος, η παρελθοντική χρονική διάσταση διαπλέκεται με το παρόν και το μέλλον. Η πραγματικότητα του παρελθόντος, μέσω της ιστορίας και της μνήμης, καθίσταται ζώσα στο παρόν αλλά και στο μέλλον, ασκώντας πολλές φορές πάνω τους εξουσιαστική σχέση, τείνουσα ενίοτε ακόμα και προς τα όρια της υπονόμησης.

Η σχέση μνήμης και ιστορίας αναδείχθηκε ως ζήτημα προς διερεύνηση από τα μέσα του 20ού αιώνα. Ακόμα και σήμερα εξακολουθεί να αποτελεί ένα διαρκές ερώτημα που προσεγγίζεται πολυπρισματικά στο πεδίο της ιστορικής μελέτης. Το πώς το παρελθόν διαμορφώνει και διαμορφώνεται από το παρόν συνιστά καίριο πεδίο προς εξέταση από τους

---

¹⁷⁹Λιάκος, Α. (2012). «Οι πόλεμοι της Μνήμης: Σημειώσεις επί του πεδίου». Ανακτημένο στις 23-05-2019 από <https://antonisliakos.files.wordpress.com/2011/04/cebfcfb9-cf80cf8ccebcb5cebcbfcfb9-cf84ceb7cf82-ceb9cf83cf84cebfcf81ceafceb1cf821.pdf>.

ιστορικούς. Αυτοί εστιάζουν κατά πολύ και στους τρόπους με τους οποίους η ιστορία, η μνήμη και η ιστορική μνήμη τροφοδοτούν με πληροφορίες και μορφοποιούν η μία την άλλη.

Η μνήμη, λειτουργώντας ως διάυλος επικοινωνίας με τις εμπειρίες του παρελθόντος, εμφορείται περισσότερο από το συναισθηματικό στοιχείο συγκριτικά με την ιστορία. Το γεγονός αυτό συχνά καθιστά εργαλειακή τη χρήση της από κοινωνικές ομάδες, προκειμένου να εξυπηρετηθούν οι επιδιώξεις τους στο παρόν ή οι μελλοντικές τους προοπτικές. Οι συμβολικοί πόλεμοι της ιστορίας, λαμβάνοντας χώρα σε μεγαλύτερο βαθμό στο πεδίο της δημόσιας σφαίρας, αποκτούν τον χαρακτήρα συγκρούσεων συνυφασμένων όχι αποκλειστικά και μόνο με τις αναμνήσεις αλλά και με τη θεσμική καθιέρωση ή τη νομιμοποίηση της μνήμης. Απόρροια του διακυβεύματος της νομιμοποίησης αυτής αποτελούν οι πολιτικές της μνήμης, που στοχεύουν μεταξύ άλλων στην αναγνώριση γενοκτονιών ή άλλων βίαιων πράξεων, στην ποινικοποίηση της άρνησης ειδεχθών για την ανθρώπινη ύπαρξη μαζικών εγκλημάτων του παρελθόντος (π.χ. νομοθεσία περί άρνησης του Ολοκαυτώματος), στην καταδίκη ιδεολογιών (ναζισμός, φασισμός, σταλινισμός κ.λπ.) και στην αποκατάσταση ή την επανόρθωση των ιστορικών αδικιών που συντελέστηκαν σε βάρος συγκεκριμένων κοινωνικών ή εθνοτικών ομάδων (γενοκτονίες, μαζικές εκτελέσεις, περιθωριοποιήσεις ή διώξεις πολιτικών ή κοινωνικών ομάδων κ.λπ.).

Οι πολιτικές της μνήμης, αν και δέχονται κατά καιρούς κριτικές από την ιστορική κοινότητα, επί της ουσίας συνεισφέρουν σε ορισμένες περιπτώσεις καθοριστικά στην επούλωση των τραυματικών πτυχών του ιστορικού παρελθόντος που κατατρέχουν το παρόν και απειλούν το μέλλον, ενώ παράλληλα ασκούν σημαντική επιρροή στις προσεγγίσεις του πεδίου της ιστοριογραφίας αλλά και σε εκείνο της ιστορικής εκπαίδευσης.

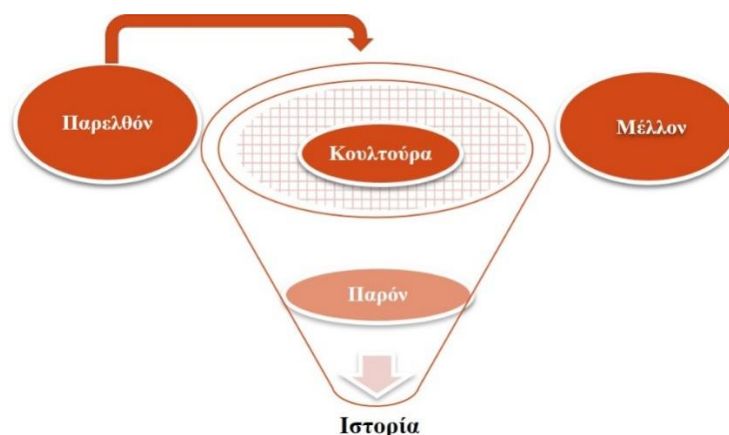

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Κουλτούρα και ιστορία

2.1 Η συγχρονική διάσταση της ιστορίας και η σχέση της με την κουλτούρα

Η ιστορία, ως αφηγηματική ανασύσταση των γεγονότων του παρελθόντος, δεν μπορεί να θεωρηθεί αποκομμένη από την επικοινωνιακή διαδικασία της κοινωνίας που την παράγει και τη διαχέει μέσα από επίσημους και ανεπίσημους φορείς. Αποτελεί κοινωνική λειτουργία, τμήμα ενός ευρύτερου επικοινωνιακού πλαισίου που προσδιορίζεται από συμβολικά και εννοιολογικά δομικά στοιχεία, εντασσόμενα σε ένα δίκτυο πρακτικών και σημασιών που συγκροτείται από τους ανθρώπους¹⁸⁰. Αυτό το δίκτυο πρακτικών και σημασιών, συνιστώντας την κουλτούρα των κοινωνικών υποκειμένων, επιδρά και ως έναν βαθμό καθορίζει τον τρόπο και τη μορφή της αφήγησης που συλλαμβάνεται από τα άτομα ως ιστορία. Όπως γίνεται αντιληπτό, η κουλτούρα μιας κοινωνίας διαδραματίζει τον ρόλο διηθητικής μεμβράνης, η οποία παρεμβάλλεται μεταξύ των χρονικών διαστάσεων του παρόντος και του παρελθόντος, επιτρέποντας ή αποτρέποντας να υπεισέλθουν στο βασίλειο της παροντικής πραγματικότητας ορισμένες όψεις ή θραύσματα του παρελθόντος (βλ. Σχήμα 3). Στη διεπαφή αυτή των ατόμων με τις αναδυόμενες εμπειρίες του παρελθόντος, η κουλτούρα συνεισφέρει σημαντικά, προκειμένου να σημασιοδοτηθεί και να σχηματιστεί ο τρόπος αντίληψης του παρελθόντος, όπως επίσης και η ετερογένεια της χρήσης του. Έτσι, εξαιτίας της διαμεσολαβητικής λειτουργίας της κουλτούρας, τα άτομα ενσωματώνουν το παρελθόν στις γνωστικές δομές του παρόντος και στις επικρατούσες αντιλήψεις για τον χρόνο και τη χρονικότητα¹⁸¹.

Σχήμα 3: Η διαμεσολαβητική λειτουργία της κουλτούρας δίχην διηθητικής μεμβράνης

¹⁸⁰Geertz, C. (1973). *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books, p. 5.

¹⁸¹Λιάκος, Α. (1999), *ό.π.*, σ. 262.

Το πώς προσλαμβάνεται το παρελθόν εξαρτάται κατά πολύ από τις πολιτισμικές διαθεσιμότητες του παρόντος. Από αυτή την αμφίδρομη και διαλεκτική σχέση μεταξύ των δύο χρονικών διαστάσεων αναδύονται στο παρόν στοιχεία του παρελθόντος, ορισμένα εκ των οποίων καταλαμβάνουν θέση στη μνήμη. Οι αναμνήσεις των ανθρώπινων εμπειριών ή των φαινομένων του παρελθόντος αποκτούν συγκεκριμένη σημασία στο πολιτισμικό σύστημα του παρόντος χάριν της οποίας συντηρούνται, αναπαράγονται και αξιοποιούνται για την κατασκευή ενός δικτύου νοηματοδοτικών σχημάτων και αντιλήψεων που προσδιορίζουν την κουλτούρα.

Υπό αυτή την έννοια, η κουλτούρα συνιστά το πλαίσιο, το περιβάλλον μέσα από το οποίο προωθούνται η συγκρότηση, η διαπραγμάτευση και η διάδοση των μηνυμάτων - σημασιών που φέρουν τόσο οι μνήμες όσο και η ιστορία. Ο πολιτισμικός κώδικας μιας κοινωνίας σημασιοδοτεί την ιστορία, προσδίδοντάς της ένα μήνυμα. Από την άλλη, η ιστορία παρέχει το απαραίτητο υλικό για τη δόμηση των νοημάτων που συναποτελούν την κουλτούρα μιας κοινωνίας. Η κουλτούρα συνεπώς παράγεται και προσδιορίζεται ιστορικά, ενώ τα άτομα αντιλαμβάνονται και οικειοποιούνται την πραγματικότητα μέσα από το πρίσμα των σημασιών και των κατηγοριοποιήσεων που τους παρέχονται από την κουλτούρα τους. Στη διαδικασία αυτή της οικειοποίησης της εμπειρικής πραγματικότητας δοκιμάζονται στην πράξη τα νοήματα και οι πολιτισμικές κατηγορίες, γεγονός που οδηγεί στην ενίσχυση ορισμένων στοιχείων της κουλτούρας εξαιτίας της επιλογής των ανθρώπων να δρουν με τέτοιο τρόπο ώστε τα αποτελέσματα της δράσης να επανεπικυρώνουν τις αντιλήψεις και τα υφιστάμενα νοήματα που συνθέτουν το σύστημα της κουλτούρας.

Το σύστημα αυτό θα πρέπει να θεωρηθεί στο σύνολό του συμβολικό, ιστορικά προσδιορισμένο, δομημένο εξελικτικά και με δυναμικό τρόπο μέσα στον χρόνο και στις κοινωνίες. Από την αντίληψη του παρελθόντος και την ιστορική εμπειρία κατασκευάζεται το σημειωτικό πλαίσιο, δηλαδή ένα σύνολο κωδίκων που επιτρέπει στα άτομα να αποκρυπτογραφούν και να κατανοούν την παροντική πραγματικότητα και τα όσα εκτυλίσσονται εντός της. Αυτοί οι πολιτισμικοί κώδικες και τα νοήματα τα οποία φέρουν οι συλλογικές οντότητες μέσα στην κουλτούρα τους επιδρούν και σε μεγάλο βαθμό καθορίζουν τις συμπεριφορές τους, τη νοοτροπία και τη δράση τους στο παρόν αλλά και στο μέλλον.

Η σχέση κουλτούρας και ιστορίας χαρακτηρίζεται από αμφίδρομη διαδικασία, καθώς η κουλτούρα σημασιοδοτεί και νοηματοδοτεί αυτό που οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται ως ιστορία, ενώ και η ιστορία από την πλευρά της συμβάλλει στη δημιουργία των κατηγοριών και των σημασιών-μηνυμάτων που γίνονται αντιληπτά ως κουλτούρα.

Σε κάθε κουλτούρα μπορεί να διαφέρει η ιστορικότητα, ο τρόπος αντίληψης όχι μόνο της ιστορίας αλλά και της θέσης που η ιστορία κατέχει στην προσπάθεια κατανόησης της πραγματικότητας του παρόντος¹⁸². Από αυτά τα δεδομένα, εξάγεται η διαπίστωση πως η κουλτούρα αποκτά περιεχόμενο και σημασία για τις σύγχρονες κοινωνίες διαμέσου της (βιωμένης ή μη) εμπειρίας του παρελθόντος και ειδικότερα της ιστορίας, σχηματίζοντας ένα πλέγμα δομικών σχέσεων και αμοιβαίων σημασιοδοτήσεων με την τελευταία.

Η κουλτούρα και η ιστορία συνδέονται άρρηκτα με τις κοινωνίες, τις συνθήκες που τις προσδιορίζουν και τα άτομα που τις αποτελούν. Οποιαδήποτε αλλαγή συντελείται στο πολιτισμικό σύστημα ή στη σύνθεση των ατόμων μιας κοινωνίας μπορεί να επιφέρει επαναπροσδιορισμό στα νοήματα και στους κώδικες αντίληψης, άρα και στην ίδια την κουλτούρα. Επομένως, η κουλτούρα δεν είναι ούτε ανεξάρτητη από τους ανθρώπους της κάθε εποχής, ούτε και στατική μέσα στον χρόνο. Το ίδιο ισχύει βέβαια και για το περιεχόμενο της ιστορίας, αφού δύναται να τροποποιηθεί ή να μεταβληθεί, σε συνάρτηση με τις ανάγκες της κοινωνίας και την πραγματικότητα του παρόντος που καλείται να νοηματοδοτήσει. Από αυτή την άποψη, τόσο η ιστορία όσο και η κουλτούρα δεν κληροδοτούνται μόνο, αλλά κατασκευάζονται, δηλαδή «ποιούνται» από τις ανθρώπινες κοινότητες, καθώς αυτές δημιουργούν και συγχρόνως καταναλώνουν τα νοήματα που δομούν. Ο Greenblatt κάνει λόγο για μια «ποιητική της κουλτούρας»¹⁸³, ενώ ο Λιάκος κατ' αναλογία αναφέρεται στην «ποιητική της ιστορίας»¹⁸⁴.

Η ιστορία, ως σκόπιμη διανοητική δραστηριότητα και λογική επεξεργασία των θραυσμάτων του παρελθόντος, βασισμένη στη χρονική ακολουθία των γεγονότων και των πεπραγμένων των ανθρώπων, δεν συνιστά κτήμα μόνο των ιστορικών ούτε και περιορίζεται αποκλειστικά στις διαδικασίες και στις επιστημολογικές προσεγγίσεις που λαμβάνουν χώρα στο στενό πλαίσιο της επιστήμης της ιστοριογραφίας. Αντιθέτως, αποτελεί θεμελιώδες στοιχείο των ανθρώπινων κοινωνιών, τροφοδοτώντας τις συλλογικές αναπαραστάσεις και το συλλογικό φαντασιακό με εμπειρίες του παρελθόντος, κατάλληλες να αξιοποιηθούν για τον αυτοπροσδιορισμό των ανθρώπινων κοινοτήτων μέσα στον χρόνο και για τη συγκρότηση της ατομικής και της συλλογικής ταυτότητας. Παράλληλα, οι ιστορικές εμπειρίες συνδράμουν προς την κατεύθυνση της κατανόησης των φαινομένων του παρόντος, ενώ αποτελούν το πεδίο δόμησης της κουλτούρας μιας κοινωνίας, δηλαδή των νοοτροπιών, των αντιλήψεων και των νοηματοδοτικών σχημάτων, βάσει των οποίων οι συλλογικότητες σημασιοδοτούν τον κόσμο,

---

¹⁸²Στο ίδιο, σ. 263.

¹⁸³Greenblatt, S. (1990). *Learning to Course*. London: Routledge, p. 146-160.

¹⁸⁴Λιάκος, Α. (1999), *ό.π.*, σ. 264.

ερμηνεύουν και αποκωδικοποιούν τις καταστάσεις του παρόντος, ενεργούν στα νέα ερεθίσματα και αποδίδουν νόημα στα γεγονότα του παρελθόντος.

Αυτή η γνώση του παρελθόντος που εκφράζεται μέσω της ιστορίας ή της μνήμης, ενσωματώνεται σε θεσμούς, όπως το κράτος, η εκκλησία, το εκπαιδευτικό σύστημα, η δικαιοσύνη κ.λπ., αλλά και σε δραστηριότητες, όπως το θέατρο, ο κινηματογράφος, η αρχιτεκτονική, η λογοτεχνία, τα τελετουργικά, η μαζική πληροφόρηση, οι συνήθειες των ανθρώπων, η προσωπική, η οικογενειακή και η κοινωνική ζωή¹⁸⁵. Οι παραπάνω θεσμοί και οι δραστηριότητες συμβάλλουν στη διαμόρφωση της κουλτούρας της κοινωνίας, μια μορφή της οποίας είναι και η ιστορική κουλτούρα. Αν λοιπόν η κουλτούρα γενικότερα είναι ο τρόπος με τον οποίο οι κοινωνίες ερμηνεύουν, διαδίδουν και μετασχηματίζουν την παροντική πραγματικότητα, η ιστορική κουλτούρα είναι ένας συγκεκριμένος και ιδιαίτερος τρόπος σύνδεσης των κοινωνιών και των συλλογικών οντοτήτων με το παρελθόν τους.

Η δόμηση της ιστορικής κουλτούρας στο παρόν συντελείται σε διάφορα πεδία, χαρακτηρίζεται από την ετερογένεια των φορέων παραγωγής της και διαδραματίζει σημαίνοντα ρόλο στη σχέση μεταξύ των κοινωνιών του παρόντος και αυτών του παρελθόντος. Στην καθημερινή ζωή, η ιστορική κουλτούρα συνδέεται σε ατομικό επίπεδο με την ιστορική συνείδηση κάθε υποκειμένου ή κοινότητας υποκειμένων, η οποία συγκροτείται στην καρδιά ενός κοινωνικού και επικοινωνιακού συστήματος ερμηνειών, αντικειμενοποίησης και δημόσιας χρήσης του παρελθόντος. Αυτό το σύστημα περιγράφεται από την έννοια της ιστορικής κουλτούρας, η οποία ορίζει όλες τις δραστηριότητες που λαμβάνουν χώρα εντός του πεδίου διεργασιών της ιστορικής συνείδησης.

2.2 Η ανάδυση της ιστορικής κουλτούρας στο πεδίο της Διδακτικής της Ιστορίας: Μια ιστορική επισκόπηση

Η ιστορική κουλτούρα ως ερευνητική έννοια έλκει τις ρίζες της από το πεδίο της γερμανικής Διδακτικής της Ιστορίας. Εμφανίστηκε στο προσκήνιο τη δεκαετία του 1970, όταν και οι εκπαιδευτικοί της Ιστορίας έστρεψαν την προσοχή τους πέραν των θεσμοθετημένων ή, αλλιώς, επίσημων πηγών πρόσληψης της ιστορικής γνώσης. Άρχισαν συνεπώς να ενδιαφέρονται και για τους ανεπίσημους φορείς παραγωγής και διάχυσης της ιστορικής

---

¹⁸⁵Στο ίδιο, σ. 266.

γνώσης, οι οποίοι διαπιστώθηκε ότι ασκούσαν επίδραση στη διαμόρφωση της ιστορικής σκέψης των μαθητών.

Έως εκείνη τη χρονική περίοδο, στο μεγαλύτερο μέρος των χωρών της Ευρώπης, τα αναλυτικά προγράμματα του μαθήματος της Ιστορίας, όπως επίσης και τα σχολικά εγχειρίδια του ιστορικού μαθήματος, ήταν δομημένα στη βάση μιας ερμηνευτικής παράδοσης που θεωρούσε την ανασύσταση του παρελθόντος και τη συγκρότηση της ιστορικής γνώσης ως μια εσωτερική διαδικασία των επαγγελματιών ιστορικών και του κλάδου της ιστοριογραφίας.

Μέσα σε αυτή την παραδοσιακή και σχεδόν πατρογονική αντίληψη για την παραγωγή της ιστορικής γνώσης, άρχισαν να διατυπώνονται σε επιστημονικά ιστορικά περιοδικά και σε εφημερίδες αντιτιθέμενες απόψεις, που μετεξελίχθηκαν σε διαμάχες σχετικές με τη διδασκαλία του μαθήματος της Ιστορίας. Το διακύβευμα αυτών των αντικρουόμενων προσεγγίσεων ήταν ο προσδιορισμός του καταλληλότερου είδους της ιστορικής γνώσης, το οποίο θα έπρεπε εφεξής να μεταδίδεται και να αναπαράγεται στο μάθημα της Ιστορίας. Ζητήματα όπως η επιλογή συγκεκριμένης θεματολογίας των γεγονότων ή των περιόδων, αλλά και η διασφάλιση της ισορροπίας μεταξύ της εθνικής-ευρωπαϊκής και παγκόσμιας ιστορίας, έκαναν την εμφάνισή τους στο προσκήνιο. Μάλιστα, η ανάδυση της ιστορικής κουλτούρας μπορεί να θεωρηθεί ως απάντηση στις υφιστάμενες παραδοσιακές ερμηνευτικές προσεγγίσεις της ιστορικής εκπαίδευσης.

Η τάση ανανέωσης στο πεδίο της ιστορικής επιστήμης, που αναπτύχθηκε τη δεκαετία του 1970 και εκφράστηκε από την άποψη ότι η Ιστορία πρέπει να αντιμετωπιστεί ως κοινωνική επιστήμη¹⁸⁶, δημιούργησε τις προϋποθέσεις για την αμφισβήτηση και την κριτική προσέγγιση πρότερων θεμελιωμένων επιστημολογικών θεωριών και προσεγγίσεων, όπως του ιστορισμού-θετικισμού και της ερμηνευτικής. Μια νέα γενιά ιστορικών και εκπαιδευτικών, ορμώμενη από τη μεταρρυθμιστική οπτική και τη χειραφετιστική αντίληψη της ιστορίας ως κοινωνικής επιστήμης, άρχισε να μελετά τόσο τις διαδικασίες συγκρότησης και διάδοσης της ιστορικής γνώσης εντός του κοινωνικού πλαισίου, όσο και το ενδεχόμενο ενοποίησης των σχολικών αντικειμένων της Ιστορίας με την εκπαίδευση στη δημοκρατική πολιτειότητα (Αγωγή του πολίτη). Αυτά τα ανακλύπτοντα ζητήματα προς διερεύνηση προσέδωσαν στη Διδακτική της Ιστορίας την ιδιότητα του ακαδημαϊκού υποκλάδου της ιστοριογραφίας και της θεωρίας της ιστορίας¹⁸⁷.

---

¹⁸⁶Kocka, J. (2010). «History, the Social Sciences and Potentials for Cooperation with Particular Attention to Economic History». *Interdisciplines, 1*, p. 43-63.

¹⁸⁷Shemilt, D. (1987). «Adolescent Ideas About Evidence and Methodology in History». In: Portal, C., *The History Curriculum for Teachers*. London: The Falmer Press, p. 39-61. Βλ. επίσης Lee, P., Ashby, R. (2000).

Το 1980 ιδρύθηκε στη Γερμανία η «Διεθνής κοινότητα» για τη Διδακτική της Ιστορίας¹⁸⁸. Στην πορεία, οι θεωρητικοί του κλάδου, υιοθετώντας το μοντέλο του κοινωνικού κονστρουκτιβισμού, έστρεψαν τη ματιά τους σε θέματα της ιστορίας που η πραγμάτευσή τους συντελούνταν πέραν της σχολικής τάξης. Σύμφωνα με την άποψη του Jeismann, η Διδακτική της Ιστορίας θα έπρεπε να μετατοπίσει εφεξής το ενδιαφέρον της από τα παραδοσιακά πεδία ιστορικής διερεύνησης, εστιάζοντας την προσοχή της στη συνεχή διαδικασία κατασκευής και ανακατασκευής των ιστορικών αντιλήψεων και περιλαμβάνοντας εκπαιδευτικά περιβάλλοντα πέραν αυτού της σχολικής αίθουσας¹⁸⁹. Έως τότε, η ιστορική εκπαίδευση θεωρούνταν το πρωταρχικό πλαίσιο δόμησης της ιστορικής γνώσης. Η Διδακτική της Ιστορίας προσπάθησε να συμπεριλάβει στα ενδιαφέροντά της και την ανεπίσημη σύνδεση με το παρελθόν, έτσι όπως αυτή συντελούνταν από ένα πολυποίκιλο φάσμα φορέων μη ενταγμένων ή συναφών με τον χώρο της εκπαίδευσης.

Η ιστορική κατανόηση δεν θεωρούνταν πλέον αποκλειστικά διεργασία του νου, αλλά έγινε αντιληπτή ως πολλαπλά επικαθοριζόμενη κοινωνική και πολιτισμική πρακτική, με την ιστορική συνείδηση να αναδεικνύεται κεντρική συνιστώσα της. Διαμέσου της συγκεκριμένης διανοητικής ικανότητας και της κριτικής ιστορικής ανάλυσης, τέθηκαν σε καθεστώς αμφισβήτησης και εν δυνάμει μεταλλαγής τα σταθερά και έως τότε αναλλοίωτα στον χρόνο δομικά στοιχεία της υπάρχουσας ιστοριογραφικής και παιδαγωγικής παραδοσιαρχίας.

Μέσα από το πρίσμα αυτών των εξελίξεων και των συνθηκών αλλαγής στον επιστημονικό κλάδο της ιστοριογραφίας και της Διδακτικής της Ιστορίας, επινοήθηκε η ιστορική κουλτούρα, αρχικά ως στοιχείο προσδιορισμού της πολιτικής κουλτούρας. Από τη δεκαετία του 1990 και μετά, η ιστορική κουλτούρα αναδείχθηκε κεντρική κατηγορία και έννοια προς διερεύνηση στο επιστημολογικό πεδίο της Διδακτικής της Ιστορίας, αναπτύσσοντας τη δική της μεθοδολογία. Κύριος εκφραστής της έννοιας της ιστορικής κουλτούρας αναδείχθηκε ο Γερμανός θεωρητικός της ιστορίας Jörn Rüsen, διατυπώνοντας σε μια διάλεξή του την άποψη ότι η ιστορική μάθηση διαθέτει μια εσωτερική και μια εξωτερική πλευρά. Η εσωτερική της πλευρά εκφράζεται από την ιστορική συνείδηση του κοινωνικού υποκειμένου, έχει ατομικά χαρακτηριστικά και γνωστικές προεκτάσεις, ενώ αντιθέτως η εξωτερική της πλευρά περιλαμβάνει τους θεσμούς και τους φορείς εκείνους που

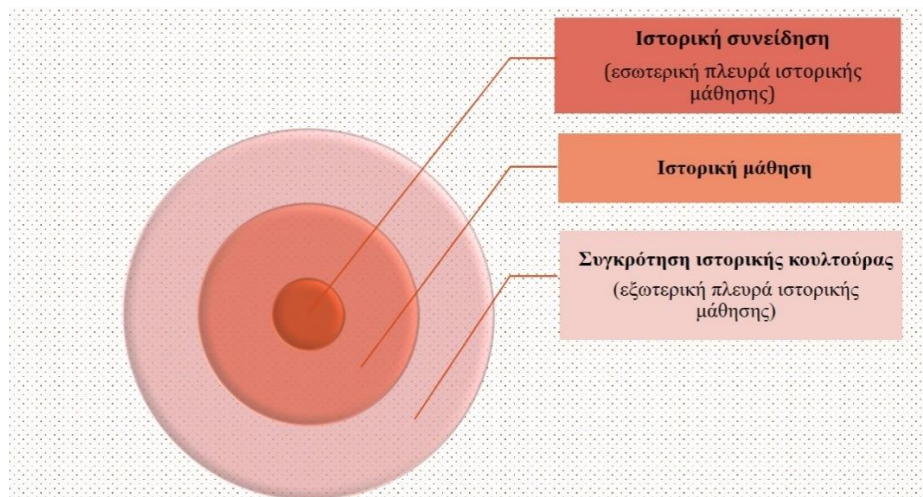
«Progression in Historical Understanding Ages 7-14». In: Stearns, P.N., Seixas, P., Wineburg, S. (eds.), *ό.π.*, p. 199-222.

¹⁸⁸ Arthur, J., Phillips, R. (Eds.)(2000). *Issues in History Teaching*. London: Routledge, p. 177.

¹⁸⁹ Grever, M., Adriaansen, R.J. (2017a). «Historical Culture: A Concept Revisited», In: Carretero M., Berger S., Grever M. (eds.), *Palgrave Handbook of Research in Historical Culture and Education*. London: Palgrave Macmillan, p. 74.

διαμορφώνουν τη δομή της ιστορικής μάθησης, επιτρέποντας τη συλλογική χρήση για την απόκτηση γενικής και εξειδικευμένης ιστορικής γνώσης¹⁹⁰.

Η εξωτερική πλευρά της ιστορικής μάθησης συνδέεται άρρηκτα με τη συγκρότηση της ιστορικής κουλτούρας στα άτομα. Η εν λόγω έννοια ορίζεται ως το πλήρες φάσμα των δραστηριοτήτων της ιστορικής συνείδησης. Περιλαμβάνει τα σχολεία, τις κυβερνητικές οδηγίες και τα σχολικά εγχειρίδια, τα μουσεία, τις εκθέσεις, τις πολιτιστικές βιομηχανίες με ιστορικό προσανατολισμό (π.χ. τον κινηματογράφο, τη μουσική, τη φωτογραφία, την τηλεόραση, την τέχνη της ζωγραφικής κ.λπ.), τις εκδηλώσεις μνήμης, τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης και άλλους παρόμοιους φορείς ή θεσμούς, οι οποίοι εντάσσονται και συναποτελούν αυτό που προσδιορίζεται ως ιστορική κουλτούρα¹⁹¹.

Σχήμα 4: Η σύνδεση της ιστορικής συνείδησης και της ιστορικής κουλτούρας με την ιστορική μάθηση

Η έννοια της ιστορικής κουλτούρας απέκτησε γρήγορα ευρεία δημοφιλία ως ερευνητικό αντικείμενο στις τάξεις της Διδακτικής της Ιστορίας. Σε αυτό συνέβαλε αρκετά η πληθώρα σχετικών εκδόσεων στη Γερμανία και σε άλλες γειτονικές χώρες¹⁹², η ιστοριογραφική μεταλλαγή τη δεκαετία του 1990, καθώς επίσης και η μεταμοντέρνα και μεταστρουκτουραλιστική σκέψη που δημιούργησε τις προϋποθέσεις για την «πολιτισμική

¹⁹⁰Assmann, A. (2010). «Re-framing Memory: Between Individual and Collective Forms of Constructing the Past». In: Tilmans, K., Vree, V.F, Winter, J. (eds.), *Performing the Past. Memory, History and Identity in Europe*. Amsterdam: Amsterdam University Press, p. 37.

¹⁹¹Grever, M., Adriaansen, R.J. (2017a), *ό.π.*, p. 75.

¹⁹²Ribbens, K. (2007). «A Narrative that Encompasses Our History: Historical Culture and History Teaching». In: Grever, M., Stuurman, S. (eds.), *Beyond the Canon: History for the Twenty-First Century*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, p. 63-78.

στροφή»¹⁹³, την κατάρρευση των εθνικών μύθων και την έκδοση συγγραμμάτων που αναφέρονταν στην «επινόηση» της παράδοσης και στον φανταστικό χαρακτήρα του έθνους¹⁹⁴. Το 2004, ιδρύθηκε μια έδρα στο πανεπιστήμιο του Münster της Γερμανίας, έχοντας αντικείμενο τη Διδακτική της Ιστορίας με έμφαση στην ιστορική κουλτούρα. Δύο χρόνια αργότερα, το 2006, ιδρύθηκε στο Erasmus University του Rotterdam στην Ολλανδία το Κέντρο για την Ιστορική Κουλτούρα (CHC), ενώ από το 2008 στο εν λόγω Κέντρο υφίσταται πλέον και μια πανεπιστημιακή θέση με αντικείμενο την ιστορική κουλτούρα και την εκπαίδευση.

Από τα στοιχεία και τις εξελίξεις που ευνόησαν την ανάπτυξη του ενδιαφέροντος για την έννοια της ιστορικής κουλτούρας, αξίζει να επισημανθεί η καθοριστική συμβολή της αποκαλούμενης «πολιτισμικής στροφής» στις ανθρωπιστικές επιστήμες. Η έλευσή της σήμανε τη μεταστροφή της υφιστάμενης προσέγγισης της ιστορίας από τις κοινωνικές επιστήμες, έτσι όπως αυτή εφαρμόστηκε τη δεκαετία του 1970 και στις αρχές της δεκαετίας του 1980, δίνοντας έμφαση στις δομές και στις διαδικασίες, καθώς επίσης και στην εφαρμογή ποσοτικοποιημένων και συγκριτικών μεθόδων. Οι ανθρωπιστικές επιστήμες πλέον έστρεψαν την προσοχή τους στον λόγο και στην αναπαράσταση¹⁹⁵ και αργότερα στην επιτελεστικότητα (performativity), θεωρώντας αυτές τις, μέχρι πρότινος, δευτερεύουσας σημασίας πτυχές συστατικά στοιχεία της οργάνωσης των κοινωνιών.

Για την ανάπτυξη της έννοιας της ιστορικής κουλτούρας, ζωτικής σημασίας υπήρξε επίσης και η συμβολή του Nora με την πολύτομη έκδοσή του την τιτλοφορούμενη *Les Lieux de Mémoire* [«Οι τόποι της μνήμης»]. Η αποδόμηση του συμβολικού μνημονικού κόσμου του γαλλικού έθνους σε αυτή του την επιστημονική πραγματεία παρείχε ώθηση προς την κατεύθυνση της διερεύνησης της κοινωνικής ή συλλογικής μνήμης σε όλη τη δυτική ιστοριογραφία, δημιουργώντας συγχρόνως έναν διαχωρισμό ανάμεσα στην ιστοριογραφία του ακαδημαϊκού χώρου και στη λαϊκή ιστορία (popular history). Ο εν λόγω διαχωρισμός ενισχύθηκε περαιτέρω από τη μελέτη του Lowenthal, ο οποίος εξετάζοντας τη σχέση μεταξύ μνήμης και ιστορίας, κατέληξε στη διαπίστωση πως πρόκειται για δύο ετερόκλητες διαδρομές

---

¹⁹³Η «πολιτισμική στροφή» στις κοινωνικές επιστήμες χαρακτηρίζεται από μια γενικότερη επιβεβαίωση του ουσιαστικού ρόλου του πολιτισμού/κουλτούρας. Περιλαμβάνει ευρύ φάσμα νέων θεωρητικών ερεθισμάτων που προέρχονται από πεδία απολύτως περιφερειακά προς τις κοινωνικές επιστήμες, καθώς επίσης και «βυθισμένες» παραδόσεις που ενυπάρχουν στις ίδιες τις κοινωνικές επιστήμες. Η θεωρητική αυτή προσέγγιση επικεντρώνεται στη σημαντικότητα που ενέχει η κατανόηση των συστημάτων των σημασιών και της υποκειμενικότητας, ως θεμελιακών συστατικών της κοινωνικής πραγματικότητας, ενώ στρέφεται εναντίον των ισχυρών ακόμα παραδειγμάτων από τις κοινωνικές επιστήμες που παρουσιάζουν τη σημασία και την υποκειμενικότητα ως επιφανειακές ή αιτιωδώς ασήμαντες. Βλ. σχετικά Steinmetz, G. (eds.) (1999). *State/Culture: State - Formation After the Cultural Turn*. Ithaca/London: Cornell University Press, p. 1-3.

¹⁹⁴Ο Eric Hobsbawm και ο Benedict Anderson με τη συγγραφική τους δραστηριότητα και τις διαλέξεις τους πρωτοστάτησαν σε αυτό.

¹⁹⁵Ray, L., Sayer, A. (eds.) (1991). *Culture and Economy: After the Cultural Turn*. London: Sage.

που οδηγούν από διαφορετικούς δρόμους στο παρελθόν¹⁹⁶. Στον απόηχο του βιβλίου *Lieux de Mémoire* και του κύματος της μνήμης που διαπέρασε τις ανθρωπιστικές επιστήμες, εξακολούθησε να υφίσταται η διάκριση μεταξύ της ιστοριογραφίας ως στοχαστικής και κριτικής επιστήμης από τη μια, και της ανεξέλεγκτης κοινωνικής μνήμης από την άλλη. Αυτή τη ρήξη προσπάθησαν να γεφυρώσουν οι Γερμανοί θεωρητικοί της Διδακτικής της Ιστορίας, εκλαμβάνοντας την ιστοριογραφία ως έναν από τους φορείς που συνδιαμορφώνουν το κοινωνικο-ιστορικό φαντασιακό, το οποίο με τη σειρά του επηρεάζεται από την κοινωνία στην οποία αναφέρεται¹⁹⁷. Η ιστορία και η μνήμη, συνεπώς, θεωρήθηκαν αμφότερες εγγενή και κοινά συστατικά μέρη της ιστορικής κουλτούρας.

Οι περισσότεροι ιστορικοί που επικέντρωσαν το ερευνητικό τους ενδιαφέρον στην ιστορική κουλτούρα ήδη απ' τη δεκαετία του 1990 υιοθέτησαν μια κονστρουκτιβιστική προσέγγιση, αντιμετωπίζοντας την έννοια από κοινωνικοποιητική σκοπιά, ως μια μορφή ιστορίας των νοοτροπιών ή ως ένα είδος πολιτισμικής ιστορίας. Τις δύο τελευταίες δεκαετίες, έχουν διατυπωθεί κι άλλες προσεγγίσεις και απόψεις για την έννοια της ιστορικής κουλτούρας. Ορισμένες μάλιστα την υποδιαιρούν σε διαφορετικούς πολιτισμικούς τομείς που προσλαμβάνουν τον χαρακτήρα διαστάσεων της.

Στη σύγχρονη κοινωνική πραγματικότητα, η έκρηξη της μνήμης (memory boom), η αυξημένη ζήτηση του κοινού για ιστορία, η πολυτροπική προσέγγιση και διασύνδεση των ατόμων με τις εμπειρίες του παρελθόντος, η ποικιλομορφία των οπτικών και των φορέων (επίσημων και ανεπίσημων) διαμεσολάβησης της γνώσης του, σε συνδυασμό, αφενός, με την αλλαγή των χαρακτηριστικών του κοινού στο οποίο απευθύνονται οι ιστορικοί¹⁹⁸ και, αφετέρου, με την ανάγκη προσαρμογής της ιστορικής εκπαίδευσης (συμπεριλαμβανομένων και των εκπαιδευτικών που διδάσκουν την Ιστορία) σε αυτές τις νέες εξελίξεις, έχουν δημιουργήσει ερευνητικό ενδιαφέρον στις τάξεις της Διδακτικής της Ιστορίας για τα δίκτυα και τους μηχανισμούς παραγωγής και διάχυσης μορφών ιστορικής κουλτούρας, τη χαρτογράφηση των στοιχείων που τη συνθέτουν και τη χρήση του παρελθόντος σε επίπεδο καθημερινής ζωής.

---

¹⁹⁶Lowenthal, D. (1998). *The Heritage Crusade and the Spoils of History*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 10-11.

¹⁹⁷Grever, M., Adriaansen, R.J. (2017a), *ό.π.*, p. 76.

¹⁹⁸Λιάκος, Α. (2012). «Οι πόλεμοι της ιστορίας. Σημειώσεις επί του πεδίου». Ανακτήθηκε στις 24-05-2018 από <https://antonisliakos.files.wordpress.com/2011/04/cebfc9b9-cf80cf8ccebcb5cebcbfc9b9-cf84ceb7cf82-ceb9cf83cf84cebfcf81ceafceb1cf821.pdf> .

2.3. Το περιεχόμενο της ιστορικής κουλτούρας

Η ακαδημαϊκή ιστοριογραφία, αποτελώντας διανοητική και αφηγηματική σύνθεση των θραυσμάτων της ανθρώπινης εμπειρίας του παρελθόντος και των φαινομένων του, συμβάλλει με την καλλιέργεια της ιστορικής συνείδησης στον χρονικό προσανατολισμό των συλλογικοτήτων και στην κατανόηση της πραγματικότητας των κοινωνιών του παρόντος. Συνιστά δομικό στοιχείο για τον ατομικό και συλλογικό αυτοπροσδιορισμό και ετεροπροσδιορισμό των ανθρώπων, διαμορφώνει στάσεις και συμπεριφορές, παρέχοντας συγχρόνως τα απαραίτητα ερείσματα για την τεκμηρίωση των επιλογών του παρόντος και για τον σχεδιασμό των επικείμενων δράσεων στο μέλλον. Βέβαια, σε όλα αυτά δεν κατέχει πλέον μονοπωλιακή θέση, παρόλο που εξακολουθεί να θεωρείται -λόγω των επιστημολογικών κριτηρίων, της μεθοδολογίας και των κανόνων κριτικής ανάλυσης που εφαρμόζει- το κατεξοχήν όχημα για τη σύνδεση με τη χρονική διάσταση του παρελθόντος στην καθημερινή ζωή των ατόμων. Οι ανθρώπινες κοινωνίες σχετίζονται με το παρελθόν τους και μέσω της μνήμης. Αυτή διαμεσολαβείται και διοχετεύεται από ένα ευρύ φάσμα κοινωνικών φορέων, συνδέεται με την ιστορία, την τροφοδοτεί με υλικό και άλλες φορές την αντιστρατεύεται. Φυσικά, ο τρόπος που τα άτομα αναπτύσσουν δεσμούς με το παρελθόν δεν είναι πάντοτε ούτε κοινός, ούτε και προσδιορίζεται μονοσήμαντα. Τα παρελθόντα συχνά είναι πολλαπλά, άλλες φορές προβληματικά, ενώ ορισμένα θεωρούνται ακόμα και αδιάφορα, ειδικά αν δεν βρίσκουν το απαιτούμενο πεδίο για τη σημασιοδότησή τους στο παρόν. Για να πραγματωθεί η σημασιοδότηση, ενεργό ρόλο παίζουν η ιστορική συνείδηση και οι δομές της ιστορικής κουλτούρας. Η τελευταία, σε υλικό αλλά και συμβολικό επίπεδο, δημιουργεί ένα πλαίσιο καθορισμού της σχέσης των ανθρώπων με το παρελθόν τους στο πεδίο της καθημερινότητάς τους. Ως εκ τούτου, η ιστορική κουλτούρα δεν βρίσκεται στο περιθώριο της ιστορίας. Αντιθέτως, τα άτομα διαμέσου αυτής αποκτούν ποικιλία των εμπειριών του χθες βιώνοντας την ιστορία.

Η ιστορική κουλτούρα, εκφράζοντας εννοιολογικά κάτι περισσότερο από μια απλή καταγραφή του τι είναι διαθέσιμο απ' το παρελθόν, περιλαμβάνει τα υλικά και άυλα (συμβολικά) ίχνη του παρελθόντος, τις αναφορές σε αυτό, καθώς και τους πολλαπλούς τρόπους που επιτρέπουν στα κοινωνικά υποκείμενα και τις ομάδες να διασυνδέονται με τον κόσμο των ιστορικών γεγονότων. Δεν εκφράζει ένα στατικό και απαρχαιωμένο σύστημα παρουσίασης του παρελθόντος ούτε εμφορείται από το στοιχείο του τετελεσμένου, αφού εγγενώς φέρει το στοιχείο της μεταβλητότητας που τη θέτει στο επίκεντρο μιας συνεχούς

διαδικασίας επαναδιαπραγμάτευσης μεταξύ της κοινωνίας και του παρελθόντος της¹⁹⁹. Πρόκειται συνεπώς για μια δυναμική διαδικασία κοινωνικού διαλόγου, πλουραλιστική ως προς τις μεθόδους έκφρασης και μετάδοσης ενός συνόλου ιστορικών αφηγήσεων²⁰⁰ και ερμηνειών του παρελθόντος, οι οποίες υποβάλλονται σε δημόσια συζήτηση²⁰¹.

Επί της ουσίας, η ιστορική κουλτούρα, διαθέτοντας το στοιχείο της υλικότητας, αναφέρεται, αφενός, στο σύνολο των τρόπων βάσει των οποίων μια κοινωνία σχετίζεται, αντιμετωπίζει, αποφεύγει ή φαντάζεται το παρελθόν της και, αφετέρου, στον τρόπο που το ενσωματώνει στο παρόν²⁰². Όντας ταυτόσημη με τη δημιουργία της ιστορικής αίσθησης στα άτομα, συνυφαίνεται με το σύνολο του πολιτισμικού κεφαλαίου που επικεντρώνεται στο παρελθόν²⁰³. Στο περιεχόμενό της εγκιβωτίζεται όλη εκείνη η ιστορία που παράγεται στον δημόσιο χώρο, αποτελώντας αντικείμενο του επιστημονικού κλάδου της αποκαλούμενης δημόσιας ιστορίας²⁰⁴. Η μελέτη συνεπώς της ιστορικής κουλτούρας επικεντρώνει το ενδιαφέρον της στην κοινωνική παραγωγή της ιστορικής εμπειρίας και στην αντικειμενική εμφάνισή της στη ζωή των συλλογικοτήτων. Αυτή η παραγωγή διενεργείται από ποικιλία κοινωνικών φορέων με χαρακτηριστικό τους στοιχείο τη χρήση ετερογενών μέσων.

Το να συνδεθούν απλώς τα άτομα με το παρελθόν και να αποκτήσουν πρόσβαση τέτοια ώστε να τους επιτρέψει να δουν ακριβώς τα πράγματα όπως συνέβησαν είναι σχεδόν αδύνατο. Για να προσεγγίσουν την παρελθοντική πραγματικότητα, χρειάζεται να την παρουσιάσουν, να την καταστήσουν μέρος της καθημερινότητας του παρόντος διαμέσου μιας δημιουργικής σύνθεσης που την αναπαριστά. Γι' αυτό τον λόγο, η γνώση του παρελθόντος και η χρήση της στο παρόν πλαισιώνονται από ορισμένες κοινωνικές πρακτικές που συνδράμουν και καθορίζουν την ερμηνεία και την αναπαραγωγή της ιστορίας. Αυτές οι κοινωνικές πρακτικές προσδιορίζουν, εμμέσως πλην σαφώς, το επικοινωνιακό και δομικό πλαίσιο της σχέσης που αναπτύσσει μια κοινωνία με το παρελθόν της, δηλαδή την ιστορική της κουλτούρα. Η τελευταία έχει κοινά στοιχεία με την έννοια της πολιτισμικής μνήμης την οποία έχει αναλύσει διεξοδικά ο Assmann. Η πολιτισμική μνήμη αποτελεί μια σταθερή κληρονομιά που

---

¹⁹⁹ Αποστολόπουλος, Ν. (2016). «Όψεις της ιστορικής κουλτούρας και συνείδησης: Το παράδειγμα των φοιτητών/τριών των Παιδαγωγικών Τμημάτων». *Πρακτικά 1ης επιστημονικής ημερίδας υποψηφίων διδασκόντων Π.Τ.Δ.Ε. Πανεπιστημίου Αιγαίου*. Ανακτημένο στις 20-2-2018 από http://www.pre.aegean.gr/wp-content/uploads/2017/02/10.Apostolopoulos_PTDE_PhD_2017.pdf.

²⁰⁰ Ribbens, K. (2007), *ό.π.*, p. 64.

²⁰¹ Kansteiner, W. (2002). «Finding Meaning in Memory: A Methodological Critique of Collective Memory Studies». *History and Theory*, May 2002, p. 179-197.

²⁰² Liakos, A., Bilalis, M. (2017). «The Jurassic Park of Historical Culture». In: Carretero, M., Berger, S., Grever, M. (eds.), *ό.π.*, p. 207-224.

²⁰³ Κόκκινος, Γ., Αθανασιάδης, Ηλ., Βούρη, Σ., Γατσωτής, Π., Τραντάς, Π., Στέφος, Ε., (2005), *ό.π.*, σ. 15.

²⁰⁴ Αποστολίδου, Ε. (2016). «Η ιστορία στην εκπαίδευση: Μερικές σκέψεις». *Χρόνος*, 33 (Ιανουάριος 2016). Ανακτήθηκε στις 10-05-2019 από <http://chronosmag.eu/index.php/psle-s-s-pes-sps.html>.

διαμορφώθηκε εντός μακράς χρονικής περιόδου. Εκφράζεται διαμέσου κειμένων, τελετών και εικόνων, ικανών να δημιουργούν ενοποιητικούς δεσμούς ανάμεσα στα μέλη της κοινωνίας, συγκεκριμενοποιώντας την ταυτότητά τους²⁰⁵.

Όπως παρατηρεί ο Rüsen, ένας από τους θεμελιωτές της έννοιας της ιστορικής κουλτούρας (Geschichtskultur), τη δεκαετία του 1970 και έως τις αρχές της δεκαετίας του 1980 οι ιστορικές ακαδημαϊκές γνώσεις διαδραμάτιζαν καθοριστικό ρόλο στη γερμανική ιστορική κουλτούρα. Σήμερα, η τεράστια επιρροή και ισχύς των μέσων μαζικής ενημέρωσης, η εξέλιξη και απήχηση στο κοινό των μουσείων και των εκθέσεων, οι έντονες συζητήσεις γύρω απ' τα μνημεία και τα ιστορικά ενθυμήματα, υποβιβάζουν τον, μέχρι πρότινος, εξέχοντα ρόλο της ιστορικής ακαδημαϊκής γνώσης στην κοινωνική πραγματικότητα. Η κριτική σκέψη και μεθοδολογία περιδινίζονται πλέον στον ωκεανό των εικόνων που πληθωριστικά παράγονται και διατίθενται προς κατανάλωση στο ευρύ κοινό από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης σχεδόν παντού²⁰⁶. Στην παρούσα εποχή, τα νέα ερεθίσματα για κριτική σκέψη και ανάλυση στις ιστορικές σπουδές δεν προέρχονται από τις κοινωνικές επιστήμες αλλά από την πολιτισμική ανθρωπολογία. Σε αυτήν η μελέτη της κουλτούρας αναδεικνύεται ένα από τα κεντρικότερα ζητήματα. Ο Rüsen διασυνδέει στενά στη θεωρία του την έννοια της ιστορικής κουλτούρας με την ιστορική συνείδηση. Προσδιορίζει την ιστορική κουλτούρα ως την αποτελεσματική εκδήλωση της ιστορικής συνείδησης στη ζωή μιας κοινωνίας με ποικίλες μορφές και διαδικασίες²⁰⁷, η οποία περιλαμβάνει τη γνωστική λειτουργία των ιστορικών σπουδών, όπως επίσης και τις στάσεις σε επίπεδο καθημερινής ζωής για την κατανόηση του παρελθόντος και για την ιστορική θεώρηση της ταυτότητας ενός ατόμου. Συνοπτικά, η ιστορική κουλτούρα γίνεται αντιληπτή από τον Rüsen ως η πρακτική αποτύπωση της ιστορικής συνείδησης στην επικοινωνιακή σφαίρα μιας κοινωνίας²⁰⁸. Είναι το ίδιο το πεδίο της ανθρώπινης ζωής όπου η ιστορία καθίσταται μέρος της κοινωνικής πραγματικότητας και όχι μόνο μια αντανάκλαση πάνω σ' αυτήν²⁰⁹. Σύμφωνα με τον Rüsen, οι διαστάσεις της ιστορικής κουλτούρας, οι οποίες θα παρουσιαστούν και θα αναλυθούν εκτενώς στη συνέχεια, είναι οι εξής: η γνωστική, η αισθητική, η πολιτική, η ηθική και η θρησκευτική. Από αυτές οι τρεις πρώτες θεωρούνται πιο

---

²⁰⁵Assmann, J. (2011), *ό.π.*, p. 123-124. Βλ. επίσης Assmann, J. (1995). «Collective Memory and Cultural Identity». *New German Critique*, 65 (Spring-Summer 1995), p. 125-133.

²⁰⁶Rüsen, J. (2017). *Evidence and Meaning: A Theory of Historical Studies* (trans. D. Kerns, K. Digan). New York/Oxford: Berghahn Books, p. 2.

²⁰⁷Korte, B., Pirker, E. (2011). *Black History - White History: Britain's Historical Programme between Windrush and Wilberforce*. Bielefeld: Transcript, p. 37.

²⁰⁸Rüsen, J. (2005b), *ό.π.*

²⁰⁹Rüsen, J. (2005a), *ό.π.*, p. 4.

σημαντικές για τον προσδιορισμό της μορφής της ιστορικής γνώσης στην ιστορική κουλτούρα²¹⁰.

Η Grever²¹¹ προσεγγίζοντας τη σημασία της ιστορικής κουλτούρας σημειώνει πως πρόκειται για μια έννοια που περιγράφει, αφενός, τις πολυεπίπεδες σχέσεις των ανθρώπων με το παρελθόν τους και, αφετέρου, τους τρόπους που αυτές οι σχέσεις εκφράζονται στα σχολεία, στα πανεπιστήμια, στα μουσεία, στα πολιτιστικά ιδρύματα, στα ΜΜΕ, στα σχολικά εγχειρίδια, στις ιδεολογίες, στις στάσεις και στις συμπεριφορές των ατόμων. Συμπληρώνει επίσης πως η ιστορική κουλτούρα αναφέρεται τόσο σε ένα νέο πεδίο έρευνας όσο και σε μια συγκεκριμένη οπτική.

Το νέο αυτό πεδίο της έρευνας χαρακτηρίζεται από τη μελέτη των αφηγήσεων για το παρελθόν καθώς και των δομών που διαμορφώνουν και διαχέουν αυτές τις αφηγήσεις στην κοινωνία. Ο τρόπος παραγωγής και αναπαραγωγής της ιστορικής γνώσης, η διαμόρφωση των νοσηματοδοτικών προτύπων και σχημάτων, οι ιστορικές αντιλήψεις, όπως επίσης και οι κοινωνικές δομές (μουσεία, προγράμματα σπουδών Ιστορίας, εθνικές επέτειοι και άλλες μνημονικές τελετές), οι οποίες δημιουργούν τις απαραίτητες προϋποθέσεις προκειμένου οι άνθρωποι να επεξεργαστούν το παρελθόν και να «αναμετρηθούν» μαζί του, συγκαταλέγονται στο περιεχόμενο του φάσματος της ιστορικής κουλτούρας. Αυτή η επεξεργασία του παρελθόντος από τα άτομα δεν συντελείται μονοσήμαντα αλλά ούτε και με προκαθορισμένο τρόπο. Συνίσταται, αφενός, από ετερογενείς προσεγγίσεις και ερμηνείες συνυφασμένες με διάφορες μορφές της ιστορικής συνείδησης και, αφετέρου, από ποικιλία τρόπων έκφρασης των ατομικών και συλλογικών ταυτοτήτων. Η μελέτη της ιστορικής κουλτούρας περιλαμβάνει επιμέρους υποκατηγορίες, όπως την ιστορία της ιστοριογραφίας, τη μελέτη της ιστορικής συνείδησης, τη διδασκαλία της Ιστορίας και την εκπαίδευση στην πολιτιστική κληρονομιά (heritage education)²¹², αλλά και τον ρόλο των ΜΜΕ. Από τη διερεύνηση της έννοιας αποκαλύπτονται η αλληλεπίδραση μεταξύ του υλικού και άυλου πολιτισμού, όπως επίσης και οι συνδέσεις ανάμεσα στην υψηλή και τη λαϊκή ιστορική κουλτούρα²¹³.

---

²¹⁰Rüsen, J. (2012), *ό.π.*· Βλ. επίσης Rüsen, J. (2017), *ό.π.*, p. 178.

²¹¹Grever, M. (2009). «Fear of Plurality: Historical Culture and Historiographical Canonization in Western Europe». In: Epple, A., Schaser, A.(eds.), *Gendering Historiography: Beyond National Canons*. Frankfurt/New York: CampusVerlag, p. 45-62.

²¹²Με τον όρο «heritage education», περιγράφεται μια διδακτική προσέγγιση που βασίζεται στην πολιτιστική κληρονομιά, περιλαμβάνοντας ενεργητικές εκπαιδευτικές μεθόδους, διεπιστημονικές προσεγγίσεις, τη συνεργασία μεταξύ των πεδίων του πολιτισμού και της εκπαίδευσης και τη χρήση ενός ευρέως φάσματος τρόπων επικοινωνίας και έκφρασης. Βλ. Σχετικά Branchesi, L. (ed.)(2007). *Heritage Education for Europe: Outcome and Perspective*. Rome: Armando Editore, p. 31. Βλ. επίσης την *οδηγία R (98) 5* του Συμβουλίου της Ευρώπης σχετικά με την εκπαιδευτική αξιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς <https://rm.coe.int/16804f1ca1>.

²¹³Grever, M. (2009), *ό.π.*, p. 54.

Επιπρόσθετα, θα σημείωνε κανείς πως η συγκεκριμένη οπτική στην οποία αναφέρεται η ιστορική κουλτούρα συμπυκνώνεται σε αυτό που καλείται μεταϊστορία (metahistory), δηλαδή στη συνολική μελέτη της πολιτισμικής και ιστορικής πρακτικής. Η οπτική αυτή παρέχει μια ολιστική θεώρηση για τα όσα επιδιώκει η ιστορία, αποσαφηνίζοντας από τη μια τις αλληλεπιδράσεις που συμβαίνουν ανάμεσα σε διαφορετικούς φορείς στο πεδίο της ιστορίας και από την άλλη τις ενδεχόμενες διαφοροποιήσεις που ενυπάρχουν μεταξύ των εθνικών πλαισίων που ορίζουν τις ιστορικές κουλτούρες. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η κεντρική έννοια της ιστορικής κουλτούρας περιλαμβάνει την «οριζόντια» διάσταση των ιστοριογραφικών κανόνων, δηλαδή τις λειτουργίες του λόγου και τα κοινωνικά και ιδεολογικά πλαίσια²¹⁴ εντός των οποίων δομούνται οι ιστορικές αντιλήψεις, οι στάσεις, οι συμπεριφορές, οι ταυτότητες και εν τέλει οι τρόποι σύνδεσης μιας κοινωνίας με το παρελθόν της.

Η ιστορική κουλτούρα ανάγεται συνεπώς σε καθοριστικής σημασίας έννοια για την κατανόηση τόσο της βρίθουσας μεταβολών σχέσης των ανθρώπων με το παρελθόν τους όσο και των πρακτικών των επαγγελματιών ιστορικών, συμπεριλαμβανομένης επίσης της ιστορικής εκπαίδευσης (επίσημης και ανεπίσημης) καθώς και της λαϊκής ιστορικής κουλτούρας²¹⁵. Τα τελευταία χρόνια, ειδικά στο πεδίο της ιστορικής εκπαίδευσης, καταγράφεται έντονο ερευνητικό ενδιαφέρον σχετικά με τον ρόλο της ιστορικής κουλτούρας, δηλαδή του πλέγματος των μαθησιακών περιβαλλόντων, των διαδικασιών και των αναπαραστάσεων, βάσει των οποίων οι μαθητές προσλαμβάνουν ιστορική γνώση, μαθαίνουν δηλαδή ιστορία, αναπτύσσοντας και διαμορφώνοντας την ιστορική τους συνείδηση, την ιστορική τους ταυτότητα και τις αντιλήψεις τους για το παρελθόν. Οι εν λόγω συγκροτούμενες αντιλήψεις επιδρούν καταλυτικά στις επιλογές τους και στις στάσεις τους απέναντι σε ζητήματα του παρόντος και σε προοπτικές ή προκλήσεις του μέλλοντος.

Η πολυσχιδής αναμφίβολα φύση της ιστορικής κουλτούρας και η ετερομορφία με την οποία παρουσιάζεται το παρελθόν, καθώς αυτό διέρχεται μέσα από τον διαθλαστικό φακό των κοινωνικών, επικοινωνιακών και πολιτισμικών μηχανισμών που το παράγουν και το διαχέουν, καθιστούν αναγκαία την ανάλυσή της. Μόνο κατ' αυτόν τον τρόπο μπορούν να φωτιστούν όλες οι πτυχές της «δεύτερης ζωής» του παρελθόντος στο παρόν, όχι σε επίπεδο αφηρημένο ή σύνθετων και πολύπλοκων διανοητικών διεργασιών (όπως συμβαίνει στην περίπτωση της διερεύνησης της ιστορικής συνείδησης) αλλά σε εκείνο της καθημερινής ζωής μιας κοινωνίας. Οι συλλογικότητες, αλληλεπιδρώντας με ένα σύνολο θεσμικών και εξωθεσμικών φορέων,

---

²¹⁴Στο ίδιο, p. 55.

²¹⁵Carretero, M., Berger, S., Grever, M. (2017). «Introduction: Historical Cultures and Education in Transition». In: Carretero, M., Berger, S., Grever, M. (eds.), *ό.π.*, p. 5-6.

πολιτισμικών και τεχνολογικών περιβαλλόντων, ταξιδεύουν με τη χρονοκάψουλα της ιστορίας αλλά και της συλλογικής μνήμης στο παρελθόν. Κατανοούν τις σχέσεις που το διέπουν, συγκροτούν αφηγηματικές δομές και αντιλήψεις, νοηματοδοτούν και χρησιμοποιούν την ιστορική γνώση για τον προσδιορισμό τους μέσα στον χώρο και στον χρόνο, καθώς και για την πραγμάτωση των σκοπών ή των επιδιώξεων που η κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα επιβάλλει με φόντο άλλοτε τη χρήση της ιστορίας ως οδού προσανατολισμού για τον καθορισμό των παροντικών ή μελλοντικών επιλογών και άλλοτε την κατάχρησή της για την εγχάραξη ιδεολογιών, τη νομιμοποίηση εξουσιαστικών σχέσεων, την αναπαραγωγή και ενίσχυση στερεοτυπικών σχημάτων και, τέλος, την άσκηση επιρροής για την επιβολή ή νομιμοποίηση συγκεκριμένων εκδοχών του χθες.

Η ανάλυση της ιστορικής κουλτούρας ως δυναμικής και περιεκτικής έννοιας συντελείται στο σημείο τομής της αφηγηματικότητας και της επιτελεστικότητας, τόσο μέσω συγκεκριμένων υλικών και συμβολικών πεδίων μνήμης όσο και διαμέσου των αντιλήψεων της ιστορίας. Ειδικότερα, η ιστορική κουλτούρα ως ένα ευρύ πλαίσιο που εμπεριέχει κάθε είδους αναπαράσταση ή αναφορά (συμβολική ή μη) στο παρελθόν - η οποία δεν εμπίπτει στα όσα επιτάσσει η ακαδημαϊκή ιστοριογραφία και ο επιστημολογικός κλάδος των επαγγελματιών ιστορικών- προσδιορίζεται από τρία σιωπηρά και αλληλεπιδρώντα μεταξύ τους επίπεδα²¹⁶:

1. Τις ιστορικές αφηγήσεις και αναπαραστάσεις του παρελθόντος
2. Τις μνημονικές δομές
3. Τις θεμελιώδεις ιστορικές αντιλήψεις.

2.4. Τα επίπεδα ανάλυσης της ιστορικής κουλτούρας

Σε ολόκληρο σχεδόν τον κόσμο λαμβάνουν χώρα καθημερινά διαμάχες στη δημόσια σφαίρα που αφορούν αντιτιθέμενες ιστορικές εκδοχές για αμφιλεγόμενα ιστορικά γεγονότα. Οι τρόποι με τους οποίους επιχειρείται αυτή η σύνδεση της κοινωνίας με το παρελθόν ποικίλλουν, ενώ διαφέρουν σε μεγάλο βαθμό από εκείνους της επιστήμης της ιστοριογραφίας. Επετειακές εκδηλώσεις μνήμης, μνημονικοί τόποι, κινηματογραφικές ταινίες, τηλεοπτικές συζητήσεις, οικογενειακές μνήμες, αρχεία προφορικών μαρτυριών, διαδικτυακά φόρουμ γύρω από ιστορικά ζητήματα, βιντεοπαιχνίδια ιστορίας, μουσειακές εκθέσεις, ανεγέρσεις μνημείων, ιστορικά περιοδικά είναι ορισμένα μόνο από τα πεδία όπου λαμβάνει χώρα η πραγμάτευση και

---

²¹⁶Grever, M., Adriaansen, R.J. (2017a), *ό.π.*, p. 78.

η διάχυση της γνώσης για το παρελθόν προς το ευρύ κοινό, μεταβάλλοντας κατά πολύ τους υφιστάμενους παραδοσιακούς - συμβατικούς τρόπους παραγωγής και πρόσληψής της. Χαρακτηριστικό γνώρισμα αυτής της γνώσης για το παρελθόν είναι το ότι δεν άγεται πάντα από τις ιστοριογραφικές επιστημονικές πειθαρχίες ούτε από το κυρίαρχο εθνικό αφήγημα. Αντιθέτως, πηγάζει από τη μνήμη του συλλογικού φαντασιακού και των επιμέρους κοινωνικών ομάδων που το έχουν εσωτερικεύσει, καθώς και από ένα φάσμα παραγωγών ιστορίας εκτός του ακαδημαϊκού πλαισίου και των κανονιστικών ή μεθοδολογικών αρχών που ορίζει αυτό. Ο πολύπλευρος αυτός τρόπος προσέγγισης και κατανόησης του παρελθόντος επιδρά και διαμορφώνει την ιστορική κουλτούρα μιας κοινωνίας, δημιουργώντας συγχρόνως νέες προκλήσεις στην αρένα του παρελθόντος, εντός της οποίας διεξάγονται συμβολικοί «πόλεμοι». Οι πρωταγωνιστές σ' αυτούς αποσκοπούν, ο καθένας από την πλευρά του, στην ανάδειξη συγκεκριμένης θεματολογίας της ιστορίας, στην αποδοχή συγκεκριμένων οπτικών και στην υιοθέτηση μιας μορφής ιστορικής κουλτούρας που εξυπηρετεί επιλογές ή δυνητικά ενεργήματα απέναντι σε ανακύπτοντα ζητήματα του εκάστοτε παρόντος ή εντάσεις που αναδύονται τόσο στο εσωτερικό μιας κοινωνίας όσο και μεταξύ διαφορετικών κοινωνιών.

Η έννοια της ιστορικής κουλτούρας όμως, δεν περιορίζεται μόνο στα όσα εμπεριέχονται στην ιστορική μνήμη ή στην ιστορική φαντασία. Εγκολπώνει όλο το φάσμα των πρακτικών και των μέσων βάσει των οποίων καθορίστηκαν και καθορίζονται οι σχέσεις με το παρελθόν διαμέσου μιας δυναμικής αλληλεπίδρασης που συντελείται ανάμεσα στον ανθρώπινο φορέα, την παράδοση, τη λειτουργία της μνήμης, τις ιστορικές αναπαραστάσεις και τη διάδοσή τους, συμπεριλαμβανομένων και των υποθέσεων για το τι συνιστά ιστορία²¹⁷.

Για την αποκωδικοποίηση και την ανάλυση της ιστορικής κουλτούρας, όπως επίσης και των μορφών της που διαχέονται από υλικά πολιτισμικά στοιχεία, κοινωνικούς ή και πολιτισμικούς φορείς, θα πρέπει να ληφθούν υπόψη τρία αλληλένδετα επίπεδα προσδιορισμού της. Οι ιστορικές αφηγήσεις και οι αναπαραστάσεις του παρελθόντος, οι υλικές ή άυλες μνημονικές δομές (μνημεία, χειροτεχνήματα του υλικού πολιτισμού κτλ.), καθώς και οι θεμελιώδεις ιστορικές αντιλήψεις, συνιστούν τα τρία αυτά διαδραστικά και αμοιβαία συνδεδεμένα επίπεδα, η μελέτη των οποίων παρέχει περαιτέρω κατανόηση της έννοιας της ιστορικής κουλτούρας και των όσων εκλαμβάνονται στην πρακτική ζωή ως συστατικά της μέρη.

---

²¹⁷Grever, M., Adriaansen, R.J. (2017a), *ό.π.*, p. 78.

2.4.1. Η αφήγηση ως αναπαράσταση του παρελθόντος και συστατικό στοιχείο της ιστορικής κουλτούρας

Η αφήγηση συνιστά μια ιστορία, αληθινή ή φανταστική ή κάτι ενδιάμεσο. Εκφέρεται συνήθως προφορικά ή γραπτά, καθώς επίσης και με ετεροειδή συμβολικά συστήματα όπως εκείνα της τέχνης, της νοηματικής γλώσσας ή και των χειρονομιών²¹⁸. Με τον όρο αφήγηση νοείται γενικότερα το πεδίο και το σύνολο των σχέσεων που οι συλλογικότητες αξιοποιούν, δίκην μηχανισμού, για την απόκτηση γνώσης, αφενός, για τους εαυτούς τους και, αφετέρου, για τον κόσμο στον οποίο ζουν. Ένας από τους πιο διαδεδομένους ορισμούς της αφήγησης κάνει λόγο για μια αλυσίδα γεγονότων που εκτυλίσσονται μέσα στον χώρο και τον χρόνο σχετιζόμενα μεταξύ τους αιτιωδώς. Η αφήγηση, μέσω μιας αέναης διαδικασίας δημιουργίας και αναδημιουργίας, μιας συνεχούς διαλεκτικής κίνησης μεταξύ μνήμης και προσδοκίας καθώς και διαμέσου των σχέσεων των ανθρώπων τις οποίες διευκολύνει, συντελεί ώστε να αναδυθούν οι διαδικασίες της γνώσης, του πολιτισμού, της παράδοσης, της πραγματικότητας, της συνείδησης και της ταυτότητας.

Όπως σημειώνει ο Barthes, υφίσταται μια πληθώρα αφηγήσεων σε όλο τον κόσμο, οι οποίες ποικίλλουν και μεταδίδονται από πλειάδα διαφορετικών περιεχομένων, καθιστώντας σχεδόν κάθε υλικό εν δυνάμει ικανό φορέα τους. Μια αφήγηση μπορεί να συναντάται σε έναν μύθο, ένα διήγημα, μια νουβέλα, ένα έπος, στην ιστορία, στο δράμα, στην κωμωδία, στη μίμηση, στη ζωγραφική, σε μια υαλογραφία, στον κινηματογράφο, στα κόμικς, στις ειδήσεις ή σε έναν διάλογο. Εν ολίγοις η αφήγηση, όπως συμπληρώνει ο Barthes, είναι παρούσα σε κάθε εποχή, σε κάθε τόπο ή κοινωνία. Η ύπαρξή της έχει ανθρωπολογική αφετηρία και ταυτίζεται με την έναρξη της ιστορίας του ανθρωπίνου γένους, γεγονός που την καθιστά αναπόσπαστο στοιχείο των απανταχού κοινωνιών διαχρονικά. Έχει χαρακτήρα διεθνή, διστορικό και διαπολιτισμικό. Υπάρχει στον κόσμο όπως η ίδια η ζωή²¹⁹.

Ο Bruner αντιμετωπίζει την αφήγηση ως την αρχιτεκτονική της ανθρώπινης σκέψης, καθώς την οργανώνει και τη μορφοποιεί²²⁰. Πιο συγκεκριμένα, η δομική συγκρότηση, η συστηματοποίηση και η παρουσίαση της ανθρώπινης εμπειρίας, της μνήμης και των γεγονότων συντελείται διαμέσου της οικοδόμησης αφηγηματικών πλοκών-ιστοριών, δηλαδή συμβατικών μορφών και μοτίβων που μεταδίδονται πολιτισμικά αναπαριστώντας εκδοχές της πραγματικότητας που διέπονται περισσότερο από το στοιχείο της σύμβασης και της

²¹⁸Rankin, J. (2002). «What is Narrative? Ricoeur, Bakhtin and Process Approaches». *Concrescence: The Australasian Journal of Process Thought*, 3, p. 1-12.

²¹⁹Barthes, R. (1987). «Introduction to the Structural Analysis of Narratives». In: Barthes, R. (ed.), *Image Music, Text: Essays* (trans. S. Heath). London: Fontana Press, p. 79.

²²⁰Bruner, J. (1990). *Acts of Meaning*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

αφηγηματικής αναγκαιότητας, παρά από εκείνο της εμπειρικής επαλήθευσης ή της λογικής υποχρέωσης. Για τον Bruner κύριο μέλημα δεν είναι η εστίαση στις διαδικασίες δόμησης της αφήγησης ως κειμένου, αλλά περισσότερο στη λειτουργία της ως οργάνου της σκέψης κατά τη διαδικασία κατασκευής της πραγματικότητας. Ο νους δομεί την αντίληψή του για την πραγματικότητα, αξιοποιώντας πολιτισμικά προϊόντα, όπως η γλώσσα και άλλα συμβολικά συστήματα, ανάμεσα στα οποία συγκαταλέγεται και η αφήγηση. Επιδιώκοντας να περιγράψει πληρέστερα την έννοια της αφήγησης, ο Bruner²²¹ διακρίνει σε αυτή τα ακόλουθα χαρακτηριστικά γνωρίσματα:

1. *Η αφηγηματική διαχρονικότητα*: Η αφήγηση γίνεται αντιληπτή ως εξιστόρηση γεγονότων λαμβάνουσα, με αμείωτη διάρκεια, χώρα μέσα στον χρόνο. Ενσωματώνει, δε, ένα σύνολο τρόπων κατασκευής και αναπαράστασης της χρονικής ακολουθίας των ανθρώπινων γεγονότων. Ο χρόνος, περισσότερο ανθρώπινος παρά αφηρημένος ή ταυτόσημος με τον χρόνο του ρολογιού, έλκει τη σπουδαιότητά του διαμέσου της σημασίας που αποδίδεται στα γεγονότα εντός του φάσματός του.

2. *Η ιδιαιτερότητα*: Οι αφηγήσεις ασχολούνται με επιμέρους συγκεκριμένα γεγονότα, τα οποία αποτελούν υπομνήσεις ενός ευρύτερου συνόλου. Η ένταξη των συγκεκριμένων αυτών στοιχείων της αφήγησης σε μια ιστορία που είναι κατά κάποιο τρόπο γενική, αναδεικνύει την εμβληματική θέση που κατέχει η ιδιαιτερότητά τους.

3. *Αποτέλεσμα δήλωσης των προθέσεων*: Οι αφηγήσεις αφορούν ανθρώπους που δρουν μέσα σε ένα περιβάλλον και ό,τι τους συμβαίνει σε επίπεδο καταστάσεων, είναι συναφές με τις προθέσεις τους, τις πεποιθήσεις, τις επιθυμίες, τις θεωρίες και τις αξίες τους.

4. *Δυνατότητα σύνθεσης ερμηνειών*: Οι αφηγήσεις μπορούν να ερμηνεύονται σύμφωνα με τον ρόλο που διαδραματίζουν όντας στοιχεία μιας ακολουθίας γεγονότων τα οποία στο σύνολό τους συγκροτούν μια ιστορία. Η ερμηνευτική (hermeneutic) ως έννοια υποδηλώνει την ύπαρξη ενός γραπτού ή προφορικού κειμένου μέσω του οποίου, αφενός, κάποιος προσπαθεί να αποδώσει ένα νόημα, να στείλει ένα μήνυμα (ομιλητής - συντάκτης του κειμένου) και, αφετέρου, κάποιος άλλος (ακροατής - αναγνώστης) επιχειρεί να εξαγάγει ένα νόημα, να αποκωδικοποιήσει το μήνυμα στο πλαίσιο του δικού του προσληπτικού ορίζοντα. Σε αυτή τη διαδικασία, συχνά υπάρχει απόκλιση μεταξύ του εκπεφρασμένου στοιχείου μέσα στο κείμενο και εκείνου που τελικά αυτό σημαίνει, γεγονός που καθιστά την ερμηνεία του κειμένου εξ ορισμού σχεδόν πολλαπλή και όχι μονοσήμαντη. Η αφήγηση μιας ιστορίας και η κατανόησή

---

²²¹Bruner, J. (1991). «The Narrative Construction of Reality». *Critical Inquiry*, 18 (1), (Autumn, 1991), p. 1-21.

της ως τέτοιας εξαρτώνται καθοριστικά από την ανθρώπινη δυνατότητα να επεξεργαστεί τη γνώση με αυτόν τον ερμηνευτικό τρόπο.

5. *Κανονιστικότητα και ρήξη*: Το χαρακτηριστικό αυτό της αφήγησης σχετίζεται με τον υποθετικό συλλογισμό ότι η ιστορία που διηγείται κάποιος ή εκείνη που ακούει από κάποιον άλλο αφηγητή, ενδεχομένως να κλονίζει και να παραβιάζει με το ζήτημα ή το άτομο στο οποίο αναφέρεται υφιστάμενες κανονιστικές συμβάσεις ή καθολικά αποδεκτούς κανόνες. Για να έχει συνεπώς κάποια σημασία μια ιστορία, θα πρέπει να αφορά το πώς ένα υπόρρητο κανονιστικό σενάριο κλονίζεται και τίθεται υπό αμφισβήτηση.

6. *Αναφορικότητα*: Η αφήγηση αντιμετωπίζεται ως ένα είδος έμμεσης αναφοράς στην πραγματικότητα, όμως η αποδοχή της δεν εξαρτάται από την ορθότητα αυτής της αναφοράς μιας και έτσι δεν θα υπήρχε το στοιχείο της μυθοπλασίας στα συστατικά της. Η αφηγηματική αλήθεια να μην παρέχει αληθοφάνεια, όχι όμως και επαληθευσιμότητα της αλήθειας. Αυτό καθιστά σαφές πως η αφήγηση αντί να αναφέρεται σε αυτήν καθαυτή την πραγματικότητα, μπορεί να τη συνθέτει ή να τη δημιουργεί-αναδημιουργεί, όπως ακριβώς συμβαίνει και στην περίπτωση της μυθοπλαστικής παρουσίας του κόσμου.

7. *Γενίκευση*: Συνιστά την αντίθετη πλευρά της ιδιαιτερότητας, αφού αποτελεί χαρακτηριστικό στοιχείο της αφήγησης μέσω του οποίου μια ιστορία μπορεί να ταξινομηθεί, αντιπροσωπεύοντας ένα συγκεκριμένο είδος που πλαισιώνει το νόημα. Οι αφηγήσεις γίνονται κατανοητές σε σχέση με τις προσδοκίες αυτού του είδους, τις οποίες αντλούν τα άτομα από τον πολιτισμό τους.

8. *Ενσυναίσθηση του πλαισίου και διαπραγματευσιμότητα*: Έχοντας σχέση με τη δυνατότητα σύνθεσης ερμηνειών, η κατανόηση μιας αφήγησης απαιτεί την ύπαρξη μιας διαπραγμάτευσης μεταξύ του συντάκτη ή του κειμένου και του αναγνώστη, σχετικά με τα όρια του πλαισίου εντός του οποίου λειτουργούν οι αφηγήσεις. Αναπόφευκτα, στις αφηγήσεις λαμβάνονται υπόψη οι προθέσεις των δημιουργών τους και μάλιστα μέσα από το πρίσμα του γνωστικού υπόβαθρου του ακροατηρίου τους. Από αυτό γίνεται εμφανές πως οι αφηγήσεις αφομοιώνονται σε μεγάλο βαθμό σύμφωνα με τους όρους του δέκτη των μηνυμάτων.

9. *Σταδιακή αύξηση των αφηγήσεων*: Με το χαρακτηριστικό αυτό υποδηλώνεται η άποψη ότι η αφήγηση είναι μια συνάθροιση ιστοριών. Οι νεότερες ιστορίες προκύπτουν ή εμπνέονται από τις παλαιότερες. Για παράδειγμα, οι ιστορίες για τους προγόνους ενός έθνους μπορούν να εμπνεύσουν τη διατύπωση νέων αφηγήσεων για το πώς οι απόγονοί τους ζουν και ποιες συνήθειες έχουν στο παρόν.

Ως προς τη λειτουργία της αφήγησης, αυτή μπορεί να καταστεί κατανοητή κατά τρόπο ανάλογο με εκείνον που λαμβάνει κάθε μορφή εξιστόρησης. Κάτι τέτοιο σημαίνει πως

περιλαμβάνει έναν πομπό - αφηγητή, ένα κώδικα-σημειωτικό ή συμβολικό σύστημα, ένα ακροατήριο - δέκτη και ένα θέμα-μήνυμα. Ειδικότερα, το θέμα αφορά την οργάνωση των ενεργειών, των χαρακτήρων, των εμπειριών και των καταστάσεων σε μια εκτεινόμενη χρονική διάταξη που τα καθιστά αντιληπτά ή τους προσδίδει νόημα. Η παρουσίαση των στοιχείων στην αφήγηση, η οποία συγκροτεί μια ιστορία, δεν ακολουθεί κατ' ανάγκη την αυστηρή και ανελαστική χρονολογική σειρά με την οποία συνέβησαν τα γεγονότα, οι εμπειρίες ή οι ενέργειες. Όταν γίνεται αναφορά στην ιστορία μιας αφήγησης, συνήθως νοείται μια σύνθεση ετερογενών στοιχείων που διαθέτει αρχή, μέση και τέλος. Στην αφήγηση μιας ιστορίας, καθένα από τα μέρη αυτά και κάθε στάδιο που τη συγκροτεί συνεισφέρει στο σύνολο. Κατά μια έννοια, η αφήγηση, διαμέσου της ιστορίας που αποτελεί προϊόν της, συνενώνει ορισμένες ανεξάρτητες δομικές πληροφοριακές μονάδες, συγκροτώντας μια καταληπτή ολότητα με ενότητα, η οποία χωρίς τη συνένωση αυτή των μερών, δεν θα είχε πρότερη υπόσταση²²². Κάθε γεγονός, δράση ή εμπειρία που δομείται στη βάση μικρότερων συστατικών στοιχείων, εντάσσεται κατ' αντιστοιχία σε μια ευρύτερη σειρά γεγονότων, εμπειριών ή ενεργειών, συνιστώντας δομικό μέρος τους. Και αντιστρόφως, κάθε γεγονός μπορεί να αναλυθεί σε επιμέρους μικρότερα γεγονότα ή καταστάσεις που το συνθέτουν²²³.

Ο Carr²²⁴ διατείνεται πως δεν υπάρχει τίποτα πιο φυσικό στους ανθρώπους από την ίδια την αφηγηματική δομή των γεγονότων, ατομικών ή κοινωνικών. Η δομή της αφήγησης, μάλιστα, και ειδικότερα ο επίλογος και η διαμόρφωση που συντελείται σε μια ακολουθία γεγονότων με την έναρξη, τη μέση και το τέλος μιας ιστορίας, συνιστούν δομικά στοιχεία προερχόμενα κυρίως από την ενέργεια της εξιστόρησης και όχι αποκλειστικά από τα ίδια τα γεγονότα²²⁵. Όπως υπογραμμίζει ο Carr, η δράση, η ζωή και η ιστορική ύπαρξη αποτελούν συστατικά του ανθρώπινου κόσμου δομημένα αφηγηματικά, ανεξάρτητα από την παρουσίασή τους σε λογοτεχνική μορφή. Αυτού του είδους η δομή είναι πρωτίστως πρακτική και δευτερευόντως αισθητική ή γνωστική. Περιγράφει, αφενός, τον τρόπο που ζουν, ενεργούν και βιώνουν τις εμπειρίες τους τα άτομα και οι κοινωνίες τους και, αφετέρου, την ανθρώπινη ύπαρξη μέσα και σε σχέση με τον χρόνο²²⁶. Μια αφήγηση, όπως συμπληρώνει ο Carr, περιγράφει εκ νέου τον κόσμο σαν να ήταν αυτό το οποίο στην πραγματικότητα δεν είναι. Συνεπώς, συνάγεται το συμπέρασμα πως η αφήγηση δεν αποτελεί αντίγραφο της

---

²²²Rankin, J. (2002), *ό.π.*

²²³Rimmon-Kenan, S. (1989). *Narrative Fiction: Contemporary Poetics*. London: Routledge, p. 15.

²²⁴Carr, D. (1991). *Time, Narrative and History*. Indianapolis: Indiana University Press, p. 179.

²²⁵Carr, D. (1986). «Narrative and the Real World: An Argument for Continuity». *History and Theory*, 25 (2), (May 1986), p. 117-131. Ανακτήθηκε στις 15-03-2019 από <https://www2.southeastern.edu/Academics/Faculty/jbell/carr.pdf>.

²²⁶Carr, D. (1991), *ό.π.*, p. 185.

πραγματικότητας στην οποία αναφέρεται αλλά μια φαντασιακή απεικόνισή της, μια ανακατασκευή.

Ο Ricoeur υποστηρίζει πως η ζωή δεν συνιστά τίποτα περισσότερο από ένα βιολογικό φαινόμενο, εφόσον δεν έχει ερμηνευθεί²²⁷. Το μέσο που οι συλλογικότητες ως ιστορικά όντα χρησιμοποιούν για να κατανοήσουν τους εαυτούς τους, για να νοηματοδοτήσουν και να ερμηνεύσουν τις εμπειρίες τους και τα φαινόμενα της ζωής μέσα στον χρόνο είναι η αφήγηση. Ακόμα και οι τρόποι που κάθε άτομο χρησιμοποιεί για να κατανοεί τα άλλα άτομα στην καθημερινή του ζωή περιλαμβάνουν την αφηγηματολογία. Από αυτό γίνεται καταφανής και η επικοινωνιακή διάσταση της αφήγησης, μιας και οι άνθρωποι συνιστούν ταυτόχρονα παραγωγούς, φορείς και καταναλωτές των αφηγήσεων, διαμέσου των οποίων αλληλεπιδρούν μεταξύ τους και επικοινωνούν. Για τον Ricoeur, η αφήγηση συνιστά βασική δομή της εμπειρίας του χρόνου, η οποία προϋποθέτει μια διαδικασία τριών σταδίων της μίμησης²²⁸, κατά τα πρότυπα της αριστοτελικής μίμησης.

Σύμφωνα με το πρώτο στάδιο, το οποίο ονομάζει *μίμηση* (*mimesis*), ο κόσμος καθίσταται αντιληπτός μέσω προκαθορισμένων, προαφηγηματικών ή σημασιολογικών σχημάτων. Το στάδιο αυτό περιλαμβάνει ένα σύνολο δομικών, συμβολικών και χρονικών χαρακτηριστικών, προσδιοριζόμενων με καθολικά κριτήρια και συνδεδεμένων με μια δεδομένη πραγματικότητα²²⁹. Πιο συγκεκριμένα, η προϋπάρχουσα αυτή αρχετυπική παρουσίαση του κόσμου και της ανθρώπινης εμπειρίας εκφράζεται από τη διαμεσολαβητική λειτουργία των συμβόλων, των κανόνων και των προτύπων. Η ανθρώπινη ζωή και η κοινωνική πραγματικότητα διαμεσολαβούνται σημασιολογικά και γλωσσικά από συμβολικές αναπαραστάσεις, τις οποίες τα άτομα καλούνται να ερμηνεύσουν. Ο συμβολισμός, παρέχοντας μια αρχική ανάγνωση πάνω στην ανθρώπινη δράση, αναδεικνύεται σε μια προαφηγηματική δομή ή αλλιώς σε έναν τρόπο με τον οποίο κάθε ατομική συνείδηση βιώνει τον πολιτισμό της ως ένα συμβολικό όλο²³⁰. Οι συμβολικές μορφές, συνεπώς, αποτελούν ένα περιγραφικό

---

²²⁷Ricoeur, P. (1991). «Life in Quest of Narrative». In: Wood, D. (ed.), *On Paul Ricoeur: Narrative and Interpretation*. London: Routledge, p. 27-28.

²²⁸Ricoeur, P. (1984). *Time and Narrative, I* (trans. K. McLaughlin & D. Pellauer). Chicago: University of Chicago Press, p. 52-78. Ανακτήθηκε στις 10-02-2018 από <http://www.al-edu.com/wp-content/uploads/2014/05/Paul-Ricoeur-Time-and-Narrative-vol1.pdf>.

²²⁹Λιάκος, Α., Γαζή, Έ., Βαρλάς, Μ., Πεντάζου, Ι., Καραμανωλάκης, Β., Κεχριώτης, Β., Λεμπέση, Μ., Λαλιώτου, Ι., Μηλιώρη, Μ., Στάθης, Π., Μπασακίδου, Σ. (1993). «Αφηγηματικές Στρατηγικές στην Ιστορική Γραφή. Οι Προτάσεις των Hayden White, Paul Ricoeur, Jerzy Topolski και τα περιοδικά *Past and Present, Annales, Μνήμων* και *Ιστορικά*». *Μνήμων*, 15, Αθήνα, σ. 219-221. Ανακτήθηκε στις 04-05-2018 από <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/mnimon/article/view/8184/8188>.

²³⁰Dowling, W. (2011). *Ricoeur on Time and Narrative: An Introduction to Tempset Récit*. Notre Dame: University of Notre Dame Press, p. 3.

πλαίσιο ενεργειών, ένα σύνολο πολιτισμικών διαδικασιών μέσω των οποίων αρθρώνεται η ατομική ή συλλογική εμπειρία των υποκειμένων.

Στο δεύτερο στάδιο, το οποίο ο Ricoeur αποκαλεί *μίμηση*₂ (mimesis₂), οι υφιστάμενες προαφηγηματικές δομές διαμορφώνονται και συνενώνονται, λαμβάνοντας συγχρόνως μια αφηγηματική μορφή διαμέσου της πλοκής. Η διαδικασία αυτή, με την οποία η ανθρώπινη εμπειρία που προϋφίσταται σημασιολογικά και γλωσσικά μετατρέπεται σε αφήγηση μέσω της πλοκής ή αλλιώς της σύνθεσης των σημασιολογικών και συμβολικών θραυσμάτων, συνιστά ένα σημαντικό στάδιο της μίμησης, καθώς δεν αναπαριστά απλώς την πραγματικότητα, αλλά την αναδομεί. Σχετικά με αυτό, ο Ricoeur επισημαίνει πως δεν υφίστανται *argiori* αφηγήσεις των ανθρώπινων σκέψεων ή ενεργειών, αλλά προαφηγηματικές σημασιολογικές δομές τους²³¹. Η πλοκή, ως δημιουργική διαδικασία, με την αξιοποίηση των υφιστάμενων προαφηγηματικών δομών καθιστά την αφήγηση μια κατασκευή των ατόμων που επινοήθηκε για να περιγράψει, να ερμηνεύει και να εξιστορεί κάθε στιγμή της εμπειρίας τους ή των φαινομένων της ζωής τους. Με την πλοκή αποκαθίστανται η ασυμφωνία και η ασυνέχεια που διακατέχει το χάος των εμπειριών της ανθρώπινης ζωής, επιφέροντας την οιονεί αρμονία και κάτι νέο στον κόσμο μέσω της γλώσσας. Το δεύτερο αυτό στάδιο της μίμησης κατέχει διαμεσολαβητική θέση, καθώς διαμεσολαβητική είναι και η λειτουργία της πλοκής που παρεμβάλλεται μεταξύ της προκατανόησης και της εκ των υστέρων κατανόησης της ακολουθίας της ανθρώπινης δράσης και των χρονικών της χαρακτηριστικών²³². Τη διαμεσολαβητική αυτή λειτουργία της πλοκής ο Ricoeur την τοποθετεί σε τρία επίπεδα:

- i) Η πλοκή μεσολαβεί μεταξύ των μεμονωμένων γεγονότων, των εμπειριών και της ιστορίας στο σύνολό της. Ένα μεμονωμένο γεγονός έλκει τη σημασία του και προσδιορίζεται από τη συμβολή του στη διαμόρφωση μιας πλοκής. Μια ιστορία που διαθέτει πλοκή θα πρέπει να αποτελεί κάτι περισσότερο από έναν κατάλογο γεγονότων σε σειρά. Η πλοκή της οφείλει να οργανώνει τα γεγονότα μέσα σε ένα καταληπτό όλο, έτσι ώστε να είναι εφικτή η διατύπωση ερωτημάτων που σχετίζονται με την ιδέα της ιστορίας. Συνεπώς, η πλοκή εκλαμβάνεται ως λειτουργία που περιγράφει μια σύνθεση πέραν της απλής διαδοχής ορισμένων γεγονότων.
- ii) Η πλοκή συνενώνει ένα ευρύ φάσμα ετερογενών φορέων, καταστάσεων, νοημάτων, αλληλεπιδράσεων και απροσδόκητων αποτελεσμάτων μαζί. Επομένως, μπορεί να προσδιοριστεί γενικότερα ως σύνθεση που διακατέχεται από ετερογένεια.

---

²³¹Rankin, J. (2002), *ό.π.*

²³²Ricoeur, P. (1984), *ό.π.*, p. 65.

iii) Στο τρίτο επίπεδο, το οποίο σχετίζεται με τα χρονικά χαρακτηριστικά της πλοκής, η διαμεσολάβησή της συντελείται μεταξύ του χρόνου του ρολογιού και του βιωμένου χρόνου, μιας και η ίδια η πλοκή δημιουργεί χρονική ενότητα από μόνη της. Ειδικότερα, η λειτουργία της συνδυάζει δύο χρονικές διαστάσεις. Η μια της διάσταση, η χρονολογική, συνιστά την επεισοδιακή πλευρά της αφήγησης, καθώς προσδιορίζει την ιστορία στον βαθμό που αποτελείται από γεγονότα. Η άλλη διάσταση είναι αυτή της σύνθεσης και της διαμόρφωσης χάριν της οποίας η πλοκή μετασχηματίζει τα γεγονότα σε μια ενιαία ιστορία. Από αυτή την πράξη συνένωσης των πολύμορφων και πολυειδών γεγονότων, αλλά και των επιμέρους χρονικοτήτων, η πλοκή αντλεί την ενότητά της ως χρονικό όλο.

Στο τρίτο και τελευταίο στάδιο της μίμησης που αποκαλείται *μίμησης* (mimesis₃), περιλαμβάνεται η διαδικασία μεταλλαγής των ιδεών των ατόμων για τον κόσμο από την αφήγηση. Αυτή η μιμητική αναπαράσταση του κόσμου δεν είναι ο ίδιος ο κόσμος ούτε ένα αντίγραφο του. Είναι μια νέα και δημιουργική απεικόνιση που επιτρέπει την κατανόηση του κόσμου από τα άτομα και τις κοινωνίες τους. Η μίμησης, λειτουργώντας συμπληρωματικά στο δεύτερο στάδιο της μίμησης, προσδίδει στην αφήγηση το πλήρες νόημά της, ενώ εκλαμβάνεται συνάμα ως το σημείο τομής δύο κόσμων, αυτού του κειμένου και εκείνου του ακροατή ή του αναγνώστη. Αντιστοιχεί, με άλλα λόγια, στον προσληπτικό ορίζοντα του αποδέκτη της αφήγησης.

Το νόημα του φάσματος των λειτουργιών που εντοπίζει ο Ricoeur από το πρώτο στάδιο της μίμησης έως το τρίτο, δηλαδή από την προαφηγημένη δομή της εμπειρίας που ενυπάρχει στις ανθρώπινες κοινωνίες έως τη μεταλλαγή που επέρχεται στην ανθρώπινη συνείδηση μέσω της αφήγησης, προσδιορίζεται όχι από την ίδια τη δράση αυτή καθαυτή αλλά από κάποια αφηρημένη δομή που αφορά πληθώρα πράξεων οι οποίες συγκροτούν και παρέχουν διαχρονική παρουσία σε ένα σύνολο αφηγήσεων που δημιουργούνται σε πολλές γλώσσες και σε μεγάλη ποικιλία πολιτισμών²³³. Αυτές οι αφηγήσεις διαμορφώνουν διαχρονικά και με καθοριστικό τρόπο την κουλτούρα των κοινωνιών απέναντι σε μια σειρά από ζητήματα που άπτονται των ανθρωπίνων σχέσεων, της παρουσίας της εμπειρίας της ζωής, της αναπαράστασης της πραγματικότητας, της ταυτότητας των υποκειμένων και των στάσεων που υιοθετούν μέσα στον χρόνο.

Ο Genette²³⁴, αναφερόμενος στην αφήγηση, προβαίνει στη διαπίστωση πως πρόκειται για έναν όρο που δημιουργεί προβλήματα και σύγχυση στην κατανόησή του, από τη στιγμή

---

²³³Dowling, W. (2011), *ό.π.*, p. 16.

²³⁴Genette, G. (1980). *Narrative Discourse: An Essay in Method* (trans. J. Lewin). Ithaca: Cornell University Press, p. 26-32.

που χρησιμοποιείται ευρέως από όλους χωρίς να λαμβάνεται υπόψη το στοιχείο της ασάφειας που τον συνοδεύει. Αναπτύσσοντας τη θεωρία του στο πεδίο της αφηγηματολογίας, σημειώνει πως κάθε κείμενο αποκαλύπτει ίχνη της αφήγησης, τα οποία μπορούν να μελετηθούν, προκειμένου να γίνει κατανοητός ο τρόπος οργάνωσής της. Μάλιστα, πραγματοποιεί μια διάκριση μεταξύ τριών θεμελιωδών στοιχείων: της ιστορίας (story), του αφηγήματος αυτού καθαυτού (narrative) και της αφηγηματικής πράξης (narration). Η ιστορία συνιστά μια διατύπωση, προφορική ή γραπτή, που σκοπό έχει την εξιστόρηση ενός γεγονότος ή μιας ακολουθίας γεγονότων.

Η παρουσίαση μιας διαδοχικής σειράς γεγονότων, πραγματικών ή μυθοπλαστικών, σε μια τελική μορφή ενός αφηγηματικού κειμένου παράγει το αφήγημα. Αυτό στη συνέχεια εξωτερικεύεται και διαμοιράζεται με τη συμβολή της πράξης του αφηγείσθαι. Οι σχέσεις που διέπουν την ιστορία, το αφήγημα και την αφηγηματική πράξη αναπτύσσονται και αναλύονται βάσει τεσσάρων αξόνων: της αφηγηματικής μεθόδου (narrative mood), της αφηγηματικής περίπτωσης (narrative instance), του αφηγηματικού επιπέδου (narrative level) και του χρόνου της αφήγησης (time of narration).

Ο Genette θεωρεί πως όλες οι αφηγήσεις, άρα και οι ιστορικές, ταυτίζονται με την πράξη της διήγησης (diegesis), αποτελώντας επί της ουσίας ένα διανοητικό και γλωσσικό προϊόν που δεν μπορεί να θεωρηθεί κάτι περισσότερο από ψευδαίσθηση της μίμησης που καθιστά την ιστορία (story) επίπλαστα πραγματική και ζωντανή. Όμως, όπως υπογραμμίζει, μια αφήγηση δεν δύναται να μιμηθεί ή να αναπαραστήσει επακριβώς την πραγματικότητα στην οποία αναφέρεται, ακόμα και αν αυτό το επιτυγχάνει με ρεαλιστικό τρόπο. Αντιθέτως, αποτελεί μια μυθοπλαστική πράξη της γλώσσας, απορρέουσα από μια αφηγηματική περίπτωση. Ως εκ τούτου, ένα αφήγημα, μυθοπλαστικό ή μη, δεν συνιστά αναπαράσταση της πραγματικότητας που περιγράφει, αλλά εξιστόρησή της με τη βοήθεια των γλωσσικών μέσων. Ο Genette δεν εντοπίζει στοιχεία μίμησης στην αφηγηματική πράξη, ενώ κάνει λόγο για αντικατάστασή της από την έννοια της ρήσης (thésis). Η τελευταία μαζί με τη διήγηση (diegesis) αποτελούν στοιχεία που, κατά τη γνώμη του, ταυτίζονται με την αφήγηση ενός γεγονότος²³⁵. Υπάρχουν όμως διάφοροι βαθμοί στη διήγηση, με τον αφηγητή άλλες φορές να εμπλέκεται περισσότερο και άλλες λιγότερο σ' αυτή, αφήνοντας συγχρόνως περισσότερα ή λιγότερα περιθώρια στην αφηγηματική πράξη. Σε καμία περίπτωση όμως δεν μπορεί να γίνει λόγος για πλήρη απουσία του αφηγητή από την αφηγηματική διαδικασία.

---

²³⁵Genette, G. (1988). *Narrative Discourse: Revisited* (trans. J. Lewin). Ithaca: Cornell University Press, p. 43.

Ο White αντιλαμβάνεται την αφήγηση ως έναν καθολικό τρόπο έκφρασης, εφάμιλλο ή ταυτόσημο της γλώσσας. Όντας η ίδια ένας τρόπος γλωσσικής αναπαράστασης τόσο φαινομενικά φυσικός και οικείος για την ανθρώπινη συνείδηση, αναδεικνύεται σε μια σημαντική πτυχή του καθημερινού λόγου, η χρήση της οποίας όμως θεωρείται από τον White ύποπτη, εφόσον συντελείται σε οποιοδήποτε πεδίο μελέτης φιλοδοξεί να αποκτήσει υπόσταση επιστήμης²³⁶. Προσεγγίζοντας περαιτέρω το ζήτημα της αφήγησης, διατυπώνει την παραδοχή ότι όλες οι αφηγήσεις, συμπεριλαμβανομένης και της ιστορικής, ενέχουν το μυθοπλαστικό στοιχείο. Αυτό σημαίνει πως τις αντιμετωπίζει όχι ως μια ταυτόσημη ή πιστή εκδοχή της πραγματικότητας που περιγράφουν, αλλά περισσότερο ως μια φανταστική της ανασύσταση που συντελείται με τη βοήθεια του ανθρώπινου νου. Οι αφηγήσεις κατ' αυτόν δεν υπάρχουν απλώς περιμένοντας κάποιον να τις ανακαλύψει. Αντιθέτως, γράφονται ή εκφέρονται λεκτικά από τους δημιουργούς τους. Υπό αυτή την έννοια, μπορούν να θεωρηθούν αληθινές μόνο σε ένα μεταφορικό επίπεδο ή στο πλαίσιο ενός σχήματος λόγου, στον βαθμό βέβαια που κάτι τέτοιο μπορεί να εμπεριέχει το στοιχείο του αληθούς. Ωστόσο, στο πεδίο της ιστοριογραφίας ο Αμερικανός ιστορικός κρίνει ως ζωτικής σημασίας την παρουσία της αφήγησης, καθώς εκεί που δεν υφίσταται αυτή δεν μπορεί να γίνει λόγος για ξεκάθαρη ιστορική συζήτηση²³⁷. Ο White, δυνάμει της μυθοπλαστικής φύσης που αποδίδει στην αφήγηση, ομογενοποιεί στη συλλογιστική του την ιστοριογραφία με τη λογοτεχνία, καθώς συλλαμβάνονται αμφότερες ως πεδία βασιζόμενα θεμελιωδώς στο φανταστικό ή στο μυθικό παρά στο αληθές ή το αντικειμενικό. Τις ιστορικές αφηγήσεις, πιο συγκεκριμένα, τις θεωρεί λεκτικές μυθοπλασίες, που το περιεχόμενό τους αποτελεί προϊόν επινόησης παρά ανακάλυψης, ενώ η μορφή τους αντιστοίχως προσομοιάζει σε μεγάλο βαθμό με άλλες μορφές της λογοτεχνίας παρά της επιστήμης²³⁸. Αν και η ιστορική αφήγηση εδράζεται σε εμπειρικά τεκμηριωμένα γεγονότα, χρειάζεται κατά τον White τη συνδρομή της φαντασίας, προκειμένου αυτά να τοποθετηθούν εντός μιας συνεκτικής αφήγησης, μετουσιωμένης σε έναν ιστορικό λόγο εμφορούμενο από το μυθοπλαστικό στοιχείο. Η μυθοπλασία όμως καταστρατηγεί την επιστημονικότητά του. Βάσει της οπτικής του White, η ιστορική αφήγηση προσδιορίζεται συνεπώς από μια υποκειμενική-σχετικιστική προσέγγιση του παρελθόντος όπου ο ιστορικός δεν συγκροτεί μια μιμητική αναπαράστασή του, αλλά μια πλασματική-φαντασιακή νοηματοδότηση των εξ ορισμού

---

²³⁶White, H. (1987). *The Content of the Form: Narrative Discourse and Historical Representation*. Baltimore & London: Johns Hopkins University Press, p. 26.

²³⁷White, H. (1999). «Literary Theory and Historical Writing». In: White, H., *Figural Realism. Studies in the Mimesis Effect*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, p. 3. Βλ. επίσης και το White, H. (2015). *Λογοτεχνική θεωρία και ιστορική συγγραφή* (μτφρ. Γ. Πινακούλας). Τρίκαλα: Επέκεινα.

²³⁸White, H. (1978). «The Historical Text as Literary Artifact». In: White, H., *Tropics of Discourse: Essays in Cultural Criticism*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, p. 82.

διαμεσολαβημένων ιχνών του, τα οποία διαπερνώνται από τις συμβολικές σημασίες που αυτός επενδύει σ' αυτά²³⁹. Ο White διακρίνει πέντε επίπεδα σύλληψης στη λειτουργία της ιστορικής αφήγησης: α) το χρονικό (chronicle), β) την ιστορία (story), γ) το είδος της πλοκής (mode of emplotment), δ) το είδος της επιχειρηματολογίας (mode of argument) και ε) το είδος της ιδεολογικής επίπτωσης (mode of ideological implication). Αρχικά, τα στοιχεία μέσα στο ιστορικό πεδίο οργανώνονται σε ένα χρονικό μέσω της εξέτασής τους εντός της χρονικής σειράς που συνέβησαν. Κατόπιν, το χρονικό μετασχηματίζεται σε ιστορία με περαιτέρω οργάνωση των γεγονότων σε δομικά συστατικά μιας παρουσίασης ή μιας διαδικασίας συμβεβηκότων με ευκρινή αρχή, μέση και τέλος²⁴⁰. Για να επιτύχει όμως ο ιστορικός τη μετουσίωση ενός χρονικού σε ιστορία (story), δηλαδή σε μια αφήγηση που περιλαμβάνει οργανωμένη ένταξη και παρουσίαση των γεγονότων σε ένα κατανοητό σύνολο, αναδιαμορφώνει αναπόφευκτα το υλικό του στο πλαίσιο μιας αισθητικής διαδικασίας, αυτής της πλοκής²⁴¹. Η τελευταία ενσαρκώνει μια μεθοδολογική επιλογή που μεταστοιχειώνει σταδιακά μια αλληλουχία γεγονότων σε ιστορία ενός συγκεκριμένου είδους. Η πλοκή, μαζί με την επιχειρηματολογία (mode of argument) και την ιδεολογία (mode of ideological implication), συνιστούν στοιχεία που προσδιορίζουν τη μορφή και το περιεχόμενο της ιστορικής αφήγησης, έτσι ώστε να καταστεί εύληπτη και κατανοητή διαμέσου μιας διαδικασίας προσαρμογής της στις προτιμήσεις του ιστορικού.

Ο White, ακολουθώντας την τυπολογία του Frye, ταξινομεί με λογοτεχνικούς όρους την πλοκή της ιστορικής αφήγησης. Συγκεκριμένα, διακρίνει τέσσερις τουλάχιστον αρχετυπικούς και ετερογενείς τρόπους δόμησης της πλοκής²⁴²:

α) *Ρομαντική πλοκή*: Σε αυτό το είδος πλοκής αναδεικνύονται θετικιστικές πτυχές. Το καλό που αντιπροσωπεύεται από τον χαρισματικό ήρωα συγκρούεται με το κακό, το οποίο ενυπάρχει στον κόσμο. Μετά από προσπάθειες και δοκιμασίες, τελικά το καλό επικρατεί έναντι του κακού. Πρόκειται, ως εκ τούτου, για μια αφήγηση ιστοριών που στο σύνολό τους

---

²³⁹Κόκκινος, Γ. (1998). *Από την Ιστορία στις ιστορίες: Προσεγγίσεις στην ιστορία της Ιστοριογραφίας, την επιστημολογία και τη Διδακτική της Ιστορίας*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σ. 72.

²⁴⁰White, H. (1973). *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Baltimore & London: Johns Hopkins University Press, p. 5. Βλ. επίσης και Κουφού, Α. (2015). *Ιστοριογραφικές εξελίξεις κατά το τελευταίο τέταρτο του 20ου αιώνα: Η προβληματική της γλωσσικής στροφής*. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Αθήνα: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών (Φιλοσοφική Σχολή – Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας). Ανακτήθηκε στις 24-05-2021 από <http://hdl.handle.net/10442/hedi/36333>.

²⁴¹Doran, R. (2010). «Humanism, Formalism and the Discourse of History». In: White, H. (2010), *The Fiction of Narrative: Essays on History, Literature and Theory 1957-2007* (ed. Doran, R.). Baltimore: The Johns Hopkins University, p. 24.

²⁴²White, H. (1973), *ό.π.*, p. 7-11.

έχουν θετική έκβαση, υπογραμμίζοντας συγχρόνως την ικανότητα των ανθρώπων να υπερνικούν τους περιορισμούς του κόσμου στον οποίο διαβιούν.

β) *Τραγική πλοκή*: Αυτό το είδος πλοκής τονίζει το ασυμβίβαστο στοιχείο των ανθρωπίνων σχέσεων, ενώ παράλληλα εκφράζει τη λύπη που σχεδόν αναπόδραστα προκύπτει ως συναίσθημα από την απώλεια του καλού, κατά τη διαδικασία της διαπάλης και της σύγκρουσης μεταξύ των αντιτιθέμενων αξιών. Ο ιστορικός πρωταγωνιστής οδηγείται στην κατάρρευση, καθώς υπερβαίνει τα ανθρώπινα όριά του. Το περιεχόμενο της συγκεκριμένης πλοκής αποτελεί εκδοχή ιστορικού φρονηματισμού, διαμορφώνοντας σχεδόν νομοτελειακά μια συνείδηση υποταγής στον ιστορικό νόμο.

γ) *Κωμική πλοκή*: Η πλοκή αυτή είναι κοινωνικά ενοποιητική και διακηρύττει τη διατήρηση των κοινών - συλλογικών ανθρωπίνων αξιών έναντι της απειλής διάρρηξης ή ανατροπής τους. Μια κωμωδία υποδηλώνει την ελπίδα ότι η ανθρωπότητα μπορεί να θριαμβεύσει και να επικρατήσει προσωρινά μέσα στην αντιξοότητα του κόσμου, διαμέσου συμβιβασμών και συμφιλιωτικών ενεργειών τις οποίες ο δημιουργός της πλοκής μπορεί να παρουσιάζει με συμβολικό τρόπο... Η κοινωνία, ο κόσμος, μέσα από τα αποτελέσματα των διενέξεων που συντελούνται μεταξύ φαινομενικά αναλλοίωτων στοιχείων, θεωρείται ότι γίνεται καλύτερος, αγνότερος και υγιέστερος. Πρόκειται για μια πλοκή που καταφάσκει το υπάρχον, το ισχύον, το εδραιωμένο.

δ) *Σατιρική πλοκή*: Η βάση αυτού του είδους πλοκής, η οποία είναι το ακριβώς αντίθετο της ρομαντικής, είναι η ειρωνεία. Μια ιστορία με σατιρική πλοκή τονίζει την αδυναμία της ανθρωπότητας να υπερκεράσει την πραγματικότητα του κόσμου, την οποία αποδέχεται εν τέλει με ειρωνικό τρόπο. Οι αλήθειες, οι δυνατότητες και οι ελπίδες αντιμετωπίζονται με ειρωνικό τρόπο, στο πλαίσιο μιας ατμόσφαιρας που διαπερνάται από τη συνειδητοποίηση της ανεπάρκειας του ανθρώπου να ζήσει σε έναν ευτυχισμένο και πλήρως κατανοημένο κόσμο. Μάλιστα, το εν λόγω είδος πλοκής διαπιστώνει μόνο ασήμαντες αλλαγές στην ανθρώπινη ζωή. Οι υποθέσεις της τελευταίας στερούνται προτύπων, ενώ διέπονται συχνά από τον παραλογισμό και την τυχαιότητα. Στο πλαίσιο της σατιρικής πλοκής, το δεσπόζον στοιχείο είναι η αναγνώριση ότι η ανθρώπινη συνείδηση και η θέληση δεν επαρκούν, ώστε να υπερνικηθεί οριστικά ο αέναος εχθρός του ανθρώπινου είδους, ο θάνατος. Η μοίρα εμφανίζεται να επικυριαρχεί στον άνθρωπο, ο οποίος ως οιονεί δούλος της αδυνατεί να την καθορίσει και να την τιθασεύσει.

Ως προς τις ιστορικές εξηγήσεις που προσδιορίζουν και διαμορφώνουν την επιχειρηματολογία του ιστορικού εντός της πλοκής, ο White υιοθετεί **τέσσερα διαφορετικά**

αρχέτυπα σκέψης (εκφράζοντας αντιστοίχως τέσσερις διαφορετικές θεωρίες για την αλήθεια)²⁴³:

α) Το *φορμαλιστικό*: Ο συγκεκριμένος τρόπος σκέψης και ιστορικής εξήγησης εκλαμβάνει τις ιστορικές μονάδες ή οντότητες (γεγονότα, φαινόμενα, ανθρώπους και διαδικασίες) ως ανεξάρτητες και αυτόνομες, επιδιώκοντας την αποδόμηση των μεταξύ τους σχέσεων. Μια φορμαλιστική εξήγηση θεωρείται ολοκληρωμένη, όταν έχει αναδείξει και έχει ταυτοποιήσει κατάλληλα τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα ενός συγκεκριμένου συνόλου αντικειμένων, τα οποία πιστοποιούν την ιδιαιτερότητά τους. Η εστίαση στην ιδιαιτερότητα των ιστορικών μονάδων και η εσωτερική τους εξήγηση αποτελούν στοιχεία της επιχειρηματολογίας φορμαλιστικού είδους.

β) Το *οργανικιστικό*: Πρόκειται για μια μορφή εξήγησης που επιχειρεί να περιγράψει τα ιδιαίτερα στοιχεία που υπάρχουν στο ιστορικό πεδίο ως συστατικά σύνθετων διαδικασιών. Οι ιστορικές μονάδες, σε μεμονωμένο επίπεδο, καθορίζονται και έλκουν τη σημαντικότητά τους από τη θέση τους σε ένα ευρύτερο σύνολο, το οποίο τις εξηγεί και τις νοηματοδοτεί. Ένας ιστορικός, βασίζοντας τη μορφοποίηση της επιχειρηματολογίας του στο οργανικιστικό αρχέτυπο εξήγησης, τείνει να δομεί τις αφηγήσεις του με τέτοιο τρόπο, ώστε να περιγράψει την ενοποίηση ορισμένων φαινομενικά διασκορπισμένων γεγονότων σε μια ολοκληρωμένη οντότητα, της οποίας η σημασία θεωρείται ότι υπερβαίνει τη σημασία οποιασδήποτε μεμονωμένης οντότητας αναλύεται ή περιγράφεται εντός της αφήγησης.

γ) Το *μηχανιστικό*: Σε αυτή τη μορφή εξήγησης κυριαρχεί η αναζήτηση των αιτιωδών νόμων, οι οποίοι καθορίζουν τα αποτελέσματα των διαδικασιών που εντοπίζονται στο ιστορικό πεδίο. Βάσει των αποτελεσμάτων αυτών συνδέονται μεταξύ τους τα ιστορικά φαινόμενα. Ένας ιστορικός που εμφορείται από το μηχανιστικό μοντέλο εξήγησης μελετά την ιστορία προκειμένου να κατανοήσει τη νομοτέλεια που διέπει τις λειτουργίες της, ενώ γράφει ιστορία με σκοπό να παρουσιάσει σε ένα αφηγηματικό σχήμα τα αποτελέσματα αυτών των νόμων.

δ) Το *αναφορικό - λειτουργικό πλαίσιο*: Μια τέτοιου είδους προσέγγιση στο πεδίο της επιχειρηματολογίας συνδυάζει στοιχεία τόσο από το φορμαλιστικό όσο και από το οργανικιστικό αρχέτυπο εξήγησης. Αυτό που επιδιώκει το αναφορικό-λειτουργικό πλαίσιο είναι να απομονώσει τις ιστορικές μονάδες, πριν τις συνδέσει με το ευρύτερο υπόβαθρό τους. Τα συμβάντα εξηγούνται διαμέσου της ένταξής τους σε ένα κοινό υπόβαθρο ή πλαίσιο αναφοράς, χωρίς όμως να εκλαμβάνονται εξολοκλήρου ως παράγωγα αυτού του πλαισίου. Το συγκεκριμένο μοντέλο εξήγησης αντιπροσωπεύει μια λειτουργική αντίληψη της σημασίας ή

---

²⁴³White, H. (1973), *ό.π.*, σ. 13-21.

της σπουδαιότητας των γεγονότων που διακρίνονται στο ιστορικό πεδίο. Η ροή του ιστορικού χρόνου προσλαμβάνει τη μορφή μιας κυματοειδούς κίνησης, στην οποία ορισμένα στάδια εκλαμβάνονται να είναι εγγενώς πιο σημαντικά από κάποια άλλα.

Σχετικά με τον τρίτο πυλώνα, την ιδεολογία, αυτή εμφανίζεται να συνιστά ένα απαράβλεπτο συστατικό κάθε ιστορικής αφήγησης που προσδιορίζει τη μορφή και το περιεχόμενό της. Ο White διακρίνει τέσσερις ιδεολογικούς σχηματισμούς, συνυφασμένους αντιστοίχως με τέσσερις διαφορετικές ιδεολογικές θέσεις των ιστορικών: την αναρχική, τη ριζοσπαστική, τη συντηρητική και τη φιλελεύθερη. Η συντηρητική ιδεολογική θέση στην αφήγηση αντιμετωπίζει την ιστορία υπό τον φόνο της αλλαγής και της ρήξης που θα κλονίσει τη συνέχεια και τις εδραιωμένες μορφές εξουσίας. Μια της εκδοχή θεωρεί τη διαμορφωμένη από την πρόοδο κατάσταση του παρόντος ως την ιδανικότερη μορφή κοινωνίας που θα μπορούσε να επιδιώξει με ρεαλιστικό τρόπο η ανθρωπότητα. Η ριζοσπαστική θέση προωθεί την ιδέα της ανασυγκρότησης του κοινωνικού σχηματισμού πάνω σε νέες βάσεις. Η πραγμάτωση της ουτοπίας επίκειται και αυτό θα πρέπει να συμβεί με επαναστατικά μέσα. Η αναρχική ιδεολογική οπτική βασίζεται στην άποψη ότι πρέπει να συμβούν δομικές μεταλλαγές στο κράτος και στην κοινωνία, έτσι ώστε να καταστεί εφικτό το όραμα της εξιδανικευμένης κοινότητας των αυτόνομων ατομικών υποκειμένων. Η φιλελεύθερη στάση, ως ιδεολογική εκδοχή της ιστορικής αφήγησης, προσδιορίζεται από την αναφορά σε ένα καλύτερο μέλλον για τις κοινωνίες, το οποίο όμως για να έρθει απαιτεί αρκετό χρόνο.

Ο Mink θεωρεί πως η αφήγηση είναι μια βασική και απεριορίστη μορφή της ανθρώπινης κατανόησης, καθώς αποτελεί τμήμα της συγκρότησης της κοινής λογικής²⁴⁴. Δεν είναι μια απλή συνάθροιση περιγραφικών δηλώσεων, αλλά ένας συγκεκριμένος τρόπος συσχέτισης των πληροφοριών που υπερβαίνει αυτό που μπορεί να προσφέρει μια απλή χρονολογική ακολουθία. Σε αντίθεση με το «χρονικό» (chronicle) που περιγράφει μόνο μια χρονολογική διαδοχή ενός συμβάντος ή μιας σειράς διαφορετικών συχνά γεγονότων, βασιζόμενο αποκλειστικά στις σχέσεις που απορρέουν από τη χρονική τους διαδοχή και συνάφεια, οι αφηγήσεις καθιερώνουν μεταξύ των υπό περιγραφή γεγονότων όλο και πιο σύνθετους συσχετισμούς. Αυτοί όμως οι συσχετισμοί δεν χαρακτηρίζονται αποκλειστικά και μόνο από το κριτήριο της χρονολογικής διαδοχής. Για τον Mink, οι αφηγήσεις στοχεύουν στην παραγωγή και στην ενίσχυση της πράξης της κατανόησης. Κατά τη συγκεκριμένη λειτουργία, οι ενέργειες και τα γεγονότα, αν και παρουσιάζονται να συμβαίνουν σε μια χρονική ακολουθία, μπορούν να ερευνηθούν και με μια μεμονωμένη ματιά, καθώς εμφορούνται και από μια σειρά

---

²⁴⁴Mink, L. (1987). *Historical Understanding*. New York: Cornell University Press, p. 186.

σπουδαιότητας²⁴⁵. Σε μια αφήγηση, οι πράξεις και τα γεγονότα που γίνονται αντιληπτά ως ένα σύνολο αποτελούν συνεκτικά μέρη ενός δικτύου επικαλυπτόμενων περιγραφών. Αυτή η επικάλυψη επιτρέπει, παρά παράγει, την κατανόηση των γεγονότων ως ολότητας. Ο Mink αναγνωρίζει στην αφήγηση γνωστική αξία, θεωρώντας την έγκυρο γνωστικό εργαλείο, ικανό να παρέχει στα άτομα τη δυνατότητα, αφενός, να κατανοούν μια χρονική ακολουθία πράξεων ή γεγονότων και, αφετέρου, να τα συσχετίζουν τόσο με προηγούμενες πράξεις ή γεγονότα που οδήγησαν σ' αυτά όσο και με πιθανά μελλοντικά ενδεχόμενα²⁴⁶, δημιουργώντας τους συγχρόνως την αίσθηση ότι αυτή η χρονική ακολουθία δεν θα μπορούσε να δηλώσει από μόνη της κάτι. Η αξία συνεπώς της αφήγησης, ως συνοπτικής κρίσης των γεγονότων ή ως τρόπου διαμορφωτικής κατανόησης, συνίσταται στην εξήγηση του λόγου που μια διαδοχή γεγονότων μπορεί να αποτελέσει μια ιστορική διαδικασία. Ο Mink, αναφερόμενος σ' αυτή τη συνοπτική κρίση, πραγματοποιεί μια αναλογία μεταξύ του ατόμου που ερμηνεύει το νόημα μιας αφήγησης και ενός ιστορικού. Η ερμηνεία είναι μια λειτουργία του νοήματος που αποδίδει κάποιος με δικούς του όρους ως προς την έκφραση, τη σύνταξη, την έμφαση κ.λπ., εντός ενός συγκεκριμένου πλαισίου λόγου. Κατά τον ίδιο τρόπο, ένας ιστορικός επιχειρεί να κατανοήσει τη σύνθετη διαδικασία που προσδιορίζεται από τα γεγονότα της αφήγησης, τις εσωτερικές σχέσεις συνάφειας και τη σπουδαιότητά τους, ερμηνεύοντάς τα μέσα σ' ένα ευρύτερο πλαίσιο αλλαγής²⁴⁷. Μια ακόμη σημαντική θέση της θεωρίας του Mink είναι η αναγνώριση της στενής σχέσης ανάμεσα στην ιστορία και τη μυθοπλασία. Σύμφωνα με αυτή, τόσο η ιστορία όσο και η μυθοπλασία μπορούν να περιγράψουν γεγονότα, αφού αποτελούν αμφοτέρως αφηγηματικές μορφές²⁴⁸. Όμως, οι ιστορικές αφηγήσεις δανείζονται τις περιγραφές τους απ' τις μυθοπλαστικές, χωρίς να συμβαίνει και το αντίστροφο. Η ιστορική αφήγηση, όπως συμβαίνει και με τη μυθοπλασία, συνιστά προϊόν της φαντασίας του ατόμου. Ως ιστορική ισχυρίζεται ότι εκπροσωπεί μέσω της μορφής της μέρος της πραγματικής πολυπλοκότητας του παρελθόντος, αλλά ως αφήγηση αποτελεί παράγωγο μιας φανταστικής κατασκευής, μη δυνάμενης να υπεραμυνθεί του ισχυρισμού της ότι αναφέρεται στην πραγματικότητα²⁴⁹.

Ο Rimmon-Kenan²⁵⁰ θεωρεί την αφήγηση ως ένα από τα πιο πλούσια αλλά προβληματικά εργαλεία για τη γεφύρωση του χάσματος μεταξύ των επιστημονικών κλάδων.

---

²⁴⁵Στο ίδιο, p. 56.

²⁴⁶Carrard, P. (2015). «History and Narrative: An Overview». *Narrative Works: Issues, Investigations & Interventions*, 5 (1), p. 174-196. Ανακτήθηκε στις 10-05-2018 από <https://journals.lib.unb.ca/index.php/NW/article/view/23790/27571>.

²⁴⁷Mink, L. (1987), *ό.π.*, p. 80.

²⁴⁸Στο ίδιο, p. 185.

²⁴⁹Mink, L. (1987), *ό.π.*, p. 199.

²⁵⁰Rimmon-Kenan, S. (2006). «Concepts of Narrative». In: Hyvärinen, M., Korhonen, A., Mykkänen, J. (eds.), *The Travelling Concept of Narrative: Studies Across Disciplines in the Humanities and Social Sciences 1*.

Εστιάζοντας στη μυθοπλαστική αφήγηση, την ορίζει ως την εξιστόρηση μιας ακολουθίας μυθοπλαστικών γεγονότων, επικαλούμενος συγχρόνως τον γενικό, και όχι τόσο περιγραφικό, ορισμό της έννοιας από τη Smith, η οποία προσεγγίζει την αφήγηση ως την πράξη κάποιου ατόμου να πει σε κάποιον άλλον ότι κάτι συνέβη. Σε αυτούς τους δύο ορισμούς, όπως επίσης και σε μια σειρά από άλλους, ο Rimmon-Kenan εντοπίζει δύο βασικά χαρακτηριστικά της αφήγησης. Το ένα αφορά μια διπλή χρονικότητα που διέπει τα ιστορούμενα γεγονότα και την παρουσίασή τους με μορφή χρονικής διαδοχής μέσα σε ένα κείμενο. Το άλλο χαρακτηριστικό της αφήγησης συνίσταται στην ίδια την πράξη της διήγησης ως διαδικασίας διαμεσολάβησης και μετάδοσης των γεγονότων που στην περίπτωση της λογοτεχνίας είναι λεκτική. Οι αφηγήσεις όμως δεν συναντώνται μόνο στη λογοτεχνία, αλλά σχεδόν σε κάθε πεδίο δράσης, επικοινωνίας ή αλληλεπίδρασης μεταξύ των ατόμων. Σήμερα, διαπερνούν την καθημερινή ζωή των συλλογικοτήτων και εντοπίζονται σε μια σειρά από πολιτιστικά προϊόντα και κοινωνικούς ή επιστημονικούς τομείς συνυφασμένους με τη διάχυση της γνώσης ή τη διαμόρφωση της κουλτούρας. Τα ιστορικά βιβλία, οι αναφορές σε εφημερίδες, τα σχόλια, τα κόμικς, ο χορός, οι κινηματογραφικές ταινίες, το δράμα, η όπερα, η μουσική, οι εικαστικές τέχνες, ακόμα και οι ψυχαναλυτικές συνεδρίες, αποτελούν ορισμένες μόνο από τις περιπτώσεις που η λειτουργία της αφήγησης βρίσκει πρόσφορο έδαφος αξιοποίησης²⁵¹. Πέραν τούτων, ο Rimmon-Kenan θεωρεί ότι και αυτού του είδους οι αφηγήσεις δεν μπορούν να εκληφθούν ως λιγότερο μυθοπλαστικές, μιας και πολλές από τις χρησιμοποιούμενες διαδικασίες στις μυθοπλαστικές αφηγήσεις βρίσκουν εφαρμογή σε αφηγηματικά κείμενα συμβατικά χαρακτηριζόμενα ως μη μυθοπλαστικά. Όπως γίνεται αντιληπτό, οι μορφές που προσλαμβάνουν οι αφηγήσεις δεν αποτελούν σε όλες τις εκφάνσεις τους λεκτικές κατασκευές ούτε εμφορούνται από το στοιχείο της διπλής χρονικότητας ή της παρουσίασης γεγονότων (υπό τη στενή έννοια της χρονικής ακολουθίας ιστορικών γεγονότων). Στην πλατωνική ή σωκρατική θεώρηση, όπως συμπληρώνει ο Rimmon-Kenan, υφίσταται μια διάκριση ανάμεσα στην αφήγηση ως πράξη (diegesis) και στη μίμηση (mimesis), καθώς η πρώτη εξιστορεί, ενώ η δεύτερη παρουσιάζει μια πράξη ή ένα γεγονός²⁵².

Ο MacIntyre²⁵³, εστιάζοντας στο ζήτημα της αφήγησης, διατυπώνει τη θέση πως ο άνθρωπος είναι στις ενέργειες και στις πρακτικές του, όπως επίσης και στις μυθοπλασίες του,

---

Helsinki: Helsinki Collegium for Advanced Studies, p. 10-19. Ανακτήθηκε στις 15-03-2018 από https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/25747/001_03_rimmon_kenan.pdf.

²⁵¹Rimmon-Kenan, S. (2002). *Narrative Fiction: Contemporary Poetics*. London / New York: Routledge, p. 1.

²⁵²Στο ίδιο, p. 106.

²⁵³MacIntyre, A. (2007). *After Virtue: A Study in Moral Theory*. Notre Dame: University of Notre Dame Press, p. 204-225. Ανακτήθηκε στις 12-04-2018 από <https://epistēmh.pbworks.com/f/4.+Macintyre.pdf>.

αφηγηματικό ον. Προκειμένου να προσδιορίσει και να κατανοήσει κάποιο άτομο τις ενέργειες των άλλων, τις προσεγγίζει τοποθετώντας το συγκεκριμένο συμβάν στο πλαίσιο ενός ευρύτερου συνόλου ιστοριών, σχετιζόμενων με τις συνθήκες που δρουν τα κοινωνικά υποκείμενα. Συνεπώς, οι ενέργειες των ανθρώπων καθίστανται κατανοητές μ' αυτόν τον τρόπο, διαθέτοντας από μόνες τους ιστορικό χαρακτήρα. Οι αφηγήσεις αποτελούν χρήσιμο και κατάλληλο εργαλείο, προσφέροντας τη δυνατότητα στους ανθρώπους να βιώνουν καταστάσεις και να κατανοούν τόσο την ίδια τους τη ζωή, όσο και τις ενέργειες των άλλων, τα κίνητρα των ενεργειών και τις συνθήκες που αυτές συμβαίνουν, καθώς και τα αποτελέσματά τους. Όπως επισημαίνει ο MacIntyre, οι ιστορίες είναι ζωντανές και προϋπάρχουν της ίδιας τους της αφήγησης, εκτός από εκείνες που ανήκουν στη σφαίρα της μυθοπλασίας. Ως εκ τούτου, τα άτομα, δεν δημιουργούν τις αφηγήσεις τους εκ του μηδενός. Αντιθέτως, για να κατανοούν την ανθρώπινη δράση, αντλούν αφηγήσεις από ένα υφιστάμενο εναποθηκευμένο σύνολο ιστοριών.

Σε σχέση με τα επίπεδα δήλωσης και οργάνωσης των αφηγήσεων, ο Wertsch²⁵⁴ πραγματοποιεί μια διάκριση μεταξύ δύο διαφορετικών. Αμφότερα θα πρέπει να ληφθούν υπόψη σε κάθε συζήτηση γύρω απ' τη συλλογική μνήμη και την ιστορική συνείδηση. Εκτός αυτών όμως, οι ισχυρισμοί του Wertsch μπορούν να αξιοποιηθούν και στο πεδίο ανάλυσης και έρευνας για την ιστορική κουλτούρα, καθώς ως έννοια σχετίζεται και με τη συλλογική μνήμη, η οποία την τροφοδοτεί με αφηγήσεις στο πεδίο της πρακτικής ζωής, αλλά και με την ιστορική συνείδηση της οποίας συνιστά αποτελεσματική εκδήλωση. Το πρώτο επίπεδο δήλωσης και οργάνωσης των αφηγήσεων αναφέρεται στις αποκαλούμενες «συγκεκριμένες αφηγήσεις». Σ' αυτές εστιάζει η διδασκαλία της Ιστορίας στο σχολείο. Πρόκειται για αφηγήσεις πολιτικο-στρατιωτικών γεγονότων μείζονος σημασίας που εμπεριέχονται στα σχολικά εγχειρίδια, στα θέματα των εξετάσεων, όπως επίσης και σε άλλου είδους κειμενικές μορφές εντός αυτού του πλαισίου. Οι «συγκεκριμένες αφηγήσεις» περιλαμβάνουν ένα χρονικά διατεταγμένο σύνολο διαφορετικών και ρητά περιγραφόμενων γεγονότων με συγκεκριμένα χωρικά και χρονικά όρια, ενώ οι φορείς τους είναι συνήθως ομάδες ή συγκεκριμένα άτομα τα οποία δρουν εξ ονόματος ή ως ηγέτες πολιτικών συλλογικοτήτων. Το δεύτερο επίπεδο οργάνωσης των αφηγήσεων συνιστούν τα «σχηματικά αφηγηματικά πρότυπα», που επικεντρώνονται σε γενικά ερμηνευτικά σχήματα της αφήγησης, παρά στα ίδια τα γεγονότα. Εκείνο που εξετάζεται στην περίπτωση αυτή δεν είναι οι λεπτομέρειες των επιλεγμένων και παρατιθέμενων γεγονότων, αλλά οι γενικές και αφηρημένες αφηγηματικές δομές που τους προσδίδουν υπόσταση μέσα

---

²⁵⁴Wertsch, J. (2004). «Specific Narratives and Schematic Narrative Templates». In: Seixas, P. (ed.), *Theorizing Historical Consciousness*. Toronto, Buffalo and London: University of Toronto Press, p. 49-62.

από μια διαδικασία κατασκευής συνδεδεμένη άμεσα με την ανθρώπινη γνωστική λειτουργία. Οι αφηρημένες δομές μπορούν να διέπουν ένα σύνολο ετερογενών συγκεκριμένων αφηγήσεων που η καθεμιά διαθέτει συγκεκριμένη σύνθεση ως προς το περιεχόμενό της (ημερομηνίες, πρωταγωνιστές κ.λπ.). Κάθε άτομο ανταποκρίνεται και αλληλεπιδρά γνωστικά με τον περίγυρό του, συλλαμβάνοντας νοήματα, αναπτύσσοντας συλλογισμούς και διατυπώνοντάς τους. Αυτή η διαδικασία όμως περιλαμβάνει ορισμένες τάσεις που διακατέχουν και διαπερνούν το άτομο σε κάθε απόπειρα ενασχόλησής του με μια κατάσταση. Με βάση αυτές τις τάσεις, τα υποκείμενα δημιουργούν αφηγηματικά σχήματα δίκην προτύπων που τα χρησιμοποιούν σχεδόν ασύνειδα όποτε καλούνται να αλληλεπιδράσουν με άλλα υποκείμενα ή καταστάσεις. Τα αφηγηματικά πρότυπα, ως βασικά δομικά στοιχεία, διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην κατασκευή των ατομικών και συλλογικών ιστοριών, ενώ εμπεριέχουν υπόρρητες και βαθιά ριζωμένες πεποιθήσεις των ατόμων. Ωστόσο, δεν μπορούν να εκληφθούν σε καμία περίπτωση ταυτόσημα κάποιας μορφής οικουμενικών αρχετύπων, μιας και ποικίλλουν από πολιτισμικό περιβάλλον σε πολιτισμικό περιβάλλον, όπως επίσης από κοινωνία σε κοινωνία κι από άτομο σε άτομο.

Συνεπώς, οι αφηγήσεις σε όλες τις μορφές τους δεν συνιστούν μόνο επικοινωνιακή δραστηριότητα, αλλά και διαδικασία νοηματοδότησης και αναπαράστασης του κόσμου. Αποτελούν όμως και μια χρονική διαδικασία, καθώς προσδίδουν νόημα στον χρόνο. Διατηρούν τις παρελθοντικές εμπειρίες ζωντανές, τις αναδιαμορφώνουν, τις ερμηνεύουν και τις μετασχηματίζουν σε ιστορία. Πιο συγκεκριμένα, ως σύνθεση των ανθρώπινων εμπειριών, οι αφηγήσεις λειτουργούν εντός του πολιτισμικού πλαισίου και παρέχουν στα κοινωνικά υποκείμενα τη δυνατότητα να κατανοούν τη φύση και τα στοιχεία της ταυτότητάς τους, καθώς επίσης και το περιεχόμενο της αλλαγής του εαυτού τους και του κόσμου τους μέσα από τη χρονική εξέλιξη. Ως εκ τούτου, η αφήγηση αποτελεί και ένα μέσο αυτογνωσίας και ευρύτερης γνώσης της πραγματικότητας των ανθρώπινων κοινωνιών, που εκφράζει και δομεί την ποικιλομορφία των συναισθηματικών, κοινωνικών και πολιτισμικών λογικών. Αυτές ενσωματώνονται τόσο στις κοινωνικές αναπαραστάσεις, όσο και στη δημόσια σφαίρα²⁵⁵, αφορώντας συγχρόνως και συνδέοντας τις τρεις διαστάσεις του χρόνου. Τα άτομα, με την αξιοποίηση των απεριόριστων δυνατοτήτων της αφηγηματικής διαδικασίας και την επεξεργασία των δομικών συστατικών στοιχείων για τη συγκρότηση των αφηγήσεων, δύνανται να εκφράζουν την κατάστασή τους και να χειραφετούν συνάμα τους εαυτούς τους

---

²⁵⁵Jovchelovich, S. (2012). «Narrative, Memory and Social Representations: A Conversation Between History and Social Psychology». *Integrative Psychological and Behavioral Science*, 46 (4), p. 440-456.

απ' αυτή. Ως ένας τρόπος σκέψης και κεντρικής λειτουργίας του ανθρώπινου νου²⁵⁶ οι ιστορικές αφηγήσεις καθίστανται χρήσιμο και εποικοδομητικό εργαλείο, προκειμένου τα υποκείμενα να θυμούνται, να περιγράφουν και να ορίζουν την πραγματικότητα, στον βαθμό που αυτή η πραγματικότητα μπορεί να προσδιοριστεί και να περιγραφεί λεκτικά με κριτήριο την ακρίβεια και όχι τη μυθοπλασία ή την επινόηση στην οποία συχνά προστρέχουν τα κοινωνικά υποκείμενα για να ικανοποιήσουν τις ατομικές ή συλλογικές τους επιδιώξεις. Μια δυνητική υποτίμηση ή μη ενδεδειγμένη θεώρηση της λειτουργίας της αφήγησης, ως έμμεσου τρόπου αναπαράστασης της βιωμένης ή της απώτερης παρελθοντικής πραγματικότητας, εκφράζει κάτι θεμελιωδώς αντίθετο προς την ανθρώπινη κουλτούρα, υποδηλώνοντας ταυτόχρονα την απουσία χρονικής οργάνωσης στη ζωή των ατόμων.

Η ιστοριογραφία, στενά συνδεδεμένη με την αφηγηματική διαδικασία, δημιουργεί διαμέσου της τελευταίας τις προϋποθέσεις για τον προσανατολισμό των ατόμων στον άξονα του χρόνου. Οι ιστορικοί, με την ανασυγκρότηση του ιστορικού παρελθόντος και την παραγωγή ιστορικών αφηγημάτων, παρέχουν στις κοινωνίες και στα υποκείμενά τους το απαραίτητο μέσο και υπόβαθρο τόσο για την αυτοσυνειδησία τους όσο και για την κατανόηση και ερμηνεία της παρελθοντικής και παροντικής εμπειρίας τους. Τα γεγονότα του παρελθόντος δεν διαθέτουν σημασία από μόνα τους. Την αποκτούν όταν προκύπτει από αυτά μια αφηγηματική δομή σε σχέση με το παρόν. Αν και η πληροφόρηση για τα γεγονότα του παρελθόντος συντελείται μέσω των κειμενικών, των εικονιστικών του ιχνών (αρχαία, φωτογραφίες, κινηματογραφικές ταινίες, επίκαιρα, έγγραφα, φωτογραφίες, μαρτυρίες κ.λπ.) ή των υλικών του καταλοίπων, δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι ανταποκρίνεται *ad hoc* σε μια μεστή νοήματος εκδοχή της πραγματικότητας του χθες. Αντιθέτως, τα σύνθετα και αποσπασματικά ίχνη του παρελθόντος χρειάζονται τη συνδρομή της αφηγηματικής λειτουργίας που τα συνενώνει διαμέσου της γλώσσας σε ένα χρονικό και αιτιακό όλο, αναδεικνύοντας το πλέγμα των σχέσεων που τα διέπουν. Η ιστορία ακολουθεί σε μεγάλο βαθμό τις ίδιες δομές με την αφήγηση, αφού προσδιορίζεται από τα δομικά χαρακτηριστικά της αρχής, της μέσης και του τέλους, μετατρέποντας μια χρονολογική διαδοχή σε διαμορφωμένη ακολουθία με νόημα²⁵⁷. Σκοπός της ιστορίας δεν είναι τόσο η συγκρότηση μιας εικόνας που μιμείται απόλυτα τα αναφερόμενα αντικείμενα ή τα εξιστορούμενα γεγονότα, μιας και αντιμετωπίζεται ως μια σύνθετη και οργανωμένη γλωσσική κατασκευή, ειδικά διαμορφωμένη και προορισμένη να

---

²⁵⁶Jameson, F. (1981). *The Political Unconscious: Narrative as a Socially Symbolic Act*. London and New York: Routledge, p. 110. Ανακτήθηκε στις 27-02-2018 από <https://thecharnelhouse.org/wp-content/uploads/2017/09/Fredric-Jameson-The-Political-Unconscious-Narrative-as-a-Socially-Symbolic-Act-1981.pdf>.

²⁵⁷Carr, D. (1991), *ό.π.*, p. 4.

αναδεικνύει ένα μέρος του παρελθόντος που αναπαριστά. Βασίζεται κατά πολύ στις επιλογές του ιστορικού και στην υποκειμενική θεώρηση που συχνά τις διέπουν. Αυτό το γεγονός καθιστά την ιστορική αφήγηση μια πράξη με λογική δομή και συνεκτική μορφή, η οποία όμως διαπερνάται από το στοιχείο της ενδεχομενικότητας κατά την ανασύσταση της παρελθοντικής πραγματικότητας στην οποία αναφέρεται, μιας και η τελευταία απουσιάζει από το παρόν και χρειάζεται να αναδυθεί στην επιφάνεια με τη βοήθεια των νοητικών εργαλείων και των μεθόδων του ιστορικού.

Η αφηγηματολογία αποκτά ιδιαίτερη σημασία στο πεδίο της αναπαράστασης της πραγματικότητας. Οι ιστορικές αφηγήσεις, όντας ο βασικός, αλλά όχι ο μοναδικός, τρόπος οργάνωσης των εμπειριών του παρελθόντος, συστέλλουν τον χρόνο και ενοποιούν τις τρεις διαστάσεις του. Διακατέχονται, δε, από μια διαρκή προσπάθεια να παρουσιαστούν οι ιστορίες που δομούν στην πιο απλή και εύληπτη μορφή τους, έτσι ώστε να αποκαλυφθούν οι βασικές συνδέσεις μεταξύ των εξιστορούμενων γεγονότων²⁵⁸ ή των ανθρώπινων επιλογών που διαδραμάτισαν ρόλο σε αυτά. Η προσέγγιση και η ανάλυση των αφηγηματικών κωδίκων και δομών των ιστορικών αφηγήσεων προάγουν την κατανόηση αναφορικά με τον τρόπο ανασυγκρότησης της ιστορικής πραγματικότητας, παρέχοντας παράλληλα τα εχέγγυα για τη χαρτογράφηση τόσο της ιστορικής συνείδησης και της ιστορικής κουλτούρας, όσο και του κοσμοθεωρητικού και ιδεολογικού γίνεσθαι των ατόμων, ως απόληξης του πολιτισμικού περιβάλλοντος και του αξιακού πλαισίου εντός του οποίου εκδηλώνονται. Ο Topolski, του οποίου η θέση για την ιστορική αφήγηση θα παρουσιαστεί στη συνέχεια, τονίζει την ανάγκη αποκωδικοποίησης των αφηγηματικών και προσληπτικών σχημάτων των παραγόντων οι οποίοι εμπλέκονται άμεσα στην ιστορική εκπαίδευση, δηλαδή παραδείγματος χάρη των εκπαιδευτικών που διδάσκουν το μάθημα και των μαθητών. Στο επίκεντρο των δομών των ιστορικών τους αφηγήσεων, μπορούν μέσω της ανάλυσης να αναδειχθούν συγκεκριμένες αναγνώσεις της ιστορικής πραγματικότητας, ερμηνείες, στερεότυπα, αντιλήψεις και ιδεολογικοί προσανατολισμοί σε συγκεκριμένα συστήματα. Η αξιοποίηση αυτής της καταγραφής μπορεί να συμβάλει καθοριστικά, αφενός, στην πληρέστερη κατανόηση των λειτουργιών της αφήγησης και, αφετέρου, στο πώς τα άτομα συγκροτούν νοητικούς κόσμους με αναφορές στο παρελθόν. Η κατανόηση του τρόπου συγκρότησης αυτών των νοητικών κόσμων του παρελθόντος συμβάλλει προς την κατεύθυνση του προσδιορισμού των γνωρισμάτων και των μηχανισμών της ιστορικής κουλτούρας.

---

²⁵⁸Nowakowa, I. (1990). «Historical Narration and Idealization». In: Topolski, J. (ed.). *Narration and Explanation: Contributions to the Methodology of the Historical Research*. Amsterdam & Atlanta: Rodopi, p. 35.

2.4.2. Τα επίπεδα της ιστορικής αφήγησης μέσα από την οπτική του Jerzy Topolski

Ο Topolski²⁵⁹ εκκινεί την προσέγγισή του με την παραδοχή ότι είναι ιδιαιτέρως χρήσιμο και απαραίτητο για την επιτυχημένη διδασκαλία της Ιστορίας να ληφθούν υπόψη οι εξελίξεις, τα επιτεύγματα και οι τάσεις στον χώρο της επιστημολογίας και της θεωρίας της ιστορίας. Αναφερόμενος στις ιστορικές αφηγήσεις, θεωρεί πως τόσο αυτές που εμπεριέχονται στα σχολικά εγχειρίδια της Ιστορίας όσο και εκείνες που παράγονται και εκφέρονται με άμεσο τρόπο από τους εκπαιδευτικούς στις σχολικές αίθουσες διαθέτουν μια δομή και ένα περιεχόμενο. Και τα δύο συνιστούν αποτέλεσμα της λειτουργίας διαφορετικών μηχανισμών διανοητικής και κοινωνικής φύσεως. Η παραδοσιακή φιλοσοφία της ιστορίας, εστιάζοντας περισσότερο στη λογική δομή της ιστοριογραφίας και κυρίως στα λογικά μοντέλα αιτιολόγησης, έθετε στο περιθώριο τους μηχανισμούς συγκρότησης της ιστορικής αφήγησης. Όμως, όπως συμπληρώνει ο Topolski, είναι σχεδόν ανέφικτο να επέλθει πρόοδος στη διδασκαλία του αντικειμένου, αγνοώντας τις πρακτικές των εκπαιδευτικών. Το απαραίτητο εργαλείο για να πραγματωθεί η ανάλυση των πρακτικών τους είναι η εξέταση των δομικών στοιχείων και των λειτουργιών της ιστορικής αφήγησης. Ειδικότερα στο πεδίο της ιστορικής εκπαίδευσης, προκύπτουν δύο αναγκαιότητες. Η πρώτη αφορά τη διερεύνηση των ιστορικών αφηγήσεων που απευθύνονται στους μαθητές, καθώς επίσης και την ικανότητά τους να διαμορφώσουν ιστορική σκέψη. Η έτερη αναγκαιότητα αναφέρεται στην ανάλυση των στάσεων των εκπαιδευτικών απέναντι στις ιστορικές αφηγήσεις, προκειμένου να συγκροτηθούν μοντέλα διδασκαλίας της Ιστορίας με βάση τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που εμφανίζουν.

Ο Topolski, αναπτύσσοντας τη θέση του για την ιστορική αφηγηματολογία, διακρίνει τρεις δομές ή αλλιώς τρία επίπεδα στην ιστορική αφήγηση:

α) Το επιφανειακό ή πληροφοριακό (λογικό και γραμματικό) επίπεδο: Σε αυτή την πρώτη δομή της ιστορικής αφήγησης κυρίαρχη θέση καταλαμβάνουν οι λογικές δομές, οι οποίες αξιοποιούνται για τη μεταβίβαση των πληροφοριών του παρελθόντος. Το επίπεδο αυτό συγκροτούν μικρές ή μεγαλύτερες ακολουθίες από ιστορικές προτάσεις που όλες μαζί σχηματίζουν αφηγηματικά σύνολα. Υπάρχουν διάφορα είδη προτάσεων. Η κλασική ιστορική

---

²⁵⁹Topolski, J. (2006). «The Structure of Historical Narratives and the Teaching of History». In: Carretero, M., Voss, J. (eds.), *Learning and Reasoning in History: International Review of History Education (Vol. 2)*. New York: Routledge, p. 9-22.

πρόταση, για παράδειγμα, έχει δηλωτικό-αναφορικό χαρακτήρα. Τα υπόλοιπα είδη προτάσεων είναι οι ερωτηματικές, οι υποθετικές, οι προστακτικές κ.λπ., κατέχοντας όμως στην ιστορική αφήγηση επικουρικό ρόλο. Υπηρετούν κυρίως τον σκοπό της επιχειρηματολογίας της ρητορικής, της αξιολόγησης των γεγονότων κ.λπ., συγκαλύπτοντας συχνά δηλωτικές προτάσεις. Το χαρακτηριστικό γνώρισμα των ιστορικών προτάσεων είναι ότι προσδιορίζονται από τον χώρο και τον χρόνο και αυτό δύναται να υποδηλώνεται με ρητό ή σιωπηρό τρόπο. Ωστόσο, η συνάφεια που παρέχεται από τα δύο αυτά πλαίσια, δηλαδή του χώρου και του χρόνου, δεν κρίνεται ως επαρκής συνθήκη για τις ιστορικές αφηγήσεις. Χρειάζεται να προστεθεί και η συνάφεια του περιεχομένου της ιστορικής αφήγησης, έτσι όπως αυτό αρθρώνεται σε αναφορά με ένα ιστορικό υποκείμενο, συνυφασμένο με ένα έθνος ή κράτος, μια κοινωνική ομάδα ή ένα μέρος της, μια κοινωνική τάξη ή ένα άτομο. Η συνάφεια των ιστορικών προτάσεων είναι πολυδιάστατη, διασυνδέοντας ακολουθίες ιστορικών προτάσεων, καθώς επίσης και σύνολα ακολουθιών μεταξύ τους. Οι ακολουθίες ιστορικών προτάσεων συνιστούν αφηγηματικά σύνολα πρώτου βαθμού, ενώ οι ακολουθίες που συγκροτούνται από επιμέρους ακολουθίες ιστορικών προτάσεων χαρακτηρίζονται ως αφηγηματικές ολότητες υψηλότερων βαθμών, ανάλογα με το πλήθος των ακολουθιών που τις συναπαρτίζουν. Μια ιστορική αφήγηση εξεταζόμενη μέσα από το πρίσμα του λογικού και γραμματικού επιπέδου είναι ή πρέπει να είναι μια δομή εμφορούμενη από συνάφεια. Οι ιστορικές προτάσεις που αποτελούν τη δομή εμπλουτίζουν περαιτέρω το ατομικό τους περιεχόμενο μέσω της ένταξής τους στα περιεχόμενα αφηγηματικών ολοτήτων διαφορετικών βαθμών. Στη σύζευξη των νοημάτων των ιστορικών προτάσεων σημαντική είναι η συμβολή ορισμένων μερών του λόγου, όπως των συνδέσμων.

β) Το *ρητορικό επίπεδο* ή *επίπεδο της πειθούς*: Πρόκειται για το επίπεδο των αφηγήσεων στο οποίο «επικοινωνούνται» οι πεποιθήσεις του ιστορικού στους αναγνώστες. Οι πεποιθήσεις του ιστορικού είναι διττές και αφορούν τόσο τη βεβαιότητά του ότι η αφήγησή του εμπεριέχει την αλήθεια και είναι επαρκώς τεκμηριωμένη σε γεγονοτολογικό επίπεδο και σε επίπεδο αιτιωδών συναφειών όσο και τις διαφορετικές πεποιθήσεις που εκδηλώνει σε σχέση, αφενός, με την παροντική ή την παρελθοντική πραγματικότητα και, αφετέρου, σε σχέση με τον επιστημονικό του κλάδο. Ο Topolski υποστηρίζει πως όλες οι αφηγήσεις εμπεριέχουν το στοιχείο της ρητορικής και είναι αδύνατο να διαχωριστεί το πληροφοριακό περιεχόμενο από το στοιχείο της πειθούς. Η άσκηση πειθούς στα ιστοριογραφικά κείμενα επιτυγχάνεται στο πλαίσιο τριών διαδικασιών: i) της εξέτασης της γνώσης και του αξιακού συστήματος των αναγνωστών, ii) της σύνθεσης του κειμένου της ιστορικής αφήγησης κατά τέτοιο τρόπο που να επιτρέπει τη μετάδοση των πεποιθήσεων του ιστορικού και iii) της χρήσης σχημάτων λόγου και ρητορικών

μέσων που παρέχουν τη δυνατότητα στον ιστορικό να διατυπώνει με άμεσο ή έμμεσο τρόπο τις πεποιθήσεις του, συγκαλύπτοντάς τες συχνά με τον μανδύα της αντικειμενικής θεώρησης και της ουδετερότητας. Ένα από τα αρχικά βήματα κατά τη διαδικασία συγκρότησης των ιστορικών αφηγήσεων είναι η επιλογή και η ιεράρχηση των πληροφοριών που συνθέτουν τις αφηγηματικές δομές, αφενός, σύμφωνα με τις γνώσεις και το αξιακό πλέγμα των αναγνωστών, και, αφετέρου, σε συνάρτηση με τις πεποιθήσεις τις οποίες μεταβιβάζει ο ιστορικός διαμέσου του κειμένου του. Η επιλογή του περιεχομένου στις ιστορικές αφηγήσεις, ειδικότερα, χαρακτηρίζεται από την απουσία της αναφοράς στο σύνολο των ιστορικών δεδομένων, μιας και ο ιστορικός επικαλείται μόνο ένα μέρος των ιστορικών πληροφοριών, για να τεκμηριώσει και να δομήσει τη δική του εκδοχή του παρελθόντος. Το γεγονός αυτό εκ των προτέρων δημιουργεί προσχώσεις στην επιδιωκόμενη αποτύπωση της ιστορικής αλήθειας. Οι μεθοδολογικές αποφάσεις και η υποκειμενικότητα του ιστορικού εν τέλει επισκιάζουν κάθε προοπτική αντικειμενικής ιστορικής θεώρησης, καθιστώντας την ιστορική αλήθεια σε σημαντικό βαθμό απροσπέλαστη ή ρομαντικά ουτοπική. Ως προς την ιεράρχηση των πληροφοριών, διακρίνονται δύο επίπεδα. Στο πρώτο επίπεδο που συμβαίνει παράλληλα με τη διαδικασία της επιλογής των ιστορικών πληροφοριών, ο ιστορικός από ένα σύνολο διαθέσιμων ιστορικών δεδομένων, προκρίνει για το περιεχόμενο της αφήγησής του εκείνες τις πηγές που θεωρεί μείζονος σημασίας για την επαρκή τεκμηρίωση της υιοθετούμενης οπτικής γωνίας για το παρελθόν. Κατ' αυτόν τον τρόπο, εξυπηρετούνται οι λειτουργίες του ρητορικού και του πληροφοριακού επιπέδου της ιστορικής αφήγησης. Το δεύτερο επίπεδο της ιεράρχησης περιλαμβάνει την αξιολόγηση των ήδη επιλεγμένων ιστορικών πληροφοριών. Η επιλογή και η ιεράρχηση επιτελούν έναν κρίσιμο ρόλο στη δόμηση της αφήγησης από τον ιστορικό, ειδικά αν λαμβάνουν υπόψη τους τη γνώση του ακροατηρίου της αφήγησης, αλλά και τις ικανότητές του να σκέφτεται ιστορικά. Ο Topolski, αποδίδοντας στα ιστορικά κείμενα ρητορικό χαρακτήρα, διακρίνει τρεις διαδικασίες με ξεχωριστή ρητορική αξία: i) την επιλογή της στάσης του αφηγητή σε σχέση με τα ιστορούμενα γεγονότα, τις καταστάσεις ή τα άτομα στα οποία αναφέρεται η ιστορική αφήγηση, ii) τον διαχωρισμό των αφηγήσεων σε χρονολογικά και δομικά αφηγηματικά σύνολα και iii) την επιλογή του κατάλληλου λεξιλογίου, έτσι ώστε να εξυπηρετεί την πληρέστερη εκφορά των πληροφοριών του ιστορικού περιεχομένου, καθώς και τη μετάδοση των πεποιθήσεων του ιστορικού. Ως προς αυτό το τελευταίο, αξίζει να σημειωθεί η άποψη του Topolski ότι το επιλεγμένο λεξιλόγιο από μέρους του ιστορικού κατά τη συγκρότηση των αφηγήσεων βρίσκεται σε συνάφεια με τις αντιλήψεις του και τις ιδεολογικές του απόψεις, έτσι όπως αυτές αποτυπώνονται στο περιεχόμενο και στο ύφος των κειμένων, εξυπηρετώντας ανάμεσα στα άλλα τον σκοπό της άσκησης πειθούς. Πιο συγκεκριμένα, το

ιστορικό λεξιλόγιο διακρίνεται σε: i) καθολικές γλωσσικές συμβάσεις, χρησιμοποιούμενες από την ιστορική κοινότητα ως εργαλεία για την παραγωγή προφορικού ή γραπτού λόγου, ii) ρητορικούς τρόπους, όπως μεταφορές, μετωνυμίες, συνεκδοχές κ.λπ. και iii) λέξεις με συναισθηματικό ή ιδεολογικό φορτίο (π.χ. επανάσταση, πλήθος, όχλος, έθνος, πατρίδα κ.λπ.). Ο Topolski ταξινομεί τα ρητορικά μέσα στην ιστορική αφήγηση σε δύο κατηγορίες. Την πρώτη αποτελούν τα ρητορικά πλαίσια (rhetorical frames) των αφηγηματικών συνόλων. Αυτά διαμορφώνουν το γενικό κλίμα της αφήγησης, αποτυπώνοντας τη στάση του ιστορικού απέναντι στο εξεταζόμενο θέμα, ενώ στη δεύτερη κατηγορία ανήκουν οι ρητορικοί τρόποι (rhetorical tropes) που χρησιμοποιούνται απ' τους ιστορικούς. Κάθε ρητορικό πλαίσιο, κυριολεκτικό είτε μεταφορικό, μπορεί να ανήκει σε έναν από τους ακόλουθους τύπους: i) ρητορικό, ii) απολογητικό, iii) πανηγυρικό, iv) καταφατικό/επιβεβαιωτικό, v) αποδοκιμαστικό και vi) δυνητικά ουδέτερο/ αντικειμενικό. Τα ρητορικά πλαίσια εμπεριέχουν το στοιχείο της πειθούς και λειτουργούν ως οιονεί όχημα για τη διάχυση των πεποιθήσεων του ιστορικού μέσω του ιστορικού αφηγήματος. Τα μεταφορικά πλαίσια, απ' την άλλη, συμβάλλουν στη μετάδοση του πληροφοριακού περιεχομένου των κειμένων. Εκτός αυτού, με τη βοήθεια των μεταφορών και των μεταφορικών εκφράσεων ο ιστορικός παρουσιάζει τα σύνθετα και δυσνόητα ζητήματα με τον κατάλληλο τρόπο, ώστε να διευκολύνεται, αφενός, η κατανόησή τους και, αφετέρου, η οπτικοποίηση της πραγματικότητας του παρελθόντος που ανασυστήνεται διαμέσου των ιστορικών τεκμηρίων.

γ) *Το θεωρητικό - ιδεολογικό επίπεδο ή επίπεδο ελέγχου*: Το περιεχόμενο και η μορφή των δύο προηγούμενων επιπέδων της ιστορικής αφήγησης εξαρτάται, όπως διατείνεται ο Topolski, από το περιεχόμενο του τρίτου επιπέδου, το οποίο αποκαλείται θεωρητικό/ιδεολογικό. Σε αυτό δεν εντοπίζονται μόνο η συνειδητή γνώση ή η ιδεολογία, αλλά και οι λιγότερο συνειδητοί μηχανισμοί που ασκούν επιρροή στη διαμόρφωση της οπτικής του ιστορικού για τον κόσμο, καθώς και στον τρόπο κατασκευής των ιστορικών αφηγήσεων. Τέτοιου είδους μηχανισμούς συνιστούν οι θεμελιώδεις ιστορικοί μύθοι. Αυτοί διαπερνούν το πολιτισμικό περιβάλλον μέσα στο οποίο ο ιστορικός συγκροτεί τα αφηγήματά του για το παρελθόν. Σύμφωνα με τον ορισμό του Topolski, ο ιστορικός μύθος είναι ένα στοιχείο ή ένα φαινόμενο στερούμενο επαληθευσιμότητας. Λειτουργεί και ενυπάρχει στη συνείδηση και στη νοοτροπία της κοινωνίας και των ερευνητών. Ένας μύθος αντλεί την ισχύ του από δύο πηγές²⁶⁰. Η πρώτη

---

²⁶⁰Skorzynska, I., Wachowiak, A. (2017). «Deconstructing the Myth of the ‘Wicked German’ in Northern and Western Parts of Poland: Local Approaches to Cultural Heritage». In: Dobre, C.F., Ghiță, C.E. (eds.), *Quest For a Suitable Past: Myths and Memory in Central and Eastern Europe*. Budapest & New York: Central European University Press, p. 52-53.

αφορά μια ορισμένη ερμηνεία του κόσμου, βαθιά ριζωμένη σε μια συγκεκριμένη κοινωνία. Τη δεύτερη πηγή συνιστά η συνεχής διαδικασία που συνδέεται με την επιστημονική εξέλιξη και την τάση της αναίρεσης ή της υπονόμησης ορισμένων ισχυρισμών. Το γεγονός αυτό οδηγεί συχνά στη στασιμότητα και στη μυθοποίηση των ισχυρισμών. Οι μύθοι, όπως ακριβώς και η μνήμη, έχουν πολιτισμικό χαρακτήρα. Μπορεί μέσα στον χρόνο να μεταβάλλουν το περιεχόμενό τους και να επανακαθορίζονται σε σχέση με τις πρακτικές που αφορούν το παρελθόν, όπως για παράδειγμα η συγγραφή της ιστορίας, η ανέγερση ιστορικών μνημείων και ο εορτασμός των εθνικών επετείων. Ο Πολωνός ιστορικός διακρίνει τέσσερα είδη ιστορικών μύθων²⁶¹:

- Τους μύθους που περιλαμβάνουν ιστορίες για την απαρχή του κόσμου, τους ανθρώπους, τις φυλές, τα έθνη ή τα κράτη.
- Τους μύθους που αναφέρονται σε μελλοντικούς σχεδιασμούς ή εγχειρήματα (π.χ. ο μύθος της κομμουνιστικής/σοσιαλιστικής κοινωνίας).
- Τον ιστοριογραφικό μύθο.
- Τον θεμελιώδη/ιδρυτικό μύθο.

Ο τρόπος σκέψης του ιστορικού και η φαντασία του καθοδηγούνται με έναν σχεδόν ασύνειδο και αναπόδραστο τρόπο από τους θεμελιώδεις μύθους. Οι αφηρημένες αυτές ερμηνευτικές δομές καθιστούν μεν εφικτή την αναπαράσταση και κατασκευή των αφηγημάτων, δυσεπίτευκτη δε την αξιολογική ουδετερότητα στο έργο του ιστορικού. Ωστόσο, αποκτούν ιδιαίτερη αξία η χαρτογράφηση και η αποκωδικοποίηση των εν λόγω ερμηνευτικών σχημάτων που διαμορφώνουν σε σημαντικό βαθμό τις πεποιθήσεις του ιστορικού (αλλά και όλων όσοι διδάσκουν το μάθημα της Ιστορίας στην εκπαίδευση), προσδιορίζοντας την οπτική γωνία θέασής του για το παρελθόν. Ο Topolski εντοπίζει στην ιστορική σκέψη και στα ζητήματα του παρελθόντος που διερευνά τους εξής θεμελιώδεις μύθους:

- i) Ο *μύθος της εξελικτικής προόδου* συνίσταται στην άποψη ότι οι προγενέστερες χρονικά καταστάσεις διακατέχονται από το αρχέγονο και λιγότερο ανεπτυγμένο στοιχείο έναντι των μεταγενέστερα διαμορφωμένων πραγματικοτήτων στις οποίες μετασχηματίζονται.
- ii) Ο *μύθος της επανάστασης* συνδέεται στενά με αυτόν της εξέλιξης και ταυτίζεται με την πεποίθηση ότι κάποια γεγονότα ή περιστατικά διαθέτουν την ισχύ να διαχωρίζουν την ιστορική διαδικασία σε ευδιάκριτα χρονολογικά τμήματα που έχουν σχηματιστεί από σημαντικές ρήξεις της ιστορικής συνέχειας. Τα τμήματα αυτά απαρτίζονται από αλυσίδες

---

²⁶¹Bembem, A., Borysławski, R., Jajszczok, J., Gajda, J. (eds.) (2015). *Cryptohistories*. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, p. 118.

καταστάσεων όπου το πριν και το μετά μεταβάλλονται προς το καλύτερο ή το χειρότερο, εξαιτίας συγκεκριμένων κοσμοϊστορικών γεγονότων όπως οι επαναστάσεις (π.χ. η Γαλλική ή η Οκτωβριανή Επανάσταση).

- iii)** Ο *μύθος της μεγαλοπρέπειας και της εξιδανίκευσης ιστορικών περιόδων, γεγονότων και πτυχών του παρελθόντος* στην ιστορία χαρακτηρίζεται από την ιδεαλιστική προσέγγιση των όσων έχουν συμβεί στο χθες. Το αίσθημα πως το παρελθόν υπερέχει του παρόντος προκύπτει από τη σύγκριση μεταξύ της εμπειρίας της υφιστάμενης πραγματικότητας και της πραγματικότητας των παλαιότερων ιστορικών περιόδων που λόγω της απουσίας της δεν μπορεί να βιωθεί και κατ' επέκταση να καταστεί αντιληπτή με άμεσο τρόπο. Η απουσία αυτή εξιδανικεύει το παρελθόν και του προσδίδει μεγαλοπρεπή υπόσταση στον νοητικό κόσμο του ιστορικού, την οποία ενισχύουν περαιτέρω οι ιδεολογικές του πεποιθήσεις. Μέσα από την επιλογή και την έμφαση σε κατάλληλα γεγονότα, προσωπικότητες ή καταστάσεις, ο ιστορικός προσεγγίζει την εμπειρία του χθες χρησιμοποιώντας το πρίσμα υψηλών ιδεωδών, όπως π.χ. αυτών της ελευθερίας, της ανεκτικότητας, της θρησκείας, του σοσιαλισμού ή της εθνικής ιδέας, με σκοπό την ενσωμάτωσή τους στο ιστορικό του αφήγημα. Ο μύθος της μεγαλοπρέπειας αποτελεί το κατεξοχήν συστατικό στοιχείο για τη συγκρότηση των αποκαλούμενων «μεγάλων» ιστορικών αφηγημάτων.
- iv)** Ο *μύθος της συνάφειας, της συνέχειας ή της αλληλουχίας* συνίσταται στην τάση του ιστορικού να παρουσιάζει ένα σύνολο γνώσεων στην ιστορική αφήγηση με τέτοιο τρόπο, ώστε να αποφεύγει τις γνωστικές ασυμφωνίες. Τα ενδεχόμενα κενά που προκύπτουν στην περιγραφή των γεγονότων επικαλύπτονται από τον ιστορικό λόγο τεχνηέντως με τη συνδρομή απλουστευτικών εξηγήσεων ή ακόμα και συνωμοσιολογικών θεωριών. Η ιστορική αφήγηση συγκροτείται συνεπώς υπό το άχθος μιας επιζητούμενης και αναγκαίας συνάφειας των γεγονότων, προκειμένου να εξασφαλιστεί η συνθήκη της συνέχειας που εξαλείφει και επικαλύπτει κάθε ενδεχόμενο ρήγμα στην εικόνα της περιγραφόμενης ιστορικής πραγματικότητας. Ο μύθος της συνάφειας αποτελεί, ως επί το πλείστον, δομικό συστατικό των εθνοκεντρικών αφηγημάτων.
- v)** Ο *μύθος της ύπαρξης μιας πολυπαραγοντικής αιτιότητας ανεξάρτητης από τη βούληση και τη δράση των ανθρώπων* εκλαμβάνει τις αλλαγές που συμβαίνουν στην ιστορία ως αποτέλεσμα της επίδρασης διαφόρων παραγόντων. Προκειμένου ο ιστορικός να εξηγήσει τα γεγονότα του παρελθόντος και τις ανθρώπινες πράξεις ή αποφάσεις που τα διαμόρφωσαν, επικαλείται κάθε φορά στους ισχυρισμούς του τους κατάλληλους παράγοντες, οι οποίοι σύμφωνα με την οπτική του επέδρασαν σε αυτά.

- vi)** Ο *μύθος της ανθρώπινης δημιουργίας της ιστορίας, κυρίως λόγω της δράσης εξαιρετικών ηγετών*, είναι αντίστροφος προς αυτόν της αιτιότητας. Έχει ως χαρακτηριστικό του γνώρισμα την τάση του ιστορικού να επικεντρώνει την προσοχή του στα ιστορικά υποκείμενα του παρελθόντος και συγκεκριμένα στα κίνητρά τους, στις σκέψεις, στα ενεργήματά τους και στις διαμάχες τους, χωρίς όμως να λαμβάνονται υπόψη τα όρια της ελευθερίας και οι συνθήκες εντός των οποίων έδρασαν οι ηγεσίες και έλαβαν αυτές τις αποφάσεις. Στον μύθο της ανθρώπινης δημιουργίας της ιστορίας, η δράση και η βούληση των ατόμων φетиχοποιούνται και υπερεκτιμώνται, ενώ συγχρόνως ανάγονται στον κύριο ρυθμιστικό παράγοντα της ιστορικής δυναμικής.
- vii)** Ο *μύθος της αιτιοκρατίας* (του ντετερμινισμού) διακατέχεται από την αντίληψη ότι όλοι οι παράγοντες και οι ανθρώπινες επιλογές ή ενέργειες καθορίζονται από ορισμένες δυνάμεις υπερβαίνουσες τον ανθρώπινο παράγοντα. Η ιστορική εξέλιξη νοείται, κατά συνέπεια, ως αποτέλεσμα της επίδρασης εξωανθρώπινων καταστάσεων, νομοτελειών, υποβαθμίζοντας επί της ουσίας τον ρόλο των ιστορικών υποκειμένων, ατομικών και συλλογικών, στη διαμόρφωση του ρου της ιστορίας.

Όπως γίνεται φανερό, ειδικά το τρίτο επίπεδο των ιστορικών αφηγήσεων χαρακτηρίζεται από ένα σύνολο ετερογενών στοιχείων που καθιστούν τη δόμηση της παρελθοντικής πραγματικότητας και τη μετάδοση των πεποιθήσεων του ιστορικού στο κοινό (μέσω του αφηγήματος) μέρη μιας σύνθετης διαδικασίας, βρίθουσας από υποβόσκουσες εντάσεις, αφηρημένα ερμηνευτικά σχήματα και υπόρρητους μηχανισμούς. Οι εντάσεις που καταγράφονται, όπως επισημαίνει ο Topolski, ανήκουν σε δύο είδη. Το πρώτο είδος περιλαμβάνει, απ' τη μια, την ατέρμονα διαδικασία δημιουργίας νέων αναπαραστάσεων για το παρελθόν και την επαλήθευση της εγκυρότητάς τους, ενώ, απ' την άλλη, τη μυθοποίηση της ανακλύπτουσας γνώσης ως απόρροια της απροθυμίας του ανθρώπου να τιθαसेύσει τις δικές του ερμηνείες ή θεωρίες για το παρελθόν. Στο δεύτερο είδος οι εντάσεις ανακλύπτουν μέσα από την αντιπαράθεση μεταξύ του μη επιστημονικού ιδεολογικο-κοσμοθεωρητικού πλέγματος του ιστορικού (πολιτικό, θρησκευτικό, κοινωνικό, ταξικό, φιλοσοφικό κ.λπ.) και της ερευνητικής δεοντολογίας που διέπει την επιστημονική κοινότητα. Οι εγχαραγμένες ιδεολογίες, συνυφασμένες με τις πεποιθήσεις και τη συγκρότηση της κοσμοθεωρίας του ιστορικού, ωθούν τις αφηγήσεις κάθε φορά προς την υιοθέτηση της κατάλληλης ρητορικής, έτσι ώστε να συνάδει με αυτές. Αντιθέτως, η ερευνητική δεοντολογία και το πλαίσιο των συμβάσεων, των συμπεφωνημένων πρακτικών και των επιστημολογικών κριτηρίων που την προσδιορίζουν, δημιουργεί τις προϋποθέσεις για ουδέτερη και απαλλαγμένη από το βάρος των πεποιθήσεων

προσέγγιση του παρελθόντος, κατά τη διάρκεια της μελέτης του και της αφηγηματικής του ανασύστασης.

Οι ιστορικές αφηγήσεις αποτελούν τον κατεξοχήν τρόπο αναδόμησης και παρουσίασης της εμπειρίας του παρελθόντος. Προφορικές ή γραπτές, εικονιστικές ή ενταγμένες σε πολυτροπικά ψηφιακά περιβάλλοντα, υλικές ή άυλες, αξιοποιούν το επικοινωνιακό στοιχείο και διαμέσου της ακολουθίας των γλωσσικών σημείων, των εικονιστικών μέσων, των καταλοίπων του υλικού πολιτισμού, των συμβολικών τεχνουργημάτων ή των τόπων μνήμης αναπαριστούν την πραγματικότητα των ιστορικών γεγονότων, συμβάλλοντας προς την κατεύθυνση της νοηματοδότησής τους από τις κοινωνίες. Η διατύπωση συγκεκριμένων ιστοριών για το παρελθόν και η αφηγηματική παρουσίαση των ιστορικών εμπειριών αποτελούν τα προϊόντα μιας ανθρώπινης λειτουργίας που περιγράφει, ανασυγκροτεί και ερμηνεύει όσα συνέβησαν στο απώτερο ή πρόσφατο παρελθόν. Αυτή η ανασύσταση της ανθρώπινης εμπειρίας, προσλαμβάνοντας τον χαρακτήρα κατασκευής, δεν στοχεύει αποκλειστικά και μόνο στη διάσωση του ιστορικού παρελθόντος και στην παραγωγή ιστορικής γνώσης τόσο εντός του πλαισίου της ακαδημαϊκής κοινότητας όσο και στη δημόσια σφαίρα ή σε άλλα πεδία της κοινωνικής ζωής. Συνεισφέρει εκτός των άλλων στην οικοδόμηση της ιστορικής και εθνικής ταυτότητας και συνέχειας, στη διατήρηση και την ενδυνάμωση των συνεκτικών δεσμών, της συλλογικής μνήμης και των ιδιαίτερων πολιτισμικών στοιχείων ενός έθνους ή μιας ομάδας ατόμων, στον αυτοπροσδιορισμό και ετεροπροσδιορισμό των κοινωνικών υποκειμένων στον κόσμο, στον προσανατολισμό των ατόμων στον χρόνο, στην καλλιέργεια της ιστορικής συνείδησης και στη διαμόρφωση, την παραγωγή και τη διάχυση της ιστορικής κουλτούρας.

2.4.3. Η λειτουργία και οι τύποι της ιστορικής αφήγησης

Ο Rüsen, εστιάζοντας στο ζήτημα προσδιορισμού της αφήγησης, υποστηρίζει πως πρόκειται για διανοητική διαδικασία, συνδεδεμένη με την ικανότητα των ατόμων να συγκροτούν νοήματα. Εντός αυτών των νοημάτων ενυπάρχει μια ποσότητα γνώσης, όπως επίσης και μια ηθική σκοπιά, η οποία καθορίζει ως έναν βαθμό τη δράση. Τα νοήματα εκδηλώνονται πρωτίστως στο πεδίο της ζωής, όπου η διάδοσή τους λαμβάνει χώρα με επικοινωνιακό τρόπο. Οι κοινωνικές ομάδες, αξιοποιώντας τη γνώση και τη δυνατότητα της χρήσης των συγκροτούμενων αφηγήσεων τους, μοιράζονται από κοινού ένα σύνολο αφηγημάτων του παρελθόντος, του παρόντος, αλλά και του μέλλοντος. Τα παραγόμενα

αφηγήματα λειτουργούν προσδιοριστικά απέναντι στον εκάστοτε πολιτισμό μέσα στον κόσμο και στον άξονα του χρόνου²⁶².

Πέραν αυτού, ο Rüsen συνδέει τις ιστορικές αφηγήσεις και με την ιστορική συνείδηση²⁶³. Πιο συγκεκριμένα, θεωρεί πως αποτελούν ένα σύστημα διανοητικών λειτουργιών με σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της ιστορικής συνείδησης των ατόμων αλλά και της ιστορικής τους κουλτούρας. Η αφήγηση συλλαμβάνεται ως η θεμελιώδης μορφή, χάριν της οποίας η ιστορική συνείδηση εκπληρώνει τη λειτουργία του προσανατολισμού στον χρόνο. Σκοπός της αναδεικνύεται ο μετασχηματισμός του παρελθόντος σε μια μεστή νοήματος ιστορία που προσδίδει συνάφεια, οργάνωση και σημασία στα θραυσματικά και άναρχα ίχνη των γεγονότων, καθώς και στις ανθρώπινες δράσεις του παρελθόντος.

Συντασσόμενος με την άποψη του White, ο Rüsen εκλαμβάνει την αφήγηση ως μια διαδικασία ταυτόσημη του ποιείν, δηλαδή ως δημιουργία ή παραγωγή ενός πλέγματος οργανωμένων χρονικών εμπειριών, ικανών να ανταποκρίνονται στην ανάγκη προσανατολισμού των ατόμων στον χρόνο. Το αποτέλεσμα των διανοητικών διεργασιών της ιστορικής σκέψης που ενεργοποιούν τη δημιουργική δραστηριότητα παραγωγής αυτών των δομών, παρέχοντας τον προσανατολισμό στον χρόνο, είναι η αφηγηματική συγκρότηση της ιστορίας. Υπερνικώντας τα όρια της θνησιμότητας και ευαλωτότητας της ανθρώπινης ύπαρξης, οι χρονικές εμπειρίες του παρελθόντος ζωντανεύουν μέσω των αφηγήσεων και προσλαμβάνουν τη μορφή μιας πράξης που καταλύει τους περιορισμούς που θέτει ο χρόνος. Αν και οι ιστορικές αφηγήσεις ορίζονται κυρίως από την ενασχόλησή τους με τα γεγονότα και όχι με τις μυθοπλασίες, μια τέτοια διαφοροποίηση είναι προβληματική σύμφωνα με τον Rüsen. Αυτό διότι η έννοια της ιστορίας που συγκροτούν οι αφηγήσεις ξεπερνά τη διάκριση μεταξύ γεγονότος και μυθοπλασίας. Στην ιστοριογραφία, συνεπώς, θα ήταν τουλάχιστον παραπλανητικός και θετικιστικός ο ισχυρισμός ότι κάθε στοιχείο της είναι μυθοπλαστικό, εφόσον αυτό δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως γεγονός, υπό την έννοια του αδιάσειστου στοιχείου πληροφόρησης.

Μια ιστορική αφήγηση δεν μπορεί να αναλυθεί εμβριθώς ούτε και να γίνει κατανοητή με απλοϊκά ερμηνευτικά σχήματα ή θεωρήσεις εμφορούμενες από τις αρχές του λογικού θετικισμού. Όντας μακριά από το στοιχείο της υπεραπλούστευσης, η αφήγηση μπορεί να καταστεί μια λύση για το πώς μετασχηματίζουμε τη γνώση σε λόγο²⁶⁴. Η προοπτική της

---

²⁶²Rüsen, J. (2017), *ό.π.*, p. 26.

²⁶³Rüsen, J. (2005), *ό.π.*, p. 81.

²⁶⁴Levesque, S. (2017). «History as a GPS: On the Uses of Historical Narrative for French Canadian Students' Life Orientation and Identity». *London Review of Education*, 15 (2), (July 2017), p. 227-241.

κατανόησης της φύσης της και των δομικών της χαρακτηριστικών, τέμνεται από την ανάγκη συνειδητοποίησης της ιδιαιτερότητάς της, η οποία συνίσταται στις τρεις ακόλουθες ιδιότητες και στη συστηματική τους σχέση²⁶⁵:

i) Η αφήγηση συνδέεται με το μέσο της μνήμης, καθώς κινητοποιεί τις εναποθηκευμένες παρελθοντικές εμπειρίες που βρίσκονται στα αρχεία της. Εξαιτίας αυτού, καθίσταται εφικτή η κατανόηση της εμπειρίας του παρόντος και δυνατή η προσδοκία του μέλλοντος.

ii) Η ιστορική αφήγηση έχει την ιδιότητα να διασυνδέει και να παρέχει συνοχή μεταξύ των τριών διαστάσεων του χρόνου, με την έννοια της συνέχειας. Διαμέσου αυτής, η πραγματική εμπειρία του χρόνου προσαρμόζεται στις προθέσεις και στις προσδοκίες των ατόμων. Υπό αυτές τις συνθήκες, οι παρελθοντικές εμπειρίες διαδραματίζουν σημαίνοντα ρόλο στη ζωή του παρόντος, ενώ ασκούν επιρροή στη διαμόρφωση του μέλλοντος.

iii) Μια ιστορική αφήγηση ανάγεται σε χρήσιμο διανοητικό και επικοινωνιακό εργαλείο για τον καθορισμό της ταυτότητας τόσο του φορέα παραγωγής της αφήγησης, όσο και του κοινού στο οποίο απευθύνεται. Από τη διαδικασία αυτή πιστοποιείται η ρεαλιστικότητα ή μη της έννοιας της συνέχειας. Για να καταστεί ρεαλιστική η έννοια της συνέχειας μέσω της αφήγησης, θα πρέπει οι αποδέκτες της τελευταίας να είναι πεπεισμένοι για τη μονιμότητα και τη σταθερότητα του εαυτού τους στο πλαίσιο των χρονικών μεταβολών που συμβαίνουν στον κόσμο και στον ίδιο τους τον εαυτό.

Οι παραπάνω τρεις ιδιότητες της ιστορικής αφήγησης επιφέρουν και επιτρέπουν τον προσανατολισμό της πρακτικής ζωής στον χρόνο. Λειτουργώντας ως οιονεί πυξίδα, ο προσανατολισμός αυτός είναι απαραίτητος για τον συλλογικό και ατομικό προσδιορισμό του εαυτού των ατόμων. Η κατανόηση του εαυτού όμως δεν συνδέεται αποκλειστικά με τη θεμελίωση της ταυτότητας των συλλογικοτήτων. Αξιοποιώντας την ιστορική αφήγηση, τα άτομα αναπτύσσουν δεσμούς με το έθνος τους ή την κοινωνική τους ομάδα, καλλιεργώντας συγχρόνως την ιστορική τους συνείδηση και μορφοποιώντας τις αντιλήψεις τους και τις στάσεις τους απέναντι στα πεπραγμένα του παρελθόντος, τα τεκταινόμενα του παρόντος και τα επερχόμενα του μέλλοντος. Η πρακτική εκδήλωση, δίκην αποτελέσματος, όλων αυτών των κινητοποιούμενων από την αφήγηση διεργασιών στην καθημερινότητα του παρόντος, σχετίζεται με τη συγκρότηση της ιστορικής κουλτούρας, δηλαδή με τον τρόπο και τα μέσα που επιλέγουν οι κοινωνίες προκειμένου να διαπραγματευτούν και να χρησιμοποιήσουν την εμπειρία του παρελθόντος τους.

---

²⁶⁵Rüsen, J. (1987). «Historical Narration: Foundation, Types, Reason». *History and Theory*, 26 (4), p. 87-97.

Η ιστορική αφήγηση έχοντας, όπως σημειώνει ο Rüsen, ως πρωταρχικά στοιχεία (όσον αφορά τη γενική της λειτουργία) τον προσανατολισμό της ζωής των ατόμων στον άξονα του χρόνου, την κινητοποίηση της χρονικής εμπειρίας της μνήμης, την ανάπτυξη της έννοιας της συνέχειας και συγχρόνως τη σταθεροποίηση της ταυτότητας των συλλογικοτήτων, μπορεί να πραγματωθεί με τέσσερις διαφορετικούς τρόπους, βασιζόμενους στην ικανοποίηση ορισμένων καθολικών αρχών, έτσι ώστε η ανθρώπινη ζωή να μπορεί να εκτυλίσσεται με το πέρασμα του χρόνου. Τις αρχές αυτές αποτελούν: α) η *επιβεβαίωση*, β) η *κανονικότητα*, γ) η *άρνηση* ή ο *περιορισμός* και δ) ο *μετασχηματισμός* ή η *μεταλλαγή*.

Για την καλύτερη κατανόηση των βασικών αρχών της ιστορικής αφήγησης, ως μιας μορφής αναπαράστασης του παρελθόντος δομημένης από την ιστορική γνώση, κρίνεται σκόπιμη η μετάβαση από το αφηρημένο στο συγκεκριμένο. Αυτό μπορεί να καταστεί εφικτό με την αξιοποίηση των δυνατοτήτων από την προοπτική της υιοθέτησης γενικών τυπολογικών μορφών. Τέτοιες μορφές αποτυπώνουν τις εκφάνσεις της ιστορικής σκέψης και τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα των ιστορικών αφηγήσεων, οι οποίες συγκροτούνται και διαχέονται στο ευρύ κοινό από τους ιστορικούς, τους εκπαιδευτικούς, τους μαθητές ή και από κάθε άλλο άτομο, μέσο, θεσμό, μηχανισμό ή κατάσταση που έχει ως πεδίο αναφοράς του την παρελθοντική ανθρώπινη εμπειρία. Επιπλέον, η χρήση τυπολογιών διευκολύνει την πραγματοποίηση της συγκριτικής ανάλυσης και της ταξινόμησης των ιστορικών μελετών, με βάση τα χαρακτηριστικά τους γνωρίσματα και τις αρχές που διέπουν τον τρόπο ανασύστασης του παρελθόντος, έτσι όπως αυτός εκφράζεται από το περιεχόμενο της ιστορικής αφήγησης.

Ο Rüsen, συγκροτώντας μια τέτοιου είδους τυπολογία για την ιστορική αφήγηση, διακρίνει τέσσερις τύπους που συνάδουν με τις αντίστοιχες μορφές της ιστορικής κατανόησης: **α)** Στον πρώτο τύπο περιλαμβάνονται οι παραδόσεις, ως ένας τρόπος οργάνωσης της ζωής των ανθρώπων, αποτελούμενος από στοιχεία με τα οποία δεν μπορούν οι κοινωνίες να έρθουν εύκολα σε ολική ρήξη μαζί τους. Πρόκειται για τη θεμελιώδη αρχή ή αλλιώς για τη βάση και των υπόλοιπων μορφών σκέψης και κατανόησης του παρελθόντος. Σύμφωνα με την αρχή της παράδοσης, η τάξη πραγμάτων μέσα στον κόσμο διατηρείται, παρά τη χρονική αλλαγή και τις μεταβολές που συμβαίνουν σ' αυτόν. Οι παραδοσιακές ιστορικές αφηγήσεις εκφράζουν την και συγκροτούνται βάσει της συγκεκριμένης αρχής, την οποία παρουσιάζουν ως απαραίτητη για τον προσανατολισμό της ζωής των κοινωνικών συνόλων και των ατόμων. Τα συστήματα της ζωής που διέπουν την παροντική πραγματικότητα έλκουν τις καταβολές τους από τα αντίστοιχα που σχηματίστηκαν κατά το παρελθόν. Οι παραδοσιακές αφηγήσεις υπενθυμίζουν αυτό το γεγονός και δομούν, με αφετηρία τη θεμελιώδη παραδοχή της σταθερής και διαχρονικής παρουσίας των αρχικά σχηματισμένων πολιτισμικών προτύπων, την έννοια της

συνέχειας, που χρησιμεύει στη συγκρότηση της ταυτότητας και στην εκπλήρωση της αυτογνωσίας των ατόμων. Στις παραδοσιακές αφηγήσεις, το παρελθόν εκλαμβάνεται ως ολότητα γεγονότων και ερμηνειών με άμεσο νόημα για την εκάστοτε παροντική πραγματικότητα. Αυτό συνεπάγεται τη σχεδόν αξιωματική μεταφορά του συνόλου της δράσης του παρελθόντος στην οπτική του αφηγήματος που γίνεται από τον ιστορικό ή από οποιαδήποτε άλλη πηγή στο παρόν. Υπάρχουν ποικίλες μορφές παραδοσιακών αφηγημάτων και πλουραλισμός στον τρόπο διάχυσής τους στο ευρύ κοινό. Τα ιστορικά μνημεία ή οι μνημονικοί τόποι, για παράδειγμα, συνιστούν έναν παραδοσιακό τρόπο κατανόησης της ιστορικής πραγματικότητας και της ανθρώπινης εμπειρίας του παρελθόντος. Στην περίπτωση τους, το ιστορικό νόημα παρουσιάζεται άμεσα ή έμμεσα και είναι συναφές με εκείνο των παραδοσιακών αφηγημάτων. Αντιστοίχως, στην ίδια κατηγορία αφηγήσεων συγκαταλέγονται και οι ιστορίες με αναφορές στην προέλευση ή στη γενεαλογία ισχυρών προσωπικοτήτων, αποσκοπώντας στη νομιμοποίηση της εξουσίας, της κυριαρχίας τους και των επιλογών τους. Παραδοσιακές χαρακτηρίζονται και οι αφηγήσεις εκείνες που αρθρώνονται στο πλαίσιο εθνοτικών ή θρησκευτικών ομάδων, καθώς και σε επετειακές εκδηλώσεις ή εθνικές εορτές, ενδυναμώνοντας το στοιχείο της συνοχής και επιβεβαιώνοντας την αδιάλειπτη παρουσία των κοινοτήτων στον χρόνο. Κοινό στοιχείο όλων αυτών των περιπτώσεων όπου το παρελθόν κατανοείται και αναπαριστάται μέσα από τον διαθλαστικό φακό των παραδοσιακών αφηγήσεων είναι, αφενός, η αίσθηση της αιωνιότητας που αποκτά ο χρόνος και, αφετέρου, η αταλάντευτη ισχύς των παραδοσιακών πολιτισμικών προτύπων ζωής των κοινωνιών. Όπως υποστηρίζει ο Rüsen, η επιβεβαίωση ως καθολική ανθρωπολογική αρχή και αδήριτη συνθήκη για τον ιστορικό προσανατολισμό της ζωής των ανθρώπων, συνθέτει το αναπαραστατικό πλαίσιο της παραδοσιακής αφήγησης και τον αντίστοιχο σ' αυτόν τύπο αφηγηματικής νοηματοδότησης²⁶⁶.

β) Αν και οι παραδόσεις αποτελούν το πιο κοινό και θεμελιώδες δομικό στοιχείο για τον προσανατολισμό των κοινωνιών και την οργάνωση των δράσεών τους, ωστόσο δεν επαρκούν από μόνες τους για να το πραγματώσουν. Αυτό συμβαίνει διότι, απ' τη μια, δεν διαθέτουν το απαραίτητο εύρος στο εμπειρικό τους περιεχόμενο, ενώ, απ' τη άλλη, ενσωματώνονται και εκπροσωπούνται στο παραδοσιακό αφήγημα περισσότερο μέσω αφηρημένων αρχών ή γενικών κανόνων, με πεδίο αναφοράς ένα αρκετά μεγάλο φάσμα ετερογενών εμπειριών του χρόνου. Η διασαφήνιση και συγκεκριμενοποίηση των αφηρημένων κανόνων της παράδοσης αποτελεί το βασικό χαρακτηριστικό ενός άλλου τύπου ιστορικής αφήγησης, του

---

²⁶⁶Ηλιοπούλου, Ι. (2006), *ό.π.*, σ. 82.

παραδειγματικού. Οι παραδειγματικές ιστορικές αφηγήσεις υποδηλώνουν και καταδεικνύουν την εγκυρότητα των γενικών κανόνων και των αφηρημένων αρχών της παράδοσης, όχι με βάση την απλή αξιωματική τους παραδοχή που προωθούν οι παραδοσιακές αφηγήσεις, αλλά με βάση συγκεκριμένες και μεμονωμένες περιπτώσεις της εμπειρίας του παρελθόντος στις οποίες βρίσκουν εφαρμογή. Η έννοια της συνέχειας στην περίπτωση των παραδειγματικών αφηγημάτων επιτυγχάνεται διαμέσου της επιβολής της υπερχρονικής εγκυρότητας των κανόνων, οι οποίοι στον άξονα του χρόνου καλύπτουν διαφορετικά συστήματα ζωής. Η διαμόρφωση της ταυτότητας των ατόμων συντελείται με τη γενίκευση των χρονικών εμπειριών στους κανόνες συμπεριφοράς, ενώ ο χρόνος αποκτά την αίσθηση της χωρικής επέκτασης. Στην περίπτωση των παραδειγματικών αφηγήσεων, η ιστορία ανάγεται σε δάσκαλο της ζωής, μιας και διδάσκει πρότυπα συμπεριφοράς και ερμηνείας στα άτομα μέσω παραδειγμάτων από την εμπειρία του παρελθόντος, ισχυροποιώντας και παγιώνοντας έτσι τη θέση αυτών των γενικών κανόνων κατά τέτοιο τρόπο που να υπερβαίνει τη χρονική μεταβολή και τη διαφορετικότητα των συστημάτων ζωής που εντοπίζεται στη μεταβολή αυτή.

γ) Σε αντίθεση με τους δύο πρώτους τύπους ιστορικής αφήγησης, ο τρίτος, τον οποίο συνιστούν οι κριτικές αφηγήσεις, απορρίπτει τις παραδόσεις, τα καθολικά πρότυπα και τους γενικούς κανόνες που μεταδίδονται μέσα στον χρόνο και επιβάλλουν την ισχύ τους αξιωματικά στα συστήματα ζωής των ανθρώπινων κοινωνιών. Στα αφηγήματα αυτά, η ανθρώπινη βούληση αρνείται κάθε είδος υπαγορευμένης από το παρελθόν συμπεριφοράς ή πλαισίου ερμηνειών της ανθρώπινης ζωής, διανοίγοντας τις προοπτικές για υιοθέτηση εναλλακτικών προτύπων για την ιστορική κατανόηση. Η έννοια της συνέχειας στις κριτικές ιστορικές αφηγήσεις εκφράζεται έμμεσα και σε σχέση με την πρακτική αποδόμησης των υφιστάμενων παραδοσιακών ή παραδειγματικών ιστοριών. Στον άξονα του χρόνου, οι ιστορίες που ανήκουν στην κριτική αφήγηση υπάρχουν λόγω της αμφισβήτησης και της μεταλλαγής που επιφέρουν στα δοσμένα πολιτισμικά πρότυπα. Η ταυτότητα σε αυτόν τον τύπο ιστορικής αφήγησης διαμορφώνεται στη βάση της άρνησης των δεδομένων προτύπων αυτοκατανόησης και έχει ως κυρίαρχο στοιχείο της την ισχυρογνωμοσύνη. Οι κριτικές αφηγήσεις, εμπεριέχοντας το στοιχείο της αμφισβήτησης και της ρήξης, συνιστούν αντι-ιστορίες. Αυτές δομούνται για να αντικρούσουν και να αντικαταστήσουν τις αρχές του παραδοσιακού ή του παραδειγματικού τρόπου κατανόησης του παρελθόντος. Ο χρόνος στην περίπτωση των κριτικών ιστορικών αφηγήσεων εκλαμβάνεται ως ένα αντικείμενο που υπόκειται στην κριτική.

δ) Τέλος, στον τέταρτο τύπο ιστορικής αφήγησης, τον γενετικό, στόχος δεν είναι η άρνηση των δεδομένων προτύπων συμπεριφοράς ή της ιστορικής κατανόησης και η ενδεχόμενη αντικατάστασή τους από νέα, όπως στην περίπτωση της κριτικής ιστορικής αφήγησης. Η

δυναμική της αμφισβήτησης, αν και είναι σημαντική, αγνοεί ή δεν αποδίδει την απαιτούμενη σημασία στην έννοια της αλλαγής που διέπει την ανθρώπινη ζωή. Στη γενετική ιστορική αφήγηση, αντιθέτως, το στοιχείο της αλλαγής λαμβάνεται υπόψη. Δεν συνιστά απειλή για τις ανθρώπινες κοινωνίες, αλλά προοπτική δημιουργίας νέων δυνατοτήτων. Οι ιστορίες οι οποίες ανήκουν σε αυτό το είδος αφήγησης προσανατολίζονται στη χρονική αλλαγή που συμβαίνει στις κοινωνίες και στον κόσμο, ωθώντας τα άτομα να προσαρμόσουν το σύστημα ζωής τους κατά τέτοιο τρόπο ώστε να αντεπεξέλθουν στις προκλήσεις των μεταλλαγών με το πέρασμα του χρόνου. Ξεπερνώντας τις αρχές της επιβεβαίωσης ή της άρνησης, του καθορισμού ή της απόρριψης, οι γενετικές ιστορικές αφηγήσεις επικεντρώνουν την προσοχή τους στη δυναμική της αλλαγής και της εξέλιξης των πραγμάτων, την οποία αξιοποιούν οι ανθρώπινες κοινωνίες για να καθορίσουν τις επιλογές τους και να δώσουν λύση στα κρίσιμα ζητήματα του παρόντος. Η έννοια της συνέχειας παρουσιάζεται στις γενετικές αφηγήσεις ως συνώνυμο της εξέλιξης που επιφέρει μετασχηματισμούς στις μορφές ζωής μέσα στον χρόνο. Οι τελευταίες διασφαλίζουν τη διάρκειά τους μέσω της δυναμικής τους φύσης και της ροπής τους προς την αλλαγή. Σε σχέση με τη δόμηση της ταυτότητας, αυτή συντελείται από τις γενετικές ιστορικές αφηγήσεις με τη διαμεσολάβηση της διάρκειας και της αλλαγής στη διαδικασία αυτοπροσδιορισμού των ατόμων. Συνεπώς, κάθε είδους μεταβολή αντιμετωπίζεται ως παράγοντας σταθερότητας που δεν θέτει σε κίνδυνο την απώλεια του εαυτού τους. Αντιθέτως, παρέχει στα ανθρώπινα υποκείμενα την ευκαιρία να τον κατανοήσουν καλύτερα. Ο χρόνος στις γενετικές ιστορικές αφηγήσεις αποκτά την αίσθηση της προσωρινότητας.

Οι τέσσερις τύποι ιστορικής αφήγησης, αντιστοιχώντας σε καθεμιά από τις τέσσερις αναγκαίες συνθήκες (επιβεβαίωση, κανονικότητα, άρνηση και μεταλλαγή) που πρέπει να πραγματώνονται στην ανθρώπινη ζωή, δεν είναι εντελώς αποκομμένοι ο ένας απ' τον άλλο. Μολονότι τα στοιχεία διαφοροποίησής τους υφίστανται, εντοπίζονται μεταξύ τους σημεία αλληλεπίδρασης και διεπαφής. Ο Rüsen, σχετικά με αυτό, καταλήγει σε δύο συμπεράσματα. Το πρώτο αποτυπώνεται στη διαπίστωση πως και οι τέσσερις τύποι μπορεί να διαπλέκονται μεταξύ τους και να συνυπάρχουν σε ένα ιστορικό κείμενο. Σε αυτή την περίπτωση ο ένας τύπος ιστορικής αφήγησης συνεπάγεται τους υπόλοιπους. Το δεύτερο συμπέρασμα αναφέρεται στην ύπαρξη μιας διαδικασίας μετεξέλιξης από τον παραδοσιακό στον παραδειγματικό και από τον παραδειγματικό στον γενετικό τύπο ιστορικής αφήγησης. Ο κριτικός τύπος ιστορικής αφήγησης διαδραματίζει τον ρόλο του αναγκαίου καταλύτη προκειμένου να επέλθουν αυτοί οι μετασχηματισμοί. Η μελέτη του πλέγματος των εσωτερικών σχέσεων που αναπτύσσονται ανάμεσα στους τύπους της ιστορικής αφήγησης κατά τη διαδικασία των μετασχηματισμών αυτών, καθώς και η εστίαση στις επιπτώσεις που επέρχονται στο αφήγημα από τη δυναμική

της διαλεκτικής τους διασύνδεσης συμβάλλουν ουσιαστικά προς την κατεύθυνση της περαιτέρω ανάλυσης της δομής των ιστοριογραφικών κειμένων.

2.4.4. Η εξελικτική πολιτισμική θεωρία του Egan και η πορεία συγκρότησης ιστορικής και αφηγηματικής σκέψης

Ο Egan²⁶⁷, αναφερόμενος στις θεωρίες της εκπαίδευσης, τις χαρακτηρίζει μονότονες, μιας και σ' αυτές κατέχουν σημαντικό ρόλο τρεις συγκεκριμένοι σκοποί: **α)** η διαμόρφωση των νέων σύμφωνα με το παρόν κανονιστικό σύστημα και τις υφιστάμενες συμβάσεις της ενήλικης κοινωνίας, **β)** η μεταβίβαση της γνώσης στην εκπαιδευτική διαδικασία με τέτοιο τρόπο ώστε να διασφαλίζει τη συμμόρφωση της σκέψης των παιδιών, των εφήβων και των νέων με ό,τι ορίζεται ως πραγματικό ή αληθές στον κόσμο που ζουν και **γ)** η ενθάρρυνση της ανάπτυξης των ατομικών δυνατοτήτων των υποκειμένων της μάθησης. Με βάση το θεωρητικό μοντέλο του Egan, ο αφηγηματικός τρόπος σκέψης κατέχει εξέχουσα θέση στο αναλυτικό πρόγραμμα του σχολείου και στη διδακτική διαδικασία. Στα όσα διατύπωσε, σημειώνει μεταξύ άλλων τη στενή σύνδεση της εκπαίδευσης με την κοινωνία και την κουλτούρα της, συσχετίζοντας την εξέλιξη του δυτικού πολιτισμού με την εκπαιδευτική πραγματικότητα των μοντέρνων πολυπολιτισμικών κοινωνιών. Λαμβάνοντας υπόψη το γεγονός ότι τα άτομα κατανοούν με διαφορετικό και πολύσημο τρόπο τις πληροφορίες ή τα γεγονότα, ο Egan επιχειρεί να διασαφηνίσει και να περιγράψει ορισμένα από τα κύρια είδη της κατανόησης που τα άτομα αναπτύσσουν διαδοχικά. Στόχος της θεωρίας του είναι να καταδείξει ότι στην εκπαίδευση τα παιδιά αποκτούν τα συγκεκριμένα είδη κατανόησης, με όσο το δυνατόν πληρέστερο τρόπο, ακολουθώντας μια εξελικτική διαδικασία σταδιακών μεταβάσεων από το ένα είδος στο άλλο. Καθένα από αυτά τα στάδια προκύπτει από τη χρήση συγκεκριμένων διανοητικών εργαλείων, τα οποία παρέχονται στα άτομα από το κοινωνικό τους περιβάλλον, καθώς εξελίσσονται ηλικιακά. Η δομή στην οποία εστιάζει περισσότερο ο Egan είναι η γλώσσα. Αυτή διαμεσολαβεί τη γνώση, συμβάλλει στην αντίληψη του κόσμου και στη συγκρότηση των αναπαραστάσεών του με τη βοήθεια της σκέψης και της αφήγησης, ενώ συγχρόνως αντικατοπτρίζει συσσωματώνοντας με ευδιάκριτο τρόπο τα πολιτισμικά φαινόμενα. Τα είδη της κατανόησης αποτελούν προσπάθειες των κοινωνικών υποκειμένων να

---

²⁶⁷Egan, K. (1997). *The Educated Mind: How Cognitive Tools Shape our Understanding*. Chicago/London: The University of Chicago Press, p. 1-8.

προσδιορίσουν σε ένα βασικό επίπεδο τις σημαντικότερες αλλαγές της πολιτισμικής ζωής, ιστορικά αλλά και με βάση την εμπειρία τους.

Συγκεκριμένα, στην εξελικτική πολιτισμική θεωρία του, ο Egan καθιερώνει τέσσερα διαδοχικά στάδια, σύμφωνα με τα οποία οι μαθητές διαφόρων ηλικιών και επιπέδων εκπαίδευσης προσεγγίζουν και κατανοούν την ιστορία με διαφορετικούς τρόπους. Τα εν λόγω στάδια ιστορικής κατανόησης συνιστούν επί της ουσίας την εξελικτική πορεία των παιδιών προς τη συγκρότηση της ιστορικής τους σκέψης²⁶⁸.

Το πρώτο από τα στάδια αυτά αποκαλείται *μυθικό*. Εκτείνεται από την έναρξη της ζωής του παιδιού έως την ηλικία των επτά ή οκτώ ετών. Χαρακτηριστικό του γνώρισμα αποτελεί η ύπαρξη δυαδικών αντιθέσεων, διπόλων (καλός - κακός, πλούσιος - φτωχός, δυνατός - αδύνατος κ.λπ.) στο πεδίο της κατανόησης, καθώς και η παρουσία του στοιχείου της φαντασίας που διαμεσολαβεί τα δίπολα των αντιθετικών δυνάμεων και προσώπων (π.χ. η έννοια του φαντάσματος διαμεσολαβεί το αντιθετικό δίπολο μεταξύ ζωής και θανάτου), δημιουργώντας φανταστικές πραγματικότητες στον νου των παιδιών, παράλληλες με την υφιστάμενη που βιώνουν. Οι αντιθέσεις, ειδικά, αποτελούν στοιχείο-κλειδί στην περίπτωση της μυθικής κατανόησης, αφού οι μαθητές οργανώνουν τον νοητικό κόσμο τους, διαχωρίζοντας σχεδόν τα πάντα βάσει των αντιθέσεων αυτών. Τα μικρά παιδιά εμφανίζουν την τάση να κατανοούν την ιστορική γνώση στο σχολείο ως έναν μύθο καλού και κακού, ενώ η κατανόηση του χρόνου και του χώρου συντελείται σε ένα πολύ βασικό επίπεδο. Ο Egan πιστεύει ότι στο μυθικό στάδιο τα παιδιά μπορούν να μάθουν για το παρελθόν, χωρίς να δίνουν τόσο μεγάλη προσοχή στα τεκμήρια. Αν και η μυθική εκδοχή εμπεριέχει το στοιχείο της απλούστευσης στον τρόπο που συλλαμβάνεται η πραγματικότητα, δεν μπορεί ωστόσο να θεωρηθεί ιστορικά ανακριβής²⁶⁹.

Το δεύτερο στάδιο της κατανόησης καλείται *ρομαντικό* και λαμβάνει χώρα μεταξύ των ηλικιών 8-13. Το συγκεκριμένο στάδιο χαρακτηρίζεται από την ανάπτυξη της λογικής σκέψης, την αντίληψη των ορίων της πραγματικότητας και της ταυτότητας. Η κατανόηση μέσω των δυαδικών αντιθετικών δομών περιορίζεται και δίνει τη θέση της σε μια πιο σύνθετη, πιο πολύπλοκη προσέγγιση της ιστορικής πραγματικότητας. Τα παιδιά αρχίζουν να συνειδητοποιούν ότι η ιστορία αφορά πραγματικούς ανθρώπους, συλλαμβάνοντάς τη περισσότερο με ρεαλιστικό τρόπο, παρά με μυθικό. Πρόκειται για ένα στάδιο που τοποθετείται μεταξύ μύθου (mythos) και λόγου (logos), στο οποίο τα άτομα και τα συναισθήματά τους

---

²⁶⁸Egan, K. (1997), *ό.π.* · Βλ. επίσης Κόκκινος, Γ., Αθανασιάδης, Ηλ., Βούρη, Σ., Γατσωτής, Π., Τραντάς, Π., Στέφος, Ε. (2005), *ό.π.*, σ. 32-33 και Topolski, J. (2006), *ό.π.*, p. 10-11.

²⁶⁹Cooper, H. (ed.) (2005). *Exploring Time and Place Through Play: Foundation Stage - Key Stage One*. London: David Fulton Publishers.

αποκτούν ιδιαίτερη σημασία. Οι ικανότητες αφήγησης στην περίπτωση του ρομαντικού σταδίου επιτρέπουν την προσέγγιση της ιστορικής γνώσης που τείνει περισσότερο προς τη χρήση ιστοριογραφικών κριτηρίων. Ωστόσο, υπάρχουν ακόμα αρκετοί περιορισμοί που οφείλονται στη ρομαντική και ηρωική θεώρηση των παιδιών, βάσει της οποίας οι ιστορικοί χαρακτήρες έχουν μεγάλη σημασία για την αιτιότητα των ιστορικών φαινομένων. Ως εκ τούτου, η ιστορική δυναμική προσλαμβάνει στον νοητικό κόσμο των παιδιών ανθρωποποιημένη-προσωποποιημένη υπόσταση. Αναφορικά με την αντίληψη του χρόνου, αυτή διακατέχεται από ασυνέχεια, αφού αυτό που συνέβη πριν και αυτό που συνέβη αργότερα θεωρείται ότι έχει μικρή σημασία.

Στο *φιλοσοφικό* στάδιο που διαρκεί από τα 14 έως τα 20 χρόνια, η ιστορία γίνεται αντιληπτή όχι ως μια απλή διαδοχή συμβάντων του παρελθόντος, αλλά ως μια διαδικασία που εμπεριέχει μια αλληλουχία αιτιωδών σχέσεων. Τα άτομα εστιάζουν κυρίως στην αναζήτηση νομοτελειών, αφηρημένων και γενικών εξηγητικών σχημάτων, αντιμετωπίζοντάς τα ως αδιάψευστες πηγές αλήθειας με διστορική και καθολική ισχύ. Αυτού του είδους η αναζήτηση για την ενσωμάτωση γενικών και ολιστικών μοντέλων κατανόησης καθιστά τους νέους ευάλωτους στον δογματισμό και στην άνευ όρων υπεράσπιση αληθειών, τις οποίες εκλαμβάνουν ως μη αμφισβητήσιμες. Οι έννοιες και η ακαμψία των κανόνων που διέπουν και στηρίζουν τα γενικά εξηγητικά σχήματα οδηγούν τα άτομα στο να μη λαμβάνουν υπόψη τους την πολυμορφία και τον ρευστό χαρακτήρα της πραγματικότητας. Πέραν τούτου, ένα ακόμα γνώρισμα του φιλοσοφικού σταδίου είναι η μετάβαση από την προσωποποιημένη-υποστασιοποιημένη αντίληψη της ιστορικής πραγματικότητας προς μια πιο σύνθετη κατανόηση των κοινωνικών φορέων. Αυτό εκφράζει συνεπώς τη μετατόπιση του ενδιαφέροντος των νέων από τις ατομικές πράξεις των ιστορικών υποκειμένων προς μια περισσότερο αφηρημένη αναπαράσταση των κοινωνικών διαδικασιών.

Το τέταρτο και τελευταίο στάδιο αποκαλείται *ειρωνικό* και αφορά κυρίως την ενήλικη ζωή των ατόμων. Στο κέντρο αυτού του είδους κατανόησης βρίσκεται η πεποίθηση ότι κανένα γενικευτικό εξηγητικό σχήμα δεν καθίσταται ικανό να συλλάβει την πολύπλοκη φύση και τον πλούτο των επιμέρους νοημάτων της ιστορικής πραγματικότητας. Παρόλο που αποτελεί το τελευταίο στάδιο στη διαδοχική ακολουθία των ειδών κατανόησης στα άτομα, η εκπλήρωσή του δεν θα πρέπει να θεωρηθεί ούτε εγγυημένη ούτε αναπόδραστη²⁷⁰. Το ειρωνικό στάδιο κυριαρχείται από έντονο σκεπτικισμό για τις περιορισμένες δυνατότητες των νοητικών μέσων

---

²⁷⁰Carretero, M. (2017). «Teaching History Master Narratives: Fostering Imagi-Nations». In: Carretero, M., Berger, S., Grever, M. (eds.), *ό.π.*, p. 513.

και εργαλείων που διαθέτουν τα άτομα, στην προσπάθειά τους να κατανοήσουν τον κόσμο και την ιστορική αλήθεια. Για να καταστεί όμως αυτό αντιληπτό από τα ίδια τα κοινωνικά υποκείμενα, απαιτείται επαρκής ευρύνοια διαμέσου της οποίας θα συνειδητοποιήσουν την ανεπάρκεια και την έλλειψη ευελιξίας του ανθρώπινου νου. Ένα ακόμα χαρακτηριστικό του ειρωνικού σταδίου είναι η τάση κριτικής αντιμετώπισης και αμφισβήτησης της απόλυτης αλήθειας, με ταυτόχρονη ανάπτυξη ικανοτήτων πολύπλευρης ανάγνωσης της ιστορικής και κοινωνικής πραγματικότητας.

Η θεωρία του Egan για τα στάδια κατανόησης των ατόμων, ως μέρος της εξελικτικής πορείας προς τη συγκρότηση της ιστορικής τους σκέψης, αναδεικνύει εκτός των άλλων και την επίδραση των πρώτων αφηγήσεων στη μεταγενέστερη κατανόηση της ιστορικής πραγματικότητας και του κόσμου από τους ενήλικες. Η ανάπτυξη μιας κριτικής, ευέλικτης και απαλλαγμένης από δογματισμούς οπτικής (ως χαρακτηριστικό γνώρισμα του ειρωνικού σταδίου), καθώς και η ταυτόχρονη βελτίωση των περιορισμών που θέτουν τα προηγούμενα διαδοχικά στάδια κατανόησης, μπορεί να δημιουργήσουν τις προϋποθέσεις για την καλλιέργεια σύνθετης ιστορικής σκέψης και να οδηγήσει στη θεμελίωση καλύτερης ιστορικής παιδείας.

2.4.5. Ο ρόλος και τα είδη της αφηγηματικής δομής στην ιστορική εκπαίδευση

Το αφήγημα, συνιστώντας θεμελιώδη δομή και τρόπο οργάνωσης και σύνθεσης της ανθρώπινης χρονικής εμπειρίας από τον ανθρώπινο νου σε ένα καταληπτό όλο, διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στην κατανόηση του κόσμου και στη μετάδοση της γνώσης. Στην εκπαίδευση, οι αφηγήσεις εμπλέκουν τους μαθητές στη διαδικασία ανάπτυξης της κριτικής τους σκέψης και ενεργοποιούν συγκεκριμένες νοητικές λειτουργίες για την παραγωγή και τη διατύπωση των ατομικών τους συλλογισμών και ερμηνευτικών σχημάτων. Παράλληλα, μέσω των αφηγημάτων, τα υποκείμενα της μάθησης έχουν την ευκαιρία να προβούν σε συνδέσεις και να διερευνήσουν με συγχρονικό ή διαχρονικό τρόπο τις σχέσεις μεταξύ διαφορετικών ιστορικών, πολιτισμικών και κοινωνικών πλαισίων. Η ιστορική εκπαίδευση αξιοποιεί αυτές τις δυνατότητες των αφηγημάτων και διαμορφώνει κατά την αλληλεπίδραση των μαθητών με την ιστορική γνώση τις κατάλληλες προϋποθέσεις, αφενός, για την καλλιέργεια της ιστορικής τους σκέψης και της ιστορικής τους συνείδησης και, αφετέρου, για τη συγκρότηση της ιστορικής τους ταυτότητας και του πλαισίου κατανόησης του εαυτού τους και των άλλων. Πολλοί εκπαιδευτικοί, αν και υποστηρίζουν την αξία της χρήσης των αφηγημάτων στη

διδασκαλία και τη μελέτη του μαθήματος της Ιστορίας, αποφεύγουν να δώσουν έναν ακριβή ορισμό²⁷¹.

Οι Bordwell και Thomson²⁷² χρησιμοποιούν έναν σαφή και περιεκτικό ορισμό του αφηγήματος. Όπως σημειώνουν, το αφήγημα εκλαμβάνεται ως αλυσίδα γεγονότων με σχέση αιτίου-αιτιατού που εκτυλίσσονται στον χώρο και στον χρόνο. Στην περίπτωση των ιστορικών αφηγήσεων, οι ιστορικοί επιλέγουν ένα συγκεκριμένο τμήμα από το ευρύ φάσμα των γεγονότων. Τα επιλεγμένα γεγονότα ταξινομούνται και οργανώνονται σε μια χρονική ακολουθία που αναδεικνύει και τη συνάφειά τους. Πρόκειται για μια διαδικασία ιεράρχησης των εμπειριών του παρελθόντος από τους ιστορικούς, προκειμένου να συγκροτήσουν αλυσίδες γεγονότων για μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο. Το κατά πόσο ακριβής είναι η παρουσίαση των περιγραφών τους για το παρελθόν δεν εξαρτάται μόνο από την ορθή περιγραφή των γεγονότων, αλλά και από την ορθή τους ακολουθία, δηλαδή από τη σωστή τοποθέτησή τους στον άξονα του χρόνου. Το αφήγημα δεν αποτελεί όμως μια τυχαία επιλογή και παρουσίαση της παρελθοντικής ανθρώπινης εμπειρίας με μοναδικό στόχο τη δημιουργία μιας νοηματικής αλληλουχίας. Βασικό συστατικό της στοιχείο είναι η εγγενής αιτιότητα αυτής της χρονικής αλληλουχίας. Κάθε γεγονός στη χρονική τάξη που σχηματίζεται από την αφήγηση προκύπτει ως συνέπεια κάποιου άλλου, συναφούς με αυτό, γεγονότος. Επομένως, τα αφηγήματα μπορούν να περιγραφούν ως πολιτισμικές λογικές δομές, απαρτιζόμενες από συγκεκριμένες χρονικές και αιτιώδεις αλληλουχίες συναφών και επιλεγμένων γεγονότων.

Πολλοί θεωρητικοί στο πεδίο της Φιλοσοφίας της Ιστορίας, καθώς και της Διδακτικής της Ιστορίας έχουν τονίσει ότι οι αφηγήσεις αποτελούν ισχυρό πολιτισμικό εργαλείο για την κατανόηση της ιστορίας, μολονότι η επεξηγηματική και λογική ιστοριογραφική δομή προϋποθέτει αρκετά σύνθετα, αφαιρετικά και επαγωγικά στοιχεία για να κατανοηθεί²⁷³. Ωστόσο, οι ιστορικές αφηγήσεις δεν περιλαμβάνουν το σύνολο των διαθέσιμων γεγονότων και τεκμηρίων ενός ιστορικού ζητήματος, αλλά ούτε και το σύνολο των προσώπων που έδρασαν σ' αυτά. Στον χώρο της εκπαίδευσης οι μαθητές θα πρέπει να κατανοήσουν αυτήν την επιλεκτικότητα που διακατέχει τις αφηγηματικές παρουσιάσεις του παρελθόντος, αναζητώντας και εναλλακτικές ιστορίες και οπτικές για το παρελθόν, οι οποίες λαμβάνουν υπόψη τους τη δράση και άλλων προσώπων ή κοινωνικών ομάδων (κυρίως αυτών που η σχολική ιστορία συνήθως τοποθετεί στη σφαίρα της λήθης ή της αφάνειας). Επιπλέον, ένα ακόμα σημαντικό στοιχείο το οποίο θα πρέπει να έχουν κατά νου οι μαθητές όταν

---

²⁷¹Barton, C. K., Levstik, S. L. (2007), *ό.π.*, σ. 180.

²⁷²Bordwell, D., Thompson, K. (1990). *Film Art: An Introduction*. New York: Mc Graw-Hill, p. 90.

²⁷³Carretero, M. (2017), *ό.π.*, p. 514.

αλληλεπιδρούν με τις αφηγήσεις στο πλαίσιο της διδασκαλίας της Ιστορίας είναι ότι, αν και αυτές αποτελούν χρήσιμα εργαλεία για την κατανόηση των γεγονότων, δεν ταυτίζονται με την ίδια την ιστορία, διότι δομούνται από συγκεκριμένα άτομα ή ομάδες ατόμων που καθορίζουν τις πτυχές των γεγονότων που θα παρουσιαστούν, το ποια ιστορικά πρόσωπα θα περιληφθούν στην αφήγηση, το πότε και πού αρχίζουν τα γεγονότα, όπως επίσης και το πότε και πού τελειώνουν. Συνεπώς, εξάγεται το συμπέρασμα ότι οι αφηγήσεις εμφορούνται από το στοιχείο της σκοπιμότητας. Παρόλο που η χρήση τους ως εργαλείων διαμεσολάβησης της γνώσης του παρελθόντος είναι διαδεδομένη στην ιστορική εκπαίδευση, δεν μπορούν οι ίδιες να θεωρηθούν συνώνυμες της ιστορίας²⁷⁴.

Στον χώρο της ιστορικής εκπαίδευσης, όπως επίσης και σε άλλες πολιτισμικές πρακτικές, εντοπίζονται δύο συγκεκριμένα είδη αφηγημάτων, με προεξάρχουσα θέση. Πρόκειται για τις ατομικές αφηγήσεις και τις εθνικές αφηγήσεις. Η χρήση αμφοτέρων των αφηγηματικών μορφών επιδρά καταλυτικά στην κατασκευή του ιστορικού νοήματος από τους μαθητές.

Τα ατομικά αφηγήματα έχουν πεδίο αναφοράς τους τις ζωές, τους αγώνες, τις επιτυχίες και τις τραγωδίες συγκεκριμένων δρώντων ατόμων του παρελθόντος, εν αντιθέσει με άλλες που δίνουν έμφαση σε πιο αφηρημένες ή απρόσωπες έννοιες, όπως τα έθνη, τα οικονομικά συστήματα, οι πολιτισμοί, οι κοινωνικές αλλαγές κ.λπ. Η παραδοσιακή σχολική ιστορία, ειδικά, βρίθει από τέτοια αφηγήματα, αποτελούμενα στο περιεχόμενό τους από αφηρημένες ή μη ατομικές οντότητες²⁷⁵. Τα τελευταία έτη πληθαίνουν οι φωνές για την περαιτέρω αξιοποίηση και διεύρυνση του φάσματος των ατομικών αφηγημάτων (όχι τόσο αυτών που έχουν ως πεδίο αναφοράς τους μεγάλες προσωπικότητες της ιστορίας, αλλά εκείνων που αναφέρονται στην παρελθοντική και περιθωριοποιημένη από το μάθημα της Ιστορίας εμπειρία μη διάσημων ατόμων ή «καθημερινών ανθρώπων») από τους εκπαιδευτικούς. Οι μαθητές, αλληλεπιδρώντας με τέτοιας μορφής αφηγηματικές ιστορίες, αναπτύσσουν εντονότερο ενδιαφέρον για την ιστορία, καθώς είναι πιο άμεσες και πιο κατανοητές, σε σχέση με τις πιο αφηρημένες αναφορές που κινητοποιούν το ενδιαφέρον τους σε μικρότερο βαθμό και καθιστούν πιο σύνθετη την κατανόηση της παρελθοντικής εμπειρίας. Επιπλέον, η χρήση των ατομικών αφηγημάτων στο μάθημα της Ιστορίας συντείνει στο να υιοθετούνται ερμηνείες των γεγονότων, βασισμένες στα ατομικά κίνητρα και επιτεύγματα των προσωπικοτήτων που συμμετείχαν ενεργά σε αυτά. Πέραν τούτου, η ενσωμάτωση τέτοιων αφηγηματικών δομών

---

²⁷⁴Barton, K.C. (2008). *Handbook of Research on Social Studies Education*. New York: Routledge, p. 239-258.

²⁷⁵Barton, C. K., Levstik, S. L. (2007), *ό.π.*, σ. 204.

ωθεί τους μαθητές στην ταύτιση με τους χαρακτήρες που εμπεριέχουν, στην ενσυναισθητική κατανόηση των κινήτρων τους και στη φαντασιακή απεικόνιση της ζωής τους και του τρόπου δράσης τους μέσα στις διάφορες καταστάσεις. Τα υποκείμενα της μάθησης έχουν έτσι την ευχέρεια με αυτόν τον τρόπο να αξιολογούν τον ρόλο που μπορεί να διαδραματίσει ο ανθρώπινος παράγοντας στις εξελίξεις μιας κοινωνίας, καθώς επίσης και το εύρος της πιθανής επίδρασής τους σε αυτές. Αναμφίβολα, οι ατομικές αφηγήσεις εξανθρωπίζουν²⁷⁶ την ιστορία και προσεγγίζουν το παρελθόν από ανθρωποκεντρική σκοπιά. Το ιστορικό ενδιαφέρον μετατοπίζεται προς τα ενεργήματα και τις προθέσεις των ατόμων, παραβλέποντας την επενέργεια του πλαισίου των πολιτισμικών, κοινωνικών, οικονομικών ή πολιτικών συνθηκών που καθόρισαν αυτές τους τις επιλογές. Ως εκ τούτου, όταν τα αφηγήματα είναι αμιγώς ατομικά, απουσιάζουν από τις αιτιώδεις εξηγήσεις τους αυτοί οι δομικοί παράγοντες²⁷⁷. Τα άτομα, όμως, δημιουργούν την ίδια τους την ιστορία όχι κατά τρόπο που τους αρέσει ή σε συνθήκες που επιλέγουν. Αντιθέτως, τη δημιουργούν μέσα σε συνθήκες που υπάρχουν άμεσα, είναι δοσμένες και κληροδοτημένες απ' το παρελθόν τους²⁷⁸. Επομένως, δεν είναι δυνατόν να λαμβάνουν τις αποφάσεις τους και να υλοποιούν τις πράξεις τους ανεξάρτητα από το κληροδοτημένο πλαίσιο και τις κοινωνικές συνθήκες που ορίζουν το πεδίο στο οποίο δρουν. Αυτό ακριβώς συνιστά μειονέκτημα των ατομικών αφηγήσεων στην ιστορική εκπαίδευση, καθώς ενδέχεται να δημιουργήσουν τη λανθασμένη εντύπωση στους μαθητές πως οι άνθρωποι μπορούν να προβαίνουν σε αλλαγές στη ζωή τους, χωρίς να επηρεάζονται από το σύνολο των δυνάμεων (πολιτικών, κοινωνικών, οικονομικών, πολιτισμικών κ.λπ.) που τις ενεργοποιεί. Ειδικά, οι αφηγήσεις για σπουδαίες προσωπικότητες και συγκεκριμένα σημαντικά γεγονότα εξακολουθούν να αποτελούν τον χαρακτηριστικό τρόπο με τον οποίο τα σχολικά εγχειρίδια Ιστορίας, οι ιστορικοί και οι διδάσκοντες του μαθήματος της Ιστορίας μεταδίδουν τη γνώση του παρελθόντος. Συχνά, οι ιστορικές προσωπικότητες εξετάζονται μεμονωμένα και όχι σε συνάρτηση με άλλα άτομα ή γεγονότα του ιστορικού πλαισίου μέσα στο οποίο έδρασαν. Παράλληλα, δεν ενσωματώνονται ή αποσιωπούνται από τέτοιου είδους αφηγήματα στοιχεία του χαρακτήρα των ιστορικών προσωπικοτήτων ή αμφιλεγόμενες πτυχές της ζωής τους, γεγονός που καταδεικνύει για ακόμη μια φορά την επιλεκτικότητα του ιστορικού ως προς το τι είδους πληροφορίες θα περιληφθούν στην αφηγηματική εκδοχή της ιστορικής πραγματικότητας που ανασυγκροτεί. Αν και οι ατομικές ιστορικές αφηγήσεις κινητοποιούν το

---

²⁷⁶Στο ίδιο, σ. 210.

²⁷⁷Carretero, M., Bermudez, A. (2012). «Constructing Histories». In: Valsiner, J. (ed.), *Oxford Handbook of Culture and Psychology*. Oxford: Oxford University Press, σ. 630.

²⁷⁸Μαρξ, Κ. (2005). *Η 18η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη*. Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, σ. 15.

ενδιαφέρον των μαθητών στο ιστορικό μάθημα και καθιστούν πιο εύληπτα και κατανοητά τα στοιχεία που συνθέτουν την ιστορική πραγματικότητα, στην πράξη παράγουν ένα σύνολο προκαταλήψεων που λειτουργούν ως τροχοπέδη στην απόκτηση ιστορικής παιδείας. Επιπλέον, οι μαθητές που αλληλεπιδρούν κυρίως με ατομικά αφηγήματα, όταν εξετάζουν περισσότερο αφηρημένα κείμενα που είναι πιο δύσκολα στην κατανόηση, διατυπώνουν αιτιώδεις εξηγήσεις για τα γεγονότα που δεν εστιάζουν τόσο στους κοινωνικούς, οικονομικούς ή πολιτικούς παράγοντες που τα πλαισιώνουν, όσο στα κίνητρα ή στις προθέσεις των ατόμων που πρωταγωνίστησαν. Στον νου των μαθητών, το αντικείμενο της μελέτης της ιστορίας είναι οι ατομικότητες ή τα ιστορικά φαινόμενα με προσωποποιημένο χαρακτήρα. Αυτή η εξατομίκευση της ιστορίας και των ερμηνειών που δίνονται στα γεγονότα μπορεί να έχει ποικίλες όψεις. Η Hallden²⁷⁹ επικεντρώνεται σε τρεις:

- i.** Η πρώτη σχετίζεται με την οπτική των μαθητών ότι η πορεία της ιστορίας καθοδηγείται από τη δράση σπουδαίων ανδρών.
- ii.** Η δεύτερη όψη αφορά την προσωποποίηση αφηρημένων εννοιών, όπως αυτών του κράτους, των πολιτικών θεσμών ή άλλου είδους οργανισμών.
- iii.** Η τρίτη συνδέεται με την τάση των μαθητών να μετασχηματίζουν τις δομικές εξηγήσεις σε ένα είδος εξηγήσεων συγκροτούμενων με βάση τις ενέργειες ή τις ανάγκες των ατόμων.

Επομένως, η χρήση των ατομικών αφηγημάτων στη διδασκαλία του μαθήματος της Ιστορίας, μολονότι επιτυγχάνει την κινητοποίηση του ενδιαφέροντος των μαθητών, μπορεί να καλλιεργήσει νοητικά σχήματα και στερεότυπα, τα οποία αναδύονται στις αιτιώδεις ερμηνείες που δίνουν οι μαθητές για τα γεγονότα. Συγχρόνως, τα αφηγήματα αυτά αναπτύσσουν μια αντίληψη για την ιστορία που εμφορείται από το αποσπασματικό στοιχείο. Η επικέντρωση στον ανθρώπινο παράγοντα αποπλαισιώνει την ιστορική γνώση και τοποθετεί τα γεγονότα στη σφαίρα του κενού, πέραν και εκτός του φάσματος των συνθηκών που επέδρασαν πάνω σε αυτά. Η Ιστορία όμως στο σχολείο θα πρέπει να αναδεικνύει την πολυπλοκότητα και όλες τις διαστάσεις των ιστορικών φαινομένων, κάτι που η ατομοκεντρική θεώρηση δεν το πραγματώνει.

Οι εθνικές αφηγήσεις είναι ο έτερος πιο συνηθισμένος τύπος αφήγησης που συναντάται στον χώρο της εκπαίδευσης και στη σφαίρα της καθημερινότητας. Καταλαμβάνουν κυρίαρχη θέση στη διδασκαλία του μαθήματος της Ιστορίας των περισσότερων χωρών του κόσμου και το περιεχόμενό τους εστιάζει στην εθνική ιστορία κάθε χώρας. Η καθολικότητα της χρήσης

---

²⁷⁹Halldén, O. (2000). «On Reasoning in History». In: Voss, J.F., Carretero, M. (eds.), *Learning and Reasoning in History*. New York: Routledge, p. 272-278.

τέτοιων αφηγημάτων δεν προκαλεί έκπληξη, αν ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι ήδη από τον 19ο αιώνα, εποχή κατά την οποία συγκροτήθηκαν τα εθνικά κράτη, η ιστορική σκέψη, η ιστορική έρευνα και η διδασκαλία της Ιστορίας είχαν ως κεντρική τους κατεύθυνση την εθνική ιστορία²⁸⁰. Οι εθνικές αφηγήσεις είναι κανονικοποιημένες συνήθως ιστορίες, με αναφορές στην προέλευση, στα επιτεύγματα και στα χαρακτηριστικά ενός έθνους. Παράγονται με σκοπό την κατανόηση των γεγονότων του παρελθόντος, την καλλιέργεια της εθνικής ταυτότητας και την ανάπτυξη συνοχής μεταξύ των μελών των εθνικών κοινοτήτων στο παρόν και στο μέλλον²⁸¹.

Αυτός ο τύπος αφηγημάτων ασκεί σημαντική επιρροή στο πώς οι μαθητές κατανοούν και αναλύουν την ιστορική πραγματικότητα του παρελθόντος. Ανάμεσα στα βασικά προβλήματα που επιφέρει στην ιστορική εκπαίδευση είναι η προσήλωση στις εθνικές αφηγήσεις και ο αποκλεισμός των διαφορετικών και ενδεχομένως αντιμαχόμενων προς το εθνικό αφήγημα οπτικών του παρελθόντος. Όμως, ένα απ' τα θεμελιώδη στοιχεία της σύγχρονης ιστορικής παιδείας θα πρέπει να είναι η ένταξη των διαφορετικών οπτικών και των ανεπίσημων εκδοχών της ιστορίας στη σχολική πραγματικότητα. Η ετερογένεια των αποχρώσεων στη διδασκαλία της Ιστορίας δημιουργεί τις προϋποθέσεις για μια πολυπρισματική θεώρηση του παρελθόντος, γεγονός που συντείνει προς την κατεύθυνση της πληρέστερης κατανόησης της σύνθετης φύσης του παρελθόντος, απαλλαγμένης από στερεότυπα, δογματισμούς και μονολιθικά ερμηνευτικά σχήματα. Το τι και σε ποιο εύρος η σχολική ιστορία επιλέγει κάθε φορά να εντάξει στο επίσημο συνεκτικό αφήγημα εξαρτάται από τον βαθμό ώσμωσης της ακαδημαϊκής με τη δημόσια ιστορία, από τα διακυβεύματα κάθε εποχής, καθώς επίσης και από τον εκάστοτε συσχετισμό των κοινωνικών και πολιτικών δυνάμεων²⁸². Σε κάθε περίπτωση όμως, στην σημερινή κατάσταση των πραγμάτων, αυτή η δυνητική ενσωμάτωση εναλλακτικών ιστοριών στην εκπαίδευση δεν μπορεί να αποκλίνει σε μεγάλο βαθμό από τις εθνικές αφηγήσεις ή να υποκαταστήσει τον κεντρικό ιδεολογικό ρόλο που επιτελούν σε κάθε εθνικό κράτος.

Λαμβάνοντας υπόψη τα επίπεδα δήλωσης και οργάνωσης των αφηγήσεων σύμφωνα με τον Wertsch²⁸³, οι εθνικές αφηγήσεις μετατρέπονται σε ένα είδος σχηματικών αφηγηματικών

---

²⁸⁰Berger, S. (2012). «De-nationalizing History Teaching and Nationalizing it Differently! Some Reflections on How to Defuse the Negative Potential of National(ist) History Teaching». In: Carretero, M., Asensio, M. Rodriguez-Moneo, M. (eds.), *History Education and the Construction of National Identities*. Charlotte, NC: Information Age Publishing, p. 33-47.

²⁸¹Grever, M., Van der Vlies, T. (2017b). «Why National Narratives are Perpetuated: A Literature Review on New Insights from History Textbooks Research». *London Review of Education*, 15 (2), (July 2017), p. 286-300.

²⁸²Αθανασιάδης, Χ. (2015α). «Έθνος και σχολική Ιστορία». *Η Αυγή*, Σεπτέμβριος 2015. Ανακτήθηκε στις 09-07-2018 από <http://www.avgi.gr/article/10812/5887443/ethnos-kai-scholike-istoria>

²⁸³Wertsch, J. (2004), *ό.π.*

προτύπων, με θεμελιώδη επίδραση στη διαδικασία δόμησης συγκεκριμένων ιστορικών αφηγημάτων, όπως επίσης και στην ερμηνεία των γεγονότων του παρελθόντος. Η υπερβολική χρήση τους στο πλαίσιο της ιστορικής εκπαίδευσης αποκλείει τους μαθητές από την πρόσβαση στις πιο επίμαχες πτυχές της ιστορίας, ενώ δεν συμβάλλει στην καλλιέργεια κριτικής ματιάς που επιτρέπει να αντιληφθούν τις δυσκολίες, τα διλήμματα του παρελθόντος και κατ' επέκταση την πραγματικότητα των πολύπλοκων δημοκρατικών κοινωνιών στις οποίες ζουν και δραστηριοποιούνται. Πολλές μελέτες στο πεδίο της Κοινωνικής Ψυχολογίας έχουν καταδείξει ότι οι αναπαραστάσεις του παρελθόντος που συνδέονται με τις εθνικές αφηγήσεις δεν συνιστούν μόνο διανοητικές καταστάσεις, αλλά μπορούν να μετατραπούν σε πολιτικές δράσεις.

Σε μια πρόσφατη έρευνα των Καδιανάκη, Ανδρεούλη και Carretero στον ελληνικό χώρο, ταυτοποιούνται τέσσερις κεντρικές ιδέες που διέπουν τους τρόπους με τους οποίους η εθνική ιστορία χρησιμοποιείται, για να διαμορφώσει επιχειρήματα σχετικά με τα πολιτικά δικαιώματα και την ιθαγένεια στους μετανάστες. Οι κεντρικές αυτές ιδέες συνίστανται στις εξής: α) συνέχεια του έθνους, β) εξιδανίκευση του παρελθόντος, γ) ηθική υποχρέωση απέναντι στο παρελθόν και δ) ομοιογένεια ή ετερογένεια του έθνους²⁸⁴. Με βάση αυτά, καταδεικνύεται το γεγονός ότι η ιστορία και το εθνικό αφήγημα ειδικότερα μπορούν να αποτελέσουν σημαντικές πηγές για την επιχειρηματολογία και τον στοχασμό γύρω από κοινωνικές διαπραγματεύσεις και κοινωνικά ζητήματα. Οι παραπάνω τέσσερις ιδέες έχουν διαπιστωθεί, με την εφαρμογή ποικίλων μεθοδολογιών, από ερευνητές που ανήκουν σε διάφορα επιστημονικά πεδία, όπως σε εκείνο της Κοινωνικής Ψυχολογίας, της εκπαίδευσης, καθώς επίσης και σε αυτά των γνωστικών και ιστορικών σπουδών²⁸⁵. Στην πραγματικότητα, οι ιδέες υποστηρίζονται σημαντικά και από μεγάλο φάσμα συλλογικών αναμνήσεων, εκπεφρασμένων μέσω των αναπαραστάσεων που συγκροτούνται στην καθημερινή ζωή. Ωστόσο, στις συγκεκριμένες αντιλήψεις εθνοκεντρικού χαρακτήρα, καταγράφονται σαφείς παρανοήσεις σχετικά με τις ιστορικές διαδικασίες, καθώς οι ιστοριογραφικές έρευνες διαπιστώνουν ξεκάθαρα ότι τα έθνη εξελίχθηκαν μέσα στον χρόνο κυρίως με ετερογενή και ασυνεχή τρόπο. Επομένως, η παρουσίαση του εθνικού παρελθόντος μέσω αναπαραστάσεων που υποδηλώνουν τη συνέχεια και την ομοιογένεια του έθνους χαρακτηρίζεται ως εξιδανικευμένη. Απόρροια της θεώρησης

---

²⁸⁴Kadianaki, I., Andreouli, E., Carretero, M. (2018). «Using National History to Construct the Boundaries of Citizenship: An Analysis of Greek Citizens' Discourse About Immigrants' Rights». *Qualitative Psychology*, 5 (1), p. 172-187. Ανακτήθηκε στις 15-06-2018 από <http://oro.open.ac.uk/48414/2/48414.pdf>.

²⁸⁵Carretero, M. (2018). History Education and the (Im)possibility of the Imagining the Future. In: De Saint-Laurent, C., Obradović, S., Carriere, K.R. (eds.), *Imagining Collective Futures. Perspectives from Social, Cultural and Political Psychology*. Cham: Palgrave Macmillan, p. 255-271.

αυτής είναι η δημιουργία μιας φαντασιακής ηθικής υποχρέωσης των ατόμων απέναντι στο έθνος τους. Το εθνικό παρελθόν λειτουργεί ως οιονεί φωτεινό παράδειγμα που οφείλουν όλοι να αναγνωρίσουν τη συμβολή του και να το ακολουθήσουν στο παρόν αλλά και στο μέλλον.

Η εξιδανίκευση του παρελθόντος, ειδικά, συνιστά χαρακτηριστικό γνώρισμα των περισσότερων εθνικών αφηγήσεων με τις οποίες αλληλεπιδρούν οι μαθητές κατά τη διδασκαλία του μαθήματος της Ιστορίας στο σχολείο. Η ιδεαλιστική αυτή προσέγγιση του εθνικού παρελθόντος απορρέει από την προσπάθεια κάθε εθνικού κράτους να μορφοποιήσει και να μεταδώσει μια συνεκτική, θετική, ελκυστική και εντέλει αυτοεπιβεβαιωτική εθνική ταυτότητα²⁸⁶, οδηγώντας τους μαθητές στην πρόσληψη του παρελθόντος ως ηθικού παραδείγματος, που μπορούν να το ακολουθούν και να το συμβουλεύονται κάθε φορά που στην πρακτική ζωή του παρόντος καλούνται να λάβουν αποφάσεις, να διατυπώσουν ερμηνείες ή να τεκμηριώσουν τους ισχυρισμούς τους γύρω από ιστορικά ζητήματα²⁸⁷. Την ιδέα της εξιδανίκευσης του παρελθόντος συμπληρώνει ακόμα ένα χαρακτηριστικό γνώρισμα των ιστορικών αφηγήσεων που είναι η ιδέα της ηθικής υποχρέωσης. Οι ιστορικές αφηγήσεις δομούν μια ηθική υπόσταση για τους παράγοντες και τους φορείς που περιλαμβάνονται σε όσα αυτές αναπαριστούν. Μελέτες που έχουν διεξαχθεί γύρω από το ζήτημα της παραγωγής της ιστορίας διαπιστώνουν πως οι ιστορικές αφηγήσεις των μαθητών εμπεριέχουν θετική ηθική κρίση και νομιμοποίηση για τις δράσεις της εθνικής κοινότητας στην οποία ανήκουν. Όμως, αν και η προβαλλόμενη μέσα από τις εθνικές αφηγήσεις εξιδανίκευση του παρελθόντος εξυπηρετεί τους σκοπούς της κυρίαρχης ιδεολογίας, ωστόσο δεν συμβαδίζει με τη νέα κοινωνική πραγματικότητα που απαιτεί μια πολυπρισματική, συγκριτική και, ει δυνατόν, συμφιλιωτική οπτική της ιστορίας, παρά με μια οπτική που ενισχύει τις ιδέες της πολιτισμικής ή της εθνικής ανωτερότητας έναντι των ετεροτήτων, εσωτερικών ή εξωτερικών.

Σε σχετική εμπειρική έρευνα που πραγματοποιήθηκε με πεδίο ενδιαφέροντος τις κυρίαρχες εθνικές αφηγήσεις στην Ελλάδα και στην Ισπανία, εντοπίστηκαν συγκεκριμένες διαστάσεις των σχηματικών προτύπων των εθνικών αφηγημάτων. Το θεωρητικό πλαίσιο που αναπτύχθηκε σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας συνίσταται σε πέντε διαστάσεις, οι οποίες χαρακτηρίζουν τις αφηγηματικές αναπαραστάσεις των πολιτών αναφορικά με την εθνική τους ιστορία:

---

²⁸⁶Αθανασιάδης, Χ. (2015α), *ό.π.*

²⁸⁷Carretero, M., Van Alphen, F. (2014). «Do Master Narratives Change Among High School Students? A Characterization of How National History is Represented». *Cognition and Instruction*, 32 (3), p. 290-312. Ανακτήθηκε στις 12-07-2018 από <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/07370008.2014.919298>.

1. Στην πρώτη διάσταση, το ιστορικό υποκείμενο καθορίζεται με βάση την ένταξη και τον αποκλεισμό, καθώς διαφοροποιείται ριζικά απ' τους άλλους ως ένα ομοιογενές και συνεκτικό σύνολο. Η φαντασιακή αυτή ομοιογένεια του έθνους έλκει τα ερείσματά της από τη θεώρηση ότι διαθέτει ξεκάθαρες ιστορικές ρίζες. Ως εκ τούτου, η δημιουργία του έθνους βασίζεται σε ένα προϋπάρχον και αιώνιο ιστορικό υποκείμενο. Αυτή η ουσιοκρατική αντίληψη για την παρουσία του έθνους αναδεικνύεται σε κύρια αρχή της αφήγησης, θεμελιώνοντας έτσι την έννοια της συνέχειας στον χρόνο. Οι δε αλλαγές που συμβαίνουν στη ζωή με το πέρασμα των χρόνων δεν εκλαμβάνονται από τα μέλη ενός έθνους ως ικανές να μεταβάλουν τον συνεκτικό χαρακτήρα του και την εσωτερική του ομοιογένεια. Η συγκεκριμένη σύλληψη του έθνους εμπεριέχει προφανώς το ιδεαλιστικό και εξιδανικευτικό στοιχείο.

2. Το χαρακτηριστικό στοιχείο της δεύτερης διάστασης των αφηγηματικών αναπαραστάσεων των μελών ενός έθνους ταυτίζεται με τη χρήση της έννοιας του «εμείς» και τη διατύπωση θετικής κρίσης για τη φαντασιακή κοινότητα έναντι της έννοιας των «άλλων» που υποδηλώνει το διαφοροποιητικό στοιχείο. Συνεπώς, ο προσδιορισμός της ταυτότητας εμφανίζεται να κατέχει ενοποιητικό ρόλο για τα μέλη ενός έθνους, τα οποία δομούν τα ειδοποιά τους γνωρίσματα σε αντιδιαστολή προς τις άλλες εθνικές ομάδες. Η κοινή ταυτότητα λαμβάνει διαχρονικό χαρακτήρα, δημιουργώντας ισχυρούς δεσμούς μεταξύ των αφηγητών του παρόντος και των ιστορικών υποκειμένων του παρελθόντος. Οι δεσμοί αυτοί, ως αποτέλεσμα της κοινής προέλευσης, εμφορούνται σε μεγάλο βαθμό από το συναισθηματικό στοιχείο. Στις αφηγήσεις των μελών ενός έθνους, η εθνική προέλευση δομείται στη βάση οντολογικών-ουσιοκρατικών κριτηρίων και όχι σε εκείνη που λαμβάνει υπόψη τις ιστορικές διαδικασίες.

3. Στην τρίτη διάσταση που καταγράφηκε στις αφηγηματικές αναπαραστάσεις του εθνικού παρελθόντος, τα ιστορικά γεγονότα απλοποιούνται γύρω από τον πυρήνα ενός κοινού αφηγηματικού θέματος, όπως η αναζήτηση της ελευθερίας ή η διεκδίκηση μιας εδαφικής περιοχής βάσει των εθνικών δικαίων και του αλυτρωτικού προγράμματος του εθνικού κράτους. Η προσέγγιση αυτή στηρίζεται περισσότερο σε απλές αιτιώδεις σχέσεις, ενώ η αιτιολόγηση είναι μονοσήμαντη και όχι πλουραλιστική, όπως συμβαίνει στις πιο εκλεπτυσμένες ιστορικές εξηγήσεις. Ειδικά, οι αφηγήσεις που επικεντρώνονται στη διεκδίκηση της ελευθερίας αφορούν την κυρίαρχη εθνική ομάδα, περιορίζοντας ή αποφεύγοντας τις αναφορές στο δικαίωμα διεκδίκησης ελευθεριών από άλλα ιστορικά υποκείμενα, όπως οι γυναίκες ή οι σκλάβοι. Η ελευθερία του έθνους συλλαμβάνεται με τελεολογικούς όρους, καθώς αποτελεί αναπόδραστο και προκαθορισμένο απότοκο των ιστορικών διαδικασιών, ενώ η ύπαρξη μιας συγκεκριμένης εδαφικής περιοχής που ανήκει στο έθνος παρουσιάζεται στο αφήγημα ως ένα σημαντικό κεκτημένο που προϋπήρχε ανέκαθεν, σε

αντίθεση με την αντίστοιχη αντίληψη που θεωρεί την απόκτηση των εδαφών των εθνών αποτέλεσμα σύνθετων πολιτικών, κοινωνικών και ιστορικών διαδικασιών. Μάλιστα, στην αφήγηση η ιστορική εδαφική περιοχή του έθνους ταυτίζεται με την εδαφική περιοχή του παρόντος, η οποία θεωρείται οντολογικά δεδομένη εκ των προτέρων.

4. Στην τέταρτη καταγεγραμμένη διάσταση των αφηγημάτων των ατόμων για την εθνική τους ιστορία, εμπεριέχονται ορισμένα στοιχεία ηθικής που εξυπηρετούν τον στόχο της νομιμοποίησης της δράσης του έθνους και των υπηκόων του. Πιο συγκεκριμένα, αυτό είναι εμφανές στις αναφορές της αφήγησης για το εθνικό έδαφος και τις ενέργειες που σχετίζονται με τις αλλαγές ή την επέκτασή του. Επιπρόσθετα, στην εν λόγω διάσταση οι ηθικές κρίσεις εμφανίζονται να παρέχουν, όπως γίνεται καταφανές, ένα αιώνιο άλλοθι για κάθε λογής επιλογή του έθνους. Τόσο εντός, όσο και εκτός της σχολικής πραγματικότητας, οι εθνικές ιστορικές αφηγήσεις διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο ως φορείς ηθικών αξιώσεων στο παρόν που αντλούνται από την επιλεκτική ανάγνωση του παρελθόντος. Χαρακτηριστικό τους είναι η καθιέρωση του αντιθετικού διπόλου «καλό-κακό» σχετικά με τα άτομα, τις επιλογές και τις αποφάσεις τους. Το καλό συνυφαίνεται με το έθνος και το «εμείς», ενώ το κακό με τους «άλλους». Επιπλέον, οι κυρίαρχες εθνικές αφηγήσεις παρέχουν στα άτομα ζωντανά παραδείγματα πολιτικής αρετής και αφοσίωσης. Ειδικά η τελευταία συνιστά απαραίτητο συστατικό για την κατασκευή του έθνους, λαμβάνοντας διάφορες συμβολικές μορφές, ακόμα και σε πεδία εκτός της εκπαίδευσης.

5. Η τελευταία διάσταση των εθνικών ιστορικών αφηγήσεων εκφράζει ακόμα μια ουσιοκρατική αντίληψη για το έθνος και την εθνική κοινότητα. Και τα δύο παρουσιάζονται να προϋπάρχουν ανεξάρτητα τόσο από τις διαδικασίες που οδήγησαν στη δημιουργία τους όσο και από την ιστορική εξέλιξη. Οι ιστορικές έννοιες, όπως για παράδειγμα αυτές του έθνους, της επανάστασης ή της ανεξαρτησίας, χρησιμοποιούνται ως πολύτιμα εργαλεία για την κατασκευή των αφηγήσεων, δίνοντάς τους παράλληλα συγκεκριμένη φόρτιση, ιστορικό νόημα και ταυτοτικό προσανατολισμό. Επιπλέον, τα χαρακτηριστικά των ιστορικών αυτών εννοιών καθορίζονται μέσω των αφηγήσεων που τα πλαισιώνουν και τα αποσαφηνίζουν. Είναι σημαντικό να δοθεί ιδιαίτερη έμφαση στην ανάλυση αυτών των εννοιών, αφού οι διαφορετικοί τρόποι χρήσης τους μέσα στο αφήγημα επηρεάζουν το πώς κατασκευάζουν οι μαθητές τις αναπαραστάσεις για το παρελθόν²⁸⁸.

---

²⁸⁸Carretero, M., Castorina, J. A., Levinas, M. L. (2013). «Conceptual Change and Historical Narratives About the Nation. A Theoretical and Empirical Approach». In: Vosniadou, S. (ed.), *International Handbook of Research on Conceptual Change*. New York: Routledge, p. 269-287.

Οι αφηγήσεις στην ιστορική εκπαίδευση αλλά και στην καθημερινή ζωή κατέχουν κυρίαρχο ρόλο, που εκτείνεται πέραν της μεταβίβασης των ιστορικών γνώσεων και της νοηματοδότησης των σύνθετων σχέσεων της ανθρώπινης εμπειρίας του χθες. Ανέκαθεν, αποτελούσαν σημαντικό εργαλείο για την κατανόηση του παρελθόντος απ' τους περισσότερους πολιτισμούς. Η μελέτη του τρόπου συγκρότησης των αφηγήσεων και της νοηματοδότησης του θολού και γεμάτου συγχύσεις παρελθόντος²⁸⁹ από τους εκπαιδευτικούς, τους μαθητές και τα υπόλοιπα κοινωνικά υποκείμενα μπορεί να παράσχει χρήσιμες πληροφορίες για τις ιδέες, τις αντιλήψεις, τα ερμηνευτικά σχήματα και τις πεποιθήσεις που αναπτύσσουν μέσω της αλληλεπίδρασής τους με τα ιστορικά τεκμήρια και τα διάφορα είδη κειμενικών ή συμβολικών αναπαραστάσεων των ιστορικών φαινομένων και των ανθρώπινων δράσεων που τα συνοδεύουν και τα προκαλούν.. Στο πλαίσιο της ιστορικής εκπαίδευσης, η αφηγηματική εξιστόρηση από την πλευρά των εκπαιδευτικών και η πραγμάτευση των ιστορικών τεκμηρίων, πέραν των γνωστικών και ιδεολογικών στόχων που θέτει, οφείλει να κινητοποιεί τους μαθητές, ώστε μέσα από την ενεργή εμπλοκή τους να θέτουν ερωτήματα σε σχέση με το περιεχόμενο της αφήγησης, να εξετάζουν κι άλλες, τυχόν περιθωριοποιημένες, πτυχές των εξεταζόμενων γεγονότων, να διατυπώνουν εναλλακτικές ερμηνείες καθώς και τεκμηριωμένες κρίσεις. Έτσι, τα υποκείμενα της μάθησης μπορούν να αντιληφθούν, αφενός, τα πολυσύνθετα χαρακτηριστικά των γεγονότων του παρελθόντος και, αφετέρου, τη σημασία ή τον αντίκτυπο που έχουν στη ζωή του παρόντος και στις μελλοντικές επιλογές της κοινωνίας.

Η διαμόρφωση ιστορικής σκέψης, η καλλιέργεια της ιστορικής συνείδησης και της ιστορικής ενσυναίσθησης αποτελούν βασικούς στόχους της διδασκαλίας του ιστορικού μαθήματος που στο σχολικό περιβάλλον υπηρετούνται κυρίως μέσω της εξέτασης των αφηγηματικών ιστορικών αναπαραστάσεων και των συντελούμενων δραστηριοτήτων στο μάθημα της Ιστορίας. Οι μαθητές, συμμετέχοντας σε επετειακές εκδηλώσεις, σχολικές γιορτές με ιστορικές αναφορές, επισκέψεις σε μουσεία ή τόπους μνήμης, έρχονται σε επαφή με αναπαραστάσεις του παρελθόντος τις οποίες καλούνται να αποκωδικοποιήσουν και να σημασιοδοτήσουν, συγκροτώντας αφηγηματικά και ερμηνευτικά σχήματα. Σε αυτά θα πρέπει να συνυπολογιστεί και το γεγονός ότι η αλληλεπίδραση των μαθητών και των κοινωνικών υποκειμένων με την ιστορία συμβαίνει σε μια πλειάδα πεδίων της καθημερινότητας, πέραν της σχολικής ζωής. Η συλλογική μνήμη, οι οικογενειακές και ατομικές βιωμένες μνήμες, οι κινηματογραφικές ταινίες, οι τηλεοπτικές ιστορικές εκπομπές και τα αφιερώματα, τα ΜΜΕ,

---

²⁸⁹Husbands, C. (2004). *Τι σημαίνει διδασκαλία της Ιστορίας; Γλώσσα, ιδέες και νοήματα* (μτφρ. Α. Λυκούργος). Αθήνα: Μεταίχμιο, σ. 71.

οι εκδηλώσεις μνήμης κοινωνικών ομάδων ή συλλόγων, το διαδίκτυο, οι διαφόρων ειδών ιστορικές εκθέσεις (ζωγραφικής, κειμηλίων του παρελθόντος, φωτογραφίας κ.λπ.), τα μνημεία συμβολικής ιστορικής επανόρθωσης, ακόμα και οι συζητήσεις που διεξάγονται σε καθημερινό επίπεδο για ιστορικά ζητήματα, εμπεριέχουν άμεσα ή έμμεσα το αφηγηματικό στοιχείο, επηρεάζουν τη διαδικασία για τη συγκρότηση της ιστορικής σκέψης και διαμορφώνουν την ιστορική κουλτούρα και ιστορική παιδεία της κοινωνίας.

Η διεπαφή των ατόμων με την ιστορία και τις αφηγηματικές ή συμβολικές αναπαραστάσεις της δεν λαμβάνει χώρα συνεπώς μόνο εντός της σχολικής πραγματικότητας. Τα παιδιά ζουν σε έναν κόσμο κυριαρχούμενο από υλικά και άυλα κατάλοιπα και ίχνη του παρελθόντος. Με το φάσμα αυτών αλληλεπιδρούν συχνά, χωρίς τη διαμεσολάβηση της επίσημης εκπαίδευσης και τις δομημένες έννοιες που αυτή αποδίδει στα ιστορικά ίχνη. Εξάλλου, πριν από την έναρξη και κατά τη διάρκεια του σχολικού τους βίου ακούν, βλέπουν ή διατυπώνουν προσωπικές ή γενικές αφηγήσεις για το παρελθόν, κυρίως κατακερματισμένες, μυθικές ή ρεαλιστικές, οι οποίες κατά κάποιο τρόπο επιδρούν στη διαμόρφωση των εικόνων τους και των αντιλήψεών τους για την ιστορία. Όταν εισέρχονται για πρώτη φορά στη σχολική αίθουσα, συνιστούν ήδη κοινωνικοποιημένα όντα και ως τέτοια παραμένουν για το υπόλοιπο της ζωής τους, συμμετέχοντας ενεργά στην κατασκευή και την επαναδιαπραγμάτευση των ιστορικών τους οπτικών. Η άποψη ότι η σχολική τάξη συνιστά τον απόλυτο ρυθμιστικό παράγοντα για τη μετάδοση των ιστορικών γνώσεων και ότι οι εκπαιδευτικοί απολαμβάνουν μονοπωλιακό ρόλο στη διάχυση και τη διαμεσολάβηση της ιστορικής γνώσης δεν μπορεί την παρούσα εποχή να θεωρηθεί ορθή²⁹⁰. Η σχολική ιστορία, ενσαρκώνοντας την επίσημη αφηγηματική εκδοχή του παρελθόντος που υπακούει εν μέρει και υπό όρους στην επιστημονική πειθαρχία της ιστοριογραφίας, παρέχει στους μαθητές μια σημαντική εστίαση στις σχέσεις των ανθρώπων του παρελθόντος. Ωστόσο, εκτός του πεδίου της υπάρχει πληθώρα άλλων πεδίων, τόσο πραγματικών όσο και εικονικών, όπου το παρελθόν και το παρόν τέμνονται με δημιουργικό και διαπλαστικό τρόπο. Στον δημόσιο χώρο, η ιστορία διαμεσολαβείται και μεταδίδεται άλλοτε αφηγηματικά και άλλοτε με άλλα μέσα (ήχου, εικόνας, ψηφιακών εργαλείων κ.λπ.) από ποικίλους φορείς, οι οποίοι ανασυνθέτουν με άμεσο και ελκυστικό τρόπο τις εκδοχές των γεγονότων και των εμπειριών του παρελθόντος, προωθώντας συγχρόνως συγκεκριμένες ερμηνείες και οπτικές. Όπως συμβαίνει με την επίσημη εκδοχή της ιστορίας που εκπροσωπείται από τις αφηγήσεις του ακαδημαϊκού κλάδου και τα προγράμματα σπουδών και τα σχολικά βιβλία του μαθήματος, έτσι και στην περίπτωση

---

²⁹⁰Ribbens, K. (2007), *ό.π.*

της ιστορίας που διαχέεται στον δημόσιο χώρο, οι ερμηνείες και η οπτική γωνία θέασης του παρελθόντος δεν χαρακτηρίζονται ούτε από το στοιχείο της αξιολογικής ή ιδεολογικής ουδετερότητας, ούτε κομίζουν αδιαμφισβήτητες αλήθειες. Θα ήταν εξάλλου άτοπος ή θετικιστικός ο ισχυρισμός ότι στη σημερινή κοινωνική, επιστημονική ή εκπαιδευτική πραγματικότητα κατέχουν την πρωτοκαθεδρία ιστορικές προσεγγίσεις και αφηγηματικές αναπαραστάσεις που υπερβαίνουν τον υποκειμενισμό και τις επιθυμίες του φορέα παραγωγής τους ή που συγκροτούνται λαμβάνοντας υπόψη και δίνοντας χώρο σε όλες τις διαθέσιμες ιστορικές πηγές. Η εκτεταμένη χρήση και διάχυση της ιστορίας στο κοινωνικό περιβάλλον συχνά εκλαϊκεύει και απλοποιεί τα γεγονότα του παρελθόντος, έτσι ώστε να καταστεί δυνατή η κατανόησή τους από το ευρύ κοινό. Στη συντριπτική τους πλειονότητα οι αναπαραστάσεις του παρελθόντος στην καθημερινή ζωή βασίζονται στο αφηγηματικό στοιχείο, δηλαδή στην παρουσίαση των ανθρώπινων εμπειριών του παρελθόντος υπό τη μορφή μιας λογικά οργανωμένης πλοκής που θέτει τα ιστορικά φαινόμενα και τις ανθρώπινες πράξεις σε μια χρονική ακολουθία, που διέπεται από συνάφεια και αιτιώδεις σχέσεις. Το σύνολο των αναπαραστάσεων αυτών αποτελεί μέρος της ιστορικής εμπειρίας. Οι ιστορικές κινηματογραφικές και τηλεοπτικές παραγωγές, η τέχνη, το διαδίκτυο, τα φωτογραφικά τεκμήρια ή οι εκδηλώσεις μνήμης, για παράδειγμα, δεν συνιστούν μόνο φορείς παραγωγής και μετάδοσης της ιστορικής γνώσης, αλλά συγχρόνως αποτελούν αφηγηματικές μορφές (τόσο κειμενικές όσο και εικονιστικές), με τις οποίες βιώνεται το παρελθόν στο παρόν²⁹¹. Προσδιορίζουν τη σχέση των ατόμων με την ιστορία πέραν των ορίων της επιστημονικής πειθαρχίας της ιστοριογραφίας και διαμορφώνουν την ιστορική τους κουλτούρα, δηλαδή την ενεργή και συναισθηματική σχέση που αναπτύσσουν οι κοινωνίες με το ιστορικό τους παρελθόν. Η αλληλεπίδραση των μαθητών και των κοινωνικών υποκειμένων με τα συγκεκριμένα πλαίσια παραγωγής της ιστορικής γνώσης δεν αποφέρει απλώς και μόνο κάποιες επιπλέον πληροφορίες για το παρελθόν. Μαζί με αυτές συνυφαίνονται με ρητό ή υπόρητο τρόπο ιδεολογικές, πολιτικές, αξιακές και πολιτισμικές πεποιθήσεις που επιδρούν στην κατανόηση και στη διαμόρφωση του τρόπου σκέψης του παρόντος για την παρελθοντική ανθρώπινη εμπειρία, καθώς επίσης και στη συγκρότηση της ιστορικής κουλτούρας.

Προκειμένου να αναλύσουμε το περιεχόμενο και τις νοητικές δομές της ιστορικής κουλτούρας, χρειάζεται να τοποθετήσουμε στο επίκεντρο τις αφηγηματικές παρουσιάσεις του παρελθόντος. Οι αφηγήσεις αυτές στο πεδίο της ιστορικής κουλτούρας κατασκευάζονται,

---

²⁹¹Poster, M. (2001). «Η Ιστορία συμβαίνει στο δι@δίκτυο» (συνέντευξη στη Δέσποινα Βαλατσού). *Ελευθεροτυπία*, 07/12/2001. Ανακτήθηκε στις 19-07-2018 από <http://www.netschoolbook.gr/markposter.html>.

επιλέγονται και αποτιμώνται²⁹². Όντας συχνά ανταγωνιστικές μεταξύ τους αλλά και με την επίσημη ιστορία, υπόκεινται σε μια αξιολογική διαδικασία από τα άτομα, τα οποία ανάλογα με τις ανάγκες και τις επιθυμίες του παρόντος τις υιοθετούν ή τις απορρίπτουν. Στο ιστορικο-κοινωνικό πλαίσιο, τα υποκείμενα προσαρμόζουν τις ερμηνείες τους για το παρελθόν και διατυπώνουν τις δικές τους ιστορίες σε συνάρτηση με ήδη διατυπωμένες ιστορικές αφηγήσεις ή αναπαραστάσεις της παρελθοντικής πραγματικότητας, οι οποίες ανάγονται σε συστατικά και προσδιοριστικά στοιχεία της ιστορικής κουλτούρας. Οι πρακτικές με τις οποίες οι κοινωνίες συνδέονται με το παρελθόν τους στη σημερινή εποχή διακατέχονται από πλουραλισμό. Τα ιστορικά ίχνη και οι ιστορικές αφηγήσεις καλύπτουν σχεδόν κάθε πεδίο της καθημερινής ζωής. Ως εκ τούτου, ο σχολικός μηχανισμός δεν είναι ούτε το πρώτο, αλλά ούτε και το τελευταίο πεδίο εμφάνισης της ιστορίας. Οι «αναμετρήσεις» των ατόμων με το παρελθόν και τις αφηγηματικές του αναπαραστάσεις συμβαίνουν σε ένα ευρύ φάσμα της κοινωνίας, λαμβάνοντας συχνά τη μορφή μιας ενημερωτικής ψυχαγωγίας (infotainment²⁹³). Το επίπεδο της εκπαίδευσης, το φύλο, η εθνικότητα, τα ενδιαφέροντα, οι πολιτικές πεποιθήσεις και το αξιακό (ατομικό και κοινωνικό) σύστημα επηρεάζουν σημαντικά τη σημασιολογία των ιστορικών πληροφοριών και των αφηγηματικών τους παρουσιάσεων. Μέσα από τη διάχυση της ιστορικής γνώσης και την καλλιέργεια της ιστορικής κουλτούρας σε διάφορα περιβάλλοντα και θεσμούς της κοινωνικής ζωής, οι συλλογικότητες διαμορφώνουν την ιστορική τους συνείδηση και χτίζουν ή αναθεωρούν τη σχέση τους με το παρελθόν τους στο παρόν. Η σχέση αυτή δεν μπορεί να θεωρηθεί στατική, αλλά ούτε και παγιωμένη ως προς τα στοιχεία ή τα περιεχόμενα που την προσδιορίζουν. Αντιθέτως, εμπεριέχει το δυναμικό στοιχείο και εμφορείται από πάθη, συγκρούσεις, αντιθέσεις, αμφιθυμίες, προσδοκίες και αγωνιώδεις αναζητήσεις αυτοπροσδιορισμού μέσα στον χρόνο.

2.4.6. Οι μνημονικές δομές και η σχέση τους με την ιστορική κουλτούρα

Οι ανθρώπινες κοινωνίες, προκειμένου να αφηγηθούν ιστορίες ή εμπειρίες του παρελθόντος, συγκροτούν υλικές ή άυλες μνημονικές δομές, οι οποίες αποκτούν μόνιμο χαρακτήρα στον χώρο και τον χρόνο. Τέτοιου είδους δομές μπορεί να αποτελούν οι ετήσιες

---

²⁹²Sniegon, T. (2017). *Vanished History: The Holocaust in Czech and Slovak Historical Culture*. New York/Oxford: Berghahn, p. 9-10.

²⁹³ Boukes, M. (2019). «Infotainment». In: Vos, T.P., Hanusch, F., Dimitrakopoulou, D., Geertsema-Sligh, M., Sehl, A. (Eds.), *International Encyclopedia of Journalism Studies; Forms of Journalism* (vol. 2). Hoboken (NJ): Wiley-Blackwell.

τελετές ανάμνησης σημαντικών γεγονότων, οι εθνικές επέτειοι, οι εθνικοί ιστορικοί τόποι και τα ιστορικά μνημεία, οι οργανισμοί πολιτιστικής κληρονομιάς, τα μουσεία, οι ομιλίες που οργανώνουν οι υπηρεσίες ή τα ιδρύματα συλλογής ιστορικών αρχείων, οι παρελάσεις, οι σχολικές γιορτές και πολλές άλλες εκδηλώσεις τελετουργικού χαρακτήρα που πραγματοποιούνται από φορείς και αναφέρονται στο παρελθόν. Οι δομές αυτές, έχοντας στόχο τη διασύνδεση των συλλογικοτήτων άλλοτε με επίσημες και άλλοτε με ανεπίσημες πτυχές του παρελθόντος, επιδρούν καταλυτικά στον τρόπο σύλληψης της ιστορικής πραγματικότητας. Μέσω της συλλογικής μνήμης ως πράξης μεταβίβασης, και των δημόσιων αναπαραστάσεων της, τα άτομα ή οι ομάδες των ατόμων (εθνικές, τοπικές φυλετικές, εθνοτικές, θρησκευτικές κ.λπ.) αξιοποιούν το κοινό τους παρελθόν²⁹⁴, διαμορφώνοντας συγκεκριμένες ταυτότητες, που μπορούν να μεταδοθούν και να ενισχυθούν από γενιά σε γενιά. Οι μνημονικές δομές, όντας φορείς μετάδοσης ιδεών και κοινών ιστοριών στο ευρύ κοινό, βιωμένων ή μη, υφαίνουν έναν φανταστικό ιστό συνεκτικών δεσμών μεταξύ των ανθρώπων του παρόντος με φόντο το παρελθόν, βοηθώντας τους να ορίσουν τους εαυτούς τους και να κατανοήσουν τα ιστορικά και πολιτιστικά στοιχεία βάσει των οποίων συγκροτείται η σχέση τους με τα υπόλοιπα μέλη της κοινωνίας τους.

Ειδικότερα, η ανάδυση στη δημόσια ιστορική μνήμη γεγονότων ή εμπειριών του παρελθόντος που είτε αποσιωπούνται σκοπίμως είτε δεν κατέχουν κάποια θέση στη συγκροτούμενη και διαχεόμενη από τα «πάνω» (κράτος, πολιτική, εκκλησία κ.λπ.) κυρίαρχη συλλογική μνήμη αποκτά ιδιαίτερη βαρύτητα για τη συνοχή και την ταυτότητα των ομάδων, ειδικά εκείνων των οποίων το αφήγημα βρίσκεται στο περιθώριο της επίσημης εθνικής ιστορίας.

Οι ανθρώπινες κοινωνίες βιώνουν με επαναληπτικό τρόπο το παρελθόν στο παρόν μέσα από μνημονικούς τόπους, τελετουργικά και άλλες μνημονικές δομές, ικανές ώστε να διαμορφώνουν, αφενός, την εθνική και συλλογική τους ταυτότητα και, αφετέρου, να οδηγούν στον μνημονικό συγχρονισμό και στην κοινωνικοποίηση των μελών τους²⁹⁵. Παρέχοντας μια πιο άμεση και συχνά συναισθηματικά φορτισμένη σύνδεση με το παρελθόν έναντι της ιστορίας, οι δομές αυτές της μνήμης κινητοποιούν την ατομική μνήμη, την ενισχύουν ή τη μεταβάλλουν και την τέμνουν με τη συλλογική, προκειμένου να αποκτήσει υπόσταση μέσω των ζωντανών εικόνων και των απτών αναπαραστάσεων. Πέραν αυτού, όπως σημειώνει ο

---

²⁹⁴Connerton, P. (2007). *How Societies Remember*. New York: Cambridge University Press, p. 36-39.

²⁹⁵Zerubavel, E. (2003). *Time Maps: Collective Memory and the Social Shape of the Past*. Chicago: University of Chicago Press, p. 11-12.

Ricoeur²⁹⁶, οι ομάδες σφυρηλατούν τις ταυτότητές τους από κοινού και όχι απομονωμένα ή εκτός του κοινωνικού τους πλαισίου. Οι συλλογικές τους μνήμες δηλώνονται και παγιώνονται με διάφορα είδη δημόσιων παρουσιάσεων, όπως τα τελετουργικά ή οι εκδηλώσεις μνημονικού χαρακτήρα και οι επετειακοί εορτασμοί. Τα μνημεία, οι εθνικοί ιστορικοί τόποι, ακόμα και η ίδια η οικογένεια, συνιστούν περιβάλλοντα διαπραγμάτευσης της συλλογικής μνήμης και διατήρησης των παραδόσεων του παρελθόντος.

Η ιστορική κουλτούρα και η συλλογική μνήμη συνδέονται άρρηκτα μεταξύ τους. Η σχέση τους προσομοιάζει με εκείνη των συγκοινωνούντων δοχείων, καθώς στο πεδίο εκδήλωσής τους αντιπροσωπεύονται από υλικές και συμβολικές αναπαραστάσεις του παρελθόντος που προσδιορίζουν τη διαμόρφωση αμφοτέρων. Τα έθνη ή οι κοινωνικές ομάδες, αλληλεπιδρώντας με τις δημόσιες αναπαραστάσεις της μνήμης, οι οποίες λειτουργούν ως γέφυρες του παρόντος προς το παρελθόν, μορφοποιούν την ιστορική τους κουλτούρα, δηλαδή το σύνολο των πρακτικών που αποτυπώνουν την ιστορική τους συνείδηση και το πώς συλλαμβάνεται και βιώνεται η παρελθοντική εμπειρία από τον κόσμο του παρόντος. Παράλληλα, με τη μελέτη της ιστορικής κουλτούρας ενός έθνους ή μιας κοινωνικής ομάδας, μπορεί να καταστεί εφικτή η αποσαφήνιση των πρακτικών βάσει των οποίων οι δομές της μνήμης μεταφέρουν και ορίζουν συγκεκριμένες διατυπώσεις για την παρελθοντική πραγματικότητα. Αντιστοίχως, διερευνώντας κάποιος τον τρόπο αναδόμησης του παρελθόντος μέσα από τις αναπαραστάσεις της μνήμης στην καθημερινή ζωή, μπορεί να αποκαλύψει σημαντικές πτυχές της ιστορικής κουλτούρας των κοινοτήτων. Σύμφωνα με τον Nora, η άνοδος της νεωτερικότητας και της εκβιομηχάνισης, προκάλεσαν τον περιορισμό της μετάδοσης της μνήμης στο πλαίσιο παραδοσιακών περιβαλλόντων, όπως η εκκλησία ή οι τοπικές κοινωνίες. Η μεταβίβαση των αναμνήσεων του παρελθόντος συντελούνταν σε αυτά τα πεδία με τη διαμεσολάβηση των ζωντανών παραδόσεων, των ηθών και των εθίμων. Η εξέλιξη της ιστορικής επιστήμης, συγχρόνως, επισκίασε και εξασθένησε τον ρόλο της μνήμης, ως μέσου διατήρησης των παρελθοντικών εμπειριών και οδήγησε τα άτομα προοδευτικά στην όλο και αυξανόμενη συνειδητοποίηση της ετερογένειας μεταξύ της παροντικής πολιτισμικής πραγματικότητας και της παρελθοντικής. Προκειμένου οι μοντέρνες κοινωνίες να αντιπαρέλθουν αυτή την κατάσταση, επινόησαν μνημονικές δομές με σκοπό τη διατήρηση του αισθήματος της ιστορικής συνέχειας και της παράδοσης, ως χρήσιμου και συνάμα θεμελιώδους στοιχείου για τη διαφύλαξη της πολιτισμικής και ιστορικής τους ταυτότητας. Τα

---

²⁹⁶Ricoeur, P. (2006). «Memory, Forgetting, History». In: Rüsen, J. (dir.), *Meaning and Representation in History*. New York: Berghahn, p. 9-19. Βλ. επίσης και το Ricoeur, P. (2013). *Η μνήμη, η ιστορία, η λήθη* (μτφρ. Ξ. Κομνηνός). Αθήνα: Ίνδικτος.

εθνικά κράτη ενσωμάτωσαν και προσέδεσαν τη μνήμη του παρελθόντος σε ορισμένους νοητικούς ή φυσικούς τόπους, προκειμένου, αφενός, να δομήσουν τις εθνικές και συλλογικές τους ταυτότητες και, αφετέρου, να αντισταθούν στο ενδεχόμενο της λήθης συγκεκριμένων και σημαινουσών ιστορικών πτυχών.

Εστιάζοντας στις τελετές μνήμης του δημόσιου χώρου, διαπιστώνεται πως ένα στοιχείο που τις προσδιορίζει μεταξύ των άλλων είναι εκείνο της επαναληπτικής τους υλοποίησης μέσα στον χρόνο. Αυτή η διαχρονική τους τέλεση υποδηλώνει και διασφαλίζει αυτομάτως στη συλλογική συνείδηση των συμμετεχόντων τη συνέχειά τους με το παρελθόν. Πρόκειται συνεπώς για δραστηριότητες συμβολικού χαρακτήρα που λαμβάνουν χώρα, ακολουθώντας ένα κανονιστικό, φορμαλιστικό και ως έναν βαθμό στερεοτυπικό μοτίβο, Ωστόσο, υπάρχουν περιπτώσεις τελετουργικών που διαθέτουν έναν σαφώς παρωχημένο και οπισθοδρομικό χαρακτήρα. Με τον ρόλο των τελετουργικών στη δημόσια ζωή ασχολήθηκε εκτενώς στο έργο του ο Connerton²⁹⁷. Σύμφωνα με τα όσα διατείνεται, υπάρχει μια ποικιλία τελετών διαμέσου των οποίων μοιράζονται οι άνθρωποι ορισμένα κοινά τους χαρακτηριστικά ή ορισμένες κοινές τους μνήμες. Η συνέχεια με το παρελθόν την οποία υποδηλώνουν δεν απορρέει απλώς και μόνο από την επισημότητα ή τη σταθερότητα που τις διέπει. Αντιθέτως, συνιστά προσδιοριστικό τους χαρακτηριστικό η ρητή απαίτηση να διατηρούνται στη μνήμη με μια τέτοια συνέχεια. Ο Connerton, παραδεχόμενος ότι οι αναμνηστικές τελετές διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της συλλογικής μνήμης, αναπτύσσει μια τριπλή προσέγγιση στην προσπάθειά του να τις ερμηνεύσει και να τις διασαφηνίσει.

Η πρώτη ερμηνευτική προσέγγιση, την οποία αποκαλεί *ψυχαναλυτική*, συνίσταται στην άποψη ότι οι μνημονικές τελετές γίνονται καλύτερα κατανοητές ως μορφές συμβολικής αναπαράστασης. Θεωρούνται ότι αποτελούν μια συστηματική και έμμεση διατύπωση κωδικοποιημένων και συμβολικά εκπεφρασμένων διενέξεων μέσα στο τελετουργικό, οι οποίες είτε παρουσιάζονται με συγκεκριμένο τρόπο είτε απορρίπτονται. Οι τελετές, σύμφωνα με τον Connerton, μπορούν να εξηγηθούν ψυχαναλυτικά ως συμβολικές αναπαραστάσεις και να ερμηνευτούν μέσα από το πρίσμα της ιστορίας της ζωής του ατόμου. Η ψυχαναλυτική προσέγγιση συνδέεται με τον τρόπο που αντιλαμβάνεται ο Freud²⁹⁸ τις τελετές και βασίζεται στην υποτιθέμενη αναλογία μεταξύ οντογένεσης και φυλογένεσης. Παραθέτοντας από την ιστορία του ανθρώπινου είδους την αρχέγονη οιδιπόδεια σύγκρουση μεταξύ των γιων και της εξουσιαστικής πατρικής συμπεριφοράς που οδήγησε αρχικά στην πατροκτονία, κατόπιν στη

²⁹⁷Connerton, P. (2007), *ό.π.*, p. 41-71.

²⁹⁸Φρόντ, Σ. (1978). *Τοτέμ και Ταμπού* (μτφρ. Χ. Αντωνίου). Αθήνα: Επίκουρος.

συνειδητοποίηση του μίσους και της ταυτόχρονης αγάπης που ένιωθαν οι γιοι για τον πατέρα τους και τέλος, στην υποκατάσταση της πατρικής εικόνας με ένα τοτεμικό ζώο που με επαναλαμβανόμενο τρόπο κατανάλωναν σε ένα ετήσιο γεύμα ανάμνησης όχι της ίδιας της πατροκτονίας, αλλά της ιδέας της πράξης που είχαν διαπράξει, ο Freud καταδεικνύει στην ανάλυσή του ένα είδος επινοημένης συμβολικής αναπαράστασης των ατόμων για την ανάμνηση του συγκεκριμένου γεγονότος.

Στη δεύτερη ερμηνευτική προσέγγιση των τελετών, την *κοινωνιολογική*, επικρατεί η άποψη ότι αυτές μπορούν να εκληφθούν ως οιονεί μορφές αναπαράστασης μηνυμάτων. Μια τέτοια ανάγνωση των τελετουργικών επικεντρώνεται στους τρόπους με τους οποίους μεταβιβάζουν κοινές αξίες μεταξύ των μελών μιας ομάδας ή ενός έθνους, περιορίζοντας συγχρόνως τις οποιεσδήποτε εσωτερικές διαφωνίες ή διενέξεις προκύπτουν. Υπό αυτήν την έννοια, η συμβολή των τελετών συνίσταται στην κατάδειξη των διαδικασιών και των στοιχείων βάσει των οποίων δημιουργήθηκαν η κοινωνική σταθερότητα και η ισορροπία στις ανθρώπινες κοινωνίες. Επιπλέον, τα τελετουργικά μεταξύ των άλλων εκφράζουν τι είδους πολιτισμική ηθική και τι είδους αντίληψη διαμορφώνεται από την ηθική αυτή, όταν αυτά εκφράζονται συμβολικά μέσω ενός ενιαίου συλλογικού κειμένου. Οι τελετές στον δημόσιο χώρο μπορούν επίσης να θεωρηθούν αναπαραστάσεις της κοινωνικής πραγματικότητας, την οποία καθιστούν κατανοητή ακόμα κι αν το γνωστικό περιεχόμενο μιας τελετής πρέπει να κωδικοποιηθεί με έναν συμβολικό και μεταφορικό τρόπο. Έτσι, θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι αποτελούν συστήματα παγίωσης και διάχυσης ιδεών που τα άτομα ή οι κοινότητες αξιοποιούν για να παρουσιάσουν στους ίδιους τους εαυτούς τους θεμελιώδη ειδοποιά γνωρίσματα ή κρίσιμα ζητήματα για την ενίσχυση της ταυτότητας και της σταθερότητας της κοινωνίας που συγκροτούν ως μέλη. Σύμφωνα με τον Durkheim, καθώς οι τελετές δύνανται να ερμηνευτούν ως συμβολικές αναπαραστάσεις με γνωστικό περιεχόμενο, είναι εφικτή τόσο η επέκτασή τους όσο και η τροποποίησή τους.

Η τρίτη θέση του Connerton καλείται *ιστορική* και η οπτική της εκφράζεται από τη διαπίστωση ότι οι τελετές δεν μπορούν να καταστούν πλήρως κατανοητές, εφόσον το πεδίο μελέτης αφορά την εσωτερική τους δομή και μόνο. Όλα τα τελετουργικά, ανεξάρτητα από το πόσο αξιολογούνται θεωρείται η καταγωγή τους, χρειάζεται να επινοηθούν ως έναν βαθμό, ενώ παράλληλα η σημασία τους υπόκειται σε μεταβολές μέσα στον χρόνο. Επομένως, προκειμένου να καταστούν αντιληπτά, πρέπει να επανατοποθετηθούν εντός του ιστορικού τους πλαισίου. Η υλοποίηση αυτού όμως δεν λειτουργεί δίκην επικουρικού βήματος προς τον στόχο που είναι η κατανόηση των τελετών, αλλά αντιθέτως συνιστά μια βασική πράξη που εξυπηρετεί και συμβάλλει ουσιαστικά στην επίτευξη του στόχου. Προκειμένου να διερευνηθεί το ιστορικό

πλαίσιο μιας τελετής δεν επαρκούν η αναζήτηση και η μελέτη επιπρόσθετων πληροφοριών. Τα άτομα είναι αναγκαίο να θέσουν τους εαυτούς τους σε μια κατάσταση υψηλού βαθμού κατανόησης, τέτοιας που να υπερβαίνει κατά πολύ την αντίστοιχη κατανόηση που θα μπορούσε να αποκομίσει κάποιος μελετώντας μια τελετή ως ένα αυτόνομο συμβολικό κείμενο²⁹⁹. Συντασσόμενοι με αυτή την άποψη, πολλοί ιστορικοί σημειώνουν πως, προκειμένου να ανακαλύψουν εκ νέου οι ανθρώπινες κοινωνίες το νόημα των τελετών, χρειάζεται να τις συσχετίσουν με τις συγκεκριμένες πολιτικές, κοινωνικές, οικονομικές και πολιτισμικές συνθήκες πραγματοποίησής τους. Μάλιστα, σε περιόδους κρίσης ή ραγδαίων αλλαγών κατά τις οποίες οι βασιζόμενοι στις παλιές παραδόσεις κοινωνικοί θεσμοί κλονίζονται ή φθίνουν, οι τελετές που υφίστανται είτε παραμένουν σκόπιμα αναλλοίωτες δημιουργώντας την εντύπωση της αδιάσπαστης ιστορικής συνέχειας, είτε επινοούνται νέες από τις ανθρώπινες κοινότητες, προκειμένου να υπηρετήσουν τους παροντικούς σκοπούς των κοινωνιών. Κατά τη μοντέρνα εποχή αλλά και στην παρούσα μετανεωτερική, οι εθνικές ελίτ επινόησαν και συνεχίζουν να επινοούν τελετές, να οργανώνουν παρελάσεις και να κατασκευάζουν μνημεία ή χώρους πραγματοποίησης αναμνηστικών εκδηλώσεων με βάση τις ανάγκες των κοινωνιών. Η διασύνδεση όλων αυτών με το κατάλληλο ιστορικό παρελθόν ή τις κατάλληλες μνήμες επιχειρεί την κατάδειξη της συνέχειας ενός συγκεκριμένου πολιτισμού, ενός έθνους ή μιας κοινωνικής ομάδας μέσα στον χρόνο και ενισχύει συγχρόνως την ταυτότητα και την κοινωνική σταθερότητα.

Κοινός παρονομαστής και των τριών προσεγγίσεων για την ερμηνεία των τελετών (ψυχαναλυτική, κοινωνιολογική, ιστορική) είναι η αναζήτηση για την ανάγνωση και την ανάλυση όχι τόσο των φαινομενικών σκοπών των τελετών, όσο εκείνων που υπόρρητα εκφράζονται μέσω της εσωτερικής τους δομής και οργάνωσης. Ειδικότερα, οι μνημονικές τελετές χρήζουν περαιτέρω μελέτης, καθώς συνιστούν μηχανισμούς που διαμεσολαβούν τη συλλογική μνήμη, τη διαμορφώνουν και παράλληλα διαχέουν στο ευρύ κοινό ένα σύνολο ιδεών για το παρελθόν. Οι συγκεκριμένες ιδέες επιδρούν καταλυτικά στην ιστορική κουλτούρα των συλλογικοτήτων, αλλά και στις σχέσεις που αναπτύσσουν οι κοινωνίες ή τα άτομα μεταξύ τους στο παρόν. Επιπρόσθετα, η αποδιδόμενη σημασία των συμμετεχόντων στις μνημονικές τελετές διατηρεί την παρουσία τους ως μια επαναλαμβανόμενη διαδικασία μέσα στον χρόνο.

---

²⁹⁹Cannadine, D. (1983). «The Context, Performance and Meaning of Ritual: The British Monarchy and the 'Invention of Tradition', c. 1820-1977». In: Hobsbawm, E., Ranger, T. (eds.), *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 104-105. Βλ. επίσης και το Cannadine, D. (2004). «Το πλαίσιο, η εκτέλεση και το νόημα της τελετουργίας: Η βρετανική μοναρχία και η "επινοήση παραδοσης", 1820-1977». Στο: Hobsbawm, E., Ranger, T. (επιμ.), *Η επινοήση της παράδοσης* (μτφρ. Θ. Αθανασίου). Αθήνα: Θεμέλιο, σ. 119-188.

Είτε αναλλοιώτες είτε με αλλαγές, οι μνημονικές τελετές ενσαρκώνουν με εύληπτο και αναπαραστατικό τρόπο (συχνά συμβολικό) όλα εκείνα τα μνημονικά ίχνη του παρελθόντος για τα οποία οι ανθρώπινες κοινότητες νιώθουν χρέος, υπερηφάνεια, ηθική ευθύνη ή θλίψη.

Ένα από τα χαρακτηριστικά στοιχεία των ερμηνειών που αποδίδονται στις μνημονικές τελετές, αλλά και στις τελετές γενικότερα, είναι η έμφαση στο περιεχόμενό τους, παρά στην ίδια τους τη μορφή. Το γεγονός αυτό παρακωλύει την ουσιαστική τους κατανόηση και ανάλυση, καθώς ως συμβολικές μορφές αναπαράστασης απαιτούν την αποκωδικοποίηση, αφενός, των μηνυμάτων που εκλύουν οι συμβολισμοί και, αφετέρου, των πράξεων που περιλαμβάνουν. Οι χειρονομίες, οι κινήσεις του σώματος, οι εκφράσεις αλλά και η γλώσσα που χρησιμοποιείται ακολουθούν κάποια σταθερά πρότυπα που πρέπει να εξεταστούν ενδελεχώς.

Οι μνημονικές τελετές, όπως συμπληρώνει ο Connerton, μοιράζονται με τα υπόλοιπα είδη τελετών δύο κοινά χαρακτηριστικά: τον φορμαλισμό και την επιτελεστικότητα. Αναφορικά με το πρώτο, αυτό που παρατηρείται είναι η ύπαρξη ορισμένων σταθερών και επαναλαμβανόμενων μοτίβων κατά την πραγματοποίησή τους, τα οποία εκφράζονται μέσω των πράξεων που περιλαμβάνουν ή της γλωσσικής τους ρητορικής. Το δεύτερο κοινό χαρακτηριστικό τους ταυτίζεται με τη θέση ότι συνιστούν ένα είδος έκφρασης, χρήσιμο για την εκτέλεση συγκεκριμένων πράξεων. Ως μηχανισμοί διαμόρφωσης και διάυλοι μετάδοσης της συλλογικής μνήμης, πολιτισμικών και ηθικών αξιών, καθώς επίσης και ιδεολογικών σχημάτων, οι μνημονικές τελετές σε αντίθεση με τα υπόλοιπα είδη τελετών αναφέρονται ρητά σε άτομα και γεγονότα του παρελθόντος που μπορεί να έχουν ιστορική ή και μυθική υπόσταση. Τα άτομα, μέσω των τελετών μνήμης, βιώνουν ένα αναπαραστατικό σχήμα, το οποίο περιλαμβάνει ένα ομοίωμα, μια αναπαράσταση, μια προσομοίωση της σκηνής, της κατάστασης ή του γεγονότος που κάθε φορά ενεργοποιείται από τις μνήμες. Με τη βοήθεια εικόνων, λέξεων, πράξεων και πολιτιστικών υλικών τεκμηρίων, οι κοινωνίες παρουσιάζουν στους ίδιους τους εαυτούς τους και στα μέλη τους εκδοχές του παρελθόντος, τις οποίες διατηρούν ζωντανές, προκειμένου να εκφράσουν αλλά και να ενισχύσουν την ταυτότητά τους, καταδεικνύοντας ταυτόχρονα την πολιτισμική - ιστορική τους παρουσία στον χρόνο, την ιδιομορφία τους και την ιστορική τους αποστολή³⁰⁰. Πέραν τούτων, μέσα από τη διαδικασία της συμμετοχής σε τέτοιες τελετές μνήμης, τα άτομα μπορούν να δομούν αλλά και να ερμηνεύουν τον κόσμο τους³⁰¹.

---

³⁰⁰Connerton, P. (2007), *ό.π.*, p. 72.

³⁰¹Bell, C. (2009). *Ritual: Perspectives and Dimensions*. New York: Oxford University Press, p. 267.

Η μνήμη, όπως γίνεται αντιληπτό, είναι ένα ισχυρό πολιτισμικό εργαλείο που συνεισφέρει στη διατήρηση της ταυτότητας των ατόμων και δεν στρέφει την προσοχή τους απλώς και μόνο στο παρελθόν. Αφορά επί της ουσίας τη σχέση μεταξύ του παρελθόντος και του παρόντος³⁰². Μια μυρωδιά, ένα οικείο άγγιγμα, μια εικόνα ή ένας ήχος που κάποιος άκουσε κάποτε είναι ικανά να τον μεταφέρουν διαμέσου της ανάμνησης, όχι μόνο σε διαφορετικές εποχές, αλλά και σε διαφορετικά μέρη³⁰³. Οι εορτασμοί και τα τελετουργικά όμως που συνυφαίνονται με το μνημονικό φορτίο δεν ανακαλούν στον νου μόνο συγκεκριμένες αναμνήσεις του παρελθόντος. Διατηρούν στη συλλογική μνήμη μιας κοινότητας τα γεγονότα με τα οποία συνδέονται, αξιοποιώντας τα μέσω της επαναληπτικής τους παρουσίασης στη ροή του χρόνου ως στιγμές αυτοκαθορισμού ή συχνά ως παραδείγματα για τις ομάδες και τις κοινωνίες³⁰⁴. Η συλλογική μνήμη είναι κατά βάση επιτελεστική (performative), καθώς εντοπίζεται σε συγκεκριμένο χρόνο και τόπο και κάτω από συγκεκριμένα είδη πρακτικών και δραστηριοτήτων επίκλησης της μνήμης³⁰⁵. Από αυτά συνάγεται το συμπέρασμα πως η ίδια η ανάμνηση ως πράξη έχει επιτελεστικό χαρακτήρα. Η μεταβίβασή της και η διάχυσή της στον δημόσιο χώρο απαιτούν την εύρεση ορισμένων τρόπων ικανών να καθιστούν δυνατή την εξωτερική και υποστασιοποίησή της, έτσι ώστε το περιεχόμενό της να είναι προσβάσιμο και εύληπτο για τις συλλογικότητες και τον ερμηνευτικό - αντιληπτικό τους κώδικα. Τα άτομα, για να μοιραστούν συνεπώς μια ανάμνηση, θα πρέπει να εφεύρουν πρωτίστως έναν τρόπο να την εκφράσουν³⁰⁶. Οι τελετουργικοί εορτασμοί, τα μνημεία, οι εκθέσεις (φωτογραφικές, ιστορικών κειμηλίων, κ.λπ.), τα μουσεία, οι παρελάσεις, οι εθνικές επέτειοι και οι αναμνηστικές εκδηλώσεις, γενικότερα, αποτελούν τέτοιου είδους πρακτικές. Αναδεικνύονται σε «lingua franca» της δημόσιας μνήμης, καθώς συγκαταλέγονται στα «οχήματα»³⁰⁷ που οι ανθρώπινες κοινωνίες έχουν επινοήσει, προκειμένου να επικαλούνται τη βαθιά τους σχέση με το παρελθόν, ικανοποιώντας συνάμα τις ανάγκες τους στο παρόν. Σε αντίθεση με την ιστορία, η οποία ασχολείται κυρίως με τα γεγονότα, οι μνημονικοί εορτασμοί και οι μνημονικές αναπαραστάσεις στον δημόσιο χώρο σχετίζονται σε μεγάλο βαθμό με το συναίσθημα. Αυτός

---

³⁰²Kammen, M. (1993). *Mystic Chords of Memory: The Transformation of Tradition in American Culture*. New York: Vintage Books, p. 5.

³⁰³Drozdowski, D., De Nardi, S., Waterton, E. (2016). «The Significance of Memory in the Present». In: Drozdowski, D., De Nardi, S., Waterton, E., *Memory, Place and Identity: Commemoration and Remembrance of War and Conflict*. London & New York: Routledge, p. 1.

³⁰⁴Kammen, M. (1993), *ό.π.*, p. 141.

³⁰⁵Wood, N. (1999). *Vectors of Memory: Legacies and Trauma in Postwar Europe*. New York: Berg, p. 2.

³⁰⁶Eder, K., Spohn, W. (eds.) (2005). *Collective Memory and European Identity: The Effects of Integration and Enlargement*. London: Routledge, p. 205.

³⁰⁷Confino, A. (1997). «Collective Memory and Cultural History: Problems of Method». *The American Historical Review*, 102 (5), p. 1386-1403.

είναι και ο λόγος εξάλλου που καθιστά τη συγκεκριμένη μορφή σύνδεσης με το παρελθόν πιο κατανοητή για τις ανθρώπινες κοινωνίες, πιο άμεση αλλά και πιο ευεπίφορη στη στρέβλωση ή την επιλεκτική ανάγνωση της παρελθοντικής πραγματικότητας. Είναι σύνηθες, όσα επιλέγονται να αναδειχθούν μέσω της συλλογικής μνήμης, να συνοδεύονται και από κάποια άλλα που συνειδητά πολλές φορές αποσιωπώνται από τις κοινωνίες. Ο Ellison αναφέρει χαρακτηριστικά πως αυτό που τα άτομα θυμούνται είναι συχνότερα αυτό που θα ήθελαν να είναι ή αυτό που ελπίζουν να είναι³⁰⁸. Δηλαδή μια εκδοχή ιδεατού εαυτού. Στην καθημερινότητα των ανθρώπινων κοινωνιών υφίστανται πολλοί και διαφορετικοί τρόποι ανάμνησης, όπως πολλές και διαφορετικές είναι και οι αναμνήσεις των ατόμων που επιδιώκουν την προβολή τους³⁰⁹. Ως εκ τούτου, η πολλαπλότητα της αναπαράστασης των μνημών και η πληθωριστική τους παρουσία στη δημόσια σφαίρα επιφέρουν συχνά τη σύγκρουση ή τους συμβολικούς πολέμους στο πεδίο της κουλτούρας και των σπουδών της μνήμης.

Οι θεωρίες της συλλογικής μνήμης, πολλές εκ των οποίων βασίζονται στο έργο του Halbwachs, αν και είναι ιδιαίτερος χρήσιμες για να εξεταστεί η επίδραση της κοινωνίας στην ατομική μνήμη, ωστόσο δεν μπορούν να αποτελέσουν ικανοποιητικό εργαλείο για την κατανόηση του ρόλου των ατόμων και των ομάδων στη διαμόρφωση της συλλογικής πολιτισμικής γνώσης του παρελθόντος. Η μελέτη των φορέων δημιουργίας και διαμόρφωσης των δημόσιων αναπαραστάσεων του παρελθόντος και η ανάλυση, αφενός, των τρόπων με τους οποίους οι παρουσιάσεις αυτές επηρεάζουν τα άτομα και τις ομάδες και, αφετέρου, των τρόπων μέσω των οποίων οι ατομικές και συλλογικές πράξεις με τη σειρά τους επηρεάζουν τις παρουσιάσεις αυτές είναι μια σύνθετη διαδικασία³¹⁰.

Όπως σημειώνει ο Confino, κάθε μελέτη αναφερόμενη στις μνημονικές τελετές ή στους επετειακούς εορτασμούς οφείλει μεθοδολογικά να λαμβάνει υπόψη της τις προθέσεις των ατόμων να παρουσιάσουν στον δημόσιο χώρο τις μνήμες τους. Επιπλέον, ο Confino αντιμετωπίζει τις μνημονικές τελετές και τους μνημονικούς εορτασμούς από τη σκοπιά μιας αλληλοεπικάλυψης και ανομοιογένειας ανάμεσα στην ατομική και τη συλλογική, στη δημόσια

---

³⁰⁸Ellison, R.W. (2003). *The Collected Essays of Ralph Ellison*. (ed. J.F. Callahan). New York: The Modern Library, p. 237.

³⁰⁹Bruggeman, C.S. (ed.) (2017). *Commemoration: The American Association for State and Local History Guide*. Lanham: Rowman & Littlefield, p. 1.

³¹⁰Clifford, R. (2013). *Commemorating the Holocaust: The Dilemmas of Remembrance in France and Italy*. Oxford: Oxford University Press, p. 20.

και την ιδιωτική, στην εορταστική και την καθημερινή, καθώς και στην επίσημη και περιθωριακή μνήμη³¹¹.

Πέραν των τελετουργιών ή των επετειακών εορτασμών που συγκαταλέγονται στα κοινωνικά πλαίσια των συμφραζομένων του παρόντος, τα οποία συμβάλλουν σημαντικά στη δόμηση και αναδόμηση της συλλογικής μνήμης, προσδίδοντας παράλληλα «αποχρώσεις» στις αναμνήσεις των γεγονότων, στο ψηφιδωτό των τόπων μνήμης, σύμφωνα με τον όρο που χρησιμοποιεί ο Nora³¹², ανήκουν επίσης τα μουσεία, τα ιστορικά μνημεία, τα κτίρια, οι συλλογές κειμηλίων, οι συνδεδεμένες με συγκεκριμένα γεγονότα του παρελθόντος τοποθεσίες, τα αρχεία, τα σύμβολα, οι αναμνηστικές επιγραφές κ.λπ. Όλα τα παραπάνω θεωρούνται «τόποι» ή «σφαίρες ανάμνησης». Ασκούν επιρροή στις κοινότητες των ατόμων, δημιουργούν δεσμούς βασιζόμενους στην κοινή νοσταλγία ή στο κοινό συλλογικό πένθος για συγκεκριμένες πτυχές του χθες, αναπτύσσουν το αίσθημα του ανήκειν, ενισχύουν το στοιχείο της ταυτότητας και δομούν φαντασιακές κοινότητες³¹³. Η συλλογική μνήμη, έτσι, αναδύεται στον δημόσιο χώρο ως μια συμβολική «τοπογραφία» ποικίλων μορφών αναπαράστασης, υλικών και άυλων, οι οποίες επηρεάζουν και επηρεάζονται από την κουλτούρα και τις ανάγκες που υπαγορεύονται από την κοινωνία ή τις ομάδες στο παρόν. Η τοποθέτηση, για παράδειγμα, ενός μνημείου στο κέντρο της πλατείας μιας πόλης δεν εκλαμβάνεται απλώς και μόνο ως μια ακόμα συμβολή στον υλικό πολιτισμό μιας κοινότητας ατόμων. Πρόκειται για μια αισθητική παρουσίαση που μπορεί να συνδέεται με ένα πρόσωπο ή μια ανάμνηση ενός τοπικού ή εθνικού γεγονότος του παρελθόντος. Η παρουσία και η τοποθέτηση της μνήμης σε έναν χώρο, μετουσιωμένης σε μια μορφή ύλης, είναι σημαίνουσας σημασίας για την ίδια την κοινότητα, καθώς διακηρύττει μια άρχουσα ερμηνεία του παρελθόντος και έναν ισχυρισμό για την εθνική και τη συλλογική ταυτότητα του παρόντος³¹⁴. Κανένα μνημείο όμως δεν μπορεί να θεωρηθεί ουδέτερο (ιστορικά, πολιτικά, ηθικά) ή αντικειμενικό (ως προς το μνημονικό περιεχόμενο και τους σκοπούς που υπηρετεί στο παρόν), αφού εκτός από την αναπαριστώμενη μνήμη του γεγονότος την οποία ενσωματώνει με συμβολικό τρόπο, εκφράζει και μια συγκεκριμένη ανάγνωση του παρελθόντος που συχνά περιβάλλεται από μια αύρα προσδοκίας. Όταν καλλιεργείται (με ποικίλους τρόπους) η συλλογική μνήμη ενός γεγονότος από τις ομάδες των ατόμων ή τα έθνη στο παρόν, συχνά αυτή η εκλογή συνοδεύεται και από μια απαντοχή για εκπλήρωση των

---

³¹¹Confino, A. (2004). «Telling About Germany: Narratives of Memory and Culture». *Journal of Modern History*, 76 (2), p. 408.

³¹²Nora, P. (1989), *ό.π.* Βλ. επίσης Nora, P. (2005). «Τόποι Μνήμης». *Ιστορ*, 14, σ. 179-198.

³¹³Αντερσον, Μ. (1997). *Φαντασιακές κοινότητες. Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού* (μτφρ. Π. Χαντζαρούλα). Αθήνα: Νεφέλη.

³¹⁴Ανδρέου, Α., Βαμβακίδου Ι. (2006). *Ο πληθυσμός των αγαλμάτων, η περίπτωση της Φλώρινας: Αναγνώσεις δημοσίων μνημείων και ασκήσεις ιστορίας*. Θεσσαλονίκη: Σταμούλης.

προσδοκιών που δημιούργησε το γεγονός αυτό³¹⁵. Ως εκ τούτου, στα υλικά σημεία, ανάμεσα στα οποία συγκαταλέγονται και τα μνημεία, αποκρυσταλλώνονται οι μνήμες και οι προσδοκίες των κοινωνιών με έναν συμβολικό τρόπο, ενώ το παρελθόν κωδικοποιείται, συμπυκνώνοντας αναφορές σε ιστορικά γεγονότα, προσωπικότητες του παρελθόντος, κοινωνικές ομάδες, έθνη, πολιτισμούς, ιδεολογικά ρεύματα, θρησκείες ή σε κεφαλαιώδη βήματα της ανθρωπότητας απέναντι στην αιωνιότητα.

Οι μνημονικοί τόποι, ως μηχανισμοί διαμόρφωσης της ιστορικής κουλτούρας και τεκμηρίωσης ή μεταλλαγής της συλλογικής μνήμης, διασώζουν ή οικοδομούν αντιλήψεις για τα γεγονότα του παρελθόντος, αναπτύσσοντας και εξελίσσοντας ψυχικές ταυτίσεις μαζί τους. Όντας φορείς των πολιτικών και ιστορικών ιδιαιτεροτήτων κάθε εποχής, εξυπηρετούν άλλοτε την κρατική εξουσία και την κυρίαρχη ιδεολογία, και άλλοτε τη διεκδίκηση από ορισμένες κοινωνικές ομάδες και μειονότητες του δικαϊκόματός τους να διαφοροποιούν τη μνήμη τους απ' το κυρίαρχο ρεύμα, προσβλέποντας στην αναγνώριση του δικού τους παρελθόντος και στην ένταξή του στο επίσημο αφήγημα δίκην απονομής ιστορικής δικαιοσύνης και αποκατάστασης της ηθικής κανονικότητας. Από εδώ καταφαίνεται και η συγκρουσιακή διάσταση της μνήμης (ιστορικής ή συλλογικής) που προσομοιάζει με ένα αμόνι³¹⁶. Πάνω σ' αυτό σφυρηλατούνται οι ταυτότητες και συγκροτούνται οι ιστορικές αφηγήσεις εν μέσω διαπάλης, με διακυβεύματα τον εκδημοκρατισμό της συλλογικής μνήμης, τη δημιουργία ισχυρών ηθικών δεσμών για τις φαντασιακές κοινότητες στο παρόν και την εξυπηρέτηση των πολιτικών τους στόχων που συνυφαίνονται με την απόκτηση ηγεμονίας στον δημόσιο χώρο³¹⁷. Ως μια μορφή κοινωνικών κειμένων, οι μνημονικοί τόποι βασίζουν τη δημιουργία τους και τις ερμηνευτικές τους προσεγγίσεις σε αφηγήματα και μνήμες που αντιπροσωπεύουν συγκεκριμένες αναγνώσεις του παρελθόντος. Συνιστούν πολυδιάστατα πεδία με πολλαπλές σημασίες και ομοιάζουν με παλίμψηστα στα οποία οι διαδοχικές χρονικότητες εγγράφουν τις δικές τους ιστορικές συντεταγμένες³¹⁸.

Τόσο οι τόποι μνήμης όσο και οι υπόλοιπες επιτελεστικού χαρακτήρα μνημονικές δομές στο παρόν συνδέονται άμεσα με την έννοια της πολιτισμικής μνήμης (cultural memory) που

---

³¹⁵Λιάκος, Α. (2017). «Τι είναι μνήμη;». Στο: Παπαδημητρίου, Ν., Αναγνωστόπουλος, Α. (επιμ.), *Το παρελθόν στο παρόν: Μνήμη, ιστορία και αρχαιότητα στη σύγχρονη Ελλάδα*. Αθήνα: Καστανιώτης, σ. 35.

³¹⁶Κουλούρη, Χ. (2017). «Το αμόνι της ιστορικής μνήμης». Στο: Παπαδημητρίου, Ν., Αναγνωστόπουλος, Α. (επιμ.), *ό.π.*, σ. 45.

³¹⁷Ανδριάκαινα, Ε. (2009). *Πέραν του θετικισμού και του μεταμοντερνισμού. Δοκίμια στην ιστορική κοινωνιολογία*. Πάτρα: Orportuna, σ. 217.

³¹⁸Δρουμπούκη, Μ.Α. (2014). *Μνημονικοί τόποι και δημόσια ιστορία του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στην Ελλάδα. Μια Συγκριτική Προσέγγιση*. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή. Αθήνα: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών (ΕΚΠΑ), Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας. Ανακτήθηκε στις 10-07-2018 από <http://repository.edulll.gr/3610>, σ. 39.

εισήχθη ως έννοια από τον Assmann³¹⁹, προκειμένου να περιγράψει τη μνήμη που έχει μεγάλη διάρκεια στον χρόνο. Η πολιτισμική μνήμη (ως μνήμη του απώτερου παρελθόντος) μαζί με την επικοινωνιακή (communicative memory), η οποία αναπτύσσεται στο πλαίσιο μιας κοινότητας ατόμων περιλαμβάνοντας αναμνήσεις του πρόσφατου παρελθόντος (ενόσω ζουν οι φορείς της μνήμης των γεγονότων) αποτελούν σύμφωνα με τον Assmann τους δύο πυλώνες που συγκροτούν και συντηρούν τη συλλογική μνήμη. Η πολιτισμική μνήμη προσανατολίζεται σε σταθερές του παρελθόντος, διαθέτει έναν ιεροποιημένο χαρακτήρα και η ανάκλησή της στο παρόν συνυφαίνεται με ένα φάσμα θεσμοποιημένων μνημοτεχνικών, όπως οι δημόσιες οπτικές αναπαραστάσεις μαχών ή άλλων γεγονότων, οι εορταστικές-επετειακές εκδηλώσεις, τα τελετουργικά δρώμενα, οι επίσημες ομιλίες, οι παρελάσεις, οι εικόνες, τα κειμήλια, τα μνημεία κ.λπ. Μέσα από ένα σώμα επαναχρησιμοποιούμενων εικόνων, κειμένων και τελετουργιών, τα ιστορικά γεγονότα που αφορούν μια κοινότητα συμβολοποιούνται, συνεισφέροντας κατά μείζονα τρόπο στη διάδοση της αυτοεικόνας της και στη σύμπληξη της ταυτότητας των μελών της, χάριν της οποίας τα άτομα αποκτούν τη συνείδηση της ενότητας και της ιδιαιτερότητας της ομάδας στην οποία ανήκουν³²⁰. Συνεπώς, οι κοινωνίες διαμορφώνουν και διατηρούν μέσα στο πέρασμα των γενεών τις ταυτότητές τους και την αυτοεικόνα τους, με τη συγκρότηση ενός πολιτισμού της ανάμνησης που συνενώνει το χθες με το σήμερα, εγκιβωτίζοντας καθοριστικές ιστορίες, μνήμες και εικόνες της ανθρώπινης εμπειρίας του παρελθόντος, οι οποίες διαπλάθουν και θεμελιώνουν την ανάμνηση, συντηρώντας συγχρόνως την ελπίδα. Αυτός ο πολιτισμός της ανάμνησης αναδεικνύεται σε συνεκτική δομή μεταξύ του ατόμου και του «Εμείς», συνιστώντας παράλληλα θεμελιώδες στοιχείο για την κατασκευή οποιασδήποτε συλλογικής ταυτότητας. Η Κουλούρη αναφέρει ότι η πολιτισμική μνήμη υπάρχει τόσο ως αρχείο, όσο και ως επικαιρότητα, εφόσον κάθε σύγχρονο περιβάλλον οικειοποιείται και νοηματοδοτεί τα «σταθερά» συστατικά της συλλογικής μνήμης³²¹. Από αυτό γίνεται καταφανές πως η πολιτισμική μνήμη σχετίζεται άμεσα με το παρόν. Αξιοποιείται από τις κοινότητες όχι μόνο για την κατανόηση του παρελθόντος, αλλά και για τη δόμηση του παρόντος. Πέραν αυτού, συνιστά έναν από τους τομείς της εξωτερικής διάστασης της ανθρώπινης μνήμης³²², ο οποίος

---

³¹⁹Assmann, J. (2008), *ό.π.*, p. 109-118. Βλ. επίσης Assmann, J. (2017). *Η πολιτισμική μνήμη. Γραφή, ανάμνηση και πολιτική ταυτότητα στους πρώιμους ανώτερους πολιτισμούς* (μτφρ. Δ. Παναγιωτόπουλος). Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

³²⁰Κουλούρη, Χ. (2020). *Φουστάνελες και χλαμύδες. Ιστορική μνήμη και εθνική ταυτότητα 1821-1930*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σ. 22.

³²¹Κουλούρη, Χ. (2017), *ό.π.*, σ. 48.

³²²Ο Jan Assmann διακρίνει τέσσερις τομείς στο πεδίο που αποκαλεί «εξωτερική διάσταση» της ανθρώπινης μνήμης. Τους τομείς αυτούς συγκροτούν: α) η *μυμητική μνήμη*, β) η *μνήμη των αντικειμένων*, γ) η *επικοινωνιακή μνήμη* και δ) η *πολιτισμική μνήμη*. Η μυμητική μνήμη αφορά την τάση των ανθρώπων να πράττουν μέσω της μίμησης. Η μνήμη των αντικειμένων αναφέρεται στα αντικείμενα (προσωπικά ή μη), τα οποία περιβάλλουν τη

προσδιορίζεται από μιμητικές επαναλαμβανόμενες ενέργειες, μετασχηματιζόμενες σε ποικίλες μορφές τελετουργικών με συμβολική σημασία.

Στο πεδίο της εκπαίδευσης, το σχολείο, εκτός από θεσμικό περιβάλλον κοινωνικοποίησης για τους μαθητές, αποτελεί και χώρο μετάδοσης αξιών αλλά και κανονιστικών εκδοχών της συλλογικής μνήμης, εκπεφρασμένων τόσο διαμέσου των αντίστοιχων πολιτικών ανάμνησης (στο πλαίσιο των σχολικών μαθημάτων όπως της Ιστορίας κυρίως, της Γλώσσας, της Γεωγραφίας κ.λπ.), όσο και μέσα από μια σειρά θεσμοθετημένων επετειακών εορτασμών και συμβολικών εκδηλώσεων με αναπαραστατικό και επιτελεστικό χαρακτήρα. Η επαναληπτική και με κυκλική περιοδικότητα τέλεση των εθνικών γιορτών στη σφαίρα της εκπαίδευσης και οι εκδηλώσεις που τις συνοδεύουν δίνουν υπόσταση, εκτός των άλλων, σε συγκεκριμένες πολιτικές, ιδεολογικές και πολιτισμικές διαδικασίες που τις πλαισιώνουν³²³. Οι εθνικές γιορτές και οι τελετές ορίζονται ως πράξεις που οικειοποιούνται το παρελθόν, εκλύοντας μια χρονικότητα που επιτρέπει στο παρόν την αναγνώριση μιας παρελθοντικής πραγματικότητας όχι άξενης και ανοίκειας, αλλά αναγνωρίσιμης και με στοιχεία φαντασιακής ταυτοτικής συνάφειας. Έτσι, ενώ τα γεγονότα ανήκουν στο παρελθόν, οι εορτασμοί, οι εθνικές επέτειοι και οι τελετές τα εγγράφουν στη συλλογική μνήμη και στη συνείδηση των συμμετεχόντων του παρόντος, μετουσιώνοντας το παρελθόν σε ένα αιώνιο παρόν. Η επικοινωνιακή αλληλεπίδραση που αναπτύσσεται στις επετειακές σχολικές εκδηλώσεις και τα τελετουργικά με τη συμμετοχή των υποκειμένων (μαθητών/τριών, εκπαιδευτικών και άλλων επίσημων ή και ανεπίσημων φορέων) αναδομεί κάθε φορά την παράδοση στην οποία αναφέρεται, προσδίδοντάς της αδιάλειπτη παρουσία και συνέχεια στον χρόνο³²⁴.

ζωή των ανθρώπων, βοηθώντας τους να συγκροτήσουν την αντίληψή τους για τον κόσμο, αλλά και για τον ίδιο τους τον εαυτό. Τα αντικείμενα, όντας πολιτισμικά δημιουργήματα των ανθρώπινων κοινωνιών, αντανακλούν τις ίδιες τις κοινωνίες που τα δημιούργησαν, υπενθυμίζοντας στα άτομα το παρελθόν τους, τους προγόνους τους ή την καταγωγή τους, γεγονός που καταδεικνύει ότι ο κόσμος των αντικειμένων λειτουργεί ως οιονεί ειλητάριο που τα άτομα αναγιγνώσκουν ξετυλίγοντάς το από το παρόν προς το παρελθόν. Η επικοινωνιακή μνήμη σχετίζεται με τη γλώσσα και την επικοινωνία των ανθρώπων, έτσι όπως αυτή αναπτύσσεται μέσα από τη διαλογική αλληλεπίδραση. Τέλος, η πολιτισμική μνήμη, ως πεδίο σύγκλισης όλων των τριών προηγούμενων τομέων, ενσωματώνει τη μιμητική μνήμη των ανθρώπινων πράξεων μέσω επαναλαμβανόμενων ενεργειών (με πρακτική και συμβολική σημασία) που προσλαμβάνουν τον χαρακτήρα τελετουργικού (ως κληροδοτημένης μορφής και είδους ανάκλησης του πολιτισμικού νοήματος), ενώ τα αντικείμενα (μνημεία, τύμβοι, επιγραφές, εικόνες, σύμβολα κ.λπ.) αναδεικνύονται σε φορείς νοήματος και υπόρρητης κατάδειξης χρονικών και ταυτοτικών στοιχείων. Βλ. σχετικά Assmann, J. (2017), *ό.π.*, σ. 12-15.

³²³ Γκόλια, Π. (2006). *Εθνική και πολιτική διαπαιδαγώγηση στο ελληνικό Δημοτικό σχολείο. Ο ρόλος των σχολικών γιορτών*. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή. Φλώρινα: Παιδαγωγική Σχολή, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας. Ανακτήθηκε στις 10-02-2018 από <http://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/14405#page/1/mode/2up>, σ. 456.

³²⁴ Bell, C. (1992). *Ritual Theory, Ritual Practice*. Oxford: Oxford University Press, p. 118-124.

Οι τελετές επινοούν τις παραδόσεις, προκειμένου, αφενός, να παράσχουν στα υποκείμενα μια αίσθηση νομιμοποιημένης συνέχειας με το παρελθόν και, αφετέρου, να τα οδηγήσουν στο να βιώσουν αυτές τις παραδόσεις ως παγιωμένες και αποκρυσταλλωμένες. Αν το τελετουργικό που συνοδεύει τις επετειακές εκδηλώσεις ή τις εκδηλώσεις μνήμης δεν είχε μια σταθερή υπόσταση, τέτοια που να δημιουργεί την εντύπωση νόμου, η εξουσία δεν θα μπορούσε να αποκτηθεί ή να αμφισβητηθεί δυνάμει της παρουσίας του τελετουργικού³²⁵. Η σταθερότητα της δομής της τελετουργίας τροφοδοτεί με κύρος την παράδοση, προσδίδοντάς της έτσι ισχύ. Πολλές από τις παραδόσεις, στις οποίες στηρίζονται τα τελετουργικά, αντλούν τη νομιμοποίησή τους, δίκην αδιάψευστης αλήθειας, από τον ισχυρισμό της παλαιότητάς τους, ενώ σε ορισμένες περιπτώσεις είναι πιο πρόσφατες ή επινοούνται για συγκεκριμένους σκοπούς από την εξουσία, τις κοινότητες ή τις ομάδες των συλλογικοτήτων. Ο Hobsbawm χρησιμοποίησε τον όρο «επινοημένη παράδοση», για να περιγράψει ένα σύνολο πρακτικών, διεπόμενων τόσο από φανερά ή σιωπηρά αποδεκτούς κανόνες όσο και από συμβολικό ή τελετουργικό χαρακτήρα. Οι εν λόγω πρακτικές επιδιώκουν μέσω της επαναληψιμότητάς τους στον χρόνο την ενστάλαξη αξιών και νομών (δηλαδή προκαθορισμένων προτύπων) συμπεριφοράς, οι οποίες εξ ορισμού τεκμηριώνουν τη συνέχεια με το παρελθόν. Η ιδιαιτερότητα όμως των επινοημένων παραδόσεων είναι ότι η επίκληση που πραγματοποιούν στο ιστορικό παρελθόν βασίζεται σε μια κατασκευασμένη, ως ένα μεγάλο βαθμό, συνέχεια. Εν κατακλείδι, οι επινοημένες παραδόσεις αποτελούν απαντήσεις στις νέες συνθήκες των κοινωνιών, χρησιμοποιώντας αναφορές απ' το παρελθόν, τις οποίες επιδιώκουν να καταστήσουν αποδεκτές διαμέσου της δόμησης ενός αισθήματος υποχρεωτικής επανάληψής τους στον χρόνο. Είναι η αντίφαση μεταξύ της συνεχούς αλλαγής και της καινοτομίας του σύγχρονου κόσμου και της προσπάθειας να κατασκευαστούν ορισμένες αμετάβλητες κοινωνικές δομές νοήματος³²⁶. Οι επινοημένες παραδόσεις συναντώνται κυρίως στις περιπτώσεις των εθνικών επετείων, των παρελάσεων, των επίσημων λόγων που εκφωνούνται στις περιστάσεις των τελετουργικών, των ενδυματολογικών κωδίκων, των εθνικών συμβόλων, των μνημείων, των μουσείων κ.λπ.

Η γνώση του παρελθόντος και οι μνήμες ανακαλούνται, αναπαριστώνται, δομούνται και μεταβιβάζονται στο παρόν μέσα από πλειάδα θεσμοθετημένων ή ανεπίσημων μηχανισμών με υλική ή συμβολική υπόσταση στον δημόσιο χώρο. Τα μνημεία, οι επετειακοί εορτασμοί και οι

---

³²⁵Tambiah, S.J. (1979). «A Performative Approach to Ritual». *Proceedings of the British Academy*, 65, p. 124-125, 163.

³²⁶Hobsbawm, E., Ranger, T. (eds.) (2012), *ό.π.*, σ. 1-2. Βλ. επίσης τη μεταφρασμένη στα ελληνικά έκδοση Hobsbawm, E., Ranger, T. (eds.) (2004). *Η επινοήση της παράδοσης* (μτφρ. Θ. Αθανασίου). Αθήνα: Θεμέλιο.

ομιλίες, τα μουσεία, οι τελετουργίες, οι παρελάσεις, οι εικόνες, τα σύμβολα και οι εκδηλώσεις ανάμνησης από διάφορες κοινότητες ατόμων συνιστούν ορισμένα από τα «θέατρα της μνήμης»³²⁷, τα οποία βιώνουν στην καθημερινότητά τους οι συλλογικότητες στο πλαίσιο μιας όλο και διευρυνόμενης ιστορικής κουλτούρας. Οι τόποι μνήμης, όπως τους αποκαλεί ο Nora, διαμορφώνουν, συντηρούν και ενισχύουν την εθνική ή συλλογική ταυτότητα και αυτοεικόνα της φαντασιακής κοινότητας του έθνους. Αναδεικνύουν συγκεκριμένες πτυχές του χθες και ενσταλάζουν ιδέες, αξίες και πρότυπα συμπεριφοράς που συχνά καλλιεργούνται μέσω των επινοημένων παραδόσεων και των θεσμοποιημένων μνημοτεχνικών. Αμφότερες, με όχημα την επαναληπτικότητά τους στον χρόνο, δηλώνουν τη συνέχεια, την αδιάψευστη ισχύ τους και τη σταθερότητα των όσων αντιπροσωπεύουν. Η πληθωριστική παρουσία και, παράλληλα, ο κατακερματισμός της μνήμης στον δημόσιο χώρο, απόρροια του αιτήματος εκδημοκρατισμού της ιστορικής κουλτούρας, της διεκδίκησης του δικαιώματος εκ μέρους των καταπιεσμένων ομάδων να αναγνωριστούν και να ενταχθούν ισότιμα στο ηγεμονικό αφήγημα και οι δικές τους εκδοχές του παρελθόντος, καθώς και του φόβου της λήθης στη μετανεωτερική εποχή των ραγδαίων αλλαγών και της αμφισημίας, έχουν οδηγήσει στην ανάδειξη της μνήμης ως κεντρικού πεδίου, αφενός, εμπέδωσης και θεμελίωσης πολλαπλών και συχνά αντιμαχόμενων ταυτοτήτων και, αφετέρου, ιδεολογικών συγκρούσεων και εκπλήρωσης πολιτικών σκοπιμοτήτων. Οι μνημονικές τελετές και οι επετειακοί εορτασμοί, ειδικά, συνεισφέρουν καθοριστικά διαμέσου της επιτελεστικότητάς τους στη διάπλαση της δημόσιας, συλλογικής και πολιτισμικής μνήμης, συνιστώντας συγχρόνως τον κεντρικό κορμό των αναπαραστάσεων του παρελθόντος που επαναλαμβάνονται σχεδόν αδιάκοπα μέσα στο πέρασμα του χρόνου. Οι φετιχοποιημένες ημερομηνίες που τα συνοδεύουν αποτελούν μνημονικά τεχνάσματα, εντασσόμενα στο πλαίσιο ενός διαρκούς και συνειδητού αγώνα μεταξύ της συλλογικής μνήμης και της συλλογικής λήθης, μεταφράζοντας το κοινό παρελθόν των συλλογικοτήτων σε κοινό μέλλον³²⁸. Δημιουργώντας το αίσθημα του ανήκειν με έναν άμεσο και πολλές φορές συναισθηματικά φορτισμένο τρόπο για τα μέλη της κοινότητας, οι μνημονικές τελετές συνενώνουν επιλεγμένες εμπειρίες του παρελθόντος με το παρόν, συγκροτώντας ένα φάσμα κοινότυπων μνημών, για τις οποίες έκανε λόγο ο Bergson στο έργο του χρησιμοποιώντας τον όρο «εθιμική μνήμη» (habit memory). Πρόκειται για μια μορφή μνήμης που επιβιώνει στον χρόνο λόγω της συνήθειας (έξης) και της επανάληψης συμπεριφορών ή πράξεων με σωματική

---

³²⁷Samuel, R. (2012), *ό.π.*, p. 25.

³²⁸Τσουκαλάς, Κ. (2008). «Μνήμες, μνήματα και ελπίδα». *Το Βήμα*, 25 Νοεμβρίου 2008. Ανακτήθηκε στις 17-10-2018 από <https://www.tovima.gr/2008/11/25/opinions/mnimmes-mnimata-kai-elpida/>.

διάσταση³²⁹. Η έξη είναι ένας μηχανισμός που βιώνεται και πράττεται³³⁰. Έχοντας ως κέντρο το σώμα, μεταφράζει τις μεμαθημένες αναμνήσεις³³¹ σε δράση. Τα τελετουργικά βασίζονται στην έξη για να υποστασιοποιηθούν και να καταστήσουν τις μνήμες του παρελθόντος που αναδεικνύουν μέρος της ζωής του παρόντος. Τα έθνη και οι κοινότητες μνήμης ως οντότητες, με την οργάνωση και τη διατήρηση των τελετουργικών αναπαραστάσεων του παρελθόντος, επιτυγχάνουν τη συμβολική τους αθανασία μέσα στη ροή του χρόνου, καθώς ανάγουν σημαντικές για την ταυτότητά τους όψεις του παρελθόντος σε θεμελιώδη στοιχεία για τον αυτοπροσδιορισμό των μελών τους και την παγίωση των αξιών, της ιδεολογίας και του αισθήματος του «συνανήκειν». Αυτή η διαδικασία επιδρά καταλυτικά στο πώς ερμηνεύουν τα άτομα τον κόσμο του παρόντος, αλλά και στον τρόπο που οικειοποιούνται και βιώνουν οι συλλογικότητες το παρελθόν τους στο παρόν, δηλαδή στην ιστορική τους κουλτούρα.

Στη σημερινή εποχή των επιταχυνόμενων αλλαγών και της κρίσης, το ενδιαφέρον για τη μνήμη αυξάνεται ραγδαία, καθιστώντας τη μαζί με την ιστορία καταναλωτικά ή ψυχαγωγικά προϊόντα στη δημόσια σφαίρα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν τα διάφορα ειδών παιχνίδια στα οποία οι συμμετέχοντες (κάτω από τις άκρως ρεαλιστικές συνθήκες που δημιουργούν τα τεχνολογικά εργαλεία) έχουν την ευκαιρία να «ταξιδέψουν» στον χρόνο και να «ζήσουν» σε περασμένες εποχές, υποδύμενοι εξέχουσες προσωπικότητες της ιστορίας ή ακόμα και παιχνίδια γνώσεων με τη συμμετοχή παικτών που έχουν βιώσει συγκεκριμένα ιστορικά γεγονότα. Η διόγκωση της παρουσίας της μνήμης στη σφαίρα της πρακτικής ζωής και οι πολυάριθμες όψεις του παρελθόντος συντείνουν στον εκδημοκρατισμό του τοπίου της συλλογικής μνήμης. Οι καταπιεσμένες (συχνά τραυματικές) μνήμες ή οι μνήμες «από τα κάτω» που μέχρι πρότινος επισκιάζονταν από τους ήρωες, τα σπουδαία γεγονότα και τα σημαντικά πρόσωπα του κυρίαρχου ιστορικού αφηγήματος αναδύονται πλέον στο προσκήνιο από τις μνημονικές κοινότητες που πολλαπλασιάζονται με γοργούς ρυθμούς, διεκδικώντας, αφενός, το δικό τους μερίδιο στην ανάγνωση του παρελθόντος και, αφετέρου, την ηθική αναγνώριση ή αποκατάσταση των αδικιών που τυχόν υπέστησαν στο χθες. Η μνήμη, επιφορτισμένη με το ηθικό βάρος να μάχεται ενάντια στη λήθη³³², ανάγεται όλο και περισσότερο σε πεδίο δικαίωσης και ιστορικής αποκατάστασης των θυμάτων, που επιτάσσει τόσο συμβολικές επανορθώσεις (ανεγέρσεις μνημείων, οργάνωση επετείων κ.λπ.) όσο και

³²⁹Bergson, H. (1991). *Matter and Memory*. New York: Zone Books, p. 88.

³³⁰Bergson, H. (2013). *Υλη και μνήμη* (μτφρ. Π. Ζινδριλή, Δ. Υφαντής). Αθήνα: Ροές, σ. 103.

³³¹Ο Αντώνης Λιάκος κάνει λόγο για μαθημένες μνήμες. Πρόκειται για μνήμες που τα υποκείμενα έχουν όχι από βιωμένες εμπειρίες, αλλά από εμπειρίες του παρελθόντος για τις οποίες τα άτομα έμαθαν από τους γονείς τους ή τις κοινότητες που ανήκουν, αναπτύσσοντας έτσι μια συναισθηματική σύνδεση με αυτά τα παρελθοντικά γεγονότα, τέτοια που τα καθιστά οιονεί βιωμένα. Βλ. σχετικά Λιάκος, Α. (2017), *ό.π.*, σ. 36.

³³²Κούντρα, Μ. (2011). *Το βιβλίο του γέλιου και της λήθης* (μτφρ. Γ. Χάρης). Αθήνα: Εστία.

πολιτικές (με την ψήφιση μνημονικών νόμων και τη θεσμοποίηση ημερών μνήμης για συγκεκριμένα γεγονότα) στο παρόν³³³.

Ένεκα αυτής της έξαρσης της μνήμης που αγγίζει ακόμα και τα όρια της φετιχοποίησης, σε ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο, καθώς και στην ελληνική επικράτεια, παρατηρείται μια έντονη κινητικότητα στην ανέγερση μνημείων, στην οργάνωση τελετών ανάμνησης, στην ίδρυση νέων μουσείων και χώρων μνήμης, στη συγκρότηση νέων πολιτιστικών συλλόγων, ενώσεων απογόνων θυμάτων και σωματείων αποκατάστασης ιστορικής μνήμης, στην πραγματοποίηση αθλητικών εκδηλώσεων με ιστορικό προσανατολισμό³³⁴, στην υιοθέτηση (ή

---

³³³Τα τελευταία έτη ψηφίζονται όλο και περισσότεροι «μνημονικοί νόμοι» στην Ευρώπη. Πολλές χώρες ορίζουν μέσα από νομοθετήματα την απαγόρευση της άρνησης ορισμένων γεγονότων που συνέβησαν στο παρελθόν. Οι παλαιότεροι από αυτούς τους νόμους απαγορεύουν και ποινικοποιούν την άρνηση της «Shoah», ενώ οι πιο πρόσφατοι καλύπτουν κάθε κατηγορία μαζικής βίας. Άλλοι νόμοι αναγνωρίζουν τις διώξεις που υπέστησαν στο παρελθόν συγκεκριμένες ομάδες ή κοινότητες, είτε της χώρας που νομοθετεί είτε κάποιου άλλου. Οι Αρμένιοι, οι Πόντιοι, οι μαύροι σκλάβοι, οι ιθαγενείς του Νέου Κόσμου, οι Κορεάτισσες, τα θύματα του φρανκικού καθεστώτος στον ισπανικό Εμφύλιο κτλ. αποτελούν μερικά παραδείγματα. Οι εν λόγω νόμοι άλλοτε εφαρμόζονται, άλλοτε αμφισβητούνται δικαστικά, ενώ οι ευρωπαϊκοί θεσμοί συντείνουν προς μια καθολική καθιέρωσή τους. Ένα μεγάλο μέρος της ιστορικής κοινότητας επικρίνει αυτή την όλο και αυξανόμενη νομοθέτηση στο πεδίο της ιστορικής μνήμης, αναπτύσσοντας δημόσια δράση εναντίον τους. Πρόκειται για μια διεγκυστίδα: η μια πλευρά αντιπροσωπεύει το δικαίωμα στην ελευθερία της έκφρασης, ενώ η άλλη ανάγει σε ύψιστο αγαθό τον σεβασμό στη μνήμη διωκόμενων ή καταπιεσμένων ομάδων. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Τούρκου πολιτικού Περιντσέκ τον οποίο τον Μάρτιο του 2007 το ελβετικό δικαστήριο της Λαζάνης (σύμφωνα με τον ελβετικό νόμο για την απαγόρευση της άρνησης των γενοκτονιών) καταδίκασε για τις δημόσιες δηλώσεις του στην Ελβετία περί μη αναγνώρισης της γενοκτονίας των Αρμενίων, ενώ τελικώς το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων το 2015 τον αθώωσε με το αιτιολογικό ότι η αρχική καταδίκη του συνιστούσε πλήγμα κατά της ελευθερίας του λόγου. Από την ελληνική πραγματικότητα, αξίζει να επισημανθεί η παραπομπή σε δίκη το 2015 (σύμφωνα με το άρθρο 2 του αντιρατσιστικού νόμου 4285 που ψηφίστηκε στην ελληνική Βουλή το 2014 και το οποίο απαγορεύει τη δημόσια επιδοκιμασία ή άρνηση εγκλημάτων αναγνωρισμένων με αποφάσεις διεθνών δικαστηρίων ή της Βουλής των Ελλήνων) του Γερμανού ιστορικού Ρίχτερ με την κατηγορία της άρνησης των εγκλημάτων των Ναζί, έτσι όπως αυτή στοιχειοθετήθηκε με βάση τις αναφορές του στο βιβλίο που «κυκλοφόρησε» το 2011 στην Ελλάδα για τη μάχη της Κρήτης. Η δίκη αυτή εξόργισε την τοπική κοινωνία της Κρήτης και δίχασε τους ακαδημαϊκούς που στο μεγαλύτερο μέρος τους έσπευσαν να καταδικάσουν την παραπομπή του συναδέλφου τους σε δίκη, επικαλούμενοι το δικαίωμα στην ελευθερία της έκφρασης και το δικαίωμα στην ελεύθερη και απαλλαγμένη από ποινικές διώξεις ή ιδεολογική χειραγώγηση επιστημονική έρευνα. Τον Φεβρουάριο του 2016, το Μονομελές Πρωτοδικείο Ρεθύμνου εξέδωσε αθωωτική απόφαση για τον Ρίχτερ, κρίνοντας ότι οι αναφορές του ιστορικού δεν παραβιάζουν τα όσα ορίζει το συγκεκριμένο άρθρο του νόμου 4285/2014, συμπληρώνοντας μάλιστα ότι το εν λόγω άρθρο αντίκειται στο ελληνικό Σύνταγμα και στο ευρωπαϊκό Δίκαιο. Αν και η υπόθεση δεν έχει κριθεί τελεσίδικα, μετά την προσφυγή του «Σωματίου Ρεθυμνίων πηγόντων από τη ναζιστική κατοχή 1941-1944» στον Άρειο Πάγο, ωστόσο δημιουργεί σκεπτικισμό γύρω από το ζήτημα της ποινικοποίησης του παρελθόντος και ειδικότερα της ιστορικής έρευνας. Ως προς αυτό, ήδη απ' το 2008 με την αποκαλούμενη «Εκκληση της Μπλουά», επιφανείς Ευρωπαίοι ιστορικοί όπως ο Hobsbawm, ο Ginzburg, ο Le Goff κ.ά., υποστήριξαν ότι: «Σε ένα ελεύθερο κράτος δεν μπορεί καμία πολιτική εξουσία να ορίζει την ιστορική αλήθεια και να περιορίζει την ελευθερία του ιστορικού υπό την απειλή ποινικών κυρώσεων». Βλ. σχετικά Αβδελά, Ε. (2016). «Μνημονικοί νόμοι και ιστορικοί: η ευρωπαϊκή εμπειρία». *Μνήμων*, 35, σ. 343-357. Για την υπόθεση Περιντσέκ, βλ. Çağatay, Y. (2014). «Memory Laws & Freedom of Speech in Europe: Analysis of *Perinçek v. Switzerland Case*». *Review of Armenian Studies*, 30, p. 133-185. Μπουρνάζος, Σ. (2016). «Η ιστορία, ο ιστορικός και ο δικαστής. Σκέψεις για τη δίκη του Χάιντς Ρίχτερ». *Μνήμων*, 35, σ. 358-367.

³³⁴Χαρακτηριστικό παράδειγμα από την ελληνική πραγματικότητα αποτελεί η διοργάνωση τα τελευταία χρόνια του αγώνα δρόμου «ιστορικής μνήμης Νέας Σμύρνης» που θέτει ως βασικό στόχο την ανάδειξη της ιστορικής μνήμης. Όπως αναφέρουν οι διοργανωτές: «μέσω του αγώνα αναδύονται στην επιφάνεια πληροφορίες και γεγονότα που σχετίζονται με δρόμους, κτίρια, ναούς, τοπωνύμια, που συναντούν οι συμμετέχοντες καθώς τρέχουν τη διαδρομή. Παράλληλα, το κοινό έχει την ευκαιρία να περπατήσει στην πόλη, σε μικρές πλατείες, σε ξεχασμένα αγάλματα, σε ιστορικά κτίρια, σε τοποθεσίες, γεμίζοντας τον “σκληρό” του δίσκο με μνήμες που θα το κάνουν

καλύτερα επινόηση) νέων ιστορικών επετείων κ.λπ. Αποτέλεσμα όλων αυτών είναι η διαμόρφωση ενός «ψηφιδωτού αναμνήσεων» που διέπεται από το ετερογενές και εν γένει συγκρουσιακό στοιχείο, μιας και οι αναδύμενες μνήμες έρχονται συχνά αντιμέτωπες, διεκδικώντας η καθεμιά την εκπροσώπησή της στο επίσημο αφήγημα. Κάθε κοινωνική ομάδα, κάθε πόλη ή σύλλογος επιχειρεί να εντάξει τις δικές του μνήμες στον καμβά της συλλογικής ανάμνησης, ικανοποιώντας έτσι ιδεολογικές, ηθικές ή πολιτικές του ανάγκες και επιδιώξεις. Η πληθωριστική παρουσία της μνήμης στη δημόσια ζωή και οι πολλαπλοί φορείς μετάδοσής της έχουν οδηγήσει στη συρρίκνωση και στην υποκατάσταση του ρόλου των ιστορικών στη διαδικασία αναψηλάφησης και ανασύστασης του παρελθόντος, καθώς το πεδίο αυτό βρίθει πλέον από μαρτυρίες και καταγραφές βιοματικών εμπειριών³³⁵.

Σε αυτό το καινούργιο τοπίο και με τους συμβολικούς πολέμους της μνήμης να αποτελούν πραγματικότητα, όλο και περισσότερα κράτη οδηγούνται κάτω από την πίεση των κοινοτήτων στην αναγνώριση των εκδοχών που αυτές κατασκευάζουν και προωθούν για το παρελθόν με έναν σχεδόν «εργολαβικό» τρόπο. Οι «μνημονικές εργολαβίες» δυσχεραίνουν την ορθή πολιτική διαχείριση του παρελθόντος, μεταβάλλοντάς τη σε διαχείριση που ικανοποιεί ηθικές, συναισθηματικές και ταυτοτικές ανάγκες του παρόντος με προεκτάσεις τόσο πολιτικές όσο και οικονομικές³³⁶. Μετασχηματίζοντας τη μνήμη από δικαίωμα σε

υπερήφανο για τον τόπο του και την ιστορία του». Βλ. σχετικά <http://neasmirnihistoricrun.gr/site/>. Ανάλογη περίπτωση αποτελεί και η διοργάνωση αγώνα δρόμου (Run for memory) που διεξήχθη στις 22 Ιανουαρίου του 2017 στο κέντρο της Ρώμης, στη μνήμη των θυμάτων του Ολοκαυτώματος, κατά τον οποίο οι δρομείς ακολούθησαν δύο διαδρομές (μια σύντομη των 3,5 χιλιομέτρων και μια μεγαλύτερη των 10 χιλιομέτρων), εκκινώντας και τερματίζοντας κοντά στην κύρια συναγωγή της πόλης και το παλιό εβραϊκό γκέτο. Οι συμμετέχοντες, ανάμεσα στους οποίους και δύο επιζώντες του Ολοκαυτώματος, καθώς έτρεχαν, είχαν την ευκαιρία να περάσουν από δρόμους και κτίρια της πόλης, τα οποία συνδέονταν με τη ναζιστική βιαιότητα, τις διώξεις και τον εκτοπισμό των Εβραίων και άλλων στοχοποιημένων από τους ναζί κοινωνικών ομάδων (Ρομά, ομοφυλόφιλους κ.λπ.) κατά τον Β΄ Π. Π. Εκτός αυτού, η διαδρομή περιλάμβανε και τοποθεσίες ή χώρους στους οποίους κάποιοι έθεσαν σε κίνδυνο τη ζωή τους, για να διασώσουν από το μένος του ναζιστικού καθεστώτος ανθρώπους που προσπαθούσαν να διαφύγουν του εκτοπισμού στα στρατόπεδα συγκέντρωσης. Βλ. περαιτέρω πληροφορίες για τον αγώνα στο Tercatin, R. (2017). «Running for the past, athletes trek to Holocaust race in Rome», *The Times of Israel*, 27 January 2017. Ανακτημένο στις 28-09-2018 από <https://www.timesofisrael.com/running-for-the-past-athletes-trek-to-holocaust-race-in-rome/>. Εκτός της Ρώμης, ταυτόσημοι χαρακτήρα αγώνες δρόμου διοργανώθηκαν και στις 28 Ιανουαρίου 2018 στην ιταλική πόλη Μπολόνια, στο πλαίσιο των εκδηλώσεων για τη Διεθνή Ημέρα Μνήμης του Ολοκαυτώματος. Βλ. σχετικά <http://www.worldjewishcongress.org/en/news/more-than-1000-run-through-bologna-in-road-race-for-holocaust-remembrance-1-0-2018?printable=true>.

³³⁵Κόκκινος, Γ. (2010). «Η δυναμική της μνήμης και της λήθης στη δημόσια σφαίρα και οι νόμοι για τη μνήμη στη Γαλλία». Στο: Κόκκινος, Γ., Λεμονίδου, Ε., Αγτζίδης, Β. *Το τραύμα και οι πολιτικές της μνήμης: Ενδεικτικές όψεις των συμβολικών πολέμων για την Ιστορία και τη Μνήμη*. Αθήνα: Ταξιδευτής, σ. 21-22.

³³⁶Σε αρκετές περιπτώσεις η επίσημη αναγνώριση, σε επίπεδο κράτους ή διεθνών οργανισμών, συγκεκριμένων (τραυματικών κυρίως) εκδοχών του παρελθόντος που προβάλλονται οργανωμένα από τις κοινότητες μνήμης ή ακόμα και από έθνη, εγείρει από μέρους των θυματοποιημένων κοινοτήτων διεκδικήσεις οικονομικών αποζημιώσεων από τους θύτες (είτε αυτοί συνιστούν φυσικά πρόσωπα ή απογόνους αυτών είτε και ολόκληρα έθνη), ενώ παράλληλα περιλαμβάνει συχνά και πολιτικές πράξεις δημόσιας συγγνώμης για τα εγκλήματα, με συμβολικές και ηθικές διαστάσεις. Από την ελληνική πραγματικότητα αξίζει να αναφερθεί το επιτακτικό αίτημα καταβολής πολεμικών αποζημιώσεων, που διατυπώνεται από απογόνους των θυμάτων του ναζισμού και μέρος

καθήκον, επί της ουσίας επιβάλλουν συγκεκριμένες αναγνώσεις του παρελθόντος, καθιστώντας την πολιτική διαχείριση των συμβεβηκότων του χθες μια εξαιρετικά δύσκολη πολιτική άσκηση. Επιπροσθέτως, οι μνήμες αυτές προκαλούν διχαστικά ρήγματα στο πολιτικό σώμα, επηρεάζουν τις εκλογικές του επιλογές και λειτουργούν εκφοβιστικά για την πολιτική συμπεριφορά των πολιτικών κομμάτων, τα οποία προσαρμόζονται όλο και περισσότερο στις επιταγές των λόμπι της μνήμης. Συγχρόνως, οι επιβαλλόμενες κατά κάποιο τρόπο μνήμες των κοινοτήτων, δυσχεραίνουν την εξεύρεση συναινετικών ρυθμίσεων σε ζητήματα εξωτερικής πολιτικής και ανάγονται σε βαρίδια για τη διευθέτηση διεθνών θεμάτων³³⁷. Μετασχηματίζοντας τη μνήμη από δικαίωμα σε καθήκον και ηθικό χρέος³³⁸, οι μνημονικές

των πολιτικών κομμάτων, για την περίοδο της Γερμανικής Κατοχής και των εγκλημάτων που συντελέστηκαν τότε. Επίσης, το 2014 σε εκδήλωση μνήμης παρουσία του τότε προέδρου της Ελληνικής Δημοκρατίας κ. Κάρολου Παπούλια που πραγματοποιήθηκε στο χωριό Λιγκιάδες της Ηλείου όπου οι Ναζί στις 3 Οκτώβρη του 1943 εκτέλεσαν 92 άτομα (ανάμεσα στα οποία συγκαταλέγονταν πολλά παιδιά, γυναίκες και ηλικιωμένοι), ο πρόεδρος της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας Γιοαχίμ Γκάουκ ζήτησε δημόσια συγγνώμη καταδικάζοντας τις θηριωδίες που διέπραξε το έθνος του. Πρόσφατα, τον Ιούνιο του 2018, στο πλαίσιο επίσημης τελετής στο Βερολίνο για τα δέκα χρόνια από την ανέγερση του μνημείου που θυμίζει τις διώξεις των Ναζί σε βάρος των ομοφυλόφιλων, ο νυν πρόεδρος της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας Φράνκ Βάλτερ Στάινμαγερ ζήτησε δημόσια συγγνώμη για τα εγκλήματα και τις διώξεις που έγιναν εναντίον της συγκεκριμένης κοινωνικής ομάδας κατά τη διάρκεια της ναζιστικής περιόδου στη Γερμανία. Βλ. σχετικά για τη συγγνώμη του Γκάουκ στους Λιγκιάδες <https://www.tovima.gr/2014/03/07/politics/g-gkaoyk-stoys-likkiades-zitw-sygnwmi-apo-tis-oikogeneies-twn-nekrwn/>. Για τη δημόσια συγγνώμη του Γερμανού προέδρου Στάινμαγερ στο Βερολίνο βλ. <https://hellasjournal.com/2018/06/o-proedros-tis-germanias-zitise-sygnomi-gia-ta-egklimata-ton-nazi-kata-ton-omofylofilon/>.

³³⁷Ρεπούση, Μ. (2007). «Οι νόμοι της μνήμης: η ομηρεία της Ιστορίας και η επίγνωση των ιστορικών». *Το Βήμα των Ιδεών*, 07/12/2007. Ανακτήθηκε στις 10-07-2018 από http://marrep.webpages.auth.gr/images/PUBLICATIONS_EL_REPOUSI/arthra/%CE%9F%CE%B9%20%CE%BD%CF%8C%CE%BC%CE%BF%CE%B9%20%CF%84%CE%B7%CF%82%20%CE%BC%CE%BD%CE%AE%CE%BC%CE%B7%CF%82.pdf

³³⁸Ο Ricoeur, διερευνώντας τη σχέση μεταξύ της μνήμης και της δικαιοσύνης, καθώς και μεταξύ της μνήμης και της συμφιλίωσης, θεωρεί ότι «το χρέος της μνήμης» είναι να συμβαδίζει με τη δικαιοσύνη. Η τελευταία αποσπά από τις τραυματικές αναμνήσεις την παραδειγματική τους αξία, μετατρέποντας τη μνήμη σε ένα εγχείρημα δικαιοσύνης που προσδίδει τη μορφή μελλοντικής αναγκαιότητας στο καθήκον της μνήμης. Συνεπώς η μνήμη τοποθετείται εντός των πλαισίων που ορίζονται απ' τον νόμο, από την ηθική, από το χρέος και από την έννοια της δικαιοσύνης. Ειδικά όταν η δικαιοσύνη σχετίζεται με πολιτειακές μεταβάσεις (transitional justice), κυρίως μετά από δικτατορίες ή εμφύλιους πολέμους προς ειρηνικές καταστάσεις, η μνήμη διαδραματίζει σημαντικό ρόλο, καθώς συνδράμει τόσο στην προσέγγιση και αποκήρυξη των πρακτικών των απολυταρχικών καθεστώτων του παρελθόντος (βία, καταπάτηση ανθρωπίνων δικαιωμάτων, διώξεις, εκτοπισμοί, φυλακίσεις κ.λπ.) όσο και στον στοχασμό γύρω από τις συνέπειες των συγκρούσεων (μαζικές κτηνωδίες, γενοκτονίες, βασανισμοί κ.λπ.) του προηγούμενου βίαιου παρελθόντος. Πέραν αυτών, η «μεταβατική δικαιοσύνη» περιλαμβάνει πλήθος στρατηγικών και επιλογών, ανάμεσα στις οποίες διακρίνονται η ποινική δίωξη των υπαίτιων, η καταβολή οικονομικών αποζημιώσεων στα θύματα, η ανέγερση μνημείων, η μεταρρύθμιση σημαντικών κρατικών θεσμικών οργάνων (π.χ. της αστυνομίας, του στρατού, της δικαιοσύνης κ.λπ.) και η συγκρότηση επιτροπών αλήθειας και συμφιλίωσης (χαρακτηριστική περίπτωση αυτή της Νότιας Αφρικής). Τέτοιου είδους προσεγγίσεις δημιουργούν στις κοινωνίες τις προϋποθέσεις για ένα μέλλον ειρηνικό, δίκαιο και δημοκρατικό. Σύμφωνα με τον Bevernpage, οι ιστορικοί μπορούν να συνεισφέρουν καθοριστικά από την πλευρά τους στη «μεταβατική δικαιοσύνη», καθώς και σε κάθε προσπάθεια αντιμετώπισης των όσων κληροδότησαν τα βίαια παρελθόντα στις κοινωνίες. Ο τρόπος για να το επιτύχουν αυτό είναι η καθιέρωση της ιστορικής αλήθειας και η αποδόμηση των ιστορικών μύθων. Η αφήγηση της αλήθειας ειδικά συμβάλλει προς την κατεύθυνση της συμφιλίωσης και δύναται να θεωρηθεί μια μορφή αποκαταστατικής δικαιοσύνης (restorative justice) από μόνη της. Για το χρέος της μνήμης, βλ. σχετικά Ricoeur, P. (2013). *Η μνήμη, η ιστορία, η λήθη* (μτφρ. Ξ. Κομνηνός). Αθήνα: Ίνδικτος. Αναφορικά με τη «μεταβατική δικαιοσύνη» βλ. σχετικό άρθρο του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου στο <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+IM-PRESS+20060830STO10183+0+DOC+XML+V0//EL>, καθώς επίσης και Κόκκινος, Γ., Κιμουρτζής, Π., Καρασαρίνης, Μ.

αυτές αξιώσεις οδηγούν τους ιστορικούς στην εμπλοκή τους στις δημόσιες συζητήσεις³³⁹ και την πολιτική εξουσία στην υιοθέτηση πολιτικών μνήμης³⁴⁰ που περιλαμβάνουν ανάμεσα στ' άλλα την επίσημη ένταξη των αφηγημάτων αυτών στην εκπαίδευση, τη θέσπιση σχετικών επετειακών εορτασμών, την ανέγερση μνημείων και την ψήφιση νομοθετημάτων, ορισμένα εκ των οποίων ποινικοποιούν την άρνηση ή την αμφισβήτηση αυτών των γεγονότων, θέτοντας σε κρίση και τοποθετώντας στη μέγγενη θεμελιώδεις συνταγματικές θεμελιώδεις αρχές των σύγχρονων δυτικών κρατών, όπως είναι η ελευθερία της έκφρασης. Μνημονικοί νόμοι που επιβάλλουν ή απαγορεύουν ιστορικές ερμηνείες έχουν ψηφιστεί σε αρκετές χώρες, όπως η Γαλλία (η οποία θεωρείται ως η «μητέρα» των νόμων αυτού του είδους)³⁴¹, η Γερμανία, η Ισπανία, το Βέλγιο, η Ρωσία, οι ΗΠΑ, η Ελλάδα αλλά και σε υπερεθνικούς οργανισμούς όπως η Ευρωπαϊκή Ένωση.

Οι συλλογικότητες αλληλεπιδρούν στη μετανεωτερική και παγκοσμιοποιημένη πραγματικότητα με έναν ετερόκλητο αστερισμό πολυφωνικών μνημών στη δημόσια σφαίρα, που αποτυπώνονται και διοχετεύονται από ποικίλους μηχανισμούς, ανάμεσα στους οποίους περιλαμβάνονται και οι κοινότητες μνήμης. Οι τελευταίες επιχειρούν τον επανακαθορισμό του περιεχομένου της συλλογικής ανάμνησης των κοινωνιών, μέσω της πίεσης που ασκούν στο εσωτερικό των χωρών και στην πολιτική με σκοπό, όχι απαραίτητως την ακριβή γνώση του παρελθόντος, όσο την αναγνώριση της θέσης τους από τους άλλους, γεγονός που εξυπηρετεί τις επιδιώξεις τους στο παρόν³⁴². Η άσκηση μνημονικών πολιτικών από τα κράτη και η προώθησή τους μέσα από τα τελετουργικά ανάμνησης, τα μουσεία, τα μνημεία ως είδους ηθοτοπίων (moral landscapes) που προτείνουν ή επιβάλλουν συγκεκριμένες συμπεριφορές³⁴³, την

(επιμ.) (2020). *Ιστορία και δικαιοσύνη*. Αθήνα: Ασίνη. Για τη συνεισφορά των ιστορικών στη «μεταβατική δικαιοσύνη», βλ. περισσότερο Bevernage, B. (2014). «Transitional Justice and Historiography: Challenges, Dilemmas and Possibilities». *Macquarie Law Journal*, 13, p. 7-24.

³³⁹Ο LaCapra σημειώνει ότι οι ιστορικοί παρεμβαίνουν στις συζητήσεις της δημόσιας σφαίρας, προκειμένου να ιστορικοποιήσουν τη μνήμη και τις πολλαπλές εκδοχές του παρελθόντος που διαχέονται με όλο και αυξανόμενους ρυθμούς σε αυτή, επιχειρώντας κατ' αυτόν τον τρόπο τον έλεγχο της «οικονομίας της μνήμης» και τη δημιουργία των προϋποθέσεων για πρόσβαση σε μια επιστημονικά τεκμηριωμένη και ακριβοδίκαιη ιστορική μνήμη. Βλ. LaCapra, D. (2001). *Writing History, Writing Trauma*. Baltimore and London: Johns Hopkins University Press, p. 95.

³⁴⁰Οι πολιτικές της μνήμης, που ασκούνται από την κεντρική εξουσία λειτουργούν συχνά και ως όχημα για τη διάχυση ιδεολογιών, την υιοθέτηση στερεοτύπων και την καλλιέργεια αφηγημάτων που νομιμοποιούν τις πολιτικές επιλογές του παρόντος, δικαιολογούν ή καταδικάζουν ενεργήματα του παρελθόντος και ενδυναμώνουν το πατριωτικό αίσθημα. Βλ. Αποστολόπουλος, Ν. (2015). «Το συγκρουσιακό παρελθόν και η θεσμοποίηση της μνήμης». *Τα Νέα*, 20/05/2015. Ανακτήθηκε στις 10-05-2018 από <https://www.tanea.gr/2015/05/20/opinions/to-sygekrousiako-parelthton-kai-i-thesmopoiisi-tis-mnimis/>.

³⁴¹Κόκκινος, Γ. (2010). «Το Γαλλικό παράδειγμα: οι νόμοι για τη ιστορική μνήμη, 1990-2008». Στο: Κόκκινος, Γ., Λεμονίδου, Ε., Αγτζίδης, Β., *ό.π.*, σ. 86-127.

³⁴²Todorov, T. (2011). *Ο φόβος των βαρβάρων. Πέρα από τη σύγκρουση των πολιτισμών* (μτφρ. Γ. Καράμπελας). Αθήνα: Πόλις, σ. 109.

³⁴³Setten, G. (2004). «The Habitus, the Rule and the Moral Landscape». *Cultural Geographies*, 11, p. 389-415.

εκπαίδευση, τους τόπους μνήμης και τα μνημονικά νομοθετήματα συνιστούν αναπόσπαστο τμήμα μιας ευρύτερης διαδικασίας διαμόρφωσης μιας «προσθετικής μνήμης» για το παρελθόν στις νεότερες γενιές, τείνοντας να λάβει τα χαρακτηριστικά του *habitus*³⁴⁴. Στη βάση αυτής της προσθετικής μνήμης, δηλαδή των νέων μορφών ανάμνησης που προκύπτουν από την επαφή ενός μεγάλου και ετερογενούς κοινού με τις μνήμες συγκεκριμένων ομάδων, διαμορφώνεται ως έναν βαθμό και αναμορφώνεται η ιστορική κουλτούρα των κοινωνικών υποκειμένων.

Η μελέτη των μνημονικών δομών, ως διαμεσολαβητικών κατασκευών του παρελθόντος, έχει κυρίως ευρετική αξία στη διαδικασία κατανόησης της έννοιας της ιστορικής κουλτούρας. Ωστόσο, θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι αυτές οι δομές συλλαμβάνονται ορισμένες φορές με οντολογικό τρόπο στο πλαίσιο μιας συγκεκριμένης πολιτιστικής κοινότητας ή κοινωνίας. Γι' αυτό τον λόγο, προκειμένου να φωτιστούν όλες οι πτυχές της ιστορικής κουλτούρας μιας κοινότητας ή μιας κοινωνικής ομάδας, χρειάζεται να αναλυθούν οι θεμελιώδεις ιστορικές αντιλήψεις των κοινωνικών υποκειμένων που την αποτελούν.

2.4.7. Stolpersteine: «Σκοντάφτοντας» στη μνήμη. Μια αντιμνημειακή έκφανση της Δημόσιας Ιστορίας

Οι Λίθοι της Μνήμης (Stolpersteine) αποτελούν ένα από τα πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα «εισβολής» του παρελθόντος στην καθημερινότητα του παρόντος. Πρόκειται για μια μορφή δημόσιας τέχνης (public art) με κοινωνικές και ιστορικές προεκτάσεις, που συνεισφέρει στην ανάδειξη και στη συμβολική αποκατάσταση του μωσαϊκού της συλλογικής μνήμης μιας κοινότητας, ανασύροντας από την αφάνεια ή τη σφαίρα της λήθης συγκεκριμένα άτομα ή ομάδες του παρελθόντος. Η ιδέα των Λίθων της Μνήμης (stumbling stones), που σε ελεύθερη μετάφραση σημαίνουν «λίθοι που σκοντάφτεις», ανήκει στον Γερμανό καλλιτέχνη, με εβραϊκές ρίζες, από την Κολωνία Gunter Demnig. Ο Demnig θέλησε να δημιουργήσει ένα μικρού μεγέθους μνημείο, με σκοπό την εξατομικευμένη ανάμνηση των θυμάτων του Ολοκαυτώματος, δηλαδή όλων όσοι εκτοπίστηκαν, βασανίστηκαν ή εξοντώθηκαν με απάνθρωπες πρακτικές και σχεδόν βιομηχανοποιημένο τρόπο στα στρατόπεδα συγκέντρωσης (Εβραίοι, Ρομά, ομοφυλόφιλοι, κομμουνιστές, μέλη αντιστασιακών οργανώσεων, Μάρτυρες

---

³⁴⁴Δαλκαβούκης, Β., Τσέκου, Κ. (2015). «Χτίζοντας τη δημόσια ιστορία στο χώρο. Η περίπτωση των μνημείων της Κομοτηνής». Στο: Ανδρέου, Α., Κακουριώτης, Σ., Κόκκινος, Γ., Λεμονίδου, Έ., Παπανδρέου, Ζ., Πασχαλούδη, Ε. (επιμ.), *Η δημόσια ιστορία στην Ελλάδα. Χρήσεις και καταχρήσεις της ιστορίας*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, σ. 130.

του Ιεχωβά, αντιρρησίες συνείδησης, ψυχικά ή σωματικά ανάπηροι, ελευθεροτέκτονες και άλλες στοχοποιημένες από τον ναζισμό μειονοτικές ομάδες) που οργάνωσαν οι Ναζί κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, ως επιγέννημα του εθνικοσοσιαλιστικού ολοκληρωτισμού. Αν και το αναθηματικό αυτό τεχνούργημα συνδέεται με το σύνολο των θυμάτων του Ολοκαυτώματος, ωστόσο η πλειοψηφία εκείνων των λίθων που έχουν έως σήμερα φιλοτεχνηθεί αφορά τα άτομα εβραϊκής καταγωγής.

Πιο συγκεκριμένα, οι Λίθοι της Μνήμης είναι μικροί συμπαγείς τσιμεντένιοι κυβόλιθοι, διαστάσεων περίπου 10 x 10 x 10 εκατοστών. Στο επάνω μέρος τους φέρουν μια ορειχάλκινη επιγραφή (στην εθνική γλώσσα της χώρας που τοποθετούνται) με το όνομα του θύματος που εκτοπίστηκε ή εκτελέστηκε σε κάποιο στρατόπεδο συγκέντρωσης, την ημερομηνία γέννησης και θανάτου του, τον τόπο που εκτοπίστηκε και τον τρόπο με τον οποίο έχασε τη ζωή του, εφόσον όλα αυτά τα στοιχεία είναι διαθέσιμα. Κάθε λίθος μνήμης αντιστοιχεί σε ένα μόνο θύμα ή σε ορισμένες περιπτώσεις και σε μια ολόκληρη ομάδα. Στη δεύτερη περίπτωση, ο αναθηματικός λίθος που τοποθετείται είναι μεγαλύτερων διαστάσεων, καλούμενος ως *Stolperschwellen*. Οι Λίθοι της Μνήμης όμως δεν «αφηγούνται» μόνο προσωπικές ιστορίες, συνυφασμένες με την απώλεια ή τη σκοτεινή πλευρά του θανάτου στους θαλάμους αερίων . Μπορεί να ενσαρκώνουν και μια ωδή στη ζωή και την επιβίωση, αφού εντάσσονται στον δημόσιο χώρο, στο αστικό τοπίο και στη συλλογική μνήμη για να υπενθυμίζουν και τις περιπτώσεις όσων κατάφεραν να επιζήσουν από τις ναζιστικές θηριωδίες ή κατόρθωσαν να διαφύγουν τη δύσκολη περίοδο των εκτοπισμών εκτός του ευρωπαϊκού εδάφους (κυρίως στην Παλαιστίνη και τη Νότια Αμερική). Οι εν λόγω μνημονικοί κυβόλιθοι τοποθετούνται συνήθως στο πεζοδρόμιο, μπροστά από την οικία που διέμενε το θύμα ή ακόμα και στον τόπο εργασίας ή σπουδών του³⁴⁵. Σκοπός τους είναι να διακόψουν τον βηματισμό των περαστικών, ωθώντας τους να σταθούν για λίγο και να στρέψουν την προσοχή τους στο περιεχόμενο της κάθε ορειχάλκινης αναθηματικής πλάκας που βρίσκεται ενταγμένη στο διάβα τους. Με έναν διακριτικό, μινιμαλιστικό και ευφάνταστο τρόπο, η μνήμη τόσων εγκλημάτων και θυμάτων, ενσαρκωμένη μέσα σε λίγα μόλις τετραγωνικά εκατοστά ύλης με συμβολική σημασία, επαναφέρεται στη συλλογική συνείδηση, εγείροντας συγκεκριμένα συναισθήματα (αποτροπιασμού, θλίψης, συμπόνιας, ηθικής αγανάκτησης κ.λπ.) και παρέχοντας αφορμή για στοχασμό στο παρόν αναφορικά με το επώδυνο παρελθόν.

---

³⁴⁵Breuer, R. (2012). «Stumble Stones: Mourning and Memory - The Cultural Complex. A Testimony». *Aras Connections: Image and Archetype*, issue 3. Ανακτήθηκε στις 15-09-2018 από <http://aras.org/sites/default/files/docs/00054Breuer.pdf> .

Ο Demnig συνέλαβε την ιδέα των μνημονικών λίθων το 1993 και την επόμενη χρονιά, το 1994, σε μια εκδήλωση τέχνης στην εκκλησία Atoniter της Κολωνίας, δημιούργησε 250 πλακίδια μνήμης για να υπενθυμίσει στην πόλη τον εκτοπισμό και την εξόντωση στα ναζιστικά στρατόπεδα συγκέντρωσης των Ρομά και των Σίντι που ζούσαν εκεί³⁴⁶. Το 1995, άρχισε να υλοποιεί πιο συστηματικά το εγχείρημά του, τοποθετώντας δοκιμαστικά, και κατόπιν αιτήματος κάποιων επιζώντων, τους πρώτους κυβόλιθους στην Κολωνία, χωρίς όμως να έχει εξασφαλίσει οποιαδήποτε άδεια από τις Αρχές. Σε σύντομο χρονικό διάστημα οι τοπικές διοικήσεις των περισσότερων πόλεων της Γερμανίας, ενέκριναν το σχέδιο τοποθέτησης Λίθων της Μνήμης. Πρόκειται προφανώς για μια έγκριση-αποδοχή, η οποία εντάσσεται στη γενικότερη πολιτική ιστορικών επανορθωτικών πρακτικών του γερμανικού κράτους, για την αποτίναξη του άχθους του σκοτεινού ναζιστικού παρελθόντος και τη δημιουργία μιας εθνικής ταυτότητας θεμελιωμένης στις αρχές του ανθρωπισμού και του σεβασμού της ετερότητας³⁴⁷. Από την πτώση του Τείχους του Βερολίνου και μετά άρχισαν να ανθούν τέτοιες πολιτικές με στόχο την αντιμετώπιση του τραυματικού παρελθόντος και την ένταξη του Ολοκαυτώματος στο κέντρο του γερμανικού ιστορικού αφηγήματος και της συλλογικής μνήμης, έτσι ώστε να καταστεί δυνατή η συνειδητοποίηση από τη γερμανική κοινωνία της ατομικής και συλλογικής ευθύνης για την αντιμετώπιση του ολοκληρωτισμού και του αυταρχισμού³⁴⁸. Από το 1996 μάλιστα, το γερμανικό κράτος έχει καθιερώσει σχετική μέρα ανάμνησης για τα θύματα του Εθνικοσοσιαλισμού. Την ίδια χρονιά ο Demnig, στο πλαίσιο μιας καλλιτεχνικής δραστηριότητας με κεντρικό θέμα το Άουσβιτς, τοποθέτησε τους πρώτους κυβόλιθους μνήμης

---

³⁴⁶Volmert, M. (2017). «Landscape, Boundaries and the Limits of Representation: The Stolpersteine as a Commemorative Space». *Nordic Judaistic*, 28 (1), p. 4-21. Ανακτήθηκε στις 15-09-2018 από <https://www.zora.uzh.ch/id/eprint/145525/1/1506-85-7461-1-10-20170603.pdf>.

³⁴⁷Ο James Young, αναλύοντας τον ρόλο της μνήμης και των μνημείων στη Γερμανία, εξηγεί τη σημασία τους για τη γερμανική κοινωνία. Αναφέρει χαρακτηριστικά ότι οι νικητές δημιούργησαν μνημεία για να θυμούνται τους θριάμβους τους, ενώ τα θύματα για να θυμούνται τα μαρτύριά τους. Αντίθετα, στη γερμανική περίπτωση τα μνημεία για την περίοδο του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου αφορούν πρωτίστως την υποχρέωση του έθνους να θυμάται τόσο τα θύματα των εγκλημάτων που διέπραξε όσο και τον τρόπο που συντελέστηκε αυτό. Βλ. Young, J.E. (1992). «The Counter-Monument: Memory against Itself in Germany Today». *Critical Inquiry*, 18 (2), p. 267-296. Για το «βάρος» του ιστορικού παρελθόντος, βλ. στο Booth, J. W. (2006). *Communities of Memory: On Witness, Identity, and Justice*. Ithaca and London: Cornell University Press, p. 53-55. Βλ. επίσης Αλεξάκη, Ε. (2020). «Η τέχνη ως ιστορία, ως καθημερινότητα και ως μνήμη: Αντιμνημειακές καλλιτεχνικές πρακτικές μνημόνευσης και επεξεργασίας του επώδυνου ιστορικού παρελθόντος – Το παράδειγμα των “Τόπων της μνήμης”», Βερολίνο, 1993». Στο: Κόκκινος, Γ., Γατσωτής, Π. (επιμ.), *Για μια σφαιρική και πολυδιάστατη ιστορική εκπαίδευση*. Αθήνα: Πεδίο, σ. 386-422 · Αλεξάκη, Ε. (2020). «Τέχνη και μεταβατική δικαιοσύνη. Τόποι συμφιλίωσης στο έργο της Αρτέμιδας Αλκαλάη». Στο: Κόκκινος, Γ., Κιμουρτζής, Π., Καρασαρίνης, Μ. (επιμ.), *Ιστορία και Δικαιοσύνη*. Αθήνα: Ασίνη, σ. 359-389.

³⁴⁸Κόκκινος, Γ. (2015). *Το Ολοκαύτωμα: η διαχείριση της τραυματικής μνήμης. Θύτες και θύματα*. Αθήνα: Gutenberg, σ. 147.

στο Βερολίνο για 50 Εβραίους κατοίκους της περιοχής Kreuzberg³⁴⁹. Σήμερα υπάρχουν πάνω από 7.000 πλακίδια στη γερμανική πρωτεύουσα, αλλά και σε άλλες πόλεις της Γερμανίας.

Χαρακτηριστικότερη εξαίρεση απέναντι στη συγκεκριμένη μορφή ανάμνησης αποτελεί η πόλη του Μονάχου (που, σημειωτέον, υπήρξε το κέντρο του ναζιστικού κινήματος), η οποία από το 2004 είχε αντιταχθεί στην τοποθέτηση τέτοιων μνημείων στον δημόσιο χώρο. Αποκορύφωμα αυτής της αρνητικής στάσης κατέστη η απόφαση του Ανώτατου δικαστηρίου της Βαυαρίας το 2015 που απαγόρευε επίσημα την τοποθέτησή τους στα πεζοδρόμια. Η υιοθέτηση από τις Αρχές της πόλης της συγκεκριμένης θέσης απέναντι στους Λίθους της Μνήμης οφειλόταν σε μεγάλο βαθμό στις ενστάσεις της επικεφαλής της εβραϊκής κοινότητας της πόλης του Μονάχου και της Βαυαρίας Charlotte Knobloch, με το αιτιολογικό της προσβολής της μνήμης των θυμάτων, εφόσον οι περαστικοί ακούσια θα μπορούσαν να πατούν πάνω στους εγκλιβωτισμένους στο πεζοδρόμιο κυβόλιθους, αμαυρώνοντας έτσι τη μνήμη των θυμάτων³⁵⁰. Με ανάλογες αιτιάσεις προέβαλε τη διαφωνία της απέναντι στους μνημονικούς κυβόλιθους και η Ένωση των Ρομά και των Σίντι του Αμβούργου³⁵¹. Ύστερα από διαβούλευση αρκετών ετών και έντονων διαφωνιών στη δημόσια σφαίρα μεταξύ πολιτών, κινημάτων υπέρ της τοποθέτησης των λίθων Μνήμης, πολιτικών κομμάτων και ιστορικών, τελικά τον Ιούλιο του 2018 αποφασίστηκε από τις Αρχές της πόλης του Μονάχου ένας διαφοροποιημένος, σε σχέση με τους κυβόλιθους, τρόπος ανάμνησης των θυμάτων³⁵². Αυτός περιελάμβανε, αφενός,

---

³⁴⁹Richarz, M. (2008). «Stumbling Stones: Marks of Holocaust Memory on German Streets». In: Strauss, L.B., Brenner, M. (eds.), *Mediating Modernity*. Detroit: Wayne State University Press, p. 330.

³⁵⁰Για το ζήτημα της απαγόρευσης της τοποθέτησης των λίθων μνήμης στην πρωτεύουσα της Βαυαρίας, βλ. ενδεικτικά James, K. (2004). «Munich Decides Against "Stumbling Stone" Holocaust Memorials». *Deutsche Welle*, 18 June 2004. Ανακτήθηκε στις 05-10-2018 από <https://www.dw.com/en/munich-decides-against-stumbling-stone-holocaust-memorials/a-1240170>. Επίσης βλ. Chapman, C. (2004). «Munich denies permission for Holocaust memorial stumbling stones». *Telegraph*, 1st August 2004. Ανακτήθηκε στις 02-10-2018 από <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/germany/1468393/Munich-denies-permission-for-Holocaust-memorial-stumbling-stones.html>. Hengst, B. (2015). «Erinnerung an NS - Opfer: München lehnt Stolpersteine ab». *Spiegelonline*, 29 July 2015. Ανακτήθηκε στις 15-09-2018 από <http://www.spiegel.de/panorama/muenchen-verbietet-stolpersteine-a-1045854.html>.

³⁵¹Meyer, B. (2016). «The Stolpersteine of Brahmsallee 13: The Stories behind the Names and the Obstacles to Commemorating Them» (trans. by Insa Kummer). *Key Documents of German - Jewish History*, 22 September 2016. Ανακτήθηκε στις 06-10-2019 από <https://dx.doi.org/10.23691/jgo:article-171.en.v1>.

³⁵²Το 2016 είχε προηγηθεί μια ακόμα προσπάθεια εναλλακτικής ανάμνησης άγνωστων θυμάτων του Ολοκαυτώματος στον δημόσιο χώρο της πόλης του Μονάχου. Αυτή τη φορά από έναν άλλον καλλιτέχνη, τον Wolfram P. Kastner, ο οποίος στο πλαίσιο του μνημονικού καλλιτεχνικού του πρότζεκτ «hierwohnt...» (εδώ έζησε...) τοποθέτησε τις «λευκές βαλίτσες της Μνήμης» στην περιοχή Maxvorstadt και συγκεκριμένα έξω από κτίρια κατοικιών Εβραίων της πόλης που εκτοπίστηκαν τον Νοέμβριο του 1941 στο στρατόπεδο συγκέντρωσης του Κάουνας της Λιθουανίας. Οι «λευκές βαλίτσες», εμφανίζοντας ως μνημειακή μορφή ανάμνησης αρκετές ομοιότητες με τους Λίθους της Μνήμης, έφεραν πάνω της η καθεμιά μια ετικέτα με το όνομα του θύματος, την τελευταία διεύθυνση κατοικίας του, τον τόπο εκτοπισμού του αλλά και την ημερομηνία θανάτου του. Το όλο εγχείρημα οργανώθηκε με αφορμή τη συμπλήρωση 75 ετών από την απέλαση (στις 20 Νοεμβρίου 1941) 996 Εβραίων του Μονάχου στο Κάουνας και τη θανάτωσή τους λίγες μέρες αργότερα. Πριν οδηγηθούν εκεί τα θύματα, το μόνο που είχαν δικαίωμα να πάρουν μαζί τους εγκαταλείποντας τις οικίες τους ήταν μια βαλίτσα βάρους έως 30 κιλών. Οι λευκές βαλίτσες (που χρωματίστηκαν σύμφωνα με τον Kastner έτσι για να ξεχωρίζουν από την γκριζα καθημερινή ζωή του δρόμου αλλά και για να εκφράζουν, όπως συμβαίνει σε πολλούς πολιτισμούς,

την τοποθέτηση επιτοίχιων πλακιδίων, από επιχρυσωμένο φύλλο ανοξείδωτου χάλυβα, με τα στοιχεία και τη φωτογραφία των θυμάτων έξωθεν της οικίας που διέμεναν και, αφετέρου, την κατασκευή ενός κεντρικού μνημείου με τα ονόματα όσων εκτοπίστηκαν απ' το Μόναχο στα στρατόπεδα συγκέντρωσης³⁵³. Ωστόσο, το ζήτημα της απαγόρευσης των λίθων μνήμης εξακολουθεί να υφίσταται, ακόμα και μετά τις συγκεκριμένες λύσεις που βρέθηκαν, να απασχολεί την κοινή γνώμη της Βαυαρίας³⁵⁴.

Εικόνες 1 & 2: Οι Λίθοι της Μνήμης (πάνω αριστερά) και οι λευκές βαλίτσες της Μνήμης στο Μόναχο (πάνω δεξιά)

Πηγές: <http://www.stolpersteine.eu/en/steps/> & <http://www.weissekoffer.de/>

Σήμερα υπολογίζεται ότι υπάρχουν τοποθετημένοι πάνω από 75.000 μνημονικοί λίθοι σε περισσότερες από 2.000 τοποθεσίες της Ευρώπης και σε χώρες, όπως η Αυστρία, το Βέλγιο, η Κροατία, η Τσεχία, η Φινλανδία, η Γαλλία, η Γερμανία (σε πάνω από 1.200 σημεία), η Ιταλία, η Ουγγαρία, η Λιθουανία, το Λουξεμβούργο, η Μολδαβία, η Ολλανδία, η Νορβηγία, η Πολωνία, η Ρουμανία, η Ρωσία, η Σλοβακία, η Ισπανία, η Ελβετία, η Ουκρανία και η Ελλάδα. Τον Ιούνιο του 2019 τοποθετήθηκαν Λίθοι Μνήμης στη Σουηδία (Στοκχόλμη) και στη Δανία (Κοπεγχάγη), ενώ μέσα στο 2021 αναμένεται να τοποθετηθούν στη Σερβία. Από τον Οκτώβριο

τη θλίψη και τον θάνατο), παρέμειναν στον αστικό χώρο της πόλης από τον Ιούνιο του 2016 έως τις 20 Νοεμβρίου του ίδιου έτους. Δίπλα σ' αυτές είχε εγκατασταθεί επιπρόσθετα και προς ενημέρωση των περαστικών, μια στήλη με φωτογραφίες των εκτοπισθέντων και χρήσιμες ιστορικές πληροφορίες για το γεγονός. Μέσω του «σκαναρίσματος» ενός QRCode που υπήρχε στη στήλη, οι περαστικοί είχαν επίσης την ευκαιρία να ακούσουν χρησιμοποιώντας το κινητό τους τηλέφωνο διάφορες αφηγήσεις με επιπλέον πληροφορίες από τον εμπνευστή του πρότζεκτ και άλλους συντελεστές του. Βλ. σχετικά Memminger, J. (2016). «Good or Bad Remembrance? No Stolpersteine in Munich». *Public History Weekly*, 4(7). DOI: [dx.doi.org/10.1515/phw-2016-5650](https://doi.org/10.1515/phw-2016-5650). Για περαιτέρω βλ. επίσης τον ιστότοπο του πρότζεκτ στο <http://www.weissekoffer.de/>.

³⁵³BBC News (2018). «Munich bans 'disrespectful' Holocaust memorials on ground». *BBC News*, 27 July 2018. Ανακτήθηκε στις 20-09-2018 από <https://www.bbc.com/news/world-europe-44979359>. Βλ. επίσης Jewish Telegraphic Agency (2018). «Munich rejects stumbling stone Holocaust memorials at Jewish leader's request». *Jewish Telegraphic Agency*, 29 July 2018. Ανακτήθηκε στις 04-09-2018 από <https://www.jta.org/2018/07/29/news-opinion/munich-introduces-new-form-holocaust-remembrance-replace-stumbling-stone-memorials>.

³⁵⁴Bernstein, M. (2018). «Das Bürgerbegehren für Stolpersteine ist falsch». *Süddeutsche Zeitung*, 4 September 2018. Ανακτήθηκε στις 30-09-2018 από <https://www.sueddeutsche.de/muenchen/gedenken-das-buergerbegehren-fuer-stolpersteine-ist-falsch-1.4115024>.

του 2017 φιλοξενείται και ο πρώτος Λίθος Μνήμης εκτός ευρωπαϊκής ηπείρου. Βρίσκεται τοποθετημένος στο σχολείο Pestalozzi του Μπουένος Άιρες της Αργεντινής, το οποίο μεταξύ των ετών 1933-1945 αποτέλεσε καταφύγιο για πολλούς Γερμανούς εβραϊκής καταγωγής (ανάμεσα στους οποίους και αρκετά παιδιά) και άλλες διωκόμενες κοινωνικές ομάδες από το ναζιστικό καθεστώς³⁵⁵.

Εντός της ελληνικής επικράτειας, Λίθοι της Μνήμης φιλοξενούνται στη Θεσσαλονίκη, ως μέρος της ανάμνησης του εκτοπισμού και της εξόντωσης σχεδόν ολόκληρης της εβραϊκής κοινότητας της πόλης (σε ποσοστό 96%) στα ναζιστικά στρατόπεδα την περίοδο του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και, συγκεκριμένα, από το 1941 έως το 1944 (με αποκορύφωμα το έτος 1943), καθώς επίσης και στην πόλη της Βέροιας³⁵⁶. Αν και η παρουσία του εβραϊκού στοιχείου διαμόρφωσε για αιώνες την ιστορία και τη φυσιογνωμία της πόλης, ωστόσο επί σειρά ετών αποσιωπήθηκε από την εθνική και τοπική συλλογική μνήμη. Οι πρώτοι κυβόλιθοι τοποθετήθηκαν το 2015 στην είσοδο του Α΄ Γυμνασίου Αρρένων της Θεσσαλονίκης, στη μνήμη 149 Ελλήνων μαθητών εβραϊκής καταγωγής των οποίων η φοίτηση διακόπηκε βίαια στις 8 Μαΐου του 1943 από τις αρχές του σχολείου. Το αμέσως επόμενο διάστημα που ακολούθησε, οι μαθητές αυτοί εκτοπίστηκαν μαζί με τις οικογένειές τους στα γερμανικά στρατόπεδα θανάτου. Στις 19 Οκτωβρίου 2016, σε σχετική εκδήλωση που πραγματοποιήθηκε στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης, τοποθετήθηκαν στην Α΄ προβλήτα, δίπλα στο Μουσείο Κινηματογράφου της πόλης, πέντε ακόμα ενθέματα στη μνήμη αντίστοιχου αριθμού Εβραίων εργατών του λιμανιού, θυμάτων του Ολοκαυτώματος, που εκτοπίστηκαν και εξοντώθηκαν στο Άουσβιτς³⁵⁷.

---

³⁵⁵Για τους Λίθους Μνήμης γενικότερα καθώς και για τον κατάλογο των χωρών που τους έχουν τοποθετήσει έως τώρα, βλ. <http://www.stolpersteine.eu/en/home/>. Για την τοποθέτηση του πρώτου μνημονικού λίθου εκτός ευρωπαϊκού εδάφους, βλ. περαιτέρω <https://p.dw.com/p/2mmmj>.

³⁵⁶Τον Ιούνιο του 2019, η Εφορεία Αρχαιοτήτων Ημαθίας σε συνεργασία με την Ομάδα Πολιτών Βέροιας, το παράρτημα του ιδρύματος Heinrich Böll και το 1ο ΓΕΛ Βέροιας ανέλαβαν την πρωτοβουλία για την τοποθέτηση 6 Λίθων Μνήμης έξω από κεντρική είσοδο του Δημαρχιακού μεγάρου (στο οποίο στεγαζόταν κάποτε το Γυμνάσιο της Βέροιας), καθώς και στη στοά της εβραϊκής συνοικίας (συνοικία Μπαρμπούτα) που κάποτε φιλοξενούσε το εβραϊκό Δημοτικό σχολείο της πόλης. Η συμβολική αυτή πράξη είχε σκοπό να διατηρηθούν στη μνήμη ο εξανδραποδισμός και η εξόντωση από τους Ναζί έξι Εβραίων μαθητών της Βέροιας κατά την περίοδο 1943-1944. Την τοποθέτηση των μνημονικών λίθων πραγματοποίησε ο ίδιος ο εμπνευστής του εγχειρήματος Gunter Demning στις 3 Ιουνίου, ενώ στο πλαίσιο του όλου τελετουργικού περιλαμβάνονταν και εκπαιδευτικές δραστηριότητες, στις οποίες συμμετείχαν οι μαθητές του 1ου ΓΕΛ. Η θεματική τους αφορούσε τη ζωή στη Βέροια κατά την προπολεμική περίοδο, καθώς και κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Ο στόχος των δραστηριοτήτων αυτών ήταν να στοχαστούν οι συμμετέχοντες κριτικά για το παρελθόν σε σχέση με όσα οδήγησαν στον εκτοπισμό και τον αφανισμό των έξι Εβραίων μαθητών της πόλης τους, αναπτύσσοντας παράλληλα δεξιότητες ιστορικής ενσυναίσθησης. Βλ. σχετικά άρθρα στο https://www.avgi.gr/tehnes/313782_i-mnimi-einai-gnosi, καθώς και στο https://www.humanityinaction.org/action_project/commemorating-the-holocaust-victims-of-veria/.

³⁵⁷Καραμπάσης, Β. (2016). «Λίθοι μνήμης για το Ολοκαύτωμα θα τοποθετηθούν στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης». *EPT*, 6 Οκτωβρίου 2016. Ανακτήθηκε στις 10-10-2018 από <http://www.ert.gr/ert3/thessaloniki/538703-2/>.

Εικόνες 3 & 4: Οι Λίθοι της Μνήμης στη Θεσσαλονίκη (πάνω αριστερά) και στη Βέροια (πάνω δεξιά)

Το εγχείρημα των Λίθων της Μνήμης αποτελεί έναν διαφοροποιημένο και ευθύβολο τρόπο ανάμνησης των γεγονότων του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου με προσανατολισμό κυρίως σε συγκεκριμένα άτομα ή ομάδες ατόμων, των οποίων η τύχη εξετάζεται και αναδύεται μεμονωμένα και ως έναν βαθμό προσωποποιημένα στο παρόν, διαμέσου του αντι-μνημείου των Λίθων της Μνήμης. Ο εμπνευστής των Λίθων της Μνήμης αναφέρει χαρακτηριστικά ότι «ένα άτομο ξεχνιέται, μόνο όταν ξεχνιέται το όνομά του». Εξάλλου, η αναγραφή του ονόματος είμαι μια στρατηγική επιλογή που αναιρεί την αποπροσωποποίηση που εξέφραζε αφενός η στίξη του στρατοπεδικού αριθμού στο χέρι των έγκλειστων στα ναζιστικά στρατόπεδα, όπως, αφετέρου, και η αποτέφρωση των σωμάτων τους που κλόνιζε έναν από τους άξονες του πολιτισμού: την ταφή του νεκρού. Όπως γράφει ο Paul Celan σε ένα εμβληματικό του ποίημα «θάβονταν στον ουρανό» σαν να μην υπήρξαν ποτέ ίχνη της παρουσίας τους, Η αναφορά του ονόματος κάθε θύματος στους κυβόλιθους εξυπηρετεί τον σκοπό αυτό, καθώς αντιμάχεται τη λήθη και αναδεικνύει ένα συλλογικό τραύμα μέσα από τις ατομικές ιστορίες καθημερινών ανθρώπων που βίωσαν τις συνέπειες του πολέμου. Η τοποθέτηση του μνημείου στο πεζοδρόμιο, ως μέρος του δημόσιου αστικού τοπίου, συνιστά μια προσπάθεια δυναμικής αλληλεπίδρασης με το κοινό, εκφράζοντας συγχρόνως μια εναλλακτική προσέγγιση στην ερμηνεία του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, καθώς και μια σύλληψή του εκτός του πλαισίου των επίσημων εκδηλώσεων μνήμης ή των καθορισμένων τόπων ανάμνησης³⁵⁸. Οι Λίθοι της Μνήμης, ως μια κατηγορία αντι-μνημείων που αναπαριστούν μέσω της υλικότητάς τους θραυσματικά και με συγκινησιακή φόρτιση το ιστορικό παρελθόν, διασυνδέουν με τη συμβολική τους δραστηριότητα ιστορικά γεγονότα εθνικής ή παγκόσμιας σημασίας (στη συγκεκριμένη περίπτωση το ιστορικό γεγονός του Ολοκαυτώματος) με το παρόν. Σε αντίθεση με το πλήθος των ανώνυμων ή μεγαλύτερων μνημείων που επικεντρώνονται στα θύματα ως ομάδες ή στον αριθμό των θυμάτων, παρά στα ίδια τα θύματα σε ατομικό επίπεδο ή στους

³⁵⁸Muzaini, H., Minca, C. (eds.) (2018). *After Heritage: Critical Perspectives on Heritage from Below*. Cheltenham & Massachusetts: Edward Elgar Publishing, p. 130-132.

θύτες, οι Λίθοι της Μνήμης και οι υπόλοιπες υλικές αναπαραστάσεις με ανάλογο εξατομικευμένο προσανατολισμό καθίστανται μια μορφή ανάμνησης των γεγονότων του παρελθόντος «από τα κάτω», με πιο άμεσες προεκτάσεις και επιρροές για την εθνική συλλογική μνήμη ή τη συλλογική μνήμη των κοινοτήτων στις οποίες αναφέρονται. Με τον προσωποποιημένο τους τρόπο ανάμνησης, τέτοιας μορφής μνημεία στον δημόσιο χώρο (σε αντίθεση με τα μεγαλύτερα μνημεία που υπενθυμίζουν με έναν πιο γενικό τρόπο αυτό που συνέβη) «αφηγούνται» τις ιστορίες καθημερινών ανθρώπων, οδηγώντας τις συλλογικότητες σε ένα είδος οικειοποίησης συγκεκριμένων πτυχών των ιστορικών γεγονότων, που βασίζεται περισσότερο στο συναίσθημα, παρά στην ψύχραιμη ματιά ή την επιστημονική προσέγγιση.

Ειδικά σε περιπτώσεις πόλεων με πληθωριστική παρουσία μνημονικών τόπων, όπως αυτή του Βερολίνου, οι Λίθοι της Μνήμης, από κοινού με τα υπόλοιπα μνημεία του αστικού χώρου, συνιστούν αθροιστικές συστάδες αναμνήσεων για την περίοδο του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου που «σημαδεύουν» και επικαλύπτουν το τοπίο της πόλης με τις τραυματικές τους αναφορές στο παρελθόν και το ιδιαίτερα υψηλό μνημονικό τους φορτίο. Στο σύνολό τους ανάγονται μέσα από την υλικότητά τους σε φάρους διαμόρφωσης και διαχείρισης της συλλογικής μνήμης, καθώς επίσης και σε διαύλους συμβολικής μετάδοσης της ταυτότητας, γεφυρώνοντας το εθνικό παρελθόν με την πραγματικότητα του παρόντος και μορφοποιώντας συγχρόνως την ιστορική κουλτούρα όσων αλληλεπιδρούν με αυτά μέσω της συμμετοχής τους σε σχετικές εκδηλώσεις ή μέσω εκούσιων ή ακούσιων «συναντήσεων» μαζί τους. Συνεπώς, τα μνημεία του πολέμου, γενικότερα, λειτουργούν στο τοπίο της καθημερινότητας ως θεμελιώδεις χωρικοί δείκτες του τρόπου που οι κοινωνίες συλλαμβάνουν το συγκρουσιακό παρελθόν τους, όπως επίσης και εκείνου που αποκαλύπτει το πώς πενθούν για τις μεγάλης έκτασης καταστροφές και ανθρώπινες απώλειες³⁵⁹. Οι Λίθοι της Μνήμης, όντας υλικές μνημονικές αναπαραστάσεις-μικρογραφίες ενός τραυματικού και επίμαχου παρελθόντος, στοχεύουν στην εκπλήρωση όχι μόνο της απλής ανάμνησης και ανάκλησης στο παρόν των θυμάτων του ναζισμού, αλλά και στην ανάδειξη της μοναδικότητας του Ολοκαυτώματος, ως ιστορικού γεγονότος παγκόσμιας σημασίας. Η μοναδικότητα αυτή, απόρροια του αδιανόητου και μοναδικού χαρακτήρα αυτού του εγκλήματος εναντίον της ανθρωπότητας, εκφράζεται συμβολικά και άμεσα από τις προσωποποιημένες αναφορές τους στο δράμα της Ιστορίας. Οι Λίθοι της Μνήμης, αν και δεν περιλαμβάνονται σε εκείνες τις υλικές δομές ανάμνησης που

---

³⁵⁹Till, K.E. (1999). «Staging The Past: Landscape Designs, Cultural Identity and Erinnerungspolitik at Berlin's Neue Wache». *Ecumene*, 6, p. 251-283.

συγκροτούνται με πρωτοβουλία των κρατικών θεσμών³⁶⁰, καθώς από τη φύση τους εμπεριέχουν το συμμετοχικό στοιχείο³⁶¹, εξακολουθούν να αλληλεπιδρούν με τα κοινωνικά υποκείμενα στους δημόσιους χώρους. Ένα από τα κοινά τους χαρακτηριστικά σε σχέση με τα μνημεία που κατασκευάζονται από τους θεσμικούς φορείς της κρατικής εξουσίας αλλά και με τους υπόλοιπους αποκαλούμενους «τόπους μνήμης», είναι ο σχεδιασμός τους βάσει σκόπιμων και συγκεκριμένων συμβολικών στοιχείων³⁶², ως μέρος μιας ευρύτερης διαδικασίας που αποσκοπεί στην ανάδυση επιλεγμένων αναμνήσεων (οι οποίες συχνά προσεγγίζονται με ευλαβική ή συναισθηματικά φορτισμένη διάθεση), στην ενίσχυσή τους και στην εγγραφή τους στη συλλογική συνείδηση και ταυτότητα μιας κοινότητας ατόμων. Οι μνημονικοί λίθοι, δομημένοι στη λογική της προσωποποιημένης ανάμνησης των θυμάτων και της εξατομικευμένης προσέγγισης του Ολοκαυτώματος, καθιστούν ορατά στο τοπίο της καθημερινής ζωής τα οδυνηρά ίχνη του ναζιστικού παρελθόντος, συντείνοντας προς την κατεύθυνση μιας συγκινησιακής σύλληψης των συνεπειών του εθνικοσοσιαλισμού και των ιστορικών γεγονότων και τροφοδοτώντας τον στοχασμό γύρω από τις θεμελιώδεις αξίες της ανθρώπινης ζωής και του δυτικού πολιτισμού. Η σύζευξη από τους Λίθους Μνήμης της ατομικής ανάμνησης του Ολοκαυτώματος με τη συλλογική ανάμνηση και κατ' επέκταση την οικουμενική, την οποία επιδιώκουν, επιδρά στην τοπογραφία της μνήμης του εν λόγω ιστορικού γεγονότος, σε τέτοιο βαθμό έτσι ώστε να θεωρούνται στην παροντική

---

³⁶⁰ Η τοποθέτηση των λίθων δεν εντάσσεται στις επίσημες πολιτικές της μνήμης και δεν εμπίπτει στη δικαιοδοσία του κρατικού μηχανισμού. Αποτελεί μια ιδιωτική πρωτοβουλία με δημόσιες προεκτάσεις. Για την ένταξή τους στο τοπικό αστικό τοπίο, εμπλέκονται ωστόσο εκ των πραγμάτων και θεσμικοί φορείς της τοπικής εξουσίας-δημοτικές αρχές (ως προς την παραχώρηση της σχετικής άδειας), εκπρόσωποι των κοινοτήτων μνήμης ή κινήματα πολιτών που υποστηρίζουν το εγχείρημα και τη διάδοσή του. Τον Σεπτέμβριο του 2018 στη Θεσσαλονίκη, στην οδό Σβώλου 13, η «Πρωτοβουλία πολιτών για τους λίθους μνήμης» της πόλης, από κοινού με την «Πρωτοβουλία πολιτών της γειτονιάς Αλεξάνδρου Σβώλου», αποφάσισαν να διερευνήσουν τη δυνατότητα τοποθέτησης στην είσοδο της πολυκατοικίας της συγκεκριμένης οδού έναν λίθο μνήμης για τον 17χρονο Ααρών Μωσέ που κατοικούσε εκεί (στην οδό Πολωνίας 13, σήμερα Αλεξάνδρου Σβώλου 13) μέχρι την εκτόπισή του από τους Ναζί στις 13 Απριλίου 1943 και την εξόντωσή του στο στρατόπεδο συγκέντρωσης του Αουσβιτς. Αφού πρώτα οι ομάδες πολιτών πραγματοποίησαν την ανάλογη έρευνα και διασταύρωση των στοιχείων που παραχώρησε το αρχείο της Ισραηλιτικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης και η πολεοδομία, στη συνέχεια ενημέρωσαν τους κατοίκους της οδού Α. Σβώλου και κοινοποίησαν το αίτημα προς τον Δήμο της Θεσσαλονίκης. Βλ. σχετικά Χριστοφορίδου, Σ. (2018). «Να τοποθετηθεί λίθος μνήμης ζητούν οι κάτοικοι της Σβώλου». *Μακεδονία*, 28 Σεπτεμβρίου 2018. Ανακτήθηκε στις 02-10-2018 από <https://www.makthes.gr/na-topothetithe-lithos-mnimis-zitoun-oi-katoikoi-tis-svoloy-160976>.

³⁶¹ Οι Λίθοι της Μνήμης, σε αντίθεση με τα επίσημα μνημεία του Ολοκαυτώματος που χρηματοδοτούνται και τελούν υπό την αιγίδα του κρατικού φορέα, όπως π.χ. αυτό που βρίσκεται στο κέντρο του Βερολίνου (αποτελώντας ένα τεχνούργημα που υποδηλώνει εκκωφαντικά την ομολογία της ενοχής του γερμανικού έθνους, καταφέροντας τη δημιουργία στο κοινό μιας συναισθηματικής αντίληψης της απομόνωσης, της καταπίεσης, της βίας και του εξανδραποδισμού της ετερότητας), βασίζονται στη συμμετοχική συνεισφορά και πρωτοβουλία απλών πολιτών, συγγενών των θυμάτων ή κοινοτήτων μνήμης για την υλοποίησή τους. Βλ. Frie, R. (2017). *Not in My Family: German Memory and Responsibility After the Holocaust*. New York: Oxford University Press, p. 165.

³⁶² Sather-Wagstaff, J. (2017). «Making Polysense of the Word: Affect, Memory, Heritage». In: D.P. Tolia, K., Waterton, E., Watson, S. (eds.), *Heritage, Affect and Emotion: Politics, Practices, and Infrastructures*. Abingdon: Routledge, p. 21.

πραγματικότητα ένα από τα μεγαλύτερα σε εύρος «αποκεντρωμένα» μνημεία/αντι-μνημεία για τα θύματα του ναζισμού με κοινωνικοπολιτισμική, ιστορική και μνημονική διάσταση³⁶³.

Μια ακόμη πτυχή του συγκεκριμένου μνημειακού τρόπου ανάμνησης που συναντάται στον δημόσιο χώρο με τη μορφή κοινωνικής τέχνης είναι το γεγονός ότι οι λίθοι διακατέχονται από μια εγγενή αντινομία. Παρόλο που το εγχείρημα σε μεγάλο βαθμό δομείται συμβολικά στη λογική της απώλειας και της αναμέτρησης με το τραυματικό παρελθόν (η ανάδυση της μνήμης μπορεί να είναι εξίσου δύσκολη και για τα θύματα αλλά για τους θύτες), ωστόσο επικεντρώνεται κυρίως στη ζωή των θυμάτων, υποδεικνύοντας στους περαστικούς όχι τους ετεροτοπικούς χώρους που εκτοπίστηκαν και εξοντώθηκαν, αλλά εκείνους που έζησαν. Η τοποθέτηση των λίθων μνήμης στο πεζοδρόμιο, μπροστά από τις εισόδους των κατοικιών στις οποίες διέμεναν κάποτε τα θύματα (και που τώρα μπορεί να διαμένουν απόγονοί τους, απόγονοι θυτών ή νέοι ένοικοι) και σε εκείνους τους χώρους που εργάστηκαν ή ανέπτυξαν τη δράση τους, επανεντάσσει φαντασιακά, μέσω της συμβολικότητας του μνημείου, τα μνημονευόμενα άτομα στο τοπίο της κοινωνικής ζωής του παρόντος. Τους ξαναδίνει συμβολικά τη χαμένη τους ανθρώπινη ταυτότητα και αξιοπρέπεια. Τα μνημονικά ενθέματα, ευρισκόμενα χωρικά μεταξύ της οικίας των θυμάτων και του δρόμου, διασυνδέουν με αφηρημένο τρόπο τα μεμονωμένα θύματα με τον πάλαι ποτέ ιδιωτικό χώρο του παρελθόντος και τον δημόσιο χώρο του παρόντος. Μοιάζοντας με παλίμψηστα, οι Λίθοι της Μνήμης καταλύουν μέσα από μια δυναμική λειτουργία αλληλεπίδρασης με τους περαστικούς τους χωροχρονικούς περιορισμούς, ωθώντας τους να φανταστούν τα πρόσωπα που ανακαλούνται από τη λήθη ως ενεργά μέλη της κοινότητας. Κάτι τέτοιο ενισχύει σημαντικά τόσο την ενσυναίσθηση απέναντι στο δράμα των θυμάτων, όσο και τη συνειδητοποίηση της συλλογικής ευθύνης για την αποτροπή επανάληψης ανάλογων ιστορικών φαινομένων.. Συγχρόνως, τέτοιου είδους μνημεία, δημιουργούν τις προϋποθέσεις για τη δυνητική μεταμέλεια και την αντιμετώπιση του ενοχικού παρελθόντος από μέρους των θυτών, συνεισφέροντας κατ' αυτόν τον τρόπο προς την κατεύθυνση της αναγνώρισης και της συμβολικής επανόρθωσης της ιστορικής αδικίας³⁶⁴.

Ο Kaplan, στο πλαίσιο της μετα-μνήμης του Ολοκαυτώματος, τονίζει τη δυναμική της έννοιας του τοπίου και τη σημασία που αυτό έχει στην ανάλυση και την οικουμενικοποίηση του συγκεκριμένου ιστορικού γεγονότος³⁶⁵. Τα μνημεία του Ολοκαυτώματος στον χώρο, συμπεριλαμβανομένων και των Λίθων της Μνήμης, αποτελούν μέρος ενός ευρύτερου

---

³⁶³Volmert, M. (2017), *ό.π.*

³⁶⁴Blustein, J. (2008). *The Moral Demands of Memory*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 166.

³⁶⁵Kaplan, B.A. (2011). *Landscapes of Holocaust Postmemory*. New York: Routledge, p. 3.

μνημονικού τοπίου, το οποίο δύναται να περιγραφεί ως μια διανοητική και υλική δομή που συνενώνει χώρους, αντικείμενα και μνήμες. Το τοπίο των μνημονικών λίθων αντικατοπτρίζει εννοιολογικά την ιδέα της αναμνηστικής επανένταξης των θυμάτων του ναζισμού στη σφαίρα της πολιτικής ζωής. Αυτό συγκροτείται σημασιολογικά εντός των ορίων του αστικού χώρου χωρίς να ταυτίζεται όμως με τα χωρικά σημεία εκτοπισμού, βασανιστηρίων ή εξόντωσης των διωκόμενων ομάδων ή προσώπων από το ναζιστικό καθεστώς. Οι Λίθοι της Μνήμης, εξαιτίας των χαρακτηριστικών τους (προσβασιμότητα με μη στατικό τρόπο, ένταξή τους σε ένα ευρύτερο πεδίο του αστικού χώρου, μικρό μέγεθος, προσωποποιημένη προσέγγιση των θυμάτων του Ολοκαυτώματος κ.λπ.) και του ρόλου που επιτελούν, έχουν χαρακτηριστεί ως αντι-μνημεία (counter-monuments). Διαθέτοντας ως βασικό τους αφηγηματικό άξονα την προσωποκεντρική ανάδειξη των μνημονικών ιχνών για το Ολοκαύτωμα στον δημόσιο χώρο και στην καθημερινή ζωή του παρόντος, τα αντι-μνημεία μετουσιώνονται, σύμφωνα με τον Young, σε επώδυνους μνημονικούς τόπους αυτοσυνειδησίας που σχεδιάστηκαν για να προκαλέσουν την ίδια την παραδοχή της ύπαρξής τους. Με την τολμηρή τους απλότητα παραβιάζουν θεμελιώδεις συμβάσεις που διέπουν τα μνημεία. Ο στόχος τους δεν έγκειται στο να παρηγορήσουν, αλλά να προκαλέσουν. Δεν επιδιώκουν τη σταθερότητά τους ή την αιώνια ύπαρξή τους, αλλά είναι ανοιχτά στην αλλαγή ή ακόμα και στο ενδεχόμενο της εξαφάνισής τους απ' το τοπίο του δημόσιου χώρου. Βασική τους πρόθεση είναι όχι μόνο να μην αγνοούνται από τους περαστικούς, αλλά και να βρίσκονται σε μια συνεχή αλληλεπίδραση και συνδιαλλαγή μαζί τους. Ως μνημεία δεν παραμένουν άσπιλα, καθώς συχνά η φύση τους προ(σ)καλεί για τη βεβήλωσή τους. Ορίζονται, δε, σε αντιδιαστολή με την αποστολή και το καθήκον των παραδοσιακών μνημείων, εγκιβωτίζοντας στη λογική τους το σύνολο των περιορισμών και των δυνατοτήτων που έχουν όλα τα απανταχού μνημεία. Όπως συμπληρώνει ο Young, τα αντι-μνημεία λειτουργούν ως πολύτιμοι αντι-δείκτες απέναντι στους τρόπους που ο χρόνος, η μνήμη και η ιστορία του παρόντος τέμνονται σε κάθε μνημονικό τόπο. Επιτυγχάνουν αυτό που πρέπει να πραγματώνουν όλα τα μνημεία, δηλαδή να αντανακλούν πίσω στην κοινωνία τις δικές της μνημονικές προβολές και ανησυχίες δημιουργώντας κριτικό αναστοχασμό και αυτεπίγνωση³⁶⁶. Οι Λίθοι της Μνήμης, ως αντι-μνημεία³⁶⁷ υπό την έννοια του Young, συντείνουν προς αυτή την κατεύθυνση, συνεπικουρώντας στη διαμόρφωση μιας αληθινά πλουραλιστικής και εκδημοκρατισμένης συλλογικής μνήμης που συντίθεται μέσω της

---

³⁶⁶Young, J.E. (1992), *ό.π.*

³⁶⁷Krzyżanowska, N. (2016). «The Discourse of Counter-monuments: Semiotics of Material Commemoration in Contemporary Urban Spaces». *Social Semiotics*, 26 (5), p. 478. Ανακτήθηκε στις 20-10-2018 από <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/10350330.2015.1096132> .

ανάσυρσης από τη λήθη και της συμπερίληψης σε αυτή ενός αστερισμού διαφορετικών ιστορικών εμπειριών και αντιλήψεων, ικανών ώστε να συμπληρώνουν το μωσαϊκό της συλλογικής ανάμνησης με τις ιστορίες των προσώπων που χάθηκαν. Κάτι τέτοιο όμως έρχεται συχνά σε αντίθεση με την αποδοχή συγκεκριμένων αφηγημάτων που προωθούνται από τα συμβατικά μνημεία.

Η εναλλακτική και διαφοροποιημένη προσέγγιση που παρατηρείται στον τρόπο με τον οποίο τα μνημεία προσεγγίζουν και εγείρουν την ανάμνηση για το Ολοκαύτωμα εντάσσεται σε μια ευρύτερη από το 1945 και μετά προοδευτική μεταλλαγή της μορφής και της λειτουργίας των μνημείων για το συγκεκριμένο ιστορικό γεγονός. Καθόσον οι σημασίες για το Ολοκαύτωμα είναι πάντα εξελισσόμενες, σύμφωνα με τον Young³⁶⁸, τα μνημεία συμβαδίζουν και ανταποκρίνονται στην εξέλιξη αυτή. Από το μεγάλης κλίμακας μνημείο των Ηρώων στο Γκέτο της Βαρσοβίας (Ghetto Heroes Monument), που δημιουργήθηκε για να τιμήσει τη μνήμη όλων όσων συμμετείχαν στην εξέγερση της 19ης Απριλίου του 1943 στην εβραϊκή συνοικία έως το αφηρημένο αντι-μνημείο Aschrott-Brunnen στο Kassel της Γερμανίας, το λαβυρινθώδες μνημείο για τους Εβραίους-Θύματα του Ολοκαυτώματος (Holocaust Mahnmal-Denkmal für die ermordeten Juden Europas) στο κέντρο του Βερολίνου³⁶⁹ και τους Λίθους της Μνήμης (stolpersteine), γίνεται ορατή αυτή η διαφοροποίηση μέσα στον χρόνο και η επαναδιαπραγμάτευση του ύφους και των μνημειακών πρακτικών. Τα αντι-μνημεία μπορούν να εκληφθούν ως μια αντίδραση των σύγχρονων καλλιτεχνών, όχι μόνο απέναντι στο ζήτημα της χωρικής/τοπικής ταυτότητας, αλλά και απέναντι στις τοπικές πολιτικές της αντιμετώπισης των «ενοχλητικών» μνημών³⁷⁰.

2.4.8. Η συμβολή των θεμελιωδών ιστορικών αντιλήψεων ως επιπέδου ανάλυσης της ιστορικής κουλτούρας

Εκτός των ιστορικών αφηγήσεων και των μνημονικών δομών που διαδραματίζουν κρίσιμο ρόλο στις διαδικασίες διαμόρφωσης της ιστορικής κουλτούρας, αποτελώντας ταυτόχρονα και επίπεδα που πρέπει να αναλυθούν για την κατανόηση και τη χαρτογράφηση της, ένας τρίτος πυλώνας που την προσδιορίζει είναι αυτός των θεμελιωδών ιστορικών

---

³⁶⁸Young, J.E (1994). *The Texture of Memory: Holocaust Memorials and Meaning*. New Haven and London: Yale University Press.

³⁶⁹Κόκκινος, Γ. (2012). *Η σκουριά και το πυρ: Προσεγγίζοντας τη σχέση ιστορίας, τραύματος και μνήμης*. Αθήνα: Gutenberg, σ. 255.

³⁷⁰Krzyżanowska, N. (2016), *ό.π.*, p. 466.

αντιλήψεων. Τόσο τα ιστορικά αφηγήματα όσο και οι μνημονικές δομές συγκροτούνται στη βάση ορισμένων θεμελιωδών αντιλήψεων για το παρελθόν, τις οποίες επιδιώκουν να μετεγγράψουν, αντικαθιστώντας συχνά υφιστάμενες, στην ιστορική συνείδηση και ιστορική κουλτούρα των συλλογικοτήτων. Από τη διάχυση των αντιλήψεων στον κοινωνικό ιστό μέσα από την εκπαίδευση και ένα σύνολο διαύλων και φορέων της δημόσιας σφαίρας, αναπτύσσεται στην ιστορική κουλτούρα μιας κοινωνίας με σιωπηρό, επίσημο ή ανεπίσημο τρόπο ένα συγκεκριμένο πλαίσιο ερμηνειών και στάσεων για την ιστορία, τις εμπειρίες του παρελθόντος και τον χρόνο, που αξιοποιείται σχεδόν εργαλειακά ορισμένες φορές για την ικανοποίηση της ανάγκης αυτοκαθορισμού και παγίωσης της ταυτότητας των κοινοτήτων, τη συντήρηση παραδόσεων και πολιτισμικών χαρακτηριστικών ως ειδοποιών γνωρισμάτων, καθώς και για την κατανόηση του κόσμου και της ζωής του παρόντος.

Όταν γίνεται λόγος για ιστορικές αντιλήψεις, νοείται ένα σύνολο ερμηνειών που αφορούν τις σχέσεις των τριών διαστάσεων του χρόνου, δηλαδή του παρελθόντος, του παρόντος και του μέλλοντος. Τα ερμηνευτικά σχήματα προσδιορίζουν σε σημαντικό βαθμό τη δραστηριότητα και τις επιλογές των ατόμων, αλλά και τις επιστημολογικές δυνατότητες ή αδυναμίες να καταστεί γνωστό το παρελθόν. Εξ ορισμού συνάγεται συνεπώς η διαπίστωση πως οι ιστορικές αντιλήψεις αποτελούν έναν κώδικα ερμηνειών συνυφασμένο με τις χρονικότητες. Παράγεται από αυτές, ενώ χρησιμοποιείται από τα άτομα για τη νοηματοδότηση του παρελθόντος, για την κατανόηση της ζωής του παρόντος και για την οργάνωση της προοπτικής του μέλλοντος. Ανάλογα με τη χρονική διάσταση στην οποία προσανατολίζεται πρωτίστως μια κοινωνία, δίκην ερμηνευτικού πρίσματος, διαμορφώνει και τον αντίστοιχο τρόπο που στοχάζεται τον εαυτό της, την ιστορία και τον κόσμο του παρόντος. Επομένως, πέραν των κοινωνιών που εκλαμβάνονται ως ιστορικές, ιδιαίτερη αξία έχει επίσης και η διερεύνηση της ιστορίας των διανοητικών σχημάτων βάσει των οποίων κάθε φορά συλλαμβάνουν οι ανθρώπινες κοινότητες ποικιλοτρόπως την ύπαρξή τους μέσα στον χώρο και τον χρόνο, διαμορφώνοντας στάσεις και ιστορικές οπτικές³⁷¹.

Ο Hartog, μελετώντας τη σχέση των χρονικών διαστάσεων, διακρίνει τρία καθεστώτα ιστορικότητας, που διασαφηνίζονται και γίνονται κατανοητά διαμέσου των αντίστοιχων διατυπώσεων των ιστορικών αντιλήψεων από τα κοινωνικά υποκείμενα³⁷². Ένα καθεστώς ιστορικότητας, αν και συνδέεται με το στοιχείο της χρονικότητας, δεν είναι ούτε μια

---

³⁷¹Rousso, H. (2016). *The Latest Catastrophe: History, the Present, the Contemporary* (trans. M.J. Todd.). Chicago & London: The University of Chicago Press, p. 8.

³⁷²Hartog, F. (2015). *Καθεστώτα ιστορικότητας. Παροντισμός και εμπειρίες του χρόνου* (μτφρ. Δ. Κουσουρής). Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σ. 15-19.

διεπιστημονική και κανονιστική μελέτη της ιδιότυπης φύσης του χρόνου, κάτι που αντιπροσωπεύεται από τη χρονοσοφία (chronosophy), ούτε απλώς μια συζήτηση πάνω στην ιστορία ή μια απόπειρα διήγησής της. Η λειτουργία του δεν έγκειται στο να αποδοκιμάσει ή να κατακρίνει την παροντική πραγματικότητα, αλλά να τη φωτίσει³⁷³ και να τη διασαφηνίσει, προκειμένου να καταστούν κατανοητές οι ιστορικές αντιλήψεις που δομούνται σε συνάρτηση με τις χρονικότητες, έτσι όπως αυτές αρθρώνονται ετερογενώς και πολλές φορές ανταγωνιστικά μέσα στις κοινωνίες. Ειδικότερα, ως καθεστώς ιστορικότητας νοείται, υπό τη στενή έννοια του όρου, ο τρόπος με τον οποίο μια κοινωνία στοχάζεται και σχετίζεται με το παρελθόν της, το παρόν της και το μέλλον της, αναπτύσσοντας ένα πλαίσιο ερμηνειών του χρόνου και της ιστορίας. Ανάλογα με το δεσπόζον κάθε φορά καθεστώς ιστορικότητας και τη μορφή της τάξης του χρόνου που προκύπτει, αναφύονται συγκεκριμένες συμπεριφορές, πράξεις ή ιστοριογραφικές προσεγγίσεις, θέτοντας στο περιθώριο κάποιες άλλες. Υπό μια ευρύτερη έννοια, το καθεστώς ιστορικότητας περιγράφει τους όρους βάσει των οποίων μια ανθρώπινη κοινότητα διαμορφώνει την αυτογνωσία και αυτοσυνειδησία της³⁷⁴. Δεν είναι τίποτα άλλο παρά μια μεθοδολογική προσέγγιση και πρακτική συναρμογής του παρελθόντος, του παρόντος και του μέλλοντος ή πολλές φορές ένα αμάλγαμα της σύνθεσης αυτών. Πιο συγκεκριμένα, το καθεστώς της ιστορικότητας παρέχει ένα εργαλείο συγκριτικής μελέτης των διαφόρων τύπων ιστορίας και πρωτίστως καταδεικνύει το πώς οι κοινωνίες σχετίζονται με τον χρόνο, δηλαδή τις μορφές με τις οποίες βιώνουν τον χρόνο στο «εδώ» και στο «αλλού», στο σήμερα και στο χθες³⁷⁵. Ως κατασκευή με ευρετική ικανότητα, μπορεί να αποτελέσει στο πεδίο ανάλυσης των αντιλήψεων των κοινωνικών υποκειμένων μια οιονεί εσχάρα κατανόησης της χρονικής εμπειρίας στο σύνολό της και κατ' επέκταση των ερμηνειών και των ιστορικών οπτικών που μορφοποιούνται ανάλογα με τον προσανατολισμό που υιοθετείται απέναντι στις χρονικότητες.

Το πρώτο καθεστώς ιστορικότητας που διακρίνει ο Hartog αποκαλείται «παρελθοντολογικό» (passeist) και τοποθετείται χρονικά από την εποχή του Ομήρου έως την εποχή του Ρομαντισμού. Σε αυτήν την περίπτωση η διαμόρφωση των ιστορικών αντιλήψεων βασίζεται στη χρονικότητα του παρελθόντος, που κυριαρχεί καθορίζοντας τις ερμηνείες, τις στάσεις και τις δράσεις του παρόντος, αλλά και του μέλλοντος. Το παρελθόν συλλαμβάνεται φετιχιστικά ως μια ανεξάντλητη πηγή ηθικών διδαγμάτων και πιθανών παραδειγματικών

---

³⁷³Στο ίδιο, σ. 32.

³⁷⁴Στο ίδιο, σ. 25.

³⁷⁵Hartog, F. (2005). «Time and Heritage». *Museum International*, 27 (3), p. 7-18. Βλ. επίσης Hartog, F. (2015), *ό.π.*, σ. 13.

σχεδίων δράσης, ως ο δάσκαλος της ζωής (*historia magistra vitae*) που με περίσσεια δογματικότητα καθοδηγεί τη ματιά των ατόμων απέναντι στην ιστορία. Στην εν λόγω παραδοσιακή ή αλλιώς κλασική σύλληψη της ιστορίας, η δυναμική της εξήγησης και της ιστορικής κατανόησης έχει τις ρίζες της στη χρονική διάσταση και τη συνέχεια του παρελθόντος. Ο στοχασμός του χθες παρέχει φως στο παρόν και πρόβλεψη για το μέλλον³⁷⁶.

Η δεύτερη μορφή σύλληψης της ιστορίας, η οποία άρχισε να διαμορφώνει τις αντιλήψεις των ατόμων και τη σχέση τους με τον χρόνο μετά τη Γαλλική Επανάσταση, ταυτίζεται με το «φουτουριστικό» (*futurist*) καθεστώς ιστορικότητας. Στην περίπτωση αυτή δεν είναι το παρελθόν εκείνο που καθορίζει και σχεδιαγραφεί το παρόν, αλλά το μέλλον. Αντίθετα με το προηγούμενο προ-μοντέρνο καθεστώς ιστορικότητας, το παρελθόν παύει να διδάσκει και να λειτουργεί παραδειγματικά ως οιονεί πυξίδα τόσο για τις παροντικές ή μελλοντικές ανθρώπινες επιλογές όσο και για τις ιστορικές ερμηνείες. Οι πράξεις των ανθρώπων καθοδηγούνται απ' τη χρονικότητα του μέλλοντος, γεγονός που διαρρηγνύει τη σχέση τους με τις συνέχειες του παρελθόντος. Τη θέση της προηγούμενης αντίληψης των κοινωνιών σχετικά με τον χρόνο καταλαμβάνει μια μοντέρνα θεώρηση του παρόντος, περισσότερο προσανατολισμένη και δομημένη στο στοιχείο της προόδου των κοινωνιών και στις προσδοκίες του μέλλοντος. Στον «καινούργιο» κόσμο, το μάθημα προσλαμβάνεται από το μέλλον και όχι από το παρελθόν, όπως συνέβαινε στο παλαιό καθεστώς ιστορικότητας. Η επανάσταση των ιδεών και οι νέες συνθήκες της κοινωνικής πραγματικότητας συνιστούν πλέον μια κατάσταση διαφορετική από εκείνη του παρελθόντος και, επομένως, δεν μπορεί να υπάρξει σύγκριση ή θεώρηση που να τις εκλαμβάνει ως ταυτόσημες³⁷⁷. Το φουτουριστικό καθεστώς ιστορικότητας εν ολίγοις περιγράφει τη μετατόπιση του βλέμματος των συλλογικοτήτων από το χθες στο αύριο ή καλύτερα τη χειραφέτηση του παρόντος από τα δεσμά του παρελθόντος και την πρόσδεσή του στο άρμα της προόδου και της χρονικής διάστασης του μέλλοντος. Στη μεταλλαγή αυτή, η ιστορία γίνεται αντιληπτή τελεολογικά, ως μια διαδικασία απελευθέρωσης της ανθρωπότητας μέσω του χρόνου, ως ένας αγώνας για καθολική πρόοδο και ρήξη.

Ειδικά, οι επιταχυνόμενες αλλαγές της ιστορίας κατά την περίοδο του Διαφωτισμού και της Βιομηχανικής Επανάστασης οδηγούν στη ρήξη του παρελθόντος με το παρόν. Τη χρονική περίοδο του 1750-1850, την οποία ο Koselleck αποκαλεί *Sattelzeit*³⁷⁸, αναπτύσσεται στη Δύση

---

³⁷⁶Hartog, F. (2015), *ό.π.*, σ. 14, 87-89.

³⁷⁷Στο ίδιο, σ. 109.

³⁷⁸Για τον Koselleck, η έννοια «*Sattelzeit*» αναφέρεται σε μια χρονική περίοδο που εκτείνεται από το 1750 ως το 1850. Πέραν των κοινωνικοπολιτικών μετατοπίσεων που συνέβησαν στο διάστημα αυτό, έλαβαν χώρα και θεμελιώδεις αλλαγές στο πεδίο της «τοπογραφίας των εννοιών», έτσι ώστε βασικές κοινωνικές και πολιτικές

μια νέα αντίληψη για την ιστορία, ως απότοκος της μοντέρνας ιστορικής συνείδησης. Κύριο γνώρισμα της αλλαγής στον προσανατολισμό της θεώρησης της ιστορίας είναι η συνειδητοποίηση της ετερογένειας μεταξύ του παρελθόντος και του παρόντος³⁷⁹. Τα επιχειρήματα και οι εξηγήσεις της παρελθούσας κατάστασης ιστορικότητας θεωρούνται πια ανεπαρκή, για να ερμηνεύσουν όλα όσα συμβαίνουν σε μια περίοδο ραγδαίων ιστορικών αλλαγών. Ως εκ τούτου, δεν καθίσταται εφικτή η άμεση εφαρμογή της πρότερης εμπειρίας σε ένα συνεχώς εξελισσόμενο περιβάλλον στο παρόν, το οποίο καθιστά συγχρόνως το μέλλον ακόμα πιο απρόβλεπτο³⁸⁰.

Για να αμβλυνθεί το χάσμα ανάμεσα στο παρελθόν και το παρόν, δομούνται ιστορικές αφηγήσεις της προόδου και της εξέλιξης. Έτσι γίνεται εφικτή η σύνδεση μεταξύ των δύο ανταγωνιστικών χρονικών διαστάσεων, του μακρινού παρελθόντος και του άγνωστου μέλλοντος, σε ένα ενιαίο ερμηνευτικό πλαίσιο. Στις νέες συνθήκες, το μέλλον συλλαμβάνεται φαντασιακά ως φιλελεύθερο, ταυτόσημο της προοπτικής της πραγμάτωσης της ειδικής αποστολής ενός έθνους ή ως μια επερχόμενη κοινωνική πραγματικότητα δομημένη στις αρχές ενός αταξικού μοντέλου. Η ιστορία στην περίπτωση αυτή προσλαμβάνει σε επίπεδο ορισμού τη μορφή μιας αλυσίδας προόδου συνδεδεμένης με τη λογική ανθρώπινη δράση, αποτέλεσμα της οποίας θεωρήθηκε η εξέλιξη των κοινωνιών.

έννοιες απέκτησαν σημασίες που δεν χρειάζονταν πλέον οποιαδήποτε ερμηνεία ή διασαφήνιση για να καταστούν κατανοητές. Αρκετές απ' τις έννοιες που προϋπήρχαν απέκτησαν νέες σημασίες, όπως για παράδειγμα η έννοια της «επανάστασης», ενώ πολλές νέες έννοιες επινοήθηκαν, όπως εκείνες του «φιλελευθερισμού» και του «σοσιαλισμού». Όπως διατείνεται ο Koselleck, πολλές από αυτές τις νέες ή ανασηματοδοτημένες έννοιες αναδείχθηκαν σε θεμελιώδεις για τις ιστορικές μεταβολές. Λειτούργησαν ως δείκτες και συγχρόνως παράγοντες που συνέβαλαν στην πραγμάτωση της μετάβασης στον μοντέρνο κόσμο. Τη μετάβαση αυτή ο Koselleck τη διερευνά μέσα από τέσσερις υποθέσεις εργασίας που αφορούν το πώς άλλαξε η σημασία, η θέση και η χρήση βασικών πολιτικών και κοινωνικών εννοιών κατά την περίοδο που ονόμασε «Sattelzeit». Τις υποθέσεις εργασίας αυτές, ως χρήσιμο πλαίσιο κατανόησης του Διαφωτισμού, συνιστούν: η *χρονικότητα* (*temporalization*), η *ιδεολογικοποίηση* (*ideologization*), η *εκδημοκρατικοποίηση* (*democratization*) και η *πολιτικοποίηση* (*politicization*). Η *χρονικότητα* των εννοιών αναφέρεται στην υπόθεση ότι οι κοινωνικές και πολιτικές αλλαγές δεν μπορούν να ερμηνεύονται πλέον βάσει επαναλαμβανόμενων προτύπων μέσα στον χρόνο, αλλά βάσει ενός προσανατολισμού στο μέλλον και στην προσδοκία της αλλαγής. Η *ιδεολογικοποίηση*, ως υπόθεση, αναφέρεται στην παραδοχή ότι η αύξηση του επιπέδου της αφαιρετικότητας των εννοιών, τις κατέστησε ικανές να χρησιμοποιηθούν σύμφωνα με τα ενδιαφέροντα και τις επιδιώξεις ποικίλων κοινωνικών ομάδων και κινημάτων. Η τρίτη από τις υποθέσεις για τις έννοιες, η *εκδημοκρατικοποίηση*, αφορά τον ισχυρισμό ότι οι έννοιες σταμάτησαν να αποτελούν προνόμιο των ελίτ ως προς τη χρήση τους, καθώς πλέον εξαπλώθηκαν ευρέως σε όλα τα στρώματα της κοινωνίας. Τέλος, η *πολιτικοποίηση* των εννοιών εκφράζει την υπόθεση ότι η αύξηση των ατόμων που κατέστησαν ικανά να χρησιμοποιούν τις έννοιες και να κινητοποιούνται απ' αυτές, οδήγησε στο να τις αξιοποιήσουν ως συνθήματα για τη συγκρότηση πολιτικών και κοινωνικών θέσεων. Βλ. σχετικά Olsen, N. (2014). *History in the Plural: An Introduction to the Work of Reinhart Koselleck*. New York: Berghahn, p. 169-171.

³⁷⁹Gadamer, H.G. (1987). «The Problem of Historical Consciousness». In: Rabinow, P., Sullivan, W.M. (eds.), *Interpretive Social Science: A Second Look*. Berkeley: University California Press, p. 82-140.

³⁸⁰Koselleck, R., Sebastián, J.F., Fuentes, J.F. (2006). «Conceptual History, Memory and Identity: An Interview with Reinhart Koselleck». *Contributions*, 2 (1), p. 121.

Σύμφωνα με τον Hartog, η πτώση του Τείχους του Βερολίνου το 1989, η απάλειψη της κομμουνιστικής ιδέας ως κύριου φορέα του μέλλοντος της Επανάστασης και η άνοδος φονταμενταλιστικών κινημάτων σηματοδοτούν την αναζήτηση μιας νέας σχέσης με τον χρόνο και τη μετάβαση στο τρίτο καθεστώς ιστορικότητας, το οποίο αποκαλεί παροντισμό (presentism)³⁸¹. Ο παροντισμός, αντικαθιστώντας το μοντέρνο φουτουριστικό καθεστώς ιστορικότητας, τοποθετεί στο κέντρο το προνόμιο της χρονικής διάστασης του παρόντος, παραγνωρίζοντας συγχρόνως ή υποβαθμίζοντας τον προνομιακό μέχρι πρότινος μελλοντολογικό προσανατολισμό. Στον κυριαρχούμενο από τον παροντισμό μετανεωτερικό κόσμο, το παρελθόν και το μέλλον καθορίζονται και προσδιορίζονται από την πανταχού παρουσία του παρόντος, το οποίο εισβάλλει στη σφαίρα των άλλων δύο χρονικών διαστάσεων και επιβάλλεται ως ο μοναδικός δυνατός χρονικός ορίζοντας, ανοιχτός σε μια ολοένα και μεγαλύτερη επιτάχυνση και κινητικότητα και, συγχρόνως, κλειστός απέναντι σε καθετί μπορεί να διαταράξει την εμμονικότητά του στο άμεσο και το στιγμιαίο. Το παροντιστικό καθεστώς ιστορικότητας, υποδηλώνοντας εκκωφαντικά τη θέση ισχύος του «θανατηφόρου» παρόντος³⁸² έναντι του επισκιαζόμενου μέλλοντος, το καθιστά, αφενός, συνώνυμο της συγχρονικής α-χρονίας³⁸³ και, αφετέρου, έχει την τάση να το διογκώνει, να το κρυσταλλώνει και να το μεταμορφώνει μέσα σε συνθήκες επιταχυνόμενων αλλαγών, αντι-ουτοπισμού και κυνικού ρεαλισμού, σε αιωνιότητα και οιονεί υπέρμετρη αυτοτελή και αυτάρκη χρονικότητα στη συνείδηση των κοινωνιών. Απορρίπτοντας κάθε προοδοκεντρική σύλληψη της ιστορίας, ο παροντισμός αιχμαλωτίζει το μέλλον, εγκιβωτίζει και εργαλειοποιεί το παρελθόν προσεγγίζοντάς το επιλεκτικά, ενώ συγχρόνως υπηρετεί άλλοτε τη μνημ(ει)ολαγνεία, την επετειολατρεία και τη μουσειομανία, άλλοτε την επιτηδευμένη αποσιώπηση και εμπρόθετα επιβαλλόμενη ή σκόπιμα συντηρούμενη αμνησία και, άλλοτε, την καλλιέργεια και τη διατήρηση μιας ολικής, σχεδόν εφησυχάζουσας, λήθης απέναντι σε συγκεκριμένες πτυχές γεγονότων της χρονικής διάστασης που συνυφαίνεται με το χθες. Υπό μια έννοια, με βάση τα παραπάνω η στάση του παροντιστικού καθεστώτος ιστορικότητας απέναντι στο παρελθόν, στη μνήμη και στη λήθη, κρίνεται αντινομική και η συμπεριφορά του παρόντος ως έναν βαθμό επαμφοτερίζουσα. Οι ιστορικοί του Παρόντος χρόνου αναδεικνύουν αυτές τις αντινομίες και την έλλειψη ξεκάθਾਰου προσανατολισμού στο παροντιστικό καθεστώς ιστορικότητας, προσδένοντας το παρόν στο παρελθόν και καθιστώντας το τελευταίο ανοιχτό και

---

³⁸¹Hartog, F. (2015), *ό.π.*, σ. 18-19.

³⁸²Roussio, H. (2016), *ό.π.*, p. 111.

³⁸³Κόκκινος, Γ. (2012), *ό.π.*, σ. 69.

παλλόμενο³⁸⁴. Απ' την άλλη, σε κοινή μοίρα με το παρελθόν βρίσκεται και το μέλλον. Η εξαϋλωση κάθε επαναστατικού στοιχείου της κοινωνίας, η εξαφάνιση της προοπτικής του μέλλοντος καθώς και της δύναμης που έχει η έλξη της προόδου από την ατζέντα του υπερτροφικού παρόντος, αλλά και η αντιμετώπιση του εγγύς μέλλοντος ως ήδη συντελεσμένου ή ακόμα και αβέβαιου, ανησυχητικού και απειλητικού σκιαγραφούν μια μετανεωτερική πραγματικότητα στην οποία τόσο το μέλλον όσο και το παρελθόν της, κανιβαλίζονται από το διευρυνόμενο παρόν³⁸⁵.

Ο Hartog, στην προσέγγισή του αναφορικά με τη σχέση των τριών τάξεων του χρόνου ή αλλιώς μεταξύ των τριών βαθμίδων της χρονικότητας, διασυνδέει ρητά τη μετάβαση στο παροντιστικό καθεστώς ιστορικότητας³⁸⁶, που κυριαρχεί στις σημερινές κοινωνίες, με τη «χρεοκοπία» των μεγάλων ιστορικών αφηγημάτων του παρελθόντος καθώς και με τη συνακόλουθη απώλεια της αίσθησης ενός βαθύτερου νοήματος στην ιστορική διαδικασία. Στη νέα αυτή σύλληψη των σχέσεων του χρόνου, που από πολλούς εκλαμβάνεται ως κρίση της νεωτερικότητας, ενώ από άλλους ως η αποδέσμευση από αυτή (είσοδος στη μετανεωτερικότητα), πέραν της πρόδηλης όξυνσης του χάσματος μεταξύ του πεδίου των εμπειριών και του ορίζοντα των προσδοκιών, αναδύονται τρία κυρίως στοιχεία-κλειδιά: η μνήμη, η κληρονομιά και οι επετειακές τελετές³⁸⁷. Κοινή συνιστώσα όλων αυτών αποτελεί η ταυτότητα.

Η άνοδος του παροντισμού μεταξύ των άλλων απηχεί συγχρόνως και μια μεταλλαγή στο καθεστώς της μνήμης, τέτοια που την ανάγει σε παροντιστικό όργανο. Πλέον, η ανάμνηση δεν προσδιορίζεται μόνο ως η διατήρηση (δίκην διάσωσης) και η μεταβίβαση στο παρόν όλων όσα συνέβησαν στο παρελθόν, προκειμένου ανάμεσα στα άλλα να δομηθεί η ταυτότητα και να προετοιμαστεί το μέλλον που οι κοινωνίες ή τα συλλογικά υποκείμενά της επιθυμούν. Η παροντιστική μνήμη, πληθωριστική και πλουραλιστική, υπερβαίνει τις συνέχειες στη σχέση

---

³⁸⁴ Στο ίδιο, σ. 61.

³⁸⁵ Αρτόγκ, Φρανσουά (2015). «Η προσκόλληση στο παρόν συσκοτίζει το παρελθόν και το μέλλον» (συνέντευξη στον Τ. Τσακίρογλου). *Εφημερίδα των Συντακτών*, 01/02/2015. Ανακτήθηκε στις 24-10-2018 από <http://www.efsyn.gr/arthro/i-proskollisi-sto-paron-syskotizei-parelthon-kai-mellon>.

³⁸⁶ Για το παροντιστικό καθεστώς ιστορικότητας, καθώς επίσης και για τα υπόλοιπα καθεστώτα ιστορικότητας βλ. σχετικά μια ευσύννοπη παρουσίασή τους στο Κόκκινος, Γ. (2020). «Εκβάλλοντας στην ίδια κοίτη: Θεωρία/επιστημολογία της ιστορίας, ιστορία της ιστοριογραφίας, διδακτική της ιστορίας». Στο: Κόκκινος, Γ., Γατσωτής, Π. (επιμ.), *Για μια σφαιρική και πολυδιάστατη ιστορική εκπαίδευση*, Αθήνα: Πεδίο, σ. 52-54. Βλ. επίσης Γιώργος Κόκκινος, «Η Ιστορία του Παρόντος Χρόνου και η υποτυπώδης παρουσία της στη σύγχρονη ελληνική ιστοριογραφία», στο: Βαγγέλης Καραμανωλάκης, Μαρία Courouclí, Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης (2015) (επιμ.), *Συναντήσεις της ελληνικής με τη γαλλική ιστοριογραφία από τη Μεταπολίτευση έως σήμερα. Με την ευκαιρία της συμπλήρωσης 40 χρόνων από την ίδρυση της Εταιρείας Μελέτης Νέου Ελληνισμού (1971-2011)*, Ecole Francaise d' Athenes - Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών, Τομέας Νεοελληνικών Ερευνών – Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού, Περιοδικό *Μνήμων*, Αθήνα, 211-241.

³⁸⁷ Hartog, F. (2015), *ό.π.*, σ. 133.

της με το παρελθόν και εγκαθιστά στη θέση τους μια νέα προσέγγιση του χθες, βασιζόμενη περισσότερο στην ασυνέχεια. Ήδη, μετά τις νεωτερικές ρήξεις, η μνήμη είχε αρχίσει με τον πολλαπλασιασμό των συλλογικών αναμνήσεων να καταλαμβάνει μια εξέχουσα θέση στο πεδίο της διαπραγμάτευσης του παρελθόντος, κατευθύνοντας σημαντικά τα ενδιαφέροντα της επιστήμης της Ιστορίας και ασκώντας υπόρρητη ή ευθεία πίεση για τη συγκρότηση συγκλινουσών με τις μνήμες ιστορικών αφηγημάτων και εκδοχών των γεγονότων. Τέτοιες αλλαγές στο καθεστώς της μνήμης προκαλούν σχεδόν αναπόδραστα μεταβολές στο πώς αναπαριστάται το παρελθόν στο παρόν, τόσο ευρύτερα στο πλαίσιο πλέον μιας πλουραλιστικής, ετερογενούς και ανταγωνιστικής μνημονικής παραγωγής, όσο και διαμέσου της εθνικής ιστορίας, του κυρίαρχου δηλαδή μνημονικού φορέα και εκφραστή της ταυτότητας και της συλλογικής ανάμνησης των φαντασιακών κοινοτήτων.

Η κληρονομιά ως ο «δεύτερος εαυτός» της μνήμης ή το «έτερο εγώ» της, στο καθεστώς ιστορικότητας του παροντισμού, συνδέεται στενά με τη μνημολαγνεία, με τη διάχυση πολλαπλών συλλογικών μνημών και με την ταυτότητα. Σχετίζεται επίσης άρρηκτα με τις χρονικότητες, ενώ ως προς τα δομικά της χαρακτηριστικά συνυφαίνεται παραδοσιακά με τη χρονική τάξη του παρελθόντος, αναδεικνύοντάς το σε φορέα διατήρησης της ταυτότητας και των ειδοποιών γνωρισμάτων των συλλογικοτήτων. Μολονότι η έξαρση της κληρονομιάς μετά τη δεκαετία του 1990 και η οικουμενοποίησή της, περιγραφόμενη ως «κληρονομοποίηση» (patrimonialisation), υποδηλώνουν δυνητικά μια υπόρρητη νοσταλγία για το παρελθόν, ωστόσο η σύγχρονη αντίληψη της πολιτιστικής κληρονομιάς χαρακτηρίζεται από την τάση του παρόντος να παραμένει προσκολλημένο στο παρελθόν, είτε γιατί αδυνατεί να απαγκιστρωθεί απ' αυτό είτε γιατί ενδεχομένως δεν επιθυμεί να συμβεί κάτι τέτοιο. Ανάμεσα στους λόγους της πρόσδεσης του παρόντος στο παρελθόν, μέσω της διατήρησης της κληρονομιάς, θα πρέπει να περιληφθούν ο θαυμασμός του παρόντος για το μεγαλείο του παρελθόντος, η θεώρησή του ως πηγής άντλησης κύρους και παραδειγμάτων προς μίμηση, η απόδοση μιας εξιδανικευτικής και σχεδόν ιεροποιημένης εικόνας ή η απλή εξασφάλιση της δυνατότητας συμβολικής μετάβασης σε αυτό. Αν και ο προσανατολισμός της κληρονομιάς είναι πρωτίστως παρελθοντολογικός, δεν μπορεί να θεωρηθεί αποκλειστικά ως τέτοιος, αφού συνιστά μια μορφή ορατότητας του παρελθόντος³⁸⁸ με σημασιοδοτικές προεκτάσεις για την παροντική πραγματικότητα.

Σε ευρωπαϊκό επίπεδο το έτος 2018, σύμφωνα με το ευρωκοινοβούλιο, ανακηρύχθηκε ευρωπαϊκό έτος πολιτιστικής κληρονομιάς. Κεντρικά συνθήματα της καμπάνιας για την

---

³⁸⁸Στο ίδιο, σ. 167.

προώθηση όλων των δράσεων και των σχετικών εκδηλώσεων για την ανάδειξη και τη σημασία της κληρονομιάς υπήρξαν τα εξής: «Η κληρονομιά μας. Το παρελθόν συναντά το μέλλον», «Γιορτάζουμε το παρελθόν για να οικοδομήσουμε το μέλλον. Μάθετε τι είναι η πολιτιστική κληρονομιά και γιατί είναι τόσο σημαντική». Με μια πρώτη ανάγνωση της φιλοσοφίας και του χρονικού προσανατολισμού του εγχειρήματος, έτσι όπως αυτά συμπεκνώνονται στις παραπάνω σύντομες φράσεις για την κινητοποίηση του ενδιαφέροντος των ευρωπαϊκών πολιτών αναφορικά με την αξία και την αξιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς, γίνεται ευδιάκριτη, αφενός, η σύνδεση της παρελθοντολογικής διάστασης της κληρονομιάς με την παροντική της αξιοποίηση και τον προσδιορισμό της κοινής ευρωπαϊκής ταυτότητας και, αφετέρου, η ανάδειξη της μελλοντολογικής διάστασης και προοπτικής που δημιουργείται από την κατανόηση, εκ μέρους των ατόμων, της πολιτισμικής ποικιλομορφίας της κληρονομιάς, αλλά και της αξίας που ενέχει η σπουδή της κληρονομιάς στο παρόν, για τη διαμόρφωση των μελλοντικών κοινωνιών. Μολονότι στα βασικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα του σύγχρονου παροντιστικού καθεστώτος ιστορικότητας εντάσσεται η εμμονή της χρονικής διάστασης του παρόντος κατά τρόπο ώστε να επισκιάζει και να εργαλειοποιεί το παρελθόν και το μέλλον, προς όφελος της αμεσότητας και της αιωνιότητας που προβάλλεται από το ατέρμονο παρόν (στο οποίο συνυπάρχουν όλες οι χρονικότητες μαζί), στην περίπτωση της ευρωπαϊκής προσέγγισης της κληρονομιάς, το στοιχείο της προόδου εξακολουθεί να διατηρεί εξέχουσα θέση. Ο οικουμενικός χαρακτήρας που αποκτά η κληρονομιά στη μετανεωτερική και παγκοσμιοποιημένη εποχή και η υπερεθνική αξία που της αποδίδεται από τις κοινωνίες, τα άτομα και τις κοινότητες, υποδηλώνουν την ανάγκη και την πρόθεση διατήρησης και κληροδότησής της στις επόμενες γενιές. Για τους Ευρωπαίους, όπως διαφαίνεται και από τους στόχους της αναγόρευσης του έτους 2018 σε ευρωπαϊκό έτος πολιτιστικής κληρονομιάς, κάτι τέτοιο κρίνεται ιδιαίτερος σημαντικό. Μολονότι, όπως αναφέρεται στους λόγους του εγχειρήματος, η πολιτιστική κληρονομιά μπορεί να θεωρηθεί ότι ανήκει στο παρελθόν ή ότι αποτελεί κάτι στατικό, στην πραγματικότητα εξελίσσεται διαμέσου της συμμετοχικής συνεισφοράς των κοινωνιών, διαδραματίζοντας κομβικό ρόλο στη διαμόρφωση του ευρωπαϊκού μέλλοντος. Ανάμεσα στις μορφές με τις οποίες εκδηλώνεται η κληρονομιά συγκαταλέγονται: η υλική (κτίρια, μνημεία, τεχνουργήματα, ρούχα, έργα τέχνης, βιβλία, μηχανές, ιστορικές πόλεις, αρχαιολογικοί χώροι) και η άυλη (πρακτικές, παραστάσεις, εκφράσεις, γνώσεις, δεξιότητες, καθώς και σχετικά μέσα, αντικείμενα και πολιτιστικοί χώροι, στα οποία αποδίδεται ιδιαίτερη αξία). Στην άυλη κληρονομιά συμπεριλαμβάνονται επίσης η γλώσσα και οι προφορικές παραδόσεις, οι τέχνες του θεάματος, οι κοινωνικές πρακτικές και η παραδοσιακή χειροτεχνία, η φυσική (τοπία, γλωρίδα και πανίδα) και η ψηφιακή (στην οποία

ανήκουν δημιουργίες ψηφιακού χαρακτήρα όπως η ψηφιακή τέχνη ή τα κινούμενα σχέδια, καθώς και πόροι που ψηφιοποιήθηκαν για να διασωθούν και να διατηρηθούν συμπεριλαμβανομένων κειμένων, εικόνων, βίντεο και αρχείων)³⁸⁹.

Οι Grever και Adriaansen³⁹⁰, επιχειρώντας μια κριτική στο έργο του Hartog και συσχετίζοντάς το με τη συγκρότηση των ιστορικών αντιλήψεων, σημειώνουν χαρακτηριστικά ότι δυσχεραίνει την άνευ αποκλεισμών μελέτη της ιστορικής κουλτούρας. Μια από τις αδυναμίες που εντοπίζουν σε όλα τα καθεστάτα ιστορικότητας είναι το γεγονός ότι ευνοούν την υποκειμενικότητα ενός ατόμου ή μιας κουλτούρας στο παρόν, αναζητώντας έναν τρόπο χρονικής ταύτισης. Το δεύτερο σημείο της κριτικής τους συμπυκνώνεται στον ισχυρισμό ότι σε έναν μεγάλο αριθμό ιστορικών αντιλήψεων υπάρχει κάτι περισσότερο ως προς τον χρόνο από εκείνο που αντιπροσωπεύουν οι τρεις χρονικές διαστάσεις (παρελθόν, παρόν, μέλλον) στις οποίες εστιάζει την προσοχή του ο Hartog, για να διασαφηνίσει και να διαφοροποιήσει τα καθεστάτα ιστορικότητας μεταξύ τους, αλλά και για να οριοθετήσει τις διαφορετικές ιστορικές οπτικές. Για παράδειγμα, ο χρόνος, ως εικόνα της αιωνιότητας, αποτελεί μια κατηγορία που ήταν και εξακολουθεί να είναι θεμελιώδες συστατικό της πραγματικότητας για αρκετές κουλτούρες και θρησκείες. Μια τέτοια προσέγγιση εντοπίζεται στις εσχατολογικές αντιλήψεις της ιστορίας. Επομένως, κατά τη μελέτη των ιστορικών αντιλήψεων κρίνεται σημαντικό να λαμβάνεται υπόψη όλο το φάσμα των ορίων αλλά και των αλληλεπιδράσεων των τριών χρονικών διαστάσεων, διότι κατ' αυτόν τον τρόπο καθίσταται εφικτή η διερεύνηση και η ανάδειξη όλων των δυνατοτήτων καθώς και των αδυναμιών της ανθρώπινης σκέψης βάσει των οποίων δομείται η σχέση μιας κοινωνίας με το παρελθόν της, οι αντιλήψεις της για την ιστορία και κατ' επέκταση η ιστορική της κουλτούρα.

Εκκινώντας από την παραδοχή ότι η διαμόρφωση του ιστορικού νοήματος και η ικανότητα οικοδόμησης ιστορικής σκέψης στηρίζονται στην εμπειρία του χρόνου και έχοντας συγχρόνως κατά νου ότι οι κοινωνίες σχετίζονται με το παρελθόν συναρθρώνοντάς το σε συνάρτηση με τις υπόλοιπες χρονικότητες και τις αντιλήψεις του παρόντος, καθίσταται κατανοητό πως η ιστορική κουλτούρα συνιστά την απόληξη όλων αυτών των σχέσεων και των διαδικασιών που περιλαμβάνουν. Για την ανάλυσή της ως εκ τούτου, απαιτείται μεταξύ των άλλων η χαρτογράφηση και η συνακόλουθη αποκωδικοποίηση των στοιχείων που τη

---

³⁸⁹Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο - Ευρωπαϊκό Συμβούλιο (2017). Απόφαση (ΕΕ) 2017/864 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 17ης Μαΐου 2017 σχετικά με το ευρωπαϊκό έτος πολιτιστικής κληρονομιάς (2018). *Επίσημη εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης*. Ανακτήθηκε στις 28-11-2018 από <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32017D0864&from=EN>. Βλ. επίσης http://europa.eu/cultural-heritage/about_el.

³⁹⁰Grever, M., Adriaansen, R.J. (2017a), *ό.π.*, p. 82-83.

συνθέτουν. Οι θεμελιώδεις ιστορικές αντιλήψεις και η σχέση τους με τα καθεστάτα ιστορικότητας κάθε εποχής επιδρούν ως έναν βαθμό, αλλά όχι κατ' αποκλειστικότητα, στη συγκρότηση όλων εκείνων των διανοητικών σχημάτων και πρακτικών διασύνδεσης των κοινωνιών με τον χρονικό ορίζοντα του παρελθόντος, προσδιορίζοντας την ιστορική τους κουλτούρα.

2.5. Διερεύνηση των διαστάσεων της ιστορικής κουλτούρας

Η ιστορική κουλτούρα, ως λειτουργικός τομέας και πηγή της ιστορικής σκέψης, συνδέεται με την παρουσίαση και την ερμηνεία της ιστορίας μέσα σε διάφορους θεσμικούς φορείς (μουσεία, σχολικές αίθουσες, πανεπιστήμια, επετειακές εκδηλώσεις κ.λπ.), στα μέσα μαζικής ενημέρωσης, στη λογοτεχνία, στον κινηματογράφο, στα βιντεοπαιχνίδια, στις εκδηλώσεις μνήμης, επίσημες ή μη και γενικότερα σε καθετί πέραν της ιστορίας του σχολείου και εκείνης του πανεπιστημίου³⁹¹. Διαθέτοντας μια εξωτερική και μια εσωτερική πτυχή, αφορά τους τρόπους με τους οποίους υποστασιοποιείται στην καθημερινή ζωή η ιστορική συνείδηση των ατόμων ή των ομάδων, καθώς και το σύνολο των αντιλήψεων και των στάσεων που διαμορφώνουν στο παρόν τα άτομα μέσω της αλληλεπίδρασής τους με τις αναπαραστάσεις της εμπειρίας του παρελθόντος. Όπως συμβαίνει σε κάθε άλλη κουλτούρα, έτσι και στην περίπτωση αυτής που συνυφάνεται με τη χρονική διάσταση των πεπραγμένων του χθες και την παλίμψηστη φύση της ιστορικής συνείδησης, εντοπίζεται μια σύνθετη συστοιχία παραγόντων διανοητικής φύσεως που την καθορίζουν. Έχοντας κατά νου την ποικιλομορφία και τη μετασχηματιστική ικανότητα της ιστορικής σκέψης, κρίνεται σημαντική η μελέτη και η διασαφήνιση των συγκεκριμένων διανοητικών παραγόντων που συνεισφέρουν θεμελιωδώς και σε ανθρωπολογικό επίπεδο προς την κατεύθυνση του προσδιορισμού της ιστορικής κουλτούρας.

Ο Rüsen³⁹² διακρίνει ως προς αυτό πέντε βασικούς διανοητικούς παράγοντες: α) τη σκέψη, β) το συναίσθημα, γ) την επιθυμία, δ) την κρίση και ε) την πίστη. Κατ' αντιστοιχία, οι παράγοντες αυτοί εκφράζονται από πέντε διαστάσεις της ιστορικής κουλτούρας, η ανάλυση των οποίων μπορεί να πραγματοποιηθεί είτε ξεχωριστά είτε στη βάση συσχετισμών μεταξύ τους. Σύμφωνα με την ιδεοτυπική και αρκούντως αφαιρετική κατηγοριοποίηση του Rüsen, η ιστορική κουλτούρα προσδιορίζεται από τις εξής διαστάσεις: α) τη *γνωστική*, β) την *αισθητική*, γ) την *πολιτική*, δ) την *ηθική* και ε) τη *θρησκευτική* (βλ. Σχήμα 5). Από τις συγκεκριμένες

³⁹¹ Αποστολίδου, Ε. (2019), *ό.π.*, σ. 199.

³⁹² Rüsen, J. (2017), *ό.π.*, p. 177-186.

διαστάσεις απουσιάζουν άλλες εξίσου βασικές, όπως για παράδειγμα η ιδεολογική και η ψυχολογική, μολονότι ως έναν βαθμό είναι στενά συνδεδεμένες τόσο με τις διαδικασίες παραγωγής της ιστορικής γνώσης και εκείνες της αναπαράστασης του παρελθόντος στο παρόν, όσο και με τη διαμόρφωση της ιστορικής σκέψης και των ιστορικών αντιλήψεων κατ' επέκταση. Η ιδεολογική διάσταση, αν και δεν συμπεριλαμβάνεται στο θεωρητικό σχήμα του Rüsen που περιγράφει τις πτυχές της ιστορικής κουλτούρας, ασκεί ωστόσο σημαντική επιρροή στον τρόπο που οι κοινωνίες και τα άτομα συλλαμβάνουν το παρελθόν, το ερμηνεύουν, το επεξεργάζονται και το ανασυνθέτουν με ποικίλες μορφές και μέσα. Η ιδεολογία είναι μια θεωρητική εξήγηση της κατάστασης του κόσμου και ένα κατευθυντήριο σύστημα ιδεών για τη βελτίωση ή τη ριζική μεταλλαγή του. Ως ένα είδος γνωστικής δομής με νομιμοποιητική λειτουργία, περιλαμβάνει το νόημα, τη διατύπωση των ιδεών που μεταφέρουν αυτό το νόημα, καθώς και ένα πολιτισμικό πλαίσιο εντός του οποίου συντελούνται η κατανόηση και η νοηματοδότηση των ιδεών αυτών. Στο ίδιο όμως πολιτισμικό πλαίσιο λαμβάνουν χώρα και όλες εκείνες οι διανοητικές και αναπαραστατικές δραστηριότητες που συνδέουν τις κοινωνίες του παρόντος με το παρελθόν και την ιστορία. Σχεδόν αναπόδραστα, η ιδεολογία, εκπεφρασμένη στο πεδίο της πρακτικής ζωής από στάσεις και πεποιθήσεις, διαπερνά συνειδητά ή ασύνειδα κάθε επιχειρούμενη διαμεσολάβηση και ανασύσταση της παρελθοντικής εμπειρίας. Επιδρά καταλυτικά, μέσα σε ένα περιβάλλον ανταγωνιστικών αφηγημάτων, στις ιστορικές ερμηνείες, στην κατασκευή των ταυτοτήτων και στη διαμόρφωση, αφενός, της ιστορικής συνείδησης των συλλογικοτήτων και, αφετέρου, του φάσματος της ιστορικής κουλτούρας μέσω του οποίου το παρελθόν αναβιώνει στο παρόν και μετεγγράφεται στην προοπτική του μέλλοντος. Συσχετίζοντας σε έναν ορισμό την ιδεολογία με τις προεκτάσεις της στην ιστορική σκέψη και στην ιστορική κουλτούρα, θα μπορούσε κάποιος να ισχυριστεί ότι πρόκειται για μια στρεβλή ή καλύτερα φυσικοποιημένη συνείδηση της πραγματικότητας με κύρια χαρακτηριστικά της τη μονοδιάστατη και σχεδόν δογματική θεώρηση των κοινωνικών σχέσεων του παρελθόντος, την επιβολή της αποδοχής ενός μόνο αξιόπιστου προσανατολισμού, τον περιορισμό της δυνατότητας διαλεκτικής ευελιξίας και την απόρριψη του πλουραλισμού του ιστορικού νοήματος ή της πολλαπλότητας των ερμηνευτικών προσεγγίσεων που απορρέουν από την ιστορική εμπειρία.

Αναφορικά με την ψυχολογική διάσταση της ιστορικής κουλτούρας, η οποία απουσιάζει επίσης από την κατηγοριοποίηση του Rüsen, αξίζει να αναφερθεί ότι έλκει ένα όλο και αυξανόμενο ενδιαφέρον, μιας και σχετίζεται με ένα πεδίο που η ιστορική θεωρία δεν έχει

διερευνήσει ενδελεχώς: το συλλογικό ασυνείδητο (collective unconscious)³⁹³. Εφόσον το παρελθόν δεν αξιολογείται ούτε και αποτιμάται μονοσήμαντα, γίνεται αντιληπτό πως η θέασή του και η πραγμάτευσή του διέρχεται μέσα από τον φακό του ψυχισμού σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο.

Από τις πέντε παραπάνω διαστάσεις της ιστορικής κουλτούρας, οι τρεις πρώτες, δηλαδή η γνωστική, η αισθητική και η πολιτική, θεωρούνται από τον Rüsen ως οι πιο σημαντικές για τον προσδιορισμό της μορφής της ιστορικής γνώσης. Πιο αναλυτικά:

α) Η γνωστική διάσταση της ιστορικής κουλτούρας διαμορφώνεται εντός του πλαισίου της γνώσης και της κατανόησης της εμπειρίας του παρελθόντος. Το κριτήριο που την ορίζει είναι η αλήθεια και ο βαθμός τεκμηρίωσης των ισχυρισμών για το παρελθόν, σύμφωνα με ένα εμπειρικό, θεωρητικό και κανονιστικό περιεχόμενο. Στη γνωστική διάσταση, οι ισχυρισμοί που δομούνται γύρω από την αλήθεια θεωρούνται εξόχως σημαντικοί για την ιστορική κουλτούρα.

β) Η αισθητική της διάσταση, έχοντας ως κριτήριο προσδιορισμού το στοιχείο της ομορφιάς, σχετίζεται με την αντίληψη των συγκροτούμενων από ετερογενή μέσα αναπαραστάσεων του παρελθόντος και με τη δυνατότητα που αυτές έχουν να κατευθύνουν τον νου των υποκειμένων, οδηγώντας τα να τις αφομοιώνουν και να τις εντάξουν στο πλαίσιο του προσανατολισμού της καθημερινής πρακτικής ζωής. Η κατανόηση του παρελθόντος στην περίπτωση της αισθητικής διάστασης επικεντρώνεται στη μορφή της παρουσίας της ιστορικής γνώσης, η ποιότητα της οποίας εξαρτάται από το επίπεδο της συνοχής της. Κάθε μορφή αναπαράστασης των συμβεβηκότων οφείλει να διαθέτει αφηγηματική συνοχή κατά την παρουσίαση της γνώσης για το παρελθόν. Τόσο η παρουσίαση όσο και αυτή καθαυτή η

---

³⁹³Σύμφωνα με τον Jung, το *συλλογικό ασυνείδητο* ορίζεται ως η ψυχική έκφραση της ταυτότητας της δομής του εγκεφάλου, ανεξάρτητα απ' όλες τις φυλετικές διαφορές. Αυτό εξηγεί την αναλογία, ορισμένες φορές ακόμα και την ταυτότητα, μεταξύ των διαφόρων μυθικών μοτίβων και συμβόλων και της δυνατότητας της ανθρώπινης επικοινωνίας γενικότερα. Οι άξονες της ψυχικής ανάπτυξης, όπως αναφέρει, ξεκινούν από μια κοινή παρακαταθήκη της οποίας οι ρίζες εντοπίζονται στο μακρινό παρελθόν. Ο Jung εξισώνει το συλλογικό ασυνείδητο με τις γνωστικές νευρολογικές διεργασίες που λειτουργούν σε όλους τους ανθρώπους ανεξάρτητα από τη φυλή, τον χρόνο, την τοποθεσία και την πολιτισμική σχετικότητα. Σε αντίθεση με τον Freud, εντοπίζει την ύπαρξη ενός φάσματος αρχέγονων εικόνων και πολιτισμικών μυθικών μοτίβων που προϋπάρχουν της γέννησης των κοινωνικών υποκειμένων και τα συνοδεύουν από τη στιγμή της γέννησής τους και εντεύθεν. Αποτελούν τη μήτρα όλων των συνειδητών ψυχικών συμβάντων και ασκούν τέτοια επιρροή, που θέτουν σε κίνδυνο την ελευθερία της συνείδησης των ατόμων, κατευθύνοντας τις συνειδητές διεργασίες που λαμβάνουν χώρα. Μέσα από το πρίσμα αυτής της θεώρησης, τα άτομα συγκροτούν τη σχέση τους με το παρελθόν και δομούν την ιστορική τους κουλτούρα όχι μόνο βάσει νοητικών διεργασιών και αντιλήψεων που αποκτούν μέσω της αλληλεπιδραστικής σχέσής τους με το πολιτισμικό περιβάλλον, αλλά και μέσα από εσωτερικές διεργασίες ψυχικής φύσεως, στις οποίες πρωτοστατούν λανθάνουσες, υφιστάμενες και ασύνειδες δομές. Βλ. σχετικά Jung, C. G. (1983). *Collected Works of C.G. Jung, Vol. 13: Alchemical Studies* (ed.& trans G. Adler & R. Hull). Princeton, N.J.: Princeton University Press, p. 11-12. Επίσης βλ. Mills, J. (2018). «The Myth of The Collective Unconscious». *The History of the Behavioral Sciences*, 54 (4). Ανακτημένο στις 18-12-2018 από <https://doi.org/10.1002/jhbs.21945>.

ιστορική γνώση δημιουργούν στα άτομα μια κατάσταση εσωτερικής νοητικής ταλάντευσης ανάμεσα στον κόσμο των αισθήσεων και της λογικής. Από την αλληλεπίδραση μεταξύ των δύο κόσμων και την υιοθέτηση δεσμευτικών αρχών αισθητικής και λογικής φύσης μπορεί να αναπτυχθεί μια ελεύθερη ανθρώπινη υποκειμενικότητα. Η αισθητική διάσταση της ιστορικής κουλτούρας, περισσότερο από τις υπόλοιπες, διανοίγει την προοπτική εξανθρωπισμού μέσω της ιστορικής σκέψης. Ωστόσο, επειδή στη διάσταση αυτή το έργο της κατανόησης του παρελθόντος διαπερνάται από μια αισθητική δέσμευση, συχνά μπορεί να επικεντρώνεται υπερβολικά στην ποιότητα της παρουσίας της γνώσης, προσλαμβάνοντας τη μορφή μιας προσέγγισης της ιστορίας που ταυτίζεται με τον αισθητισμό, παρά με τη συνειδητοποίηση της δύναμης της ερμηνευτικής σημασίας και της αξιοπιστίας των γεγονότων³⁹⁴. Μια τέτοια στάση, όμως, που καλλιεργείται παραδείγματος χάριν σε μεγάλο βαθμό κατά την πραγμάτευση ιστορικών γεγονότων στον κινηματογράφο, υποβαθμίζει την πολιτική σημασία της ιστορικής σκέψης, άρα και την αξία της πολιτικής πτυχής της ιστορικής κουλτούρας.

γ) Η πολιτική διάσταση της ιστορικής κουλτούρας ξεχωρίζει έναντι των άλλων. Αναφέρεται στον ρόλο που διαδραματίζει η ιστορική σκέψη στις διαμάχες και στους αγώνες για την εξουσία, καθώς και στο πώς τα άτομα συνδέονται τόσο με τους αγώνες και τις διαμάχες αυτές όσο και μεταξύ τους. Στην πολιτική διάσταση, η ιστορία αποτελεί ζήτημα εξουσίας και κυριαρχίας, καθοδηγούμενο από την ιδέα της νομιμοποίησης επιλογών, ιδεολογιών ή ερμηνειών, ενώ στο πεδίο της πολύπλοκης διαδικασίας της κατανόησης και ερμηνείας της παρελθοντικής εμπειρίας δύναται να μετεξελιχθεί ακόμα και σε πολιτικό δογματισμό³⁹⁵. Η ιστορική γνώση και οι ιστορικές αναπαραστάσεις, όποια μορφή κι αν λαμβάνουν, είναι δυνατόν να εξυπηρετούν πολιτικούς σκοπούς ή αγώνες για την εξουσία, από τη στιγμή που η γνώση μπορεί δυναμικά να καταστεί μονόπλευρη ή ιδεολογικά διαποτισμένη και η αναπαράσταση συνώνυμη της προπαγανδιστικής ρητορείας και πρακτικής. Η εξουσία, την οποία ο Weber³⁹⁶ όρισε στο πεδίο της μελέτης της ιστορίας και της κοινωνίας ως το ενδεχόμενο υπακοής μιας συγκεκριμένης ομάδας ατόμων σε ορισμένες εντολές (ή σύνολο εντολών), συνδέεται με δύο στοιχειώδεις, αλληλεξαρτώμενες και συνυπάρχουσες μορφές συμπεριφοράς της κοινωνικής και πολιτικής ζωής των ατόμων: την ικανότητα άσκησης της εξουσίας και υπακοής σ' αυτή. Μολονότι οι εν λόγω μορφές εκφράζουν δύο αντιτιθέμενες καταστάσεις, η ύπαρξη της μιας μορφής δεν είναι δυνατόν να αποκλείει την παρουσία της άλλης, εγείροντας

---

³⁹⁴Rüsen, J. (2014). «Engagement - Metahistorical Considerations on a Disputed Attitude in Historical Studies». *Historia*, 59 (2), p. 1-9.

³⁹⁵Στο ίδιο.

³⁹⁶Weber, M. (1968). *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*. New York: Bedminster Press, p. 212.

συγχρόνως διαφορετικές στάσεις από μέρους των κοινωνικών υποκειμένων. Η αντινομική και επαμφοτερίζουσα κάθε φορά για τα άτομα κοινωνική σχέση μεταξύ εξουσίας και υπακοής συναντάται και στην περίπτωση της ιστορικής σκέψης, καθώς τα ιστορικά γεγονότα και το πλαίσιο της μελέτης του παρελθόντος συμβάλλει στην κατανόηση της σχέσης αυτής.

δ) Στην πτυχή της ιστορικής κουλτούρας που συνυφαίνεται με την ηθική, η ιστορία ανάγεται σε ζήτημα αξιολογικών κρίσεων με κανονιστικό περιεχόμενο, καθοδηγούμενων από το κριτήριο του καλού και του κακού. Η δέσμευση των υποκειμένων απέναντι σε τέτοιου είδους ηθικές ιδέες ενισχύει και κρυσταλλώνει τα κανονιστικά πρότυπα συμπεριφοράς ή ερμηνείας στην ιστορική σκέψη, ενώ η εμπειρία του ιστορικού παρελθόντος αξιοποιείται ως μια πηγή άντλησης πληροφοριών για την αποτελεσματικότητα και την εφαρμογή των ηθικών κανόνων στην πράξη. Σε αυτή την προσέγγιση, συχνά καθίσταται εργαλειακή η αξιοποίηση των εμπειρικών στοιχείων του χθες, μιας και η αξιολόγησή τους με ηθικά κριτήρια περιορίζει το εύρος της κατανόησης και συρρικνώνει την πολυδιάστατη φύση τους, ανάγοντας τη χρήση τους σε απλό μέσο για την κατάδειξη της εγκυρότητας των ηθικών κανόνων. Πέραν τούτου, ένας ηθικοκρατικός προσανατολισμός απέναντι στην ιστορία, προσδίδει στις πολιτικές στάσεις των υποκειμένων μοραλιστική μορφή, γεγονός που λειτουργεί ανασχετικά απέναντι στη συνειδητοποίηση της βαρύτητας της πολιτικής και της διαφοράς της από την ηθική³⁹⁷. Ειδικότερα, η ηθική στην ιστορία προσλαμβάνει εξωτερική μορφή, όταν οι αξίες του παρόντος χρησιμοποιούνται απ' τα άτομα αναχρονιστικά για να διατυπώσουν κρίσεις για τα παρελθοντικά γεγονότα και τις πράξεις, τις δυστυχίες, τα επιτεύγματα ή τα λάθη των πρωταγωνιστών τους.. Το γερμανικό έθνος μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και η ενοχική αυτοκριτική απέναντι στο ναζιστικό παρελθόν συνιστά χαρακτηριστικό παράδειγμα εσωτερικής σχέσης με την ιστορία, όπως επίσης και η σχεδόν ανέναη επίκληση των Ελλήνων στους θριάμβους και την πολιτιστική κληρονομιά του ένδοξου αρχαιοελληνικού παρελθόντος. Η ανάπτυξη εσωτερικής σχέσης με το παρελθόν δημιουργεί στις κοινωνίες ή τα άτομα του παρόντος σκέψεις περί αισθήματος ηθικής και ιστορικής ευθύνης (historical responsibility), παρόλο που μπορεί να υφίσταται χρονική απόσταση από τα γεγονότα αυτά ή τις πράξεις των ιστορικών υποκειμένων, καθώς και απουσία άμεσης ή έμμεσης συνεισφοράς ή εμπλοκής στην πραγμάτωσή τους. Πρόκειται επί της ουσίας για μια τάση οικειοποίησης του παρελθόντος από τα άτομα του παρόντος με ψυχαναλυτικές προεκτάσεις, που ξεπερνά τα όρια που θέτει ο χρόνος και προσδιορίζει σε σημαντικό βαθμό τη διαγενεακή υποκειμενικότητα, τις διαγενεακές σχέσεις και τις αντιλήψεις που τις συνδέουν. Η ταύτιση στο παρόν άλλοτε με τα

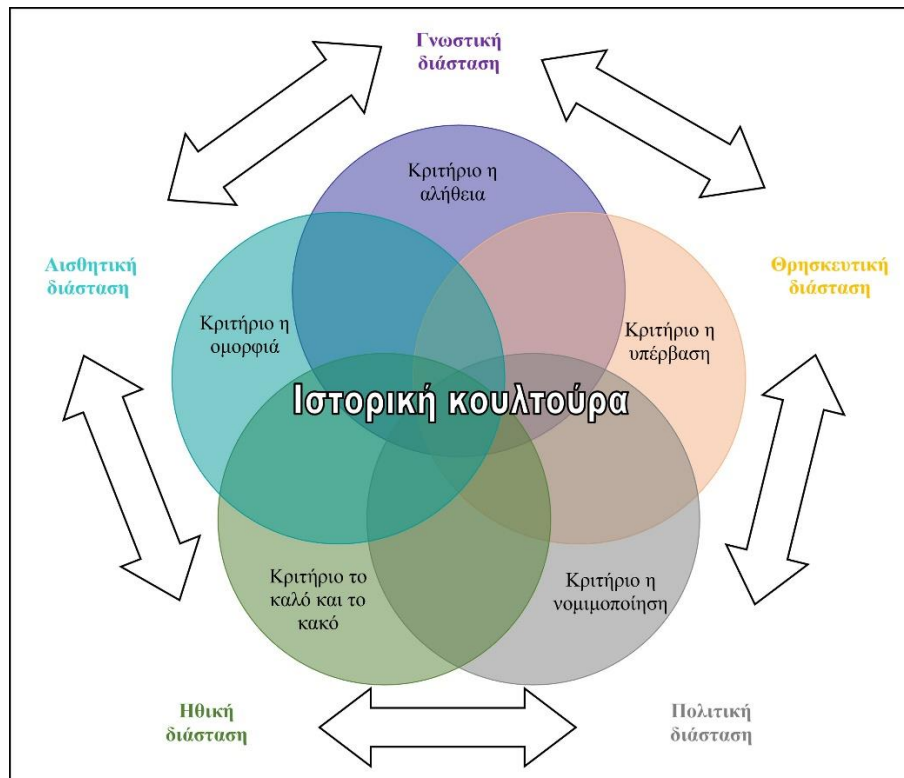
---

³⁹⁷Rüsen, J. (2014), *ό.π.*

θύματα ή τους θύτες του παρελθόντος και άλλοτε με τους νικητές ή τους ηττημένους προσδίδει στην ιστορική ταυτότητα των ατόμων το επιζητούμενο ηθικό πλεονέκτημα (μέσω της ιστορικής δέσμευσης) ή την απαιτούμενη ηθική απόσταση από «σκοτεινές» ιστορικές πτυχές, προκειμένου κατ' αυτόν τον τρόπο να ενισχυθεί η ταυτότητα και να δημιουργηθεί θετική αίσθηση ως προς αυτή. Η ηθική, ως κυρίαρχο στοιχείο στη σχέση με το παρελθόν, συναντάται κυρίως στις ερμηνείες της ιστορίας που συνυφαίνονται με τον παραδειγματικό τύπο ιστορικής συνείδησης.

ε) Η θρησκευτική διάσταση της ιστορικής κουλτούρας είναι διαποτισμένη από το υπερβατικό στοιχείο. Το κριτήριο προσδιορισμού στη διάσταση αυτή είναι η ανθρώπινη λύτρωση και η χειραφέτηση των ανθρώπινων υποκειμένων από την ίδια τους τη θνητότητα, τον πόνο ή κάθε άλλη αρνητική εμπειρία. Η ιστορία αξιοποιείται για την αναγωγή της πίστης στους ανώτερους παράγοντες κατά τον προσανατολισμό των ατόμων στην καθημερινή πρακτική ζωή, ενώ παράλληλα εισάγεται στις ιστορικές ερμηνείες και στην εμπειρία του παρελθόντος η έννοια του «ιερού». Τα ιστορικά γεγονότα προβάλλονται στο παρόν μέσα από τον διαθλαστικό φακό ενός υπερβατικού και εκτεινόμενου πέραν της κοσμικής σφαίρας νοήματος, τέτοιου ώστε να μοιάζει σχεδόν απόκοσμο ή αποκαλυπτικό. Ένα ιστορικό νόημα με τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά αποκτά πνευματική ποιότητα χάριν της οποίας ο ανθρώπινος νους ξεπερνά τα όρια του κοινότυπου κοσμικού τρόπου νοηματοδότησης, συμπληρώνοντάς τον με την πληρότητα και την απολυτότητα που πηγάζει από την υπερβατική θεώρηση του κοσμικού στοιχείου ή τη θεοκρατική αντιμετώπιση και ερμηνεία της εμπειρίας του παρελθόντος. Ωστόσο, η ενδεχόμενη κυριαρχία της θρησκευτικής διάστασης στην ιστορική σκέψη μπορεί να καταστήσει μονόπλευρη την ερμηνεία των ιστορικών φαινομένων στο παρόν ή να οδηγήσει σε δογματική προσέγγιση της ιστορικής γνώσης, θέτοντας συγχρόνως περιορισμούς στην αναπαράστασή της.

Σχήμα 5: Οι διαστάσεις της ιστορικής κουλτούρας και τα κριτήρια του ιστορικού νοήματος με βάση τη θεωρία του Jörn Rüsen

Όπως αναφέρει ο Rüsen, όλες οι παραπάνω διαστάσεις της ιστορικής κουλτούρας, αν και διέπονται από εσωτερική, σύνθετη και δυναμική σχέση συνάφειας, έρχονται συχνά σε αντίθεση μεταξύ τους, χωρίς ωστόσο τα κριτήρια που προσδιορίζουν το ιστορικό τους νόημα να συγκρούονται σε τέτοιο βαθμό που να οδηγεί στην αλληλοαναιρέσή τους. Σε αρκετές περιπτώσεις, η συνύπαρξη των ετερογενών κριτηρίων του ιστορικού νοήματος προσλαμβάνει τον χαρακτήρα αμοιβαίας εξάρτησης. Ακόμα όμως κι όταν συμβαίνει κάτι τέτοιο, στην πράξη διαπιστώνεται ότι η ιστορική κουλτούρα υιοθετεί ένα μοντέλο ιεραρχικής σχέσης απέναντι στα κριτήρια νοηματοδότησης του παρελθόντος, γεγονός που επηρεάζει όχι μόνο τις ιστορικές ερμηνείες, αλλά και τον προσανατολισμό της ίδιας της ιστορικής σκέψης. Ωστόσο, είναι γεγονός ότι όλες οι διαστάσεις της ιστορικής κουλτούρας διαθέτουν και επιτελούν τον δικό τους ξεχωριστό ρόλο στην ιστορία. Το πρόβλημα εντοπίζεται μόνο από τη στιγμή που η δέσμευση απέναντι σε συγκεκριμένο κριτήριο νοηματοδότησης του παρελθόντος θέτει περιορισμούς, εμποδίζει ή έρχεται σε αντίθεση με την ανάπτυξη της αίσθησης και της κατανόησης απέναντι στα άλλα κριτήρια του ιστορικού νοήματος, και κατ' επέκταση απέναντι στις υπόλοιπες διαστάσεις της ιστορικής κουλτούρας. Θεωρείται συνεπώς κομβικής σημασίας η συνύπαρξη και η δυνατότητα σύνδεσης αυτών των ετερογενών διαστάσεων. Η εν λόγω

αναγκαία συνθήκη εξυπηρετείται από την ικανότητα των κοινωνικών υποκειμένων να διαμορφώνουν το νόημα βασιζόμενα στην πολιτισμική ποιότητα που τους παρέχει η ανθρώπινη τους διάσταση. Αν ο πλουραλισμός με τον οποίο λαμβάνει χώρα το πολιτισμικό νόημα εκληφθεί ως ταυτόσημη και συνώνυμη εκδήλωση της συγκεκριμένης πολιτισμικής ικανότητας των ατόμων, τότε καταδεικνύεται συγχρόνως και η θεμελιώδης ανθρωπολογική αρχή πάνω στην οποία βασίζεται η ιστορική κουλτούρα. Αυτή τη βασική αρχή συνιστά, όπως επισημαίνει ο Rüsen, η έννοια της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, που προσδίδει νόημα στη ζωή όλων ανεξαιρέτως των υποκειμένων, υπερβαίνει κάθε είδους ετερογένεια στην κοινωνία και συνθέτει τις διαφορετικές διαστάσεις της ιστορικής κουλτούρας σε μια ενιαία και πλήρη ανθρώπινη διάσταση.

Για να πραγματοποιηθούν η σύνθεση και η μετουσίωση των πέντε διαστάσεων της ιστορικής κουλτούρας σε μια ενιαία και συμπαγή οντότητα, χρειάζεται να ληφθεί υπόψη, αφενός, η διάσταση της ανθρώπινης ύπαρξης και, αφετέρου, να ικανοποιηθούν αντιστοίχως πέντε βασικοί όροι σχετικά με τα κριτήρια του ιστορικού νοήματος. Ειδικότερα, θα πρέπει:

- α) Να αποδίδεται στα διαφορετικά κριτήρια σχετική αυτοτέλεια.
- β) Να υπάρχει αμοιβαία αναγνώριση μεταξύ των κριτηρίων του νοήματος, καθώς και δυνατότητα ενσωμάτωσής τους στα ερμηνευτικά επιτεύγματα της ιστορικής συνείδησης.
- γ) Να αναπτύσσεται και να εντάσσεται η λειτουργία των κριτηρίων στη διαδικασία προσανατολισμού που συντελείται στο πλαίσιο της κοινωνικής πραγματικότητας.
- δ) Να παρέχεται στα κριτήρια η δυνατότητα ελέγχου του εύρους τους κατά τις διαδικασίες προσανατολισμού και παραγωγής του ιστορικού νοήματος.
- ε) Να μπορούν τα διαφορετικά κριτήρια του νοήματος να εκφράζουν την κριτική τους απέναντι σε κάθε είδους χειραγώγηση ή υπερβολή.

Οι ιστορικές σπουδές, έχοντας ως στόχο μεταξύ άλλων τη διερεύνηση και την ανάδειξη των διαστάσεων της ιστορικής κουλτούρας, μπορούν να συνεισφέρουν σημαντικά προς την κατεύθυνση της κατανόησης όλων των στοιχείων που επηρεάζουν και κατευθύνουν την ιστορική σκέψη, διαμορφώνοντας συγχρόνως το πλαίσιο μέσω του οποίου βιώνεται αλλά και αναπαριστάται από τα άτομα και τις συλλογικότητες το παρελθόν στο παρόν. Ο προσανατολισμός των υποκειμένων, που βασίζεται στην αλληλεπίδρασή τους με την παρελθοντική εμπειρία, στον στοχασμό γύρω από έναν αστερισμό επιμέρους σχέσεων που την συνθέτουν και σε μια σειρά από νοητικές διεργασίες, μολονότι μπορεί να συντελείται με διαφορετικούς τρόπους και να προσλαμβάνει διαφορετικές μορφές, έχει στον πυρήνα του την ιστορική γνώση. Χωρίς αυτή, ο προσανατολισμός των κοινωνιών στην καθημερινή ζωή καθίσταται προβληματικός και η συγκρότηση της ιστορικής σκέψης ανέφικτη. Όντας βασικό

συστατικό της ιστορικής κουλτούρας και των διαφορετικών κριτηρίων του ιστορικού νοήματος που συνθέτουν τις διαστάσεις της, η γνώση που πηγάζει από το παρελθόν, συμβάλλει στην ανάγνωση της παροντικής πραγματικότητας και κινητοποιεί στην ανθρώπινη ύπαρξη νοητικές και συναισθηματικές λειτουργίες που μπορούν να οδηγήσουν με την κατάλληλη καλλιέργεια δεξιοτήτων τόσο στην ανάπτυξη συσχετισμών μεταξύ των χρονικών διαστάσεων όσο και στην απόκτηση κριτικής ικανότητας που χρησιμοποιείται για τον σκοπό του πολιτισμικού προσανατολισμού. Η ετερότητα που διέπει τους τρόπους που συντελείται ο τελευταίος αποτυπώνει τον πλουραλισμό στην ιστορική σκέψη, και κατ' επέκταση στην ιστορική κουλτούρα.

2.6. Από την ιστορία, στην ιστορική συνείδηση, την ιστορική κουλτούρα και την ιστορική ταυτότητα: Αναδεικνύοντας τις εννοιολογικές συνδέσεις

Αν θεωρηθεί πως η ιστορία είναι μια μορφή διαλόγου μεταξύ επιλεγμένων εμπειριών του παρελθόντος, αντιλήψεων του παρόντος και προσδοκιών του μέλλοντος, τότε καθίσταται κατανοητό πως πέραν της διασύνδεσης των χρονικών διαστάσεων η συγκεκριμένη διαλογική διαδικασία παράγει ένα ευρύ φάσμα γνωστικών και διανοητικών εξαγομένων που εξυπηρετούν τις ανάγκες προσανατολισμού των κοινωνιών, διαμορφώνουν δεξιότητες ή ικανότητες στα άτομα και δομούν ή αποκρυσταλλώνουν τις ταυτότητες. Ως αφηγηματική υποθετική κατασκευή και συζήτηση για το παρελθόν και όχι ως «φωτορεαλιστική απεικόνιση» και κατηγορηματικά πιστή αποτύπωση της παρελθοντικής εμπειρίας³⁹⁸, η ιστορία βασίζει τις ερμηνείες της, αναφορικά με τα ιστορικά φαινόμενα, στην εγκυρότητα των τεκμηρίων που επικαλείται, αλλά και στις οπτικές του παρόντος που τις διαπερνούν. Προκειμένου να φέρει στο προσκήνιο και να αναπαραστήσει ένα μέρος του παρελθόντος μέσω της ιστορικής αφήγησης, υιοθετεί κριτήρια και μεθόδους επιλογής, γεγονός που της προσδίδει τα χαρακτηριστικά ηθικής και πολιτικής πράξης η οποία (ανα)παράγει τη συμπερίληψη και τον αποκλεισμό³⁹⁹. Ο σκοπός της όμως δεν πρέπει να περιορίζεται στην απλή παράθεση μιας πλειάδας πράξεων ή γεγονότων που συνέβησαν. Αντιθέτως, οφείλει να στοχεύει στη συγκρότηση μιας «εύκαμπτης» γνωστικής και ερμηνευτικής δομής για το παρελθόν, ικανής να εξηγεί και να αντιμετωπίζει τις καταστάσεις ή τα προβλήματα των κοινωνιών του παρόντος, αξιοποιώντας παράλληλα τις δυνατότητες και τις ευκαιρίες του μέλλοντος⁴⁰⁰. Πρόκειται ως εκ

---

³⁹⁸ Jenkins, K. (1991). *Re-thinking History*. New York: Routledge, p. 6.

³⁹⁹ White, H. (1980). «The Value of Narrativity in the Representation of Reality». *Critical Inquiry*, 7(1), p. 5-27.

⁴⁰⁰ Borries, B.V. (2014), *ό.π.*

τούτου για ένα διανοητικό και κοινωνικό φαινόμενο, το οποίο συνυφαίνεται με μια θεμελιώδη έννοια για τις ιστορικές σπουδές: την ιστορική συνείδηση.

Η ιστορική συνείδηση αναφέρεται συγχρόνως στους τρόπους προσανατολισμού των ατόμων μέσα στον χρόνο, όπως επίσης και στο πώς δεσμεύονται από τα ιστορικά και πολιτισμικά πλαίσια τα οποία διαμορφώνουν την αίσθησή τους για τη χρονικότητα και τη συλλογική μνήμη⁴⁰¹. Αποτελεί καθοριστικό χαρακτηριστικό γνώρισμα του σύγχρονου ανθρώπου σχετιζόμενο με την υιοθέτηση κριτικής οπτικής απέναντι στο παρελθόν που απορρέει από την προσπάθειά του να κατανοήσει τις σχέσεις μεταξύ των τριών χρονικών διαστάσεων, αναγνωρίζοντας συγχρόνως ότι οι προκύπτουσες αντιλήψεις είναι ρευστές και ισχύουσες αποκλειστικά και μόνο σε συγκεκριμένο τόπο ή χρόνο⁴⁰². Για την ιστορική συνείδηση, η οποία δεν επεξεργάζεται μόνο ιστορικές έννοιες, γεγονότα, ιδέες ή ισχυρισμούς, αλλά και αξίες, αρχές, συμπεριφορές και πράξεις⁴⁰³, έχουν υλοποιηθεί (και εξακολουθούν να υλοποιούνται) σημαντικές μελέτες και προσεγγίσεις, χωρίς ωστόσο αυτές να την καθιστούν στην επιστημονική κοινότητα (αλλά και στο ευρύ κοινό) αρκετά σαφή και επαρκώς καθορισμένη. Δεδομένης της ψυχικής και υποκειμενικής της φύσης, είναι ιδιαίτερα προβληματικές η ανάλυση και η διασαφήνισή της. Σε θεωρητικό αλλά και πρακτικό επίπεδο, η σύνθετη έννοια της ιστορικής συνείδησης συνδέεται με ορισμένες άλλες παρόμοιες ή οικείες έννοιες όπως η ιστορική ταυτότητα, η ιστορική επάρκεια και η ιστορική κουλτούρα. Σύμφωνα με το θεωρητικό μοντέλο του von Borries⁴⁰⁴, οι προαναφερόμενες έννοιες εκλαμβάνονται ως διαστάσεις της ιστορικής συνείδησης, ενός όρου-κλειδί στην ιστορική παιδεία των κοινωνιών.

Η ιστορική κουλτούρα, ως διάσταση της ιστορικής συνείδησης, αφορά τον τρόπο που παράγεται, αναπαριστάται, καταναλώνεται και «επικοινωνείται» η ιστορία σε μια κοινωνία. Από τη φύση της παρέχει στα άτομα ένα σύνολο ποικίλων και πλουραλιστικών προσεγγίσεων για το παρελθόν, εμπορούμενων από την ιδιότητα να αποτυπώνουν το ευρύ φάσμα των εκδηλώσεων της ιστορικής συνείδησης. Περιλαμβάνει όλες τις αναφορές στις εμπειρίες των πεπερασμένων ιστορικών φαινομένων και πράξεων, οι οποίες είναι διαθέσιμες σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο όπως στα κειμήλια ή στα αντικείμενα του παρελθόντος, στα

---

⁴⁰¹Clark, A., Peck, L.C. (2018). «Historical Consciousness: Theory and Practice». In: Clark, A., Peck, L.C. (eds.), *Contemplating Historical Consciousness: Notes from the Field*. New York: Berghahn Books, p. 6.

⁴⁰²Anderson, S. B. (2017). *The Stories Nations Tell: Historical Consciousness and the Construction of National Identity at the Canadian Museum for Human Rights* (Doctoral dissertation, Vancouver: University of British Columbia), p. 66. Ανακτήθηκε στις 19-12-2018 από <https://open.library.ubc.ca/collections/ubctheses/24/items/1.0343259>.

⁴⁰³Karlsson, K.G. (2003). «The Holocaust as a Problem of Historical Culture». In: Karlsson, K.G., Zander, U. (eds.), *Echoes of the Holocaust: Historical Cultures in Contemporary Europe*. Lund: Nordic Academic Press, p. 43.

⁴⁰⁴Borries, B.V. (2014), *ό.π.*

τελετουργικά, στα ήθη και τα έθιμα, καθώς και σε κάθε είδους αφηγηματική συνεισφορά που οργανώνει χρονολογικά ένα σύνολο γεγονότων σε μια μεστή νοήματος πλοκή, ικανή να συμβάλει στην κατανόηση του παρελθόντος και του παροντικού κόσμου⁴⁰⁵. Πέραν τούτων, στην ιστορική κουλτούρα εντάσσονται τόσο το σύνολο των δικτύων παραγωγής της ιστορικής γνώσης και οι συγκροτούμενες αναπαραστάσεις της παρελθοντικής πραγματικότητας⁴⁰⁶ όσο και όλες οι δραστηριότητες που σχετίζονται με την επεξεργασία της. Το σχολείο, οι πολιτιστικοί οργανισμοί, ο κινηματογράφος, τα μουσεία, τα μνημεία, τα ΜΜΕ, η επιστημονική κοινότητα, όπως επίσης και οι συζητήσεις που λαμβάνουν χώρα στον δημόσιο χώρο συγκαταλέγονται στο φάσμα των φορέων παραγωγής και διάχυσης μορφών ιστορικής κουλτούρας που επιδρούν καταλυτικά στη διαμόρφωση της ιστορικής συνείδησης. Στη διαδικασία αυτή θεωρείται εξίσου σημαντική και η συμβολή των συλλογικών υποκειμένων. Εκτός από δέκτες και καταναλωτές της παραγόμενης ιστορικής γνώσης και των ιστορικών αναπαραστάσεων, συνιστούν συγχρόνως και παραγωγούς, αφού συμμετέχουν στη συγκρότηση μορφών της ιστορικής κουλτούρας ακόμα και με τον πιο στοιχειώδη τρόπο που μπορεί αυτός να αφορά την πραγμάτευση ιστορικών ζητημάτων ή την ανάπτυξη δραστηριοτήτων ιστορικού χαρακτήρα σε επίπεδο οικογενειακής ζωής και κοινωνικών σχέσεων με τον στενό ή ευρύτερο περίγυρο. Μέσω των διαπροσωπικών σχέσεων, των συζητήσεων ή των πρακτικών διασύνδεσης με παρελθοντικές εμπειρίες ή γεγονότα (π.χ. διατήρηση οικογενειακού άλμπουμ φωτογραφιών, οικογενειακών κειμηλίων, ημερολογίων ή χειρογράφων με σημασία για την ιστορία της οικογένειας ή του τόπου, συλλογή νομισμάτων, γραμματοσήμων, διάσωση και μεταβίβαση προφορικών ιστοριών από γενιά σε γενιά κ.λπ.), τα άτομα βιώνουν και επιχειρούν να ανασυστήσουν με διάφορους τρόπους το παρελθόν στην παροντική πραγματικότητα, στηριζόμενα, για να το επιτύχουν, στο δομικό και καθοδηγητικό στοιχείο της ιστορικής τους συνείδησης.

Η ιστορική επάρκεια αναφέρεται στο πώς ένα άτομο ή μια ομάδα ατόμων διαμορφώνουν με τις κατάλληλες διεργασίες στο παρόν τη δράση τους σε σχέση με το παρελθόν, χρησιμοποιώντας την ιστορία ως αφήγηση αυτού που συμβαίνει στην παροντική πραγματικότητα και εκείνου που πρόκειται να συμβεί⁴⁰⁷. Προσδιορίζεται από την ετοιμότητα, τη δυνατότητα, την επιθυμία, καθώς και τη βούληση του κοινωνικού υποκειμένου να

---

⁴⁰⁵Heuman, J. (2015). *The Holocaust and French Historical Culture, 1945-1965*. Hampshire: Palgrave Macmillan, p. 10.

⁴⁰⁶Nordgren, K. (2016). «How to Do Things With History: Use of History as a Link Between Historical Consciousness and Historical Culture». *Theory & Research in Social Education*, 44 (4), p. 481.

⁴⁰⁷Braslavsky, C., Borges, C., Souto Simão, M., Truong, N. (2007). «Historical Competence as a Key to Promote Democracy». In: Benavot, A., Braslavsky, C., Truong, N. (eds.), *School Knowledge in Comparative and Historical Perspective: Changing Curricula in Primary and Secondary Education*. Dordrecht: Springer, p. 90.

αντιμετωπίζει και να διαχειρίζεται την ιστορική γνώση και τις αναπαραστάσεις του παρελθόντος, δηλαδή τα θεμελιώδη στοιχεία της ιστορικής κουλτούρας, στην προσωπική, πολιτική και επαγγελματική του ζωή. Δεν πρόκειται για μια δύναμη των υποκειμένων που συνυφαίνεται αποκλειστικά και μόνο με τη γνώση, αλλά για μια ευρύτερη διανοητική προσέγγιση του παρελθόντος στην οποία εμπλέκονται και επιπρόσθετα στοιχεία, όπως η αισθητική, η ηθική, τα κίνητρα, οι φαντασιώσεις, οι μυθοπλασίες, οι παρορμήσεις κ.ά. Ως προς την ιστορική επάρκεια διακρίνονται ποικίλα επίπεδα. Στην περίπτωση μιας ιστορικής επάρκειας μέσου βαθμού, το άτομο έχει την ικανότητα χειρισμού της ιστορίας με συμβατικό τρόπο, όπως συμβαίνει στο πλαίσιο της δράσης του ως μέλους ενός έθνους, μιας ομάδας, μιας υποκουλτούρας, ενός κοινωνικού ρεύματος με πολιτιστικά, πολιτικά, θρησκευτικά ή ιστορικά χαρακτηριστικά κ.λπ. Σε χαμηλότερης κλίμακας ιστορική επάρκεια, εντοπίζεται μια μη συμβατική και ελλειμματική αντιμετώπιση και διαχείριση της ιστορίας, ενώ, αντιθέτως, στην ιστορική επάρκεια ενός υψηλού επιπέδου τα άτομα στοχάζονται με κριτικό τρόπο το ιστορικό παρελθόν, προβαίνοντας όπου και όποτε κρίνουν απαραίτητο στις αναγκαίες αναθεωρητικές παρεμβάσεις στο πεδίο των κανονιστικών και συμβατικών χρήσεων ή ερμηνευτικών σχημάτων της ιστορίας⁴⁰⁸. Οι διαφορετικοί βαθμοί της επάρκειας πραγμάτευσης του ιστορικού παρελθόντος που εντοπίζονται στα άτομα καταδεικνύουν, αφενός, την ετερομορφία της ιστορικής συνείδησης και, αφετέρου, την ποιότητα ή την ελλειμματικότητα της ιστορικής τους σκέψης, γεγονός που επηρεάζει σημαντικά τον τρόπο που ερμηνεύουν, βιώνουν και χρησιμοποιούν την ιστορία στην καθημερινή τους ζωή. Εν προκειμένω, επηρεάζεται η ίδια η ιστορική τους κουλτούρα και οι διαδικασίες που διαμορφώνεται. Από το γεγονός αυτό, γίνεται κατανοητό πως η ιστορική επάρκεια, την οποία συνθέτουν επιμέρους ιστορικές ικανότητες, καθορίζεται από τα χαρακτηριστικά της ιστορικής συνείδησης, τις ψυχικές και διανοητικές της αρετές, τις συμβάσεις ή τις παθογένειες του κοινωνικού πλαισίου (κυρίως εκείνου της ιστορικής εκπαίδευσης) εντός των ορίων του οποίου καλλιεργείται. Σε συνάρτηση με αυτά δομείται και η ιστορική ταυτότητα, ως αναγκαιότητα των συλλογικοτήτων να αυτοπροσδιορίζονται μέσα στον χρόνο και στον χώρο, έλκοντας τα απαραίτητα ερείσματα από το παρελθόν για την αντιμετώπιση των προκλήσεων του παρόντος και των επερχόμενων αλλαγών του μέλλοντος.

Η ιστορική ταυτότητα, ατομική ή συλλογική, συνδέεται με τον αυτοπροσδιορισμό των ατόμων στην ιστορία. Η διαμόρφωσή της και η απεικόνισή της στο πεδίο της ιστορίας συντελούνται με την αξιοποίηση των γνωρισμάτων του εαυτού και με τη συμβολή του Άλλου,

---

⁴⁰⁸Borries, B.V. (2014), *ό.π.*

ο οποίος λειτουργεί για το άτομο ή τις ομάδες περισσότερο σαν ένας καθρέπτης αντανάκλασης και συνειδητοποίησης συνάμα των ιδιαίτερων ψυχικών και πολιτισμικών τους χαρακτηριστικών (προβολικά και επινοημένα και όχι ουσιοκρατικά), όπως επίσης και των στοιχείων αμοιβαιότητας ή και διαφοροποίησης σε σχέση με τον κατά καιρούς Άλλο, αφού και η ετερότητα έχει τη δική της ιστορικότητα. Συνεπώς, η διαδικασία της συγκρότησης της ιστορικής ταυτότητας απαιτεί τόσο την ταυτοποίηση όσο και τη διαφοροποίηση ή τη χάραξη ορίων⁴⁰⁹. Η ταυτότητα χρησιμοποιείται σε δύο επίπεδα που συνυπάρχουν και συνδέονται μεταξύ τους: το συλλογικό και το ατομικό. Σε συλλογικό επίπεδο, αναφέρεται σε ένα σύνολο ατόμων που σχετίζονται μεταξύ τους στη βάση ενός κοινού και θεμελιώδους ιστορικο-πολιτισμικού γνωρίσματος, με την ιδιότητα του μέλους να καθορίζεται από έναν βασικό κορμό συμπεφωνημένων και καθολικά αποδεκτών κανόνων. Σε ατομικό επίπεδο, η ταυτότητα συνιστά ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό στοιχείο που τροφοδοτεί το άτομο με ξεχωριστή υπερηφάνεια ή με ένα φάσμα απότοκων κοινωνικών οπτικών λιγότερο ή περισσότερο αμετάβλητων⁴¹⁰. Σε μια κοινωνία, οι συλλογικότητες είναι πολλαπλές, κάτι που αποτυπώνεται και στις ταυτότητές τους. Τα άτομα γίνονται φορείς και εκφραστές ενός φάσματος πολλών και διαφορετικών συλλογικών ταυτοτήτων και όχι μόνο κοινοί εκείνης που αφορά τον εθνικό τους προσδιορισμό. Κοινός παρονομαστής όλων των πλουραλιστικών και ταυτόχρονα συνυπαρχουσών στο ίδιο άτομο εκδοχών προσδιορισμού και αυτοαναφοράς είναι η αναπόδραστη ιστορικότητα των ταυτοτήτων, καθώς η θεμελίωση, η διατήρηση και η επαναδιαπραγματεύσή τους σχετίζονται τόσο με τις παρελθοντικές εμπειρίες όσο και με τις προσδοκίες για το μέλλον. Η αλληλεπίδραση των παροντικών κοινωνιών σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο με την ιστορία καθιστά τη δεύτερη πρωταρχική δομή στις διαδικασίες κατανόησης του εαυτού των υποκειμένων, του κόσμου και των αλλαγών που συμβαίνουν μέσα στον χρόνο. Από την αναπόφευκτη εμπλοκή τους με το παρελθόν⁴¹¹ οι άνθρωποι καλλιεργούν την ιστορική τους συνείδηση, συγκροτούν την ιστορική τους κουλτούρα, αποκτούν ιστορική σκέψη και ορίζουν την ταυτότητά τους και τη μνήμη. Όλα τα παραπάνω εκδηλώνονται στο πεδίο της ζωής με αφηγηματικό τρόπο, γεγονός που αναδεικνύει την αφηγηματική δομή τόσο

---

⁴⁰⁹Straub, J. (eds.) (2005), *ό.π.*, p. 64-65.

⁴¹⁰Fearon, J. D. (1999). *What Is Identity (As We Now Use the Word)?*. California: Stanford University. Ανακτήθηκε στις 10-10-2020 από <http://www.stanford.edu/~jfearon/papers/iden1v2.pdf>.

⁴¹¹Μαμούρα, Μ. (2016). «Οι ποικίλες αναπαραστάσεις για το παρελθόν σε ποιο βαθμό καθορίζουν τις διδακτικές αποφάσεις των καθηγητών της ιστορίας;». Εισήγηση στο συνέδριο *Ο Αλέξανδρος Δελμούζος και το σχολείο της εποχής μας: Εκσυγχρονισμός του Εκπαιδευτικού Έργου – Σύγχρονες Διδακτικές Προσεγγίσεις*, Αμφισσα (12-14 Φεβρουαρίου). Ανακτήθηκε στις 10-01-2019 από <http://www.dimosdelfon.gr/attachments/article/1915/9.%CE%95%CE%B9%CF%83%CE%AE%CE%B3%CE%B7%CF%83%CE%B7%20%CE%9C.%20%CE%9C%CE%B1%CE%BC%CE%BF%CF%8D%CF%81%CE%B1.pdf>.

σε μέσο αναπαράστασης και οργάνωσης του κατακερματισμένου παρελθόντος όσο και σε πρωταρχικής σημασίας φορέα που ενσαρκώνει μια σειρά από διανοητικά, ψυχικά και ταυτοτικά γνωρίσματα του ανθρώπου. Αν λάβει κανείς υπόψη του το γεγονός ότι, απ' τη μία, το παρελθόν δεν αποτελεί απλώς κάτι χρονικά μακρινό που υπάρχει και περιμένει να αποκαλυφθεί ή να αναδυθεί στο παρόν και, απ' την άλλη, ότι συνιστά ένα σύνολο γεγονότων και ανθρώπινων δράσεων που υπόκειται σε συνεχείς διεργασίες επαναδιαπραγμάτευσης και ερμηνευτικών αλλαγών, τότε γίνεται σαφές πως η ταυτότητα δεν θα πρέπει να συλλαμβάνεται με οιονεί όρους ανασκαφικής στρωματογραφίας ή παλίμνηστου ή με όρους μιας οντολογικά προσδιορισμένης προγονικής κληρονομιάς, αλλά, αντιθέτως, θα πρέπει να αντιμετωπίζεται ως δημιουργική σύνθεση και αναδιήγηση του ατομικού και ιστορικού παρελθόντος που παρέχει τη δυνατότητα της επιλογής και της ενδεχόμενης διαφοροποίησης απέναντι σε αμετάκλητες ή παγιωμένες συμβάσεις προσδιορισμού. Η ταυτότητα, ως εκ τούτου, όπως άλλωστε και η ιστορική συνείδηση, δεν μπορούν να εμφορούνται από το στοιχείο του τετελεσμένου ούτε και να χρησιμοποιούνται ως έννοιες για την υποδήλωση της μακροχρόνιας διασφάλισης μιας ουσίας που απειλείται. Αντιθέτως, σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο η ταυτότητα θα πρέπει να νοείται ως ευέλικτη και δυναμικά μεταβαλλόμενη στον χρόνο.. Βέβαια, κάτι τέτοιο δεν σημαίνει ότι η ταυτότητα οφείλει να θέσει με ρητό, απαράγραπτο και επιτόλαιο τρόπο στον πυρήνα της την αλλαγή, δίκην επιτακτικής υποχρέωσης. Σε αυτή την περίπτωση, θα καταστεί προϊόν ακατάσχετου σχετικισμού και δεκανίκι συγκεκριμένων ριζοσπαστικών ιδεολογιών για την αποδόμηση οποιασδήποτε τεκμηριωμένης ταυτοτικής σχέσης με τις παρελθούσες κοινωνίες. Η ταυτότητα, συνεπώς, δεν πρέπει να νοείται πλέον ως συνώνυμο του δέρματος που δεν αλλάζει⁴¹², αλλά σαν ένδυμα που επιλέγεται και δύναται να υποστεί τη μεταποίηση, ανάλογα με τις ουσιαστικές ανάγκες των κοινωνιών και όχι σε συνάρτηση με επιβαλλόμενες πολιτικές ή σκοπιμότητες.

Αν καταστεί αποδεκτό ότι η ιστορική συνείδηση αποτυπώνεται στην αφηγηματική δομή της ταυτότητας, τότε αυτό συνεπάγεται κάθε φορά και μια ενδεχομένως διαφορετική, αλλά οπωσδήποτε κριτική, ανάγνωση του παρελθόντος μέσω της ιστορίας. Από τη συγκεκριμένη κάθε φορά ανάγνωση και την ερμηνευτική προσέγγιση του παρελθόντος, καταδεικνύονται οι αντιλήψεις και τα χαρακτηριστικά της ταυτότητας των κοινωνιών. Οι εν λόγω διαδικασίες, σε επίπεδο καθημερινής ζωής, συντελούνται με τη συμμετοχή των ατόμων σε ένα ευρύ πλαίσιο δια-πραγμάτευσης του παρελθόντος που καθορίζει και δομεί την ιστορική τους κουλτούρα.

---

⁴¹²Τζιόβας, Δ. (2011). «Η ανάδυση των ταυτοτήτων». *Το Βήμα*, έντυπη έκδοση, 6 Νοεμβρίου 2011.

Η αίσθηση της μεταβολής και της αλλαγής των κοινωνιών στον χρόνο είναι εν τέλει το στοιχείο που δημιουργεί την ιστορική συνείδηση, ενισχύει την ιστορική επάρκεια και τις ιστορικές ικανότητες, διαμορφώνει τις ταυτότητες και αυξάνει το ενδιαφέρον των ατόμων για εμπλοκή στις διαδικασίες παραγωγής και διάχυσης της ιστορικής κουλτούρας. Μολονότι οι τρεις διαστάσεις της ιστορικής συνείδησης συμπλέουν και διαπλέκονται μεταξύ τους, θα πρέπει ωστόσο να αναγνωριστεί και να γίνει κατανοητή η διακριτή τους λειτουργία σε έναν κόσμο δυναμικά μεταβαλλόμενο. Όταν, για παράδειγμα, κάποιο κοινωνικό υποκείμενο παρακολουθεί μια κινηματογραφική ταινία ιστορικού περιεχομένου, ένα τηλεοπτικό ντοκιμαντέρ ή μια επετειακή εκδήλωση με ιστορικές αναφορές, συμμετέχει στην ιστορική κουλτούρα και μπορεί να καταφύγει στην ιστορική του επάρκεια για να ασκήσει κριτική ή να αποδεχθεί αυτά με τα οποία αλληλεπιδρά, αντικατοπτρίζοντας εμμέσως πλην σαφώς την ιστορική του ταυτότητα, την ιδεολογία του και το αξιακό του σύστημα. Εάν κάποιος επιθυμεί να προσεγγίσει ένα ιστορικό ζήτημα, όπως π.χ. την ελληνική Επανάσταση ή την περίοδο του Εμφυλίου Πολέμου στην Ελλάδα, χρειάζεται να επικαλύψει και τις τρεις διαστάσεις. Αυτό μπορεί να πραγματοποιηθεί με τη συμμετοχή του ατόμου σε διάφορες μορφές ιστορικής κουλτούρας, από τα επιστημονικά εγχειρίδια και τα συνέδρια ιστορίας, μέχρι τις εκθέσεις μουσείων, τις εκδηλώσεις κοινοτήτων μνήμης και τις επισκέψεις σε μνημεία ή τόπους μνήμης. Βάσει των ιστορικών ικανοτήτων και του βαθμού ιστορικής επάρκειας, πραγματοποιούνται η ανάλυση και η επεξεργασία των ιστορικών στοιχείων. Από τις συγκεκριμένες διανοητικές διεργασίες επιβεβαιώνεται, αλλάζει ή διευρύνεται η ιστορική ταυτότητα, παγιώνονται ή μεταβάλλονται οι αντιλήψεις και οι πολιτικές απόψεις και επικυρώνονται ή τροποποιούνται οι αποφάσεις για το μέλλον.

Όπως προκύπτει, η ιστορική συνείδηση δεν αντικαθίσταται από τις άλλες τρεις βασικές έννοιες ούτε και η σχέση της μ' αυτές ορίζεται με ανταγωνιστικά κριτήρια. Απεναντίας, οι λειτουργίες που επιτελούν η ιστορική κουλτούρα, η ιστορική επάρκεια και η ιστορική ταυτότητα, συνδράμουν προς την κατεύθυνση της συγκρότησης, της διαφοροποίησης και της καλλιέργειας της ιστορικής συνείδησης με τον πληρέστερο εφικτό τρόπο. Δεδομένου του επικουρικού και ταυτόχρονα κρίσιμου ρόλου των τριών εννοιών αναφορικά με την ιστορική συνείδηση, του κρίσιμότερου ίσως διακυβεύματος της ιστορικής παιδείας μέσα από το οποίο διέρχεται η προοπτική απόκτησης ιστορικής σκέψης και η κατανόηση της χρονικότητας και του κόσμου, επιχειρείται σε αυτή τη διατριβή μια εμπειρική διερεύνησή τους με ποσοτικά και ποιοτικά εργαλεία. Από την ερευνητική τους αποτύπωση μπορούν να αναδειχθούν και να χαρτογραφηθούν τόσο οι επιμέρους πτυχές και οι λειτουργίες των εννοιών, όσο και το πλέγμα των συνδέσεών τους με την ιστορική συνείδηση, η οποία καθρεφτίζεται μέσα από τις

αφηγήσεις που χρησιμοποιούν τα άτομα προκειμένου να κατανοήσουν τους πολύπλοκους δεσμούς μεταξύ των εμπειριών του παρελθόντος και του σύγχρονου ραγδαία εξελισσόμενου και ρευστού κόσμου⁴¹³.

2.7. Οι χρήσεις της ιστορίας και οι σχέσεις τους με την ιστορική συνείδηση και την ιστορική κουλτούρα

Η ιστορία είναι ένα σημαντικό αλλά συνάμα εύθραυστο και ενίοτε «επικίνδυνο» αντικείμενο. Ένας από τους βασικούς λόγους που τη χρησιμοποιούν οι άνθρωποι απαντά στην ανάγκη τους να κατανοούν τους εαυτούς τους και τους άλλους. Πέραν αυτού, όντας καθοριστική για την αποκωδικοποίηση του κόσμου και των κοινωνικών σχέσεων, μπορεί να καταστεί συναρπαστική, ακόμα και διασκεδαστική για το ευρύ κοινό⁴¹⁴. Η χρήση της, που συνυφαίνεται με πολλές και διαφορετικές εκφάνσεις της ιστορικής κουλτούρας, έχει ιδιαίτερη βαρύτητα για την καθημερινή ζωή του παρόντος, κινητοποιώντας τα κοινωνικά υποκείμενα προκειμένου να πραγματώσουν επιτυχώς τους παροντικούς ή μελλοντικούς σκοπούς τους, να ικανοποιήσουν ατομικές ή συλλογικές αναγκαιότητες, να καλλιεργήσουν την ιστορική τους συνείδηση, να συγκροτήσουν επιχειρήματα, ερμηνείες, ταυτοτικές σχέσεις και δυνάμεις συνοχής, καθώς και συνθήκες που ευνοούν τη συμφιλίωση, την ενσυναίσθηση, τον υπερκερασμό των αντιπαλοτήτων του παρελθόντος και την προσήλωση στις δημοκρατικές αξίες.

Όμως, στην αντίπερα όχθη συναντά κάποιος και την κατάχρηση της ιστορίας⁴¹⁵, η οποία είναι απεριόριστη ως προς την ποικιλία, το εύρος και τον βαθμό που συμβαίνει. Στην περίπτωση αυτή χρησιμοποιείται με εργαλειακό τρόπο για τη συγκρότηση ή την ενίσχυση ιδεολογικών δομών (πολλές φορές ακραίων), ακόμα και για την παραγωγή προπαγανδιστικού λόγου (συνήθως από κέντρα εξουσίας), με σκοπό την ενίσχυση του εθνοκεντρισμού, την

---

⁴¹³Duquette, C. (2015). «Relating Historical Consciousness to Historical Thinking Through Assessment». In: Seixas, P., Ercikan, K. (eds.), *ό.π.*, p. 53.

⁴¹⁴Macmillan, M. (2010). *The Uses and Abuses of History*. London: Profile Books, p. xi-xii, 53.

⁴¹⁵Ο De Baets υποστηρίζει πως αυτή που μπορεί να υποστεί κατάχρηση είναι η ιστορία και όχι αυτό καθαυτό το παρελθόν. Πραγματοποιεί μάλιστα μια διάκριση μεταξύ της *ανεύθυνης χρήσης* και της *κατάχρησης* της ιστορίας. Η μεν πρώτη αφορά μια κατάσταση μεροληπτικής είτε παραπλανητικής είτε αμελούς χρήσης της ιστορίας, ενώ η δεύτερη χαρακτηρίζεται από την πρόθεσή της να εξαπατήσει. Αν και όλες οι καταχρήσεις της ιστορίας είναι ανεύθυνες, αντιθέτως οι ανεύθυνες χρήσεις της ιστορίας δεν συνιστούν όλες καταχρήσεις της ιστορίας. Όπως γίνεται αντιληπτό, η βασική διαφοροποίηση μεταξύ κατάχρησης και ανεύθυνης χρήσης της ιστορίας έγκειται στο επίπεδο της πρόθεσης. Βλ. De Baets, A. (2013). «A Theory of the Abuse of History». *Revista Brasileira de História*, 33 (65), p. 17-60. Ανακτήθηκε στις 15-01-2021 από <https://doi.org/10.1590/S0102-01882013000100002>.

άσκηση επιρροής στον στοχασμό της κοινωνίας, την καλλιέργεια συγκεκριμένης και συχνά μονολιθικής εικόνας για το παρελθόν, τη δημιουργία στερεοτύπων σε βάρος μειοψηφιών ή τη νομιμοποίηση επιλογών επιβολής απέναντι σε κάθε είδους ετερότητα, είτε αυτή έχει ατομικό είτε συλλογικό χαρακτήρα. Σε μια τέτοια περίπτωση, η ιστορία κακοφορμίζει τις ανθρώπινες σχέσεις και τις υπονομεύει, καθιστώντας την προοπτική της συμφιλίωσης, της κατανόησης και του αμοιβαίου σεβασμού μεταξύ των ατόμων και των κοινωνιών δυσεπίτευκτους στόχους, αν όχι ουτοπικούς και ρομαντικούς. Η Macmillan σημειώνει πως ακόμα και οι ένδοξες αφηγήσεις ή τα λάθη του παρελθόντος, που συνιστούν χρήσιμα εργαλεία στο παρόν, συχνά καταλήγουν να επωμίζονται το κόστος της κατάχρησης της ιστορίας, η οποία συντελείται όταν οι άνθρωποι προσπαθούν να αγνοήσουν ή να αποκρύψουν εσκεμμένα ιστορικά στοιχεία τα οποία μπορούν να θέσουν υπό αμφισβήτηση την υιοθετούμενη ή προτιμώμενη οπτική τους για το παρελθόν⁴¹⁶.

Ο Nietzsche⁴¹⁷, αναφερόμενος στη χρήση της ιστορίας διακρίνει τρεις τύπους: τη *μνημειακή* (monumental), την *αρχαιοδιφική* ή *αρχαιολατρική* (antiquarian) και την *κριτική* (critical). Στη *μνημειακή* χρήση δεσπόζουν οι μεγάλες αφηγήσεις σημαντικών γεγονότων, η δράση σπουδαίων ανδρών του παρελθόντος και οι πολεμικές επιτυχίες ηγετικών φυσιογνωμιών, οι οποίες εμπνέουν το παρόν ποικιλοτρόπως και καθορίζουν σε μεγάλο βαθμό το μέλλον των ανθρώπινων κοινωνιών. Περιλαμβάνει επίσης αναφορές σε σημαντικά οικοδομήματα του πολιτισμού, σε δημιουργήματα της τέχνης και σε λόγια αναγνωρισμένων προσωπικοτήτων που σκοπό έχουν να διαποτίσουν το παρόν με παραδειγματικά πρότυπα ζωής και ηθικοπλαστικές προσεγγίσεις. Κοινή συνιστώσα όλων είναι η διασύνδεση των ατόμων ή των ομάδων με τις μεγαλύτερες στιγμές της ιστορίας, έτσι ώστε να διασφαλίζεται στις γενιές του παρόντος η συνειδητοποίηση του μεγαλείου του παρελθόντος και η προοπτική επαναβίωσης αντίστοιχων καταστάσεων. Ωστόσο, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Nietzsche, η σκοτεινή πλευρά της μνημειακής ιστορίας ταυτίζεται με τη δυνατότητά της να εξαπατά μέσα από τις αναλογίες της, έλκοντας με τις σαγηνευτικές της ομοιότητες τους πνευματώδεις ανθρώπους στο να κάνουν θαρραλέες πράξεις, και τους ενθουσιώδεις στο να φανατίζονται. Μια τέτοια προσέγγιση και χρήση της ιστορίας στην υπηρεσία ταλαντούχων εγωιστικών οντοτήτων ή ενός εξαγριωμένου πλήθους αχρείων την καθιστά ικανή στο να οδηγεί στην πτώση αυτοκρατοριών, στη δολοφονία ηγετών, στην έναρξη πολέμων ή στην υποκίνηση επαναστάσεων. Προσομοιάζοντας με ένα θεατρικό κουστούμι, η μνημειακή

---

⁴¹⁶Macmillan, M. (2010), *ό.π.*, σ. 69.

⁴¹⁷Νίτσε, Φ. (2010). *Ιστορία και Ζωή* (μτφρ. Ν. Μ.Σκουτερόπουλος). Αθήνα: Γνώση, σ. 27-34. Βλ. επίσης, Nietzsche, F. (2004). *On the Use and Abuse of History for Life*. (trans. I. Jonhston), Whitefish, MT: Kessinger, (Original work published 1874), p. 7-14.

ιστορία μπορεί να συγκαλύπτει αριστοτεχνικά το μίσος για τους ισχυρούς της κάθε εποχής, αντιπαρατάσσοντας τον θαυμασμό για τους σπουδαίους και τους ισχυρούς του παρελθόντος. Με τον τρόπο αυτό μεταλλάσσεται το αυθεντικό νόημα της ιστορικής θεώρησης σε κάτι αντίθετο στο παρόν, εξυπηρετώντας συγκεκριμένους σκοπούς.

Στα χαρακτηριστικά της *αρχαιοδιφικής* ή *αρχαιολατρικής* προσέγγισης και χρήσης της ιστορίας συγκαταλέγεται η στροφή προς τις ρίζες και την παράδοση. Κάτι τέτοιο ενισχύει το αίσθημα της συνέχειας και της σύνδεσης με το παρελθόν, προβάλλοντας την αγάπη και τη νοσταλγία για το παλιό έναντι του νέου. Η νοσταλγική διάθεση εκφράζεται από τη φетиχοποίηση του θαυμασμού των πολιτισμικών προϊόντων του παρελθόντος και από την ακόρεστη επιθυμία ή ακόμα και την εμμονή στη συλλογή παλιών αντικειμένων, που λειτουργούν ως παλίμψηστα των προγονικών εποχών και διαχρονικοί φορείς ψυχικών δεσμών των κοινωνιών με αυτές. Ο υπέρμετρος σεβασμός που προκύπτει για τις πράξεις, τα αντικείμενα και την κουλτούρα του παρελθόντος, όμως, υποβαθμίζει τη σημασία και την αναγκαιότητα κάθε νεωτερισμού, αναδεικνύοντας οτιδήποτε κληροδοτείται από το παρελθόν ως *de facto* σημαίνον, σε βαθμό που να καλλιεργείται η εντύπωση ότι υπερέχει έναντι των πολιτισμικών επιτευγμάτων του παρόντος. Μια τέτοια αντίληψη υποσκάπτει τη θέληση των συλλογικοτήτων για τη δημιουργία νέων πολιτισμικών παραγώγων, αντάξιων ή καλύτερων των προγενέστερων, τα οποία ιεροποιούνται στη συνείδησή τους και προσλαμβάνουν τη μορφή αιώνιων και αθάνατων μοναδικοτήτων. Η προοπτική αντικατάστασης ενός παλιού εθίμου, της θρησκευτικής πίστης ή ενός κληρονομικού πολιτικού δικαιώματος με κάτι νέο, στην περίπτωση της αρχαιοδιφικής προσέγγισης και χρήσης της ιστορίας, εκλαμβάνεται από τα άτομα που την υιοθετούν περισσότερο ως εγκληματικά λανθασμένη επιλογή, απορρέουσα από μια υποτιθέμενη αλαζονική στάση του ανθρώπου, παρά ως αδήριτη αναγκαιότητα των κοινωνικών συνθηκών του παρόντος. Συνεπώς, όπως επισημαίνει ο Nietzsche, τέτοιου είδους χρήση και αντιμετώπιση της ιστορίας προορίζεται κυρίως για να προστατεύει τη ζωή και όχι για να τη γεννά⁴¹⁸, υπονοώντας τη συντηρητική της λειτουργία και τον αγώνα της για τη διαφύλαξη της παράδοσης και όσων γενικότερα έχουν ριζώσει με τρόπο αξιοθαύμαστο και αρχαιολατρικό στις κοινωνίες, επιβάλλοντας τη διαχρονική τους αποθέωση και τήρηση⁴¹⁹. Σε αντίθετη περίπτωση, όταν δηλαδή παύει η αρχαιοδιφική ιστορία να πρωταγωνιστεί, να εμπνέει και να ενθουσιάζει τη ζωή του παρόντος, επέρχεται ο εκφυλισμός της.

---

⁴¹⁸Nietzsche, F. (2016). *Writings of Nietzsche: Vol II.* (ed. A. Uyl). Woodstock: Devoted Publishing, p. 311.

⁴¹⁹Nietzsche, F. (1996). *Ανεπίκαιροι Στοιχασμοί (1873-1876)* (μτφρ.Ι. Χριστοδούλου). Θεσσαλονίκη: Εκδοτική Θεσσαλονίκης, σ. 134.

Η χρήση της ιστορίας που ταυτίζεται με τον κριτικό τύπο υπηρετεί όπως και οι δύο προηγούμενοι τύποι ιστορικής προσέγγισης τη ζωή. Έχει κεντρικό στοιχείο την κρίση και την κατάκριση, ενώ η ύπαρξή της είναι αναγκαία, παράλληλα με τις μνημειακές και αρχαιοδιφικές μεθόδους της ιστορίας, για την ανάλυση της εμπειρίας και της σκευής του παρελθόντος. Με την κριτική ιστορία, ένα άτομο έρχεται σε ρήξη με τις βεβαιότητες, την προγονοπληξία και τον *a priori* αέναο και αδιαμφισβήτητο θαυμασμό ενός φάσματος ιστορικών φαινομένων, πράξεων, προσωπικοτήτων και πολιτισμικών επιτευγμάτων περασμένων εποχών. Διατυπώνοντας ερωτήματα απέναντι στα περασμένα και σε όσα έχουν κληροδοτηθεί στο παρόν, τα υποκείμενα, οι ομάδες ή οι φαντασιακές κοινότητες λειτουργούν κάποιες φορές ιστορικά και κάποιες άλλες ανιστορικά, προσεγγίζοντας το παρελθόν με μια ικανότητα που τους επιτρέπει να του θέτουν ερωτήματα, να το ανακρίνουν και να καταδικάζουν είτε τις σκοτεινές πτυχές του είτε οποιαδήποτε αδικαιολόγητη προσήλωση και διατήρηση πολιτισμικών προτύπων ή παραδόσεων οφείλονται σ' αυτό. Στη θέση των παλιών που απορρίπτουν ή αποδομούν, μετά τη διαδικασία της κριτικής αντιμετώπισης, εγκαθιστούν νεωτερισμούς που συμβαδίζουν με τα ζητούμενα και τις επιδιώξεις της κοινωνικής πραγματικότητας της εποχής. Η χρήση της ιστορίας που πηγάζει από την κριτική προσέγγιση έχει πρωτίστως συγκρουσιακό χαρακτήρα απέναντι στο παρελθόν και διαμορφωτική ισχύ στο παρόν. Εμφορεύεται συγχρόνως από το στοιχείο της επιλογής, αφού κάθε φορά επικεντρώνει την προσοχή της κατά το δοκούν στο κομμάτι του παρελθόντος το οποίο αμφισβητεί, αποκηρύσσει ή επιδιώκει να θέσει υπό διαπραγμάτευση, με σκοπό την αντικατάστασή του από νέες αλήθειες στο πεδίο της ζωής. Αυτή η μεταλλαγή του παρελθόντος, συνοδευόμενη από το στοιχείο της ανατροπής, συντελείται πρωταρχικά, αφενός, εξαιτίας της δυναμικής που εκλύει η ανθρώπινη ζωή των κοινωνιών και, αφετέρου, λόγω της βούλησής της να «δικάζει» το χθες, για να αθώνει το σήμερα, μετασχηματίζοντας την «τυραννία» της πραγματικότητας του παρελθόντος και της πατροπαράδοτης κληρονομιάς, που μεταβιβάζεται *de facto* στις επόμενες γενιές, σε μια νέα εκδοχή της ιστορίας, η οποία συμβαδίζει με αυτά που οι συλλογικότητες επιθυμούν στο παρόν για να προσδιορίζουν το παρελθόν. Η όλη διαδικασία κατά τη χρήση της ιστορίας, σύμφωνα με τον κριτικό τύπο, προσομοιάζει με μια προσπάθεια αποτίναξης των δεσποζουσών συμβάσεων και των δεσμών του παρελθόντος μέσω της κριτικής ανάλυσης, συνοδευόμενη παράλληλα από την υιοθέτηση μιας νέας εκδοχής ως οιονεί δεύτερης φύσης για το πριν, τέτοιας ώστε να κατασταθεί κυρίαρχη και να εξυπηρετεί το παρελθόν απ' το οποίο οι ίδιες οι κοινωνίες επιθυμούν *a posteriori* να προέρχονται⁴²⁰. Όμως η προσέγγιση της ιστορίας

---

⁴²⁰Στο ίδιο, σ. 138.

με αυτόν τον τρόπο, συχνά, θέτει σε κίνδυνο την ίδια τη ζωή, αφού τα άτομα που κρίνουν και αποδομούν επιλεκτικά μέρος του παρελθόντος μπορεί να αποβούν επικίνδυνα για το ευρύτερο κοινωνικό σύνολο. Οι συλλογικότητες στο παρόν αποτελούν προϊόντα των προηγούμενων γενεών, ενσαρκώνοντας μεταξύ των άλλων όχι μόνο τα επιτεύγματα, αλλά και τα λάθη, τις παραλείψεις ακόμα και τα εγκλήματα των προγόνων τους. Ως εκ τούτου, δεν είναι δυνατόν να αποδεσμευτούν από όλα αυτά. Ακόμα κι αν κρίνουν ή κατακρίνουν όψεις του παρελθόντος τους με σκοπό να νιώσουν απελευθερωμένες, επί της ουσίας δεν μπορούν να ξεπεράσουν με ευκολία το γεγονός από ποιους προέρχονται. Χαρακτηριστικότερη περίπτωση κριτικής αντιμετώπισης του παρελθόντος είναι αυτή του γερμανικού λαού και της στάσης του απέναντι στα εγκλήματα της ναζιστικής περιόδου.

Οι τρεις παραπάνω χρήσεις της ιστορίας, σύμφωνα με τη νitseϊκή ματιά, αποτελούν λειτουργίες σε σχέση με το παρελθόν και τη γνώση του, τις οποίες ένα άτομο ή ένας λαός ανάλογα με τις ανάγκες του, τους στόχους του και τις δυνάμεις του μπορεί να εκπληρώσει για να υπηρετήσει τη ζωή. Μια ορισμένη γνώση του παρελθόντος, η οποία αναβλύζει αστείρευτα από πηγές και εισρέει στη ζωή, μπορεί να εκφράζεται μέσω της μνημειακής, της αρχαιολατρικής ή της κριτικής ιστορίας, υπηρετώντας το παρόν και το μέλλον και όχι αποδυναμώνοντας ή συνθλίβοντας κάθε δυναμικό και ζωτικό τους στοιχείο⁴²¹.

Η μελέτη των τρόπων και των σκοπών που χρησιμοποιείται η ιστορία στον καθημερινό βίο, όπως επίσης και των προσεγγίσεων του παρελθόντος που συνυφαίνονται μ' αυτούς, κρίνεται ιδιαίτερος αναγκαία για την κατανόηση του φάσματος της ιστορικής κουλτούρας μιας κοινωνίας. Τα άτομα συγκροτούν την κουλτούρα τους για το παρελθόν, είτε ως φορείς είτε ως δέκτες, μέσα από ένα σύνολο πρακτικών και μορφών στις οποίες καταφεύγουν για να σχετιστούν με τα περασμένα και για να τα αναπαραστήσουν αφηγηματικά. Από την εν λόγω διαδικασία αποκομίζουν και κάτι ακόμα σημαντικό: νοηματοδοτούν την κοινωνία τους, τους εαυτούς τους και τον περίγυρό τους και αποσκοπούν στον ατομικό και συλλογικό τους προσανατολισμό εντός του κόσμου που ζουν.

Ο Karlsson⁴²², φωτίζοντας τις πτυχές των ποικίλων χρήσεων της ιστορίας που συνδέονται με την προσπάθεια των ατόμων ή των ομάδων να προσεγγίσουν και να

---

⁴²¹Νίτσε, Φ. (2010), *ό.π.*, σ. 41-42.

⁴²²Karlsson, K.G. (2012). «The Uses of History and the Third Wave of Europeanisation». In: Pakier, M., Stråth, B. (eds.), *A European Memory? Contested Histories and Politics of Remembrance*. New York/Oxford: Berghahn Books, p. 38-55. Βλ. επίσης Karlsson, K.G. (2011). «Processing Time. On the Manifestations and Activations of Historical Consciousness». In: Bjerg, H., Lenz, K., Thorstensen, E. (eds.), *Historicising the Uses of the Past: Scandinavian Perspectives on History Culture, Historical Consciousness and Didactics of History Related to World War II*. Bielefeld: Transcript Verlag, p. 129-144. Karlsson, K.G. (2007). «Public Uses of History in Contemporary Europe». In: Harriet, J., Kjell, Ö., Nico, R. (eds.), *Contemporary History on Trial. Europe since*

κατανοήσουν το παρελθόν, να ερμηνεύσουν το παρόν και να επηρεάσουν το μέλλον, υιοθετεί μια συγκεκριμένη τυπολογία. Σύμφωνα με αυτή, η ιστορία χρησιμοποιείται για την ικανοποίηση διαφορετικών αναγκαιοτήτων και ενδιαφερόντων, καθώς και για την πραγμάτωση διαφόρων σκοπών. Πιο συγκεκριμένα, διακρίνει τις εξής χρήσεις της ιστορίας: α) την επιστημονική ή ακαδημαϊκή, β) την υπαρξιστική, γ) την ηθική, δ) την ιδεολογική, ε) την πολιτική και στ) τη μη χρήση.

Η επιστημονική ή ακαδημαϊκή χρήση της ιστορίας αναπτύχθηκε έχοντας στο επίκεντρο το δίπολο μεταξύ αλήθειας και ψεύδους ως προς την ερμηνεία του παρελθόντος. Η συγκεκριμένη προσέγγιση βασίζεται σε ένα αυστηρό θεωρητικό και μεθοδολογικό σύστημα θεμελιωδών κανόνων που συναντάται κυρίως στον ακαδημαϊκό ιστορικό κλάδο και στη διδασκαλία του αντικειμένου στον χώρο της εκπαίδευσης. Κύριος σκοπός της είναι να φωτίζει τις πτυχές των γεγονότων βάσει των τεκμηρίων, εξετάζοντας τα ιστορικά φαινόμενα μέσα από το πρίσμα του πλαισίου και των συμφραζομένων της εποχής που συνέβησαν και όχι κάτω από την πίεση των συνθηκών του παρόντος και των αναγκών που προκύπτουν σε μια κοινωνία. Λαμβάνοντας υπόψη ότι η λειτουργία της ιστορίας, συμπεριλαμβανομένης και της ακαδημαϊκής, έχει πρωτίστως κοινωνικές προεκτάσεις που συνδέονται με την επιβεβαίωση και την ερμηνεία του παρελθόντος, θα ήταν τουλάχιστον αφελές για κάποιον να φανταστεί ή να ισχυριστεί πως μπορεί να συντελείται εν τέλει ανεξάρτητα και σε πλήρη αποστασιοποίηση από την κουλτούρα και τις σκοπιμότητες των παροντικών κοινωνιών που την προσδιορίζουν και την εκτελούν. Ωστόσο, τα φαινόμενα του παρελθόντος πρέπει να μελετώνται κατά τέτοιο τρόπο ώστε να αναδεικνύονται η πολυπλοκότητα, η ιδιομορφία τους και οι μεταξύ τους διαφορές, παρά οι ομοιότητες, οι οποίες οδηγούν συχνά σε ανιστορικές συγκρίσεις και αναλογίες.

Η υπαρξιστική χρήση της ιστορίας προκύπτει από την ανάγκη των κοινωνιών και των ατόμων να θυμούνται, ενώ συνδέεται στενά με τον προσανατολισμό τους στον χώρο και στον χρόνο, την προέλευση και την παράδοση, όπως επίσης και με τα στοιχεία που προσδιορίζουν την ταυτότητά τους. Μια τέτοια χρήση της ιστορίας μπορεί να εκδηλώνεται σε ατομικό επίπεδο με την καταγραφή συμβάντων σε προσωπικά ημερολόγια, τη διατήρηση φωτογραφικού αρχείου, τη μεταβίβαση οικογενειακών κειμηλίων και οικογενειακών ιστοριών από γενιά σε γενιά κ.λπ., αλλά και σε συλλογικό, όπως για παράδειγμα με τη διατήρηση εθίμων και επιμέρους στοιχείων της πολιτιστικής κληρονομιάς, με τη συμμετοχή των ατόμων ή των

1989 and the Role of the Expert Historian. Manchester: Manchester University Press, p. 27-45. Karlsson, K.G. (2003), *ό.π.*, p. 38-43.

ομάδων σε επετειακές εκδηλώσεις, μνημονικές τελετές, δραστηριότητες και συζητήσεις ιστορικής φύσεως κ.α. Η προσέγγιση του παρελθόντος που συνάδει με την υπαρξιακή χρήση της ιστορίας δομεί και κρυσταλλώνει την ταυτότητα μιας κοινότητας με την επιβεβαίωση καθορισμένων πολιτισμικών προτύπων, ενισχύει το αίσθημα του συνανήκειν και προάγει την αμοιβαιότητα μεταξύ των συλλογικοτήτων. Κυρίως όμως η λειτουργία της υπαρξιακής χρήσης της ιστορίας στοχεύει στη διατήρηση της συνέχειας του έθνους ή της ομάδας και στην αδιαμφισβήτητη αποδοχή της παράδοσης ως προίκας του παρελθόντος που οι κοινωνίες έχουν χρέος να αποδεχθούν και να συντηρήσουν προς όφελος των μελλοντικών γενεών. Το βασικό στοιχείο όμως που κινητοποιεί τα άτομα και τα προσανατολίζει προς αυτή την κατεύθυνση απέναντι στο παρελθόν είναι το αίσθημα της αντίστασης τόσο απέναντι σε οτιδήποτε απειλεί με αποδόμηση τα ταυτοτικά τους χαρακτηριστικά, όσο και σε καθετί μπορεί να επιφέρει την αμνησία, τη λήθη και την πολιτισμική ομογενοποίηση στο πλαίσιο ενός ρευστού και ραγδαία μεταβαλλόμενου κοινωνικού περιβάλλοντος.

Η ηθική χρήση της ιστορίας διακατέχεται από στοχασμούς και ερμηνείες του παρελθόντος με όρους σωστού και λάθους, καλού και κακού. Βασίζεται στην αποδοκιμασία που προκύπτει εξαιτίας της ελάχιστης σημασίας που αποδίδεται σε προβληματικές πτυχές του παρελθόντος μιας κοινωνίας και σε μια προσπάθεια αποκατάστασης ή επανόρθωσης των υφιστάμενων ιστορικών αδικιών. Εμφορεύεται συνεπώς από την τάση μιας επανανορθωτικής ματιάς που στοχεύει σε μια ετεροχρονισμένη ιστορική διευθέτηση μιας συστάδας «αδικημένων» ή σκόπιμα περιθωριοποιημένων (ακόμα και διαστρεβλωμένων) από το κυρίαρχο αφήγημα ιστορικών γεγονότων. Στην περίπτωση της ηθικής προσέγγισης, η ιστορία προσλαμβάνει τον χαρακτήρα ηθικοπολιτικής ισχύος, η οποία, σε μια εποχή ριζοσπαστικών αλλαγών, πολιτικού φιλελευθερισμού και ευρύνοιας, μπορεί να εγείρει και να επαναφέρει στο προσκήνιο προς κρίση ορισμένα μέχρι πρότινος αποσιωπημένα, επιμελώς και τεχνηέντως απεμπολημένα και συνειδητά καταπιεσμένα ιστορικά ζητήματα και ερωτήματα, καθιστώντας τα μέρος της πολιτικής και πολιτισμικής ατζέντας του παρόντος. Φορείς και εκφραστές της εν λόγω ηθικής και, ως έναν βαθμό, αναθεωρητικής μεθόδου προσέγγισης ήδη εκπεφρασμένων και παγιωμένων ή «κατεσταλμένων» αληθειών του παρελθόντος μπορεί να είναι οι διανοητικές και πολιτισμικές ελίτ μιας κοινωνίας, ομάδες που έχουν υποστεί ιστορικές αδικίες αλλά και η ίδια η κρατική εξουσία, μέσα από τη βούλησή της να επαναπροσδιορίζει κριτικά τη στάση της και την πεποίθηση ενός ολόκληρου έθνους απέναντι σε συμβάντα του χθες που τυχόν παραγνωρίστηκαν ποικιλοτρόπως. Η ηθική χρήση της ιστορίας, πέραν της αποκατάστασης και επαναδιαπραγμάτευσης όψεων του παρελθόντος, συνδέεται με τις οικουμενικές αξίες των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, το αίσθημα δικαίου, καθώς και με την

ηθική υποχρέωση κάποιου να μάχεται για έναν καλύτερο κόσμο και ένα καλύτερο μέλλον, απαλλαγμένο από το άγχος και το άγος του παρελθόντος.

Σε δημοκρατικές κοινωνίες, αλλά και σε απολυταρχικά καθεστώτα, η χρήση της ιστορίας μπορεί να είναι ιδεολογική, εξυπηρετώντας σκοπούς που συνυφαίνονται με συστήματα ιδεών, τα οποία καλείται να υπερασπίσει και να ενισχύσει, προκειμένου να νομιμοποιηθούν, αφενός, σχέσεις εξουσίας και κυριαρχίας και, αφετέρου, συγκεκριμένες αποφάσεις στο παρόν. Όταν η ιστορία χρησιμοποιείται ιδεολογικά, βασίζεται στην υιοθέτηση απόλυτων χρονολογικών ορίων, σε μανιχαϊστικές περιγραφές, σε ισχυρές γραμμές συνέχειας και στην αντίληψη μιας μη προβληματικής προόδου, αποβλέποντας μέσω όλων αυτών στην πειθώ και στην κινητοποίηση μεγάλων ομάδων ατόμων, έτσι ώστε να εκπληρωθεί η επιδιωκόμενη «ύψιστης σημασίας» ιδεολογική αποστολή. Κύριο χαρακτηριστικό της ιδεολογικής χρήσης αποτελεί η προσπάθεια σύνδεσης και οργάνωσης των ιστορικών στοιχείων κατά τρόπο τέτοιο, ώστε το νόημα που προκύπτει να υπηρετεί συγκεκριμένους φορείς και κοινωνικούς παράγοντες, οι οποίοι το επηρεάζουν και καθορίζουν τη μορφή του. Στους παράγοντες συγκαταλέγονται πρωτίστως οι κύκλοι της διανοήσης, η πολιτική εξουσία και τα ΜΜΕ που διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στον έλεγχο και στη συγκρότηση των αναπαραστάσεων του παρελθόντος στον δημόσιο χώρο. Η ιδεολογική χρήση της ιστορίας, σε αντίθεση με την ακαδημαϊκή/επιστημονική και την ηθική, δίνει περισσότερη έμφαση στην αποδοχή της μεγάλης αφήγησης, της συνέπειας της τελευταίας, της παιδαγωγικής της σαφήνειας και της ικανότητάς της να πείθει. Απ' την άλλη φαίνεται να ενδιαφέρεται λιγότερο για την απρόσκοπτη εξέταση των τεκμηρίων ή για την εκ νέου κριτική προσέγγιση και πραγμάτευση των γεγονότων. Κύριο μέλημά της αναδεικνύεται πρωτίστως η αντιστοιχία με εξωτερικούς ως προς την εμπειρία του παρελθόντος στόχους. Στο κέντρο των στόχων αυτών ενυπάρχει η δυνατότητα - δύναμη της πειθούς, της κινητοποίησης και της επιρροής των υποκειμένων με την καλλιέργεια των κατάλληλων ερμηνειών και οπτικών για τα περασμένα, τέτοιων ώστε να λειτουργούν επιβεβαιωτικά και νομιμοποιητικά απέναντι στις προωθούμενες ιδέες αλλά και σε κάθε συνισταμένη του ιδεολογικού μηχανισμού. Γενικότερα, η ιδεολογική χρήση της ιστορίας συμπλέει με συστήματα ιδεών που εκμεταλλεύονται την ιστορία, την εργαλειοποιούν και τη θέτουν στην υπηρεσία κέντρων εξουσίας και πνευματικών ελίτ, με σκοπό την αιτιολόγηση θέσεων και τη συγκρότηση ενός πλαισίου νοήματος που, δυνάμει υποτιθέμενων ιστορικών νόμων και αντικειμενικών αναγκών, παρουσιάζει το παρελθόν με τρόπο ικανό ώστε να παραγνωρίζονται τα λάθη και να μετριάζονται οι παραλείψεις ή τα προβλήματα στον δρόμο προς την εξουσία.

Ένα από τα πράγματα εξάλλου που ποτέ δεν έπαψε να «ταλανίζει» την ανθρώπινη ζωή είναι η ιδεολογική και πολιτική χρήση της ιστορίας, η οποία διαστρεβλώνει την

πραγματικότητα, επιβάλλοντας και κάτι ακόμη ιδιαίτερα κρίσιμο σε όποιον επιδιώκει την ηγεμονία σε κάθε της μορφή: είτε τη δημόσια λήθη απέναντι σε πρόσωπα και γεγονότα είτε αντίστροφα την υπερτροφική δημόσια μνήμη, ανάλογα πάντα με τις εκάστοτε στοχεύσεις της εξουσίας και τις ιδεολογικές αντιπαραθέσεις που διαπερνούν την κοινωνία⁴²³.

Η πολιτικο-παιδαγωγική χρήση της ιστορίας χαρακτηρίζεται από την αξιοποίηση του παρελθόντος για πολιτικές σκοπιμότητες και επιδιώξεις του παρόντος, οι οποίες συνδέονται συνήθως με τους παράγοντες της εξουσίας και της ιδεολογίας. Μια τέτοια προσέγγιση των ιστορικών γεγονότων διακατέχεται από παραλληλισμούς, ανιστορικές συγκρίσεις, διχοτομίες και δίπολα, αβασάνιστες ερμηνείες και απλουστεύσεις. Οι πολιτικές ομάδες, χρησιμοποιώντας επιλεγμένα γεγονότα και παράγοντας σχεδόν επιτηδευμένες εκδοχές και οπτικές γι' αυτά, νομιμοποιούν τις επιλογές τους, δικαιολογούν τις αποφάσεις τους και αντιμετωπίζουν τα πεπραγμένα του παρελθόντος ως μια οιονεί κολυμβήθρα του Σιλβάμ εντός της οποίας εμβαπτίζουν και καθαγιάζουν τις στάσεις τους απέναντι στα παροντικά ζητήματα και στις προκλήσεις του μέλλοντος. Πρόκειται για μια κοινωνική λειτουργία της ιστορίας, η οποία περιγράφεται από την τάση της πολιτικοποίησης και της χειραγώγησης της παρελθοντικής εμπειρίας. Ειδικότερα, τα γεγονότα που αξιοποιούνται δεν στηρίζονται στην τυχαιότητα της επιλογής, καθώς ενέχουν συναισθηματική, ηθική και πολιτική δύναμη. Κυρίαρχο στοιχείο των συγκρίσεων που πραγματοποιούνται στην πολιτική χρήση της ιστορίας είναι η έμφαση στις ομοιότητες παρά στις διαφορές μεταξύ των ιστορικών φαινομένων, γεγονός που καλλιεργεί μια στάση απέναντι στη σχέση του τότε και του σήμερα εξαιρετικά απλοϊκή, απροβλημάτιστη και βρίθουσα αναλογιών. Δεν πρόκειται συνεπώς για μια προσέγγιση της ιστορίας που συνάδει με την επιστημονική έννοια του όρου, αλλά για μια κατά το δοκούν κατασκευή του παρελθόντος που λειτουργεί σαν βέλος στη φαρέτρα της μιας ή της άλλης πολιτικής δύναμης, με απώτερο στόχο την εκπλήρωση συγκεκριμένων προσδοκιών, για χάρη των οποίων διαστρεβλώνεται η παρελθοντική πραγματικότητα και θυσιάζεται κάθε προοπτική αμερόληπτης και βασιζόμενης σε επιστημολογικά κριτήρια αντιμετώπισής της. Η σχέση της ιστορίας με την πολιτική, όμως, μπορεί να εξελιχθεί σε μια μοιραία φίλια, που ναι μεν συγκεντρώνει την προσοχή και την ηθική εκτίμηση του κοινού, αλλά απ' την άλλη θέτει σε κίνδυνο την ανεξαρτησία της ιστορικής έρευνας, προβάλλοντας προσκόμματα απέναντι στην προσπάθειά της να επανεξετάσει το παρελθόν⁴²⁴.

---

⁴²³Ηλιού, Φ. (2007). «Οι βιωμένες ιστορίες και η ιστοριογραφική προσέγγιση». *Ψηφίδες ιστορίας και πολιτικής του εικοστού αιώνα*. Αθήνα: Πόλις, σ. 307-315.

⁴²⁴Sabrow, M. (2009). «The Use of History to Legitimise Political Power: The Case of Germany». In: Swoboda, H., Wiersma, J.M. (eds.), *Politics of the Past: The Use and Abuse of History*. Brussels: Renner Institut and Socialist Group in the European Parliament, p. 103.

Πέραν των προαναφερόμενων χρήσεων του παρελθόντος που διαπερνούν την ιστορική κουλτούρα μιας κοινωνίας, ο Karlsson εντοπίζει και μια ακόμα εκδοχή: τη *μη χρήση* της ιστορίας. Πρόκειται ουσιαστικά για μια ειδική μορφή ιδεολογικής προσέγγισης σε σχέση με την εμπειρία του χθες που απορρέει από την τάση να αγνοούνται όλα όσα συνέβησαν παλαιότερα ή μέρος αυτών, προκειμένου να μη διαταράσσονται οι ισορροπίες της κοινωνικής πραγματικότητας του παρόντος και να μην διαρρηγνύονται υφιστάμενες θεμελιωμένες συμβάσεις που διέπουν τόσο τις σχέσεις της εξουσίας με τις συλλογικότητες, όσο και εκείνες μεταξύ των ατόμων. Η εν λόγω προσέγγιση αξιολογεί ως σπουδαιότερη την εστίαση στο παρόν και στο μέλλον, χωρίς να κρίνεται αναγκαία η συνδρομή της πολιτιστικής κληρονομιάς ή της ιστορίας για τη νομιμοποίηση των επιλογών του κράτους και των παρατηρούμενων κοινωνικών χαρακτηριστικών και λειτουργιών. Ως εκ τούτου, η ιστορική διάσταση παραγνωρίζεται και καταστέλλεται εμπρόθετα, ενώ η λήθη αναδεικνύεται σε συνειδητή επιλογή μόνιμου και όχι παροδικού χαρακτήρα, αποσκοπώντας στο να συγκαλυφθούν και να υπερκεραστούν τα λάθη και τα παραπτώματα που αφορούν ενέργειες προσώπων, γεγονότα ή ολόκληρες περιόδους του παρελθόντος. Η μη χρήση της ιστορίας συνεπώς μπορεί να ταυτίζεται και με την εκούσια αποσιώπηση σημαντικών ή θεμελιώδους σημασίας πτυχών του ιστορικού παρελθόντος και όχι απαραιτήτως μόνο με την ευρύτερη αγνόηση ή παράβλεψή τους.

Στην τυπολογία του ο Karlsson (πρβλ. πίνακας 1) επιχειρεί να καταδείξει, από μια ευρύτερη αντίληψη, όλες εκείνες τις χρήσεις της ιστορίας, τις οποίες θεωρεί θεμιτές. Αναμφισβήτητα, η ενασχόληση με το παρελθόν και η χρησιμοποίησή του συνιστά υπόθεση πλειάδας φορέων και παραγόντων. Ο σκοπός αυτών είναι να ικανοποιήσουν ένα ευρύ φάσμα αναγκών και πολλαπλών ενδιαφερόντων τόσο των ατόμων όσο και των ομάδων και των θεσμών. Οι άνθρωποι προβαίνουν σε συγκεκριμένες χρήσεις της ιστορίας παρακινούμενοι από διάφορους λόγους και με ποικίλα αποτελέσματα. Από το είδος των λόγων αυτών, καθώς και από τα χαρακτηριστικά που προσλαμβάνει κάθε φορά η χρήση του παρελθόντος, αποτυπώνονται οι θεμελιώδεις ιστορικές αντιλήψεις των κοινωνιών και των υποκειμένων, στην προσπάθειά τους να νοηματοδοτήσουν τον κόσμο και να προσανατολιστούν στον χώρο και στον χρόνο, αξιοποιώντας κατά το δοκούν τα ιστορικά γεγονότα και φαινόμενα. Οι ιστορικές αντιλήψεις όμως συνυφαίνονται με την ιστορική συνείδηση και την ιστορική κουλτούρα, αφού πηγάζουν απ' αυτές αποτελώντας πρακτικές τους εκδηλώσεις. Οι πλουραλιστικές χρήσεις της ιστορίας, οι προθέσεις που τις συνοδεύουν και οι συνέπειές τους επισημαίνουν τους τρόπους που η ιστορική κουλτούρα αλληλεπιδρά με την κοινωνία, μορφοποιώντας τη σχέση της με το παρελθόν και καθορίζοντας την προοπτική της για το

μέλλον. Αν και οι λειτουργίες μεταξύ της εκάστοτε χρήσης της ιστορίας και της ιστορικής κουλτούρας είναι διακριτές, ωστόσο η σύνδεσή τους θεωρείται δεδομένη και οργανική. Και αυτό διότι η ιστορική κουλτούρα καταδεικνύει όλο το πλέγμα των διαθέσιμων πρακτικών με τις οποίες επικοινωνείται η ιστορία στην κοινωνία, ενώ οι χρήσεις της ιστορίας αναφέρονται στους επιθυμητούς στόχους και στις λιγότερο ή περισσότερο σκόπιμες λειτουργίες της επικοινωνιακής διάστασης της ιστορίας. Στην καθημερινή ζωή, η χρησιμοποίηση της τελευταίας αποτελεί γενικότερα κοινότυπη ανθρώπινη δραστηριότητα και συγχρόνως τόσο φυσική όσο η διατροφή και η αναπνοή⁴²⁵. Κοινός παρονομαστής για όλα τα άτομα είναι η τάση τους να αξιοποιούν το παρελθόν, προκειμένου να κατανοούν τον κόσμο του παρόντος και να επηρεάζουν τις εξελίξεις του μέλλοντος. Μέσα από τη διαδικασία αυτή γίνονται συμμετοχοί στην παραγωγή και τη διαμόρφωση της ιστορικής κουλτούρας, συγκροτώντας ετερογενείς οπτικές και εκδοχές για την παρελθοντική εμπειρία, ανάλογες των διαφορετικών χρήσεων της ιστορίας από τις οποίες προκύπτουν.

ΑΝΑΓΚΗ	ΧΡΗΣΗ	ΧΡΗΣΤΗΣ	ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ
Ανακάλυψη Αναπαράσταση	Ακαδημαϊκή/ επιστημονική	Επαγγελματίες ιστορικοί	Επιβεβαίωση Ερμηνεία
Ανάμνηση Λήθη	Υπαρξιακή	Το σύνολο των κοινωνικών υποκειμένων	Προσανατολισμός Σταθεροποίηση/ Παγίωση
Επαναδιαπραγμάτευση	Ηθική	Διανοούμενοι και άτομα με υψηλό μορφωτικό επίπεδο	Επανόρθωση Αποκατάσταση Παλινόρθωση
Επινόηση Κατασκευή	Ιδεολογική	Διανοούμενοι, πολιτικοί, ΜΜΕ	Νομιμοποίηση Εκλογίκευση
Απεικόνιση Δημοσιοποίηση Διάλογος/αντιπαράθεση	Πολιτικο-παιδαγωγική	Διανοούμενοι, πολιτικές ελίτ ,εκπαιδευτικοί	Πολιτικοποίηση Εργαλειοποίηση
Λήθη Εξάλειψη	Μη χρήση	Διανοούμενοι και πολιτικές ελίτ	Νομιμοποίηση / Εκλογίκευση

Πίνακας 1: *Τυπολογία των χρήσεων της ιστορίας σύμφωνα με τον Karlsson*⁴²⁶

Πέραν τούτων, αξίζει να επισημανθεί ότι η κυριότερη χρήση της ιστορίας δεν είναι ούτε επαγγελματική ούτε και ωφελιμιστική. Απορρέει από την ξεκάθαρη ενασχόληση με το αντικείμενο και τον πλούτο του νοήματος που παρέχει στη ζωή, ανεξάρτητα από τους σκοπούς και την ιδιότητα του καθενός⁴²⁷. Τόσο παλαιότερα όσο και σήμερα, η χρήση της ιστορίας

⁴²⁵ Rosenzweig, R., Thelen, D. (1998). *The Presence of the Past: Popular Uses of History in American Life*. New York: Columbia University Press, σ. 190.

⁴²⁶ Karlsson, K.G. (2007), *ό.π.*

⁴²⁷ Perkin, H. (1985). «The Uses of History». In: Vaughn, S. (ed.), *The Vital Past: Writings on the Uses of History*. Athens, GA: University of Georgia Press, p. 71.

υπηρετεί και έναν ακόμα βασικό σκοπό: την προσπάθεια των συλλογικοτήτων να ανακαλύψουν και να επεξεργαστούν τις αρχές αλλά και τους παράγοντες που διαμορφώνουν τις σχέσεις μεταξύ διαφορετικών ανθρώπων και θεσμών. Αυτό βεβαίως δεν συντελείται χωρίς να υπάρχουν αγκυλώσεις. Από τη στιγμή που οι ερμηνείες της ιστορίας σχετίζονται με τις ανησυχίες και τα ενδιαφέροντα των ατόμων στο παρόν, χρειάζεται ένας διαρκής αγώνας για τη διαχείριση των προβληματικών καταστάσεων που προκύπτουν από τους περιορισμούς που επιβάλλει η πραγματικότητα αυτή στο πεδίο της κατανόησης⁴²⁸.

Οι χρήσεις της ιστορίας, εκπεφρασμένες διαμέσου της επικοινωνιακής δράσης από αφηγήσεις και αναπαραστάσεις σε ένα ευρύ πεδίο της δημόσιας σφαίρας μιας κοινωνίας, αποτελούν εκδηλώσεις της ιστορικής συνείδησης και της ιστορικής κουλτούρας, ενώ συγχρόνως συνιστούν και φορέα επιρροής τους. Για την περαιτέρω κατανόηση της σχέσης μεταξύ χρήσεων της ιστορίας, ιστορικής συνείδησης και ιστορικής κουλτούρας, κρίνεται σκόπιμη η εστίαση στους λόγους για τους οποίους χρησιμοποιείται εν τέλει η ιστορία από τα άτομα. Οι τρεις βασικότεροι είναι: α) η απόπειρα εξήγησης του κόσμου, β) η διαμόρφωση των ταυτοτήτων των υποκειμένων και γ) η άσκηση επιρροής πάνω στην κοινωνική πραγματικότητα του παρόντος⁴²⁹.

Οι άνθρωποι, επεξεργαζόμενοι στοιχεία της παρελθοντικής και παροντικής πραγματικότητας, αναπτύσσουν ερμηνευτικά σχήματα και προβαίνουν στην αξιοποίησή τους, για να αποφασίζουν τι είναι λογικό και τι όχι. Τέτοιου είδους ερμηνευτικά σχήματα συγκροτούνται τόσο στην περίπτωση του συστήματος της ακαδημαϊκής μελέτης της ιστοριογραφίας με σκοπό την παραγωγή και την οργάνωση της κατακερματισμένης γνώσης που απορρέει από την εμπειρία του παρελθόντος, όσο και σε εκείνη που αφορά το σύστημα των ιστορικών μύθων⁴³⁰. Αμφότερα τα δύο συστήματα διεκδικούν το μερίδιό τους στη νοηματοδότηση του κόσμου, συνυπάρχουν στις κοινωνίες, διαπλέκονται και επιδιώκουν την επιβολή ενός φάσματος αληθειών στη διττή αρένα του ανταγωνισμού που αναφέρεται στα όσα συνέβησαν και όσα συμβαίνουν. Η ενασχόληση της ιστορίας με τη σφαίρα του πρόσφατου ή μακρινού και άξενου παρελθόντος δεν συντελείται αποκλειστικά και μόνο για την άσκηση επιρροής σε εκείνον του παρόντος, αλλά στοχεύει επιπλέον στην κατανόηση και την περιγραφή του. Συνεπώς, προκειμένου τα άτομα να οικειοποιηθούν τον κόσμο τους και να

---

⁴²⁸Macmillan, M., Brawn, P. Q. (2019). «The Uses of History in International Society: From the Paris Peace Conference to the Present». *International Affairs*, 95 (1), p. 181-200.

⁴²⁹Nordgren, K. (2016), *ό.π.*, p. 488-489.

⁴³⁰Nordgren, K., Johansson, M. (2015). «Intercultural Historical Learning: A Conceptual Framework». *Journal of Curriculum Studies*, 47 (1), p. 1-25. Ανακτήθηκε στις 12-02-2019 από <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00220272.2014.956795>.

συλλάβουν το πλέγμα των σχέσεων που τον απαρτίζουν, καταφεύγουν σε ιστορικές αναφορές, αναλογίες και μεταφορές⁴³¹. Από τις εξηγήσεις, τις περιγραφές και τις συγκρίσεις που προκύπτουν κατά τη διαδικασία αυτή, αναδύονται τα χαρακτηριστικά της ιστορικής τους συνείδησης, ενώ από τους τρόπους που επιλέγονται να αποτυπωθούν και να χρησιμοποιηθούν στο πλαίσιο της καθημερινής ζωής διαμορφώνεται η ιστορική τους κουλτούρα.

Η ιστορία, ως ερμηνευτική του χρόνου και των εμπειριών του, καθώς και η ιστορική συνείδηση, ως διανοητική γέφυρα ανάπτυξης συναφειών και σχέσεων ανάμεσα στο παρελθόν, στο παρόν και στο μέλλον, κατορθώνουν να παρέχουν εξηγήσεις για την ανθρώπινη ζωή και το κοινωνικό περιβάλλον, οι οποίες προσλαμβάνουν τη μορφή αφηγηματικών σχημάτων. Τα σχήματα αυτά αναδεικνύονται σε πρωταρχικής σημασίας υλικά για την κατασκευή των ταυτοτήτων και την άσκηση επίδρασης πάνω στον κόσμο. Με τις ιστορικές αφηγήσεις που δομούν τα άτομα, καταδυόμενα στα χαρτογράφητα και πολλές φορές επικίνδυνα για τις κοινωνικές σχέσεις του παρόντος νερά του παρελθόντος, ανακαλύπτουν το ποια είναι, από πού προέρχονται και πού πηγαίνουν. Πέραν του ατομικού και συλλογικού αυτοπροσδιορισμού τους που πραγματώνεται βάσει των ιστορικών στοιχείων, τα άτομα αξιοποιούν την ιστορία, για να καθορίσουν τις σχέσεις τους με τις άλλες ομάδες, καθώς και για να λάβουν γνώση των διαθέσιμων επιλογών που έχουν απέναντι στις παροντικές και επερχόμενες προκλήσεις. Οι αναπαραστάσεις του ιστορικού παρελθόντος εμπεριέχουν ως εκ τούτου μια υπερχρονική και δυναμική ικανότητα, τέτοια ώστε να μπορούν οι συλλογικότητες να συναισθάνονται το τι υπήρξαν, το τι είναι (οντολογική διάσταση), τι μπορούν να καταστούν, αλλά και το τι θα έπρεπε να είναι (δεοντολογική διάσταση). Μέσα από τη διαδικασία αυτή προκύπτουν οι ταυτότητες ή επιβεβαιώνονται (συνήθως αντιπαραβολικά με τους άλλους), ενώ παράλληλα δομούνται οι κανόνες και οι αξίες που τις συνοδεύουν και τις προσδιορίζουν⁴³².

Η ενασχόληση όμως με το παρελθόν και η επιλογή των κοινωνιών να χρησιμοποιούν την ιστορία συνδέονται και με την προσπάθειά τους να επιδράσουν πάνω στον κόσμο και να τον μεταβάλουν σε βαθμό που να συνάδει με τις ανάγκες τους. Αυτό επιτελείται από πλειάδα πρακτικών και μεθόδων, συνυφασμένων με την ιστορική κουλτούρα και την ιστορική συνείδηση των λαών. Από τα ιστορικά μνημεία, τα μουσεία και τη διδασκαλία του αντικειμένου της Ιστορίας στην εκπαίδευση, μέχρι τις τελετές και τις εκδηλώσεις μνήμης, τις

---

⁴³¹Zanazanian, P. (2015). «Historical Consciousness and Metaphor: Charting New Directions for Grasping Human Historical Sense-Making Patterns for Knowing and Acting in Time». *Historical Encounters*, 2, p. 16-33.

⁴³² Liu, H.J., Hilton, D.J. (2005). «How the Past Weighs on the Present: Social Representations of History and their Role in Identity Politics». *British Journal of Social Psychology*, 44, The British Psychological Society, p. 537-556.

κινηματογραφικές ταινίες, τις τηλεοπτικές εκπομπές ιστορικού περιεχομένου, τα ιστορικά φόρουμ στο διαδίκτυο, τα ιστορικά περιοδικά, τα συνέδρια ιστορίας, τις δημόσιες αντιπαραθέσεις ιστορικών ή πολιτικών για ιστορικά ζητήματα αλλά και κάθε άλλης μορφής ιστορική αναπαράσταση, μπορεί κάποιος να εντοπίσει την προσπάθεια των υποκειμένων και των συλλογικοτήτων να αναδείξουν, να παγιώσουν ή να αλλάξουν υφιστάμενες οπτικές για το παρελθόν, με σκοπό πολλές φορές είτε την προσαρμογή των ιστορικών αφηγημάτων στη σύγχρονη επιχειρηματολογία, στις προκλήσεις και στους επιδιωκόμενους κοινωνικούς μετασχηματισμούς του παρόντος είτε την άσκηση πειθούς για την ορθότητα των επιλογών που έλκουν τη νομιμοποίησή τους απ' το παρελθόν.

Σε ό,τι έχει να κάνει με την εξουσία και την «αντι-εξουσία», η ιστορία δηλώνει σχεδόν πάντα παρούσα, καθώς μπορεί να εκληφθεί οιονεί ως μια γλώσσα ικανή να εκφράζει τη μία ή την άλλη εκδοχή. Ειδικότερα, εκείνοι που έχουν τη δύναμη να ελέγχουν τη σφαίρα του λόγου και των ερμηνειών δύνανται να πρωτοστατούν στη διατύπωση ηγεμονικών ή κυρίαρχων αφηγημάτων για το ιστορικό παρελθόν, ασκώντας de facto ευρεία επιρροή στην περιγραφή του κόσμου και τα τεκταινόμενα του παρόντος.

Και οι τρεις λόγοι που σχετίζονται με τη χρήση της ιστορίας συνυπάρχουν στην κοινωνική ζωή, καταδεικνύοντας την επικοινωνιακή διάσταση της ενασχόλησης με το παρελθόν και τον ρόλο που επιτελεί στη διαμόρφωση του πλαισίου των σκέψεων και των δράσεων των ατόμων. Ως μια μορφή επικοινωνίας, η ιστορία, όπως και κάθε άλλο είδος που αναφέρεται και στοχεύει στη διαντίδραση μεταξύ των μελών μιας κοινότητας, περιλαμβάνει έναν αποστολέα και έναν παραλήπτη του μηνύματος πάνω στο οποίο βασίζεται η πραγμάτωση της επικοινωνίας αυτής⁴³³.

Η προσέγγιση της ιστορίας από επικοινωνιακή σκοπιά αποτέλεσε τον πυρήνα του ερευνητικού ενδιαφέροντος του Nordgren⁴³⁴. Στη θεώρησή του η χρήση της ιστορίας από τα άτομα προσομοιάζει με την επικοινωνιακή διαδικασία του διαλόγου και, ως τέτοια, εξαρτάται από την ιστορική κουλτούρα αλλά και την προσδιορίζει συγχρόνως. Το πλαίσιο που συνθέτει την τελευταία περιλαμβάνει τόσο πομπούς όσο και δέκτες ιστορικών αφηγημάτων. Αμφότεροι, συμμετέχοντας στις διαδικασίες παραγωγής και διάχυσης της ιστορικής κουλτούρας έχουν ανάγκες, που σύμφωνα με τον Nordgren είναι: η *επιβεβαίωση*, η *κανονικότητα*, η *άρνηση* και η *μεταλλαγή*. Εστιάζοντας στον αποστολέα - πομπό του ιστορικού

---

⁴³³Holmberg, U. (2016). *Significant History and Historical Orientation: Ugandan Students Narrate Their Historical Pasts*. Karlstad: Karlstad University Press, p. 14-15. Ανακτήθηκε στις 20-01-2019 από <http://kau.diva-portal.org/smash/get/diva2:1040972/FULLTEXT01.pdf>.

⁴³⁴Nordgren, K. (2006). *Who Does History Belong To? History as Consciousness, Culture and Action in Multicultural Sweden*. Karlstad: Karlstad University, p. 38-47.

μηνύματος, εκείνο που ενδιαφέρει είναι η διερεύνηση των προθέσεων που βρίσκονται κεκαλυμμένες πίσω από την ιστορική αφήγηση που επικοινωνεί. Εάν αυτές δεν ικανοποιούν και δεν εξυπηρετούν τις ανάγκες του, τότε η αφήγηση καθίσταται ανώφελη και δυσλειτουργική. Απ' την άλλη, μια προσέγγιση προσανατολισμένη στον παραλήπτη - δέκτη του μηνύματος που προκύπτει από τη χρήση της ιστορίας εστιάζει κυρίως στο πώς εκλαμβάνεται το μήνυμα και πώς χρησιμοποιείται από τον δέκτη για την κατανόηση του περιγραφόμενου από το ιστορικό αφήγημα γεγονότος ή φαινομένου, διαμέσου της επικοινωνιακής διαδικασίας. Η υποδοχή όμως του ιστορικού μηνύματος από τον δέκτη σχετίζεται και με τις δικές του ανάγκες, τις οποίες επιδιώκει να εκπληρώσει χρησιμοποιώντας την αφήγηση κατά το δοκούν. Συνεπώς, τόσο ο αποστολέας, όσο και ο παραλήπτης του ιστορικού μηνύματος της αφήγησης μπορούν να θεωρηθούν χρήστες της ιστορίας (βλ. Σχήμα 6).

Σχήμα 6: Το μοντέλο του Nordgren για τη χρήση της ιστορίας ως μιας μορφής διαλόγου στο πλαίσιο της ιστορικής κουλτούρας μιας κοινωνίας

Η αφήγηση που συνοδεύει τη χρησιμοποίηση της εμπειρίας του παρελθόντος ως επικοινωνιακή διαδικασία, πέραν των ιστορικών φαινομένων που περιγράφει, μπορεί να αποτυπώνει τις σύγχρονες αντιλήψεις και την ιστορική κουλτούρα της κοινωνίας.

Σε μια πιο εξελιγμένη προσέγγιση του μοντέλου του Nordgren για τη χρήση της ιστορίας (πρβλ. πίνακας 2) ως επικοινωνιακής πράξης, το τρίπτυχο μεταξύ αυτού που κωδικοποιεί το μήνυμα, του μηνύματος αυτού καθαυτού και εκείνου που το αποκωδικοποιεί εξακολουθεί να υφίσταται, εμπεριέχοντας τα ακόλουθα τέσσερα επίπεδα ανάλυσης⁴³⁵:

1. Αναγνώριση και προσδιορισμός του επικοινωνιακού πλαισίου.
2. Ερμηνεία της επιτελεστικής δράσης.
3. Ερμηνεία των βασικών λόγων, ως εκδηλώσεων της ιστορικής συνείδησης και της ιστορικής κουλτούρας.

⁴³⁵Nordgren, K. (2016), *ό.π.*, p. 494-496.

4. Ερμηνεία της αλληλεπίδρασης μεταξύ των φορέων της επικοινωνιακής διαδικασίας.

	Πομπός/ κωδικοποιητής του ιστορικού μηνύματος	Μήνυμα	Δέκτης / αποκωδικοποιητής του ιστορικού μηνύματος
1. αναγνώριση / προσδιορισμός του πλαίσιου	Ποιος κωδικοποιεί;	Ποιο είναι το πλαίσιο;	Ποιος αποκωδικοποιεί;
2. Ερμηνεία της επιτελεστικής δράσης	Τι πραγματικά δηλώνεται;	Ποια είναι η άμεση και η έμμεση σημασία του μηνύματος;	Πώς αντιδρά ο δέκτης/αποκωδικοποιητής του ιστορικού μηνύματος;
3. Ερμηνεία των βασικών λόγων της ιστορικής αναφοράς	Για ποιον λόγο γίνεται η αναφορά αυτή; Ποιοι περιλαμβάνονται και ποιοι αποκλείονται; Σε ποιο αποτέλεσμα αποσκοπεί;	Πώς σχεδιάστηκε το μήνυμα; Πώς συνδέεται με το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον	Ποια κατανόηση, ταυτοποίηση ή επίδραση εκφράζεται;
4. Ερμηνεία της αλληλεπίδρασης των φορέων	Πώς αποκωδικοποιείται η αντίδραση;	Ποιο είναι το μήνυμα που προσδιορίζεται;	Πώς κωδικοποιείται η αντίδραση;

Πίνακας 2: Το επικαιροποιημένο μοντέλο του Nordgren για την ανάλυση της χρήσης της ιστορίας ως επικοινωνιακής πράξης

Οι οριζόντιες κατηγορίες στο συγκεκριμένο μοντέλο ανάλυσης της χρήσης της ιστορίας αναφέρονται στην επικοινωνιακή αλληλεπίδραση μεταξύ του πομπού-δημιουργού του μηνύματος, του ίδιου του μηνύματος και του δέκτη που το αποκωδικοποιεί. Τα κατακόρυφα τμήματα υποδηλώνουν επίπεδα ανάλυσης των διαδικασιών που λαμβάνουν χώρα εντός του πλαισίου της συντελούμενης αλληλεπίδρασης. Μπορούν να αλληλοεπηρεάζονται και να αντικαθιστά το ένα το άλλο, ενώ συμβάλλουν και στην οργάνωση της πολυπλοκότητας που διέπει τα επιμέρους στοιχεία της επικοινωνίας, η οποία πραγματώνεται στη βάση της παραγωγής, της διάχυσης και της ανάγνωσης ιστορικών αφηγημάτων. Κατά τη μελέτη, για παράδειγμα, του τρόπου που η κρατική εξουσία διαμέσου του εκπαιδευτικού συστήματος επαναδιαπραγματεύεται ιστορικά ζητήματα και εθνικούς μύθους σε συνθήκες ενός ρευστού και μεταβαλλόμενου περιβάλλοντος, θα πρέπει αρχικά να εστιάσει κανείς στον δημιουργό και αποστολέα του ιστορικού μηνύματος. Αντιθέτως, η κατανόηση μιας ταινίας που χρησιμοποιεί ιστορικά στοιχεία για τον σχολιασμό ή την ερμηνεία της πραγματικότητας του παρόντος επιτυγχάνεται αν πρωτίστως αναλυθεί και αποκωδικοποιηθεί το ιστορικό μήνυμα από αυτούς που την παρακολουθούν. Αντιστοίχως, σε μια διαφορετική προσέγγιση ή διαμάχη ενός

ιστορικού ζητήματος στο παρόν, που προκύπτει μεταξύ ομάδων του ίδιου έθνους ή μεταξύ διαφορετικών εθνοτήτων, χρειάζεται να στραφεί το ενδιαφέρον στην αντίδραση κάθε αντιμαχόμενης πλευράς (βλέπε π.χ. την περίπτωση της μέχρι πρότινος διαμάχης ανάμεσα στην Ελλάδα και την Π.Γ.Δ.Μ. για το ονοματολογικό).

Οι χρήσεις της ιστορίας, γενικότερα, αποτελούν καθοριστικό πεδίο μελέτης για τη χαρτογράφηση τόσο της ιστορικής συνείδησης, όσο και της ιστορικής κουλτούρας, καθώς, μέσα από την επικοινωνιακή πράξη της ανταλλαγής ιστορικών μηνυμάτων-αφηγημάτων, τα άτομα συλλαμβάνουν και κατανοούν την ιστορία ποικιλοτρόπως, διαμορφώνοντας ή αλλάζοντας τις αντιλήψεις τους για το παρελθόν, και κατ' επέκταση για το παρόν και το μέλλον. Στον δημόσιο χώρο και ειδικότερα στο πεδίο της ιστορικής εκπαίδευσης, οι χρήσεις της ιστορίας (εθνικές επέτειοι, σχολικές γιορτές, διδασκαλία του μαθήματος και εγχειρίδια ιστορίας, επισκέψεις σε μουσεία κ.λπ.) παρέχουν σημαντικές πληροφορίες, αφενός, για το πώς οι εκπαιδευτικοί σκέφτονται και ερμηνεύουν το παρελθόν και, αφετέρου, για το πώς οι μαθητές το προσλαμβάνουν, το οικειοποιούνται και το χρησιμοποιούν με τη σειρά τους, όντας συμμετοχοί σε μια διαδικασία απόκτησης ιστορικών γνώσεων, δεξιοτήτων και κατανόησης του εαυτού τους και του κόσμου. Η διαδικασία αυτή συμβάλλει στην καλλιέργεια της ιστορικής τους συνείδησης και τους καθιστά κοινωνούς του φάσματος όλων των διαθέσιμων πρακτικών διασύνδεσης και συσχέτισης με το παρελθόν, οι οποίες συνιστούν αυτό που αποκαλείται ιστορική κουλτούρα.

Στη σύγχρονη εποχή οι χρήσεις της ιστορίας τείνουν να πολλαπλασιάζονται και να διαφοροποιούνται μεταξύ τους αναφορικά με τους φορείς που τις επιτελούν, τους τρόπους που λαμβάνουν χώρα, τις προθέσεις στις οποίες αποσκοπούν και τις συνέπειες που επιφέρουν (εκούσιες ή ακούσιες). Το γεγονός αυτό καταδεικνύει και την πολυδιάστατη φύση της ιστορικής κουλτούρας, αφού οι χρήσεις της ιστορίας και κάθε αναπαράστασης του παρελθόντος υποδηλώνουν σε επικοινωνιακό επίπεδο το πώς εν τέλει αλληλεπιδρά και επηρεάζει η ιστορική κουλτούρα την ανθρώπινη κοινωνία και τις αποφάσεις που λαμβάνει για το παρόν και το μέλλον⁴³⁶.

---

⁴³⁶Sidbæk, T. (2012). *Usable History? Representations of Yugoslavia's Difficult Past from 1945 to 2002*. Aarhus: Aarhus University Press, p. 15.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Ιστορική κουλτούρα και δημόσια ιστορία

3.1. Η ιστορία συμβαίνει στον δημόσιο χώρο

Αν επιχειρήσει κανείς να αποτιμήσει την πορεία της ιστορίας στον χρόνο, τότε σίγουρα θα εστιάσει σε δύο κρίσιμες και μεταβατικές περιόδους. Ο 19ος αιώνας αποτέλεσε σημαντικό σταθμό και απαρχή της επιστημονικοποίησης του ιστορικού κλάδου, η οποία συνδέθηκε με τη δημιουργία των νεωτερικών εθνών-κρατών, σε ευρωπαϊκό κυρίως επίπεδο, και με την κυριαρχία των εθνικών ιδεολογιών, θέτοντας στο επίκεντρο τη συγκρότηση των ταυτοτήτων διαμέσου μιας ανασηματοδότησης του παρελθόντος στηριζόμενης σε ενσωματώσεις, σε αποκλεισμούς, στη σφυρηλάτηση αξόνων εθνικής συνέχειας μέσα στον χρόνο και στη μετατροπή των πολιτισμικών, γλωσσικών, θρησκευτικών, γεωγραφικών, φυλετικών, κοινωνικών κ.ά. γνωρισμάτων σε εθνικά χαρακτηριστικά. Η επιστήμη της Ιστορίας, εμφορούμενη από τις επιστημολογικές συνθήκες και προϋποθέσεις του γερμανικού ιστορικισμού, συνέβαλε αποφασιστικά στην εθνοποίηση των μαζών και κατέστη, ως εκ τούτου, πολύτιμος καταλύτης για την εγχάραξη της συνείδησης του συνανήκειν, της ταύτισης μεταξύ έθνους και κράτους και της μετέπειτα εθνικιστικής κοσμοαντίληψης, κυρίως προς τα τέλη του συγκεκριμένου αιώνα.

Η μετάβαση στον 20ό αιώνα, όμως, συνοδεύτηκε από την κριτική αντιμετώπιση και αμφισβήτηση του ιστορικισμού στο πεδίο της επιστήμης του παρελθόντος και σε εκείνου των Κοινωνικών Επιστημών. Η υιοθέτηση στην ιστορική διερεύνηση νέων προβληματισμών και πρακτικών σε θεωρητικό και μεθοδολογικό επίπεδο, καθώς και ο προσανατολισμός του ενδιαφέροντος σε διαφορετικές επιστημολογικές προσεγγίσεις, διαμόρφωσαν τις συνθήκες για την απαγκίστρωση από το ιστορικιστικό παράδειγμα και τη συνεπαγόμενη προοπτική της εφαρμογής ενός γενικού και προκαθορισμένου κανονιστικού πλαισίου στην επιστήμη της ιστοριογραφίας. Στη μετατόπιση αυτή συνέβαλαν από την περίοδο του Μεσοπολέμου και κυρίως μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο τόσο η σχολή των Annales, όσο και οι βρετανοί Μαρξιστές ιστορικοί, η γερμανική ιστορική κοινωνική επιστήμη, η ιστορία των γυναικών και του φύλου, καθώς επίσης και η αποκαλούμενη ιστορία από τα «κάτω»⁴³⁷. Με δεδομένη, αφενός, τη νέα πλουραλιστική πραγματικότητα που αναπτύχθηκε στο πεδίο των

---

⁴³⁷Γαζή, Έ. (2002). «Η Ιστορία στον Δημόσιο Χώρο». Στο: Κόκκινος, Γ., Αλεξάκη, Ε. (επιμ.), *Διεπιστημονικές προσεγγίσεις στη μουσειακή αγωγή*. Αθήνα: Μεταίχμιο, σ. 43.

ενδιαφερόντων της ιστοριογραφίας και συγκεκριμένα στους κόλπους των επαγγελματιών ιστορικών και, αφετέρου, τη στροφή των Κοινωνικών Επιστημών προς τη μελέτη της κουλτούρας, παρατηρήθηκε μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1980 έντονη δραστηριότητα στον ακαδημαϊκό χώρο, βασιζόμενη σε μια αναστοχαστική τάση γύρω από ζητήματα που αφορούσαν την ιστορική αφήγηση, την ιδεολογική και πολιτισμική λειτουργία του ιστορικού λόγου, τον ρόλο των κωδίκων της γλώσσας στη νοηματοδότηση των ιστορικών εμπειριών, αλλά και την ίδια την ιστορική γνώση στον αγώνα της για την προσέγγιση της αλήθειας.

Παράλληλα με τα όσα συντελέστηκαν στην ακαδημαϊκή εκδοχή της ιστορίας, τις τελευταίες δεκαετίες σε ευρωπαϊκό αλλά και παγκόσμιο επίπεδο, αναδύθηκε στον δημόσιο χώρο ένα ολοένα και μεγαλύτερο ενδιαφέρον των κοινωνιών για το παρελθόν. Το υπέρμετρο ενδιαφέρον μετουσιώθηκε σε πληθώρα παραγόμενων ιστορικών αφηγημάτων και αναπαραστάσεων για τα περασμένα από ένα πλέγμα φορέων με επίσημο και ανεπίσημο χαρακτήρα. Ιδιωτικά ερευνητικά κέντρα, επετειακές εκδηλώσεις, κινηματογραφικές παραγωγές, ιστορικά ντοκιμαντέρ, μόνιμες στήλες στον έντυπο και ηλεκτρονικό τύπο, ίδρυση νέων μουσειακών χώρων, λογοτεχνικά και μυθιστορηματικά έργα, συγκρότηση αρχείων προφορικών μαρτυριών, ιστοσελίδες ιστορικού ενδιαφέροντος στο διαδίκτυο κ.λπ. είναι ορισμένες από τις νέες διεπαφές μεταξύ της παροντικής και παρελθοντικής πραγματικότητας, που αναπτύχθηκαν και συνεχίζουν να αναπτύσσονται ραγδαία, συγκεντρώνοντας την προσοχή του κοινού, επηρεάζοντας την ιστορική του κουλτούρα και προσδίδοντας στη διερεύνηση της «ξένης χώρας» του παρελθόντος ποικιλομορφία και πολυπρισματική χροιά. Η μετάβαση από ένα παρελθόν αρραγές, μονοσήμαντο, κανονιστικό, προσδιοριζόμενο από τους επαγγελματίες ιστορικούς και εξαρτώμενο απ' τα γραπτά κείμενα, σε ένα παρελθόν κατακερματισμένο, πλουραλιστικό, αμφιλεγόμενο και ανοιχτό σε οποιαδήποτε ερμηνεία, αποτυπώνει το σύγχρονο πλαίσιο που περικλείει κάθε είδους μελέτη γύρω από τις παρελθοντικές εμπειρίες.

Οι ιστορικοί, μολονότι εξακολουθούν να πασχίζουν για μια αμερόληπτη αφηγηματική ανασύνθεση των όσων έχουν συμβεί σε περασμένους χρόνους, παράγουν μόνο ένα μικρό μέρος από το σύνολο των διαθέσιμων οπτικών και ιστορικών εκδοχών και μάλιστα όχι τις πιο πιστευτές ή αδιαμφισβήτητα αληθείς στη συνείδηση του κοινού σε σύγκριση με άλλες⁴³⁸. Αν και η ίδια η ιστορία ανέδειξε τον ιστορικό ως διαμεσολαβητή ανάμεσα στο παρελθόν και το παρόν, αυτή η διαμεσολάβηση δεν είναι *de facto* ούτε ουδέτερη ούτε και ανιδιοτελής⁴³⁹.

---

⁴³⁸Lowenthal, D. (2015). *The Past is a Foreign Country – Revisited*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 14.

⁴³⁹Λιάκος, Α. (1997). «Η βιομηχανία της μνήμης». *Το Βήμα*, 14 Σεπτεμβρίου 1997. Ανακτήθηκε στις 02-03-2019 από <https://www.tovima.gr/2008/11/24/opinions/i-biomixania-tis-mnimis/>.

Ωστόσο, οι επιστημολογικές διαδικασίες παραγωγής της γνώσης και η τεκμηριωτική ισχύς των μεθοδολογικών εργαλείων των ιστορικών σε καμία περίπτωση δεν μπορούν να παραγνωριστούν ή να υποκατασταθούν πλήρως από τις εναλλακτικές μη ακαδημαϊκές και εκλαϊκευμένες προσεγγίσεις των ιστορικών γεγονότων, ακόμα κι αν αντιμετωπίζονται σε ορισμένες περιστάσεις αμφιθυμικά ή αμφισβητούνται με καχυποψία λόγω των ενδεχόμενων υπόρρητων ιδεοληπτικών και πολιτικά καθοδηγούμενων καταβολών τους. Ειδικά σε περιόδους μεγάλων κρίσεων, όπως αυτές που βιώνουν τα κράτη (σε ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο) και οι σύγχρονες κοινωνίες (δημοσιονομικά προβλήματα, άνοδος της ακροδεξιάς, μεταναστευτικό ζήτημα, τρομοκρατία, κλιματική αλλαγή κ.ά.), ενεργοποιούνται στις συλλογικότητες μηχανισμοί αμφισβήτησης απέναντι σε προϋπάρχουσες βεβαιότητες του παρελθόντος αλλά και γενικότερα. Εκτός από την παρατηρούμενη τάση των ειδικών να αναστοχαστούν την ιστορία, υπάρχει παράλληλα και η διάθεση ενός μέρους της κοινής γνώμης να αναμετρηθεί κριτικά με το «σκοτεινό» παρελθόν και να αναζητήσει διαφοροποιημένες ερμηνείες ή να προσεγγίσει ιστορικά θέματα που θεωρούσε γνωστά ή κλειστά και taboo (κυρίως συγκρουσιακού ή επίμαχου χαρακτήρα). Κάτι τέτοιο μπορεί να θεωρηθεί θετική εξέλιξη, από τη στιγμή που οι κοινωνίες αλλάζουν και μαζί με αυτές μεταβάλλονται και οι ανάγκες που προσδιορίζουν τη σχέση τους με το παρελθόν τους και την καθεστηκυία τάξη πραγμάτων.

Τα τελευταία έτη στην Ελλάδα αλλά και σε διεθνές επίπεδο, έχουν πληθύνει οι συζητήσεις αναφορικά με την παρελθοντική πραγματικότητα, είτε κατά κύριο λόγο στην πραγματολογική της διάσταση, είτε δευτερευόντως, στη μετα-ιστορική της προβληματική. Οι συνθήκες κρίσης του παρόντος και η εντεινόμενη αβεβαιότητα και ασάφεια του μέλλοντος, οι κοινωνικοί, πολιτικοί και οικονομικοί μετασχηματισμοί, η αναδιαμόρφωση των γεωπολιτικών σχέσεων, η εμφάνιση νέων κρίσιμων διακυβευμάτων στην καθημερινή ζωή των κοινωνιών, αλλά και ο επανακαθορισμός των αναγκών και των προτεραιοτήτων τους δημιουργούν επίμονα και επιτακτικά ερωτήματα για το παρελθόν, τα οποία μετουσιώνονται σε μια σχεδόν φετιχιστική ζήτηση του κοινού για ιστορία. Στα αποτελέσματα της ζήτησης αυτής καταγράφεται μια πλουραλιστική, εκδημοκρατισμένη και ριζοσπαστικοποιημένη ενίοτε ανασύνθεση του ιστορικού νοήματος, που επιδρά πολλαπλασιαστικά στην ιστορική κουλτούρα των ανθρώπων, στα ερευνητικά εργαλεία για τη μελέτη του παρελθόντος και στον βαθμό εκδήλωσης της ιστορικής ευαισθησίας⁴⁴⁰. Το έντονο ενδιαφέρον για τα πεπραγμένα του χθες και η πληθυντικότητα των αναπαραστάσεων και των δραστηριοτήτων που επιχειρούν να

---

⁴⁴⁰ Ανδρέου, Α., Κακουριώτης, Σ., Κόκκινος, Γ., Λεμονίδου, Ε., Παπανδρέου, Ζ., Πασχαλούδη, Ε. (επιμ.) (2015), *ό.π.*, σ. 9-10.

τα ανασυγκροτήσουν έχουν προσλάβει πλέον τον χαρακτήρα ενός φαινομένου παγκόσμιας κλίμακας. Αρκετοί το έχουν χαρακτηρίσει ως «κύμα μνήμης», ως «χιονοστιβάδα μνήμης» ή ως «βιομηχανία του παρελθόντος και της μνήμης»⁴⁴¹. Η υπερπαραγωγή ιστορικής γνώσης, η ανάπτυξη των σπουδών μνήμης⁴⁴² και η σχεδόν ανεξέλεγκτη διασπορά αναμνήσεων και επιλεγμένων όψεων του παρελθόντος από έναν αστερισμό φορέων, που αγγίζει τα όρια της υπερβολής, αποσκοπούν στον εκδημοκρατισμό της ιστορικής πληροφόρησης, στη διάσωση από τη λήθη όσων έχουν συμβεί σε περασμένες εποχές, στην ανάδειξη καταπιεσμένων από το επίσημο αφήγημα φωνών ή άγνωστων ιστοριών, στη συμβολική επανόρθωση ιστορικών αδικιών, στην συγκρότηση και προώθηση πολιτικών ταυτότητας, ακόμα και στην απλή ικανοποίηση της περιέργειας των κοινωνιών που εκφράζεται μέσω της πληθωριστικής και ως έναν βαθμό εμπορευματοποιημένης ζήτησης για ιστορία⁴⁴³. Το αποτέλεσμα όλων αυτών είναι να συνυπάρχουν στον δημόσιο χώρο πολλαπλές μνήμες και ετερόκλητες εκδοχές των ιστορικών γεγονότων. Η εκδήλωσή τους συντελείται με ελκυστικό, δημιουργικό και δυναμικό τρόπο, ενώ η αλληλεπίδρασή τους με το αδηφάγο για ιστορία κοινό, αλλά και μεταξύ τους, εγείρει συχνά δημόσιες αντιπαραθέσεις ή συμβολικούς πολέμους στο πεδίο της διαμόρφωσης της ιστορικής κουλτούρας των κοινοτήτων.

Αναμφισβήτητα, τις τελευταίες δύο δεκαετίες παράγεται από ετερογενή κέντρα και από απλούς καθημερινούς ανθρώπους περισσότερη ιστορική γνώση από ποτέ, σε σημείο που τίθεται υπό αμφισβήτηση ο μέχρι πρότινος μονοπωλιακός ρόλος των επαγγελματιών ιστορικών και της ακαδημαϊκής κοινότητας ως των μοναδικών «θιασαρχών» και διαμεσολαβητών στο πεδίο της διαπραγμάτευσης του περιεχομένου και του τρόπου ανάκλησης και ανάμνησης των ιστορικών γεγονότων. Η έννοια του ιστορικού, εξάλλου, έχει πάψει να αποδίδεται πλέον μόνο σε εκείνους που ασχολούνται αποκλειστικά και για βιοποριστικούς λόγους με την έρευνα, τη συγγραφή και τη διδασκαλία της Ιστορίας. Αντιθέτως, εν δυνάμει ιστορικός του εαυτού του μπορεί να θεωρηθεί ο καθένας, σύμφωνα με τον παλαιότερο αμερικανό ιστορικό Becker⁴⁴⁴, από τη στιγμή που καθίσταται ικανός να συγκροτεί τα δικά του ιστορικά αφηγήματα, να νοηματοδοτεί τα γεγονότα και να εντοπίζει τους λόγους για τους οποίους τα πράγματα είχαν μια συγκεκριμένη έκβαση και όχι κάποια άλλη. Η ιστορία συνιστά,

---

⁴⁴¹Fogu, C., Kansteiner, W. (2006). *The Politics of Memory and The Poetics of History*. In: Lebow, R.N., Kansteiner, W., Fogu, C. (eds.), *The Politics of Memory in Postwar Europe*. London: Duke University Press, p. 284-310.

⁴⁴²Αναλυτικά για τις σπουδές της μνήμης, βλ. Olick, J., Vinitzky-Seroussi, V., Levy, D. (eds.) (2011). «Introduction». In: Olick, J., Vinitzky-Seroussi, V., Levy, D. (eds.), *The Collective Memory Reader*. Oxford: Oxford University Press, p. 3-61.

⁴⁴³Αποστολόπουλος, Ν. (2016), *ό.π.*

⁴⁴⁴Becker, C. (2011). «Everyman his own historian». In: Olick, J., Vinitzky-Seroussi, V., Levy, D. (eds.), *ό.π.*, p. 122-126.

ως εκ τούτου, μια ανοικτή δραστηριότητα, κοινωνοί της οποίας δύνανται να καταστούν όσοι νιώθουν έλξη ή ισχυρή σύνδεση για τα περασμένα⁴⁴⁵.

Αυτή η παρατηρούμενη έκρηξη του ενδιαφέροντος για το παρελθόν αποδίδεται σε μια σειρά από λόγους κοινωνικής και πολιτισμικής φύσεως. Ανάμεσα σε αυτούς συγκαταλέγεται η πρόοδος στον τομέα των νέων τεχνολογιών και των μέσων μαζικής επικοινωνίας. Τα συνεχώς εξελισσόμενα τεχνολογικά εργαλεία και τα νέα περιβάλλοντα αναπαράστασης της παρελθοντικής πραγματικότητας στα μέσα μαζικής επικοινωνίας αναδιαμορφώνουν τόσο τους τρόπους πρόσληψης και νοηματοδότησης της ιστορικής γνώσης όσο και το ίδιο το μνημονικό υλικό, επιφέροντας συγχρόνως αλλαγές στις συμβατικές μεθόδους αλληλεπίδρασης των κοινωνιών με τα ιστορικά τεκμήρια. Ο εμπλουτισμός των συγκροτούμενων ιστορικών αφηγημάτων με πολυμεσικές και διαδραστικές εφαρμογές (κείμενο, εικόνα, ήχος, βίντεο, animation, περιβάλλοντα εικονικής πραγματικότητας) τα καθιστούν πλέον πιο ελκυστικά και άμεσα, ενώ παράλληλα ενισχύουν την επικοινωνιακή τους ισχύ και διάδοση στον δημόσιο χώρο, διευκολύνοντας τη συμμετοχή των υποκειμένων στις διαδικασίες διαμόρφωσης της ιστορικής τους κουλτούρας. Το διαδίκτυο, η τηλεόραση, το ραδιόφωνο, οι εφημερίδες, τα περιοδικά, ο κινηματογράφος, οι χώροι εικονικής περιήγησης στο παρελθόν, οι διαδραστικές μουσειακές συλλογές, αλλά και κάθε άλλου είδους αναπαραστατικό μέσο που αξιοποιεί τις τεχνολογικές καινοτομίες για τη διατύπωση και προώθηση διαφοροποιημένων σε σύγκριση με την ακαδημαϊκή ιστοριογραφία αφηγηματικών και νοηματοδοτικών κωδίκων επηρεάζουν τις ιστορικές αντιλήψεις της κοινής γνώμης και την ιστορική μνήμη στον επικοινωνιακό ορίζοντα. Στον Παγκόσμιο Ιστό και στα ηλεκτρονικά μέσα, έρχονται στο προσκήνιο αντικρουόμενες μνήμες που αναφέρονται σε γενοκτονίες του παρελθόντος, δικτατορικά καθεστώτα, αιματηρούς εμφύλιους πολέμους και ακανθώδη ιστορικά ζητήματα, οι οποίες παρουσιάζονται σε περιβάλλοντα εικονικών μουσείων, σε διαδικτυακές κοινότητες και ψηφιοποιημένες συλλογές προφορικών μαρτυριών, συμβάλλοντας προς την κατεύθυνση της πληρέστερης κατανόησης των πτυχών μιας πλειάδας ιστορικών φαινομένων στον δημόσιο χώρο⁴⁴⁶.

Τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας με την ευρύτητα του φάσματός τους εισχωρούν στον ανθρώπινο τρόπο σκέψης και τον διαποτίζουν με εικόνες και ιστορίες της παρελθοντικής πραγματικότητας, εμφορούμενες συχνά από αληθοφάνεια, ανάλογης φυσικότητας και ισχύος με εκείνη των ιστορικών τεκμηρίων⁴⁴⁷. Τις τελευταίες δεκαετίες, τα ΜΜΕ συμμετέχουν όλο

---

⁴⁴⁵Tusa, J. (2004). «A Deep and Continuing Use of History». In: Cannadine, D. (ed.), *History and the Media*. Hampshire: Palgrave Macmillan, p. 124.

⁴⁴⁶Noiret, S. (2014). «Internationalizing Public History». *Public History Weekly*, 2 (34). Ανακτήθηκε στις 10-12-2018 από <https://public-history-weekly.degruyter.com/2-2014-34/internationalizing-public-history/>.

⁴⁴⁷Seaton, J. (2004). «Writing the History of Broadcasting». In: Cannadine, D. (ed.), *ό.π.*, p. 145.

και πιο ενεργά στη διαμεσολάβηση της ιστορικής πληροφόρησης και στη διάχυση μορφών ιστορικής κουλτούρας, γεγονός που οδηγεί, αφενός, στον επαναπροσδιορισμό της σχέσης των κοινωνιών με τα όσα επιλέγουν να θυμούνται και, αφετέρου, σε μια διαρκή πλουραλιστική επαναδιαπραγμάτευση παγιωμένων αληθειών και ιδεών, άλλες φορές με κίνητρα που υπηρετούν την ιστορική αλήθεια και άλλες τον άκρατο σχετικισμό, τη μεροληψία, την ιδεολογική ηγεμονία, τις πολιτικές σκοπιμότητες, τις εκάστοτε ανακύπτουσες πολιτισμικές και κοινωνικές ανάγκες της εποχής ή ακόμα και την εμπρόθετη ιστορική πλάνη⁴⁴⁸.

Η παρατηρούμενη στροφή των ανθρώπινων κοινωνιών στην «παρελθοντολαγνεία», όμως, έχει τις ρίζες της στον 19ο αιώνα και συγκεκριμένα στη διαρκή νοσταλγική διάθεση για το παρελθόν, που προκάλεσε σχεδόν αντινομικά σε σχέση με τα θεμελιώδη χαρακτηριστικά της η νεωτερικότητα. Το μοντέρνο, αντιμετωπίζοντας εξιδανικευτικά το χαμένο ένδοξο χθες και διαρρηγνύοντας συγχρόνως ακλόνητες μέχρι τότε παραδοσιακές σταθερές και κανονιστικά αξιακά πρότυπα, προώθησε με αμφιθυμικό τρόπο την αποδέσμευση από τις παραδοσιακού τύπου κοινωνίες. Ευνοώντας αλλαγές που στηρίχθηκαν στην προσπάθεια ανάδειξης και διαχείρισης ενός ολόκληρου φάσματος μνημονικών αναφορών, λειτούργησε ως οιονεί ελιξίριο απέναντι στην ψυχολογική φόρτιση που δημιούργησε στη ζωή των συλλογικών υποκειμένων η απρόσωπη και μονότονη καθημερινότητα της Βιομηχανικής Επανάστασης. Ο μοντερνισμός ενσωμάτωσε το παρελθόν, νεωτερικοποίησε την παράδοση και την υπέβαλε σε μια διαρκή μεταλλαγή⁴⁴⁹. Αν και απέρριψε το παλιό διαμέσου της αποδέσμευσης από την παραδοσιαρχία, κατέφυγε στην ιστορία καθιστώντας μέρος της μοντέρνας κουλτούρας το ρετρό⁴⁵⁰.

Μετά το τέλος των δύο καταστρεπτικών για την ανθρωπότητα πολέμων του 20ού αιώνα, οι δυτικές κοινωνίες εμφανίζονται να εντατικοποιούν την ενασχόληση τους με το παρελθόν. Πολλές νέες συλλογικότητες που έρχονται στο προσκήνιο σφυρηλατούν τις ταυτότητές τους, στηριζόμενες σε μνημονικά ίχνη, προφορικές μαρτυρίες και συγκεκριμένες όψεις των ιστορικών γεγονότων, προκειμένου με τον τρόπο αυτό να αυτοπροσδιοριστούν, να υποστασιοποιηθούν διεκδικώντας μια θέση στο επίσημο αφήγημα και να κρυσταλλώσουν στη συλλογική ιστορική συνείδηση αναγνώσεις του παρελθόντος άμεσα συνδεδεμένες με παροντικές τους επιδιώξεις. Πολλαπλές και ετερογενείς ιστορίες αναφύονται στον δημόσιο χώρο, προκαλώντας συμβολικές μάχες στην αρένα των ταυτοτήτων και των πολιτισμικών

---

⁴⁴⁸ Αποστολόπουλος, Ν. (2021). «Συγκροτώντας δημόσια την ιστορική γνώση στη μετανεωτερική εποχή: Περιβάλλοντα ιστορικής νοηματοδότησης και πρακτικές αναβίωσης της παρελθοντικής πραγματικότητας στο παρόν». *Πρακτικά του 6ου Διεθνούς επιστημονικού συνεδρίου του ΙΑΚΕ*, 10-12 Ιουλίου 2020, Ηράκλειο Κρήτης.

⁴⁴⁹ Τζιόβας, Δ. (2008). «Η κυριαρχία της νεωτερικότητας». *Το Βήμα*, 24 Νοεμβρίου 2008. Ανακτήθηκε στις 02-03-2019 από <https://www.tovima.gr/2008/11/24/opinions/i-kyriarxia-tis-newterikotitas/>.

⁴⁵⁰ Λε Γκοφ, Ζ. (1998), *ό.π.*, σ. 88.

ανταγωνισμών, οι οποίες ερμηνεύονται συχνά ως εξαγόμενα μιας αποπολιτικοποιημένης αντιπαράθεσης, αποκομμένης από το ιδεολογικό και πολιτικό πλαίσιο που τις παράγει. Μια τέτοια θεώρηση όμως, δεν μπορεί να καταστεί αποδεκτή από τη στιγμή που οι διεργασίες αυτές έχουν πρόδηλες ή λανθάνουσες πολιτικές αναφορές, άμεσα ή έμμεσα συνυφασμένες με τη λειτουργία και την ίδια την παρουσία των συλλογικοτήτων εντός του πεδίου της κοινωνίας.

Αναζητώντας κανείς τους λόγους που οδήγησαν στην υποστασιοποίηση νέων κοινοτήτων, κοινωνικών σχηματισμών ή μνημονικών ομάδων, διαπιστώνει ότι αυτοί συνδέονται με μια σειρά συντελούμενων ριζικών μετασχηματισμών σε κοινωνικό, πολιτικό και ιδεολογικό επίπεδο. Η Γαζή επισημαίνει ότι υπήρξε καθοριστική η συμβολή των μεταναστευτικών ρευμάτων που οδήγησαν στα τέλη του 19ου αιώνα, στις αρχές του 20ού, αλλά και κατά τη μεταπολεμική περίοδο, κυρίως στα τέλη του 20ού αιώνα, στη δημιουργία μιας έντονης κινητικότητας στο πεδίο της εργασίας, της εκπαίδευσης και της αναψυχής, προσδίδοντας πολυπολιτισμικό και πολυεθνικό χαρακτήρα σε χώρες, όπως οι ΗΠΑ, η Αυστραλία, ο Καναδάς, αλλά και σε άλλες ευρωπαϊκές, όπως η Γερμανία, η Γαλλία, κ.ά. Πέραν αυτού, αναφέρει πως η συγκρότηση νέων συλλογικοτήτων οφείλεται επίσης, ως έναν βαθμό, στις διαδικασίες δημιουργίας των εθνικών κρατών κατά τον 19ο αιώνα, στη θεμελίωση πολιτικών σχηματισμών με υπερεθνικό χαρακτήρα όπως η Ευρωπαϊκή Ένωση, και στην κατάρρευση των καθεστώτων του υπαρκτού σοσιαλισμού, συγκυρίες που δημιούργησαν τις προϋποθέσεις για αλλαγές απέναντι σε προϋπάρχουσες πεποιθήσεις και υφιστάμενες πραγματικότητες, διαμορφώνοντας καινούργια δεδομένα στον τρόπο πρόσληψης και στους τύπους εκπροσώπησης της συλλογικής ταυτότητας των υποκειμένων. Επιπροσθέτως, οι παγκοσμιοποιημένες συνθήκες φαίνεται να διαδραμάτισαν κι αυτές κάποιον ρόλο, αφού ενίσχυσαν περαιτέρω την επικοινωνία μεταξύ των κοινωνιών και την προοπτική συγκλίσεων, κάνοντας συγχρόνως πιο σαφείς στα συλλογικά υποκείμενα τις διαφοροποιήσεις και τις ανομοιογένειες της παγκόσμιας τάξης πραγμάτων σε πολιτικό, οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο⁴⁵¹.

Η Spiegel αναφερόμενη στην έκρηξη του ενδιαφέροντος για το παρελθόν, έτσι όπως εκφράζεται από τις πολιτικές της μνήμης και των ταυτοτήτων, σημειώνει ότι δεν οφείλεται αποκλειστικά και μόνο στην αποκαλούμενη δημόσια ιστορία (public history) και στην ιστορική κουλτούρα. Οφείλεται και στη στροφή της ακαδημαϊκής κοινότητας προς τη μνήμη, την οποία αντιμετώπισε, αφενός, ως μια όψη της απόπειρας επανένταξης στο ιστορικό αφήγημα μιας παραγνωρισμένης οπτικής και, αφετέρου, ως μια απάντηση στη μεταμοντέρνα

---

⁴⁵¹Γαζή, Έ. (2002), *ό.π.*, σ. 45-48.

ιστορική σκέψη και στη διαμεσολαβημένη και κατασκευασμένη ιστορική γνώση. Κατέχοντας πρωταγωνιστικό ρόλο στις πολιτισμικές σπουδές, η μνήμη ανάγεται πλέον σε μια κοινή για τα συλλογικά υποκείμενα γλώσσα, ικανή να υποστασιοποιεί και να οντολογικοποιεί την παρελθοντική πραγματικότητα στο παρόν με τέτοιον τρόπο, ώστε το τελευταίο να την απορροφά, να την υποτάσσει και να την απο-ιστορικοποιεί, καθιστώντας τη περισσότερο τμήμα και παράγωγο του σήμερα και λιγότερο γνώση που στοχεύει στην αναπαράσταση και διάσωση του παρελθόντος⁴⁵².

Ειδικότερα, η συλλογική και ατομική μνήμη, σχετιζόμενες άμεσα με τις διαδικασίες συγκρότησης της ταυτότητας, ανάγουν πλέον την πραγμάτευση του παρελθόντος σε σημαίνον διακύβευμα για τη λειτουργία των κοινωνιών του παρόντος. Παράλληλα, εγείρουν υπέρμετρο ενδιαφέρον στο κοινό που αποτυπώνεται ποικιλοτρόπως σε ένα ευρύ φάσμα παραγόμενων ιστορικών αναπαραστάσεων στον δημόσιο χώρο, ικανών να διαποτίζουν το παρόν με το νόημα του παρελθόντος και να επηρεάζουν τη δράση των συλλογικοτήτων. Ο κλάδος της ιστοριογραφίας αρχικά αντιμετώπισε με επιφυλακτικότητα την υπέρμετρη εμμονή μιας πλειάδας κοινωνικών ομάδων για την ιστορία, θεωρώντας τες ως τον έτερο ανταγωνιστικό πόλο της κριτικής ιστορικής σκέψης και γνώσης. Η πληθωριστική παραγωγή και διάχυση μνημονικού υλικού, συχνά ετερόκλητου και συγκρουσιακού, καθώς και ενός πλήθους αφηγημάτων από μη θεσμοθετημένους φορείς, οδήγησε τελικώς τους επαγγελματίες ιστορικούς στο να στρέψουν με προσοχή το ενδιαφέρον τους προς κάθε μορφή πληροφόρησης ή ιστορικής αναπαράστασης στον δημόσιο χώρο, επιχειρώντας μέσω της συγκεκριμένης επιλογής να «τιθασεύσουν» την παρουσία του πολύπλοκου, πλουραλιστικού και πολυδιάστατου παρελθόντος στην καθημερινότητα, ιστορικοποιώντας συγχρόνως την υπερτροφική μνήμη.

Στο σύγχρονο περιβάλλον της βιομηχανοποιημένης και εμπορευματοποιημένης παραγωγής ιστορικών προϊόντων εντός του οποίου δραστηριοποιούνται οι ανθρώπινες κοινωνίες του 21ου αιώνα, η ιστορία καταναλώνεται μαζικά και σχεδόν φετιχιστικά, περιλαμβάνοντας ανάμεσα στα άλλα: χολιγουντιανές κινηματογραφικές ταινίες με έντονες μυθοπλαστικές αναφορές και εντυπωσιακά εφέ, ιστορικά μυθιστορήματα με ανακριβείς μνείες σε γεγονότα, μουσειακές συλλογές και βιοματικές εκθέσεις προφορικών μαρτυριών κυριαρχούμενες από το στοιχείο της συγκινησιακής φόρτισης και της ανάδειξης αθέατων όψεων των ανθρώπινων εμπειριών που αποσκοπούν στη χειραγώγηση του κοινού και την

---

⁴⁵²Spiegel, G. M. (2002). «Memory and History: Liturgical Time and Historical Time». *History and Theory. Studies in the Philosophy of History*, 41 (2), p. 149-162.

εγχάραξη μεροληπτικών ερμηνειών, πλήθος ψηφιοποιημένων και συχνά αβάσιμα τεκμηριωμένων ιστορικών αναφορών στο διαδίκτυο, καθώς και ένα σύνολο περιοδικών εκδόσεων, τηλεοπτικών παραγωγών και δημόσιων συζητήσεων στα ΜΜΕ που στοχεύουν στην ατέρμονη ψυχαγωγία των κοινωνικών υποκειμένων, στην ικανοποίηση της αδηφάγας περιέργειάς τους και στη «μετάφραση» του παρελθόντος με όρους παροντικών αναγκών.

Σε όλες τις παραπάνω περιπτώσεις η ιστορία μπορεί εν δυνάμει να καταστεί αντικείμενο εργαλειακής εκμετάλλευσης από ομάδες ή ανεπίσημους φορείς με προεκτάσεις προπαγανδιστικής και ιδεολογικής καθοδήγησης, απόλυτα εναρμονισμένης με πολιτικές επιδιώξεις και συσχετισμούς δυνάμεων επιρροής ή εξουσίας. Το ελεύθερο παιχνίδι με το παρελθόν και ο αδιάκοπος παραληρηματικός μονόλογος της μεταμοντέρνας αναθεώρησής του μέσα από μια συνεχώς διευρυνόμενη ολότητα ομαδικών αφηγημάτων καθίσταται καταφανώς «αλλεργικό» στις στρατεύσεις⁴⁵³. Τέτοιας μορφής ερμηνείες αναφορικά με τη χρήση του παρελθόντος, εγείρονται κυρίως λόγω της επιφυλακτικότητας απέναντι στη λαϊκή και τη μαζική κουλτούρα της μετανεωτερικής εποχής, που σύμφωνα με την άποψη του Jameson δημιουργεί προβληματικές συνθήκες, χαρακτηριζόμενες κυρίως από την «αποπραγματοποίηση» της εμπειρίας, της ταυτότητας και της Ιστορίας στην οποία πρωταγωνιστικό ρόλο κατέχουν τα media και οι πολυμεσικές εφαρμογές. Μέσα σε ένα καθεστώς υπέρμετρης πληροφόρησης, μνημονικής έξαρσης αλλά και καθοδηγούμενης αμνησίας συγχρόνως, προσωρινότητας του επίκαιρου και ανιστορικών προσεγγίσεων ή ερμηνειών, αναδύεται μια εμμονική και πολυπρισματική αναδρομή στο παρελθόν⁴⁵⁴. Αυτήν ενισχύουν σε σημαντικό βαθμό η τεχνολογική εξέλιξη και τα ψηφιακά μέσα, έτσι ώστε να μεταβάλλονται στον ιστό της καθημερινής ζωής, αφενός, παραδοσιακές μέθοδοι σύλληψης και αναπαράστασης της παρελθοντικής ανθρώπινης εμπειρίας και, αφετέρου, η ίδια η πραγματικότητα, αφού εικονοποιείται συμβάλλοντας στη συγκρότηση μιας κουλτούρας των ηλεκτρονικών μέσων⁴⁵⁵. Η τελευταία επηρεάζει καθοριστικά τη φυσιογνωμία των περιβαλλόντων οικειοποίησης της ιστορίας αλλά και της μνήμης, περιλαμβάνοντας ένα σύνολο δραστηριοτήτων που αποσκοπούν περισσότερο σε μια εύπεπτη, μαζική και άμεση κατανάλωση ιστορικών πληροφοριών και λιγότερο σε μια κριτική προσπέλαση του παρελθόντος από τα κοινωνικά υποκείμενα.

---

⁴⁵³Jameson, F. (1999). *Το Μεταμοντέρνο ή η πολιτισμική λογική του ύστερου καπιταλισμού* (μτφρ. Γ. Βάρσος). Αθήνα: Νεφέλη, σ. 198.

⁴⁵⁴Στο ίδιο, σ. 222.

⁴⁵⁵Zizek, S. (1996). «From Virtual Reality to the Virtualization of Reality». In: Drackrey, T. (ed.), *Electronic Culture. Technology and Visual Representation*. New York: Aperture, p. 290-295.

Αν θεωρηθεί ως δεδομένη η παραδοχή ότι το εκάστοτε παρόν παράγει και επιβάλλει τις δικές του ιστορίες ανάλογα με τις προτεραιότητες και τους σκοπούς που θέτει, τότε το πλεόνασμα των διαθέσιμων ιστοριών και αναπαραστάσεων που προκύπτουν και διαχέονται στη δημόσια ζωή δεν συνιστά επ' ουδενί ένα ομοιογενές φάσμα. Αντιθέτως, από την ετερογένειά του συγκροτούνται πολλαπλές ατομικές και συλλογικές ταυτότητες, ερμηνευτικά σχήματα και αντιλήψεις που μορφοποιούν την ιστορική κουλτούρα και τη σχέση των ομάδων ή των ατόμων με το παρελθόν τους. Η επίμονη ματιά στην ιστορία από απλούς ανθρώπους, επαγγελματίες και μη επαγγελματίες ιστορικούς παράγει ανταγωνιστικά αφηγήματα και αναπαραστατικές δραστηριότητες με διαφορετικούς σκοπούς, οι οποίοι χρήζουν περαιτέρω ανάλυσης και διερεύνησης. Το συγκεκριμένο γεγονός κατέστη αντιληπτό από την ακαδημαϊκή ιστορία και τον κλάδο των ιστορικών, οδηγώντας τελικά τα τελευταία έτη στην υιοθέτηση μιας στάσης περισσότερο κριτικής και ανεκτικής και λιγότερο αφοριστικής και περιχαρακωμένης απέναντι στο πολυποίκιλο και ετερόκλητο πεδίο της δημόσιας παρουσίασης όψεων του παρελθόντος στο παρόν. Η μετατόπιση των ιστορικών από τον ρόλο του αποκλειστικού αξιολογητή και επικριτή όλων των διαχεόμενων στον δημόσιο χώρο εικόνων του παρελθόντος, ειδικά εκείνων που διαφοροποιούνται από το κυρίαρχο εθνικό αφήγημα ή τις επιστημολογικά καθιερωμένες τεκμηριωτικές διεργασίες, προς μια περαιτέρω εκλαϊκευμένη εμπλοκή τους στις διαδικασίες παραγωγής ιστορικών αναπαραστάσεων και ερμηνείας εκείνων των ιστορικών μηνυμάτων που συγκροτούνται από άλλους μηχανισμούς και φορείς, συνεισφέρει στην κατανόηση της επικοινωνιακής όψης της ιστορικής κουλτούρας των κοινοτήτων και στην ανάδειξη του κοινωνικο-πολιτισμικού ρόλου της Ιστορίας.

Η βιομηχανοποιημένη παραγωγή μνημονικού υλικού και η συγκρότηση μιας ολόκληρης αδιαμεσολάβητων καταλοίπων στον δημόσιο χώρο, εκπεφρασμένων από συναισθηματικά φορτισμένα υποκειμενικά βιώματα, προσωπικές μαρτυρίες και συλλογικές τραυματικές εμπειρίες, με κύριο χαρακτηριστικό τους την πρότερη αποσιώπηση ή την εθελούσια καταφρόνηση από τις σελίδες της επίσημης ιστορίας, οδήγησαν σταδιακά στην ανάδυση νέων αφηγημάτων και στον κατακερματισμό του ιστορικού παρελθόντος. Πρόκειται για μια μορφή εκδίκησης των καταπιεσμένων και περιθωριοποιημένων φωνών απέναντι στην επιλεκτική αποτύπωση των όψεων του παρελθόντος, στην «πολυτέλεια» της αρχειακής τεκμηρίωσης των ιστορικών και στην «ένοχη» σε αρκετές περιπτώσεις διαμεσολαβημένη τους λειτουργία που ούτε αντικειμενική μπορεί να θεωρηθεί, αλλά ούτε και απαλλαγμένη από ιδεολογικές εξαρτήσεις και εξουσιαστικές σχέσεις⁴⁵⁶. Σε μια εποχή θρυμματισμού ή αναθεωρητισμού των

---

⁴⁵⁶Λιάκος, Α. (1997), *ό.π.*

μεγάλων αφηγημάτων, με τα οποία επικάλυψε η νεωτερικότητα την ιστορία, η υπέρμετρη καλλιέργεια της μνήμης (που αγγίζει ακόμα και τα όρια της υπερμνησίας) και η αυξανόμενη παρουσία της στη δημόσια ζωή οδηγούν στη δημιουργία του αποκαλούμενου από τον Nora φάσματος των «τόπων της μνήμης», οι οποίοι συνιστούν ολόκληρο πεδίο θεωρητικής και εμπειρικής διερεύνησης των ιστορικών σπουδών, προσανατολισμένης στους μηχανισμούς της κοινωνικής συγκρότησης της μνήμης, στην αναπαραστατική διάσταση του παρελθόντος και στις πολλαπλές χρονικότητες, εντός των πλαισίων των οποίων αναπτύσσεται η ιστορική αίσθηση. Η ιστορική κουλτούρα των σύγχρονων κοινωνιών καθορίζεται ως έναν βαθμό από τη σχέση μεταξύ της ιστορίας, της μνήμης και της λήθης, καθώς και από εκείνη που αναπτύσσουν οι κοινωνίες μαζί τους. Τις τελευταίες δεκαετίες, τα περίπλοκα ζητήματα που απορρέουν από τη δύσκολη αυτή σχέση καταλαμβάνουν ολοένα και πιο κεντρική θέση στις συζητήσεις του δημόσιου χώρου⁴⁵⁷. Ενώ παλαιότερα η πραγμάτευση των ιστορικών θεμάτων συντελούνταν μακριά από τα φώτα της καθημερινής ζωής, στα αμφιθέατρα και στις επιστημονικές συναντήσεις των ιστορικών, σε συμπόσια και συνεδριακούς χώρους, τώρα πλέον διαπερνά την επικαιρότητα, μετουσιωμένη σε συμβολικούς πολέμους για την ιστορία, τη μνήμη ή την κουλτούρα που συμβαίνουν στη μιντιακή και ψηφιακή αρένα, αλλά και σε δημόσιες εκδηλώσεις ομάδων ή φορέων.

Χάρη στο ευδιάκριτο δημόσιο στίγμα όλων των ανεπίσημων ιστοριών και του μνημονικού πλούτου των υποκειμένων ή των συλλογικοτήτων που συνδιαμορφώνουν την ιστορική αίσθηση, οι ιστορικοί αποκτούν μια πιο ευρεία εικόνα των διαθέσιμων εκδοχών και αφηγημάτων του παρελθόντος, τα οποία μολονότι θέτουν προς ανάλυση και ερμηνεία, εξακολουθούν να τα αγνοούν στη συγγραφή τους ή να τα αντιμετωπίζουν ως μια γνώση συναισθηματικά εμποτισμένη και προορισμένη να υπηρετεί τα ενδιαφέροντα και τις ψυχαγωγικές ανάγκες του μη ακαδημαϊκού κοινού⁴⁵⁸. Τα αφηγήματα που διαχέονται στον δημόσιο χώρο, πέραν της πληροφόρησης που παρέχουν, αντιμετωπίζονται κατά βάση ως προβληματικά από την πλειοψηφία των επαγγελματιών του ιστορικού κλάδου, εφόσον το κριτήριο της εγκυρότητάς τους συνυφαίνεται με την επάρκεια ή μη της τεκμηρίωσής τους. Κατά την ανάλυση τέτοιων αφηγημάτων, οι ειδικοί εστιάζουν στη νοηματοδότηση του παρελθόντος, στις κοινωνικές συμβάσεις που περιγράφουν, όπως επίσης και στα επιμέρους χαρακτηριστικά τους, τα οποία θεωρούνται αναγκαία για το παρόν από εκείνους που

---

⁴⁵⁷Λιάκος, Α. (2014). «Δικαίωμα στη μνήμη ή στη λήθη; Μια αμφιλεγόμενη ευρωπαϊκή οδηγία, Σεπτέμβριος 2014». Ανακτήθηκε στις 15/3/2019 από <https://antonisliakos.gr/2014/09/>.

⁴⁵⁸Kalela, J. (2013). «Making History: The Historian and Uses of the Past». In: Kean, H., Martin, P. (eds.), *The Public History Reader*. London & New York: Routledge, p. 114-115.

συγκροτούν και θέτουν προς κοινή χρήση τις συγκεκριμένες ιστορίες. Για τον ιστορικό, τα νοήματα και οι σημασίες που αποδίδουν στο παρελθόν τα αφηγήματα του δημόσιου χώρου είναι πολύτιμα από δύο απόψεις. Πρώτον, στην προσπάθειά του να αποφύγει οποιαδήποτε ενδεχόμενη ακούσια καθοδήγησή του από τις συγκυρίες του παρόντος, η κατανόηση των επικρατουσών αντιλήψεων μέσα από το πρίσμα του ορθού τρόπου σκέψης για το παρελθόν είναι κρίσιμης σημασίας. Και δεύτερον, όταν κάποιος επιχειρεί να αποκαλύψει τις λειτουργίες που εκτελούνται από ερμηνείες που χρήζουν επανεκτίμησης, τα μη ακαδημαϊκά ιστορικά αφηγήματα χρησιμεύουν ως σημαντικοί δείκτες, αφού συνεισφέρουν στην κατανόηση των σημασιών που αποδίδονται κάθε φορά στο εκάστοτε ιστορικό ζήτημα το οποίο μελετάται στο παρόν⁴⁵⁹.

Η μαζική «κατανάλωση» ιστορικών πληροφοριών, η χρήση της ιστορίας στη δημόσια σφαίρα και η έκρηξη της μνήμης που παρατηρείται τα τελευταία έτη, απόρροια του φάσματος των επιταχυνόμενων πολιτισμικών και κοινωνικών μεταβολών αλλά και των νέων αναγκαιοτήτων των συλλογικοτήτων, αποτελούν ίσως τα πιο χαρακτηριστικά φαινόμενα βάσει των οποίων περιγράφεται και προσδιορίζεται, αφενός, η σχέση των σύγχρονων κοινωνιών με το παρελθόν τους και, αφετέρου, η ιστορική τους κουλτούρα. Πεδίο αναφοράς όλων αυτών αποτελεί οποιαδήποτε ιστορική μνεία ή ενασχόληση συντελείται εκτός του πεδίου ορισμού της επιστημονικής έρευνας, εγκιβωτίζοντας ένα σύνολο πρακτικών και ιστορικών γνώσεων πολύ πιο ευρύ σε απήχηση από εκείνο που αναπτύσσεται και διαμορφώνεται στους κόλπους των επαγγελματιών ιστορικών. Οι αναπαραστάσεις του παρελθόντος που συγκροτούνται εκδηλώνονται όχι μόνο στα ποικίλα μέσα μαζικής επικοινωνίας (τηλεόραση, διαδίκτυο, ραδιόφωνο, κινηματογράφο, θέατρο, εφημερίδες, περιοδικά, φωτογραφίες, διαφήμιση κ.λπ.), αλλά και στις τέχνες, στη λογοτεχνία, σε δημόσιους χώρους όπως σχολεία, μουσεία, μνημεία, τόπους μνήμης, σε απλές καθημερινές συζητήσεις μεταξύ ατόμων για το παρελθόν, σε συλλογές προφορικών μαρτυριών, καθώς επίσης και σε θεσμούς ή ομάδες με ανεπίσημο ή επίσημο χαρακτήρα (για παράδειγμα, πολιτιστικές οργανώσεις και συλλόγους, κοινότητες μνήμης, πολιτικά κόμματα κ.λπ.). Κοινό χαρακτηριστικό των προαναφερόμενων παραγόντων-μηχανισμών είναι η συμμετοχική συνεισφορά στην πραγμάτευση και διαχείριση του παρελθόντος, εμφορούμενη από μια αμερόληπτη και άλλες φορές μεροληπτική (ακόμα και στρατευμένη ή ιδεολογικά επικαθορισμένη) συγκρότηση ιστορικών αφηγημάτων, ιστορικών αναπαραστάσεων και ερμηνειών, ικανών να διαμορφώνουν και να διαχέουν ποικιλόμορφα και πλουραλιστικά μορφές ιστορικής κουλτούρας στις ανθρώπινες κοινότητες, που επηρεάζουν το

---

⁴⁵⁹Στο ίδιο, σ. 116.

πώς συλλαμβάνεται το χθες και καθορίζουν τις στάσεις και τις αντιλήψεις των συλλογικοτήτων για το σήμερα και το αύριο. Μέσα από τη δημόσια χρήση της ιστορίας στην καθημερινή ζωή και το πλέγμα των δραστηριοτήτων που περιλαμβάνει, ρυθμίζεται και προσδιορίζεται με μεγαλύτερη, απ' ό,τι στην περίπτωση της ακαδημαϊκής ιστοριογραφίας, αμεσότητα η σχέση μεταξύ της μνήμης και της λήθης, μεταξύ αυτού που πρέπει να διατηρηθεί και εκείνου που πρέπει να έρθει στο φως ή να εγκαταλειφθεί στη φθορά του χρόνου προς όφελος των σκοπιμοτήτων του παρόντος και των επιδιωκόμενων του μέλλοντος.

Η μνήμη, ειδικά, συνοδοιπόρος της ιστορίας και της ζωής των υποκειμένων αλλά και βασικός συντελεστής στη συνδιαμόρφωση των καλλιεργούμενων εικόνων του παρελθόντος στο δημόσιο πεδίο, απαντά σε κρίσιμα διακυβεύματα και ερωτήματα κάθε εποχής όντας ένας από τους σημαντικότερους πολιτισμικούς πόρους βάσει του οποίου μια κοινωνία δομεί το πολιτισμικό της προφίλ, το σύνολο του υλικού και συμβολικού της κεφαλαίου και εν τέλει τον ίδιο της τον εαυτό. Η μνήμη γοητεύει την περιέργεια του κοινού, προκαλεί τον ενθουσιασμό ή την οργή του, συμβάλλει στη συγκρότηση νέων συλλογικοτήτων και στην καλλιέργεια των ταυτοτήτων, ενώ παράλληλα υποκινεί συναισθηματικές δυνάμεις πένθους, μνησικακίας και εκδίκησης που δεν μπορούν εύκολα να τιθασευτούν από την εκλογικευμένη ματιά που επιβάλλουν οι ιστορικοί. Τα μνημονικά ίχνη, τιθέμενα στις υπηρεσίες πλειάδας χρήσεων και καταχρήσεων του παρελθόντος που συντελούνται από έναν αστερισμό κοινωνικών φορέων, μετουσιώνονται σε αφηγηματικές δομές που στοχεύουν μεταξύ των άλλων στη νομιμοποίηση επιλογών του παρόντος, στην αναζήτηση και επίτευξη ετεροχρονισμένης απονομής ιστορικής δικαιοσύνης για ολόκληρες ομάδες, στην ανάδειξη βιωμάτων απλών ανθρώπων έναντι των πρωταγωνιστών της ιστορίας, ακόμα και στην ικανοποίηση της περιέργειας ή την τέρψη της ευρείας μάζας. Η παρατηρούμενη υπέρμετρη νοσταλγία για το παρελθόν, η «βιομηχανία» των ιστορικών αναπαραστάσεων στην καθημερινή ζωή και ο εκδημοκρατισμός της μνήμης, ως αποτέλεσμα της πληθωριστικής παραγωγής αφηγημάτων και της στροφής προς αντισυμβατικές, σε σχέση με τα ενδιαφέροντα της ακαδημαϊκής ιστοριογραφίας, εκδοχές του παρελθόντος ή προς άγνωστες πτυχές αμφιλεγόμενων γεγονότων, μέσα από την οπτική της εμπειρίας αφανών ηρώων ή καταπιεσμένων ομάδων, καταδεικνύει συγχρόνως και μια γενικότερη μεταλλαγή των κοινωνιών στο πεδίο των νοοτροπιών τους. Πέραν αυτού δηλώνει επίσης και μια υπόρρητη ανατροπή του διαδεδομένου γραμμικού σχήματος των χρονικοτήτων του παρελθόντος, του παρόντος και του μέλλοντος. Μολονότι ο προσανατολισμός των ανθρώπων προς το μέλλον υπήρξε διαχρονικά ταυτόσημος της ελπίδας και της εκπλήρωσης των προσδοκιών για έναν καλύτερο κόσμο, την παρούσα εποχή συνιστά πηγή φοβικότητας και δυνητικής διακινδύνευσης. Όταν όμως οι κοινωνίες στρέφουν τα νώτα τους στο μέλλον,

αντικρίζουν το παρελθόν. Το τελευταίο δεν διακατέχεται από γραμμική εξέλιξη, αλλά από σειρά δραματικών, τραυματικών ή επίμαχων γεγονότων, μη υπαγόμενων σε κανονικότητες, τα οποία λόγω της συγκρουσιακής φύσης τους δεν βρίσκουν πάντα τρόπο να ενταχθούν στη συνείδηση των κοινοτήτων με επιστημονικό και νηφάλιο δημόσιο διάλογο⁴⁶⁰. Οι επιλογές της αποκαλούμενης δημόσιας ιστορίας αναδεικνύουν τέτοιες πτυχές του ιστορικού παρελθόντος⁴⁶¹, καθιστώντας τον ρόλο και το έργο των επαγγελματιών ιστορικών καθοριστικό και επιτακτικό στη διαχείριση κάθε μνημονικού και ιστορικού ίχνους που αφηγηματοποιείται από κοινωνικούς φορείς και παράγοντες με πρακτικές και μεθόδους διάφορες εκείνων της επιστημονικής πειθαρχίας της ιστοριογραφίας.

Η πολλαπλότητα των μέσων και των φορέων παραγωγής ιστορικών αφηγημάτων και αναπαραστάσεων, ως κυρίαρχο γνώρισμα των διαδικασιών που συνδέονται με την παρουσία, τη χρήση (ή την κατάχρηση) της ιστορίας και τη διαπραγμάτευση της μνήμης στον δημόσιο χώρο, επαναπροσδιορίζει τους τρόπους διασύνδεσης των κοινωνικών υποκειμένων με το παρελθόν τους, γεννά νέες μορφές ιστορικής κουλτούρας στις κοινωνίες και λιπαίνει το έδαφος για την ανάπτυξη ετερογενών και πολυεπίπεδων οπτικών, συχνά διαφιλονικούμενων, αλλά πέρα ως πέρα συνδεδεμένων άρρηκτα με το σύγχρονο αίτημα για μια πολυπρισματική ανάγνωση και μια εκδημοκρατισμένη προσέγγιση και ερμηνεία των γεγονότων. Ωστόσο, η διεύρυνση όσων έχουν λόγο για το παρελθόν και ο νέος ψηφιακός δημόσιος χώρος, αλλάζουν τους παραδοσιακούς τρόπους πρόσκτησης της ιστορικής γνώσης και καθιστούν απρόβλεπτες τις εξελίξεις στο πεδίο των σκοπών και των σκοπιμοτήτων αξιοποίησης των παρελθοντικών ιχνών στο παρόν⁴⁶². Παράλληλα, δημιουργούν έναν κυκεώνα ιστορικής πληροφόρησης, τον οποίο οφείλουν να διερευνούν και να διαχειρίζονται οι επαγγελματίες ιστορικοί μέσα από το

---

⁴⁶⁰ Λιάκος, Α. (2014), *ό.π.*

⁴⁶¹ Ο Αντωνίου σημειώνει επ' αυτού ότι οι δημόσιες χρήσεις της ιστορίας, ειδικά σε χώρες με επίμαχο και πολυτάραχο ιστορικό παρελθόν, δεν λειτουργούν και τόσο ευεργετικά, αφού μετασχηματίζονται συχνά σε άχθος και όχι σε ευκαιρία για την αντιμετώπιση τραυματικών γεγονότων και ζητημάτων εθνικής ταυτότητας, αποδόμησης ιστορικών μύθων, αναγνώρισης της ετερότητας ή άλλων εναλλακτικών ιστορικών θεμάτων. Επισημαίνει επίσης ότι ο ρόλος των φορέων και παραγωγών ιστορικών νοημάτων στη δημόσια σφαίρα σε κοινωνίες όπου δεν έχει επιτευχθεί η συμφιλίωση ή το κράτος αποτυγχάνει να διαχειριστεί με επιτυχία τα τραύματα του παρελθόντος καθίσταται ζωτικής σημασίας. Ωστόσο, δεν παύουν να ελλοχεύουν και κίνδυνοι μιας και ομάδες μνήμης ή ακτιβιστών της ιστορίας δραστηριοποιούνται στη δημόσια σφαίρα διαδραματίζοντας αρνητικό ρόλο. Αυτός απορρέει από την τάση τους να επιβάλλουν τη δική τους ιδιωτική ατζέντα και τις δικές τους κλειστές ερμηνείες γύρω από το παρελθόν. Ως εκ τούτου, καθετί που δεν συνάδει και δεν συντάσσεται με τα δικά τους αφηγήματα, τις ιστορικές τους οπτικές ή τις μνήμες τους, περιθωριοποιείται και εξοβελίζεται. Η μεροληπτική αυτή προσέγγιση του παρελθόντος από ερασιτέχνες της ιστορίας και συλλογικότητες διαπερνά τον δημόσιο χώρο, ακόμα και ολόκληρα ιστορικά πεδία. Την κατάσταση αυτή επιτείνει η ραγδαία εξάπλωση και χρήση των Νέων Τεχνολογιών στον χώρο της ιστορίας, με αιχμή του δόρατος το διαδίκτυο, τα δεκάδες ψηφιακά εργαλεία και τα Μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Βλ. Antoniou, G. (2014a). «Introduction: History in Public or Public History? Greek Historical Culture Today». In: Antoniou, G. (ed.), *History and the Public Sphere in Contemporary Greece. Ricerche Storiche*, XLIV, 1, January-April 2014, p.14.

⁴⁶² Ρεπούση, Μ. (2018). «Οι κάτοχοι της Ιστορίας». *Εφημερίδα των Συντακτών*, 08/02/2018.

πρίσμα των επιστημολογικών τους εργαλείων, έτσι ώστε ο λεγόμενος εκδημοκρατισμός της ιστορίας να μην καταστεί συνώνυμος του άκρατου σχετικισμού, της απροσδιοριστίας της αλήθειας και της ιστορικής φενάκης.

3.2. Επισκόπηση στην ανάδυση και θεσμοποίηση της δημόσιας ιστορίας ως διεθνούς φαινομένου

Αν και η δημόσια ιστορία ως όρος και ιστορική πρακτική τοποθετήθηκε σχετικά πρόσφατα στο κάρδο του ερευνητικού ενδιαφέροντος, συνιστά ένα πεδίο της ιστοριογραφίας όχι νέο, όπως λανθασμένα τείνουν να θεωρούν ορισμένοι, αλλά παλαιότερο⁴⁶³. Οι ρίζες του κινήματος, το οποίο επικεντρώνεται σε δύο βασικά στοιχεία, τη σχέση της κοινωνίας με το παρελθόν και την εφαρμογή της ιστορίας σε ζητήματα του πραγματικού κόσμου, εντοπίζονται στη Βόρεια Αμερική αρκετές δεκαετίες πριν και, συγκεκριμένα, τη δεκαετία του 1970⁴⁶⁴. Παρ' όλα αυτά, ο δημόσιος ρόλος των ιστορικών και η δραστηριότητά τους προϋπήρχε ακόμα και της συγκεκριμένης εποχής. Ο Grele σημειώνει ότι από αρχαιοτάτων χρόνων η μελέτη της ιστορίας υπήρξε μια δημόσια πράξη, μολονότι διαφορετικοί ιστορικοί και σε διαφορετικές εποχές είχαν διαφορετικά ακροατήρια⁴⁶⁵. Όντας αποτέλεσμα των πολιτικών, κοινωνικών, οικονομικών και ιστοριογραφικών εξελίξεων, η δημόσια ιστορία εμφανίζεται την εποχή εκείνη (1975), περισσότερο ως ιστορικό κίνημα παρά ως σύνολο πρακτικών πραγμάτευσης του παρελθόντος, στο πανεπιστήμιο της Καλιφόρνια στη Santa Barbara, με προεξάρχοντα τον καθηγητή Ιστορίας Robert Kelly. Σε μια πρώτη γενική προσέγγιση της έννοιας, η δημόσια ιστορία θεωρήθηκε ως η ενασχόληση των ιστορικών και η ιστορική μέθοδος εκτός του ακαδημαϊκού χώρου. Με τον ορισμό του αυτόν ο Kelly περιέγραψε και έδωσε νόημα σε μια νέα κοινότητα μελετητών και ακαδημαϊκών, στον απόηχο, αφενός, μιας προϊούσας κοινωνικής διαμαρτυρίας απέναντι στον ρατσισμό, τον αντισημιτισμό και την αποικιοκρατική πραγματικότητα και, αφετέρου, του ενδιαφέροντος της εποχής για το φεμινιστικό κίνημα, τους εργατικούς αγώνες, την προφορική και την τοπική ιστορία⁴⁶⁶. Ήδη από τη δεκαετία του '60

---

⁴⁶³Tyrrell, I. (2005). *Historians in Public: The Practice of American History, 1890-1970*. Chicago: University of Chicago Press, p. 154.

⁴⁶⁴Adamek, A., Gann, E. (2018). «Whose Artifacts? Whose Stories? Public History and Representation of Women at the Canada Science and Technology Museum». *Historia Crítica*, 68, p. 47-66.

⁴⁶⁵Grele, R.J. (1981). «Whose Public? Whose History? What is the Goal of a Public Historian?». *The Public Historian*, 3, p. 40-48.

⁴⁶⁶Λεμονίδου, Έ. (2015). «Δημόσια ιστορία: Η διεθνής εμπειρία και το ελληνικό παράδειγμα». Στο: Ανδρέου, Α., Κακουριώτης, Σ., Κόκκινος, Γ., Λεμονίδου, Ε., Παπανδρέου, Ζ., Πασχαλούδη, Ε. (επιμ.), *ό.π.*, σ. 83. Ειδικά, η δημόσια και η τοπική ιστορία μοιράζονται κοινές καταβολές, αφού στο μεγαλύτερο μέρος του 20ού αιώνα οι

και, κατόπιν, τη δεκαετία του '70, βρίσκονται σε εξέλιξη βαθιές, δραματικές αλλαγές, με επαναστατική ίσως χροιά, που εκφράζονται από τα αντιπολεμικά κινήματα και τα κοινωνικά κινήματα υπέρ των ατομικών ελευθεριών στην Αμερική, στην εξέγερση του Μάη του '68 στη Γαλλία, στις φοιτητικές διαμαρτυρίες στη Γερμανία, τη Βρετανία και το Μεξικό, στο «θερμό φθινόπωρο» του 1968 στην Ιταλία και στις κινητοποιήσεις υπέρ της δημοκρατίας σε διάφορα σημεία του πλανήτη, από τη Μαδρίτη έως την κομμουνιστική Πράγα. Στο πλαίσιο των εξελίξεων αυτών, οι ιστορικοί αρχίζουν να προσανατολίζονται προς την αποκαλούμενη «νέα κοινωνική ιστορία», διαμέσου της οποίας ξεπηδά ένα έντονο ενδιαφέρον για ιστορίες απλών ανθρώπων και ομάδων με μη δεσπόζουσα έως τότε θέση στην κοινωνία και στα παραδοσιακά, προσανατολισμένα στα κατορθώματα των «σπουδαίων ανδρών», εθνικά ιστορικά αφηγήματα.

Το 1976, ο Robert Kelly, εξασφαλίζοντας από κοινού με τη συνδρομή του Wesley Johnson την απαραίτητη χρηματοδότηση από το ίδρυμα Ροκφέλερ, πρωτοστατεί στην ίδρυση και οργάνωση προπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών στο πανεπιστήμιό του με αντικείμενο τη δημόσια ιστορία και σκοπό την εκπαίδευση ιστορικών, προκειμένου να σταδιοδρομήσουν στον ιδιωτικό και δημόσιο τομέα, πέραν του κλάδου της ακαδημαϊκής ιστορικής πειθαρχίας⁴⁶⁷. Σύντομα, μέσα σε μια διετία, από το 1978 έως το 1980, διοργανώνεται μια σειρά σεμιναρίων και συνεδρίων, σχετικών με τη δημόσια ιστορία, τα οποία έχουν ως καταστάλαγμα τη δημοσίευση της πρώτης έκδοσης του *The Public Historian* (1978), ενός περιοδικού αφιερωμένου εξολοκλήρου στο νέο θεσμοθετημένο ιστορικό πεδίο, τη συγκρότηση το 1979 του Εθνικού Συμβουλίου για τη Δημόσια Ιστορία (National Council of Public History – NCPH), ως ολοκληρωμένου φορέα μελέτης του αντικειμένου, και την οργάνωση του πρώτου εθνικού ετήσιου συνεδρίου για τη δημόσια ιστορία στο Montecito της Καλιφόρνια τον Απρίλιο της ίδιας χρονιάς. Έως τις αρχές της δεκαετίας του 1980, το νεοσύστατο τότε ιστοριογραφικό κίνημα στις ΗΠΑ διαθέτει ήδη μια σειρά θεσμοθετημένων ακαδημαϊκών προγραμμάτων στα πανεπιστήμια, έναν νέο εθνικό φορέα (NCPH), ένα ετήσιο συνέδριο και μια περιοδική έκδοση⁴⁶⁸.

δημόσιες πρακτικές σε σχέση με το παρελθόν προήλθαν κυρίως από την τοπική ιστορία. Τόσο οι πρακτικές της δημόσιας όσο και της τοπικής ιστορίας αισθάνθηκαν τις συνέπειες της επαγγελματικοποίησης της Ιστορίας στα τέλη του 19ου αιώνα. Βλ. σχετικά Cauvin, T. (2016). *Public History: A Textbook of Practice*. New York: Routledge, p. 7.

⁴⁶⁷Βλ. σχετικά <https://www.history.ucsb.edu/fields-of-study/public-history/> Conard, R. (2018). «Complicating Origins Stories: The Making of Public History into an Academic Field in the United States». In: Dean, D.M. (ed.), *A Companion to Public History*. Hoboken, NJ: Wiley Blackwell, p.19-32· Brooks, J.F. (2018). TPH Turns Forty. *The Public Historian*, 40 (1), February 2018, p. 7-9· Johnson, G.W. (1999). «The Origins of the Public Historian and the National Council on Public History». *The Public Historian*, 21(3), Summer 1999, p. 167-179.

⁴⁶⁸Cauvin, T. (2016),ό.π., p. 9.

Σήμερα, το NCPH, έχοντας ως αποστολή την εμπλοκή του κοινού με το παρελθόν, υπηρετεί τις ανάγκες των επαγγελματιών να θέσουν σε εφαρμογή την ιστορία στον κόσμο, συμβάλλοντας στη σύσταση ιστορικών κοινοτήτων, στη διεύρυνση των επαγγελματικών δεξιοτήτων και των ιστορικών εργαλείων, στην καλλιέργεια κριτικού στοχασμού γύρω από την πρακτική της δημόσιας ιστορίας και στη δημόσια υποστήριξη της επιστήμης της Ιστορίας και των ιστορικών γενικότερα. Παράλληλα, το NCPH επικοινωνεί τα νέα του κλάδου της δημόσιας ιστορίας και προωθεί τον διάλογο γύρω από ζητήματα σε σχέση μ' αυτή, διαμέσου του τριμηνιαίου ενημερωτικού δελτίου *Public History News*, του ιστολογίου *History@Work*, του επίσημου δικτυακού τόπου του (<https://ncph.org/>), της διοργάνωσης ετήσιου meeting κάθε άνοιξη με συμμετοχή εκατοντάδων μελών και μη μελών του NCPH σε ειδικές παρουσιάσεις, εργαστήρια, περιηγήσεις και άλλες εκδηλώσεις, αλλά και του περιοδικού *The Public Historian* που συνεχίζει να εκδίδεται ανελλιπώς κάθε τρίμηνο από ιδρύσεώς του, αποτελώντας την έγκυρη φωνή του επαγγέλματος του δημόσιου ιστορικού και όσων ιστορικών γενικότερα ενδιαφέρονται για τις εξελίξεις στο πεδίο της ιστοριογραφίας⁴⁶⁹.

Σύμφωνα με τον Αμερικανό ιστορικό Peter Novick, η δημόσια ιστορία στις ΗΠΑ ανέκυψε ως επαγγελματική ενασχόληση τη δεκαετία του '60 και του '70, εξαιτίας της παρατηρούμενης έξαρσης της ανεργίας στις τάξεις των νέων προσοντούχων ιστορικών, που οφειλόταν στην έλλειψη χρηματοδοτικών πόρων και στην επί της ουσίας ανέφικτη σταδιοδρομία τους στον ακαδημαϊκό χώρο. Αυτό οδήγησε τους ιστορικούς στη σύσταση ακόμα και ιδιωτικών φορέων με σκοπό την παροχή παραδοσιακών ιστορικών υπηρεσιών αλλά και νέων, πιο καινοτόμων, που αφορούσαν τη διάσωση της μνήμης σε τοπικό επίπεδο, τη συμβουλευτική γνωμοδότηση σε δικαστικές διαμάχες με ιστορική χροιά, την πραγματογνωμοσύνη για κοινοτικές υποθέσεις και τη συγγραφή ιστορικών πονημάτων με προσανατολισμό στις βιογραφίες ατόμων ή οικογενειακών μνημών, στην ιστορία τοπικών κοινοτήτων αλλά και επιχειρήσεων. Όμως, στο πλαίσιο των εξελίξεων αυτών, η ιστορία σε πολλές περιπτώσεις εργαλειοποιήθηκε, προσέλαβε μορφή εμπορεύσιμου υλικού και κατέστη διαφημιστικό προϊόν, υπηρετώντας επιχειρηματικά συμφέροντα, ακόμα κι αν η ιστορική της τεκμηρίωση και ανάλυση της ιστορικής της έρευνας συνέβαλε θετικά στον εμπλουτισμό της ιστορικής γνώσης και στην ανάδειξη νέων ή άγνωστων πτυχών του παρελθόντος⁴⁷⁰.

Στην περίπτωση του Καναδά, η δημόσια ιστορία καταγράφει επίσης μια μακρά και παρόμοια με τις ΗΠΑ πορεία, με κοινό στοιχείο μεταξύ των άλλων την κρίση στην

---

⁴⁶⁹Βλ. σχετικά <https://ncph.org/>. Λεμονίδου, Έ. (2015), *ό.π.*, σ. 84.

⁴⁷⁰Κόκκινος, Γ. (2006). *Συμβολικοί πόλεμοι για την ιστορία και την κουλτούρα. Το παράδειγμα της σχολικής ιστορίας στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής*. Αθήνα: Μεταίχμιο, σ. 28.

απασχόληση των ιστορικών στον ακαδημαϊκό τομέα τη δεκαετία του '70 και την εργασιακή τους απορρόφηση σε ομοσπονδιακούς και επαρχιακούς κυβερνητικούς φορείς⁴⁷¹. Η θεσμοποίηση του πεδίου στον Καναδά ξεκινά το 1983 οπότε και ιδρύεται αρχικά στο πανεπιστήμιο Waterloo στο Οντάριο και κατόπιν το 1986 στο πανεπιστήμιο του δυτικού Οντάριο, σχετικό μεταπτυχιακό πρόγραμμα σπουδών με αντικείμενο τη δημόσια ιστορία⁴⁷². Το 1987 συστήνεται μια Ομάδα Μελέτης Δημόσιας Ιστορίας (Public History Group), η οποία το 2009 αρχικά μετονομάζεται σε Καναδική Επιτροπή για τη Δημόσια Ιστορία (Canadian Committee on Public History) και κατόπιν εντάσσεται στην Καναδική Ιστορική Ένωση (Canadian Historical Association)⁴⁷³.

Στην Αυστραλία, η δημόσια ιστορία αναπτύχθηκε ως πεδίο στα τέλη της δεκαετίας του '80. Ο Davison αναφέρει πως, όταν πραγματοποιήθηκε η υιοθέτηση του όρου από τους Αυστραλούς ιστορικούς για να περιγράψουν αυτή την πέραν του ακαδημαϊκού τομέα πρακτική, ακολούθησαν την αμερικανική καθοδήγηση, χωρίς όμως να στοχαστούν προσεκτικά γύρω από τις ρίζες της και το περιεχόμενό της⁴⁷⁴. Από το 1998 λειτουργεί το Αυστραλιανό Κέντρο για τη Δημόσια Ιστορία (Australian Center for Public History - ACPH), στο πλαίσιο του πανεπιστημίου της Τεχνολογίας στο Σίδνεϊ (University of Technology - UTS), με στόχο την προώθηση της συγκεκριμένης ιστορικής πρακτικής και την κατανόηση της δημόσιας ιστορίας στον ακαδημαϊκό κόσμο αλλά και στο ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον. Για το επιτύχει αυτό, μελετά τους τρόπους παραγωγής και «κατανάλωσης» της ιστορίας, διευκολύνοντας συγχρόνως τόσο την ανάπτυξη ισχυρότερων δεσμών σύνδεσης μεταξύ των ακαδημαϊκών μελετητών της ιστορίας και του κοινού, όσο και τις λαϊκές μορφές συγκρότησης και χρήσης της ιστορίας⁴⁷⁵. Οι δραστηριότητες του Κέντρου περιλαμβάνουν τη διατήρηση και την ανάπτυξη εθνικών και διεθνών δικτύων για τη δημόσια ιστορία, τη φιλοξενία σχετικών σεμιναρίων ανοικτών στην πλειοψηφία τους στο ευρύ κοινό, την οργάνωση επιμορφωτικών δράσεων από ειδικούς του πεδίου όπως το History Lab ή το GLAM city, τη διοργάνωση συνεδρίων αλλά και ετήσιων συναντήσεων όπως το GLAM SLAM, που συνιστά μια ημέρα αφιερωμένη στην ανταλλαγή απόψεων και ερευνητικών εργασιών μεταξύ ατόμων που

---

⁴⁷¹Hein, T. (2007). «History for the People: The Field of Public History Gains Ground in Canada». *University Affairs*, 9 October 2007. Ανακτήθηκε στις 20-06-2019 από <https://www.universityaffairs.ca/features/feature-article/history-for-the-people/>. English, J.R. (1983). «The Tradition of Public History in Canada». *The Public Historian*, 5 (1), Winter 1983.

⁴⁷² Barlow, M. (2015). «Canadians and the NCPH». *History@Work*, 20 January 2015. Ανακτήθηκε στις 20/06/2019 από <https://ncph.org/history-at-work/canadians-and-the-ncph/>. Βλ. επίσης <https://cha-shc.ca/>.

⁴⁷³Λεμονίδου, Έ. (2015), *ό.π.*, σ. 84.

⁴⁷⁴ Davison, G. (1991). «Paradigms of Public History». *Australian Historical Studies*, 24 (96), p. 4-15.

⁴⁷⁵Βλ. <https://www.uts.edu.au/research-and-teaching/our-research/australian-centre-public-history>.

εργάζονται ή συνεργάζονται με εκθεσιακούς χώρους, βιβλιοθήκες, αρχεία, μουσεία και άλλους πολιτιστικούς φορείς. Από το 1992, το ACPH εκδίδει το ετήσιο ειδικό επιστημονικό περιοδικό *Public History Review*, το οποίο διερευνά τη φύση και τις μορφές της δημόσιας ιστορίας, παρέχοντας ένα φόρουμ συζητήσεων απευθυνόμενο σε ιστορικούς που εργάζονται σε όλα τα πεδία του πολιτισμού⁴⁷⁶.

Στη Νέα Ζηλανδία, σε σχέση με τις ΗΠΑ και την Αυστραλία, η δημόσια ιστορία ως πεδίο και ως πρακτική εμφανίζεται πολύ αργότερα. Αν και υπάρχουν ορισμένα παλαιότερα παραδείγματα ιστορικών πρακτικών που συντείνουν προς το πεδίο ορισμού της δημόσιας ιστορίας, δεν μπορεί να γίνει λόγος για συνειδητή συγκρότηση του αντικειμένου ή θεσμοποίησή του. Τα περισσότερα παραδείγματα απ' αυτά, άμεσα συνυφασμένα με τις διαδικασίες διαμόρφωσης της εθνικής ταυτότητας και της κουλτούρας των Νεοζηλανδών, είχαν τις ρίζες τους σε ιστορικές δραστηριότητες και πρωτοβουλίες κυβερνητικού χαρακτήρα (με έξαρση κυρίως στα μέσα της δεκαετίας του '80), που δεν ήταν όμως τότε και τόσο αναγκαίο να διεκδικήσουν ως ιστορικές πρακτικές έναν αυτοπροσδιορισμό διάφορο της παραδοσιακής ιστοριογραφίας. Τελικά, τη δεκαετία του '90 και συγκεκριμένα το 1994 ιδρύεται η Ένωση Επαγγελματιών Ιστορικών της χώρας (Professional Historians Association of New Zealand /Aotearoa - PHANZA) με κύριους στόχους την προώθηση των ενδιαφερόντων των επαγγελματιών ιστορικών, την υποστήριξη επαγγελματικών προτύπων στην ιστοριογραφική πρακτική και την υιοθέτηση ενός κοινά αποδεκτού κώδικα δεοντολογίας, την εκπροσώπηση των επαγγελματιών του κλάδου σε δημόσιες συζητήσεις, την παροχή συμβουλών και πληροφοριών σχετικά με το επάγγελμα των ιστορικών, τη διευκόλυνση της επικοινωνίας, της ανταλλαγής απόψεων και ιστορικών πληροφοριών μεταξύ των ειδικών και, τέλος, την αλληλεπίδραση των μελών μέσω της συμμετοχής τους σε ωφέλιμες δραστηριότητες, σχετικές με ιστορικά ζητήματα⁴⁷⁷. Ο όρος «επαγγελματίες» στην ονομασία της Ένωσης δεν επελέγη τυχαία, καθώς τη δεδομένη χρονική στιγμή έδινε το στίγμα του νέου φορέα τόσο ως προς τον προσανατολισμό του στην πειθαρχία της ιστορίας και την επιστημολογική μέθοδο, όσο και ως προς την τάση των επαγγελματιών ιστορικών να διαφοροποιηθούν από οποιονδήποτε ιστοριοδίφη ή ενθουσιώδη ερασιτέχνη ασχολείται με το παρελθόν. Ωστόσο, κάθε μορφής αναφορά στη δημόσια ιστορία απουσίαζε αρχικά από τις συζητήσεις των εμπνευστών της PHANZA, αφού ο όρος και το πεδίο θεωρούνταν ακόμη αρκετά καινούργια στη χώρα και επομένως δυνητικά ευάλωτα σε παρανοήσεις ή παρερμηνείες. Υπό τη σκέπη της

---

⁴⁷⁶Βλ. <https://epress.lib.uts.edu.au/journals/index.php/phrj/index>.

⁴⁷⁷Βλ. σχετικά την ιδρυτική διακήρυξη της PHANZA στο <https://phanza.org.nz/>

Ένωσης ήρθαν σε επαφή μεταξύ τους ιστορικοί από διάφορους χώρους απασχόλησης και άλλου είδους επαγγελματίες σχετιζόμενοι με την ιστορία, όπως π.χ. ιστορικοί που εργάζονταν σε μουσεία, βιβλιοθήκες, ακαδημαϊκά ιδρύματα, αρχεία, πολιτιστικούς ή κυβερνητικούς οργανισμούς, μεταφραστές, καθώς και ανεξάρτητοι μη ανήκοντες σε κάποιον φορέα ιστορικοί. Όλοι αυτοί, υπερβαίνοντας την ανομοιομορφία του πεδίου απασχόλησής τους, συνεργάστηκαν μεταξύ τους, επικεντρώνοντας περισσότερο στις ομοιότητες της επαγγελματικής τους ιστορικής ιδιότητας και στους κοινούς σκοπούς και λιγότερο στην ανάγκη δημιουργίας ενός ξεχωριστού αντικειμένου, όπως εκείνου της δημόσιας ιστορίας. Μέσα σε λίγα έτη η δημόσια ιστορία, ως πεδίο, κατέστη ταυτόσημη του φάσματος ενασχόλησης και του περιεχομένου των δραστηριοτήτων της συγκεκριμένης ομάδας ιστορικών και άλλων εμπλεκόμενων επαγγελματιών⁴⁷⁸. Το 1996 μάλιστα εισάγεται για πρώτη φορά ως αντικείμενο διδασκαλίας στο πανεπιστήμιο του Canterbury της Νέας Ζηλανδίας η δημόσια ιστορία, με διδάσκοντα τον καθηγητή Geoff Rice, ενώ τον Σεπτέμβριο του 2000 πραγματοποιείται το πρώτο σχετικό με το πεδίο συνέδριο. Στις αρχές της δεκαετίας του 2000 το πανεπιστήμιο Victoria του Ουέλινγκτον οργανώνει Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών στη δημόσια ιστορία (το οποίο σταματά να λειτουργεί το 2014) και το 2009 ιδρύεται το Πανεπιστημιακό Κέντρο Δημόσιας Ιστορίας του Γουαϊκάτο (Waikato University Centre for Public History) με σκοπό την προώθηση και την υποστήριξη ιστορικών δράσεων και προγραμμάτων σχετικών με το συγκεκριμένο αντικείμενο⁴⁷⁹. Η περαιτέρω ανάπτυξη της δημόσιας ιστορίας στη Νέα Ζηλανδία εξηγείται ως έναν βαθμό και από τη θεσμοθετημένη ακαδημαϊκή πλέον εκπαίδευση δημόσιων ιστορικών, γεγονός που δημιουργεί έναν επαγγελματικό κλάδο ιστορικών ικανό και καταρτισμένο ώστε να τροφοδοτεί το ευρύ κοινό με αξιόπιστο ιστορικό υλικό, συχνά από θέσεις ευθύνης σε κυβερνητικούς φορείς ή οργανισμούς του ιδιωτικού φορέα⁴⁸⁰. Όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει και η Bronwyn Dalley, στη Νέα Ζηλανδία η ιστορία έχει μια πιο έντονη παρουσία στη δημόσια σφαίρα, μολονότι το κράτος εξακολουθεί να διαδραματίζει έναν καθοριστικό ρόλο στην ιστορική παραγωγή.

Στη Λατινική Αμερική και ειδικότερα στη Βραζιλία, η δημόσια ιστορία εμφανίζει τη μεγαλύτερη άνθισή της, εκπεφρασμένη από έντονο ερευνητικό ενδιαφέρον για την κοινωνική και την προφορική ιστορία. Το Βραζιλιάνικο Δίκτυο Δημόσιας Ιστορίας (Rede Brasileira de

---

⁴⁷⁸Dalley, B. (2009). «Shades of Grey: Public History and Government in New Zealand». In: Ashton, P., Kean, H. (eds.), *ό.π.*, p. 74-79.

⁴⁷⁹ Swarbrick, N. (2014). «Public History-What is Public History?». *Te Ara-the Encyclopedia of New Zealand*. Ανακτήθηκε στις 05-07-2019 από <http://www.TeAra.govt.nz/en/public-history/page-1>.

⁴⁸⁰Dalley, B., Phillips, J. (eds.)(2001). «Introduction». In: Dalley, B., Phillips, J. (eds.), *Going Public: The Changing Face of New Zealand History*. Auckland: Auckland University Press, p. 11.

História Pública - RBHP), που ιδρύθηκε το 2012, αποτέλεσε επί της ουσίας το καταστάλαγμα ενός κοινού προβληματισμού και στοχασμού των επαγγελματιών ιστορικών, των φοιτητών και των εκπαιδευτικών για τη δημόσια ιστορία, τις δυνατότητές της και τις προκλήσεις της, έχοντας παράλληλα ως σκοπό την τόνωση της ιστορικής γνώσης και των πρακτικών παραγωγής της που απευθύνονται σε διαφορετικά ακροατήρια, διαμέσου μιας διεπιστημονικής προσέγγισης. Το Δίκτυο τα τελευταία χρόνια έχει πρωτοστατήσει στην υποστήριξη εκδόσεων και την οργάνωση ή τη χρηματοδότηση εκδηλώσεων, επιστημονικών συνεδρίων και συμποσίων, με εθνικό ή διεθνή χαρακτήρα, προωθώντας έναν δημιουργικό και κοσμοπολίτικο διάλογο γύρω από την ιστορία. Το πρώτο διεθνές συμπόσιο για τη δημόσια ιστορία έλαβε χώρα με τεράστια επιτυχία και συμμετοχή το 2012 από το ιστορικό Τμήμα του πανεπιστημίου του Σάο Πάολο και το Βραζιλιάνικο Δίκτυο Δημόσιας Ιστορίας. Από τότε και ανά διετία, έχουν υλοποιηθεί άλλα τρία διεθνή συνέδρια με τελευταίο εκείνο που οργανώθηκε το καλοκαίρι του 2018⁴⁸¹. Ένα από τα πλέον χαρακτηριστικά παραδείγματα της εξάπλωσης του κινήματος της δημόσιας ιστορίας στη Βραζιλία, αποτέλεσε το project με τίτλο *Present Pasts: The Memory of Slavery in Brazil*, το οποίο άρχισε το 2014 με συντονιστές τους ιστορικούς Hebe Mattos, Martha Abreu και Keila Grinberg και συμμετέχοντες αρκετούς ερευνητές και δεκάδες φοιτητές. Αναπτύσσοντας μια προβληματική σε σχέση με τις ιστορικές αφηγήσεις, τις μνήμες και τις αναπαραστάσεις του παρελθόντος στο παρόν για τη δουλεία στη Βραζιλία, το ερευνητικό εγχείρημα παρείχε μια καλή ευκαιρία για πλουραλιστική ανάδειξη όλων των ιστορικών πτυχών, ευνοώντας τον διάλογο μεταξύ των κοινοτήτων των συμμετεχόντων και των μελετητών που πρόσκεινταν σε πρακτικές πέραν εκείνων της δημοσιοποίησης και της παροχής πρόσβασης σε ακαδημαϊκά ιστορικά έργα. Παράλληλα, το συγκεκριμένο ιστορικό πρόγραμμα έθεσε ως βασικό στόχο την ανάπτυξη συνεργατικών στρατηγικών και δράσεων για την παραγωγή ιστορικής γνώσης, ικανών ώστε να υπηρετούν τις ανάγκες της σύγχρονης κοινωνίας και τον αναστοχασμό σε σχέση με το παρελθόν. Εκτός αυτού, επιδίωξε τη σύνδεση μεταξύ της δημόσιας ιστορίας και της εκπαίδευσης, μέσω καινοτόμων προτάσεων και δραστηριοτήτων που βοήθησαν στην ανάδειξη πηγών μνημονικού υλικού, προφορικού ή οπτικού. Εκτός από τις μνήμες, τις ιστορίες απλών ανθρώπων ή κοινοτήτων αλλά και το άγνωστο αρχειακό υλικό -τα οποία αποτέλεσαν δομικά στοιχεία για την κατασκευή της δημόσιας ιστορίας για τη δουλεία και την απελευθέρωση- στο πλαίσιο του προγράμματος πραγματοποιήθηκε μια καταγραφή των τόπων μνήμης που σχετίζονταν με το εμπόριο δούλων

---

⁴⁸¹Βλ. για περισσότερες πληροφορίες στον ιστότοπο του Βραζιλιάνικου Δικτύου Δημόσιας Ιστορίας <http://historiapublica.com.br/>.

στον Ατλαντικό και τους Αφρικανούς δούλους στην Βραζιλία, ενώ δημιουργήθηκαν συγχρόνως μια ηλεκτρονική πλατφόρμα και μια ψηφιακή εφαρμογή για κινητά τηλέφωνα, προκειμένου να συγκεντρώνονται εκεί τόσο οι ιστορικές συνεισφορές των εμπλεκόμενων όσο και κάθε υλικό ικανό να εγείρει την ανταλλαγή απόψεων και τον προβληματισμό γύρω από το ιστορικό ζήτημα. Επιπλέον, κατά τη διάρκεια του προγράμματος συγκροτήθηκε και μια συλλογή από φιλμ με τίτλο *Present pasts*, αποτελώντας διαμέσου της οπτικοακουστικής παρουσίασης ιστορικών στοιχείων σημείο τομής της ιστορικής έρευνας, της διδασκαλίας και της ιστορικής συνείδησης⁴⁸².

Σε ευρωπαϊκό επίπεδο, αρχής γενομένης απ' τη Μ. Βρετανία, η δημόσια ιστορία συνιστά έναν χώρο διαβούλευσης και στοχασμού των επαγγελματιών ιστορικών γύρω από ζητήματα που αφορούν την πολιτισμική ταυτότητα και την πολιτιστική κληρονομιά, τη διαχείριση των ιστορικών πηγών, τη θεσμική μνήμη, την ιστορία και την πολιτική, την εμπλοκή των πολιτών στην ιστορική πραγμάτευση του παρελθόντος και την ψυχαγωγική διάσταση του ιστορικού αντικείμενου⁴⁸³. Οι ακαδημαϊκές ρίζες του πεδίου, όπως και στην περίπτωση της Αμερικής, εντοπίζονται στη δεκαετία του '70, συνδέονται με τις εξελίξεις στο εσωτερικό της πειθαρχίας της ιστορίας, καθώς επίσης και με τις προκλήσεις απέναντι σε εδραιωμένες ιδέες του ιστορικού φορέα, της εξουσίας και της αμεροληψίας και αντικειμενικότητας της ιστορικής γνώσης. Ορισμένοι μάλιστα αντιμετώπισαν αρχικά το αυξανόμενο δημόσιο ενδιαφέρον για την παρουσίαση του παρελθόντος σε μουσεία, παλιές αρχοντικές οικείες, αλλά και στα ΜΜΕ ως ένα κίνημα συγκρινόμενο με εκείνο των ΗΠΑ, αλλά χωρίς την απαραίτητη ανάγκη να αποτελέσει αντικείμενο διδασκαλίας στα πανεπιστήμια⁴⁸⁴. Άλλοι πάλι θεώρησαν το κίνημα του «εργαστηρίου Ιστορίας» (History Workshop), που καθιερώθηκε το 1967 από τον Raphael Samuel στο κολέγιο Ruskin της Οξφόρδης, ως τον ακρογωνιαίο λίθο της αγγλικής δημόσιας ιστορίας⁴⁸⁵. Το 1996 στο ίδιο ακαδημαϊκό ίδρυμα συστάθηκε το πρώτο μεταπτυχιακό

---

⁴⁸²De Almeida, J., Viana, L. (2018). «Public History in Movement-Present Pasts: the Memory of Slavery in Brazil». *International Public History*, 1(1), p. 1-7. Ανακτήθηκε στις 03-07-2019 από <https://doi.org/10.1515/iph-2018-0008>

⁴⁸³Hoock, H. (2010). «Professional Practices of Public History in Britain». *The Public Historian*, 32 (3), Summer 2010, p. 7-24.

⁴⁸⁴Liddington, J. (2003). «Public History in Britain?». *NCPH Public History News*, 23 (3), p. 1-2.

⁴⁸⁵Το κίνημα του «ιστορικού εργαστηρίου» (History Workshop) υπήρξε πολύ δημοφιλές στη Μ. Βρετανία, καθώς βασιζόταν στην ιδέα του εκδημοκρατισμού της ιστορίας. Αναδύθηκε από το κολέγιο του Ruskin στην Οξφόρδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1960 και παρέμεινε στο επίκεντρο του ιστορικού ενδιαφέροντος έως τα μέσα της δεκαετίας του 1980. Εμπνευστής και υπεύθυνος του κινήματος υπήρξε ο ιστορικός Raphael Samuel, ο οποίος δίδαξε στο εν λόγω κολέγιο για αρκετά έτη. Κατά τη σειρά μαθημάτων της δεκαετίας του 1970 από το «ιστορικό εργαστήριο», εκδόθηκαν πολλά βιβλία, ιστορικά έντυπα και περιοδικά, συμπεριλαμβανομένου και του μέχρι σήμερα εκδιδόμενου περιοδικού *Workshop Journal*, ασκώντας επιρροή στους κύκλους της διανοήσης και της εκπαίδευσης. Το κίνημα του «ιστορικού εργαστηρίου» της Μ. Βρετανίας έδωσε το έναυσμα για την οργάνωση και άλλων αντίστοιχων πρωτοβουλιών σε χώρες, όπως η Γερμανία, η Γαλλία, η Ιταλία, η Νότια Αφρική, οι ΗΠΑ κ.λπ. Αν και το συγκεκριμένο κίνημα μεσουράνησε ως τα τέλη της δεκαετίας του 1970, μετά ακολούθησε μια

πρόγραμμα δημόσιας ιστορίας της Μ. Βρετανίας, ενώ από το 2000 κι έπειτα το κολέγιο Ruskin διοργανώνει επιτυχώς συνέδρια για σπουδαστές, ιστορικούς της οικογένειας, διαχειριστές της πολιτιστικής κληρονομιάς και πανεπιστημιακούς δασκάλους, βασιζόμενα κυρίως σε συμμετοχικά εργαστήρια με θεματολογία που αφορά τόσο την επίσημη όσο και την ανεπίσημη ιστορία. Το Σεπτέμβριο του 2005 το κολέγιο πραγματοποίησε στη Μ. Βρετανία το πρώτο διεθνές συνέδριο με τίτλο: «Οι άνθρωποι και τα παρελθόντα τους» (People and their Pasts). Αν και έχουν διοργανωθεί κι άλλα συνέδρια μεταγενέστερα, η συμβολή του συγκεκριμένου κρίνεται ιδιαίτερος σημαντική, καθώς επιδίωξε να διερευνήσει το εύρος των ιστοριογραφικών διαδικασιών που μπορούν να οδηγήσουν, αφενός, στη δημιουργία ενός κοινού νοήματος και, αφετέρου, σε διαφορετικές κατανοήσεις του παρελθόντος μεταξύ ατόμων με έντονο ενδιαφέρον για τον ρόλο του παρελθόντος στο παρόν⁴⁸⁶. Σήμερα, στα πανεπιστήμια και τα κολέγια της Μ. Βρετανίας προσφέρονται μαθήματα που σχετίζονται με τη δημόσια ιστορία, ενώ λειτουργούν και αρκετά προγράμματα προπτυχιακών και μεταπτυχιακών σπουδών προσανατολισμένα στο πεδίο αυτό⁴⁸⁷.

Στη Γερμανία, η μελέτη θεμάτων δημόσιας ιστορίας ξεκίνησε τη δεκαετία του '80, όχι από ακαδημαϊκά ιδρύματα αλλά από ομάδες εργασίας, ακολουθώντας έτσι μια διαφορετική πορεία από εκείνη των ΗΠΑ⁴⁸⁸. Ο πρώτος ολοκληρωμένος ακαδημαϊκός κύκλος σπουδών, σχετικός με τη δημόσια ιστορία, καταγράφηκε το 1985 στο πανεπιστήμιο του Giessen, όπου και ξεκίνησε η λειτουργία ενός μεταπτυχιακού προγράμματος σπουδών με αντικείμενο την «ιστορία της δημοσιογραφίας». Σχεδόν είκοσι χρόνια αργότερα, το 2007, το εν λόγω πρόγραμμα μετατράπηκε σε προπτυχιακό, ενώ από το 2015 και μετά παρέχει εκ νέου στους σπουδαστές τη δυνατότητα απόκτησης μεταπτυχιακού διπλώματος⁴⁸⁹. Ωστόσο, το πρώτο αμιγώς αναφερόμενο στη δημόσια ιστορία μεταπτυχιακό πρόγραμμα σπουδών, με χρήση του

φθίνουσα πορεία. Ωστόσο, βοήθησε σημαντικά να διαδοθούν ιστορικά πεδία όπως η προφορική ιστορία ή η ιστορία των γυναικών, τα οποία συνεχίζουν να ανθούν και στη σημερινή εποχή συγκεντρώνοντας το ιστορικό ενδιαφέρον. Βλ. σχετικά <http://www.historyworkshop.org.uk/the-history-of-history-workshop/>.

⁴⁸⁶Kean, H., Ashton, P. (2009). «Introduction: People and their Pasts and Public History Today». In: Ashton, P., Kean, H. (eds.), *ό.π.*, p. 1-3.

⁴⁸⁷Βλ. Σχετικές λίστες των προσφερόμενων προγραμμάτων ανά πανεπιστήμιο ή κολέγιο στους ιστότοπους https://ncph.org/program-guide/?fwp_program_location=united-kingdom και <https://www.history.org.uk/student/resource/2785/public-history-courses>.

⁴⁸⁸Στη Γερμανία για να περιγραφεί το πεδίο χρησιμοποιούνται περισσότερο οι όροι «ιστορία της δημόσιας σφαίρας» και «εφαρμοσμένη ιστορία», παρά «δημόσια ιστορία».

⁴⁸⁹Λαμβάνοντας υπόψη την επίδραση και τον ρόλο των ΜΜΕ στη γνώση, στη σκέψη και στο συναίσθημα των ανθρώπων, οι σπουδαστές στα συγκεκριμένα ακαδημαϊκά προγράμματα φοίτησης έχουν τη δυνατότητα μέσα από τη χρήση πλουραλιστικού ιστορικού υλικού από δικτυακούς τόπους, εφημερίδες, συλλογές φωτογραφιών, κινηματογραφικές ταινίες, ραδιοφωνικές ή τηλεοπτικές εκπομπές κλπ., να στοχαστούν και να αναλύσουν τόσο τη λειτουργία των μέσων μαζικής ενημέρωσης στη δημόσια σφαίρα, όσο και την αισθητική τους, τη χρήση τους και τις επιπτώσεις τους στις ιστορικές εξελίξεις και αλλαγές. Βλ. σχετικά περισσότερες πληροφορίες για το πρόγραμμα στον ιστότοπο του πανεπιστημίου του Giessen <https://fachjournalistik-geschichte.org/>.

αγγλικού όρου «public history», οργανώθηκε το 2008 και λειτουργεί μέχρι σήμερα στο Ελεύθερο Πανεπιστήμιο του Βερολίνου (Freie Universität Berlin), έχοντας ως βασικούς στόχους την εκπαίδευση των φοιτητών στους τρόπους αναπαράστασης του παρελθόντος, τον στοχασμό γύρω από ζητήματα που αφορούν τις ιστορικές αντιλήψεις και την πολιτισμική και την επικοινωνιακή μνήμη και, τέλος, την ανάπτυξη ιστορικών δεξιοτήτων και μεθοδολογικών πρακτικών προκειμένου να προετοιμαστούν κατάλληλα οι μελλοντικοί δημόσιοι ιστορικοί για τη συμμετοχή τους στο πεδίο της διαπραγμάτευσης του παρελθόντος αλλά και της δημόσιας παραγωγής της ιστορίας⁴⁹⁰. Εκτός αυτών, αξίζει να αναφερθεί ότι λειτουργούν κι άλλα μεταπτυχιακά προγράμματα σπουδών δημόσιας ιστορίας σε γερμανικά πανεπιστήμια, όπως σε αυτό της Κολωνίας (από το 2015) και του Ruhr στο Bochum (με έτος ίδρυσης το 2016), ενώ ήδη υπάρχουν θεσμοθετημένες έδρες δημόσιας ιστορίας στα πανεπιστήμια της Χαϊδελβέργης, της Κολωνίας και του Αμβούργου.

Το 2012 συγκροτήθηκε στο πλαίσιο της Ένωσης Γερμανών Ιστορικών (German Historians Association) η Επιτροπή Εφαρμοσμένης Ιστορίας/Δημόσιας Ιστορίας (Committee for Applied History / Public History) από μια ομάδα εργασίας. Πρόκειται για μια πλατφόρμα ανοιχτή απέναντι στη διαβούλευση μεταξύ ακαδημαϊκών και δημόσιων ιστορικών, με κύριο στόχο της την καθιέρωση της εφαρμοσμένης/δημόσιας ιστορίας ως ανεξάρτητου τμήματος της ιστορικής κουλτούρας στη χώρα. Η Επιτροπή διοργανώνει τουλάχιστον δύο φορές τον χρόνο σεμινάρια με θέματα που βασίζονται στις τρέχουσες εξελίξεις του πεδίου και στα ενδιαφέροντα των μελών, ενώ κάθε έτος πραγματοποιεί κι ένα μεγάλο συνέδριο, απευθυνόμενο σε ομιλητές κι από άλλες χώρες.

Επίσης, από το 2015 με πρωτοβουλία του οργανισμού Open History ξεκίνησε στη Γερμανία η διοργάνωση μια ετήσιας κατασκήνωσης ιστορικού ενδιαφέροντος για ερευνητές και λάτρεις της «ψηφιακής» ιστορίας, γνωστή ως «Histo camp». Μέσα από μια σειρά καινοτόμων δραστηριοτήτων, σεμιναρίων και καθημερινών συζητήσεων γύρω από ιστορικά ζητήματα, η ιστορική κατασκήνωση ευνοεί τη δημόσια ανταλλαγή ιδεών και πρακτικών, με απώτερο σκοπό τη δημιουργία κοινωνικών δικτύων μεταξύ ατόμων που ενδιαφέρονται για την ιστορία στα ψηφιακά μέσα⁴⁹¹.

Με μια πιο προσεκτική ματιά, κάποιος μπορεί να διαπιστώσει ότι ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά της δημόσιας ιστορίας στη Γερμανία είναι η ανάπτυξη δεσμών με το πεδίο της Διδακτικής της Ιστορίας. Το ηλεκτρονικό περιοδικό *Public History Weekly: The*

---

⁴⁹⁰Βλ. σχετικά με το Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών του Ελεύθερου Πανεπιστημίου του Βερολίνου στον ιστότοπο του Ιδρύματος <https://www.geschkult.fu-berlin.de/e/phm/index.html>.

⁴⁹¹Βλ. σχετικά <https://www.histocamp.de/>.

International blog journal που «γεννήθηκε» το 2013 από τον γερμανικό εκδοτικό οίκο De Gruyter / Oldenbourg, όπως επίσης και το νεοσύστατο (2018) περιοδικό *International Public History*, συνιστούν ενδεικτικά παραδείγματα της σχέσης αυτής, συμπεριλαμβάνοντας συνεισφορές άρθρων για τη δημόσια ιστορία, στενά συνυφασμένες με το τμήμα της πειθαρχίας της ιστορίας που αφορά τη διδασκαλία της. Το ίδιο παρατηρείται και σε μερικά προγράμματα σπουδών εφαρμοσμένης Ιστορίας στα πανεπιστήμια (όπως σε αυτό του Bochum και στο Καθολικό Πανεπιστήμιο του Eichstatt-Ingolstadt), καθώς η ιστορική προσέγγιση επιχειρείται σε συνάρτηση με τη Διδακτική της Ιστορίας⁴⁹².

Στο σημείο αυτό, αξίζει να αναφερθεί στη γερμανική περίπτωση και η συμβολή που έχει στη δημόσια ιστορία της χώρας η σειρά βιβλίων με τίτλο *Public History - History in Practice* (Public History - Geschichte in der Praxis), η οποία ξεκίνησε να εκδίδεται το 2016. Βασικός στόχος του εκδοτικού εγχειρήματος είναι η προώθηση της μελέτης και της ανάδειξης ιστορικών πρακτικών εκτός του ακαδημαϊκού χώρου⁴⁹³.

Γενικότερα, αν και έχουν γίνει κάποια βήματα προόδου, ειδικά στον ακαδημαϊκό χώρο, η δημόσια ιστορία στην περίπτωση της Γερμανίας δεν έχει κατορθώσει να καταστεί ανεξάρτητο και θεσμοθετημένο πεδίο της ιστοριογραφίας. Το εύρος της εξακολουθεί να μην είναι συγκρίσιμο με άλλες χώρες, όπως π.χ. η ΗΠΑ ή η Αυστραλία, καθώς η ανάδειξη και η μελέτη της περιορίζεται σε ορισμένα (όχι ομολογουμένως ικανοποιητικά σε αριθμό) προγράμματα σπουδών στα πανεπιστήμια και σε κάποια μεμονωμένα σεμινάρια ή συνέδρια. Κοινό στοιχείο όλων αυτών των πρωτοβουλιών είναι η συνύπαρξη των παραδοσιακών ιστορικών με έναν όλο και αυξανόμενο πληθυσμό επαγγελματιών της εφαρμοσμένης/δημόσιας ιστορίας, οι οποίοι ενσωματώνονται σταδιακά και στον χώρο των πανεπιστημιακών αμφιθεάτρων. Οι σπουδαστές έχουν την ευκαιρία πλέον να συμμετέχουν μέσω προγραμμάτων πρακτικής άσκησης σε δράσεις και projects στο πεδίο της κουλτούρας της μνήμης εκτός της ακαδημαϊκής σφαίρας. Η διασύνδεση με την ιστορική πρακτική συνιστά το επίκεντρο τόσο των προγραμμάτων αυτών, όσο και των σεμιναρίων, τα οποία προσανατολίζονται σταδιακά όλο και πιο πολύ προς την επικοινωνία της ιστορίας στον δημόσιο χώρο⁴⁹⁴. Επιπλέον, ο όρος «δημόσια ιστορία» στη γερμανική περίπτωση, αν και πολλές φορές χρησιμοποιείται παράλληλα και χωρίς την απαραίτητη διασαφήνιση σε σχέση με τον έτερο όρο «εφαρμοσμένη ιστορία» -προκειμένου να περιγραφεί η σχέση ανάμεσα στην

---

⁴⁹²Nießer, J.-Tomann, J. (2018). «Public and Applied History in Germany: Just Another Brick in the Wall of the Academic Ivory Tower?». *The Public Historian*, 40 (4), November 2018, p. 11-27.

⁴⁹³Nießer, J., Tomann, J. (2018), *ό.π.*

⁴⁹⁴Zündorf, I. (2017). «Contemporary History and Public History». *Docupedia-Zeitgeschichte*, 16/03/2017. Ανακτήθηκε στις 05-07-2019 από http://docupedia.de/zg/zuendorf_public_history_v2_en_2017.

ακαδημαϊκή ιστορία και εκείνη που παράγεται στη σφαίρα της καθημερινότητας-, φαίνεται τελικά να κερδίζει προοδευτικά περισσότερο έδαφος στις τάξεις όσων ασχολούνται με την ιστορική επιστήμη.

Εξετάζοντας τη γέννηση και τον ρόλο της δημόσιας ιστορίας στη Γαλλία διαχρονικά, μια πρώτη παρατήρηση που μπορεί να κάνει κάποιος είναι πως πρόκειται για μια χώρα με μακρά παράδοση στην παρουσία των ιστορικών στον δημόσιο χώρο. Ο ιστορικός Marc Bloch και η Σχολή των Annales καταδεικνύουν χαρακτηριστικά την τάση αυτή. Ήδη τη δεκαετία του '80, το κίνημα της δημόσιας ιστορίας που είχε ξεκινήσει νωρίτερα στις ΗΠΑ, συγκέντρωσε την προσοχή στη Γαλλία. Το 1984 ο ιστορικός Henry Rousso δημοσίευσε ένα άρθρο, αγγλική έκδοση του οποίου φιλοξενήθηκε στο περιοδικό *The Public Historian*, για τη δημόσια ιστορία (Public Histoire) και την προοπτική ανάπτυξής της στη Γαλλία με τίτλο «Applied History, or the Historian as Miracle-Worker»⁴⁹⁵. Στο συγκεκριμένο άρθρο επιχείρησε, αφενός, να προσδιορίσει και να αναδείξει τις πτυχές της έννοιας και, αφετέρου, να υπογραμμίσει τη συνάφεια μεταξύ των ζητημάτων που έθετε το νέο τότε ιστορικό πεδίο, και των ήδη αναφύομενων ενδιαφερόντων και ερωτημάτων, τα οποία εκφράζονταν τόσο από τους Γάλλους ιστορικούς όσο και από την κοινωνία. Ο Rousso ανάμεσα στα άλλα επισήμανε πως για τη Γαλλία η δημόσια ιστορία συνιστούσε μέχρι εκείνη τη στιγμή έναν άγνωστο, μη επαρκώς διασαφηνισμένο όρο. Το δεδομένο αυτό καθιστούσε προβληματική, αν όχι ανέφικτη, την αυτούσια μετάφραση του όρου στη γαλλική γλώσσα, εξαιτίας και των χαρακτηριστικών του που θεωρούνταν σύμφυτα με την αμερικανική σύλληψη της έννοιας και του πεδίου. Ο Rousso, διαμέσου των όσων πραγματευόταν στο άρθρο του, ουσιαστικά απηύθυνε στους συναδέλφους του ένα κάλεσμα στοχασμού, που δεν επικεντρωνόταν αποκλειστικά και μόνο στη νεοσύστατη δημόσια ιστορία, αλλά αφορούσε γενικότερα και μια ευρύτερη συζήτηση για τον ρόλο της ιστορικής κοινότητας της χώρας του⁴⁹⁶.

Πέραν αυτού, μια από πρακτικές που ανέπτυξαν οι Γάλλοι ιστορικοί στον δημόσιο χώρο, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '80, ήταν η παροχή συμβουλευτικών ιστορικών υπηρεσιών. Η πρώτη εταιρεία που σηματοδότησε τη στροφή στην εν λόγω ιστορική πρακτική συστήθηκε από τον Felix Torrès το 1983 με την ονομασία Public Histoire⁴⁹⁷. Έχοντας επιρροές

---

⁴⁹⁵Rousso, H. (1985). «Applied History, or the Historian as Miracle-Worker». *The Public Historian*, 6 (4), Autumn 1985, p. 65-85. Ανακτήθηκε στις 09-07-2019 από <https://tph.ucpress.edu/content/6/4/65>.

⁴⁹⁶Cauvin, T. (2018). «The Rise of Public History: An International Perspective». *Historia Crítica*, 68, p. 3-26.

⁴⁹⁷Η εταιρεία *Public Histoire*, ιδρυθείσα το 1983 από τον ιστορικό Felix Torrès, λειτουργεί έως σήμερα παρέχοντας υπηρεσίες συμβουλών ιστορικής φύσεως, με έμφαση στη συγκρότηση και τη διάσωση της ιστορικής εταιρικής μνήμης, προκειμένου οι σύγχρονες επιχειρήσεις και τα ιδιωτικά ιδρύματα να αποκτήσουν γνώση του παρελθόντος τους, να το κατανοήσουν και να το αξιοποιήσουν κατάλληλα για να αντιμετωπίσουν τις προκλήσεις και τις αβεβαιότητες του παροντικού κόσμου. Ο Torrès θεώρησε κάθε ιστορική ενασχόληση, κάθε λειτουργία

από τις επισκέψεις του στις ΗΠΑ και από τη γνωριμία του το 1982 με τον Wesley Johnson, ο Torrès άρχισε να χρησιμοποιεί τον όρο «δημόσια ιστορία» στη Γαλλία με έναν τρόπο που ταυτιζόταν περισσότερο με τα πρότυπα της αγγλοσαξωνικής οικονομικής και εφαρμοσμένης ιστορίας. Το 1985 από κοινού με τον οικονομικό ιστορικό Maurice Hamon, διοργάνωσαν στη γαλλική πόλη Μπλουά το πρώτο συνέδριο εφαρμοσμένης ιστορίας στη χώρα με τίτλο «οι επιχειρήσεις έχουν μνήμη;» (Les entreprises ont-elles une mémoire?). Στο συνέδριο αυτό τέθηκε πιο ενεργά το ζήτημα της ενασχόλησης με την ιστορική μνήμη των επιχειρήσεων. Αυτή η ενασχόληση δεν θα περιοριζόταν μόνο στην έκδοση μιας τυπικής σύνοψης διάφορων ιστορικών αφηγήσεων βιομηχανικών εταιρειών ή εμπορικών επιχειρήσεων, ούτε και στην απλή ανάμνηση των ατομικών και συλλογικών δράσεων των επιχειρήσεων αυτών. Θα αφορούσε κάτι πιο ουσιαστικό: την καταγραφή και την ενδελεχή διερεύνηση ενός δομικού μνημονικού υλικού, το οποίο μέσα στον χρόνο έχει εγγραφεί στην ταυτότητα της επιχείρησης και, άρα, προσδιορίζει συνειδητά ή ασυνείδητα τόσο τον χαρακτήρα της επιχείρησης στο παρόν όσο και το μέλλον της. Είναι γεγονός πως, και στη Γαλλία, η δημόσια ιστορία τη δεκαετία του '80 μάλλον ταυτίστηκε περισσότερο με την εφαρμοσμένη ιστορία, παρά αποτέλεσε μια ξεχωριστή και διαφορετική από αυτή ιστορική πρακτική. Περισσότερο, δε, προσέλαβε χαρακτήρα ιστορίας των επιχειρήσεων, αν κρίνει κανείς από το παράδειγμα του Torrès και το ενδιαφέρον που αναπτύχθηκε από πολλούς ιστορικούς στον δημόσιο χώρο αναφορικά με το πεδίο της παροχής ιστορικών υπηρεσιών σε εταιρείες⁴⁹⁸.

Σημαντική υπήρξε και η συμβολή ενός ακόμα ιστορικού, του François Bedarida, στην προσέγγιση του πεδίου της εφαρμοσμένης και της δημόσιας ιστορίας στη Γαλλία. Ο Bedarida, προσπάθησε να προσαρμόσει στον γαλλικό τρόπο σκέψης το αμερικανικό μοντέλο εκπαίδευσης στην εφαρμοσμένη και τη δημόσια ιστορία. Σύμφωνα με τα όσα επικαλείται μάλιστα ο Wesley Johnson, ήδη από το 1982 λειτουργούσε στη Γαλλία ένα μεταπτυχιακό σεμινάριο δημόσιας ιστορίας με πρωτοβουλία του Bedarida. Η θεωρητική προσέγγιση του τελευταίου σχετικά με τη δημόσια και την εφαρμοσμένη ιστορία συνδέθηκε κατά πολύ με την ίδρυση του Ινστιτούτου για τη Σύγχρονη Ιστορία (Institute for Contemporary History) στο Παρίσι, το οποίο έθεσε ως προτεραιότητα τη δημιουργία ενός πλαισίου στοχασμού για τον ρόλο των ιστορικών στις κοινωνίες του παρόντος⁴⁹⁹. Ακριβώς μέσα από τη συγκεκριμένη επιστημολογική διαδικασία προσδιορισμού του ρόλου των ιστορικών, κατόρθωσε να

της μνήμης αλλά και οποιαδήποτε κοινωνική ή πολιτιστική έρευνα ως μια μορφή διαλόγου μέσα στο παρόν και με το παρόν. Βλ. σχετικά στον ιστότοπο της εταιρείας <http://www.public-histoire.com/Public-Histoire>.

⁴⁹⁸Cauvin, T. (2018), *ό.π.*

⁴⁹⁹Στο ίδιο.

εισαχθούν, έστω και σε σεμιναριακό επίπεδο, η εφαρμοσμένη και η δημόσια ιστορία σε ορισμένους ακαδημαϊκούς κύκλους της Γαλλίας. Ωστόσο, η συγκεκριμένη εξέλιξη δεν μπορεί να θεωρηθεί σε καμία περίπτωση απαρχή μιας οργανωμένης κατάρτισης στα πεδία αυτά, αφού μόλις το ακαδημαϊκό έτος 2015-2016 ιδρύθηκε στη χώρα από το Université de Paris Est Créteil το πρώτο μεταπτυχιακό πρόγραμμα σπουδών δημόσιας ιστορίας⁵⁰⁰. Λίγο αργότερα ιδρύθηκε κι ένα δεύτερο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα από το Université De Nîmes, το οποίο σύμφωνα με τις πληροφορίες για το ακαδημαϊκό έτος 2020-2021 δίνει έμφαση στη «ζώσα ιστορία» (histoire vivante) και τη δημόσια ιστορία (histoire publique)⁵⁰¹.

Τη δεκαετία του 2000 οι δημόσιες χρήσεις του παρελθόντος απέκτησαν στη Γαλλία πιο σημαντικό χαρακτήρα, αφού συνδέθηκαν με την αμφισβήτηση της ανεξαρτησίας της ιστορικής έρευνας. Το 2005 ιδρύθηκαν στη χώρα δύο σημαντικοί φορείς με αντικείμενο ενασχόλησής τους τη δημόσια ιστορία: η «Ελευθερία για την Ιστορία» (Liberté pour l'Histoire) και η «Επιτροπή Επαγρύπνησης για τις δημόσιες χρήσεις της ιστορίας» (Comité de vigilance face aux usages publics de l'Histoire)⁵⁰². Αμφότεροι έθεσαν ως βασικούς τους σκοπούς την υπεράσπιση της ελευθερίας της ιστορικής έρευνας και της διδασκαλίας της Ιστορίας, καθώς και τη διασαφήνιση της σχέσης μεταξύ ιστορίας, μνήμης και πολιτικής. Ανάμεσα στους λόγους που οδήγησαν στη συγκρότησή τους συγκαταλέγονται: α) η ανακύπτουσα τάση εργαλειοποίησης της μνήμης και χειραγώγησης της ιστορίας στη δημόσια σφαίρα από φορείς της κοινωνικής ζωής, με στόχο την άντληση επιχειρημάτων από το πεδίο του παρελθόντος για τη νομιμοποίηση της παροντικής δράσης τους ή των συμφερόντων τους, β) η απόπειρα ορισμένων συλλογικοτήτων για ποινικοποίηση της ιστορικής έρευνας και η αυξανόμενη παρεμβατικότητα του γαλλικού κράτους στην ιστορική εκπαίδευση και γ) η υιοθέτηση πρακτικών ελέγχου και ποδηγέτησης της ιστορικής μνήμης από τη γαλλική πολιτεία, διαμέσου μιας σειράς νομοθετημάτων που ρύθμιζαν ακανθώδη ζητήματα ή στάσεις απέναντι σε μαζικά εγκλήματα του παρελθόντος και εγκλήματα εναντίον της ανθρωπότητας με τρόπο άκρως αντίθετο προς την επιστημονική δεοντολογία και τους κανόνες διερεύνησης της ιστορικής αλήθειας, έτσι όπως αυτοί ορίζονται απ' την ιστορική πειθαρχία. Ο πρώτος από τους μνημονικούς νόμους, γνωστός ως Gayssot Act, ψηφίστηκε τον Ιούλιο του 1990 στο γαλλικό

---

⁵⁰⁰Noiret, S. (2015). First French Master in Public History-Histoire Publique. *International Federation of Public History*. Ανακτήθηκε στις 09-07-2019 από <https://ifph.hypotheses.org/496>.

⁵⁰¹Περισσότερες πληροφορίες για το Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών του πανεπιστημίου της γαλλικής πόλης Νιμ, βλ. στο <https://www.unimes.fr/fr/formations/catalogue/master-lmd-XB/sciences-humaines-et-sociales-SHS/master-histoire-KIT1CV36.html>

⁵⁰²Βλ. σχετικά το μανιφέστο της «Επιτροπής Επαγρύπνησης για τις δημόσιες χρήσεις της ιστορίας» στο <http://cvuh.blogspot.com/2007/02/manifesto-of-comite-de-vigilance-face.html> και τον ιστότοπο της οργάνωσης «Ελευθερία για την Ιστορία» στο <http://www.lph-asso.fr/index.html>.

Κοινοβούλιο με στόχο την καταπολέμηση του ρατσισμού, της ξενοφοβίας και την ποινικοποίηση της άρνησης της γενοκτονίας των Εβραίων, όπως η τελευταία προσδιορίστηκε και περιγράφηκε ως ιστορικό γεγονός από τη σειρά των δικών της Νυρεμβέργης⁵⁰³. Σχεδόν μια δεκαετία αργότερα, τον Ιανουάριο του 2001, ακολούθησε ο νόμος που αναγνώριζε τη γενοκτονία των Αρμενίων. Ο νόμος αυτός παρέμεινε σε ισχύ έως το 2006, οπότε και ανεστάλη απ' το Συνταγματικό Δικαστήριο της Γαλλίας. Το Μάιο του 2001 θεσπίστηκε το τρίτο κατά σειρά νομοθέτημα (Taubira Act), με το οποίο αναγνωρίστηκαν το δουλεμπόριο και η δουλεία ως εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας. Η θέσπιση του συγκεκριμένου νόμου έδωσε το έναυσμα σε οργανώσεις απογόνων δούλων, ώστε να στραφούν νομικά σε βάρος ορισμένων συμπολιτών τους, μεταξύ των οποίων και ιστορικών, τους οποίους θεώρησαν από τα λεγόμενα ή τα γραφόμενά τους αρνητές της δουλείας. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της καταμήνυσης του ιστορικού Pétre Grenouilleau για τα όσα δήλωσε περί δουλείας σε μια συνέντευξή του στο περιοδικό *Journal du Dimanche*, υποστηρίζοντας πως, μολοντί δεν έχει αντίρρηση με τον χαρακτηρισμό της δουλείας ως εγκλήματος κατά της ανθρωπότητας, από την ιστορική έρευνα δεν δικαιολογείται η συμπερίληψη του δουλεμπορίου στην ειδική κατηγορία των γενοκτονιών⁵⁰⁴. Η δίωξη του Grenouilleau κινητοποίησε περαιτέρω καταξιωμένους ιστορικούς, όπως ο Pierre Nora, ο Jacques Joulliard και ο Pierre Vidal Naquet, οι οποίοι εξέφρασαν την αντίθεσή τους σε τέτοιες πρακτικές, τονίζοντας παράλληλα την ανάγκη κατάργησης των μνημονικών νόμων. Μάλιστα, η υπόθεση Grenouilleau στάθηκε η αφορμή για τη σύσταση της οργάνωσης «Ελευθερία για την Ιστορία» τον Δεκέμβριο του 2005 από τους τρεις επιφανείς ιστορικούς. Όμως, ο νόμος που προκάλεσε θύελλα αντιδράσεων στους κόλπους της γαλλικής διανόησης, ψηφίστηκε τον Φεβρουάριο του 2005 και αφορούσε όχι όπως οι προηγούμενοι την καταδικητή εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας, αλλά το πώς θα έπρεπε να διδάσκεται στον εκπαιδευτικό ιστό η αποικιοκρατία. Συγκεκριμένα, το 4^ο άρθρο του νόμου προωθούσε ή πιο σωστά υποχρέωνε όλους τους εμπλεκόμενους στην εκπαίδευση (συντακτικές επιτροπές σχολικών εγχειριδίων και Αναλυτικών Προγραμμάτων Ιστορίας, δασκάλους, καθηγητές κ.λπ.), να προβούν στην υιοθέτηση και προώθηση μέσω του εκπαιδευτικού τους έργου μιας θετικής αποτίμησης και ανάδειξης της γαλλικής αποικιοκρατίας⁵⁰⁵. Υπό το βάρος των διαμαρτυριών, ο Γάλλος πρόεδρος Ζακ Σιράκ ζήτησε

---

⁵⁰³Koposov, N. (2018). *Memory Laws, Memory Wars: The Politics of the Past in Europe and Russia*. UK: Cambridge University Press, p. 82-87.

⁵⁰⁴Löytömäki, S. (2018). French Memory Laws and the Ambivalence about the Meaning of Colonialism. In: Bevnage, B., Wouters, N. (eds.), *The Palgrave Handbook of State-Sponsored History After 1945*. London: Palgrave Macmillan, p. 93-97.

⁵⁰⁵Nora, P. (2012). |History, Memory and Law in France, 1990-2010». *Historiein*, 11, p. 10 -13. Ανακτήθηκε στις 10-07-2019 από <http://dx.doi.org/10.12681/historiein.136> . Βλ. επίσης Αβδελά, Έ. (2016), *ό.π.*· Κόκκινος, Γ.

από την κυβέρνηση να αναθεωρήσει τον συγκεκριμένο νόμο, γεγονός που οδήγησε τελικώς στην κατάργηση του επίμαχου άρθρου. Το 2012 με νέο νόμο απαγορεύτηκε η άρνηση των αναγνωρισμένων γενοκτονιών, ενώ τον Φεβρουάριο του ίδιου έτους το Συνταγματικό Δικαστήριο της Γαλλίας έκρινε αντισυνταγματικό τον νόμο αυτό βασιζόμενο στο σκεπτικό της ελευθερίας της έκφρασης και στη διαπίστωση πως ο νόμος που αφορά τον χαρακτηρισμό ενός εγκλήματος ως «γενοκτονίας», δεν θα πρέπει να έχει απαιτητικώς κανονιστικό χαρακτήρα. Ως εκ τούτου, βάσει της συγκεκριμένης θεώρησης, όλοι οι νόμοι της μνήμης, πλην του νόμου Gayssot Act, συνιστούσαν περισσότερο δηλώσεις παρά πραγματικούς νόμους. Η εξέλιξη αυτή αν και θεωρήθηκε από πολλούς τότε ως το τέλος των μνημονικών νόμων στη Γαλλία, εντούτοις οι διαβουλεύσεις και οι τροποποιήσεις σε σχέση με αυτούς συνεχίστηκαν και τα επόμενα έτη⁵⁰⁶. Είναι προφανές πως, στην περίπτωση της Γαλλίας, οι δημόσιες χρήσεις και καταχρήσεις της ιστορίας και της μνήμης, καθώς και η απόπειρα συμφιλίωσης με το παρελθόν της μέσω διαμφισβητούμενων μνημονικών νόμων, συνοδεύτηκαν από διαπάλη με την ιστορική κοινότητα, αναδεικνύοντας με τον πλέον ξεκάθαρο τρόπο την ισχύ των εγγενών δυνάμεων του παρελθόντος στο παρόν και τον συγκρουσιακό τους χαρακτήρα. Γενικότερα, η δημόσια ιστορία ως θεσμοθετημένος κλάδος δεν υφίσταται ακόμη και σήμερα στη χώρα αυτή. Ο λόγος που συμβαίνει αυτό δεν εντοπίζεται αποκλειστικά σε ζητήματα της γλώσσας, αλλά απηχεί κι ένα «γαλλικό σύνδρομο» σχετικά με τη χρήση της ιστορίας. Στις περισσότερες των περιπτώσεων οι δημόσιες αναφορές στον ρόλο της ιστορίας και των ιστορικών συνυφαίνονται με τη συζήτηση γύρω από την περιστολή της ανεξαρτησίας της ιστορικής έρευνας⁵⁰⁷.

Στην Ιταλία, οι ρίζες της δημόσιας ιστορίας βρίσκονται στον 19ο αιώνα, με τη δημιουργία των ιστορικών θεσμών, καθώς και στη μεταπολεμική περίοδο της πρώτης Ιταλικής Δημοκρατίας. Η έννοια της δημόσιας χρήσης της ιστορίας που εισήχθη ως όρος στη χώρα το 1983, ο σημαίνων ρόλος των διαφόρων ζητημάτων μνήμης και ταυτότητας (σε εθνικό ή τοπικό επίπεδο) των μεταπολεμικών κοινωνιών, η γέννηση της δημόσιας αρχαιολογίας (*Archeologia Pubblica*)⁵⁰⁸, αλλά και η ανάδυση των φεστιβάλ ιστορίας τη νέα χιλιετία, εκλαμβάνονται ως

(2010). «Η δυναμική της μνήμης και της λήθης στη δημόσια σφαίρα και οι νόμοι για τη μνήμη στη Γαλλία». Στο: Κόκκινος, Γ., Λεμονίδου, Έ., Αγτζίδης, Β., *ό.π.*, σ. 86-127.

⁵⁰⁶Korposov, N. (2018), *ό.π.*, p. 103-110.

⁵⁰⁷Noiret, S., Cauvin, T. (2017). «Internationalizing Public History». In: Gardner, J.B., Hamilton, P. (eds.), *The Oxford Handbook of Public History*. New York: Oxford University Press, p. 33.

⁵⁰⁸Ο όρος *Archeologia Pubblica* αφορά την ιταλική ερμηνεία της «δημόσιας αρχαιολογίας», που συναντάται και περιγράφεται αναλυτικά για πρώτη φορά το 2009 σε μια δημοσίευση. Έως τότε, στον ιταλικό χώρο η έννοια δεν ήταν ευρέως γνωστή, καθώς αποτελούσε αντικείμενο ενασχόλησης μόνο λίγων ακαδημαϊκών με αγγλοσαξονικές επιρροές. Σύμφωνα με τον ορισμό που διατυπώθηκε στο πρώτο Συνέδριο Δημόσιας Αρχαιολογίας που έλαβε χώρα τον Οκτώβρη του 2012 στη Φλωρεντία, ως «δημόσια αρχαιολογία» νοείται η μελέτη και η ενίσχυση της αρχαιολογίας, ως ιστορικής πειθαρχίας, η ερμηνεία, αλλά και η διαχείριση του ρόλου που διαδραματίζουν ή δύνανται να διαδραματίσουν οι αρχαιολογικοί πόροι προς όφελος της κοινωνίας και της εξέλιξής της. Βλ. σχετικά

σημαντικές στιγμές για τη διαμόρφωση του πεδίου στην ιταλική χερσόνησο⁵⁰⁹. Σε ακαδημαϊκό επίπεδο τον Σεπτέμβριο του 2015 ιδρύθηκε από το Τμήμα Γλωσσικών και Πολιτισμικών Σπουδών στο University of Modena and Reggio Emilia το πρώτο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών στην ιταλική χερσόνησο με αντικείμενο τη δημόσια ιστορία, διατηρώντας μάλιστα στον τίτλο του τον αγγλικό όρο «Public history»⁵¹⁰. Η ίδρυση τον Ιούνιο του 2016 στη Ρώμη της Ιταλικής Ένωσης Δημόσιας Ιστορίας (Italian Association of Public History - IAPH), με πρωτοβουλία του Κεντρικού Συμβουλίου Ιστορικών Μελετών (Giunta Centrale per gli Studi Storici - GCSS) της χώρας και με την υποστήριξη του ιστορικού Serge Noiret, σηματοδότησε τη θεσμοθέτηση του πεδίου στην Ιταλία. Η εν λόγω Ένωση αποτέλεσε συγχρόνως την πρώτη που γεννήθηκε σε ευρωπαϊκό εθνικό επίπεδο με σκοπό την προώθηση του επαγγέλματος των δημόσιων ιστορικών στην Ιταλία και τη διάδοση της δημόσιας ιστορίας στον κόσμο, ως μιας παγκόσμιας πειθαρχίας. Το 2017 διοργάνωσε από κοινού με τη Διεθνή Ομοσπονδία Δημόσιας Ιστορίας (IFPH) στην ιταλική πόλη Ραβέννα το πρώτο της συνέδριο. Από τότε η IAPH έχει διοργανώσει δύο ακόμα ετήσια συνέδρια, το 2018 στην Πίζα και το 2019 στην ιταλική Καμπανία, καθώς και αρκετά σεμινάρια ή δράσεις σχετικές με τη δημόσια ιστορία.

Η περαιτέρω έκρηξη της δημόσιας ιστορίας και το ενδιαφέρον για την ανάδειξη και τη μελέτη του πεδίου οικουμενικά, οδήγησε το 2010 στην ίδρυση της Διεθνούς Ομοσπονδίας για τη Δημόσια Ιστορία (International Federation for Public History - IFPH), ενός φορέα που μαζί με άλλους εθνικούς και διεθνείς οργανισμούς εντάσσεται στο δίκτυο της Διεθνούς Επιτροπής Ιστορικών Επιστημών (International Committee for the Historical Sciences - ICHS)⁵¹¹. Η Διεθνής Ομοσπονδία για τη Δημόσια Ιστορία, θέτοντας σήμερα ως βασική της αποστολή την

Bonacchi, C. (2013). «The Development of Public Archaeology in Italy: A Review of Recent Efforts». *Public Archeology*, 12 (3), p. 211-216.

⁵⁰⁹Noiret, S. (2019). «An Overview of Public History in Italy: No Longer A Field Without a Name». *International Public History*, 2 (1).

⁵¹⁰Το συγκεκριμένο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών λειτουργεί έως σήμερα, έχοντας τροποποιήσει το ακαδημαϊκό έτος 2020-2021 τον αρχικό του τίτλο σε «Master in Public Digital History». Για περαιτέρω βλ. <http://www.masterpublichistory.unimore.it/site/home.html>

⁵¹¹Η Διεθνής Επιτροπή Ιστορικών Επιστημών αποτελεί τον σημαντικότερο μη κυβερνητικό φορέα ενός παγκόσμιου δικτύου οργανισμών, εταιρειών και επιτροπών στον χώρο της ιστορικής επιστήμης. Ιδρύθηκε στις 14 Μαΐου 1926 στη Γενεύη, με σκοπό την προώθηση της ιστορικής έρευνας διαμέσου της διεθνούς συνεργασίας, την προάσπιση της ελευθερίας της έκφρασης των ιδεών στην ιστορική επιστήμη και στον τομέα που αφορά τη διδασκαλία του ιστορικού αντικειμένου, την ανάσχεση κάθε κακής χρήσης της ιστορίας και τη διασφάλιση της τήρησης του κώδικα ηθικής και επιστημονικής δεοντολογίας των μελών της. Στις δράσεις της συγκαταλέγονται τόσο η κατάρτιση και η χρηματοδότηση ιστορικών ερευνητικών δράσεων και προγραμμάτων, όσο και η οργάνωση επιστημονικών συμποσίων και συνεδρίων. Κάθε πέντε έτη διοργανώνει το Διεθνές Συνέδριο Ιστορικών Επιστημών, όπου με συμμετοχή ιστορικών από όλη την υφήλιο παρουσιάζονται καινοτόμες δράσεις και ανταλλάσσονται απόψεις σχετικές με τις διεθνείς εξελίξεις στον χώρο της ιστορικής επιστήμης και έρευνας. Το τελευταίο συνέδριο πραγματοποιήθηκε το 2015 στην Κίνα, ενώ για το 2020, αν και είχε προγραμματιστεί να λάβει χώρα στην Πολωνία το διάστημα 23-29 Αυγούστου, τελικώς αναβλήθηκε και η υλοποίησή του μετατέθηκε για τις 22-28 Αυγούστου 2021 λόγω της παγκόσμιας πανδημικής κρίσης. Βλ. σχετικά <http://www.cish.org/index.php/en/>.

ενθάρρυνση και την προώθηση σε διεθνές επίπεδο της έρευνας, της πρακτικής και της διδασκαλίας της δημόσιας ιστορίας, στοχεύει στη δημιουργία ενός διευρυμένου παγκόσμιου δικτύου μελετητών, επαγγελματιών, οργανισμών και ακαδημαϊκών προγραμμάτων, διευκολύνοντας την ανταλλαγή ιδεών και τη διάχυση των αποτελεσμάτων μεμονωμένων ή συνεργατικών ερευνητικών εγχειρημάτων και καινοτόμων δραστηριοτήτων δημόσιας ιστορίας, διαμέσου του ετήσιου συνεδρίου της Ομοσπονδίας και άλλων διεθνών συνεδρίων που ασχολούνται με το συγκεκριμένο αντικείμενο.

3.3. Εννοιολογική διασαφήνιση του όρου και του πεδίου της δημόσιας ιστορίας

Σε έναν αντινομικό μεταμοντέρνο κόσμο, ανεργάτιστο και μεταβαλλόμενο ραγδαία, η νοσηματοδότηση του ιστορικού παρελθόντος έχει ρευστό χαρακτήρα, οι ιστορικές ερμηνείες καθίστανται πολλαπλές, ενώ η ιστορική γνώση (που συχνά ακροβατεί μεταξύ της επιστημολογικής πειθαρχίας που επιτάσσει η ιστορία ως επιστήμη και της απόλυτης σχετικοποίησης των ερμηνειών της ως αποτέλεσμα του εκδημοκρατισμού του περιεχομένου της και της «έκρηξης» της μνήμης) συγκροτείται και διαχέεται στο κοινωνικό σύνολο τόσο μέσα από θεσμοθετημένους διαύλους όσο και από μη θεσμοθετημένους φορείς και οργανωμένα συλλογικά υποκείμενα που συναποτελούν τον κοινωνικό ιστό. Το κανονιστικό εθνικό αφήγημα και οι πολιτικές ταυτότητας που ασκούνται από την κρατική εξουσία διαμέσου της ιστορικής εκπαίδευσης για την εγχάραξη της κυρίαρχης ιδεολογίας και τη σφυρηλάτηση ισχυρών δεσμών συνοχής συνυπάρχουν και συχνά έρχονται σε αντιπαράθεση στο πεδίο της δημόσιας σφαίρας με ιστορικά αφηγήματα και αναγνώσεις του παρελθόντος που εκπορεύονται από κοινωνικές ομάδες, θεσμούς ή κέντρα ιστορικής πληροφόρησης, τα οποία έχουν ως σκοπό είτε τη νομιμοποίηση των διεκδικήσεών τους στο παρόν, είτε τη συμβολική επανόρθωση αδικιών του παρελθόντος, είτε ακόμα και την ικανοποίηση της πληθωριστικής ζήτησης (η οποία αγγίζει ακόμα και τα όρια της εμπορευματοποίησης του παρελθόντος) του κοινού για ιστορία. Είναι κοινός τόπος πλέον ότι η ιστορία δεν παράγεται ούτε και διαμεσολαβείται αποκλειστικά από τους ιστορικούς (που παύουν να αποτελούν τους μοναδικούς ρυθμιστές στο πεδίο της διαπραγμάτευσης του τι και πώς θα θυμόμαστε το παρελθόν), αλλά εν δυνάμει από τον οποιονδήποτε ασχολείται με το παρελθόν.

Στην παρούσα εποχή, οι κοινωνίες βιώνουν μια έκρηξη δημόσιων αναπαραστάσεων του παρελθόντος, το οποίο, μέσω της αφηγηματικής του ανασυγκρότησης και της μετουσίωσης του σε Ιστορία, συναντάται σχεδόν παντού, σε όλο το φάσμα των ανθρώπινων

δραστηριοτήτων. Το εύρος της διεπαφής του με την παροντική πραγματικότητα συντείνει προς τη συμπερίληψή του στη σφαίρα του κοινότοπου, καθώς η έντονη και πλουραλιστική παρουσία του στην πρακτική ζωή είναι τέτοια, ώστε να προσομοιάζει με τον δρόμο πάνω στον οποίο πορεύονται τα άτομα καθημερινά, απέχοντας το «ταξίδι» προς αυτό, στην πιο προσβάσιμη και άμεση χρονικά εκδοχή του, μόλις ένα «κλικ» από τη βούληση των υποκειμένων⁵¹². Στο εκπαιδευτικό σύστημα, στις κινηματογραφικές ταινίες, σε συζητήσεις με φίλους και με την οικογένεια, στις μουσειακές αίθουσες, στο διαδίκτυο και στον Τύπο, οι εμπειρίες και τα ζητήματα του παρελθόντος δηλώνουν την παρουσία τους. Όλες αυτές οι φαινομενικά διαφορετικές καταστάσεις διέπονται από κάποιο κοινό στοιχείο: αποτελούν εκφράσεις των ανθρώπινων αναγκών για την ιστορία και για τις χρήσεις της⁵¹³. Η μετάβαση από τη μονοπωλιακή ανασύσταση και ερμηνεία του παρελθόντος, ως αποκλειστικό προνόμιο της σχολικής και ακαδημαϊκής ιστορίας, στη συγκρότηση δημόσιων αναπαραστάσεων και χρήσεων του από ένα ολόκληρο φάσμα ασύμμετρων παραγόντων⁵¹⁴, όπως τα ΜΜΕ, οι ΤΠΕ, τα πολιτικά κόμματα και οι νεολαίες τους, τα μουσεία, η τέχνη (κινηματογράφος, λογοτεχνία, μουσική, ζωγραφική κ.λπ.), οι θρησκευτικές κοινότητες και οι κοινότητες μνήμης, οι πολιτιστικοί σύλλογοι, η οικογένεια ή ομάδες (κοινωνικές ή φυλετικές) που διερευνούν το παρελθόν, δημιουργεί νέα δεδομένα, αφενός, στις πρακτικές με τις οποίες προσλαμβάνεται η ιστορική γνώση και, αφετέρου, στον τρόπο με τον οποίο διαμορφώνονται η ιστορική παιδεία, η ιστορική συνείδηση και η ιστορική κουλτούρα των ατομικών και συλλογικών υποκειμένων μιας κοινωνίας. Ειδικά, η αλματώδης εξέλιξη της τεχνολογίας και οι νέες μορφές επικοινωνίας, καθώς επίσης και η πολυτροπική προσέγγιση στην παρουσίαση των πληροφοριών, επιδρούν στο ευρύ κοινό, παράγοντας μια εικόνα της ιστορίας που διαφέρει από τα ακαδημαϊκά και διδακτικά πρότυπα της ιστοριογραφίας ως επιστήμης⁵¹⁵.

Η περαιτέρω ανάπτυξη του χώρου της αποκαλούμενης «δημόσιας ιστορίας» (public history), τροφοδοτούμενη από τη δύναμη της επιρροής των ΜΜΕ, είναι διαποτισμένη από το στοιχείο της αμεσότητας ως προς την επικοινωνία του ιστορικού νοήματος. Επί της ουσίας πρόκειται για ένα είδος γέφυρας που συνενώνει την επιστημονική ιστορική γνώση και τη βιωμένη εμπειρία των κοινωνικών υποκειμένων, αξιοποιώντας όλο το φάσμα των

---

⁵¹²Liddington, J. (2002). «What Is Public History? Publics and Their Pasts, Meanings and Practices». *Oral History*, 30 (1), p. 83-93. Ανακτήθηκε στις 10-02-2019 από <http://www.jstor.org/stable/40179644>.

⁵¹³Sjöland, M. (2015). The Use of History in Popular History Magazines. A Theoretical Approach. In: Popp, S., Schumann, J., Hannig, M. (eds.), *Commercialised History: Popular History Magazines in Europe. Approaches to a Historico-Cultural Phenomenon as a Basis for History Teaching*. Frankfurt: Peter Lang, p. 223.

⁵¹⁴Κόκκινος, Γ. (2012), *ό.π.*, σ. 369.

⁵¹⁵Popp, S., Schumann, J., Hannig, M. (2015). «EHISTO-European History Crossroads as Pathways to Intercultural and Media Education. A Report about the EU Project (2012-2014)». In: Popp, S., Schumann, J., Hannig, M. (eds.), *ό.π.*, p. 38.

δυνατοτήτων που παρέχονται από τις νέες τεχνολογίες και τα μέσα επικοινωνίας και διάχυσης της γνώσης στον ψηφιοποιημένο κόσμο της ιστορικής πληροφόρησης. Η δημόσια ιστορία, έχοντας τη διαδραστικότητα στον πυρήνα του χώρου που εκφράζει, συνιστά σταυροδρόμι μεταξύ τριών αλληλένδετων οδών που οδηγούν σε τρεις κόσμους αντιστοίχως: σε αυτόν της ακαδημαϊκής ιστοριογραφίας, σε εκείνον του ιστορικού αντικειμένου (που μπορεί να περιλαμβάνει υλικά κατάλοιπα του παρελθόντος, ιστορικά μνημεία, μουσειακές εκθέσεις, αρχαιολογικό υλικό, συλλογές προφορικών μαρτυριών, πολυμεσικές ιστορικές αναπαραστάσεις κ.λπ.) και στον κόσμο της καθημερινότητας ενός ευρύτερου κοινού. Ένας από τους βασικούς της στόχους είναι ο ουσιαστικός συγχρωτισμός της κοινότητας των ιστορικών με το σύνολο των μηχανισμών και των μέσων παραγωγής και διάχυσης της ιστορικής γνώσης και της ιστορικής κουλτούρας σε ερευνητικά και εργασιακά περιβάλλοντα (κινηματογραφικές αίθουσες, μουσεία, τηλεοπτικά στούντιο, εικονικές διαδικτυακές κοινότητες, κ.λπ.), ανοιχτά προς τις συλλογικότητες και κάθε άτομο που ενδιαφέρεται για το παρελθόν⁵¹⁶.

Η δημόσια ιστορία, σύμφωνα με τη Γαζή, εξυπηρετεί τον εκδημοκρατισμό της ιστορικής γνώσης και της ιστορικής σκέψης μέσα από μια διττή επιδίωξη. Αφενός, στοχεύει στην κατανόηση του πλέγματος των οικονομικών, πολιτικών, ιδεολογικών και πολιτισμικών παραγόντων που συνδιαμορφώνουν την ιστορική κουλτούρα και την αγορά παραγωγής της ιστορίας και, αφετέρου, στην «απο-επαγγελματοποίηση» της ιστορίας, χωρίς κάτι τέτοιο να εκλαμβάνεται ως απόπειρα φαλκίδευσης των διαδικασιών και των επιστημονικών μεθόδων της ιστοριογραφίας. Αντιθέτως, αυτό που επιχειρείται είναι η κατανόηση της αδήριτης αναγκαιότητας για πιο διευρυμένη προσέγγιση της ιστορικής γνώσης, η οποία οφείλει να συντελείται στη βάση μιας διυποκειμενικότητας μεταξύ των ερμηνειών που αποδίδει η πειθαρχία της ιστορίας στο παρελθόν και των αντιλήψεων που φέρουν τα άτομα βασιζόμενα στα εγγεγραμμένα στη μνήμη και στη συνείδησή τους ιστορικά βιώματα. Από την επικοινωνιακή διαντίδραση μεταξύ της επιστημολογικής προσέγγισης της Ιστορίας και της υποκειμενικής αίσθησης που αναπτύσσουν τα άτομα για το παρελθόν τους, διανοίγονται προοπτικές για μια αποδοτικότερη και πιο δημιουργική γνωστική διαδικασία κατά τη μελέτη, τη σύλληψη και την ερμηνεία των ιστορικών φαινομένων⁵¹⁷.

Χαρακτηριζόμενη προσφάτως ως το νόθο παιδί της μητρικής επιστήμης⁵¹⁸, η δημόσια ιστορία διακατέχεται εκ φύσεως από το στοιχείο της εκλαΐκευσης και της εξωστρέφειας.

---

⁵¹⁶Γαζή, Ε. (2002), ό.π., σ. 51-52.

⁵¹⁷Στο ίδιο, σ. 52-53.

⁵¹⁸Φλάισερ, Χ. (2011). «Δημόσια ιστορία, μνήμη και στιγμές» (συνέντευξη του Χ. Φλάισερ στον Μ. Γουδή). *TVXS*, 03/08/2011. Ανακτήθηκε στις 10-05-2020 από <https://bit.ly/2W7RYWP>.

Επαναπροσδιορίζοντας την ιστορική κουλτούρα των υποκειμένων και εγκολπώνοντας νέες μεθόδους συγκρότησης, αναπαράστασης και κοινοποίησης της ιστορικής γνώσης, ξεπερνά τον στενό κλοιό της εσωστρεφούς ακαδημαϊκότητας αλλά και την περιχαράκωση τόσο του γνωστικού πεδίου όσο και των πρακτικών διδασκαλίας του αντικειμένου. Στη δημόσια ιστορία μπορούν να αποδοθούν τρεις βασικοί στόχοι: η ιστορική αφύπνιση, η ενημέρωση και η επιμόρφωση ενός ευρύτερου ακροατηρίου, μη ειδικευμένου στην Ιστορία και χωρίς πρόσβαση στα αμφιθέατρα των πανεπιστημίων⁵¹⁹. Οι εμπλεκόμενοι για την πραγμάτωση των συγκεκριμένων στόχων δεν είναι κατά βάση μόνο επαγγελματίες ιστορικοί. Στη δημόσια ιστορία συνεισφέρουν δημοσιογράφοι, τηλεοπτικοί σχολιαστές, πολιτικοί, σκηνοθέτες κινηματογραφικών ταινιών, συγγραφείς θεατρικών έργων, ιστορικοί μυθιστοριογράφοι, ξεναγοί, υπεύθυνοι μουσείων και αρχαιακών συλλογών, bloggers, ιστοριοδίφες και πάσης φύσεως εραστές της ιστορίας. Πέραν αυτών όμως, στο πεδίο δραστηριοποιούνται και αρνητές ιστορικών γεγονότων, δόλιοι διαστρεβλωτές της ιστορίας και ενορχηστρωτές ερεβδών προσπαθειών αποδόμησης τεκμηριωμένων ιστορικών αληθειών, με σκοπό την παραπλάνηση του κοινού και την επανεγγραφή εκδοχών και ερμηνειών του ιστορικού παρελθόντος στη συλλογική του μνήμη, που μπορεί να εξυπηρετούν ταυτοτικές ανάγκες, αλλά και πολιτικές ή ιδεολογικές σκοπιμότητες. Οι παραλήπτες-δέκτες όλου αυτού του όγκου της πολυτροπικά διακινούμενης πληροφόρησης για το παρελθόν στον δημόσιο χώρο, επιφορτίζονται συνεπώς με τον δύσκολο ρόλο του αξιολογητή της ορθότητας της ιστορικής γνώσης και της αξιοπιστίας του εκάστοτε φορέα διάχυσής της στο παρόν, γεγονός όμως που απαιτεί ιστορικές δεξιότητες και ανεπτυγμένη ιστορική σκέψη, την οποία τις περισσότερες φορές δε διαθέτουν.

Η ιστορία που παράγεται στον δημόσιο χώρο, διεκδικώντας ένα τεράστιο κοινό που εν πολλοίς έχει πάρει διαζύγιο απ' την «ακαδημαϊκή αδελφή της»⁵²⁰, δεν είναι αποκομμένη από τη σύγχρονη κοινωνία και τις εξελίξεις που συμβαίνουν. Συχνά συμβαδίζει μ' αυτές ή σύρεται πίσω από την επικαιρότητα⁵²¹. Διατηρώντας μια διαλογική σχέση με την τελευταία, την

---

⁵¹⁹Φλάισερ, Χ. (2012). *Οι πόλεμοι της μνήμης. Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος στη Δημόσια Ιστορία* (4η έκδ.). Αθήνα: Νεφέλη, σ. 24.

⁵²⁰Φλάισερ, Χ. (2009). «Η δημόσια ιστορία προβάλλει τώρα τα θύματα και όχι τους θύτες». *Ελευθεροτυπία, Βιβλιοθήκη*, 20/02/2009, σ. 16-19.

⁵²¹Οι διαμάχες με ιστορικές αναφορές που ξέσπασαν στην περίπτωση του Μακεδονικού ονοματολογικού ζητήματος κατά το παρελθόν, αλλά και προσφάτως κατά τη διάρκεια όσων προηγήθηκαν και όσων ακολούθησαν μετά την υπογραφή της «Συμφωνίας των Πρεσπών» στην Ελλάδα, επιβεβαιώνει του λόγου το αληθές. Η εμπλοκή πολιτικών της χώρας, δημοσιογράφων, ιστορικών, αλλά και απλών πολιτών στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και στα ΜΜΕ, τροφοδότησε την επικαιρότητα και την κοινή γνώμη με αντικρουόμενες ιστορικές προσεγγίσεις για το διαφιλονικούμενο θέμα. Βλ. ενδεικτικά «Σαμαράς: Η Μακεδονία είναι μία και ελληνική και αυτό είναι ιστορική αλήθεια», *Πρώτο Θέμα*, 24/01/2019. Διαθέσιμο στο: <https://www.protothema.gr/politics/article/858427/samaras-omilia-sumfonia-ton-prespon/>. Λιάκος, Α., «Η Συμφωνία των Πρεσπών: Κατάληξη ή αφετηρία;», *Εφημερίδα των Συντακτών*, 14/01/2019. Διαθέσιμο στο: https://www.efsyn.gr/stiles/apopseis/179221_i-symfonia-ton-prespon-katalixi-i-afetiria. Σειρά ραδιοφωνικών

τροφοδοτεί με ιστορικά ζητήματα και αντιτιθέμενες εκδοχές του παρελθόντος, δίκην συμβολικών πολέμων, οι οποίοι εγείρουν τη δημόσια ιστορική διαπάλη και μορφοποιούν την ιστορική κουλτούρα μιας κοινότητας ή ενός έθνους. Επιπροσθέτως, η δημόσια ιστορία, μέσα από την παρουσία της στον καθημερινό βίο και στην επικαιρότητα, επιτρέπει τη διερεύνηση της σύνδεσης των σύγχρονων κοινωνιών με το παρελθόν τους, ενώ συνεισφέρει συγχρόνως καθοριστικά στην ακτινογραφική αποτύπωση των ιστορικών τους αντιλήψεων. Εξαιτίας όμως της αλληλεπίδρασής της με την επικαιρότητα, διακατέχεται συχνά από παροδικότητα και προσωρινότητα, καθώς ένα ιστορικό ζήτημα τη μια μέρα βρίσκεται στο προσκήνιο, ενώ την επομένη στην αφάνεια.

Η ιστορική γνώση και το μνημονικό υλικό, καθώς αναβλύζουν πλέον πλουραλιστικά στη δημόσια σφαίρα από αστείρευτες πηγές⁵²², εισρέουν ακατάπαυστα στην καθημερινότητα από πλειάδα φορέων και ιστορικών αναπαραστάσεων, συνωστιάζονται στις ανθρώπινες ιστορικές συνειδήσεις, επενεργούν ως κινητήριες δυνάμεις στα άτομα δημιουργώντας εσωτερικές και εξωτερικές συγκρούσεις, διαμορφώνουν την ιστορική τους κουλτούρα και «καταναλώνονται» σε υπερβολική ποσότητα, χωρίς να υπάρχει πάντα η ανάλογη «πεινά» ή ο αντίστοιχος βαθμός αναγκών από τις κοινωνίες. Ως εκ τούτου, στην εποχή της ακμάζουσας δημόσιας ιστορίας, κάθε επαφή με την ιστορική αφήγηση και την ιστορική μνήμη, δεν περιορίζεται μόνο στην αλληλεπίδραση των ατόμων με τον πεζό λόγο, την έντυπη και ηλεκτρονική μορφή βιβλίου ή το δημοσιοποιημένο επίσημο αρχειακό, πληροφοριακό και τεκμηριωτικό υλικό. Ο ιστορικός Eric Hobsbawm αναφέρει χαρακτηριστικά πως η ιστορία δεν είναι ούτε αρχέγονη μνήμη ούτε συλλογικές παραδόσεις, αλλά αυτό που μαθαίνουν οι άνθρωποι από τους ιεροκήρυκες, τους δασκάλους, τους συγγραφείς βιβλίων ιστορίας, τους αρθρογράφους και τους τηλεοπτικούς σχολιαστές⁵²³, υπογραμμίζοντας κατ' αυτόν τον τρόπο τη νέα πλουραλιστική πραγματικότητα στην αρένα της νοηματοδότησης του παρελθόντος, της παραγωγής ιστορικών γνώσεων και της διατύπωσης ευρύτερων ερμηνευτικών προσεγγίσεων, που προωθούνται ως έναν βαθμό από τη δημόσια ιστορία και το αποκαλούμενο από τη Moller «πολιτισμικό πρόγραμμα». Ως «πολιτισμικό πρόγραμμα» περιγράφεται το σύνολο των μέσων (κινηματογραφικές ταινίες, εφημερίδες, μουσεία, τραγούδια, φωτογραφίες, ιστοσελίδες, αντικείμενα του παρελθόντος, μαρτυρίες, οικογενειακά κειμήλια και φωτογραφικά άλμπουμ, τόποι μνήμης κ.λπ.), τα οποία συνδράμουν στη διατήρηση της ατομικής και συλλογικής μνήμης καθώς και στη

εκπομπών «Γνωρίζοντας την Ιστορία μας: Το Μακεδονικό ζήτημα», ΣΚΑΪ.gr, 30/04/2018. Διαθέσιμο στο: <http://www.skai.gr/news/culture/article/372391/gnorizodas-tin-istoria-mas-to-makedoniko-zitima/>

⁵²²Νίτσιε, Φ. (2010), *ό.π.*, σ. 42.

⁵²³Hobsbawm, E. (1998). *Για την Ιστορία* (μτφρ. Π. Ματάλας). Αθήνα: Θεμέλιο, σ. 22.

νοηματοδότηση του ιστορικού χρόνου, συνδέοντας το παρόν με επιλεγμένες όψεις του παρελθόντος, συνυφασμένες με φόβους, αβεβαιότητες, εμμονές, προσδοκίες αλλά και ελπίδες των ατόμων⁵²⁴.

Ο Λιάκος, θέλοντας να περιγράψει με γλαφυρό τρόπο την παρουσία της ιστορίας στον δημόσιο χώρο, παραθέτει τον ισχυρισμό του Μπένγιαμιν ότι «ένας ισχυρός άνεμος φυσάει και συμπαρασύρει τον άγγελο της Ιστορίας στον δημόσιο χώρο, προσγειώνοντάς τον όχι σε ήρεμα σπουδαστήρια μελέτης και μάθησης, αλλά σε ταραγμένες από συναισθήματα και πάθη πλατείες». Έτσι η προσοχή στρέφεται και σε μια άλλη διάσταση της δημόσιας ιστορίας, η οποία συνυφαίνεται με την έγερση συναισθημάτων χαράς ή λύπης, περηφάνειας ή ταπείνωσης, εκδίκησης ή δικαίωσης κατά την αλληλεπίδρασή της με το κοινό. Εκτός αυτού, ο Λιάκος επισημαίνει ότι η ματιά της ιστορίας είναι κατά βάση δημόσια, αφού στρέφει το βλέμμα της στα πράγματα της δημόσιας σφαίρας, τα καταγράφει και ακολουθεί κατά κάποιο τρόπο τις μεταβολές της έννοιας του δημόσιου χώρου. Επιχειρώντας, μάλιστα, να διασαφηνίσει και να περιγράψει το περιεχόμενο της δημόσιας ιστορίας, σημειώνει ότι ως πεδίο έχει να κάνει με τα τραύματα, τις διαιρεμένες και τραυματισμένες μνήμες, με τη νοσταλγία, την ελπίδα ή την παραμυθία⁵²⁵.

Η θέση του αυτή, που συνάδει πλήρως με την άποψη του Φλάισερ ότι «προκειμένου να φτάσει κανείς στην παστάδα της Κλειούς, πρέπει να περάσει απ' το κατώφλι της μνήμης»⁵²⁶, καταδεικνύει την υφιστάμενη οργανική σχέση μεταξύ της μνήμης και της ιστορίας στον δημόσιο χώρο. Για τον Φλάισερ, η δημόσια ιστορία αφορά κάθε είδους επικοινωνούμενο αφήγημα για το παρελθόν στη δημόσια σφαίρα, κάθε διακύβευμα σε επίπεδο κοινής γνώμης γύρω από κρίσιμα εθνικά και πολιτικά ζητήματα του παρελθόντος στην τηλεόραση, σε δημοσιογραφικές έρευνες και στον κινηματογράφο, στα λογοτεχνικά βιβλία, στα μνημεία και στις επετειακές εκδηλώσεις, ακόμα και στις συζητήσεις με αυτόπτες μάρτυρες, εφόσον όλα αυτά επιτρέπουν την εξέταση της σχέσης που διατηρεί η σύγχρονη κοινωνία με το παρελθόν της⁵²⁷.

Ο Κόκκινος⁵²⁸, αναφερόμενος στο περιεχόμενο του όρου, σημειώνει ότι σηματοδοτεί την απεξάρτηση του ενδιαφέροντος για την ιστορία από την ακαδημαϊκή ιστοριογραφία. Η

---

⁵²⁴Κόκκινος, Γ., Κιμουρτζής, Π., Ματούση, Μ. (2015). «Ιστορία και λογοτεχνία: Χάδια, χαστούκια και το Χαστουκόδεντρο του Αρη Μαραγκόπουλου». Στο: Ανδρέου, Α., Κακουριώτης, Σ., Κόκκινος, Γ., Λεμονίδου, Έ., Παπανδρέου, Ζ., Πασχαλούδη, Ε., *ό.π.*, σ. 162-163.

⁵²⁵Λιάκος, Α. (2008). «Ανάμεσα στην Ιστορία και στο συναίσθημα». *Το Βήμα*, 25/11/2008. Διαθέσιμο στο <https://www.tovima.gr/2008/11/25/opinions/anamesa-stin-istoria-kai-sto-synaisthima/>.

⁵²⁶Φλάισερ, Χ. (2011), *ό.π.*

⁵²⁷Φλάισερ, Χ. (2012). *ό.π.*, σ. 24.

⁵²⁸Κόκκινος, Γ. (2006), *ό.π.*, σ. 28-29.

συγκρότηση της δημόσιας ιστορίας συνδέεται άρρηκτα με τη χειραφέτηση του κοινού από τα θέσφατα των επαγγελματιών του κλάδου και τις θετικιστικές προσεγγίσεις, μολονότι η ακαδημαϊκή υποστασιοποίησή της συντελέστηκε στη βάση ενός θετικιστικού επιστημολογικού μοντέλου. Πίσω από την ανάδυση του συγκεκριμένου πεδίου, όμως, εντοπίζεται μια υπόρρητη κοινωνική ζήτηση για ιστορία που υπηρετεί συγχρόνως και την ανάγκη των κοινωνιών για μια πλουραλιστική, συγκινησιακή και εξατομικευμένη ανασύσταση της εμπειρίας του παρελθόντος, που καθιστά την ιστορική γνώση πρακτικά χρήσιμη. Όντας κατά βάση δημόσια διαβουλευτική διαδικασία ιστορικών ζητημάτων, προβλημάτων και γεγονότων, η δημόσια ιστορία συναρτάται με τον εκδημοκρατισμό του περιεχομένου της ιστορίας και της ιστορικής κουλτούρας, με τη μεταβατικότητα της μετανεωτερικής εποχής, την απορρέουσα εξ αυτής αβεβαιότητα για το μέλλον και νοσταλγία για το παρελθόν και, τέλος, με τις καινοτόμες μεθόδους και δράσεις της σύγχρονης ιστορικής έρευνας και γραφής. Για την πραγμάτωση των στόχων της και τη λειτουργία της στη δημόσια ζωή, προϋποθέτει την ανάπτυξη ορισμένων νέων δεξιοτήτων επικοινωνιακής φύσεως, έτσι ώστε να διευκολύνουν:

1. Τη διάχυση της ιστορικής γνώσης σε ένα όλο και μεγαλύτερο ακροατήριο.
2. Τη δημιουργία ελκυστικών περιβαλλόντων αλληλεπίδρασης και εξοικείωσης του κοινού μαζί της.
3. Την εμπύχωση και αναβίωση ιστορικών δρώμενων σε αναφορά με εξειδικευμένα κοινά καταναλωτών.

Η Αποστολίδου αναφέρει ότι η δημόσια ιστορία έχει να κάνει με την αναβίωση του παρελθόντος στην παροντική πραγματικότητα, διαμέσου μιας όχι κατ' ανάγκη επιστημονικοποιημένης παρουσίας του στη δημόσια σφαίρα⁵²⁹. Εντοπίζει μάλιστα δύο αμφιλεγόμενα ζητήματα που συνυφαίνονται με τις πρακτικές του νέου αυτού πεδίου συγκρότησης και διασποράς γνώσης για το παρελθόν. Το πρώτο αφορά τον εκδημοκρατισμό που επέφερε η δημόσια ιστορία στην επιστήμη της Ιστοριογραφίας και την εν δυνάμει δυνατότητα που εκχωρεί στον καθένα να περιβάλλεται τον μανδύα του ιστορικού, αξιοποιώντας κυρίως τον παγκόσμιο ιστό και τα ψηφιακά εργαλεία. Το δεύτερο ζήτημα που ανακύπτει είναι το κατά πόσο τα πολιτισμικά προϊόντα και το γνωστικό κεφάλαιο που παράγει η δημόσια ιστορία μπορούν να θεωρηθούν εφάμιλλα, αν όχι ισότιμα της επιστημονικής γνώσης που παράγεται από τους ιστορικούς και την ιστορική επιστήμη⁵³⁰. Αμφότεροι οι

---

⁵²⁹Apostolidou, E. (2018). «The Public Lure of History Education». *Public History Weekly*, 6 (10). Ανακτήθηκε στις 10-06-2019 από <https://public-history-weekly.degruyter.com/6-2018-10/the-public-lure-of-history-education/>.

⁵³⁰Apostolidou, E. (2020). «Types of Public History, Digital Media and the Web». *Public History Weekly*, 8(4). Ανακτήθηκε στις 10-01-2021 [dx.doi.org/10.1515/phw-2020-15691](https://doi.org/10.1515/phw-2020-15691).

προβληματισμοί αυτοί, θα σημείωνε κανείς, φαίνεται να απασχολούν μάλλον περισσότερο τους επαγγελματίες ιστορικούς αλλά και όσους εμπλέκονται στον χώρο της δημόσιας ιστορίας και της πολιτιστικής βιομηχανίας αποσκοπώντας στο κέρδος, και λιγότερο το ίδιο το κοινό που «καταναλώνει» την ιστορία ανάλογα με τα ενδιαφέροντά του, την ιδεολογία του και τις διαθέσεις του, απολαμβάνοντας πλέον όμως και κάτι ακόμα εξόχως σημαντικό: το προνόμιο ενός πιο ενεργού ρόλου⁵³¹ στις διαδικασίες συγκρότησης της γνώσης του παρελθόντος, σε σχέση με εκείνον του παθητικού δέκτη που του είχαν επιφυλάξει παραδοσιακά και επί σειρά ετών η ακαδημαϊκή κοινότητα και οι επίσημοι δίαυλοι διάχυσης ιστορικών νοημάτων.

---

⁵³¹ Η πιο ενεργή εμπλοκή των ατόμων και των συλλογικοτήτων στις διαδικασίες διαμόρφωσης του κεφαλαίου της παραγόμενης γνώσης για το παρελθόν απορρέει σε μεγάλο βαθμό από την ευρεία διάδοση του διαδικτύου και την «ψηφιακή στροφή» από τη δεκαετία του 2000 κι έπειτα. Η εντεινόμενη αξιοποίηση και χρήση της ψηφιακής τεχνολογίας, η ευκολία πρόσβασης του κοινού σε νέα ψηφιακά περιβάλλοντα, εργαλεία αλλά και εφαρμογές web 2.0 (με τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης να κυριαρχούν), παρέχουν πλέον μια σχεδόν αβίαστη δυνατότητα προσπέλασης, διαμοιρασμού και πληθοπορισμού ιστορικών περιεχομένων και ατομικών ή συλλογικών μηνυμάτων με διαδραστικό τρόπο. Δικτυακοί τόποι, αναρίθμητα blogs, προσωπικοί λογαριασμοί και σελίδες ομάδων ιστορικού ενδιαφέροντος στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, καθίστανται ορισμένα μόνο από τα πεδία όπου οι χρήστες του παγκόσμιου ιστού μπορούν όχι μόνο να διαβάσουν έντυπα τεκμήρια σε ψηφιακή μορφή και να αποκτήσουν ελεύθερη πρόσβαση σε ιστορικά οπτικοακουστικά αρχαιακά ντοκουμέντα, αλλά και να συμμετάσχουν συγχρόνως σε real time ιστορικές συζητήσεις, να συνεισφέρουν προσθέτοντας το δικό τους ιστορικό και μνημονικό υλικό (φωτογραφίες, πολυμεσικά αρχεία, προφορικές μαρτυρίες, οικογενειακές ιστορίες, επιστολές κτλ.), καθώς επίσης και να δημιουργήσουν σε αρκετές περιπτώσεις, με αφορμή αυτά, τις προϋποθέσεις για δημόσιο ιστορικό διάλογο με άλλους χρήστες. Εκείνοι με τη σειρά τους, μπορούν να (αντι)παραθέσουν το δικό τους υλικό ή τις δικές τους εκδοχές-οπτικές για το παρελθόν, συμβάλλοντας έτσι περαιτέρω σε μια συνεχώς διευρυνόμενη και πολύπλευρη διαπραγμάτευση θεμάτων ιστορικού ενδιαφέροντος στην ψηφιακή δημόσια σφαίρα. Ως εκ τούτου, στη σύγχρονη εποχή της μετανεωτερικότητας, ο καθένας μπορεί να γράψει για την Ιστορία ή να καταστεί κι ο ίδιος (συμ)παραγωγός και πομπός της. Η επανάσταση των νέων τεχνολογιών και της ψηφιοποίησης με το σύνολο των μέσων και των τρόπων που κομίζει έχει μεταβάλει κατά μια έννοια άρδην τις παραδοσιακές διαδικασίες επικοινωνίας και παραγωγής του ιστορικού περιεχομένου και νοήματος, τις μεθόδους επιτέλεσης της ιστορίας και διαμόρφωσης της ιστορικής μνήμης, όπως επίσης και τον βαθμό συμμετοχικότητας και βιοματικής εμπλοκής των απλών ανθρώπων στις διαδικασίες αυτές που συνυφαίνονται με τη συλλογή και τη διάχυση των θραυσμάτων του παρελθόντος (συχνά ετερόκλητων και αντικρουόμενων μεταξύ τους) στην ευρύτερη κοινότητα, άρα κατ' επέκταση και με τις διεργασίες δόμησης των ταυτοτήτων των ομάδων που τη συναποτελούν. Στη νέα αυτή πλουραλιστική και ομολογουμένως δύσκολα διαχειρίσιμη, λόγω του όγκου των διακινούμενων ιστορικών πληροφοριών, κατάσταση από μέρους των ιστορικών, τα υποκείμενα αντίλαμβάνονται αλλά και βιώνουν το παρελθόν στο παρόν, το αναπαριστούν και το αφηγούνται ποικιλοτρόπως στη διαδικτυακή και ψηφιακή αρένα, όπου ο καθένας μπορεί να δώσει τη δική του μάχη, διεκδικώντας επί ίσοις όροις για λογαριασμό του ή για λογαριασμό της κοινότητας που ανήκει μια θέση στη βιομηχανία παραγωγής ιστορικής κουλτούρας και γνώσης για το παρελθόν. Το διαδίκτυο έτσι μετασηματίζεται σε έναν χώρο ανάδυσης και ανάδειξης νέων μνημονικών τόπων, συγκρότησης ιστορικής γνώσης αλλά και σύγχρονων μορφών ατομικής και συλλογικής ιστορικής μνήμης και μαρτυρίας. Μέσα στο εικονικό αυτό τοπίο της ψηφιακής ιστορίας, διαμορφώνεται μια νέας μορφής κουλτούρα γύρω από την ιστορία και το παρελθόν των ανθρώπων. Βλ. Noiret, S. (2013). «Digital history 2.0». In: Clavert, F., Noiret, S. (eds.), *Contemporary History in the Digital Age*. Berlin: Peter Lang, p. 155 -190. Noiret, S. (2015). «Υπάρχει τελικά διεθνής δημόσια Ιστορία;». Στο: Ανδρέου, Α., Κακουριώτης, Σ., Κόκκινος, Γ., Λεμονίδου, Ε., Παπανδρέου, Ζ., Πασχαλούδη, Ε. (επιμ.), *ό.π.*, σ. 63. Noiret, S. (2017). Public History with Tweets. *Public History Weekly*, 5 (24). Ανακτήθηκε στις 10-01-2021 από [dx.doi.org/10.1515/phw-2017-9568](https://doi.org/10.1515/phw-2017-9568). Cohen, D. (2013). «The Future of Preserving the Past». In: Kean, H., Martin, P. (eds.), *The Public History Reader*. London & New York: Routledge, p. 214-221. Βαλατσού, Δ. (2014). *Ανάδυση νέων μνημονικών τόπων στο διαδίκτυο*. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή. Αθήνα: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο, Φιλοσοφική Σχολή- Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας. Ανακτήθηκε στις 25-01-2021 από <https://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/34941#page/1/ mode/2up>.

Εξετάζοντας τη σχέση μεταξύ της Διδακτικής της Ιστορίας, της δημόσιας ιστορίας και την ιστορικής κουλτούρας, διαπιστώνεται πως η τελευταία συνιστά κοινό παρονομαστή των άλλων δύο εννοιών. Η διασύνδεση του συγκεκριμένου πεδίου της ιστορίας με την κουλτούρα των κοινωνιών και τις μεταβολές στις οποίες αυτή υπόκειται καθιστούν επιτακτική την ενασχόληση και την ανάλυση του ρόλου του στην καθημερινή ζωή, έτσι ώστε να διασαφηνιστούν οι προθέσεις του, να αναδειχθούν οι αρετές του και οι παθογένειές του αλλά και να διαπιστωθεί το εύρος της επίδρασής του στη συγκρότηση και διαμόρφωση των ταυτοτήτων, της ιστορικής συνείδησης, της ιστορικής κουλτούρας και εν τέλει της ιστορικής παιδείας των ατόμων. Μέσω όμως της ανάλυσης και κατανόησης του ρόλου της δημόσιας ιστορίας, των εγγενών της στοιχείων και των μηχανισμών που την υποστασιοποιούν, την υπηρετούν και την εντάσσουν στο κοινωνικό γίγνεσθαι, επιτυγχάνεται και κάτι σημαντικότερο: παρέχεται η δυνατότητα πληρέστερης κατανόησης και ερμηνείας της λειτουργίας της ίδιας της κοινωνίας, του πολιτισμικού, αξιακού, πολιτικο-ιδεολογικού της πλαισίου, καθώς και των τρόπων που αυτή στοχάζεται, αυτοπροσδιορίζεται ταυτοτικά και (επ)ενεργεί στο παρόν έχοντας ως πεδίο αναφοράς τις μνήμες της (ατομικές, συλλογικές, διαιρεμένες) και την επαφή της με το ιστορικό παρελθόν. Η δημόσια ιστορία αναδεικνύεται έτσι σε σημείο τομής του τελευταίου με το πρακτικό παρελθόν, συνιστώντας παράλληλα συστατικό στοιχείο της ιστορικής κουλτούρας μιας κοινότητας. Ως εκ τούτου, δεν θα πρέπει να αγνοείται ή να παραγνωρίζεται η συνεισφορά της στο πώς συλλαμβάνονται και αναπαριστώνται οι εμπειρίες του χθες στην παροντική πραγματικότητα, από τη στιγμή που στη σημερινή εποχή αντιπροσωπεύει ένα πλουραλιστικό και συνεχώς διευρυνόμενο σύνολο πολιτισμικών πρακτικών και επιτελέσεων, οι οποίες θεμελιώνουν, νομιμοποιούν, κρυσταλλώνουν ή ακόμα και αποδομούν σε ορισμένες περιπτώσεις τις συλλογικές ταυτότητες.

Η δημόσια ιστορία, διαθέτοντας περισσότερο προσωπικό χαρακτήρα έναντι της πειθαρχίας της ιστοριογραφίας, απευθύνεται σε δύο βασικά χαρακτηριστικά των ατόμων: στην ταυτότητά τους, την οποία επηρεάζει καθοριστικά, αλλά και στα συναισθήματα⁵³². Σε ένα περιβάλλον ιστορικής αφθονίας, ταυτοτικού πλουραλισμού και πολιτισμικής διαφοροποίησης, όπου οι πόλεμοι για τις ταυτότητες πληθαίνουν εξαιτίας της συνεχούς τροφοδότησής τους με συλλογικές και ατομικές μνήμες, η ιστορία αναδεικνύεται όλο και περισσότερο σε πεδίο οξείας

---

⁵³²Ο Λιάκος αναφέρει πως η δημόσια ιστορία αποτελεί κατά βάση μια μορφή ιστορίας στην οποία τα συναισθήματα και οι μνήμες κατέχουν πρωταγωνιστικό ρόλο. Την ίδια άποψη εκφράζει και ο Εξερτζόγλου, ο οποίος σημειώνει πως η δημόσια ιστορία κινητοποιεί το συναίσθημα για το παρελθόν. Από τις μνημονικές τελετές μέχρι τα ιστορικά φιλμ, αυτό που παρατηρεί κανείς είναι ότι τα ιστορικά νοήματα επικοινωνούνται στο κοινό διαμέσου της συναισθηματικής εμπλοκής του τελευταίου. Βλ. Λιάκος, Α. (χ.χ.). *Θεωρία της Ιστορίας*. Ανοιχτά ακαδημαϊκά μαθήματα του πανεπιστημίου Αθηνών. Διαθέσιμο στο <https://opencourses.uoa.gr/>. Βλ. επίσης Εξερτζόγλου, Χ. (2020). *Η δημόσια ιστορία: Μια εισαγωγή*. Αθήνα: Εκδόσεις του εικοστού πρώτου, σ. 42.

αντιπαράθεσης και διαπάλης μεταξύ αντικρουόμενων αφηγημάτων. Τα ηλεκτρονικά μέσα κάνουν εντονότερη την επίδραση αυτών των συμβολικών πολέμων, ενθαρρύνοντας παράλληλα την ενεργό συμμετοχή ενός όλο και μεγαλύτερου μέρους των κοινωνικών υποκειμένων στις συγκεκριμένες ιστορικές και ταυτοτικές διαμάχες, σε βαθμό που η όλη εμπλοκή τους, επειδή συχνά προσδιορίζεται από συναισθηματική φόρτιση, αγγίζει ακόμα και τα όρια του φανατισμού. Η ιστορία που παράγεται στον δημόσιο χώρο είτε με πιο οργανωμένους τρόπους όπως στα μουσεία είτε με περισσότερο αυθόρμητες μεθόδους από άτομα, ομάδες ή συλλογικότητες, αποτελεί επί της ουσίας αρένα κοινωνικών ωσμώνσεων, ταυτοτικών μετασχηματισμών και ανάδειξης των διαφοροποιημένων εμπειριών των ανθρώπων. Τα άτομα, βιώνοντας στα ΜΜΕ και σε όλο το φάσμα της δημόσιας σφαίρας τους συμβολικούς πολέμους για την ιστορία, τις ταυτότητες και την κουλτούρα, δεν περιορίζονται μόνο στην κατάθεση των προσωπικών τους εμπειριών και μνημών ή στην κατανόηση των ιστορικών φαινομένων διαμέσου αυτών. Παράλληλα, η συμμετοχή τους συνυφαίνεται και με μια διεργασία ανάδυσης ή μεταλλαγής συναισθημάτων, που ενεργοποιείται εξαιτίας της αλληλεπίδρασής τους με τις όψεις και τις αναπαραστάσεις του παρελθόντος που συγκροτούνται δημόσια⁵³³.

Ο Αντωνίου, στην προσπάθειά του να προσδιορίσει και να προσεγγίσει το τι συνιστά η δημόσια ιστορία, πραγματοποιεί μια αντιπαραβολή της με το τι είναι η ιστορία γενικότερα. Πιο συγκεκριμένα, θεωρεί ότι η ιστορία σε μια εποχή ρευστότητας του νοήματός της αφορά κατά βάση α) τα γεγονότα του παρελθόντος και β) το είδος της γραφής για τα γεγονότα αυτά. Η δημόσια ιστορία απ' την άλλη αντιπροσωπεύει δυο διαφορετικά πράγματα: α) την εμπορική, πολιτισμική, οργανική, συμβολική και βιωματική διάχυση και παρουσία του παρελθόντος στην κοινωνία και β) τη μελέτη αυτού του φαινομένου μέσα και έξω απ' τον ακαδημαϊκό χώρο με μια μέθοδο και προσέγγιση αυτοστοχαστική⁵³⁴.

Ο Εξερτζόγλου, σε μία από τις λίγες μέχρι στιγμής θεωρητικές μελέτες στον ελληνικό χώρο που αφορούν αποκλειστικά την παρουσίαση του πεδίου (ή του κλάδου) της δημόσιας ιστορίας, εξετάζει τη σχέση της τελευταίας με την ακαδημαϊκή ιστορία, τη μνήμη, τον χώρο και τον οπτικό πολιτισμό, παραθέτοντας μια σειρά ενδεικτικών παραδειγμάτων. Συγκεκριμένα, αναφέρει πως η δημόσια ιστορία έχει ως πεδίο αναφοράς την παρουσία του παρελθόντος στο παρόν διαμέσου μιας ευρείας και διαρκώς ανανεούμενης γκάμας πολιτισμικών πρακτικών και

---

⁵³³Apostolidou, E. (2016). «The Lure of Public History: Intimate and Public». *Public History Weekly*, 4(31). Ανακτήθηκε στις 10-06-2019 από <https://public-history-weekly.degruyter.com/4-2016-31/the-lure-of-public-history-intimate-and-public/>.

⁵³⁴Antoniou, G. (2014a), *ό.π.*, p. 13-14.

επιτελέσεων στη δημόσια σφαίρα, στις οποίες εμπλέκονται ποικίλες επαγγελματικές ομάδες της πολιτιστικής βιομηχανίας. Οι πρακτικές αναπαράστασης του παρελθόντος, τις οποίες εγκιβωτίζει το πεδίο της δημόσιας ιστορίας, μπορεί να αφορούν τις διάφορες μορφές ιστορικών μυθιστορημάτων, την βιογραφία και την αυτοβιογραφία, τα κόμικς, τον υλικό πολιτισμό και τα υλικά τεκμήρια, την τέχνη του θεάτρου, τον οπτικό πολιτισμό, τις ιστορικές επιτελέσεις αλλά και τον χώρο του παγκόσμιου ιστού. Παρόλο που η δημόσια ιστορία έλκει το περιεχόμενό της από το παρελθόν, η σχέση της με το παρόν συνιστά το βασικό της γνώρισμα, υπό την έννοια ότι τα ιστορικά αφηγήματα και νοήματα που παράγει απαντούν περισσότερο σε σύγχρονες ανάγκες (γνωστικές, ψυχολογικές, ψυχαγωγικές) πολιτιστικών και κοινωνικών ταυτοτήτων. Θα προσέθετε κανείς σ' αυτά, ότι απαντούν συγχρόνως και στα ενδιαφέροντα των ατόμων μιας κοινότητας, καθώς επίσης και σε εφήμερες ή διαχρονικές σκοπιμότητες κοινωνικών θυλάκων που αναζητούν βήμα και λόγο στη διαπραγμάτευση του παρελθόντος και στις διεργασίες διαμόρφωσης της συλλογικής μνήμης. Αν και ο Εξερτζόγλου επισημαίνει την αμφίδρομη και «ολισθηρή», όπως τη χαρακτηρίζει, σχέση μεταξύ μνήμης και δημόσιας ιστορίας, ωστόσο δεν παραλείπει να διευκρινίσει ότι, παρόλο που εντοπίζονται αρκετές επικαλύψεις, σε καμία περίπτωση δεν υπάρχει ταύτιση ανάμεσά τους. Η τριπλή λειτουργία της δημόσιας ιστορίας ως α) πολιτική κουλτούρα, β) λαϊκή κουλτούρα και γ) πολιτική του τοπίου συνιστά το σημείο τομής των εν λόγω πεδίων, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει ότι καταλύονται τα όρια που υποτυπωδώς τα διαχωρίζουν. Στα χαρακτηριστικά της δημόσιας ιστορίας συγκαταλέγονται, αφενός, η δυνατότητα που προσφέρει για αμφισβήτηση ακλόνητων αληθειών και, αφετέρου, η οργανική σχέση που διατηρεί με το κέρδος και την εμπορευματοποιημένη κουλτούρα. Το βασικότερο όμως στοιχείο που την προσδιορίζει είναι η επανορθωτική ισχύς που διαθέτει, ώστε να αποκαθίστανται διαμέσου αυτής οι πολιτισμικές και πολιτικές ανισότητες σε βάρος ορισμένων ομάδων μιας κοινότητας, οι οποίες έχοντας ως «δεκανίκι» τη δημόσια ιστορία μπορούν ευκολότερα να προβάλλουν τις δικές τους αξιώσεις και διεκδικήσεις απέναντι στο επίσημο αφήγημα του κρατικού μηχανισμού και των θεσμών του⁵³⁵.

Για την Κουλούρη η δημόσια ιστορία χαρακτηρίζεται από ρευστότητα, ευρύτητα, πολυσυλλεκτικότητα και χαλαρή εσωτερική συνοχή ως προς τις επιμέρους εκφάνσεις της, ενώ ως όρος «αντικλείδι» περιγράφει ένα συμπίλημα πολιτισμικών φαινομένων, καθώς επίσης και ένα συγκεκριμένο είδος επαγγελματικής ειδίκευσης. Εκείνο που κατά τη γνώμη της διαδραμάτισε κομβικό ρόλο στη διεθνοποίηση του πεδίου της δημόσιας ιστορίας την τελευταία

---

⁵³⁵Εξερτζόγλου, Χ. (2020). *ό.π.*, σ. 9-48.

δεκαετία και στην εισαγωγή του ως αντικειμένου σε μεταπτυχιακά κυρίως προγράμματα σπουδών των ευρωπαϊκών πανεπιστημίων ήταν η επικέντρωση σε μια επικοινωνιακή επιτέλεση της ιστορίας, προορισμένης για το ευρύ κοινό. Πάραυτα, η δημόσια ιστορία εξακολουθεί να διατηρεί και την εφαρμοσμένη της πλευρά⁵³⁶.

Στη διεθνή βιβλιογραφία η ενασχόληση με τον προσδιορισμό και τη διασαφήνιση του όρου και του πεδίου της δημόσιας ιστορίας είναι πιο εντατική σε σχέση με τον ελληνικό χώρο που τα τελευταία έτη παρουσιάζεται μια πιο έντονη δραστηριότητα γύρω απ' αυτά. Οι Trapeznik και McLean εντοπίζουν δύο χαρακτηριστικά γνωρίσματα της δημόσιας ιστορίας, που συνεισφέρουν προς την κατεύθυνση της περαιτέρω κατανόησής της. Το πρώτο αφορά το κοινό της, το οποίο σημειώνουν ότι θα είναι πάντα μεγαλύτερο σε σχέση με εκείνο της ακαδημαϊκής ιστορίας και το δεύτερο έχει να κάνει με τη χρησιμότητά της, έτσι όπως αυτή εκφράζεται διαμέσου των εφαρμοσμένων πτυχών της που βρίσκονται στο προσκήνιο. Τα ιστορικά αφηγήματα και οι αναπαραστάσεις που συγκροτούνται σε επετείους, καθώς επίσης και οι καταγραφές της πολιτιστικής κληρονομιάς για λογαριασμό μιας τοπικής κοινότητας ή μιας ομάδας συλλογικοτήτων, συνιστούν τέτοια παραδείγματα⁵³⁷.

Όπως διατείνονται οι Kyvig και Marty, μια από τις σημαντικότερες εξελίξεις των τελευταίων ετών στη σφαίρα της διαπραγμάτευσης του παρελθόντος είναι η έξαρση της δημόσιας ιστορίας, ενός όρου που επινοήθηκε για να περιγράψει τις ποικίλες μορφές ειδικής ενασχόλησης των ιστορικά καταρτισμένων και εφοδιασμένων με ιστορικές δεξιότητες ατόμων, που εκτείνονται πέραν της δεδομένης δυνατότητάς τους να διδάσκουν Ιστορία. Τα δύο βασικά είδη δραστηριοτήτων που περιλαμβάνονται στη δημόσια ιστορία είναι : η διαχείριση των ιστορικών πηγών και η εφαρμοσμένη έρευνα. Η πρώτη αφορά τη διάσωση, τη φροντίδα και την ενθάρρυνση της χρήσης του ιστορικού υλικού, ενώ η δεύτερη συνυφαίνεται με την ιστορική έρευνα που αποσκοπεί στην αγωγή για την επίλυση προβλημάτων του παρόντος ή για τη χάραξη πολιτικών⁵³⁸.

Οι Lyon, Nix και Shrum αναφέρουν πως τη δημόσια ιστορία τη συναντά κανείς ως ιστορική μέθοδο και ενασχόληση με το παρελθόν, εκτός των σχολικών αιθουσών και πέραν των παραδοσιακών ιστορικών κειμένων. Σε ένα μουσείο ή μια ιστορική οικία, σε έναν ιστορικό περίπατο, σε ένα ντοκιμαντέρ, σε μια πολυμεσική εφαρμογή για κινητά ή στο κανάλι του YouTube, η ιστορία δηλώνει την παρουσία της. Οι ιδιαιτερότητες της δημόσιας ιστορίας, που

---

⁵³⁶Κουλούρη, Χ. (2020), *ό.π.*, σ. 34-35.

⁵³⁷Trapeznik, A., McLean, G. (2000). «Public History, Heritage and Place». In: Trapeznik, A. (ed.), *Common Ground? Heritage and Public Places in New Zealand*. Dunedin: University of Otago Press, p. 13-23.

⁵³⁸Kyvig, D.E., Marty, A.M. (2010). *Nearby History: Exploring the Past Around You*. Lanham: Alta Mira Press, p. 13.

τη διαχωρίζουν σε ορισμένες βασικές πρακτικές απ' την ακαδημαϊκή, συμπυκνώνονται στα εξής στοιχεία: α) στο γεγονός ότι το κύριο ακροατήριό της είναι δημόσιο και όχι ακαδημαϊκό. Οι δημόσιοι ιστορικοί σκέφτονται με διαφορετικό τρόπο, όταν απευθύνονται σε ένα ευρύ και «ανειδίκευτο» ιστορικά ακροατήριο, απ' ό,τι όταν επικοινωνούν την ιστορική γνώση που παράγουν στους ακαδημαϊκούς κύκλους. Αντιστοίχως το ίδιο παρατηρείται και από την πλευρά του κοινού, όταν αυτό συλλαμβάνει με τη δική του ματιά και τις δικές του ερμηνείες το παρελθόν του, β) στην συνεργασία της, αφενός, με το κοινό και όσους εκδηλώνουν ενδιαφέρον για τα ζητήματα της ιστορίας (είτε αυτά αφορούν το ίδιο τους το παρελθόν είτε όχι) που διαχέονται στη δημόσια σφαίρα και, αφετέρου, με ένα σύνολο επαγγελματιών, μελετητών και εμπειρογνομόνων που ανήκουν και σε άλλους κλάδους, από τη στιγμή που η διαπραγμάτευση του παρελθόντος στον δημόσιο χώρο περιλαμβάνει και άλλες δεξιότητες πέραν εκείνων που κατέχουν οι ιστορικοί και γ) στην αναστοχαστική της πρακτική, καθώς οι δημόσιοι ιστορικοί λαμβάνουν υπόψη τις επιτυχίες και τις αποτυχίες των επαγγελματιών τους εμπειριών στις μελλοντικές στρατηγικές τις οποίες ακολουθούν κατά την παρουσίαση και ερμηνεία του παρελθόντος⁵³⁹.

Μολονότι γίνεται γενικότερα πολύς λόγος για τη δημόσια ιστορία, ως προνομιακό πεδίο διαμόρφωσης των συλλογικών ταυτοτήτων και αναπαραστάσεων στις σύγχρονες μαζικοδημοκρατικές κοινωνίες δυτικού τύπου⁵⁴⁰, κάθε προσπάθεια διατύπωσης ακριβούς ορισμού της έννοιας και περιγραφής του περιεχομένου της συναντά ορισμένες δυσκολίες. Αυτές οφείλονται ως έναν βαθμό στην ίδια τη φύση του αντικειμένου, στο εκτεταμένο φάσμα που καλύπτει, αλλά και στην ετερογένεια των πρακτικών που μεταχειρίζεται κατά τη διαχείριση και διάδοση της παρελθοντικής εμπειρίας⁵⁴¹. Ως εκ τούτου, η δημόσια ιστορία, σύμφωνα με τον όχι και τόσο περιγραφικό ορισμό του Kelly στα μέσα της δεκαετίας του 1970, έχει καταστεί ένας όρος «πασπαρτού»⁵⁴², ο οποίος χρησιμοποιείται, με την ευρεία έννοια, τόσο για να περιγράψει την ενασχόληση των ιστορικών και την ιστορική μέθοδο εκτός του ακαδημαϊκού χώρου, όσο και για να εγκιβωτίσει κάθε συμβαίνουσα ιστορική δραστηριότητα εκτός του πεδίου ορισμού των αιθουσών διδασκαλίας και εκείνου της ακαδημαϊκής

---

⁵³⁹Lyon, C.M., Nix, E.M., Shrum, R.K. (2017). *Introduction to Public History. Interpreting the Past, Engaging Audiences*. Lanham: Rowman and Littlefield, p. 1-3.

⁵⁴⁰Αποστολόπουλος, Ν. (2017). «Παράγοντες διαμόρφωσης και ανάλυση της ιστορικής κουλτούρας των υποψήφιων εκπαιδευτικών της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης στον ελληνικό χώρο». Στο: *Πρακτικά 3ου Πανελληνίου Επιστημονικού Συνεδρίου "Ανθρωπιστικές Επιστήμες, Εκπαίδευση, Κοινωνία και Πολιτική Παιδεία"* (Τόμ. Α'). Ηράκλειο: Ι.Α.Κ.Ε., σ. 112-118.

⁵⁴¹Sayer, F. (2019). *Public History: A Practical Guide*. New York & London: Bloomsbury Academic, p. 2-3.

⁵⁴²Ανάλογη θέση έχει εκφράσει και η Κουλούρη ως προς αυτό.

ιστορίας⁵⁴³. Οι διαρκείς διαβουλεύσεις που λαμβάνουν χώρα και οι απόψεις που διατυπώνονται μεταξύ των ιστορικών και όσων άλλων ασχολούνται με τη διαμεσολάβηση του παρελθόντος, περιλαμβάνουν αρκετούς και ευμετάβλητους ορισμούς του πεδίου⁵⁴⁴. Η ευρύτητα της σημασίας της έννοιας του «δημόσιου» δημιουργεί κι αυτή με τη σειρά της ορισμένες πρόσθετες δυσχέρειες σε κάθε απόπειρα ακριβούς εννοιολογικής διασαφήνισης. Σύμφωνα με ορισμένους, ο χαρακτηρισμός «δημόσια» απορρέει από την ιδιότητα του συγκεκριμένου πεδίου να βρίσκεται εκτός του «γυάλινου πύργου» της ακαδημαϊκής ιστοριογραφίας και συγκεκριμένα εντός της πραγματικότητας της καθημερινής ζωής⁵⁴⁵. Γενικότερα, μέσα στον χρόνο και στον τόπο, οι αποδιδόμενοι ορισμοί στο πεδίο ποικίλουν. Για περισσότερες από τρεις δεκαετίες σε συνέδρια και σε συναντήσεις σχετικές με τη δημόσια ιστορία, οι εμπλεκόμενοι δεν κατόρθωσαν να καταλήξουν σε έναν καθολικά αποδεκτό και ξεκάθαρο ορισμό της έννοιας και του περιεχομένου της. Αξίζει να σημειωθεί ότι τις δυσκολίες επέτεινε περαιτέρω και η ετερογένεια στην απόδοση της μετάφρασης του όρου στις διάφορες γλώσσες, καθιστώντας εν τέλει την υπόθεση της αποσαφήνισης του περαιτέρω σύνθετη⁵⁴⁶.

Η Διεθνής Ομοσπονδία για τη Δημόσια Ιστορία (International Federation for Public History - IFPH) προσεγγίζει το εν λόγω πεδίο περισσότερο ως έναν κλάδο των ιστορικών επιστημών, αποτελούμενο από επαγγελματίες με κυρίαρχο γνώρισμα την ιστορική τους ενασχόληση σε δημόσια και ιδιωτικά περιβάλλοντα ποικίλων ακροατηρίων. Στα συγκεκριμένα περιβάλλοντα που λαμβάνει χώρα η ιστορική τους δραστηριότητα μπορεί να περιλαμβάνονται διεθνείς και υπερεθνικοί οργανισμοί, τοπικές και περιφερειακές αρχές, φορείς μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα, πολιτιστικά αλλά και εκπαιδευτικά ιδρύματα. Οι δημόσιοι ιστορικοί, για την οργάνωση της έρευνας και των δράσεών τους, αξιοποιούν ευρύ φάσμα στοιχείων (οπτικών, ακουστικών, προφορικών, ψηφιακών ή γραπτών) του υλικού πολιτισμού, βασιζόμενοι συγχρόνως και σε άλλες μορφές, παραδοσιακές ή νεωτερίζουσες, της ιστορικής τεκμηρίωσης. Προκειμένου να ερμηνεύσουν και να παρουσιάσουν στο ακροατήριο όλα τα διαθέσιμα τεκμήρια, δεν προβαίνουν αποκλειστικά και μόνο σε ακαδημαϊκές εκδόσεις, αλλά αντιθέτως αξιοποιούν εκτεταμένα τα διάφορα εργαλεία των τεχνολογιών της πληροφορίας και των επικοινωνιών ή συμμετέχουν σε σχετικές ιστορικές δραστηριότητες που υλοποιούνται σε μουσειακούς χώρους και ιστορικές τοποθεσίες⁵⁴⁷.

---

⁵⁴³Kelly, R. (1978). «Public History: It's Origins, Nature, and Prospects». *The Public Historian*, 1(Fall 1978), p. 16.

⁵⁴⁴Cauvin, T. (2018), *ό.π.*

⁵⁴⁵Gardner, J.B., Hamilton, P. (eds.) (2017), *ό.π.*, p. 1-2.

⁵⁴⁶Cauvin, T. (2016), *ό.π.*, p. 10.

⁵⁴⁷Βλ. σχετικά τον επίσημο ιστότοπο της IFPH στο <https://ifph.hypotheses.org/>.

Σύμφωνα με τον ορισμό του National Council for Public History (NCPH), η δημόσια ιστορία περιλαμβάνει την ιστορική έρευνα, την ανάλυση και την παρουσίαση μιας ως έναν βαθμό ρητής χρήσης της ιστορίας, σύμφωνης με τις ανάγκες της παροντικής ζωής και όχι τόσο ευθυγραμμισμένης με τους σκοπούς που θέτει η ακαδημαϊκή πειθαρχία. Παράλληλα, ως πεδίο, επειδή περιγράφει τους πολλούς και διαφορετικούς τρόπους εφαρμογής της ιστορίας σε ζητήματα του πραγματικού κόσμου, αποκαλείται και «εφαρμοσμένη ιστορία» (applied history)⁵⁴⁸. Ο συγκεκριμένος όρος, περισσότερο διαισθητικός και αυτοπροσδιοριστικός, χρησιμοποιείται συνώνυμα και εναλλακτικά εκείνου της δημόσιας ιστορίας που έχει τελικώς κυριαρχήσει στον ακαδημαϊκό χώρο. Η δημόσια ιστορία, ξεπερνώντας κάθε παραδοσιακή μέθοδο συγκρότησης της ιστορικής γνώσης και περιλαμβάνοντας πλειάδα φορέων παραγωγής αναπαραστάσεων του παρελθόντος, ανάγεται σε μια σύγχρονη «Κλειώ» στην οποία προστρέχουν πολλοί για να εμπνευστούν κι ακόμα περισσότεροι για να μάθουν. Αλλά κι εκείνοι που ενδεχομένως δεν θυμούνται τίποτα από τα μαθήματα Ιστορίας των σχολικών τους χρόνων, σπεύδουν να «συναγελαστούν» μαζί της στον ελεύθερο χρόνο τους, οργανώνοντας επισκέψεις σε τόπους μαχών, σε ιστορικά μνημεία και μουσεία, παρακολουθώντας ιστορικά ντοκιμαντέρ, συμμετέχοντας σε ιστορικά project της κοινότητάς τους και αναζητώντας τις οικογενειακές τους ιστορίες⁵⁴⁹.

Όπως γίνεται αντιληπτό, πρόκειται για μια μορφή ιστορικής ανακατασκευής που δεν παράγεται πρωτίστως για ακαδημαϊκούς σκοπούς, αλλά που ανταποκρίνεται στις ανάγκες των ατόμων, των τοπικών κοινοτήτων και των θεσμών⁵⁵⁰. Γενικότερα η δημόσια ιστορία, ως πολυσχιδές και ακαθόριστο επιστημονικό αντικείμενο, συνιστά μια μορφή μη ακαδημαϊκής, εκδημοκρατισμένης και ως έναν βαθμό εκλαϊκευμένης προσέγγισης της ιστορίας που συγκροτείται από ποικίλους φορείς και κέντρα εξουσίας στη δημόσια σφαίρα, «καταναλώνεται» αλλά και εν γένει συνδιαμορφώνεται από το ευρύ κοινό, επιδρώντας στην ιστορική του κουλτούρα και εγείροντας συχνά «συμβολικούς πολέμους» στο πεδίο των διαμεσολαβοποιημένων, ιδεολογικοποιημένων και ετερόκλητων όψεων του παρελθόντος⁵⁵¹. Έχοντας στον πυρήνα της το επικοινωνιακό στοιχείο, η δημόσια ιστορία αντιπροσωπεύει επί της ουσίας ένα πλέγμα πρακτικών δημόσιου διαλόγου για το παρελθόν και την ανθρώπινη εμπειρία, με την τελευταία να αναβλύζει απ' αυτό (άναρχα ή επιτηδευμένα) ως οιονεί ευπρόσιτος και άμεσα προσβάσιμος μνημονικός πίδακας, στον οποίο οι κοινωνίες

---

⁵⁴⁸ Λεμονίδου, Ε. (2015). «Δημόσια ιστορία: Η διεθνής εμπειρία και το ελληνικό παράδειγμα». Στο: Ανδρέου, Α., Κακουριώτης, Σ., Κόκκινος, Γ., Λεμονίδου, Ε., Παπανδρέου, Ζ., Πασχαλούδη, Ε. (επιμ.), *ό.π.*, σ. 89.

⁵⁴⁹ Βλ. σχετικά <https://ncph.org/>.

⁵⁵⁰ Kean, H., Martin, P. (Ed.) (2013), *ό.π.*, p. 12.

⁵⁵¹ Αποστολόπουλος, Ν. (2016), *ό.π.*

προστρέχουν προκειμένου να καλύψουν τις συναισθηματικές και ταυτοτικές τους ανάγκες, να θεραπεύσουν ή να εξαγνίσουν τα ανεπούλωτα ιστορικά τραύματα και να «σβήσουν τη δίψα» τους για ιστορική γνώση, δικαίωση, παρηγοριά ή ψυχαγωγία.

Ο Cauvin ορίζει τη δημόσια ιστορία βασιζόμενος σε τρεις ιδιότητές της: α) στην επικοινωνία της με μη ακαδημαϊκά ακροατήρια, β) στη συμμετοχή του κοινού και γ) στην εφαρμογή της ιστορικής μεθοδολογίας στα ζητήματα του παρόντος⁵⁵². Το γεγονός ότι η δημόσια ιστορία έχει στον πυρήνα της συλλογιστικής της τα μη ακαδημαϊκά ακροατήρια δεν συνεπάγεται αυτόματα και την πλήρη ρήξη ή αυτοτέλειά της από τον ακαδημαϊκό χώρο. Αντίθετα, θα πρέπει να θεωρείται ως έκφραση και ως εξέλιξη της επαγγελματικής ιστορικής ενασχόλησης, πάνω στα έγκυρα μεθοδολογικά πρότυπα της οποίας οφείλει να βασίζεται, αν θέλει να καθίσταται αξιόπιστη⁵⁵³. Ερμηνεύοντας τη συγκεκριμένη άποψη, κάποιος μπορεί να αντιληφθεί πως η ποικιλόμορφη αφηγηματική παρουσίαση του παρελθόντος μέσα από ιστορικά μυθιστορήματα, ψηφιοποιημένα κείμενα, εφημερίδες, DVD ιστορικού περιεχομένου, διαδικτυακές σελίδες, ραδιοφωνικές εκπομπές, εκθέσεις ιστορικών κειμηλίων και καταλοίπων του παρελθόντος σε μουσεία, κόμικ, κινηματογραφικές ταινίες, βιντεοπαιχνίδια και άλλου είδους ιστορικές αναπαραστάσεις, δεν θα πρέπει να στοχεύει απλώς και μόνο στον πλουραλισμό των μέσων αναπαράστασης του παρελθόντος, στην τέρψη του κοινού και στην απλή κατανάλωση ιστορικών πληροφοριών, αλλά και στη δημιουργία περιβαλλόντων ιστορικής μάθησης που χαρακτηρίζονται από ένα *minimum* ιστορικής εγκυρότητας και αξιοπιστίας.

Οι Ashton και Hamilton ορίζουν τη δημόσια ιστορία ως το πεδίο που συγκροτείται από ένα σύνολο πρακτικών και δραστηριοτήτων, ικανών να διαμορφώνουν τη συντριπτική πλειοψηφία των γνώσεων του ευρέος κοινού για το παρελθόν. Σε αυτές τις πρακτικές συγκαταλέγονται, για παράδειγμα, τα ιστορικά φιλμ, οι τηλεοπτικές ιστορικές εκπομπές, τα ιστορικά μυθιστορήματα, αλλά και εκείνες οι οποίες αναπτύσσονται από τα μουσεία, τα σχολεία, την οικογένεια ή τους ακαδημαϊκά εκπαιδευμένους επαγγελματίες του χώρου της δημόσιας ιστορίας. Το ευρύ κοινό όλο και περισσότερο συλλαμβάνει και κατανοεί το παρελθόν του, διαμέσου τέτοιων προσληπτικών σχημάτων και αναπαραστάσεων, οι οποίες εντάσσονται όχι μόνο σε αυτό που καλείται «δημόσια ιστορία», αλλά και στο ευρύτερο φάσμα

---

⁵⁵²Cauvin, T. (2018), *ό.π.*

⁵⁵³Cauvin, T. (2016), *ό.π.*, p. 11. Βλ. επίσης Muñoz, C. (2018). «The Geo-politics of Public History: A Review Essay». *International Public History*, 1, (June 2018). Ανακτήθηκε στις 10-04-2019 από <https://www.degruyter.com/downloadpdf/j/iph.2018.1.issue-1/iph-2018-0001/iph-2018-0001.pdf>

των προσδιοριστικών στοιχείων της ιστορικής του κουλτούρας⁵⁵⁴. Το πώς αξιολογούνται όμως οι πρακτικές που συνθέτουν το πεδίο της ιστορίας και της παραγωγής της καθώς και πώς οδηγείται κανείς στο να θεωρεί ότι ορισμένες είναι ιστορικά υπέρτερες έναντι κάποιων άλλων, εξαρτάται από την αξιολογική του κρίση και τις προσωπικές του αποφάσεις. Εξάλλου και οι ίδιες οι οπτικές που αναπτύσσουν τα άτομα απέναντι στην ιστορία είναι ιστορικά επικαθορισμένες και υπόκεινται στη διαδικασία της επαναδιαπραγμάτευσης και της μεταλλαγής⁵⁵⁵.

Με βάση τον παρατηρούμενο πλουραλισμό των συγκεκριμένων ιστορικών πρακτικών στις σύγχρονες κοινωνίες, αν επιθυμούσε κανείς να αποτυπώσει το πολυσχιδές πεδίο της ιστορίας, μεταφορικά θα το περιέγραφε ως ένα σπίτι με πολλά επικοινωνούντα μεταξύ τους δωμάτια, στα οποία κατοικούν πολλοί και διαφορετικοί ένοικοι, όπως μουσειολόγοι, δημοσιογράφοι, συγγραφείς, πολιτικοί, σκηνοθέτες, δημόσιοι ιστορικοί, συλλογικότητες, απλοί καθημερινοί άνθρωποι που ενδιαφέρονται για το παρελθόν κ.ά.⁵⁵⁶. Μολονότι οι ακαδημαϊκοί ιστορικοί εκλαμβάνουν τους εαυτούς τους ως ιδιοκτήτες αυτού του σπιτιού, καταλαμβάνοντας τον σημαντικότερο χώρο του, οφείλουν εκ των πραγμάτων να αναγνωρίσουν τη συνεισφορά και των υπόλοιπων συγκατοίκων στη διερεύνηση του παρελθόντος και στη συγκρότηση ιστορικών αναπαραστάσεων, θέτοντας όμως, σύμφωνα με τα επιστημολογικά τους κριτήρια, τους όρους αυτής της συνύπαρξης. Η δημόσια ιστορία και κάθε δραστηριότητα αποβλέπουν στην παραγωγή και χρήση⁵⁵⁷ της ιστορικής γνώσης στη δημόσια σφαίρα, αντικατοπτρίζει αυτήν ακριβώς τη «συγκατοίκηση» με την ακαδημαϊκή ιστοριογραφία στο ιστορικό οικοδόμημα, που επιδρά καταλυτικά στη μορφοποίηση της ιστορικής κουλτούρας των κοινοτήτων. Μια συγκατοίκηση, όχι πάντα εύκολη και αρμονική, αλλά ικανή στο να αποτυπώνει με τον καλύτερο τρόπο την άποψη του Samuel ότι η ιστορία συνιστά κοινωνική μορφή γνώσης και αντικείμενο ενασχόλησης χιλιάδων νοών⁵⁵⁸. Ένα μεγάλο τμήμα των συγκεκριμένων νοών περιλαμβάνεται στη δημόσια ιστορία, αναδεικνύοντάς τη σε διεθνή ιστορική πρακτική αλληλεπίδρασης του κοινού με το ιστορικό

---

⁵⁵⁴ Ashton, P., Hamilton, P. (2009). «Connecting with History: Australians and their Pasts». In: Ashton, P., Kean, H. (eds.), *ό.π.*, p. 27-30.

⁵⁵⁵ Hughes-Warrington, M. (2007). *History Goes to the Movies: Studying History on Film*. Abingdon: Routledge, p. 32.

⁵⁵⁶ Ashton, P., Hamilton, P. (2010). *History at the Crossroads. Australians and the Past*. Sydney: Halsted Press, p. 8. Βλ. επίσης Sear, M. (2013). *History in Communities*. In: Clark, A., Ashton, P., *Australian History Now*. Sydney: NewSouth Publishing, p.150-151.

⁵⁵⁷ Ο Εξερτζόγλου αναφέρει πως παρόλο που ο όρος «χρήση του παρελθόντος» ηχεί βαρύς, δεν θα πρέπει να εκλαμβάνεται *a priori* ως ηθικά ελλειμματικός ούτε και πρέπει διαρρήδη να καταδικάζεται επειδή συνδέεται με ιστορικές αφηγήσεις, οι οποίες αν και δε συγκροτούνται σύμφωνα με τα αυστηρά επιστημολογικά κριτήρια της Ιστοριογραφίας, δεν συνεπάγεται κατ' ανάγκη ότι είναι και αυθαίρετες. Βλ. Εξερτζόγλου, Χ. (2020), *ό.π.*, σ. 20.

⁵⁵⁸ Samuel, R. (2012), *ό.π.*, p. 18

υλικό που αναπτύσσεται μεν πέραν των περιγεγραμμένων ορίων της ακαδημαϊκής έρευνας, αλλά που επικοινωνεί δε αμφίδρομα μαζί της, συμβάλλοντας από κοινού με την τελευταία στη μαζική ιστορική εγγραμματοσύνη και στην καλλιέργεια μιας ιστορικής συνείδησης και μιας κουλτούρας για την ιστορία βασισμένης στην πολυπρισματικότητα και στη συμπερίληψη όλων των φωνών του παρελθόντος σε ένα συμπεριεκτικό ιστορικό αφήγημα.

Αν η δημόσια ιστορία δεν είναι μόνο ένα τεράστιο σύνολο γνώσεων για το παρελθόν, αλλά και μια πολυπαραγοντική και πολυπρισματική διεργασία συλλογής και συναρμογής των θραυσμάτων του παρελθόντος, τότε έχει να κάνει τόσο με τη δημιουργία της ιστορίας όσο και με τον στοχασμό γύρω απ' αυτή⁵⁵⁹. Σύμφωνα με μια άλλη αντίληψη της έννοιας, η δημόσια ιστορία συνιστά στοχαστική πρακτική, δηλαδή γίνεται κατανοητή ως η συνήθεια ορισμένων επαγγελματιών να στοχάζονται και να αναστοχάζονται αναφορικά με διανοητικά, πρακτικά και ηθικά ζητήματα του παρελθόντος στο παρόν⁵⁶⁰. Πρόκειται για τη χρήση της ιστορίας στον «πραγματικό κόσμο», αφού τη συναντά κανείς σε πολλαπλές δράσεις της καθημερινής ζωής, διαμεσολαβούμενη από πολλούς φορείς που θέτουν στο επίκεντρο της ιστορικής διερεύνησης τα ποικιλόμορφα και ετερογενή παρελθόντα των κοινωνικών υποκειμένων, διαχέοντας παράλληλα στη δημόσια σφαίρα ιστορικές αφηγήσεις και ερμηνείες, συχνά ασύμμετρες και αποκλίνουσες, όμως καθ' όλα σχετιζόμενες τόσο με τις ανάγκες των κοινωνιών όσο και με την εξέλιξη στις αφηγηματικές και αναπαραστατικές τροπικότητες εγγραφής της εμπειρίας του παρελθόντος στην ιστορική κουλτούρα και στη συλλογική συνείδηση των κοινοτήτων του παρόντος.

Η Ιταλική Ένωση Δημόσιας Ιστορίας (Associazione Italiana di Public History - AIPH) στο μανιφέστο της σχετικά με τον προσδιορισμό και το περιεχόμενο της έννοιας, αναφέρει πως η δημόσια ιστορία αφορά ένα πεδίο των ιστορικών σπουδών εντός του οποίου λαμβάνουν χώρα δραστηριότητες, απευθυνόμενες σε διαφορετικά ακροατήρια. Αυτές συνδέονται με την έρευνα και την επικοινωνία της Ιστορίας, όχι εντός του ακαδημαϊκού περιβάλλοντος, αλλά εντός της δημόσιας και της ιδιωτικής σφαίρας⁵⁶¹.

Πέραν τούτων, η δημόσια ιστορία συνιστά παράλληλα και ένα νέο επιστημονικό πεδίο έρευνας και διδασκαλίας στα πανεπιστήμια, έχοντας ως βασική επιδίωξη την προετοιμασία και τη διαμόρφωση δημόσιων ιστορικών. Αν και εκπαιδεύονται στον ακαδημαϊκό χώρο, ασχολούνται με διαδικασίες που συμβαίνουν εκτός αυτού, προσφέροντας τις υπηρεσίες τους

---

⁵⁵⁹Kean, H.(2013).Introduction. In: Kean, H., Martin, P. (ed.) (2013), *ό.π.*, σ. xiii .

⁵⁶⁰Stowe, N.J. (2006). Public History Curriculum: Illustrating Reflective Practice.*The Public Historian*, 28 (1), p. 39-65.

⁵⁶¹Βλ. σχετικά το μανιφέστο της Ιταλικής Ένωσης Δημόσιας Ιστορίας (AIPH) στο <https://aiph.hypotheses.org/3193#eng> .

σε κυβερνητικούς φορείς, μουσεία, βιβλιοθήκες, σε ιδιωτικές επιχειρήσεις κ.λπ.⁵⁶². Οι Dalley και Phillips σημειώνουν ότι η δημόσια ιστορία είναι μια ενασχόληση που συντελείται σύμφωνα με τις ερευνητικές προτεραιότητες, τη θεματολογία και την άντληση χρηματοδότησης από ομάδες εκτός του πεδίου των επαγγελματιών ιστορικών⁵⁶³. Οι τελευταίοι, εξαιτίας της ακαδημαϊκής τους κατάρτισης, διατηρούν υψηλά τα στάνταρντ των ακαδημαϊκών γνώσεων και την κριτική τους πειθαρχία, παρέχοντας έτσι σε συνθήκες κατακερματισμού και στενής επαγγελματοποίησης της ιστοριογραφίας μια ανανεωτική, εμπνευσμένη, αναγκαία και δεξιοτεχνική διαμεσολάβηση μεταξύ του ιστορικού παρελθόντος και του ευρύτερου κοινού. Ωστόσο, δεν λείπει και ο σκεπτικισμός απέναντι στο έργο τους, ο οποίος υποδηλώνεται μέσω εύλογων ερωτημάτων με πιο χαρακτηριστικό το εάν μπορούν πράγματι να συγκροτούν και να παρουσιάζουν το παρελθόν δημόσια και με τρόπο αδέσμευτο έναντι των επιταγών των ιδιωτικών οργανισμών για λογαριασμό των οποίων επιτελούν το έργο τους και έναντι της λογικής των δημοσίων σχέσεων⁵⁶⁴.

Η έννοια της δημόσιας ιστορίας, με βάση το περιεχόμενο των όσων εκλύει, αντιμετωπίζεται συγχρόνως και ως μια «φιλόξενη ομπρέλα»⁵⁶⁵, υπό τη σκέπη της οποίας βρίσκονται όλες οι μορφές των λαϊκών ιστοριών και όλοι οι σύνθετοι τρόποι αλληλεπίδρασης του ευρέος κοινού με την ιστορική γνώση⁵⁶⁶. Βάσει αυτών, τα άτομα αποκτούν ιστορική αίσθηση του παρελθόντος στον δημόσιο χώρο, καθώς έρχονται σε επαφή με ιστορικές πληροφορίες και αναπαραστάσεις, απορρέουσες είτε από την τοπική ή προφορική ιστορία, είτε από την πολιτιστική κληρονομιά. Προσομοιάζουσα με μια οιονεί ευρεία και ανεκτική «εκκλησία», περιλαμβάνει το μεγαλύτερο τμήμα των «πιστών» της ιστορίας, διατηρώντας το ευρύ φάσμα των σημασιών της και των χρήσεών της που συνάδουν κάθε φορά με την εθνική κουλτούρα και το κοινωνικό ή θεσμικό πλαίσιο εντός του οποίου συμβαίνει. Η δημόσια ιστορία, διαθέτοντας στον πυρήνα της λογικής της τη μεγιστοποίηση της παρουσίας της ιστορίας στη δημόσια σφαίρα, αποβλέπει στη συμμετοχή, στην ανταπόκριση των πολιτών,

---

⁵⁶²Vanderstel, D.G. (2003). The National Council on Public History. *Public History Review*, 10, p. 131.

⁵⁶³Dalley, B., Phillips, J. (eds.) (2001). *Going Public: The Changing Face of New Zealand History*. Auckland: Auckland University Press, p. 9.

⁵⁶⁴Liddington, J. (2002), *ό.π.*, p. 90.

⁵⁶⁵Στο ίδιο, p. 84. Βλ. επίσης Demantowsky, M. (2015). «Public History-Sublation of a German Debate?». *Public History Weekly* 3 (2). Ανακτήθηκε στις 10-06-2019 από <https://public-history-weekly.degruyter.com/3-2015-2/public-history-sublation-german-debate/>. Tosh, J. (2019). *Why History Matters*. London: Red Globe Press, p. 91.

⁵⁶⁶Καλύβας, Σ. (2008). «Συλλογική μνήμη, δημόσια ιστορία και πολιτική ορθότητα: Η δεκαετία του '40 μέσα από τρεις ιστορικές εγκυκλοπαίδειες». Στο: Αντωνίου, Γ., Μαραντζίδης, Ν. (επιμ.), *Η εποχή της σύγχυσης: Η δεκαετία του '40 και η ιστοριογραφία*. Αθήνα: Εστία, σ. 200.

αλλά και στον στοχασμό τους γύρω από ιστορικά ζητήματα⁵⁶⁷. Αντιπροσωπεύοντας έναν ρεαλιστικό και άμεσο τρόπο επαφής και οικειοποίησης της ιστορικής γνώσης από το κοινό και όχι έναν ελιτιστικό και ιδεαλιστικό όπως συμβαίνει στην περίπτωση της ακαδημαϊκής πειθαρχίας της Ιστορίας, λειτουργεί ως διαμεσολαβητής των ιστορικών και μνημονικών ιχνών, τα οποία συναντώνται στα σχολικά εγχειρίδια, στη λογοτεχνία, στον κινηματογράφο, στην έντυπη και οπτική δημοσιογραφία αλλά και στην εκλαϊκευμένη ιστορία, παρέχοντας τη δυνατότητα μιας έμμεσης επαφής των υποκειμένων με το ιστορικό παρελθόν.

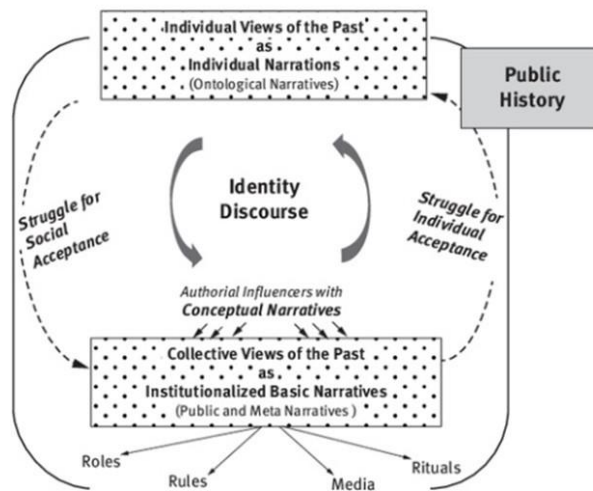
Οι τόποι μνήμης, οι συλλογικές θύμησες, η κουλτούρα της μνήμης, η ιστορική κουλτούρα και η δημόσια ιστορία⁵⁶⁸ αποτελούν έννοιες και φαινόμενα που συνυφάνονται με τη διαπραγμάτευση της εμπειρίας του παρελθόντος στον δημόσιο χώρο. Ο Demantowsky αναφέρει ότι η δημόσια ιστορία ειδικότερα, επειδή αφορά πραγματικά περιστατικά, μπορεί να διερευνηθεί με εμπειρικό τρόπο. Την ορίζει μάλιστα ως μια σύνθετη δημόσια συζήτηση σχετιζόμενη με την ταυτότητα του παρελθόντος. Καθώς τίθεται σε λειτουργία από τις συλλογικότητες και τα άτομα, εξυπηρετεί την αμοιβαία αναγνώριση των αφηγημάτων. Ειδικά οι συλλογικότητες, ενισχύουν τα κύρια αφηγήματά τους εντός θεσμικών πλαισίων και διαμέσου της κατανομής ρόλων, των κανόνων-νορμών επιβολής κυρώσεων ή επιβράβευσης, όπως επίσης και μέσω του σχεδιασμού των ΜΜΕ ή των πρακτικών που αφορούν τελετουργικά (βλ. Σχήμα 7). Πέραν αυτών, λαμβάνοντας υπόψη τις σύγχρονες αντιπαλότητες για τις ταυτότητες, ο Demantowsky αναφέρεται στον σημαντικό ρόλο που διαδραματίζει σ' αυτές η ηθική της δημόσιας ιστορίας. Επιχειρώντας μια διάκριση μεταξύ «καλής» και «κακής» δημόσιας ιστορίας, αναφέρει πως στην πρώτη περίπτωση το πεδίο είναι παραγωγικό και ευπροσάρμοστο σε νέες συνθήκες, επιτρέπει τον αναπροσανατολισμό των ατόμων και διακατέχεται από έναν δημοκρατικό πλουραλισμό, τον οποίο οφείλει να υπερασπίζεται και να αναπτύσσει ο εκάστοτε δημόσιος ιστορικός κατά τη διάρκεια των ιστορικών διαφωνιών και των ανακυπτουσών αντιπαραθέσεων γύρω απ' τα ζητήματα των ταυτοτήτων. Ο πλουραλισμός, όντας ελιξίριο της δυναμικής δημόσιας ιστορίας, μπορεί να καταστεί εφικτός, εφόσον η ίδια η κοινωνία εγγυάται τον δημοκρατικό πλουραλισμό και τον καθιστά δυνατό στις καθημερινές διαφωνίες και αντιπαραθέσεις. Αντιθέτως, η δημόσια ιστορία που αποστερεί τη δυνατότητα

---

⁵⁶⁷Tosh, J. (2014). «Public History, Civic Engagement and the Historical Profession in Britain History». *The Journal of Historical Association*, 99 (335), (April 2014), p. 192.

⁵⁶⁸Ο Demantowsky πραγματοποιεί μια εννοιολογική διάκριση μεταξύ της *κουλτούρας της μνήμης* και της *ιστορικής κουλτούρας*. Όπως σημειώνει, ως κουλτούρα της μνήμης ορίζεται η σύγχρονη ιστορική κουλτούρα, η οποία εξαιτίας του παροντικού της χαρακτήρα διακατέχεται από το στοιχείο της μεταβλητότητας και του ασταθούς. Εφόσον τα περιεχόμενα της κουλτούρας της μνήμης μορφοποιηθούν θεσμικά και ιδωθούν ψύχραμα ή διατυπωθούν ακαδημαϊκά, τότε γίνονται υλικά για την ιστορική κουλτούρα. Συνεπώς, οι δύο συγκεκριμένοι όροι έχουν συμπληρωματικό χαρακτήρα και σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να εκλαμβάνονται ως αλληλοαποκλειόμενοι. Βλ. σχετικά Demantowsky, M. (2015), *ό.π.*

διαφωνίας ή απόρριψης από τα άτομα και τα υποχρεώνει να ακολουθήσουν μονόδρομους συμπεφωνημένων ιστορικών αληθειών ή κανόνων εκλαμβάνεται ως «κακή» και δεν δύναται να λειτουργήσει υπό αυτούς τους όρους για μεγάλο χρονικό διάστημα⁵⁶⁹.

Σχήμα 7: Το σύστημα της Δημόσιας Ιστορίας (Demantovsky, 2018)

Η δημόσια ιστορία γενικότερα, όπως και η ακαδημαϊκή εκδοχή της, αποτελεί χρήσιμο εργαλείο, διαθέσιμο σε κάθε άτομο και σε κάθε κοινότητα όχι μόνο για την πληρέστερη αντίληψη της παρελθοντικής πραγματικότητας, αλλά και για την κατανόηση του τρόπου που συγκροτείται η αντίστοιχη του παρόντος. Στρέφοντας κανείς τη ματιά του στην επικαιρότητα και στο πώς δομείται ο παροντικός κόσμος, στα νοήματα και τις ερμηνείες που τον προσδιορίζουν, αντιλαμβάνεται τη σπουδαιότητα της δημόσιας ιστορίας. Αυτή η σπουδαιότητά της, όμως, δεν πηγάζει κατ' αποκλειστικότητα από το προτέρημα της κατάδειξης στα κοινωνικά σύνολα των συγκεκριμένων τρόπων χρήσης και των δυνατοτήτων της ιστορίας, ως πηγής γνώσεων και δεξαμενής επιχειρημάτων. Η δημόσια ιστορία, συν τοις άλλοις, επισημαίνει και πρακτικές ή επιλογές βάσει των οποίων δύναται να μεθοδευτούν αλλαγές στον κόσμο του παρόντος, διαμέσου της μεταλλαγής της ιστορίας. Για τον λόγο αυτό κρίνεται εξόχως σημαντική η πληρέστερη γνώση της ιστορικής σύστασης της πραγματικότητας, ως μιας πρακτικής παράξενης που χρήζει διαρκών επεξηγήσεων⁵⁷⁰.

Σύμφωνα με την άποψη του Tosh, η ιστορία που συμβαίνει στη δημόσια σφαίρα περιλαμβάνει το σύνολο των όσων πράττουν οι επαγγελματίες ιστορικοί, προκειμένου να τοποθετήσουν τα αντικείμενα με τα οποία ασχολούνται στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος ενός

⁵⁶⁹Demantowsky, M. (ed.) (2018). *Public History and School: International Perspectives*. Berlin/Boston: De Gruyter, p. 3-38.

⁵⁷⁰Landwehr, A. (2018). «Why Public History?». *Public History Weekly*, 6(39). Ανακτήθηκε στις 10-06-2019 από <https://public-history-weekly.degruyter.com/6-2018-39/public-history-november-9/>.

ευρέος κοινού, αξιοποιώντας για να το επιτύχουν αυτό όλα τα διαθέσιμα μέσα μαζικής επικοινωνίας. Όμως, η δημόσια ιστορία αναφέρεται συγχρόνως και σε οποιαδήποτε ενασχόληση ιστορικής φύσεως λαμβάνει χώρα στο κοινωνικό πεδίο, βασιζόμενη στη συνεισφορά λαϊκών ανθρώπων μέσω της προφορικής ιστορίας και των προσωπικών ή οικογενειακών ιστορικών αφηγημάτων⁵⁷¹. Έτσι, βρίσκουν δίαυλο προς τη δημόσια σφαίρα και όψεις του παρελθόντος άγνωστες ως εκείνη τη στιγμή, ξεχασμένες ή σκόπιμα παραγνωρισμένες. Ο Tosh επικεντρώνεται μεταξύ των άλλων και σε αυτό που αποκαλεί *κριτική δημόσια ιστορία*, προσδιορίζοντάς την ως την ιστορική γραφή που απευθύνεται σε ένα ευρύτερο κοινό με στόχο να τροφοδοτήσει τη δημόσια συζήτηση γύρω από ιστορικά ζητήματα⁵⁷².

Όπως υποστηρίζει ο Dean, η δημόσια ιστορία αναφέρεται: α) στα αφηγήματα και στο ιστορικό υλικό που παράγουν τα ακροατήρια και κάθε ενδιαφερόμενος για το παρελθόν στη δημόσια σφαίρα, β) στη διατήρηση του παρελθόντος στο παρόν για το μέλλον, και γ) στη χρήση και στις πρακτικές παρουσίασης της παρελθοντικής εμπειρίας στην κοινωνία του παρόντος από το κοινό αλλά και γενικότερα. Αν και η δημόσια ιστορία αποτελεί μια εφαρμοσμένη προσέγγιση για την κατανόηση και αναπαράσταση του παρελθόντος, εκλαμβάνεται από ορισμένους ως ο «φτωχός συγγενής» της ιστοριογραφίας σε σχέση με τις μορφές της γνώσης που συγκροτούνται από τους ειδικούς στον ακαδημαϊκό χώρο. Σε κάθε περίπτωση όμως, η δημόσια ιστορία συνιστά ένα πεδίο που διαφοροποιείται θεμελιωδώς από την ακαδημαϊκή πειθαρχία της ιστοριογραφίας εξαιτίας της δυνατότητας που διαθέτει να συμπεριλαμβάνει την ιστορία που καταναλώνεται από το κοινό, αλλά και εκείνη που δομείται βάσει των δικών του ιστορικών συνεισφορών και ενδιαφερόντων. Ως εκ τούτου, αντιπροσωπεύει αναμφίβολα μια προσέγγιση στα πεπραγμένα και στην παρουσίασή τους που πρωτίστως αποδέχεται το γεγονός ότι, αφενός, ανήκει στο κοινό της και, αφετέρου, ότι τροφοδοτείται από αυτό προκειμένου να εξελίσσεται. Ο Dean, αναφερόμενος στη συμπερίληψη της δημόσιας ιστορίας στα προγράμματα σπουδών των πανεπιστημίων και των κολεγίων, σημειώνει πως οι σπουδαστές - δημόσιοι ιστορικοί συμμετέχουν σε ιστορικές δραστηριότητες που λαμβάνουν χώρα εκτός του ακαδημαϊκού χώρου, σε μουσεία, αρχαία, ιστορικούς τόπους, δημοτικούς και περιφερειακούς πολιτιστικούς φορείς, όπως επίσης και σε κυβερνητικούς οργανισμούς. Ο σκοπός των υποψήφιων δημόσιων ιστορικών εκεί δεν είναι να συγγράφουν ακαδημαϊκές μονογραφίες ή επιστημονικά άρθρα. Αντιθέτως, ο ρόλος τους

---

⁵⁷¹Tosh, J. (2019). *Why History Matters*. London: Red Globe Press, p. 91-93.

⁵⁷²Στο ίδιο, σ. 103.

έγκειται στο να επιμελούνται την οργάνωση εκθέσεων και δράσεων μνήμης, να ετοιμάζουν οδηγούς και εγχειρίδια εκπαίδευσης, να σχεδιάζουν δικτυακούς τόπους εντάσσοντας σ' αυτούς διαδικτυακές αρχειακές πηγές, να συμβάλλουν σε αποφάσεις που αφορούν τη διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς ή ιστορικών αρχείων κ.λπ. Κατ' αυτόν τον τρόπο ασκούνται στη δημιουργία και στην παραγωγή νέων μορφών ιστορικής αναπαράστασης, μυσούμενοι συγχρόνως στη συνεργατικότητα και τη διεπιστημονικότητα, μέσω της αλληλεπίδρασης τους με κοινωνικούς εταίρους και φορείς. Η δημόσια ιστορία, καθώς βρίσκει εφαρμογή σε μουσεία, ιστορικούς τόπους, εκθεσιακούς χώρους, εταιρείες παραγωγής κινηματογραφικών ταινιών, τηλεοπτικούς σταθμούς, κ.ά, ελέγχεται και ρυθμίζεται από επαγγελματίες διάφορων κλάδων, από χορηγούς, από συμβουλευτικές επιτροπές αλλά και από κάθε λογής εμπλεκόμενο φορέα με επενδυτικά συμφέροντα. Για τον λόγο αυτό, οι συγκεκριμένες μορφές ιστορικής παραγωγής και αναπαράστασης χαρακτηρίζονται ως δημόσια ιστορία από τα «πάνω προς τα κάτω», μολονότι δίνουν αρκετή σημασία στο κοινό τους. Στην έτερη εκδοχή της, την ιστορία από τα «κάτω προς τα πάνω», οι συλλογικότητες, οι οικογένειες και τα απλά άτομα πρωταγωνιστούν, επικαθορίζοντας το περιεχόμενο των ιστορικών αναπαραστάσεων και δημιουργώντας ιστορία για τον εαυτό τους⁵⁷³.

Ο Noiret⁵⁷⁴, ένας από τους πρωτεργάτες της διεθνοποίησης του πεδίου της δημόσιας ιστορίας, σημειώνει πως η τελευταία, αν και συνθέτει από κοινού με την παραδοσιακή ακαδημαϊκή πειθαρχία μια ολόκληρη μηχανισμό διερεύνησης του παρελθόντος και συγκρότησης ιστορικής γνώσης, διαφέρει από επιστημολογικής άποψης ως προς τις μεθόδους και τις τεχνικές που μεταχειρίζεται, τους σκοπούς, τους λόγους και τα κίνητρα, επειδή στοχάζεται διαφορετικά τη σχέση της με την κοινωνία. Η ιστορία που παράγεται στον ακαδημαϊκό χώρο, αν και διαθέτει ισχυρότερα εργαλεία και ομολογουμένως πιο συστηματικές μεθόδους ιστορικής τεκμηρίωσης, παραμένει απομακρυσμένη από την πραγματικότητα του

---

⁵⁷³Dean, D. M. (2018). «Introduction». In: Dean, D.M. (ed.), *ό.π.*, p. 1-4. Ο Αθανασιάδης πραγματοποιεί μια τριμερή διάκριση της δημόσιας ιστορίας σε α) δημόσια ιστορία που ελέγχεται από ακαδημαϊκούς ιστορικούς, με στόχο την ιστορικοποίηση των σύγχρονων παραγόμενων προϊόντων των μη ιστορικών ή μη ακαδημαϊκών διαύλων, οπότε θα μπορούσε να χαρακτηρίσει κανείς το συγκεκριμένο είδος ως δημόσια ιστορία «απ' τα πάνω», β) σε δημόσια ιστορία που παράγεται από τα «κάτω», δηλαδή από κοινότητες μνήμης, πολιτιστικούς φορείς, δίκτυα προφορικής ιστορίας κ.λπ. και γ) σε δημόσια ιστορία που προορίζεται για μη ακαδημαϊκά ακροατήρια και παράγεται είτε από επαγγελματίες ιστορικούς είτε από μη ειδικούς (π.χ. περιβάλλοντα μουσείων, βιντεοπαιχνίδια ιστορίας, αναβιώσεις ιστορικών γεγονότων, κινηματογραφικές ταινίες, ψηφιακές αναπαραστάσεις κ.λπ.). Βλ. σχετικά Αθανασιάδης, Χ. (2015β). «Δύσκολες σχέσεις. Η ακαδημαϊκή, η σχολική και η δημόσια ιστορία». Στο: Αθανασιάδης, Χ., *Τα αποσπρόθετα βιβλία: Έθνος και σχολική Ιστορία στην Ελλάδα, 1858-2008*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σ. 1-43.

⁵⁷⁴Noiret, S. (2018). «Public History: Methodological Innovations and Popular Perspectives in Historical Science». A Discussion in the 'History and Future' Magazine (μετάφραση από την ιταλική γλώσσα του άρθρου *La Public History: Innovazioni Metodologiche e Prospettive Divulgative nella Scienza Storica. Una Discussione nella Rivista "Storia e Futuro"*), 26/04/2018. Ανακτήθηκε στις 12-06-2019 από <https://dph.hypotheses.org/1321>

παρόντος. Δεν έχει την ικανότητα αλλά ούτε και τη διάθεση να ακολουθεί τις εξελίξεις και, κατά συνέπεια, φαντάζει στο ευρύ κοινό απόμακρη και όχι ιδιαιτέρως χρηστική στην καθημερινότητα, αφού δεν παράγει κοινωνικό αγαθό άμεσης σημασίας σε σχέση με άλλα πεδία των κοινωνικών επιστημών. Η δημόσια ιστορία, αντιθέτως, βρίσκεται σε έναν διαρκή αγώνα, προκειμένου να ανταποκριθεί στις ανάγκες της ιστορικής κουλτούρας και της γνώσης της ιστορίας, στα ζητήματα, στις ανησυχίες και στα ενδιαφέροντα των κοινωνιών του παρόντος, συμβάλλοντας ταυτόχρονα διαμέσου των πρακτικών της στη διάσωση του θεμελιώδους ρόλου της ανθρωπιστικής κουλτούρας που βρίσκεται σε κατάσταση διακινδύνευσης στον σημερινό κόσμο. Ένας ακαδημαϊκός ιστορικός χρησιμοποιεί επιστημολογικές στρατηγικές για τη μελέτη του παρελθόντος και την παραγωγή ιστορικού υλικού, απευθυνόμενος κυρίως στο ακαδημαϊκό ακροατήριο και στους εμπλεκόμενους εντός του πεδίου της πειθαρχίας της Ιστορίας. Αρκετοί όμως ακαδημαϊκοί ιστορικοί τα τελευταία έτη συμμετέχουν στον δημόσιο διάλογο για την ιστορία και στις ιστορικές διαδικασίες που λαμβάνουν χώρα στη σφαίρα της καθημερινότητας (π.χ. παρουσιάζουν τις έρευνές τους σε δημόσιες εκδηλώσεις ή φεστιβάλ, εκφωνούν λόγους σε επετειακές εκδηλώσεις, αρθρογραφούν στον τύπο ή στο διαδίκτυο, συμμετέχουν σε τηλεοπτικές ή ραδιοφωνικές εκπομπές κ.λπ.)⁵⁷⁵. Σε αυτές τις περιπτώσεις οι ακαδημαϊκοί ιστορικοί μετασχηματίζονται σε δημόσιους ιστορικούς. Ωστόσο, η πλειοψηφία των επαγγελματιών ιστορικών εξακολουθεί να συγκροτεί ιστορικά αφηγήματα αξιοποιώντας μεν τις νέες τεχνολογίες, αλλά βασιζόμενη κατά κύριο λόγο σε παραδοσιακές πηγές και μεθοδολογικές πρακτικές, που εκ των πραγμάτων δεν ικανοποιούν την ανάγκη μιας ευρύτερης και άμεσης επικοινωνίας και επαφής της ιστορικής γνώσης με τα εξωακαδημαϊκά ακροατήρια. Οι δημόσιοι ιστορικοί, όμως, στοχάζονται το παρελθόν από κοινού με τα ακροατήριά τους, τροφοδοτούνται με ιστορικό και μνημονικό υλικό απ' αυτά και

---

⁵⁷⁵Ένας όλο και αυξανόμενος αριθμός επαγγελματιών ιστορικών, τα τελευταία χρόνια και στην Ελλάδα, συμμετέχει ενεργά σε συζητήσεις αλλά και σε δημόσιες διαμάχες γύρω από ιστορικά ζητήματα, οι οποίες δεν έχουν πάντα ακαδημαϊκά χαρακτηριστικά. Κάποιες φορές μάλιστα οι τοποθετήσεις ορισμένων εξ αυτών στον έντυπο και ηλεκτρονικό Τύπο, στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, στο ραδιόφωνο και στα τηλεοπτικά πάνελ διαμορφώνονται ανάλογα με τη σχέση την οποία διατηρούν με κομματικούς μηχανισμούς ή με φορείς της εκάστοτε πολιτικής εξουσίας. Στις περιπτώσεις αυτές, οι δημόσιες παρεμβάσεις των επαγγελματιών ιστορικών αναφορικά με το παρελθόν είναι σε μεγάλο βαθμό ιδεολογικά προσανατολισμένες παρά επιστημολογικά προσδιορισμένες. Ο διαχεόμενος ιστορικός τους λόγος στη δημόσια σφαίρα, ειδικά για επίκαιρα επίμαχα ζητήματα του παρελθόντος, μπορεί να τροφοδοτήσει νέες συμβολικές συγκρούσεις στα μέσα μαζικής επικοινωνίας και να συμβάλει, έστω και διαμέσου του συγκρουσιακού αυτού τρόπου, στην παραγωγή δημόσιας ιστορίας. Ωστόσο, υπάρχει και η περίπτωση εκείνων των ακαδημαϊκών ιστορικών που βλέπουν τη συμμετοχή τους στις δημόσιες αυτές συζητήσεις ως ένα βήμα αφενός «απο-περιχαράκωσης» και εξωστρέφειας και αφετέρου ως μια ευκαιρία εκδήλωσης των επιστημονικών τους θέσεων γύρω από κρίσιμα ιστορικά θέματα, χωρίς αυτή η επιλογή να θεωρείται από τους ίδιους ότι πλήττει το ακαδημαϊκό τους κύρος ή την επιστημονική τους ταυτότητα. Συνεπώς, ακόμα και αν οι προθέσεις μερικών ιστορικών βασίζονται σε επιστημολογικά κριτήρια, το περιεχόμενο του λόγου που αρθρώνουν δημόσια για το παρελθόν μπορεί να «παρεξηγηθεί» από το ευρύ κοινό και να θεωρηθεί, σύμφωνα με τις δικές του ιστορικές και πολιτικές προσλαμβάνουσες, από προκλητικό έως αβάσιμο και αιρετικό.

επί της ουσίας συγκροτούν την ιστορική γνώση και τις παρουσιάσεις του παρελθόντος σε ένα δημόσιο σύστημα ιστορικής ανατροφοδότησης και ιστορικής διαβούλευσης με το κοινό, πλουραλιστικής συμπαραγωγής και κυρίως συμμετοχικής διαμόρφωσης της ιστορικής κουλτούρας των κοινωνιών. Επιπροσθέτως, ένας δημόσιος ιστορικός εκτός από την επαφή του με το κοινό, αναπτύσσει διαρκώς και διαύλους επικοινωνίας και με άλλους επαγγελματίες όπως φιλολόγους, συγγραφείς, γεωγράφους, φιλοσόφους, κοινωνιολόγους, επιστήμονες Η/Υ, αρχιτέκτονες, σκηνοθέτες, δημοσιογράφους κ.λπ. Και αυτή του η επιλογή βασίζεται στη συνειδητοποίηση της συνθετότητας των διαδικασιών παραγωγής μιας εκδημοκρατισμένης εκδοχής της ιστορίας, αλλά και στην αποδοχή πως η δράση του σε σχέση με το παρελθόν και τη δημόσια σφαίρα δεν μπορεί να συναντά σύνορα και περιορισμούς ως προς τις μορφές της ιστορικής παραγωγής και τους φορείς που συνεισφέρουν στην παραγωγή αυτή.

Από τη στιγμή που το σύνολο των ιστορικών αφηγημάτων και των παραγόμενων αναπαραστάσεων στον δημόσιο χώρο προορίζονται για ευρύ ακροατήριο, συμβαδίζοντας με τις ανησυχίες του, τις ταυτοτικές του ανάγκες και τα ενδιαφέροντά του, δεν μπορεί να παραγνωριστεί και η δική του συμβολή και συμμετοχή στο περιεχόμενο των διαδικασιών της παραγωγής αυτής. Εκτός από την κατανάλωση ιστορικών πληροφοριών, το ευρύ κοινό τροφοδοτεί τη δημόσια ιστορία και με το δικό του ιστορικό και μνημονικό υλικό, επηρεάζοντας τη θεματική της και τις μορφές παρουσίασης του παρελθόντος στη δημόσια σφαίρα. Όμως, πέραν αυτού, το κοινό επηρεάζει αρκετά τόσο το ύφος όσο και το στιλ της δημόσιας ιστορίας, καθώς αυτή θα πρέπει να προσαρμόζεται στις απαιτήσεις και στους αντιληπτικούς και γλωσσικούς του κώδικες, από τη στιγμή που μια από τις βασικές της μέριμνες είναι, αφενός, να αποκτήσει απήχηση σε ένα κατά το δυνατόν μεγαλύτερο ακροατήριο και, αφετέρου, να καταστεί εύληπτη και κατανοητή⁵⁷⁶. Για να ικανοποιηθούν οι συγκεκριμένες συνθήκες όμως, η δημόσια ιστορία οφείλει να χρησιμοποιεί εκλαϊκευμένες⁵⁷⁷, σαφείς και ξεκάθαρες μορφές ιστορικής αναπαράστασης, ώστε να καταστεί «γοητευτική» για το κοινό, καθολικά προσβάσιμη και οικεία.

Στη σημερινή εποχή η δημόσια ιστορία, λόγω της απήχησης της, συνιστά μια παγκόσμιας εμβέλειας πειθαρχία που έχει ως πεδίο αναφοράς της την παρουσία της παρελθοντικής ανθρώπινης εμπειρίας και την κατασκευή της ιστορίας σε περιβάλλοντα ως επί το πλείστον εξωακαδημαϊκά. Η αθρόα εισροή ατομικών και συλλογικών μνημών στη δημόσια σφαίρα, οι νέοι ψηφιακοί τρόποι επικοινωνίας χωρίς εμπόδια και χωρίς σύνορα, η

---

⁵⁷⁶Dalley, B., Phillips, J. (eds.) (2001). *ό.π.*, p. 23.

⁵⁷⁷ Αποστολόπουλος, Ν. (2016), *ό.π.*

αποκέντρωση και ο εκδημοκρατισμός της κουλτούρας, καθώς και η ερμηνεία των εθνικών ταυτοτήτων ως ανολοκλήρωτων, αβέβαιων και αμφισβητούμενων, τοποθετεί την ιστορία που παράγεται στον δημόσιο χώρο όχι στο περιθώριο, αλλά στην πρώτη γραμμή των εξελίξεων και των πρόσφατων μετασχηματισμών στο πεδίο της ιστοριογραφίας τον 21ο αιώνα. Τα νέα μέσα συγκρότησης και διάχυσης της ιστορικής γνώσης -με το διαδίκτυο να κατέχει πρωτεύοντα ρόλο προωθώντας μορφές ψηφιακής δημόσιας ιστορίας (Digital public history) σε παγκόσμιο επίπεδο- παρέχουν πλέον τη δυνατότητα μιας περισσότερο από ποτέ διεθνοποίησης της δημόσιας ιστορίας⁵⁷⁸. Οι ποικίλες μορφές και οι οικουμενικές μέθοδοί της δημιουργούν ένα παγκοσμιο-τοπικό (glocal⁵⁷⁹) πλέγμα ιστορικής πληροφόρησης και συγκριτικής θεώρησης των τοπικών ιστορικών φαινομένων, αποτελούμενο από αφηγήματα διαφορετικών πολιτισμικών, θρησκευτικών, γλωσσικών και τοπικών κοινοτήτων, που κοινό χαρακτηριστικό τους έχουν την προσβασιμότητα μέσω της ψηφιακής τεχνολογίας και τη δυνατότητά τους να συγκριθούν ουσιαδώς σε τοπικό/διεθνές όσο σε διεθνές/τοπικό επίπεδο προκειμένου να καταστούν κατανοητά σε όλες τους τις διαστάσεις⁵⁸⁰. Έτσι, χωρικά μακρινά και ετερογενή παρελθόντα, συνυφασμένα με ατομικές ή συλλογικές αναμνήσεις, εμφορούμενα από τους δικούς τους συγκεκριμένους στόχους και τις δικές τους μορφές ιστορικής αναπαράστασης, καθίστανται διαθέσιμα και προσπελάσιμα, αλληλεπιδρώντας μεταξύ τους διαμέσου ενός παγκοσμιοποιημένου πλαισίου ταυτόσημου με το διεθνές κίνημα για τη δημόσια ιστορία. Εξαιτίας της διεθνούς διάστασης που προσλαμβάνει η τελευταία, δίνεται η δυνατότητα στους δημόσιους ιστορικούς να εφαρμόσουν οικουμενικές πρακτικές κατά τη μελέτη και τη συγκριτική προσέγγιση τοπικών ιστορικών φαινομένων, οι οποίες τους βοηθούν να τα κατανοήσουν εμβριθώς τόσο στην τοπική τους διάσταση όσο και στη διεθνή τους⁵⁸¹.

Αν τελικά η ιστορία συνιστά ατέρμονη συνδιαλλαγή μεταξύ του παρελθόντος και του παρόντος, τότε η εκδοχή της που συμβαίνει στον δημόσιο χώρο υπηρετεί με τον καλύτερο τρόπο αυτόν τον ισχυρισμό. Διαποτίζοντας συνεχώς την καθημερινή ζωή με έναν όλο και αυξανόμενο όγκο ιστορικού και μνημονικού υλικού, ενισχύει και εντατικοποιεί την επικοινωνία και την αλληλεπίδραση των ανθρώπινων υποκειμένων με το παρελθόν τους αλλά συγχρόνως και με πολλαπλά ετερογενή παρελθόντα. Στη διαδικασία αυτή, οι άνθρωποι

---

⁵⁷⁸Cauvin, T. (2019). Public History in the United States: Institutionalizing Old Practices. In: Ashton, P., Trapeznik, A. (eds.), *What is Public History Globally?: Working with the Past in the Present*. London: Bloomsbury Academic, p. 145.

⁵⁷⁹Weyeneth, R. (2012). «Writing Locally, Thinking Globally». *Public History News*, vol.33 (1), December 2012, p.8.

⁵⁸⁰Noiret, S. (2015). «Υπάρχει τελικά διεθνής δημόσια Ιστορία;». Στο: Ανδρέου, Α., Κακουριώτης, Σ., Κόκκινος, Γ., Λεμονίδου, Ε., Παπανδρέου, Ζ., Πασχαλούδη, Ε. (επιμ.), *ό.π.*, σ. 52-54.

⁵⁸¹Noiret, S., Cauvin, T. (2017). *Internationalizing Public History*, *ό.π.*, p. 26-27.

θεωρούνται ενεργοί φορείς, αφού εκτός από «καταναλωτές» ιστορίας⁵⁸², είναι και «παραγωγοί», συμβάλλοντας διαμέσου και των δικών τους ιστορικών εμπειριών και μνημών στη συγκρότηση πληθώρας ιστορικών αφηγημάτων και αναπαραστάσεων, με κυρίαρχο στοιχείο τον εξατομικευμένο και προσωποποιημένο τους χαρακτήρα. Η χρήση οικογενειακών ιστοριών, μη αρχειακού υλικού και αναμνήσεων απλών ατόμων ή ομάδων αποκτά τη δική της σημασία από τη στιγμή που παρέχει τη δυνατότητα μιας πολυπρισματικής και πιο ολοκληρωμένης εικόνας του χθες. Παράλληλα, από την υιοθέτηση μιας τέτοιας επιλογής ανάδειξης και διάχυσης «λαϊκών» ιστοριών, τα άτομα καθίστανται ικανά να συνειδητοποιήσουν τόσο τον πλουραλισμό των τρόπων ανάδυσης του παρελθόντος στη ζωή του παρόντος όσο και τον εκδημοκρατισμό που συντελείται στο περιεχόμενο της ιστορίας με την ένταξη όλο και περισσότερων φωνών.

Μια από τις θεμελιώδεις ικανότητες της δημόσιας ιστορίας είναι αναμφίβολα η δυνατότητά της να διανοίγει πεδία ευεπίφορα στην παραγωγή ευφάνταστων, μη ελιτιστικών και κοινωνικά προσβάσιμων μορφών ιστορικής διαπραγμάτευσης, χειραφετημένων παράλληλα από την προοπτική κάθε είδους καταναγκαστικής εποπτείας της ακαδημαϊκής εκδοχής της. Εξάλλου, μόνο οι ανοικτές και χωρίς αποκλεισμούς πρακτικές προάγουν και πραγματώνουν τη δημοκρατική και πλουραλιστική συγκρότηση ιστορικών συνεισφορών, ικανών ώστε να υπερβαίνουν τα πολιτικά και σημασιολογικά προβλήματα που ανακύπτουν. Ο εκδημοκρατισμός της ιστορικής πρακτικής, οφειλόμενος σε μείζονα βαθμό στις νέες συνθήκες των εργαλείων της ψηφιακής τεχνολογίας, εξασφαλίζει υψηλή προσβασιμότητα στο κοινό αλλά και μια πιο πλατιά σε εύρος ιστορική παραγωγή και ιστορική κουλτούρα, ενθαρρύνοντας συγχρόνως όλο και περισσότερους ανθρώπους στο να συμμετάσχουν ισότιμα στις ιστορικές διαδικασίες. Υπό αυτές τις συνθήκες, η κοινότητα των ιστορικών τόσο εκείνων που δραστηριοποιούνται στον ακαδημαϊκό χώρο όσο και εκείνων που κινούνται στους κόλπους της δημόσιας ιστορίας, χρειάζεται να λάβει περαιτέρω υπόψη της τα ακροατήρια στα οποία απευθύνεται. Οι ραγδαίες αλλαγές και εξελίξεις στην επικοινωνία και την τεχνολογία αποτελούν πρόκληση για την ιστοριογραφία στο σύνολό της, καθώς ο πλουραλισμός των μορφότυπων ιστορικής αναπαράστασης και ο όγκος του διοχετευόμενου στη δημόσια σφαίρα ιστορικού υλικού, το οποίο ορισμένες φορές είναι άβολο και αντικρουόμενο, καθιστούν

---

⁵⁸²Μέσα από το πρίσμα της παρατηρούμενης ποικιλίας στις πολιτισμικές μορφές και των αλλαγών που συμβαίνουν στις πρακτικές «κατανάλωσης» της ιστορίας από το κοινό, ο DeGroot παρατηρεί ότι οι νέες τεχνολογίες, οι διαφορετικές ιστορικές εμπειρίες και οι δημόσιες ιστοριογραφικές συζητήσεις επιδρούν καταλυτικά στο πώς καταναλώνεται, πώς γίνεται κατανοητή και πώς «πωλείται» στη δημόσια σφαίρα η ιστορία. Αυτοί οι τρεις παράγοντες διαμορφώνουν παράλληλα σε μεγάλο βαθμό την κουλτούρα του παρόντος. Βλ. σχετικά De Groot, J. (2016). *Consuming History: Historians and Heritage in Contemporary Popular Culture*. London & New York: Routledge, p. 2.

πολύπλοκη τη σχέση μεταξύ των ιστορικών, του ακροατηρίου τους και του συνόλου των φορέων που ασχολούνται με τη διαπραγμάτευση του παρελθόντος δημόσια⁵⁸³. Ειδικότερα, όσοι συμμετέχουν και λαμβάνουν ενεργά μέρος στην ιστορική επικοινωνία καθίστανται ορατοί στη δημόσια σφαίρα χάρη στις δυνατότητες του πεδίου της δημόσιας ιστορίας που υποστηρίζει τη θετική τους εικόνα.

Ο Αμερικανός ιστορικός Peter Novick, ασκώντας κριτική στη δημόσια ιστορία, την ορίζει ως μια προσπάθεια νομιμοποίησης ιστορικών δραστηριοτήτων και έργων που σχεδιάστηκαν για να εξυπηρετήσουν σκοπιμότητες συγκεκριμένων ομάδων συμφερόντων του παρόντος. Η προσέγγιση της δημόσιας ιστορίας έρχεται πλήρως σε αντιδιαστολή με το «υψηλό» όραμα της προβαλλόμενης οικουμενικής ηθικής στην ακαδημαϊκή ιστορική γνώση. Η κριτική μάλιστα του Novick λαμβάνει μείζονα μορφή όταν αναφέρεται σε ιστορικούς που εργάζονται για λογαριασμό ιδιωτικών εταιρειών ή επιχειρηματικών κύκλων, θεωρώντας πως η ματιά τους στο παρελθόν, υπό το βάρος των απαιτήσεων των εργοδοτών τους ή ομάδων συμφερόντων με τις οποίες συνεργάζονται, υπηρετεί τη συγκρότηση «στρατευμένων» ή «κατά παραγγελία» ιστορικών αφηγημάτων. Σε μια τέτοια περίπτωση, η ιστορική έρευνα διαπερνάται από επιλεκτικότητα και βρίθει από ένοχες αποσιωπήσεις γεγονότων ή σκόπιμες υποβαθμίσεις τεκμηρίων⁵⁸⁴.

Στον αντίποδα μιας τέτοιας κριτικής απέναντι στη δημόσια ιστορία, βρίσκεται η προσέγγιση που κάνει λόγο για μια προοδευτική εκδοχή της (progressive public history). Αυτή συνάδει με την πεποίθηση ότι ως πεδίο και πρακτική διαπραγμάτευσης της ιστορίας, η δημόσια ιστορία διαθέτει την ικανότητα να καταστήσει τον κόσμο καλύτερο και την κοινωνία πιο δίκαιη και πιο ηθική⁵⁸⁵. Όμως, η προοδευτική δημόσια ιστορία σε ορισμένες εκφάνσεις της ενδέχεται να προσεγγίσει ακόμα και τον ακτιβισμό. Σε μια τέτοια περίπτωση, αναπτύσσεται η αντίληψη ότι το παρελθόν μπορεί να χρησιμοποιηθεί εργαλειακά για τη βελτίωση των ζητημάτων του παρόντος⁵⁸⁶. Ο Cauvin απέναντι στην προοπτική αυτή δηλώνει επιφυλακτικός, καθώς ο ακτιβισμός των ιστορικών είναι αμφιλεγόμενος, από τη στιγμή που βασίζεται συχνά στις προσωπικές τους πεποιθήσεις⁵⁸⁷. Ωστόσο, οι δημόσιοι ιστορικοί ακόμα και στην

---

⁵⁸³Murray, L., Dunn, M. (2019). Public History in Australia: History in Place. In: Ashton, P., Trapeznik, A. (eds.), *ό.π.*, p. 17.

⁵⁸⁴Novick, P. (1988). *That Noble Dream: The "Objectivity Question" and the American Historical Profession*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 471-472, 510-514.

⁵⁸⁵Lyon, C.M., Nix, E.M., Shrum, R.K. (2017), *ό.π.*, p. x.

⁵⁸⁶Cauvin, T. (2018). «Public Historians and Conflicting Memories in Northern Ireland». In: Dean, D. M. (ed.), *ό.π.*, p. 422.

⁵⁸⁷Cauvin, T. (2016), *ό.π.*, p. 231.

περίπτωση αυτή δεν πρέπει να απεμπολούν τις δεσμεύσεις τους πρωτίστως έναντι της δεοντολογίας του ιστορικού επαγγέλματος και των ηθικών αρχών που την ορίζουν.

Οι σύγχρονες κοινωνίες, τα τελευταία έτη, εμπλέκονται όλο και πιο πολύ σε συζητήσεις και αντιπαραθέσεις για την ιστορία και το νόημά της. Ποικίλα ιστορικά γεγονότα και αδιερεύνητες ή παραγνωρισμένες όψεις του παρελθόντος αναδύονται στη δημόσια ζωή, ελκύουν το ενδιαφέρον ετερόκλητων κοινών και προκαλούν προβληματισμούς που μετουσιώνονται συχνά σε συμβολικούς πολέμους με διακύβευμα την ηγεμόνευση στην αρένα των ερμηνειών για το χθες και την αξιοποίησή τους για τη διαμόρφωση των συνθηκών του σήμερα και του αύριο. Τα νέα μέσα μαζικής επικοινωνίας και πληροφόρησης, καθώς και οι νέες πολιτισμικές τεχνολογίες, λόγω της αμεσότητας και της απήχησής τους, διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στις διαδικασίες και στις συγκεκριμένες εξελίξεις στο ιστορικό πεδίο, ανασηματοδοτώντας το ιστορικό παρελθόν και δημιουργώντας είτε μορφές «μετα-μνήμης» είτε μορφές «προσθετικής μνήμης» είτε νέες μορφές ιστορικής κουλτούρας. Επιπλέον, προβάλλοντας με διάφορες πρακτικές και μεθόδους όλο το ευρύ φάσμα της παραγόμενης ιστορικής γνώσης, επηρεάζουν ή ενίοτε ποδηγετούν την κοινή γνώμη⁵⁸⁸, ερωτοτροπώντας μαζί της μέσα σε ένα πλαίσιο συνεχούς ανατροφοδότησης, ατελέσφορης επαναδιαπραγματεύσης, μεταβολής ιστορικών ερμηνειών, αλλά και δυναμικής αλληλεπίδρασης των ακροατηρίων με το παρελθόν και τις αναπαραστάσεις του.

Παρ' όλες τις επιφυλάξεις ορισμένων, η δημόσια ιστορία φαίνεται να επιτυγχάνει εκεί που η ακαδημαϊκή πειθαρχία του κλάδου, όντας εθελουσίως περικλειστη στον «γυάλινο πύργο» της⁵⁸⁹, υπολείπεται ή στέκεται ανήμπορη και αδιάφορη: στο πεδίο της ιστορικής κουλτούρας. Οι ιστορικοί, απομακρυσμένοι από την πραγματική ζωή, μένοντας προσκολλημένοι για καιρό σε μανιχαϊστικά μοντέλα σκέψης και επιδεικνύοντας αδιαφορία ή ελλιπή διάθεση συστηματικής διερεύνησης του συνόλου των μηχανισμών συγκρότησης της ιστορικής κουλτούρας των κοινωνιών, των οποίων συνιστούν και οι ίδιοι μέλη, δεν αντιλαμβάνονται τη συνεισφορά τους διά της αδράνειάς τους στη σχεδιαγράφηση του μέλλοντος. Η μελλούμενη πραγματικότητα όμως βασίζεται σε κρίσιμο βαθμό στις διασπειρόμενες ετερόκλητες ιστορικές αναπαραστάσεις του δημόσιου χώρου, από τη στιγμή που οι τελευταίες επηρεάζουν σημαντικά τις ταυτότητες των συλλογικοτήτων και κατ'

---

⁵⁸⁸Φλάισερ, Χ. (2011), *ό.π.*

⁵⁸⁹Cauvin, T. (2018), *ό.π.*· Βλ. επίσης Cauvin, T. (2016), *ό.π.*, p. 11. · Collins, M., Nye, A. (2018). «Snapshot: The Discipline of History in British and Australian Universities». In: Clark, J., Nye, A. (eds.), *Teaching the Discipline of History in an Age of Standards*. Singapore: Springer, p. 25.

επέκταση, τους τρόπους, θετικούς ή αρνητικούς, που επενεργούν και σκέφτονται αυτές⁵⁹⁰. Η δημόσια ιστορία, ως διαμεσολαβητής μεταξύ της κοινής γνώμης και των ιστορικών, σε μια σχέση αμοιβαία επωφελή, αλλά όχι πάντα εμφορούμενη από τη σύμπτωση των στόχων και των επιδιώξεων των μέσων και των παραγωγών της ιστορικής γνώσης⁵⁹¹, διεκδικεί τα σκήπτρα της ηγεμόνευσης στο πεδίο της αναηγή της παρελθόντος και της διαμόρφωσης περιβαλλόντων ιστορικής αναπαράστασης και αλληλεπίδρασης. Ως ιδιαίτερο παρακλάδι της ιστοριογραφίας, αναπτύσσει τη δική της μεθοδολογία και τα δικά της ερευνητικά ενδιαφέροντα, συνοδευόμενα από ένα σύνολο ξεχωριστών πρακτικών για την αποτύπωση των χρήσεων ή και των καταχρήσεων του παρελθόντος στον δημόσιο χώρο⁵⁹². Μεταξύ άλλων, τείνει να αναδειχθεί σε μια μη κανονιστική, περισσότερο προσωποποιημένη και εκδημοκρατισμένη πρακτική συγκρότησης μορφών ιστορικής κουλτούρας και ιστορικής συνείδησης των ανθρώπων των σύγχρονων κοινωνιών, ειδικά των παιδιών και των νέων.

Ακόμα και στην ιστορική εκπαίδευση, η δημόσια ιστορία μπορεί να βρει περαιτέρω χώρο, αφού τη διαπερνά με τον έναν ή τον άλλον τρόπο. Οι σχολικές γιορτές, οι επετειακοί λόγοι, η συμμετοχή των μαθητών και των εκπαιδευτικών σε προγράμματα και δράσεις φορέων με ιστορικό χαρακτήρα, σε επισκέψεις μουσείων και τόπων μνήμης κ.λπ. αποτελούν ορισμένες μόνο περιπτώσεις όπου η σχολική ιστορία διαπλέκεται με τη δημόσια ιστορία. Η Αποστολίδου θεωρεί μεταξύ άλλων αναγκαία τη συμπερίληψη των δημόσια παραγόμενων όψεων του παρελθόντος στη διδασκαλία του ιστορικού μαθήματος, όχι μόνο λόγω της δημοφιλίας και της απήχησης της δημόσιας ιστορίας στο ευρύ κοινό, αλλά και λόγω του εξατομικευμένου τρόπου με τον οποίο απαντά στις υπαρξιακές ανάγκες των ανθρώπων⁵⁹³. Επομένως, στο πεδίο της ιστορικής εκπαίδευσης οι εμπλεκόμενοι φορείς, και ειδικά οι εκπαιδευτικοί, οφείλουν να υλοποιήσουν συνολικότερες εκπαιδευτικές παρεμβάσεις⁵⁹⁴, περισσότερο προσανατολισμένες σε ποικίλα μέσα διαμόρφωσης της ιστορικής κουλτούρας και της ιστορικής παιδείας των μαθητών, πιο ελκυστικά σε σχέση με τα σχολικά εγχειρίδια και σαφώς πιο αποδοτικά τόσο για την καλλιέργεια ιστορικών δεξιοτήτων όσο και για την απόκτηση ιστορικής σκέψης. Η κριτική αξιοποίηση εναλλακτικών και πλουραλιστικών μορφών ιστορικής αναπαράστασης στο

---

⁵⁹⁰Αθανασιάδης, Χ. (2018). «Η Αθήνα στην τροχιά της δημόσιας ιστορίας». *Η Αυγή*, 08/10/2018. Ανακτήθηκε στις 15/10/2019 από https://www.avgi.gr/tehnas/287921_i-athina-stin-trohia-tis-dimosias-istorias.

⁵⁹¹Δορδανάς, Σ. (2015), «Ο Goldhagen, το “νέο κύμα” και ο “διάλογος για την ιστορία”»: Όψεις και όροι της δημόσιας ιστορίας στη Γερμανία και στην Ελλάδα». Στο: Ανδρέου, Α., Κακουριώτης, Σ., Κόκκινος, Γ., Λεμονίδου, Έ., Παπανδρέου, Ζ., Πασχαλούδη, Ε. (επιμ.), *ό.π.*, σ. 100.

⁵⁹²Αθανασιάδης, Χ. (2016). «Από τον Γεροστάθη μέχρι το βιβλίο Ιστορίας της ΣΤ΄ Δημοτικού», *Η Αυγή*, 07/03/2016. Ανακτήθηκε στις 28/07/2019 από <http://www.avgi.gr/article/10811/6332499/apo-ton-gerostathe-mechri-to-biblio-istorias-tes-st-demotikou>.

⁵⁹³Apostolidou, E. (2016), *ό.π.*

⁵⁹⁴Κόκκινος, Γ. (2012), *ό.π.*, σ. 320.

σχολείο, ως τόπου επίσημης δημόσιας ιστορίας, μπορεί να συνεισφέρει αποτελεσματικά στον τομέα της πρόσκτησης της γνώσης του παρελθόντος, αλλά κυρίως στην κατανόηση του παροντικού κόσμου και των συνθηκών του.

Εν κατακλείδι, οι δημόσιες χρήσεις και καταχρήσεις της ιστορίας συνιστούν ενεργό παράγοντα στη διαμόρφωση της ιστορικής κουλτούρας και της αυτοεικόνας των κοινοτήτων. Παράγουν κώδικες νοηματοδότησης για το παρελθόν και το παρόν, ενώ διαμορφώνουν στάσεις και αντιλήψεις στα μέλη των κοινωνιών και των ομάδων (εθνικών, θρησκευτικών, πολιτικών, τοπικών) που τις συναποτελούν. Βάσει αυτών, τα κοινωνικά υποκείμενα οργανώνουν τη ζωή τους, λαμβάνουν αποφάσεις, ενεργούν στην καθημερινότητά τους, αντιμετωπίζουν τις προκλήσεις και καθορίζουν τη ματιά τους απέναντι στην ετερότητα⁵⁹⁵. Οι ακαδημαϊκοί ιστορικοί και οι εκπαιδευτικοί που διδάσκουν το μάθημα της Ιστορίας στα σχολεία χρειάζεται να τα λάβουν υπόψη τους όλα αυτά, εμπλαισιώνοντας τη συχνά απειθαρχη και άναρχη παραγωγή ιστορίας στη δημόσια σφαίρα, με όλα εκείνα τα κατάλληλα μεθοδολογικά και αναλυτικά εργαλεία που αντιστρατεύονται την αυθαιρεσία, την εκμετάλλευση και τη διαστρέβλωση του παρελθόντος, εξασφαλίζοντας παράλληλα την ιστορική εγκυρότητα και την παραγωγή περισσότερης και πιο αξιόπιστης ιστορικής γνώσης από όλους και για όλους.

3.4. Χαρτογράφηση και εξέλιξη της δημόσιας ιστορίας στην Ελλάδα. Παραδείγματα χρήσεων και καταχρήσεων της ιστορίας από την ελληνική δημόσια σφαίρα

3.4.1. Ακαδημαϊκή ιστοριογραφία και δημόσια ιστορία: Ενδεικτικές περιπτώσεις

Οι αυξανόμενες χρήσεις της ιστορίας και η πλουραλιστική παραγωγή μορφών ιστορικής γνώσης και κουλτούρας που παρατηρήθηκαν από τη δεκαετία του 1990 και μετά στον ελληνικό δημόσιο χώρο καθυστέρησαν, συγκριτικά με παραδείγματα άλλων χωρών, να ενταχθούν ευρέως στη σφαίρα των επιστημολογικών ζητημάτων που ετίθεντο προς διερεύνηση από την ελληνική ιστορική ακαδημαϊκή κοινότητα. Το πρώτο συνέδριο στην Ελλάδα που τοποθέτησε στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος και του στοχασμού της ακαδημαϊκής κοινότητας, αφενός, τις δημόσιες χρήσεις της ιστορίας και, αφετέρου, τον ρόλο τους στην ιστορική κουλτούρα του παρόντος, τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο, διοργανώθηκε το 2001 (30 Νοεμβρίου - 2 Δεκεμβρίου) από την επιστημονική ομάδα του

---

⁵⁹⁵ Αβδελά, Έ. (2014). «Η σχολική ιστορία πρόσφορο έδαφος για πολιτική προπαγάνδα». *Χρόνος*, 12, Απρίλιος 2014. Ανακτήθηκε στις 28-08-2019 από <http://chronosmag.eu/index.php/index.php/el-950.html> .

αγγλόφωνου περιοδικού *Historein* στην Αθήνα, με τίτλο «Claiming History. Aspects of Contemporary Historical Culture». Διαπιστώνοντας την πληθωριστική ζήτηση για ιστορία και εκκινώντας από την παραδοχή ότι η ανασύσταση του ιστορικού παρελθόντος στο παρόν, άρα και η παραγωγή ιστορικής γνώσης και σκέψης, δεν συνιστούν πλέον αποκλειστική και αδιαμφισβήτητη υπόθεση των επαγγελματιών ιστορικών, αλλά ενασχόληση που αφορά κι ένα ετερογενές σύνολο φορέων και παραγόντων της κοινωνικής ζωής εκτός των ακαδημαϊκών αιθουσών διδασκαλίας (π.χ. τηλεοπτικές εκπομπές, βιβλιοθήκες, δημόσια ή ιδιωτικά ιστορικά ιδρύματα, μουσεία, συγγραφείς ιστορικών μυθιστορημάτων, ιστορικά περιοδικά, εφημερίδες, ιστορικά μνημεία, τόπους μνήμης, μνημονικές κοινότητες, δημιουργούς ή συντάκτες ψηφιακού ή διαδικτυακού ιστορικού υλικού κ.λπ.), Έλληνες ιστορικοί από κοινού με καταξιωμένους επιστήμονες άλλων χωρών επιχείρησαν να αναδείξουν και να αναλύσουν τη «δεύτερη ζωή» της ιστορίας μέσω δημόσιων πρακτικών και εκδηλώσεων, καθώς και τον ρόλο της στην ιστορική κουλτούρα των συλλογικοτήτων⁵⁹⁶.

Στο πεδίο της δημόσιας ιστορίας θεωρείται επίσης άξια αναφοράς και η συμβολή του Δικτύου Μελέτης Εμφύλιων Πολέμων, που ιδρύθηκε το 2000 από μια ομάδα ερευνητών ποικίλων επιστημονικών περιοχών, όπως η Ιστορία, η Πολιτική Επιστήμη, η Κοινωνιολογία και η Κοινωνική Ανθρωπολογία, με σκοπό τη δημιουργία ενός πλέγματος συνεργασίας προσανατολισμένου στη μελέτη του ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου ή με συγκριτική οπτική και άλλων Εμφυλίων, καθώς και στην προώθηση της έρευνας και των επιστημονικών συνεισφορών που συνάδουν με αυτά τα ιστορικά ζητήματα. Ανάλογης φιλοσοφίας είναι και η Ομάδα Μελέτης Εμφύλιων Πολέμων, η οποία συγκροτήθηκε μερικά χρόνια αργότερα, με πρωτοβουλία ορισμένων ακαδημαϊκών που ανήκαν στο Δίκτυο. Βασικός της στόχος ήταν να υποστηρίξει και να αναπτύξει περαιτέρω, σε διεθνές κυρίως επίπεδο, τις δραστηριότητες και το επιστημονικό έργο γενικότερα του Δικτύου Μελέτης Εμφύλιων Πολέμων. Από τις δράσεις, τα συνέδρια και τις εκδόσεις αμφοτέρων των φορέων, διαπιστώνεται πως στο επίκεντρο του ενδιαφέροντός τους τοποθετούνται σε μεγάλο βαθμό θεματικές, οι οποίες εμπίπτουν στο πεδίο ορισμού της δημόσιας ιστορίας, όπως για παράδειγμα η συλλογή προφορικών μαρτυριών και η συγκρότηση σχετικών αρχείων, ο εκτενής προσανατολισμός σε θέματα μνήμης, λήθης και ιστορίας, αλλά και η ανάδειξη της τοπικής διάστασης της τελευταίας⁵⁹⁷.

---

⁵⁹⁶Voglis, P. (2001). «Historein's Conference: Claiming History. Aspects of Contemporary Historical Culture / Katerina Tzamali: Roumanie et Bulgariedepuis les années '30: Une comparaison». *Historein*,3, p. 205-208. Ανακτήθηκεστις 12-07-2019 από<https://doi.org/10.12681/historein.107>.

⁵⁹⁷Λεμονίδου, Έ. (2015), *ό.π.*, σ. 87.

Σε βιβλιογραφικό επίπεδο, μια από τις σπουδαιότερες επιστημονικές μελέτες στην Ελλάδα θεωρείται εκείνη που δημοσιεύτηκε το 2008 από τον ιστορικό Χάγκεν Φλάισερ, τιτλοφορούμενη ως *Οι πόλεμοι της μνήμης: Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος στη δημόσια ιστορία*⁵⁹⁸. Στο πρωτοποριακό για την ελληνική ιστοριογραφία και τις σπουδές της μνήμης βιβλίο του ο Φλάισερ, αφού παρουσιάζει τη θεωρητική του προσέγγιση στην έννοια της δημόσιας ιστορίας, κατόπιν πραγματοποιεί μια επισκόπηση των δημόσιων ιστορικών αναπαραστάσεων και αφηγήσεων του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου σε εμπλεκόμενες χώρες της Ευρώπης, της Ασίας και της Αμερικής. Μέσα από ένα πλούσιο ιστορικό υλικό (φωτογραφίες, άρθρα, γελοιογραφίες, εφημερίδες, περιοδικά κ.λπ.), το οποίο αποδελίωσε κυρίως από τα ΜΜΕ, διερευνά τον τρόπο που αντιμετώπισαν και διαχειρίστηκαν οι χώρες τις πτυχές του παρελθόντος τους που αφορούσαν τη συμμετοχή τους στα πεπραγμένα της συγκεκριμένης περιόδου. Η μελέτη εστιάζει επίσης, μεταξύ άλλων, στις αντιπαραθέσεις που εκτυλίχθηκαν και προσέλαβαν μορφή συμβολικών μνημονικών πολέμων σε επιστημονικό και πολιτικό επίπεδο αναφορικά με ορισμένα ιστορικά γεγονότα του πολέμου, στο πώς τα γεγονότα αυτά αξιολογήθηκαν αρχικά και επαναξιολογήθηκαν στη συνέχεια (εμπεριέχοντας σε πτυχές των προσεγγίσεών τους το στοιχείο της αποσιώπησης ή της φετιχιστικής προβολής του περιεχομένου τους) από την ιστορική κοινότητα, καθώς και στον τρόπο που ερμηνεύθηκαν και αξιοποιήθηκαν κατά τη μεταπολεμική εποχή αλλά και συγχρονικά από τον πολιτικό κόσμο.

Τον Απρίλιο του 2010, σε συνέχεια των ερευνητικών του ενδιαφερόντων για τη συμβολή της δημόσιας ιστορίας και της μνήμης στη συγκρότηση του παρελθόντος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου στο παρόν, ο Χάγκεν Φλάισερ οργάνωσε δεκαπενθήμερη εκπαιδευτική επίσκεψη στο Βερολίνο, καθώς και σε τόπους μνήμης όπου έλαβαν χώρα ειδική εγκλήματα του ναζιστικού καθεστώτος. Τους βασικούς σταθμούς του ταξιδιού-οδοιπορικού της μνήμης, στο οποίο τον συνόδευσαν 18 φοιτητές του (τελειόφοιτοι, μεταπτυχιακοί και υποψήφιοι διδάκτορες) απ' το Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών, αποτέλεσαν τα ναζιστικά στρατόπεδα συγκέντρωσης Μπούχενβαλντ, Ζαξενχάουζεν και Ράβενσμπρυκ. Συμπληρωματικά, η εν λόγω εκπαιδευτική-ερευνητική πρωτοβουλία προέβλεπε επίσης και μια σειρά από επισκέψεις σε μνημεία, μουσεία και εκδηλώσεις, με πεδίο αναφοράς το ναζιστικό παρελθόν της Γερμανίας. Ολόκληρο το οδοιπορικό της μνήμης και της ιστορίας απαθανάτισε με τον κινηματογραφικό του φακό ο σκηνοθέτης Ηλίας Γιαννακάκης,

---

⁵⁹⁸Φλάισερ, Χ. (2012). *Οι πόλεμοι της μνήμης. Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος στη Δημόσια Ιστορία* (4η έκδ.). Αθήνα: Νεφέλη. Βλ. επίσης Σωτηρόπουλος, Δ. (2009). «Χάγκεν Φλάισερ, Οι πόλεμοι της μνήμης: ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος στη δημόσια ιστορία», βιβλιοκριτικές, *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 33, 154-157. Ανακτήθηκε στις 04-01-2021 από <https://doi.org/10.12681/hpsa.14482>.

εξασφαλίζοντας το απαραίτητο οπτικοακουστικό υλικό για τη μετέπειτα παραγωγή του ιστορικού ντοκιμαντέρ με τίτλο «Ο Χάγκεν Φλάισερ και οι πόλεμοι της μνήμης», το οποίο προβλήθηκε από την Ελληνική Κρατική Τηλεόραση στο πλαίσιο της εκπομπής «Παρασκήνιο». Το συγκεκριμένο ερευνητικό και κινηματογραφικό εγχείρημα, βασισμένο στην εμβριθή επιστημονική θεώρηση των ιστορικών γεγονότων από τον Φλάισερ, στην παρουσίαση σπάνιου αρχειακού υλικού και στην ενεργό εμπλοκή των φοιτητών, συνιστά έως σήμερα μια από τις πιο αξιόλογες συνεισφορές στη μελέτη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Συγχρόνως, δε, συμβάλλει διαμέσου του αποτυπώματός του στην ανάδειξη και κατανόηση του ρόλου που επιτελούν οι τόποι μνήμης, και κατ' επέκταση οι δημόσιες χρήσεις της ιστορίας, τόσο στην ανασύσταση, στη νοηματοδότηση και στην ερμηνεία του παρελθόντος στο παρόν όσο και στο πεδίο της συγκρότησης της ιστορικής κουλτούρας στην Ελλάδα⁵⁹⁹.

Δύο περίπου χρόνια αργότερα, το Νοέμβριο του 2012, το Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών, διοργάνωσε προς τιμήν του Χάγκεν Φλάισερ ένα τριήμερο συνέδριο με τίτλο «Πόλεμος, Κατοχή, Αντίσταση, Εμφύλιος: Η δεκαετία του '40 και η μακρά σκιά της»⁶⁰⁰. Σκοπός του συνεδρίου υπήρξε, αφενός, ο απολογισμός των επιπτώσεων της συγκεκριμένης τραυματικής ιστορικής περιόδου στην ελληνική κοινωνία και, αφετέρου, η μελέτη και η κατάδειξη του τρόπου με τον οποίο η ακαδημαϊκή ιστοριογραφία και η δημόσια ιστορία (άλλοτε από κοινού και άλλοτε σε αντιπαράθεση μεταξύ τους) πραγματεύτηκαν τις τραυματικές ιστορικές εμπειρίες και μνήμες της πολύπαθης και αιματηρής για την ελληνική κοινωνία δεκαετίας του '40, διαμορφώνοντας τη μεταπολεμική ιστορική κουλτούρα του κοινού. Στο συνέδριο συμμετείχαν διακεκριμένοι ιστορικοί και μελετητές από την ελληνική και διεθνή επιστημονική κοινότητα, ενώ απότοκό του αποτέλεσε μια τριετία αργότερα η έκδοση ενός ομότιτλου συλλογικού τόμου⁶⁰¹.

Μια από τις πλέον εξέχουσες πρωτοβουλίες για τη διερεύνηση και τη χαρτογράφηση των δημόσιων χρήσεων της ιστορίας στην Ελλάδα, αποτέλεσε η από κοινού διοργάνωση εκ μέρους του Δικτύου Μελέτης Εμφύλιων Πολέμων, του Πανεπιστημίου Μακεδονίας, της Μη

---

⁵⁹⁹Η πρώτη προβολή του ιστορικού ντοκιμαντέρ έλαβε χώρα στις 6 Νοεμβρίου 2010 στο πλαίσιο εκδήλωσης-συζήτησης που οργανώθηκε από το Ινστιτούτο Γκαίτε με τη συμμετοχή ιστορικών και συντελεστών του εγχειρήματος, ενώ η τηλεοπτική του πρεμιέρα ακολούθησε λίγες μέρες αργότερα, στις 24 Νοεμβρίου. Βλ. σχετικά <https://www.eliasgiannakakis.com/el>. Βλ. επίσης το άρθρο με τίτλο «Οι πόλεμοι της μνήμης του Χάγκεν Φλάισερ», *Η Αυγή*, 27/10/2010. Ανακτήθηκε στις 11-07-2019 από <http://archive.avgi.gr/ArticleActionshow.action?articleID=577205>.

⁶⁰⁰Για το πρόγραμμα του συνεδρίου με τίτλο «Πόλεμος, Κατοχή, Αντίσταση, Εμφύλιος: Η δεκαετία του '40 και η μακρά σκιά της» που διεξήχθη από τις 8-10 Νοεμβρίου 2012, βλ. σχετικά στο http://www.arch.uoa.gr/fileadmin/arch.uoa.gr/uploads/drast_hist/fleischer/synedrio_fleischer_programme.pdf

⁶⁰¹Γαρδίκια, Κ., Δρουμπούκη, Α.Μ., Καραμανωλάκης, Β., Ράπτης, Κ. (επιμ.) (2015). *Η μακρά σκιά της δεκαετίας του '40. Πόλεμος-Κατοχή-Αντίσταση-Εμφύλιος*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Κυβερνητικής Οργάνωσης «Πολίτες εν δράσει» και της Διεθνούς Ομοσπονδίας Δημόσιας Ιστορίας (International Federation for Public History -IFPH) ενός διεθνούς επιστημονικού συνεδρίου με τίτλο «Χρήσεις και καταχρήσεις της Ιστορίας. Η δημόσια Ιστορία στην Ελλάδα», το οποίο έλαβε χώρα από τις 30 Αυγούστου έως την 1η Σεπτεμβρίου 2013 στην πόλη του Βόλου. Επικεντρώνοντας σε θεματικές όπως η συλλογική μνήμη, η εκπαίδευση, η λογοτεχνία, τα ΜΜΕ, οι προφορικές μαρτυρίες, ο κινηματογράφος, το θέατρο, οι παραστατικές τέχνες, η πολιτική και το διαδίκτυο, η εν λόγω επιστημονική πρωτοβουλία συνεπικουρούμενη από τη μεστή ερευνητική ματιά νέων και παλαιότερων καταξιωμένων ιστορικών ή μελετητών από τον χώρο των Κοινωνικών Επιστημών, ανέδειξε πτυχές και ποικίλης μορφής εκδηλώσεις του πεδίου της δημόσιας ιστορίας στην Ελλάδα, πραγματοποιώντας συγχρόνως μια επισκόπηση στη διεθνή εμπειρία, συνοδευόμενη από την προοπτική της συγκριτικής προσέγγισης. Καταστάλαγμα των επιστημονικών συνεισφορών του συνεδρίου αποτέλεσαν τόσο τα πρακτικά του, τα οποία συγκροτώντας τον πρώτο συλλογικό τόμο στην ελληνική βιβλιογραφία με αντικείμενο τη δημόσια ιστορία, εκδόθηκαν το 2015 υπό τον τίτλο *Η δημόσια ιστορία στην Ελλάδα. Χρήσεις και καταχρήσεις της ιστορίας*, όσο και ο αντίστοιχος ξενόγλωσσος συλλογικός τόμος που δημοσιεύτηκε ένα έτος νωρίτερα, το 2014, από το επιστημονικό περιοδικό *Ιστορική Έρευνα* (Ricerche Storiche) στην ιταλική και αγγλική γλώσσα⁶⁰².

Ιδιαίτερος αξιόλογο μπορεί να θεωρηθεί και το διακρατικό ερευνητικό πρόγραμμα «Μνήμες από την Κατοχή στην Ελλάδα» (Memories of the Occupation in Greece – MOG). Το επιστημονικό έργο υλοποιείται από το Κέντρο Ψηφιακών Συστημάτων (Center für Digitale Systeme, CeDiS) του Ελεύθερου Πανεπιστημίου του Βερολίνου σε συνεργασία με τον ομότιμο καθηγητή Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών Χάγκεν Φλάισερ και ομάδα Ελλήνων και Γερμανών ειδικών-μελετητών. Βασικός στόχος του προγράμματος είναι η συλλογή, η διαφύλαξη και η αρχειοθέτηση μαρτυριών (ηχητικών και βιντεοσκοπημένων) για την τραυματική περίοδο της γερμανικής Κατοχής στην Ελλάδα, όπως επίσης και η παιδαγωγικά αρμόζουσα αξιοποίησή τους στο πλαίσιο κατά βάση του μαθήματος της ιστορίας προκειμένου να αναδυθούν με όσο γίνεται πιο ευρύ τρόπο οι μνήμες, τα αίτια και οι παράγοντες που διαδραμάτισαν ρόλο στις εξελίξεις και στα όσα ειδεχθή συνέβησαν εκείνη την εποχή. Στο πλαίσιο του προγράμματος πραγματοποιήθηκαν περίπου εκατό βιογραφικές αφηγηματικές συνεντεύξεις με ανθρώπους (μέλη αντιστασιακών οργανώσεων, Εβραίους και κρυμμένα παιδιά εβραϊκής καταγωγής, επιζώντες στρατοπέδων

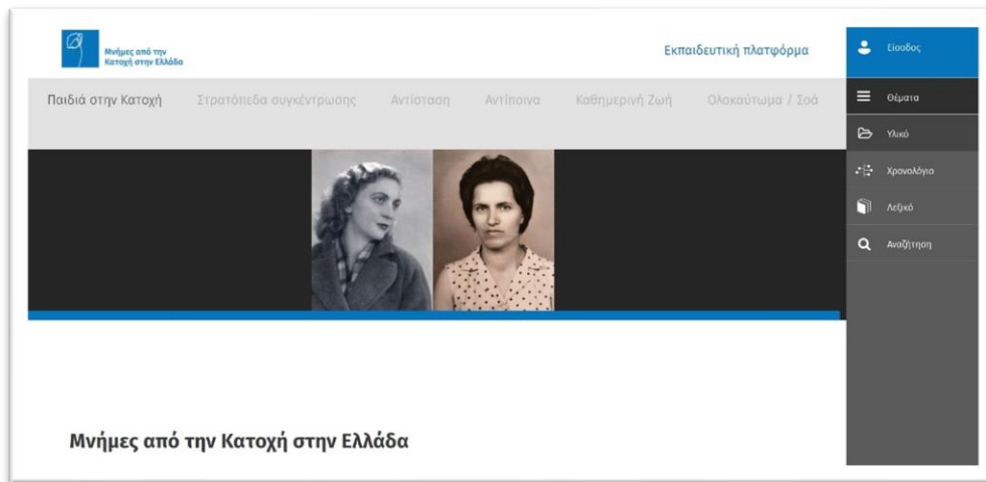
⁶⁰²Antoniou, G. (ed.)(2014b). «History and the Public Sphere in Contemporary Greece». In: *Ricerche Storiche*, XLIV, 1, January-April 2014.

συγκέντρωσης και απλούς καθημερινούς πολίτες) που βίωσαν άμεσα ή έμμεσα τα επώδυνα γεγονότα (κακουχίες, υποσιτισμό, διωγμούς, σφαγές, εκτοπίσεις σε στρατόπεδα καταναγκαστικής εργασίας, εκτελέσεις συναγωνιστών τους ή οικείων προσώπων από τα κατοχικά στρατεύματα κ.λπ.) ή άγνωστα, αλλά πάντως ενδεικτικά, στην πλειοψηφία της κοινής γνώμης περιστατικά. Από την προφορική αφήγηση των μαρτυριών τους, οι συμμετέχοντες συνεισέφεραν στην έρευνα μνήμες για την περίοδο πριν αλλά και μετά το 1945, καταθέτοντας τις εμπειρίες τους σε προσωπικό, οικογενειακό και επαγγελματικό επίπεδο και συμβάλλοντας έτσι σε ένα ερευνητικό εγχείρημα που ανάλογό του δεν είχε υπάρξει μεταξύ των δύο χωρών μεταπολεμικά. Το 2018 ολοκληρώθηκε η ψηφιοποίηση των προφορικών μαρτυριών που καταγράφηκαν και έκτοτε, μαζί και με άλλο αρχειακό υλικό (φωτογραφίες, βιογραφικά κ.λπ.), είναι προσβάσιμες στο ευρύ κοινό της Ελλάδας και της Γερμανίας μέσω του δικτυακού τόπου-αποθετηρίου του προγράμματος. Ειδικότερα και προκειμένου να αξιοποιηθεί το σύνολο των οπτικοακουστικών τεκμηρίων στη σχολική εκπαίδευση, οι υπεύθυνοι του εγχειρήματος υλοποίησαν μια κινηματογραφική ταινία τεκμηρίωσης για την καταστροφή του χωριού Λυγκιάδες, ενώ ξεκίνησαν και πρόσφατα ολοκλήρωσαν τη διαδικασία παραγωγής ειδικού εκπαιδευτικού υλικού, το οποίο πλέον βρίσκεται ενταγμένο σε μια ηλεκτρονική πλατφόρμα, μαζί με μια σειρά άλλων εννοιολογικών και μεθοδολογικών εργαλείων, σχεδίων εργασίας και καλών πρακτικών. Η πρόσβαση στην πλατφόρμα, η προσπέλαση του υλικού και η αξιοποίηση των διδακτικών σεναρίων πραγματοποιείται δωρεάν για όλα τα εκπαιδευτικά ιδρύματα⁶⁰³. Στόχος της ενσωμάτωσης των ψηφιοποιημένων εμπειριών στην εκπαιδευτική διαδικασία είναι η κινητοποίηση του ενδιαφέροντος και η συμμετοχή των μαθητών, με την ταυτόχρονη προσδοκία να ασχοληθούν πιο ενεργά με την περίοδο της γερμανικής Κατοχής. Το εν λόγω ερευνητικό πρόγραμμα έχει ξεκινήσει να επεκτείνει περαιτέρω το έργο του, συμπεριλαμβάνοντας δραστηριότητες που αφορούν εκπαιδευτικά σεμινάρια, εργαστήρια για μαθητές των δύο χωρών και συνεργασίες με ελληνικά και γερμανικά σχολεία. Γενικότερα, ως επιστημονικό εγχείρημα, συμβάλλει σημαντικά προς την κατεύθυνση της ένταξης των προφορικών μαρτυριών στη μνημονική κουλτούρα των δύο

---

⁶⁰³Η εκπαιδευτική πλατφόρμα «Μνήμες από την Κατοχή στην Ελλάδα» παρουσιάστηκε επίσημα τον Δεκέμβριο του 2020 και έκτοτε οι δύο εκδοχές της (ελληνική και γερμανική) καθίστανται προσβάσιμες σε κάθε ενδιαφερόμενο μέλος ή φορέα της εκπαιδευτικής κοινότητας των δύο χωρών. Το βασικό της υλικό, αποτελούμενο από 13 προφορικές μαρτυρίες ανθρώπων που βίωσαν τη γερμανική περίοδο της Κατοχής στην Ελλάδα, συγκροτεί 6 διαφορετικά διδακτικά σενάρια με πεδίο αναφοράς τα ναζιστικά στρατόπεδα συγκέντρωσης, την παιδική ηλικία την περίοδο της Κατοχής, την καθημερινή ζωή, το Αντιστασιακό κίνημα, τη Shoah και τις θηριωδίες των Γερμανών κατακτητών εις βάρος του άμαχου πληθυσμού εν είδει αντιποίνων. Για περαιτέρω στοιχεία βλ. σχετικά την εκπαιδευτική πλατφόρμα στο <https://ekpaidevsi.occupation-memories.org/>.

λαών, διευρύνοντας με τις πρακτικές του την παραγωγή ιστορίας στο πεδίο της δημόσιας σφαίρας⁶⁰⁴.

Εικόνα 5: Η ψηφιακή εκπαιδευτική πλατφόρμα «Μνήμες από την Κατοχή στην Ελλάδα»

Πηγή: <https://ekpaidevsi.occupation-memories.org/>

Ορισμένες σημαντικές πρωτοβουλίες στο φάσμα της δημόσιας ιστορίας, με εκπαιδευτικό κυρίως χαρακτήρα και προσανατολισμό, έχει αναπτύξει και το Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα «Ιστορική Έρευνα, Διδακτική και Νέες Τεχνολογίες» του Ιόνιου πανεπιστημίου. Σε συνεργασία με την επιστημονική Ένωση «Νέα Παιδεία», διοργανώνει με επιτυχία από το 2013 τον Πανελλήνιο μαθητικό διαγωνισμό ιστορικού ντοκιμαντέρ, επιλέγοντας κάθε φορά διαφορετικές θεματικές από το πεδίο της Σύγχρονης Ελληνικής, Ευρωπαϊκής και Παγκόσμιας Ιστορίας. Το τρέχον σχολικό έτος 2020-2021 ο διαγωνισμός υλοποιείται σε συνεργασία με τον Δήμο Ψαρών, τον Όμιλο για την Ιστορική Εκπαίδευση και τα Γενικά Αρχεία του Κράτους. Σ' αυτόν μπορούν να συμμετάσχουν τόσο μαθητές της Πρωτοβάθμιας (συγκεκριμένα της ΣΤ' τάξης) αλλά και της Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, οι οποίοι φοιτούν σε σχολεία της Ελλάδας, της Κύπρου και της Ομογένειας, όσο και εκπαιδευτικοί όλων των ειδικοτήτων των δύο βαθμίδων. Στον εν εξελίξει διαγωνισμό οι θεματικές αφορούν ζητήματα και πτυχές της Ελληνικής Επανάστασης, λόγω και του τρέχοντος επετειακού έτους για τον εορτασμό των 200 ετών από την έναρξή της. Συγκεκριμένα, τα ιστορικά ντοκιμαντέρ που θα δημιουργηθούν θα έχουν ως αντικείμενό τους πρόσωπα και γεγονότα της Επανάστασης του 1821, κοινωνικές ομάδες που συνέβαλαν σ' αυτή με τη δράση τους, ιδέες και αξίες που την ενέπνευσαν, αλλά

⁶⁰⁴Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με το ερευνητικό πρόγραμμα, το οπτικοακουστικό αρχείο προφορικών μαρτυριών και τις δράσεις του βλ. στο <http://www.occupation-memories.org/index.html> . Επίσης βλ. Χρυσοστομίδου, Β. (2019). «Μνήμες από την Κατοχή στην Ελλάδα». *Η Καθημερινή*, 19/03/2019. Ανακτήθηκε στις 22-07-2019 από <https://www.kathimerini.gr/1015246/gallery/epikairothta/ellada/mnhmes-apo-thn-katohx-sthn-ellada> .

και θεσμούς που συγκροτήθηκαν στα χρόνια του αγώνα για την απελευθέρωση. Στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος τίθενται επίσης ο ρόλος των Μεγάλων Δυνάμεων και η διεθνής διάσταση της Επανάστασης, η σημασία της για το τότε, το σήμερα και το αύριο, όπως και ζητήματα που αφορούν τη διδασκαλία της στο σχολείο. Ο βασικός σκοπός του διαγωνισμού είναι η αναστοχαστική, διερευνητική και πολύπλευρη προσέγγιση του Αγώνα της εθνικής Παλιγγενεσίας, ως γεγονός με ευρωπαϊκές και παγκόσμιες διαστάσεις. Για τον σκοπό αυτό, τα ιστορικά ντοκιμαντέρ που θα δημιουργήσουν οι συμμετέχοντες, θα βασιστούν σε αρχειακό υλικό (γραπτό και οπτικοακουστικό), καθώς και σε προτεινόμενη βιβλιογραφία. Μάλιστα, κατά την τελική φάση της δημιουργίας των ιστορικών οπτικοακουστικών έργων από μέρους των διαγωνιζόμενων, προβλέπεται και επιμορφωτική δράση των διοργανωτών στην οποία οι μαθητές και οι εκπαιδευτικοί θα μπορέσουν να μνηθούν στην κινηματογραφική τέχνη και τεχνική, στοχαζόμενοι συγχρόνως γύρω από τον ρόλο και την ευρύτερη αξιοποίηση του κινηματογράφου στη διδασκαλία του ιστορικού μαθήματος. Το όλο εγχείρημα συνιστά επί της ουσίας ένα σημείο τομής μεταξύ ακαδημαϊκής, δημόσιας και σχολικής ιστορίας⁶⁰⁵.

Στην Ελλάδα, σε ακαδημαϊκό επίπεδο, η δημόσια ιστορία δεν αποτελεί προς το παρόν ευρέως διαδεδομένο και αυτόνομο μάθημα στα Προγράμματα Σπουδών των ιστορικών ή άλλων συναφών τμημάτων. Συνήθως συνιστά είτε επιμέρους υποενότητα ορισμένων προσφερόμενων ιστορικών γνωστικών αντικειμένων είτε ζήτημα προς εξέταση από μεμονωμένα ακαδημαϊκά σεμινάρια. Ενδεικτικά, αξίζει να αναφερθεί ότι κατά το ακαδημαϊκό έτος 2016-2017 ανάμεσα στις διδασκόμενες θεματικές του προπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών του Τμήματος Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου συμπεριλαμβάνεται και ένα σεμιναριακό μάθημα με τίτλο «Η δημόσια ιστορία», απευθυνόμενο κυρίως σε φοιτητές/τριες μεγαλύτερων ετών. Την ακαδημαϊκή χρονιά 2018-2019 εντοπίζεται στο Πρόγραμμα Σπουδών του Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας του Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών ένα ακόμα σχετικό μάθημα με τίτλο «Δημόσια ιστορία και ιστορική κουλτούρα», ενώ την ίδια περίοδο διδάσκεται στο πλαίσιο του μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών του Τμήματος Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας (κατεύθυνση Ιστορίας) το μεταπτυχιακό σεμινάριο «Δημόσια ιστορία, Πολιτισμική Θεωρία και Ψηφιακός Πολιτισμός». Τέλος, στα προσφερόμενα γνωστικά αντικείμενα του προπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών του ΠΤΔΕ του Πανεπιστημίου Αιγαίου για το ακαδημαϊκό έτος

---

⁶⁰⁵Για τον Πανελλήνιο μαθητικό διαγωνισμό ιστορικού ντοκιμαντέρ, βλ. περισσότερες πληροφορίες στο <https://history.ionio.gr/gr/news/15598/>.

2020-2021 συγκαταλέγεται και το μάθημα «Δημόσια ιστορία, τοπικό περιβάλλον και σχολείο», έχοντας σαφή σύνδεση με το πεδίο της Διδακτικής της Ιστορίας⁶⁰⁶, σύμφωνα με το γερμανικό πρότυπο Συνεπώς, μολονότι φαίνεται ότι η δημόσια ιστορία δεν κατέχει αυτόνομη θέση σε πολλά προπτυχιακά ή μεταπτυχιακά Προγράμματα Σπουδών στα ελληνικά πανεπιστήμια, ωστόσο πλήθος προσφερόμενων μαθημάτων πραγματεύεται τις επιμέρους πτυχές της και εκδηλώσεις της που την θεματοποιούν και την αναδεικνύουν στο παρόν, αφενός, σε συνδιαμορφωτή και επιτυχωτή⁶⁰⁷ του παρελθόντος και, αφετέρου, σε έναν φαινομενικά ισόκυρο με την πειθαρχία της Ιστορίας συντελεστή στις διαδικασίες της παραγωγής και διάχυσης της ιστορικής γνώσης και της ιστορικής κουλτούρας σε μια κοινωνία.

Μόλις το 2017 ιδρύθηκε τελικά στην Ελλάδα το πρώτο αυτοτελές Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών στη δημόσια ιστορία από το Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο. Σκοπός του εν λόγω προγράμματος είναι η μελέτη του συνόλου των τρόπων ανασυγκρότησης, διάχυσης και αποτύπωσης του παρελθόντος στη δημόσια σφαίρα διαμέσου ενός φάσματος στο οποίο συμπεριλαμβάνονται τα τελετουργικά και οι επετειακοί εορτασμοί, οι τόποι μνήμης, τα μουσεία, τα σχολεία και οι κρατικοί θεσμοί, τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, η κινηματογραφική βιομηχανία, το διαδίκτυο κ.ά. Στα επιδιωκόμενα μαθησιακά αποτελέσματα με την ολοκλήρωση του κύκλου σπουδών των σπουδαστών συγκαταλέγονται: η ικανότητα των αποφοίτων να αντιλαμβάνονται τη σημασία της δημόσιας ιστορίας και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της, η απόκτηση δεξιοτήτων εκλαΐκευσης της παραγόμενης από την

---

⁶⁰⁶Για το σεμιναριακό μάθημα του Τμήματος Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου, βλ. στο <https://myfiles.sch.gr/server/get/d94639de1d3ea42b2a2ee1199f2e32429/>, καθώς και στο <https://en.sah.aegean.gr/course/pas-059/>. Για το μάθημα «Δημόσια ιστορία και ιστορική κουλτούρα» του Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας βλ. <https://www.polhist.panteion.gr/index.php/el/proptyxiaka-mathimata/785-110503>. Για το μεταπτυχιακό σεμινάριο στη δημόσια ιστορία του Τμήματος Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του πανεπιστημίου Θεσσαλίας, βλ. σχετικά <http://www.ha.uth.gr/index.php?page=post-lessons-search.display&a=MI1812>. Για το προπτυχιακό μάθημα της δημόσιας ιστορίας στο ΠΤΔΕ του πανεπιστημίου Αιγαίου, βλ. σχετικά τον Οδηγό Σπουδών του Τμήματος για το ακαδημαϊκό έτος 2020-2021 στο http://www.pre.aegean.gr/wp-content/uploads/2020/12/%CE%923_%CE%9F%CE%94%CE%97%CE%93%CE%9F%CE%A3-%CE%A3%CE%A0%CE%9F%CE%A5%CE%94%CE%A9%CE%9D-2020-21.pdf

⁶⁰⁷Ο Αντώνης Σμυρναίος στην πρόσφατη, κατά το μάλλον και ήττον, αρνητική του τοποθέτηση σχετικά με τη δημόσια ιστορία, που περιλαμβάνεται στην επιστημονική του μονογραφία κάνει λόγο για μια σύγχρονη πανιστοριστική, επιμέρους κατακερματισμένη και πολυεπίπεδα συνδεδεμένη με τον καταναλωτισμό ιστοριογραφία, η οποία με έναν σχεδόν αναπόδραστο τρόπο επιτυγχώνει με ζήλο και σχεδόν φετιχιστικά όλο και περισσότερο το παρελθόν, παράγοντας με πολλαπλασιαστικό και βιομηχανοποιημένο τρόπο αλλεπάλληλα ιστορικά αφηγήματα και ερμηνείες. Η δημόσια ιστορία υπηρετώντας συγχρόνως τον εκδημοκρατισμό της μελέτης του παρελθόντος, την καταναλωτική εκζήτηση, αλλά και τη «βουλιμική» αναπαραγωγή ιστορικών νοημάτων και αναπαραστάσεων στη δημόσια σφαίρα, αναδεικνύεται -και στην περίπτωση του ελληνικού χώρου- σε έναν κατεξοχήν επιτυχωτή των παρελθοντικών εμπειριών και ενορχηστρωτή του παροντικού καταναλωτικού-εμπορευματικού πολυμερισμού της ιστορίας. Βλ. σχετικά Σμυρναίος, Α. (2020). *Η ιστορία ως επιτύχωση. Από μια Ιστοριογραφία βουλιμική σε μια υδροκεφαλική Διδακτική της Ιστορίας*. Αθήνα: Γρηγόρη, σσ. 40-47, 89-93.

ακαδημαϊκή ιστοριογραφία γνώσης, η διάχυση τεκμηριωμένης ιστορικής γνώσης στη δημόσια σφαίρα με πολυτροπικά μέσα και τεχνικές, η οργάνωση δράσεων ιστορικού περιεχομένου και η παράλληλη αξιοποίηση των νέων τεχνολογιών για την παραγωγή ιστορικού υλικού, η επιμέλεια ιστορικών ντοκιμαντέρ και ιστορικών σελίδων στο διαδίκτυο, η εκπόνηση εκπαιδευτικών προγραμμάτων για την επικοινωνία της ιστορικής γνώσης και σκέψης, η οργάνωση αρχειακών συλλογών και εκθέσεων σε μουσεία, η υλοποίηση ιστορικών εργαστηρίων, η απόκτηση της ικανότητας διαθεματικής προσέγγισης της ιστορίας σε σχέση με ποικίλες μορφές δημιουργικής έκφρασης (θεατρικά δρώμενα, ζωγραφική, μουσική, κόμικ κ.λπ.) και η συμβολή στην καλλιέργεια της ιστορικής συνείδησης του προσωπικού της δημόσιας διοίκησης και του ιδιωτικού τομέα μέσω σεμιναρίων που προωθούν τη διαφύλαξη των αρχειακών τους στοιχείων και την προβολή της ιστορίας τους⁶⁰⁸.

Το 2018, κατόπιν επανίδρυσης, ξεκίνησε τη λειτουργία του στο ΠΤΔΕ του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας το Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών «Επιστήμες της Αγωγής: Δημόσιες χρήσεις της Ιστορίας και της Τοπικής Ιστορίας». Ο σκοπός του συγκεκριμένου ΠΜΣ, έτσι όπως περιγραφόταν στο Φ.Ε.Κ. 2974/τ. Β/24-07-2018, ήταν η παροχή εξειδικευμένων επιστημονικών γνώσεων και δεξιοτήτων που αφορούσαν τους τρόπους κατασκευής και πρόσληψης των αφηγήσεων του παρελθόντος στη δημόσια σφαίρα, μέσω διάφορων θεσμικών χώρων και πρακτικών, όπως η εκπαίδευση, τα μουσεία, τα μνημεία, τα αρχεία, η λογοτεχνία, ο κινηματογράφος και οι Τεχνολογίες της Πληροφορίας και της Επικοινωνίας. Πρόκειται για ένα μεταπτυχιακό πρόγραμμα σπουδών, μετεξέλιξη των ΠΜΣ «Ιστορία, τοπική Ιστορία, έρευνα και διδακτική» και «Επιστήμες της Αγωγής: Θεωρητικές, ερευνητικές και διδακτικές προσεγγίσεις στην Ιστορία και στην τοπική ιστορία»⁶⁰⁹. Πρόσφατα, τον Μάιο του 2020, το συγκεκριμένο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών τροποποιήθηκε και μετονομάστηκε βάσει σχετικού ΦΕΚ (1762/ τ. Β/08-05-2020). Από το

---

⁶⁰⁸Βλ. σχετικές πληροφορίες για το Π.Μ.Σ. του ΕΑΠ με αντικείμενο τη «Δημόσιας Ιστορία» στο <https://www.eap.gr/programmata-spoudwn/di.html>.

⁶⁰⁹Το συγκεκριμένο ΠΜΣ του ΠΤΔΕ του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας ανέστειλε με πρόσφατη απόφαση στις 09-07-2019 τη λειτουργία του για το ακαδημαϊκό έτος 2019-2020. Βλ. σχετικές πληροφορίες στο http://history.eled.uowm.gr/?page_id=228 και στα ΦΕΚ 2087/τ. Β/31-07-2014, 1116/τ. Β/20-04-2016, 896/τ. Β/1-4-2016 και 2974/τ. Β/24-7-2018. Στη στοχοθεσία του ΠΜΣ «Επιστήμες της Αγωγής: Δημόσιες χρήσεις της Ιστορίας και της Τοπικής Ιστορίας» περιλαμβάνονται: η παροχή εξειδικευμένων γνώσεων αναφορικά με τις επιστημολογικές εξελίξεις στο πεδίο της ιστορικής επιστήμης, η συνθετική προσέγγιση της σημασίας, των σκοπών και των στόχων της ιστορίας, της τοπικής ιστορίας και της δημόσιας ιστορίας, η παροχή κατάρτισης υψηλού επιπέδου για την ακαδημαϊκή και δημόσια προσέγγιση των ιστορικών γεγονότων, η απόκτηση της ικανότητας ανάλυσης κρίσιμων ιστορικών ζητημάτων και η κριτική προσέγγιση των αντιπαραθέσεων για τα σχολικά εγχειρίδια Ιστορίας, η παροχή κατάρτισης αναφορικά με τις πολιτικές της μνήμης και τη διδακτική των τραυματικών ιστορικών γεγονότων, η απόκτηση δεξιοτήτων για απασχόληση των πτυχιούχων σε τοπικά ή Γενικά αρχεία, βιβλιοθήκες και ιστορικά ή πολιτιστικά ερευνητικά κέντρα, καθώς και η ανάπτυξη ερευνητικών και κριτικών δεξιοτήτων που απαιτούνται για σπουδές διδακτορικού επιπέδου.

ακαδημαϊκό έτος 2020-2021 ξεκίνησε η λειτουργία του υπό τον νέο τίτλο ««Επιστήμες της Αγωγής: Ζητήματα Ιστορίας, Ιστορικής Εκπαίδευσης και Εκπαιδευτικής Πολιτικής»⁶¹⁰.

Την τελευταία τριετία έχει οργανωθεί σειρά σεμιναρίων, ημερίδων και εκδηλώσεων από ακαδημαϊκά ιδρύματα, οργανώσεις και δίκτυα μελών της κοινότητας των ιστορικών, τα οποία είτε αφορούν άμεσα τη δημόσια ιστορία είτε κάποια από τα υποπεδία της. Αντίστοιχη κινητικότητα παρατηρείται και στη δημοσίευση επιστημονικών άρθρων, διπλωματικών μεταπτυχιακών εργασιών ή άρθρων ακαδημαϊκών ιστορικών στον Τύπο (έντυπο και ηλεκτρονικό). Κάτι αντίστοιχο όμως δεν φαίνεται να ισχύει για τις μελέτες που έχουν εκπονηθεί σε διδακτορικό επίπεδο, αφού όσες με τον έναν ή τον άλλο τρόπο συνδέονται με τη δημόσια ιστορία εξακολουθούν να είναι εξαιρετικά λιγιστές. Ανάλογη εικόνα με εκείνη των διδακτορικών διατριβών εμφανίζει και η βιβλιογραφική παραγωγή. Ωστόσο, το χρονικό διάστημα 2018-2020 εντοπίζονται τέσσερις (έμμεσα ή άμεσα) συναφείς προς τη δημόσια ιστορία μονογραφίες, ένδειξη ότι το πεδίο αρχίζει να απασχολεί όλο και πιο ενεργά τους επαγγελματίες του κλάδου. Η πρώτη μελέτη εκδόθηκε το 2018 από τη Ζέτα Παπανδρέου υπό τον τίτλο *Τραυματική μνήμη και δημόσια ιστορία: Δίστομο 1944-2018*⁶¹¹. Το 2019 η Ξένια Ελευθερίου κυκλοφόρησε το πόνημά της με τίτλο *Η δημόσια ιστορία ως συγκρουσιακό θέμα: Το Ολοκαύτωμα των Ελλήνων Εβραίων στο διαδίκτυο*⁶¹². Το 2020 ακολούθησαν δύο ακόμα βιβλία, το ένα με απόλυτη συνάφεια ως προς πεδίο της δημόσιας ιστορίας και το άλλο με έμμεση ή καλύτερα υπόρρητη. Με διαφορά λίγων μόνο μηνών κυκλοφόρησε πρώτα η μελέτη του Χάρη Εξερτζόγλου τιτλοφορούμενη ως *Δημόσια ιστορία: Μια εισαγωγή*⁶¹³. Μετά τον συλλογικό τόμο *Η δημόσια ιστορία στην Ελλάδα: Χρήσεις και καταχρήσεις της ιστορίας*, το πόνημα του Εξερτζόγλου συνιστά ίσως στον ελληνικό χώρο την πρώτη εξειδικευμένη και ξεκάθαρα προσανατολισμένη μονογραφία στη δημόσια ιστορία. Η δεύτερη μελέτη φέροντας τον τίτλο *Φουστανέλες και χλαμύδες: Ιστορική μνήμη και εθνική ταυτότητα 1821-1930*,

---

⁶¹⁰Αντικείμενο του τροποποιημένου ΠΜΣ του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας αποτελεί η εξειδίκευση των φοιτητών/τριών σε ζητήματα έρευνας και διδακτικής μεθοδολογίας, που αφορούν κυρίως τη Νεότερη Ιστορία και την Τοπική Ιστορία. Η φοίτηση διαρκεί 3 ακαδημαϊκά εξάμηνα, με το τελευταίο εξ αυτών να διατίθεται για τη συγγραφή της μεταπτυχιακής διπλωματικής εργασίας. Στο Β' εξάμηνο σπουδών, όσοι/όσες παρακολουθούν το ΠΜΣ καλούνται να επιλέξουν μεταξύ των εξής δύο κατευθύνσεων ειδίκευσης: «Ιστορική Εκπαίδευση και Διδακτική της Ιστορίας» ή «Ιστορία, Εκπαιδευτική Πολιτική και Ιστορία της Εκπαίδευσης». Ως βασικοί στόχοι του Προγράμματος ορίζονται η προαγωγή της επιστημονικής γνώσης και έρευνας στα αντικείμενα της Νεότερης Ιστορίας και της Τοπικής Ιστορίας, καθώς και η συμπόρευση με τις διεθνείς ερευνητικές εξελίξεις τόσο στα προαναφερόμενα πεδία όσο σε εκείνο των επιστημών της Αγωγής. Βλ. σχετικά το ΦΕΚ τροποποίησης του ΠΜΣ στο <http://history.eled.uowm.gr/wp-content/uploads/2020/05/%CE%A6%CE%95%CE%9A-%CE%92-1762-8-5-2020.pdf> και περαιτέρω πληροφορίες στον ιστότοπο <http://history.eled.uowm.gr/>.

⁶¹¹Παπανδρέου, Ζ. (2018). *Τραυματική μνήμη και δημόσια ιστορία: Δίστομο 1944-2018*. Αθήνα: Ταξιδευτής.

⁶¹²Ελευθερίου, Ξ. (2019). *Η δημόσια ιστορία ως συγκρουσιακό θέμα: Το Ολοκαύτωμα των Ελλήνων Εβραίων στο διαδίκτυο*. Αθήνα: Ταξιδευτής.

⁶¹³Εξερτζόγλου, Χ. (2020), *ό.π.*

δημοσιεύτηκε τον Οκτώβρη της ίδιας χρονιάς από τη Χριστίνα Κουλούρη⁶¹⁴. Η συγγραφέας μάλιστα στο εισαγωγικό της κείμενο παραδέχεται πως μολονότι η επιστημονική της εργασία εντάσσεται στο πεδίο της δημόσιας ιστορίας, ωστόσο δεν επέλεξε τον όρο αυτό στο πόνημά της, καθώς ναι μεν τον θεωρεί κατάλληλο για να αναλύσει κάποιος φαινόμενα του 21ου αι., αλλά όχι και πρόσφορο για την περιγραφή φαινομένων του 19ου και του πρώιμου 20ού αι.

Συμπερασματικά, η δημόσια ιστορία φαίνεται να αρχίζει να απασχολεί πολύ περισσότερο απ' ό,τι παλαιότερα την ακαδημαϊκή κοινότητα των ιστορικών στην Ελλάδα. Όλο και συχνότερα οι τελευταίοι την εντάσσουν στο ερευνητικό τους μικροσκόπιο αλλά και στο οπλοστάσιο των πρακτικών τους για τη διάχυση της ιστορικής γνώσης που παράγουν σε ένα μεγαλύτερο κοινό. Θα μπορούσε να κάνει κανείς λόγο, επομένως, για μια σημαντική ένδειξη μεταστροφής του τρόπου με τον οποίο πια αντιμετωπίζει η επιστήμη της Ιστοριογραφίας την εκλαϊκευμένη αδερφή της.

3.4.2. Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας και δημόσια ιστορία: Ενδεικτικές περιπτώσεις

Τις τελευταίες δεκαετίες στην Ελλάδα και σε παγκόσμιο επίπεδο έχει αυξηθεί δραματικά ο ενθουσιασμός του κοινού και η ανταπόκρισή του απέναντι σε ό,τι αφορά το ιστορικό παρελθόν. Προς αυτή την κατεύθυνση έχουν συμβάλει καθοριστικά τα ΜΜΕ, αξιοποιώντας πλήθος παραδοσιακών αλλά και πρωτοποριακών τεχνολογικών εργαλείων, τα οποία εμπλουτίζουν και ως έναν βαθμό μεταβάλλουν τους τρόπους παραγωγής, διάχυσης και πρόσκτησης της ιστορικής γνώσης, γεφυρώνοντας συγχρόνως το προϋπάρχον χάσμα μεταξύ της απόμακρης επιστήμης της ιστοριογραφίας και του εξωακαδημαϊκού συνόλου της κοινωνίας. Η σχέση μεταξύ της ιστορίας και των ΜΜΕ θα μπορούσε να χαρακτηριστεί γενικότερα ως πολύπλοκη αλλά και επωφελής. Χάριν του έντυπου και ηλεκτρονικού Τύπου, του διαδικτύου, του κινηματογράφου, του ραδιοφώνου και της τηλεόρασης, η ιστορία βιώνεται στη δημόσια σφαίρα πολλαπλασιαστικά, εξασφαλίζοντας διαμέσου της συγκέντρωσης του ενδιαφέροντος της κοινής γνώμης την επιβίωσή της στην πρακτική ζωή. Απ' την άλλη, όμως, και για τη βιομηχανία των οπτικοακουστικών και ψηφιακών Μέσων, το ιστορικό παρελθόν συνιστά ένα πεδίο άντλησης πρώτων υλών για την κατασκευή των δικών της διαμεσολαβημένων ιστοριών που δίκην καταναλωτικού και ενίοτε ψυχαγωγικού προϊόντος κατακλύζουν τη δημόσια ζωή, φωτίζοντας άγνωστες πτυχές του χθες και προκαλώντας ενίοτε

---

⁶¹⁴Κουλούρη, Χ. (2020), *ό.π.*

τον «ιστορικό σκανδαλισμό»⁶¹⁵ του αναγνωστικού ή του φιλοθεάμονος κοινού. Στη σημερινή συγκυρία, η κατανάλωση ιστορικών πληροφοριών φαίνεται να έχει καταστεί η εμπροσθοφυλακή της ιστορίας, ενώ η ιστορία εδώ και μερικές δεκαετίες έχει, κατά τη γνώμη αρκετών, καταστεί παίγνιο της πολιτιστικής κατανάλωσης και του ιστορικού τουρισμού⁶¹⁶.

Στον χώρο της παραγωγής εντύπων, ένα από τα παλαιότερα παραδείγματα συνεισφοράς στην ιστορία στον δημόσιο χώρο, αποτελεί το μηνιαίο περιοδικό ιστορικού ενδιαφέροντος *Ιστορία Εικονογραφημένη*. Το πρώτο τεύχος του τέθηκε στη διάθεση του αναγνωστικού κοινού τον Ιούλιο του 1968, ακολουθώντας τα πρότυπα άλλων αντίστοιχων διεθνών περιοδικών ιστορικού περιεχομένου της εποχής. Ο κυριότερος λόγος που οδήγησε στη δημιουργία του, σύμφωνα και με το εισαγωγικό σημείωμα της παρθενικής του έκδοσης, ήταν το διαπιστωμένο αυξημένο ενδιαφέρον ενός σημαντικού σε μέγεθος και ποικίλου ηλικιακά τμήματος της ελληνικής κοινωνίας απέναντι στην ιστορία. Το ενδιαφέρον αυτό αποτυπωνόταν, όπως χαρακτηριστικά επισημαίνεται, στην καταγεγραμμένη τάση αμφοτέρων των φύλων αλλά και των παιδιών να εστιάζουν πρωτίστως την προσοχή τους σε στήλες των εφημερίδων ή των περιοδικών της εποχής που πραγματεύονταν ιστορικά ζητήματα. Μεταξύ της ύλης του περιοδικού είχαν καθιερωθεί εξαρχής ως τμήμα της και οι αποκαλούμενες «σελίδες διαλόγου», μια ομολογουμένως πρωτοποριακή για τα ελληνικά δεδομένα καινοτομία του έντυπου τύπου της εποχής. Αυτές αφορούσαν μια μόνιμη, ανοιχτή στον διάλογο και την αλληλεπίδραση με το αναγνωστικό ακροατήριο στήλη, η οποία φιλοξενούσε στο περιεχόμενό της απόψεις αναγνωστών για διάφορα ιστορικά ζητήματα, όπως επίσης και απαντήσεις της συντακτικής ομάδας πάνω σε ερωτήματα που έθεταν οι λάτρεις του περιοδικού. Ως προς τη θεματολογία του εντύπου, αυτή επικεντρωνόταν στην ανάδειξη ιστορικών θεμάτων από την ελληνική και τη διεθνή ιστορική σκηνή όλου σχεδόν του φάσματος των ιστορικών περιόδων⁶¹⁷. Το περιοδικό, ακόμα και σήμερα, έχοντας στις τάξεις του μια συντακτική ομάδα αποτελούμενη από αρκετούς ακαδημαϊκούς ιστορικούς, καθώς και αρκετούς επιστήμονες ως συνεργάτες-συγγραφείς, εξακολουθεί να εκδίδεται μηνιαίως με επιτυχία. Τα ενδιαφέροντα ιστορικά άρθρα και οι μελέτες που περιλαμβάνει, αφορούν κυρίως την ελληνική και την παγκόσμια ιστορία της νεότερης και σύγχρονης περιόδου, ενώ εστιάζουν παράλληλα σε καινούργια πεδία ιστορικού ενδιαφέροντος και άγνωστες πτυχές των ιστορικών γεγονότων, φέρνοντάς τες στο φως με τη συνδρομή σχετικών ιστορικών τεκμηρίων.

---

⁶¹⁵ Δορδανάς, Σ. (2015), *ό.π.*, σ. 108.

⁶¹⁶ Σμυρναίος, Α. (2020), *ό.π.*, σ. 40.

⁶¹⁷ Βλ. ενδεικτικά το πρώτο τεύχος του περιοδικού *Ιστορία Εικονογραφημένη* και τη θεματολογία του στο <http://istoria.gr/pliri-teyxi/digital-001-full/>.

Στο φάσμα των εντύπων που συνυφαίνονται με την ιστορία στη δημόσια σφαίρα, εντάσσονται και ορισμένες εκδόσεις ιστορικών περιοδικών ή μικρής έκτασης βιβλίων από τον ημερήσιο ή εβδομαδιαίο τύπο. Ανάμεσα σ' αυτές διακρίνει κανείς την αξιόλογη και επί σειρά ετών παραγωγή του ένθετου περιοδικού «Ε-Ιστορικά» στην εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, που πρωτοκυκλοφόρησε τον Οκτώβρη του 1999. Μέσα στα 8 περίπου έτη έκδοσής του⁶¹⁸, οι σελίδες του φιλοξένησαν άρθρα αρκετών καταξιωμένων ιστορικών, πανεπιστημιακών και ειδικών επιστημόνων που προσέδωσαν στον ημερήσιο τύπο μια πιο οργανωμένη ιστορική ματιά. Αναδεικνύοντας θέματα από την ελληνική και την παγκόσμια ιστορία και στοχεύοντας, σύμφωνα και με τα όσα αναφέρονται στην εναρκτήρια έκδοση του περιοδικού, στη γνώση και στην ψυχαγωγία, άφησαν το δικό τους αποτύπωμα στην ιστορική ενημέρωση του δημόσιου χώρου, επιτελώντας ως χρήσιμο και με διττή λειτουργία ιστορικό «εργαλείο» τον ρόλο τους στην ιστορική παιδεία και στην καλλιέργεια της ιστορικής κουλτούρας του μη ακαδημαϊκού και φιλόστορος αναγνωστικού κοινού. Ανάλογες αξιοσημείωτες προσπάθειες, όπως αυτή των «Ε-Ιστορικών», έγιναν και από άλλα έντυπα του ημερήσιου τύπου τη δεκαετία του 2000 αλλά και τα τελευταία έτη, λαμβάνοντας τη μορφή είτε ένθετων εκδόσεων είτε αυτοτελών ιστορικών σειρών είτε ακόμα και συλλογών ιστορικών τόμων με εγνωσμένη αξία⁶¹⁹.

Στο ελληνικό τηλεοπτικό τοπίο, από τις πλέον δημοφιλείς εκπομπές ιστορικού περιεχομένου εδώ και 15 περίπου έτη είναι η «Μηχανή του Χρόνου». Ανατρέχοντας στο παρελθόν, η δημοσιογραφική έρευνα από κοινού με την ιστορική αναδεικνύουν κοινωνικά ζητήματα και άγνωστες ή αμφιλεγόμενες όψεις των ιστορικών γεγονότων που επηρέασαν και διαμόρφωσαν την ελληνική κοινωνία σε τοπικό και εθνικό επίπεδο, ενώ παράλληλα συγκροτούν και επετειακά αφιερώματα για γεγονότα-σταθμούς της ελληνικής ιστορίας. Η εκπομπή, βασιζόμενη κατά πολύ σε μελέτες ιστορικών και άλλων επιστημόνων του ακαδημαϊκού χώρου, καθώς και σε μαρτυρίες ή μνήμες πρωταγωνιστών ορισμένων γεγονότων, προσφέρει στο τηλεοπτικό κοινό μια αξιόλογη ψυχαγωγική και ιστορική κατάδυση στο απώτερο και πρόσφατο παρελθόν, συνεισφέροντας με το κατάλληλο οπτικοακουστικό υλικό προς την κατεύθυνση της θεματικής διεύρυνσης της δημόσιας ιστορίας στην Ελλάδα. Το σύνολο των ιστορικών προσεγγίσεων της τηλεοπτικής εκπομπής πλαισιώνουν από το 2014

---

⁶¹⁸Τα «Ε-Ιστορικά», εμβληματικό ένθετο περιοδικό της εφημερίδας *Ελευθεροτυπία*, διέκοψε την κυκλοφορία του τελικώς το 2007 και έκτοτε δεν έχει επανεκδοθεί.

⁶¹⁹Στις προσπάθειες αυτές αξίζει να αναφερθούν ενδεικτικά η αξιόλογη σειρά βιβλίων της εφημερίδας *Το Βήμα* με τίτλο «Ο Εμφύλιος σε Α' ενικό», η οποία περιλάμβανε μαρτυρίες «ανώνυμων» πρωταγωνιστών του ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου, καθώς και το έντυπο «Ιστορία Σήμερα» από την εφημερίδα *Έθνος*. Από το 2018 έως και την 9η Αυγούστου του 2020 (οπότε και διεκόπη η κυκλοφορία της εφημερίδας), την κυριακάτικη έκδοση την ίδιας εφημερίδας συνόδευε ως ένθετο το μεταφρασμένο στα ελληνικά αναγνωρισμένο βρετανικό περιοδικό «All About History», με ύλη βασισμένη σε εικόνες και κείμενα που αφορούσαν τόσο την ελληνική όσο και την παγκόσμια ιστορία.

ένας ομώνυμος ιστότοπος και σελίδες στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης για αλληλεπίδραση και διάλογο με το κοινό⁶²⁰.

Πέραν αυτού, στις τηλεοπτικές παραγωγές που διαδραμάτισαν κάποιο ρόλο στην εγχώρια δημόσια ιστορία, αξίζει να προστεθεί και η σειρά ντοκιμαντέρ «Μεγάλοι Έλληνες», σύμφωνα με τα πρότυπα της βρετανικής εκπομπής «100 Greatest Britons» του BBC. Η ελληνική εκδοχή της που προβλήθηκε το 2009 έθεσε ως στόχο αρχικά την ανάδειξη των εκατό δημοφιλέστερων προσωπικοτήτων της ελληνικής ιστορίας με την ιδιοτυπία της να έγκειται στη συνδρομή του κοινού, το οποίο σε πρώτη φάση εξέφρασε διαμέσου σχετικής ψηφοφορίας διάρκειας ενός μηνός την άποψή του. Μετά την ψηφοφορία των τηλεθεατών που ανέδειξε τα εκατό σημαντικότερα πρόσωπα της ελληνικής ιστορίας απ' όλο το φάσμα των εποχών και των δραστηριοτήτων, ακολούθησε σε δεύτερη φάση η οργάνωση δύο τηλεοπτικών εκπομπών στις οποίες συμμετείχαν δημοσιογράφοι και ειδικοί επιστήμονες. Στις εκπομπές αυτές, αφού πραγματοποιήθηκε αρχικά μια σύντομη εξιστόρηση της βιογραφίας και της δράσης καθενός εκ των εκατό ιστορικών προσώπων, στη συνέχεια τέθηκαν εκ νέου προς ψήφιση από το κοινό οι δέκα επικρατέστερες προσωπικότητες. Βάσει των αποτελεσμάτων της ψηφοφορίας αυτής, συγκροτήθηκε η τελική κατάταξη των προσωπικοτήτων. Σε τρίτη φάση, για καθένα πρόσωπο οργανώθηκε από μια εκπομπή, αφιερωμένη σε πτυχές της ζωής και του έργου του, ενώ από τη συζήτηση που ακολούθησε μεταξύ δημοσιογράφων, εκπροσώπων του πνεύματος και της τέχνης αλλά και μιας 25μελούς επιτροπής κριτών, αναδείχθηκε τελικά η σημαντικότερη προσωπικότητα όλων των εποχών στην Ελλάδα⁶²¹.

Στα τηλεοπτικά ιστορικά εγχειρήματα των τελευταίων ετών συγκαταλέγεται και η αμφιλεγόμενη σειρά ντοκιμαντέρ που προβλήθηκε από τον τηλεοπτικό σταθμό ΣΚΑΪ το 2011, τιτλοφορούμενη ως «1821, η γέννηση ενός έθνους». Με αναφορές στην καθημερινή ζωή, τον ένοπλο αγώνα των Ελλήνων και τις εμφύλιες διαμάχες κατά την περίοδο της Επανάστασης του

---

⁶²⁰Η «Μηχανή του χρόνου» φιλοξενεί αρχείο των τηλεοπτικών της εκπομπών αλλά και διάφορα άρθρα ιστορικού ενδιαφέροντος στον ιστότοπο <https://www.mixanitouxronou.gr/>, καθώς επίσης και στη διαδραστική με το κοινό σελίδα που διατηρεί στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης <https://www.facebook.com/mixanitouxronou/>, την οποία εμπλουτίζει σε ημερήσια βάση με νέα ιστορική θεματολογία, βασισμένη συχνά στην επικαιρότητα και στα ενδιαφέροντα του κοινού.

⁶²¹Κορυφαία προσωπικότητα της ελληνικής ιστορίας αναδείχθηκε από την τηλεοπτική εκπομπή ο Μέγας Αλέξανδρος, με τον ιατρό Γεώργιο Παπανικολάου, τον Θεόδωρο Κολοκοτρώνη, τον Κωνσταντίνο Καραμανλή, τον αρχαίο φιλόσοφο Σωκράτη, τον Αριστοτέλη, τον Ελευθέριο Βενιζέλο, τον Ιωάννη Καποδίστρια, τον Πλάτωνα και τον Περικλή να ακολουθούν κατά σειρά σπουδαιότητας. Η συμμετοχή του τηλεοπτικού κοινού στις διαδικασίες ανάδειξης των σημαντικότερων προσωπικοτήτων της χώρας, αν και αποτέλεσε μια κατάταξη διαδικασία, σύμφωνα με την κριτική που ασκήθηκε στο τηλεοπτικό εγχείρημα, δεν εξασφάλισε μια κατάταξη επιλογών βάσει αντικειμενικών κριτηρίων. Επιπλέον, ο μη διαχωρισμός των προσώπων με βάση την εποχή ή το πεδίο δράσης τους, δημιούργησε ένα επιπλέον πρόβλημα ως προς την αξιοπιστία των επιλογών. Βλ. σχετικά την ενδιαφέρουσα κριτική του Κ.Ι. Δεσποτόπουλου με τίτλο «Οι μεγάλοι Έλληνες: μια αποτίμηση» στην εφημερίδα *Καθημερινή*, 24/05/2009. Διαθέσιμο στο <https://www.kathimerini.gr/opinion/714660/oi-megaloi-ellines-mia-apotimisi/>

1821, το ντοκιμαντέρ στην ολότητά του επιχειρήσει με τη συμβολή καταξιωμένων Ελλήνων και ξένων ιστορικών του ακαδημαϊκού χώρου να αναδείξει, βάσει ιστορικών τεκμηρίων, αδιερεύνητες ή αποσιωπημένες όψεις των γεγονότων, επανεξετάζοντας συγχρόνως με ψύχραιμη και επιστημονική ματιά εθνικούς μύθους και παγιωμένες αλήθειες γύρω από την πορεία προς την απελευθέρωση. Παρέχοντας στους θεατές τη δυνατότητα υιοθέτησης μιας περισσότερο κριτικής οπτικής απέναντι στα γεγονότα της συγκεκριμένης χρονικής περιόδου και απογυμνώνοντας ορισμένες σχεδόν ιεροποιημένες ιστορικές βεβαιότητες από το υφιστάμενο μυθολογικό τους περιτύλιγμα, η σειρά επιδίωξε την περαιτέρω εμβάθυνση και συνειδητοποίηση από την κοινή γνώμη της σημασίας της Επανάστασης του 1821 στη σημερινή πραγματικότητα. Ωστόσο, η ιστορική προσέγγιση του ντοκιμαντέρ κρίθηκε από ορισμένους πολιτικούς φορείς και κύκλους κοινωνικών ομάδων ως απόπειρα σκόπιμης αναθεώρησης και διαστρέβλωσης του περιεχομένου της ιστορίας, ξεσηκώνοντας θύελλα αντιδράσεων που συνοδεύτηκε από ψηφίσματα διαμαρτυρίας, επερωτήσεις στο ελληνικό Κοινοβούλιο και άρθρα στον Τύπο⁶²².

Σε κινηματογραφικό επίπεδο, έχουν παραχθεί τις τελευταίες δεκαετίες στην Ελλάδα αρκετές κινηματογραφικές ταινίες τεκμηρίωσης ή μυθοπλασίας⁶²³, αλλά και ιστορικά

---

⁶²²Για τη σειρά ντοκιμαντέρ «1821, η γέννηση ενός έθνους», βλ. σχετικά το αρχείο των τηλεοπτικών προγραμμάτων του σταθμού ΣΚΑΪ στο <http://www.skaitv.gr/show/psuchagogia/1821/archeio>. Οι θετικές ή αρνητικές αντιδράσεις απέναντι στην εν λόγω ιστορική σειρά προσέλαβαν μορφή συμβολικών ιστορικών πολέμων στη δημόσια σφαίρα, ενώ τις συναντά κανείς στον Τύπο της συγκεκριμένης περιόδου και στα ηλεκτρονικά μέσα ενημέρωσης. Βλ. για παράδειγμα τη δημοσίευση με τίτλο «Για το 1821 και τη σειρά του ΣΚΑΪ» του ιστορικού Βλάση Αιγυζιδη στο προσωπικό του ιστολόγιο <https://kars1918.wordpress.com/2011/02/10/sky-1821/>, την κριτική που ασκήθηκε στο ντοκιμαντέρ με το άρθρο «Η Επανάσταση του 1821 και ο ΣΚΑΪ TV. Η αστική ιστοριογραφία δεν μπορεί να είναι επιστημονική» από την εφημερίδα *Ριζοσπάστης* στο <https://www.rizospastis.gr/story.do?id=6157921>, το άρθρο «ΣΚΑΪ 1821 και αριστερή κριτική» από το *Αρχειό Ενθεμάτων* της εφημερίδας *Αυγή* στο <https://enthemata.wordpress.com/2011/04/03/albani/>, τα δημοσιευμένα σχετικά με το θέμα άρθρα του ιστοτόπου *Αντίβαρο* στο <http://www.antibaro.gr/tag/skai-1821>, το άρθρο με τίτλο «1821, ΣΚΑΪ, αλήθεια. Είναι ο καιρός ώριμος;» στο ηλεκτρονικό περιοδικό *Αντίφωνο*, διαθέσιμο στο <https://bit.ly/32tBH2W> καθώς και πληθώρα άλλων δημοσιευμάτων.

⁶²³Στο πλαίσιο ανασύστασης του παρελθόντος και της συγκρότησης αφηγημάτων που εμπλουτίζουν ή αναθεωρούν υφιστάμενες ιστορικές γνώσεις, ο κινηματογράφος διεκδικεί το δικό του μερίδιο επιχειρώντας διαμέσου της οπτικοποίησης να αναπαραστήσει ή να φωτίσει άγνωστες πτυχές του χθες. Η μεταφορά όμως της ιστορικής πραγματικότητας σε φιλμ μπορεί να είναι απατηλή, διφορούμενη και ανεξέλεγκτη, ενώ παράλληλα επιδέχεται πολλαπλές ερμηνείες, όπως σημειώνει ο Γάλλος ιστορικός Μαρκ Φερρό. Για τον Φερρό όλες οι ταινίες είναι τρόπον τινά προπαγανδιστικές, άλλες έμμεσα και άλλες άμεσα. Ο κινηματογράφος, ως μέσο διαμόρφωσης της ιστορικής συνείδησης και της συλλογικής μνήμης, σε καμία περίπτωση δεν αποτελεί κάτι ουδέτερο και ιστορικά «αθώο». Η προπαγανδιστική του φύση και η χρήση του για την εγχάραξη ιδεολογιών κατά καιρούς (βλέπε χαρακτηριστικά το παράδειγμα της ναζιστικής Γερμανίας αλλά και της Σοβιετικής Ένωσης) δημιουργεί αμφιθυμία. Η λαϊκή του απήχηση, ο ψυχαγωγικός του χαρακτήρας και η δύναμη της εικόνας να παρουσιάζει τα ιστορικά γεγονότα με έναν υπεραπλουστευτικό αλλά άμεσο τρόπο, μακριά από τις σκοτεινές αίθουσες των ιστορικών αρχείων και τις πειθαρχίες που επιτάσσει η ιστορική έρευνα, δημιουργεί στο κοινό έλξη. Εξάλλου, τα ίδια τα κινηματογραφικά φιλμ πολλές φορές συνηγορούν στην απομάγευση του παρελθόντος, συμβάλλοντας στη συγκρότηση μιας αντι-ιστορίας, μιας ανεπίσημης, εναλλακτικής και συχνά αντίθετης προσέγγισης σε σχέση με την επίσημη θεσμοθετημένη ιστορία που προβάλλεται και συγκροτείται από τους ιστορικούς και την εξουσία. Η κινηματογραφική ταινία συνεπώς ως προϊόν μυθοπλασίας ή αμάλγαμα ιστορικών και φανταστικών στοιχείων αναδεικνύεται σε δημιουργό της ιστορίας, εφόσον συμμετέχει ενεργά στη διαμόρφωση συνειδήσεων. Ο

ντοκιμαντέρ με αναφορές σε σημαντικές περιόδους και πτυχές γεγονότων της νεότερης και κυρίως της σύγχρονης ελληνικής ιστορίας, όπως π.χ. ο εθνικοαπελευθερωτικός αγώνας των Ελλήνων του 1821, η Μικρασιατική Καταστροφή, η Κατοχή, τα Δεκεμβριανά, ο Εμφύλιος πόλεμος και η περίοδος της επταετίας .

Μια από τις πιο ενδιαφέρουσες κινηματογραφικές παραγωγές των τελευταίων ετών συνιστά το ιστορικό ντοκιμαντέρ της Ομάδας Συλλογικής Μνήμης με τίτλο «Οι Παρτιζάνοι των Αθηνών» (2018), το οποίο προβλήθηκε για πρώτη φορά στο 20ό Φεστιβάλ Ντοκιμαντέρ της Θεσσαλονίκης, αποσπώντας εγκωμιαστικά σχόλια από το κοινό. Πρόκειται για ένα πολιτικό ντοκιμαντέρ που εξετάζει την ταραγμένη περίοδο της δεκαετίας του 1940 στην Αθήνα, επικεντρώνοντας στις μνήμες που αφορούν την περίοδο της γερμανικής Κατοχής και έως την απελευθέρωση της πόλης. Βασισμένο σε σπάνιο αρχειακό υλικό αλλά και σε μαρτυρίες 14 αγωνιστών, οι οποίοι έδρασαν ως μέλη των αντιστασιακών ομάδων της Εθνικής Αλληλεγγύης, του ΕΑΜ (Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο), του ΕΛΑΣ (Ελληνικός Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός), της ΕΠΙΟΝ (Ενιαία Πανελλαδική Οργάνωση Νέων) και της ΟΠΛΑ (Οργάνωση Προστασίας Λαϊκών Αγωνιστών), το ντοκιμαντέρ εξιστορεί διαπλέκοντας εικόνες του χθες και του σήμερα πτυχές της Εθνικής Αντίστασης μέσα από τα μάτια απλών ανθρώπων της εποχής. Η Ομάδα Συλλογικής Μνήμης και ο σκηνοθέτης Γιάννης Ξύδας, βασιζόμενοι στη λογική του προηγούμενου κινηματογραφικού τους εγχειρήματος, αναμένεται να ολοκληρώσουν το προσεχές χρονικό διάστημα την παραγωγή του νέου τους ιστορικού ντοκιμαντέρ μεγάλου μήκους «Καινούργιος ουρανό», το οποίο εξετάζει μέσα από την οπτική 15 προφορικών μαρτυριών μαχητριών του ΔΣΕ (Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας) τα τραυματικά γεγονότα της εμφυλιακής περιόδου 1945-1949⁶²⁴.

σκηνοθέτης και ο σεναριογράφος, σε αντίθεση με τους ιστορικούς, συχνά επιλέγουν τα ιστορικά γεγονότα και τα στοιχεία που θα παρουσιάσουν χωρίς να κρίνεται απαραίτητη από πλευράς τους η τεκμηρίωση των επιλογών τους, μιας και ο πρωταρχικός τους στόχος είναι η απόλαυση και η αποδοχή από μέρους του κοινού. Ακόμα και αυτή όμως η προσέγγιση του παρελθόντος από μέρους του κινηματογράφου έχει αξία και ενδιαφέρον, καθώς πολλές φορές η «ανάποδη» ανάγνωση της ιστορίας που αντιστρατεύεται την επίσημη εκδοχή της δυνητικά μπορεί να οδηγήσει πιο κοντά στην αλήθεια ή να φωτίσει ορισμένες πτυχές της. Ο κινηματογράφος είναι ένας κιβδηλοποιός γιατί εμπεριέχει την αληθοφάνεια, ενώ μπορεί συγχρόνως να παρουσιάζει τα γεγονότα με έναν αντισυμβατικό τρόπο. Ας μην ξεχνάμε όμως πως πρόκειται για μια μορφή τέχνης η οποία αποτυπώνει την κουλτούρα του δημιουργού αλλά και την κυρίαρχη ή μη κυρίαρχη ιδεολογία της εκάστοτε εποχής αποτελώντας ντοκουμέντο της. Ακόμα και ο σπουδαίος Ζαν Λυκ Γκοντάρ αναρωτιέται αν τελικά έχει επινοηθεί με σκοπό την παραποίηση της πραγματικότητας στην αντίληψη των μαζών. Όμως, όπως ο κινηματογράφος δεν είναι αθώος, έτσι δεν είναι αθώος και ο θεατής, αφού πλέον εμφανίζει δεξιοότητες οπτικής εγγραμματοσύνης που του επιτρέπει να αξιολογεί και να διαχωρίζει τις «ιστορίες» του κινηματογράφου από την ιστορία. Βλ. Αποστολόπουλος, Ν. (2015). Από την ιστορία στις κινηματογραφικές ιστορίες. *Protagon*, 03/06/2015. Διαθέσιμο στο <https://www.protagon.gr/anagnwstes/apo-tin-istoria-stis-kinimatografikes-istories-41291000000> . Βλ. επίσης Φερρό, Μ. (2002). *Κινηματογράφος και ιστορία* (μτφρ. Π. Μαρκέτου). Αθήνα: Μεταίχμιο, σ. 13, 20-21, 44-45.

⁶²⁴Την Ομάδα Συλλογικής Μνήμης συγκροτεί ένα μη σταθερό, ως προς τη σύνθεσή του, σύνολο επαγγελματιών και ερασιτεχνών με κοινό τους στοιχείο το ενδιαφέρον για την ιστορία και τη συλλογική μνήμη. Για το ιστορικό ντοκιμαντέρ «Οι Παρτιζάνοι των Αθηνών» βλ. <https://vimeo.com/269394467>, καθώς και περαιτέρω πληροφορίες

Σημαντική μπορεί να θεωρηθεί επίσης και η δραστηριότητα που αναπτύσσει το Ελληνικό Ίδρυμα Ιστορικών Μελετών (ΙΔ.ΙΣ.ΜΕ.) στην παραγωγή ιστορικών ντοκιμαντέρ γενικού ενδιαφέροντος, ορισμένα εκ των οποίων έχουν λάβει και τιμητικές διακρίσεις. Από το 2010 μέχρι το 2019 το Ίδρυμα έχει συμβάλει στην παραγωγή 6 συνολικά κινηματογραφικών παραγωγών. Η πιο πρόσφατη από αυτές (2019), η οποία φέρει τον τίτλο «Η Ανατολή έδωσε», έχει ως θεματική της τη Μικρασιατική εκστρατεία. Μάλιστα, το εν λόγω ιστορικό ντοκιμαντέρ τιμήθηκε με το βραβείο του καλύτερου ντοκιμαντέρ μεγάλου μήκους στο 13ο Φεστιβάλ Ελληνικού Ντοκιμαντέρ που διεξήχθη στην πόλη της Χαλκίδας⁶²⁵.

Στον ελληνικό χώρο, ιδιαίτερης μνείας χρήζει η συμβολή των ιστορικών κινηματογραφικών ταινιών των σκηνοθετών Παντελή Βούλγαρη, Θεόδωρου Αγγελόπουλου, Νίκου Κούνδουρου, Κώστα Γαβρά, Νίκου Τζίμα, Ερρίκου Ανδρέου, Ηλία Γιαννακάκη, Βασίλη Λουλέ, Χρήστου Σιοπαχά κ.ά. Ενδεικτικά, στις πιο αξιόλογες ελληνικές κινηματογραφικές παραγωγές συγκαταλέγονται οι ταινίες: «Z» (1969), «Ο θίασος» (1975), «1922» (1975), «Η Κάθοδος των εννιά» (1984), «Τι έκανες στον πόλεμο Θανάση» (1971), «Ο άνθρωπος με το γαρίφαλο» (1980), «Δώστε τα χέρια» (1971), «Ελευθέριος Βενιζέλος» (1980), «Τα πέτρινα χρόνια» (1985), «Ψυχή βαθιά» (2009), «Το τελευταίο σημείωμα» (2017), ενώ αξιοπρόσεκτα θεωρούνται και τα ιστορικά ντοκιμαντέρ «Μακρόνησος» (2009), «Τα κορίτσια της βροχής» (2011) και «Καλάβρυτα-Άνθρωποι και Σκιές» (2014).

Στρέφοντας τη ματιά στο ελληνικό ραδιοφωνικό τοπίο, η αλληλεπίδραση των ακροατών με ιστορικά αφιερώματα, ιστορικές συζητήσεις ή ηχητικά ντοκουμέντα του παρελθόντος είναι σχετικά περιορισμένη, περιστασιακή μάλλον, και όχι τόσο διαδεδομένη όσο στον τηλεοπτικό χώρο, στον Τύπο ή σε άλλα μέσα μαζικής ενημέρωσης. Ωστόσο, εντοπίζονται τα τελευταία έτη δύο αξιοπρόσεκτες για τη συνεισφορά τους στη δημόσια ιστορία ραδιοφωνικές πρωτοβουλίες που εξακολουθούν να προσφέρονται στο κοινό. Η πρώτη αφορά την εκπομπή με τίτλο «Ιστορία στο Κόκκινο» που μεταδίδεται απ' το 2013 μέσω της συχνότητας 105,5 του αθηναϊκού ραδιοφωνικού σταθμού «Στο Κόκκινο», ενώ την έτερη περίπτωση αποτελεί η εκπομπή «Γνωρίζοντας την ιστορία μας», διαθέσιμη από το 2011 μέσω της συχνότητας 100,3 του ραδιοσταθμού ΣΚΑΪ. Τους βασικούς συντελεστές της επιστημονικά αξιόλογης εκπομπής «Ιστορία στο Κόκκινο» συνθέτουν ορισμένα από τα μέλη του ιστορικού φορέα των ΑΣΚΙ (Αρχαία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας). Πανεπιστημιακοί, σχεδόν στο σύνολό τους, και

στο <https://athenspartisans.wordpress.com/>. Για το ιστορικό ντοκιμαντέρ «Καινούργιος ουρανός», που αναμένεται να ολοκληρωθεί και να προβληθεί, βλ. σχετικά στο <https://newbornsky.wordpress.com/>.

⁶²⁵Περαιτέρω πληροφορίες για τη θεματολογία και τους τίτλους των ντοκιμαντέρ των ετών 2010-2019 που έχουν δημιουργηθεί από το ΙΔ.ΙΣ.ΜΕ., βλ. στο <https://www.idisme.gr/documentaries.php>.

ειδικοί σε ποικίλα πεδία της ιστοριογραφίας, οι ραδιοφωνικοί παραγωγοί-επιστήμονες της εκπομπής συνεισφέρουν με την ιστορική τους έρευνα, την επιστημολογική τους συνέπεια και τα ιστορικά τεκμήρια που θέτουν υπόψη του ακροατηρίου τους στην κριτική αναμόχλευση του παρελθόντος, στην (επ)αναθεώρηση πτυχών των ιστορικών γεγονότων, στην ανάδυση άγνωστων όψεών τους, καθώς και στον κριτικό αναστοχασμό εδραιωμένων ιστορικών ερμηνειών . Το πεδίο ενδιαφέροντος της ραδιοφωνικής εκπομπής εστιάζεται κυρίως στην ιστορική πραγματικότητα του 20ού αιώνα, μιας περιόδου της σύγχρονης ιστορίας βρίθουσας από ακρότητες, συγκρουσιακής και ιδιαιτέρως ευάλωτης στη δημόσια διαπάλη μεταξύ ιστορικών αφηγημάτων και ερμηνειών. Απευθυνόμενη στο ευρύ μη ακαδημαϊκό κοινό και συνδιαλεγόμενη συγχρόνως επιστημονικά και με σύγχρονους μελετητές, η «Ιστορία στο Κόκκινο», με αφορμή σημαντικές ιστορικές επετείους αλλά και νέες οπτικές των γεγονότων που αναδύονται μέσα από την αρχειακή συλλογή των ΑΣΚΙ, αποσκοπεί στην κατανόηση του παρόντος διαμέσου της επεξεργασίας του παρελθόντος. Αναδεικνύοντας το πλέγμα των αξόνων που διέτρεξαν την πρόσφατη ελληνική ιστορία, η εκπομπή επιχειρεί να προσεγγίσει το παρελθόν, απαλλαγμένη από εμμονές, στερεότυπα, προκαταλήψεις ή ερμηνευτικά θέσφατα⁶²⁶.

Η ραδιοφωνική σειρά ντοκιμαντέρ «Γνωρίζοντας την ιστορία μας», μέσα από την οργάνωση συζητήσεων στις οποίες συμμετέχουν δημοσιογράφοι, ακαδημαϊκοί ιστορικοί και άλλοι ειδικοί επιστήμονες, πραγματεύεται ιστορικά ζητήματα και γεγονότα διάφορων ιστορικών περιόδων, αναλύοντας τη σημασία τους και τη σχέση τους με το παρόν. Παράλληλα, αξιοποιώντας ως αφορμή εθνικές επετείους αλλά και αφιερώματα σε γεγονότα-σταθμούς της ελληνικής ιστορίας ή σε σημαντικές προσωπικότητες και τραυματικές όψεις του παρελθόντος, το ραδιοφωνικό εγχείρημα των παραγωγών του ΣΚΑΙ πραγματοποιεί, σύμφωνα με τους ισχυρισμούς των συντελεστών της εκπομπής, μια κριτική προσέγγιση απέναντι σε παγιωμένους ιστορικούς μύθους, συμβάλλοντας με τον τρόπο αυτό στην καλλιέργεια της ιστορικής παιδείας και σκέψης του κοινού, δηλαδή στην ιστορική του εγγραμματοσύνη της

---

⁶²⁶Η ραδιοφωνική εκπομπή «Ιστορία στο Κόκκινο» αποτελεί μια προέκταση της ιστορικής έρευνας που συντελείται με βάση το πλούσιο ιστορικό υλικό των ΑΣΚΙ. Αξιοποιώντας την αμεσότητα και την ισχύ της επικοινωνίας του ραδιοφώνου, επιχειρεί να εγγράψει με έναν καταληπτό τρόπο στη συλλογική μνήμη του κοινού νέες πτυχές των ιστορικών γεγονότων του 20ού αιώνα στην Ελλάδα, επανεξετάζοντας παράλληλα υφιστάμενες ερμηνείες. Δίνοντας τροφή για ιστορική σκέψη και κινητοποιώντας το ενδιαφέρον κάθε ενδιαφερόμενου, ειδικού ή μη, η εκπομπή ως έκφραση του πεδίου της δημόσιας ιστορίας και φορέας διαμόρφωσης της ιστορικής κουλτούρας του κοινού, συνιστά μια μορφή διαλόγου με το παρελθόν και με την κοινωνία του παρόντος. Βλ. σχετικά το αρχείο των ραδιοφωνικών εκπομπών «Ιστορία στο Κόκκινο» που είναι διαθέσιμο στο <http://www.askiweb.eu/index.php/el/2015-09-21-08-27-59/21-2015-09-14-13-14-37/108-2015-09-17-10-48-10> .

ελληνικής κοινωνίας⁶²⁷. Με πρακτικές όπως αυτές των ραδιοφωνικών εκπομπών ιστορικού ενδιαφέροντος, το κέρδος για την ιστορία είναι διττό: διευρύνει το ακροατήριό της και ενσταλάζει στην κουλτούρα ενός μη ειδικευμένου απαραίτητα κοινού την αντίληψη πως το παρελθόν δεν αφορά μόνο το χθες ούτε και μερικούς, περιχαρακωμένους στην επιστήμη τους, ειδικούς. Αφορά το σύνολο της κοινωνίας και κατ' επέκταση την καθημερινότητα του παρόντος, αφού σε μεγάλο βαθμό την επηρεάζει και την καθορίζει με την παρουσία της.

3.4.3. Προφορική ιστορία και δημόσια ιστορία: Η ενεργοποίηση της κοινωνίας των πολιτών

Μεταξύ άλλων παραγόντων, σημαντικός είναι επίσης και ο ρόλος της Προφορικής Ιστορίας, ως μιας έκφανσης του φαινομένου της δημόσιας ιστορίας. Η προφορική ιστορία συνιστά γενικότερα μια πρακτική μέθοδο και ένα υποπεδίο της ιστορικής έρευνας που ασχολείται με τη συλλογή και την αξιοποίηση αφηγήσεων καθημερινών ανθρώπων, οι οποίοι βίωσαν είτε οι ίδιοι είτε οι οικογένειές τους ορισμένα ιστορικά γεγονότα. Πρόκειται για μια ιστορία που θέτει στο επίκεντρό της ανώνυμους και παραγνωρισμένους από το επίσημο ιστορικό αφήγημα πρωταγωνιστές, οι οποίοι βρίσκονται έξω από τον γνωστό «κύκλο των ηγετών»⁶²⁸. Συνδυάζοντας τον αφηγηματικό τύπο με τη γενική ιστορία, την προσωπική εμπειρία με τις κοινωνικές μεταβολές, η προφορική ιστορία παρέχει πληροφόρηση όχι μόνο για όσα έζησαν ή έπραξαν κάτω από συγκεκριμένες συνθήκες οι άνθρωποι στο παρελθόν, αλλά και για το τι πίστευαν, πώς έβλεπαν τα πράγματα ή τι σκέφτονταν να κάνουν⁶²⁹. Ως μια μορφή συλλογής και αξιοποίησης προσωποποιημένων κυρίως μνημών και αφηγήσεων της ιστορικής και κοινωνικής πραγματικότητας, η προφορική ιστορία εμπλέκει τόσο ένα δίκτυο ερευνητών από ποικίλες επιστημονικές περιοχές, όσο και ένα δίκτυο απλών πολιτών που ενδιαφέρονται για τη διάσωση από τη λήθη και την ανάσυρση από τη σφαίρα της ατομικής μνήμης ορισμένων βιωμάτων, χρήσιμων για την επίτευξη μιας πλουραλιστικής και πολύπλευρης προσέγγισης και ερμηνείας των ιστορικών γεγονότων.

Στην ελληνική επικράτεια έχουν συσταθεί αρκετές ομάδες, ενώσεις ή φορείς σε διάφορες επαρχιακές περιοχές και πόλεις της χώρας (Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Βόλο, Χανιά) που

---

⁶²⁷Για τη σειρά ραδιοφωνικών εκπομπών «Γνωρίζοντας την ιστορία μας» του ΣΚΑΪ, βλ. σχετικά τα αρχεία των εκπομπών (podcast) στο <http://www.skairadio.gr/history>.

⁶²⁸Thompson, P. (2008). *Φωνές από το παρελθόν: Προφορική ιστορία* (μτφρ. Ρ. Μπούσχοτεν & Ν. Ποταμιάνος-επιμ. Κ. Μπάδα & Ρ. Μπούσχοτεν). Αθήνα: Πλέθρον, σ. 53.

⁶²⁹Θεριανός, Κ., Μπέλλα, Μ. (2011). |»Η περίπτωση της Ομάδας Προφορικής Ιστορίας της Κυψέλης: Ένα ανοικτό δίκτυο εκπαίδευσης ενηλίκων». *Διεθνές Συνέδριο για την Ανοικτή & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση*, 6(2B). Ανακτήθηκε στις 10-01-2021 από <http://dx.doi.org/10.12681/icodl.677>.

ασχολούνται με τη συλλογή, την ψηφιακή αρχειοθέτηση, τη διάδοση και την αξιοποίηση των προφορικών μαρτυριών προς όφελος της διάσωσης της συλλογικής μνήμης και του εμπλουτισμού της ιστορικής έρευνας, σε τοπικό, εθνικό ή παγκόσμιο επίπεδο. Αρκετές από τις συλλογές προφορικών μαρτυριών αφορούν συγκεκριμένες περιόδους και γεγονότα της σύγχρονης ελληνικής ιστορίας (κυρίως τη Μικρασιατική Καταστροφή, τη δεκαετία του 1940 αλλά και τον Εμφύλιο πόλεμο)⁶³⁰, συνιστώντας για τους ιστορικούς και για όσους ενδιαφέρονται για το παρελθόν μια πολύτιμη δεξαμενή μνημονικής ύλης και βιοματικής αφήγησης, όχι αδιαμφισβήτητης ως προς την εγκυρότητά της, αλλά σίγουρα σημαντικής για την κατανόηση όσο το δυνατόν περισσότερων, μη καταγεγραμμένων σε οποιοδήποτε αρχείο, όψεων του μωσαϊκού του παρελθόντος. Αφορώντας στην πλειοψηφία τους μνήμες απλών ανθρώπων, παραγνωρισμένες ή αδικημένες μέχρι πρότινος από το κυρίαρχο ιστορικό αφήγημα, οι προφορικές μαρτυρίες αποτελούν, εκτός από εν δυνάμει αξιοποιήσιμο υλικό για τη συγκρότηση ιστορικών αφηγημάτων «από τα κάτω», κι ένα παράθυρο στο παρελθόν με θέα άλλες φορές σε ένα τοπίο στρεβλό ή συναρπαστικό κι άλλες σε ενοχικό ή λυτρωτικό. Σίγουρα όμως σε αρκετές περιπτώσεις διαφορετικό και πιο άμεσο ή θελκτικό από εκείνο το τοπίο του παρελθόντος που έχουν συνηθίσει να προβάλλουν στον νου του ευρέος κοινού οι ακαδημαϊκοί ιστορικοί διαμέσου της επιτηδευμένης, διαμεσολαβημένης και ως έναν βαθμό ψυχρής ιστορικής αφήγησής που παράγουν.

Στα τέλη της δεκαετίας του 2000 και από τις αρχές της δεκαετίας του 2010 αρχίζει να παρατηρείται έντονη κινητικότητα στο πεδίο της προφορικής ιστορίας, η οποία εκφράζεται μέσα από την ίδρυση σχετικών ομάδων. Στα Χανιά της Κρήτης ιδρύεται το 2009 μια από τις πρώτες ομάδες πανελλαδικώς που ασχολούνται με τη συλλογή και τη διαχείριση προφορικών μαρτυριών. Στην Αθήνα αντιστοίχως το 2011 δημιουργήθηκε στην περιοχή της Κυψέλης η πρώτη Ομάδα Προφορικής Ιστορίας (Ο.Π.Ι.Κ.) της πόλης⁶³¹. Το 2013 ακολούθησε η σύσταση

---

⁶³⁰Όπως αναφέρει η Τασούλα Βερβενιώτη, η προφορική ιστορία αξιοποιήθηκε στην Ελλάδα, προκειμένου να μελετηθεί κυρίως η δεκαετία του 1940 και ο Εμφύλιος πόλεμος, λόγω και της περιορισμένης πρόσβασης των ιστορικών στο αρχαιολογικό υλικό της εμφυλιακής περιόδου. Σε αντίθεση με την περίπτωση του γεγονότος της Μικρασιατικής Καταστροφής, η αξιοποίηση της προφορικής ιστορίας, ειδικά για τον Εμφύλιο, έγινε αρχικά διάσπαρτα, από μεμονωμένα άτομα και όχι υπό τη μορφή μιας οργανωμένης πρωτοβουλίας ενός φορέα συλλογής μαρτυριών, εξαιτίας πρωτίστως της τραυματικής και συγκρουσιακής φύσης του εν λόγω ιστορικού γεγονότος που σαφώς η ένταξή του στο κυρίαρχο αφήγημα ήταν τουλάχιστον προβληματική, αν όχι ανεπιθύμητη. Βλ. σχετικά Βερβενιώτη, Τ. (2012). «Προφορική ιστορία: Ένα ριζοσπαστικό κίνημα». *TVXS*, 15/02/2012. Ανακτημένο στις 07-01-2021 από <https://tvxs.gr/news/istoria/proforiki-istoria-ena-rizospastiko-kinima-tis-tasoylas-berbeniotti>.

⁶³¹Η Ο.Π.Ι.Κ. (Ομάδα Προφορικής Ιστορίας Κυψέλης) συνιστά μια από τις πιο ενεργές και με πλούσια δραστηριότητα ομάδες προφορικής ιστορίας στην Αθήνα, αλλά και σε πανελλαδικό επίπεδο. Σύμφωνα με τα στοιχεία που διατηρεί στον διαδικτυακό της ιστότοπο, η Ο.Π.Ι.Κ. αποτελείται από 20 εθελοντές. Αυτοί συγκροτούν τρεις ομάδες που η καθεμία ασχολείται αντιστοίχως με τη διερεύνηση της δεκαετίας του '40, την καθημερινή ζωή και τη μετανάστευση στην Κυψέλη από την περίοδο του Μεσοπολέμου και έπειτα. Θέματα, όπως η γειτονιά, η ανοικοδόμηση, οι ενδοοικογενειακές σχέσεις, η ψυχαγωγία και η διασκέδαση, η εργασία και

της Ομάδας Προφορικής Ιστορίας Αθήνας (Ο.Π.Ι.Α.) και η ίδρυση της Ένωσης Προφορικής Ιστορίας (Ε.Π.Ι.) από το Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας στο Βόλο⁶³². Την επόμενη χρονιά (2014) δημιουργήθηκαν αρχικά η Ομάδα Προφορικής Ιστορίας Κολωνακίου (Ο.Π.Ι.ΚΟ.) και κατόπιν άλλες πέντε αντίστοιχες ομάδες σε διάφορες περιοχές της Αθήνας: η Ομάδα Προφορικής Ιστορίας Δουργουτίου (Ο.Π.Ι.ΔΟΥ.), η Ομάδα Προφορικής Ιστορίας Γαλατσίου (Ο.Π.Ι.ΓΑ.), η Ομάδα Προφορικής Ιστορίας Νέας Ιωνίας (Ο.Π.Ι.Ν.Ι.) από την Εργατική Λέσχη Ν. Ιωνίας-Υδραγωγείου και η Ερευνητική Ομάδα Μεταπολίτευσης (Ε.Ο.Μ.-Ο.Π.Ι.) από το Εργαστήριο Ελληνικής Πολιτικής του Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών. Το 2015 ιδρύθηκε η Ομάδα Προφορικής Ιστορίας Χαλανδρίου (Ο.Π.Ι.ΧΑ.), υπό την αιγίδα του αντίστοιχου Δήμου. Τον Ιούνιο της ίδιας χρονιάς οι ήδη ιδρυθείσες Ομάδες Προφορικής Ιστορίας της Αττικής, συμπεριλαμβανομένης και της Ομάδας Προφορικής Ιστορίας της Καισαριανής που λειτουργεί έως και σήμερα στο πλαίσιο του Κέντρου Μικρασιατικού Πολιτισμού του Δήμου Καισαριανής (ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ.), οργάνωσαν επιτυχώς και από κοινού με την Ομάδα Προφορικής Ιστορίας Ικαρίας την τριήμερη εκδήλωση «Γιορτή της προφορικής ιστορίας. Η πόλη αφηγείται»⁶³³. Στο τέλος του ίδιου έτους ιδρύθηκε

η επιχειρηματικότητα, η εκπαίδευση κ.ά., εντάσσονται στο πεδίο των ενδιαφερόντων της ομάδας. Βλ. περισσότερα για την Ο.Π.Ι.Κ. στο Ομάδα Προφορικής Ιστορίας Κυψέλης (2013). «Η προφορική ιστορία στην κοινότητα». Στο: Μπούσχοτεν, Ρ., Βερβενιώτη, Τ., Μπάδα, Κ., Νάκου, Ε., Πανταζής, Π., Χαντζαρούλα, Π. (επιμ.), *Πρακτικά διεθνούς συνεδρίου «Γεφυρώνοντας τις γενιές: Διεπιστημονικότητα και αφηγήσεις ζωής στον 21^ο αιώνα. Προφορική Ιστορία και άλλες βιο-ιστορίες»*, Βόλος (25-27 Μαΐου 2012): Ένωση Προφορικής Ιστορίας, σ. 475-488. Ανακτήθηκε στις 10-01-2021 από http://www.epi.uth.gr/uploads/2013_proceedings.pdf. Βλ. επίσης στον ιστότοπο <https://sites.google.com/site/opikdomain/home>.

⁶³²Η Ένωση Προφορικής Ιστορίας (Ε.Π.Ι.) του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, σύμφωνα με όσα αναφέρονται στον ιστότοπό της, δημιουργήθηκε με σκοπό α) την προώθηση της προφορικής ιστορίας και της βιογραφικής έρευνας, β) τη διάδοση διεθνών πρακτικών για τη συλλογή, την αρχειοθέτηση και τη διατήρηση των οπτικοακουστικών μαρτυριών, γ) τη συμβολή στη συγκρότηση ομάδων προφορικής ιστορίας, δ) την ενθάρρυνση για την καταγραφή υλικού προφορικών μαρτυριών, ε) την παροχή συμβουλών και οδηγιών για τις τεχνικές συνέντευξης και αρχειοθέτησης των μαρτυριών, καθώς και τους κανόνες δεοντολογίας, στ) τη διοργάνωση συνεδρίων και επιμορφωτικών σεμιναρίων, αλλά και την πραγματοποίηση έντυπων ή ηλεκτρονικών εκδόσεων σχετικών με το αντικείμενο της προφορικής ιστορίας. Η Ε.Π.Ι. έχει ήδη οργανώσει πληθώρα σεμιναρίων, καθώς και τέσσερα συνέδρια προφορικής ιστορίας, με τελευταίο αυτό που έλαβε χώρα το Μάιο του 2018 στην Κομοτηνή με τίτλο «Ταυτότητες και ετερότητες σε περιόδους κρίσης». Βλ. σχετικά <http://www.epi.uth.gr>.

⁶³³Στην τριήμερη εκδήλωση που έλαβε χώρα στις 12 -14 Ιουνίου 2015, οι ομάδες προφορικής ιστορίας (ΟΠΙ) μέσα από συνεχή ροή ηχητικών και βιντεοσκοπημένων προφορικών μαρτυριών, παρουσιάσεις, ομιλίες, θεατρικά δράματα και άλλες δραστηριότητες, συστήθηκαν στο κοινό, γνωστοποίησαν το μέχρι εκείνη τη στιγμή έργο τους και αναφέρθηκαν στον ρόλο που επιτελούν οι προφορικές μαρτυρίες στον εμπλουτισμό της ιστορίας και στη διατήρηση της μνήμης. Κατά το διάστημα 28-30 Απριλίου 2017, διοργανώθηκε από το Συντονιστικό των Ο.Π.Ι. η «2η Γιορτή Προφορικής Ιστορίας: Διαδρομές, γιατί η ζωή είναι δρόμος» στην Αθήνα, στην οποία συμμετείχαν και ομάδες από άλλες πόλεις της Ελλάδας. Την τελευταία τετραετία ομάδες προφορικής ιστορίας, αλλά κι άλλοι φορείς, έχουν υλοποιήσει αρκετά ανοιχτά επιμορφωτικά σεμινάρια με συμμετοχή πανεπιστημιακών και ειδικών επιστημόνων, συνέδρια και δράσεις (ραδιοφωνικές και τηλεοπτικές εκπομπές, ιστορικούς περιπάτους, εκθέσεις κ.λπ.), ορισμένες εκ των οποίων και σε σχολεία, με στόχο την προώθηση και την ανάδειξη της προφορικής ιστορίας και της μνήμης. Στον εκπαιδευτικό χώρο, άξιο αναφοράς είναι το 1ο Μαθητικό Συνέδριο που διοργανώθηκε τον Μάιο του 2019 στην Αθήνα, με συμμετοχή εκπαιδευτικών, μαθητών και ειδικών επιστημόνων. Οι συμμετέχοντες, μεταξύ άλλων, είχαν την ευκαιρία να λάβουν μέρος σε τέσσερα εργαστήρια, στα οποία

η Ομάδα Προφορικής Ιστορίας Καρέα (Ο.Π.Ι.ΚΑΡ.), ενώ το 2016 ιδρύθηκαν επίσης στην Αττική η Ομάδα Προφορικής Ιστορίας Χολαργού-Παπάγου (Ο.Π.Ι.ΧΟ-ΠΑ.), η αντίστοιχη στις περιοχές Μετς και Παγκρατίου (Ο.Π.Ι.ΜΕ-ΠΑ.) καθώς και η Ομάδα Προφορικής Ιστορίας Βριλησσιών (Ο.Π.Ι.ΒΡΙΑ.). Το 2017 και το 2018 συνεχίστηκε η «έκρηξη» στην ίδρυση ομάδων εντός της Αττικής με τη συγκρότηση της Ομάδας Προφορικής Ιστορίας Ζωγράφου (Ο.Π.Ι.ΖΩ.) όπως και εκείνης του Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας του Παντείου Πανεπιστημίου (Ο.Π.Ι.-Π.Ε.ΙΣ.). Παράλληλα, το δίκτυο επεκτάθηκε και σε άλλες πόλεις ή επαρχιακές περιοχές της Ελλάδας όπως στο Ναύπλιο, στη Νέα Κίο και στο Άργος (Ο.Π.Ι.ΝΑ.Ν.Κ.Α.), στη Λέσβο (Ο.Π.Ι.ΛΕΣ.), στη Λέρο (Ο.Π.Ι.ΛΕ.), στη Θεσσαλονίκη (Ο.Π.Ι. Επταπυργίου, Γειτονιάς Αλεξάνδρου Σβώλου), στον Βόλο (Ο.Π.Ι.ΒΟ), στην Καρδίτσα με πρωτοβουλία του μουσείου της πόλης, στα Γρεβενά (Ο.Π.Ι.Γ.Ρ.Ε.), στην Καβάλα (Ο.Π.Ι.ΚΑ.), στην Ξάνθη, στη Μεσσηνία (Ο.Π.Ι.ΜΕ.), στη Φλώρινα (Ο.Π.Ι.ΦΛΩ.), στην Κομοτηνή, στο Αγρίνιο και αλλού⁶³⁴.

Το εγχείρημα για την προώθηση της καταγραφής της μνήμης και της εμπειρίας των ατόμων, που συνδέεται με τις συγκεκριμένες προσπάθειες των ομάδων πολιτών σε συνεργατικό επίπεδο, λειτουργεί ως ένα εργαλείο το οποίο δομείται γύρω απ' τους ανθρώπους, ζωντανεύοντας την ιστορία, διευρύνοντας τον ορίζοντά της, παράγοντας αμφισβήτηση γύρω από κοινούς τόπους της και μεταμορφώνοντας καθοριστικά την κοινωνική της σημασία⁶³⁵.

3.4.4. Πολιτικά κόμματα, φορείς και νεολαίες κομμάτων: Συνεισφέροντας στη δημόσια ιστορία και στη συλλογική μνήμη

Στη δημόσια σφαίρα τα πολιτικά κόμματα συχνά διαπλέκονται με το ιστορικό παρελθόν. Το χρησιμοποιούν μεταξύ άλλων για τη νομιμοποίηση των πολιτικών τους επιλογών ή επιδιώξεων στο παρόν και στο μέλλον, αλλά και για την ιδεολογική τους επιβίωση. Διαμέσου των μηχανισμών τους και του δικτύου των φορέων τους συγκροτούν ιδεολογικοποιημένα

αναδείχθηκε η σχέση της προφορικής ιστορίας με την ιστορική χαρτογράφηση, το θέατρο, το ντοκιμαντέρ και τα μουσεία. Το βασικότερο όμως επίτευγμα του μαθητικού συνεδρίου ήταν η προώθηση καινοτόμων πρακτικών αξιοποίησης των προφορικών μαρτυριών στην εκπαιδευτική διαδικασία, με στόχο μια «αλλιότιμη» διδασκαλία της Ιστορίας στο σχολείο. Βλ. σχετικές πληροφορίες για τις δράσεις των Ομάδων Προφορικής Ιστορίας στον ιστότοπο <http://oralhistorygroups.gr/>. Βλ. επίσης, Βερβενιώτη, Τ. (2015). «Ομάδες Προφορικής Ιστορίας. Ένα ιστορικό κίνημα». *Η Αυγή*, 7/06/2015.

⁶³⁴Αν και σήμερα λειτουργούν πάνω από 30 ομάδες προφορικής ιστορίας στη χώρα, διαπιστώθηκε από μια σύντομη διερεύνηση ότι ορισμένες από εκείνες της Αττικής και των Χανίων έχουν αναστείλει τη λειτουργία τους ή έχουν αδρανοποιηθεί. Ωστόσο, το ενδιαφέρον που προέκυψε για την καταγραφή των εμπειριών του παρελθόντος, διευρύνει την οπτική για το παρελθόν και ενισχύει τη δημόσια ιστορία.

⁶³⁵Thompson, P. (2008), *ό.π.*, σ. 53.

αφηγήματα και ερμηνείες για τις παρελθοντικές εμπειρίες, συμβάλλοντας κατ' αυτόν τον τρόπο τόσο στη βιομηχανία παραγωγής ιστορικών γνώσεων και νοημάτων εκτός του ακαδημαϊκού χώρου όσο και στη διαμόρφωση της συλλογικής μνήμης και της ιστορικής κουλτούρας της κοινωνίας. Ο Hassner αναφέρει πως η επίδραση της πολιτικής στις ιστορικές ερμηνείες συμβαίνει σε τρία επίπεδα, τα οποία σε αρκετές περιπτώσεις συχνά συγχωνεύονται. Το πρώτο αναφέρεται στον ιδρυτικό μύθο ή στην αφηγηματική ταυτότητα των ατόμων. Το δεύτερο περιγράφεται από την πολιτική εκμετάλλευση ή τη χειραγώγηση της ιστορίας εκ μέρους μιας πολιτικής δύναμης σε βάρος άλλων, ενώ το τρίτο επίπεδο συνυφάνεται με τη δημιουργία ενός ιστορικού μύθου με ολοκληρωτικά χαρακτηριστικά, ο οποίος επιβάλλεται σε μια κοινωνία δίκην αδιάψευστης επίσημης αλήθειας διαμέσου της διδασκαλίας και της συγγραφής της ιστορίας χωρίς να υπάρχει το περιθώριο κριτικής ή αμφισβήτησης που εκλαμβάνονται περισσότερο ως πράξεις προδοσίας⁶³⁶.

Στην Ελλάδα, τα πολιτικά κόμματα, οι τοπικές οργανώσεις και οι νεολαίες τους, καθώς επίσης και φορείς που συνδέονται άμεσα ή έμμεσα μ' αυτά, συνεισφέρουν στη δημόσια ιστορία διαμέσου των όψεων του παρελθόντος που παρουσιάζουν καθώς και των (συχνά συγκρουσιακών) τοποθετήσεών τους είτε απέναντι σε ζητήματα που αφορούν την ιστορία και τη διδασκαλία του μαθήματος στο Πρωτοβάθμιο και Δευτεροβάθμιο σχολείο⁶³⁷ είτε στην Τριτοβάθμια εκπαίδευση όπου κατά καιρούς έχουν εμπλακεί ακόμα και σε διαδικασίες εκλογής μελών ΔΕΠ που διδάσκουν Ιστορία θέτοντας ως βασικό κριτήριο τις επιστημονικές τους απόψεις και το βαθμό «εθνικοφροσύνης» τους. Τα πολιτικά κόμματα και το πλέγμα των φορέων που εγκολπώνουν στις τάξεις τους «επικοινωνούν» τις απόψεις τους για το παρελθόν στο κοινό αξιοποιώντας πρωτίστως τα Μ.Μ.Ε. (τηλεόραση, ραδιόφωνο, ημερήσιο τύπο, διαδίκτυο), τη βιβλιογραφία αλλά και μια σειρά από εκδηλώσεις μνήμης που οργανώνουν. Ιστορικά γεγονότα της σύγχρονης ελληνικής ιστορίας όπως λ.χ., η Μικρασιατική

---

⁶³⁶Hassner, P. (2009). «Beyond History and Politics. The Need of Conceptual and Ethical Dialogue». In: Swoboda, H., Wiersma, J.M. (eds.), *ό.π.*, p. 71-80.

⁶³⁷Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν οι πολιτικές διαμάχες και η θύελλα συζητήσεων που προκλήθηκε τα προηγούμενα έτη στον δημόσιο χώρο με αφορμή τα (μετέπειτα αποσυρθέντα) σχολικά εγχειρίδια Ιστορίας της Γ' Λυκείου του Γ. Κόκκινου και της ΣΤ' τάξης της Μ. Ρεπούση, καθώς επίσης και προσφάτως γύρω από τα Προγράμματα Σπουδών της Ιστορίας του 2018-2019 που, ενώ είχαν θεσμοθετηθεί από την κυβέρνηση ΣΥΡΙΖΑ-ΑΝ.ΕΛ, ανακλήθηκαν τελικά και χωρίς επαρκή αιτιολόγηση από το ΙΕΠ, γεγονός που προσδίδει στην απόφαση εκ των πραγμάτων ιδεολογικοπολιτικές προεκτάσεις. Οι διαχρονικές παρεμβάσεις των πολιτικών κομμάτων στη συγγραφή των σχολικών εγχειριδίων Ιστορίας αλλά και στη συγκρότηση των Προγραμμάτων Σπουδών του μαθήματος της Ιστορίας καταμαρτυρούν τον ενεργό τους ρόλο στη διαμόρφωση της ιστορικής συνείδησης των μαθητών. Εξάλλου, οποιαδήποτε αλλαγή ή εισαγωγή καινοτομίας στην εκπαίδευση αξιολογείται από την εκάστοτε κυβέρνηση, δηλαδή την πολιτική εξουσία. Άρα και το περιεχόμενο των σχολικών εγχειριδίων Ιστορίας ή των Προγραμμάτων Σπουδών υπόκειται σε ένα είδος πολιτικο-ιδεολογικής αξιολόγησης. Όμως, ακόμη κι αν υποθεθεί ότι το ιδεολογικό περιεχόμενο των διδακτικών εγχειριδίων ή των Προγραμμάτων Σπουδών παίζει σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση αξιών και ιδεολογικών πεποιθήσεων, δεν δικαιολογεί από μόνο του την τόση οξύτητα και τη σήμανση «γενικής επιστράτευσης» που κατά καιρούς κηρύσσεται από τα πολιτικά κόμματα.

Καταστροφή, η Εθνική Αντίσταση, ο Εμφύλιος Πόλεμος και η εξέγερση του Πολυτεχνείου το 1973, καθώς και ζητήματα όπως το «Μακεδονικό», που μέχρι πρότινος προκαλούσε πληθώρα ιστορικών συζητήσεων και αντιπαραθέσεων στη δημόσια σφαίρα του παρόντος, έχουν αποτελέσει πεδίο συγκρούσεων για την ιστορία και τη μνήμη, εξαιτίας κυρίως των διαφορετικών ερμηνευτικών σχημάτων και όψεων του παρελθόντος που υιοθετούνται και προβάλλονται από τα πολιτικά κόμματα.

Η ετερογένεια αυτών των ερμηνευτικών σχημάτων και οι διαφορετικές αναγνώσεις του παρελθόντος που συγκροτούν αντίστοιχα ιστορικά αφηγήματα επηρεάζονται σε μεγάλο βαθμό, αφενός, από τις ιδεολογικές καταβολές και την ιδεολογική φυσιογνωμία του εκάστοτε κόμματος και, αφετέρου, από την προσπάθεια των πολιτικών που τα εκπροσωπούν να επανασυγγράψουν την ιστορία με βάση τις δικές τους εκδοχές και τα δικά τους κριτήρια και κίνητρα (προσωπικά ή συλλογικά), έτσι ώστε να καταδείξουν την ιστορική συνέχεια των ιδεολογιών που πρεσβεύουν, να νομιμοποιήσουν τις πολιτικές τους επιλογές και να διεκδικήσουν πρωταγωνιστικό ρόλο στα γεγονότα του παρελθόντος.

Από το 1992, ένας από τους πιο δραστήριους φορείς στον χώρο της δημόσιας ιστορίας και της ιστορικής έρευνας στη Ελλάδα, είναι η μη κερδοσκοπική εταιρεία «Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας» (ΑΣΚΙ), η οποία συγκροτήθηκε με πρωτοβουλία μιας ομάδας ιστορικών, πολιτικών επιστημόνων και σημαντικών στελεχών της ανανεωτικής Αριστεράς, με προεξάρχοντα τον Φίλιππο Ηλιού. Σκοπός τους ήταν να διαφυλάξουν και να καταστήσουν προσβάσιμο στην ιστορική έρευνα και σε κάθε φιλόστορα πολίτη ένα σημαντικό και κρίσιμο για την ελληνική ιστορία αρχειακό υλικό. Σήμερα, τα ΑΣΚΙ διαθέτουν μια μεγάλη σε έκταση, πλούσια σε περιεχόμενο και σπάνια σε ορισμένες περιπτώσεις αρχειακή συλλογή από έγγραφα (περισσότερα από 5.000.000 τον αριθμό) της σύγχρονης ελληνικής ιστορίας, με αναφορές μεταξύ άλλων στην πολιτική ζωή της χώρας, στη δράση του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδος και της ευρύτερης Αριστεράς⁶³⁸, στις συνδικαλιστικές και κοινωνικές οργανώσεις διαφόρων ιστορικών περιόδων, στην εγκατάσταση των προσφύγων στην Ελλάδα μετά τη

---

⁶³⁸Στη συλλογή των ιστορικών τεκμηρίων των ΑΣΚΙ περιλαμβάνεται σημαντικό μέρος του τμήματος του αρχείου του ΚΚΕ, το οποίο, μετά τη διάσπαση του ενιαίου κόμματος το 1968 από την ομάδα των Δ. Παρτσαλίδη, Ζ. Ζωγράφου κ.ά., περιήλθε στην κατοχή του ΚΚΕ εσωτερικού. Η διχοτόμηση του αρχείου έχει προκαλέσει εντάσεις (με ιστορικές και πολιτικές προεκτάσεις) στη δημόσια σφαίρα μεταξύ του ΚΚΕ και των ιθυνόντων των ΑΣΚΙ, αφού το πρώτο διεκδικεί τον «επαναπατρισμό» του τμήματος των τεκμηρίων που κατέχει ο μη κερδοσκοπικός οργανισμός. Βλ. ενδεικτικά δημοσιεύματα στον Τύπο σχετικά με τη διαμάχη για το αρχείο του ΚΚΕ: «Για το κλεμμένο αρχείο του ΚΚΕ», *Ριζοσπάστης*, 05/04/2009, προσβάσιμο στο <https://www.rizospastis.gr/story.do?id=5026344>, καθώς και «Εμφύλιος για τα αρχεία του ΚΚΕ», *Το Βήμα*, 12/04/2009, προσβάσιμο στο <https://www.tovima.gr/2009/04/12/politics/emfylios-gia-ta-arxeia-toy-kke/>. Τα ΑΣΚΙ έχουν επίσης στη συλλογή τους αρχειακό υλικό που αφορά τον Ραδιοφωνικό Σταθμό «Ελεύθερη Ελλάδα-Φωνή της Αλήθειας» της περιόδου 1947-1968, το κόμμα της Ελληνικής Αριστεράς (1986-1989) και την πολιτική δράση της προδικτατορικής ΕΔΑ (1952-1967).

Μικρασιατική Καταστροφή, στην αγροτική πολιτική, στην Εθνική Αντίσταση, στον Εμφύλιο Πόλεμο, στον Αντιδικτατορικό Αγώνα εντός και εκτός Ελλάδος, στο Κυπριακό ζήτημα, στη δραστηριότητα του μεταπολιτευτικού φοιτητικού κινήματος, καθώς και σε ένα πλήθος από ποικίλα ιστορικά ζητήματα. Τη συλλογή συμπληρώνουν αρκετές αξιόλογες προσωπικές αρχειακές συνεισφορές πολιτικών προσωπικοτήτων, πληθώρα τίτλων βιβλίων, περιοδικών αλλά και παράνομων εντύπων (εφημερίδων, προκηρύξεων, αφισών κ.λπ.). Το αποθετήριο των ΑΣΚΙ, διαθέτοντας όγκο φωτογραφικών και οπτικοακουστικών ντοκουμέντων από την περίοδο της δεκαετίας του '40 έως και τη Μεταπολίτευση, εμπλουτίζεται διαρκώς και από διάφορες άλλες πηγές. Κάθε ενδιαφερόμενος μπορεί να επισκεφθεί τον διαδικτυακό τόπο του ερευνητικού φορέα, αποκτώντας ελεύθερη πρόσβαση σε ένα μεγάλο τμήμα του έντυπου και οπτικοακουστικού αρχειακού υλικού που υπάρχει εκεί σε ψηφιοποιημένη μορφή. Επιπλέον, στις εγκαταστάσεις που φυλάσσεται το αρχείο, λειτουργεί αναγνωστήριο ανοιχτό στο κοινό τρεις φορές την εβδομάδα.

Με πρωτοβουλία των ΑΣΚΙ έχει δημιουργηθεί επίσης κι ένα ψηφιακό διαδικτυακό μουσείο, αφιερωμένο εξολοκλήρου στον μαρτυρικό τόπο εξορίας της Μακρονήσου. Ο επισκέπτης του διαδικτυακού μουσείου μπορεί να πληροφορηθεί για την ιστορία του νησιού και όλα όσα συνέβησαν από την εποχή του Εμφυλίου και έπειτα, διαμέσου πλούσιου φωτογραφικού και αρχειακού υλικού⁶³⁹.

Εκτός αυτού, στις δράσεις των ΑΣΚΙ συγκαταλέγεται, όπως αναφέρθηκε ήδη, και η ραδιοφωνική εκπομπή «Ιστορία στο Κόκκινο», στην οποία συμμετέχουν σε εβδομαδιαία βάση μέλη τους, στην πλειοψηφία τους πανεπιστημιακοί, συζητώντας για ιστορικά ζητήματα και αναδεικνύοντας σχετικά άγνωστες πτυχές της ελληνικής ιστορίας του 20ού αιώνα⁶⁴⁰.

Τα ΑΣΚΙ συνεργάζονται με αρκετούς επιστημονικούς φορείς αλλά και πανεπιστήμια, συμβάλλοντας τόσο στην εκπαίδευση των φοιτητών τους με σεμινάρια όσο και στην πρακτική τους άσκηση. Επίσης, συμμετέχουν στο δίκτυο της Διεθνούς Ένωσης Αρχείων (ICA) και σε εκείνο της Διεθνούς Ένωσης Ιδρυμάτων Εργατικής Ιστορίας (International Association of Labour History Institutions - IALHI).

Η ομάδα των επιστημόνων και των μελετητών του έχει πρωτοστατήσει στη διοργάνωση ιστορικών εργαστηρίων, ιστορικών περιπάτων, επιστημονικών συνεδρίων, όπως επίσης και σε

---

⁶³⁹Για το ψηφιακό μουσείο της Μακρονήσου, βλ. <https://www.makronissos.org/>

⁶⁴⁰Στον διαδικτυακό τόπο των ΑΣΚΙ φιλοξενείται αρχείο της ραδιοφωνικής εκπομπής «Ιστορία στο Κόκκινο» προσβάσιμο ελεύθερα στο <http://www.askiweb.eu/index.php/el/2015-09-21-08-27-59/2015-09-21-09-35-38>

εκδόσεις βιβλίων και περιοδικών⁶⁴¹, διαμέσου των οποίων αναδεικνύεται το σπάνιο αρχαιακό υλικό.

Τον Δεκέμβριο του 2016 τα ΑΣΚΙ διοργάνωσαν στην Αθήνα το διήμερο συνέδριο με θέμα «Διαδρομές του παρελθόντος: Ο Εμφύλιος Πόλεμος στη δημόσια ιστορία και τη μνήμη», με σκοπό τη διερεύνηση των απόηχων του εν λόγω τραυματικού ιστορικού γεγονότος στον χρόνο, καθώς επίσης και την ανίχνευση της θέσης του στη συλλογική μνήμη έως τη σύγχρονη εποχή, σε συνάρτηση, όπως είναι εύλογο, με τις ιστορικές συγκυρίες κάθε περιόδου. Εστιάζοντας, ειδικότερα, στο πεδίο της εκπαίδευσης, της τέχνης, της μνήμης σε τοπικό επίπεδο, του κινηματογράφου και της τηλεόρασης, το συνέδριο επιχείρησε να καταγράψει τον τρόπο πρόσληψης του Εμφυλίου μέσω των πολιτισμικών εργαλείων και θεσμών στη δημόσια σφαίρα της ελληνικής κοινωνίας διαχρονικά⁶⁴². Προκειμένου να επικοινωνήσουν καλύτερα το ερευνητικό τους έργο και να ενισχύσουν το ενδιαφέρον του κοινού για την ιστορία, τα ΑΣΚΙ αξιοποιούν τις δυνατότητες των νέων τεχνολογιών και του διαδικτύου, διαχέοντας το έργο τους και ενημερώνοντας για τις δραστηριότητές τους διαμέσου διαδεδομένων και δημοφιλών ψηφιακών εφαρμογών (Facebook, Twitter, YouTube κ.λπ.).

Στην ελληνική πολιτική σκηνή γενικότερα, την πιο ενεργή ίσως ενασχόληση με τη μελέτη του ιστορικού παρελθόντος παρουσιάζει ο χώρος της Αριστεράς, της ευρύτερης Αριστεράς και εκείνος που αντιπροσωπεύεται από το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος (ΚΚΕ). Το τελευταίο, με τις πρωτοβουλίες του Ιστορικού Τμήματος της Κεντρικής του Επιτροπής, των τοπικών του οργανώσεων, της νεολαίας του, καθώς και διαφόρων προσκείμενων πολιτικά σ' αυτό φορέων, συνεισφέρει συστηματικά, κυρίως από τις αρχές της δεκαετίας του '90 και έπειτα, στις διαδικασίες της ιστοριογραφικής παραγωγής και έρευνας, καθώς και σε εκείνες που συνδέονται παράλληλα με τη διαμόρφωση της συλλογικής (αλλά και κομματικής) μνήμης, της ιστορικής συνείδησης και της ιστορικής κουλτούρας ενός μέρους της ελληνικής κοινωνίας το οποίο συναποτελούν και άτομα όχι απαραίτητα ειδικευμένα στη μελέτη του παρελθόντος αλλά ενδιαφερόμενα για αφώτιστες ή «αδικημένες» από το κυρίαρχο εθνικό αφήγημα πτυχές του. Το ΚΚΕ, επικεντρώνοντας κατά κύριο λόγο θεματικά στην ιστορική μελέτη της διαδρομής του μέσα στον χρόνο, στην αντιστασιακή δράση του δικτύου των μελών του κατά

---

⁶⁴¹ Από τον Ιούνιο του 2001, τα ΑΣΚΙ εκδίδουν με ευθύνη των εκδόσεων «Θεμέλιο», το ετήσιο επιστημονικό περιοδικό *Αρχειοτάξιο*. Σε αυτό περιλαμβάνονται άρθρα ιστορικών, βασισμένα στην αρχαιακή συλλογή και στις δράσεις-εκδηλώσεις του φορέα. Για τα τεύχη του περιοδικού βλ. στο <http://www.askiweb.eu/index.php/el/2015-09-21-08-27-59/2015-09-18-10-14-35>.

⁶⁴² Οι δράσεις των ΑΣΚΙ και το περιεχόμενο του ψηφιακού αποθετηρίου του είναι διαθέσιμα στη διαδικτυακή πύλη του φορέα στο <http://www.askiweb.eu>. Για το συνέδριο «Διαδρομές του παρελθόντος: Ο Εμφύλιος πόλεμος στη δημόσια ιστορία και τη μνήμη», βλ. σχετικά Κρημνιώτη, Π. (2016). «Ο Εμφύλιος στο μικροσκόπιο της μνήμης». *Η Αυγή*, 02/12/2016.

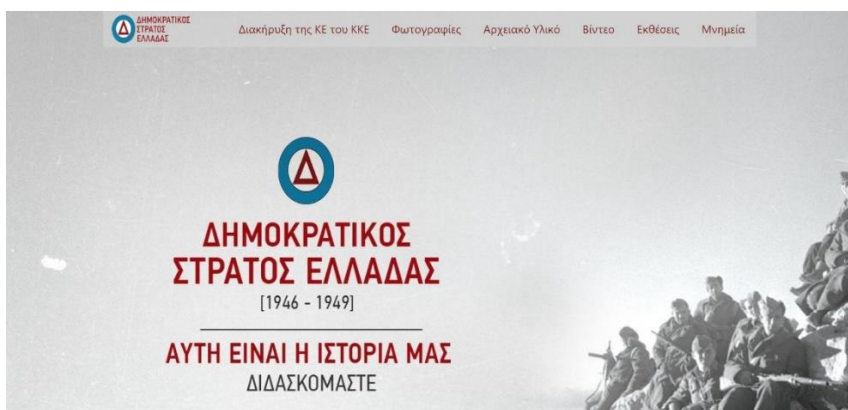
την περίοδο της Κατοχής, όπως επίσης και στον ρόλο που διαδραμάτισαν προσκείμενες σε αυτό δυνάμεις (και κυρίως το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο, Ο Ελληνικός Απελευθερωτικός Στρατός και ο Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδος⁶⁴³) έχει να επιδείξει αξιόλογη δραστηριότητα στο πεδίο της έκδοσης δοκιμίων ή συλλογικών τόμων, της δημοσιοποίησης άρθρων στον έντυπο και ηλεκτρονικό τύπο, της οργάνωσης συνεδρίων, ομιλιών, εκδηλώσεων μνήμης και εκθέσεων (φωτογραφικών ντοκουμέντων, γραπτών τεκμηρίων, αντικειμένων κ.λπ.), αλλά και σε εκείνο που αφορά τη συγκέντρωση, διάσωση και αξιοποίηση σπάνιου αρχειακού υλικού⁶⁴⁴ (μολονότι ένα μεγάλο μέρος του παραμένει διαβαθμισμένο από τον κομματικό μηχανισμό) ή προφορικών μαρτυριών για ερευνητικούς και ενίοτε ιδεολογικο-πολιτικούς σκοπούς. Το παρελθόν στην περίπτωση αυτή εντάσσεται στο παρόν και στη δημόσια σφαίρα του, υπηρετώντας δύο βασικές και ως έναν βαθμό αντινομικές μεταξύ τους αναγκαιότητες: αφενός, την απόπειρα προσέγγισης της ιστορικής αλήθειας και τον εμπλουτισμό της γνώσης του παρελθόντος με νέες πτυχές και ερμηνείες και, αφετέρου, τη συγκρότηση ενός συμπαγούς, σχεδόν δεσμευτικού κομματικού ιστορικού αφηγήματος που με τη σειρά του φέρνει στην επιφάνεια ένα κοινωνικο-πολιτικό πλαίσιο κανονιστικό, παραδειγματικό, οδυνηρό αλλά απαραίτητο, ως νομιμοποιητική βάση⁶⁴⁵, για τη συγκρότηση της ιδεολογικο-πολιτικής ταυτότητας του κόμματος και των συλλογικοτήτων του.

---

⁶⁴³Ένα από ζητήματα στα οποία έχει στρέψει ιδιαιτέρως την προσοχή της η Κ.Ε. Ιστορίας του ΚΚΕ τα τελευταία έτη, είναι η δράση του ΔΣΕ, ως μια προσπάθεια να φωτιστούν, διαμέσου των τεκμηρίων, πτυχές και βιώματα του Εμφυλίου Πολέμου, να ιστοριοποιηθούν και να ενταχθούν στη σφαίρα του πρακτικού παρελθόντος. Από το 2016, με τη συμπλήρωση 70 χρόνων από την ίδρυση του ΔΣΕ, το ΚΚΕ έχει συγκροτήσει έναν προσβάσιμο στο ευρύ κοινό διαδικτυακό τόπο για την ανάδειξη της ιστορίας του ένοπλου τμήματος και του αγώνα του την τριετία 1946-1949. Το περιεχόμενο της ιστοσελίδας, βασισμένο σε σπάνιο ψηφιοποιημένο έντυπο και οπτικοακουστικό υλικό από το Αρχείο του κόμματος, φιλοδοξεί, όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται σ' αυτήν, να συμβάλει στη διάδοση της ιστορικής αλήθειας και των πολιτικών διδαγμάτων. Ο διαδικτυακός επισκέπτης έχει την ευκαιρία μέσω του συνεχώς εμπλουτιζόμενου υλικού (φιλμ μικρής διάρκειας από το κινηματογραφικό συνεργείο του ΔΣΕ, φωτογραφιών, προσωπικών μαρτυριών, γραμμάτων των αγωνιστών του ΔΣΕ κ.λπ.) να γνωρίσει αθέατες πλευρές των μαχών, των δημοκρατικών συνελεύσεων, της καθημερινότητας των μαχητών/τριών στο βουνό και της ιδεολογικής και στρατιωτικής τους εκπαίδευσης. Παράλληλα, μπορεί να ενημερωθεί για την πραγματοποίηση σύγχρονων δράσεων ή εκδηλώσεων μνήμης που αναφέρονται στο ΔΣΕ. Βλ. περισσότερα στο <https://dse.kke.gr/>.

⁶⁴⁴Το Ιστορικό Αρχείο του ΚΚΕ αφορά γεγονότα και τεκταινόμενα της σύγχρονης ιστορίας, περιλαμβάνοντας ένα ογκώδες υλικό συνυφασμένο με την ιστορική πορεία του λαϊκού κινήματος και τη δράση του κόμματος από την περίοδο της ίδρυσής του (1918) και έπειτα. Εμπλουτίζεται, δε, διαρκώς με νέα τεκμήρια ποικίλης μορφής και ιδιωτικές συλλογές που παρέχει το κοινό, συμβάλλοντας έτσι στη διάσωση και την ανάδειξη των τεκμηρίων του παρελθόντος. Βλ. σχετικά <http://arxeio.kke.gr/>. Ωστόσο, ένα μέρος του Ιστορικού Αρχείου παραμένει διαβαθμισμένο και απροσπέλαστο, γεγονός που κατά καιρούς έχει προκαλέσει την κριτική του Τύπου και της ιστορικής κοινότητας. Για την κριτική που έχει ασκηθεί σχετικά με το καθολικό «άνοιγμα» των αρχείων του ΚΚΕ, βλ. ενδεικτικά Παπαθανασίου Ιωάννα (2009). «Το ΚΚΕ να ανοίξει το αρχείο του». *Η Καθημερινή*, 01/03/2009, προσβάσιμο στο <https://www.kathimerini.gr/politics/351153/to-kke-na-anoixei-to-archeio-toy/> καθώς επίσης και Σταυρόπουλος, Λ. (2016). «Οι φάκελοι που δεν κάηκαν και το επτασφράγιστο αρχείο του ΚΚΕ», *Το Βήμα*, 17/06/2016, προσβάσιμο στο <https://www.tovima.gr/2016/06/17/politics/oi-fakeloi-poy-den-kaikan-kai-to-eptasfragisto-arxeio-toy-kke/>.

⁶⁴⁵Βήλου, Α., Ελευθερίου, Κ. (2017-2018). «Η “κομματική ιστορία” ως μέρος της κομματικής στρατηγικής: Χρήσεις του “Εμφυλίου” στον πολιτικό και ιστορικό λόγο του ΚΚΕ (1991-2017)». *Τα Τετράδια πολιτικού διαλόγου και έρευνας*, 70-71 (Χειμώνας 2017-Άνοιξη 2018), σ. 99-112.

Εικόνα 6: Ο διαδικτυακός τόπος του ΚΚΕ που αναφέρεται στη δράση του ΔΣΕ

Πηγή:<https://dse.kke.gr/>

Από το 2007 λειτουργεί επίσης υπό την εποπτεία του ΚΚΕ το Επιμορφωτικό Κέντρο «Χαρίλαος Φλωράκης» (ΕΚΧΦ). Σκοπός του είναι να συμβάλει με το αρχειακό του αποθετήριο στη διερεύνηση και μελέτη της ιστορίας του κομμουνιστικού κινήματος στην Ελλάδα και διεθνώς, του εργατικού και λαϊκού κινήματος, καθώς και των σημαντικότερων γεγονότων της σύγχρονης ιστορίας. Το Κέντρο, φιλοξενώντας πάνω από 3.000 τίτλους βιβλίων και πληθώρα ντοκουμέντων (165.000 εκ των οποίων έχουν ήδη ψηφιοποιηθεί), προερχόμενων από το Ιστορικό Αρχείο του ΚΚΕ, συνεισφορές ιδιωτών ή άλλων φορέων, παρέχει τη δυνατότητα ελεύθερης προσπέλασης σε ιστορικούς ερευνητές και ενδιαφερόμενους. Ορισμένες από τις θεματικές ενότητες του αρχειακού αποθετηρίου του Κέντρου αφορούν τις εφημερίδες *Ριζοσπάστης* και προδικτατορική *Αυγή*, το περιοδικό *Κομμουνιστική Επιθεώρηση*, τους ραδιοφωνικούς σταθμούς Δημοκρατικός Στρατός, Ελεύθερη Ελλάδα και Φωνή της Αλήθειας της περιόδου 1947-1974, τους πολιτικούς πρόσφυγες και τα σχολικά εγχειρίδια που διδάσκονταν τα ελληνόπουλα τα οποία αναγκάστηκαν να μεταγκατασταθούν σε πρώην σοσιαλιστικές χώρες κυρίως την περίοδο 1947-1949 κ.ά. Μέρος του αρχειακού υλικού του ΕΚΧΦ έχει αξιοποιηθεί σε εκδόσεις, όπως επίσης και σε εκδηλώσεις ή εκθέσεις του ΚΚΕ και της νεολαίας του (ΚΝΕ)⁶⁴⁶.

Τη δεκαετία του '80 (1983) με πρόταση των Κ. Τσάτσου, Κ. Τρυπάνη και Κ. Σβολόπουλου προς τον ιδρυτή του πολιτικού κόμματος της Νέας Δημοκρατίας, συστάθηκε και λειτουργεί το κοινωφελές Ίδρυμα «Κωνσταντίνος Καραμανλής», ως μια ιδιωτική πρωτοβουλία για τη διαφύλαξη της ιστορικής μνήμης και την προαγωγή της επιστημονικής έρευνας. Βασικός σκοπός του Ιδρύματος, όπως αυτός περιγράφεται στον διαδικτυακό του τόπο, είναι «η πληρέστερη διαφώτιση των ιστορικών γεγονότων της περιόδου μετά τον Β΄

⁶⁴⁶Για το Επιμορφωτικό Κέντρο «Χαρίλαος Φλωράκης» βλ. περισσότερες πληροφορίες στο <https://www.ekxf.gr/>.

Παγκόσμιο Πόλεμο, σε συνδυασμό, αφενός, με τη συστηματική μελέτη και έρευνα του έργου του Κωνσταντίνου Καραμανλή και, αφετέρου, με την προώθηση της ιδέας της Ενωμένης Ευρώπης». Στον πυρήνα της αρχειακής (πλέον ψηφιοποιημένης) συλλογής (αποτελούμενης από έντυπο και οπτικοακουστικό υλικό) του φορέα, βρίσκεται το προσωπικό Αρχείο του Κωνσταντίνου Καραμανλή που αφορά την πολιτική του δράση κατά την περίοδο 1946-1995, ενώ φυλάσσονται επίσης και συλλογές τεκμηρίων πολιτικών και άλλων προσωπικοτήτων του αποκαλούμενου Δεξιού χώρου. Διαμέσου του συνόλου του πρωτογενούς υλικού που είναι διαθέσιμο, οι ερευνητές έχουν τη δυνατότητα να πληροφορηθούν για πτυχές σημαντικών πολιτικών, κοινωνικών, οικονομικών και πολιτιστικών ζητημάτων της σύγχρονης ελληνικής ιστορίας και, συγκεκριμένα, από την περίοδο του Μεσοπολέμου και έως τη δεκαετία του '90. Το Ίδρυμα έχει οργανώσει από συστάσεώς του έως σήμερα αρκετά συνέδρια, ημερίδες, επιστημονικές διαλέξεις και εκδηλώσεις μνήμης που στοχεύουν στην ανάδειξη του έργου του Κωνσταντίνου Καραμανλή και στην παρουσίαση της πορείας και της θέσης της Ελλάδας στον κόσμο κατά τη σύγχρονη περίοδο, ενώ παράλληλα έχει θέσει σε εφαρμογή και ένα πρόγραμμα συλλογής προφορικών μαρτυριών προσώπων που συνεργάστηκαν στενά με τον πρώην πρωθυπουργό και Πρόεδρο της Ελληνικής Δημοκρατίας ή διαδραμάτισαν σημαντικότατα ρόλο στα χρόνια της πολιτικής του διαδρομής⁶⁴⁷.

Τέλος, ιδιαίτερη δράση στο πεδίο της δημόσιας ιστορίας και της ιστορικής μνήμης έχουν αναπτύξει οι τοπικές οργανώσεις και οι νεολαίες των πολιτικών κομμάτων, διοργανώνοντας πληθώρα εκδηλώσεων, συναντήσεων αλλά και ομιλιών, οι οποίες απευθύνονται είτε στο κομματικό είτε στο ευρύ κοινό. Μάλιστα, δεν είναι λίγες οι φορές που έχουν συμμετάσχει σε δημόσιες διαμάχες ή έχουν πυροδοτήσει αντιπαραθέσεις στο παρόν με αφορμή τις τοποθετήσεις τους για ιστορικά ζητήματα ή τις πρωτοβουλίες τους με ιστορικό συμβολισμό.

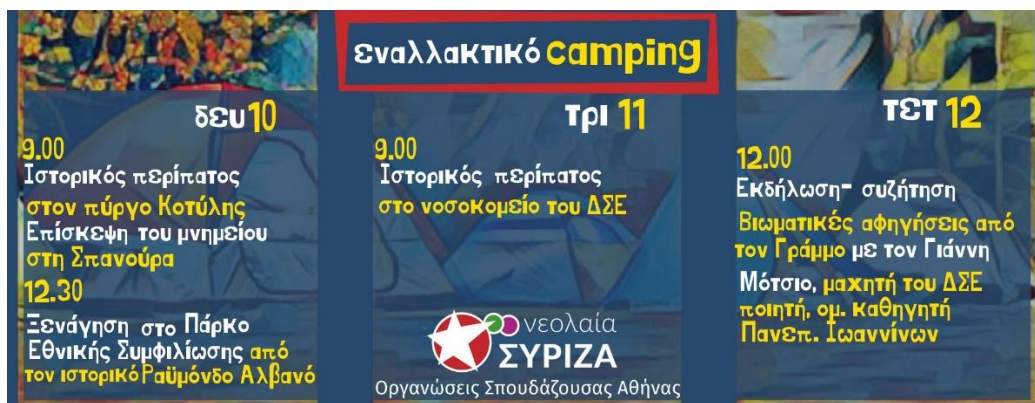
Στο πρόσφατο παρελθόν, τον Αύγουστο του 2020, πραγματοποιήθηκε από οργανώσεις της σπουδάζουσας νεολαίας του ΣΥΡΙΖΑ μια τετραήμερη εναλλακτική πολιτική κατασκήνωση στο Νεστόριο Καστοριάς. Πριν από 71 περίπου έτη, στην ιστορικά και ιδεολογικά φορτισμένη περιοχή του Γράμμου, διεξήχθησαν αιματηρές μάχες μεταξύ του ΔΣΕ και του Εθνικού Στρατού, οι οποίες έκριναν την έκβαση του εμφύλιου αλληλοσπαραγμού που ταλάνισε και δίχασε την ελληνική κοινωνία κατά την περίοδο 1946-1949. Μεταξύ των δραστηριοτήτων της συγκεκριμένης δράσης «ιστορικού τουρισμού» και ιστορικής μνήμης συνάμα, περιλαμβάνονταν ιστορικοί περίπατοι σε μονοπάτια και τόπους διεξαγωγής κρίσιμων μαχών, επίσκεψη στην τοποθεσία του νοσοκομείου του ΔΣΕ και στο μουσείο του Πάρκου

---

⁶⁴⁷Για τις δράσεις του Ιδρύματος «Κωνσταντίνος Καραμανλής», βλ. περαιτέρω στο <https://ikk.gr/>.

Εθνικής Συμφιλίωσης, ξενάγηση από ιστορικό αλλά και αφηγήσεις βιοματικού χαρακτήρα από τον πρώην μαχητή του ΔΣΕ και ακαδημαϊκό Γιάννη Μότσιο⁶⁴⁸. Τα τελευταία χρόνια έχουν πληθύνει ανάλογες πρωτοβουλίες κομμάτων (ειδικά από μέρους της Αριστεράς και του ΚΚΕ) σε τόπους ιστορικής μνήμης, οι οποίοι συνδέονται πρωτίστως με τα γεγονότα της δεκαετίας του '40 και του Εμφυλίου Πολέμου. Η επίμονη και ως έναν βαθμό φετιχιστική μελέτη του τελευταίου (με επικέντρωση ειδικά στη δράση του ΔΣΕ) από τον χώρο της ελληνικής Αριστεράς και του ΚΚΕ τείνει να καταστεί στο παρόν ζωτικής και υπαρξιακής σημασίας, αφού η δόμηση ενός ένδοξου ιστορικού αφηγήματος αντίστασης και ηρωισμού και η συνακόλουθη ένταξή του στον πολιτικό λόγο, κρίνεται ιδεολογικά επιβεβλημένη προκειμένου να σφυρηλατηθεί μια ισχυρή ιστορική και κομματική συνείδηση αλλά και μια συμπαγής ιδεολογική ταυτότητα.

Εικόνα 7: Το πρόγραμμα της πολιτικής κατασκήνωσης της νεολαίας του ΣΥΡΙΖΑ, έτσι όπως αναρτήθηκε στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και στον Τύπο. Πηγή: <https://www.facebook.com/events/319976266038769/>

Στην περίπτωση της διοργάνωσης της πολιτικής κατασκήνωσης της νεολαίας του ΣΥΡΙΖΑ χρειάζεται ωστόσο να επισημανθούν ορισμένα χαρακτηριστικά της φυσιογνωμίας της που τη διαφοροποιούν από τελετουργικά ή αντίστοιχες εκδηλώσεις άλλων φορέων. Ως

⁶⁴⁸Η πολιτική κατασκήνωση της νεολαίας ΣΥΡΙΖΑ πραγματοποιήθηκε το διάστημα 9-12 Αυγούστου 2020. Η υλοποίηση της ιδέας όμως δέχθηκε έντονες κριτικές στον δημόσιο χώρο από πολιτικούς αντίπαλων παρατάξεων, νεολαίες άλλων κομμάτων (με εντονότερη εκείνη της νεολαίας του ΚΚΕ, η οποία φαίνεται να εκλαμβάνει μάλλον τον εαυτό της ως έναν από τους «νόμιμους» διαχειριστές και ίσως αποκλειστικούς θεματοφύλακες της μνήμης και της ιστορίας του ΔΣΕ), καθώς και από μερίδα δημοσιογράφων ή απλών πολιτών στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Για τη διαμάχη γύρω από αυτό το θέμα στα ΜΜΕ, βλ. ενδεικτικά «Στο Βίτσι και στο Γράμμο δεν ξέρω τι να κάνω – “Εναλλακτικό” camping στο Γράμμο ετοιμάζει η νεολαία Σύριζα», *Κατιούσα*, 28/07/2020, προσβάσιμο στο <http://www.katioua.gr/epikairota/sto-vitsi-kai-sto-grammo-den-ksero-ti-na-kano-enallaktiko-camping-sto-grammo-etoimazei-i-neolaia-syriza/>, «Το ανέκδοτο της ημέρας», *902.gr*, 29/07/2020, προσβάσιμο στο <https://www.902.gr/eidisi/apopseis-sholia/232103/gia-ti-diorganosi-enallaktikoy-politikoy-camping-tis-neolaias-syriza>, «Το tweet του προέδρου της ΟΝΝΕΔ για το camping της νεολαίας ΣΥΡΙΖΑ στο Γράμμο», *Parapolitika.gr*, 29/07/2020, προσβάσιμο στο <https://www.parapolitika.gr/politiki/article/1060123/to-tweet-tou-proedrou-tis-onned-gia-to-camping-tis-neolaias-syriza-sto-grammo/>, «Θέλουν να κρατήσουν την ιστορία κρυμμένη κάτω απ’ το χαλί», *Η Εφημερίδα των Συντακτών*, 01/08/2020, προσβάσιμο στο https://www.efsyn.gr/politiki/antipoliteysi/254298_the-loyn-na-kratisoyn-tin-istoria-krymmeni-kato-apo-hali,

εκδήλωση, δεν αποσκοπεί μόνο στην απόδοση φόρου τιμής στους πεσόντες αγωνιστές του ΔΣΕ, αλλά αποτελεί συγχρόνως και μια πράξη ταύτισης με συγκεκριμένους πολιτικούς και ιδεολογικούς προγόνους. Η συμπερίληψη στο πρόγραμμα των ιστορικών περιπάτων των σημείων που έδρασαν οι μαχητές του ΔΣΕ αποτελεί προσπάθεια βιωματικής και ταυτόχρονα ενσυναισθητικής προσέγγισης του παρελθόντος στο παρόν από την πλευρά της νεολαίας. Το στοιχείο όμως της ενσυναίσθησης πλαισιώνουν στην όλη δράση, απ' τη μια πλευρά, η αποστασιοποιημένη ματιά ενός ιστορικού (ως ξεναγού στο Πάρκο Εθνικής Συμφιλίωσης), ο οποίος προσεγγίζει το παρελθόν και όσα συνέβησαν με ιστορικό αναστοχασμό και με συναισθηματική απόσταση και, απ' την άλλη, οι βιωμένες εμπειρίες ενός διανοούμενου πρώην μαχητή του ΔΣΕ. Συνεπώς, η όλη πρωτοβουλία για τη διοργάνωση της εν λόγω πολιτικής κατασκήνωσης, εκτός από πολιτική πράξη, συνιστά και μια προσπάθεια κατανόησης, ιστορικοποίησης και αναστοχασμού των γεγονότων του Εμφυλίου στη δημόσια σφαίρα.

Τον Σεπτέμβρη της ίδιας χρονιάς, στη Μακρόνησο, τόπο εξορίας (στην εμφυλιακή και μετεμφυλιακή περίοδο), «ιδεολογικής αναβάπτισης», «εθνικής ανάνηψης» και αναγκαστικής αποκήρυξης των πολιτικών ιδεών χιλιάδων κομμουνιστών και Αριστερών πολιτικών αντιφρονούντων, υλοποιήθηκε μια ακόμα εκδήλωση ιστορικής μνήμης με πρωτοβουλία του ΚΚΕ και των οργανώσεών του. Η εκδήλωση έλαβε χώρα με αφορμή τα αποκαλυπτήρια ενός μνημείου (επονομαζόμενου ως «Σκιές») που ανεγέρθηκε στο νησί από την Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ προς τιμήν των αγωνιστών του κόμματος που εκτοπίστηκαν, φυλακίστηκαν και βασανίστηκαν εκεί, βιώνοντας την ηθική και φυσική τους εξόντωση. Στο πλαίσιο της εκδήλωσης, την οποία παρακολούθησαν υποστηρικτές του κόμματος, παλιοί εξορισθέντες αγωνιστές της Εθνικής Αντίστασης και απόγονοί τους, πραγματοποιήθηκαν ομιλίες με πολιτικό και συνάμα ιστορικό χαρακτήρα, καθώς επίσης και συναυλία βασισμένη σε μουσικά και ποιητικά έργα, αφιερωμένα στους εξόριστους της Μακρονήσου⁶⁴⁹.

Όπως φαίνεται από τα παραπάνω ενδεικτικά παραδείγματα, όλες οι δράσεις ιστορικού και μνημονικού χαρακτήρα που λαμβάνουν χώρα στον δημόσιο χώρο με ευθύνη των κομματικών μηχανισμών ή των φορέων τους, ασκούν εκ των πραγμάτων επίδραση στην ιστορική κουλτούρα του κοινού, συμβάλλοντας συγχρόνως στον εμπλουτισμό της ιστορικής κουλτούρας, στη διατήρηση της συλλογικής μνήμης αλλά και στην ανάδειξη νέων πτυχών των κρίσιμων (και ενίοτε τραυματικών ή συγκρουσιακών) ιστορικών γεγονότων (κυρίως της σύγχρονης περιόδου) που αφορούν την εθνική αλλά και την τοπική ιστορία. Πολλές φορές,

---

⁶⁴⁹Για την εκδήλωση του ΚΚΕ στη Μακρόνησο βλ. στο <https://www.kke.gr/event/Ekdilosi-tis-Kentrikis-Epityropis-toy-KKE-Apokalyptiria-mnimeioy-sti-Makroniso/>.

όμως, προκαλούν διαμάχες και αντιπαραθέσεις, που προσλαμβάνουν τη μορφή συμβολικών πολέμων.

3.4.5. Συμβολικοί πόλεμοι για την ιστορία

Στην Ελλάδα, η έντονη δραστηριότητα και ο διάλογος που αναπτύσσεται στον δημόσιο χώρο γύρω από την ιστορία ή τη διδασκαλία της, τη μνήμη και ορισμένες εκφάνσεις του παρελθόντος, τις περισσότερες περιπτώσεις δεν έχει ως γνώρισμα το στοιχείο της συναίνεσης. Συχνά η δημόσια διαβούλευση προσλαμβάνει τη μορφή σφοδρών αντιπαραθέσεων ή αλλιώς συμβολικών πολέμων για την ιστορία και την κουλτούρα⁶⁵⁰ στα ΜΜΕ, στον έντυπο και ηλεκτρονικό τύπο, στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και στο διαδίκτυο, στο ελληνικό Κοινοβούλιο, σε δημόσιες εκδηλώσεις και στον καθημερινό βίο. Σ' αυτές δεν συμμετέχουν μόνο ειδικοί, αλλά ένα σύνολο θεσμών, φορέων ή κοινωνικών συλλογικοτήτων, όπως πολιτικές δυνάμεις, δημοσιογράφοι, εκπαιδευτικοί, εκπρόσωποι και μέλη του Κλήρου, ακόμα και απλοί πολίτες που έχουν εισέλθει δυναμικά στον χώρο της ιστορίας, γοητευμένοι από τη δημόσια διαπάλη των ιδεών και των ιστορικών αφηγημάτων που γεννά το παρελθόν στο παρόν. Οι ισχυρισμοί που συνοδεύουν τις διαφωνίες αυτές δεν βασίζονται πάντοτε σε επιστημολογικά κριτήρια ούτε και θέτουν ως πρωταρχικό στόχο την αναζήτηση της ιστορικής αλήθειας. Αντιθέτως, τα ερείσματά τους συχνά χαρακτηρίζονται ως ανιστορικά, εθνοκεντρικά ή ακραία ριζοσπαστικά, ενώ πολλές φορές συγκροτούνται στο παρόν κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να υπηρετούν και να νομιμοποιούν, αφενός, ένα σύνολο σκοπιμοτήτων και πολιτικών επιλογών και, αφετέρου, να συντηρούν και να ενισχύουν αυτάρεσκες εθνοφρονούσες αντιλήψεις, ανάγκες της εθνικής ταυτότητας ή διεθνιστικές ονειρώξεις.

3.4.5.1. Οι πολιτικοί και η Εκκλησία ως «παραγωγοί» συμβολικών πολέμων για την ιστορία στον δημόσιο χώρο: Μερικά χαρακτηριστικά παραδείγματα

Εκτός από τις διαμάχες για τα σχολικά εγχειρίδια ή τα ΑΠΣ της Ιστορίας, στη δημόσια ζωή, στο ελληνικό Κοινοβούλιο αλλά και στην πολιτική σκηνή γενικότερα, διεξήχθησαν κατά καιρούς έντονες συζητήσεις, σχεδόν πολεμικού χαρακτήρα, για μια σειρά από ζητήματα ιστορίας ή μνήμης. Όλες είχαν ιδεολογικές αφετηρίες και προεκτάσεις, ενώ συνδέθηκαν σε

---

⁶⁵⁰Κόκκινος, Γ. (2006), *ό.π.*, σ. 33.

αρκετές περιπτώσεις με αντιδράσεις επίσημων φορέων (κυρίως της Εκκλησίας), αμφιλεγόμενες δηλώσεις αξιωματούχων ή πολιτικές αποφάσεις που κινητοποίησαν μαζικά συλλογικότητες και απλούς πολίτες της ελληνικής κοινωνίας. Η εμπλοκή του κοινού μάλιστα, εκφράστηκε μέσα από ατέρμονες λεκτικές συγκρούσεις στο διαδίκτυο, δημοσιεύσεις, ακόμα και με δυναμικές και μεγάλης έκτασης διαδηλώσεις διαμαρτυρίας που οδήγησαν πολλές φορές στην υιοθέτηση μιας διχαστικής ρητορικής τόσο από μεγάλο μέρος της κοινής γνώμης, όσο και από επίσημους εκπροσώπους της πολιτείας.

Σε μία από τις πλέον γνωστές διαμάχες των προηγούμενων ετών στον δημόσιο χώρο, πρωταγωνιστικό ρόλο διαδραμάτισε η ελληνική Εκκλησία. Το 2009, η έναρξη της λειτουργίας του νέου Μουσείου της Ακρόπολης συνοδεύτηκε από την προβολή στην αίθουσα του Παρθενώνα ενός ολιγόλεπτου φιλμ-animation του σκηνοθέτη Κώστα Γαβρά με θέμα την αναπαράσταση των εσκεμμένων καταστροφών που υπέστη το μνημείο , ανά τους αιώνες. Σε ένα μικρό απόσπασμα του εν λόγω animation απεικονίζονταν ρασοφόροι να αναρριχώνται στις μετόπες του Παρθενώνα και να καταστρέφουν τον γλυπτό διάκοσμο. Η σκηνή αυτή της καθαίρεσης των γλυπτών από το μνημείο θεωρήθηκε προκλητική και ανιστόρητη, μολονότι το ίδιο ακριβώς φιλμ είχε προβληθεί λίγα χρόνια νωρίτερα, το 2003 συγκεκριμένα, στο πλαίσιο της Πολιτιστικής Ολυμπιάδας του 2004 στη Νέα Υόρκη, χωρίς να εκδηλωθεί τότε καμία απολύτως ένσταση για το περιεχόμενό του. Με την έναρξη της προβολής του φιλμ στον χώρο του μουσείου, προκλήθηκαν σφοδρές αντιδράσεις από πολιτιστικούς φορείς, διανοούμενους, πολιτικά κόμματα, όπως εκείνο του Λαϊκού Ορθόδοξου Συναγερμού (ΛΑ.Ο.Σ.), καθώς και από την Εκκλησία της Ελλάδος, η οποία σημειωτέον αξίωσε επιτακτικά την αφαίρεση της συγκεκριμένης επίμαχης σκηνής. Ύστερα από το γεγονός αυτό και υπό την πίεση των διαμαρτυριών, το Υπουργείο Πολιτισμού και οι ιθύνοντες του μουσείου ασπάστηκαν τις εκκλησιαστικές ανησυχίες και ευθυγραμμίστηκαν με τη βούληση των ιεραρχών , προχωρώντας στη λογοκριτική περικοπή του φιλμ, παρόλο που το ψηφιακό απείκασμα βασιζόταν σε τεκμηριωμένα ιστορικά γεγονότα αναφορικά με τη δράση των ορθόδοξων χριστιανών σε βάρος του μνημείου. Το ζήτημα προσέλαβε μεγάλες διαστάσεις στα μέσα μαζικής ενημέρωσης και στο διαδίκτυο, προκαλώντας σκληρές αντιπαραθέσεις και πόλωση στη δημόσια σφαίρα μεταξύ δύο θεωρήσεων: η μία ταυτιζόταν με την τάση αρχαιολογικοποίησης του παρελθόντος με όρους του παρόντος και η άλλη αφορούσε τη διαπάλη μεταξύ μιας συναισθηματικής προσέγγισης της εθνικής μνήμης και μιας προσέγγισης

με ιστορική χροιά βασιζόμενης στην τεκμηρίωση και στην ιστορική πλαίσισωση⁶⁵¹. Ενάντια στην απόφαση της λογοκρισίας του φιλμ στράφηκε, όπως ήταν φυσικό, και ο ίδιος ο σκηνοθέτης, δημοσιεύοντας σχετική επιστολή διαμαρτυρίας στον Τύπο. Σε αυτήν απαιτούσε την άρση της απόφασης για τις περικοπές στο φιλμ, κατηγορώντας την πολιτική ηγεσία του υπουργείου και τον τότε Υπουργό Αντώνη Σαμαρά για θρησκοληψία και λογοκρισία. Παράλληλα, μια σειρά δημοσιευμάτων στον εγχώριο Τύπο επέρριψε ευθύνες και στη διοίκηση του Μουσείου, αφήνοντας σαφή υπονοούμενα περί μεσαιωνισμού και ιδεοληψιών. Το περιστατικό δεν πέρασε απαρατήρητο εκτός των ελληνικών συνόρων, αφού σχολιάστηκε αρνητικά και από Μέσα διάφορων ευρωπαϊκών χωρών⁶⁵². Τον Αύγουστο του 2009, μετά την κατάθεση της αίτησης ασφαλιστικών μέτρων από το Ελληνικό Παρατηρητήριο των Συμφωνιών του Ελσίνκι σε βάρος του Μουσείου της Ακρόπολης για το λογοκριμένο βίντεο, τελικά η διοίκηση του τελευταίου υπαναχώρησε και μετέβαλε την πρότερη απόφασή της, αφού πρώτα ο Γαβράς διασαφήνισε πως οι μαυροντυμένες φιγούρες του φιλμ στην επίμαχη σκηνή δεν συνιστούσαν ρασοφόρους χριστιανούς, αλλά ανθρώπους της εποχής. Η υπόθεση αυτή προφανώς έκλεισε με μια συμβιβαστική λύση που ικανοποιούσε και τις δύο πλευρές. Αφενός, ο σκηνοθέτης ήρε τη λογοκρισία παρέχοντας εξηγήσεις που ενδεχομένως και να μην αποτελούσαν τις πραγματικές του προθέσεις και, απ' την άλλη, η διοίκηση του Μουσείου και η πολιτική ηγεσία του υπουργείου Πολιτισμού, παρά την ενδεχόμενη διατήρηση των επιφυλάξεών της, διέθετε ένα ισχυρό επιχείρημα βασιζόμενο στις διευκρινίσεις του Γαβρά για να διαχειριστεί και να κατευνάσει τις κριτικές της Ελληνικής Εκκλησίας και ορισμένων πολιτικών κομμάτων που είχαν προβάλλει ισχυρές αντιστάσεις. Η εν λόγω υπόθεση, που οδήγησε σε συμβολικές μάχες στο πεδίο της δημόσιας ιστορίας, ανέδειξε φλέγοντα θέματα σχετικά με τη συγκρότηση της νεοελληνικής ταυτότητας, ενώ παράλληλα κατέδειξε τη συγκρουσιακή όψη που προσλαμβάνει αρκετά συχνά η διεπαφή μεταξύ μνήμης, ιστορίας και

---

⁶⁵¹Δερμετζόπουλος, Χ. (2015). «Λαϊκή κουλτούρα, δημόσιος διάλογος και εθνική ταυτότητα με αφορμή την προβολή της ταινίας του Κώστα Γαβρά *Παρθενών* στο νέο Μουσείο της Ακρόπολης». Στο: Ανδρέου, Α.,Κακουριώτης, Σ., Κόκκινος, Γ., Λεμονίδου, Έ., Παπανδρέου, Ζ., Πασχαλούδη, Ε. (επιμ.), *ό.π.*, σ. 292.

⁶⁵²Ηλιοπούλου Ε. (2009). «Λογόκριναν βίντεο του Γαβρά για τον Παρθενώνα». *Ζούγκλα*, 25/07/2019. Ανακτήθηκε στις 25-07-2019 από <https://www.zougla.gr/greece/article/logokrinan-vinteo-tou-gavra-gia-ton-parthenona> · «Acropolis museum cuts film after Church's protest», *Reuters*, 26/07/2009. Ανακτημένο στις 24-11-2020 από <https://www.reuters.com/article/industry-us-greece-acropolis/acropolis-museum-cuts-film-after-churchs-protest-idINTRE56P1NU20090726>· Αδαμοπούλου Μ. (2009). «Εκθέτει διεθνώς η λογοκρισία στο νέο Μουσείο Ακρόπολης. Η περικοπή Γαβρά έγινε μπουμέρανγκ για την Εκκλησία». *Τα Νέα*, 28/07/2009. Ανακτήθηκε στις 25-07-2019 από <https://www.tanea.gr/2009/07/28/lifearts/culture/i-perikopi-gabra-egine-mpouymerangk-gia-tin-ekklisia/>· Κολιάτσου, Ο. (2009). «Οι πρώτοι χριστιανοί ήταν σαν τους Ταλιμπάν». *Ελευθεροτυπία*, 04/08/2009. Ανακτήθηκε στις 25-07-2019 από <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=69912>· «Acropolis museum backs down in Costa-Gavras film row», *Reuteurs*, 04/08/2009/. Ανακτήθηκε στις 10-01-2021 από <https://www.reuters.com/article/uk-greece-acropolis/acropolis-museum-backs-down-in-costa-gavras-film-row-idUKTRE5733W020090804>.

πολιτικής. Εξάλλου, στο συγκεκριμένο παράδειγμα είναι προφανές πως οι αντιδράσεις των πολιτικών κομμάτων υπέρ ή κατά της λογοκρισίας, απέβλεπαν και σε πολιτικά οφέλη ή στην ψηφοθηρία. Μάλιστα, για την ιεραρχία της Εκκλησίας και την ιδιαίτερη σχέση που διατηρεί ακόμα και σήμερα με το ελληνικό κράτος, θεωρούνταν περίπου αδιανόητη μια στάση ουδετερότητας επί του θέματος, καθώς δεν επιθυμούσε επ' ουδενί την προβολή ενός φιλμ που θα αμαύρωνε και θα αποδομούσε, ειδικά σε έναν χώρο υψηλού συμβολισμού όπως το Μουσείο της Ακρόπολης, τόσο τον ρόλο και τη διαχρονική συμβολή των κληρικών και της ορθοδοξίας στην ελληνική ιστορία όσο και το αφήγημα του ελληνοχριστιανικού πολιτισμού⁶⁵³. Η αντίδρασή της θα μπορούσε ενδεχομένως και να ερμηνευθεί ως μια εμφατική δήλωση παρουσίας αλλά και ως μια ηχηρή υπενθύμιση της ελληνορθόδοξης παράδοσης απέναντι σε προοδευτικές φωνές της εποχής και αμφισβητίες του ενεργού της ρόλου στη διαμόρφωση της ελληνικής εθνικής ταυτότητας. Όμως, όπως γίνεται αντιληπτό, δεν είναι η ιστορική αλήθεια που αγνοείται συχνά από την Εκκλησία, αλλά η χρήση της. Γι' αυτό και ορισμένες φορές επεμβαίνει σε κοσμικά ζητήματα ή θέματα που άπτονται της ιστορίας και της μνήμης προληπτικά. Οι εθνοκεντρικές και άλλοτε δημοκοπικές παρεμβάσεις της δίκην ιστορικού, τόσο στο σχολικό εγχειρίδιο Ιστορίας της ΣΤ' Δημοτικού, όσο και στην περίπτωση του φιλμ του Γαβρά, καταδεικνύουν την προσπάθειά της να συμμετάσχει ενεργά στον ιστορικό διάλογο του δημόσιου χώρου, διεκδικώντας για λογαριασμό της την πρωτοκαθεδρία στη διαμόρφωση θρησκευτικών και ιστορικών συνειδήσεων. Η πηγή της νομιμοποίησής της για να το διεκδικεί αυτό δεν είναι άλλη από την ισχυρά θεμελιωμένη στη συνείδηση της κοινωνίας ελληνορθόδοξη πίστη.

Λίγα χρόνια αργότερα, το 2015, με αφορμή τις δηλώσεις του τότε Υπουργού Παιδείας της κυβέρνησης ΣΥΡΙΖΑ-ΑΝ.ΕΛ. Νίκου Φίλη για τη γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου, προκλήθηκαν εντάσεις στη δημόσια σφαίρα, στα ΜΜΕ και στο ελληνικό Κοινοβούλιο.

---

⁶⁵³Για το φιλμ του Κώστα Γαβρά χωρίς την περικοπή του επίμαχου τμήματος, βλ. στο <https://www.youtube.com/watch?v=DbkgtsHGDJc>. Βλ. επίσης την επιστολή διαμαρτυρίας του σκηνοθέτη που δημοσιεύτηκε στον Τύπο, μετά τις αντιδράσεις και την απόλεια της συγκεκριμένης σκηνής στο «Επιστολή Κ. Γαβρά για την περικοπή της σκηνής», *Η Ναυτεμπορική*, 27/07/2009. Ανακτήθηκε στις 29-07-2019 από <https://www.naftemporiki.gr/story/239468/epistoli-k-gabra-gia-tin-perikopi-tis-skinis>. Για την αντίδραση ιεραρχών της Εκκλησίας της Ελλάδος βλ. ενδεικτικά Μητροπολίτης Καλαβρύτων και Αιγιαλείας Αμβρόσιος (2009). «Το Μουσείο της Ακροπόλεως! Από μια άλλη οπτική γωνία. Η 'άλλη αλήθεια' κ. Παντερμαλή». Προσωπικό Ιστολόγιο του Μητροπολίτη Καλαβρύτων και Αιγιαλείας Αμβροσίου, 10/08/2009. Ανακτήθηκε στις 25-07-2019 από http://mkka.blogspot.com/2009/08/blog-post_10.html. Δημητριάδου, Μ. (2009). «Επιστολή σε Σαμαρά-Παντερμαλή: Σχετικά με το βίντεο του Κώστα Γαβρά για το Μουσείο της Ακρόπολης». *Αντίβαρο*, 06/08/2009. Ανακτήθηκε στις 25-07-2019 από <http://www.antibaro.gr/article/580>. Παπαδημητρίου, Α. (2009). «Ιδεολογία και τέχνη». *Αντίβαρο*, 03/08/2009. Ανακτήθηκε στις 25-07-2019 από <http://www.antibaro.gr/article/571>. Γιανναράς, Χ. (2009). «Γιατί τόσο αντιμεταφυσικό»μένος». *Η Καθημερινή*, 23/08/2009. Ανακτήθηκε στις 25-07-2019 από <https://www.kathimerini.gr/716012/opinion/epikairothta/arxeio-monimes-sthles/giati-toso-antimetafysiko-menos>.

Ειδικότερα, σε μια συνέντευξή του ο τότε Υπουργός επανέλαβε παλαιότερη άποψή του πως οι σφαγές και οι εκτοπισμοί που υπέστησαν οι Έλληνες του Πόντου από το κίνημα των Νεότουρκων κατά την περίοδο 1914-1923 δεν μπορούν να θεωρηθούν, βάσει ορισμένων ιστορικών αναγνώσεων που επικαλέστηκε, γενοκτονία αλλά εθνοκάθαρση⁶⁵⁴. Ο Φίλης, ως Υπουργός Παιδείας της χώρας και μη ιστορικός, διατυπώνοντας τη συγκεκριμένη θέση, αν και έσπευσε να διευκρινίσει πως δεν αμφισβητεί τα όσα ειδεχθή συνέβησαν σε βάρος του ποντιακού ελληνισμού, ωστόσο με τη στάση του έδειξε να μη συμμερίζεται τη χρήση του όρου «γενοκτονία». Σημειωτέον, ήδη από το έτος 1994 είχε προηγηθεί η ομόφωνη καθιέρωση από την ελληνική Βουλή της 19ης Μαΐου ως ημέρας μνήμης της γενοκτονίας των Ποντίων⁶⁵⁵. Στον απόηχο των απόψεων του Φίλη εκδηλώθηκαν σφοδρές αντιδράσεις από βουλευτές των κομμάτων της αντιπολίτευσης στο Κοινοβούλιο, από μέρος της κοινής γνώμης και κυρίως από την Πανελλήνια Ομοσπονδία Ποντιακών Σωματείων (Π.Ο.Π.Σ.) και την Παμποντιακή Ομοσπονδία Ελλάδος (Π.Ο.Ε.), που πραγματοποίησαν συγκεντρώσεις διαμαρτυρίας απαιτώντας την παραίτηση του Υπουργού παιδείας, με την κατηγορία ότι πρόκειται για αρνητή της ιστορικής αλήθειας. Στη διαμάχη αυτή εντοπίζει κανείς δύο βασικά χαρακτηριστικά. Το πρώτο αφορά την τάση μέρους του πολιτικού κόσμου να ιδεολογικοποιήσει τραυματικά ιστορικά γεγονότα, προωθώντας μια αναθεωρητική, διεθνιστική ή τουλάχιστον κοσμοπολίτικη προσέγγισή τους, στηριζόμενη στο επιχείρημα της ανάγκης για συμφιλίωση και για μια περισσότερο ψύχραιμη και νηφάλια αποτίμηση του παρελθόντος. Η υιοθέτηση όμως μιας τέτοιας οπτικής εξυπηρετεί τις περισσότερες φορές συγκεκριμένους πολιτικούς σχεδιασμούς και απέχει αρκετά από υφιστάμενα κυρίαρχα εθνικά αφηγήματα ή τεκμηριωμένες ιστορικές αλήθειες συλλογικοτήτων, παράγοντας συγκρούσεις στο πεδίο της δημόσιας ιστορίας. Το δεύτερο χαρακτηριστικό αφορά την παρατηρούμενη

---

⁶⁵⁴Για τις δηλώσεις του τότε Υπουργού Παιδείας βλ. σχετικά «Φίλης: Αναγνωρίζουμε τον πόνο των Ποντίων, αλλά δεν ήταν γενοκτονία», *Το Βήμα*, 03/11/2025. Προσβάσιμο στο <https://www.tovima.gr/2015/11/03/society/filis-anagnwrizoume-ton-pono-ton-pontiwn-alla-den-itan-genoktonia/>.

Για τις απόψεις του Φίλη περί εθνοκάθαρσης και όχι γενοκτονίας των Ποντίων, βλ. επίσης το απόσπασμα από συνέντευξή του σε τηλεοπτική εκπομπή στο <https://www.youtube.com/watch?v=fD5fpT41QV0>.
⁶⁵⁵Η επίσημη καθιέρωση της 19ης Μαΐου ως ημέρας μνήμης της γενοκτονίας των Ποντίων πραγματοποιήθηκε αρχικά με τον Νόμο 2193/1994 της Βουλής των Ελλήνων. Το 2006, κατατέθηκε στο ελληνικό Κοινοβούλιο πρόταση Νόμου σε μια προσπάθεια ενιαιοποίησης της μνήμης για τη γενοκτονία του Ποντιακού, του Μικρασιατικού και του Θρακικού ελληνισμού. Βλ. σχετικά την αιτιολογική έκθεση της πρότασης Νόμου του 2006 για την «Καθιέρωση της 19ης Μαΐου ως ημέρα εθνικής μνήμης της γενοκτονίας των Ελλήνων της Ανατολής, του Πόντου, της Μικράς Ασίας και της Θράκης από το Τουρκικό Κράτος» στο <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/2f026f42-950c-4efc-b950-340c4fb76a24/p-mnhmpontou-eis.pdf>. Για μια ενδιαφέρουσα ανάλυση της έννοιας της γενοκτονίας με αφορμή ανάλογες αντιπαραθέσεις που προέκυψαν σε συνέχεια της καθιέρωσης της 14ης Σεπτεμβρίου ως ημέρας μνήμης της γενοκτονίας του Μικρασιατικού ελληνισμού (Ν. 2645/1998) βλ. Συρίγος, Α. (2006). «Μικρασιατική καταστροφή: “γενοκτονία” ή “μοιραία συνέπεια” ενός πολέμου;». Στο: Περράκης, Σ. (επιμ.), *Η διεθνής Κοινότητα σε κίνηση: Συμβολές στη Μνήμη Γεωργίου Τενεκίδη*. Αθήνα-Κομοτηνή: Σάκκουλα. Βλ. επίσης και την αναιρετική για τον χαρακτηρισμό του γεγονότος ως γενοκτονίας από τον Χ. Εξερτζόγλου στο βιβλίο του *Η Δημόσια Ιστορία, ό.π.*, σ. 251-259.

προσπάθεια κοινωνικών ομάδων, στην προκειμένη περίπτωση των Ποντίων, να διαφυλάξουν τη συλλογική μνήμη και το ιστορικό αφήγημα του τραυματικού τους παρελθόντος, να διατηρήσουν αρραγή την ιδιαίτερη πολιτισμική ταυτότητά τους και να νομιμοποιήσουν την πάγια διεκδίκησή τους για ιστορική ηθική επανόρθωση και αποκατάσταση της ιστορικής μνήμης από μέρους των θυτών και της διεθνούς κοινότητας. Οι επιδιώξεις όμως αυτές, καθοδηγούμενες από συναισθηματικούς παρορμητισμούς, συχνά «εκβάλλουν» σε μια εθνολαϊκιστική βουλγκάτα υπέρμετρης διαγενεακής θυματοποίησης που σε ορισμένες εκφάνσεις της αγγίζει τις παρυφές του εθνικιστικού φανατισμού, της φθηνής δημαγωγίας και της μυωπικής διαχείρισης του παρελθόντος στο παρόν.

Στο επίκεντρο της ιστοριογραφικής και πολιτικής αντιπαράθεσης των τελευταίων ετών βρίσκεται και η περίπτωση του ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου. Τα όσα διαδραματίστηκαν την τραγική εκείνη περίοδο, εξακολουθούν να απασχολούν ακόμη και σήμερα την κοινή γνώμη με αφορμή αντιμαχόμενες μελέτες ιστορικών, εκδηλώσεις μνήμης ή αναφορές του πολιτικού κόσμου και των ΜΜΕ. Δεν ήταν λίγες οι φορές κατά τις οποίες εκπρόσωποι της Βουλής, της ελληνικής κυβέρνησης ή της τοπικής αυτοδιοίκησης αντιπαρατέθηκαν δημόσια για διάφορα πολιτικά ζητήματα του παρόντος, ενισχύοντας τις απόψεις τους και τη ρητορική τους με ιστορικά παραδείγματα και φράσεις πρωταγωνιστών του Εμφυλίου Πολέμου σε βαθμό που άγγιξε ακόμα και την ιστορική ανακρίβεια, την ιστορική καπήλευση και την προπαγανδιστική πολιτικολογία.

Τον Απρίλιο του 2018, στον απόηχο ενός συλλυπητήριου μηνύματος που αναρτήθηκε από τον τότε Περιφερειάρχη Στερεάς Ελλάδος Κώστα Μπακογιάννη στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης για τον θάνατο του Βασίλη Πριόβολου ή αλλιώς «Καπετάν Ερμή», αγωνιστή του Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου (ΕΑΜ), υπασπιστή του Άρη Βελουχιώτη και κατόπιν διοικητή του Αρχηγείου της Παρνασσίδας του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδος (ΔΣΕ), προκλήθηκαν έντονες διαδικτυακές συζητήσεις με αρκετά επικριτικά σχόλια σε βάρος του περιφερειάρχη από απλούς πολίτες και υποστηρικτές της περισσότερο συντηρητικής πτέρυγας της Νέας Δημοκρατίας ή άλλων κομματικών σχηματισμών της ευρύτερης Δεξιάς. Το περιεχόμενο της ανάρτησης του Μπακογιάννη υπήρξε ομολογουμένως ενωτικό και προορισμένο να εκφράσει τόσο τη λύπη που συνοδεύει κάθε ανθρώπινη απώλεια, ανεξαρτήτως πολιτικής ταυτότητας ή ιδεολογικών καταβολών, όσο και να αποτίσει φόρο τιμής, εξαίροντας πτυχές του θετικού έργου και των αρετών του Βασίλη Πριόβολου. Αν και το μήνυμά του κατέδειξε μια διαφορετική και άκρως προοδευτική συγκρότηση πολιτικής σκέψης, απαλλαγμένη από τα ιστορικά «βαρίδια» της τραυματικής μνήμης του Εμφυλίου και τον πολιτικό ή ιδεολογικό φανατισμό, «κατάφερε» ωστόσο να διεγείρει εμφυλιοπολεμικά

πάθη και διχαστικές μνήμες του τραυματικού παρελθόντος που εκδηλώθηκαν με σφοδρότητα στη δημόσια σφαίρα. Με μια νέα ανάρτηση που ακολούθησε στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, ο Κώστας Μπακογιάννης, απαντώντας στα επικριτικά σχόλια όσων τον μέμφονταν για τη μετριοπαθή στάση του απέναντι στον ιδεολογικό Άλλο και «θανάσιμο εχθρό», αφού πρώτα υπενθύμισε ορισμένες εμβληματικές επιλογές του πολιτικού του χώρου (νομιμοποίηση του ΚΚΕ από τον Κωνσταντίνο Καραμανλή το 1974 και πρωτοβουλίες ουσιαστικής Εθνικής Συμφιλίωσης από την κυβέρνηση του Κωνσταντίνου Μητσοτάκη το 1989) κατά το παρελθόν για την άμβλυνση των εμφυλιακών και μετεμφυλιακών αντιπαλοτήτων, στη συνέχεια τόνισε την ανάγκη να θεραπευτούν τα πάθη που πηγάζουν από την ιστορία, κάτι που δεν συνεπάγεται απαραίτητως την επανασυγγραφή ή τη διαστρέβλωση της τελευταίας. Αντί της στείρας αέναης σκιαμαχίας για το παρελθόν, ο Μπακογιάννης αντιπρότεινε μια ψύχραιμη και απαλλαγμένη από μίσος και μισαλλοδοξία οπτική απέναντι στο τραυματικό και επίμαχο παρελθόν, ικανή ώστε να λειτουργήσει συμφιλιοτικά για το παρόν και κυρίως για το μέλλον. Το παραπάνω περιστατικό, όπως και μια σειρά από άλλα⁶⁵⁶, καταδεικνύει περίτρανα πως 70 και πλέον έτη μετά, η κληρονομιά του τραύματος του Εμφυλίου Πολέμου εξακολουθεί να διχάζει την πολιτική και την ελληνική κοινή γνώμη, κινητοποιώντας την τελευταία να εμπλακεί σε ιστορικές συζητήσεις που προσλαμβάνουν συχνά χαρακτήρα «συμβολικών πολέμων» στο πεδίο της δημόσιας ιστορίας⁶⁵⁷.

---

⁶⁵⁶Βλ. ενδεικτικά Σταυρόπουλος, Σ. (2018). «Ο Εμφύλιος διχάζει ακόμη και σήμερα, 70 χρόνια μετά τα πάθη παραμένουν». *Το Βήμα*, 14/04/2018. Ανακτήθηκε στις 05/08/2019 από <https://www.tovima.gr/2018/04/14/politics/o-emfylios-dixazei-akomi-kai-simera-70-xronia-meta-ta-pathi-paramenoun/>. Γαβριηλίδης, Α. (2000). «Η συνέχιση του Εμφυλίου με άλλα μέσα». *Θέσεις*, 70, Ιανουάριος-Μάρτιος 2000.

⁶⁵⁷Ο Κώστας Μπακογιάννης ανέφερε χαρακτηριστικά στην πρώτη του ανάρτηση στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης για τον θάνατο του Πριόβολου: «Ο Καπετάν Ερμής έζησε 100 χρόνια και πολλές ζωές. Σύμβολο της Ρούμελης και ολόκληρης της Ελλάδας. Σύμβολο για την πίστη στις ιδέες και το όραμα του καθένα μας. Ο Βασίλης Πριόβολος αφήνει πίσω του διδάγματα αγώνα για τον αδύναμο, τον αδικημένο, τον κατατρεγμένο και τον ξεχασμένο. Για τη Δικαιοσύνη, τη Δημοκρατία και την Ενότητα που τόσο έχουμε ανάγκη. Φέτος δεν τις πρόλαβες τις Κορυσχάδες, αγαπημένε Καπετάνιε. Θα είμαστε όμως όλοι εκεί και δεν θα σε ξεχάσουμε ποτέ». Βλ. σχετικά <https://www.facebook.com/plugins/post.php?href=https%3A%2F%2Fwww.facebook.com%2Fkostas.bakoyannis%2Fposts%2F10155974857816999&width=500>. Μετά τα επικριτικά σχόλια, ακολούθησε η εξής απάντηση του Μπακογιάννη: «Λοιπόν, επειδή φαίνεται πως προκάλεσα έναν μικρό χαμό (ξανά!). Η ιστορία μπορεί να μην ξαναγράφεται, αλλά θεραπεύεται. Θυμίζω πως το ΚΚΕ νομιμοποιήθηκε από τον Κωνσταντίνο Καραμανλή το '74 και η Εθνική Συμφιλίωση έγινε πράξη από τον Κωνσταντίνο Μητσοτάκη το '89. Αρνούμαι λοιπόν να σκιαμαχώ για το τι έγινε πριν 20, πριν 40, ή πριν 60 χρόνια. Να 'μαστε καλά, πεδία αντιπαράθεσης και σύγκρουσης θα υπάρχουν πάντοτε. Διαλέχτε αν θέλετε να αφορούν το χτες ή το αύριο. Α! Και επειδή δεν ξέρω κανέναν να γεννιέται και να κουβαλάει μίσος, διάλειμμα μισού λεπτού να σκεφτούμε τι θέλουμε να κληροδοτήσουμε στα παιδιά μας. Αυτά. Βαράτε ελεύθερα τώρα». Βλ. σχετικά στο <https://www.facebook.com/kostas.bakoyannis/posts/10155977603176999>. Βλ. ακόμα Ευγενίδης, Γ. (2018). «Όταν ο Μπακογιάννης (ξανα)ξύπνησε τα εμφυλιακά πάθη». *Reader.gr*, 15/04/2018, καθώς και «Η ανάρτηση του Κώστα Μπακογιάννη για τον καπετάν Ερμή, που οι δεξιόι "αφόρισαν": "Κάνουμε εμετό με όσα γράφεις"». *Το Ποντίκι*, 11/04/2018. Ανακτήθηκε στις 05/08/2019 από <http://www.topontiki.gr/article/267997/i-anartisi-toy-kosta-mpakogianni-gia-ton-kapetan-ermi-poy-oi-dexioi-aforisan-kanoyme>.

Ενδεικτική επίσης είναι και η πολύχρονη διαμάχη μεταξύ της Ελλάδος και της Π.Γ.Δ.Μ., με διακύβευμα το ονοματολογικό ζήτημα και τη νομιμοποίηση ή μη του δικαιώματος αυτοπροσδιορισμού των κατοίκων της συγκεκριμένης χώρας ως Μακεδόνων. Ειδικότερα, τα επιχειρήματα των αντιμαχόμενων πλευρών βασίστηκαν πρωτίστως σε διαμφισβητούμενες ιστορικές αιτιάσεις περί της ελληνικής αποκλειστικής χρήσης του ονόματος «Μακεδονία», καθώς και σε μια σειρά από επιμέρους θέματα που αφορούσαν την πιθανή αναγνώριση, μέσω μιας συμβιβαστικής λύσης, μακεδονικής ταυτότητας και γλώσσας στη γείτονα χώρα. Τελικά, έπειτα από θύελλα πολιτικών, κοινωνικών και εκκλησιαστικών αντιδράσεων, που εκφράστηκαν μαζικά και δυναμικά μέσα από κινητοποιήσεις μεγάλου μέρους της ελληνικής κοινωνίας, αντιμαχόμενα δημοσιεύματα ιστορικού περιεχομένου και στομφώδεις δημόσιους λόγους εθνικιστικού χαρακτήρα από πολιτικούς φορείς, ανθρώπους του πνεύματος και της τέχνης αλλά και μεμονωμένους πολιτικούς κύκλους, το θέμα τελικώς διευθετήθηκε. Εν μέσω πολιτικής πόλωσης και εμπρηστικών δηλώσεων ορισμένων κυβερνητικών παραγόντων για τους διαμαρτυρούμενους στα συλλαλητήρια, η αμφιλεγόμενη διακρατική «Συμφωνία των Πρεσπών», που είχε συνομολογηθεί από τις πολιτικές ηγεσίες των δύο κρατών στις 12 Ιουνίου 2018, επικυρώθηκε απ' την ελληνική πολιτεία στις 25 Ιανουαρίου 2019⁶⁵⁸. Είχαν προηγηθεί βέβαια αρκετές επεισοδιακές συζητήσεις στις συνεδριάσεις των Κοινοβουλίων των δύο κρατών και ανώφελες ακρότητες μεταξύ των υποστηρικτών της Συμφωνίας⁶⁵⁹ κι εκείνων που

---

⁶⁵⁸Για τα μεγάλης έκτασης συλλαλητήρια που διοργανώθηκαν πανελλαδικώς ενάντια στη «Συμφωνία των Πρεσπών», βλ. Βυθούλας, Δ. (2018). «Συλλαλητήριο για το Μακεδονικό στην Αθήνα». *Το Βήμα*, 04/02/2018. Ανακτήθηκε στις 31-07-2019 από <https://www.tovima.gr/2018/02/04/society/syllalithrio-gia-to-makedoniko-stin-athina/>. «Όλη η ομιλία του Μίκη Θεοδωράκη στο συλλαλητήριο για τη Μακεδονία», *Lifo*, 04/02/2018. Ανακτήθηκε στις 31-07-2019 από <https://www.lifo.gr/now/greece/179169/oli-i-omilia-toy-miki-theodoraki-sto-syllalithrio-gia-ti-makedonia>. «Αντιδράσεις για την ομιλία του Μίκη Θεοδωράκη στο συλλαλητήριο». *Η Καθημερινή*, 05/02/2018. Ανακτήθηκε στις 31-07-2019 από <https://www.kathimerini.gr/946982/article/epikairothta/politikh/antidraseis-gia-thn-omilia-toy-mikh-8eodwrakh-sto-syllalithrio>. «Συλλαλητήρια για τη Μακεδονία σε 23 πόλεις», *Η Καθημερινή*, 06/06/2018. Ανακτήθηκε στις 31-07-2019 από <https://www.kathimerini.gr/967836/article/epikairothta/ellada/syllalithria-gia-th-makedonia-se-23-poleis>. Κοντογιαννίδης, Ρ. (2019). «Συλλαλητήριο για την Μακεδονία: “Μπαρούτι” μυρίζει στο κέντρο της Θεσσαλονίκης». *Έθνος*, 24/01/2019. Ανακτήθηκε στις 31-07-2019 από https://www.ethnos.gr/ellada/17608_syllalithrio-gia-tin-makedonia-mparoyti-myrizei-sto-kentro-tis-thessalonikis. «Συλλαλητήριο για Μακεδονία: Δρακόντεια μέτρα. Θα “βουλιάξει” η Αθήνα», *Τα Νέα*, 20/01/2019. Ανακτήθηκε στις 31-07-2019 από <https://www.tanea.gr/2019/01/20/greece/syllalithrio-gia-makedonia-drakonteia-metra-tha-vouliaksei-i-athina/>.

⁶⁵⁹Οι Σύριγος και Χατζηβασιλείου επιχειρώντας μια σκιαγράφηση των υποστηρικτών της «Συμφωνίας των Πρεσπών» αναφέρουν πως δεν συνιστά ένα ομοιογενές σύνολο, εμφορούμενο από τα ίδια επιχειρήματα. Αντιθέτως στους κόλπους του εντοπίζονται αρκετές ομαδοποιήσεις, ανάλογα με τις αιτιάσεις που επικαλούνται οι ανήκοντες σ' αυτές τις επιμέρους ομάδες, προκειμένου να στηρίξουν τη Συμφωνία. Κατά βάση οι υποστηρικτές ανήκουν σε δύο μεγάλες πτέρυγες: η πρώτη αποτελείται από άτομα ή συλλογικότητες που υιοθετούν έναν προσανατολισμό επιχειρημάτων ταυτόσημο με την άποψη της Κομμουνιστικής Διεθνούς (Comintern) του 1934 για το «Μακεδονικό», ορμώμενοι κυρίως από ιδεολογικά κίνητρα. Στη δεύτερη πτέρυγα, με σαφώς μικρότερη απήχηση, ανήκουν άτομα ή ομάδες με διαφορετικούς και ετερογενείς ιδεολογικούς προσανατολισμούς, οι οποίοι στηρίζουν τη Συμφωνία, έχοντας την πεποίθηση πως το «Μακεδονικό ζήτημα» δεν συνιστά τόσο κρίσιμης σημασίας εθνικό θέμα για την ελληνική εξωτερική πολιτική ούτε και η γειτονική χώρα μπορεί να αποτελέσει δυνητικό αλυτρωτικό κίνδυνο για τα ελληνικά συμφέροντα και την εδαφική κυριαρχία της Ελλάδας. Ως εκ

την αντιμάχονταν τόσο στην Ελλάδα όσο και στη Βόρεια Μακεδονία⁶⁶⁰. Η ελλειμματική και μη ευρεία κοινωνική και πολιτική συναίνεση που στιγματίσει τη Συμφωνία⁶⁶¹, η συντήρηση εθνικών μύθων και εθνοκεντρικών ιστορικών αφηγημάτων για το «Μακεδονικό» επί πολλά έτη στα σχολικά εγχειρίδια Ιστορίας και στη δημόσια ζωή των δύο κρατών, η ηθελημένη αποσιώπηση των κοινών γεωπολιτικών, πολιτισμικών και ιστορικών δεσμών των δύο λαών, η διαχρονική πόρευση με κυρίαρχο στοιχείο τη συναισθηματική φόρτιση και την παρεπόμενη αυτοπαγίδευση⁶⁶² στις αντιλήψεις των δύο κοινωνιών, καθώς και η διαχρονική εργαλειακή χρήση του ονοματολογικού από πολιτικές ηγεσίες της Ελλάδος και της Βόρειας Μακεδονίας, αποτελούν ίσως κάποιες από τις αιτίες που συνεχίζουν να καθιστούν τους όρους της Συνθήκης

τούτου, γι' αυτή την πτέρυγα, η συντήρηση της χρόνιας αντιπαλότητας με τη γείτονα χώρα κρίνεται περίπου άνοη και επικίνδυνη για την ειρήνη και τη σταθερότητα στην περιοχή των Βαλκανίων. Όπως συμπληρώνουν ο Συρίγος και ο Χατζηβασιλείου επ' αυτού, η συγκεκριμένη πτέρυγα περιλαμβάνει άτομα που είτε δεν μπορούν να αντιληφθούν τη σύνθετη φύση του προβλήματος και την ουσία του ελληνικού ενδιαφέροντος όλα αυτά τα έτη, είτε την αντιλαμβάνονται και την κατανοούν επαρκώς αλλά συνειδητά επιλέγουν τη λύση του θέματος πάση θυσία και με οποιονδήποτε τρόπο, προκειμένου η Ελλάδα να στρέψει την προσοχή της σε άλλα περισσότερο σημαίνοντα κατ' αυτούς πεδία. Βλ. σχετικά Συρίγος, Α., Χατζηβασιλείου, Ε. (2019). *Η Συμφωνία των Πρεσπών και το Μακεδονικό*, Αθήνα: Πατάκης, σ. 11.

⁶⁶⁰Για το κείμενο της «Συμφωνίας των Πρεσπών», βλ. <https://s.kathimerini.gr/resources/article-files/symfwnia--2.pdf>. «Εγραψαν ιστορία στις Πρέσπες», *Εφημερίδα των Συντακτών*, 17/06/2019. Ανακτήθηκε στις 30-07-2019 από https://www.efsyn.gr/politiki/exoteriki-politiki/154232_egrapsan-istoria-stis-prespes. «Επεισόδια, χημικά και τραυματίες στο συλλαλητήριο κατά της συμφωνίας στο Πισοδέρνι», CNNGreece, 17/06/2019. Ανακτήθηκε στις 30-07-2019 από <https://www.cnn.gr/news/ellada/story/134795/epeisodia-ximika-kai-traymaties-sto-syllalithirio-kata-tis-symfonias-sto-pisoderi>. «Άγριες συγκρούσεις στα Σκόπια. Πεδίο μάχης γύρω από Βουλή μεταξυστυνομίας και διαδηλωτών κατά της συμφωνίας», *Huff Post Greece*, 18/06/2018. Ανακτήθηκε στις 29/07/2019 από <https://www.huffingtonpost.gr/entry/ayries-seykroeseis-sta-skopia-pedio-maches-yero-apo-voele-metaxe-astonomias-kai-diadeloton-kata-tes-semfonias-gr-5b275abae4b056b2263b73c8>. Αθανασόπουλος, Α. (2019). «Στη Βουλή η Συμφωνία των Πρεσπών: Μετωπική για ιθαγένεια και γλώσσα». *Η Καθημερινή*, 21/01/2019. Ανακτήθηκε την 01-08-2019 από <https://www.tovima.gr/2019/01/21/politics/sti-vouli-i-symfonia-ton-prespon-metopiki-gia-ithageneia-kai-glossa/>.

⁶⁶¹Στη Βόρεια Μακεδονία ενδεικτικό ήταν το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος που διενεργήθηκε με κύριο ερώτημα: «Είστε υπέρ της ένταξης σε Ευρωπαϊκή Ένωση και NATO, αποδεχόμενοι τη συμφωνία μεταξύ της Δημοκρατίας της 'Μακεδονίας' και της Ελληνικής Δημοκρατίας;». Αν και το «Ναι» υπερίσχυσε με μεγάλο ποσοστό έναντι του «Όχι», ωστόσο καταγράφηκε μια πρωτοφανής αποχή από την ψηφοφορία, καθώς από τα 1,8 εκατομμύρια πολιτών της γείτονος χώρας, συμμετείχαν στη διαδικασία μόλις οι 666.743 πολίτες, αριθμός που αντιστοιχεί σε ποσοστό μόλις 36,91% του συνολικού πληθυσμού. Η υψηλή αποχή, απόρροια και της αντιπολιτευτικής γραμμής που ακολούθησαν τόσο ο πρόεδρος της χώρας Γκιόργκι Ιβάνοφ όσο και τα κόμματα της αντιπολίτευσης με προεξάρχον το VMRO-DPMNE που αντιμάχονταν την υπογραφή της Συμφωνίας με την Ελλάδα, προκάλεσαν αρχικά τριγμούς στο εσωτερικό της χώρας, επιβεβαιώνοντας για ακόμη μια φορά την άρνηση και τη μειοψηφική πολιτική και κοινωνική συναίνεση που ενυπήρχε στη Βόρεια Μακεδονία ως προς τη λύση που είχαν επεξεργαστεί και είχαν συμφωνήσει οι κυβερνήσεις των δύο χωρών. Το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος σχολιάστηκε αρνητικά και στον ελληνικό χώρο, ενισχύοντας τις αντιδράσεις όσων τάσσονταν κατά της Συμφωνίας. Μεταξύ αυτών συγκαταλεγόταν, με αρκετές ομολογουμένως παλιωδίες, και ο τότε Υπουργός Εθνικής Άμυνας Πάνος Καμμένος, αρχηγός του κόμματος των ΑΝ.ΕΛ. και Κυβερνητικός εταίρος. Βλ. σχετικά «ΠΓΔΜ: Ανακοινώθηκαν τα τελικά αποτελέσματα του δημοψηφίσματος», *Η Καθημερινή*, 01/10/2018. Ανακτήθηκε την 01-08-2019 από <https://www.kathimerini.gr/987596/article/epikairothta/politikh/pgdm-anakoinw8hkan-ta-telika-apotelesmata-toy-dhmoyhfismatos>. «Π. Καμμένος: Άκυρο το δημοψήφισμα στην Π.Γ.Δ.Μ.», *Η Καθημερινή*, 30/09/2018. Ανακτήθηκε την 01-08-2019 από <https://www.kathimerini.gr/politics/987478/p-kammenos-akuro-to-dimopsifisma-stin-pgdm/>. Συρίγος, Α. (2018). Άμεση Ανάλυση: Συμπεράσματα από το δημοψήφισμα στην ΠΓΔΜ. *Η Καθημερινή*, 01/10/2018. Ανακτήθηκε την 01-08-2019 από <https://www.kathimerini.gr/987526/article/epikairothta/politikh/amesh-analys-sh-symperasmata-apo-to-dhmoyhfisma-sthn-pgdm>.

⁶⁶²Καρπόζηλος, Κ., Χριστόπουλος, Δ. (2018). *10+1 ερωτήσεις και απαντήσεις για το Μακεδονικό*. Αθήνα: Πόλις, σ. 17.

αλλά και την ίδια αυτή καθαυτή, επιρρεπή στην κριτική και στην αμφισβήτηση. Αξίζει να σημειωθεί ωστόσο ότι οι κοινωνικοί και πολιτικοί κραδασμοί που συντάραξαν τη δημόσια ζωή και των δύο χωρών ήταν έντονοι πριν τη συνομολόγηση της διακρατικής Συμφωνίας, μη συμβάλλοντας επί της ουσίας προς την κατεύθυνση της ειλικρινούς συμφιλίωσης. Ωστόσο, στην πορεία υιοθετήθηκε από ένα μεγάλο μέρος των επικριτών μια στάση σιωπηρής αποδοχής ή καλύτερα απαθούς συναίνεσης⁶⁶³. Σε κάθε περίπτωση όμως, η μη ανάληψη στοχευμένων πρωτοβουλιών για την άρση της καχυποψίας στην πλειοψηφία των δύο λαών αλλά και για τον περιορισμό των εθνικιστικών θυλάκων ή η μη αποδόμηση υφιστάμενων ιδεοληψιών και ταυτοτικών φανατισμών, μπορεί να συντηρήσει τη δυσπιστία και να οδηγήσει σε έναν νέο φαύλο κύκλο αρνητικών αντιλήψεων γύρω από την ισχύουσα Συμφωνία των Πρεσπών, αφού η υπογραφή της ενδεχομένως να μη θεωρηθεί ικανή ώστε να κάνει την πλειονότητα των γειτόνων να νιώσουν Βορειομακεδόνες, αλλά και την αντίστοιχη των Ελλήνων να τους αναγνωρίσουν με πνεύμα ειλικρίνειας και συμφιλίωσης ως τέτοιους.

Στις αρχές του 2019, στο πλαίσιο της εναρκτήριας συζήτησης της Βουλής για τη «Συμφωνία των Πρεσπών», η βουλευτής του ΣΥΡΙΖΑ Σία Αναγνωστοπούλου κατηγόρησε την αντιπολίτευση ότι με τον επικριτικό της λόγο ενάντια στη Συμφωνία επεδίωκε την οπισθοδρόμηση στην εποχή του Εμφυλίου. Κατόπιν, αφού πραγματοποίησε στην ομιλία της μια αναφορά στη διαχρονική δράση της Αριστεράς, ισχυρίστηκε στη συνέχεια με άκαιρο και σχεδόν ανταπόδεικτο τρόπο πως η τότε κυβερνώσα παράταξη του ΣΥΡΙΖΑ συνιστούσε επί της ουσίας συνεχιστή του αντιστασιακού έργου, των αγώνων και της ιστορίας του Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου (ΕΑΜ). Βάσει αυτού του ισχυρισμού, δήλωσε, δίκην πολιτικο-ιδεολογικού κληρονόμου των προηγούμενων, πως νομιμοποιείται να εντάξει τη Συμφωνία των Πρεσπών στην ιστορία αυτή. Οι βουλευτές της τότε Αξιωματικής αντιπολίτευσης, όπως ήταν αναμενόμενο, απάντησαν σε υψηλούς τόνους ασκώντας δριμεία κριτική στην ομιλήτρια του

---

⁶⁶³Τον Ιούνιο του 2019, πανεπιστημιακοί, νομικοί, απόστρατοι αξιωματικοί, διπλωμάτες και προσωπικότητες από άλλους χώρους, απέστειλαν στον τότε αρχηγό της Αξιωματικής Αντιπολίτευσης και αρχηγό της Νέας Δημοκρατίας ενυπόγραφη επιστολή, εκθέτοντάς του ορισμένα επιχειρήματα προκειμένου να ακυρωθεί η ήδη κυρωθείσα από την ελληνική κυβέρνηση Συμφωνία των Πρεσπών, εφόσον εκλεγεί Πρωθυπουργός. Βλ. «Νομικά άκυρη η συμφωνία των Πρεσπών», *Η Καθημερινή*, 22/06/2019. Ανακτήθηκε στις 02-08-2019 από <https://www.kathimerini.gr/1030239/article/epikairothta/politikh/nomika-akyrh-h-symfwnia-twn-prespwn>. Το ζήτημα της Συμφωνίας, ακόμα και μετά την υπογραφή της, συνεχίζει να απασχολεί την επικαιρότητα. Βλ. ενδεικτικά Σταύρου, Ν. (2019). «Συμφωνία των Πρεσπών: Επωφελής ή κακή συμφωνία για την Ελλάδα;», *Η Καθημερινή*, 01/08/2019· Σαρηγιαννίδης, Μ. (2019). «Η συμφωνία των Πρεσπών και η νέα κυβέρνηση», *Η Καθημερινή*, 01/08/2019· «Άρχισε να αρέσει στη Ν.Δ. η Συμφωνία των Πρεσπών;», *Εφημερίδα των Συντακτών*, 17/07/2019. Ανακτήθηκε στις 02-08-2019 από https://www.efsyn.gr/politiki/exoteriki-politiki/204118_arhise-na-aresei-sti-nd-i-symfonia-ton-prespon· «Ελληνική Λύση: Η Ν.Δ. να τοποθετηθεί ανοιχτά για τη συμφωνία των Πρεσπών», *Η Ναυτεμπορική*, 01/08/2019. Ανακτήθηκε την 01-08-2019 από <https://www.naftemporiki.gr/story/1503121/elliniki-lusi-i-nd-na-topothetithe-anoixta-gia-ti-sumfonia-ton-prespon>.

ΣΥΡΙΖΑ για την αναφορά της στο συγκεκριμένο εμφυλιοπολεμικό παρελθόν. Αν στο παραπάνω περιστατικό προστεθούν και οι δημόσιες διαμάχες με αφορμή τις κατά καιρούς επικλήσεις των πολιτικών κομμάτων σε αμφιλεγόμενες προσωπικότητες όπως εκείνες του Άρη Βελουχιώτη και του Ναπολέοντα Ζέρβα για μικροκομματικές σκοπιμότητες, τότε γίνεται καταφανής ο συγκρουσιακός ρόλος και η απόπειρα εργαλειακής χρήσης του Εμφυλίου πολέμου, καθώς και άλλων επίμαχων γεγονότων της ιστορίας από την πολιτική στο παρόν⁶⁶⁴.

3.4.6. Λογοτεχνία και δημόσια ιστορία. Ενδεικτικές περιπτώσεις

Παράλληλα με όλα τα παραπάνω, στο πεδίο της ελληνικής δημόσιας ιστορίας έχει διαδραματίσει τον δικό της ρόλο και η λογοτεχνία, με την παραγωγή και τη δημοσίευση ιστορικών μυθιστορημάτων. Ως λογοτεχνικό είδος το τελευταίο, συνιστά μια έντεχνη συναρμογή μεταξύ του τεκμηριωτικού ιστορικού λόγου και της μυθοπλαστικής πεζογραφικής αναπαράστασης της πραγματικότητας του παρελθόντος, εγκιβωτίζοντας μορφές κατανόησης των ιστορικών γεγονότων περισσότερο εκλαϊκευμένες και εύληπτες για το ευρύ κοινό λόγω και της αμεσότητας που διακατέχει την αφήγηση. Τα ιστορικά μυθιστορήματα, πέραν της αισθητικής τους διάστασης, αποτελούν, όπως και στην περίπτωση της Ιστορίας, δημιουργήματα του γραπτού λόγου εκλύοντας κάποιο μήνυμα, με κωδικοποιημένο τρόπο ή μη. Συνεισφέροντας στο σύνολο της ιστορικής γνώσης μιας κοινότητας, πολλές φορές καθίστανται περισσότερο ιστορικά απ' όσο νομίζουν, ενώ ταυτόχρονα δρουν παραπληρωματικά απέναντι στην ιστορική έρευνα, χωρίς να ακολουθούν απαραίτητα τη μεθοδολογία της ή να πειθαρχούν στους κανόνες της εφόσον διαστρεβλώνουν την ιστορική πραγματικότητα. Αν και προσδιορίζονται από τις δικές τους νόρμες «ποιητικής» για τη συγκρότηση μιας λογικοφανούς πλοκής, ο ρόλος τους στην κατασκευή της ιστορικής συνείδησης⁶⁶⁵ και των συλλογικών ταυτοτήτων, όπως επίσης και στη διαμόρφωση της ιστορικής κουλτούρας του κοινού τους, μπορεί να θεωρηθεί το ίδιο σημαντικό με εκείνον της

---

⁶⁶⁴Βλ. ενδεικτικά τα άρθρα: «Βουλή: Σφοδρή σύγκρουση ΣΥ.ΡΙΖ.Α-ΝΔ με αναφορές για ΕΑΜ, Εμφύλιο και περί μειοδοσίας», *Πρώτο Θέμα*, 25/01/2019. Διαθέσιμο στο <https://www.protothema.gr/politics/article/858717/vouli-sfodri-sugrousi-suriza-nd-me-anafores-gia-eam-emfulio-kai-peri-meiodosias/>, καθώς και «Αλ. Τσίπρας: “Ανατριχιαστικά επίκαιρα” τα λόγια του Άρη Βελουχιώτη», *Η Καθημερινή*, 16/05/2019. Διαθέσιμο στο <https://www.kathimerini.gr/politics/1024325/al-tsipras-anatrichiastika-epikaira-ta-logia-toy-ari-veloychioti/>.

⁶⁶⁵Οι Κόκκινος, Κιμουρτζής και Ματούση επισημαίνουν πως το ιστορικό μυθιστόρημα χρησιμοποιεί το ατομικό, το ειδικό, το ιδίομορφο και το ιδιαίτερο ως πρίσμα προκειμένου να προσεγγίσει το καθολικό, το αντιπροσωπευτικό ή το ενδεικτικό, συγκροτώντας διαμέσου αυτού του τρόπου κυρίως μορφές παραδειγματικής ιστορικής συνείδησης. Η όλο και αυξανόμενη επίδραση που ασκεί μάλιστα ως λογοτεχνικό είδος καθιστά αναγκαία τη διερεύνησή του, αφού συνεισφέρει στη διαμόρφωση και διάχυση στην κοινωνία συγκεκριμένων μορφών ιστορικής συνείδησης. Βλ. Κόκκινος, Γ., Κιμουρτζής, Π., Ματούση, Μ. (2015), *ό.π.*, σσ. 165, 169.

ιστοριογραφίας. Αποπνέοντας ρεαλισμό ή όντας αληθοφανή, τα ιστορικά μυθιστορήματα ανάγονται σε φορέα ιστορικής εγγραμματοσύνης και διάυλο επικοινωνίας των κοινωνιών με το παρελθόν τους, ακόμα κι αν ο συγγραφέας προβαίνει εμπρόθετα ή αυθόρμητα σε παραλληλισμούς, ανιστορικές αναλογίες και αναχρονιστικές προβολές των αναγκών του παρόντος ή των αναγνωστών του στο περιεχόμενο της μυθοπλαστικής ιστορικής του αφήγησης. Η συνήθης παρατηρούμενη έλλειψη πιστότητας στην αποτύπωση των ιστορικών γεγονότων, όμως, και η ενδεχόμενη ανακρίβεια από την οποία εμφορούνται τα ιστορικά μυθιστορήματα δεν τα καθιστούν συγχρόνως και de facto αναξιόπιστα. Συμμετέχοντας ενεργά στην παραγωγή ιστορικού νοήματος, πέραν του ακαδημαϊκού χώρου, τα ιστορικά μυθιστορήματα καθρεφτίζουν στο περιεχόμενο του νοήματός τους τα συναισθήματα, το ιδεολογικο-πολιτικό φορτίο και την οπτική του δημιουργού τους⁶⁶⁶ απέναντι στα γεγονότα του παρελθόντος. Το ιστορικό γίνεσθαι, εξάλλου, ανέκαθεν αποτελούσε διεθνώς αλλά και στον ελλαδικό χώρο ανεξάντλητη πηγή έμπνευσης για τη λογοτεχνία, τροφοδοτώντας τη με πλούσιο υλικό για τη σύνθεση μυθοπλαστικών αναπαραστάσεων και ερμηνειών, πρόσφορων και ικανών να αξιοποιηθούν μαζί με άλλες μορφές αφήγησης του παρελθόντος στη διδακτική διαδικασία. Στη νεοελληνική λογοτεχνία το ιστορικό μυθιστόρημα, έχοντας σαφείς επιρροές από το έργο του Walter Scott, τη ρεαλιστική παράδοσή του και τους αγώνες του 19ου αιώνα για ιστορική ακρίβεια και αντικειμενικότητα, συνδέεται στα πρώτα του βήματα με τη θεμελίωση της εθνικής ενότητας, της εθνικής υπερηφάνειας και της εθνικής συνέχειας, επιτελώντας έναν ρόλο περισσότερο εθνοποιητικό. Μετά τη λήξη του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου και έως σήμερα, το ιστορικό μυθιστόρημα στην Ελλάδα έχει ενσωματώσει μοντερνιστικά στοιχεία αλλά και μεταμοντέρνα, ειδικά από το δεύτερο μισό του 20ού αιώνα και κυρίως στις πρόσφατες δεκαετίες. Υιοθετώντας έναν ιδεολογικό και πολιτικό προσανατολισμό, ο οποίος προωθεί ταυτότητες με σχετικιστικό συλλογικό νόημα και περιεχόμενο, βασίζεται πλέον όχι τόσο στην προαγωγή ενιαίων και καθολικών εθνικών χαρακτηριστικών ή αξιών, αλλά περισσότερο στην ανοχή έναντι της ιδιαιτερότητας που μπορεί να διακατέχει τη φυσιογνωμία μιας εθνοτικής, κοινωνικής ή πολιτισμικής ομάδας. Παρατηρείται συνεπώς μια μετάβαση απ' το «μονοφωνικό» στο «πολυφωνικό» μυθιστόρημα, με το τελευταίο να θέτει σε δεύτερη μοίρα

---

⁶⁶⁶Ακόμα και όταν ο λογοτέχνης πραγματοποιεί ιστορική έρευνα, δεν δεσμεύεται να ακολουθήσει το πλαίσιο και τις τεχνικές των επαγγελματιών ιστορικών. Η ιδεολογική του συγκρότηση, οι δεδομένες ιστορικές του αντίληψεις, η μη επαρκής τις περισσότερες φορές κατανόηση από την πλευρά του των ιστορικών εννοιών, η πλημμελής εφαρμογή έγκυρων επιστημολογικών εργαλείων και το προσωπικό του συγγραφικό πρόγραμμα συχνά αποτελούν τις κυριότερες αιτίες για τη συνήθη μονομέρεια που συνοδεύει την ιστορική του ματιά στα γεγονότα του παρελθόντος που επιλέγει κάθε φορά να εντάξει στη μυθιστορία του σε σύγκριση με ό,τι συμβαίνει σε ένα επιστημονικό ιστορικό έργο.

το πρώτο⁶⁶⁷. Τις τελευταίες δεκαετίες η έκδοση ιστορικών μυθιστορημάτων με θεματολογία εμπνευσμένη από την περίοδο της Αρχαιότητας έως τη σύγχρονη εποχή, παρουσιάζει ιδιαίτερη άνθιση, καταγράφοντας παράλληλα αξιοσημείωτη εμπορική επιτυχία. Ωστόσο, δεν είναι λίγες και οι περιπτώσεις κατά τις οποίες ορισμένα ιστορικά λογοτεχνικά πεζογραφήματα προκάλεσαν αντιδράσεις ή έντονες συζητήσεις στη δημόσια σφαίρα, με αφορμή την πλοκή τους και τη διαμεσολαβημένη από τον δημιουργό τους εκδοχή του ιστορικού παρελθόντος. Χαρακτηριστικές ως προς αυτό είναι οι περιπτώσεις τόσο του αμφιλεγόμενου μυθιστορήματος του Θανάση Βαλτινού με τίτλο *Ορθοκωστά*, όσο κι εκείνου που ανήκει στον λογοτέχνη Νίκο Γκατζογιάννη με τίτλο *Ελένη*. Αμφότερα πραγματεύονται μέσω της μυθιστορίας τους όψεις του ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου. Η *Ορθοκωστά*, βασιζόμενη σε τεκμήρια και ντοκουμέντα, αποτελεί μια αφήγηση των βιαιοπραγιών του Ελληνικού Λαϊκού Απελευθερωτικού Στρατού (ΕΛΑΣ) στην περιοχή της Πελοποννήσου και πιο συγκεκριμένα σε ορισμένα χωριά της Κυνουρίας από την άνοιξη του 1943 έως τον Ιανουάριο του 1945. Η παρουσίαση των γεγονότων διαμέσου της λογοτεχνικής περιγραφής, από την πρώτη κιόλας στιγμή της κυκλοφορίας του μυθιστορήματος, προκάλεσε τις σφοδρές αντιδράσεις της Αριστερής ιδεολογικής πτέρυγας στη χώρα, εκλαμβάνοντας τη συγκεκριμένη οπτική του Βαλτινού ως απόπειρα υπεράσπισης των αποκαλούμενων «ταγματασφαλιτών». Αν και η αφήγηση του μυθιστορήματος εμπεριείχε αρκετές αποσιωπημένες ή σκοτεινές πτυχές των γεγονότων, τελικώς απορρίφθηκε από την Αριστερά και κρίθηκε ιστορικά μεροληπτική, ανακριβής και ψευδής ως προς την αποτύπωση της ιστορικής πραγματικότητας. Ακόμα και η εξ αρχής πρόθυμη προσπάθεια του συγγραφέα να σταθεί κριτικά απέναντι στο παρελθόν, τονίζοντας συγχρόνως και όψεις του που είτε εξήραν τη στάση ορισμένων Αριστερών πρωταγωνιστών στα γεγονότα είτε καταδείκνυαν μέσα από μαρτυρίες πρωταγωνιστών της Δεξιάς τα όσα υπέστησαν οι πρώτοι, δεν στάθηκε ικανή να αποτρέψει τη δημόσια κριτική. Η *Ορθοκωστά*, γενικότερα, μπορεί να μην αντιπροσωπεύει μια συνολική ερμηνεία του Εμφυλίου Πολέμου, όμως σίγουρα μέσα από την πλοκή της αποκαλύπτει λεπτομέρειες για τη σκληρότητα των θυτών και την εκδικητικότητα των θυμάτων. Φωτίζοντας τα πάθη των ανθρώπων, έτσι όπως αυτά εκδηλώθηκαν διαμέσου μιας εμφύλιας σύγκρουσης, καταφέρνει, κατά τη γνώμη μου, να καταγράψει με παραστατικό λογοτεχνικό τρόπο το συλλογικό τραύμα του Εμφυλίου.

---

⁶⁶⁷ Αθανασοπούλου, Α. (2016). *Ιστορία και Λογοτεχνία σε διάλογο. Η περί μυθικής και ιστορικής μεθόδου*. Αθήνα: Επίκεντρο, σ. 29-30. Βλ. επίσης Αποστολίδου Β.(χ.χ.). *Λογοτεχνία και ιστορία: Μια σχέση ιδιαίτερα σημαντική για τη λογοτεχνική εκπαίδευση*. Αθήνα: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας του Υπουργείου Έρευνας, Παιδείας και Θρησκευμάτων. Ανακτήθηκε στις 10-08-2019 από http://www.greeklanguage.gr/digitalResources/assets/img/literature/education/literature_history/apostolidou-literature-history.pdf.

Ανάλογες αντιδράσεις, που προσέλαβαν τη μορφή συμβολικών μαχών για την ιστορία στα ΜΜΕ, προκλήθηκαν και για το ιστορικό μυθιστόρημα *Ελένη* στις αρχές της δεκαετίας του '80. Η ιδιαίτερα μεγάλη εμπορική του επιτυχία, αρχικά στις ΗΠΑ και κατόπιν στην ελληνική λογοτεχνική αγορά, αποτέλεσε το εφαλτήριο για την παραγωγή της ομώνυμης κινηματογραφικής ταινίας⁶⁶⁸, με επακόλουθο τις οξύτερες δημόσιες αντιπαραθέσεις εξαιτίας του περιεχομένου της και της ιστορικής της ματιάς. Το συγκεκριμένο ιστορικό μυθιστόρημα αποτελεί μια απόπειρα αποτύπωσης ενός τμήματος του μωσαϊκού που συνθέτει την εθνική τραγωδία του ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου. Δεν φιλοδοξεί αλλά ούτε και δύναται μέσω της αφήγησής του να υποκαταστήσει την ιστοριογραφική έρευνα του Εμφυλίου, ακόμα και στο επίπεδο της μικροϊστορικής του οπτικής που αφορά τις εμπειρίες καθημερινών ανθρώπων του παρελθόντος⁶⁶⁹. Το βέβαιο είναι όμως ότι, παρ' όλες τις αρνητικές κριτικές τις οποίες υπέστησαν τόσο το εν λόγω ιστορικό μυθιστόρημα όσο και η ομότιτλη ταινία από ένα τμήμα της ελληνικής κοινωνίας, δεν παύουν να αποτελούν μια καλή αφετηρία για αλληλεπίδραση του σώματος του κοινού με δημόσιες μνήμες για τον Εμφύλιο, διανοίγοντας οπτικές για μια πιο ευρεία θεώρηση, κατανόηση και ερμηνεία της παρελθοντικής εμπειρίας, ακόμα κι αν η εμπειρία αυτή διαπλέκεται με το δραματικό στοιχείο και τη φόρτιση που αποπνέει η λογοτεχνική μυθοπλαστική περιγραφή.

Τόσο η *Ορθοκωστά* όσο και η *Ελένη* συνιστούν τυπικά παραδείγματα μυθιστοριών μέσω των οποίων οι αναγνώστες πραγματοποιούν ένα ταξίδι στον χρόνο, στις μνήμες αλλά και στα βιώματα του Εμφυλίου, εμπλουτίζοντας τις ιστορικές τους γνώσεις και συμμετέχοντας με αφορμή αυτές ενεργά σε έναν δημόσιο διάλογο για το παρελθόν, ενίοτε και συγκρουσιακό, που τροφοδοτεί το πεδίο της δημόσιας ιστορίας και επηρεάζει την ιστορική τους κουλτούρα.

---

⁶⁶⁸Η πρεμιέρα της βασισμένης στο ιστορικό μυθιστόρημα ταινίας σημαδεύτηκε στην Ελλάδα από τις πολιτικές παρεμβάσεις της Αριστεράς και τα επεισόδια στους χώρους προβολής της από νεολαίες κομμάτων (κυρίως εκείνης της ΚΝΕ) ή διαφωνούντες με την επιχειρούμενη παρουσίαση των πτυχών του Εμφυλίου Πολέμου. Αυτή η πολεμική απέναντι στην ταινία οδήγησε λίγο διάστημα μετά την πρεμιέρα της στη διακοπή της προβολής της, αφού χαρακτηρίστηκε καθ' υπερβολή ως φασιστική και προπαγανδιστική. Όπως ήταν αναμενόμενο, με αφορμή την εξέλιξη αυτή, εκδηλώθηκαν στη συνέχεια δημόσιες πολιτικές αντιδράσεις, κυρίως από το κόμμα της Νέας Δημοκρατίας, ενώ δεν έλειψαν και οι δημοσιεύσεις απλών πολιτών ή διανοούμενων στον Τύπο σχετικά με την ελευθερία της τέχνης και το δικαίωμα της ελεύθερης ιδεολογικής έκφρασης, χωρίς καταναγκασμούς ή βίαιης μορφής πρακτικές επιβολής.

⁶⁶⁹Καλύβας, Σ. (2017). «Για την Ελένη του Εμφυλίου». *Η Καθημερινή*, 15/01/2017. Ανακτήθηκε στις 12-08-2019 από <https://www.kathimerini.gr/891768/opinion/epikairothta/politikh/gia-thn-elenh-toy-emfylioy> .

3.4.7. Αρχαιολογία και δημόσιος χώρος: Η περίπτωση της δράσης «Αόρατα μνημεία - Ψηφιακή μνήμη»

Τα υλικά κατάλοιπα του παρελθόντος ενυπάρχουν στο παρόν ως «αυτόνομες οντολογίες»⁶⁷⁰. Αποτελούν δηλαδή τμήματα της σημερινής εποχής και του δημόσιου χώρου και όχι απλώς και μόνο παλίμψηστα ενός μακρινού ή πιο πρόσφατου παρελθόντος. Τα τελευταία έτη, στην Ελλάδα αλλά και διεθνώς, συντελείται μια ευρύτερη συζήτηση γύρω από την πιο ενεργή ένταξη και ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς, συμπεριλαμβανομένης και της αρχαιολογίας, στην καθημερινότητα των κοινωνιών διαμέσου ποικίλων επικοινωνιακών μεθόδων και δραστηριοτήτων οι οποίες αξιοποιώντας τα ψηφιακά μέσα και την τεχνολογία προωθούν την ιστορική γνώση για το τοπικό ή εθνικό παρελθόν και αυξάνουν τον βαθμό αλληλεπίδρασης του κοινού με τα υλικά τεκμήρια. Η διαπλοκή της εθνικής ιδεολογίας, της συλλογικής μνήμης, του υλικού πολιτισμού και του αστικού χώρου εξακολουθεί να απασχολεί την επιστήμη της Αρχαιολογίας, στο πλαίσιο των αναστοχαστικών της προσεγγίσεων που αφορούν τη διεπαφή των κοινωνιών, των χώρων και των αντικειμένων στην παραγωγή τόσο της μνήμης όσο και της αρχαιολογικής ερμηνείας⁶⁷¹. Τα αρχαιολογικά κατάλοιπα δεν εκλαμβάνονται πλέον ως αδιαμφισβήτητοι μάρτυρες μιας περασμένης εποχής, αλλά συνιστούν το πρωτογενές υλικό βάσει του οποίου δομούνται οι αρχαιολογικές αφηγήσεις. Οι τελευταίες, βρίσκονται σε συνεχή δυναμική διαδικασία διαμόρφωσης και συγκρότησης, μέρος της οποίας αποτελούν τα ίδια τα αρχαιολογικά κατάλοιπα, οι αρχαιολόγοι και οι αποδέκτες της αρχαιολογικής πληροφορίας που είναι το κοινωνικό σύνολο. Γνωστοί και άγνωστοι στο ευρύ κοινό αρχαιολογικοί τόποι, μνημεία και τεχνουργήματα του χθες εξιστορούν το παρελθόν που τα δημιούργησε, το παρελθόν της πόλης στην οποία βρίσκονται ενταγμένα και κατ' επέκταση πτυχές του παρελθόντος που συνδέονται με την τοπική κοινωνία και την πολιτισμική της ταυτότητα. Αυτή η παραγωγή νοημάτων συντελείται μέσω μιας επικοινωνιακής διαδικασίας στον δημόσιο χώρο στην οποία δεν εμπλέκεται μόνο η αρχαιολογική επιστήμη, αλλά και η ίδια η κοινωνία. Η διαδικασία αυτή μπορεί να περιλαμβάνει αρχαιολογικές δραστηριότητες που αποσκοπούν στη διασύνδεση και αλληλεπίδραση των αρχαιολογικών πόρων με την τοπική κοινωνία και το κοινό, προκειμένου το τελευταίο να ευαισθητοποιηθεί απέναντι στα ιστορικά

---

⁶⁷⁰Πλάντζος, Δ. (2017). «Το παρελθόν ως τραυματική εμπειρία στο παρόν». Στο: Παπαδημητρίου, Ν., Αναγνωστόπουλος, Α. (επιμ.), *ό.π.*, σ. 133.

⁶⁷¹Γκαλινίκη, Σ. (2015). *Οι χρήσεις της αρχαιότητας στη συγκρότηση της ταυτότητας μιας πόλης. Η περίπτωση των σύγχρονων δημόσιων γλυπτών της Θεσσαλονίκης*. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή. Αθήνα: Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, σ. 30. Ανακτήθηκε στις 29-01-2021 από <http://hdl.handle.net/10442/hedi/36255>.

κατάλοιπα, να συμβάλει στη διάσωσή τους, να αποκτήσει ιστορική πληροφόρηση αλλά και να συνειδητοποιήσει τον ρόλο και τη σημασία των υλικών τεκμηρίων του παρελθόντος στον αστικό ιστό του σήμερα ως οιονεί «δοχείων» μνήμης⁶⁷². Κάθε πεδίο της αρχαιολογικής δραστηριότητας που αλληλεπιδρά ή έχει τη δυνατότητα να αλληλεπιδράσει ποικιλοτρόπως με το κοινό, αποτελώντας τμήμα της ευρύτερης δημόσιας κουλτούρας, εντάσσεται σε αυτό που καλείται δημόσια αρχαιολογία⁶⁷³. Η τελευταία συμβάλλει καθοριστικά στον εκδημοκρατισμό της Αρχαιολογίας ως επιστήμης, καθώς επίσης και των πρακτικών διαχείρισης της αρχαιολογικής και κατ' επέκταση της πολιτιστικής κληρονομιάς⁶⁷⁴.

Το 2016 και συγκεκριμένα το διάστημα 24 Σεπτεμβρίου έως 2 Οκτωβρίου, υλοποιήθηκε στη Θεσσαλονίκη από το Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του ΑΠΘ, σε συνεργασία με το Διατμηματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Μουσειολογία και Διαχείριση Πολιτισμού», η ευρηματική πολιτιστική δράση «Αόρατα Μνημεία - Ψηφιακή Μνήμη» ως μέρος του ευρωπαϊκού Προγράμματος *NEARCH: New Scenarios for a Community Involved Archaeology*, τον συντονισμό του οποίου είχε αναλάβει το Γαλλικό Εθνικό Ινστιτούτο για τη Σωστική Αρχαιολογική Έρευνα⁶⁷⁵. Βασικός στόχος της συγκεκριμένης δράσης ήταν η κινητοποίηση του ενδιαφέροντος πρωτίστως των κατοίκων της πόλης και δευτερευόντως των επισκεπτών της, να συναντήσουν στον αστικό ιστό άγνωστα ή παραγνωρισμένα από το ευρύ κοινό υλικά κατάλοιπα του παρελθόντος, διαμέσου της αξιοποίησης των νέων τεχνολογιών. Τον κορμό του εγχειρήματος αποτέλεσαν επτά αρχαιολογικοί χώροι⁶⁷⁶, στην πλειονότητά τους χωρίς λειτουργική σχέση με την καθημερινότητα της πόλης, αφού βρίσκονταν «κρυμμένοι» και ενταγμένοι σε υπόγεια

---

⁶⁷²Ζαβιτσάνου, Α., Παπαδόπουλος, Σ. (2018). *Μνήμη, χώρος, τεχνολογία: Σύγχρονες πρακτικές διατήρησης ψηφιακών έργων τέχνης*. 5ο Πανελλήνιο Συνέδριο Πολεοδομίας, Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Βόλος (27-30 Σεπτεμβρίου). Ανακτήθηκε στις 10-01-2021 από https://www.researchgate.net/publication/331177562_Mneme_Choros_Technologia_Synchrones_praktikes_diatereases_psephiakon_ergon_technes

⁶⁷³Κασβίκης, Κ. (2015). Το «άλλο» παρελθόν: Δημόσιες χρήσεις της αρχαιολογίας στην τυπική και άτυπη εκπαίδευση. Στο: Ανδρέου, Α., Κακουριώτης, Σ., Κόκκινος, Γ., Λεμονίδου, Ε., Παπανδρέου, Ζ., Πασχαλούδη, Ε. (επιμ.), *ό.π.*, σ. 332. Βλ. επίσης Sakellariadi, A. (2011). *Archaeology for the People? Greek Archaeology and its Public: An Analysis of the Socio-Political and Economic Role of Archaeology in Greece* (Doctoral dissertation). UK: University College London (UCL), Faculty of Social and Historical Sciences, Institute of Archaeology, p. 33. Ανακτήθηκε στις 10-01-2021 από <http://hdl.handle.net/10442/hedi/35120> · Χαμηλάκης, Γ. (2015). *Η Αρχαιολογία και οι αισθήσεις: Βίωμα, μνήμη και συν-κίνηση* (μτφρ. Ν. Κούρκουλος). Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου. Βλ. ακόμα Χαμηλάκης, Γ. (2012). *Το έθνος και τα ερείπιά του: Αρχαιότητα, Αρχαιολογία και εθνικό φαντασιακό στην Ελλάδα* (μτφρ. Ν. Καλαϊτζής). Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου.

⁶⁷⁴Richardson, L.J., Almansa-Sánchez, J. (2015). «Do you Even Know What Public Archaeology Is? Trends, Theory, Practice, Ethics». *World Archaeology*, 47 (2), p.194-211.

⁶⁷⁵Βλ. για τη δράση στο <http://www.nearch.eu/news/invisible-monuments> .

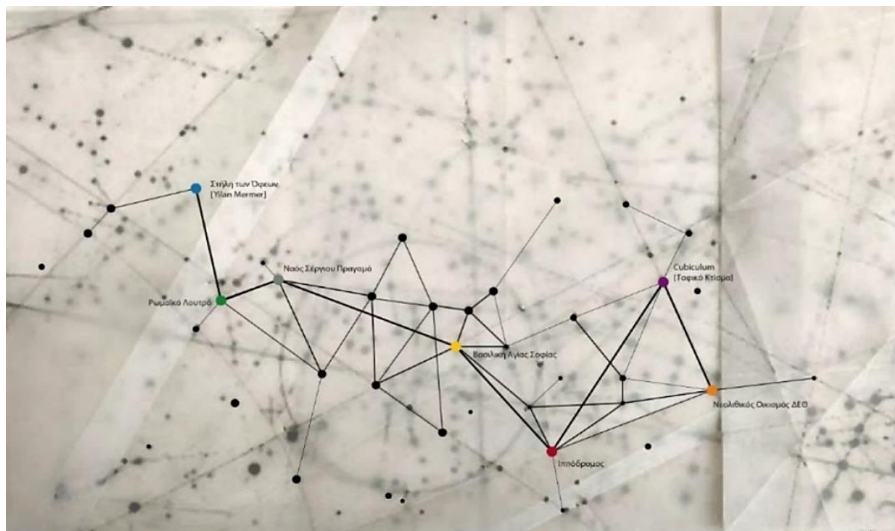
⁶⁷⁶Στους επτά αρχαιολογικούς χώρους συγκαταλέγονταν: η Βασιλική της Αγίας Σοφίας, η στήλη των Όφεων στην οδό Αγ. Δημητρίου, ο Ιππόδρομος, ο νεολιθικός οικισμός στον χώρο της ΔΕΘ, το ρωμαϊκό λουτρό στην πλατεία Αντιγονιδών, το cubiculum (ταφικό κτίσμα) στη Νομική Σχολή του ΑΠΘ και ο ναός του Σέργιου Πραγαμά στην οδό Μπαλταδώρου 6-8.

σύγχρονων κτιρίων, γεγονός που τους καθιστούσε πρακτικά απροσπέλαστους στο μεγαλύτερο τμήμα του κοινωνικού συνόλου. Σε καθένα από αυτά τα σημεία αρχαιολογικού ενδιαφέροντος αλλά και σε πεζοδρόμια, δημόσιους πίνακες ανακοινώσεων ή προσόψεις καταστημάτων που βρισκόνταν πλησίον του, τοποθετήθηκαν αφίσες, σχετικές με το αθέατο ή άγνωστο υλικό τεκμήριο. Οι περαστικοί, αλλά και όσοι συμμετείχαν στις ξεναγήσεις που οργάνωσε ο φορέας υλοποίησης του προγράμματος, είχαν την ευκαιρία «σκανάροντας» τα QRcodes των αφισών με τα κινητά τους τηλέφωνα ή τα τάμπλετ τους να μεταφερθούν σε μια ψηφιακή εφαρμογή που τους παρείχε με «ζωντανό», εύληπτο και ελκυστικό τρόπο πληροφορίες (διαμέσου εποπτικού υλικού, φωτογραφιών και κειμένων) για την άγνωστη αρχαιολογική τοποθεσία. Εκτός όμως από το υλικό αυτό στο οποίο αποκτούσε πρόσβαση ο επισκέπτης με τη βοήθεια της ψηφιακής τεχνολογίας, δινόταν συγχρόνως η δυνατότητα στον καθένα, μέσω της εφαρμογής, να γράψει και να δημοσιεύσει τόσο σχόλια και απόψεις για τον αρχαιολογικό τόπο και την ψηφιακή του περιήγηση σ' αυτόν, όσο και φωτογραφίες από την προσωπική του συμμετοχή κατά τη διάρκεια της οργανωμένης ξεναγήσης ή της μεμονωμένης εξερεύνησης των αθέατων όψεων του παρελθόντος της πόλης στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Με αυτόν τον τρόπο οι συμμετέχοντες μπορούσαν, αφενός, να αλληλεπιδράσουν με άλλους χρήστες της ψηφιακής εφαρμογής και, αφετέρου, να δημιουργήσουν μια προσωπική εμπειρία και μια βιωματική σχέση και σύνδεση με το αόρατο μνημείο, αναπτύσσοντας ο καθένας ξεχωριστά τη δική του βιωμένη μνήμη γύρω απ' αυτό διαμέσου της ψηφιακής επιτέλεσης.

Επομένως, η δράση των «Αόρατων Μνημείων», ως εναλλακτική αρχαιολογική πρακτική με επικοινωνιακή λειτουργία, εκτός από τη γνώση που πρόσφερε για το παρελθόν της πόλης και την πολιτισμική της ταυτότητα, συνέβαλε καθοριστικά διαμέσου της ψηφιακότητας στη δημιουργική εμπλοκή της ίδιας της κοινωνίας στις διαδικασίες διάσωσης, ανάδειξης, νοσηματοδότησης και ερμηνείας περιθωριοποιημένων και παραγνωρισμένων μέχρι πρότινος υλικών καταλοίπων του παρελθόντος. (Κάτι που ωστόσο και παρά τις έντονες αντιδράσεις εκ μέρους των ειδικών δεν στάθηκε ικανό να αποτρέψει τους ιθύνοντες από την υλοποίηση της απόφασής τους να μεταφέρουν τα βυζαντινά ευρήματα από τα εργοτάξια του μετρό στο κέντρο της Θεσσαλονίκης προκειμένου να τα εκθέσουν σε άλλους χώρους). Εν ολίγοις πρόκειται για μια επανεγγραφή στη συλλογική μνήμη του παρόντος των στοιχείων που φέρουν πάνω τους τα αρχαιολογικά κατάλοιπα, όχι μόνο εκείνων που αφορούν τη στιγμή της δημιουργίας τους, αλλά και εκείνων που ενσωματώθηκαν σ' αυτά με διαδοχικές επιστρωματώσεις χρηστικών

εγγραφών και νοημάτων μέσα στον χρόνο και καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής τους⁶⁷⁷. Η δράση όμως των «Αόρατων Μνημείων», καθώς εμπίπτει στο πεδίο της δημόσιας αρχαιολογίας, κατόρθωσε να επιτύχει και κάτι ακόμα: την ανάσυρση από τη λήθη και την ουσιαστική βιωματική επανένταξη των άγνωστων αρχαιολογικών καταλοίπων στην καθημερινή ζωή των πολιτών του παρόντος. Θα έλεγε κανείς πως η επιλογή της ανάδειξης των συσκοτισμένων από τα σύγχρονα κτίρια και τις σύγχρονες παρεμβάσεις του αστικού τοπίου αρχαιολογικών θραυσμάτων μοιάζει με τις παραγνωρισμένες φωνές των κοινωνικών ομάδων που επιζητούν την αναγνώριση και την ένταξη και του δικού τους αφηγήματος στην επίσημη ιστορία. Έτσι και τα «Αόρατα Μνημεία» φαντάζουν με περιθωριοποιημένες «υλικές φωνές» του παρελθόντος, τις οποίες φέρνει στο φως του παρόντος η δημόσια αρχαιολογία, δίνοντάς τους μια δεύτερη ζωή με τη συνδρομή των ψηφιακών τεχνολογικών εργαλείων. Χάρη σ' αυτά, τα μνημεία επανασυστήνονται στην τοπική κοινωνία και μετατρέπονται σε ψηφιακές οντότητες που γεφυρώνουν το παρόν με το αφανές ή λανθάνον μέχρι τώρα παρελθόν της πόλης, παράγοντας συγχρόνως προσωπικές μνήμες⁶⁷⁸.

Εικόνα 8: Ο χάρτης των ξεναγήσεων της δράσης «Αόρατα Μνημεία - Ψηφιακή μνήμη» στη Θεσσαλονίκη

⁶⁷⁷Μπελαβίλας, Ν. (2017). «Περί μνημείων και μνήμης: Οι υλικές πτυχές της ιστορίας». Στο: Παπαδημητρίου, Ν., Αναγνωστόπουλος, Α. (επιμ.), *ό.π.*, σ. 64.

⁶⁷⁸Για μια συγκριτική έρευνα αναφορικά με την επίδραση και τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων στη δράση των «Αόρατων Μνημείων», βλ. Boom, K.H.J. (2018). *Imprint of Action: The Sociocultural Impact of Public Activities in Archaeology*. Leiden: Sidestone Press, p. 123-151. Ανακτήθηκε στις 20-01-2021 από <https://hdl.handle.net/1887/66266>. Βλ. επίσης Κωτσάκης, Κ., Θεοδωρούδη, Ε. (2018). «Μια ψηφιακή δράση επαναφοράς άγνωστων μνημείων στην καθημερινή ζωή και μνήμη των κατοίκων της Θεσσαλονίκης». *Θεσσαλονικέων Πόλις*, 64, σ. 60-65 · Θεοδωρούδη, Ε. (2016). *Ανακαλύπτοντας το παλιόμνηστο της Θεσσαλονίκης με τη χρήση νέων τεχνολογιών*. Αδημοσίευτη μεταπτυχιακή εργασία. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (Τμήμα Αρχιτεκτόνων – Πολυτεχνική Σχολή – Δ.Δ.Π.Μ.Σ. “Μουσειολογία-Διαχείριση Πολιτισμού”). Ανακτήθηκε στις 19-07-2021 από <http://ikee.lib.auth.gr/record/284754?ln=el>.

Πηγή:https://www.facebook.com/invisiblemonuments/?m-str=k*F

Εικόνες 9 & 10: Μία από τις αφίσες της δράσης «Αόρατα Μνημεία - Ψηφιακή μνήμη» ενταγμένη στο αστικό τοπίο της Θεσσαλονίκης(αριστερά) και η αφίσα προώθησης της δράσης (δεξιά).

Πηγή:https://www.facebook.com/invisiblemonuments/?m-str=k*F

3.4.8. Άλλες πρωτοβουλίες και δράσεις φορέων στο πεδίο της δημόσιας ιστορίας

Σημαντικό ρόλο στη διαπραγμάτευση της ιστορίας εκτός του ακαδημαϊκού χώρου έχουν διαδραματίσει επίσης κι ορισμένες πρωτοβουλίες ή δράσεις άλλων φορέων όπως μουσείων, ιδρυμάτων, πολιτικών κομμάτων, ομάδων ή υπηρεσιών θεσμών.

Ανάμεσα σε αυτούς μπορεί να διακρίνει κανείς τις μόνιμες και ψηφιακές εκθέσεις του Ιδρύματος της Βουλής των Ελλήνων με θέματα από τη νεότερη και σύγχρονη ελληνική ιστορία, το αρχαιακό υλικό, την ψηφιακή βιβλιοθήκη και τις εκδόσεις της Βουλής των Ελλήνων, τις εκθέσεις, τα εκπαιδευτικά προγράμματα και τις ψηφιακές εφαρμογές του Εθνικού Ιστορικού Μουσείου, το πολυμεσικό ιστορικό υλικό, τα ψηφιοποιημένα τεκμήρια, τη φωτοθήκη, τα εκπαιδευτικά προγράμματα και τις συλλογές του Μουσείου Μπενάκη με θέμα την καθημερινή ζωή και τα σημαντικότερα γεγονότα της ελληνικής ιστορίας, τα προγράμματα και τις εκθέσεις του Ιδρύματος Μείζονος Ελληνισμού, το αρχαιακό υλικό και τις έντυπες εκδόσεις του Μορφωτικού Ιδρύματος Εθνικής Τραπέζης (Μ.Ι.Ε.Τ.), του Πολιτιστικού Ιδρύματος του Ομίλου Πειραιώς (Π.Ι.Ο.Π.) και του Ιδρύματος «Κωνσταντίνος Καραμανλής», την οργάνωση εκθέσεων από το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος, βασισμένων στο έντυπο και φωτογραφικό αρχαιακό υλικό του, τα ψηφιοποιημένα τεκμήρια του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου (Ε.Λ.Ι.Α.), τις έντυπες και πολυμεσικές εκδόσεις της Διεύθυνσης Ιστορίας Στρατού (Δ.Ι.Σ.), την ψηφιακή αρχαιοθήκη και τις εκδόσεις των Γενικών Αρχείων

του Κράτους (ΓΑΚ), όπως επίσης και τις συλλογές τεκμηρίων (άρθρων, εγγράφων, φωτογραφιών, ημερολογίων, χαρτών, καρτ-ποστάλ κ.ά.), το οπτικοακουστικό υλικό (με ηχητικές ή βιντεοσκοπημένες βιογραφικές αφηγήσεις) και τα εκπαιδευτικά προγράμματα του Μουσείου Μικρασιατικού Ελληνισμού. Τα τελευταία βασίζονται σε αναφορές που επικεντρώνονται κυρίως στην εγκατάσταση των Μικρασιατών προσφύγων, στην ενσωμάτωσή τους στον ελληνικό κοινωνικό ιστό, στην καθημερινή ζωή και στην επαγγελματική τους ενασχόληση, στην πολιτισμική και κοινωνική ταυτότητα που διαμόρφωσαν στον χρόνο, αλλά και σε γεγονότα του πολέμου του '40, της Κατοχής, του Εμφυλίου, της περιόδου της δικτατορίας, καθώς και στη μεταπολιτευτική εποχή.

Μια από τις πλέον χαρακτηριστικές περιπτώσεις παρουσίας της ιστορίας στην καθημερινή ζωή τα τελευταία χρόνια στην Ελλάδα είναι η δράση «Ιστορικοί περίπατοι», η οποία συνιστά αντανάκλαση της αναδυόμενης τάσης για εκλαΐκευση, αλληλεπίδραση και εξοικείωση κάθε ενδιαφερόμενου με τα ιστορικά γεγονότα και την ιστορική μνήμη του παρελθόντος, μέσω πρακτικών στη δημόσια σφαίρα του παρόντος. Πρόκειται για μια ανοιχτή στο ευρύ κοινό περιηγητική ιστορική δραστηριότητα με διαδραστικό χαρακτήρα που υλοποιήθηκε για πρώτη φορά το 2013 στο αστικό τοπίο της Αθήνας υπό την επιστημονική επιμέλεια του ιστορικού Μενέλαου Χαραλαμπίδη, βασικού εμπνευστή και συντελεστή της ιδέας του εγχειρήματος. Με θεματολογία τροφοδοτούμενη από την τοπική ιστορία της πόλης και την καθημερινότητά της κατά την περίοδο της γερμανικής Κατοχής, Αντίστασης και Απελευθέρωσης (1941-1944) αρχικά, και διευρυνόμενη στη συνέχεια και με άλλα ακανθώδη όμως ιστορικά ζητήματα (όπως ο δωσιλογισμός και ο μαυραγοριτισμός κατά την κατοχική περίοδο) ή με άγνωστες ιστορικές πτυχές γεγονότων της σύγχρονης ελληνικής ιστορίας, οι «Ιστορικοί περίπατοι» αποτέλεσαν από τη «γέννησή» τους μια διαδρομή ιστορίας και μνήμης στον χώρο και στον χρόνο. Ο Χαραλαμπίδης, αξιοποιώντας την ιστορική αφήγηση και κατάλληλα επιλεγμένα ιστορικά τεκμήρια σχετικά με τα σημεία-σταθμούς της ιστορικής διαδρομής, θέλησε να αναδείξει στο μη ειδικευμένο στην ιστορία κοινό που τον συνόδευε όψεις του παρελθόντος της κατοχικής Αθήνας. Η μεγάλη ανταπόκριση και το ζωνφό ενδιαφέρον των πολιτών για τους «Ιστορικούς περιπάτους» διατηρήθηκε και στο επόμενο χρονικό διάστημα, γεγονός που οδήγησε μερικά χρόνια αργότερα (2017) στη δημιουργία μιας ομότιτλης τηλεοπτικής εκπομπής από την κρατική τηλεόραση, βασισμένης στην ευρηματική ιδέα της προσέγγισης του παρελθόντος από τον Χαραλαμπίδη. Εξέλιξη των «Ιστορικών περιπάτων» αποτελούν επίσης οι εμπλουτισμένες και με άλλες δράσεις εκδηλώσεις (εκθέσεις φωτογραφίας και αρχείων προφορικών μαρτυριών, συναυλίες και θεατρικές παραστάσεις, κινηματογραφικά εργαστήρια και ημερίδες ιστορικού εκπαιδευτικού χαρακτήρα, προβολές

ιστορικών ταινιών και ντοκιμαντέρ κ.λπ.) με τίτλο «12 Οκτωβρίου 1944. Η Αθήνα ελεύθερη», οι οποίες πραγματοποιούνταν από το 2014 έως το 2019 σε ετήσια βάση και καθ' όλη τη διάρκεια του χρόνου, με αποκορύφωση πάντα τη 12η Οκτωβρίου, ημέρα επετείου της απελευθέρωσης της πόλης της Αθήνας από τις γερμανικές δυνάμεις Κατοχής. Κεντρικός στόχος αυτών των δρώμενων που συνθέτουν ένα φιλόδοξο πρόγραμμα δημόσιας ιστορίας με εμπλεκόμενους αρκετούς φορείς (δήμους, υπουργεία, φορείς αρχείων, μουσεία, σχολεία, πανεπιστημιακά ιδρύματα αλλά και ομάδες πολιτών) δεν είναι μόνο ο εορτασμός της απελευθέρωσης της πόλης, αλλά η ανάδειξη σε ένα μεγαλύτερο ακροατήριο όσο το δυνατόν περισσότερων πτυχών αναφορικά με τα δεινά που υπέστη η Ελλάδα κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και ιδιαίτερα την περίοδο της Κατοχής, όπως επίσης και η έμφαση στον ελληνικό αγώνα ενάντια στην καταπίεση του φασισμού και του ναζισμού που κορυφώθηκε με την οργάνωση του κινήματος της Εθνικής Αντίστασης⁶⁷⁹. Αναμφισβήτητα, τέτοιου είδους ανοιχτές στην κοινωνία δράσεις, όπως οι «Ιστορικοί περίπατοι» και οι πολύμορφες εκδηλώσεις «12 Οκτωβρίου 1944. Η Αθήνα ελεύθερη», αποτελούν σημαντικές συνεισφορές της δημόσιας ιστορίας στο πεδίο της ιστορικής κατανόησης των γεγονότων, της ιστορικής παιδείας και της ιστορικής κουλτούρας. Το σημαντικότερο όμως είναι πως τέτοια εγχειρήματα αίρουν τις υφιστάμενες περιχαράκώσεις των επαγγελματιών του κλάδου, ενώ η ιστορία κερδίζει την προσοχή ενός κοινού που η ακαδημαϊκή εκδοχή της το είχε, αν όχι χαμένο, σίγουρα αδιάφορο απέναντί της από τα σχολικά κιόλας χρόνια του.

Ξεχωριστή για τη δράση της στο τοπίο της προώθησης της ιστορίας στη δημόσια σφαίρα μπορεί να θεωρηθεί και η ομάδα «*ιστορισταί*». Μετρώντας λίγα μόνο έτη παρουσίας, η συγκεκριμένη άτυπη πολιτιστική πρωτοβουλία δημόσιας ιστορίας που γεννήθηκε το 2015, απαρτίζεται από έναν ετερογενή πυρήνα νέων ατόμων, προερχόμενων από τομείς όπως αυτόν της Ιστορίας, του κινηματογράφου, των πολιτισμικών σπουδών, της αρχιτεκτονικής και της φωτογραφίας, με κυρίαρχο χαρακτηριστικό τους το ενδιαφέρον τους για το ιστορικό παρελθόν. Βασική επιδίωξη της ομάδας είναι η δημιουργία πεδίων ή περιβαλλόντων που κινητοποιούν το κοινό και το ωθούν μέσω ιστορικών ερεθισμάτων στο να συμμετάσχει σε έναν δημόσιο ιστορικό διάλογο. Για τον σκοπό αυτό, οι «*ιστορισταί*» οργανώνουν ανοιχτές εκδηλώσεις, συζητήσεις αλλά και πρωτότυπες βιωματικές ιστορικές δραστηριότητες, με αφορμή την παρουσίαση αδημοσίευτου αρχειακού υλικού (φωτογραφικού ή έντυπου) ή την προβολή

---

⁶⁷⁹Βλ. ενδεικτικά πληροφορίες για τους «ιστορικούς περιπάτους» του Μενέλαου Χαραλαμπίδη στο <https://atenistas.org/2013/10/14/katoxi/> και στο Ιερείδης, Χ. (2016). «Τα Δεκεμβριανά σε έξι στάσεις». *Τα Νέα*, 9/06/2016. Ανακτήθηκε στις 12-07-2019 από <https://www.tanea.gr/2016/12/09/lifearts/ta-dekembriana-se-eksi-staseis/>. Για τη σειρά εκδηλώσεων «12 Οκτωβρίου 1944. Η Αθήνα ελεύθερη», βλ. σχετικά <http://freeathens44.org/>.

οπτικοακουστικών παραγωγών τις οποίες οι ίδιοι επιμελούνται. Αξιοποιώντας σε πολλές περιπτώσεις τα εργαλεία της τέχνης και την αμεσότητα που προσφέρουν στην πρόσληψη και την κατανόηση της ιστορίας και δίνοντας παράλληλα ιδιαίτερη σημασία στη μεθοδολογία της ιστορικής επιστήμης, οι προσπάθειες της ομάδας υπηρετούν την ιδέα της διαπραγμάτευσης πτυχών του παρελθόντος στη δημόσια σφαίρα, συνεισφέροντας με την ενεργό συμμετοχή τόσο ερευνητών όσο και του ευρύτερου κοινού σε μια διαδικασία ζύμωσης ιδεών, αντιλήψεων και ερωτημάτων για την ιστορία, η οποία συντείνει προς την κατεύθυνση της συνειδητοποίησης του συλλογικού εαυτού στο παρόν. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του πρώτου οπτικού ιστορικού αφηγήματος που δημιούργησε στις αρχές του 2016 η ομάδα με τίτλο «το Στάρι». Το φιλμ αναφέρεται στην πείνα, τον επισιτισμό και την παροχή ανθρωπιστικής βοήθειας κατά την περίοδο της Κατοχής στην Ελλάδα, παρουσιάζοντας με τη βοήθεια αρχειακού υλικού (έντυπου, κινηματογραφικού και φωτογραφικού) της εποχής γνωστές και αθέατες πλευρές των γεγονότων, βασιζόμενο συγχρόνως στη συνεισφορά ενός πλουραλιστικού ιστορικού λόγου με διαφορετικές οπτικές ή ερμηνείες απέναντι στα όσα διαδραματίστηκαν την περίοδο εκείνη. Τα μέλη της ομάδας «ιστορισταί» αρθρογραφούν στον Τύπο δημοσιεύοντας κείμενα ποικίλης ιστορικής ύλης, πραγματοποιούν τουριστικές ξεναγήσεις ιστορικού ενδιαφέροντος, ενώ πρωτοστατούν σε συνεργασία και με άλλους φορείς στην οργάνωση εκπαιδευτικών προγραμμάτων και ιστορικών δράσεων απευθυνόμενων σε μαθητές σχολείων⁶⁸⁰.

Ένα ακόμα αξιοπρόσεκτο εγχείρημα που ασχολείται τα τελευταία χρόνια με τη διάσωση των αρχειακών καταλοίπων και την ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς είναι η μη κερδοσκοπική «Εταιρεία Διάσωσης Ιστορικών Τεκμηρίων και Πολιτιστικής Κληρονομιάς Αρχείων Τάξης», αποτελούμενη από μια ομάδα νέων επιστημόνων. Η εταιρεία ιδρύθηκε το 2011 με σκοπό τη μελέτη και την έρευνα ζητημάτων που αφορούν τη διαφύλαξη, την ταξινόμηση, τη διαχείριση, την καταγραφή, την προστασία και την ανάδειξη των ιστορικών τεκμηρίων στα οποία συγκαταλέγονται έντυπες αρχειακές συλλογές, προφορικές μαρτυρίες και φωτογραφικό υλικό διαφόρων φορέων στην Ελλάδα και στο εξωτερικό, συμπεριλαμβανομένων και των κοινοτήτων του απόδημου ελληνισμού. Στους επιμέρους

---

⁶⁸⁰Η ομάδα «ιστορισταί», συνυφαίνοντας την ιστορική επιστήμη με διάφορες μορφές σύγχρονης τέχνης, συνεισφέρει διαμέσου των πρωτότυπων δράσεών της και των ιστορικών της ντοκιμαντέρ στην παραγωγή «χρηστικής επιστημονικής ιστορίας» στον δημόσιο χώρο, η οποία καθιστά ενδιαφέρουσα την εμπλοκή του κοινού σε μια διαδικασία ενεργής ιστορικής αναδίφησης και αυτοσυνειδησίας. Βλ. σχετικά τη σελίδα που διατηρεί η ομάδα στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης <https://el-gr.facebook.com/pages/category/Community/Historistai-1501703666819393/>. Βλ. επίσης Σαμπατακάκη, Μ. (2019). «Η ιστορία στο μικροσκόπιο». *Πρώτο Θέμα*, 22/04/2019 · Βατόπουλος, Ν. (2016). «Ένα διαφορετικό βλέμμα στην Ιστορία από τους ιστορισταί». *Η Καθημερινή*, 01/11/2016. Ανακτήμένο στις 20-07-2019 από <https://www.kathimerini.gr/881554/article/epikairothta/ellada/ena-diaforetiko-vlemma-sthn-istoria-apo-toys-historistai>. Για το ιστορικό ντοκιμαντέρ της ομάδας με τίτλο «Στάρι», βλ. το τρέιλερ στο <https://bit.ly/310iLX>.

στόχους της περιλαμβάνονται η ευαισθητοποίηση των εκπαιδευτικών γύρω απ' τα ιστορικά τεκμήρια, η αξιοποίησή τους στην εκπαιδευτική διαδικασία, η προώθηση της ιστορικής παιδείας των μαθητών και των φοιτητών και η κατάρτιση αλλά και αξιοποίηση εκπαιδευτικών προγραμμάτων, βασισμένων στο αρχειακό υλικό. Κομβικής σημασίας για την επιτυχή διάδοση των ιστορικών τεκμηρίων στο ευρύ κοινό θεωρείται η ψηφιοποίησή τους και η αξιοποίηση των διαθέσιμων τεχνολογικών εργαλείων, συμπεριλαμβανομένου και του διαδικτύου. Με βάση αυτό η εταιρεία σε συνεργασία και με άλλους φορείς πρωτοστάτησε στον σχεδιασμό και στη λειτουργία το 2017 μιας ηλεκτρονικής πλατφόρμας με τίτλο «Archive Alert». Σε αυτή την καινοτόμα διαδικτυακή πλατφόρμα συλλογής αρχειακού υλικού, κάθε συλλογικότητα, υπηρεσία ή μεμονωμένο άτομο που ενδιαφέρεται για τη διάσωση των ιστορικών τεκμηρίων και της πολιτιστικής κληρονομιάς, μπορεί να συνεισφέρει δηλώνοντας το είδος και το περιεχόμενο του αρχειακού υλικού που κατέχει ή να γνωστοποιήσει την ύπαρξη κάθε τεκμηρίου που έχει εντοπίσει και θεωρεί ότι κινδυνεύει με καταστροφή ή ανεπανόρθωτη ζημιά λόγω αμέλειας. Οι συμμετέχοντες χρήστες ή φορείς στο διαδικτυακό εγχείρημα, πέραν της δήλωσης-κοινοποίησης του είδους του αρχειακού υλικού, μπορούν να ζητήσουν, εφόσον το επιθυμούν, τη συνδρομή ειδικών για την καταγραφή, τη διάσωση και την αξιοποίησή του⁶⁸¹.

Σημαντικές επίσης για τη συνεισφορά τους στη μελέτη του παρελθόντος είναι και οι πρωτοβουλίες που ανέπτυξαν την τελευταία δεκαετία ορισμένες οργανώσεις (αγωνιστών της Εθνικής Αντίστασης, πολιτικών προσφύγων, νεολαίες κομμάτων κ.ά.), κοινότητες μνήμης, ενώσεις, σύνδεσμοι, πολιτικές παρατάξεις, ομάδες τοπικής ιστορίας ή άλλες συλλογικότητες με οργανωμένη και συνεχή ή αποσπασματική και περιοδική ιστορική παρουσία. Ανάμεσα σε αυτές συγκαταλέγονται οι ετήσιες συναντήσεις της Πανελλήνιας Ένωσης Επαναπατρισθέντων Πολιτικών Προσφύγων (Π.Ε.Ε.Π.Π), οι εκδηλώσεις μνήμης της Πανελλήνιας Ένωσης Αγωνιστών Εθνικής Αντίστασης, οι ομιλίες και οι συναντήσεις τοπικών συλλόγων, ομάδων ιστορικού ενδιαφέροντος ή πανελλαδικών ενώσεων με αναφορές σε γεγονότα, προσωπικότητες ή άγνωστους πρωταγωνιστές της ελληνικής και τοπικής ιστορίας, οι εκδηλώσεις και οι ιστορικές εκδόσεις του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδος, της Κομμουνιστικής Νεολαίας Ελλάδος (ΚΝΕ), των νεολαίων του χώρου της ευρύτερης

---

⁶⁸¹Περισσότερες πληροφορίες για την «Εταιρεία Διάσωσης Ιστορικών Τεκμηρίων και Πολιτιστικής Κληρονομιάς Αρχείων Τάξης» και τη δραστηριότητά της, βλ. στο <https://arxeiontaxis.gr/>. Για τη διαδικτυακή πλατφόρμα δήλωσης και διάσωσης αρχειακού υλικού «Archive Alert», βλ. σχετικά στο <https://archivealert.gr/web/>. Με βάση όσα αναφέρονται στον ιστότοπο, μια πρώτη διαπίστωση είναι πως ένα σημαντικό μέρος των αναξιοποίητων, εγκαταλελειμμένων ή επαπειλούμενων με καταστροφή αρχείων, εντοπίζεται σε δήμους και κοινότητες ανά την Ελλάδα, γεγονός που θα πρέπει να απασχολήσει την επιστημονική κοινότητα ή αρμόδιους κρατικούς φορείς, προκειμένου να πραγματοποιηθεί μια πιο οργανωμένη και συντονισμένη συλλογή, αξιολόγηση και αξιοποίησή τους προς όφελος της ιστορικής έρευνας, της τοπικής ιστορίας αλλά και της εκπαίδευσης.

Αριστεράς, όπως επίσης και ένα μεγάλο σύνολο δράσεων ή επετειακών τελετών με κύριο άξονα τη διατήρηση της ιστορικής μνήμης .

Πρόσφατα, την προσοχή του κοινού στον ελληνικό χώρο έχουν συγκεντρώσει δραστηριότητες που αφορούν τον ιστορικό τουρισμό και τον τουρισμό πολιτιστικής κληρονομιάς. Και τα δύο είδη προωθούν μια μορφή τουριστικού προϊόντος με κύριο γνώρισμά τους τον προσανατολισμό σε περιηγητικές δράσεις, οι οποίες συνδυάζουν πρωτίστως την αναψυχή με την ιστορική γνώση. Περιλαμβάνοντας επισκέψεις σε ιστορικές τοποθεσίες-αξιοθέατα που συνδέονται με πρόσωπα, ιστορικά γεγονότα ή καταστάσεις, κατάλοιπα του παρελθόντος και μουσειακούς χώρους, προσφέρουν στα άτομα -πολλές φορές και με τη συνδρομή δημόσιων ιστορικών ή ξεναγών- τη δυνατότητα διεπαφής και βιωματικής αλληλεπίδρασης με ποικίλες εμπειρίες και αναπαραστάσεις του παρελθόντος, ικανές ώστε να κινητοποιούν την ιστορική φαντασία, τη συγκρότηση ιστορικών αφηγήσεων και τη διατύπωση ιστορικών ερμηνειών από μέρους του κοινού, επηρεάζοντας συγχρόνως την ιστορική του κουλτούρα και τροφοδοτώντας με νέο υλικό την ιστορία που παράγεται στη δημόσια σφαίρα. Στην Ελλάδα, ολοένα και περισσότεροι φορείς του τουρισμού εμπλουτίζουν τις παρεχόμενες υπηρεσίες τους προς το κοινό με προγράμματα επισκέψεων και δραστηριότητες ιστορικού χαρακτήρα, οι οποίες ξεπερνούν τα στενά πλαίσια της αναψυχής, παρέχοντας ένα σύνολο εμπειριών που αποσκοπούν στην ιστορική πληροφόρηση των τουριστών και στην καλλιέργεια του ιστορικού ενδιαφέροντος. Σε αυτές τις δράσεις εντάσσονται και οι οργανωμένες περιηγήσεις ιστορικού χαρακτήρα που πραγματοποιούνται τα τελευταία έτη από τον τουριστικό ιδιωτικό φορέα που έχει συστήσει η Κοινωνική Συνεταιριστική Επιχείρηση (Κοιν.Σ.Επ.) Άγκιστρο Δράση στις Σέρρες. Ειδικότερα, οι ιστορικές εκδρομές που οργανώνει αφορούν επισκέψεις σε εγκαταλελειμμένες οχυρώσεις του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου με στόχο τη διάσωσή τους, την προώθηση της ιστορικής μνήμης και την τόνωση της τοπικής οικονομίας μέσω της τουριστικής τους αξιοποίησης (Battlefield Tourism). Στους τόπους επίσκεψης περιλαμβάνονται το θρυλικό οχυρό Ρούπελ και τα οχυρά Μπέλλες, Καρατάς και Άγκιστρο της αποκαλούμενης «Γραμμής άμυνας» του Ιωάννη Μεταξά στα ελληνοβουλγαρικά σύνορα. Το εν λόγω εγχείρημα ακολουθεί τα πρότυπα τουριστικής και ιστορικής αξιοποίησης άλλων παρόμοιων ευρωπαϊκών οχυρωματικών έργων («Γραμμή Μαζινό» στη Γαλλία, «Γραμμή Στάλιν» στη Λευκορωσία κ.α.). Οι επισκέπτες στα οχυρά έχουν την ευκαιρία με την καθοδήγηση ερευνητών και ιστορικών να βρεθούν σε περιοχές με στρατιωτικές περιφράξεις, τάφρους, αντιαρματικά εμπόδια, πολυβολεία, παρατηρητήρια αλλά και υπόγειες στοές εντός των οποίων με τη βοήθεια κατάλληλου οπτικοακουστικού υλικού μπορούν να παρακολουθήσουν μια προσομοίωση των συνθηκών των μαχών που διεξήχθησαν μεταξύ του

ελληνικού στρατού και των Γερμανών εισβολέων. Κατ' αυτόν τον άμεσο τρόπο αποκομίζουν ιστορικές γνώσεις για την περίοδο του Β' Παγκοσμίου Πολέμου που συνδράμουν στην ενσυναίσθηση και στην ιστορική κατανόηση ⁶⁸².

Στο πλαίσιο των τουριστικών επισκέψεων με ιστορική χροιά εντάσσονται κι εκείνες σε τόπους συνδεδεμένους ιστορικά με γεγονότα ακραίας βίας, ειδικές πράξεις ή ανθρώπινες φρικαλεότητες. Ο «σκοτεινός τουρισμός» (Dark Tourism), όπως αποκαλείται, ως μια δύσκολη και ανυπόφορη κληρονομιά, αναδύθηκε ως υποπεδίο των πολιτισμικών και τουριστικών σπουδών στα τέλη της δεκαετίας του '90, ενώ το ενδιαφέρον για αυτόν αυξήθηκε κατά πολύ μετά τα τρομοκρατικά χτυπήματα στις 11/9⁶⁸³. Σήμερα, γνωρίζει διεθνώς αλλά και στην Ελλάδα ιδιαίτερη άνθιση, καθώς πλήθος επισκεπτών κατά τη διάρκεια των διακοπών του συρρέει ανά την υφήλιο σε τοποθεσίες συνδεδεμένες με μάχες, μαζικές εκτελέσεις, γενοκτονίες, φυλακίσεις (Prison Tourism), εκτοπισμούς, δολοφονίες σημαντικών προσωπικοτήτων, φυσικές καταστροφές (σεισμούς, τσουνάμι) αλλά και σε μέρη όπου πραγματοποιούνται αναπαραστάσεις θλιβερών ιστορικών γεγονότων, με σκοπό, αφενός, να συλλέξουν ιστορική πληροφόρηση και, αφετέρου, να βιώσουν διαμέσου δραστηριοτήτων ή άλλων πρακτικών ιστορικής παρουσίασης το σκοτεινό παρελθόν των εν λόγω τοποθεσιών που συνδέονται με την ανάμνηση του θανάτου⁶⁸⁴. Η χαρακτηριστικότερη περίπτωση είναι αυτή που αφορά την περιήγηση στα ναζιστικά στρατόπεδα. Σε διεθνές επίπεδο ορισμένα από τα πιο γνωστά μέρη «σκοτεινού τουρισμού» αποτελούν: τα ναζιστικά στρατόπεδα συγκέντρωσης με προεξάρχον το Άουσβιτς, το γαλλικό χωριό Oradour-sur-Glane, στο οποίο οι επισκέπτες μπορούν να δουν από κοντά τα ερείπια του τόπου όπου σφαγιάστηκαν εκατοντάδες άμαχοι από τους Ναζί στις 10 Ιουνίου 1944, το μουσείο γενοκτονίας Tuol Sleng στην Καμπότζη που το διάστημα 1975-1979 αποτέλεσε χώρο φυλάκισης και βασανιστηρίων που διέπρατταν οι Ερυθροί Χμερ, η στρατιωτική φυλακή Karota στη Λετονία, στην οποία οι επισκέπτες μπορούν να διανυκτερεύσουν και να βιώσουν άκρως ρεαλιστικά την εμπειρία του εγκλεισμού και της βίαιης καθημερινότητας των τότε κρατουμένων, τα κέντρα ανάμνησης της γενοκτονίας στη Ρουάντα (Rwandan Genocide Memorial Centers), το μουσείο του Τσερνόμπιλ στην Ουκρανία και η ερειπωμένη μετά το πυρηνικό ατύχημα πόλη Πρυπιάτ, το μουσείο θυμάτων και τα ερείπια της πόλης Wenchuan στην Κίνα μετά τον καταστρεπτικό σεισμό του 2008 κ.ά. Στην

---

⁶⁸²Για μια περιγραφή του προγράμματος περιήγησης στα οχυρά της «Γραμμής Μεταξά», βλ. στο https://www.agkistroaction.gr/project-view/metaxas_line_tour/ καθώς και το σχετικό ρεπορτάζ της ΕΡΤ με τίτλο «Τα οχυρά του Ρούπελ», 11/02/2019 στο https://www.youtube.com/watch?time_continue=122&v=sHuPUjcA36Y.

⁶⁸³Agnew, V. (2020). «Dark Tourism». In: Agnew, V., Lamb, J., Tomann, J. (eds.), *The Routledge Handbook of Reenactment Studies: Key Terms in The Field*. London & New York: Routledge, p. 44-45.

⁶⁸⁴Martini, A., Buda, D.M. (2018). Dark Tourism and Affect: Framing Places of Death and Disaster. *Current Issues in Tourism*. Ανακτήθηκε στις 22-08-2019 από <https://doi.org/10.1080/13683500.2018.1518972>.

Ελλάδα αντιστοίχως ορισμένα παραδείγματα τοποθεσιών «σκοτεινού τουρισμού» αποτελούν τα νησιά Γυάρος και Μακρόνησος⁶⁸⁵, τα οποία χρησιμοποιήθηκαν στο παρελθόν ως τόποι εξορίας, φυλάκισης και βασανισμού πολιτικών κρατουμένων, το νησί Σπιναλόγκα στην Κρήτη που λειτούργησε στο παρελθόν για ένα μεγάλο διάστημα ως σανατόριο-λεπροκομείο, ο χώρος εκτέλεσης και το μνημείο εκτελεσθέντων στην Καισαριανή, τα υπόγεια του κτιρίου της Εθνικής Ασφαλιστικής στο κέντρο της Αθήνας που αποτέλεσαν κατά την κατοχική περίοδο τα κρατητήρια της Κομαντατούρ, τα κτίρια του ΕΑΤ-ΕΣΑ στο Πάρκο Ελευθερίας, το Πάρκο Εθνικής Συμφιλίωσης στον Γράμμο, το χωριό Δίστομο και το Μουσείο Θυμάτων Διστόμου, τα Καλάβρυτα και το μουσείο Καλαβρυτινού Ολοκαυτώματος, το Συμμαχικό Βρετανικό Στρατιωτικό Νεκροταφείο Δοϊράνης, το χωριό Κερδύλια στις Σέρρες που παραμένει ακατοίκητο ύστερα από την εκτέλεση 200 ανδρών από τους Γερμανούς στις 17 Οκτωβρίου 1941, ο Λευκός Πύργος στη Θεσσαλονίκη που λειτούργησε ως φυλακή κατά την Οθωμανική περίοδο, το Γεντί Κουλέ, το κοιμητήριο της Ευαγγελίστριας, τα κοιμητήρια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και το Μνημείο Ολοκαυτώματος στην πλατεία Ελευθερίας της ίδιας πόλης, κ.ά. Αξίζει να αναφερθεί πως μια από τις πλέον αναπτυσσόμενες μορφές «σκοτεινού τουρισμού» είναι ο «κοιμητηριακός τουρισμός» (Cemetery Tourism)⁶⁸⁶.

Μια από τις σύγχρονες αμφιλεγόμενες τάσεις των επισκεπτών στις τοποθεσίες που εντάσσονται στον «σκοτεινό τουρισμό» είναι η λήψη φωτογραφιών γνωστών με το προσωνύμιο «Disaster selfies». Οι τουρίστες, χρησιμοποιώντας τα «έξυπνα τηλέφωνα τους» ή τα τάμπλετ τους, συνηθίζουν σχεδόν μανιωδώς να απαθανατίζουν ενσταντανέ της επίσκεψής τους, αυτοφωτογραφιζόμενοι με διασκεδαστική διάθεση μπροστά από μνημεία, κτίρια, τοποθεσίες ή κατάλοιπα του παρελθόντος, συνδεδεμένα με καταστροφές και δυσάρεστες αναμνήσεις για τα έθνη ή ολόκληρη την ανθρωπότητα. Συνήθως αυτές οι φωτογραφικές απεικονίσεις καταλήγουν στη συνέχεια στους προσωπικούς τους λογαριασμούς στα μέσα

---

⁶⁸⁵Το 2016, κεντρικό βιβλιοπωλείο της Αθήνας, διοργάνωσε εκδρομή στη Μακρόνησο, με σκοπό την προώθηση και την παρουσίαση ενός πρόσφατου τότε μυθιστορήματος με θέμα τους εξόριστους στο νησί. Οι διοργανωτές της όλης εκδήλωσης στην προσπάθειά τους να προσφέρουν στους επισκέπτες μια κάποιας μορφής βιωματική και συγχρόνως ενσυναισθητική εμπειρία του συγκεκριμένου τόπου μνήμης, ετοίμασαν για το πέρας της ξενάγησης κάποια γεύματα, εμπνευσμένα από την καθημερινότητα των εξόριστων-φυλακισμένων. Μάλιστα, σε κάθε πακέτο φαγητού, το οποίο είχε επιμεληθεί δημοφιλές εστιατόριο της πρωτεύουσας, υπήρχε ενσωματωμένη μια σήμανση με το «Μενού εξορίας», όπως χαρακτηριστικά το αποκαλούσε. Αυτή η υποτιθέμενη «πρωτοτυπία» των διοργανωτών στο γεύμα, συγκέντρωσε εύλογα τα πυρά αρκετών που ένοιωσαν ότι οι οργανωτές υπερέβησαν κάθε όριο, αφού θεωρήθηκε αρκούντως νοσηρή και εγγενώς ακραία. Βλ. ενδεικτικά «Τους πήγαν στη Μακρόνησο και τους τάισαν gourmet... μενού εξορίας», TVXS, 19/05/2016. Προσβάσιμο στο <https://tvxs.gr/news/ellada/toys-pigan-sti-makroniso-kai-toys-taisan-gourmet>, καθώς και «Μενού εξορίας», Εφημερίδα των Συντακτών, 21/05/2016. Προσβάσιμο στο https://www.efsyn.gr/nisides/anohyroti-poli/69711_menoy-exorias.

⁶⁸⁶ Βλ. σχετικά Tomašević, A. (2018). «Cemeteries as Tourist Attractions». Tourističko Poslovanje, 21, pp. 13-24, doi: 10.5937/TurPos1821013T. Βλ. επίσης τον ιστότοπο του project «European Cemeteries Route» του Συμβουλίου της Ευρώπης στο <https://cemeteriesroute.eu/>.

κοινωνικής δικτύωσης αλλά και σε σελίδες του διαδικτύου, δίνοντας το έναυσμα για ποικίλα σχόλια από άλλους χρήστες, επικεντρωμένα είτε αποκλειστικά στα εικονιζόμενα πρόσωπα είτε στον συνδεδεμένο με την αποτύπωση των φωτογραφικών στιγμών χώρο ιστορικής αναφοράς. Η συγκεκριμένη συνήθεια ανάμνησης της επίσκεψης, αν και μπορεί να θεωρηθεί ως μια πρακτική σύνδεσης των ατόμων του παρόντος με το παρελθόν που παράγει ιστορία στον δημόσιο χώρο, αυτονόητα πυροδοτεί αρκετές φορές αντιδράσεις, καθώς με την ελαφρότητα της αλλοτριωμένης κατανάλωσης προβάλλονται στη δημόσια σφαίρα στιγμιότυπα που νοηματοδοτούνται από τους τουρίστες περισσότερο με όρους δήλωσης της παρουσίας τους παρά με όρους ουσιαστικής ιστορικής κατανόησης ή στοχασμού για το οδυνηρό παρελθόν⁶⁸⁷.

Τέλος, το δικό τους μερίδιο στη δημόσια ιστορία του ελληνικού χώρου διεκδικούν τελευταία εικαστικοί και επαγγελματίες του χώρου της καλλιτεχνικής φωτογραφίας, οργανωμένοι φορείς ή ερασιτεχνικές ομάδες αναβίωσης ιστορικών γεγονότων (historical re-enactments), αλλά και μεμονωμένοι καλλιτέχνες που στο αστικό τοπίο δημιουργούν μορφές ιστορικών προσωπικοτήτων ή εικονιστικές αναπαραστάσεις με ιστορικό περιεχόμενο.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα της πρώτης περίπτωσης είναι ο καλλιτεχνικός φωτογράφος και εικαστικός Χρήστος Καπλάνης, με το εγχείρημά του «Past in color». Ο Καπλάνης, ακολουθώντας το παράδειγμα και άλλων ειδικών του είδους σε διεθνές επίπεδο, εφαρμόζει την τεχνική του επιχρωματισμού σε ασπρόμαυρες φωτογραφίες που αφορούν κυρίως σημαντικά ιστορικά γεγονότα (της ελληνικής και παγκόσμιας ιστορίας) αλλά και ενσταντανέ από ολόκληρο το φάσμα της κοινωνικής ζωής, κυρίως του 20ού αιώνα. Κατόπιν, διαμοιράζεται στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης που διατηρεί τις νέες εκδοχές των παλιών φωτογραφιών, προσβλέποντας σε μια επανεγγραφή τους στη σύγχρονη εποχή, που τις καθιστά πιο οικείες και ενδιαφέρουσες στο ευρύ κοινό. Η απουσία χρώματος κατά την άποψη του εν λόγω καλλιτεχνικού φωτογράφου δυσχεραίνει τη σημερινή οπτική κατανόηση απέναντι στις φωτογραφίες του παρελθόντος, καθιστώντας τις πιο απόμακρες, αδιάφορες και έως έναν βαθμό ανοίκειες σε σχέση με τη σημερινή οπτική κουλτούρα του ευρέος κοινού. Με τον τρόπο αυτό το παρελθόν ξαναζωντανεύει διαμέσου των τεχνολογικών εργαλείων στα μάτια των

---

⁶⁸⁷Βλ. Tarlow, P (2005). «Dark tourism: The Appealing “Dark” Side of Tourism and More». In: Novelli, M. (ed.), *Niche Tourism: Contemporary Issues, Trends and Cases*. Oxford: Elsevier, pp. 47 -57. Βλ. επίσης «Dark Tourism: Η σκοτεινή πλευρά του τουρισμού», *TVXS*, 28/3/2018. Ανακτήθηκε στις 25-08-2019 από <https://tvxs.gr/news/taksidia/dark-tourism-i-skoteini-pleyra-toy-toyris moy> καθώς και «Disaster selfie: Η νέα τάση με φόντο μακάβριες τοποθεσίες», *Η Καθημερινή*, 05/08/2019. Ανακτήθηκε στις 25-08-2019 από <https://www.kathimerini.gr/1037031/gallery/tecnologia/diadiktyo/disaster-selfie-h-nea-tash-me-fonto-makavries-topothesies>. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα των απροσδόκητα σφοδρών αντιδράσεων που προκλήθηκαν μετά τη δημοσιοποίηση το 2014 στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης από τη νεαρή Αμερικανίδα Breanna Mitchell μιας φωτογραφίας selfie μπροστά από τους στρατώνες του Άουσβιτς. Βλ. σχετικά Samida, S. (2019). «Doing Selfies in Auschwitz». *Public History Weekly*, 7 (25). Ανακτήθηκε στις 25-08-2019 από <https://public-history-weekly.degruyter.com/7-2019-25/selfies-auschwitz/>.

χρηστών του διαδικτύου, με όρους όμως περισσότερο παροντιστικούς, αφού ο χρόνος συστέλλεται και το ίδιο το παρελθόν εργαλειοποιείται και προσεγγίζεται συγχρονικά, αφενός, για χάρη της τέρψης του κοινού και, αφετέρου, για να δημιουργηθεί η αίσθηση διαμέσου της ένταξης του χρώματος ενός αιώνιου παρόντος. Αν και η πρωτοβουλία αυτή από καλλιτεχνικής πλευράς κρίνεται ενδιαφέρουσα, από ιστορικής σίγουρα συνιστά πράξη παραμορφωτικής απεικόνισης της παρελθοντικής πραγματικότητας αλλά και αλλοίωσης των χαρακτηριστικών της φωτογραφίας ως τεκμηρίου (π.χ. σημεία των φωτογραφιών με φθορές απ' τον χρόνο, όπως κομμένα τμήματά τους ή αλλοιωμένα, επανασυντίθενται από τον καλλιτέχνη πολλές φορές κατά το δοκούν, όπως κατά το δοκούν επιλέγονται και τα χρώματα από την παλέτα του για τον επαναχρωματισμό). Σε διεθνές επίπεδο ανάλογα εγχειρήματα έχουν βρει υποστηρικτές, αλλά και αρκετούς πολέμιους, προερχόμενους ως επί το πλείστον από τις τάξεις της ιστορικής κοινότητας, αλλά και από κριτικούς της τέχνης που επισημαίνουν πως οι φωτογραφίες χάνουν έτσι την αυθεντικότητά τους, ενώ μπορούν να χρησιμοποιηθούν από όσους κατέχουν την εξουσία για να μεταβάλλουν την άποψη της κοινωνίας για αμφιλεγόμενες προσωπικότητες της ιστορίας⁶⁸⁸.

Μία ακόμα διαδεδομένη πρακτική των ανθρώπων, που κερδίζει συνεχώς έδαφος και υποστηρικτές στην Ελλάδα τα τελευταία έτη, είναι η οργάνωση δραστηριοτήτων ιστορικής αναπαράστασης και αναβίωσης του παρελθόντος (historical re-enactment), που προσλαμβάνουν ποικίλες μορφές και εξυπηρετούν διάφορους σκοπούς. Πολλοί θεωρούν τη συγκεκριμένη πρακτική διασύνδεσης με το παρελθόν ως ένα ιδιαίτερο και εκκεντρικό χόμπι που συντελείται από ομάδες αναβιωτών (re-enactors) οι οποίοι φορούν ρούχα και μεταχειρίζονται μέσα και αντικείμενα περασμένων εποχών, προκειμένου να αναπαραστήσουν με όσο γίνεται πιο πειστικό και αυθεντικό τρόπο σημαντικά ιστορικά γεγονότα, μάχες του παρελθόντος, περιόδους πολιτικών κρίσεων κ.λπ. Οι δραστηριότητες αυτής της μορφής, που για ορισμένους αντικατοπτρίζουν το μοντέρνο ενώ για άλλους το μεταμοντέρνο, διαπερνώνται από το στοιχείο της φαντασίας, εμπεριέχοντας συγχρόνως μια νοσταλγική διάθεση και ένα ισχυρό ενδιαφέρον για τις παλιές κοινότητες, την υλική κουλτούρα του παρελθόντος αλλά και για τις ένδοξες πρωτίστως στιγμές της τοπικής ή εθνικής ιστορίας. Αποτελώντας τμήμα της πολιτιστικής ζωής των κοινωνιών, οι εν λόγω επιτελέσεις αυτού του είδους, πληθαίνουν όλο και περισσότερο, χωρίς όμως να συνιστούν σύγχρονο φαινόμενο. Ως πρακτικές ανάμνησης

---

⁶⁸⁸Για το εγχείρημα «Past in Color» του Χρήστου Καπλάνη, βλ. ενδεικτικά στο <http://pastincolor.blogspot.com/>, καθώς επίσης και στο <https://www.facebook.com/kaplanisart>. Για μια κριτική στον επιχρωματισμό των ιστορικών φωτογραφιών στο εξωτερικό, βλ. <https://oxbridgeapplications.com/kyc/painting-past-colourisation/>, καθώς και στο <http://www.thingsimfondsof.com/archival-photographs-to-colour-or-not-to-colour/>.

υπάρχουν εδώ και αρκετά χρόνια, ενώ σε ορισμένες χώρες αφορούν επινοημένες παραδόσεις ολόκληρων αιώνων (Ενωμένο Βασίλειο, Γαλλία), δίνοντας τη δυνατότητα στις συλλογικότητες να τιμήσουν πρόσωπα και καταστάσεις του παρελθόντος αλλά και να ενδυναμώσουν περαιτέρω τους δεσμούς τους και το αίσθημα του συνανήκειν, εγκύπτοντας με ζήλο σε πτυχές της ιστορίας τους⁶⁸⁹. Τους αναβιωτές μπορεί να απαρτίζουν ερασιτέχνες, ακόμα και ηθοποιοί που φορώντας την περιβολή, υιοθετούν τις κινήσεις των ανθρώπων των περασμένων εποχών που υποδύονται, μιμούμενοι τον τρόπο ζωής τους, ακόμα και τον τρόπο ομιλίας τους. Η προσομοίωση μορφών σωματικής εμπειρίας και η κατά το δυνατόν επίτευξη υψηλού βαθμού πιστότητας ως προς το αυθεντικό, είτε αυτό αφορά την ευρέως αποδεκτή ιστορική αφήγηση για τα γεγονότα είτε την επιτυχή ενσάρκωση του χαρακτήρα που αναβιώνει ο κάθε εμπλεκόμενος, αναδεικνύονται σε βασικά συστατικά των περισσότερων δράσεων ιστορικής αναπαράστασης. Η επιτέλεση των τελευταίων χρηματοδοτείται συχνά τόσο από ιδιωτικούς οργανισμούς όσο και από δημόσιους φορείς. Οι ιστορικές αναβιώσεις μπορεί να οργανώνονται 1-2 φορές τον χρόνο με αφορμή συγκεκριμένες επετείους ή και σε πιο τακτά διαστήματα αποκτώντας ενίοτε και τη μορφή τουριστικού προϊόντος. Ως προς τον τόπο που λαμβάνουν χώρα, συνήθως αυτός είναι η ύπαιθρος ή ορισμένες τοποθεσίες που συνδέονται άμεσα με τα αναπαριστώμενα γεγονότα, στην πλειοψηφία τους πολεμικού και αθλητικού χαρακτήρα. Ο χαρακτήρας τους μπορεί να είναι ψυχαγωγικός, εκπαιδευτικός ακόμα και παρηγορητικός σε περιπτώσεις που οι αναπαραστάσεις τους έχουν ως πεδίο αναφοράς τραυματικές πτυχές του παρελθόντος μιας κοινότητας. Αν και μπορούν να εμπλέκουν το παρευρισκόμενο κοινό συναισθηματικά, λόγω και της «ζωντανής ιστορίας» (living history) που προβάλλουν, ωστόσο η εμπλοκή δεν είναι βιωματικού χαρακτήρα στις περισσότερες των περιπτώσεων. Από ορισμένους οι πρακτικές ιστορικής αναβίωσης του παρελθόντος δεν εκλαμβάνονται ως αρκούντως αυθεντικές, αφού ακόμα και τα κοστούμια των αναβιωτών αποτελούν τεχνουργήματα της σημερινής εποχής και, ως εκ τούτου, δεν μπορούν να αναπαραστήσουν μια πραγματικότητα εντελώς διαφορετική από αυτή που τα παράγει.

Στην Ελλάδα, οι περισσότερες αναπαραστάσεις ιστορικής αναβίωσης αφορούν κυρίως την αρχαιοελληνική περίοδο, λιγότερο τη Βυζαντινή και αρκετά την Ελληνική Επανάσταση του 1821 και την περίοδο της δεκαετίας του '40. Ορισμένες από τις πλέον γνωστές και επιτυχημένες ομάδες αυτού του είδους στη χώρα, με παράλληλη δράση και στο εξωτερικό, είναι η Ομάδα «Αναβίωσης Ελληνικού Στρατού 1940»⁶⁹⁰, η ερασιτεχνική Ομάδα Ιστορικής

---

⁶⁸⁹Cook, A. (2020). «Practices of Reenactment». In: Agnew, V., Lamb, J., Tomann, J. (eds.), *ό.π.*, p. 187-188.

⁶⁹⁰Η Ομάδα Αναβίωσης Ελληνικού Στρατού 1940, αριθμώντας 21 μέλη, αναπαριστά τους στρατιώτες της περιόδου 1940-1941, προσπαθώντας να παρουσιάσει τις συνθήκες που βίωσαν τότε. Μέσα από τις δράσεις της ο

Αναβίωσης «Kampfgruppe “Süden” - Hellenic Reenactment Group»⁶⁹¹ και η Ομάδα Ιστορικής Αναβίωσης «Γ. Δουράτσος - Δ/ντής Ρούπελ». Με τις ιστορικές αναβιώσεις γεγονότων ή πτυχών της αρχαιοελληνικής περιόδου και της ύστερης βυζαντινής εποχής ασχολείται κυρίως ο «Σύλλογος Ιστορικών Μελετών ΚΟΡΥΒΑΝΤΕΣ», ο οποίος ιδρύθηκε το 2009⁶⁹². Ο νεοσύστατος (2018) Σύλλογος Ιστορικής Αναβίωσης «Βοστίτσα 1821» και «Το Άγημα Ιστορικής Αναβίωσης Πατρών “Παναγιώτης Καρατζάς”» επικεντρώνονται στη διάδοση του πνεύματος του '21, συμμετέχοντας σε ιστορικές δραστηριότητες που αφορούν την Ελληνική Επανάσταση. Ορισμένες από τις αναπαραστάσεις μαχών στην ελληνική επικράτεια αφορούν: τη Μάχη των Οχυρών που οργανώνεται στο Ρούπελ, τη μάχη του Καλπακίου, τη μάχη στο Κάστρο των Σαλώνων, τη Μάχη της Κλείσοβας στο Μεσολόγγι, τη μάχη στα Δερβενάκια με συμμετοχή μαθητών, τη μάχη στο Χάνι της Γραβιάς κ.ά.⁶⁹³.

3.4.9. Βιντεοπαιχνίδια και ιστορία

Σε όλες τις προηγούμενες εκφάνσεις της δημόσιας ιστορίας στην Ελλάδα, θα πρέπει να προστεθεί επίσης και η δημοφιλία που γνωρίζουν τα τελευταία έτη στη χώρα αλλά και διεθνώς τα παιχνίδια ιστορικής αναπαράστασης ή προσομοίωσης, ως μια αξιοπρόσεκτη συμμετοχική μορφή δημόσιας αλληλεπίδρασης του κοινού με ψηφιακές αναπαραστάσεις του παρελθόντος δομημένες έτσι ώστε να παρέχουν ερμηνείες γι' αυτό⁶⁹⁴ διαμέσου των διαφόρων προσομοιώσεων ή αναπαραστάσεων της ιστορικής πραγματικότητας. Με αφορμή την ενεργό εμπλοκή τους, οι συμμετέχοντες στα ιστορικά βιντεοπαιχνίδια⁶⁹⁵ έχουν τη δυνατότητα να βιώσουν εικονικά και σε υψηλό ρεαλιστικό βαθμό συνθήκες με αναφορές σε παρελθούσες εποχές, ιστορικούς τόπους, κοινωνικές πραγματικότητες, ιστορικά γεγονότα και πρόσωπα. Η

στόχος είναι να καταδειχθούν ο ρόλος και η συμβολή του Ελληνικού Στρατού κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Βλ. περισσότερα στο <http://es1940.gr/>.

⁶⁹¹Για την Ομάδα Ιστορικής Αναβίωσης «Kampfgruppe “Süden” -Hellenic Reenactment Group», βλ. περισσότερα στο <https://www.ww2wrecks.com/>.

⁶⁹²Για την Ομάδα του «Συλλόγου Ιστορικών Μελετών ΚΟΡΥΒΑΝΤΕΣ» και τη δράση του βλ. <https://koryvantes.blogspot.com/>.

⁶⁹³ Βλ. επίσης το performance του Εθνολογικού Μουσείου Θράκης με τίτλο «Εικόνες στο χρόνο» που αφορούσε στην αναβίωση 15 φωτο από το 1890 στο <https://emthrace.org/Mathisi/koinonika-programmata/emodule/793/egallery/22>.

⁶⁹⁴McCall, J. (2012). «Navigating the Problem Space: The Medium of Simulation Games in the Teaching of History». *History Teacher*, 46 (1), p. 9-28.

⁶⁹⁵Ο Chapman ορίζει τα παιχνίδια ιστορικού περιεχομένου ως εκείνα τα οποία κατά μια έννοια αναπαριστούν το παρελθόν ή σχετίζονται με ζητήματα που το αφορούν. Συνιστούν δε, ένα σημαντικό τμήμα της ευρύτερης έκρηξης του δημόσιου ενδιαφέροντος για την ιστορία στην κοινωνία. Βλ. σχετικά Chapman, A. (2016). *Digital Games as History: How Videogames Represent the past and Offer Access to Historical Practice*. New York: Routledge, p. 5, 14.

ιστορική ακρίβεια ή μη του παιχνιδιού, των πληροφοριών και των επιμέρους στοιχείων που συνθέτουν την εικονική αναπαράσταση του παρελθόντος, συχνά αποτελούν αντικείμενο συζήτησης των χρηστών στη δημόσια σφαίρα και κυρίως στο διαδίκτυο, όπου σε διάφορα φόρουμ διατυπώνουν τις ερμηνείες τους αλλά και τα δικά τους σχόλια σε σχέση με τη δομή και τα ιστορικά χαρακτηριστικά του ψηφιακού περιβάλλοντος⁶⁹⁶.

Βιβλιογραφικά, συναντώνται διάφορες κατηγοριοποιήσεις των ψηφιακών παιχνιδιών γενικότερα, μολονότι η πολυπλοκότητα που ενέχουν από την παραγωγή τους μέχρι την κατανάλωσή τους απ' το κοινό, δεν επιτρέπει μια απόλυτη ή σαφή ειδολογική ταξινόμηση. Ως προς το περιεχόμενό τους διακρίνονται σε ιστορικά, γεωγραφίας, αθλητισμού, κτλ., ενώ ανάλογα με την αντίδραση των παικτών χαρακτηρίζονται μεταξύ άλλων ως παιχνίδια δράσης, στρατηγικής, πρωτοπρόσωπης ή τριτοπρόσωπης οπτικής. Μια ακόμη διάκρισή τους αφορά τον αριθμό της συμμετοχής των παικτών, αφού ορισμένα δίνουν έμφαση στην ατομικότητα και άλλα στον συμμετοχικό τρόπο δράσης περισσότερων παικτών (multiplayer). Αναλύοντας τα χαρακτηριστικά των ψηφιακών παιχνιδιών, εντοπίζονται δύο βασικές αντιμαχόμενες προσεγγίσεις που συνδέονται με τη λειτουργία τους. Η πρώτη εξ αυτών, στην οποία επικεντρώθηκαν οι «λουδολόγοι» (ludologists), αφορά τα τεχνικά τους χαρακτηριστικά και τον αποκαλούμενο συστημικό τους χαρακτήρα, ενώ η άλλη προσέγγιση συνυφαίνεται με την αφηγηματική τους αναπαράσταση, αποτελώντας πεδίο διερεύνησης των αφηγηματολόγων (narratologists)⁶⁹⁷.

Ειδικά τα παιχνίδια προσομοίωσης ή απλής αναπαράστασης με ιστορικό περιεχόμενο εντάσσονται στους πλέον «φιλικούς» διαύλους επικοινωνίας και συνδιαλλαγής των ατόμων του παρόντος με το παρελθόν, καθώς διαμεσολαβούν το τελευταίο με την εικονικότητά τους, προωθώντας παράλληλα νέες και ενδιαφέρουσες μορφές ιστορικής αναπαράστασης και γνώσης, συνυφασμένες με τη διαμόρφωση της ιστορικής κουλτούρας των σύγχρονων κοινωνιών και την παρουσία της ιστορίας στην καθημερινή ζωή. Η θεματολογία των παιχνιδιών αυτού του είδους είναι βασισμένη κυρίως στην πολεμική δράση, όπως π.χ. σε

---

⁶⁹⁶McCall, J. (2018). «Video Games as Participatory Public History». In: Dean, D.M. (ed.), *ό.π.*, p. 405-416.

⁶⁹⁷Στουραϊτής, Η. (2020). «Τα ψηφιακά παιχνίδια ως μια μορφή ιστορικής αναπαράστασης». Στο: Κόκκινος, Γ., Γατσωτής, Π. (επιμ.), *Για μια σφαιρική και πολυδιάστατη ιστορική εκπαίδευση*, Αθήνα: Πεδίο, σ. 484-485. Για τα ψηφιακά παιχνίδια ιστορίας και τον ρόλο τους στη διαμόρφωση της ιστορικής κουλτούρας, βλ. επίσης Στουραϊτής, Η. (2020). *Τα διαδικτυακά παιχνίδια μεγάλου πλήθους παικτών ως μια μορφή ιστορικής αναπαράστασης και η επίδρασή τους στην ιστορική κουλτούρα των φοιτητών*. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή. Κέρκυρα: Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Σχολή Ιστορίας και Μετάφρασης-Διερμηνείας, Τμήμα Ιστορίας. Vanden Heede, P. (2020). «Gaming». In: Agnew, V., Lamb, J., Tomann, J. (eds.), *ό.π.*, p. 84-88. Βλ. επίσης και Λούτα, Α. (2021). *Ψηφιακά παιχνίδια, ιστορία και ιστορική συνείδηση: Θεωρητικές προσεγγίσεις, ερευνητικά δεδομένα και εμπειρικά στοιχεία στο σχολείο*. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή. Κόρινθος: Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, Σχολή Κοινωνικών Επιστημών, Τμήμα Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής. Προσβάσιμο στο <http://hdl.handle.net/10442/hedi/48968>.

αναπαραστάσεις μαχών της αρχαίας, μεσαιωνικής ή σύγχρονης περιόδου (Α΄ και Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος), στις κοινωνίες αρχαίων πολιτισμών και στην εξέλιξή τους, σε σημαντικές επαναστάσεις της παγκόσμιας ιστορίας (Γαλλική, Αμερικανική, Βιομηχανική, Οκτωβριανή), καθώς και σε περιβάλλοντα εικονικής διαβίωσης εντός κοινοτήτων δομημένων στη λογική συγκεκριμένων ιδεολογικών, οικονομικών και κοινωνικοπολιτικών συστημάτων (καπιταλισμός, σοσιαλισμός, κομμουνισμός κ.λπ.). Είτε πρόκειται για παιχνίδια «πρώτης βολής» είτε για περιπέτειας ή στρατηγικής είτε ακόμα και για άλλα που στοχεύουν στην εκπαίδευση, στην εξάσκηση, στη διαπροσωπική επικοινωνία και στον κριτικό στοχασμό των συμμετεχόντων (serious games) -άρα σε κάτι περισσότερο από την απλή ψυχαγωγία- ο ρόλος τους τείνει να καταστεί σημαντικός για τη διεύρυνση του πεδίου της δημόσιας ιστορίας αλλά και για την εμπλοκή των ατόμων, και ειδικά των μαθητών⁶⁹⁸, σε ιστορικές διαδικασίες και ταυτοτικές διεργασίες πέραν εκείνων που σχετίζονται με τις παραδοσιακές μεθόδους διδασκαλίας της Ιστορίας και σύνδεσης με το παρελθόν. Γι' αυτό τον λόγο, σύμφωνα με αρκετές διεθνείς έρευνες, κρίνεται σκόπιμη η περαιτέρω στοχευμένη αξιοποίηση και ενσωμάτωση των ψηφιακών παιχνιδιών ιστορικού περιεχομένου στις δραστηριότητες της ιστορικής μάθησης στα σχολεία, έτσι ώστε να κινητοποιήσουν το ενδιαφέρον των μαθητών και να συμβάλουν στην ιστορική τους κατανόηση ⁶⁹⁹. Χαρακτηριστικά παραδείγματα παιχνιδιών «σοβαρού σκοπού», σχεδιασμένα από Έλληνες gamemakers αποτελούν τόσο το «Secrets of Past Dion» όσο και το «Polis Kratos Athens». Στο πρώτο οι συμμετέχοντες έχουν τη δυνατότητα να βιώσουν την προσομοίωση μιας ανασκαφής αναζητώντας αρχαιολογικούς θησαυρούς της αρχαίας πόλης Δίων, ενώ στο δεύτερο που εντάσσεται στα παιχνίδια στρατηγικής, οι χρήστες μυσούμενοι στις ιδέες της φιλοσοφίας, της δημοκρατίας και της

---

⁶⁹⁸Τα ψηφιακά βιντεοπαιχνίδια ιστορικού περιεχομένου (ειδικά στις τάξεις της Πρωτοβάθμιας) δημιουργούν ελκυστικά μαθησιακά περιβάλλοντα που πέραν της ψυχαγωγικής τους διάστασης βελτιώνουν σημαντικά τη μαθησιακή εμπειρία των μαθητών, παρέχοντας συγχρόνως τη δυνατότητα δημιουργίας ενός ρεαλιστικού πεδίου πρακτικής για την επίλυση ιστορικών προβλημάτων, ικανού να συμβάλει περαιτέρω στην κατανόηση των ιστορικών φαινομένων, των συνθηκών εντός των οποίων αυτά συνέβησαν, καθώς επίσης και των αιτιών που οδήγησαν σε συγκεκριμένες επιλογές τις ιστορικές προσωπικότητες ή τους απλούς ανθρώπους του παρελθόντος. Οι μαθητές, αλληλεπιδρώντας με ένα σύνολο ποικιλόμορφων πηγών διάχυσης ιστορικών νοημάτων, μπορούν να προβληματιστούν, να σκεφτούν κριτικά, να συνδιαλλαγούν και να διατυπώσουν πολλαπλές ερμηνείες, συγκροτώντας ως εκ τούτου με πολυδιάστατο τρόπο την ιστορική τους κουλτούρα. Βλ. Biaggi, C. (2020). «Can Video Games Improve History Education?» (24 March 2020). Ανακτήθηκε στις 15-10-2020 από <https://www.euroclio.eu/2020/03/24/can-video-games-improve-history-education/>.

⁶⁹⁹Young, M.F., Slota, S., Cutter, A.B., Jalette, G., Mullin, G., Lai, B., Simeoni, Z., Tran, M., Yukhymenko, M. (2012). Our Princess is in Another Castle: Are view of Trends in Serious Gaming for Education. *Review of Educational Research*, 82 (1), p. 61-89. Τα ψηφιακά παιχνίδια ιστορικού χαρακτήρα μπορούν να αξιοποιηθούν στην ιστορική εκπαίδευση ως μια μέθοδος όχι μόνο για τη διδασκαλία ιστορικών γεγονότων αλλά και για τη σύνδεση των μαθητών με αναλυτικές διαδικασίες διαμέσου της αλληλεπίδρασής τους με το ιστορικό υλικό αλλά και μεταξύ τους. Ως χρήσιμα εργαλεία, βοηθούν επίσης στην απόκτηση της ιστορικής γνώσης και στην κατανόησή της. Βλ. σχετικά Mavrommati, M., Makridou- Bousiou, D., Corbeil, P. (2013). «Learning to “Do History” Through Gameplay». *The Computer Games Journal*, 2 (1), p.68-84.

πολιτικής της περιόδου του Χρυσού αιώνα έχουν ως σκοπό την οργάνωση μιας διπλωματικά και στρατιωτικά ισχυρής αρχαίας πόλης-κράτους, της Αθήνας⁷⁰⁰.

Πρόσφατα, στο πλαίσιο των ερευνητικών πρωτοβουλιών του ΕΛ.ΙΔ.Ε.Κ. (Ελληνικό Ίδρυμα Έρευνας και Καινοτομίας) με αφορμή τη συμπλήρωση 200 ετών από την Ελληνική Επανάσταση του 1821, ξεκίνησε από μια διεπιστημονική ομάδα, αποτελούμενη κυρίως από μελετητές των Τμημάτων Ιστορίας και Πληροφορικής του Ιόνιου Πανεπιστημίου, η δημιουργία του βιοματικού εκπαιδευτικού παιχνιδιού με τίτλο «Βύρων», το οποίο θα εστιάζει στην κοινωνική ταυτότητα της Επανάστασης. Ανήκοντας στην κατηγορία ψηφιακών παιχνιδιών «σοβαρού σκοπού» (serious games) και δομούμενο στη βάση, αφενός, της ιστορικής γνώσης για τις κοινωνικές ομάδες της επαναστατικής περιόδου και, αφετέρου, της έρευνας στο πεδίο των ψηφιακών παιχνιδιών, το διαδραστικό εγχείρημα «Βύρων» φιλοδοξεί με την ολοκλήρωσή του να αποτελέσει μια καινοτόμο προσέγγιση στα τεκταινόμενα της Ελληνικής Επανάστασης, επιδρώντας αποφασιστικά στην ιστορική συνείδηση και την ιστορική σκέψη των παικτών. Απευθυνόμενο στο μαθητικό, και όχι μόνο, κοινό, το εν λόγω παιχνίδι ιστορικού περιεχομένου στοχεύει να εμπλέξει τους μελλοντικούς του χρήστες, διαμέσου και της αξιοποίησης της ψυχαγωγικής του διάστασης, σε μια διαδικασία απόκτησης ιστορικών πληροφοριών αλλά και διερεύνησης των συνθηκών κάτω απ' τις οποίες κατακερματισμένες και μη οργανωμένες κοινωνικές ομάδες επαναστάτησαν, επιτυγχάνοντας στη συνέχεια τη δημιουργία ανεξάρτητου ελληνικού κράτους⁷⁰¹.

Ευρέως γνωστά ψηφιακά παιχνίδια ιστορίας (δράσης, πρώτης βολής ή περιπέτειας) στην Ελλάδα και στον υπόλοιπο κόσμο είναι το «Civilization», το «Age of Empires», το «Assassin's Creed», το «Call of Duty», το «Battlefield», το «Sniper Elite», το «Medal of Honor», το «Hearts of Iron», το «Rome: Total War», το «World War II», το «Panzer General», το «Crusader Kings» κ.ά.⁷⁰².

---

⁷⁰⁰Για το σενάριο των ψηφιακών ιστορικών παιχνιδιών «Secrets of Past Dion» και «Polis Kratos Athens», βλ. σχετικά <https://culturplay.com/>.

⁷⁰¹Περισσότερες λεπτομέρειες για το βιοματικό παιχνίδι «Βύρων» που αναμένεται να παρουσιαστεί την άνοιξη του 2021, βλ. στο <https://hilab.di.ionio.gr/byron/>.

⁷⁰²Βλ. ενδεικτικά έναν εκτενέστερο κατάλογο παιχνιδιών ιστορικού χαρακτήρα απευθυνόμενα σε παιδιά αλλά και μεγαλύτερες ηλικιακές ομάδες στο <https://www.pcgamer.com/uk/historical-games/> καθώς και στον ιστότοπο <https://www.commonsemmedia.org/lists/games-that-teach-history>.

ΜΕΡΟΣ Β΄
Η ΕΡΕΥΝΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

4.1. Η υλοποίηση μιας επιστημονικής έρευνας: Μερικές εισαγωγικές παρατηρήσεις

Η επιστημονική έρευνα θέτει ως βασικό σκοπό την εξαγωγή απαντήσεων σε σημαντικά ερωτήματα, χρησιμοποιώντας επιστημονικές μεθόδους⁷⁰³. Στις κοινωνικές επιστήμες, στηρίζεται πάνω σε τρία θεμελιώδη ερωτήματα: το «τι» (που συνιστά το αντικείμενο της έρευνας), το «γιατί» (που εκφράζει τη σκοπιμότητα της διεξαγωγής της έρευνας), και το «πώς» (που αναφέρεται στη μεθοδολογία της έρευνας)⁷⁰⁴. Προσπαθεί στο πλαίσιο αυτό να αναπαραστήσει μια κοινωνική πραγματικότητα εφαρμόζοντας συστηματικές μεθόδους συλλογής και ανάλυσης εμπειρικών δεδομένων⁷⁰⁵.

Το αντικείμενο μιας έρευνας συνίσταται στον καθορισμό και τη διατύπωση ενός ερευνητικού προβλήματος, στον προσδιορισμό των πτυχών του και στη διασαφήνιση των όρων του. Η σκοποθεσία συνιστά εξίσου σημαντικό και επουσιώδες στοιχείο της ερευνητικής διαδικασίας εκφράζοντας τον κυριότερο λόγο διεξαγωγής μιας ερευνητικής μελέτης. Καθοριστικό παράγοντα για την εγκυρότητα ή μη ενός ερευνητικού εγχειρήματος αποτελεί η υιοθέτηση μιας μεθοδολογίας και μιας εργαλειοθήκης τεχνικής φύσεως που οφείλει να ακολουθεί τους κανόνες δεοντολογίας της έρευνας καθώς επίσης και τα κριτήρια της επιστημονικής κοινότητας, προκειμένου τα αποτελέσματα που θα προκύψουν να καταστούν επιστημονικά αποδεκτά.

Στο πεδίο των κοινωνικών επιστημών οι μεθοδολογικές προσεγγίσεις της ερευνητικής διαδικασίας προσλαμβάνουν ποσοτικό ή ποιοτικό χαρακτήρα, ανάλογα με το είδος των ερευνητικών δεδομένων⁷⁰⁶. Συχνά συναντάται ένας συγκερασμός των δύο αυτών μεθοδολογικών προσεγγίσεων, αφού οι ποσοτικές μέθοδοι αποτελούν μέσο για τον έλεγχο συγκεκριμένων υποθέσεων που συνάγονται από συγκεκριμένο προϋπάρχον θεωρητικό πλαίσιο, ενώ οι ποιοτικές μέθοδοι, λόγω και της ευέλικτης δομής τους, ευνοούν την ανάπτυξη νέων θεωρητικών παραδοχών.

---

⁷⁰³ Φύλιας, Β. (γενική εποπτεία) (1998). *Εισαγωγή στη μεθοδολογία και τις τεχνικές των κοινωνικών επιστημών*. Αθήνα: Gutenberg.

⁷⁰⁴ Φύλιας, Β. (1998), *ό.π.*, βλ. επίσης Μακράκης, Β. (1997). *Ανάλυση Δεδομένων στην Επιστημονική Έρευνα με τη χρήση του SPSS: Από τη θεωρία στην πράξη*. Αθήνα: Gutenberg.

⁷⁰⁵ Κυριαζή, Ν. (1999). *Η κοινωνιολογική έρευνα*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

⁷⁰⁶ Βάμβουκας, Μ. (1988). *Εισαγωγή στην ψυχοπαιδαγωγική έρευνα και μεθοδολογία*. Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη.

4.2. Ο σκοπός και η συμβολή της παρούσας έρευνας

Η όλο και αυξανόμενη ζήτηση ενός αδηφάγου κοινού για ιστορία, η μνημονική έκρηξη (memory boom), ο πλουραλισμός των παραγωγών ιστορικής γνώσης και των διαμεσολαβητών της ιστορικής πληροφόρησης στη νέα εποχή των ψηφιακών μέσων, καθώς επίσης και η ανάδυση του πεδίου της αποκαλούμενης δημόσιας ιστορίας, έχουν μεταβάλει τους παραδοσιακούς τρόπους πρόσληψης και σύνδεσης των κοινωνιών με το παρελθόν τους, όπως επίσης και τον τρόπο που τα άτομα βιώνουν και νοηματοδοτούν το χθες. Ο εκδημοκρατισμός αυτός στο πεδίο της μελέτης και ανασύστασης των θραυσμάτων του παρελθόντος, οι χρήσεις και οι καταχρήσεις της ιστορίας από ειδήμονες και μη στη δημόσια σφαίρα αλλά και οι συχνές διαμάχες στα ΜΜΕ με φόντο αντίπαλα αφηγήματα και μνήμες κοινωνικών ομάδων ή φορέων, αναδεικνύουν το πεδίο της συγκρότησης της ιστορικής κουλτούρας ως ένα από τα πιο ενδιαφέροντα ερευνητικά. Ο κρίσιμος ρόλος που διαδραματίζουν οι εκπαιδευτικοί στην ιστορική εγγραμματοσύνη των μαθητών, στην καλλιέργεια της ιστορικής τους συνείδησης, στην απόκτηση διανοητικών δεξιοτήτων, στην εγχάραξη της κυρίαρχης ιδεολογίας και στην αναπαραγωγή στάσεων και εθνικών στερεοτύπων καθιστά ιδιαίτερος χρήσιμη, αν όχι επιτακτική, κάθε απόπειρα χαρτογράφησης των ιδεών τους, της ιστορικής τους κουλτούρας και των πηγών προέλευσης των ιστορικών τους γνώσεων, τόσο κατά το στάδιο των βασικών τους σπουδών όσο και κατά τη διάρκεια του επαγγελματικού τους βίου. Η επιλογή του θέματος της παρούσας διατριβής πραγματοποιήθηκε με γνώμονα αυτές τις εξελίξεις και τις αναγκαιότητες, φιλοδοξώντας διαμέσου της μελέτης και της ερευνητικής ανάδειξης των μηχανισμών που διαμορφώνουν την ιστορική συνείδηση και την ιστορική κουλτούρα των φοιτητών και φοιτητριών των Παιδαγωγικών Τμημάτων να συμβάλει αφενός προς την κατεύθυνση της χάραξης νέων μαθησιακών στρατηγικών στη διδασκαλία του μαθήματος της Ιστορίας και αφετέρου προς εκείνη της περαιτέρω κατανόησης της κοσμοθεωρίας και της ιστορικής συγκρότησης ενός ολόκληρου κλάδου, αυτού των εκπαιδευτικών της Πρωτοβάθμιας στην Ελλάδα, ειδικά κατά τη φάση της αρχικής τους κατάρτισης στο πανεπιστήμιο.

Στον ελληνικό χώρο καταγράφεται μια σειρά ποσοτικών και ποιοτικών ερευνών που αφορούν την ιστορική συνείδηση των μαθητών, των ενεργεία εκπαιδευτικών της Δευτεροβάθμιας ή της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης και των φοιτητών/-τριών των λεγόμενων καθηγητικών σχολών. Αντίθετα, οι συνεισφορές στο πεδίο της ιστορικής κουλτούρας και σε εκείνο της δημόσιας ιστορίας παραμένουν ισχνές και αναιμικές, με τους φοιτητές/-τριες που φοιτούν στα Παιδαγωγικά Τμήματα των ελληνικών πανεπιστημίων να μην έχουν αποτελέσει

υποκείμενο πρότερης μελέτης. Το παρόν πόνημα έρχεται να καλύψει διαμέσου της πρωτοτυπίας του ακριβώς αυτό το ερευνητικό κενό, δίνοντας το εφελτήριο για μια πιο συστηματική ενασχόληση στο μέλλον και από άλλους ερευνητές.

Ειδικότερα, στην παρούσα έρευνα τέθηκαν εξ αρχής οι εξής στόχοι:

- Να αναδειχθούν οι παράγοντες και οι μηχανισμοί που διαμορφώνουν την ιστορική κουλτούρα και την ιστορική συνείδηση των φοιτητών/-τριών των Παιδαγωγικών τμημάτων και να μελετηθεί ο βαθμός και ο τρόπος που αυτό συντελείται.
- Να προσδιοριστούν οι πηγές των ιστορικών γνώσεων των φοιτητών – μελλοντικών εκπαιδευτικών.
- Να εξεταστεί η σημασία που αποδίδουν οι φοιτητές/-τριες στο ιστορικό παρελθόν και στις δημόσιες αναπαραστάσεις του.
- Να εντοπιστούν σε σχέση με το αποκαλούμενο πεδίο της δημόσιας ιστορίας οι τρόποι διασύνδεσης των μελλοντικών δασκάλων και νηπιαγωγών με το ιστορικό παρελθόν στην καθημερινή τους ζωή.
- Να σκιαγραφηθούν τα ιδεολογικά και ταυτοτικά τους χαρακτηριστικά.
- Να εξεταστούν ευρύτερα στοιχεία που συνθέτουν την κουλτούρα και την κοσμοθεωρία τους.
- Να χαρτογραφηθούν οι ιστορικές τους αντιλήψεις και οι στάσεις τους.

4.3. Μεθοδολογία της έρευνας

Για την υλοποίηση της παρούσας έρευνας θεωρήθηκαν ως πιο κατάλληλες μέθοδοι ανάλυσης και παρουσίασης των ευρημάτων αυτές της Περιγραφικής Στατιστικής (Descriptive Statistics) και της Πολυδιάστατης Στατιστικής Ανάλυσης (Multivariate Statistical). Μέσω της χρήσης των μεθόδων αυτών πραγματοποιήθηκε η επεξεργασία των αποτελεσμάτων της έρευνας, προκειμένου να αναδειχθούν:

- Οι συχνότητες των απαντήσεων στις ερωτήσεις, καθώς επίσης και το πλήθος των ατόμων που επιλέγουν τον ίδιο συνδυασμό απαντήσεων.
- Οι διασταυρώσεις μεταξύ των απαντήσεων των φοιτητών/-τριών με βάση το φύλο αλλά και την ιδεολογική τοποθέτηση (σε επιλεγμένο αριθμό ερωτημάτων).

- Οι διαφοροποιήσεις στο δείγμα και οι δυνατότητες συγκρότησης ομάδων των φοιτητών/-τριών που συμμετείχαν στην έρευνα, με βάση τα κοινά χαρακτηριστικά κάθε ομάδας, δηλαδή τις κοινές τους απαντήσεις.
- Οι πιθανές συσχετίσεις μεταξύ των μεταβλητών βάσει της εφαρμογής του στατιστικού κριτηρίου Chi-square Test (χ^2).

Το ερευνητικό εργαλείο μέτρησης που επιλέχθηκε ήταν το ημι-δομημένο ερωτηματολόγιο λόγω των πλεονεκτημάτων που διαθέτει ως προς τη δυνατότητα ελεύθερης έκφρασης των συμμετεχόντων, τη διατήρηση της ανωνυμίας τους, τη συντομία ως προς το χρόνο και την ευκολία συμπλήρωσης, τη μη άσκηση επιρροής στις απαντήσεις από μέρους του ερευνητή, την ταχύτητα συλλογής των ερευνητικών δεδομένων και, τέλος, την καταγραφή των διερευνώμενων ζητημάτων σε μικρό χρονικό διάστημα συγκριτικά με άλλες μεθόδους.

Το ερωτηματολόγιο είχε συνολική έκταση 18 σελίδες. Οι βασικοί του άξονες και οι επιμέρους θεματικές του ενότητες συγκροτήθηκαν σε μεγάλο βαθμό μέσα από τη βιβλιογραφική ανασκόπηση ελληνικών και κυρίως διεθνών ερευνών. Στο σύνολό του απαρτίστηκε από 52 κύρια ερωτήματα, ορισμένα εκ των οποίων συνοδεύονταν και από σχετικά υποερωτήματα. Οι ερωτήσεις που συμπεριλήφθηκαν ήταν τόσο κλειστού τύπου (διχοτομικές, βαθμονόμησης, κατάταξης, πολλαπλής επιλογής και διαβαθμισμένης κλίμακας (Likert⁷⁰⁷) όσο και ανοιχτού τύπου, με στόχο την πληρέστερη αποτύπωση των αντιλήψεων, των στάσεων, των ιστορικών γνώσεων και των πηγών ιστορικής πληροφόρησης των ερωτώμενων.

Στις ανοιχτές ερωτήσεις κατά τη φάση της επεξεργασίας των δεδομένων πραγματοποιήθηκαν ομαδοποιήσεις των απαντήσεων με κριτήριο τα κοινά χαρακτηριστικά τους ή τις ομοειδείς τάσεις.

Η συγκέντρωση των δεδομένων πραγματοποιήθηκε με την τεχνική της τυχαίας δειγματοληψίας και αφορούσε το μεγαλύτερο μέρος των γεωγραφικών περιοχών της Ελλάδας στις οποίες λειτουργούν Παιδαγωγικά Τμήματα Δημοτικής Εκπαίδευσης και Τμήματα Προσχολικής Αγωγής, έτσι ώστε να εξασφαλιστεί η αντιπροσωπευτικότητα του φοιτητικού πληθυσμού των Παιδαγωγικών Σχολών. Από τις αρχές του 2014 έως τις αρχές του 2015 το

---

⁷⁰⁷ Υπάρχουν ποικίλες μεθοδολογίες για τη δημιουργία κλιμάκων μέτρησης στάσεων, με πιο γνωστές τις κλίμακες Likert, Guttman και Turstone. Η κλίμακα τύπου Likert είναι η πιο απλή στη δημιουργία και η πιο διαδεδομένη στις κοινωνικές και τις παιδαγωγικές έρευνες. Στόχος της είναι η μέτρηση στάσεων ή απόψεων των υποκειμένων τα οποία καλούνται να επιλέξουν μια από τις δυνατές απαντήσεις σταθερής μορφής σε ένα σύνολο ερωτημάτων, που αντιπροσωπεύουν το προς μελέτη πρόβλημα. Οι απαντήσεις αυτές των υποκειμένων της έρευνας, εκφράζουν το μέγεθος συμφωνίας ή διαφωνίας σε μια ορισμένη δήλωση. Βλ. Κυριαζή, Ν. (1999), *ό.π.*, καθώς και Κομίλη, Α. (1989). *Βασικές αρχές και μέθοδοι επιστημονικής έρευνας στην Ψυχολογία*. Αθήνα: Οδυσσέας. Βλ. επίσης Μπεχράκης, Θ. (1999). *Πολυδιάστατη Ανάλυση Δεδομένων*. Αθήνα: Νέα Σύνορα - Α. Α. Λιβάνη.

ερωτηματολόγιο προωθήθηκε ταχυδρομικά και σε έντυπη μορφή σε όλες σχεδόν τις έδρες των Παιδαγωγικών Σχολών της χώρας, προκειμένου να διανεμηθεί στους/στις φοιτητές/-τριες από διδάσκοντες / διδάσκουσες Ιστορίας ή συγγενών αντικειμένων στο πλαίσιο των διαλέξεων των μαθημάτων τους. Η γεωγραφική απόσταση μεταξύ των πανεπιστημίων με Παιδαγωγικό Τμήμα υπήρξε ένας από τους παράγοντες που δημιούργησαν δυσχέρειες ως προς τη διανομή, την έγκαιρη συλλογή και τη συγκέντρωση μεγαλύτερου αριθμού δεδομένων. Από τα 600 περίπου ερωτηματολόγια που προωθήθηκαν, συμπληρώθηκαν τα 537, ενώ τα 63 επιστράφηκαν χωρίς να έχουν απαντηθεί. Ωστόσο, ο τελικός αριθμός των 537 ατόμων (74 άνδρες & 463 γυναίκες, δευτέρου έτους σπουδών και άνω, στην πλειονότητά τους ελληνικής καταγωγής) κρίνεται αρκούντως αντιπροσωπευτικό και ικανό δείγμα για την εξαγωγή συμπερασμάτων. Μετά τη συγκέντρωση και την προεπισκόπηση όλων των συμπληρωμένων ερωτηματολογίων ακολούθησε η κωδικοποίησή τους. Η διαδικασία αυτή υπήρξε χρονοβόρα εξαιτίας της συλλογής μεγάλου όγκου απαντήσεων αλλά και της επεξεργασίας των ανοιχτών ποιοτικών ερωτημάτων.

Προκειμένου να υλοποιηθεί η πολυδιάστατη στατιστική ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων, χρησιμοποιήθηκε αρχικά το στατιστικό πακέτο SPAD 4.5. Από την επεξεργασία αυτή προέκυψε το σύνολο σχεδόν των στατιστικών εξαγομένων, βάσει των οποίων καταρτίσθηκαν οι πίνακες συχνοτήτων αλλά και οι πίνακες συμπτώσεων κατά τη διασταύρωση των μεταβλητών. Με την αξιοποίηση του ίδιου λογισμικού πραγματοποιήθηκε επίσης η ιεραρχική ταξινόμηση (αποτύπωση της οποίας συνιστά σχετικό δενδρόγραμμα που κατασκευάστηκε) καθώς και τα κριτήρια ταξινόμησης ή διαφοροποίησης του δείγματος της έρευνας.

Συμπληρωματικά, για την ανάλυση των δεδομένων που συλλέχθηκαν θεωρήθηκε επίσης σκόπιμη η χρησιμοποίηση του στατιστικού λογισμικού προγράμματος S.P.S.S. (Statistical Package Software for the Social Sciences, Version 26.0). Για την εξέταση των 52 Ερευνητικών Ερωτημάτων και την ανεύρεση στατιστικά σημαντικών συσχετίσεων μεταξύ των μεταβλητών, εφαρμόστηκε το στατιστικό κριτήριο Chi-Square Test (χ^2). Τέλος, για την οπτικοποίηση των περιγραφικών στατιστικών αποτελεσμάτων της έρευνας δημιουργήθηκαν πίνακες και γραφήματα διαφόρων τύπων σε ποσοστιαία κλίμακα με τη χρήση του προγράμματος υπολογιστικών φύλλων Microsoft Excel 2019.

ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ	
• Είδος έρευνας	Περιγραφική
• Μέθοδος	Περιγραφική Στατιστική & Πολυδιάστατη Στατιστική Ανάλυση
• Εργαλείο συλλογής των δεδομένων	Ερωτηματολόγιο (52 ερωτήσεων)
• Είδος ερωτήσεων	Ανοιχτού τύπου, κλειστού τύπου (Ναι / Όχι), κλειστού τύπου (με δυνατότητα πολλαπλών απαντήσεων), κλειστού τύπου (με διαβαθμισμένη κλίμακα Likert)
• Χρόνος διεξαγωγής	2014-2015
• Τόπος έρευνας	<u>Πανεπιστήμια:</u> Αιγαίου (Ρόδος) Κρήτης (Ρέθυμνο) Εθνικό Καποδιστριακό (Αθήνα) Αριστοτέλειο (Θεσσαλονίκη) Ιωαννίνων (Ιωάννινα) Θεσσαλίας (Βόλος) Πατρών (Πάτρα) Δυτικής Μακεδονίας (Φλώρινα) Δημοκρίτειο (Αλεξανδρούπολη)
• Δείγμα της έρευνας	Φοιτητές/-τριες Προσχολικής και Δημοτικής Εκπαίδευσης
• Τεχνική δειγματοληψίας	Τυχαία επιλογή δείγματος
• Συμμετοχή στην έρευνα (N)	537 φοιτητές/-τριες των Παιδαγωγικών Τμημάτων
• Κατανομή ανά φύλο στην έρευνα	74 άνδρες & 463 γυναίκες
• Στατιστικά πρόγραμμα ανάλυσης των δεδομένων	SPAD 4.5 & S.P.S.S. 26.0

4.4. Στατιστική ανάλυση των ευρημάτων της έρευνας

4.4.1. Δημογραφικά, κοινωνικά, ιδεολογικά και μορφωτικά χαρακτηριστικά των φοιτητών/-τριών του δείγματος

Από τους πίνακες και τα γραφήματα που ακολουθούν, εξάγονται χρήσιμα συμπεράσματα για τα δημογραφικά, κοινωνικά, ιδεολογικά και μορφωτικά χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων/-ουσών στην έρευνα. Η σύνθεση του δείγματος ως προς το φύλο, την ηλικία, την εθνικότητα, την οικογενειακή κατάσταση, την επαγγελματική ιδιότητα των γονέων, το έτος σπουδών, το πανεπιστήμιο φοίτησης, τη σχολή φοίτησης αλλά και η κατοχή

ή μη άλλου τίτλου σπουδών από τους φοιτητές και τις φοιτήτριες, η συχνότητα εκκλησιασμού τους, οι θέσεις τους για τον ρόλο της εκκλησίας, η ιδεολογική τους τοποθέτηση και ο βαθμός πολιτικοποίησής τους στο πανεπιστήμιο, τα χαρακτηριστικά της πολιτισμικής και εθνικής τους ταυτότητας, η συχνότητα επίσκεψης σε θέατρα και στον κινηματογράφο, τα είδη των βιβλίων, των θεατρικών παραστάσεων, των κινηματογραφικών ταινιών, των τηλεοπτικών και των ραδιοφωνικών προγραμμάτων που προτιμούν, καθώς επίσης και ο βαθμός αξιοποίησης του διαδικτύου συνιστούν ορισμένα από τα εξεταζόμενα στοιχεία του ερωτηματολογίου της έρευνας.

Βάσει των αποτελεσμάτων διαπιστώνεται ότι στο σύνολο των ερωτώμενων, οι γυναίκες υπερτερούν κατά πολύ αριθμητικά έναντι των ανδρών τόσο στα Παιδαγωγικά Τμήματα Δημοτικής Εκπαίδευσης όσο και σε εκείνα της Προσχολικής Αγωγής. Ειδικά στα τελευταία, ο ανδρικός πληθυσμός αντιπροσωπεύει κάτι λιγότερο από 5%. Η πλειοψηφία των φοιτητών/-τριών ανήκει στην ηλικιακή κατηγορία 18-24 ετών, δεν βρίσκεται σε έγγαμη κατάσταση, είναι ελληνικής εθνικότητας με τόπο γέννησης την Ελλάδα, ενώ έχει ως τόπο μόνιμης κατοικίας πρωτίστως αστικά και ημιαστικά κέντρα και δευτερευόντως αγροτικές περιοχές. Στο δηλωθέν επάγγελμα του πατέρα κυριαρχούν οι υπάλληλοι γραφείου, οι εργάτες, οι εκπαιδευτικοί και οι παρέχοντες υπηρεσιών. Ως προς την επαγγελματική κατάσταση της μητέρας των φοιτητών/-τριών, τα υψηλότερα ποσοστά συγκεντρώνουν οι υπάλληλοι γραφείου, οι εκπαιδευτικοί, όσες δραστηριοποιούνται στον τομέα της παροχής υπηρεσιών και οι εργάτριες. Στις λιγοστές περιπτώσεις έγγαμων ερωτώμενων, το επάγγελμα του/της συζύγου αφορά κυρίως σώματα ασφαλείας και υπαλλήλους γραφείου. Οι Παιδαγωγικές Σχολές του Πανεπιστημίου Αιγαίου καταλαμβάνουν το μεγαλύτερο ποσοστό συμμετοχής στην έρευνα, με το Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας και το Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης να ακολουθούν ποσοστιαία μεταξύ του συνόλου των ακαδημαϊκών ιδρυμάτων. Από τους συμμετέχοντες/-ουσες στην έρευνα, 6 στους/στις 10 φοιτούν στα Παιδαγωγικά Τμήματα Δημοτικής Εκπαίδευσης και οι υπόλοιποι/-ες στα Τμήματα Προσχολικής Αγωγής. Η πλειοψηφία βρίσκεται πρωτίστως στο 2ο και το 3ο έτος σπουδών και δεν κατέχει ήδη κάποιο άλλο τίτλο σπουδών. Ιδεολογικά η πλειονότητα δεν αυτο-τοποθετείται πουθενά και δεν δηλώνει μέλος κάποιας παράταξης σπουδαστών, ενώ απ' όσους/όσες δήλωσαν την πολιτική τους τοποθέτηση, οι περισσότεροι ανήκουν στον αριστερό και κεντροαριστερό χώρο. Το μεγαλύτερο μέρος του δείγματος επισκέπτεται λιγότερο συχνά την εκκλησία. Όταν το πράττει, αυτό συμβαίνει κυρίως με αφορμή μεγάλες γιορτές. Οι πιο πολλοί συμμετέχοντες έχουν την πεποίθηση ότι η εκκλησία οφείλει να συμβάλλει στη διαμόρφωση του ελληνορθόδοξου φρονήματος, παρόλο που επισημαίνουν ότι ο λόγος της δεν ανταποκρίνεται στο αίτημα των

καιρών για σεβασμό της ετερότητας και της διαφορετικότητας. Η πλειοψηφία αισθάνεται υπερήφανη κυρίως για την αρχαία ελληνική ιστορία, για την κατάκτηση του ευρωπαϊκού πρωταθλήματος ποδοσφαίρου το 2004, για τη λαϊκή παράδοση και τον ελληνικό πολιτισμό, για τη νεότερη και σύγχρονη ελληνική ιστορία, για τον θεσμό της οικογένειας, για τη διοργάνωση της Ολυμπιάδας το 2004 και για τη συμμετοχή της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση και σε υπερεθνικούς οργανισμούς, παρόλο που για το τελευταίο ορισμένοι εκφράζουν διαφορετική γνώμη. Απ' την άλλη, οι φοιτητές και οι φοιτήτριες της έρευνας αισθάνονται λιγότερη υπερηφάνεια για το εκπαιδευτικό σύστημα και για τον σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στη χώρα, για την επιστημονική έρευνα και καινοτομία, για τη θρησκεία και τον θεσμό της Εκκλησίας, καθώς επίσης και για την ποιότητα του δημοκρατικού πολιτεύματος. Το πολιτικό σύστημα και η κακή οικονομική κατάσταση στην Ελλάδα συνιστούν στοιχεία για τα οποία δεν δηλώνουν καθόλου υπερήφανοι. Ως προς την πολιτισμική τους ταυτότητα, δηλώνουν πρώτα απ' όλα Έλληνες/-ίδες, κατόπιν πολίτες του κόσμου, στον ίδιο βαθμό Ευρωπαίοι και πολίτες της Μεσογείου και ελάχιστα Βαλκάνιοι. Στον ελεύθερο χρόνο τους διαβάζουν πρωτίστως λογοτεχνικά βιβλία, βιβλία Παιδαγωγικής, Ψυχολογίας και γενικότερου περιεχομένου, ενώ λιγότερο ενδιαφέρονται για βιβλία ιστορίας. Στο θέατρο οι περισσότεροι/-ες πηγαίνουν λιγότερο συχνά και όταν το πράττουν, συνηθίζουν να παρακολουθούν κωμωδίες και επιθεωρήσεις παρά έργα με ιστορικό περιεχόμενο. Επίσης, πραγματοποιούν συχνότερες επισκέψεις στους κινηματογράφους, για να παρακολουθήσουν κωμωδίες, φιλμ κοινωνικού και αισθηματικού περιεχομένου και λιγότερο ιστορικές ταινίες. Ένα πολύ μεγάλο ποσοστό παρακολουθεί τηλεόραση με μεγάλη συχνότητα και μεταξύ των τηλεοπτικών προγραμμάτων δείχνει μεγαλύτερη προτίμηση στις αισθηματικές σειρές και στις εκπομπές κοινωνικού ενδιαφέροντος, μικρότερη σε εκείνες που έχουν ενημερωτικό, πολιτικό και ιστορικό περιεχόμενο και ελάχιστη για εκείνες που έχουν ως θεματολογία τους διάφορα σπορ. Σχεδόν στο σύνολό τους δηλώνουν οπαδοί του ραδιοφώνου, δείχνοντας προτίμηση κυρίως σε μουσικές εκπομπές και δευτερευόντως σε εκπομπές ενημερωτικού ή πολιτικού χαρακτήρα. Ωστόσο, μόνο ένα πολύ μικρό μέρος δείχνει το ίδιο ενδιαφέρον και για εκείνες που η θεματολογία τους αφορά ιστορικά θέματα. Τέλος, το σύνολο σχεδόν του δείγματος δηλώνει ότι αξιοποιεί το διαδίκτυο. Οι πληροφορίες που συνήθως αναζητά είναι ψυχαγωγικού περιεχομένου (μουσική, ταινίες κ.λπ.), ενημερωτικού και πολιτικού, κοινωνικού και λιγότερο ιστορικού ή αθλητικού.

Όπως προκύπτει από τη μελέτη του σχετικού γραφήματος (βλ. γράφημα 1), η συντριπτική πλειοψηφία των ερωτώμενων είναι γυναίκες (86,20%), ενώ μόλις το 13,80% άνδρες, γεγονός που καταδεικνύει ως έναν βαθμό, αφενός, την αναλογία των δύο φύλων στα

Παιδαγωγικά Τμήματα και, αφετέρου, την υπεροχή των γυναικών στην προτίμηση των παιδαγωγικών σπουδών έναντι των ανδρών που ως επί το πλείστον παρουσιάζουν τάση προσανατολισμού προς άλλα επιστημονικά και επαγγελματικά πεδία. Σχετικές έρευνες στον ελληνικό χώρο έχουν καταγράψει αυτές τις τάσεις, υπογραμμίζοντας τη συγκέντρωση των γυναικών στα Φιλοσοφικά και Παιδαγωγικά τμήματα⁷⁰⁸. Σε ευρωπαϊκό επίπεδο, η έρευνα που διεξήχθη από τον «Εκτελεστικό Οργανισμό Εκπαίδευσης, οπτικοακουστικών Θεμάτων και Πολιτισμού» (Education, Audiovisual and Culture Executive Agency) της Ευρωπαϊκής Ένωσης κατέδειξε πως σε όλες τις ευρωπαϊκές χώρες, πλην της Τουρκίας, οι γυναίκες αποτελούν πλειοψηφία ανάμεσα στους εκπαιδευτικούς της Πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης με τα ποσοστά να κυμαίνονται από 65% στην Ελλάδα έως 98% στη Σλοβενία. Αξίζει να αναφερθεί χαρακτηριστικά πως, σύμφωνα με τα ευρήματα στην Τσεχία, την Ιταλία, την Ουγγαρία, τη Λετονία, τη Λιθουανία και τη Σλοβενία, ο αριθμός των ανδρών που διδάσκουν στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση είναι εξαιρετικά μικρός και δεν ξεπερνά το 5%⁷⁰⁹. Ανάλογα ευρήματα εντοπίζονται και στην έκθεση της Ελληνικής Αρχής Ανώτατης Εκπαίδευσης (πρώην ΑΔΙΠ) κατά το έτος 2019 όπου τα στατιστικά στοιχεία καταδεικνύουν τον προσανατολισμό των γυναικών και την αριθμητική υπεροχή τους έναντι των ανδρών σε πεδία σπουδών που αφορούν τις τέχνες και τις Ανθρωπιστικές επιστήμες (9,06% γυναίκες & 4,39% άνδρες σε σύνολο 13,45% όσων σπουδάζουν σε αυτά τα πεδία), καθώς και τον χώρο της εκπαίδευσης

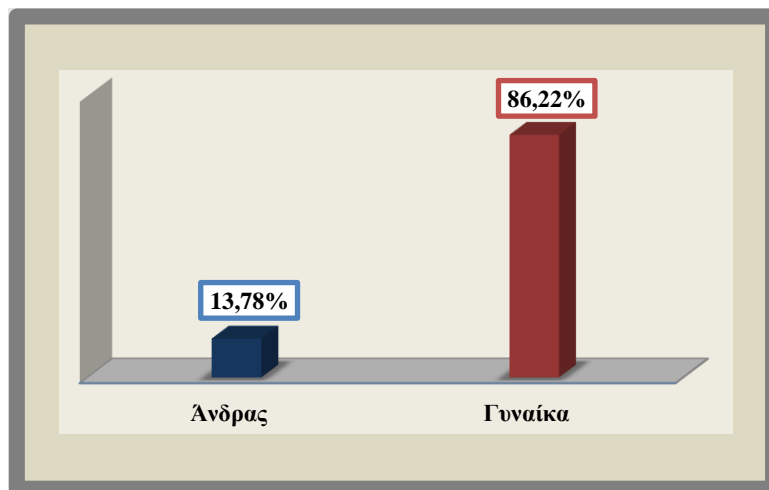
⁷⁰⁸ Μαραγκουδάκη, Ε. (2003). «Ο παράγοντας φύλο στη Δευτεροβάθμια και Τριτοβάθμια εκπαίδευση: Όψεις συνέχειας και μεταβολής». Στο: Δεληγιάννη - Κουιμτζή, Β., Ζιώγου, Σ., Φρόση, Α. (επιμ.) (2003). *Φύλο και Εκπαιδευτική Πραγματικότητα στην Ελλάδα: Προωθώντας Παρεμβάσεις για την Ισότητα των Φύλων στο Ελληνικό Εκπαιδευτικό Σύστημα*. Αθήνα: Κ.Ε.Θ.Ι.

⁷⁰⁹ Education Audiovisual and Culture Executive Agency (2010). *Gender Differences in Educational Outcomes: Study on the measures taken and the current situation in Europe*. Brussels: Education Audiovisual and Culture Executive Agency, European Commission. Σύμφωνα με νεότερα στοιχεία της Eurostat κατά το 2018 στις δυο πρώτες βαθμίδες της εκπαίδευσης οι 7 στους 10 εκπαιδευτικούς είναι γυναίκες (72%) έναντι 3 στους 10 που είναι άνδρες (28%). Στη Λετονία, τη Λιθουανία, τη Βουλγαρία, την Εσθονία και τη Σλοβενία, οι γυναίκες εκπαιδευτικοί καταγράφουν ποσοστό από 83% έως 87%. Στον αντίποδα, τα έξι υψηλότερα ποσοστά ανδρών εκπαιδευτικών, χαμηλότερα όμως σε κάθε περίπτωση από εκείνα των γυναικών, καταγράφονται κατά φθίνουσα σειρά βάσει των στατιστικών δεδομένων στη Δανία, το Λουξεμβούργο, την Ισπανία, την Ελλάδα (34%), τη Γαλλία και την Ολλανδία. Το 2014, σε αντίστοιχη στατιστική αποτύπωση της κατάστασης στην εκπαίδευση ως προς το φύλο, διαπιστώθηκε ότι στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση το 84,7% των εκπαιδευτικών ήταν γυναίκες, ενώ μόλις το 15,3% άνδρες. Για την περίπτωση της Ελλάδας τα στοιχεία κατέδειξαν ότι στην εν λόγω βαθμίδα το 70,2% αντιπροσωπεύεται από γυναίκες και μόλις το 29,8% από άνδρες εκπαιδευτικούς. Την κυριαρχία των γυναικών στον συγκεκριμένο επαγγελματικό χώρο επιβεβαιώνει και σε έκθεσή της η Unesco το 2020, στην οποία αναφέρεται ότι τα 2/3 του ανθρώπινου δυναμικού παγκοσμίως στον χώρο της εκπαίδευσης είναι γυναίκες. Ειδικά στην προσχολική εκπαίδευση το γυναικείο φύλο ξεπερνά το 90%. Βλ. σχετικά Eurostat (2018). *Classroom Teachers and Academic Staff by Education Level, Programme Orientation, Sex and Age Groups*. Διαθέσιμο στο https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/educ_uoe_perp01/default/table?lang=en · Eurostat (2016). *Women teachers largely over-represented in Primary Education in the EU*. Ανακτήθηκε στις 20-01-2021 από <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/7672738/3-04102016-BP-EN.pdf/9f0d2d04-211a-487d-87c3-0a5f7d6b22ce> · Unesco (2020). *Gender in Teaching: A Key Dimension of Inclusion*. International Task Force on Teachers for Education 2030. Ανακτήθηκε στις 20-01-2021 από <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000374448> .

(3,69% γυναίκες & 0,99% άνδρες σε σύνολο 4,68% όσων σπουδάζουν σε αυτά τα πεδία). Οι άνδρες αντιθέτως εμφανίζονται περισσότεροι από τις γυναίκες σε πεδία σπουδών όπως οι επιστήμες της διοίκησης επιχειρήσεων και οι νομικές σπουδές (10,31% άνδρες, 10,03% γυναίκες), οι επιστήμες της μηχανικής, των κατασκευών και της δόμησης (15,91% άνδρες, 5,86% γυναίκες), οι φυσικές επιστήμες, τα μαθηματικά και η στατιστική (5,41% άνδρες, 4,03% γυναίκες), η γεωπονική επιστήμη, η δασοπονία, η ιχθυοκαλλιέργεια και η κτηνιατρική (2,28% άνδρες, 1,74% γυναίκες), οι επιστήμες της πληροφορικής και των επικοινωνιακών συστημάτων (2,28% άνδρες, 1,08% γυναίκες) και οι υπηρεσίες (1,61% άνδρες, 1,10% γυναίκες)⁷¹⁰.

Γράφημα 1

Ποσοστά των φοιτητών/-τριών των Παιδαγωγικών Τμημάτων ανά φύλο

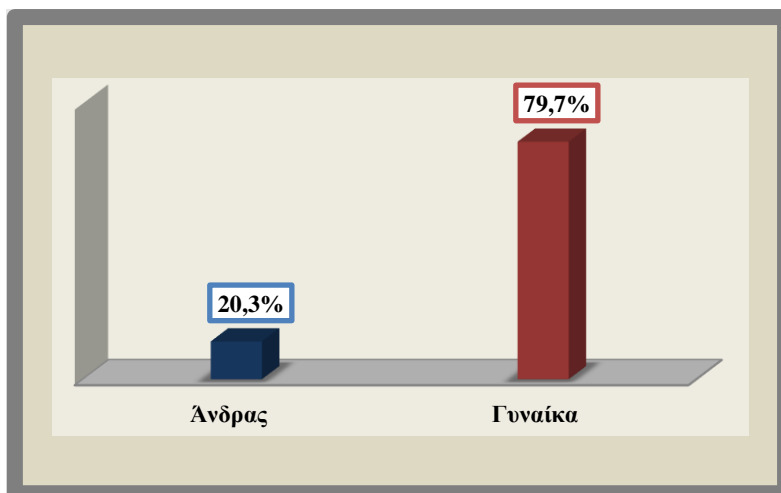

Στις συχνότητες που αφορούν την κατανομή του φύλου ανάλογα με τη Σχολή φοίτησης, παρατηρείται ότι στα Παιδαγωγικά Τμήματα Δημοτικής Εκπαίδευσης (βλ. γράφημα 1.1) οι γυναίκες υπερέχουν αισθητά (79,6%) σε σύγκριση με τους άνδρες (20,1%).

⁷¹⁰ Εθνική Αρχή Ανώτατης Εκπαίδευσης (2020). *Ετήσια έκθεση για την ποιότητα της Ανώτατης Εκπαίδευσης 2019*. Αθήνα: ΕΘΑΑΕ. Ανακτήθηκε στις 20-01-2021 από https://www.minedu.gov.gr/publications/docs2020/EKΘΕΣΗ_ΑΔΙΠ_2019.pdf

Γράφημα 1.1.

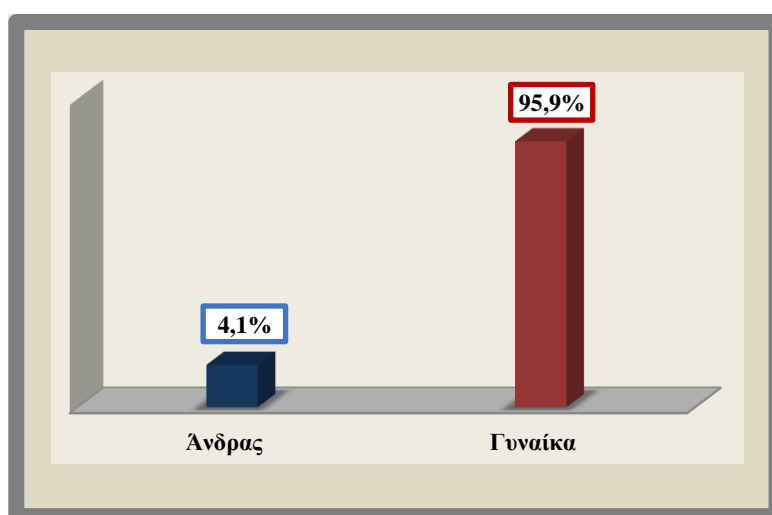
Ποσοστά των φοιτητών/-τριών των Παιδαγωγικών Τμημάτων Δημοτικής Εκπαίδευσης ανά φύλο

Αντιστοίχως, στα Παιδαγωγικά Τμήματα Προσχολικής Αγωγής (βλ. γράφημα 1.2) οι γυναίκες αντιπροσωπεύονται στην έρευνα από το συντριπτικό ποσοστό της τάξεως του 95,9%, ενώ οι άνδρες φαίνεται ότι συγκεντρώνουν ένα εξαιρετικά μικρό ποσοστό (4,1%). Από το εύρημα αυτό επιβεβαιώνεται και η σημερινή γυναικοκρατούμενη πραγματικότητα στον επαγγελματικό χώρο της Προσχολικής Εκπαίδευσης.

Γράφημα 1.2.

Ποσοστά των φοιτητών/-τριών των Παιδαγωγικών Τμημάτων Προσχολικής Εκπαίδευσης ανά φύλο

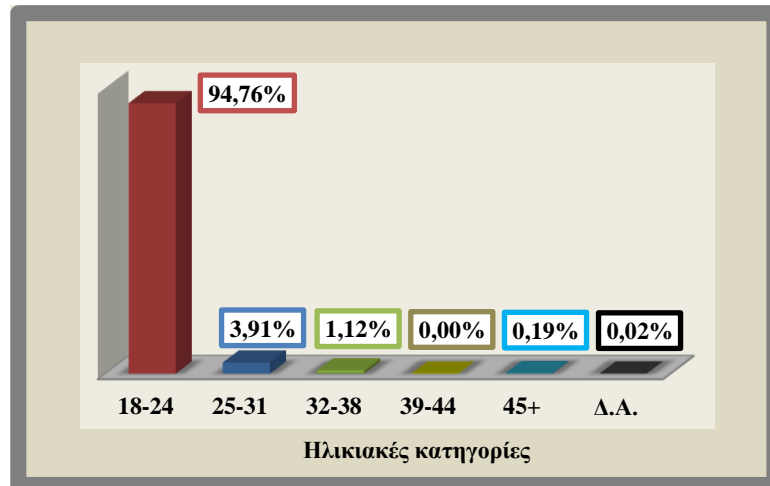

Οι περισσότεροι/περισσότερες φοιτητές/-τριες (94,76%) ανήκουν στην ηλικιακή κατηγορία 18-24 ετών, με την αμέσως επόμενη σε συχνότητα απαντήσεων ηλικία 25-31 ετών, να συγκεντρώνει μόλις το 3,91% του δείγματος (βλ. γράφημα 2). Οι υπόλοιπες ηλικιακές

κατηγορίες καταγράφουν πολύ μικρότερα ποσοστά, γεγονός που καθιστά τα αποτελέσματα της διερεύνησής μας προσανατολισμένα κυρίως προς τις νεαρότερες ηλικίες σπουδαστών/σπουδαστριών.

Γράφημα 2

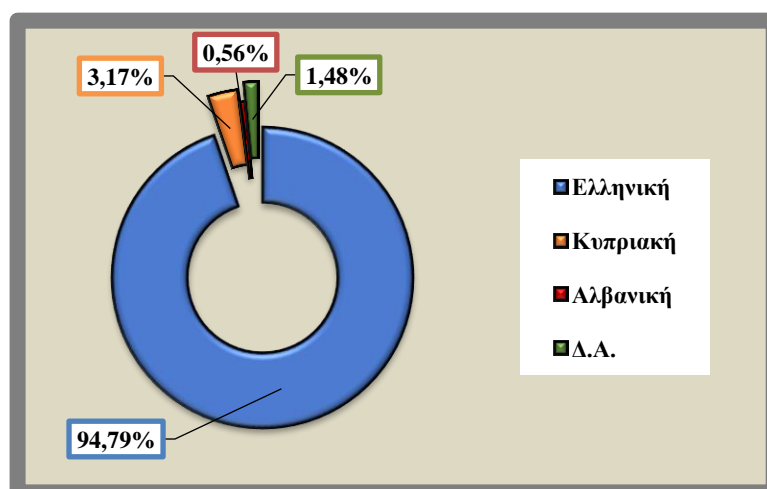
Ποσοστά φοιτητών/-τριών των Παιδαγωγικών Τμημάτων ανά ηλικιακή κατηγορία

Η πλειοψηφία των συμμετεχόντων/-ουσών στην έρευνα (βλ. γράφημα 3) είναι ελληνικής εθνικότητας (94,79%). Το 3,17% δηλώνει κυπριακής, το 0,56% αλβανικής, ενώ μια μικρή μερίδα των φοιτητών/-τριών προτίμησε να μην απαντήσει καθόλου στη σχετική ερώτηση (1,48%), θεωρώντας πιθανόν την παροχή μιας τέτοιας πληροφορίας άνευ ουσίας.

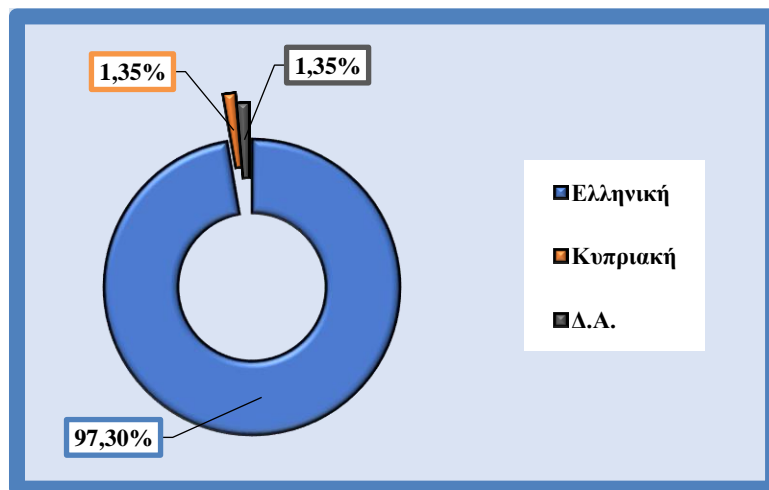
Γράφημα 3

Εθνικότητα των φοιτητών/-τριών των Παιδαγωγικών Τμημάτων

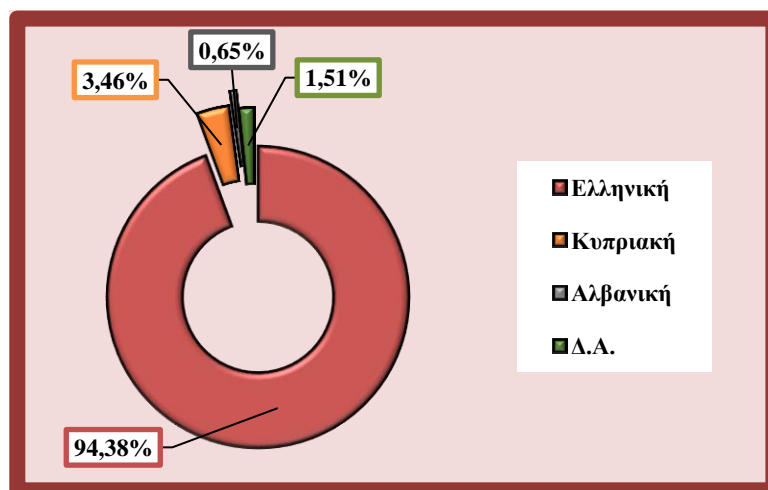

Ειδικότερα, όσον αφορά την κατανομή ανά φύλο, οι άνδρες (βλ. γράφημα 3.1) ελληνικής εθνικότητας αντιστοιχούν στο 97,3% του δείγματος, ενώ οι γυναίκες (βλ. γράφημα 3.2) στο 94,38%.

Γράφημα 3.1.
Εθνικότητα των φοιτητών των Παιδαγωγικών Τμημάτων

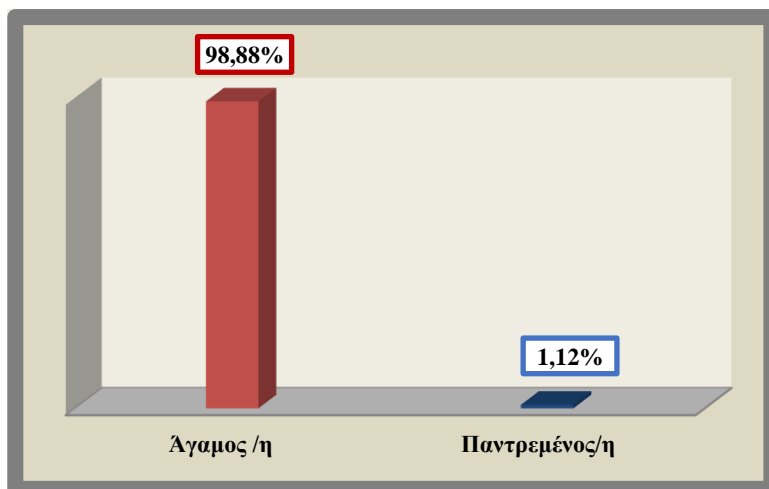
Γράφημα 3.2.
Εθνικότητα των φοιτητριών των Παιδαγωγικών Τμημάτων

Με εξαίρεση ένα πολύ μικρό ποσοστό (1,12%), το σύνολο σχεδόν των φοιτητών/-τριών της έρευνας (98,88%) δηλώνει ότι δεν βρίσκεται σε έγγαμη κατάσταση (βλ. γράφημα 4). Οι υπόλοιπες διαθέσιμες επιλογές (διαζευγμένος/-η, χήρος/-α) που συνυφαίνονται με την οικογενειακή κατάσταση δεν εντοπίζονται σε κάποια απάντηση.

Γράφημα 4

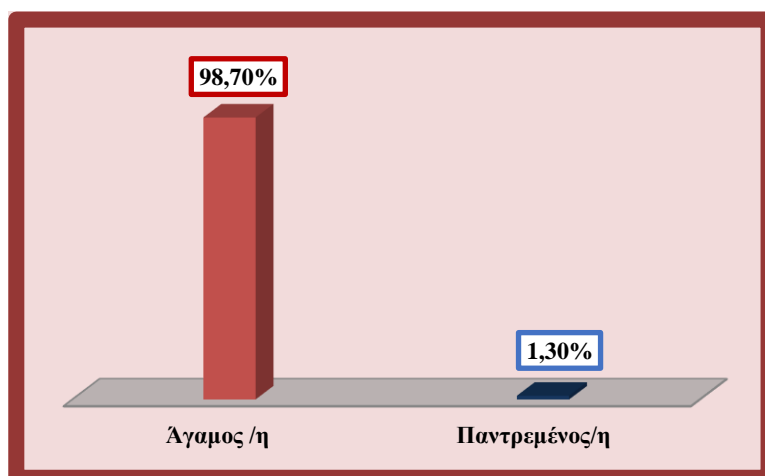
Οικογενειακή κατάσταση των φοιτητών/-τριών των Παιδαγωγικών Τμημάτων

Οι έγγαμες γυναίκες εμφανίζουν στο δείγμα ένα εξαιρετικά μικρό ποσοστό της τάξεως του 1,3%, ενώ αντιθέτως το υπόλοιπο 98,7% των φοιτητριών βρίσκεται σε μη έγγαμη κατάσταση (βλ. γράφημα 4.1).

Γράφημα 4.1.

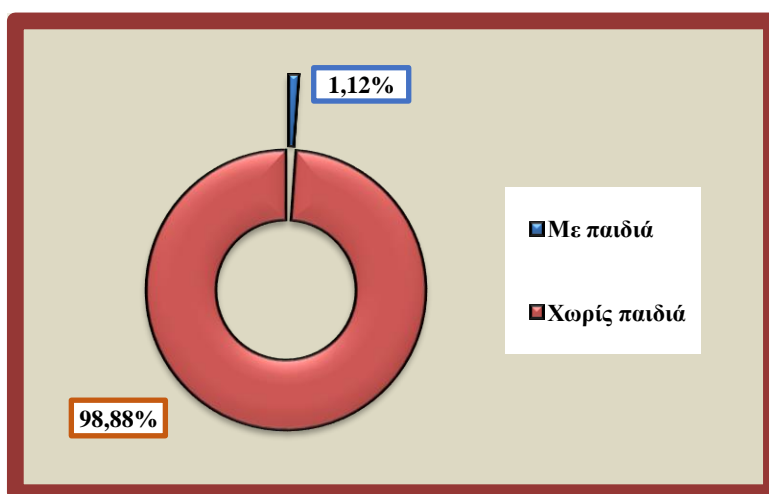
Οικογενειακή κατάσταση των φοιτητριών των Παιδαγωγικών Τμημάτων

Από το σύνολο των έγγαμων φοιτητριών, μόνο το 1,12% έχει παιδιά (βλ. γράφημα 4.2). Οι φοιτητές, αντιθέτως, στο σύνολό τους δηλώνουν άγαμοι και χωρίς παιδιά.

Γράφημα 4.2.

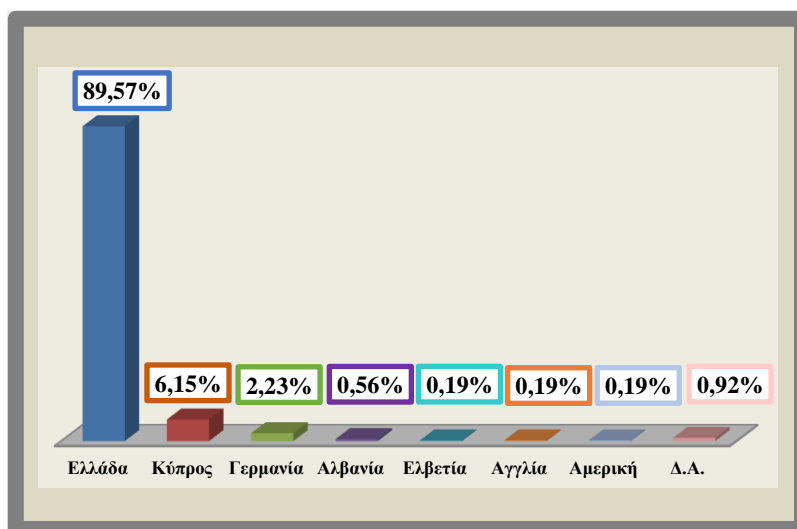
Οικογενειακή κατάσταση των φοιτητριών των Παιδαγωγικών Τμημάτων

Η πλειονότητα των συμμετεχόντων της έρευνας αναφέρει ως τόπο γέννησης την Ελλάδα (89,57%), με την Κύπρο να συγκεντρώνει το δεύτερο μεγαλύτερο ποσοστό (6,15%) και τη Γερμανία το τρίτο κατά σειρά (2,23%). Ακολουθούν με μικρότερα ποσοστά η Αλβανία (0,56%), η Γεωργία (0,37%), ενώ κοινό ποσοστό εμφανίζουν η Ελβετία, η Αγγλία, η Αμερική και η Ουκρανία (0,19%). Στις απαντήσεις καταγράφεται επίσης και ένα ποσοστό 0,92% των φοιτητών/-τριών, που για κάποιο λόγο προτιμά να μη γνωστοποιήσει τον τόπο γέννησής του (βλ. γράφημα 5).

Γράφημα 5

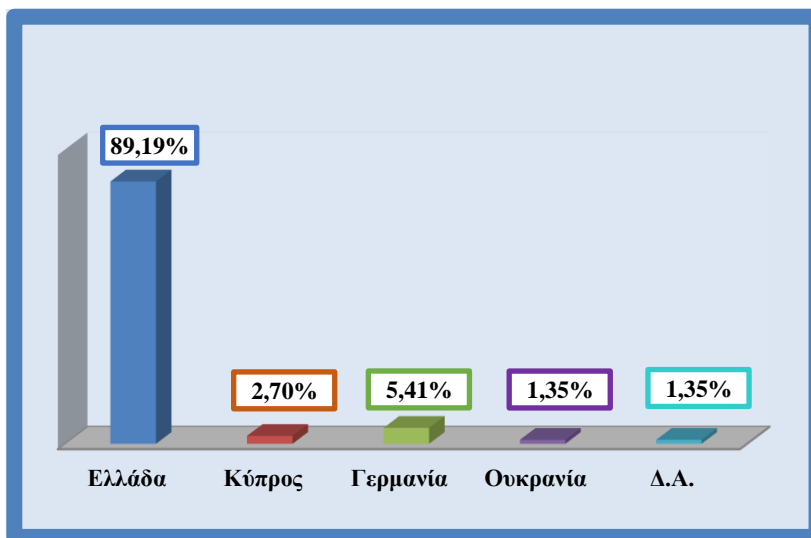
Τόπος γέννησης των φοιτητών/-τριών των Παιδαγωγικών Τμημάτων

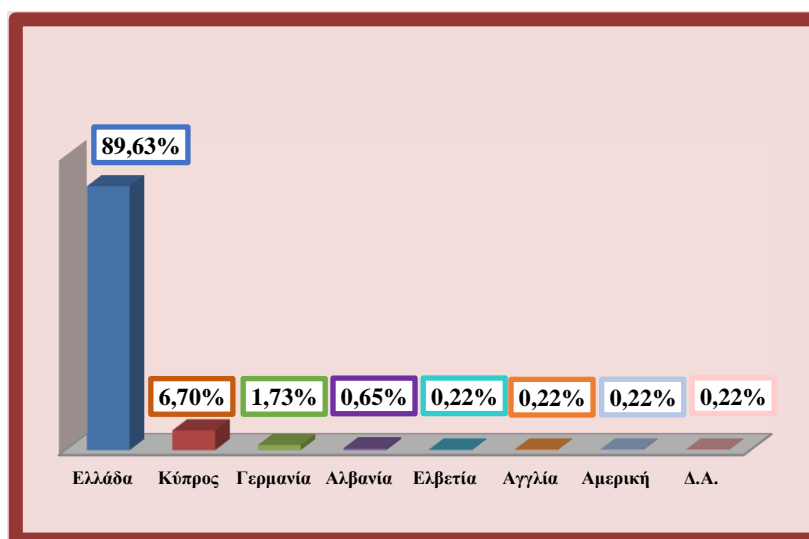
Σε σχέση με το φύλο, το 89,19% των ανδρών αναφέρει ως τόπο γέννησής του την Ελλάδα, το 5,41% τη Γερμανία, το 2,70% την Κύπρο και το 1,35% την Ουκρανία. Ένα ποσοστό της τάξεως του 1,35% δεν έδωσε κάποια απάντηση στο ερώτημα (βλ. γράφημα 5.1).

Γράφημα 5.1.
Τόπος γέννησης των φοιτητών των Παιδαγωγικών Τμημάτων

Η πλειονότητα των γυναικών (βλ. γράφημα 5.2), ομοίως με τους άνδρες, έχει γεννηθεί στην Ελλάδα (89,63%). Ακολουθούν σε ποσοστά η Κύπρος με 6,70%, η Γερμανία με 1,73%, η Αλβανία με 0,65% και η Γεωργία με 0,43%. Ένα εξαιρετικά μικρό ποσοστό συγκέντρωσαν η Ελβετία, η Αγγλία, η Αμερική καθώς και η επιλογή «δεν απαντώ» (0,22%).

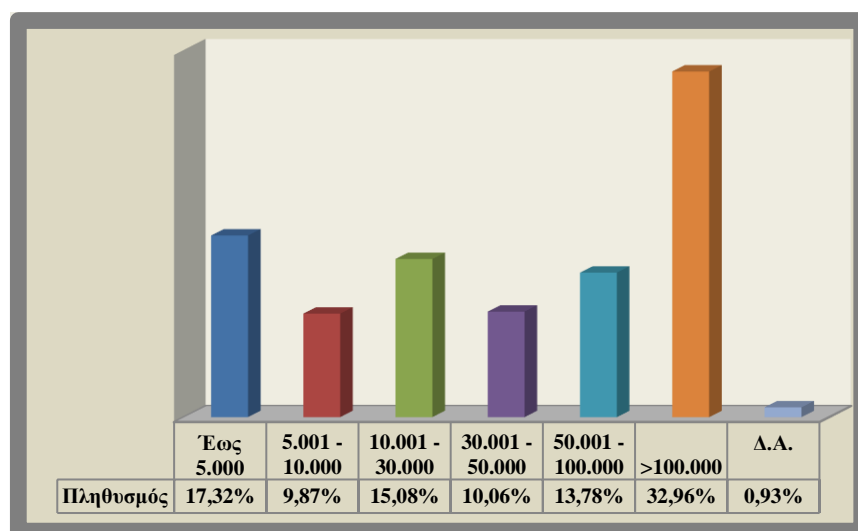
Γράφημα 5.2.
Τόπος γέννησης των φοιτητριών των Παιδαγωγικών Τμημάτων

Ως προς τον πληθυσμό του τόπου μόνιμης κατοικίας του δείγματος συνολικά, διαπιστώθηκε ότι η πλειοψηφία διαμένει μόνιμα σε πόλεις άνω των 100.000 κατοίκων (32,96%), ενώ το δεύτερο μεγαλύτερο ποσοστό αφορά περιοχές με πληθυσμό έως 5.000 κατοίκους (βλ. γράφημα 6). Το τρίτο σε μέγεθος ποσοστό (15,08%) καταγράφουν στην έρευνα οι περιοχές μόνιμης κατοικίας με πληθυσμό άνω των 10.000 κατοίκων και έως 30.000. Γενικότερα, οι φοιτητές/-τριες του δείγματος προέρχονται, όπως καταδεικνύουν τα δεδομένα, κατά κύριο λόγο από αστικές περιοχές και δευτερευόντως από ημιαστικές αλλά και αγροτικές περιοχές.

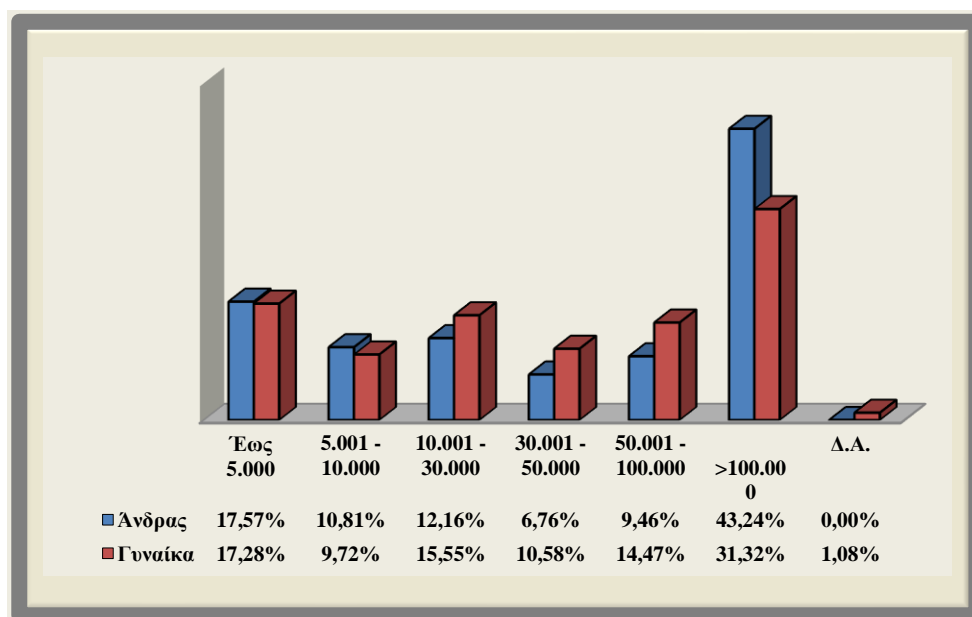
Γράφημα 6

Πληθυσμός τόπου μόνιμης κατοικίας των φοιτητών/-τριών των Παιδαγωγικών Τμημάτων

Ως προς το φύλο δεν διαπιστώνεται κάποια σημαντική διαφοροποίηση σχετικά με τον τόπο μόνιμης κατοικίας. Τόσο οι φοιτητές όσο και φοιτήτριες στην πλειονότητά τους προέρχονται από αστικά κέντρα με πληθυσμό άνω των 100.000 κατοίκων, με τους άνδρες να καταγράφουν υψηλότερο ποσοστό έναντι των γυναικών (43,24% άνδρες, 31,32% γυναίκες). Σε αμφότερους, το δεύτερο μεγαλύτερο ποσοστό συγκεντρώνουν οι ημιαστικές και αγροτικές περιοχές με πληθυσμό έως 5.000 κατοίκους, ενώ ακολουθούν αστικές περιοχές με πληθυσμό κάτω των 100.000 κατοίκων. Γενικότερα, παρατηρείται και στα δύο φύλα ότι κατά κύριο λόγο οι φοιτητές και οι φοιτήτριες προέρχονται πρωτίστως από μεγαλύτερης ή μικρότερης κλίμακας αστικές περιοχές και δευτερευόντως από ημιαστικές ή αγροτικές, παρόλο που κι αυτές σημειώνουν αξιόλογο ποσοστό (βλ. γράφημα 6.1).

Γράφημα 6.1.
Πληθυσμός τόπου μόνιμης κατοικίας ανά φύλο

Σχετικά με την επαγγελματική κατάσταση του πατέρα στο σύνολο των φοιτητών/-τριών (βλ. γράφημα 7), διαπιστώθηκε πως υπάρχει μια διάχυση των ποσοστών σε διάφορες επαγγελματικές ομάδες, με τους υπαλλήλους γραφείου να συγκεντρώνουν το 16,01%, τους εργάτες το 13,41%, τους εκπαιδευτικούς το 11,73%, τους παρέχοντες υπηρεσιών (οδηγοί ταξί, λεωφορείου, υπάλληλοι στον τουριστικό τομέα, υπηρεσίες καθαριότητας κ.λπ.) το 11,36% και τους τεχνικούς το 10,80%. Όπως γίνεται αντιληπτό, η πλειοψηφία των επαγγελματιών που δήλωσαν οι υποψήφιοι δάσκαλοι/-ες για τον πατέρα τους εντάσσεται κυρίως στον χώρο τόσο της μικρομεσαίας τάξης όσο και σε εκείνον της εργατικής τάξης. Ίσως μάλιστα η επιλογή του διδασκαλικού επαγγέλματος να εκλαμβάνεται από τις παραπάνω επαγγελματικές κατηγορίες και ως μέσο κοινωνικής ανέλιξης, απόκτησης κοινωνικού κύρους και κοινωνικής καταξίωσης. Μετά τη θεσμοθέτηση των Παιδαγωγικών Τμημάτων στην Ελλάδα το 1984 και την ανωτατοποίηση των σπουδών των δασκάλων και των νηπιαγωγών, η εν λόγω επαγγελματική ομάδα των εκπαιδευτικών της Πρωτοβάθμιας άρχισε προοδευτικά να αποκτά μεγαλύτερο κοινωνικό γόητρο και αναβαθμισμένη αξία στην κοινωνική συνείδηση, μεταστρέφοντας την πρότερη παγιωμένη αντίληψη που ήθελε τους εκπαιδευτικούς να ασκούν ένα υποβαθμισμένο, χαμηλού κοινωνικού κύρους και «εύκολο» επάγγελμα που δεν απαιτεί την κατοχή ιδιαίτερων επιστημονικών γνώσεων απ' όσους/όσες το ασκούν. Η άμεση επαγγελματική αποκατάσταση

και η γρήγορη ένταξη στην αγορά εργασίας που προέκυψε τα τελευταία έτη λόγω της λειτουργίας των Ολοήμερων σχολείων, δημιούργησαν ένα θετικό πρόσημο με αποτέλεσμα την άνοδο της ζήτησης αλλά και των βάσεων εισαγωγής για τις «κρατικο-προσανατολισμένες» Παιδαγωγικές Σχολές. Οι τελευταίες παρέχουν πλέον τη δυνατότητα οικονομικής και κοινωνικής κινητικότητας λόγω της άμεσης πρόσβασης σε μια δημόσια θέση, γεγονός που συνιστά έναν ακόμα παράγοντα κύρους και κοινωνικής αναγνώρισης⁷¹¹. Πέραν αυτών, αξίζει να επισημανθεί επιπλέον ότι το πατρικό επάγγελμα του εκπαιδευτικού, το οποίο συγκεντρώνει το τρίτο υψηλότερο ποσοστό ανάμεσα στις άλλες επαγγελματικές ομάδες, φαίνεται να υποδηλώνει ως έναν βαθμό, αλλά σε καμία περίπτωση απόλυτα, και τη συνέχιση της οικογενειακής παράδοσης που θέλει τα παιδιά των παιδαγωγών να ακολουθούν αρκετές φορές τον ίδιο επαγγελματικό προσανατολισμό με εκείνον του ενός ή και των δύο τυχόν γονέων τους. Ωστόσο, τα τελευταία έτη, όλο και περισσότερες έρευνες στην Ελλάδα και στο εξωτερικό έχουν καταδείξει ότι υπάρχουν ορισμένοι άλλοι σημαντικότεροι παράγοντες που ωθούν τους/τις νέους/-ες να σπουδάσουν στα Παιδαγωγικά Τμήματα, ακολουθώντας το επάγγελμα του εκπαιδευτικού⁷¹².

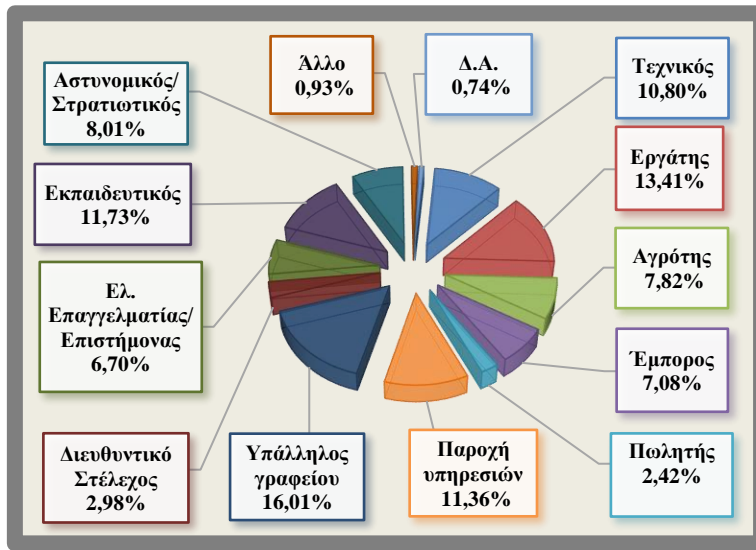
---

⁷¹¹ Οικονομίδης, Β., Ελευθεράκης, Θ. (2013). «Το κοινωνικό κύρος του επαγγέλματος της νηπιαγωγού». *Επιστήμες Αγωγής*, 1-2, σ. 105 - 124. Βλ. επίσης Σταμέλος, Γ. (1999). *Τα πανεπιστημιακά Παιδαγωγικά Τμήματα: Καταβολές, παρούσα κατάσταση, προοπτικές*. Αθήνα: Gutenberg, σ. 17.

⁷¹² Σε έρευνα που διεξήχθη στην Αγγλία από το 2003-2009 σε 4.790 φοιτητές των Παιδαγωγικών Τμημάτων, προέκυψε ότι οι βασικότεροι λόγοι που τους οδήγησαν στην επιλογή του συγκεκριμένου τομέα σπουδών ήταν κυρίως: η αγάπη τους για τα παιδιά και τη διδασκαλία, η ικανότητα του επαγγέλματος να επηρεάζει τους νέους, το κύρος και η αναγνώριση. Ορισμένα ακόμα κίνητρα επιλογής του εν λόγω επαγγέλματος που αναδείχθηκαν ήταν: η εκτίμηση άλλων εκπαιδευτικών, η δυνατότητα για μακροχρόνιες διακοπές, η ενθάρρυνση από συνομήλικους, οι επαγγελματικές προοπτικές, ο υψηλός μισθός, η εύκολη προαγωγή και το γεγονός ότι ένας εκ των δύο ή και οι δύο γονείς είναι εκπαιδευτικοί. Hobson, A.J., Malderez (Eds.), Kerr, K., Tracey, L., Pell, G., Tomlinson, P., Roper, T. (2005). *Becoming a Teacher: Student Teachers, Motives and Preconceptions and Early School-based Experiences During Initial Teacher Training (ITT)*. Research Report No 637. Nottingham: University of Nottingham. Ανακτήθηκε στις 10-02-2021 από <https://dera.ioe.ac.uk/5723/1/RR673.pdf> . Βλ. επίσης Malderez, A., Hobson, A. J., Tracey, L., Kerr, K. (2007). *Becoming a Student Teacher: Core Features of the Experience*. *European Journal of Teacher Education*, 30 (3), p. 225 - 248. Ανακτήθηκε στις 10-02-2021 από https://www.researchgate.net/publication/248965847_Becoming_a_student_teacher_Core_features_of_the_experience . Στον ελληνικό χώρο σε αντίστοιχη έρευνα που πραγματοποιήθηκε σε 615 φοιτητές και φοιτήτριες των Παιδαγωγικών Τμημάτων προέκυψε ότι τα κίνητρα που επηρέασαν μεταξύ άλλων την απόφασή τους για τον επαγγελματικό τους προσανατολισμό ήταν: η αγάπη για τα παιδιά μικρής ηλικίας, η σταθερότητα του εν λόγω επαγγέλματος, η ευκαιρία ανανέωσης και υπέρβασης των αδυναμιών που παρέχει η ενσκόληση με τα παιδιά, η γρήγορη επαγγελματική αποκατάσταση, το περιεχόμενο των σπουδών, η διάρκεια των διακοπών, η ποιότητα ζωής και ο ελεύθερος χρόνος που προσφέρει για τη μελλοντική τους οικογενειακή ζωή, οι οικονομικές απολαβές, η διάθεση προσφοράς απέναντι σε ευάλωτες κοινωνικές ομάδες και η κοινωνική εκτίμηση στο πρόσωπο του εκπαιδευτικού. Σημαντικό επίσης μπορεί να θεωρηθεί και το εύρημα πως οι 7 στους 10 δήλωσαν πως η επιλογή των Παιδαγωγικών Τμημάτων υπήρξε μια συνειδητή απόφαση που δεν ελήφθη ούτε ως λύση ανάγκης, ούτε εξαιτίας αποτυχίας σε άλλη σχολή αλλά ούτε και με γνώμονα την ικανοποίηση της επιθυμίας των γονέων τους ή την ανάγκη να αποδείξουν την αξία τους σε προηγούμενους εκπαιδευτικούς των σχολικών τους χρόνων. Βλ. Παπάνης, Ε., Αγνή, Β., Γιαβρίμης, Π., Μπαλάσα, Α. (2011). «Τα κίνητρα των φοιτητών των Παιδαγωγικών Τμημάτων για την επιλογή του διδασκαλικού επαγγέλματος». Στο: Παπάνης, Ε., Γιαβρίμης, Π., Αγνή, Β., *Έρευνα και Εκπαιδευτική Πράξη στην Ειδική Αγωγή (τόμος II)*. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη, σ. 16-39.

Γράφημα 7

Επαγγελματική κατάσταση του πατέρα των φοιτητών/-τριών των Παιδαγωγικών Τμημάτων

Όσον αφορά την επαγγελματική ταυτότητα της μητέρας, όπως και στην περίπτωση του πατέρα, το υψηλότερο ποσοστό καταγράφουν οι υπάλληλοι γραφείου (17,13%). Ως δεύτερη επικρατέστερη κατηγορία αναδεικνύονται οι μητέρες εκπαιδευτικοί (15,08%), υποδηλώντας εκ νέου την ύπαρξη συσχέτισης μεταξύ του γονεϊκού επαγγέλματος του/της εκπαιδευτικού και της εκλογής αντικειμένου σπουδών από μέρους των φοιτητών και των φοιτητριών. Στην ανίχνευση του επαγγελματικού status της μητέρας των φοιτητών/-τριών της έρευνας ακολουθούν ποσοστιαίως όσες δραστηριοποιούνται στο πεδίο της παροχής υπηρεσιών (13,41%), οι εργάτριες (11,92%), όσες ασχολούνται με τα οικιακά (9,87%), οι πωλήτριες (7,82%) και οι αγρότισσες (7,45%). Οι υπόλοιπες επαγγελματικές κατηγορίες που δηλώθηκαν για τη μητέρα σημειώνουν μικρότερα ποσοστά. (βλ. γράφημα 7.1).

Γράφημα 7.1.

Επαγγελματική κατάσταση της μητέρας των φοιτητών/-τριών των Παιδαγωγικών Τμημάτων

Ως προς το επάγγελμα του συζύγου των λιγιστών φοιτητριών που δήλωσαν ότι βρίσκονται σε έγγαμη κατάσταση, διαπιστώθηκε πως αυτό αφορούσε κυρίως κλάδους όπως εκείνους των στρατιωτικών/αστυνομικών, των υπάλληλων γραφείων, των διευθυντικών στελεχών, των εκπαιδευτικών και των πωλητών. Υπήρξε ωστόσο και ένα μικρό ποσοστό των ερωτώμενων που δεν προσδιόρισε τη φύση του επαγγέλματος που ασκεί ο σύζυγός τους (βλ. γράφημα 7.2).

Γράφημα 7.2.

Επαγγελματική κατάσταση του συζύγου των φοιτητριών των Παιδαγωγικών Τμημάτων

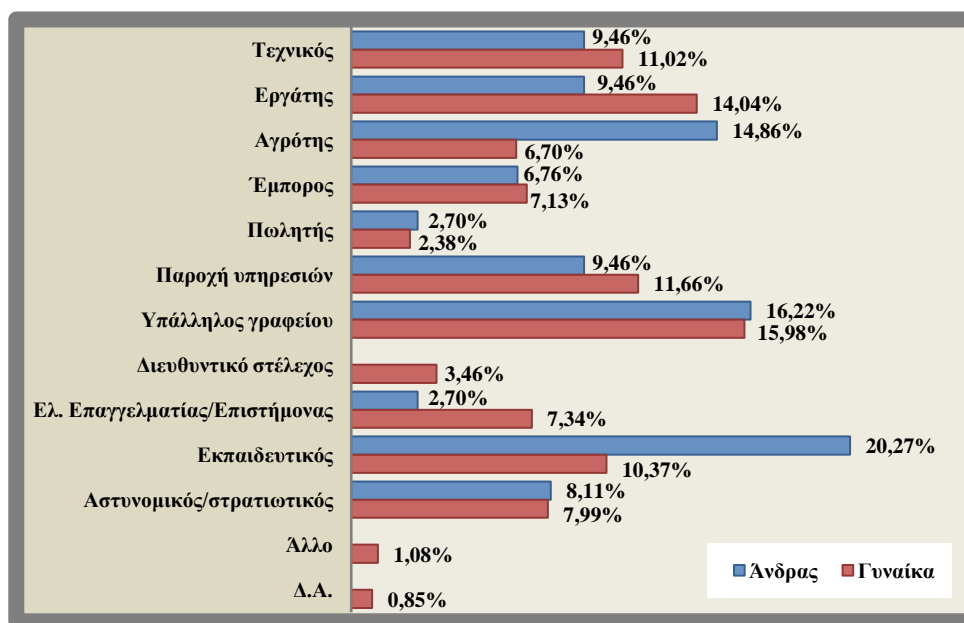

Με βάση τις απαντήσεις των ανδρών του δείγματος, το επάγγελμα του πατέρα το οποίο συγκεντρώνει το μεγαλύτερο ποσοστό είναι εκείνο του εκπαιδευτικού (20,27%). Έπονται ποσοστιαίως οι υπάλληλοι γραφείου με 16,22%, οι αγρότες με 14,86%, οι εργάτες, οι τεχνικοί αλλά και αυτοί του τομέα παροχής υπηρεσιών με κοινό καταγραφόμενο ποσοστό (9,46%). Σημαντικό ποσοστό σημειώνει επίσης και η επαγγελματική κατηγορία των σωμάτων ασφαλείας (8,11%). Στην περίπτωση των απαντήσεων των φοιτητών διαπιστώνεται επομένως ότι τόσο το διδασκαλικό επάγγελμα όσο και τα επαγγέλματα της εργατικής και της αποκαλούμενης «μικρομεσαίας» τάξης, βρίσκονται στον πυρήνα του επαγγελματικού προφίλ του πατέρα (βλ. γράφημα 7.3). Αντίστοιχα είναι τα ευρήματα και για το είδος του επαγγέλματος που δηλώθηκε ότι ασκεί η μητέρα (βλ. γράφημα 7.4), στα οποία σημειωτέον η επιλογή «οικιακά» καταγράφει σχετικά μικρό ποσοστό, γεγονός που καταδεικνύει την αύξηση της

συμμετοχής των γυναικών στην αγορά εργασίας, παρόλο που η υποεκπροσώπησή τους σ' αυτή εξακολουθεί να υφίσταται σε σχέση με τους άνδρες⁷¹³.

Γράφημα 7.3.

Επαγγελματική κατάσταση του πατέρα των φοιτητών/-τριών των Παιδαγωγικών Τμημάτων ανά φύλο

Απ' την άλλη, το επάγγελμα του πατέρα των φοιτητριών που σημειώνει το μεγαλύτερο ποσοστό είναι οι υπάλληλοι γραφείου (15,98%). Μικρότερα, αλλά εξίσου σημαντικά ποσοστά, καταγράφουν οι εργάτες (14,04%), όσοι έχουν ως πεδίο ενασχόλησής τους την παροχή υπηρεσιών (11,66%) αλλά και οι τεχνικοί (11,02%). Αξιοσημείωτο θεωρείται και το γεγονός ότι το πατρικό επάγγελμα του εκπαιδευτικού στην περίπτωση των γυναικών της έρευνας συγκεντρώνει στις απαντήσεις σχεδόν το μισό ποσοστό (10,37%) σε σύγκριση με το ποσοστό που καταγράφεται στους άνδρες (βλ. γράφημα 7.3).

Στην επαγγελματική κατάσταση της μητέρας των φοιτητριών (βλ. γράφημα 7.4) το υψηλότερο ποσοστό συγκεντρώνουν και πάλι οι υπάλληλοι γραφείου (17,06%), με την

⁷¹³ Σε ευρωπαϊκό επίπεδο και σύμφωνα με στοιχεία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, παρατηρείται αύξηση της συμμετοχής των γυναικών στην αγορά εργασίας και μείωση του χάσματος στους μισθούς και τις αποδοχές σε σύγκριση με τους άνδρες. Ωστόσο, σε όλες τις χώρες της ΕΕ η συμμετοχή των γυναικών στην αγορά εργασίας εξακολουθεί να είναι μικρότερη από εκείνη των ανδρών. Βλ. σχετικά European Commission (2017). *European Semester Thematic Factsheet: Labour Force Participation of Women*. Ανακτήθηκε στις 03-02-2021 από https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/european-semester-thematic-factsheet-labour-force-participation-women_en_0.pdf. Για την όλο και αυξανόμενη τάση εισόδου των γυναικών στην αγορά εργασίας και την απαγκίστρωσή τους από το παραδοσιακό μοντέλο ενασχόλησης αποκλειστικά με τις οικιακές εργασίες, βλ. τη μελέτη της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας (ILO) στο International Labour Organization (2017). *Towards a Better Future for Women and Work: Voices of Women and Men*. Ανακτήθηκε στις 02-02-2021 από https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_546256.pdf.

επαγγελματική κατηγορία της εκπαιδευτικού να έπεται, καταγράφοντας ελάχιστα υψηλότερο ποσοστό (14,69%) σε σύγκριση με την περίπτωση του πατέρα. Σημαντικά επίσης υπήρξαν και τα ποσοστά δύο ακόμη κατηγοριών: όσων δραστηριοποιούνταν στο χώρο της παροχής υπηρεσιών (14,25%) και όσων απασχολούνταν ως εργατικό δυναμικό (11,45%).

Γενικότερα, όπως προκύπτει, αρκετοί γονείς των φοιτητών και των φοιτητριών της παρούσας μελέτης ασκούν το επάγγελμα του εκπαιδευτικού ενώ η πλειονότητά τους προέρχεται από μεσαίες ή «κατώτερες» κοινωνικο-επαγγελματικές κατηγορίες παρά από «ανώτερες»⁷¹⁴. Ενδεικτικό είναι το γεγονός ότι τόσο στην περίπτωση της επαγγελματικής ταυτότητας του πατέρα όσο και σε εκείνη της μητέρας, τα ποσοστά όσων δηλώνουν για τον έναν ή τον άλλον γονέα ότι κατέχει θέση διευθυντικού στελέχους στην εργασία του είναι εξαιρετικά μικρά (2,98% για την περίπτωση του πατέρα και μόλις 1,30% για τη μητέρα). Από αυτό διαφαίνεται πιθανότατα και μια τάση της εν λόγω επαγγελματικής ομάδας ή αντίστοιχων επαγγελματικών ομάδων υψηλού κύρους να μη θεωρούν τις παιδαγωγικές σπουδές επιστημονικό πεδίο ικανό να εξασφαλίζει την επιθυμούμενη κοινωνική και οικονομική ανέλιξη για τα παιδιά τους ή να συμβάλλει στη διατήρηση του κοινωνικού τους status. Επομένως, οι Παιδαγωγικές Σχολές μη προσελκύοντας κατά κανόνα φοιτητές/-τριες προερχόμενους από γονείς υψηλού κοινωνικο-οικονομικού ή και μορφωτικού επιπέδου, συνεχίζουν να αποτελούν όχημα κοινωνικής κινητικότητας για όσους προέρχονται από τα μικρομεσαία και λαϊκά κοινωνικά στρώματα. Ωστόσο, τα τελευταία έτη, παρατηρείται κάποια μεταστροφή, καθώς όλο και πιο συχνά τα Παιδαγωγικά Τμήματα συγκαταλέγονται στις επιλογές νέων που προέρχονται από γονείς ανώτερων κοινωνικών-επαγγελματικών και εκπαιδευτικών κατηγοριών. Η αλλαγή αυτή σχετίζεται σημαντικά με τη γρήγορη απορρόφηση των αποφοίτων των Παιδαγωγικών Τμημάτων από την αγορά εργασίας και την ταυτόχρονη δυσχερή επαγγελματική αποκατάσταση όσων αποφοιτούν από τις αποκαλούμενες «περιζήτητες», «προνομιούχες» και υψηλού κοινωνικού κύρους σχολές⁷¹⁵.

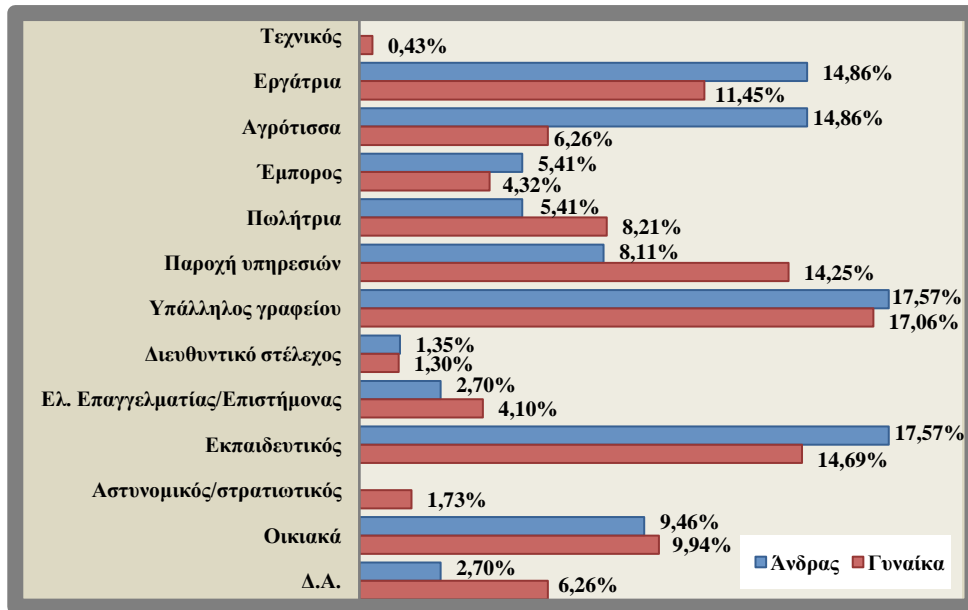
⁷¹⁴ Ανάλογα ευρήματα για την επαγγελματικό προφίλ των γονέων όσων σπουδάζουν ή ασκούν το επάγγελμα του εκπαιδευτικού έχουν προκύψει και σε άλλες έρευνες στον ελληνικό χώρο. Βλ. Δραγώνα, Θ., Κουζέλης, Γ., Ασκούνη, Ν. (1997). «Περιγραφή των αποτελεσμάτων της έρευνας πεδίου». Στο: Φραγκουδάκη, Α., Δραγώνα, Θ. (επιμ.), *ό.π.*, σ. 225-230 · Κόκκινος, Γ., Αθανασιάδης, Ηλ., Βούρη, Σ., Γατσωτής, Π., Τραντάς, Π., Στέφος, Ε. (2005), *ό.π.*, σ. 46-55 · Παπάνης, Ε., Αγνή, Β., Γιαβρίμης, Π., Μπαλάσα, Α. (2011), *ό.π.* · Θάνος, Θ. (2012). «Πρόσβαση στην ανώτατη εκπαίδευση και κοινωνικές ανισότητες: Τα κοινωνικά χαρακτηριστικά των φοιτητών των Σχολών Επιστημών Αγωγής». *Επιστημονική Επετηρίδα Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*, Τομ. Ε'. Ιωάννινα: Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, σ. 31 - 59. Ανακτήθηκε στις 10-02-2021 από <http://www.uoi.gr/schools/early-childhood/epetirida.htm>

⁷¹⁵ Για μια έρευνα σχετική με τα κοινωνικά χαρακτηριστικά των φοιτητών/τριών των Σχολών επιστημών της Αγωγής, βλ. Θάνος, Θ. (2012), *ό.π.*

Γράφημα 7.4.

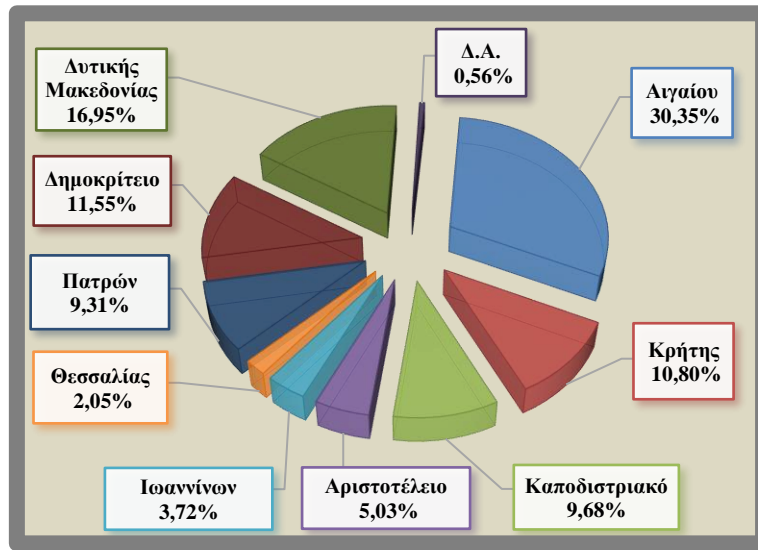
Επαγγελματική κατάσταση της μητέρας των φοιτητών/-τριών των Παιδαγωγικών Τμημάτων ανά φύλο

Το μεγαλύτερο ποσοστό του δείγματος της έρευνας αφορά τους φοιτητές/-τριες των Παιδαγωγικών Τμημάτων του πανεπιστημίου Αιγαίου (30,35%), ενώ ακολουθούν σε πληθυσμό συμμετεχόντων βάσει ποσοστών το Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας με 16,95%, το Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης με 11,55%, το Πανεπιστήμιο Κρήτης με 10,80%, το Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών με 9,68%, το Πανεπιστήμιο Πατρών με 9,31% και το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης με 5,03%. Τη μικρότερη συμμετοχή αντιθέτως εμφανίζουν οι φοιτητές/-τριες από τα Παιδαγωγικά Τμήματα των Πανεπιστημίων Θεσσαλίας και Ιωαννίνων. Τόσο η γεωγραφική απόσταση μεταξύ των εδρών των Σχολών όσο και η διαφοροποίηση στο βαθμό ανταπόκρισης ως προς τη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου από τους συμμετέχοντες, αποτέλεσαν τους κυριότερους παράγοντες για τη μη ισόποση κατανομή στη δειγματοληψία. (βλ. γράφημα 8).

Γράφημα 8

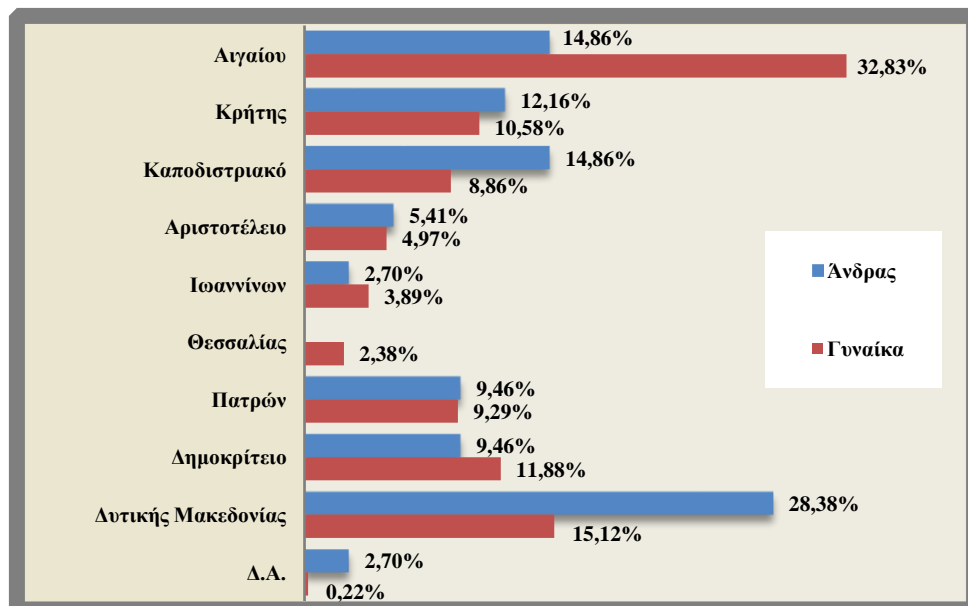
Πανεπιστήμιο φοίτησης των φοιτητών/-τριών των Παιδαγωγικών Τμημάτων

Ως προς το φύλο (βλ. γράφημα 8.1) διαπιστώνεται ότι στα δύο πανεπιστήμια με τη μεγαλύτερη συμμετοχή, τα ποσοστά είναι αντίστροφα μεταξύ τους. Συγκεκριμένα, ενώ στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου πλειοψηφούν οι γυναίκες (32,83%), στο Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας το μεγαλύτερο μέρος του δείγματος αποτελείται από άνδρες (28,38%). Τα υπόλοιπα πανεπιστήμια εμφανίζουν σχεδόν ισόποση συμμετοχή των δύο φύλων, με εξαίρεση το Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο όπου ο αριθμός των φοιτητριών είναι αισθητά μεγαλύτερος από εκείνον των φοιτητών.

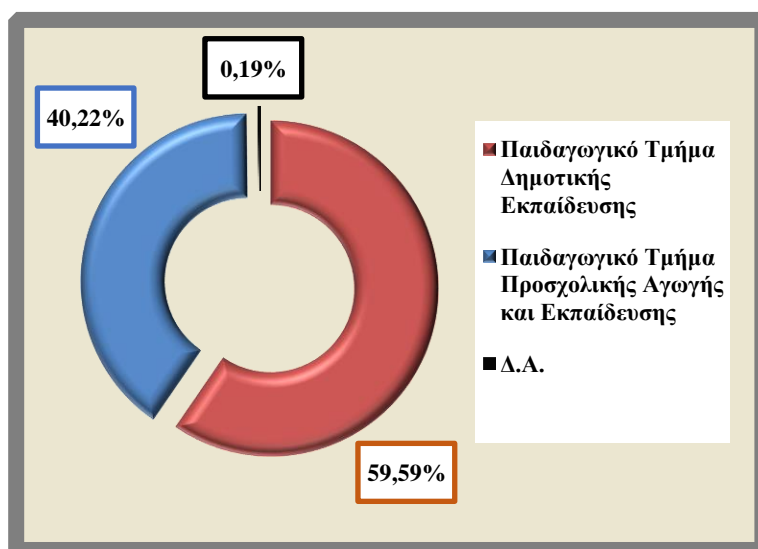
Γράφημα 8.1.

Πανεπιστήμιο φοίτησης των φοιτητών/-τριών των Παιδαγωγικών Τμημάτων ως προς το φύλο

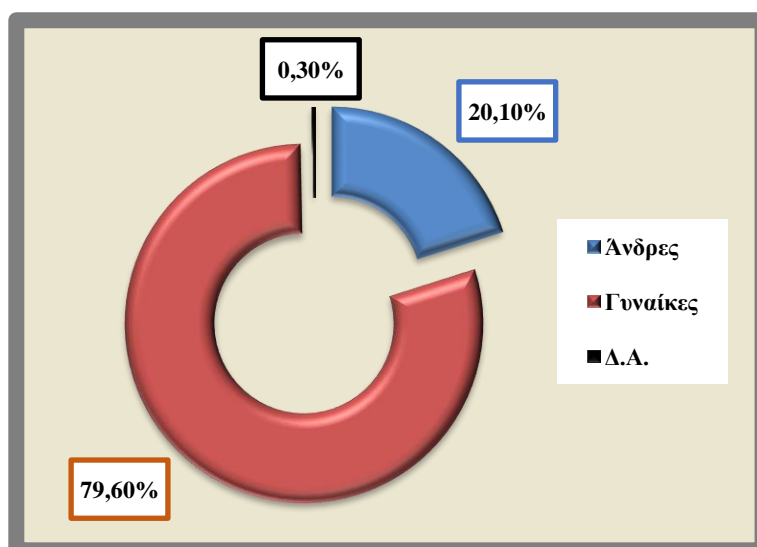
Το 59,59% των συμμετεχόντων/ουσών στην έρευνα φοιτά στα Παιδαγωγικά Τμήματα Δημοτικής Εκπαίδευσης, ενώ το υπόλοιπο ποσοστό (40,22%) σπουδάζει στα Παιδαγωγικά Τμήματα Προσχολικής Αγωγής και Εκπαίδευσης (βλ. γράφημα 9).

Γράφημα 9
Σχολή φοίτησης των φοιτητών/-τριών των Παιδαγωγικών Τμημάτων

Όσον αφορά το φύλο του δείγματος παρατηρούνται διαφοροποιήσεις μεταξύ των δύο Σχολών. Συγκεκριμένα, στα Τμήματα δασκάλων πλειοψηφούν οι γυναίκες με ποσοστό 79,6% έναντι 20,1% των ανδρών (βλ. γράφημα 9.1).

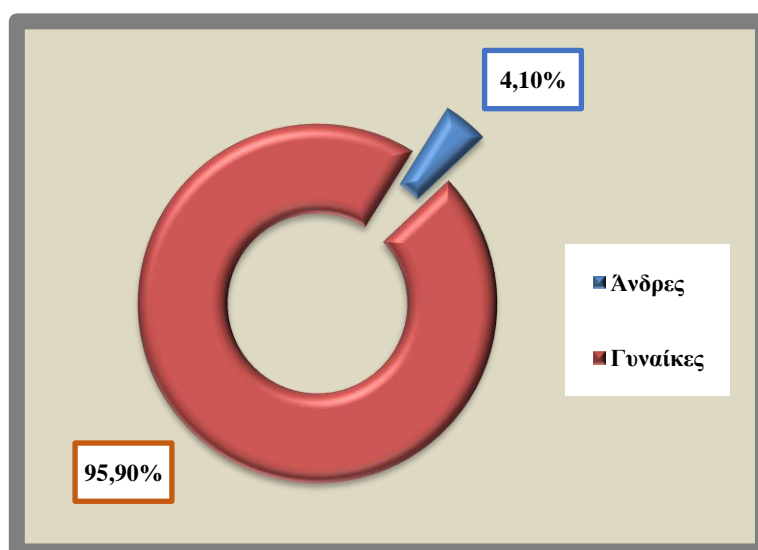
Γράφημα 9.1.
Ποσοστά των φοιτητών/-τριών των Παιδαγωγικών Τμημάτων Δημοτικής Εκπαίδευσης

Αντιστοίχως τα ποσοστά στα Τμήματα Προσχολικής Αγωγής (βλ. γράφημα 9.2) είναι 95,9% για τις γυναίκες και μόλις 4,1% για τους άνδρες, εύρημα που υποδηλώνει αφενός τα υφιστάμενα έμφυλα στερεότυπα για το επάγγελμα του άνδρα νηπιαγωγού και αφετέρου μια αντίληψη εκ μέρους του ανδρικού φύλου ότι το συγκεκριμένο πεδίο ενασχόλησης δεν συνάδει και τόσο με τα ανδρικά επαγγέλματα. Ενδεικτικό της μειοψηφίας των ανδρών στον χώρο της προσχολικής εκπαίδευσης είναι το γεγονός ότι στην Ελλάδα το ποσοστό των ανδρών που απασχολούνται σε δημόσια και ιδιωτικά σχολεία στον χώρο αυτό δεν ξεπερνά το 1,25% σε σύγκριση με τους δασκάλους που το ποσοστό τους ανέρχεται σε 27,5%⁷¹⁶.

Γράφημα 9.2.

Ποσοστά φοιτητών/-τριών των Παιδαγωγικών Τμημάτων Προσχολικής Αγωγής και Εκπαίδευσης

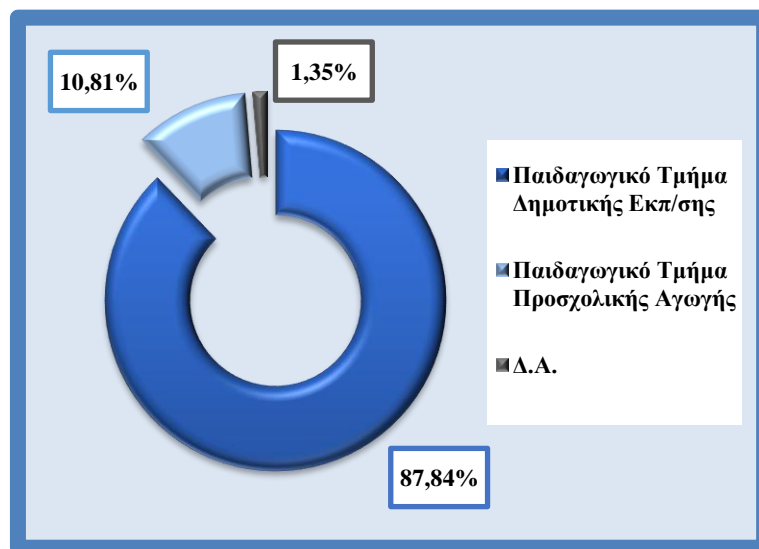
Αναζητώντας κανείς περαιτέρω τους λόγους που οι άνδρες δεν προτιμούν την προσχολική εκπαίδευση διαπιστώνει πως αυτό οφείλεται μεταξύ άλλων στις χαμηλές οικονομικές απολαβές, στο μειωμένο επαγγελματικό κύρος, στη στερεοτυπική άποψη που θέλει τη φροντίδα των παιδιών να αποτελεί παραδοσιακά γυναικεία υπόθεση, στον χαρακτηρισμό των ανδρών νηπιαγωγών ως ομοφυλόφιλων ή ως αποκλινόντων από τα κυρίαρχα πρότυπα ανδρισμού, στην αντίληψη ότι οι άνδρες στερούνται ικανοτήτων σε σχέση με τις γυναίκες στον τομέα της φροντίδας και της διαπαιδαγώγησης μικρών παιδιών, στη μη

⁷¹⁶ Βλ. ΕΛΣΤΑΤ. (2018). *Νηπιαγωγεία (Εναρξη-Λήξη)/2018-2019. Διδακτικό προσωπικό των Νηπιαγωγείων κατά φύλο, έτος γέννησης, Περιφέρεια και Νομό*. Ανακτήθηκε στις 12-02-2021 από <https://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SED11/2018>. Βλ. επίσης ΕΛΣΤΑΤ (2018). *Δημοτικά (Εναρξη-Λήξη)/2018-2019. Διδακτικό προσωπικό των Δημοτικών κατά φύλο, έτος γέννησης, Περιφέρεια και Νομό*. Ανακτήθηκε στις 12-02-2021 από <https://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SED12/->.

υποστήριξη και ενθάρρυνση από σημαντικούς άλλους όπως το οικογενειακό περιβάλλον και οι φίλοι, καθώς επίσης και σε παράγοντες που έχουν σχέση με την ηλικία, αφού μάλλον θεωρείται μη αποδεκτή η εικόνα ενός μεσήλικα άνδρα νηπιαγωγού σε σύγκριση με μια γυναίκα.⁷¹⁷.

Από το σύνολο των ανδρών της έρευνας, οι περισσότεροι σπουδάζουν στα Παιδαγωγικά Τμήματα Δημοτικής Εκπαίδευσης (87,84%) παρά στα Τμήματα Προσχολικής Αγωγής όπου το ποσοστό τους περιορίζεται στο κατά πολύ μικρότερο 10,81% (βλ. γράφημα 9.3).

Γράφημα 9.3.
Ποσοστά των φοιτητών ανά Σχολή Φοίτησης

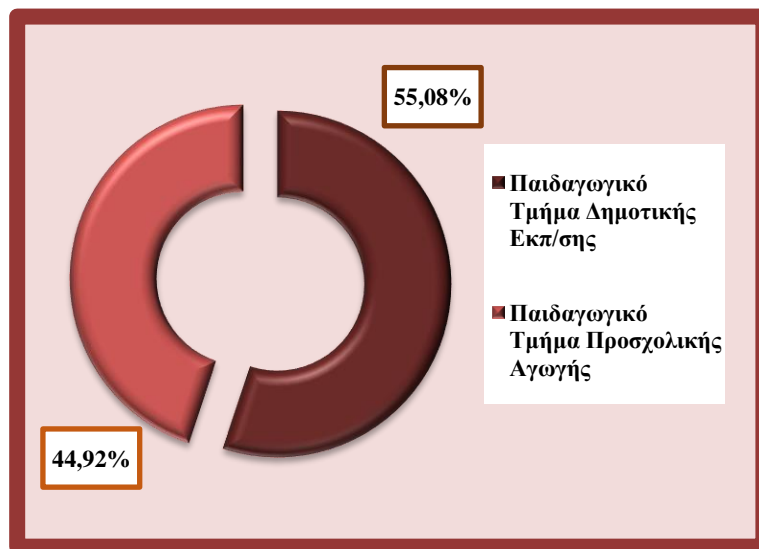

Στις φοιτήτριες του δείγματος απ' την άλλη, παρατηρείται μια σχεδόν ισάριθμη κατανομή μεταξύ των Παιδαγωγικών Τμημάτων. Το 55,08% δήλωσε ότι σπουδάζει στα Τμήματα δασκάλων και το 44,92% στα Τμήματα Προσχολικής Αγωγής (βλ. γράφημα 9.4).

⁷¹⁷ Σε έρευνα που πραγματοποιήθηκε από τις Σοφού και Στεργίου σε φοιτητές των Τμημάτων Προσχολικής Αγωγής και Εκπαίδευσης προέκυψε ότι για τους περισσότερους η επιλογή τους να σπουδάσουν νηπιαγωγοί δεν ήταν συνειδητή ούτε και περιλαμβανόταν στις προτεραιότητές τους. Η πλειοψηφία μάλιστα δήλωσε πως η διαφορετικότητα που βιώνουν ως μειοψηφία σε έναν χώρο που γυναικοκρατείται τους δημιουργεί αρνητικά συναισθήματα, που είναι πιο έντονα κατά την έναρξη των σπουδών. Παράλληλα, παρατηρήθηκε στο λόγο των περισσότερων ότι προέβαλαν το ρόλο τους ως εκπαιδευτικοί για να τον διαχωρίσουν απ' την κυρίαρχη κοινωνική αντίληψη που ταυτίζει τον επαγγελματικό αυτό χώρο με τη φύλαξη και τη φροντίδα μικρών παιδιών, άρα κατ' επέκταση και με το γυναικείο φύλο. Οι φοιτητές μάλιστα έδειξαν να μην έχουν αποδομήσει τα παραδοσιακά έμφυλα στερεότυπα, αναπαράγοντας τις κυρίαρχες έμφυλες κατασκευές. Παράλληλα, εξέφρασαν και αμφιβολίες για την έμφυλη ταυτότητα όσων επιλέγουν να φοιτήσουν στα Τμήματα Προσχολικής Αγωγής. Αναφορικά με το μέλλον τους στο εν λόγω επάγγελμα, αυτό μάλλον αντιμετωπίζεται με σκεπτικισμό, καθώς θεωρούν ως επικρατέστερο το σενάριο να μην ακολουθήσουν τελικά αυτή την επαγγελματική πορεία εξαιτίας των περιορισμένων θέσεων εργασίας και του χαμηλού κύρους σε σύγκριση π.χ. με ό,τι ισχύει για τους δασκάλους. Βλ. Σοφού, Ε., Στεργίου, Α. (2019). Άντρες και μελλοντικοί νηπιαγωγοί: Διερεύνηση των αντιλήψεών τους για τον ρόλο τους. *Διάλογοι! Θεωρία και Πράξη στις Επιστήμες της Αγωγής και Εκπαίδευσης*, 5, σ. 5 - 35. Ανακτήθηκε στις 10-02-2021 από <http://dx.doi.org/10.12681/dial.20804>.

Φαίνεται συνεπώς πως το διδασκαλικό επάγγελμα αλλά και εκείνο της νηπιαγωγού κατέχουν αμφότερα σημαντική θέση στις προτιμήσεις των νέων γυναικών, οι οποίες σύμφωνα με ερευνητικά δεδομένα έχουν τις ίδιες πιθανότητες εισαγωγής στα Τμήματα Δημοτικής Εκπαίδευσης και σε εκείνα της Προσχολικής Αγωγής, σε αντίθεση με τους άνδρες που εμφανίζουν τέσσερις φορές περισσότερες πιθανότητες εισαγωγής στα πρώτα απ' ό,τι στα δεύτερα⁷¹⁸.

Γράφημα 9.4.
Ποσοστά φοιτητριών ανά Σχολή Φοίτησης

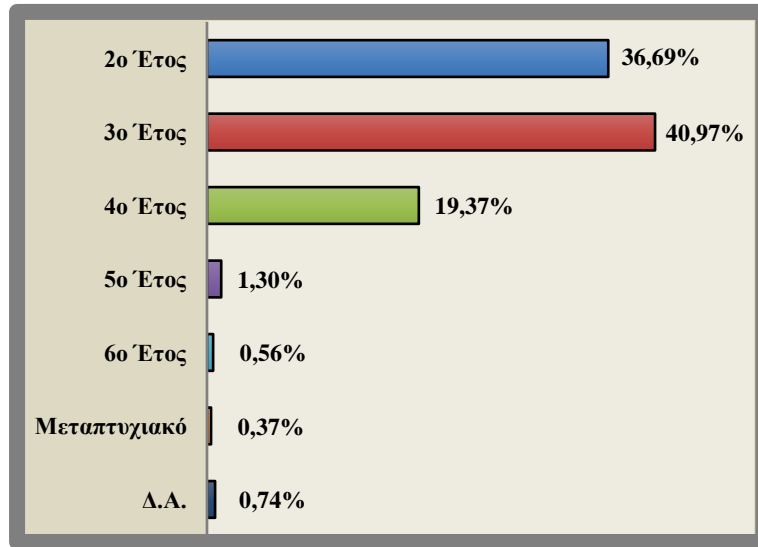

Βάσει των ερευνητικών δεδομένων, οι συμμετέχοντες/-ουσες βρίσκονται κατά φθίνουσα ποσοστιαία σειρά στο 3ο (40,97%), το 2ο (36,69%) και το 4ο (19,37%) έτος σπουδών. Πολύ μικρότερα ποσοστά εμφανίζουν οι σπουδαστές/-στριες παλαιότερων ετών, καθώς και εκείνοι/-ες που φοιτούν σε κάποιο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα (βλ. γράφημα 10). Από το δείγμα της έρευνας απουσιάζουν οι φοιτητές του 1ου έτους, καθώς εξ αρχής θεωρήθηκε σκόπιμο να μη συμμετέχει η συγκεκριμένη ομάδα στη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου, με το σκεπτικό ότι δεν θα έχει παρακολουθήσει κάποιον επαρκή αριθμό μαθημάτων Ιστορίας στο πανεπιστήμιο.

⁷¹⁸ Θάνος, Θ. (2012), *ό.π.*

Γράφημα 10

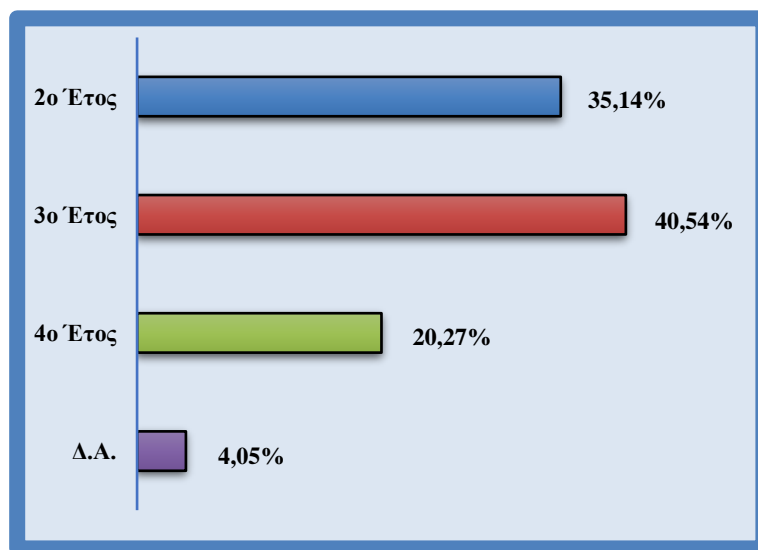
Έτος σπουδών των φοιτητών/-τριών των Παιδαγωγικών Τμημάτων

Διασταυρώνοντας τη μεταβλητή του φύλου με το έτος σπουδών προκύπτει ότι η πλειοψηφία αμφοτέρων συγκεντρώνεται στο 3ο έτος σπουδών. Ειδικότερα, στους άνδρες αντιστοιχεί ένα ποσοστό της τάξεως του 40,54% (βλ. γράφημα 10.1) και στις γυναίκες 41,04% (βλ. γράφημα 10.2). Ακολουθούν σε ποσοστά όσοι και όσες φοιτούν στο 2ο και το 4ο έτος, ενώ για την περίπτωση των φοιτητριών ακολουθούν με μικρότερα ποσοστά οι υπόλοιπες κατηγορίες.

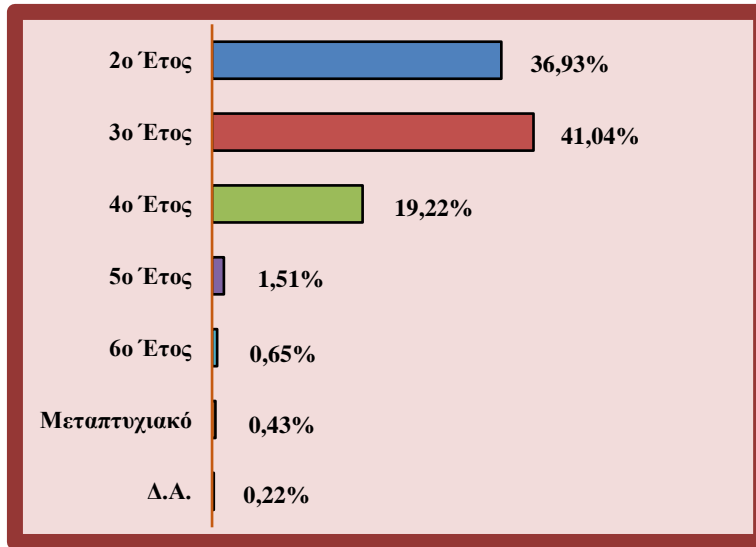
Γράφημα 10.1.

Έτος σπουδών των φοιτητών των Παιδαγωγικών Τμημάτων

Γράφημα 10.2.

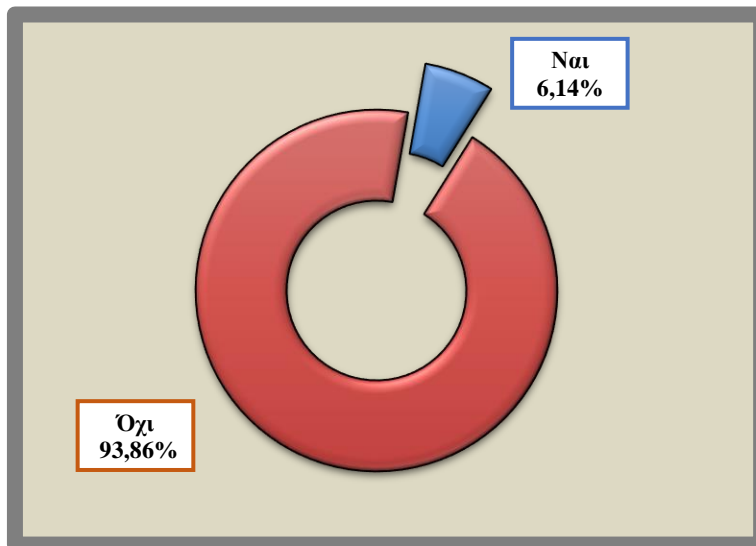
Έτος σπουδών των φοιτητριών των Παιδαγωγικών Τμημάτων

Σύμφωνα με τις απαντήσεις των φοιτητών/-τριών, μόνο ένα μικρό ποσοστό (6,14%) εξ αυτών δηλώνει ήδη κάτοχος κάποιου άλλου τίτλου σπουδών (βλ. γράφημα 11).

Γράφημα 11

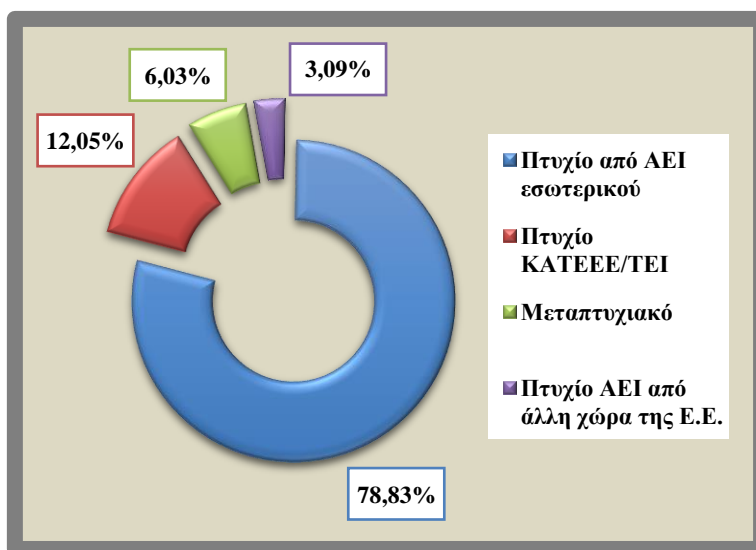
Κτήση άλλου τίτλου σπουδών των φοιτητών/-τριών

Πιο συγκεκριμένα, το 4,84% διαθέτει πτυχίο από πανεπιστημιακό ίδρυμα του εσωτερικού, το 0,74% από ΚΑΤΕΕ/ΑΤΕΙ και το 0,19% από ΑΕΙ χώρας εντός Ευρωπαϊκής Ένωσης. Επίσης, το 0,37% έχει πραγματοποιήσει σπουδές μεταπτυχιακού επιπέδου (βλ. γράφημα 11.1).

Γράφημα 11.1.
Κτήση άλλου τίτλου σπουδών των φοιτητών/-τριών

Διερευνώντας συνολικά την ιδεολογική και πολιτική ταυτότητα των φοιτητών/-τριών (βλ. γράφημα 12), διαπιστώνεται πως η πλειοψηφία του δείγματος δηλώνει ότι δεν ανήκει σε κανέναν πολιτικό χώρο, με ποσοστό 54,56%. Η απάντηση αυτή καταδεικνύει είτε την υιοθέτηση μιας απολιτικής στάσης από μέρος των φοιτητών/-τριών λόγω και της απαξίωσης του πολιτικού συστήματος από μεγάλο μέρος των πολιτών τα τελευταία έτη, είτε την ένδειά τους απέναντι στην προοπτική της αποκάλυψης των πολιτικών/ιδεολογικών τους πεποιθήσεων είτε ακόμα και την άρνησή τους να ταυτιστούν ιδεολογικά με χώρους που δεν απηχούν επακριβώς την πολιτική τους κοσμοθεωρία. Το δεύτερο μεγαλύτερο ποσοστό καταγράφει ο χώρος της Κεντροαριστεράς (10,61%), ενώ ακολουθούν με λίγο μικρότερα ποσοστά κατά σειρά, η Αριστερά (9,50%), η Δεξιά (6,52%), η Κεντροδεξιά (6,33%), η Ευρύτερη Αριστερά (5,77%) και η Εξωκοινοβουλευτική Αριστερά (1,49%). Σε κάποιον άλλο πολιτικό χώρο, χωρίς αυτός να διευκρινίζεται, ανήκει ένα 4,10% του δείγματος. Σε όσους αυτο-τοποθετούνται ιδεολογικά κάπου, αυτό που παρατηρείται γενικότερα είναι μια ποσοστιαία πολυδιάσπαση του αποκαλούμενου «Αριστερού χώρου», ο οποίος συγκεντρώνει αθροιστικά μαζί με την Κεντροαριστερά το 27,37%, ενώ αντιθέτως ο χώρος της Δεξιάς και Κεντροδεξιάς συγκεντρώνει το μισό περίπου ποσοστό (13,41%). Επιπλέον, αξίζει να αναφερθεί το αισθητά μικρό ποσοστό που καταγράφει η Άκρα Δεξιά (μόλις 0,56%) στις απαντήσεις των φοιτητών/-τριών, μολονότι τα ποσοστά του βασικού ιδεολογικού της εκφραστή (πολιτικό κόμμα της Χρυσής Αυγής) κατά τις Βουλευτικές εκλογές ειδικά των ετών 2012-2015 υπήρξαν κατά πολύ

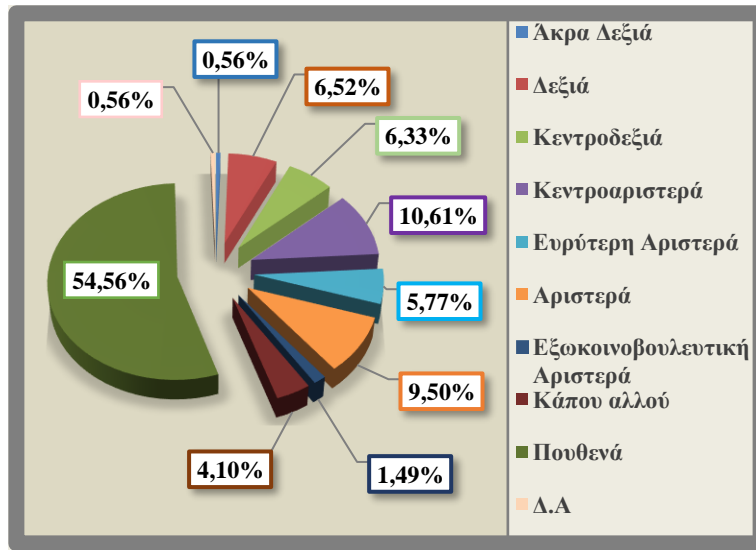
υψηλότερα⁷¹⁹. Αυτό εξηγείται είτε από την επιλογή μερίδας των ερωτώμενων να τοποθετήσουν σε άλλους πολιτικούς χώρους τον εαυτό τους παρά να αποκαλύψουν στην έρευνα ότι εμφορούνται από τυχόν ακραίες ιδεολογικές πεποιθήσεις είτε πράγματι στις ηλικίες αυτές στον πανεπιστημιακό χώρο η ακροδεξιά ιδεολογία δε βρίσκει υποστηρικτές. Τέλος, ένα εξαιρετικά μικρό μέρος των ερωτώμενων (0,56%) προτίμησε να μην απαντήσει καθόλου στο συγκεκριμένο ζήτημα που αφορούσε την ιδεολογική τοποθέτηση⁷²⁰.

---

⁷¹⁹ Στις Βουλευτικές εκλογές της 6ης Μαΐου 2012 το ακροδεξιό κόμμα της Χρυσής Αυγής έλαβε ποσοστό 6,97%, το οποίο την ανέδειξε ως την 5η ισχυρότερη πολιτική δύναμη της χώρας. Ανάλογα ποσοστά (6,92%) έλαβε και στην επαναληπτική εκλογική αναμέτρηση του Ιουνίου της ίδιας χρονιάς, καταλαμβάνοντας σε ψήφους την 5η θέση και πάλι. Στις δύο εκλογικές αναμετρήσεις που πραγματοποιήθηκαν το 2015 (25η Ιανουαρίου και 20^η Σεπτεμβρίου), η Χρυσή αυγή αναδείχθηκε 3^η σε ποσοστό στην επικράτεια, ενώ αντιθέτως στις πρόσφατες Βουλευτικές εκλογές της 7ης Ιουνίου 2019 κατέγραψε κατά πολύ μικρότερο ποσοστό, μένοντας εκτός του Κοινοβουλίου. Βλ. σχετικά <https://www.ypes.gr/ekloges/ethnikes-ekloges/apotelesmata-ethnikon-eklogon>.

⁷²⁰ Ανάλογα ευρήματα για την ιδεολογική αυτο-τοποθέτηση των φοιτητών/τριών εντοπίζονται σε έρευνα που διεξήχθη το 2017 σε 1011 σπουδαστές/τριες του Πανεπιστημίου Κρήτης, τόσο Σχολών του Ηρακλείου όσο και του Ρεθύμνου (συμπεριλαμβανομένου και του Παιδαγωγικού Τμήματος Προσχολικής Εκπαίδευσης). Μεταξύ άλλων, στο ερώτημα που αφορούσε την ιδεολογική τους τοποθέτηση, το 47% συνολικά δήλωσε ότι δεν κατατάσσει πουθενά τον εαυτό του πολιτικά, με το ποσοστό των φοιτητών/τριών του Ηρακλείου να είναι ελαφρώς υψηλότερο (48,1%) συγκριτικά με εκείνο όσων φοιτούσαν στο Ρέθυμνο (46,5%). Στο υπόλοιπο μέρος του δείγματος το 22% τοποθέτησε τον εαυτό του στην Αριστερά (με τους άνδρες και τις γυναίκες να σημειώνουν παρόμοια ποσοστά), το 15% αυτο-τοποθετήθηκε στο Κέντρο, το 8,3% στη Δεξιά, ενώ ένα ποσοστό της τάξεως του 8% ανέφερε ότι ιδεολογικά ανήκει κάπου αλλού. Βλ. Σαματάς, Μ., Δράκος, Π. (2018). «Διαδικτυακή έρευνα βιοτικού επιπέδου και ποιότητας ζωής των φοιτητών/τριών του Πανεπιστημίου Κρήτης στο Ηράκλειο και στο Ρέθυμνο». Στο: Σαματάς, Μ., Μυλωνάκης, Δ., Δαφέρμος, Μ., Καστελλάκης, Α. (επιμ.), *Η Κρήτη στον 21ο Αιώνα: Προβλήματα, προκλήσεις, προοπτικές*. Αθήνα: Πεδίο, σ. 510-535. Επίσης, σε πρόσφατη έρευνα του Ινστιτούτου “Νίκος Πουλαντζάς” με θέμα τις συνήθειες, τις αντιλήψεις και την πολιτική συμπεριφορά της νεολαίας στην Ελλάδα προέκυψε ότι το 21% τοποθετεί τον εαυτό του στον χώρο της Αριστεράς, το 20% σε αυτόν της Κεντροαριστεράς, το 15% στην Κεντροδεξιά, το 12% στη Δεξιά, το 9% στο Κέντρο, ενώ το μεγαλύτερο ποσοστό (22%) κατέγραψαν όσοι δεν βρίσκουν κάποιο ιδιαίτερο νόημα σε αυτή την ιδεολογική διάκριση. Τέλος, το 1% δεν έδωσε κάποια απάντηση. Η βασική επομένως διαπίστωση είναι αφενός πως η πλειοψηφία των νέων προτιμά να μην αυτο-τοποθετηθεί κάπου πολιτικά, θεωρώντας μη αποδεκτή την υφιστάμενη διάκριση των ιδεολογικών χώρων. Αφετέρου, σχεδόν οι 4 από τους 10 (41%) που τοποθετούνται πολιτικά ανήκουν στον Αριστερό και Κεντροαριστερό χώρο έναντι περισσότερων από 2 στους 10 (27%) οι οποίοι δηλώνουν ιδεολογικά προσανατολισμένοι στον Δεξιό και Κεντροδεξιό χώρο. Αυτό συνεπώς που καταδεικνύεται και συμφωνεί και με τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας είναι αφενός μια ροπή των νέων προς την Αριστερά και Κεντροαριστερά στο πολιτικό φάσμα σε σύγκριση με όσους επιλέγουν τον Δεξιό/Κεντροδεξιό χώρο και αφετέρου μια τάση της πλειοψηφίας των νέων να αποφεύγει να αυτο-τοποθετηθεί ιδεολογικά. Βλ. Ινστιτούτο “Νίκος Πουλαντζάς” (2020). *Νεολαία: Συνήθειες, αντιλήψεις και πολιτική συμπεριφορά*. Αθήνα: Ινστιτούτο “Νίκος Πουλαντζάς”, σ. 50-52. Ανακτήθηκε στις 25-02-2021 από <https://poulantzias.gr/yliko/erevna-neolea-synithies-antilipsis-politiki-syberifora/>.

Γράφημα 12
 Ιδεολογική/πολιτική τοποθέτηση των φοιτητών/-τριών

Εξετάζοντας τα δεδομένα του ερωτήματος της ιδεολογικής/πολιτικής τοποθέτησης με κριτήριο το φύλο, προκύπτει ότι η πλειοψηφία των φοιτητών (40,54%) δεν ανήκει κατά δήλωσή της πουθενά (βλ. γράφημα 12.1). Στις πολιτικές πεποιθήσεις του υπόλοιπου μέρους του δείγματος των ανδρών παρατηρούνται ορισμένες διαφοροποιήσεις. Ένα ποσοστό της τάξεως του 12,16% τοποθετεί τον εαυτό του στην Κεντροδεξιά, ενώ το 10,81% στην Κεντροαριστερά. Το ίδιο ακριβώς ποσοστό (10,81%) καταγράφεται τόσο για όσους ανήκουν ιδεολογικά στην Αριστερά όσο και για εκείνους που δηλώνουν ότι τοποθετούνται κάπου αλλού. Ακολουθούν ποσοστιαία με 6,76% όσοι φοιτητές είναι ιδεολογικά προσανατολισμένοι στα Δεξιά, καθώς και όσοι ανήκουν στην Ευρύτερη Αριστερά με 5,41%. Η Άκρα Δεξιά συγκεντρώνει στην περίπτωση των φοιτητών το 1,35%, ποσοστό εξαιρετικά μικρό αλλά σημειωτέον μεγαλύτερο συγκριτικά με εκείνο των φοιτητριών. Στις τάξεις των φοιτητών, πλην εκείνων που δεν εντάσσονται ιδεολογικά πουθενά, περιλαμβάνονται άτομα τόσο του αποκαλούμενου προοδευτικού χώρου όσο και του λεγόμενου συντηρητικού. Αθροιστικά ο πολιτικός χώρος της Αριστεράς/Κεντροαριστεράς συγκεντρώνει 27,03%, υπερέχοντας του αντίστοιχου αθροιστικού ποσοστού (18,92%) της Δεξιάς/Κεντροδεξιάς.

Για τις φοιτήτριες (βλ. γράφημα 12.1) προκύπτει ότι στην πλειονότητά τους (56,80%) δεν πρόσκεινται σε κάποιο συγκεκριμένο πολιτικό χώρο, εύρημα που ταυτίζεται με εκείνο των φοιτητών. Ένα ποσοστό της τάξεως του 10,58% δηλώνει ότι ανήκει στην Κεντροαριστερά, το 9,29% στην Αριστερά, το 6,48% στη Δεξιά, το 5,83% στην Ευρύτερη Αριστερά, το 5,40% στην Κεντροδεξιά και το 3,02% σε κάποιον άλλο πολιτικό χώρο. Τα μικρότερα ποσοστά συγκεντρώνουν οι επιλογές της Εξωκοινοβουλευτικής Αριστεράς (1,73%), του «Δεν απαντώ»

(0,44%) και της Άκρας Δεξιάς (0,43%). Και στην περίπτωση των γυναικών, η αθροιστική αποτύπωση των ποσοστών του Αριστερού ιδεολογικού χώρου (27,43%) καταδεικνύει μια ισχυρή επικράτησή του έναντι του συνολικού ποσοστού της Δεξιάς (11,88%).

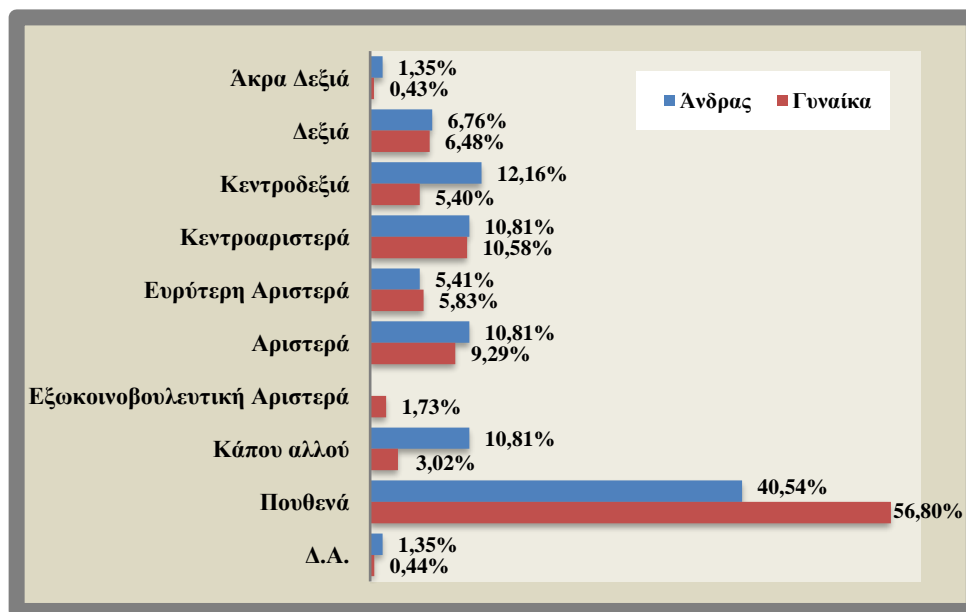
Γενικότερα, στις τάξεις του συνόλου των φοιτητών του δείγματος κυριαρχούν δύο τάσεις. Η μία ταυτίζεται με την πλειοψηφία των ερωτώμενων, η οποία δεν τοποθετείται ιδεολογικά πουθενά είτε εξαιτίας της πιθανής αποστασιοποίησής της από τα πολιτικά δρώμενα είτε λόγω της απόρριψης ενδεχομένως των παραδοσιακών και ως έναν βαθμό ανελαστικών διαχωριστικών ιδεολογικών γραμμών του άξονα Αριστεράς – Δεξιάς⁷²¹. Μέσα στο πλαίσιο της σύγχρονης παρατηρούμενης κατάρρευσης των διακριτών ιδεολογικών -και όχι μόνο- βεβαιοτήτων και της κυριαρχίας των οικονομικών όρων στην κοινωνική ζωή, οι διαχωρισμοί του ιδεολογικού φάσματος ίσως εκλαμβάνονται από τους φοιτητές και τις φοιτήτριες του δείγματος της έρευνας ως αναχρονιστικοί ή ακόμα και ως μη ικανοί να αποτυπώσουν ή να εκφράσουν τις πολιτικές τους θέσεις που ούτως ή άλλως μοιάζουν να διέπονται από μεγαλύτερη χαλαρότητα και μικρότερη διάθεση ταύτισης ή προσήλωσης με συγκεκριμένα κομματικά ή ιδεολογικά στεγανά. Η άλλη τάση αφορά τους πιο πολιτικοποιημένους ή αλλιώς τους πιο κατασταλαγμένους ως προς τον προσδιορισμό της ιδεολογικής τους ταυτότητας πάνω στον άξονα Αριστεράς – Δεξιάς. Περισσότεροι των 4 στους 10 αυτο-τοποθετούνται ρητά, εμφανίζοντας μια ξεκάθαρη πρόθεση συσχέτισης με συγκεκριμένους ιδεολογικοπολιτικούς χώρους. Η πλειονότητά τους, βάσει των ποσοστών, διακατέχεται πρωτίστως από κεντροαριστερές και αριστερές πολιτικές πεποιθήσεις, ενώ λιγότεροι είναι όσοι και όσες ανήκουν στην Κεντροδεξιά και Δεξιά πτέρυγα. Επομένως, η πολιτική φυσιογνωμία του δείγματος δεν ορίζεται μονοσήμαντα. Παρόλο που υπάρχουν ενδείξεις ενός περισσότερο αριστερόστροφου ιδεολογικού προσανατολισμού σε ένα σημαντικό μέρος των ερωτώμενων, εντούτοις η χαμηλή κομματική ταύτιση αλλά και η διάθεση μη ένταξης ή πρόσδεσης σε

---

⁷²¹ Ο ιδεολογικός αυτοπροσδιορισμός και η διάκριση που συντελείται στις πολιτικές πεποιθήσεις με κριτήριο τον άξονα του φάσματος Αριστεράς-Δεξιάς έχει αποτελέσει κατά καιρούς αντικείμενο ενστάσεων και αμφιλεγόμενων προσεγγίσεων. Ο βαθμός αξιοπιστίας και η ασάφεια του συγκεκριμένου άξονα ως δείκτη της πολιτικής στάσης ενός ατόμου, εγείρει συχνά επιφυλάξεις αφού η νοηματοδότηση της Αριστεράς και της Δεξιάς δεν υπήρξε ούτε απόλυτα σταθερή αλλά ούτε και αμετάβλητη μέσα στο χρόνο. Μέσα στο σημερινό θολό ιδεολογικό τοπίο, αν και η διάκριση με βάση τον άξονα Αριστεράς-Δεξιάς παραμένει η βασική πολιτική διαιρετική τομή, ωστόσο έχει χάσει μέρος αυτής της διαιρετικής και ερμηνευτικής της ικανότητας, ειδικά στους νέους, προσδιορίζοντας σε μικρότερο βαθμό και με μεγαλύτερη σχετικότητα σε σχέση με το παρελθόν τις πολιτικές προτιμήσεις και τις αξίες των ατόμων μιας κοινωνίας. Παρόλα αυτά, η ιδεολογική αυτή κλίμακα εξακολουθεί να συνιστά ένα χρήσιμο εργαλείο για την ενδεικτική και απτή κατάταξη των ιδεολογικών αναπαραστάσεων των κοινωνικών υποκειμένων, όπως επίσης και για την ερμηνεία του πολιτικού και κομματικού ανταγωνισμού. Βλ. Πασιτιάδης, Γ. (2009). «Ιδεολογική αυτο-τοποθέτηση Αριστερά-Δεξιά: Διερευνώντας με ποσοτικές μεθόδους το νέο κοινωνικό τοπίο». *Θέσεις*, 109, (Οκτώβριος-Δεκέμβριος 2009). Ανακτήθηκε στις 27-02-2021 από http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=1089&Itemid=29. Βλ. επίσης Παντελίδου-Μαλούτα, Π., Ζηργάνου-Καζολέα, Λ. (2020). «Νεολαία, αριστερή ψήφος και ριζοσπαστισμός τη δεύτερη δεκαετία του 2000». *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 46, σ. 148-182.

συγκεκριμένο ιδεολογικό χώρο από μέρους της πλειονότητας είναι εμφανής. Αυτή η στάση απεμπλοκής των νέων από σαφείς οριοθετημένες πολιτικές γραμμές σηματοδοτεί συγχρόνως και την υιοθέτηση από την πλευρά τους μιας διαφορετικής πολιτικής κουλτούρας, απόρροια ίσως και της δυσκολίας να εντοπιστούν πλέον, σε σύγκριση με το παρελθόν, ιδεολογικές και προγραμματικές διαφοροποιήσεις μεταξύ των κομμάτων.

Γράφημα 12.1.
Ιδεολογική/πολιτική τοποθέτηση ανά φύλο

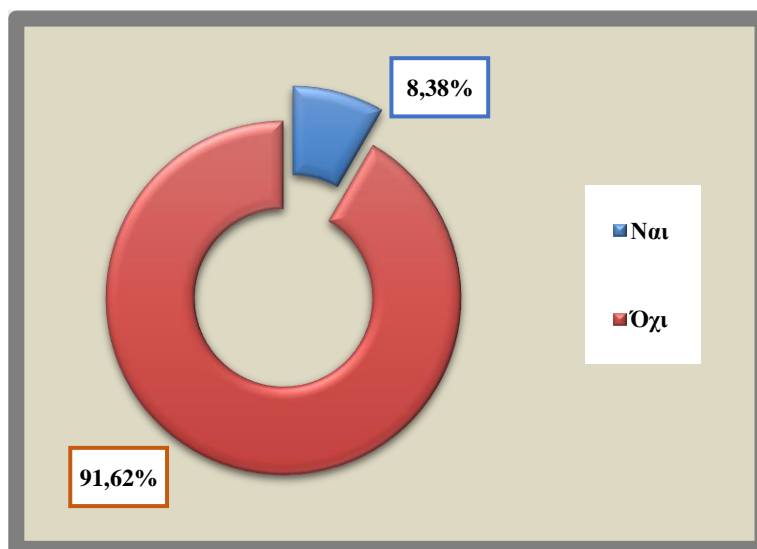

Εξετάζοντας μέσω σχετικού ερωτήματος τη συμμετοχή ή μη των φοιτητών και των φοιτητριών (βλ. γράφημα 13) σε σπουδαστικές παρατάξεις, η συντριπτική πλειοψηφία του δείγματος (91,62%) δηλώνει ότι δεν αποτελεί εγγεγραμμένο μέλος. Μόλις το 8,38% των ερωτώμενων εμπλέκεται πιο ενεργά και άμεσα στην πολιτική ζωή του πανεπιστημίου, όντας μέλος κάποιας φοιτητικής πολιτικής συλλογικότητας. Το γεγονός όμως ότι η συντριπτική πλειοψηφία δεν δραστηριοποιείται ενεργά σε κάποια σπουδαστική παράταξη δεν σημαίνει κατ' ανάγκη ότι αδιαφορεί για την πολιτική ή την απορρίπτει συνολικά. Επομένως, η παρατηρούμενη έλλειψη απήχησης των σπουδαστικών παρατάξεων ή ο σκεπτικισμός των φοιτητών/-τριών του δείγματος γύρω από την αξία της πολιτικής συμμετοχής διαμέσου αυτών, σχετίζεται προφανώς και με τη γενικότερη απαξίωση των κομματικών φορέων στην Ελλάδα από μέρους της νεολαίας, ειδικά μετά το ξέσπασμα της οικονομικής κρίσης. Συνδέεται όμως και με τη δυσαρέσκεια των φοιτητών/-τριών για τον υφιστάμενο χαρακτήρα και την

αμφιλεγόμενη πολιτική δράση των παρατάξεων στα πανεπιστήμια⁷²². Ως εκ τούτου, αυτή η εκπεφρασμένη στην έρευνα απορριπτική στάση της πλειονότητας έναντι των φοιτητικών συλλογικοτήτων συνιστά κατά κάποιο τρόπο και μια μορφή πολιτικής διαμαρτυρίας, η οποία σημειωτέον αποτυπώνεται και στα αυξημένα ποσοστά αποχής στις φοιτητικές εκλογές τα τελευταία έτη⁷²³. Πέραν αυτών όμως δεν πρέπει να αποκλειστεί και το ενδεχόμενο ορισμένοι/-ες να επιλέγουν συνειδητά τη μη ένταξη σε κάποια πολιτική συλλογικότητα εξαιτίας του προβληματισμού που δημιουργεί η επικρατούσα αντίληψη στην ακαδημαϊκή κοινότητα βάσει της οποίας η ενεργή ανάμειξη στον φοιτητικό συνδικαλισμό επισύρει συγχρόνως και τον πολιτικό «στιγματισμό» των εμπλεκομένων.

Γράφημα 13

Συμμετοχή των φοιτητών/-τριών ως μέλη σε σπουδαστικές παρατάξεις

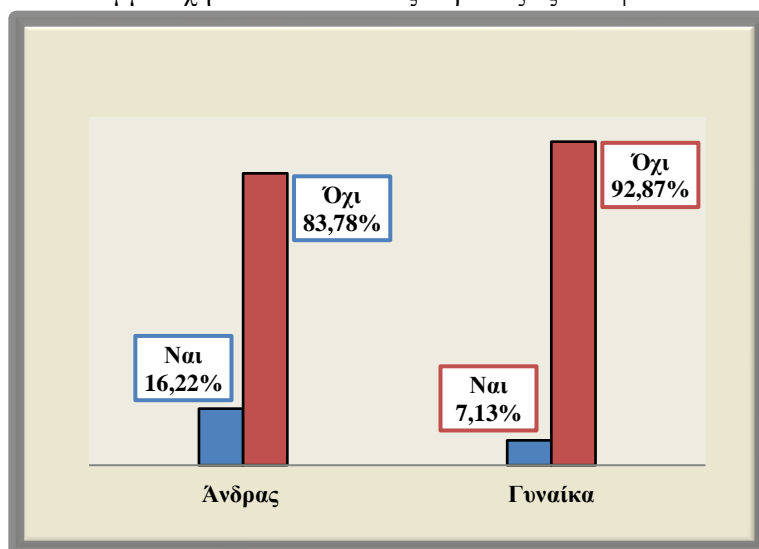
⁷²² Για τις παθογένειες του φοιτητικού συνδικαλισμού καθώς επίσης και για μια κριτική στη δράση των φοιτητικών παρατάξεων στα πανεπιστήμια βλ. σχετικά στο Παππάς, Δ. (2005). «Πανεπιστήμιο, πολιτική και φοιτητικές παρατάξεις: Μεγάλα παιχνίδια για μικρά παιδιά;». Στο: *Πρακτικά 3^{ου} διεθνούς συνεδρίου ιστορίας εκπαίδευσης*. Ανακτήθηκε στις 27-02-2021 από <http://www.eriande.elemedu.upatras.gr/eriande/synedria/synedrio3/praktika%201/pappas.htm>. Βλ. επίσης Λακασάς, Α. (2019). «Φοιτητικές νεολαίες χωρίς όραμα». *Η Καθημερινή*, 29/10/2019/ Διαθέσιμο στο <https://www.kathimerini.gr/politics/1049055/foititikes-neolaies-choris-orama/>.

⁷²³ Τα τελευταία χρόνια γίνεται όλο και πιο εμφανής η κρίση στο φοιτητικό συνδικαλιστικό κίνημα και η δυσπιστία των φοιτητών απέναντι στο ρόλο των κομματικών παρατάξεων στο πανεπιστήμιο, γεγονός που έχει οδηγήσει σε χαμηλά ποσοστά συμμετοχής στις εκλογικές διαδικασίες για την ανάδειξη αντιπροσώπων. Ενδεικτικά να αναφερθεί ότι το 2017 η συμμετοχή στις φοιτητικές εκλογές υπήρξε μικρότερη του 50%, το 2018 η αποχή έφτασε σε Σχολές έως το 80%, ενώ το 2019 αν και καταγράφηκε μια μικρή αύξηση του ποσοστού των φοιτητών πανελλαδικά που προσήλθε στις κάλπες, αυτό δεν ξεπέρασε το 50%. Βλ. «Φοιτητικές εκλογές: Πρώτη δύναμη η ΔΑΠ-ΝΔΦΚ - "Νικήτρια" η αποχή» (25 Μαΐου, 2017). *Enikos.gr*. Διαθέσιμο στο <https://www.enikos.gr/society/517302/foititikes-ekloges-proti-dynami-i-dap-ndfk-nikitria-i-apoxi>. «Μικρή συμμετοχή στις φοιτητικές εκλογές» (16 Μαΐου, 2018). *Lifo*. Διαθέσιμο στο <https://www.lifo.gr/now/greece/mikri-symmetohi-stis-foititikes-ekloges>. Τρίγκα, Ν. (2019). «Φοιτητικές εκλογές. Μεγάλος νικητής η αποχή». *Έθνος*, 10/04/2019. Διαθέσιμο στο https://www.ethnos.gr/ellada/31991_foititikes-ekloges-megalos-nikitis-iapohi.

Ως προς το φύλο, οι φοιτητές (βλ. γράφημα 13.1) εμφανίζονται να έχουν μεγαλύτερη ενασχόληση με τις σπουδαστικές παρατάξεις, αφού καταγράφουν υψηλότερο ποσοστό (16,22%) έναντι των φοιτητριών (βλ. γράφημα 13.1) στις οποίες το αντίστοιχο ποσοστό είναι σχεδόν το μισό (7,13%)⁷²⁴.

Γράφημα 13.1.
Συμμετοχή σε σπουδαστικές παρατάξεις ανά φύλο

Γενικότερα, στους σπουδαστές και στις σπουδάστριες των Παιδαγωγικών Τμημάτων της παρούσας έρευνας διαφαίνεται μια ισχυρή τάση περιφρόνησης των πολιτικών φορέων και του ρόλου τους εντός του πανεπιστημίου. Η πολιτικοποίηση της φοιτητικής τους ζωής και η ανάγκη υποδήλωσης ενός ξεκάθਾਰου ιδεολογικού στίγματος μέσω της συμμετοχής τους σε φοιτητικές παρατάξεις δεν συγκαταλέγονται πιθανότατα στις προτεραιότητές τους ούτε αποτελεί γι' αυτούς σημαντικό κίνητρο για την ευρύτερη και πιο ενεργή δραστηριοποίησή τους

⁷²⁴ Γενικότερα το γυναικείο φύλο εμφανίζει μικρότερο βαθμό συμμετοχής σε πολιτικές συλλογικότητες, συγκριτικά με τους άνδρες. Αυτό αποτυπώνεται και στις έρευνες του "Ευρωβαρόμετρου" το 2011 και το 2014, σύμφωνα με τα αποτελέσματα των οποίων η συντριπτική πλειοψηφία των ατόμων ηλικίας 15-29 ετών καταγράφει χαμηλά ποσοστά ένταξης σε πολιτικά κόμματα και νεολαίες κομμάτων. Αυτά τα ποσοστά γίνονται ακόμη μικρότερα στην περίπτωση των γυναικών που έχουν 50% λιγότερες πιθανότητες δραστηριοποίησης σε πολιτικές οργανώσεις έναντι των ανδρών. Στην ίδια έρευνα τα ποσοστά που αφορούν τη συμμετοχή των νέων της Ελλάδας σε πολιτικούς φορείς καταγράφουν φθίνουσα πορεία στο διάστημα 2011-2014. Ανάλογη τάση παρατηρείται στη νεολαία της Βουλγαρίας, της Εσθονίας, της Κύπρου, της Λιθουανίας και της Πολωνίας. Αντιθέτως, αυξητική πορεία σημειώνουν χώρες όπως η Τσεχία, η Ισπανία, το Λουξεμβούργο και η Ουγγαρία. Βλ. σχετικά European Commission (2016). *EU Youth Report 2015*. Luxembourg: Publications Office of the European Union, σ. 247. Ανακτήθηκε στις 10-03-2021 από https://ec.europa.eu/assets/eac/youth/library/reports/youth-report-2015_en.pdf. Σε νεότερη έρευνα του "Ευρωβαρόμετρου" τη διετία 2016-2017, διαπιστώθηκε ότι μόνο 1 στους 10 νέους/νέες ηλικίας 15-30 ετών εντάχθηκε τους τελευταίους 12 μήνες σε κάποια πολιτική οργάνωση. Στην περίπτωση της Ελλάδας το ποσοστό των νέων που δήλωσαν μέλη κάποιου κομματικού φορέα ανήλθε μόλις σε 5%. Βλ. σχετικά European Commission (2018). *Flash Eurobarometer 455: European Youth. Report* (September 2017). European Union. Ανακτήθηκε στις 10-03-2021 από <http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/ResultDoc/download/DocumentKy/82294>.

στο πεδίο λήψης συλλογικών αποφάσεων για διάφορα ζητήματα των σπουδών τους. Ανάλογα ευρήματα εντοπίζονται και σε άλλες έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί σε φοιτητές των ελληνικών πανεπιστημίων⁷²⁵.

Όσον αφορά τη συχνότητα εκκλησιασμού των φοιτητών/-τριών των Παιδαγωγικών Τμημάτων (βλ. γράφημα 14), από το σχετικό ερώτημα προκύπτει ότι οι περισσότεροι/-ες πηγαίνουν στην εκκλησία λιγότερο συχνά (60,89%). Αρκετά συχνά δηλώνει ότι πηγαίνει το 22,53% του δείγματος, καθόλου συχνά το 10,06%, πολύ συχνά το 6,15%, ενώ το 0,37% αποφεύγει να απαντήσει. Μια πρώτη παρατήρηση είναι πως η συμμετοχή σε λατρευτικές τελετές και σε άρρηκτα συνδεδεμένες με το ορθόδοξο δόγμα δημόσιες θρησκευτικές πρακτικές

---

⁷²⁵ Σε έρευνα των Κυρίδη, Τσακίριδη και Δρόσου η οποία υλοποιήθηκε με δείγμα 427 φοιτητές των τριών πανεπιστημιακών Τμημάτων της Φλώρινας (Παιδαγωγικά Τμήματα και Τμήμα Βαλκανικών Σπουδών) προέκυψε μεταξύ άλλων το ενδιαφέρον για συμμετοχή των φοιτητών στα συλλογικά όργανα λήψης αποφάσεων (φοιτητικές Γενικές Συνελεύσεις), αλλά όχι και στις διαδικασίες ανάδειξης αντιπροσώπων (μόλις 1 στους 2 δήλωσε πως ψηφίζει στις φοιτητικές εκλογές). Παράλληλα, ενώ οι περισσότεροι αναγνωρίζουν τη σημασία της ύπαρξης των φοιτητικών συλλόγων για την επίλυση των προβλημάτων τους, ωστόσο υιοθετούν μια αρνητική στάση απέναντι στον φοιτητικό συνδικαλισμό μη συμμετέχοντας στις σπουδαστικές παρατάξεις με το αιτιολογικό ότι δεν τους εκφράζουν. Ανάλογα είναι και τα αποτελέσματα άλλης έρευνας που διεξήχθη σε 384 φοιτητές της Σχολής Κοινωνικών Επιστημών του πανεπιστημίου Κρήτης. Η πλειοψηφία τοποθετεί τις πολιτικές της αντιλήψεις στον Αριστερό και Κεντρό χώρο και λιγότερο σε αυτόν της Δεξιάς. Οι 8 στους 10 δεν αποτελούν μέλος κάποιου πολιτικού κόμματος ή νεολαίας αυτού, το 18% μόλις δηλώνει ότι συμμετέχει ενεργά στις φοιτητικές παρατάξεις και τις διαδικασίες των φοιτητικών συλλόγων, ενώ 6 στους 10 διαφωνεί με την ύπαρξη και τη δράση των κομματικών παρατάξεων στο πανεπιστήμιο. Σε άλλη έρευνα του Ινστιτούτου Στατιστικής Τεκμηρίωσης, Ανάλυσης & Έρευνας με δείγμα 957 φοιτητές του Οικονομικού Πανεπιστημίου Αθηνών, διαπιστώθηκε ότι οι τελευταίοι δε θεωρούν ότι οι σπουδαστικές παρατάξεις έχουν επαρκή συνεισφορά στα φοιτητικά τεκταινόμενα, αμφισβητώντας την πολιτική τους ικανότητα. Οι φοιτητές επιπλέον εμφανίζονται διστακτικοί όσον αφορά την συμμετοχή τους στα κοινά. Ανάλογα είναι και τα αποτελέσματα της έρευνας του Τμήματος Επικοινωνίας Μέσων και Πολιτισμού του Παντείου Πανεπιστημίου, στην οποία συμμετείχαν φοιτητές από διάφορα πανεπιστήμια. Το 86% των ερωτώμενων δηλώνει πως δεν έχει ενταχθεί σε κάποια φοιτητική παράταξη, έναντι μόλις ενός 14% που συμμετέχει σ' αυτές. Μεταξύ άλλων οι περισσότεροι συμμετέχοντες θεωρούν πως οι φοιτητικές οργανώσεις με κομματικό χαρακτήρα συμβάλλουν λίγο έως καθόλου στην αναβάθμιση της ποιότητας φοίτησης του πανεπιστημίου, ενώ 6 στους 10 έχει αρνητική γνώμη για την παρουσία των φοιτητικών παρατάξεων στο πανεπιστήμιο, χωρίς τον κομματικό χαρακτήρα των οποίων πιστεύουν ότι θα είχαν πολλούς λόγους να οργανωθούν σ' αυτές. Για την έρευνα στους φοιτητές των πανεπιστημιακών Τμημάτων της Φλώρινας Βλ. Κυρίδη, Α., Τσακίριδου, Ε., Δρόσος, Ε. (2004). «Οι στάσεις των φοιτητών της Παιδαγωγικής Σχολής Φλώρινας και του Τμήματος Βαλκανικών Σπουδών για το φοιτητικό συνδικαλιστικό κίνημα». *Πρακτικά συνεδρίου "Φλώρινα 1912 – 2002: Ιστορία και πολιτισμός*, σ. 641 - 644. Ανακτήθηκε στις 15-02-2021 από https://www.researchgate.net/publication/274656848_Oi_staseis_ton_phoiteton_tes_Paidagogikes_Scholes_Phlorinas_kai_tou_Tmματος_Balkanikon_Spoudon_gia_to_phoitetiko_syndikalistiko_kinema. Για την έρευνα στους φοιτητές της Σχολής Κοινωνικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Κρήτης βλ. Σαματάς, Μ., Δράκος, Π. (2011). «Πολιτικές απόψεις και πολιτική συμμετοχή νέων φοιτητών της Σχολής Κοινωνικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Κρήτης: Ηλεκτρονική έρευνα 2009-2010». Στο: Σκλιάς, Π. (Επιμ.), *Ανάπτυξη, ηγεσία, κοινωνία*. Αθήνα: Σιδέρης, σ. 535 - 552. Ανακτήθηκε στις 15-02-2021 από https://www.researchgate.net/publication/319069215_POLITIKES_APOPSEIS_KAI_POLITIKE_SYMMETO_CHE_NEON_PHOITETON_ELEKTRONIKE_EREUNA_2009-2010. Για την έρευνα στους φοιτητές του Οικονομικού Πανεπιστημίου Αθηνών βλ. Ινστιτούτο Στατιστικής Τεκμηρίωσης Ανάλυσης & Έρευνας (Απρίλιος 2002). *Έρευνα Εκλογικής Συμπεριφοράς των Φοιτητών του Οικονομικού Πανεπιστημίου Αθηνών: Φοιτητικές Εκλογές Μαρτίου 2001*. Διαθέσιμο στο <https://www.stat-institute.eu/studies>. Για την έρευνα του Τμήματος Επικοινωνίας Μέσων και Πολιτισμού του Παντείου Πανεπιστημίου βλ. «Δημοσκόπηση για την κομματική αφισκόλληση στα πανεπιστήμια και την πολιτικοποίηση των φοιτητών/τριών», *Πόλις Άπολις*, 19/04/2018. Διαθέσιμο στο [https://www.polisapolis.gr/el/i-kommatiki-afisokollisi-sta-panepistimia/item/27-dimoskopisi-gia-tin-kommatiki-afisokollisi-sta-panepistinia-kai-tin-politikopoiisi-ton-foititon-trion](https://www.polisapolis.gr/el/i-kommatiki-afisokollisi-sta-panepistimia/item/27-dimoskopisi-gia-tin-kommatiki-afisokollisi-sta-panepistimia-kai-tin-politikopoiisi-ton-foititon-trion).

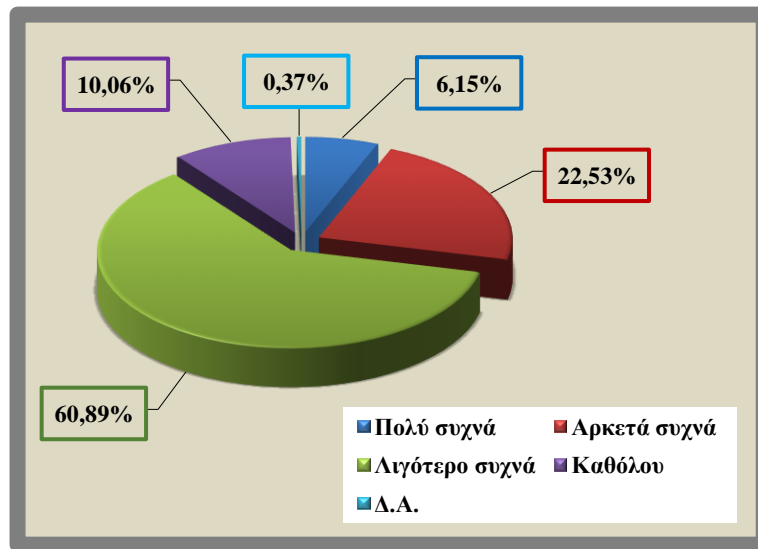
όπως ο εκκλησιασμός, δεν φαίνεται να έχει για την πλειοψηφία βαρύνουσα σημασία ούτε και μοιάζει να αποτελεί δείκτη του βαθμού της θρησκευτικής πίστης. Η συγκεκριμένη θρησκευτική συμπεριφορά ερμηνεύεται περισσότερο ως μια τάση του δείγματος αλλά και των Ελλήνων γενικότερα να αποσυνδέουν πλέον τη συχνότητα εκκλησιασμού από το ομολογιακό περιεχόμενο της πίστης, καθώς σε κάθε περίπτωση οι μη συχνά εκκλησιαζόμενοι ή η μη εκκλησιαζόμενοι, που στην έρευνα καταγράφουν ποσοστό 10,06%, δε σημαίνει κατ' ανάγκη ότι ταυτίζονται και με τους μη θρησκευόμενους⁷²⁶. Ίσως αυτή η αποστασιοποίηση και η μη συχνή προσέλευση στους χώρους λατρείας των περισσοτέρων να σχετίζεται και με τη σύγχρονη αντίληψη των νέων για τον θεσμό της εκκλησίας και τον κλήρο γενικότερα. Ωστόσο, δεν μπορεί να θεωρηθεί αμελητέο και το αθροιστικό ποσοστό όσων δηλώνουν ότι πηγαίνουν πολύ έως αρκετά συχνά στην εκκλησία (28,68%). Σε παγκόσμια έρευνα που διενεργήθηκε το 2019 από τον αμερικανικό φορέα Pew Research Center σε 34 χώρες με τη συμμετοχή 38.426 πολιτών, διαπιστώθηκε ότι η Ελλάδα κατέχει πανευρωπαϊκά την πρώτη θέση σε ζητήματα που αφορούν τόσο την πίστη στον Θεό όσο και τη σημασία της θρησκείας στην ανθρώπινη ζωή. Στην ίδια έρευνα επίσης οι πολίτες της Ελλάδας καταλαμβάνουν παγκοσμίως τη δεύτερη θέση μεταξύ εκείνων των δυτικών ανεπτυγμένων κρατών, θεωρώντας μεγάλη τη σημαντικότητα του ρόλου του Θεού αλλά και της προσευχής στη ζωή τους⁷²⁷.

---

⁷²⁶ Σταθοπούλου, Θ. (2011). «Θρησκευτικές πεποιθήσεις και πρακτικές στον Ευρωπαϊκό χώρο». Στο: Παπλιάκου, Β., Σταθοπούλου, Θ., Στρατουδάκη, Χ. (επιμ.), *Θεσμοί αξίες συμπεριφορές: Μελέτη των ευρημάτων της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας (2008-2009) ESS*. Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, σ. 134 - 135. Ανακτήθηκε στις 25-02-2021 από <https://bit.ly/35LnKPI>.

⁷²⁷ Στην έρευνα του Pew Research Center το 80% των Ελλήνων απάντησε ότι η θρησκεία είναι αρκετά έως πολύ σημαντική στη ζωή του ανθρώπου, ενώ μόλις ένα 20% εξέφρασε την άποψη ότι δεν είναι καθόλου σημαντική. Μεταξύ εκείνων που δήλωσαν ότι πιστεύουν στο Θεό, οι Έλληνες συγκέντρωσαν το έκτο υψηλότερο ποσοστό (92%). Το 53% (που στις ηλικίες άνω των 50 ανήλθε στο 65% και στους νεότερους 18-29 ετών στο 31%) υποστήριξε ότι η πίστη στον Θεό αποτελεί προϋπόθεση για να καταστεί κάποιος ηθικός, ποσοστό υψηλότερο έναντι των υπολοίπων άλλων χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης που συμμετείχαν στην έρευνα. Το αμέσως μικρότερο ποσοστό κατέγραψε στο θέμα αυτό η Βουλγαρία (50%) και το τρίτο μεγαλύτερο η Σλοβακία (45%). Εντελώς διαφορετική άποψη εξέφρασαν οι Γάλλοι (15%), οι Τσέχοι (14%) και οι Σουηδοί (9%) όπου τα ποσοστά ήταν αισθητά χαμηλότερα. Στην Αμερική το ποσοστό όσων είχαν αυτή την πεποίθηση ανήλθε στο 44%, ενώ στον Καναδά στο 26%. Τέλος, το 73% των Ελλήνων δήλωσε ότι η προσευχή κατέχει εξέχουσα θέση στη ζωή του, ενώ για τον Θεό την ίδια γνώμη είχε το 82%. Στα δύο αυτά ερωτήματα μόνο η Τουρκία κατέγραψε υψηλότερο ποσοστό, ενώ το τρίτο κατά σειρά αφορούσε την Αργεντινή (79%). Βλ. Pew Research Center (2020). *The Global God Divide*. Ανακτήθηκε στις 25-02-2021 από https://www.pewresearch.org/global/wp-content/uploads/sites/2/2020/07/PG_2020.07.20_Global-Religion_FINAL.pdf.

Γράφημα 14
Συχνότητα επισκέψεων των φοιτητών/-τριών στην εκκλησία

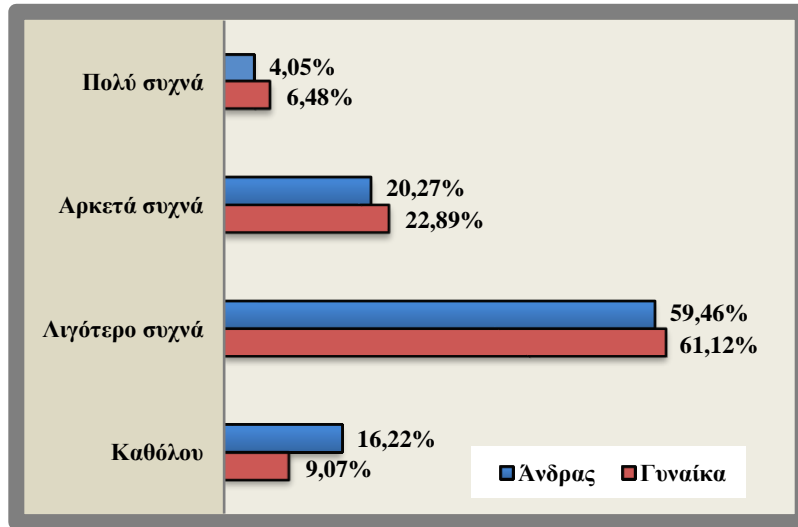

Ως προς το φύλο (βλ. γράφημα 14.1) δεν παρατηρούνται διαφοροποιήσεις στη συχνότητα εκκλησιασμού των φοιτητών και των φοιτητριών της έρευνας, αφού τόσο η πλειονότητα των μεν όσο και εκείνη των δε δηλώνει ότι πηγαίνει λιγότερο συχνά στην εκκλησία, με το ποσοστό των φοιτητριών (61,12%) να είναι ελαφρώς υψηλότερο από εκείνο των φοιτητών (59,46%). Και στην περίπτωση όσων ανέφεραν ότι επισκέπτονται αρκετά ή πολύ συχνά τους χώρους θρησκευτικής λατρείας παρατηρείται σχεδόν όμοια τοποθέτηση μεταξύ των δύο φύλων. Αθροιστικά το ποσοστό των γυναικών που πηγαίνουν αρκετά έως πολύ συχνά στην εκκλησία ανέρχεται σε 29,34% έναντι 24,32% των ανδρών. Επομένως, αμφότερα τα δύο φύλα καταγράφουν ένα σημαντικό ποσοστό στις τάξεις τους που φαίνεται να διέπεται από έναν υψηλότερο βαθμό θρησκευτικότητας σε σύγκριση με την τοποθέτηση των περισσότερων που δεν εκκλησιάζονται συστηματικά. Αξίζει ωστόσο να επισημανθεί το γεγονός ότι το ποσοστό των φοιτητών που δηλώνουν ότι δεν πηγαίνουν καθόλου συχνά στην εκκλησία (16,22%) είναι σχεδόν διπλάσιο από το αντίστοιχο των φοιτητριών (9,07%). Αυτό καταδεικνύει ίσως και μια γενικότερη τάση των ανδρών να αποστασιοποιούνται με μεγαλύτερη ευκολία από την τήρηση παραδοσιακών ελληνοχριστιανικών συνηθειών έναντι των γυναικών που δείχνουν να είναι περισσότερο συνδεδεμένες με τη θρησκεία αλλά και πιο τυπικές ίσως στην τήρηση των θρησκευτικών τους υποχρεώσεων⁷²⁸.

⁷²⁸ Στις χώρες με χριστιανικούς πληθυσμούς, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγεται και η Ελλάδα, καταγράφεται γενικότερα μια πιο ισχυρή σχέση των γυναικών με τη θρησκεία αλλά και μια μεγαλύτερη δέσμευση σε δημόσιες και ατομικές θρησκευτικές πρακτικές (συχνότητα συμμετοχής στον εκκλησιασμό, τέλεση ατομικής προσευχής, κλπ.) σε σύγκριση με τους άνδρες. Βλ. σχετικά την έρευνα Pew Research Center (2016). *The Gender Gap in*

Γράφημα 14.1.

Συχνότητα επισκέψεων των φοιτητών/-τριών στην εκκλησία ανά φύλο

Στο δεύτερο σκέλος της παραπάνω ερώτησης, ζητήθηκε από τους/τις συμμετέχοντες/ουσες να δηλώσουν τη συχνότητα εκκλησιασμού τους (βλ. γράφημα 15). Όπως διαπιστώνεται, οι περισσότεροι/-ες επισκέπτονται την εκκλησία σε μεγάλες γιορτές (53,82%), δηλαδή πιο αραιά και μάλλον για λόγους συνήθειας παρά για λόγους θρησκευτικής πίστης ή θρησκευτικής ευσυνειδησίας. Το 20,86% αναφέρει ότι πηγαίνει σε εκκλησιαστικούς χώρους μια φορά το μήνα, το 10,61% κάθε Κυριακή, το 9,31% δεν πηγαίνει καθόλου, το 2,98% επισκέπτεται την εκκλησία με αφορμή τις εθνικές επετείους και το 2,42% προσέρχεται στους χώρους λατρείας μερικές φορές την εβδομάδα. Αν εξαιρέσει κανείς εκείνους που δηλώνουν ρητά πως δεν εκκλησιάζονται, το αθροιστικό ποσοστό όσων πηγαίνουν στην εκκλησία συχνότερα (μερικές φορές την εβδομάδα ή κάθε Κυριακή ή και μια φορά τον μήνα), ανέρχεται σε 33,89%. Από αυτό γίνεται αντιληπτό πως περισσότεροι από τους/τις 3 στους/στις 10 διατηρούν σε γενικές γραμμές μια πιο τακτική επαφή με τα εκκλησιαστικά δρώμενα, η οποία συνιστά μάλλον ένδειξη υψηλού βαθμού θρησκευτικότητας⁷²⁹ και ισχυρής πρόσδεσης στο

Religion Around the World. Διαθέσιμο στο <https://www.pewforum.org/wp-content/uploads/sites/7/2016/03/Religion-and-Gender-Full-Report.pdf>.

⁷²⁹ Σειρά ερευνών που έλαβαν χώρα σε πανευρωπαϊκό επίπεδο την περίοδο 2015-2017 από το Pew Research Center με συμμετοχή 56.000 ενήλικων πολιτών από χώρες της Δυτικής, Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, κατέδειξαν μεταξύ άλλων ότι για τους μισούς και πλέον Έλληνες ερωτώμενους (55%) η θρησκεία είναι πολύ σημαντική στη ζωή τους, γεγονός που τους κατέταξε στην 1η θέση μεταξύ των υπόλοιπων Ευρωπαίων. Ανάλογη στάση κατέγραψαν οι Βόσνιοι, οι Αρμένιοι, οι Γεωργιανοί και οι Ρουμάνοι. Στο αντίποδα, αισθητά χαμηλότερα ποσοστά σημείωσαν χώρες όπως η Γαλλία, η Γερμανία, το Ηνωμένο Βασίλειο, καθώς και άλλες της Δυτικής κυρίως Ευρώπης όπου 1 στους 10 εξέφρασε ανάλογη άποψη. Το 38% των Ελλήνων δήλωσε ότι παραβρίσκεται σε εκκλησιαστικές τελετές τουλάχιστον σε μηνιαία βάση, ενώ σε σχετικό ερώτημα 3 στους 10 απάντησαν ότι προσεύχονται καθημερινά. Το ποσοστό των Ελλήνων που δήλωσαν ότι πιστεύουν στον Θεό ανήλθε στο 92%, ένα από τα υψηλότερα. Το ίδιο ποσοστό σημείωσαν οι Βόσνιοι και μεγαλύτερα ποσοστά οι Γεωργιανοί (99%), οι Αρμένιοι (95%) και οι Μολδαβοί (95%). Αντίθετα, σε χώρες όπως η Ολλανδία, το Βέλγιο και η Σουηδία

ελληνορθόδοξο «άρμα». Στους σποραδικά εκκλησιαζόμενους πρέπει να ενταχθούν και όσοι/-ες παραβρίσκονται σε θρησκευτικές τελετές με αφορμή τις εθνικές επετείους, μολονότι στην τελευταία αυτή περίπτωση η συμμετοχή του κοινού σε λατρευτικού τύπου συνάξεις συνδέεται πρωτίστως με την κοσμική εθνική ανάταση και υπερηφάνεια διαμέσου της μνημόνευσης συγκεκριμένων ιστορικών γεγονότων και προσώπων και δευτερευόντως με τη θρησκευτική ευλάβεια⁷³⁰. Τα ευρήματα της παρούσας μελέτης για τη συχνότητα εκκλησιασμού των φοιτητών και των φοιτητριών των Παιδαγωγικών Τμημάτων συμπίπτουν πλήρως με όσα προέκυψαν σε ανάλογο ερώτημα που τέθηκε κατά την έρευνα μεγάλης κλίμακας του Πανεπιστημίου Αθηνών και του Τμήματος Επικοινωνίας και Μέσων για τη νεολαία στην Ελλάδα, η οποία πραγματοποιήθηκε στα μέσα της δεκαετίας του 2000 για λογαριασμό της Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς (ΓΓΝΓ)⁷³¹. Ανάλογα αποτελέσματα έχουν προκύψει και σε μια σειρά άλλων ερευνών⁷³².

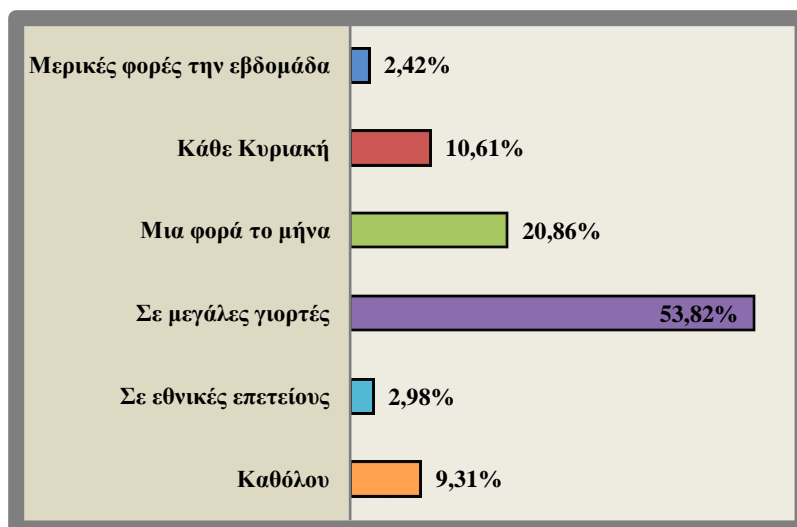
λιγότεροι από τους μισούς δήλωσαν κάτι αντίστοιχο. Βλ. Pew Research Center (2018). *Eastern and Western Europeans Differ on Importance of Religion, Views of Minorities, and Key Social Issues*. Ανακτήθηκε στις 20-02-2021 από <https://www.pewforum.org/wp-content/uploads/sites/7/2018/10/Eastern-Western-Europe-FOR-WEBSITE.pdf>.

⁷³⁰ Οι δημόσιες τελετουργίες των εθνικών επετείων στην Ελλάδα, βάσει της υφιστάμενης φυσιογνωμίας τους, περιλαμβάνουν ένα εκκλησιαστικό σκέλος και ένα αμιγώς εθνικό, συναρμολογώντας δύο βασικά στοιχεία: την ορθόδοξη χριστιανική παράδοση και την καλλιέργεια του πατριωτικού αισθήματος η οποία απορρέει από την ανάμνηση του σημαίνοντος ιστορικού γεγονότος. Κατά βάση συνιστούν χαρακτηριστικό παράδειγμα συνδήλωσης της παραδοσιακής άρρηκτης σχέσης μεταξύ της ελληνικής εθνικής ταυτότητας και της χριστιανικής πίστης.

⁷³¹ Η έρευνα για λογαριασμό της ΓΓΝΓ πραγματοποιήθηκε σε δείγμα 1600 νέων ατόμων (ηλικίας 15-29 ετών) από όλη την Ελλάδα προκειμένου να χαρτογραφηθούν οι στάσεις και οι αντιλήψεις τους για μια σειρά από ζητήματα που αφορούσαν μεταξύ άλλων την εμπιστοσύνη της νεολαίας στους θεσμούς, τον βαθμό κοινωνικής τους συμμετοχής, τη χρήση των νέων τεχνολογιών και των μέσων επικοινωνίας, τις θέσεις τους για το πολιτικό σύστημα, τις αναπαραστάσεις του εαυτού, τα χαρακτηριστικά της εθνικής και πολιτισμικής τους ταυτότητας, τη συμμετοχή της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση κ.α. Για τα ευρήματα σχετικά με το βαθμό θρησκευτικότητας των νέων και τη στάση τους απέναντι στις εκκλησιαστικές πρακτικές βλ. Δεμερτζής, Ν., Σταυρακάκης, Γ., Ντάβου, Μ., Αρμενάκης, Α., Χρηστάκης, Ν., Γεωργαράκης, Ν., Μπουμπάρης, Ν. (2008). *Νεολαία: Ο αστάθμητος παράγοντας*. Αθήνα: Πολύτροπον, σ. 113 - 122.

⁷³² Στον 4ο και 5ο γύρο διαδοχικών ερευνών της European Social Survey (ESS) που πραγματοποιήθηκε το 2009 και 2011 αντίστοιχα, προέκυψε ότι η πλειοψηφία των Ελλήνων (πάνω από 7 στους 10), εκκλησιάζεται λιγότερο συχνά, καταγράφοντας μάλιστα σε αυτή την επιλογή απάντησης το μεγαλύτερο ποσοστό μεταξύ των υπόλοιπων ευρωπαϊκών χωρών. Συγχρόνως όμως η Ελλάδα βρίσκεται ποσοστιαία και στην τρίτη θέση συχνού εκκλησιασμού, ενώ σημειώνει και το μικρότερο ποσοστό μη εκκλησιαζόμενων. Χώρες όπως η Γερμανία και η Ισπανία εμφανίζουν τα μεγαλύτερα ποσοστά σε αυτούς που δεν εκκλησιάζονται ποτέ, ενώ η Ιρλανδία και η Πορτογαλία βρίσκονται στις 2 πρώτες θέσεις του συχνού εκκλησιασμού των πολιτών τους. Αξίζει να αναφερθεί επίσης ότι η Ελλάδα, η Ιρλανδία και Πορτογαλία καταγράφουν τα υψηλότερα ποσοστά συχνής προσευχής. Τέλος, η Ελλάδα μαζί με τη Γερμανία, την Ισπανία και την Πορτογαλία, εμφανίζουν τα υψηλότερα ποσοστά θρησκευόμενων πολιτών. Επομένως, βάσει των αποτελεσμάτων στους δύο αυτούς γύρους της έρευνας, διαπιστώνεται ότι η πλειοψηφία των Ελλήνων αν και διατηρεί δεσμούς με τη θρησκεία, προτιμά να εκκλησιάζεται αραιά. Ωστόσο, υπάρχει και ένα σημαντικό μέρος τους με υψηλότερο βαθμό θρησκευτικότητας που εκκλησιάζεται συχνότερα, ενώ πολλοί λιγότεροι είναι εκείνοι που απέχουν πλήρως από τις λατρευτικές τελετές ή επιλέγουν ξεκάθαρα μια περισσότερο εκκοσμικευμένη στάση. Ενδιαφέρονσα επίσης είναι και η συσχέτιση επιλογής πολιτικού κόμματος, θρησκευτικότητας και συχνότητας εκκλησιασμού, που πραγματοποίησε η Σταθοπούλου βασιζόμενη στα δεδομένα της συγκεκριμένης φάσης των ερευνών της ESS. Όπως διαπιστώθηκε, στον 4ο γύρο της έρευνας η πλειοψηφία όσων Ελλήνων δηλώνουν θρησκευόμενοι επέλεξε στις εθνικές εκλογές του 2009 το κόμμα του ΠΑΣΟΚ (42,5%) και το κόμμα της ΝΔ (37,8%). Αντιστοίχως, τον ίδιο εκλογικό και

Γράφημα 15
Συχνότητα εκκλησιασμού των φοιτητών/-τριών

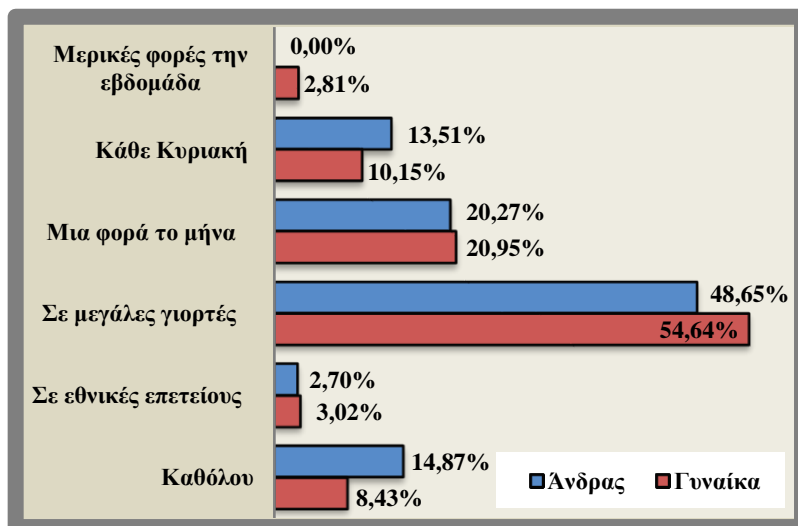
Στην ίδια ερώτηση μεταξύ των δύο φύλων (βλ. γράφημα 15.1) παρατηρούνται κατά βάση παρόμοιες στάσεις, αλλά και ορισμένες μικρές διαφοροποιήσεις. Τόσο οι φοιτητές (48,65%) όσο και οι φοιτήτριες (54,64%) επισκέπτονται πρωτίστως την εκκλησία σε μεγάλες γιορτές. Τα άτομα που δηλώνουν ότι εκκλησιάζονται με μεγάλη συχνότητα και συγκεκριμένα μερικές φορές την εβδομάδα είναι φοιτήτριες (2,81%) και όχι φοιτητές (0%). Αυτό, σε συνδυασμό με το εύρημα ότι οι φοιτητές που δεν εκκλησιάζονται καθόλου, καταγράφουν μεγαλύτερο ποσοστό (14,87%) συγκριτικά με τις φοιτήτριες (8,43%), μάλλον αποτελεί ένδειξη ότι οι τελευταίες διατηρούν εμφανώς πιο ισχυρούς τους δεσμούς τους με την ελληνορθόδοξη

πολιτικό προσανατολισμό εμφανίζουν και όσοι προσεύχονται συχνά (43,4% για τους ψηφοφόρους του ΠΑΣΟΚ και 38,1% για εκείνους της ΝΔ). Στον συχνό εκκλησιασμό το μεγαλύτερο ποσοστό καταγράφουν όσοι ψήφισαν τη ΝΔ (48,8%) στις εκλογές και το δεύτερο κατά σειρά όσοι ψήφισαν το ΠΑΣΟΚ (38,4%). Με βάση τα δεδομένα του 5^{ου} γύρου της έρευνας το 2011, προέκυψαν ανάλογα αποτελέσματα στη συσχέτιση μεταξύ θρησκευτικότητας και κομματικής προτίμησης. Οι Νικολακόπουλος και Γεωργιάδου επισημαίνουν ότι οι πιο χαλαρές μορφές θρησκευτικότητας, θρησκευτικής δέσμευσης και εκκλησιαστικής πρακτικής είναι περισσότερο συμβατές με έναν κεντρώο ή και κεντροαριστερό προσανατολισμό των πολιτικο-εκλογικών προτιμήσεων. Ωστόσο, αυτό που κατά βάση προκύπτει από τα ερευνητικά δεδομένα είναι ότι «συνολικά εξεταζόμενοι οι τύποι θρησκευτικής δέσμευσης και οι εκδηλώσεις της θρησκευτικότητας δεν ευθυγραμμίζονται με μια μονοδιάστατη πολιτική και εκλογική προτίμηση». Βλ. Σταθοπούλου, Θ. (2015). «Πολιτική συμμετοχή, κοινωνική διαμαρτυρία και θρησκευτικότητα: Η αβέβαιη συνθήκη». Στο: Γεωργαράκης, Ν., Δεμερτζής, Ν. (επιμ.), *Το πολιτικό πορτραίτο της Ελλάδας. Κρίση και αποδόμηση του Πολιτικού*. Αθήνα: Gutenberg, σ. 108 - 137. Βλ. επίσης Γεωργιάδου Β., Νικολακόπουλος Η., (2002). «Τύποι θρησκευτικής δέσμευσης, εκκλησιαστική πρακτική και πολιτικές προτιμήσεις. Μια εμπειρική ανάλυση». Στο: Λίποβατς, Θ. Δεμερτζής, Ν., Γεωργιάδου, Β. (επιμ), *Θρησκείες και πολιτική στη νεωτερικότητα*. Αθήνα: Κριτική, σσ. 18, 277. Σε άλλη πανελλαδική έρευνα που πραγματοποιήθηκε την άνοιξη του 2010 από την εταιρεία δημοσκοπήσεων RASS, τα ευρήματα για τον εκκλησιασμό κατέδειξαν ότι 34,8% των Ελλήνων εκκλησιάζεται μόνο σε μεγάλες γιορτές ή με αφορμή κοινωνικές υποχρεώσεις, το 33,5% μερικές φορές τον χρόνο, το 15,7% 2-3 φορές τον μήνα και το 12,4% κάθε Κυριακή ή συχνότερα. Μόνο το 3,6% δεν εκκλησιάζεται ποτέ. Βλ. σχετικά Rass (2010). *Πανελλαδική έρευνα γνώμης*, Μάρτιος 2010. Ανακτήθηκε στις 25-02-2021 από http://rass.gr/surveys/s10_07_zoomnews.pdf.

πίστη, φροντίζοντας παράλληλα να συμμετέχουν πιο ενεργά στις θρησκευτικές τελετουργίες και πρακτικές.

Γράφημα 15.1.
Συχνότητα εκκλησιασμού των φοιτητών/-τριών ανά φύλο

Τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας καταδεικνύουν για τους φοιτητές και τις φοιτήτριες των Παιδαγωγικών Τμημάτων μια θρησκευτική συμπεριφορά η οποία διέπεται από μεγαλύτερη χαλαρότητα ως προς τη συχνότητα συμμετοχής στα εκκλησιαστικά δρώμενα. Αν και η πλειονότητα εκκλησιάζεται σποραδικά και με αφορμή κυρίως μεγάλες γιορτές, ωστόσο αυτό δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι αντικατοπτρίζει κατ' ανάγκη μικρό βαθμό θρησκευτικότητας και πίστης. Ένα άλλο σημαντικό μέρος των ερωτώμενων διατηρεί μια πιο τακτική επαφή με την εκκλησία, γεγονός που αποτελεί ένδειξη υψηλότερου βαθμού θρησκευτικότητας ή τουλάχιστον υποδηλώνει συνέπεια στην τήρηση των θρησκευτικών υποχρεώσεων, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγεται και ο εκκλησιασμός. Ακόμα και οι μη εκκλησιαζόμενοι δεν μπορούν να θεωρηθούν μη θρησκευόμενοι, ειδικά αν λάβει κανείς υπόψη του και τα υψηλά ποσοστά που καταγράφει η Ελλάδα σε ζητήματα θρησκείας, πίστης και προσευχής σε διάφορες έρευνες. Γενικότερα, οι περισσότεροι υποψήφιοι/-ες εκπαιδευτικοί δεν δείχνουν να είναι πλήρως αποστασιοποιημένοι από τη θρησκεία και την εκκλησία. Απλώς επιλέγουν έναν διαφορετικό τρόπο εκπλήρωσης των θρησκευτικών τους υποχρεώσεων, ο οποίος δεν υπαγορεύεται στη συνείδησή τους από την ανάγκη κατάθεσης διαπιστευτηρίων πίστης μέσω της συστηματικής συμμετοχής σε εκκλησιαστικές πρακτικές και τελετές.

Όσον αφορά τον ρόλο που πρέπει να διαδραματίζει η Εκκλησία στη σημερινή κοινωνία (βλ. γράφημα 16), αθροιστικά το 61,45% των ερωτώμενων συμφωνεί αρκετά έως απόλυτα με την άποψη ότι οφείλει να συμβάλλει στη διαμόρφωση της θρησκευτικής πίστης και του

ελληνορθόδοξου φρονήματος έναντι των υπόλοιπων (περίπου 4 στους 10) που συμφωνούν σε μικρό βαθμό (26,07%) ή διαφωνούν (12,29%) ως προς αυτό. Το 47,30% συνολικά συμφωνεί αρκετά έως απόλυτα πως μέριμνα της εκκλησίας είναι να προάγει τη συμφιλίωση των λαών διαμέσου του κηρύγματος της, ενώ υπάρχει ένας ανάλογος και λίγο μεγαλύτερος αριθμός φοιτητών και φοιτητριών που συμφωνεί σε μικρό βαθμό (31,66%) ή διαφωνεί (20,86%) συγκεντρώνοντας αθροιστικά το 52,52%. Περισσότεροι από 6 στους/στις 10 συμφωνούν αρκετά έως απόλυτα πως ο ρόλος της Εκκλησίας πρέπει να συνυφαίνεται με την επιτέλεση φιλανθρωπικού και κοινωνικού έργου, άποψη με την οποία συμφωνεί σε μικρό βαθμό το 22,53%, ενώ διαφωνεί το 11,55% του δείγματος της έρευνας. Πάνω από το ήμισυ των ερωτώμενων (αθροιστικά 56,05%) συμφωνεί σε μικρό βαθμό (34,82%) ή διαφωνεί (21,23%) πως αρμοδιότητα της Εκκλησίας στη σημερινή εποχή είναι να παρεμβαίνει στη δημόσια ζωή και να τοποθετείται πάνω σε εθνικά και ιστορικά ζητήματα. Ωστόσο, ένα σημαντικό μέρος που αντιστοιχεί σε κάτι λιγότερο απ' τους μισούς (αθροιστικά 43,39%) συμφωνεί αρκετά (30,35%) ή απόλυτα (13,04%) με τη συγκεκριμένη θέση. Παραπάνω από τους μισούς/-ες (αθροιστικό ποσοστό 52,15%) συμφωνούν σε μικρό βαθμό (36,69%) ή διαφωνούν (15,46%) πως η Εκκλησία οφείλει να διαφυλάττει την εθνική ταυτότητα και να λειτουργεί ως θεματοφύλακας των παραδόσεων και της ιστορίας, άποψη την οποία ασπάζεται ξεκάθαρα σχεδόν το άλλο μισό του δείγματος (47,30%) συμφωνώντας αρκετά (30,91%) έως απόλυτα (16,39%). Με τη γνώμη ότι η Εκκλησία πρέπει να μεριμνά για όλα τα προαναφερόμενα συμφωνούν αρκετά (30,35%) έως απόλυτα (8,19%) περίπου 4 στους 10. Η πλειονότητα (αθροιστικό ποσοστό 58,10%) εκφράζει πρωτίστως συμφωνία μικρού βαθμού (33,89%) ή διαφωνεί (24,21%). Με μια πιο πρώτη ματιά στα αποτελέσματα της έρευνας εύκολα διαπιστώνει κανείς πως στις περισσότερες απαντήσεις του δείγματος εντοπίζονται αρκετές διχογνωμίες ως προς τον σύγχρονο ρόλο της Εκκλησίας. Βάσει των αποτελεσμάτων, καταγράφεται μια οπτική που θέλει την εκκλησία να περιορίζεται περισσότερο στα θεολογικά και ανθρωπιστικά της καθήκοντα, καθώς επίσης και στην καλλιέργεια της ελληνορθόδοξης συνείδησης. Η δεύτερη διαφανόμενη τάση στους φοιτητές και τις φοιτήτριες ταυτίζεται με μια πιο εκκοσμικευμένη αντίληψη για τον εκκλησιαστικό παράγοντα, αφού η ανάμειξη σε πολιτικά, ιστορικά, κοινωνικά ή ταυτοτικά ζητήματα της δημόσιας ζωής εκλαμβάνεται ως αποδεκτή, οιονεί αυτοδίκαιη και ως έναν βαθμό αναγκαία. Η υφιστάμενη στενή, εκλαμβανόμενη ως αιώνια και περίπου ακατάλυτη σχέση Εκκλησίας και Κράτους, η αδιαχώριστη και σχεδόν ενιαία φύση της ελληνικής εθνικής ταυτότητας με την ορθόδοξη πίστη, ο υψηλός βαθμός θρησκευτικότητας του κυρίαρχου μέρους της ελληνικής κοινωνίας, όπως επίσης και η καθιέρωση μιας πρωταγωνιστικής τις περισσότερες φορές παρουσίας του

Κλήρου στο κυρίαρχο εθνικό αφήγημα, εξηγούν επαρκώς την υιοθέτηση μιας τέτοιας στάσης από τους μισούς/ές σχεδόν φοιτητές/-τριες των Παιδαγωγικών Τμημάτων. Τις τελευταίες δύο δεκαετίες μάλιστα, δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις στις οποίες η Εκκλησία ή μεμονωμένοι υψηλόβαθμοι ιεράρχες έχουν αναπτύξει μια πιο ενεργή και πέραν των θρησκευτικών τους αρμοδιοτήτων ανάμιξη στις συζητήσεις γύρω από αμφιλεγόμενα θέματα της δημόσιας σφαίρας (βλέπε ζήτημα αναγραφής του θρησκευάτος στις ταυτότητες, Μακεδονικό, σχολικά εγχειρίδια Ιστορίας, εγχειρίδια και φυσιογνωμία του μαθήματος των Θρησκευτικών στη σχολική εκπαίδευση, εναντίωση απέναντι σε διάφορα νομοθετήματα κ.λπ.) προκαλώντας άλλοτε τις αντιδράσεις και άλλοτε τις επευφημίες της κοινής γνώμης. Συχνά η Εκκλησία με την ανάπτυξη συγκεκριμένων πρωτοβουλιών ή τη διατύπωση επίμαχων θέσεων (με αναχρονιστικά, απλουστευτικά, ενίοτε εθνικιστικά, ξενοφοβικά ή ρατσιστικά χαρακτηριστικά) προκαλεί την κριτική ενός μέρους του πολιτικού κόσμου, της διανοήσης και της κοινωνίας, καθώς η στάση της χαρακτηρίζεται ως εξωθεσμική, ανοίκεια σε σχέση με τις θρησκευτικές της αρμοδιότητες και ως έναν βαθμό πολιτικά ή ιδεολογικά προσανατολισμένη. Το βαθιά διαχρονικά ριζωμένο και ταυτόσημο στη συνείδηση της κοινωνίας δόγμα ελληνισμού και ορθοδοξίας, σε συνδυασμό με την αδυναμία και ατομία του πολιτικού συστήματος να προχωρήσει έως και σήμερα πρακτικά στον διαχωρισμό Κράτους-Εκκλησίας, συνιστά ίσως την πηγή από την οποία έλκει τη νομιμοποίησή του ο θεσμός της Εκκλησίας προκειμένου να εκφέρει λόγο και να κατέχει ρόλο επί παντός κοινωνικού, πολιτικού και επιστημονικού επιστητού στην Ελλάδα του 21ου αιώνα⁷³³.

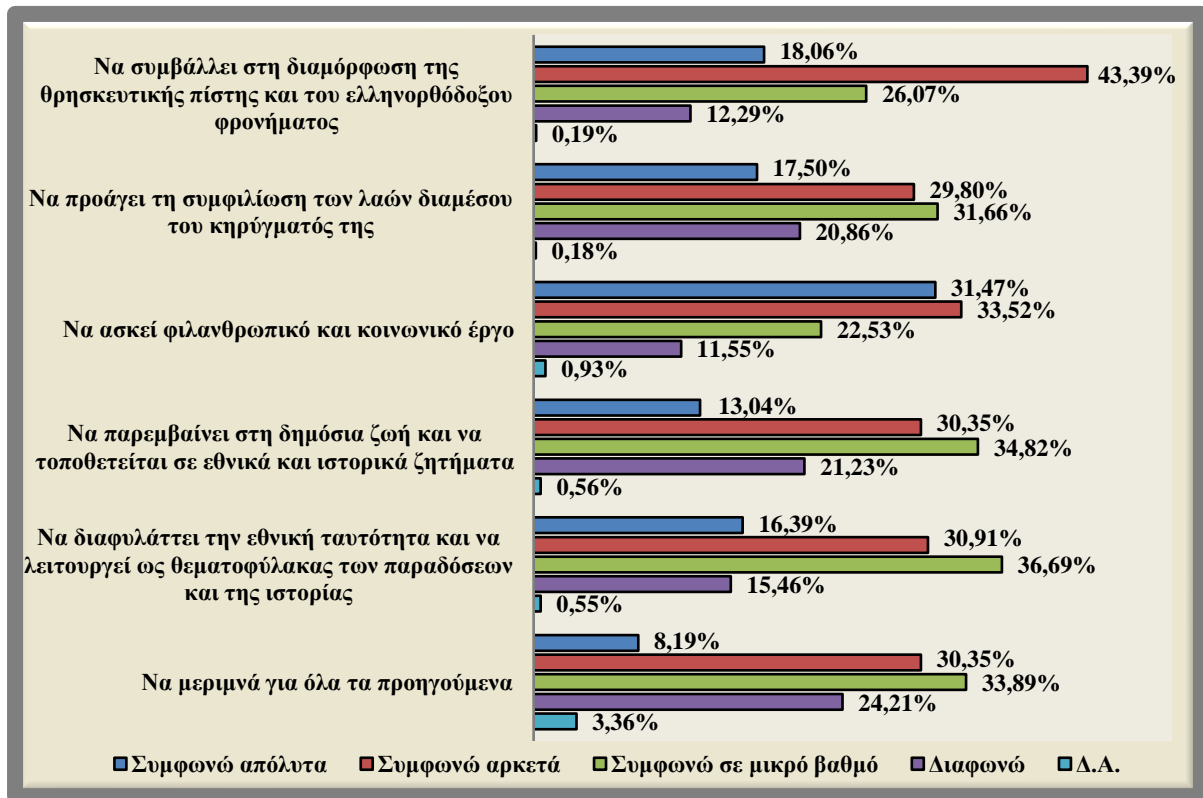
---

⁷³³ Χαρακτηριστικά είναι τα λόγια του μητροπολίτη Μεσογαίας και Λαυρεωτικής Νικόλαου σε συνέντευξή του στον έντυπο Τύπο τα οποία απηχούν το πώς εκλαμβάνει η Εκκλησία τον ρόλο της απέναντι στην κοινωνία και στα εθνικά θέματα: «Το να φάει ο λαός είναι τυπικά θέμα του υπουργείου Πρόνοιας και όχι της Εκκλησίας. Αλλά θα το κάνουμε, όταν το κράτος αδυνατεί. Στο ζήτημα της καθημερινής επιβίωσης δεν λέμε, λοιπόν, “τα του Καίσαρος”. Το ίδιο ισχύει και για τα εθνικά θέματα. Βλέπετε σε όλη μας την ιστορία είναι μαζί ο λαός, η πίστη, η παράδοση. Γι’ αυτό έχει λόγο στα εθνικά η Εκκλησία». Απαντώντας σε σχετική ερώτηση για τον εάν η Εκκλησία διεκδικεί de facto πολιτικό ρόλο σημειώνει πως ««με την ευρύτερη έννοια του όρου “πολιτικό”, που σημαίνει συμμετοχή στη ζωή και στην καθημερινότητα, ασφαλώς και η Εκκλησία έχει ρόλο. Αλλά με την έννοια που κυκλοφορεί σήμερα, των κομματικών συμφερόντων, μάλλον μολύνεται η Εκκλησία. Ανάμιξη στα πολιτικά πράγματα σημαίνει εκκοσμίκευση της Εκκλησίας. Αν δεν έχεις ελπίδα στη χάρη του Θεού, ε! τότε κοιτάς να τα βρεις με τους πολιτικούς». Τέλος, με αφορμή το «Μακεδονικό» και την ανάμιξη του Κλήρου σε εθνικά και ιστορικά ζητήματα υπογραμμίζει: «Το κύριο πρόβλημα είναι ο τρόπος με τον οποίο οι πολιτικοί μας διαχειρίζονται τη δική μας ιστορία. Όταν επίσημα χείλη αποκαλούν αυτούς που ομιλούν για ελληνικότητα της Μακεδονίας αμόρφωτα εθνικά, ή όταν αντί να ακούσουν την κραυγή του λαού σε ένα συλλαλητήριο προσπαθούν να μειώσουν τα νούμερα, αυτό δείχνει επικίνδυνη τύφλωση... Κυνηγούν τον λαό που υποτίθεται ότι υπηρετούν, τη συνείδησή του και την αίσθηση της αλήθειας». Με τον πλέον διαυγή και emphaticό τρόπο τα λόγια του ιεράρχη αποτυπώνουν την κοινωνική και πολιτική δυναμική που εξακολουθεί ακόμα και στη σημερινή εποχή να εκλύει ο θεσμός της Εκκλησίας στην Ελλάδα. Ο Κλήρος, με την ισχύ του να πηγάζει από την απήχηση της πίστης και της θρησκείας, αλλά και από την ακλόνητη σύζευξη έθνους, κράτους και ορθοδοξίας στο συλλογικό φαντασιακό, διαδραματίζει ενεργό ρόλο στην κοινωνία, συναλλάσσεται με την πολιτική εξουσία και ενίοτε επιδιώκει την ποδηγέτησή της σε μια σχέση αμοιβαία επωφελή και συγχρόνως αντιτιθέμενη σε κάθε προοπτική τελεσφόρησης της εκκοσμίκευσης του ελληνικού κράτους που προς το παρόν παραμένει μετέωρη. Για τη συνέντευξη του μητροπολίτη Μεσογαίας και Λαυρεωτικής Νικόλαου Βλ. σχετικά στο Τερζής, Γ. (2018). «Έχει λόγο στα εθνικά

Γράφημα 16

Ο ρόλος της Εκκλησίας στη σημερινή κοινωνία (σύνολο του δείγματος)

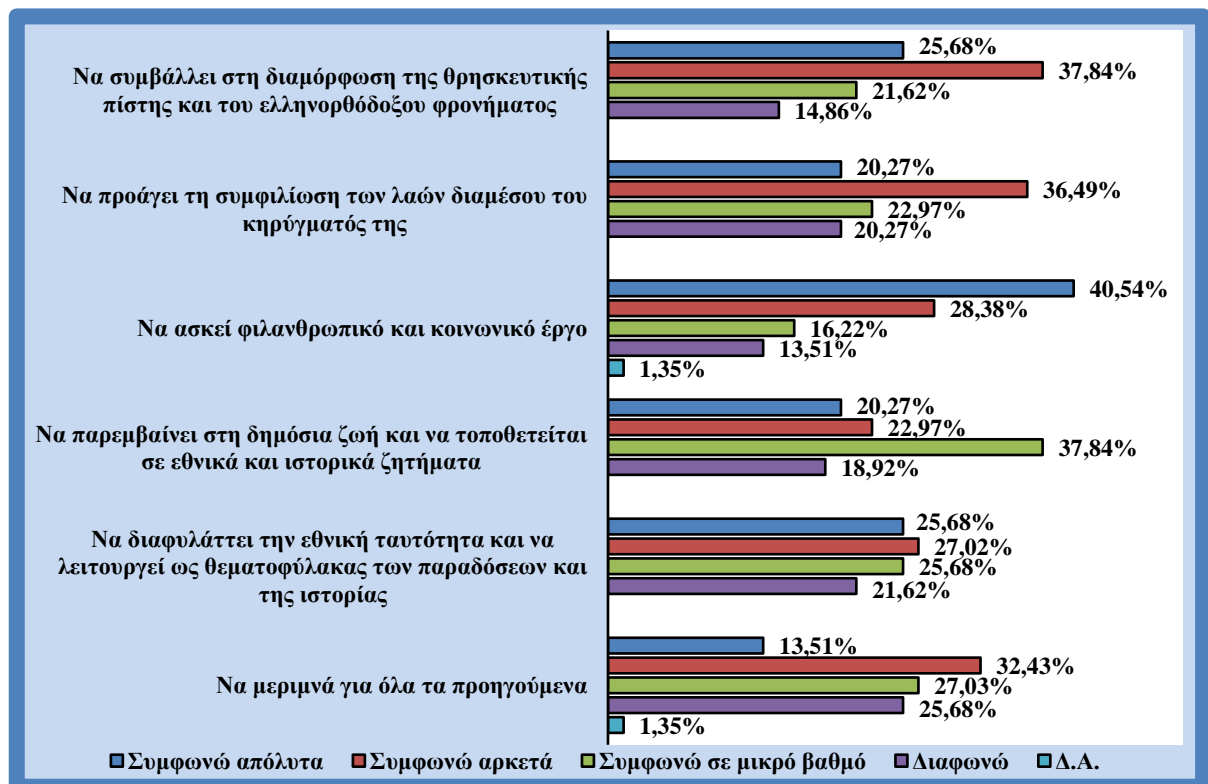
Εξετάζοντας τις θέσεις των ερωτώμενων για τον ρόλο της Εκκλησίας ως προς το φύλο (βλ. γράφημα 16.1 & γράφημα 16.2), αυτό που προκύπτει είναι αφενός μια γενικότερη διχογνωμία μεταξύ των ατόμων του ίδιου φύλου και, αφετέρου, ορισμένες μικρές διαφοροποιήσεις μεταξύ των απαντήσεων των φοιτητών και των φοιτητριών. Πάνω από 6 στους 10 άνδρες (αθροιστικό ποσοστό 63,52%) και αντιστοίχως γυναίκες (αθροιστικό ποσοστό 61,13%) συμφωνούν αρκετά έως απόλυτα ότι η Εκκλησία οφείλει να συμβάλλει στη διαμόρφωση της θρησκευτικής πίστης και του ελληνορθόδοξου φρονήματος. Σχεδόν 6 στους 10 φοιτητές συμφωνούν αρκετά έως απόλυτα (αθροιστικά 56,76%) με την άποψη ότι πρέπει να προάγει τη συμφιλίωση των λαών διαμέσου του κηρύγματός της, σε αντίθεση με το αθροιστικό ποσοστό του 54% των φοιτητριών που εκφράζει συμφωνία μικρού βαθμού ή διαφωνία ως προς αυτό. Με την πεποίθηση πως ο ρόλος της Εκκλησίας είναι να ασκεί φιλανθρωπικό και κοινωνικό έργο συμφωνούν αρκετά έως απόλυτα (αθροιστικό ποσοστό 68,92%) οι 7 στους 10 άνδρες και πάνω από 6 στις 10 γυναίκες (αθροιστικό ποσοστό 64,36%). Απέναντι στη θέση πως η Εκκλησία νομιμοποιείται να παρεμβαίνει στη δημόσια ζωή και να τοποθετείται πάνω σε εθνικά και ιστορικά ζητήματα, το 56,76% του ανδρικού φύλου και το

η Εκκλησία». *Η Καθημερινή*, 02/07/2018. Ανακτήθηκε στις 02-03-2021 από <https://www.kathimerini.gr/life/people/972557/echei-logo-sta-ethnika-i-ekklisia/>.

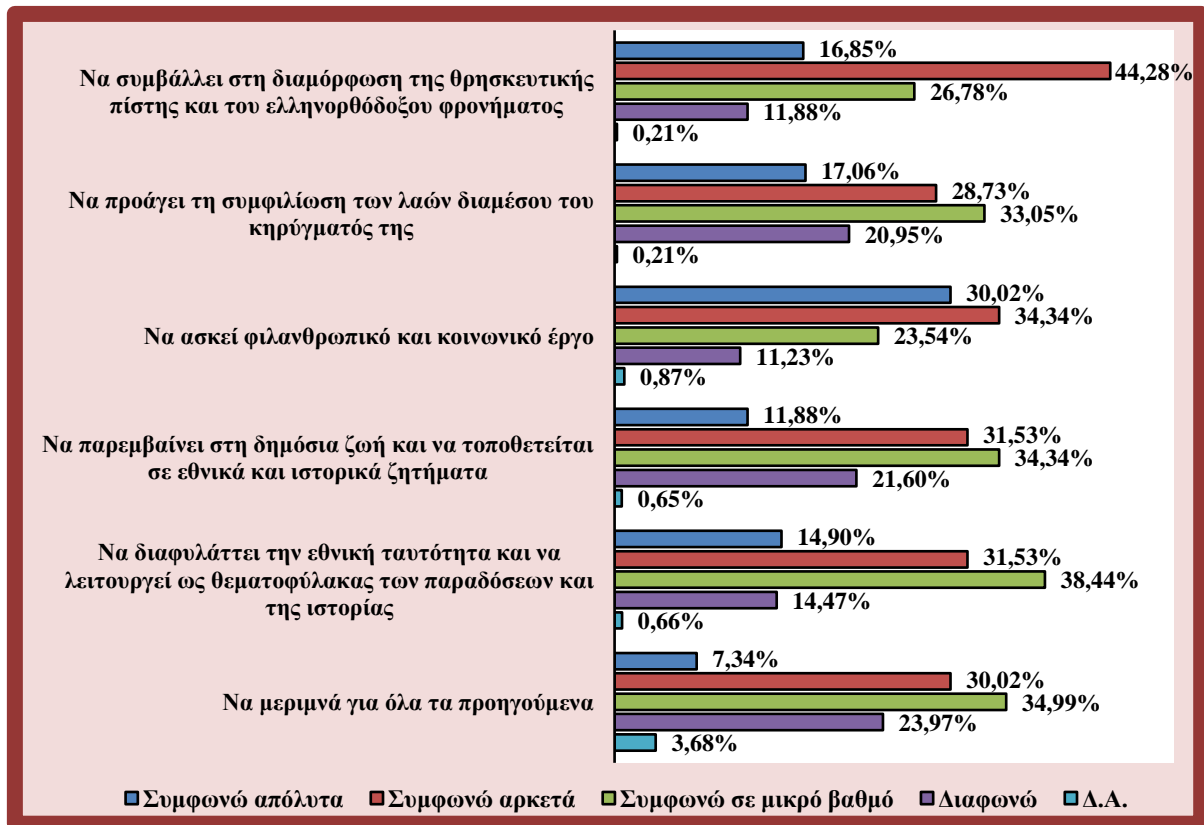
55,94% του γυναικείου εκφράζει πρωτίστως συμφωνία μικρού βαθμού και δευτερευόντως διαφωνία. Περισσότεροι από τους μισούς φοιτητές (52,75%) συμφωνούν αρκετά έως απόλυτα ότι η Εκκλησία θα πρέπει να διαφυλάττει την εθνική ταυτότητα και να λειτουργεί ως θεματοφύλακας των παραδόσεων και της ιστορίας, άποψη που δεν την ασπάζεται στον ίδιο βαθμό η πλειονότητα των φοιτητριών, αφού το 52,91% συμφωνεί σε μικρό βαθμό ή διαφωνεί. Τέλος, και τα δύο φύλα στην πλειονότητά τους (52,71% των ανδρών και 58,96% των γυναικών) εκφράζουν συμφωνία μικρού βαθμού ή διαφωνία με τη θέση πως ο ρόλος της Εκκλησίας στην κοινωνία είναι να μεριμνά για το σύνολο όλων των προαναφερόμενων. Γενικότερα, τόσο οι φοιτητές όσο και οι φοιτήτριες εμφανίζονται διχασμένοι/-ες απέναντι στον ρόλο που πρέπει να επιτελεί η Εκκλησία. Οι μοναδικές περιπτώσεις που τα ποσοστά συμφωνίας τους είναι αρκετά μεγαλύτερα του ήμισυ του πληθυσμού τους αφορούν τις θέσεις πως ο ρόλος της Εκκλησίας σήμερα έγκειται στη διαμόρφωση της θρησκευτικής πίστης και του ελληνορθόδοξου φρονήματος, καθώς επίσης και στην άσκηση φιλανθρωπικού και κοινωνικού έργου. Στις υπόλοιπες τοποθετήσεις τους τα αθροιστικά ποσοστά εκείνων που συμφωνούν αρκετά έως απόλυτα αλλά και εκείνων που συμφωνούν σε μικρό βαθμό ή διαφωνούν εμφανίζουν μικρές διαφορές που σε καμία περίπτωση δεν καταδεικνύουν επικράτηση της μιας ή της άλλης θέσης.

Γράφημα 16.1.

Ο ρόλος της Εκκλησίας στη σημερινή κοινωνία (φοιτητές)

Γράφημα 16.2
Ο ρόλος της Εκκλησίας στη σημερινή κοινωνία (φοιτήτριες)

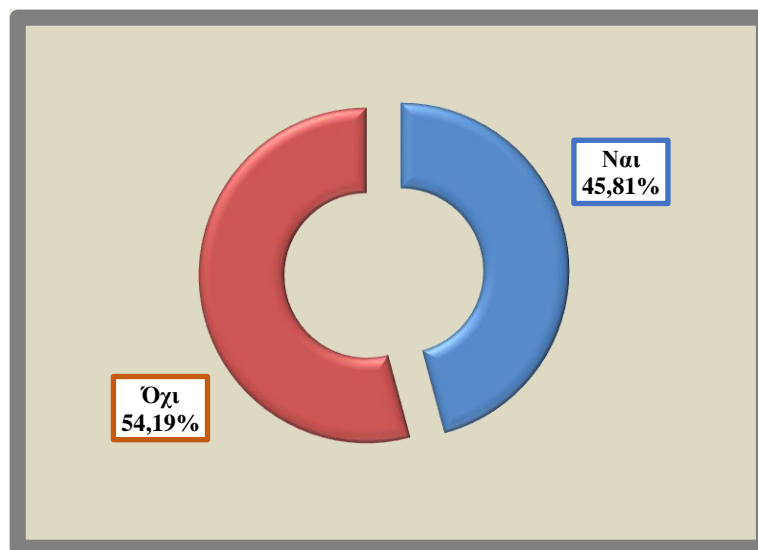
Στο ερώτημα κατά πόσο ο λόγος του Κλήρου εξυπηρετεί την κοινωνική ανάγκη της εποχής για σεβασμό της διαφορετικότητας/ετερότητας του εθνικού, θρησκευτικού ή ιστορικού «Άλλου» το 54,19 % του δείγματος της έρευνας συμφωνεί έναντι του υπόλοιπου 45,81% που εκφράζει αντίθετη γνώμη (βλ. γράφημα 17). Οι φοιτητές και οι φοιτήτριες των Παιδαγωγικών Τμημάτων εμφανίζονται και στην περίπτωση αυτή διχασμένοι/-ες, αφού και οι δύο απόψεις εμφανίζονται αρκετά ενισχυμένες ποσοστιαία. Μολονότι η Εκκλησία σε πολλές δημόσιες και επίσημες τοποθετήσεις διαμέσου των κληρικών της τονίζει τη σημασία της διαφορετικότητας και της αποδοχής του θρησκευτικού και πολιτισμικού «Άλλου» στη διδασκαλία της, συχνά επικαλούμενη τη χριστιανική ηθική έχει πρωτοστατήσει κατά καιρούς στην Ελλάδα σε διαμάχες που αφορούν είτε την αναγνώριση συγκεκριμένων δικαιωμάτων ορισμένων κοινωνικών ετεροτήτων είτε τη νομοθετική καθιέρωση ατομικών ελευθεριών⁷³⁴. Στο νέο

⁷³⁴ Σε αρκετές περιπτώσεις η επίσημη Εκκλησία της Ελλάδος ή ιεράρχες της έχουν εναντιωθεί με σφοδρότητα απέναντι στην αναγνώριση συγκεκριμένων δικαιωμάτων σε ετερότητες ή κοινωνικές ομάδες. Ενδεικτικό παράδειγμα αποτέλεσαν οι δημόσιες τοποθετήσεις του Κλήρου την περίοδο 2011-2014 με αφορμή συγκεκριμένες διατάξεις του αντιρατσιστικού νομοσχεδίου οι οποίες μεταξύ άλλων αφορούσαν και την προστασία της κοινότητας ΛΟΑΤ από τη ρητορική μίσους. Η μέριμνα της πολιτικής ηγεσίας να προβλέψει αυστηρές ποινές και για τους δημόσιους λειτουργούς (συμπεριλαμβανομένων και των κληρικών) εφόσον αυτοί υιοθετούσαν μια τέτοια ρητορική, ξεσήκωσε θύελλα αντιδράσεων στις τάξεις των εκκλησιαστικών παραγόντων που με τις

πολυπολιτισμικό και πλουραλιστικό περιβάλλον όπου ο σεβασμός των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της αυτοδιάθεσης του ατόμου αναδεικνύονται σε ζητήματα πρωτεύουσας σημασίας, η ορθόδοξη θεολογία καλείται να απορρίψει ρητά τη μισαλλοδοξία και τον ρατσισμό και να συνδιαλλαγεί ουσιαστικά με την ετερογένεια που διέπει το σύγχρονο κόσμο, υιοθετώντας παράλληλα μια στάση καθολικής ανεκτικότητας και όχι επιλεκτικής ή επίπλαστης.

Γράφημα 17

Άποψη των φοιτητών/-τριών για το λόγο του Κλήρου και το σεβασμό απέναντι στη διαφορετικότητα/ετερότητα

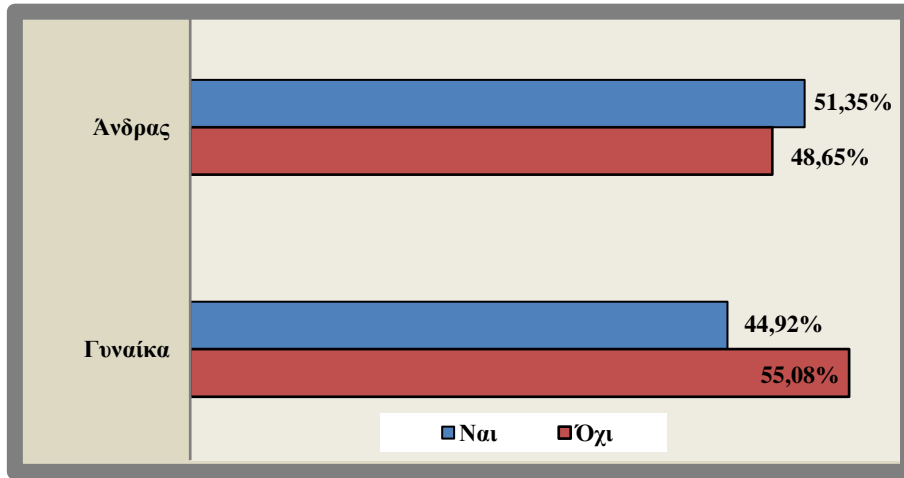
Ως προς το φύλο, φαίνεται να διαφοροποιείται η γνώμη των ερωτώμενων σχετικά με το κατά πόσο ο λόγος του Κλήρου εξυπηρετεί την κοινωνική ανάγκη της εποχής για σεβασμό της διαφορετικότητας/ετερότητας του εθνικού, θρησκευτικού ή ιστορικού «Άλλου». Συγκεκριμένα, το 51,35% των φοιτητών συμφωνεί με την άποψη αυτή, ενώ αντίστοιχα το 55,08% των φοιτητριών διαφωνεί. Και στα δύο φύλα τα άτομα που εμφανίζουν διαφορετική άποψη από εκείνη της πλειοψηφίας, σημειώνουν εξίσου υψηλά ποσοστά. (βλ. γράφημα 17.1).

δημόσιες τοποθετήσεις τους σε ορισμένες περιπτώσεις υιοθέτησαν έναν άκρως ρατσιστικό λόγο. Ανάλογη υπήρξε η στάση της Εκκλησίας τόσο το 2015 με αφορμή το νομοθέτημα που αναγνώριζε στα ομόφυλα ζευγάρια να συνάπτουν Σύμφωνο συμβίωσης όσο και το 2017 κατά την ψήφιση του επίμαχου Νόμου 4491/2017 για τη νομική αναγνώριση της ταυτότητας του φύλου. Βλ. ενδεικτικά «Μητροπολίτες κατά αντιρατσιστικού (26 Αυγούστου, 2014)». *Η Καθημερινή*. Διαθέσιμο στο <https://www.kathimerini.gr/politics/781086/mitropolitες-kata-antiratsistikoy/>. Για την επίσημη θέση της Εκκλησίας σχετικά με το σύμφωνο συμβίωσης και τα ομόφυλα ζευγάρια βλ. «Η Ιερά Σύνοδος αφορίζει το Σύμφωνο συμβίωσης (10 Δεκεμβρίου, 2015)». *TVXS*. Διαθέσιμο στο <https://tvxs.gr/news/ellada/i-iera-synodos-aforizei-symfono-symbiosis>. «Η Ιερά Σύνοδος ζητά την απόσυρση του νομοσχεδίου για την αλλαγή φύλου (05 Οκτωβρίου, 2017)». *Enikos.gr*. Διαθέσιμο στο <https://www.enikos.gr/society/539000/i-iera-synodos-zita-tin-aposyrsi-tou-nomoschediou-gia-tin-anagnori>.

Γράφημα 17.1.

Ποσοστά του δείγματος ανά φύλο για τον λόγο του Κλήρου και τον σεβασμό απέναντι στη διαφορετικότητα/ετερότητα

Ρωτώντας τους/τις υποψήφιους/-ες εκπαιδευτικούς τι είδους βιβλία διαβάζουν στον ελεύθερο χρόνο τους (βλ. γράφημα 18), προκύπτει πως προτιμούν πρωτίστως λογοτεχνικά (78,03%), βιβλία Παιδαγωγικής (59,78%), Ψυχολογίας (54,56%) και γενικού περιεχομένου/ ενδιαφέροντος (50,65%). Αξιοπρόσεκτο είναι το γεγονός ότι μόλις 3 στους/στις 10 δηλώνουν ότι διαβάζουν βιβλία ιστορικού περιεχομένου, γεγονός που καταδεικνύει ένα περιορισμένο ενδιαφέρον πληροφόρησης για το ιστορικό παρελθόν διαμέσου της ανάγνωσης ιστορικών συγγραμμάτων. Ακολουθούν με κατά πολύ μικρότερα ποσοστά τα βιβλία επιστημονικής φαντασίας (18,99%), Φιλοσοφίας (18,25%), Κοινωνιολογίας (17,69%) και οι εγκυκλοπαίδειες (16,20%). Μονοψήφιο ποσοστό στις συχνότητες των απαντήσεων συγκεντρώνουν τα βιβλία Φιλολογίας, όσα συνδέονται με τις θετικές επιστήμες, την πληροφορική ή άλλα πεδία. Αξίζει να αναφερθεί επίσης το εξαιρετικά μικρό ποσοστό όσων δήλωσαν ότι δεν διαβάζουν βιβλία, εύρημα που αποτυπώνει τον υψηλό βαθμό φιλαναγνωσίας όσων απάντησαν στο ερωτηματολόγιο της παρούσας έρευνας. Η γενικότερη διαπίστωση είναι πως οι φοιτητές και οι φοιτήτριες των Παιδαγωγικών Τμημάτων στο σύνολό τους προτιμούν είδη βιβλίων που συνυφαίνονται κατά κύριο λόγο με την ανθρωπιστική παιδεία, με γνωστικές και επιστημονικές περιοχές των σπουδών τους αλλά και με την ανάγκη τους για ψυχαγωγία και αισθητική απόλαυση (βλ. χαρακτηριστικά την υψηλή προτίμηση που δείχνουν στα λογοτεχνικά βιβλία). Αντιθέτως, τα βιβλία θετικών επιστημών δεν «κερδίζουν» τόσο το ενδιαφέρον τους, όπως επίσης και τα βιβλία Ιστορίας που καταγράφουν μικρότερη απήχηση από την αναμενόμενη⁷³⁵.

⁷³⁵ Σε ανάλογο ερευνητικό ερώτημα που τέθηκε σε εν ενεργεία εκπαιδευτικούς της Πρωτοβάθμιας για τα είδη των βιβλίων από τους Κόκκινο, Αθανασιάδη, Βούρη κ.α., τα ευρήματα σχεδόν ταυτίζονται με αυτά της παρούσας μελέτης. Η μοναδική διαφοροποίηση που εντοπίζεται αφορά την απήχηση των βιβλίων Ιστορίας, τα οποία ενώ στην προαναφερόμενη έρευνα εμφανίζουν υψηλή απήχηση (σχεδόν 7 στους 10 εκπαιδευτικοί δηλώνουν ότι διαβάζουν το συγκεκριμένο είδος βιβλίων), στην παρούσα οι φοιτητές και οι φοιτήτριες των Παιδαγωγικών

Γράφημα 18

Βιβλία που διαβάζουν οι φοιτητές και οι φοιτήτριες στον ελεύθερο χρόνο τους

Εξετάζοντας ως προς το φύλο τα βιβλία που διαβάζουν στον ελεύθερο χρόνο τους όσοι και όσες συμμετείχαν στην έρευνα (βλ. γράφημα 18.1 & γράφημα 18.2), παρατηρείται πως και για τους φοιτητές (56,76%) αλλά και για τις φοιτήτριες (81,43%), τα λογοτεχνικά βιβλία αποτελούν την πρώτη τους επιλογή, με τις ερωτώμενες μάλιστα να δηλώνουν 8 στις 10 ότι διαβάζουν το εν λόγω είδος. Πιο αναλυτικά, οι φοιτητές πέραν των λογοτεχνικών, προτιμούν κυρίως να μελετούν βιβλία ιστορικού περιεχομένου (52,70%), Παιδαγωγικής (50%), γενικού περιεχομένου/ενδιαφέροντος (41,89%), Ψυχολογίας (31,08%), Φιλοσοφίας (29,73%), εγκυκλοπαίδειες (28,38%), Κοινωνιολογίας (27,03%), Πολιτικής επιστήμης (25,68%), Πληροφορικής αλλά και επιστημονικής φαντασίας (που σημειώνουν αμφότερα κοινό ποσοστό

Τμημάτων δείχνουν μικρότερο ιστορικό ενδιαφέρον, τουλάχιστον ως προς τον συγκεκριμένο διάλογο διασύνδεσης με το παρελθόν. Βλ. σχετικά Κόκκινος, Γ., Αθανασιάδης, Ηλ., Βούρη, Σ., Γατσωτής, Π., Τραντάς, Π., Στέφος, Ε. (2005), *ό.π.*, σ. 56 - 58. Σε πανελλαδική έρευνα τυχαίας δειγματοληψίας που διενεργήθηκε στα τέλη του 2018 με δείγμα 1674 άτομα, καταγράφηκε πως το 44% των Ελλήνων είχε διαβάσει τουλάχιστον ένα βιβλίο τον τελευταίο χρόνο. Ως προς τα προτιμώμενα είδη βιβλίων, τα μεγαλύτερα ποσοστά σημείωσαν τα λογοτεχνικά (κυρίως ελληνικά και ξένα μυθιστορήματα, νουβέλες αλλά και διηγήματα με το ποσοστιαίο τους σύνολο να ανέρχεται σε 39%), τα εκπαιδευτικά (16%) και τα ιστορικά με σχετικά μικρό ποσοστό (9%). Τα υπόλοιπα είδη βιβλίων (οικονομικής φύσεως, κοινωνικών επιστημών, ταξιδιωτικού χαρακτήρα, ποίησης, τέχνης και κόμικς) κατέλαβαν τις τελευταίες θέσεις. Μάλιστα, οι ηλικίες 18-24 ετών, που συμπίπτουν με τα ηλικιακό προφίλ της πλειοψηφίας των φοιτητών/-τριών της έρευνας, εμφάνισαν το υψηλότερο ποσοστό φιλαναγνωσίας σε σύγκριση με τους μεγαλύτερους αναγνώστες. Βλ. σχετικά Κουζέλη Λαμπρινή (2018). «Έρευνα - έκπληξη: Τι και πόσο διαβάζουν οι Έλληνες. Μύθοι και αλήθειες». *Το Βήμα*, 06/05/2019. Ανακτήθηκε στις 10-03-2021 από <https://www.tovima.gr/2019/05/06/society/ereyna-ekpliksi-ti-kai-poso-diavazoun-oi-ellines-mythoi-alitheies/>.

22,97%). Οι φοιτήτριες, εκτός των λογοτεχνικών βιβλίων, διαβάζουν βιβλία Παιδαγωγικής (61,34%), Ψυχολογίας (58,32%), γενικού περιεχομένου/ενδιαφέροντος (52,05%), ιστορικού περιεχομένου (23,11%), επιστημονικής φαντασίας (18,36%), Φιλοσοφίας (16,41%), Κοινωνιολογίας (16,20%), εγκυκλοπαίδειες (14,25%) και βιβλία Φιλολογίας (10,37%). Στρέφοντας την προσοχή στις απαντήσεις αμφοτέρων που αφορούν τα βιβλία ιστορικής θεματολογίας, διαπιστώνεται ότι οι φοιτητές εμφανίζουν μεγαλύτερο ενδιαφέρον για τη μελέτη του ιστορικού παρελθόντος διαμέσου συγγραμμάτων (που σημειώνουν το δεύτερο υψηλότερο ποσοστό) στον ελεύθερο χρόνο τους, σε σύγκριση με τις φοιτήτριες που να μεν δηλώνουν ότι διαβάζουν το συγκεκριμένο είδος βιβλίων, αλλά σε πολύ μικρότερο ποσοστό (μόλις 2 στις 10 το πράττουν). Επιπλέον, τα βιβλία Παιδαγωγικής, λόγω και του αντικειμένου των σπουδών τους, εμφανίζουν υψηλά ποσοστά προτίμησης και στα δύο φύλα. Τέλος, ένα ακόμη συμπέρασμα είναι πως το ανδρικό φύλο εμφανίζει βάσει των συνολικών του προτιμήσεων ένα πλουραλιστικό αναγνωστικό ενδιαφέρον το οποίο αφορά βιβλία ποικίλων θεματικών περιοχών, σε αντίθεση με το γυναικείο φύλο που στην πλειονότητά του εμφανίζεται πιο μονολιθικό ως προς τις αναγνωστικές του προτιμήσεις.

Γράφημα 18.1.

Τα είδη των βιβλίων που διαβάζουν οι φοιτητές στον ελεύθερο χρόνο τους

Γράφημα 18.2.

Τα είδη των βιβλίων που διαβάζουν οι φοιτήτριες στον ελεύθερο χρόνο τους

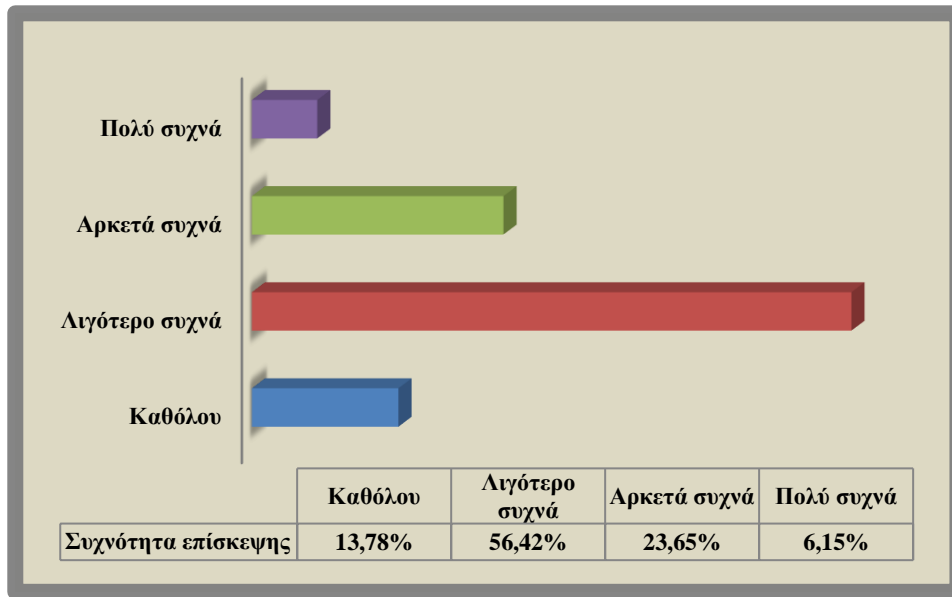

Σε σχετικό ερώτημα που τέθηκε στους φοιτητές και τις φοιτήτριες, αναφορικά με τη συχνότητα επίσκεψής τους στο θέατρο (βλ. γράφημα 19) προκύπτουν τα εξής ευρήματα: η πλειοψηφία τους δηλώνει ότι επισκέπτεται λιγότερο συχνά θέατρα, σε ποσοστό 56,42%. Αρκετά συχνά τα επισκέπτεται το 23,65% του δείγματος της έρευνας, ενώ καθόλου συχνά το 13,78% των ερωτώμενων. Μόνο ένα μικρό μέρος όσων απάντησαν ανέφερε πως επισκέπτεται πολύ συχνά (6,15%) χώρους όπου λαμβάνουν χώρα θεατρικές παραστάσεις. Ενδεικτικό της περιορισμένης απήχησης του θεάτρου στους/στις υποψήφιους/-ες εκπαιδευτικούς είναι και το γεγονός ότι αθροιστικά το ποσοστό όλων όσοι πηγαίνουν στο θέατρο αρκετά έως πολύ συχνά, ανέρχεται σε 29,8%, ήτοι περίπου 3 στους/στις 10, έναντι 7 στους/στις 10 που πηγαίνουν λιγότερο συχνά ή καθόλου (ποσοστιαίο σύνολο 70,2%). Το συγκεκριμένο είδος πολιτιστικών δραστηριοτήτων, ως εκ τούτου, δεν φαίνεται να συνιστά προτεραιότητα στον ελεύθερο χρόνο των περισσότερων. Τα περιορισμένα ποσοστά επισκεψιμότητας μπορούν επίσης να ερμηνευθούν είτε ως μια συνειδητή επιλογή των φοιτητών/-τριών, λόγω της έλλειψης ενδιαφέροντος για τη θεατρική τέχνη, είτε ως μια αναπόδραστη συνέπεια της τυχόν αναιμικής ή ανύπαρκτης θεατρικής ζωής στον τόπο των σπουδών ή της μόνιμης κατοικίας τους⁷³⁶.

⁷³⁶ Ανάλογα ευρήματα για τη συχνότητα προσέλευσης στο θέατρο έχουν προκύψει και στην έρευνα των Κόκκινου, Αθανασιάδη, Βούρη κ.α. Βλ. σχετικά Κόκκινος, Γ., Αθανασιάδης, Ηλ., Βούρη, Σ., Γατσωτής, Π., Τραντάς, Π., Στέφος, Ε. (2005), *ό.π.*, σ. 59, 62. Η μικρή απήχηση του θεάτρου στους νέους αποτυπώθηκε επίσης και στα αποτελέσματα της ευρωπαϊκής έρευνας του «Ευρωβαρόμετρου» το 2007, όπου οι 19.000 συμμετέχοντες

Γράφημα 19
Συχνότητα επίσκεψης των φοιτητών/-τριών στο θέατρο

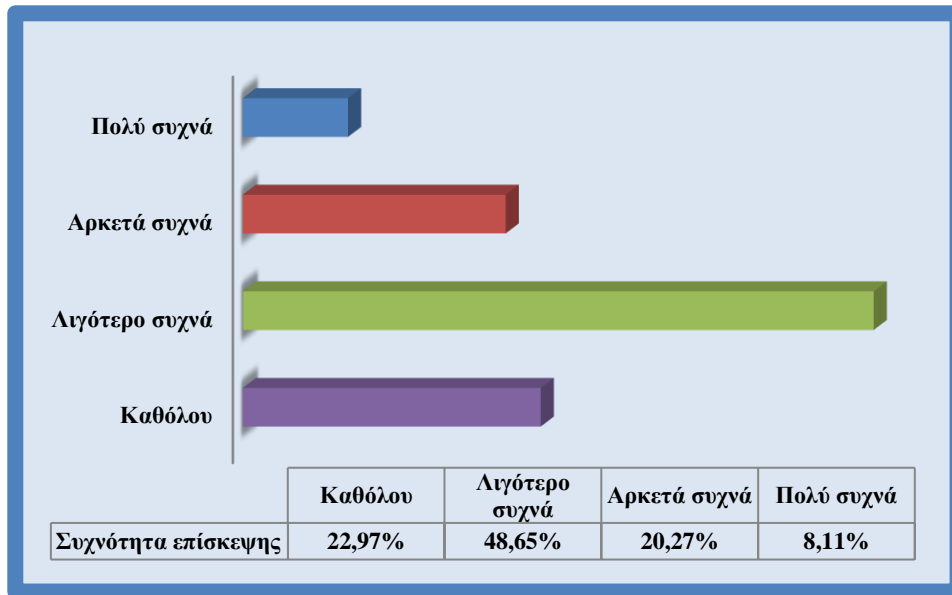

Ως προς το φύλο (βλ. γράφημα 19.1 & γράφημα 19.2), παρατηρείται ότι τόσο οι φοιτητές (48,65%) όσο και οι φοιτήτριες (57,67%), επισκέπτονται στην πλειονότητά τους λιγότερο συχνά θεατρικές σκηνές. Ενώ στις φοιτήτριες η επιλογή που συγκεντρώνει το δεύτερο υψηλότερο ποσοστό αφορά την αρκετά συχνή επίσκεψη (24,19%) στο θέατρο, στους φοιτητές αντιστοίχως κάτι τέτοιο δεν ισχύει, αφού το δεύτερο υψηλότερο ποσοστό καταγράφεται στην επιλογή του «καθόλου» (22,97%). Από αυτό γίνεται αντιληπτό πως ένα μέρος των φοιτητών δεν εμφορείται από θεατρόφιλα αισθήματα, σε σύγκριση με τις φοιτήτριες όπου το ποσοστό εκείνων που δηλώνουν ότι δεν επισκέπτονται καθόλου θέατρα είναι κατά πολύ μικρότερο (12,31%). Τέλος, και στα δύο φύλα καταγράφεται αθροιστικά το ίδιο σχεδόν ποσοστό όσων δηλώνουν ότι πηγαίνουν στο θέατρο αρκετά έως πολύ συχνά (σχεδόν 3 στους/στις 10). Γενικότερα, τόσο οι φοιτητές όσο και οι φοιτήτριες στην πλειοψηφία τους ενδιαφέρονται λιγότερο για την παρακολούθηση κάποιας θεατρικής παράστασης, με τους πρώτους να σημειώνουν πρωτιά μεταξύ των αδιάφορων προς την τέχνη του θεάτρου.

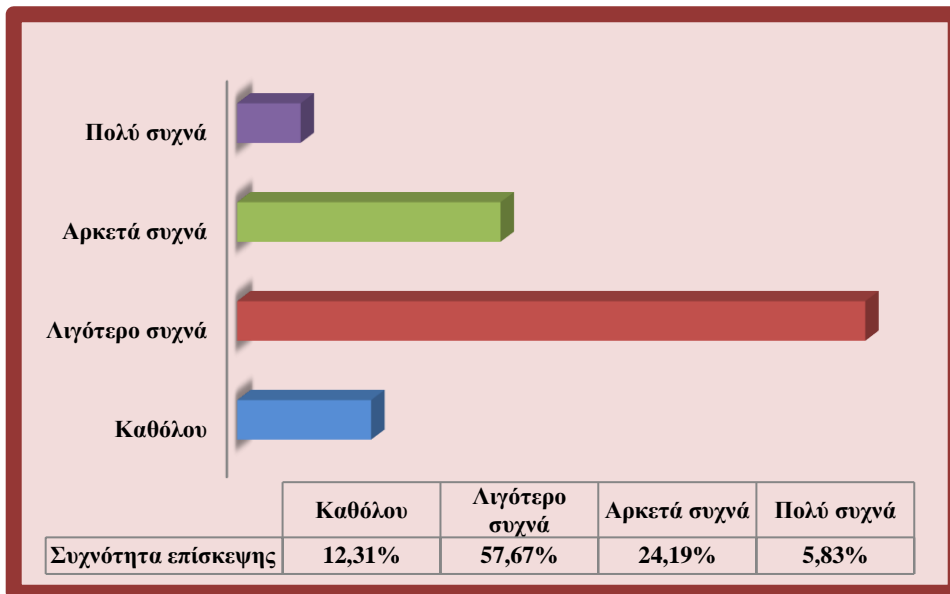

ηλικίας 15-30 ετών συμπεριέλαβαν το θέατρο μαζί με τον κινηματογράφο και τις συναυλίες στις τελευταίες θέσεις όσων προτιμούν να κάνουν στον ελεύθερο χρόνο τους. Βλ. European Commission (2007). *Flash Eurobarometer 202: Young Europeans Survey Among Young People Aged Between 15-30 in the European Union*. Summary report (February 2007). Ανακτήθηκε στις 10-03-2021 από https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/flash/fl_202_sum_en.pdf .

Γράφημα 19.1.
Συχνότητα επίσκεψης των φοιτητών στο θέατρο

Γράφημα 19.2.
Συχνότητα επίσκεψης των φοιτητριών στο θέατρο

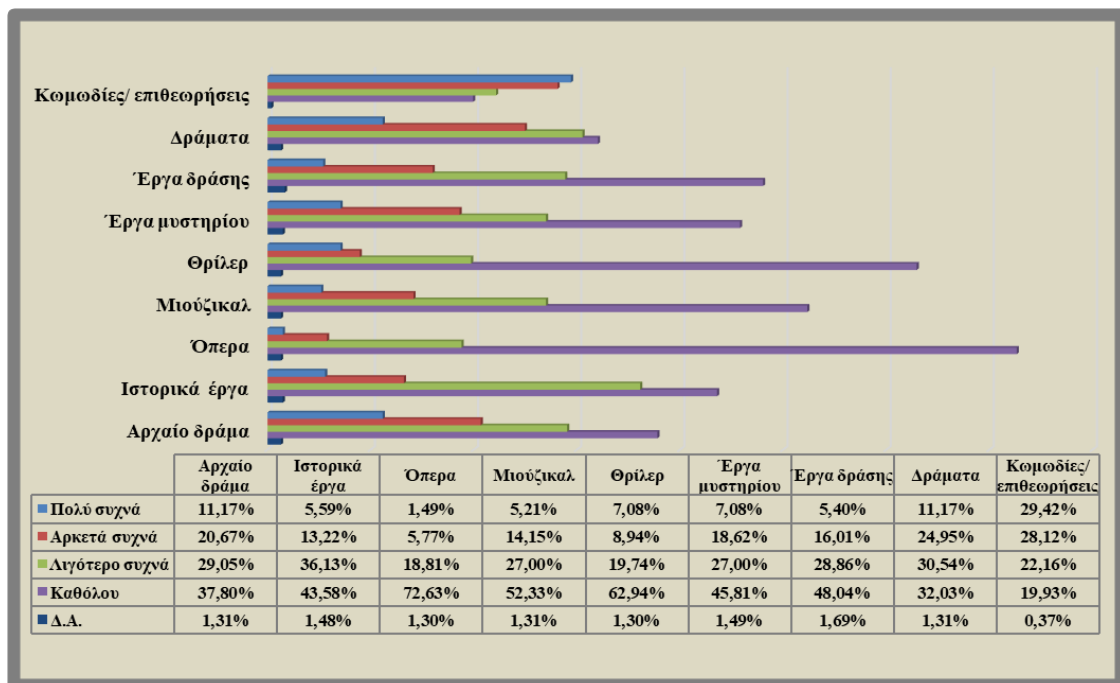

Στο δεύτερο σκέλος της προηγούμενης ερώτησης, οι ερωτώμενοι/-ες κλήθηκαν να δηλώσουν, μέσα από ένα σύνολο αντιπροσωπευτικών κατηγοριών, το είδος των παραστάσεων που συνηθίζουν να παρακολουθούν, όταν πηγαίνουν στο θέατρο (βλ. γράφημα 20). Βάσει των απαντήσεών τους διαπιστώνεται πως η πλειονότητά τους παρακολουθεί πρωτίστως αρκετά έως πολύ συχνά κωμωδίες και επιθεωρήσεις (ποσοστιαίο σύνολο 57,54%), ενώ 3 στους/στις 10 προτιμούν αρκετά έως πολύ συχνά τα δράματα (36,12%) και το αρχαίο δράμα (31,84%). Οι

υποψήφιοι/-ες εκπαιδευτικοί αντιθέτως δηλώνουν ότι παρακολουθούν λιγότερο ή καθόλου συχνά όπερα (ποσοστιαίο σύνολο 91,44%), παραστάσεις θρίλερ (ποσοστιαίο σύνολο 82,68%), ιστορικά έργα (ποσοστιαίο σύνολο 79,71%), μιούζικαλ (ποσοστιαίο σύνολο 79,33%), έργα δράσης (ποσοστιαίο σύνολο 76,90%) και έργα μυστηρίου (ποσοστιαίο σύνολο 72,81%). Μάλιστα, τις θεατρικές παραστάσεις ιστορικού περιεχομένου δηλώνει ότι τις παρακολουθεί αρκετά έως πολύ συχνά μόνο το 18,81% όσων συμμετείχαν στην έρευνα, έναντι περισσότερων των 4 στους/στις 10 που δεν τις επιλέγουν καθόλου. Ως προς αυτό αξίζει να επισημανθεί επίσης πως ένα μέρος του δείγματος (3 στους 10 περίπου) προτιμά να σχετίζεται με το παρελθόν στο πεδίο της θεατρικής τέχνης περισσότερο διαμέσου της παρακολούθησης αρχαίου δράματος, παρά επιλέγοντας θεατρικά έργα με σαφή ιστορικό χαρακτήρα. Συμπερασματικά, οι φοιτητές και οι φοιτήτριες στο σύνολό τους φαίνεται να αντιμετωπίζουν το θέατρο περισσότερο ως ένα ψυχαγωγικό είδος στη δημόσια ζωή, παρά ως μια πολιτιστική δραστηριότητα με μορφωτικές ή ιστορικές διαστάσεις. Πέραν της υψηλότερης προτίμησης που δείχνουν κυρίως για τις κωμωδίες και τις επιθεωρήσεις, δεν εκδηλώνουν ανάλογο ενδιαφέρον για τα υπόλοιπα είδη θεατρικών έργων.

Γράφημα 20

Το είδος των θεατρικών παραστάσεων που παρακολουθούν οι φοιτητές/-τριες

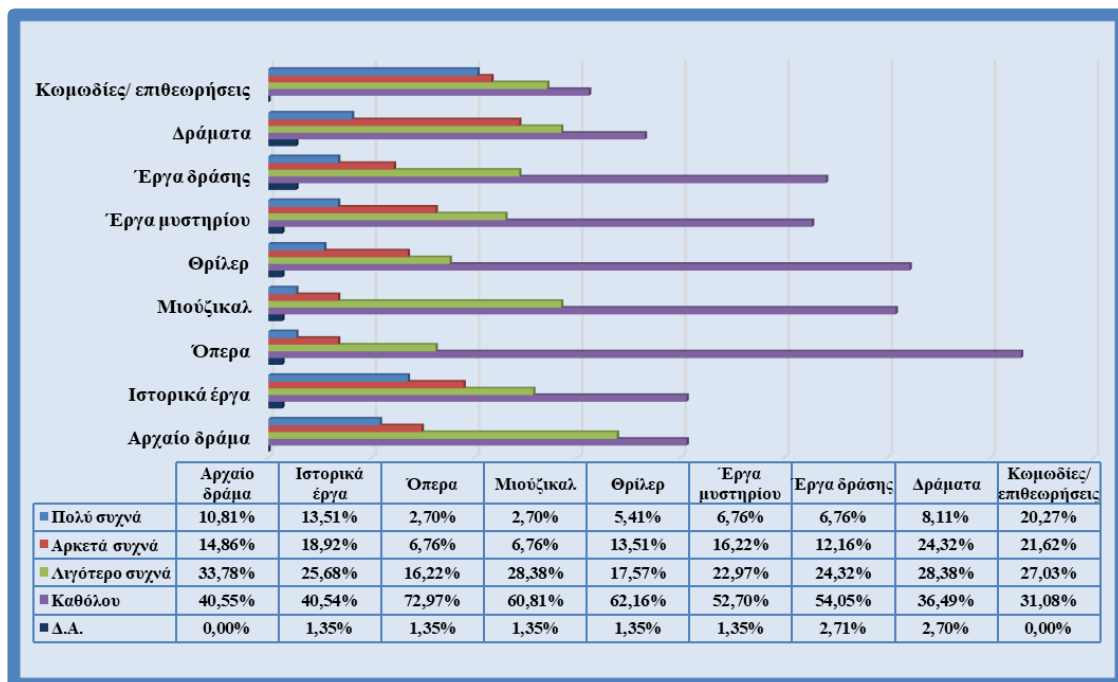

Ως προς το φύλο στο συγκεκριμένο ερώτημα, καταγράφονται ορισμένες μικρές διαφοροποιήσεις. Οι περισσότεροι φοιτητές (βλ. γράφημα 20.1) όταν επισκέπτονται το θέατρο παρακολουθούν λιγότερο συχνά ή καθόλου όπερα, μιούζικαλ, θρίλερ, δράματα,

κωμωδίες/επιθεωρήσεις, έργα μυστηρίου, έργα δράσης, αρχαίο δράμα και ιστορικά έργα. Ωστόσο, υπάρχει και ένα μικρότερο αλλά αξιόλογο ποσοστό τους που δηλώνει ότι προτιμά αρκετά έως πολύ συχνά τις κωμωδίες/επιθεωρήσεις (ποσοστιαίο σύνολο 41,89%), τα δράματα (ποσοστιαίο σύνολο 32,43%) και τα ιστορικά έργα (ποσοστιαίο σύνολο 32,43%). Απ' την άλλη, 6 στις 10 φοιτήτριες (βλ. γράφημα 20.2), όταν πηγαίνουν στο θέατρο, παρακολουθούν αρκετά έως πολύ συχνά κωμωδίες/επιθεωρήσεις, ενώ 3 στις 10 δηλώνουν στον ίδιο βαθμό ότι παρακολουθούν δράμα και αρχαίο δράμα. Αντιθέτως, επιλέγουν λιγότερο συχνά ή καθόλου όπερα, μιούζικαλ, θρίλερ, έργα μυστηρίου, έργα δράσης και ιστορικά έργα. Ως προς αυτό το τελευταίο είδος θεατρικών έργων ενδεικτικό είναι το γεγονός ότι μόλις 1 στις 10 γυναίκες δηλώνει ότι το προτιμά, σε σύγκριση με τους άνδρες που είναι περισσότεροι των 3 στους 10. Ένα μέρος των φοιτητών, επομένως, φαίνεται να ενδιαφέρεται περισσότερο για πτυχές της θεατρικής τέχνης που αναπαριστούν το ιστορικό παρελθόν, κάτι που δεν συμβαίνει στον ίδιο βαθμό στην περίπτωση των φοιτητριών.

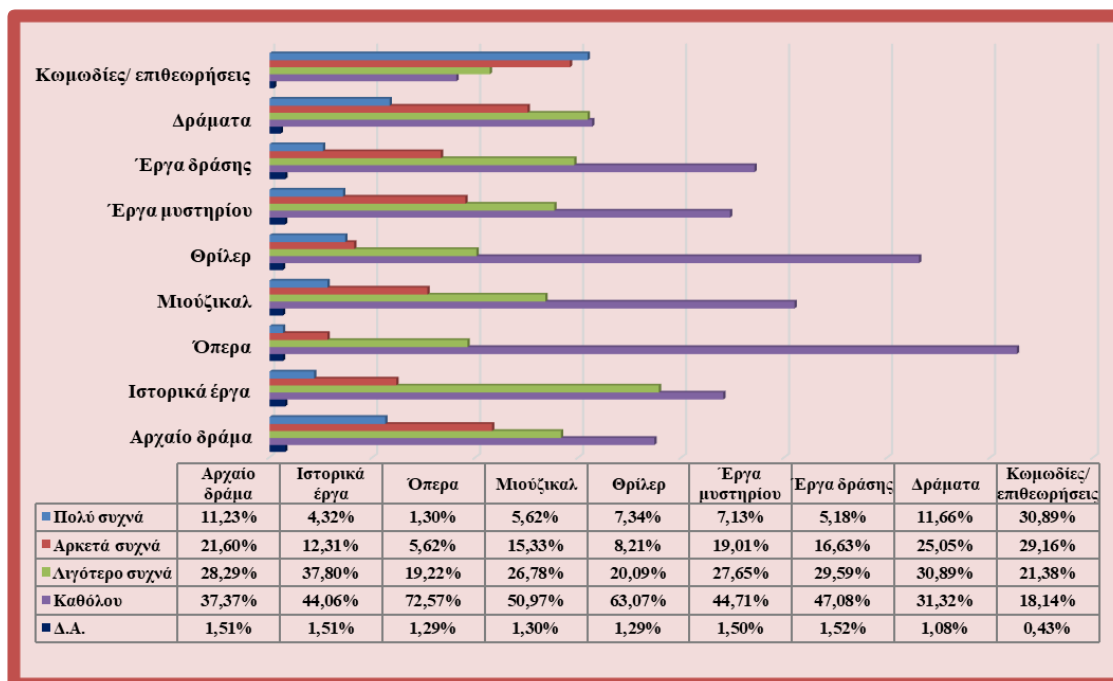
Γράφημα 20.1.

Το είδος των θεατρικών παραστάσεων που παρακολουθούν οι φοιτητές

Γράφημα 20.2.

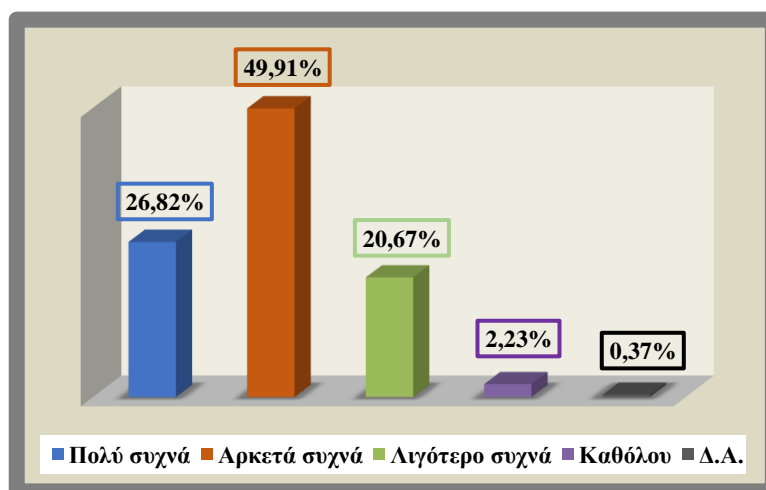
Το είδος των θεατρικών παραστάσεων που παρακολουθούν οι φοιτήτριες

Όσον αφορά τη συχνότητα επίσκεψης των φοιτητών και των φοιτητριών των Παιδαγωγικών Τμημάτων της έρευνας στις κινηματογραφικές αίθουσες, προκύπτει από τα αποτελέσματα ότι στην πλειονότητά τους το πράττουν αρκετά έως πολύ συχνά (ποσοστιαίο σύνολο 76,73%), με εκείνους/-ες που δηλώνουν αρκετά συχνά (49,91%) να ανέρχονται σχεδόν στο ήμισυ του δείγματος. Αντιθέτως, 2 στους/στις 10 πηγαίνουν λιγότερο συχνά στον κινηματογράφο και ελάχιστοι δεν πηγαίνουν καθόλου. Από τα παραπάνω διαπιστώνεται πως οι ερωτώμενοι/-ες προτιμούν να αφιερώνουν ένα μέρος απ' τον ελεύθερο χρόνο τους στην έβδομη τέχνη, προκειμένου να ψυχαγωγηθούν.

Γράφημα 21

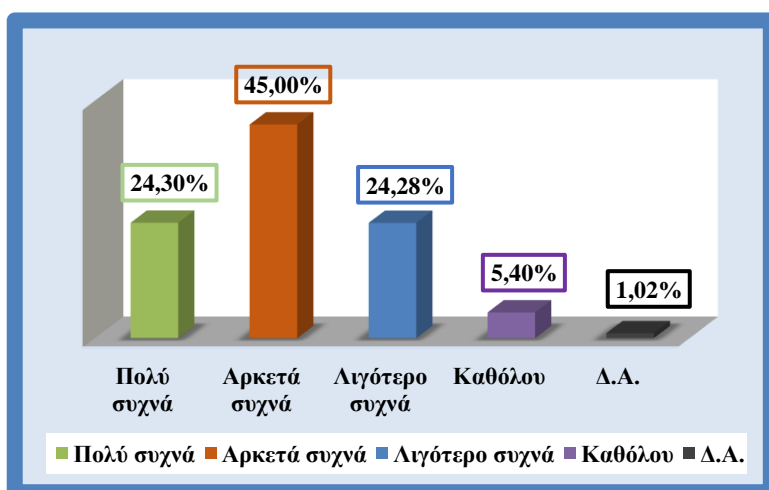
Συχνότητα επίσκεψης του συνόλου των φοιτητών/-τριών στον κινηματογράφο

Ως προς το φύλο (βλ. γράφημα 21.1 & γράφημα 21.2) δεν προκύπτουν διαφοροποιήσεις στις απαντήσεις του δείγματος, αφού και οι φοιτητές (ποσοστιαίο σύνολο 69,30%) αλλά και οι φοιτήτριες (ποσοστιαίο σύνολο 77,97%), επισκέπτονται αρκετά έως πολύ συχνά τον κινηματογράφο για να παρακολουθήσουν κάποια ταινία. Πιο συγκεκριμένα, τα υψηλότερα ποσοστά τους (που αντιστοιχούν σχεδόν στο ήμισυ του πληθυσμού τους) καταγράφονται στη στήλη του «αρκετά συχνά». Λιγότερο συχνά παρακολουθούν ταινίες στις κινηματογραφικές αίθουσες περίπου 3 στους 10 άνδρες και 2 στις 10 γυναίκες, ενώ ελαφρώς υψηλότερο είναι στο ανδρικό φύλο και το ποσοστό όσων δηλώνουν ότι απέχουν από αυτούς τους είδους την ψυχαγωγία. Γενικότερα, στα δεδομένα της έρευνας αποτυπώνεται μια κινηματογραφόφιλη τάση και στα δύο φύλα, που στην περίπτωση των φοιτητριών είναι λίγο πιο ενισχυμένη.

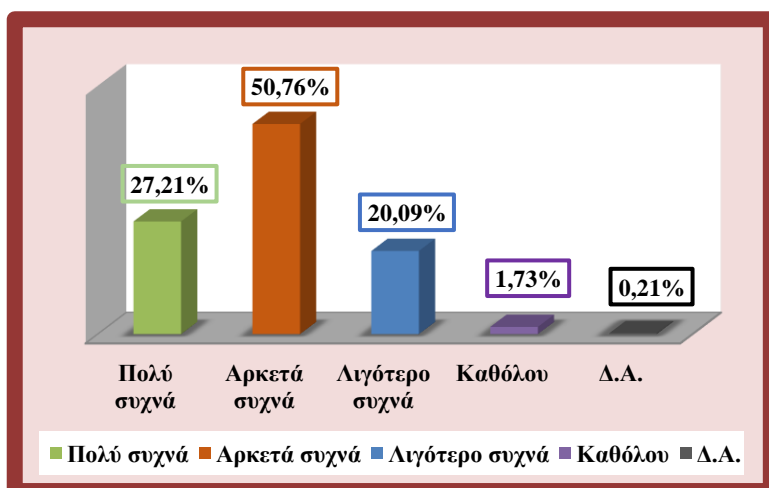
Γράφημα 21.1.

Συχνότητα επίσκεψης των φοιτητών στον κινηματογράφο

Γράφημα 21.2.

Συχνότητα επίσκεψης των φοιτητριών στον κινηματογράφο

Στο σύνολό τους οι φοιτητές και οι φοιτήτριες, όταν πηγαίνουν στον κινηματογράφο (βλ. πίνακα 4), παρακολουθούν πολύ έως αρκετά συχνά κωμωδίες (αθροιστικό ποσοστό 76,72%), φιλμ κοινωνικού περιεχομένου (αθροιστικό ποσοστό 71,51%), περιπέτειες (αθροιστικό ποσοστό 67,97%) και αισθηματικές ταινίες (αθροιστικό ποσοστό 63,32%). Απ' την άλλη, προτιμούν λιγότερο συχνά ή καθόλου ιστορικά φιλμ (αθροιστικό ποσοστό 66,30%), ταινίες επιστημονικής φαντασίας (αθροιστικό ποσοστό 64,61%), θρίλερ (αθροιστικό ποσοστό 55,87%) και αστυνομικές ταινίες (αθροιστικό ποσοστό 51,58%). Μάλιστα τα θρίλερ, οι ταινίες επιστημονικής φαντασίας και οι ιστορικές σημειώνουν τα τρία υψηλότερα ποσοστά στη στήλη του «καθόλου συχνά», άρα και τον μεγαλύτερο βαθμό απόρριψης. Πέραν της δοθείσας λίστας με τα είδη των ταινιών, καταγράφεται και ένα εξαιρετικό μικρό μέρος των συμμετεχόντων/-ουσών που αναφέρει ότι παρακολουθεί παιδικές ταινίες, δραματικές, πολιτικές, ακατάλληλου περιεχομένου, όπως επίσης και ντοκιμαντέρ. Ταξινομώντας κατά φθίνουσα ποσοστιαία σειρά τις απαντήσεις στη στήλη του «πολύ συχνά», που είναι η ανώτερη κλίμακα του βαθμού παρακολούθησης, προκύπτει ότι οι ερωτώμενοι/-ες προτιμούν ιεραρχικά τα εξής είδη κινηματογραφικών ταινιών: κωμωδίες (45,62%), κοινωνικές (38,18%), αισθηματικές (36,50%), περιπέτειες (30,54%), θρίλερ (24,21%), αστυνομικές (18,06%), επιστημονικής φαντασίας (15,08%) και ιστορικές (10,99%). Ειδικά για τις ιστορικές ταινίες πρέπει να σημειωθεί ότι τις παρακολουθούν στον κινηματογράφο αρκετά έως πολύ συχνά περίπου 3 στους/στις 10 σε αντίθεση με τους/τις υπόλοιπους/-ες που τις παρακολουθούν πρωτίστως λιγότερο συχνά και δευτερευόντως καθόλου. Από τις ποσοστιαίες τιμές των ιστορικών ταινιών σε όλη την κλίμακα συχνότητας παρακολούθησης διαφαίνεται συνολικότερα ένα μικρότερο ενδιαφέρον γι' αυτές, αφού το εν λόγω είδος συγκεντρώνει το μικρότερο ποσοστό στη στήλη του «πολύ συχνά» και τα μεγαλύτερα ποσοστά του στις στήλες του «λιγότερο συχνά» και «καθόλου συχνά».

4. Τι είδους ταινίες παρακολουθείς;	Κλίμακα συχνότητας (%)				
	Πολύ συχνά	Αρκετά συχνά	Λιγότερο συχνά	Καθόλου συχνά	Δ.Α.
Ιστορικές	10,99	21,60	43,02	23,28	1,11
Περιπέτειες	30,54	37,43	21,04	10,06	0,93
Θρίλερ	24,21	18,62	21,42	34,45	1,30
Κωμωδίες	45,62	31,10	15,46	7,26	0,56
Αισθηματικές	36,50	26,82	21,04	14,34	1,30
Αστυνομικές	18,06	28,68	29,61	21,97	1,68
Επιστημονικής φαντασίας	15,08	18,62	30,35	34,26	1,69
Κοινωνικές	38,18	33,33	16,76	9,87	1,86

Πίνακας 4: *Είδη κινηματογραφικών ταινιών και συχνότητα παρακολούθησης του συνόλου των φοιτητών/-τριών.*

Εξετάζοντας ειδικότερα ως προς το φύλο τι είδους ταινίες παρακολουθούν οι ερωτώμενοι/-ες, προκύπτει πως οι περισσότεροι φοιτητές (βλ. πίνακα 4.1) παρακολουθούν στον κινηματογράφο αρκετά έως πολύ συχνά περιπέτειες (ποσοστιαίο σύνολο των στηλών «πολύ συχνά» και «αρκετά συχνά» 70,27%), κοινωνικές ταινίες (ποσοστιαίο σύνολο 55,40%), κωμωδίες (ποσοστιαίο σύνολο 54,06%), ταινίες αστυνομικού περιεχομένου (54,05% ποσοστιαίο σύνολο) και ιστορικές ο μισός πληθυσμός τους (50% ποσοστιαίο σύνολο). Στον αντίποδα, δεν παρακολουθούν καθόλου συχνά ή παρακολουθούν λιγότερο συχνά ταινίες αισθηματικού περιεχομένου (ποσοστιαίο σύνολο των στηλών «λιγότερο συχνά» και «καθόλου» 72,97%) και επιστημονικής φαντασίας (ποσοστιαίο σύνολο 60,82%). Επιπλέον, ένα εξαιρετικά μικρό μέρος των φοιτητών ανέφερε πέραν της προκαθορισμένης λίστας των ταινιών ότι παρακολουθεί πολύ συχνά παιδικές ταινίες (2,70%) ή πολιτικές (1,35%) και αρκετά έως λιγότερο συχνά δραματικές (αθροιστικό ποσοστό 2,70%). Στον ανώτερο βαθμό παρακολούθησης, που αντιπροσωπεύεται απ' τη στήλη του «πολύ συχνά», στις τρεις πρώτες θέσεις ποσοστιαία βρίσκονται οι περιπέτειες (39,19%), τα θρίλερ και οι κωμωδίες (με όμοιο ποσοστό 25,68%), αλλά και οι κοινωνικές ταινίες (24,32%). Τις ιστορικές ταινίες, που κατατάσσονται ποσοστιαία στην πρώτη εξάδα, τις παρακολουθούν πολύ συχνά περίπου 2 στους 10 φοιτητές.

4.1. Τι είδους ταινίες παρακολουθείς;	Κλίμακα συχνότητας (%)				
	Πολύ συχνά	Αρκετά συχνά	Λιγότερο συχνά	Καθόλου συχνά	Δ.Α.
Ιστορικές	21,62	28,38	29,73	18,92	1,35
Περιπέτειες	39,19	31,08	16,22	13,51	0,00
Θρίλερ	25,68	20,27	32,43	21,62	0,00
Κωμωδίες	25,68	28,38	27,03	18,91	0,00
Αισθηματικές	8,11	13,51	33,78	39,19	5,41
Αστυνομικές	22,97	31,08	25,68	17,57	2,70
Επιστημονικής φαντασίας	18,92	17,57	25,68	35,14	2,69
Κοινωνικές	24,32	31,08	22,97	17,57	4,06

Πίνακας 4.1: Συχνότητα παρακολούθησης των κινηματογραφικών ταινιών από τους φοιτητές σε σχέση με το είδος.

Οι φοιτήτριες (βλ. πίνακα 4.2) από την πλευρά τους παρακολουθούν στον κινηματογράφο πολύ έως αρκετά συχνά κωμωδίες (ποσοστιαίο άθροισμα 48,81%), κοινωνικές ταινίες (ποσοστιαίο άθροισμα 74,08%), αισθηματικές (ποσοστιαίο άθροισμα 69,98%) και περιπέτειες (ποσοστιαίο άθροισμα 67,60%). Τις ιστορικές ταινίες, τα φιλμ επιστημονικής φαντασίας, τα θρίλερ και τις ταινίες αστυνομικού χαρακτήρα δηλώνουν ότι τα προτιμούν λιγότερο συχνά ή καθόλου. Εκτός από τα είδη των ταινιών που υπήρχαν στη λίστα, ένα πολύ μικρό μέρος των φοιτητριών γνωστοποίησε ότι παρακολουθεί πολύ συχνά δραματικές ταινίες (1,30%), παιδικές (1,08%), πολιτικές και ντοκιμαντέρ (καταγράφουν όμοιο ποσοστό 0,43%) ή φιλμ ακατάλληλου περιεχομένου (0,22%). Στον ανώτερο βαθμό παρακολούθησης, που αντιπροσωπεύεται απ' τη στήλη του «πολύ συχνά», στις τρεις πρώτες θέσεις ποσοστιαία βρίσκονται οι κωμωδίες (48,81%), οι αισθηματικές ταινίες (41,04%) και οι κοινωνικές (40,39%). Τα ιστορικά φιλμ αντιθέτως κατατάσσονται ποσοστιαία στην τελευταία θέση, αφού δηλώνει ότι τις παρακολουθεί πολύ συχνά σχεδόν 1 στις 10 γυναίκες.

Γενικότερα, όπως θα μπορούσε να συμπεράνει κάποιος, αμφότερα τα δύο φύλα αρέσκονται να παρακολουθούν σε μεγάλο βαθμό περιπέτειες, κωμωδίες και ταινίες κοινωνικού περιεχομένου. Οι φοιτήτριες επίσης δείχνουν επιπλέον μια μεγάλη προτίμηση στις αισθηματικές ταινίες, ενώ οι φοιτητές στις αστυνομικές και τις ιστορικές. Ειδικά για τις ιστορικές ταινίες, προκύπτει ένα παραπάνω ενδιαφέρον από την πλευρά των φοιτητών, αφού 5 στους 10 δηλώνουν ότι τις παρακολουθούν πολύ έως αρκετά συχνά και 3 στους 10 λιγότερο συχνά. Αντιθέτως, οι γυναίκες δείχνουν να μην έχουν ως προτεραιότητα την παρακολούθηση τέτοιων ταινιών, μιας και 3 στις 10 το πράττει πολύ έως αρκετά συχνά και 5 στις 10 λιγότερο συχνά.

4.2. Τι είδους ταινίες παρακολουθείς;	Κλίμακα συχνότητας (%)				
	Πολύ συχνά	Αρκετά συχνά	Λιγότερο συχνά	Καθόλου συχνά	Δ.Α.
Ιστορικές	9,29	20,52	45,14	23,97	1,08
Περιπέτειες	29,16	38,44	21,81	9,50	1,07
Θρίλερ	23,97	18,36	20,09	36,50	1,08
Κωμωδίες	48,81	31,53	13,61	5,40	0,65
Αισθηματικές	41,04	28,94	19,01	10,37	0,64
Αστυνομικές	17,28	28,29	30,24	22,68	1,51
Επιστημονικής φαντασίας	14,47	18,79	31,10	34,13	1,51
Κοινωνικές	40,39	33,69	15,77	8,64	1,51

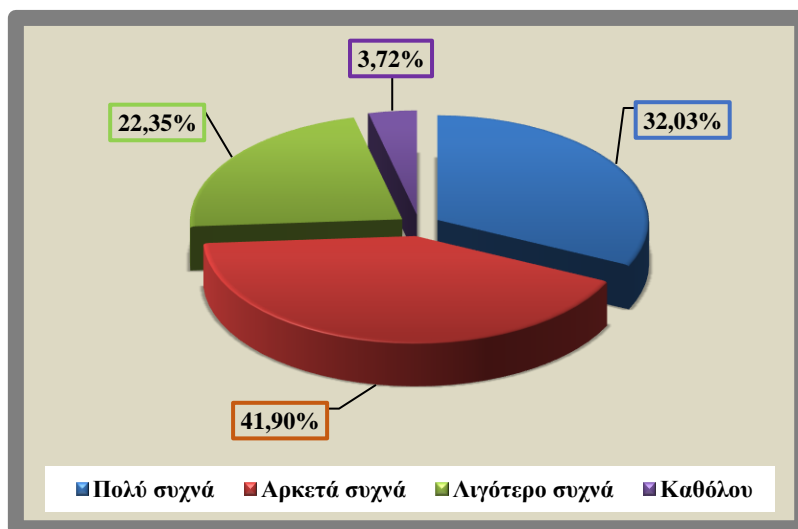
Πίνακας 4.2: Συχνότητα παρακολούθησης των κινηματογραφικών ταινιών από τις φοιτήτριες σε σχέση με το είδος.

Όσον αφορά τη συχνότητα παρακολούθησης τηλεοπτικών προγραμμάτων (βλ. γράφημα 22), οι ερωτώμενοι και οι ερωτώμενες της έρευνας απάντησαν στην πλειοψηφία τους ότι παρακολουθούν τηλεόραση πολύ έως αρκετά συχνά, σε ποσοστό 73,93% (ποσοστιαίο σύνολο του «πολύ συχνά και «αρκετά συχνά»). Λιγότερο συχνά παρακολουθεί τηλεόραση το 22,35% του δείγματος, ενώ μόνο το 3,72% ανέφερε ότι δεν παρακολουθεί καθόλου συχνά. Όπως γίνεται αντιληπτό, περισσότεροι από 7 στους/στις 10 υποψήφιους/-ες εκπαιδευτικούς έχουν συχνή επαφή με την τηλεόραση στον ελεύθερο χρόνο τους, γεγονός που προφανώς καταδεικνύει μια σημαντική προτίμηση στο συγκεκριμένο ενημερωτικό, ψυχαγωγικό και μορφωτικό μέσο⁷³⁷.

⁷³⁷ Τα τελευταία χρόνια οι νέοι παγκοσμίως αλλά και στην Ελλάδα προτιμούν να ενημερώνονται ή να ψυχαγωγούνται κυρίως μέσω του Παγκόσμιου Ιστού, των μέσων κοινωνικής δικτύωσης και της αποκαλούμενης web TV. Ωστόσο, εξακολουθεί ένα μέρος της νεολαίας να εντάσσει την παρακολούθηση τηλεοπτικών προγραμμάτων στον ελεύθερο χρόνο του. Βλ. Δεμερτζής, Ν., Σταυρακάκης, Γ., Ντάβου, Μ., Αρμενάκης, Α., Χρηστάκης, Ν., Γεωργαράκης, Ν., Μπουμπάρης, Ν. (2008), *ό.π.*, σ. 90. Όσον αφορά την τηλεοπτική συμπεριφορά των φοιτητών, στο πλαίσιο έρευνας που πραγματοποιήθηκε προς τα τέλη της δεκαετίας του 1990 από τους Δεμερτζή και Αρμενάκη με δείγμα σπουδαστές των Αθηνών, προέκυψε πως τον υψηλότερο βαθμό τηλεθέασης (3 έως και πάνω από 5 ώρες ημερησίως) εμφάνισαν όσοι φοιτούσαν στα Τμήματα ανθρωπιστικών επιστημών παρά σε εκείνα των θετικών επιστημών. Βλ. σχετικά Δεμερτζής, Ν., Αρμενάκης, Α. (2017). «Η πολιτική κουλτούρα και τα μέσα επικοινωνίας. Η περίπτωση των φοιτητών της Αθήνας». *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 16, σ. 34-71. doi: <https://doi.org/10.12681/hpsa.15185>. Στα δημοσιευμένα στοιχεία της εταιρίας Nielsen τη σεζόν 2014-2015, διαπιστώθηκε πως οι Έλληνες συνεχίζουν να διατηρούν ισχυρούς τους δεσμούς τους με την τηλεόραση. Οι μεγαλύτερες ηλικίες και τα μικρά παιδιά κατέχουν τα σκήπτρα στις ώρες τηλεθέασης, ενώ λιγότερη προτίμηση στο συγκεκριμένο μέσο δείχνουν οι άνδρες ηλικίας 18-24 ετών. Βλ. Αθανασίου, Μ. (2015). «Έλληνες και τηλεόραση, μια σχέση αγάπης και μίσους». *Η Καθημερινή*, 07/12/2015. Διαθέσιμο στο <https://www.kathimerini.gr/culture/tv/841240/ellines-kai-tileorasi-mia-schesi-agapis-kai-misoys/>. Σε ευρωπαϊκό επίπεδο, σύμφωνα με έρευνα του «Ευρωβαρόμετρου», η τηλεόραση συνεχίζει να αποτελεί το πιο δημοφιλές μέσο καθώς το 87% των Ευρωπαίων παρακολουθεί τηλεοπτικά προγράμματα καθημερινά ή σχεδόν καθημερινά και το 98% δηλώνει ότι παρακολουθεί τουλάχιστον 1 φορά την εβδομάδα. Μάλιστα, περίπου 8 στους 10 νέους ηλικίας 15-24 ετών βλέπει τηλεόραση σε καθημερινή βάση, ποσοστό που αυξάνεται στις μεγαλύτερες ηλικίες. Βλ. European Commission (2012). *Standard Eurobarometer 76: Media Use in the European Union*. Report (Autumn 2011). European Union. Ανακτήθηκε στις 17-03-2021 από https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/archives/eb/eb76/eb76_media_en.pdf.

Γράφημα 22

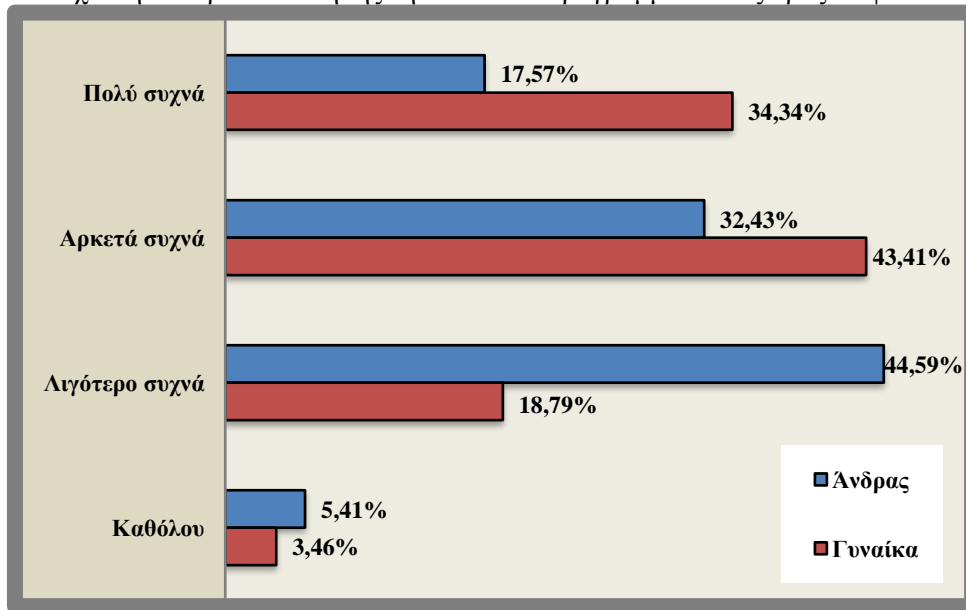
Συχνότητα παρακολούθησης τηλεοπτικών προγραμμάτων από τους/τις φοιτητές/-τριες

Όσον αφορά τη συχνότητα παρακολούθησης τηλεοπτικών προγραμμάτων ως προς το φύλο (βλ. γράφημα 22.1), προκύπτει κάποια διαφοροποίηση στις απαντήσεις των φοιτητών και των φοιτητριών. Στους φοιτητές η μεγαλύτερη συχνότητα απαντήσεων εντοπίστηκε στη στήλη «λιγότερο συχνά» (44,59%), σε αντίθεση με τις φοιτήτριες των οποίων η πλειοψηφία δήλωσε ότι παρακολουθεί τηλεόραση αρκετά συχνά (43,41%). Ωστόσο, υπάρχει και ένα σημαντικό μέρος που αντιστοιχεί στο ήμισυ του συνόλου των φοιτητών, το οποίο δηλώνει ότι παρακολουθεί πολύ έως αρκετά συχνά τηλεοπτικά προγράμματα (αθροιστικό ποσοστό 50%). Στις φοιτήτριες αντιστοίχως το ποσοστό εκείνων που βλέπει τηλεόραση αρκετά έως πολύ συχνά είναι κατά πολύ μεγαλύτερο (αθροιστικό ποσοστό 77,75%). Από τα ευρήματα στη συγκεκριμένη ερώτηση διαπιστώνεται συνεπώς πως τόσο οι φοιτητές όσο και φοιτήτριες επιλέγουν την παρακολούθηση τηλεοπτικών προγραμμάτων στον ελεύθερο χρόνο τους. Εντούτοις, οι φοιτήτριες το πράττουν συνολικά με μεγαλύτερη συχνότητα σε σύγκριση με τους φοιτητές.

Γράφημα 22.1.

Συχνότητα παρακολούθησης τηλεοπτικών προγραμμάτων ως προς το φύλο

Θέτοντας το ερώτημα τι είδους τηλεοπτικές εκπομπές παρακολουθούν και με ποια συχνότητα (βλ. πίνακα 5), οι περισσότεροι υποψήφιοι/-ες εκπαιδευτικοί της έρευνας μέσα από μια συγκεκριμένη λίστα που τους δόθηκε, απάντησαν ότι προτιμούν να βλέπουν πολύ έως αρκετά συχνά εκπομπές κοινωνικού ενδιαφέροντος (ποσοστιαίο σύνολο 69,83%), αισθηματικές σειρές (ποσοστιαίο σύνολο 54,74%) και ντοκιμαντέρ (ποσοστιαίο σύνολο 52,33%). Αντιθέτως, οι περισσότεροι παρακολουθούν λιγότερο συχνά ή δεν παρακολουθούν καθόλου αθλητικές εκπομπές (ποσοστιαίο σύνολο 79,70%), προγράμματα ιστορικού ενδιαφέροντος (ποσοστιαίο σύνολο 62,76%) και εκπομπές ενημερωτικού ή πολιτικού περιεχομένου (ποσοστιαίο σύνολο 53,63%). Πέραν των τηλεοπτικών εκπομπών που περιλαμβάνονταν στη λίστα, ένα μικρό μέρος των φοιτητών και των φοιτητριών δήλωσε ότι συνηθίζει να παρακολουθεί πολύ έως αρκετά συχνά ψυχαγωγικές τηλεοπτικές εκπομπές (4,84% αθροιστικό ποσοστό) και αστυνομικές (0,75% αθροιστικό ποσοστό) και αρκετά συχνά παιδικές (0,74%). Βάσει των αποτελεσμάτων οι φοιτητές και οι φοιτήτριες συνολικά ενδιαφέρονται πρωτίστως για τηλεοπτικά προγράμματα ψυχαγωγικού, κοινωνικού και μορφωτικού χαρακτήρα. Επίσης, η δήλωση της προτίμησης στις αισθηματικές σειρές, που σημειώνουν ένα από τα δύο υψηλότερα ποσοστά, οφείλεται ίσως ως έναν βαθμό και στο γεγονός ότι η πλειονότητα των συμμετεχόντων της έρευνας ανήκει στο γυναικείο φύλο. Οι δε εκπομπές ιστορικού περιεχομένου δεν φαίνεται από τις απαντήσεις του συνόλου του δείγματος να αποτελούν ένα είδος προγράμματος που ελκύει σημαντικά το ενδιαφέρον των νέων εκπαιδευτικών, αφού μόνο 3 στους/στις 10 δηλώνει ρητά ότι τις παρακολουθεί πολύ έως αρκετά συχνά. Επομένως, η ιστορική πληροφόρηση που προέρχεται από το συγκεκριμένο

μέσο μαζικής επικοινωνίας μάλλον δεν συναντά την ισχυρή ανταπόκριση από την πλευρά των ερωτώμενων.

5. Τι είδους εκπομπές παρακολουθείς στην τηλεόραση;	Κλίμακα συχνότητας (%)				
	Πολύ συχνά	Αρκετά συχνά	Λιγότερο συχνά	Καθόλου συχνά	Δ.Α.
Ιστορικού περιεχομένου	10,43%	25,33%	45,44%	17,32%	1,48%
Ενημερωτικού / πολιτικού περιεχομένου	13,22%	31,66%	32,59%	21,04%	1,49%
Κοινωνικού ενδιαφέροντος	24,58%	45,25%	21,42%	7,26%	1,49%
Αθλητικές	10,43%	7,82%	28,49%	51,21%	2,05%
Αισθηματικές σειρές	27,37%	27,37%	22,72%	21,23%	1,31%
Ντοκιμαντέρ	18,62%	33,71%	34,82%	10,99%	1,86%

Πίνακας 5: *Είδη τηλεοπτικών εκπομπών και συχνότητα παρακολούθησής τους από το σύνολο των φοιτητών/-τριών.*

Όσον αφορά τα προτιμώμενα είδη τηλεοπτικών εκπομπών και τη συχνότητα παρακολούθησής τους από τα δύο φύλα, παρατηρούνται κάποιες διαφοροποιήσεις στις απαντήσεις. Ειδικότερα, οι περισσότεροι φοιτητές (βλ. πίνακα 5.1) παρακολουθούν πολύ έως αρκετά συχνά ντοκιμαντέρ και εκπομπές ιστορικού περιεχομένου (καταγράφοντας αμφότερα το ίδιο ποσοστιαίο άθροισμα 59,46%), αθλητικές εκπομπές (ποσοστιαίο άθροισμα 58,11%) και τηλεοπτικά προγράμματα κοινωνικού ενδιαφέροντος (ποσοστιαίο άθροισμα 51,35%). Αντίθετα, η πλειονότητα δεν φαίνεται να προτιμά τις αισθηματικές σειρές, αφού 8 στους 10 δηλώνουν ότι δεν τις παρακολουθούν καθόλου. Πέραν της λίστας των συγκεκριμένων εκπομπών του ερωτηματολογίου, ένας εξαιρετικά μικρός αριθμός ερωτώμενων συμπεριέλαβε στις προτιμήσεις του τις ψυχαγωγικές, αστυνομικές και παιδικές εκπομπές. Ιεραρχώντας ποσοστιαία τις τιμές στην ανώτερη κλίμακα παρακολούθησης του «πολύ συχνά», προκύπτει ότι οι φοιτητές παρακολουθούν κατά προτεραιότητα: αθλητικές εκπομπές (48,65%), ντοκιμαντέρ (29,73%), προγράμματα ιστορικού περιεχομένου (22,97%), κοινωνικού ενδιαφέροντος (12,16%) και αισθηματικές σειρές (8,11%).

5.1. Τι είδους εκπομπές παρακολουθείς στην τηλεόραση;	Κλίμακα συχνότητας (%)				
	Πολύ συχνά	Αρκετά συχνά	Λιγότερο συχνά	Καθόλου συχνά	Δ.Α.
Ιστορικού περιεχομένου	22,97	36,49	21,62	17,57	1,35
Κοινωνικού ενδιαφέροντος	12,16	39,19	29,73	16,22	2,70
Αθλητικές	48,65	9,46	20,27	21,62	0,00
Αισθηματικές σειρές	8,11	6,76	27,03	55,41	2,69
Ντοκιμαντέρ	29,73	29,73	28,38	10,81	1,35

Πίνακας 5.1: *Είδη τηλεοπτικών εκπομπών και συχνότητα παρακολούθησής τους από τους φοιτητές.*

Οι περισσότερες φοιτήτριες (βλ. πίνακα 5.2) απ' την πλευρά τους συνηθίζουν να παρακολουθούν αρκετά έως πολύ συχνά εκπομπές κοινωνικού ενδιαφέροντος (ποσοστιαίο σύνολο 72,79%), αισθηματικές σειρές (ποσοστιαίο σύνολο 61,12%) και ντοκιμαντέρ (ποσοστιαίο σύνολο 51,19%). Καθόλου συχνά ή λιγότερο συχνά βλέπουν στους τηλεοπτικούς τους δέκτες ιστορικά προγράμματα (ποσοστιαίο σύνολο 55,94%) και αθλητικές εκπομπές (ποσοστιαίο σύνολο 85,75). Τις τελευταίες μάλιστα πάνω από 5 στις 10 δηλώνουν ότι δεν τις παρακολουθούν καθόλου. Πέραν αυτών, ένας ελάχιστος αριθμός φοιτητριών συμπεριέλαβε στις προτιμήσεις του τις ψυχαγωγικές εκπομπές, τις αστυνομικές και τις παιδικές σειρές. Στην υψηλότερη κλίμακα παρακολούθησης του «πολύ συχνά» οι φοιτήτριες παρακολουθούν βάσει της ποσοστιαίας κατάταξης: αισθηματικές σειρές (30,45%), εκπομπές κοινωνικού ενδιαφέροντος (26,57%), ντοκιμαντέρ (16,85%), εκπομπές ιστορικού περιεχομένου (11,66%) και αθλητικά προγράμματα, σε πολύ μικρό όμως ποσοστό (4,32%).

Όπως παρατηρείται γενικότερα, οι φοιτητές προτιμούν να παρακολουθούν κυρίως προγράμματα ιστορικού περιεχομένου, ντοκιμαντέρ, αθλητικές τηλεοπτικές εκπομπές και εκπομπές κοινωνικού ενδιαφέροντος. Αντιθέτως, οι φοιτήτριες αρέσκονται να παρακολουθούν πρωτίστως εκπομπές κοινωνικού ενδιαφέροντος, αισθηματικές σειρές και ντοκιμαντέρ, ενώ για τις εκπομπές ιστορικής φύσεως το ενδιαφέρον τους είναι πιο περιορισμένο συγκριτικά με τους φοιτητές. Στη στήλη του «καθόλου συχνά» των γυναικών τα προγράμματα ιστορικού ενδιαφέροντος καταγράφουν το 2ο υψηλότερο ποσοστό απόρριψης και στη στήλη του «πολύ συχνά» το 2ο μικρότερο ποσοστό υψηλής προτίμησης, ευρήματα που καταμαρτυρούν πως οι φοιτήτριες δείχνουν μικρότερο ενθουσιασμό απέναντι στην προοπτική διεπαφής τους με το παρελθόν μέσω των τηλεοπτικών τους δεκτών.

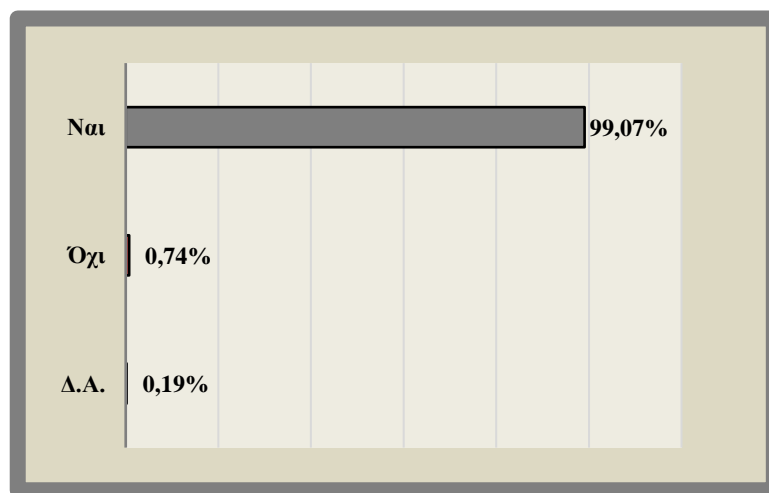
5.2. Τι είδους εκπομπές παρακολουθείς στην τηλεόραση;	Κλίμακα συχνότητας (%)				
	Πολύ συχνά	Αρκετά συχνά	Λιγότερο συχνά	Καθόλου συχνά	Δ.Α.
Ιστορικού περιεχομένου	11,66	30,89	34,34	21,6	1,51
Κοινωνικού ενδιαφέροντος	26,57	46,22	20,09	5,83	1,29
Αθλητικές	4,32	7,56	29,81	55,94	2,37
Αισθηματικές σειρές	30,45	30,67	22,03	15,77	1,08
Ντοκιμαντέρ	16,85	34,34	35,85	11,02	1,94

Πίνακας 5.2: *Είδη τηλεοπτικών εκπομπών και συχνότητα παρακολούθησής τους από τις φοιτήτριες.*

Διερευνώντας το αν περιηγούνται οι φοιτητές και οι φοιτήτριες στο διαδίκτυο (βλ. γράφημα 23), προκύπτει από τα αποτελέσματα πως στη συντριπτική τους πλειοψηφία το πράττουν σε εξαιρετικά υψηλό ποσοστό (99,07%). Μόνο το 0,74% του δείγματος δηλώνει ότι

δεν χρησιμοποιεί το συγκεκριμένο μέσο μαζικής ενημέρωσης και επικοινωνίας. Από τα ευρήματα φαίνεται ξεκάθαρα ότι η αξιοποίηση των τεχνολογιών της πληροφορίας και των επικοινωνιών, με αιχμή του δόρατος την αξιοποίηση του παγκόσμιου ιστού, αποτελεί μέρος της κουλτούρας των σημερινών φοιτητών/-τριών των Παιδαγωγικών Τμημάτων αλλά και των νέων ανθρώπων γενικότερα, όπως έχουν καταδείξει κι άλλες έρευνες⁷³⁸.

Γράφημα 23
Ποσοστιαία απεικόνιση της περιήγησης ή μη του συνόλου των φοιτητών και των φοιτητριών στο διαδίκτυο

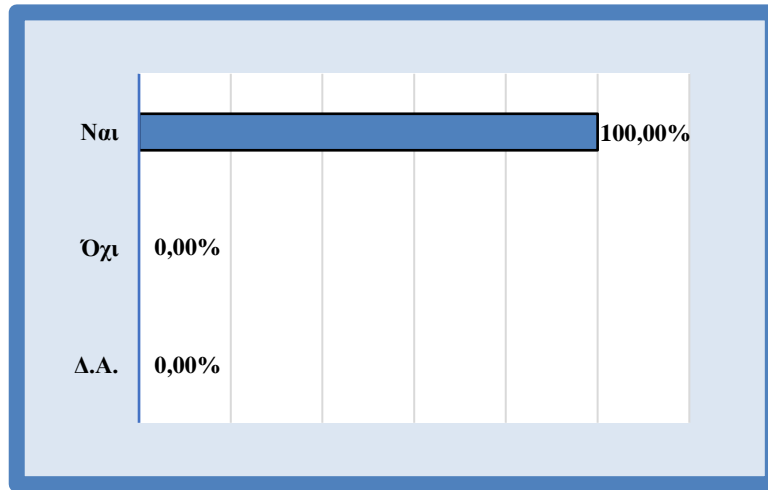
Ως προς το φύλο (βλ. γράφημα 23.1 & γράφημα 23.2), το σύνολο των φοιτητών (100%) και το 98,92% των φοιτητριών δηλώνει ότι περιηγείται στο διαδίκτυο, γεγονός που καταμαρτυρά από μέρους όλων των ερωτώμενων μια καθολική αποδοχή της χρησιμότητας και των δυνατοτήτων που προσφέρει ο παγκόσμιος ιστός στη σημερινή εποχή. Ωστόσο, καταγράφεται στην έρευνα κι ένα εξαιρετικά μικρό ποσοστό των φοιτητριών (0,86%) που δεν χρησιμοποιεί το ίντερνετ, ίσως εξαιτίας της έλλειψης υλικοτεχνικής υποδομής⁷³⁹.

⁷³⁸ Σύμφωνα με την έκθεση του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών για το διαδίκτυο στην Ελλάδα, που δημοσιεύτηκε το 2017, σχεδόν το 100% των νέων κάτω των 35 ετών περιηγείται στον παγκόσμιο ιστό. Τα ποσοστά είναι εξίσου υψηλά και για τους φοιτητές των πανεπιστημίων (98,8%) που προφανώς αξιοποιούν το διαδίκτυο και για εκπαιδευτικούς σκοπούς. Μάλιστα, σύμφωνα με την έκθεση όσο πιο υψηλό είναι το μορφωτικό επίπεδο ή το εισόδημα κάποιου τόσο μεγαλύτερη είναι και η χρήση του διαδικτύου που πραγματοποιεί. Όσον αφορά τις δεξιότητες χρήσης του διαδικτύου το 85% των Ελλήνων που το αξιοποιούν δηλώνουν στην έρευνα ότι γνωρίζουν να εκτελούν βασικές λειτουργίες του όπως η αναζήτηση πληροφοριών με τις κατάλληλες λέξεις κλειδιά, ενώ το 75% αναφέρει ότι γνωρίζει τη μέθοδο λήψης αρχείων που του έχουν σταλεί. Βλ. σχετικά Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (2017). *Το Διαδίκτυο στην Ελλάδα 2016* (Κύριος ερευνητής Ν. Δεμερτζής). Ανακτήθηκε στις 15-03-2021 από <https://cutt.ly/Rxc9J9E>.

⁷³⁹ Σε πρόσφατη έκθεση του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ) που δημοσιεύτηκε το 2020 με αφορμή την έρευνα «World Internet Project Greece» επιβεβαιώνονται εκ νέου τα αποτελέσματα της προγενέστερης του 2017. Συγκεκριμένα, προκύπτει πως το 71% των Ελλήνων δηλώνουν χρήστες του διαδικτύου έναντι 3 στους 10 που δεν το χρησιμοποιούν. Η απήχηση του στα πιο νεαρά άτομα εξακολουθεί να είναι μεγάλη, με τις ηλικίες κάτω των 35 ετών να καταγράφουν ποσοστό χρήσης του σχεδόν 100%. Στην έρευνα αυτή προκύπτει

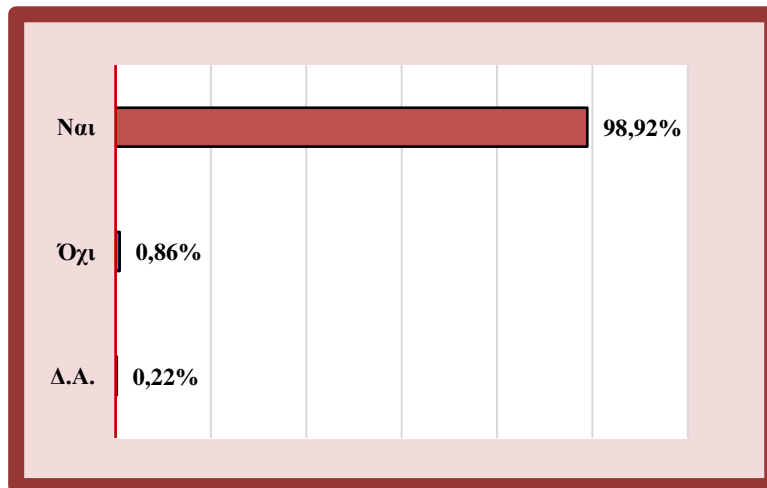
Γράφημα 23.1.

Ποσοστιαία απεικόνιση της περιήγησης ή μη των φοιτητών στο διαδίκτυο

Γράφημα 23.2.

Ποσοστιαία απεικόνιση της περιήγησης ή μη των φοιτητριών στο διαδίκτυο

Πέραν της διερεύνησης του ζητήματος της περιήγησης ή μη στο διαδίκτυο, όσοι/όσες συμμετείχαν στην έρευνα κλήθηκαν να γνωστοποιήσουν το είδος των πληροφοριών που συνηθίζουν να αναζητούν στον παγκόσμιο ιστό, καθώς και τη συχνότητα που το πράττουν (βλ. πίνακα 6). Σύμφωνα με τα αποτελέσματα, η πλειονότητα των φοιτητών και των φοιτητριών

επίσης ότι οι περισσότερο μορφωμένοι χρησιμοποιούν σε μεγαλύτερο βαθμό το διαδίκτυο, με τα ποσοστά να αυξάνονται κατά πολύ (πάνω από 9 στους 10) στις ανώτερες εκπαιδευτικές βαθμίδες (προπτυχιακοί φοιτητές πανεπιστημίων, μεταπτυχιακοί και διδακτορικοί φοιτητές). Ως προς το φύλο, προκύπτει ότι ο ανδρικός πληθυσμός υπερέχει ποσοστιαία έναντι του γυναικείου στην αξιοποίηση του διαδικτύου, μολονότι οι γυναίκες εμφανίζουν αυξητικές τάσεις. Βλ. Τσέκερης, Χ., Δεμερτζής, Ν. κ.ά. (2020). *Το Διαδίκτυο στην Ελλάδα: Η έρευνα του ΕΚΚΕ για το World Internet Project*. Αθήνα: διαΝΕΟσις, σ. 23-39. Ανακτήθηκε στις 15-03-2021 από https://www.dianeosis.org/wp-content/uploads/2020/05/WIP_greece.pdf.

συνήθως αναζητά πολύ έως αρκετά συχνά πληροφορίες ψυχαγωγικού χαρακτήρα (ποσοστιαίο άθροισμα 94,04 %), κοινωνικού ενδιαφέροντος (ποσοστιαίο άθροισμα 81,75%) και ενημερωτικού/πολιτικού περιεχομένου (ποσοστιαίο άθροισμα 59,96%). Αντιθέτως, αναζητά λιγότερο συχνά ή καθόλου πληροφορίες αθλητικής (ποσοστιαίο άθροισμα 76,91%) και ιστορικής φύσεως (ποσοστιαίο άθροισμα 60,34%). Ένα εξαιρετικά μικρό μέρος του δείγματος (λιγότεροι/-ες από 1 στους/στις 10) ανέφερε επίσης ότι ενδιαφέρεται πολύ έως αρκετά συχνά στο διαδίκτυο για πληροφορίες επιστημονικού περιεχομένου, θεμάτων υγείας, λογοτεχνικής φύσεως ή για διαδικτυακές εγκυκλοπαίδειες. Στη στήλη του «πολύ συχνά», η οποία αφορά τον ανώτερο βαθμό της συχνότητας αναζήτησης, τα είδη των πληροφοριών ιεραρχούνται ποσοστιαίως και κατά φθίνουσα σειρά ως εξής: ψυχαγωγικές (73,18%), κοινωνικού ενδιαφέροντος (36,13%), ενημερωτικού/πολιτικού περιεχομένου (22,53%), αθλητικές (11,55%), ενώ την τελευταία θέση καταλαμβάνουν οι πληροφορίες ιστορικού ενδιαφέροντος (11,36%). Όπως προκύπτει συνεπώς από το σύνολο των απαντήσεων, οι φοιτητές και οι φοιτήτριες αξιοποιούν το διαδίκτυο πρωτίστως για την αναζήτηση ψυχαγωγικών, κοινωνικών και ενημερωτικών/πολιτικών πληροφοριών και λιγότερο για την πρόσληψη ιστορικών γνώσεων.

6. Τι είδους πληροφορίες αναζητάς συνήθως στο ίντερνετ;	Κλίμακα συχνότητας (%)				
	Πολύ συχνά	Αρκετά συχνά	Λιγότερο συχνά	Καθόλου συχνά	Δ.Α.
Ενημερωτικού/πολιτικού περιεχομένου	22,53	37,43	26,82	12,29	0,93
Κοινωνικού ενδιαφέροντος	36,13	45,62	13,41	3,91	0,93
Αθλητικές	11,55	9,87	21,04	55,87	1,67
Ψυχαγωγικές	73,18	20,86	3,17	2,42	0,37
Ιστορικού περιεχομένου	11,36	27,00	46,00	14,34	1,30

Πίνακας 6: *Είδη πληροφοριών και συχνότητα αναζήτησής τους στο διαδίκτυο από το σύνολο των φοιτητών/-τριών*

Όσον αφορά το φύλο, διαπιστώνονται ορισμένες διαφοροποιήσεις. Οι περισσότεροι φοιτητές (βλ. πίνακα 6.1) αναζητούν πολύ έως αρκετά συχνά πληροφορίες ψυχαγωγικού περιεχομένου (ποσοστιαίο άθροισμα 85,14%), ενημερωτικού/πολιτικού (ποσοστιαίο άθροισμα 77,03%), κοινωνικού (ποσοστιαίο άθροισμα 71,62%), αθλητικού (ποσοστιαίο άθροισμα 66,22%), καθώς και ιστορικού (ποσοστιαίο άθροισμα 63,51%). Επιπλέον, ελάχιστοι δηλώνουν ότι πολύ συχνά η πληροφόρησή τους αφορά θέματα λογοτεχνίας, υγείας ή επιστημονικά ζητήματα. Ιεραρχώντας ποσοστιαία τις απαντήσεις στην ανώτερη κλίμακα της συχνότητας αναζήτησης του «πολύ συχνά», παρατηρείται ότι ένα μέρος των φοιτητών αναζητά συνήθως στο διαδίκτυο πληροφορίες: ψυχαγωγικές (66,22%), αθλητικές (45,95%),

ενημερωτικού/πολιτικού περιεχομένου (39,19%), κοινωνικού ενδιαφέροντος (33,78%) και ιστορικής φύσεως (31,08%).

6.1. Τι είδους πληροφορίες αναζητάς συνήθως στο ίντερνετ;	Κλίμακα συχνότητας (%)				
	Πολύ συχνά	Αρκετά συχνά	Λιγότερο συχνά	Καθόλου συχνά	Λ.Α.
Ενημερωτικού/πολιτικού περιεχομένου	39,19	37,84	14,86	6,76	1,35
Κοινωνικού ενδιαφέροντος	33,78	37,84	17,57	9,46	1,35
Αθλητικές	45,95	20,27	13,51	20,27	0,00
Ψυχαγωγικές	66,22	18,92	8,11	5,41	1,34
Ιστορικού περιεχομένου	31,08	32,43	25,68	9,46	1,35

Πίνακας 6.1: Είδη πληροφοριών και συχνότητα αναζήτησής τους στο διαδίκτυο από τους φοιτητές.

Οι φοιτήτριες (βλ. πίνακα 6.2) στην πλειονότητά τους, όπως και οι φοιτητές, αναζητούν συνήθως πολύ έως αρκετά συχνά στο διαδίκτυο πληροφορίες ψυχαγωγικού περιεχομένου (ποσοστιαίο σύνολο 95,47%), κοινωνικού ενδιαφέροντος (ποσοστιαίο σύνολο 83,37%) και ενημερωτικές/πολιτικές (ποσοστιαίο σύνολο 57,24%). Σε αντίθεση με τους φοιτητές, όμως, η αναζήτησή τους σχετίζεται λιγότερο συχνά ή καθόλου με αθλητικά (ποσοστιαίο σύνολο 83,81%) και ιστορικά (ποσοστιαίο σύνολο 64,36%) θέματα. Επίσης, ένα σχεδόν αμελητέο μέρος των ερωτώμενων φοιτητριών αναφέρει επιπρόσθετα ότι πολύ έως αρκετά συχνά η διαδικτυακή αναζήτηση αφορά θέματα υγείας, πληροφορίες επιστημονικού χαρακτήρα αλλά και γενικών γνώσεων σε διαδικτυακές εγκυκλοπαίδειες. Στην ανώτερη κλίμακα της συχνότητας αναζήτησης του «πολύ συχνά», βάσει της ποσοστιαίας κατάταξης, προκύπτει ότι ένα μέρος των φοιτητριών αναζητά κατά προτεραιότητα ψυχαγωγικές πληροφορίες (74,30%), κοινωνικού ενδιαφέροντος (36,50%) και ενημερωτικού/πολιτικού περιεχομένου (19,87%). Τα μικρότερα ποσοστά σημειώνουν στη στήλη αυτή οι πληροφορίες ιστορικής φύσεως (8,21%) και οι αθλητικές (6,05%).

Όπως παρατηρείται, και τα δύο φύλα της έρευνας ενδιαφέρονται κυρίως στο διαδίκτυο για πληροφορίες με ψυχαγωγικό χαρακτήρα. Αμφότερα δηλώνουν ότι αναζητούν επίσης σε μεγάλο βαθμό περιεχόμενα κοινωνικού ενδιαφέροντος ή ενημερωτικού/πολιτικού. Ενώ οι φοιτητές ενδιαφέρονται ιδιαιτέρως για την εύρεση αθλητικών πληροφοριών, για τις φοιτήτριες δεν ισχύει κάτι τέτοιο. Ως προς την αναζήτηση περιεχομένων ιστορικού χαρακτήρα στον παγκόσμιο ιστό, οι μεν φοιτητές δηλώνουν ότι το πράττουν αρκετά έως πολύ συχνά, ενώ οι φοιτήτριες λιγότερο συχνά. Από αυτό γίνεται καταφανές πως οι φοιτητές χρησιμοποιούν το διαδίκτυο για την ιστορική τους πληροφόρηση σε μεγαλύτερο βαθμό από τις φοιτήτριες που δεν αξιοποιούν τόσο το συγκεκριμένο τεχνολογικό μέσο προς αυτή την κατεύθυνση (μόλις 3 στις 10 το πράττουν πολύ έως αρκετά συχνά). Η περιορισμένη χρήση του διαδικτύου μάλιστα

για τον σκοπό αυτό από μέρους των φοιτητριών αποτυπώνεται και στο γεγονός ότι στη στήλη του «πολύ συχνά» οι πληροφορίες του εν λόγω είδους σημειώνουν ένα από τα δύο χαμηλότερα ποσοστά (8,21%).

6.2. Τι είδους πληροφορίες αναζητάς συνήθως στο ίντερνετ;	Κλίμακα συχνότητας (%)				
	Πολύ συχνά	Αρκετά συχνά	Λιγότερο συχνά	Καθόλου συχνά	Δ.Α.
Ενημερωτικού/πολιτικού περιεχομένου	19,87	37,37	28,73	13,17	0,86
Κοινωνικού ενδιαφέροντος	36,50	46,87	12,74	3,02	0,87
Αθλητικές	6,05	8,21	22,25	61,56	1,93
Ψυχαγωγικές	74,30	21,17	2,38	1,94	0,21
Ιστορικού περιεχομένου	8,21	26,13	49,24	15,12	1,30

Πίνακας 6.2: Είδη πληροφοριών και συχνότητα αναζήτησής τους στο διαδίκτυο από τις φοιτήτριες.

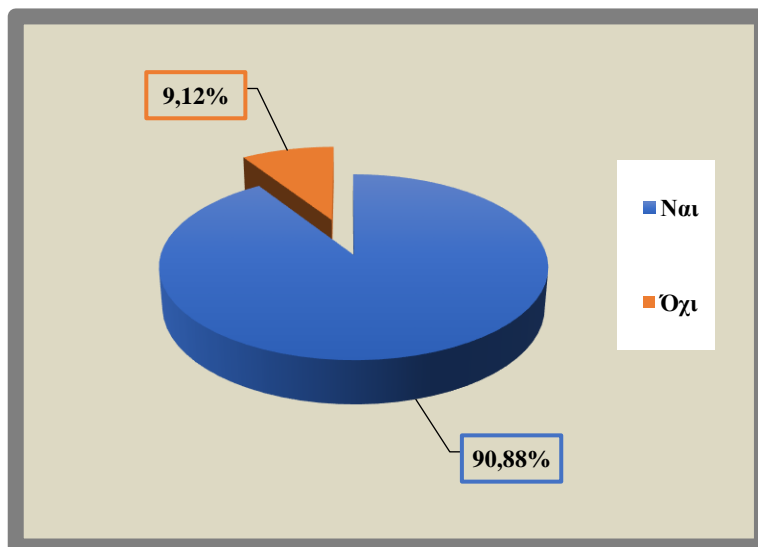
Όσον αφορά τη σχέση που διατηρούν οι φοιτητές/-τριες με το μέσο του ραδιοφώνου στον ελεύθερο χρόνο τους (βλ. γράφημα 24), όπως προκύπτει από το σχετικό ερώτημα είναι στενή. Συγκεκριμένα, οι 9 στους/στις 10 (ποσοστό 90,88%) δηλώνουν ότι η ακρόαση ραδιοφωνικών εκπομπών εμπίπτει στα ενδιαφέροντά τους. Αντιθέτως, μόνο 1 στους/στις 10 δεν συνηθίζει να ακούει ραδιόφωνο. Το συγκεκριμένο ενημερωτικό, ψυχαγωγικό, μορφωτικό και κοινωνικο-ποιοτικό μέσο φαίνεται να είναι εξαιρετικά δημοφιλές στους φοιτητές και τις φοιτήτριες των Παιδαγωγικών Τμημάτων, όπως επίσης και στα άτομα νεαρής ηλικίας⁷⁴⁰. Η προτίμηση αυτή οφείλεται ίσως ως έναν βαθμό και στην ευκολία που παρουσιάζει ως προς την προσβασιμότητα, η οποία επιτυγχάνεται πλέον όχι μόνο με τις συμβατικές συσκευές αλλά και διαμέσου του διαδικτύου ή των έξυπνων κινητών. Επιπλέον, πιθανότατα σημαντικό ρόλο στην αυξημένη απήχηση του ραδιοφώνου στους ερωτώμενους/-ες έχει διαδραματίσει και το γεγονός

⁷⁴⁰ Όπως έχει καταδειχθεί σε έρευνες του ‘Ευρωβαρόμετρου’ που έχουν γίνει τα τελευταία έτη για την απήχηση και τον βαθμό χρήσης των Μέσων, οι Έλληνες συγκαταλέγονται μεταξύ εκείνων των πολιτών της Ευρώπης που ακούν ραδιόφωνο λιγότερο τακτικά. Περίπου 7 στους 10 το πράττουν τουλάχιστον 1 φορά την εβδομάδα και 4 στους 10 από 1 έως 3 φορές εβδομαδιαία. Τις πρώτες 3 θέσεις στην υψηλή συχνότητα ακρόασης ραδιοφώνου (καθημερινά) κατέχουν χώρες όπως η Σλοβενία, η Ιρλανδία και η Λιθουανία. Σε ευρωπαϊκό επίπεδο, πάνω από 5 στους 10 νέους ηλικίας 15-24 ετών ακούν ραδιόφωνο καθημερινά ή 2 με 3 φορές την εβδομάδα. Τέλος, αξιοσημείωτο είναι το γεγονός πως σε έρευνα της διαNEOσις για το πώς ζουν οι Έλληνες στην πανδημία, το ραδιόφωνο καταλαμβάνει την πρώτη θέση μεταξύ των Μέσων μαζικής επικοινωνίας ως προς την εμπιστοσύνη που του αποδίδουν οι πολίτες. Μάλιστα το ποσοστό εμπιστοσύνης συνολικά ξεπερνά ακόμα κι εκείνο του θεσμού της Εκκλησίας, ακόμα και στην περίπτωση όσων δηλώνουν φοιτητές στην έρευνα. Βλ. European Commission (2017). *Standard Eurobarometer 88: Media use in the European Union*. Annex (Autumn 2017). European Union. Ανακτήθηκε στις 15-03-2021 από <https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm> · European Commission (2020). *Standard Eurobarometer 92: Public opinion in the European Union*. Report (Autumn 2019). European Union. Ανακτήθηκε στις 15-03-2021 από <https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinionmobile/index.cfm/Survey/getSurveyDetail/surveyKy/2255> · ΔιαNEOσις (2020). *Πώς ζουν οι Έλληνες στην πανδημία (Απρίλιος 2020)*. Ανακτήθηκε στις 15-03-2021 από <https://www.dianeosis.org/wp-content/uploads/2020/09/covid-19-v4.pdf>.

ότι σε ορισμένες πανεπιστημιακές Σχολές λειτουργούν φοιτητικοί ραδιοφωνικοί σταθμοί⁷⁴¹, όπως π.χ. στην περίπτωση της Παιδαγωγικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αιγαίου στη Ρόδο.

Γράφημα 24

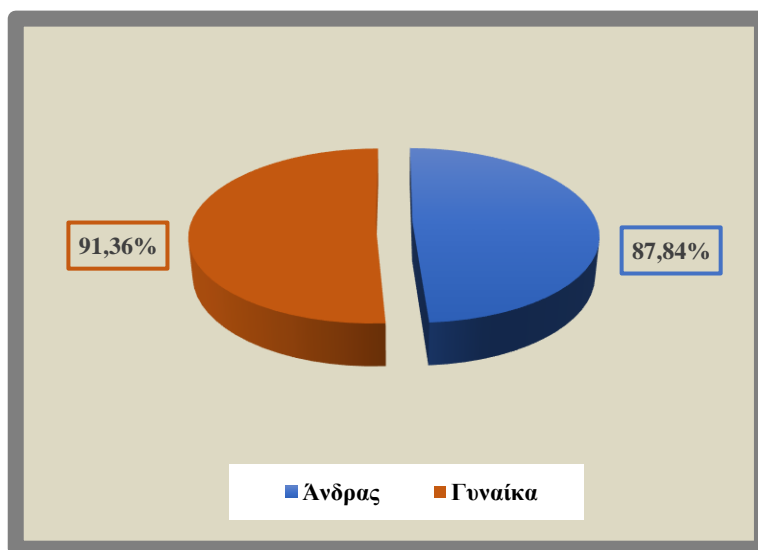
Ποσοστιαία απεικόνιση του αν ακούν ή όχι οι φοιτητές/-τριες στο σύνολό τους ραδιόφωνο

Ως προς το φύλο (βλ. γράφημα 24.1), τα ποσοστά των φοιτητών και των φοιτητριών που ακούν ραδιόφωνο είναι εξίσου υψηλά, με τις ερωτώμενες να καταγράφουν λίγο μεγαλύτερο ποσοστό (91,36%) έναντι των ερωτώμενων (87,84%).

Γράφημα 24.1.

Ποσοστιαία απεικόνιση της ακρόασης ραδιοφώνου ως προς το φύλο

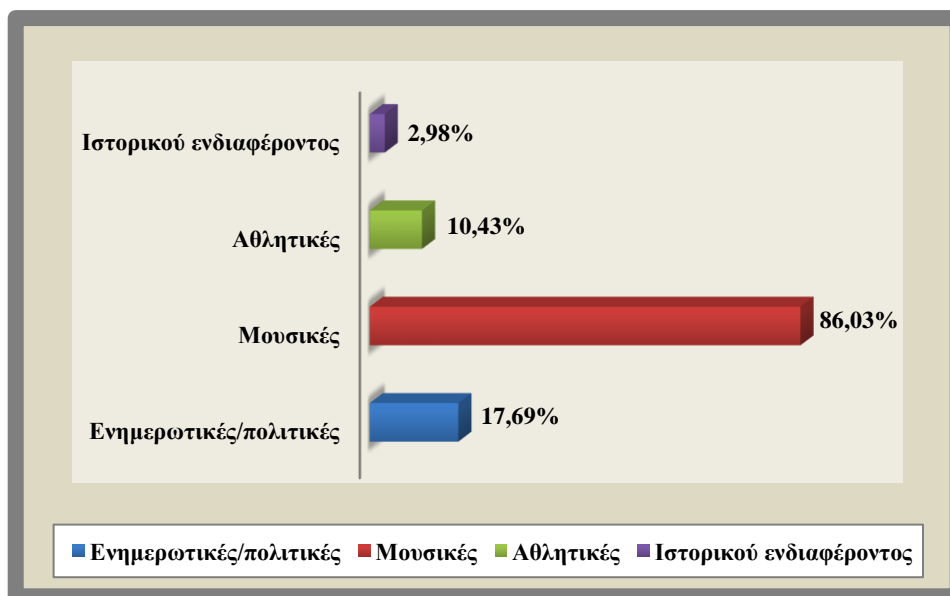

⁷⁴¹ Για έναν κατάλογο με τους φοιτητικούς ραδιοφωνικούς σταθμούς βλ. σχετικά στο <http://my.aegean.gr/web/radio-catalogue.html>.

Σε συνέχεια της προηγούμενης ερώτησης, όσοι/όσες πήραν μέρος στην έρευνα αναφέρουν στην πλειονότητά τους ότι οι εκπομπές που ακούν συνήθως στο ραδιόφωνο (βλ. γράφημα 25) έχουν πρωτίστως μουσικό χαρακτήρα (86,03%). Ακολουθούν στις προτιμήσεις τους με αισθητά μικρότερα ποσοστά οι ενημερωτικές/πολιτικές εκπομπές (17,69%) και οι αθλητικές (10,43%), ενώ οι εκπομπές ιστορικού ενδιαφέροντος (2,98%) καταλαμβάνουν την τελευταία θέση ποσοστιαία. Συνεπώς, η πλειοψηφία του δείγματος αξιοποιεί το ραδιόφωνο πρωτίστως για ψυχαγωγικούς λόγους και δευτερευόντως για ενημερωτικούς ή μορφωτικούς σκοπούς. Απ' ό,τι φαίνεται επίσης, οι περισσότεροι/-ες υποψήφιοι/-ες εκπαιδευτικοί εκλαμβάνουν το ραδιόφωνο λιγότερο ως δίαυλο επικοινωνίας με το παρελθόν ή ως πηγή άντλησης πληροφοριών γύρω από διάφορα ιστορικά ζητήματα.

Γράφημα 26

Τα είδη των ραδιοφωνικών εκπομπών που συνηθίζουν να ακούν οι φοιτητές/-τριες

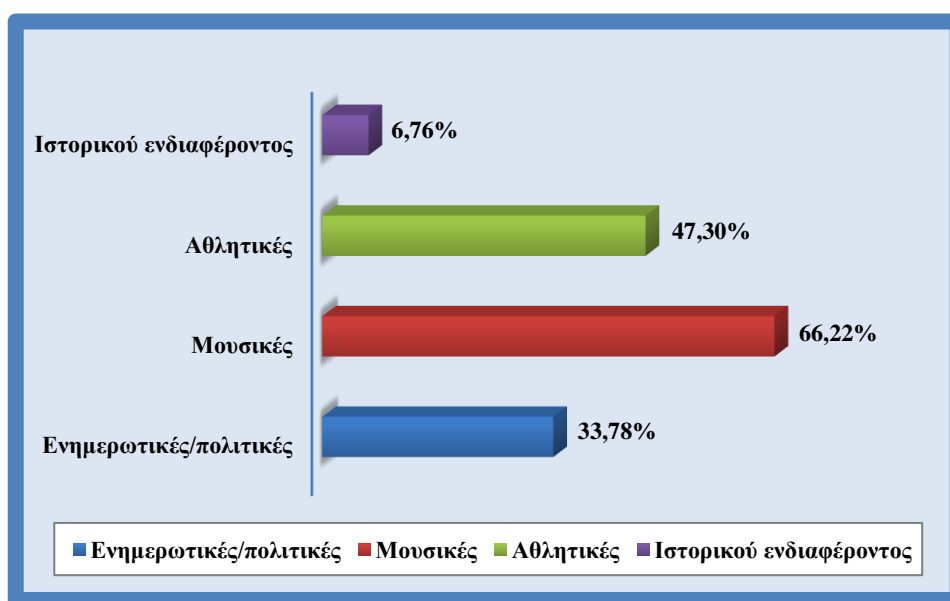

Αναφορικά με τον τρόπο που απάντησαν τα δύο φύλα για το είδος των ραδιοφωνικών εκπομπών που προτιμούν (βλ. γράφημα 25.1 & γράφημα 25.2), παρατηρούνται ομοιότητες, αλλά και κάποιες αποκλίσεις μεταξύ τους. Οι 7 στους 10 φοιτητές (66,22%) καθώς και οι 9 στις 10 φοιτήτριες (89,20%) δηλώνουν ότι ακούν κατά προτεραιότητα στο ραδιόφωνο μουσικές εκπομπές. Ακολουθούν σε προτίμηση για τους φοιτητές οι αθλητικές εκπομπές (47,30%), οι ενημερωτικές/πολιτικές (33,78%) και τελευταίες σε ποσοστό οι εκπομπές ιστορικού ενδιαφέροντος (6,76%). Οι ερωτώμενες απ' την άλλη, πέραν των μουσικών ραδιοφωνικών προγραμμάτων, συνηθίζουν να ακούν - σε μικρότερο ποσοστό σε σχέση με τους ερωτώμενους - ενημερωτικές/πολιτικές εκπομπές (15,12%) και πολύ λιγότερο αθλητικές (4,54%) ή

ιστορικού περιεχομένου (2,38%). Γενικότερα, προκύπτει η διαπίστωση πως οι περισσότερες φοιτήτριες αξιοποιούν το ραδιόφωνο κατά κύριο λόγο για την ψυχαγωγία τους παρά για την ενημέρωσή τους ή την ιστορική τους πληροφόρηση. Οι φοιτητές αντιθέτως σε σύγκριση με τις φοιτήτριες, ενδιαφέρονται για περισσότερα είδη ραδιοφωνικών εκπομπών, πλην εκείνου του είδους που ασχολείται με ζητήματα και πτυχές του ιστορικού παρελθόντος, για το οποίο φαίνεται να εμφανίζουν μικρότερο ενδιαφέρον.

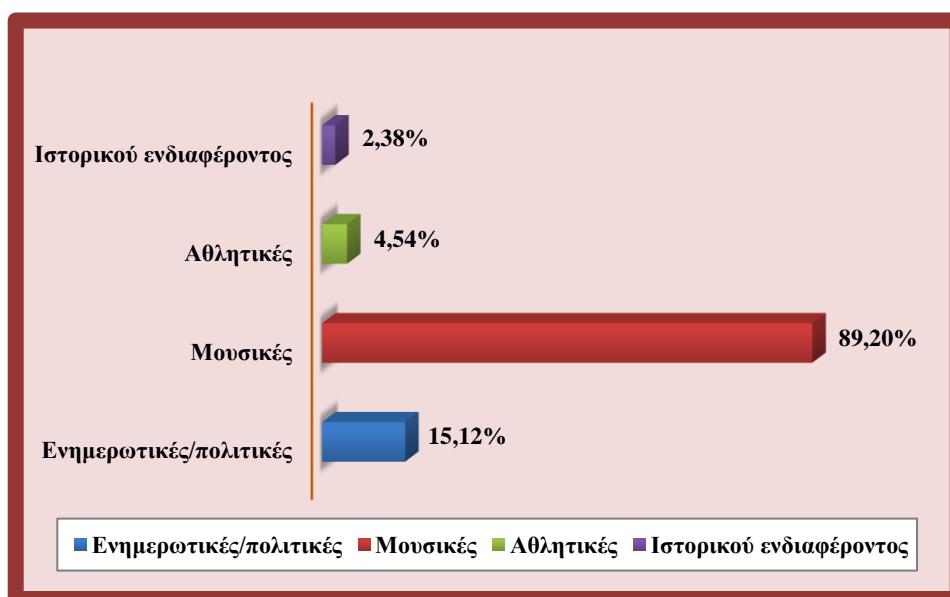
Γράφημα 25.1.

Τα είδη των ραδιοφωνικών εκπομπών που συνηθίζουν να ακούν οι φοιτητές

Γράφημα 25.2.

Τα είδη των ραδιοφωνικών εκπομπών που συνηθίζουν να ακούν οι φοιτήτριες

Σε σχετική ερώτηση και μέσα από έναν κλειστό κατάλογο 14 επιλογών που είχε ως στόχο την αποτύπωση του βαθμού υπερηφάνειας των μελλοντικών εκπαιδευτικών, ως πολιτών της χώρας, απέναντι σε συγκεκριμένους παράγοντες, θεσμούς, γεγονότα, ιστορικές περιόδους, πολιτισμικά στοιχεία ή θεμελιώδεις αρχές λειτουργίας και οργάνωσης της κοινωνικής ζωής (βλ. πίνακα 13), διαπιστώθηκε πως οι περισσότεροι/-ες νιώθουν πολύ έως αρκετά υπερήφανοι/-ες για την αρχαία ελληνική ιστορία (ποσοστιαίο άθροισμα 96,83%), για τη λαϊκή παράδοση και τον ελληνικό πολιτισμό (ποσοστιαίο άθροισμα 89,20%), για τον θεσμό της οικογένειας (ποσοστιαίο άθροισμα 83,80%), για τη διοργάνωση της Ολυμπιάδας το 2004 (ποσοστιαίο άθροισμα 71,88%), για τη Νεότερη και Σύγχρονη ελληνική ιστορία (ποσοστιαίο άθροισμα 70,58%) καθώς επίσης και για την κατάκτηση του ευρωπαϊκού πρωταθλήματος ποδοσφαίρου το 2004 (ποσοστιαίο άθροισμα 64,80%). Αντιθέτως, ως πολίτες της Ελλάδας νιώθουν λιγότερο ή καθόλου υπερήφανοι/-ες για την κακή οικονομική κατάσταση της χώρας (ποσοστιαίο άθροισμα 92,74%), για το πολιτικό (ποσοστιαίο άθροισμα 81,93%) και εκπαιδευτικό της (ποσοστιαίο άθροισμα 81,93%) σύστημα, για τη θρησκεία/Εκκλησία (61,82%), για την υφιστάμενη λειτουργία της δημοκρατίας (ποσοστιαίο άθροισμα 59,96%), για την επιστημονική έρευνα/καινοτομία (ποσοστιαίο άθροισμα 53,81%), για τον σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων (ποσοστιαίο άθροισμα 52,15%) και για τη συμμετοχή της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση και σε διεθνείς οργανισμούς (ποσοστιαίο άθροισμα 51,40%). Για τα τρία τελευταία, ωστόσο, εκφράζεται αντίθετη γνώμη από σημαντικό αριθμό ερωτώμενων που αντιστοιχεί σε κάτι λιγότερο από το ήμισυ του δείγματος. Με μια πρώτη ανάγνωση των αποτελεσμάτων φαίνεται πως οι υποψήφιοι εκπαιδευτικοί της παρούσας έρευνας συνδέουν το αίσθημα της υπερηφάνειας τους κατά προτεραιότητα με την ελληνική ιστορία, τον ελληνικό πολιτισμό και τη λαϊκή παράδοση, με παραδοσιακές κοινωνικές δομές, που στην προκειμένη περίπτωση είναι ο θεσμός της οικογένειας, καθώς επίσης και με σύγχρονα πολιτιστικά συγκυριακά γεγονότα υπερεθνικής και παγκόσμιας εμβέλειας όπως η διοργάνωση των Ολυμπιακών Αγώνων του 2004 και η κατάκτηση του ευρωπαϊκού πρωταθλήματος ποδοσφαίρου την ίδια χρονιά.

Το υψηλότερο ποσοστό μεταξύ των αιτιών υπερηφάνειας συγκεντρώνει με διαφορά η αρχαία ελληνική ιστορία (σχεδόν οι 8 στους 10 δηλώνουν πολύ υπερήφανοι/-ες γι' αυτή και πάνω από 9 στους 10 πολύ έως αρκετά υπερήφανοι/-ες), εύρημα που καταδεικνύει περίτρανα πως το αρχαιοελληνικό παρελθόν εξακολουθεί έως σήμερα να εμπνέει τους νέους, συνιστώντας ακρογωνιαίο λίθο του ελληνισμού και συστατικό στοιχείο της ιστορικής και της

ζώσας εθνικής τους συνείδησης⁷⁴². Η τελευταία αναζητά τις ρίζες της στην αρχαία εποχή και στα επιτεύγματά της, αντλεί από τη λάμψη της και την οικειοποιείται προκειμένου να γεφυρώσει και να συναρμόσει την εγνωσμένη αξία του αρχαίου κόσμου με το εκλαμβανόμενο ως ελλειμματικό, υποδεέστερο ή τουλάχιστον μη αντάξιο ελληνικό παρόν⁷⁴³. Επομένως, η ιστορία των αρχαίων προγόνων και ο αρχαιοελληνικός πολιτισμός αναδεικνύονται σε αένανες και υπερχρονικές πηγές άντλησης υπερηφάνειας. Θεωρούνται τα κατεξοχήν «εύσημα» της ελληνικής εθνικής ταυτότητας⁷⁴⁴, στον πυρήνα της οποίας ενυπάρχει η ακλόνητη πεποίθηση περί ακατάλυτης ιστορικής συνέχειας του ελλητισμού και του ελληνικού πολιτισμού από την αρχαιότητα μέχρι τη σημερινή εποχή⁷⁴⁵. Η σχεδόν εμμονική πρόσδεση και επίκληση των σύγχρονων Ελλήνων στο μεγαλείο της αρχαίας περιόδου, δίκην νόμιμων και αυθεντικών κληρονόμων του, θα σημείωνε κανείς ότι λειτουργεί διαχρονικά ως αντίδοτο ή ως μια διαθέσιμη εξαγνιστική δύναμη για το ενίοτε «τραυματισμένο» από ποικίλες συγκυρίες εθνικό συναίσθημα. Συνάμα όμως η προβαλλόμενη προνομιακή σχέση των σύγχρονων Ελλήνων με την αρχαιότητα αξιοποιείται και ως ένα ισχυρό ιστορικό και πολιτισμικό πρόταγμα απέναντι σε κάθε είδους έξωθεν αμφισβήτηση και υποτίμηση του έθνους. Ωστόσο, αυτή η αρχαιολατρία και η υπέρμετρη υπερηφάνεια για τους αρχαίους προγόνους συνθέτουν μια επίπλαστη εικόνα ταυτοτικής ανωτερότητας και αδιαμφισβήτητου κύρους του εθνικού εαυτού⁷⁴⁶, με απώτερο σκοπό αυτός να μπορέσει να καταστεί ανταγωνιστικός στη «διεθνή αγορά» των συμβολικών αξιών και των πολιτισμών⁷⁴⁷.

Τον δεύτερο ισχυρότερο λόγο εθνικής υπερηφάνειας για τους φοιτητές και τις φοιτήτριες αποτελούν ο ελληνικός πολιτισμός και η λαϊκή παράδοση⁷⁴⁸. Συγκεκριμένα 4 στους/στις 10 νιώθουν πολύ υπερήφανοι/-ες και 5 στους/στις 10 αρκετά υπερήφανοι/-ες ως προς αυτά. Επομένως, σχεδόν το σύνολο του δείγματος (9 στους/στις 10) αποτιμά τους

⁷⁴² Κόκκινος, Γ., Αθανασιάδης, Ηλ., Βούρη, Σ., Γατσωτής, Π., Τραντάς, Π., Στέφος, Ε. (2005), *ό.π.*, σ. 129.

⁷⁴³ Φραγκουδάκη, Α., Δραγώνα, Θ. (επιμ.), *ό.π.*, σ. 21.

⁷⁴⁴ Αβδελά, Ε. (1997). «Η συγκρότηση της εθνικής ταυτότητας στο ελληνικό σχολείο: Εμείς και οι άλλοι». Στο: Φραγκουδάκη, Α., Δραγώνα, Θ. (επιμ.), *ό.π.*, σ. 63.

⁷⁴⁵ Kalyvas, S. (2015). *Modern Greece: What Everyone Needs to Know*. New York: Oxford University Press, σ. 7.

⁷⁴⁶ Η Φραγκουδάκη αναφέρει χαρακτηριστικά πως «το κύρος της αρχαιότητας χρησιμοποιείται σαν προσωπείο αρχαίου κάλλους που σκεπάζει το “κατώτερο” εθνικό μας πρόσωπο». Αντ’ αυτού, συμπληρώνει, «είναι προτιμότερο να ανάγεται η αρχαιότητα σε μέρος του πολιτισμικού μωσαϊκού το οποίο έπλασε την εθνική ταυτότητα στη μεγάλη διάρκεια της ιστορίας». Βλ. Φραγκουδάκη, Α. (2004). *Κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο της εκπαίδευσης: Η εθνική ταυτότητα, το έθνος και ο πατριωτισμός*. Αθήνα: ΥΠΕΠΘ/Πανεπιστήμιο Αθηνών, σ. 38.

⁷⁴⁷ Αβδελά, Ε. (1997), *ό.π.*, σ. 63.

⁷⁴⁸ Η λαϊκή παράδοση, σε όμοιο ερώτημα που τέθηκε σε έρευνα της ΓΓΝΓ για τους λόγους εθνικής υπερηφάνειας της ελληνικής νεολαίας, καταλαμβάνει όπως και στην παρούσα μελέτη τη δεύτερη θέση ποσοστιαία, πίσω από τον αρχαιοελληνικό πολιτισμό και την αρχαία ιστορία που κατέχουν την πρωτοκαθεδρία. Βλ. Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς (2005). *Η νέα γενιά στην Ελλάδα σήμερα (τελική έκθεση)*. Αθήνα: ΓΓΝΓ, σ. 121-128. Ανακτήθηκε στις

15-03-2021

από

http://psylab.media.uoa.gr/fileadmin/psylab.media.uoa.gr/uploads/I_nea_gennia_FinalReport.pdf .

συγκεκριμένους παράγοντες ως καθοριστικούς για την ενίσχυση του εθνικού του αισθήματος. Η λαϊκή παράδοση⁷⁴⁹, γενικότερα, αποτελεί σημαντικό τμήμα της πολιτιστικής κληρονομιάς και συνδέεται με τη συγκρότηση της αίσθησης του «ανήκειν», άρα και με τις διαδικασίες διάπλασης της εθνικής ταυτότητας, την οποία ισχυροποιεί περαιτέρω. Συμβάλλει δε, στην εθνική αυτογνωσία, στην κοινωνική συνοχή των ατόμων μιας φαντασιακής κοινότητας και στη διατήρηση της διαφορετικότητάς της μέσα σε ένα παγκοσμιοποιημένο πλαίσιο όπου οι επιδράσεις των υπερεθνικών παραγόντων είναι ισχυρές. Τα στοιχεία της λαϊκής παράδοσης στην ελληνική περίπτωση επιτελούν και έναν ακόμα ρόλο: εξυπηρετούν ιδεολογικά την ανάγκη τεκμηρίωσης της αδιάλειπτης συνέχειας του έθνους, αναπαράγοντας όμως συγχρόνως πολιτισμικά στερεότυπα και εθνοκεντρικές στάσεις.

Όπως φαίνεται συνεπώς, το πολιτισμικό στοιχείο στην Ελλάδα αποτελεί πυλώνα της εθνικής ταυτότητας αλλά και πηγή εθνικής ανάτασης και υπερηφάνειας για τους νέους. Παράγει όμως και στρεβλώσεις που συνυφαίνονται με μια καλλιεργούμενη αντίληψη ενός περιούσιου «Εμείς» το οποίο γεννά διακρίσεις και αντιστρατεύεται την αναγνώριση της θεμελιώδους αρχής της ισότητας των πολιτισμών. Αξίζει να αναφερθεί σχετικά πως σε έρευνα του αμερικανικού Pew Research Center, που δημοσιεύτηκε το 2018, οι Έλληνες σημειώνουν το υψηλότερο ποσοστό (89%) πανευρωπαϊκά, θεωρώντας τον πολιτισμό τους ανώτερο από άλλους⁷⁵⁰. Η συγκεκριμένη καταγραφόμενη τάση πολιτισμικού σωβινισμού αντανακλά κατά μια έννοια αφενός έναν ισχυρό εθνοκεντρικό προσανατολισμό στη χώρα και αφετέρου μια εθνική ταυτότητα μη συμπεριληπτική, άκαμπτη και μάλλον εχθρική ή υποτιμητική απέναντι στην ετερότητα.

Το τρίτο υψηλότερο ποσοστό εθνικής υπερηφάνειας συγκεντρώνει η οικογένεια. Σχεδόν 8 στους/στις 10 σπουδαστές/-στριες των Παιδαγωγικών Τμημάτων αποδίδουν στον συγκεκριμένο κοινωνικό θεσμό ιδιαίτερη σημασία. Η οικογένεια, άρρηκτα συνδεδεμένη με την ελληνική παράδοση, συγκαταλέγεται στους πρωτογενείς φορείς κοινωνικοποίησης ενός ατόμου, συμβάλλοντας στη διαπαιδαγώγησή του από μικρή ηλικία και στη συναισθηματική και υλική του κάλυψη. Εκτός αυτών όμως, με τη λειτουργία της διαδραματίζει ενεργό ρόλο στη διαμόρφωση της ιστορικής συνείδησης και κουλτούρας των νέων, της ταυτότητάς τους

---

⁷⁴⁹ Με τον όρο λαϊκή παράδοση νοείται ένα σύνολο υλικών και άυλων πολιτιστικών στοιχείων, τα οποία σχετίζονται με τον τρόπο ζωής, τις συμπεριφορές και τις συνήθειες των ασθενέστερων οικονομικά και κοινωνικά στρωμάτων, κυρίως των αγροτικών πληθυσμών. Αυτά τα πολιτιστικά στοιχεία κληροδοτούνται από τις προγενέστερες γενιές στις μεταγενέστερες, ενώ καθοριστικό ρόλο στην επιβίωσή τους στον χρόνο διαδραματίζουν πρωτίστως η οικογένεια, το σχολείο και οι πολιτιστικοί σύλλογοι.

⁷⁵⁰ Εκτός από την Ελλάδα, εξίσου υψηλά ποσοστά συγκέντρωσαν επίσης κι άλλες χώρες της ανατολικής Ευρώπης όπως η Γεωργία, η Αρμενία, η Βουλγαρία, η Ρωσία, η Βοσνία, η Ρουμανία και η Σερβία. Βλ. Pew Research Center (2018), *ό.π.*

(εθνικής, θρησκευτικής, πολιτικής, πολιτισμικής), του αξιακού και ηθικού τους υποβάθρου, των στάσεων αλλά και των αντιλήψεών τους για την κοινωνία και τον κόσμο. Ταυτόχρονα όμως συνιστά γι' αυτούς διαχρονικά και ένα ασφαλές και σίγουρο καταφύγιο, μια σταθερή αξία σχεδόν απόλυτη και απρόσβλητη⁷⁵¹. Όπως το έθνος, έτσι και η οικογένεια εξυπηρετεί μια κοινωνική ανάγκη των ατόμων, αυτή της αίσθησης του «ανήκειν», η οποία θεμελιώνεται και συντηρείται στη βάση ενός πλαισίου αφοσίωσης, δεσμεύσεων, κοινών αξιών και χαρακτηριστικών γνωρισμάτων. Η ισχυρή θέση που κατέχει ο θεσμός της οικογένειας στη συνείδηση των φοιτητών και φοιτητριών των Παιδαγωγικών Τμημάτων και το αίσθημα υπερηφάνειας που απορρέει από την αναγνώριση της υψηλής της αξίας, καταδεικνύει έναν προσανατολισμό των ερωτώμενων περισσότερο συντηρητικό και συνυφασμένο με πιο παραδοσιακές μορφές κοινωνικής οργάνωσης. Γενικότερα, ο ρόλος της οικογένειας στην Ελλάδα εξακολουθεί να είναι κομβικός, αφού μεταξύ άλλων επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό τις επιλογές, το πλέγμα των αξιών, την εκπαίδευση, την ποιότητα ζωής και την ταυτότητα των νέων μελών της⁷⁵².

Η Νεότερη και Σύγχρονη ελληνική ιστορία κατατάσσεται ποσοστιαία στην πέμπτη θέση μεταξύ των λόγων για τους οποίους νιώθουν αρκετή έως πολύ υπερηφάνεια 7 στους 10 συμμετέχοντες/-ουσες της έρευνας. Το εύρημα αυτό συνδέεται πιθανότατα με ορισμένα σημαίνοντα ιστορικά γεγονότα που συνέβησαν τις συγκεκριμένες ιστορικές περιόδους, τα οποία αποτιμώνται είτε ως καθοριστικά για τη διαμόρφωση της νεοελληνικής ταυτότητας και την ιστορική πορεία του έθνους είτε εκλαμβάνονται ως πηγές άντλησης παραδειγματικών προτύπων πατριωτισμού, ηρωισμού, αντίστασης, πίστης σε υψηλά ιδανικά κι αυτοθυσίας. Εξάλλου, όλες οι καθιερωμένες εθνικές επέτειοι έχουν ως πλαίσιο αναφοράς τους τις δύο αυτές περιόδους της ελληνικής ιστορίας, πράγμα που τις καθιστά για έναν ακόμα λόγο ιδιαίτερα δημοφιλείς και εξέχουσες στην ιστορική συνείδηση των Ελλήνων⁷⁵³.

---

⁷⁵¹ Δεμερτζής, Ν., Σταυρακάκης, Γ., Ντάβου, Μ., Αρμενάκης, Α., Χρηστάκης, Ν., Γεωργαράκης, Ν., Μπουμπάρης, Ν. (2008), *ό.π.*, σ. 106 - 107.

⁷⁵² Σε ποιοτική έρευνα που πραγματοποιήθηκε το 2018 από την διαΝΕοσις για τους διαγενεακούς παράγοντες που επηρεάζουν την απασχόληση και την ευημερία των νέων στην Ελλάδα, διαπιστώθηκε ότι το οικογενειακό περιβάλλον διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στη μεταβίβαση πόρων και αξιών από γενιά σε γενιά, επηρεάζοντας σε μεγάλο βαθμό την απασχόληση και εκπαίδευση των ατόμων νεαρής ηλικίας. Μάλιστα, προκύπτει από τα αποτελέσματα πως η οικογένεια κατέχει εξέχουσα θέση στη διαχρονική και χωρική κατανομή των πόρων και είναι πρωταρχικά υπεύθυνη για την υποστήριξη που χρειάζονται οι νέοι, ώστε να αντιμετωπίσουν τις δυσκολίες της ενήλικης ζωής τους. Παράλληλα, τα αποτελέσματα της συγκεκριμένης έρευνας καταδεικνύουν επίσης πως οι δεσμοί μεταξύ των μελών της οικογένειας είναι περισσότερο ισχυροί σε σχέση με εκείνους που αναπτύσσονται με άλλες κοινωνικές ομάδες. Βλ. ΔιαΝΕΟσις (2018). *Διαγενεακή μεταβίβαση πόρων και αξιών σε περιόδους κρίσης: Μεταβολές στην απασχόληση και εκπαίδευση των νέων στην Ελλάδα (Ιανουάριος 2018)*. Ανακτήθηκε στις 15-03-2021 από https://www.dianeosis.org/wp-content/uploads/2018/01/youth_unemployment_greece_150118.pdf.

⁷⁵³ Η δημοφιλία και θετική αποτίμηση της Νεότερης και Σύγχρονης ιστορίας αποτυπώθηκε και σε σχετικό ερώτημα έρευνας της Public Issue. Σύμφωνα με τα ευρήματα, όταν γίνεται αναφορά στην ελληνική ιστορία,

Τον τέταρτο σημαντικότερο, βάσει ποσοστού, λόγο υπερηφάνειας των ερωτώμενων αποτελεί η διοργάνωση της Ολυμπιάδας του 2004. Λίγο πάνω από 7 στους/στις 10 δηλώνουν πολύ έως αρκετά υπερήφανοι για το συγκεκριμένο αθλητικό γεγονός που διοργάνωσε η χώρα. Οι αρχαιοελληνικές καταβολές των Ολυμπιακών Αγώνων σε συνδυασμό με την επιστροφή τους στη γενέτειρά τους αποτέλεσαν μιας πρώτης τάξεως ευκαιρία για προβολή σε παγκόσμιο επίπεδο του σύγχρονου ελληνικού πολιτισμού ως φορέα και συνεχιστή της αρχαιοελληνικής πολιτιστικής κληρονομιάς, γεγονός που αποτυπώθηκε χαρακτηριστικά και στα καλλιτεχνικά δρώμενα της τελετής έναρξης⁷⁵⁴. Για τους περισσότερους Έλληνες και την πλειοψηφία του πολιτικού κόσμου, η επιτυχής διοργάνωση των Αγώνων αντιμετωπίστηκε ως «εθνική υπόθεση», γεγονός που οδήγησε σε πρωτόγνωρη συλλογική συσπείρωση και ενότητα ενός μεγάλου «εθνικού όλου». Η ελληνική κοινωνία, ορμώμενη από μια εσωτερική ανάγκη για ενίσχυση της εθνικής αυτοεκτίμησης αλλά και από μια ναρκισσιστική τάση αυταρέσκειας και εξιδανίκευσης του εθνικού εαυτού, αξιοποίησε τη συγκυρία των Ολυμπιακών Αγώνων για να καταδείξει την υπεραξία της ελληνικής εθνικής και πολιτισμικής ταυτότητας στο παγκόσμιο στερέωμα, στοχεύοντας συγχρόνως αφενός στην αποδοχή και την αναγνώριση της ανώτερης φύσης της εκτός των συνόρων και αφετέρου στη μεταστροφή της αρνητικής εικόνας και της υποτίμησης του σύγχρονου ελληνοισμού διεθνώς. Επομένως, η υπερηφάνεια που απορρέει από τη διοργάνωση των Ολυμπιακών Αγώνων το 2004 σχετίζεται περισσότερο με την πραγμάτωση του στόχου της ενίσχυσης της εθνικής ταυτότητας και του διεθνούς πολιτισμικού προφίλ της χώρας, παρά με αυτό καθαυτό το αθλητικό γεγονός και τον διεθνιστικό του χαρακτήρα. Όπως

συνειρμικά το μυαλό των περισσότερων πηγαίνει κατά προτεραιότητα (βάσει των υψηλότερων ποσοστών που καταγράφηκαν) στην Τουρκοκρατία και ειδικότερα στην Επανάσταση του 1821, στην αρχαιότητα, στην Κατοχή και τον Εμφύλιο πόλεμο, αλλά και στη Νεότερη και Σύγχρονη ιστορία γενικά. Αν εξαιρεθεί η αρχαιότητα που κατατάσσεται στη δεύτερη θέση δημοφιλίας, οι υπόλοιπες αναφορές συνυφαίνονται με την ιστορία της Νεότερης και Σύγχρονης Εποχής. Ειδικά η Επανάσταση του 1821 αναδεικνύεται στην έρευνα ως το σημαντικότερο γεγονός της ελληνικής ιστορίας (με τις ηλικίες 18-24 να σημειώνουν το υψηλότερο ποσοστό αποδοχής του ως τέτοιου) για το οποίο αισθάνεται υπερηφάνεια το 98% των ερωτώμενων, πιστοποιώντας έτσι την περίοπτη θέση του στο εθνικό παρελθόν αλλά και την ισχυρή του επίδραση στη συγκρότηση της σύγχρονης εθνικής ταυτότητας των Ελλήνων. Βλ. σχετικά Μαυρής, Γ. (2020). *Το 1821 στη συλλογική μνήμη*. Αθήνα: Public Issue, σ. 29-31. Ανακτήθηκε στις 17-03-2021 από https://www.mavris.gr/wp-content/uploads/2020/03/1821_BOOK_FINAL.pdf

⁷⁵⁴ Ο Καλύβας σημειώνει πως κατά την τελευταία δεκαετία του 20ού αιώνα και την είσοδο στην πρώτη του 21ου, η Ελλάδα παρουσίασε μια νέα, αισιόδοξη, εξωστρεφή και ευρωκεντρική εκδοχή της εθνικής της ταυτότητας. Αυτή αντικατοπτρίστηκε καλλιτεχνικά με εντυπωσιακό τρόπο στο τελετουργικό της έναρξης των Ολυμπιακών Αγώνων του 2004, το οποίο είχε ως βασικό του χαρακτηριστικό τη σύζευξη μεταξύ των επιτευγμάτων του σύγχρονου ελληνοισμού και εκείνων του αρχαίου κόσμου. Ωστόσο, με αφορμή τη συγκεκριμένη άποψη, θα μπορούσε να υπογραμμιστεί κάποιοι πως η φυσιογνωμία και το περιεχόμενο της καλλιτεχνικής προσέγγισης του τελετουργικού εξυπηρετούσαν κατά βάση το ιδεολόγημα της αδιάσπαστης συνέχειας του ελληνοισμού μέσα στον χρόνο και της οργανικής σχέσης των Νεοελλήνων με το μεγαλείο του αρχαιοελληνικού παρελθόντος. Επομένως, η καλλιτεχνική αποθέωση της εθνικής ταυτότητας και του ελληνικού πολιτισμού λειτούργησε περισσότερο ως αντιστάθμισμα στο αίσθημα μειονεξίας του νεοελληνικού παρόντος έναντι των δυτικών χωρών παρά ως μια ένδειξη αλλαγής προσανατολισμού της ταυτότητας από τον ελληνοκεντρισμό στον ευρωκεντρισμό. Για την άποψη του Στάθη Καλύβα βλ. Kalyvas, S. (2015), *ό.π.*, σ. 9.

σημειώνει η Κουλούρη, οι Ολυμπιακοί Αγώνες παρέχουν μια ευκαιρία σε «πολιτισμικό επίπεδο για επαναπροσδιορισμό των παγκοσμιοποιημένων θεσμών, πρακτικών και αναπαραστάσεων μέσα από την επαφή με την εθνική και τοπική κουλτούρα»⁷⁵⁵.

Με το μικρότερο αλλά εξίσου σημαντικό ποσοστό, ακολουθεί στην κατάταξη των λόγων υπερηφάνειας των φοιτητών/-τριών η κατάκτηση του ευρωπαϊκού πρωταθλήματος ποδοσφαίρου 2004 από την Εθνική ομάδα. Πάνω από 6 στους/στις 10 αισθάνονται πολύ έως αρκετά υπερήφανοι/-ες σχετικά με τη συγκεκριμένη αθλητική επιτυχία της χώρας. Πέραν όμως της αθλητικής διάστασης του επιτεύγματος, στη συλλογική συνείδηση και στη συλλογική μνήμη του ελληνισμού το εν λόγω γεγονός έχει εγγραφεί ως ένας εθνικός άθλος που συντελέστηκε χάρη στις διαχρονικές αρετές και στην παράδοση των Ελλήνων να μάχονται σκληρά και με ηρωισμό, να επιβιώνουν και να επικρατούν τελικά λόγω της ανωτερότητάς τους έναντι οποιουδήποτε αντιπάλου. Τα προτάγματα της καταγωγής, των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του ελληνισμού και του ένδοξου παρελθόντος επομένως, εξυπηρετούν τις αντιλήψεις για την περιούσια φύση του εθνικού εαυτού, προσδίδοντας σχεδόν νομοτελειακό χαρακτήρα στα επιτεύγματα του παρόντος. Ορισμένα απ' αυτά, καλλιεργούν έναν ανιστορικό τρόπο σκέψης στην κοινότητα, σε τέτοιο βαθμό ώστε να συλλαμβάνεται για παράδειγμα η κατάκτηση του ευρωπαϊκού πρωταθλήματος ποδοσφαίρου το 2004 ως επιτυχία εφάμιλλη των πολεμικών κατορθωμάτων των προγόνων. Όπως τα περισσότερα αθλήματα, έτσι κι αυτό του ποδοσφαίρου συνιστά «τελετουργικό πόλεμο»⁷⁵⁶ και πεδίο έκφρασης εθνικών και τοπικών ταυτοτήτων οι οποίες συγκρούονται, ενισχύοντας και κρυσταλλώντας συχνά στερεότυπα και εθνοκεντρικές ή εθνικιστικές πεποιθήσεις.

Η αποτίμηση των δύο αυτών τελευταίων συγκυριακών γεγονότων (Ολυμπιακοί Αγώνες 2004 και κατάκτηση ευρωπαϊκού πρωταθλήματος ποδοσφαίρου) από μέρους των φοιτητών και των φοιτητριών ως ισχυρών λόγων εθνικής ανάτασης, οφείλεται πιθανότατα αφενός στο ότι θεωρήθηκαν επιτεύγματα του σύγχρονου ελληνισμού και αφετέρου στο γεγονός ότι κατάφεραν να αναδείξουν σε διεθνές επίπεδο βαθιά ριζωμένες αντιλήψεις για τον εθνικό εαυτό, οι οποίες ταυτίζονται με το ιδεολόγημα της ανυπέβλητης και αδιαμφισβήτητης αξίας του ελληνικού πολιτισμού, καθώς και με εκείνο της συγκριτικής υπεροχής των Ελλήνων έναντι των Άλλων.

---

⁷⁵⁵ Κουλούρη, Χ. (2005). «Αθλητισμός, κοινωνία και ταυτότητα: Καταγράφοντας τον επιστημονικό διάλογο». *Τμερος*, 5.1. Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου «Αθλητισμός, Κοινωνία και Ταυτότητα». Αθήνα: Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, σ. 333-343.

⁷⁵⁶ Bromberger, C. (2005). «Football. Worldview, Quest for Excitement and Collective Identities». *Τμερος*, 5.1. Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου «Αθλητισμός, Κοινωνία και Ταυτότητα». Αθήνα: Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, σ. 207-219.

Αναφορικά με τους υπόλοιπους λόγους για τους οποίους οι φοιτητές/-τριες της έρευνας νιώθουν λιγότερη ή καθόλου υπερηφάνεια, εξαιρετικά υψηλά ποσοστά συγκεντρώνουν η κακή οικονομική κατάσταση της χώρας (περισσότεροι από 9 στους/στις 10 δε νιώθουν καθόλου υπερήφανοι/-ες), το πολιτικό σύστημα (σχεδόν 9 στους/στις 10 δε νιώθουν καθόλου υπερήφανοι/-ες) και το εκπαιδευτικό σύστημα, το οποίο απορρίπτουν περίπου 8 στους/στις 10⁷⁵⁷. Η παρατεταμένη οικονομική κρίση στη χώρα και η αβεβαιότητα που δημιούργησε στους νέους, η αναπολεσματικότητα του πολιτικού συστήματος και η αδυναμία του να τους εξασφαλίσει ένα καλύτερο μέλλον, καθώς επίσης και η φυσιογνωμία ενός συγκεντρωτικού και νοσούντος εκπαιδευτικού συστήματος που στερείται υποδομών και ουσιαστικών μεταρρυθμίσεων εξηγούν ως έναν βαθμό τη στάση των φοιτητών/-τριών απέναντι στους τρεις αυτούς πυλώνες του κράτους και της κοινωνίας.

Σχετικά με τη συμμετοχή της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση και σε άλλους υπερεθνικούς οργανισμούς διαφαίνονται στις απαντήσεις του δείγματος δύο τάσεις, η μία ταυτίζεται με μια ευρωκεντρική και εξωστρεφή αντίληψη για την πορεία της χώρας στη νέα εποχή και η άλλη με τον ευρωσκεπτικισμό και την εθνική περιχαράκωση. Συγκεκριμένα, περισσότεροι/-ες από τους μισούς/-ές αισθάνονται λίγη ή καθόλου υπερηφάνεια για τη σύζευξη της χώρας με υπερεθνικούς οργανισμούς ενώ περίπου άλλοι τόσοι εκφράζουν μια πιο θετική γνώμη. Ειδικά ως προς τη συμμετοχή της χώρας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, φαίνεται ότι μετά την ελληνική οικονομική κρίση του 2009 αναπτύχθηκε ένας έντονος ευρωσκεπτικισμός στους νέους⁷⁵⁸ αλλά και σε ένα μεγάλο μέρος της κοινής γνώμης. Αν και στη συνείδηση της πλειονότητας των Ελλήνων ενυπάρχει γενικότερα ένας ισχυρός προσανατολισμός προς την ιδέα της ευρωπαϊκής ενοποίησης και μια συνολική θετική αποτίμηση της πρόσδεσης της χώρας στο «ευρωπαϊκό άρμα»⁷⁵⁹, ωστόσο η στάση ενός τμήματος της κοινωνίας απέναντι στους

---

⁷⁵⁷ Στην πανελλαδική έρευνα της ΓΓΝΓ που δημοσιεύτηκε το 2005, το ποσοστό των νέων που δηλώνουν υπερήφανοι για το εκπαιδευτικό σύστημα ανέρχεται μόλις στο 1,8%. Βλ. Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς (2005), *ό.π.*, σ. 122.

⁷⁵⁸ Σε πρόσφατη έρευνα του «Ινστιτούτου Πουλαντζάς» για τη νεολαία στην Ελλάδα, η οποία δημοσιεύτηκε τον Μάρτιο του 2021, η Ευρωπαϊκή Ένωση συγκαταλέγεται μεταξύ των θεσμών που χαίρουν μιας σχετικά υψηλότερης (συγκριτικά με άλλους θεσμούς), αλλά πάντοτε μειοψηφικής εμπιστοσύνης στις τάξεις των νέων. Βλ. σχετικά Ινστιτούτο «Νίκος Πουλαντζάς» (2021). *Νεολαία: Συνήθειες, αντιλήψεις και πολιτική συμπεριφορά (2^η έρευνα-Μάρτιος 2021)*. Αθήνα: Ινστιτούτο «Νίκος Πουλαντζάς», σ. 9. Ανακτήθηκε στις 29-03-2021 από https://poulantzas.gr/wp-content/uploads/2021/03/Έρευνα-Νεολαία_2_2021_Executive-Summary.pdf.

⁷⁵⁹ Σε έρευνα της διαΝΕΟσις που δημοσιεύτηκε το 2020 το 64,5% των Ελλήνων αποτιμά ως θετική ή μάλλον θετική τη 40χρονη συμμετοχή της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα, έναντι 34% που την εκλαμβάνει ως αρνητική ή μάλλον αρνητική. Στις ηλικίες 17-24 σχεδόν 7 στους 10 κρίνουν θετική τη συμμετοχή της χώρας, ενώ μεταξύ όσων δηλώνουν φοιτητές ή μαθητές το ποσοστό θετικής αποτίμησης ανέρχεται σχεδόν στο 60%. Οι 7 στους 10 νέους συμφωνούν επίσης με την άποψη πως η Ευρωπαϊκή Ένωση αποτελεί πρόοδο και είναι αναγκαία η παραμονή της Ελλάδας σε αυτή. Βλ. διαΝΕΟσις (2020). *Τι πιστεύουν οι Έλληνες (Νοέμβριος-Δεκέμβριος 2019)*, σ. 14-21. Ανακτήθηκε στις 20-03-2021 από https://www.dianeosis.org/wp-content/uploads/2020/03/tpe_2020_final.pdf.

ευρωπαϊκούς θεσμούς και την Ευρωπαϊκή Ένωση πολλές φορές μεταβάλλεται και καθίσταται αμφιθυμική εξαιτίας διαφόρων συγκυριακών γεγονότων που ενισχύουν περιστασιακά την επιφυλακτικότητα, τη δυσπιστία και τις αντι-ευρωπαϊκές αντιλήψεις.

Η επιστημονική έρευνα/καινοτομία στην Ελλάδα δεν φαίνεται να συνιστά για την πλειονότητα του δείγματος της έρευνας λόγο υψηλού βαθμού υπερηφάνειας, παρόλο που ένα σημαντικό ποσοστό (κάτι λιγότερο από τους μισούς ερωτώμενους/-ες) εκφράζει αντίθετη άποψη⁷⁶⁰. Ανάλογη εικόνα εμφανίζει η κατανομή των απαντήσεων των φοιτητών/-τριών και για τον σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Λιγότεροι από τους μισούς/-ες φαίνεται να είναι πλήρως ικανοποιημένοι με τις επιδόσεις της χώρας σ' αυτόν τον τομέα, έναντι περισσότερων των 5 στους/στις 10 που εκφράζουν τον σκεπτικισμό τους ή τη δυσαρέσκειά τους δηλώνοντας λιγότερο υπερήφανοι (40,60%) ή καθόλου υπερήφανοι (11,55%)⁷⁶¹.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης το γεγονός ότι 6 στους/στις 10 φοιτητές/-τριες αισθάνονται λιγότερο ή καθόλου υπερήφανοι για τη δημοκρατία στην Ελλάδα. Παρόμοια στάση εντοπίζεται και στα αποτελέσματα παγκόσμιας έρευνας του Pew Research Center στην οποία οι Έλληνες σημειώνουν μεταξύ 34 χωρών το υψηλότερο ποσοστό (74%) μη ικανοποίησης ως προς την υφιστάμενη λειτουργία του δημοκρατικού τους πολιτεύματος⁷⁶². Στο συγκεκριμένο εύρημα δεν αντικατοπτρίζεται τόσο μια ευθεία αμφισβήτηση⁷⁶³ προς το πολίτευμα της δημοκρατίας αυτό καθαυτό, όσο μια υπόρρητη αμφισβήτηση για την ποιότητα

---

⁷⁶⁰ Αξίζει να αναφερθεί πως η Ελλάδα διαθέτει αξιοσημείωτο επιστημονικό δυναμικό, με το 9% των ελληνικών επιστημονικών δημοσιεύσεων να κατατάσσεται μεταξύ αυτών με τις περισσότερες αναφορές σε παγκόσμιο επίπεδο. Ωστόσο, στις αξιολογήσεις καινοτομίας η χώρα καταγράφει ποσοστό κάτω του μέσου όρου της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Βλ. σχετικά Γεωργακόπουλος, Θ. (2016). «Έρευνα και Καινοτομία Στην Ελλάδα: Μια Μελέτη». Διαθέσιμο στο https://www.dianeosis.org/2016/11/research_policy/.

⁷⁶¹ Η ανησυχία και η έμμεση αμφισβήτηση που καταγράφονται σε σημαντικό μέρος των νέων φοιτητών της παρούσας έρευνας γύρω από τον σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στη χώρα τεκμηριώνονται και από τις ετήσιες μελέτες του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ) κατά το 2018 και το 2019. Σύμφωνα μ' αυτές, η Ελλάδα καταλαμβάνει την τρίτη θέση σε καταδίκες για παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων μεταξύ των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Βλ. σχετικά «Η Ελλάδα παραμένει τρίτη σε καταδίκες για παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην Ευρωπαϊκή Ένωση» (15 Μαΐου, 2020). *The Press Project*. Διαθέσιμο στο <https://thepressproject.gr/i-ellada-parameni-triti-se-katadikes-gia-paraviasis-anthropinon-dikeomaton-stin-evropaiki-enosi/>.

⁷⁶² Όπως κατέδειξε η έρευνα του Pew Research Center το 2019, σε παγκόσμιο επίπεδο παρατηρείται ένας ευρύτερος σκεπτικισμός των πολιτών απέναντι στον τρόπο που λειτουργεί η δημοκρατία στις χώρες τους. Ενδεικτικά να αναφερθεί ότι το 52% των πολιτών 34 χωρών που συμμετείχαν στην έρευνα δηλώνει μη ικανοποιημένο με τη δημοκρατία, έναντι 44% που εκφράζουν αντίθετη γνώμη. Βλ. σχετικά Pew Research Center (2019). *Democratic Rights Popular Globally but Commitment to Them Not Always Strong*. Ανακτήθηκε στις 20-03-2021 από https://www.pewresearch.org/global/wp-content/uploads/sites/2/2020/02/PG_2020.02.27_global-democracy_REPORT.pdf. Ανάλογη δυσαρέσκεια για τρόπο λειτουργίας του πολιτεύματος στην Ελλάδα αποτυπώνεται και στα ευρήματα του 4ου γύρου της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας. Βλ. σχετικά Τσίγκανου, Ι. (2011). «Ιχνηλατώντας τα ευρήματα του 4ου γύρου της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής έρευνας». Στο: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, *Θεσμοί, Αξίες, Συμπεριφορές: Μελέτη των ευρημάτων της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας (2008-2009)*. Παπλιάκου, Β., Σταθοπούλου, Θ., Στρατουδάκη, Χ. (επιμ.). Αθήνα: ΕΚΚΕ, σ. 64.

⁷⁶³ Σύμφωνα με τους Stockemer και Sundström, η αμφισβήτηση προς το δημοκρατικό πολίτευμα επιτείνεται, όταν οι πολίτες νιώθουν απογοητευμένοι εξαιτίας της διαπίστωσής τους ότι στη χώρα τους υπάρχει διαφθορά. Βλ.

του πολιτικού συστήματος της χώρας, την αξιοπιστία του και τις ικανότητές του να ανταποκριθεί στις προσδοκίες της κοινωνίας. Μετά το ξέσπασμα της ελληνικής οικονομικής κρίσης, τα συνακόλουθα πολιτικά δημοσιονομικά σκάνδαλα και το κλίμα παρατεταμένης αβεβαιότητας και συλλογικής περιδίνησης στην οποία περιήλθε η ελληνική κοινωνία, άρχισε να αποκρυσταλλώνεται στη συνείδηση των νέων Ελλήνων η άποψη πως οι πολιτικοί, ως θεματοφύλακες του οικοδομήματος της δημοκρατίας, δεν υπηρετούν με επιτυχία τον θεσμικό τους ρόλο. Αυτή η ευρύτερη δυσaréσκεια⁷⁶⁴ μετουσιώθηκε σε έλλειψη πολιτικής συμμετοχής και απαξίωση των πολιτικών και κοινωνικών θεσμών, δημιουργώντας συγχρόνως πρόσφορο έδαφος για την καλλιέργεια και την ενίσχυση του ακροδεξιού και του ακροαριστερού λόγου.

Τέλος, με βάση τις απαντήσεις, η θρησκεία και η Εκκλησία αποτελούν λόγο υψηλόβαθμης υπερηφάνειας για λιγότερους από 4 στους/στις 10. Αν και το θρησκευτικό στοιχείο είναι συνυφασμένο με την ελληνική ταυτότητα, ωστόσο οι περισσότεροι/-ες στην έρευνα δεν φαίνεται να το εκλαμβάνουν ως πρωτεύον για την ενίσχυση του εθνικού τους συναισθήματος. Η κατώτερη του αναμενόμενου απήχηση της Εκκλησίας πιθανότατα υποδηλώνει μια έμμεση κριτική ή δυσaréσκεια προς τους ιεράρχες παρά προς το ελληνορθόδοξο δόγμα.

Stockemer, D., Sundström, A. (2013). Corruption and Citizens' Satisfaction with Democracy in Europe: What is the Empirical Linkage? *Z Vgl Polit Wiss*, 7, σ. 137-157.

⁷⁶⁴ Η δυσaréσκεια των νέων απέναντι στις επιδόσεις του δημοκρατικού πολιτεύματος φαίνεται να αποτελεί φαινόμενο παγκόσμιας κλίμακας, σύμφωνα με τη μελέτη του Cambridge Centre for the Future of Democracy που δημοσιεύτηκε το 2020. Μέσα από την αξιοποίηση και την ανάλυση ενός μεγάλου όγκου δεδομένων και ερευνών των ετών 1973-2020 από όλες τις χώρες του κόσμου (συμπεριλαμβανομένης και της Ελλάδας), προέκυψε η διαπίστωση πως οι νεότερες γενιές σήμερα, ειδικά των ανεπτυγμένων δημοκρατικά χωρών, είναι περισσότερο απογοητευμένες από τον τρόπο λειτουργίας της δημοκρατίας σε σύγκριση με τις αντίστοιχες των παρελθόντων ετών. Μάλιστα, ένα από τα ενδιαφέροντα συμπεράσματα της μελέτης είναι πως οι νέοι εμφανίζουν θετικότερη στάση απέναντι στη δημοκρατία, όταν κυβερνώνται από λαϊκιστές του Αριστερού ή του Δεξιού χώρου. Βλ. σχετικά Foa, R.S., Klassen, A., Wenger, D., Rand, A., Slade, M. (2020). *Youth and Satisfaction with Democracy: Reversing the Democratic Disconnect?*. Cambridge, UK: Centre for the Future of Democracy. Ανακτήθηκε στις 02-04-2021 από https://www.bennettinstitute.cam.ac.uk/media/uploads/files/Youth_and_Satisfaction_with_Democracy_lite.pdf

7. Σημείωσε το βαθμό υπερηφάνειας που νιώθεις ως πολίτης της χώρας σε σχέση με τα παρακάτω:	Κλίμακα υπερηφάνειας (%)				
	Πολύ υπερήφανος	Αρκετά υπερήφανος	Λίγο υπερήφανος	Καθόλου υπερήφανος	Δ.Α.
Αρχαία ελληνική ιστορία	75,23	21,60	2,79	0,38	0,00
Νεότερη και Σύγχρονη ελληνική ιστορία	26,82	43,76	22,53	6,70	0,19
Διοργάνωση Ολυμπιάδας το 2004	32,59	39,29	18,25	9,87	0,00
Κατάκτηση του ευρωπαϊκού πρωταθλήματος ποδοσφαίρου το 2004	34,26	30,54	22,16	13,04	0,00
Πολιτικό σύστημα της χώρας	0,37	2,23	11,73	85,67	0,00
Θρησκεία/Εκκλησία	12,85	25,14	35,94	25,88	0,19
Εκπαιδευτικό σύστημα	2,42	15,46	49,53	32,40	0,19
Λαϊκή παράδοση/ελληνικός πολιτισμός	41,34	47,86	7,64	2,61	0,55
Συμμετοχή της χώρας στην Ευρωπαϊκή Ένωση και σε διεθνείς οργανισμούς	10,61	37,80	37,06	14,34	0,19
Επιστημονική έρευνα/καινοτομία στην Ελλάδα	13,04	32,96	40,22	13,59	0,19
Σεβασμός ανθρωπίνων δικαιωμάτων	15,83	31,66	40,60	11,55	0,36
Θεσμός της οικογένειας	41,53	42,27	12,66	3,35	0,19
Δημοκρατία στην Ελλάδα	15,64	24,02	35,38	24,58	0,38
Η κακή οικονομική κατάσταση της χώρας	1,30	1,30	4,47	92,74	0,19

Πίνακας 7: Βαθμός υπερηφάνειας των φοιτητών και των φοιτητριών ως πολιτών της χώρας.

Εξετάζοντας τα αποτελέσματα των απαντήσεων ως προς το φύλο (βλ. πίνακα 7.1 & πίνακα 7.2), παρατηρούνται αρκετές συγκλίσεις αλλά και ορισμένες αποκλίσεις στις απόψεις. Τόσο οι φοιτητές της έρευνας όσο και οι φοιτήτριες δηλώνουν ότι νιώθουν πολλή έως αρκετή υπερηφάνεια για την Αρχαία Ελληνική ιστορία, τη λαϊκή παράδοση/τον ελληνικό πολιτισμό, τον θεσμό της οικογένειας, τη Νεότερη και Σύγχρονη ελληνική ιστορία, τη διοργάνωση της Ολυμπιάδας από τη χώρα, καθώς και για την κατάκτηση του ευρωπαϊκού πρωταθλήματος ποδοσφαίρου το 2004. Λιγότερη ή καθόλου υπερηφάνεια αισθάνονται για την κακή οικονομική κατάσταση της χώρας (αμφότεροι καταγράφουν στη στήλη του «καθόλου» εξαιρετικά υψηλά ποσοστά), για το πολιτικό και εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας (πάνω από 8 στους/στις 10 εκφράζουν αρνητική γνώμη), για την επιστημονική έρευνα/καινοτομία, για τον τρόπο που λειτουργεί η δημοκρατία στην Ελλάδα και για τη θρησκεία/την Εκκλησία. Ωστόσο τα δύο φύλα εκφράζουν διαφορετική άποψη για ορισμένους λόγους υπερηφάνειας. Οι φοιτητές με μικρή πλειοψηφία (παραπάνω από τους μισούς) αισθάνονται πολύ έως αρκετά υπερήφανοι

για τη συμμετοχή της χώρας στην Ευρωπαϊκή Ένωση και σε υπερεθνικούς οργανισμούς, σε αντίθεση με 6 στις 10 φοιτήτριες που αισθάνονται λιγότερο ή καθόλου υπερήφανες. Ανάλογη διαφοροποίηση μεταξύ των δύο φύλων εντοπίζεται σχετικά με το σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην Ελλάδα, αφού η πλειονότητα των φοιτητριών (πάνω από 5 στις 10) νιώθει πολύ έως αρκετή υπερηφάνεια, ενώ οι φοιτητές αισθάνονται ως προς αυτό πρωτίστως λιγότερο και δευτερευόντως καθόλου υπερήφανοι.

Γενικότερα αυτό που διαπιστώνεται είναι πως οι κατεξοχήν παράγοντες ενίσχυσης του εθνικού συναισθήματος των φοιτητών και φοιτητριών των Παιδαγωγικών Τμημάτων είναι η ελληνική ιστορία (κυρίως της αρχαίας περιόδου), ο ελληνικός πολιτισμός/η λαϊκή παράδοση και η οικογένεια, σημειώνοντας μάλιστα συντριπτικά ποσοστά στον θετικό άξονα της κλίμακας υπερηφάνειας. Και τα τρία αυτά στοιχεία, επομένως, φαίνεται να συνδέονται άρρηκτα με τη θεμελίωση της εθνικής τους συνείδησης, την κατασκευή της εθνικής και πολιτισμικής τους ταυτότητας, όπως επίσης και με τις διαδικασίες διαμόρφωσης της ιστορικής τους συνείδησης. Στον πυρήνα της τελευταίας, το ένδοξο αρχαιοελληνικό παρελθόν κατέχει κυρίαρχη θέση, αποτελώντας βασικό συστατικό και σχεδόν αδιαχώριστη διάσταση της εθνικής ταυτότητας του δείγματος της έρευνας. Οι αξίες της αρχαιότητας και το πολιτισμικό της κεφάλαιο, λειτουργούν ως εκ τούτου για τους φοιτητές και τις φοιτήτριες ως ένας ιδεολογικός πυρήνας εθνοπολιτισμικού αυτοπροσδιορισμού αλλά και ως μια πηγή άντλησης υπερηφάνειας, η οποία ενισχύει στο παρόν την εθνική αυτοεκτίμηση, κρυσταλλώνει τις αντιλήψεις περί αδιάλειπτης συνέχειας του ελληνισμού και δημιουργεί στους σύγχρονους Έλληνες μια αίσθηση εθνικής και πολιτισμικής ανωτερότητας που απορρέει από ένα αιώνιο, εξιδανικευμένο και μυθικό χθες.

7.1. Σημείωσε το βαθμό υπερηφάνειας που νιώθεις ως πολίτης της χώρας σε σχέση με τα παρακάτω:	Κλίμακα υπερηφάνειας (%)				
	Πολύ υπερήφανος	Αρκετά υπερήφανος	Λίγο υπερήφανος	Καθόλου υπερήφανος	Δ.Α.
Αρχαία ελληνική ιστορία	67,57	24,32	8,11	0,00	0,00
Νεότερη και Σύγχρονη ελληνική ιστορία	28,38	37,84	25,68	8,11	0,00
Διοργάνωση Ολυμπιάδας το 2004	24,32	27,03	28,38	20,27	0,00
Κατάκτηση του ευρωπαϊκού πρωταθλήματος ποδοσφαίρου το 2004	45,95	17,57	22,97	13,51	0,00
Πολιτικό σύστημα της χώρας	2,70	0,00	12,16	85,14	0,00
Θρησκεία/Εκκλησία	20,27	18,92	29,73	31,08	0,00
Εκπαιδευτικό σύστημα	4,05	14,86	50,00	31,08	0,00
Λαϊκή παράδοση/ελληνικός πολιτισμός	35,14	51,35	8,11	4,05	1,35
Συμμετοχή της χώρας στην Ευρωπαϊκή Ένωση και σε διεθνείς οργανισμούς	9,46	28,38	40,54	21,62	0,00
Επιστημονική έρευνα / καινοτομία στην Ελλάδα	9,46	27,03	44,59	18,92	0,00
Σεβασμός ανθρωπίνων δικαιωμάτων	20,27	36,49	31,08	12,16	0,00
Θεσμός της οικογένειας	45,95	39,19	12,16	2,70	0,00
Δημοκρατία στην Ελλάδα	17,57	27,03	28,38	27,03	0,00
Η κακή οικονομική κατάσταση της χώρας	1,35	2,70	9,46	86,49	0,00

Πίνακας 7.1: Βαθμός υπερηφάνειας των φοιτητών ως πολιτών της χώρας.

7.2. Σημείωσε το βαθμό υπερηφάνειας που νιώθεις ως πολίτης της χώρας σε σχέση με τα παρακάτω:	Κλίμακα υπερηφάνειας (%)				
	Πολύ υπερήφανος	Αρκετά υπερήφανος	Λίγο υπερήφανος	Καθόλου υπερήφανος	Δ.Α.
Αρχαία ελληνική ιστορία	76,46	21,17	1,94	0,43	0,00
Νεότερη και Σύγχρονη ελληνική ιστορία	26,57	44,71	22,03	6,48	0,22
Διοργάνωση Ολυμπιάδας το 2004	33,91	41,25	16,63	8,21	0,00
Κατάκτηση του ευρωπαϊκού πρωταθλήματος ποδοσφαίρου το 2004	32,40	32,61	22,03	12,96	0,00
Πολιτικό σύστημα της χώρας	0,00	2,59	11,66	85,75	0,00
Θρησκεία/Εκκλησία	11,66	26,13	36,93	25,05	0,22
Εκπαιδευτικό σύστημα	2,16	15,55	49,46	32,61	0,22
Λαϊκή παράδοση/ελληνικός πολιτισμός	42,33	47,30	7,56	2,38	0,43
Συμμετοχή της χώρας στην Ευρωπαϊκή Ένωση και σε διεθνείς οργανισμούς	10,80	39,31	36,50	13,17	0,22
Επιστημονική έρευνα/καινοτομία στην Ελλάδα	13,61	33,91	39,52	12,74	0,22
Σεβασμός ανθρωπίνων δικαιωμάτων	15,12	30,89	42,12	11,45	0,43
Θεσμός της οικογένειας	40,82	42,76	12,74	3,46	0,22
Δημοκρατία στην Ελλάδα	15,33	23,54	36,50	24,19	0,43
Η κακή οικονομική κατάσταση της χώρας	1,30	1,08	3,67	93,74	0,22

Πίνακας 7.2: Βαθμός υπερηφάνειας των φοιτητριών ως πολιτών της χώρας.

Προκειμένου να διερευνηθούν οι διάφορες διαστάσεις της ταυτότητας των φοιτητών και των φοιτητριών της έρευνας αλλά και ο βαθμός αποδοχής και αναγνώρισης συγκεκριμένων πολιτισμικών ταυτοτήτων, τέθηκε το ερώτημα κατά πόσο αισθάνονται Έλληνες/-ίδες, Βαλκάνιοι/-ες, πολίτες της Μεσογείου ή πολίτες του κόσμου (βλ. γράφημα 26). Βάσει του συνόλου των απαντήσεων οι περισσότεροι/-ες δηλώνουν ότι αισθάνονται πολύ έως αρκετά Έλληνες/-ίδες (ποσοστιαίο άθροισμα 92,55%), πολίτες του κόσμου (ποσοστιαίο άθροισμα 64,88%), Ευρωπαίοι (ποσοστιαίο άθροισμα 56,68%) και πολίτες της Μεσογείου (ποσοστιαίο άθροισμα 56,68%). Αντιθέτως, στην πλειονότητά τους νιώθουν λιγότερο ή καθόλου Βαλκάνιοι (ποσοστιαίο άθροισμα 71,51%). Ενδεικτικό είναι επίσης ότι η επιλογή «Βαλκάνιος» συγκεντρώνει το μεγαλύτερο ποσοστό απόρριψης (33,33%) στη στήλη του «καθόλου» και το μικρότερο ποσοστό αποδοχής (5,77%) στη στήλη του «πολύ» συγκριτικά με τις υπόλοιπες ταυτότητες. Μόνο ένα μέρος των ερωτώμενων, που αντιστοιχεί σε λιγότερο από το 1/3,

εκφράζει μια πιο θετική στάση απέναντι στη βαλκανική διάσταση της ελληνικής πολιτισμικής ταυτότητας.

Αν και η ιστορία της Ελλάδας είναι συνυφασμένη με την ιστορία των Βαλκανίων, ως χώρα που ανήκει γεωγραφικά στη συγκεκριμένη περιοχή, ωστόσο από την πλευρά των φοιτητών/-τριών διαφαίνεται αφενός μια έλλειψη ενθουσιασμού για τη βαλκανικότητά τους⁷⁶⁵ και αφετέρου μια ισχυρή τάση υποτίμησης τόσο της συνεισφοράς του βαλκανικού πολιτισμού όσο και της βαλκανικής κουλτούρας στη διαμόρφωση του σύγχρονου ελληνισμού⁷⁶⁶. Πηγή της υποτίμησης αυτής φαίνεται να είναι η στερεοτυπική δυτική αντίληψη που ταυτίζει διαχρονικά τα Βαλκάνια με την πυριτιδαποθήκη της Ευρώπης, λόγω του βεβαρυμμένου παρελθόντος τους στο οποίο δεσπόζουσα θέση κατέχουν οι βιαιοπραγίες και οι εθνικισμοί. Στη συνείδηση των Δυτικών, ο βαλκανικός χώρος αντιμετωπιζόταν πάντοτε ως μια «Ευρώπη αλωμένη απ' την Ανατολή ή ακόμα χειρότερα, ως μια Ανατολή δίχως φέσι»⁷⁶⁷. Το οθωμανικό παρελθόν των Βαλκανίων σε συνδυασμό με τον μετασχηματισμό τους τον 19^ο αλλά και των 20^ο αι. σε «θέατρο» αιματηρών συγκρούσεων⁷⁶⁸, αποτέλεσαν ίσως τις δύο βασικότερες αιτίες της απαξιωτικής στάσης που καλλιέργησε η Δύση έναντί τους. Για την υπόλοιπη Ευρώπη τα Βαλκάνια μοιάζουν, θα σημείωνε κανείς, περισσότερο με τα μέλη της οικογένειάς της, τα οποία διέπονται από μια αποκλίνουσα συμπεριφορά, παράταιρη και αλλότρια προς τα ειδοποιά γνωρίσματα, την κανονικότητα, τις ευρωπαϊκές αξίες και την «πολιτισμική λάμψη» της

⁷⁶⁵ Τοντόροβα, Μ. (2007). *Η δυτική φαντασίωση*. Αθήνα: Επίκεντρο, σ. 108-110.

⁷⁶⁶ Κόκκινος, Γ., Αθανασιάδης, Ηλ., Βούρη, Σ., Γατσωτής, Π., Τραντάς, Π., Στέφος, Ε. (2005), *ό.π.*, σ. 122.

⁷⁶⁷ Στάμκος, Γ. (2019). «Βαλκάνια: Η πιο «δυσλειτουργική» οικογένεια της Ευρώπης αξίζει μια δεύτερη ευκαιρία». *TVXS*, 14/08/2019. Διαθέσιμο στο <https://tvxs.gr/news/eyropi-eop/balkania-i-pio-dysleitoyrgiki-oikogeneia-tis-eyropis-aksizei-mia-deyteri-eykairia>.

⁷⁶⁸ Την τελευταία δεκαετία του 20ού, μετά και την κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού, η βαλκανική χερσόνησος κατέστη πεδίο συγκρούσεων και ανακατατάξεων που δημιούργησαν μια γενικότερη γεωπολιτική αστάθεια. Κύρια πηγή της αστάθειας αυτής ήταν οι πολιτικοί, οικονομικοί και κοινωνικοί μετασχηματισμοί στο εσωτερικό ορισμένων βαλκανικών κρατών, με αποκορύφωμα τις συγκρούσεις μεταξύ εθνικών μειονοτήτων και τις εμπόλεμες διενέξεις που οδήγησαν στη διάσπαση υφιστάμενων χωρών και την υποστασιοποίηση νέων κρατών. Αντί της πολιτικής ομαλότητας, της συνεργασίας, της ειρηνικής διευθέτησης των προβλημάτων και της υιοθέτησης μετριοπαθών στάσεων, σε πολλές χώρες των Βαλκανίων αναζωπυρώθηκαν εκ νέου η βία και η εθνικιστική, αλτρωτική και λαϊκίστικη ρητορική, δημιουργώντας αναταράξεις και συνθήκες ιδεολογικής και πολιτικής πόλωσης στο εσωτερικό των χωρών, στο πεδίο των διαβαλκανικών σχέσεων των κρατών, όπως επίσης και σε εκείνο μεταξύ των βαλκανικών λαών. Μολονότι τα Βαλκάνια σήμερα δεν αποτελούν την πυριτιδαποθήκη της Ευρώπης, ωστόσο παραμένουν μια γεωγραφική περιοχή με λεπτές ισορροπίες και με πολλές επισφάλειες, λόγω και της επιρροής που τους ασκείται από ισχυρά κέντρα λήψης αποφάσεων του διεθνούς χώρου. Πέραν αυτών όμως, τα περισσότερα βαλκανικά κράτη έχουν υιοθετήσει στον 21ο αιώνα έναν πιο ευρωπαϊκό προσανατολισμό και ένα εξευρωπαϊσμένο και εξωστρεφές προφίλ σε σχέση με το παρελθόν. Σχετικά μ' αυτό ο Κεντρωτής σημειώνει ότι «οι διαχειριστές των κρατικών δομών στα βαλκανικά κράτη συνεχίζουν να εκμεταλλεύονται το θολό πλην, όμως, υπαρκτό και επιζητούμενο ευρωπαϊκό όνειρο των πολιτών των τοπικών κοινωνιών. Ακολουθώντας την πολιτική των μεγάλων υποσχέσεων, το βλέμμα στρέφεται σε καθετί που προέρχεται ή εφαρμόζεται στην Ευρώπη θεωρώντας ότι έχει αυτομάτως τα ίδια αποτελέσματα και στο εσωτερικό των βαλκανικών κρατών. Μακροπρόθεσμα, μέσα από το σχήμα της δανεισμένης ευρωπαϊκής ταυτότητας, τα βαλκανικά κράτη φαίνεται να κουβαλούν μια άδεια πανοπλία». Για την άποψη του Κεντρωτή βλ. σχετικά στο Κεντρωτής Κ. (2015). «Από τα Βαλκάνια στη Νοτιοανατολική Ευρώπη: Άλλες σημαίες, άλλοι μύθοι», *Βαλκανικά Σύμμεικτα*, 17. Ανακτήθηκε στις 25-03-2021 από https://www.imxa.gr/files/Simmeikta_17/kedrotis.pdf.

οικογένειας αυτής. Η κατωτερότητα που αποδίδεται στους βαλκανικούς λαούς και η περιφρόνηση της ταυτότητας και της πολιτισμικής τους αξίας, ακόμα και η επινόηση του όρου «βαλκανοποίηση» ως συνώνυμου του διχασμού, του κατακερματισμού και του ευρωπαϊκού επαρχιωτισμού, αποτελούν συγχρόνως ορισμένες παραμέτρους (όχι τις πρωτεύουσες ωστόσο) που εξακολουθούν να ενισχύουν τον εθνοκεντρισμό στα κράτη της χερσονήσου του Αίμου, λιπαίνοντας περαιτέρω το έδαφος του εθνικισμού.

Βάσει των αποτελεσμάτων του συνόλου των ερωτώμενων, στην άτυπη ιεραρχία και στον βαθμό αποδοχής των πολλαπλών ταυτοτήτων των φοιτητών/-τριών των, η ελληνική εξακολουθεί με διαφορά να είναι η πιο ισχυρή. Η επιλογή «Έλληνας» συγκεντρώνει το υψηλότερο ποσοστό στη στήλη του «πολύ» (55,49%) και το τρίτο μεγαλύτερο στη στήλη του «αρκετά» (37,06%), ενώ το ποσοστό απόρριψης στη στήλη του «καθόλου» είναι εξαιρετικά ισχύ (1,86%). Η δεύτερη πιο ενισχυμένη διάσταση της πολιτισμικής ταυτότητας του δείγματος είναι εκείνη του πολίτη του κόσμου, καθώς πάνω από 6 στους/στις 10 δεξιώνονται θετικά αυτόν τον αυτοπροσδιορισμό. Ωστόσο, περίπου το 1/3 εκφράζει μια επιφυλακτικότητα ή απόρριψη απέναντι στην κοσμοπολίτικη ταυτότητα. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η μικρή σχετικά πλειοψηφία (λίγο πάνω από το ήμισυ των ερωτώμενων) με την οποία δηλώνονται ρητά η αποδοχή και η αναγνώριση της ταυτότητας του Ευρωπαίου και του πολίτη της Μεσογείου. Ένα μέρος των φοιτητών/-τριών εκφράζει επιφυλάξεις (περίπου 3 στους 10 αισθάνονται «λίγο» Ευρωπαίοι ή πολίτες της Μεσογείου) ή αρνείται να αναγνωρίσει (λιγότεροι από 2 στους 10 δεν αισθάνονται «καθόλου» Ευρωπαίοι ή πολίτες της Μεσογείου) τις συγκεκριμένες διαστάσεις στην ταυτότητά του.

Αυτό που διαπιστώνεται είναι πως το εθνοκεντρικό (ελληνοκεντρικό) στοιχείο εξακολουθεί να κατέχει κυρίαρχο ρόλο στην ταυτότητα όλων σχεδόν των φοιτητών/-τριών (μόνο το 7,45% δεν αποδέχεται πλήρως ή απορρίπτει τον αυτοπροσδιορισμό «Έλληνας»). Εκτός από τον καταγραφόμενο εθνοκεντρισμό όμως, αναδεικνύεται και μια ενισχυμένη, αλλά όχι ισοσθενής της εθνικής ταυτότητας, τάση κοσμοπολιτισμού, αφού ένα σημαντικό ποσοστό του δείγματος ταυτίζεται συγχρόνως και με μια υπερεθνική εκδοχή της πολιτισμικής εννοιολόγησης του εαυτού. Προφανώς, καθοριστικό ρόλο στην ανάδυση αυτής της νέας εκδοχής στον συλλογικό αυτοπροσδιορισμό έχει διαδραματίσει η σύγχρονη παγκοσμιοποιημένη πραγματικότητα και η όλο και αυξανόμενη διείσδυση της ετερότητας και του πολυπολιτισμικού στοιχείου στη σύνθεση των εθνικών κοινωνιών, συμπεριλαμβανομένης και της ελληνικής. Εκτός από αυτές τις δύο κυρίαρχες ταυτοτικές διαστάσεις, αξιοσημείωτο ποσοστό σημειώνει και η ευρωπαϊκή διάσταση της ταυτότητας. Στους/στις μισούς/-ες και πλέον ερωτώμενοι/-ες υπάρχει το ευρωκεντρικό στοιχείο, αφού εκτός από Έλληνες/-ίδες

αυτοπροσδιορίζονται συγχρόνως σε μεγάλο βαθμό και ως Ευρωπαίοι/-ες⁷⁶⁹. Διαφορετική στάση όμως έχουν σχεδόν 4 στους/στις 10 φοιτητές/-τριες που διέπονται περισσότερο από ευρωσκεπτικιστικές ή αντιευρωπαϊκές αντιλήψεις, δηλώνοντας ότι αποδέχονται λιγότερο ή καθόλου την ευρωπαϊκή ταυτότητα. Αν και η τελευταία σε πολλές έρευνες έχει αποτυπωθεί ότι λειτουργεί θελκτικά για την ελληνική κουλτούρα, στις απαντήσεις των υποψήφιων εκπαιδευτικών της έρευνας προκύπτει ότι δεν απολαμβάνει της καθολικής αποδοχής και αναγνώρισης⁷⁷⁰. Σε μια αποτίμηση όλων των πολιτισμικών διαστάσεων της ταυτότητας, έτσι όπως αυτές αποτυπώθηκαν στις απαντήσεις, διαπιστώνεται η ύπαρξη δύο βασικών πόλων αναφορικά με τον πολιτισμικό αυτοπροσδιορισμό των φοιτητών/-τριών. Ο ένας πόλος, που είναι και ο ισχυρότερος, αντιπροσωπεύει τους μετριοπαθείς εθνοκεντρικούς, οι οποίοι συναρμολόζουν στον πολιτισμικό αυτοκαθορισμό τους την κυρίαρχη ελληνοκεντρική διάσταση της ταυτότητά τους με τον ευρωκεντρισμό και τον κοσμοπολιτισμό. Πρόκειται συνεπώς για μια υβριδικής μορφής ταυτότητα. Ο έτερος πόλος αφορά τους ευρωσκεπτικιστές

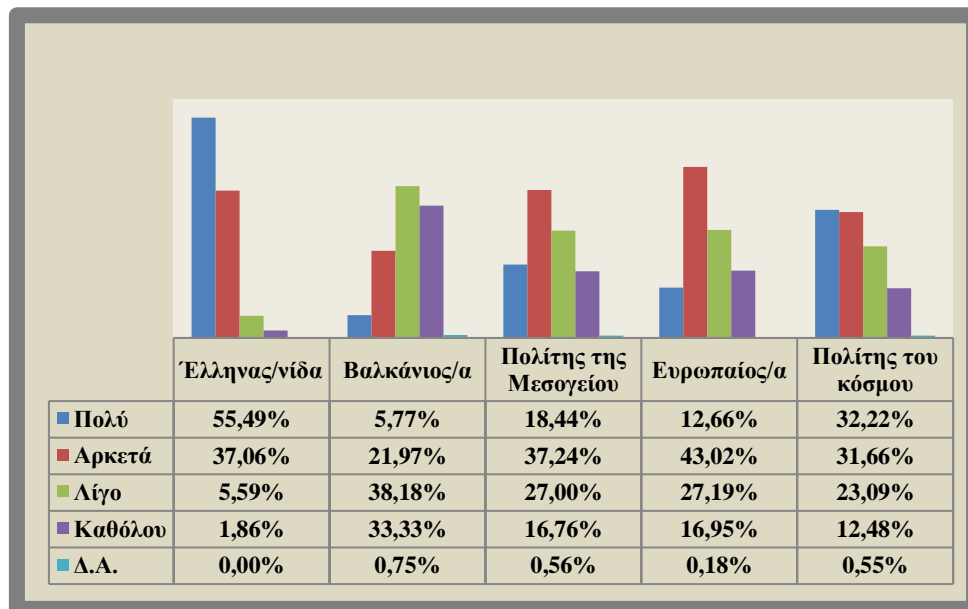
⁷⁶⁹ Τη συνύπαρξη του ελληνικού με το ευρωπαϊκό στοιχείο στην ταυτότητα των νέων Ελλήνων κατέδειξε και η έρευνα του ιδρύματος TUI Stiftung που δημοσιεύτηκε το 2019 με αντικείμενο τις στάσεις και τις αντιλήψεις των νέων Ευρωπαίων ηλικίας 16-26 ετών από 11 διαφορετικά κράτη της γηραιάς ηπείρου. Το 77% (ποσοστό υψηλότερο από τα αντίστοιχα άλλων χωρών) των συμμετεχόντων από την Ελλάδα στην ερώτηση «πώς θα περιέγραφαν ταυτοτικά των εαυτό τους» δήλωσαν πρωταρχικά πολίτες της Ελλάδος και συγχρόνως πολίτες της Ευρώπης. Λιγότεροι από 2 στους 10 περιορίστηκαν αποκλειστικά στον αυτοπροσδιορισμό «Ελληνας», ενώ ελάχιστοι (1%) έδειξαν έναν ξεκάθαρο ευρωπαϊκό προσανατολισμό προτιμώντας μόνο την ταυτότητα του Ευρωπαίου πολίτη. Συγκριτικά με τα έτη 2017 και 2018, αξίζει να σημειωθεί πως στα ευρήματα του αντίστοιχου ερωτήματος το ποσοστό όσων δήλωναν μόνο Έλληνες υποδιπλασιάστηκε το 2019, σε αντίθεση με την απάντηση «Έλληνας πολίτης πρωτίστως και κατόπιν Ευρωπαίος» που σημείωσε μικρή αύξηση αρχικά το 2018 (από 49% το 2017 ανήλθε στο 53%) και μεγαλύτερη κατά το 2019 (+24%). Στην ίδια έρευνα, σε επόμενο ερώτημα που τέθηκε σχετικά με την προοπτική διεξαγωγής δημοψηφίσματος για την παραμονή ή την αποχώρηση της χώρας απ' την Ευρωπαϊκή Ένωση, η Ελλάδα μαζί με το Ηνωμένο Βασίλειο, την Ιταλία και τη Σουηδία σημείωσαν τα υψηλότερα ποσοστά συμφωνίας με την άποψη της αποχώρησης. Η πλειοψηφία των νέων από την Ελλάδα (66%) ωστόσο, δήλωσε πως επιθυμεί την παραμονή της χώρας στην Ένωση. Στις δύο αυτές ερωτήσεις καταδείχθηκε για την ελληνική περίπτωση η στενή σχέση εθνικού και ευρωπαϊκού στη συναίσθηση της ταυτότητας αλλά παράλληλα και μια τάση αμφισβήτησης από ένα τμήμα των ερωτώμενων περισσότερο προς τους ευρωπαϊκούς θεσμούς παρά προς την ίδια την ευρωπαϊκή ιδέα. Βλ. TUI Stiftung (2019). *Young Europe 2019: What Young People Aged 16 to 26 Years Think*. Hannover: TUI Stiftung, σ. 30-34. Ανακτήθηκε στις 30-03-2021 από https://www.tui-stiftung.de/wp-content/uploads/2019/05/2019_Report_EN_TUI-Stiftung_Junges-Europa.pdf.

⁷⁷⁰ Συγκριτικά με την έρευνα των Κόκκινου, Αθανασιάδη κ.α., στην οποία τέθηκε ανάλογο ερώτημα για τον βαθμό αποδοχής συγκεκριμένων πολιτισμικών ταυτοτήτων, εντοπίζονται αρκετές συγκλίσεις στα αποτελέσματα μεταξύ των οποίων συγκαταλέγεται και η θετική στάση της πλειοψηφίας απέναντι στην ευρωπαϊκή διάσταση της ταυτότητας. Ωστόσο, η τάση ευρωσκεπτικισμού δεν ήταν τόσο ενισχυμένη όσο στην παρούσα μελέτη. Για το σχετικό ερώτημα στην έρευνα των Κόκκινου, Αθανασιάδη κ.α. βλ. Κόκκινος, Γ., Αθανασιάδης, Ηλ., Βούρη, Σ., Γατσωτής, Π., Τραντάς, Π., Στέφος, Ε. (2005), *ό.π.*, σ. 121 - 124. Η συνύπαρξη μιας ισχυρής εθνικής ταύτισης και ενός ευρωπαϊκού προσανατολισμού στην ελληνική ταυτότητα έχει καταδειχθεί και από άλλες έρευνες. Στην έρευνα της ΓΓΝΓ του 2005, το ποσοστό των νέων που αισθάνονται Έλληνες και συγχρόνως Ευρωπαίοι είναι λίγο παραπάνω από 40%, καταλαμβάνοντας τη δεύτερη ποσοστιαία θέση στις προτιμήσεις μετά την επιλογή «μόνο Έλληνας» που υπερτερεί. Βλ. Δεμερτζής, Ν., Σταυρακάκης, Γ., Ντάβου, Μ., Αρμενάκης, Α., Χρηστάκης, Ν., Γεωργαράκης, Ν., Μπουμπάρης, Ν. (2008), *ό.π.*, σ. 206 - 209. Την αποδοχή της ευρωπαϊκής διάστασης της ταυτότητας παράλληλα με την ελληνική καταδεικνύει και έρευνα του Ευρωβαρόμετρου το 2015 με δείγμα νέους της Ευρώπης. Οι Έλληνες σε ποσοστό 89% δηλώνουν ότι αισθάνονται ταυτόχρονα Έλληνες και πολίτες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Βλ. European Commission (2016). *Flash Eurobarometer 430: European Union Citizenship*. Report (October 2015). European Union, p. 17. Ανακτήθηκε στις 29-03-2021 από <https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/ResultDoc/download/DocumentKy/71410>.

εθνοκεντρικούς. Κύριο χαρακτηριστικό τους είναι η εσωστρέφεια, ο υψηλός βαθμός περιχαράκωσης της ελληνικής ταυτότητας και η χαλαρή έως ανύπαρκτη ταύτιση με το δυτικοκεντρικό (ευρωπαϊκό) ή το κοσμοπολίτικο στοιχείο γενικότερα.

Γράφημα 26

Ποσοστιαία διαβάθμιση της αναγνώρισης και αποδοχής των πολιτισμικών ταυτοτήτων από τους φοιτητές/-τριες των Παιδαγωγικών Τμημάτων

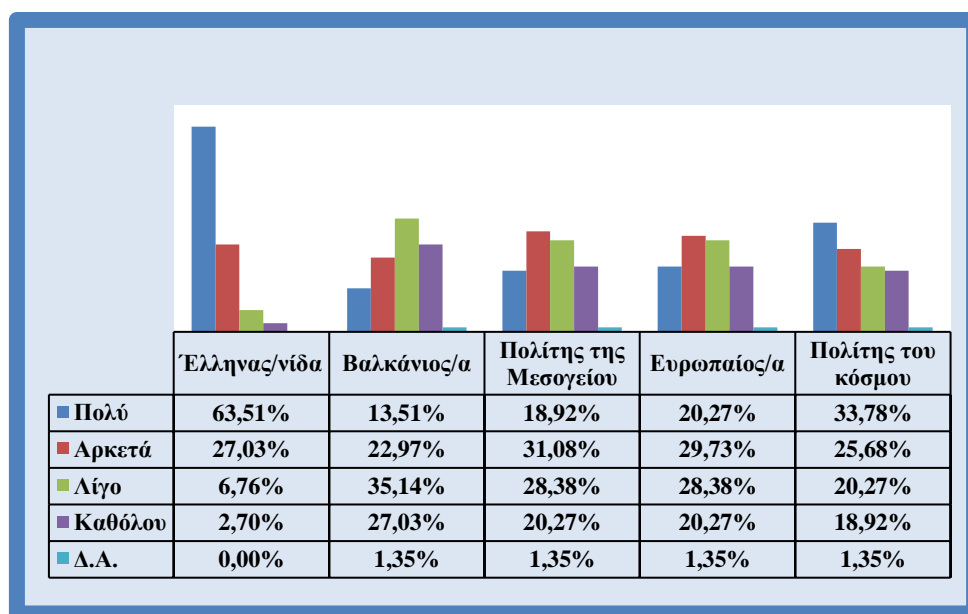

Εξετάζοντας τον βαθμό αναγνώρισης και αποδοχής των πολιτισμικών ταυτοτήτων ως προς το φύλο (βλ. γράφημα 26.1 & 26.2), διαπιστώνεται ότι δεν προκύπτουν γενικότερες αποκλίσεις στις απαντήσεις της πλειοψηφίας παρά μόνο ορισμένες διαφοροποιήσεις στα επιμέρους ποσοστά που λαμβάνουν οι ταυτοτικοί αυτοπροσδιορισμοί. Αμφότερα τα δύο φύλα σημειώνουν συντριπτικά ποσοστά (πάνω από 9 στους/στις 10) στην αποδοχή της ελληνικής ταυτότητας. Οι φοιτητές παρόλο που στην πλειονότητά τους δεν αναγνωρίζουν τη βαλκανική διάσταση ως τμήμα της ταυτότητάς τους, εντούτοις το ποσοστό όσων αποδέχονται τη συγκεκριμένη πολιτισμική ταυτότητα είναι υψηλότερο συγκριτικά με εκείνο των φοιτητριών. Αναφορικά με την αποδοχή της ευρωπαϊκής ταυτότητας, στο ανδρικό φύλο παρατηρείται μια κατανομή του δείγματος που τείνει προς τον δυισμό. Η υπεροχή της θετικής αποτίμησης της ευρωπαϊκής ταυτότητας από την πλειοψηφία είναι οριακή (ποσοστιαίο άθροισμα 50%), καθώς υπάρχει κι ένας αντίστοιχος περίπου αριθμός φοιτητών (ποσοστιαίο άθροισμα 48,65%) που αντιμετωπίζει με σκεπτικισμό ή άρνηση την ταυτότητα του Ευρωπαίου. Στην περίπτωση των φοιτητριών και οι δύο αντίρροπες τάσεις απέναντι στην ευρωπαϊκή ταυτότητα εμφανίζονται ενισχυμένες, αλλά εκείνη τελικά που εκφράζει την αποδοχή υπερέχει ποσοστιαία. Επιπρόσθετα, βάσει των απαντήσεων, το γυναικείο φύλο σε σύγκριση με το ανδρικό υιοθετεί σε μεγαλύτερο ποσοστό μια θετική στάση απέναντι στην ταυτότητα του πολίτη του κόσμου

αλλά και σε εκείνη του πολίτη της Μεσογείου. Ως προς αυτή την τελευταία πολιτισμική ταυτότητα, οι φοιτητές φαίνεται να διχάζονται γύρω από το θέμα της αποδοχής της, με αυτούς τελικά που τη δεξιώνονται θετικά να υπερτερούν στην κατανομή των συχνοτήτων.

Γράφημα 26.1.

Ποσοστιαία διαβάθμιση της αναγνώρισης και αποδοχής των πολιτισμικών ταυτοτήτων ως προς το φύλο (φοιτητές)

Το στοιχείο του ελληνοκεντρισμού φαίνεται να κατέχει πρωτεύουσα θέση στην ιστορική και πολιτισμική συνείδηση των φοιτητών και των φοιτητριών της έρευνας. Ως αντίβαρο σε αυτόν τον πολιτισμικό εθνικισμό, η πλειοψηφία αμφοτέρων αντιτάσσει συγχρόνως και μια διάσταση του εαυτού περισσότερο υπερεθνική και κοσμοπολίτικη. Επομένως, αυτό που παρατηρείται είναι η υιοθέτηση μιας κουλτούρας υβριδικής μορφής, στην οποία το ομοιογενές και το συνεχές συναρμολογούνται με το ανομοιογενές και το ασυνεχές. Ο πολιτισμικός εθνικισμός, αν και εξακολουθεί να βρίσκεται στον πυρήνα της κουλτούρας των περισσότερων φοιτητών/-τριών, ωστόσο στη νέα του μετριασμένη μορφή δεν αποκλείει και την ταυτόχρονη ανάπτυξη στοιχείων που έλκουν τα χαρακτηριστικά τους από τον πολιτισμικό διεθνισμό. Η παραδοξότητα αυτή καταμαρτυρά αφενός μια προσπάθεια διατήρησης από μέρους των ατόμων της εθνικής και πολιτισμικής τους ιδιαιτερότητας μέσα στο τοπίο της υφιστάμενης παγκοσμιοποιημένης πραγματικότητας και αφετέρου μια ανάγκη προσαρμογής στα νέα κοινωνικά δεδομένα και τις ανάγκες της εποχής μέσω της επαναθεώρησης της ταυτότητας και του εμπλουτισμού της με άλλες διαστάσεις. Όπως σημειώνει ο Πλάντζος, «τα νέα προβλήματα της παρούσας εμπειρίας ενδεχομένως χρειάζεται να αντιμετωπιστούν με νέα

όπλα» και στο ζήτημα αυτό η επανεξέταση της εθνικής κουλτούρας και η καθιέρωση μιας νέας αντίληψης που δεν μένει προσκολλημένη στην αποκρυσταλλωμένη μάτια άλλων εποχών, κατέχει σημαντική θέση⁷⁷¹.

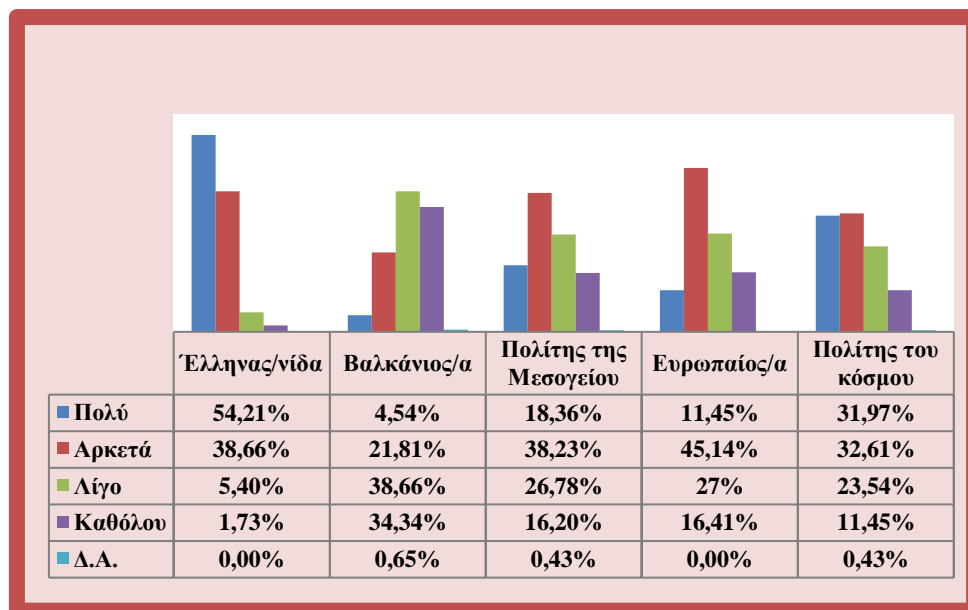
Εξετάζοντας από τη σκοπιά της τυπολογίας του Rüsen τις απαντήσεις του δείγματος σχετικά με την αποδοχή των πολιτισμικών ταυτοτήτων, εντοπίζονται στους φοιτητές και στις φοιτήτριες δύο συγκεκριμένες μορφές ιστορικής συνείδησης και ιστορικής νοηματοδότησης, η παραδοσιακή και η γενετική. Στην πλειονότητα των ερωτώμενων οι δύο αυτές μορφές συνυπάρχουν, ενώ σε ένα μικρότερο μέρος των φοιτητών εξακολουθεί το ελληνοκεντρικό στοιχείο να κατέχει την αποκλειστικότητα, παραπέμποντας στην υιοθέτηση μόνο του παραδοσιακού τύπου ιστορικής νοηματοδότησης. Ο παραδοσιακός τύπος ιστορικής συνείδησης, έχοντας ως αρχή ιστορικού προσανατολισμού την επιβεβαίωση, συνυφαίνεται με την αποδοχή της εγκυρότητας και της ισχύος των παραδοσιακών κανονιστικών πολιτισμικών προτύπων και αξιών που πηγάζουν από ένα συνεχές και αέναο παρελθόν, εξασφαλίζοντας στο παρόν την ομοψυχία και τη διατήρηση του αισθήματος της κοινής καταγωγής στο κοινωνικό σύνολο. Απ' την άλλη, η συνυπάρχουσα στην πλειονότητα των φοιτητών/-τριών μορφή ιστορικής συνείδησης, η γενετική, αποδέχεται την έννοια της μεταβολής και της εξέλιξης των κοινωνικών συνόλων, των παλιών προτύπων συμπεριφοράς και των αξιακών συστημάτων μέσα στο χρόνο. Τα άτομα δίνοντας έμφαση στο στοιχείο της αλλαγής, υιοθετούν μια προοδοκεντρική οπτική που οδηγεί σε νέες συμπεριφορές και στάσεις. Με τα ενεργήματά τους αποσκοπούν στη δημιουργία ενός καινούργιου κόσμου, διαφορετικού από εκείνον του δεσμευτικού και κανονιστικού παρελθόντος. Οι φορείς της γενετικής ιστορικής συνείδησης αντιμετωπίζουν την αλλαγή και την εξέλιξη όχι ως συνώνυμα της διακινδύνευσης ή της απειλής, αλλά ως ευκαιρίες για τη διατήρηση της σταθερότητας των προτύπων διαμέσου μιας επικαιροποιημένης προσέγγισής τους στο παρόν. Επομένως, η σύλληψη της εθνικής ταυτότητας δεν συντελείται με ανελαστικούς όρους ή με όρους διατήρησης μιας αναλλοίωτης και αμετάβλητης εικόνας του εαυτού και της κοινότητας στον χρόνο. Αντίθετα, η γενετική ιστορική συνείδηση ιστορικοποιεί την εθνική ταυτότητα, την καθιστά πολυεπίπεδη, εύπλαστη και ανεκτική σε μεταμορφώσεις με την πάροδο του χρόνου, συμβάλλοντας συγχρόνως στην αποδοχή της διαφορετικότητας και στην επαναθεώρηση της υφιστάμενης θεμελιωμένης σχέσης με κάθε μορφή ετερότητας.

---

⁷⁷¹ Πλάντζος, Δ. (2009). «Εθνικές κουλτούρες στο παγκοσμιοποιημένο παρόν: Η διάθλαση των οριζόντων». Στο: Πλάντζος, Δ. (επιμ.), *Παγκοσμιοποίηση και εθνική κουλτούρα*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σ. 29.

Γράφημα 26.2

Ποσοστιαία διαβάθμιση της αναγνώρισης και αποδοχής των πολιτισμικών ταυτοτήτων ως προς το φύλο (φοιτήτριες)

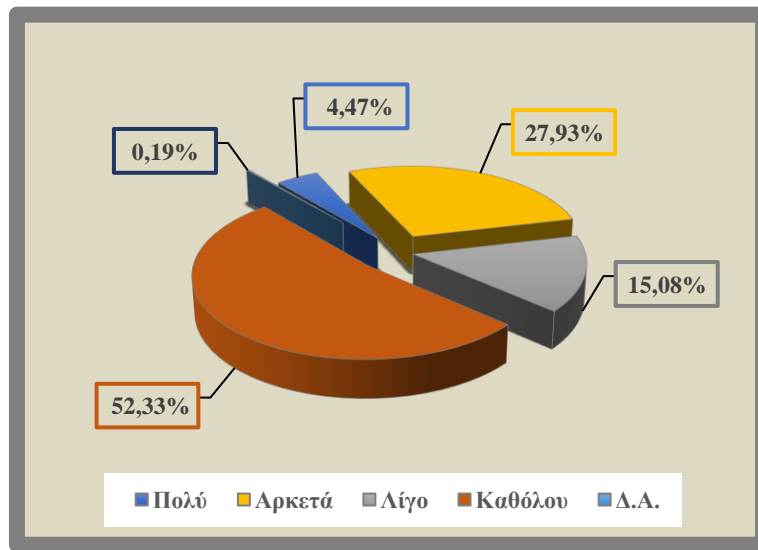
4.4.2. Φορείς δημόσιας ιστορίας

Διερευνώντας τον βαθμό αξιοπιστίας που αποδίδουν οι φοιτητές/-τριες στην Εκκλησία, ως φορέα ιστορικής πληροφόρησης, αυτό που διαπιστώνεται από τις απαντήσεις συνολικά είναι μια έλλειψη εμπιστοσύνης από μέρους της πλειονότητας. Συγκεκριμένα, πάνω από το ήμισυ των ερωτώμενων (52,33%) αποτιμά την Εκκλησία ως αναξιόπιστη πηγή ιστορικής πληροφόρησης, το 15,08% τη θεωρεί λιγότερο αξιόπιστη ως προς την επιτέλεση αυτού της του ρόλου, ενώ μόνο οι 3 στους/στις 10 περίπου τη θεωρούν αρκετά έως πολύ αξιόπιστη (βλ. γράφημα 28). Στον ελληνικό χώρο ο θεσμός της Εκκλησίας προσδίδει ιδιαίτερη βαρύτητα στο ιστορικό παρελθόν και ειδικότερα στο πώς αφηγηματοποιείται από τους ιστορικούς ο ρόλος της στις διάφορες φάσεις της ιστορίας. Κατά καιρούς έχει συμμετάσχει σε δημόσιες διαμάχες που αφορούν τόσο εθνικά θέματα με ιστορικές προεκτάσεις (βλέπε Μακεδονικό) όσο και ζητήματα σχετικά με τη διδασκαλία της Ιστορίας (βλέπε συμμετοχή της στους «πολέμους» των σχολικών εγχειριδίων) και την ερμηνεία διάφορων ιστορικών γεγονότων, προσβλέποντας με τις παρεμβάσεις της στη διαμόρφωση ιστορικών αφηγημάτων τέτοιων ώστε να συνάδουν με την ελληνορθόδοξη κοσμοθεωρία, τις αντιλήψεις της για το έθνος και τις επιδιώξεις της⁷⁷².

⁷⁷²⁷⁷² Το 2017 ο νυν Αρχιεπίσκοπος Ιερώνυμος, στο πλαίσιο της επίσκεψής του στην Πύλο για τον εορτασμό της συμπλήρωσης 190 χρόνων από τη ναυμαχία του Ναβαρίνου δήλωνε χαρακτηριστικά: «Η Εκκλησία δεν είναι

Γράφημα 27

Ποσοστιαία απεικόνιση του βαθμού αξιοπιστίας της Εκκλησίας ως πηγής ιστορικής πληροφόρησης (σύνολο)

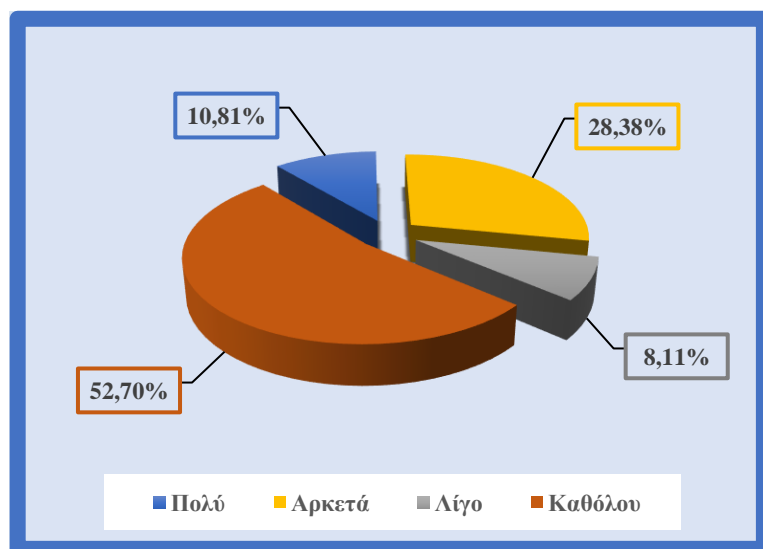
Ως προς το φύλο (βλ. γράφημα 27.1 & γράφημα 27.2) δεν φαίνεται να υπάρχει διαφοροποίηση στάσεων, καθώς η πλειονότητα των φοιτητών (52,70%) και των φοιτητριών (52,27%) συμμερίζεται την άποψη ότι η Εκκλησία δεν αποτελεί καθόλου αξιόπιστη πηγή πληροφόρησης για το ιστορικό παρελθόν. Στο ανδρικό φύλο, συγκριτικά με τις γυναίκες του ερευνητικού δείγματος, καταγράφεται υψηλότερο ποσοστό (σχεδόν 4 στους 10) σε όσους

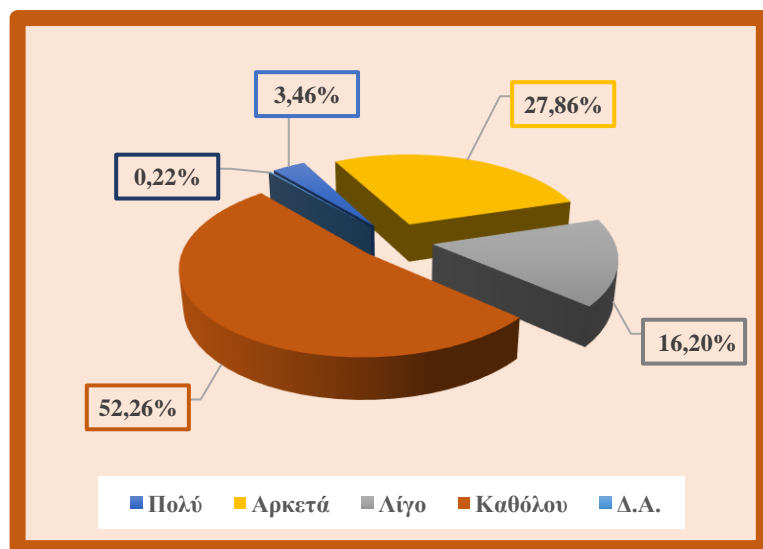
απλά ο θεματοφύλακας του ιστορικού παρελθόντος, αλλά και ο εκφραστής του ανόθευτου και αναλλοίωτου ελληνοχριστιανικού πολιτισμού. Η ιστορία μας διδάσκει με τις αρχές που διασώζει και με τις οποίες αρχές διαμορφώνεται ένας πολιτισμός, ο οποίος για την πατρίδα μας είναι ο ελληνοχριστιανικός πολιτισμός. Είναι ο πολιτισμός, ο οποίος απετέλεσε τη βάση και τον πυλώνα του Ευρωπαϊκού πολιτισμού. Είναι αυτός πάνω στον οποίο διαμορφώθηκε, με βάση τις ίδιες αρχές που τον χαρακτηρίζουν και τον δομούν, ο πολιτισμός των Αρχαίων Ελλήνων, των Βυζαντινών, των Νεοελλήνων, μπολιασμένος με το χριστιανικό περιεχόμενο των εννοιών της αλληλεγγύης, της συνεργασίας, της κοινότητας, της ισότητας και της ελευθερίας». Στον δημόσιο άκρω εθνοκεντρικό λόγο του ο Αρχιεπίσκοπος ταυτίζει τη σημασία της διαφύλαξης της ιστορίας με το ελληνοχριστιανικό ιδεολόγημα. Το τελευταίο, βρίσκει συχνά ερείσματα και διασώζεται τόσο με τη συνδρομή θρησκευτικών φορέων της ελλαδικής εκκλησίας όσο και πολιτικών κομμάτων, προβάλλοντας τις πατριωτικές και πατροπαράδοτες ελληνορθόδοξες αξίες ως τη μοναδική γνήσια απάντηση του έθνους σε κάθε απόπειρα αλλοίωσης της ταυτότητάς του και των πολιτισμικών του χαρακτηριστικών. Οι αναφορές περί ελληνοχριστιανικού πολιτισμού ωστόσο, που γίνονται και πλευράς του νυν Αρχιεπισκόπου, εντοπίζονται στον πυρήνα της ρητορικής ακραίων εθνικιστικών κύκλων, εμπνέοντας ένα τμήμα της ελληνικής κοινωνίας αλλά και τους Έλληνες της διασποράς, οι οποίοι αναζητώντας μια ταυτότητα συχνά καταφεύγουν στο ιδεολόγημα του ελληνοχριστιανισμού. Βλ. σχετικά το άρθρο με τίτλο «Αρχιεπίσκοπος: Η Εκκλησία θεματοφύλακας του ιστορικού παρελθόντος και εκφραστής του ανόθευτου ελληνοχριστιανικού πολιτισμού» από τον ιστότοπο της Ιεράς Αρχιεπισκοπής Αθηνών στο <http://iaath.gr/content/arhiepiscopeos-i-ekklisia-thematofylakas-toy-istorikoy-parelthontos-kai-ekfrastis-toy>. Βλέπε επίσης στο Αθανασοπούλου-Κύπριου, Σ. (2007). «Η ελληνορθοδοξία των νεορθόδοξων». Στο: Σχολή Μωραΐτη, *Ορθοδοξία, έθνος και ιδεολογία*. Επιστημονική ημερίδα (7 Σεπτεμβρίου 2005). Αθήνα: Σχολή Μωραΐτη, σ. 49-55.

εμπιστεύονται αρκετά έως πολύ την Εκκλησία για την ιστορική τους πληροφόρηση (ποσοστιαίο σύνολο 39,19%).

Γράφημα 27.1.
Ποσοστιαία απεικόνιση του βαθμού αξιοπιστίας της Εκκλησίας ως πηγής ιστορικής πληροφόρησης (φοιτητές)

Γράφημα 27.2.
Ποσοστιαία απεικόνιση του βαθμού αξιοπιστίας της Εκκλησίας ως πηγής ιστορικής πληροφόρησης (φοιτήτριες)

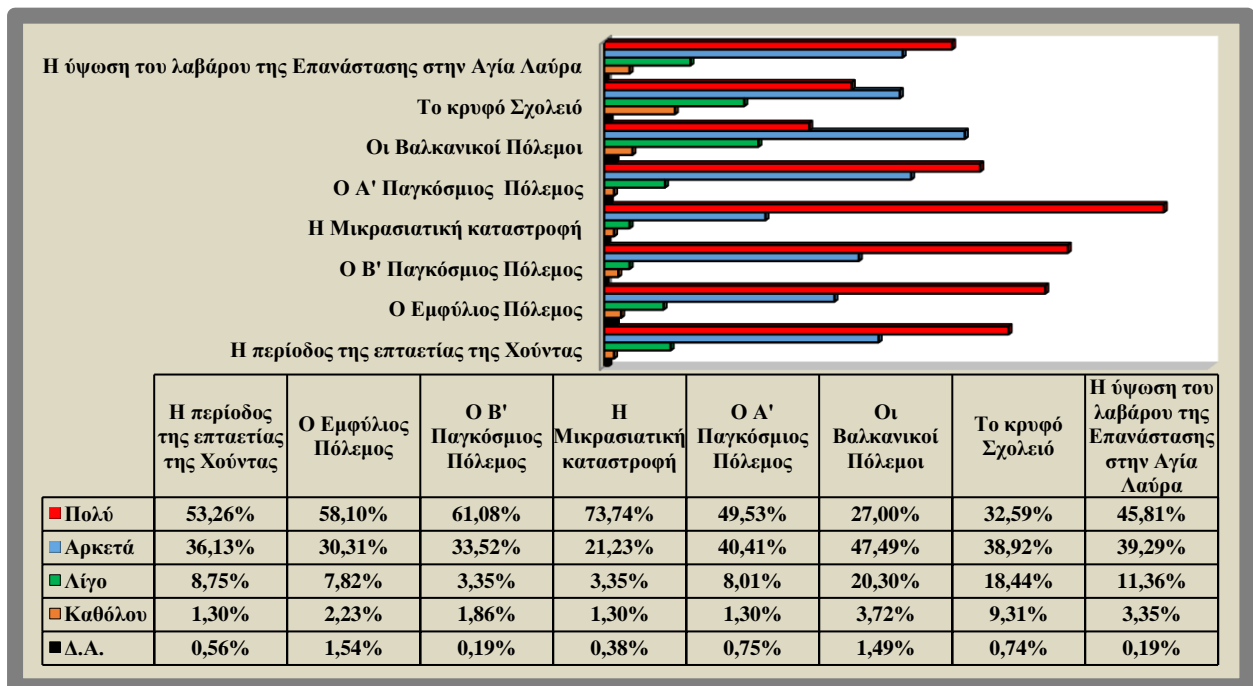

Οι φοιτητές/-τριες της έρευνας, με βάση έναν κλειστό κατάλογο ιστορικών γεγονότων της νεότερης και σύγχρονης ιστορίας, τα οποία είχαν διδαχθεί κατά τη διάρκεια των σχολικών τους χρόνων, κλήθηκαν να αποτιμήσουν τον βαθμό σημαντικότητά τους με τη βοήθεια μιας πεντάβαθμης κλίμακας (βλ. γράφημα 28). Στη στήλη του «πολύ», η οποία αποτυπώνει στο

ερώτημα τον υψηλότερο βαθμό απόδοσης σημαντικότητας, την πρώτη θέση βάσει των απαντήσεων καταλαμβάνει η Μικρασιατική Καταστροφή (73,74%). Ακολουθούν στην κατάταξη της ίδιας στήλης ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος (61,08%), ο Εμφύλιος Πόλεμος (58,10%), η περίοδος της επταετίας της Χούντας (53,26%), ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος (49,53%) και η ύψωση του λαβάρου της Επανάστασης του 1821 στην Αγία Λαύρα από τον Παλαιών Πατρών Γερμανό (45,81%). Το «Κρυφό Σχολείο» και οι Βαλκανικοί πόλεμοι σημειώνουν τα μικρότερα ποσοστά στη στήλη του «πολύ», ενώ καταγράφουν με διαφορά τα υψηλότερα στη στήλη του «λίγο» (2 στους 10 περίπου τα αποτιμούν ως λιγότερο σημαντικά). Οι περισσότεροι φοιτητές ωστόσο τα συγκαταλέγουν στα «αρκετά» σημαντικά ιστορικά γεγονότα που διδάχθηκαν στο σχολείο (47,90% οι Βαλκανικοί πόλεμοι και 38,92% το «Κρυφό Σχολείο»).

Γράφημα 28

Ποσοστιαία απεικόνιση του βαθμού σημαντικότητας των ιστορικών γεγονότων που διδάχθηκαν στο σχολείο (σύνολο)

Όπως φαίνεται από τις απαντήσεις των ερωτώμενων, η Μικρασιατική Καταστροφή⁷⁷³ και ο Εμφύλιος αλληλοσπαραγμός περιλαμβάνονται μαζί με τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο στην

⁷⁷³ Όπως σημειώνει η Κουλούρη, ο όρος «Μικρασιατική Καταστροφή» είναι ιστοριογραφικός όρος και μολονότι χρησιμοποιείται για να αποδώσει ένα βραχύ ιστορικό φαινόμενο, η συμπερίληψη της λέξης «καταστροφή» προσδίδει συναισθηματική φόρτιση και παραπέμπει στη ρήξη. Βλ. σχετικά Κουλούρη, Χ. (2008). «Καταστροφή, Εκστρατεία και Πόλεμος στο σχολείο». *Το Βήμα*, 24/11/2008. Προσβάσιμο στο <https://www.tovima.gr/2008/11/24/opinions/katastrofi-ekstrateia-kai-polemos-sto-sxoleio/>.

πρώτη τριάδα των σημαντικότερων ιστορικών γεγονότων της σύγχρονης ιστορίας. Το τραυματικό και επίμαχο παρελθόν συνεχίζει να διαπερνά τη συλλογική μνήμη της ελληνικής κοινωνίας και να προσδιορίζει ως έναν βαθμό την εθνική ταυτότητα και την ιστορική της συνείδηση, ενισχύοντας ή διαρρηγνύοντας ενίοτε τους συνεκτικούς της δεσμούς. Ειδικά η Μικρασιατική Καταστροφή, ως κυρίαρχο ιστορικό γεγονός στη συνείδηση των φοιτητών/-τριών της έρευνας, επηρέασε την πορεία του ελληνισμού στη σύγχρονη εποχή, συνιστώντας εθνικό, ψυχολογικό και συγχρόνως πολιτισμικό τραύμα. Όντας το αποκορύφωμα του Εθνικού Διχασμού και το κύκνειο άσμα του ελληνικού μεγαλοϊδεατισμού με το οποίο έκλεισε ο κύκλος της διεύρυνσης του νέου ελληνικού κράτους που είχε εγκαινιάσει η Επανάσταση του 1821⁷⁷⁴, οδήγησε με την εγκατάσταση των προσφυγικών πληθυσμών σε δημογραφικούς, κοινωνικούς, οικονομικούς και πολιτισμικούς μετασχηματισμούς κατά τον 20ό αιώνα. Για τους σύγχρονους Έλληνες το 1922 συνιστά τόπο μνήμης που δεν γεννήθηκε, αλλά «ποιήθηκε». Συγκροτήθηκε από ένα σύνολο στοιχείων τα οποία «προσδίδουν στον νοητό αυτό τόπο παραδειγματικό χαρακτήρα: τραύμα, απώλεια, έξοδος»⁷⁷⁵. Οι νεότερες γενιές, μέσω της αποκαλούμενης προσθετικής μνήμης, βιώνουν την εμπειρία της Μικρασιατικής Καταστροφής ως προϊόν μετάδοσης και πολιτισμικής αναπαραγωγής που ναι μεν απέχει σε επίπεδο σφοδρότητας από τη βιωμένη εμπειρία των ξεριζωμένων της Μ. Ασίας, ωστόσο εξακολουθεί λόγω της εγγραφής του στο συλλογικό είναι και της διαγενεακής του μεταβίβασης να εκλαμβάνεται ως αναπόδραστο συναισθηματικό άγχος και εθνικό πένθος⁷⁷⁶.

Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, απ' την άλλη, ως μια ατυχής στιγμή κατακρήμνισης των ανθρώπινων αξιών και εξύψωσης του ολοκληρωτισμού κατέστη για όλες τις εμπλεκόμενες χώρες, άρα και για την Ελλάδα, σημείο τομής και επιτομής του ανεπανάληπτου⁷⁷⁷. Αναμφισβήτητα, υπήρξε κοινό ιστορικό τραύμα για όλους τους λαούς που συμμετείχαν, τόσο για τους θύτες όσο και για τα θύματα. Κάθε έθνος όμως βίωσε με μοναδικό και ιδιαίτερο τρόπο τις τραυματικές του εμπειρίες στον πόλεμο, εγγράφοντάς τες στη συλλογική του μνήμη και συνείδηση με διαφορετική μορφή και ένταση. Στην Ελλάδα, η εμπειρία της Κατοχής και της Αντίστασης, εκτός από φορέα τραυματικών, διαιρεμένων και απωθημένων μνημών, αποτέλεσε

---

⁷⁷⁴ Στρατουδάκη, Χ. (2014). «Ελληνική εθνική ταυτότητα: Σημάνσεις και σημασιοδοτήσεις». *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 142, Α', σ. 19. Ανακτήθηκε στις 09-04-2021 από <https://ejournals.publishing.ekt.gr/index.php/ekke/article/download/6783/6511>.

⁷⁷⁵ Λιάκος, Α. (επιμ.) (2011). *Το 1922 και οι πρόσφυγες: Μια νέα ματιά*. Αθήνα: Νεφέλη, σ. 11.

⁷⁷⁶ Σε ερώτημα που τέθηκε στο πλαίσιο της «επετειακής» πανελλαδικής έρευνας της Prorata, η οποία διενεργήθηκε τον Μάρτιο του 2021, προέκυψε ότι το γεγονός της Καταστροφής της Σμύρνης εγείρει στην πλειονότητα των συμμετεχόντων συναισθήματα λύπης (49%), ενώ στο 44% του δείγματος προκαλεί θυμό. Βλ. σχετικά Prorata (2021). *1821 - 2021: Θεματική έρευνα με αφορμή τα 200 χρόνια από την Επανάσταση του 1821*. Ανακτήθηκε στις 06-05-2021 από <https://prorata.gr/2021/03/25/200-xronia-apo-ton-agona-tis-aneksartias/>.

⁷⁷⁷ Βόγλης, Π. (2017). *Η ελληνική κοινωνία στην Κατοχή, 1941-1944*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σ. 24.

στη μεταπολεμική περίοδο και γεγονός που οδήγησε στον ριζικό μετασχηματισμό των πολιτικο-ιδεολογικών τόπων της ελληνικής κοινωνίας. Σήμερα, η μνήμη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου είναι στενά συνδεδεμένη με τον εορτασμό της εθνικής επετείου της 28ης Οκτωβρίου. Ο συσπειρωτικός χαρακτήρας των τελετουργικών που τη συνοδεύουν, η προβολή των πατριωτικών προτύπων συμπεριφοράς και η εξύμνηση ενός καθολικού (;) αντιστασιακού αγώνα των Ελλήνων με βασικό διακύβευμα την απελευθέρωση και την επικράτηση των πανανθρώπινων αξιών έναντι του φασισμού και του ναζισμού συγκεντρώνουν τη λαϊκή αποδοχή και υπηρετούν, πέραν των πολιτικών και ιδεολογικών στόχων του παρόντος, την εθνική συνοχή και τον στόχο της ενδυνάμωσης της εθνικής ταυτότητας⁷⁷⁸, παρόλο που στην πραγματικότητα το ψηφιδωτό του κοινού και ένδοξου ιστορικού παρελθόντος συνθέτουν πολλά επίμαχα, συγκρουσιακά και ετερογενή μνημονικά θραύσματα.

Ο Εμφύλιος Πόλεμος, τον οποίο ξεχώρισαν ως «πολύ» σημαντικό γεγονός σχεδόν οι 6 στους/στις 10 φοιτητές/-τριες της έρευνας, εντάσσεται αναμφίβολα στις εμπειρίες του παρελθόντος που είχαν καταλυτική επίδραση στη σύγχρονη πολιτική και κοινωνική ζωή του τόπου, αφήνοντας έντονα τα ίχνη τους στη συλλογική μνήμη των Ελλήνων λόγω και του τραυματικού τους χαρακτήρα. Για πολλές δεκαετίες οι μνήμες του λειτούργησαν διαιρετικά για την κοινωνική συνοχή, προκαλώντας πολιτική πόλωση και ισχυρές ιδεολογικές αγκυλώσεις. Στη σημερινή εποχή, το τραυματικό και επίμαχο παρελθόν του Εμφυλίου αποτελεί κυρίως πεδίο συζητήσεων και αντιπαράθεσης της επιστημονικής κοινότητας των ιστορικών, ενώ επανέρχεται στο προσκήνιο της κοινής γνώμης διαμέσου της δημόσιας ιστορίας και των ιστορικών αναφορών του πολιτικού κόσμου, κυρίως αυτού της Αριστεράς. Στη συλλογική συνείδηση το κυρίαρχο αφήγημα της εμφύλιας διαμάχης της περιόδου 1946-1949 αν και έχει επενδυθεί με το «βολικό» περιτύλιγμα της ιδέας της Εθνικής Συμφιλίωσης στοχεύοντας στη διατήρηση των εμφυλιοπολεμικών παθών σε ληθαργική κατάσταση, ωστόσο το ίδιο το γεγονός του Εμφυλίου εξακολουθεί να συνιστά ένα φαινομενικά ανενεργό ρήγμα στην κοινωνική συνοχή της ελληνικής κοινότητας. Με την πρώτη ευκαιρία και με καταλύτη τον πολιτικό λόγο των κομμάτων, το ρήγμα αυτό ενεργοποιείται, παράγοντας αντιπαραθέσεις στη δημόσια σφαίρα και καταδεικνύοντας έτσι τόσο τη βαθύτητα του εν λόγω ιστορικού και συνάμα πολιτισμικού τραύματος όσο και την ανολοκλήρωτη επούλωσή του μέσα στον χρόνο.

---

⁷⁷⁸ Όπως αποτυπώθηκε σε έρευνα της Prorata τον Μάρτιο του 2021, ο Ελληνοϊταλικός πόλεμος και η περίοδος της Εθνικής Αντίστασης την περίοδο της γερμανικής Κατοχής (1941-1944) προκαλούν στην πλειοψηφία των ερωτώμενων συναισθήματα υπερηφάνειας και θαυμασμού, με τα πρώτα να διαπερνούν ισχυρότερα όσους αυτοτοποθετούνται στον Αριστερό και Κεντροαριστερό χώρο και τα δεύτερα να κατακλύζουν σε μεγαλύτερο βαθμό εκείνους που δηλώνουν ότι ανήκουν ιδεολογικά στο Κέντρο και στην Κεντροδεξιά. Βλ. Prorata (2021), *ό.π.*

Μετά από 70 και πλέον έτη τα ακανθώδη γεγονότα του Εμφυλίου αντιμετωπίζονται με μεγαλύτερη αποστασιοποίηση ή και απάθεια από τους περισσότερους νέους της τρίτης γενιάς, όχι όμως και από τους ελευθεριακούς μετα-υλιστές της δεύτερης γενιάς, οι οποίοι τα ανάγουν σε ένα παροντικό παρελθόν⁷⁷⁹. Όπως κατέδειξε έρευνα της Public Issue στα τέλη της δεκαετίας του 2000, το ενδιαφέρον της ελληνικής κοινωνίας για την ιστορία του Εμφυλίου παραμένει υψηλό, ακόμα κι αν ένα πολύ μεγάλο ποσοστό του δείγματος (σχεδόν το 50%) δηλώνει ότι γνωρίζει ελάχιστα ή σχεδόν τίποτα για τα γεγονότα του. Η ιδεολογική και πολιτική διαίρεση που προκαλεί η μνήμη του ναι μεν παραμένει ενεργή, αλλά η έντασή της σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να είναι συγκρίσιμη με εκείνη της μετεμφυλιακής και μεταδικτατορικής περιόδου⁷⁸⁰. Σε μια πρόσφατη έρευνα της Prorata που υλοποιήθηκε σε συνεργασία με την *Εφημερίδα των Συντακτών*, η πλειονότητα της ελληνικής κοινής γνώμης αποτιμά τον Εμφύλιο Πόλεμο ως ένα γεγονός που προκαλεί πρωτίστως συναισθήματα ντροπής και δευτερευόντως λύπης ή θυμού. Αξιοσημείωτο είναι επίσης πως μεταξύ των προσώπων που διχάζουν ακόμα

---

⁷⁷⁹ Δεμερτζής, Ν. (2011). «Ο ελληνικός Εμφύλιος ως πολιτισμικό τραύμα». *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 28, σ. 100. Ανακτήθηκε στις 07-04-21 από <https://ejournals.publishing.ekt.gr/index.php/sas/article/view/821/843>.

⁷⁸⁰ Στην πανελλαδική έρευνα της Public Issue για λογαριασμό της *Καθημερινής* οι νεαρότερες ηλικίες εμφανίζουν τα μεγαλύτερα ποσοστά ελλείμματος γνώσεων γύρω από τα γεγονότα του Εμφυλίου αλληλοσπαραγμού. Συγκεκριμένα, πάνω από 6 στους 10 στην ηλικιακή ομάδα 18-24 και σχεδόν 7 στους 10 στην αντίστοιχη των 25-34 αισθάνονται ότι ο βαθμός πληροφόρησής τους είναι από χαμηλός έως ανύπαρκτος. Συνολικά 7 στους 10 της έρευνας δηλώνουν ότι το ιστορικό γεγονός του Εμφυλίου τους ενδιαφέρει, με τα ποσοστά να είναι υψηλότερα στους ψηφοφόρους του ΚΚΕ και του Αριστερού χώρου. Αναφορικά με τις πηγές των γνώσεων, μόνο το 18% έχει ακούσει για τον Εμφύλιο αποκλειστικά μέσω του σχολικού μηχανισμού, γεγονός που καταδεικνύει τη συνειδητή άρνηση του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος και της πολιτείας να εντάξουν πιο ενεργά στη διδασκαλία του μαθήματος της Ιστορίας επίμαχα ή τραυματικά γεγονότα, κάτι που αν συνέβαινε, θα βοηθούσε ουσιαστικά προς την κατεύθυνση της ιστοριοποίησης και της επούλωσης των ίδιων των τραυμάτων. Η πλειονότητα των ερωτώμενων έχει συλλέξει τις ιστορικές της πληροφορίες κυρίως εκτός του σχολείου (61%), με το οικογενειακό περιβάλλον να κατατάσσεται στην πρώτη θέση των πηγών αυτής της πληροφόρησης. Ακολουθούν στους σημαντικότερους μηχανισμούς συγκρότησης των αντιλήψεων για τον Εμφύλιο τα βιβλία/οι εγκυκλοπαίδειες, τα κοινωνικά δίκτυα (φίλοι, γνωστοί κλπ.) και κατόπιν τα ΜΜΕ. Ως προς την απόδοση εσωτερικών ευθυνών για τα γεγονότα του Εμφυλίου, το 50% υποστηρίζει πως τόσο η Δεξιά όσο και η Αριστερά ευθύνονται από κοινού, ενώ όσον αφορά τον ξένο παράγοντα, σχεδόν 8 στους 10 θεωρούν σε μεγάλο βαθμό υπεύθυνη τη Μ. Βρετανία πρωτίστως και δευτερευόντως τις ΗΠΑ (66%). Κατά τη διάρκεια του πολέμου οι 6 στους 10 τάσσονται υπέρ της άποψης ότι πραγματοποιήθηκαν ακρότητες και αγριότητες και από τις δύο πλευρές, ενώ τα ποσοστά όσων θεωρούν ότι έγιναν μόνο από την πλευρά της Αριστεράς ή μόνο από εκείνη της Δεξιάς είναι σχεδόν ταυτόσημα (περίπου 2 στους 10). Η πλειοψηφία θεωρεί ότι τα γεγονότα θα μπορούσαν να είχαν αποφευχθεί, ενώ όταν καλείται να τοποθετηθεί στο θέμα της έκβασης του πολέμου, συμφωνεί πως καλύτερα που επικράτησε η Δεξιά. Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι 3 στους 10 που δηλώνουν ψηφοφόροι του ΚΚΕ ή του Σύριζα, συμφωνούν με την άποψη αυτή. Το 55% πιστεύει πως οι συνέπειες της Εμφύλιας διαμάχης εξακολουθούν να επηρεάζουν το παρόν, σε αντίθεση με το 44% που θεωρεί ότι οι αντιπαλότητες αφορούν πια μόνο το παρελθόν. Το 49% υποστηρίζει πως τα σημερινά πολιτικά κόμματα έχουν σχέση με τις αντιμαχόμενες παρατάξεις του Εμφυλίου, ενώ το 45% το αρνείται. Τέλος, στο υποθετικό ερώτημα αν ζούσαν τα γεγονότα της περιόδου ποια από τις δύο αντιμαχόμενες πλευρές θα επέλεγαν, οι 4 στους 10 δήλωσαν ότι δε θα έπαιρναν θέση, το 23% δήλωσε ότι θα προτιμούσε να συνταχθεί με την Αριστερά και το 14% με την Δεξιά. Για την έρευνα βλ. σχετικά Public Issue (2008). *Η ελληνική κοινή γνώμη απέναντι στον Εμφύλιο Πόλεμο 1946-1949*. Ιούνιος, 2008. Ανακτήθηκε στις 10-04-2021 από http://www.publicissue.gr/wp-content/uploads/2009/02/pi0839_greek-civil-war.pdf.

και σήμερα συγκαταλέγεται ένας εκ των πρωταγωνιστών του Εμφυλίου, ο Άρης Βελουχιώτης, για τον οποίο οι απόψεις των ερωτώμενων της ίδιας έρευνας δίστανται⁷⁸¹.

Πέραν αυτών, ιδιαίτερο ενδιαφέρον προκαλούν οι απαντήσεις των φοιτητών/-τριών των Παιδαγωγικών Τμημάτων για την ύψωση του λαβάρου της Επανάστασης στην Αγία Λαύρα και το Κρυφό Σχολείο. Πάνω από 8 στους/στις 10 περίπου θεωρούν το πρώτο γεγονός αρκετά έως πολύ σημαντικό, ενώ κάτι αντίστοιχο πιστεύουν οι 7 στους/στις 10 και για το δεύτερο. Η αντίληψή τους αυτή όμως προσκρούει στην επικρατούσα επιστημονική άποψη σύμφωνα με την οποία τα συγκεκριμένα αφηγήματα αποτελούν κατασκευασμένους εθνικούς μύθους που στερούνται οποιασδήποτε ιστορικής τεκμηρίωσης. Τα εν λόγω μυθεύματα, ωστόσο, για αρκετές δεκαετίες κατείχαν με «κρατική σφραγίδα» κεντρικό ρόλο στη διδασκαλία της σχολικής ιστορίας, γεγονός που τα έχει καθιερώσει στην εθνική συνείδηση των Ελλήνων ως τις πιο εμβληματικές ίσως πτυχές της ελληνικής Επανάστασης του 1821. Αλλά και εκτός σχολείου, στον χώρο της δημόσιας ιστορίας, αναρίθμητοι επετειακοί λόγοι, εκκλησιαστικές ομιλίες από άμβωνος και χιλιάδες αφιερώματα και άρθρα στα ΜΜΕ είχαν και εξακολουθούν να έχουν ως πεδίο αναφοράς τις δύο αυτές μυθικές πτυχές του παρελθόντος, συντηρώντας το ιδεολόγημα της άρρηκτης σύζευξης της ελληνικής εθνικής ταυτότητας και της ορθόδοξης παράδοσης.

Ο θρύλος για την ύψωση του λαβάρου της Επανάστασης από τον Παλαιών Πατρών Γερμανό στην Αγία Λαύρα θεμελιώθηκε στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα με τη συνδρομή ποικίλων παραγόντων, παρόλο που η νεοελληνική ιστοριογραφία κατά τον ίδιο αιώνα τον αγνόησε ή τον διέψευσε. Η καθιέρωση της εθνικής επετείου της 25ης Μαρτίου συνέδραμε καθοριστικά στη μυθοποίηση του αφηγήματος, το οποίο κατόπιν κρυσταλλώθηκε μέσα από τη λογοτεχνία και τη ζωγραφική⁷⁸². Ειδικά η εικονογράφηση του στιγμιότυπου της έναρξης του Αγώνα αποκτά ξεχωριστή σημασία για τη διαμόρφωση της ιστορικής μνήμης του 1821, καθώς μέσω της οπτικής αφήγησης εγχαράσσεται και εμπεδώνεται ένας «τόπος» μυθολογίας της

---

⁷⁸¹ Συγκεκριμένα, το 47% των ερωτώμενων της έρευνας έχει θετική άποψη για τον Βελουχιώτη, ενώ το 45% αρνητική. Μάλιστα, το συγκεκριμένο ιστορικό πρόσωπο προκύπτει ότι απολαμβάνει της εκτίμησης κυρίως όσων αυτοπροσδιορίζονται ως αριστεροί και κεντροαριστεροί, σε αντίθεση με τους δεξιούς και τους κεντροδεξιούς που εκφράζουν, προφανώς για ιδεολογικούς λόγους, αρνητική γνώμη. Εκτός από τον Βελουχιώτη, διχασμένοι εμφανίζονται οι συμμετέχοντες της ίδιας έρευνας και για τον Ιωάννη Μεταξά, ο οποίος συγκεντρώνει τη θετική γνώμη της πλειοψηφίας των αυτοπροσδιοριζόμενων ως κεντροδεξιών και δεξιών και την αρνητική των περισσότερων που δηλώνουν ότι ανήκουν πολιτικά στην Αριστερά και την Κεντροαριστερά. Βλ. σχετικά στο Σεριάτος, Α. (2021). «200 χρόνια από τον Αγώνα της ανεξαρτησίας: Η ιστορική μνήμη ως πεδίο σύγκλισης και αντιπαραθέσεων». *Εφημερίδα των Συντακτών*, 24/03/2021.

⁷⁸² Κουλούρη, Χ. (1995). *Μύθοι και σύμβολα μιας εθνικής επετείου. Πανηγυρικός λόγος στον επίσημο εορτασμό της 25ης Μαρτίου*. Κομοτηνή: Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, σ. 26-29.

Επανάστασης που συνδέεται τόσο με το χωρικό σημείο έναρξής της όσο και με τον ρόλο που διαδραμάτισαν ο Κλήρος και οι τοπικές ελίτ⁷⁸³.

Ο μύθος για το Κρυφό Σχολείο δημιουργήθηκε τη μετεπαναστατική περίοδο, κυρίως στο β' μισό του 19ου αιώνα, με σκοπό αφενός να εξαγνίσει τις όποιες αρνητικές μνήμες για τη συντηρητική – και μάλλον εχθρική-στάση της Εκκλησίας στο προπαρασκευαστικό στάδιο του Αγώνα και αφετέρου να παρουσιάσει τον Κλήρο ως τον κατεξοχήν θεματοφύλακα της ελληνικής γλώσσας και του ελληνικού πολιτισμού κατά την οθωμανική περίοδο, ο οποίος συνέβαλε με την εθναρχική του δράση στη διατήρηση και διαμόρφωση της ελληνικής εθνικής συνείδησης, όπως επίσης και στην πραγμάτωση του οράματος της ελευθερίας. Το ελληνικό έθνος, έχοντας οργανική σχέση με τη χριστιανική πίστη, προσέδωσε στον εθνικοαπελευθερωτικό του αγώνα και θρησκευτική διάσταση, η οποία αποτυπώθηκε με τον πλέον χαρακτηριστικό τρόπο στο σύνθημα «Μάχου υπέρ πίστεως και πατρίδος». Αξίζει να επισημανθεί ότι στο πεδίο της ιστορικής κουλτούρας η διάδοση του μύθου στηρίχθηκε κυρίως στη σύνδεσή του με το περίφημο τραγούδι «Φεγγαράκι μου λαμπρό», ήδη από τη δεκαετία του 1870, κατόπιν με το ποίημα «Κρυφό Σχολείο» του Ι. Πολέμη που δημοσιεύτηκε το 1899 στο περιοδικό *Εθνική Αγωγή*, καθώς επίσης και με τον περίφημο πίνακα του Ν. Γύζη που εκτέθηκε το 1900 στην Αθήνα. Τα τρία αυτά πολιτισμικά προϊόντα, βασιζόμενα στο δίπτυχο λόγος-εικόνα, αποτελούν ίσως την πιο χαρακτηριστική στιγμή των νεοελληνικών μυθοπλασιών⁷⁸⁴. Με την ευρεία αναπαραγωγή τους που ακολούθησε στον δημόσιο χώρο και στα σχολικά εγχειρίδια, χρησιμοποιήθηκαν για να τεκμηριώσουν και να δώσουν αληθοφανή υπόσταση στο αφήγημα, εγχαράσσοντάς το με έναν εύληπτο τρόπο στη συλλογική μνήμη και στην ιστορική συνείδηση του κοινού.

Το βασικό χαρακτηριστικό των μύθων είναι η έλλειψη της αναγκαιότητάς τους να καταστούν επαληθεύσιμοι. Μέσω της αφήγησης ή της τέχνης μπορούν να διαδοθούν με ευκολία, να παραποιήσουν την αλήθεια και να τη μετασχηματίσουν σε ιερό παραμύθι⁷⁸⁵ από το οποίο απορρέουν ηθικά διδάγματα, ερμηνευτικές οπτικές για το παρελθόν, στερεότυπα, ακόμα και στοιχεία που προσδιορίζουν την ίδια την ταυτότητα του ατόμου ή μιας κοινότητας. Ειδικά οι εθνικοί μύθοι αποτελούν συστατικό στοιχείο της εθνικής ιδεολογίας, κάτι που ισχύει

---

⁷⁸³ Κουλούρη, Χ. (2020), *ό.π.*, σ. 65.

⁷⁸⁴ Παπαθεοδώρου, Γ. (2015). «Το “Κρυφό Σχολείο” και η ρητορική της εικόνας». Στο: Κακλαμάνης, Σ., Καλοκαιρινός, Α., Πολυχρονάκης, Δ. (επιμ.), *Λόγος και Χρόνος στη Νεοελληνική Γραμματεία (18^{ος}-19^{ος} αι.): Πρακτικά Συνεδρίου προς τιμήν του Αλέξη Πολίτη (Ρέθυμνο, 12-14 Απριλίου 2013)*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, σ. 599-620.

⁷⁸⁵ Stewart, C. (2019). *Όνειρα και ιστορική συνείδηση στην Ελλάδα* (μτφρ. Κ. Πανσέληνος). Αθήνα: Μεταίχμιο, σ. 38-39.

εξάλλου και στην περίπτωση της ιστορίας με επίκεντρο το έθνος⁷⁸⁶. Έως και σήμερα, όπως φαίνεται και από τα ευρήματα κι άλλων ερευνών, στη νεοελληνική ιστορική συνείδηση τα τεκμηριωμένα γεγονότα της οθωμανικής περιόδου συνυπάρχουν με τους μύθους⁷⁸⁷, ακόμα κι αν οι τελευταίοι έχουν αποδομηθεί με τα επιστημονικά εργαλεία των ιστορικών. Η ιστορική κουλτούρα της ελληνικής κοινωνίας, η οποία σχετίζεται με την περίοδο της Επανάστασης του 1821, πέραν των συνεισφορών της ακαδημαϊκής ιστοριογραφίας, διαμορφώνεται σε μεγάλο βαθμό από τα ΜΜΕ, τον Εκκλησιαστικό φορέα, τα ιστορικά μυθιστορήματα και τα εκλαϊκευμένα ιστορικά έργα που παράγονται από ερασιτέχνες ιστορικούς ή ιστορίζοντες δημοσιογράφους⁷⁸⁸. Σε αυτή τη βιομηχανία δημόσιας ιστορίας, η οποία δεν υπακούει πάντα στις αρχές της πειθαρχίας της Ιστορίας, οι εθνικοί μύθοι βρίσκουν τους κατάλληλους δίαυλους ώστε να επιβιώνουν ως θέσφατα και να κληροδοτούνται από γενιά σε γενιά. Το πιο εντυπωσιακό στην προκειμένη περίπτωση δεν είναι τόσο τα ανθεκτικά υλικά των μύθων, αλλά η δύναμη του μυθικού και η επενέργειά του στη συλλογική μνήμη και στην ιστορική συνείδηση της ελληνικής κοινωνίας. Ακόμα κι αν ο μύθος εξαϋλωθεί όμως, μένει κάτι πιο δόλιο, το μυθικό, το οποίο πριμοδοτεί διαρκώς τον οικείο και ως έναν βαθμό «τετριμμένο μπανάλ εθνικισμό που εγκολλώνει την ελληνική εθνική κοινότητα»⁷⁸⁹.

---

⁷⁸⁶ Λιάκος, Α. (1998). «Βιβλιοκρισία: Άλκης Αγγέλου, *Το κρυφό σχολειό. Χρονικό ενός μύθου*». *Μνήμων*, 20, σ. 293. Ανακτήθηκε στις 12-04-2021 από <https://doi.org/10.12681/mnimon.680>.

⁷⁸⁷ Σε αναδημοσιευμένη έρευνα της Public Issue (με συλλογή δεδομένων και παρουσίασή της το έτος 2007) για τις στάσεις και τις αντιλήψεις της ελληνικής κοινής γνώμης απέναντι στην ελληνική ιστορία και στην ελληνική Επανάσταση, προέκυψε μεταξύ άλλων πως στη συντριπτική τους πλειοψηφία (88%) οι ερωτώμενοι συμφωνούν με την άποψη ότι το «Κρυφό Σχολειό» υπήρξε πραγματικά ως γεγονός. Μόνο το 9% εκφράζει αντίθετη άποψη. Στην κατανομή των απαντήσεων ανά ηλικιακή κατηγορία, οι 8 στους 10 νέους 18-24 ετών και σχεδόν οι 9 στους 10 ηλικίας 25-34 υιοθετούν ως αληθές το αφήγημα του «Κρυφού Σχολειού», γεγονός που ασπάζεται και το 75% όσων δηλώνουν φοιτητές στη συγκεκριμένη έρευνα. Τα ποσοστά αυτά γίνονται μάλιστα υψηλότερα στις μεγαλύτερες ηλικιακές κατηγορίες, σε όσους διαθέτουν κατώτερο ή μέσο επίπεδο εκπαίδευσης, σε όσους αυτοτοποθετούνται ιδεολογικά στον Δεξιό και Κεντροδεξιό χώρο, στους συχνά εκκλησιαζόμενους, στους μη ενδιαφερόμενους για την πολιτική, καθώς επίσης και σε εκείνους που προέρχονται από ημιαστικές και αγροτικές περιοχές. Βλ. Μαυρή, Γ. (2020). *Το 1821 στη συλλογική μνήμη*. Αθήνα: Public Issue, σ. 289-294. Ανακτήθηκε στις 12-04-2021 από https://www.mavris.gr/wp-content/uploads/2020/03/1821_BOOK_FINAL.pdf. Ανάλογα αποτελέσματα για το «Κρυφό Σχολειό» προέκυψαν και σε πρόσφατη πανελλαδική έρευνα της Prorata με αφορμή τη συμπλήρωση 200 ετών από την Ελληνική Επανάσταση. Το 60% των ερωτώμενων εξέφρασε τη γνώμη πως η ιστορία του «Κρυφού Σχολειού» την περίοδο της Τουρκοκρατίας είναι αληθινή, ενώ λιγότεροι από 4 στους 10 (37%) δήλωσαν πως πρόκειται για μύθευμα. Βάσει ιδεολογικής τοποθέτησης, αυτοί που θεώρησαν ως αληθές γεγονός τον συγκεκριμένο εθνικό μύθο τοποθετούνται πρωτίστως στον Δεξιό (85%) και Κεντροδεξιό χώρο (77%) και δευτερευόντως στον Κεντρώο (60%). Αντιθέτως, οι αμφισβητίες του μύθου προέρχονται κυρίως από τον Αριστερό (66%) και Κεντροαριστερό χώρο (54%). Ως προς το επίπεδο εκπαίδευσης, φαίνεται πως μεγαλύτερη πειθώ ασκεί το αφήγημα του «Κρυφού Σχολειού» στους μη έχοντες πανεπιστημιακή εκπαίδευση (72%). Όμως, ακόμα και σε εκείνους που διαθέτουν ακαδημαϊκή μόρφωση η αποδοχή του μύθου καταγράφει αξιοσημείωτο ποσοστό (55%), εύρημα που καταδεικνύει περίτρανα την ισχυρή του θέση στη συλλογική εθνική συνείδηση. Για την έρευνα Βλ. σχετικά Prorata (2021). *1821 - 2021: Θεματική έρευνα με αφορμή τα 200 χρόνια από την Επανάσταση του 1821*. Ανακτήθηκε στις 06-05-2021 από <https://prorata.gr/2021/03/25/200-xronia-apo-ton-agona-tis-aneksartias/>.

⁷⁸⁸ Στάθης, Π. (2005). *Νεότερη Ιστορία. Σημειώσεις*, τ. Α'. Ηράκλειο: Οργανισμός Τουριστικής Εκπαίδευσης και Κατάρτισης - Σχολή Ξεναγών Κρήτης, σελ. 53. Ανακτήθηκε στις 12-04-2021 από <https://tinyurl.com/ybt8dyvb>.

⁷⁸⁹ Παπαθεοδώρου, Γ. (2015), *ό.π.*

Εξετάζοντας με βάση την τυπολογία του Rüsen τη στάση των φοιτητών/-τριών της παρούσας έρευνας απέναντι στους εθνικούς μύθους, θα σημείωνε κανείς πως η ιστορική τους συνείδηση διαπερνάται από τον παραδοσιακό τύπο ιστορικής νοηματοδότησης, καθώς αναπαράγουν ιδέες και απόψεις, βασισμένες σε πρότερες επιβεβαιωμένες και κρυσταλλωμένες στην ιστορική μνήμη της κοινωνίας «αλήθειες», ακόμα κι αν οι τελευταίες ανήκουν στη σφαίρα του φαντασιακού ή της μυθοπλασίας. Από τη νιτσεική ματιά, οι φοιτητές και φοιτήτριες υιοθετούν μια αρχαιολατρική θεώρηση στο παρελθόν, καθώς καθετί παλιό και περασμένο, εφόσον δεν έχει χαθεί απ' τον ορίζοντα, λογίζεται αδιακρίτως ως σεβάσμιο και πρέπει να διατηρηθεί⁷⁹⁰.

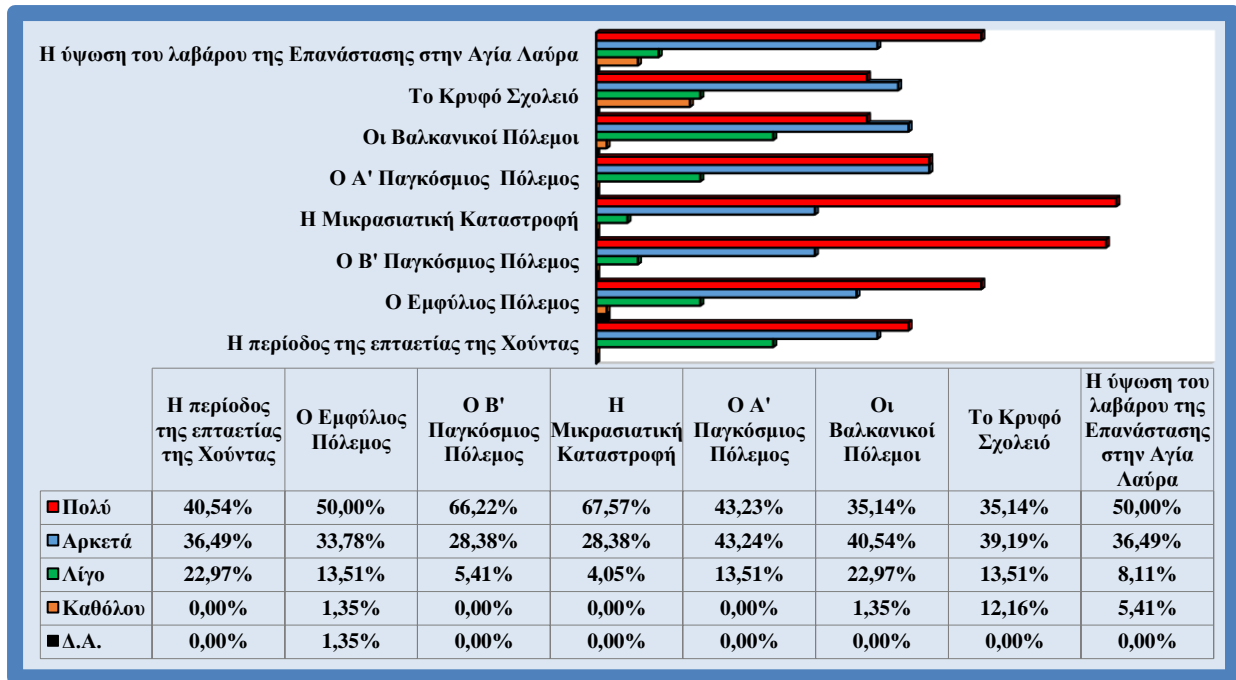
Εξετάζοντας τις απαντήσεις με κριτήριο το φύλο (βλ. γράφημα 28.1 & γράφημα 28.2), διαπιστώνεται ότι τόσο οι φοιτητές όσο και φοιτήτριες θεωρούν στη συντριπτική τους πλειονότητα (πάνω από 9 στους/στις 10) τη Μικρασιατική Καταστροφή ως το πλέον σημαντικό γεγονός απ' όσα διδάχθηκαν στη σχολική Ιστορία, κατατάσσοντάς το στην πρώτη ποσοστιαία θέση της στήλης του «πολύ». Ακολουθεί με τον ίδιο υψηλό βαθμό σημαντικότητας ο Β΄ παγκόσμιος πόλεμος σε αμφοτέρους με παρόμοιες συχνότητες απαντήσεων (66,22% συγκεντρώνει στις γυναίκες και 60,26% στους άνδρες). Στην τρίτη ποσοστιαία θέση των «πολύ» σημαντικών ιστορικών γεγονότων το μεν ανδρικό φύλο τοποθετεί τον Εμφύλιο Πόλεμο και τον μύθο της Ύψωσης του λαβάρου της Επανάστασης στην Αγία Λαύρα (1 στους 2 εκφράζουν τη συγκεκριμένη γνώμη), ενώ το γυναικείο φύλο την περίοδο της Επταετίας (55,29% των φοιτητριών). Στην αποτίμηση των υπόλοιπων γεγονότων δεν παρατηρούνται αξιόλογες διαφοροποιήσεις. Αναφορικά με τις αντιλήψεις τους για τους δύο εθνικούς μύθους, αυτό που παρατηρείται γενικότερα είναι ότι και τα δύο φύλα τους δεξιώνονται ως ιστορικές πραγματικότητες, χωρίς να υπάρχουν από τις απαντήσεις τους ενδείξεις αμφισβήτησης.

---

⁷⁹⁰ Νίτσε, Φ. (2010), *ό.π.*, σ. 37-39.

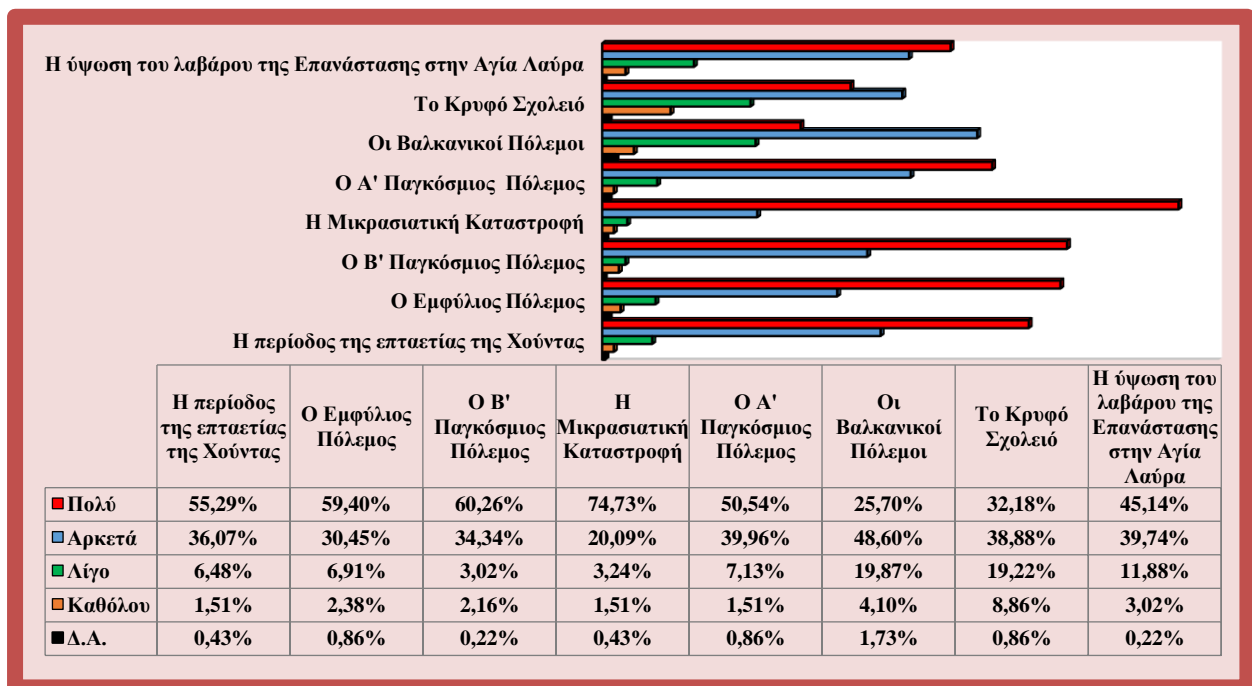
Γράφημα 28.1.

Ποσοστιαία απεικόνιση του βαθμού σημαντικότητας των ιστορικών γεγονότων που διδάχθηκαν στο σχολείο (φοιτητές)

Γράφημα 28.2.

Ποσοστιαία απεικόνιση του βαθμού σημαντικότητας των ιστορικών γεγονότων που διδάχθηκαν στο σχολείο (φοιτήτριες)

Για να διερευνηθούν περαιτέρω οι πτυχές της ιστορικής συνείδησης, οι στάσεις αλλά και οι αντιλήψεις των φοιτητών/-τριών της έρευνας σχετικά με την εθνική ταυτότητα και το

έθνος, συμπεριλήφθηκαν στο ερωτηματολόγιο τρία αντιπροσωπευτικά και ιδεολογικά ετερόκλητα ως προς το περιεχόμενό τους αποσπάσματα, στα οποία έπρεπε να δηλώσουν τη συμφωνία ή τη διαφωνία τους, αιτιολογώντας παράλληλα την άποψή τους. Κοινή συνιστώσα και των τριών αποσπασμάτων υπήρξε το γεγονός ότι αποτέλεσαν αφορμή για συζητήσεις και διαμάχες στον δημόσιο χώρο και στα ΜΜΕ.

Αρχές καλοκαιριού του 2000, εν μέσω σφοδρής αντιπαράθεσης μεταξύ Εκκλησίας και Πολιτείας για τη μη αναγραφή του θρησκευόμενου στις νέες αστυνομικές ταυτότητες, ο Αρχιεπίσκοπος Αθηνών και πάσης Ελλάδος Χριστόδουλος διοργανώνει στην πρωτεύουσα και τη συμπρωτεύουσα δύο πολυπληθή σε συμμετοχή συλλαλητήρια, επιχειρώντας να αφυπνίσει το λαϊκό θρησκευτικό συναίσθημα και να ενισχύσει τα ελληνοχριστιανικά και ως έναν βαθμό εθνικιστικά αντανεκλαστικά της ελληνικής κοινωνίας, με απώτερο σκοπό τη ματαίωση των ήδη προωθούμενων από την τότε Κυβέρνηση αποφάσεων για το ζήτημα των ταυτοτήτων και κατ' επέκταση, την εθνική συσπείρωση ενάντια στην παγκοσμιοποιημένη πραγματικότητα. Η διένεξη για τις ταυτότητες διαπερνά αναπόδραστα και το πεδίο της ιστορικής κουλτούρας, αφού στον «ανένδοτο» αγώνα της Εκκλησίας επιστρατεύονται στα συλλαλητήρια διαμαρτυρίας ακόμα και σύμβολα που παραπέμπουν σε σημαντικές στιγμές της ιστορικής πορείας του έθνους αλλά και σε βαθιά θεμελιωμένους ιστορικούς μύθους⁷⁹¹. Σε έναν εθνολαϊκιστικό και εθνικιστικό για ορισμένους και «πύρινο» ή εθναρχικό για κάποιους άλλους δημόσιο λόγο του⁷⁹², σημείωνε εμφατικά απευθυνόμενος στο συγκεντρωμένο πολυπληθές ακροατήριο: «Κράτα γερά μέσα σου τα ζώπυρα της πίστεως που παρέλαβες από τους γονείς

---

⁷⁹¹ Στη συγκέντρωση διαμαρτυρίας που διοργάνωσε η Εκκλησία στην Αθήνα, ο Αρχιεπίσκοπος Χριστόδουλος μετά το πέρας της ομιλίας του, σε μια κίνηση ιστορικού και συνάμα θρησκευτικού συμβολισμού, ύψωσε από το βήμα αντίγραφο του λαβάρου της Επανάστασης του 1821 που λίγες ώρες πριν είχε μεταφέρει από την Αγία Λαύρα ο μητροπολίτης Αμβρόσιος. Η ύψωση του λαβάρου υπό τις επευφημίες του πλήθους συνοδεύτηκε και από το σχόλιο: «Αυτό εμπνέει όλους τους Έλληνες που πιστεύουν στην Ελλάδα, το σύμβολο ενώπιον του οποίου οι πατέρες μας ορκίστηκαν να ελευθερώσουν την πατρίδα». Βλ. σχετικά «Ο Αρχιεπίσκοπος σήκωσε το λάβαρο της...Επανάστασης» (22 Ιουνίου, 2000). *Τα Νέα*. Διαθέσιμο στο <https://www.tanea.gr/2000/06/22/greece/o-archiepiskopos-sikwse-to-labaro-tis-epanastasis/>.

⁷⁹² Όπως υπογραμμίζει ο Χριστόπουλος στο βιβλίο του με τίτλο «Το “βαθύ κράτος” στη σημερινή Ελλάδα και η Ακροδεξιά: Αστυνομία, Δικαιοσύνη, Στρατός, Εκκλησία», ο δημόσιος εθνοκεντρικός και εθνικιστικός λόγος του Αρχιεπισκόπου Χριστόδουλου δομούνταν κατά βάση γύρω από δύο άξονες: το ιδεολόγημα της ανωτερότητας του ελληνικού πνεύματος και πολιτισμού και την αντιπαράθεση με τη Δύση. Σε κάθε τοποθέτησή του στα ΜΜΕ αλλά και μπροστά στο ποίμνιο, δεν παρέλειπε να κάνει λόγο για την ηθική και πνευματική διάβρωση της Ευρώπης, την αποχριστιανοποίησή της και τον κίνδυνο του Ισλάμ, παρουσιάζοντας την Ελλάδα και την Ορθοδοξία ως τον φωτεινό φάρο που πρέπει όλοι να ακολουθήσουν. Οι συστηματικές αναφορές του στην Άλωση της Κωνσταντινούπολης, στις αλύτρωτες πατρίδες και στο Μακεδονικό ζήτημα, που συνοδεύονταν σχεδόν πάντα από την επίκληση στο λαϊκό συναίσθημα, καταδείκνυαν μια ιδεολογική συγκρότηση του Αρχιεπισκόπου αρκετά όμοια με εκείνη του ακροδεξιού χώρου. Κατά τη διάρκεια της θητείας του και διαμέσου της ρητορικής του, αυτό που συνέβη ήταν μια «αποκάθαρση των εθνικιστικών και ακροδεξιών αντιλήψεων, οι οποίες αναβαπτίστηκαν στην κολυμβήθρα της Εκκλησίας ως κάτι το ρομαντικό και ιδανικό». Βλ. Χριστόπουλος, Δ. (επιμ.) (2014). *Το “βαθύ κράτος” στη σημερινή Ελλάδα και η Ακροδεξιά: Αστυνομία, Δικαιοσύνη, Στρατός, Εκκλησία*. Αθήνα: Νήσος, σ. 290-293.

σου. Η Ελλάδα είναι η χώρα των μεγάλων αγώνων για την κατίσχυση των μεγάλων ιδανικών. Μην αφήσεις τη χώρα σου να χάσει τον χαρακτήρα της και να μετατραπεί σε μάζα ανθρώπων, χωρίς συνείδηση, χωρίς εθνικότητα και χωρίς ταυτότητα. Μέσα σ' αυτή τη μάζα κινδυνεύεις να γίνεις ένα νούμερο, ένας αριθμός, να χάσεις την ελευθερία της προσωπικότητάς σου. Αδελφοί, μείνατε εδραίοι και αμετακίνητοι σε όσα μάθατε και σε όσα επιστώθητε. Μείνατε σταθεροί στην πίστη και στα ιδανικά του Γένους. Αυτό είναι το χρέος μας». Παραθέτοντας τη συγκεκριμένη άποψη στο ερωτηματολόγιο της έρευνας, που απηχεί μια θρησκευοποιημένη αντίληψη περί έθνους⁷⁹³ και συγχρόνως μια εθνικιστική οπτική για την ταυτότητα, οι φοιτητές και οι φοιτήτριες της έρευνας διατύπωσαν τις απόψεις τους και τους λόγους συμφωνίας ή διαφωνίας απέναντι στο περιεχόμενο του οιονεί μανιφέστου του τότε προκαθήμενου της ελληνικής Εκκλησίας. Αφού ακολούθησε αρχικά η ομαδοποίηση των απαντήσεών τους με βάση τα κοινά τους χαρακτηριστικά, προέκυψαν ορισμένοι βασικοί άξονες που απηχούν τις αντιλήψεις του δείγματος για το έθνος και τις πτυχές της εθνικής ταυτότητας. Βάσει αυτών η πλειοψηφία, σε ποσοστό 36,9%, συντάσσεται με τη γνώμη ότι η Ελλάδα πρέπει να επιβιώσει από την απειλή της μαζοποίησης, της πολυπολιτισμικότητας, της παγκοσμιοποίησης και του αφελληνισμού. Το 13,8% πιστεύει πως η Ελλάδα πρέπει χωρίς εθνικιστικές τάσεις να προσαρμοστεί και να αλληλεπιδράσει με το νέο πολυπολιτισμικό και παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον, προκειμένου να προοδεύσει. Αντίστοιχο ποσοστό (13,8%) καταγράφει και η άποψη πως η χώρα θα πρέπει να ευθυγραμμιστεί με την κανονιστικότητα της ελληνοχριστιανικής παράδοσης. Το 12,5% διαμέσου της τοποθέτησής του εκλαμβάνει το έθνος ως κοινότητα αίματος και πολιτισμού, ενώ το 5,8% θεωρεί την Ελλάδα ταυτόσημη της αντίστασης. Από το συνολικό δείγμα όσων απάντησαν, το 4,8% συμφωνεί μεν με την άποψη του Αρχιεπισκόπου Χριστόδουλου, χωρίς να αιτιολογεί δε την απάντησή του, ενώ το 2% διαφωνεί άνευ αιτιολόγησης. Κάποιον άλλο λόγο αιτιολόγησης της άποψής του επικαλείται το 4,1%, χωρίς όμως να δηλώνει τη συμφωνία του ή τη διαφωνία του με το περιεχόμενο του αποσπάσματος, ενώ το 6,3% των ερωτώμενων δεν απάντησε καθόλου στο συγκεκριμένο ερώτημα (βλ. γράφημα 29)⁷⁹⁴.

---

⁷⁹³ Δεμερτζής, Ν. (2015). «Η εθνο-θρησκευτική και επικοινωνιακή εκκοσμίκευση της ορθοδοξίας». *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 5, σ. 83-101.

⁷⁹⁴ Παρόμοια είναι και τα ευρήματα της διδακτορικής έρευνας του Παπαγεωργίου σε μαθητές της Δευτεροβάθμιας που συμμετείχαν στο εκπαιδευτικό πρόγραμμα της «Βουλής των Εφήβων» από το 1995-2005. Στα ιδεολογικά και νοητικά σχήματα των μαθητών, έτσι όπως αυτά αποτυπώνονται στο λόγο τους, κυριαρχεί ο εθνοκεντρισμός και η υπεράσπιση του αφηγήματος της αδιάσπαστης συνέχειας του ελληνισμού. Οι αντιλήψεις περί ανάδελφου ελληνικού έθνους, οι αλυτρωτικές συνδηλώσεις, οι συνωμοσιολογικοί συνειρημοί, η υιοθέτηση του αφηγήματος της μικρής πλην ένδοξης Ελλάδας, οι υπέρ της προάσπισης της πατρίδας αμυντικοί πόλεμοι, η αναγνώριση ενός υπερϊστορικού και εγγενούς αντιστασιακού γνωρίσματος στον ελληνισμό αλλά και η τάση καλλιέργειας και συντήρησης μιας εθνικής και οιονεί ηδονικής αυτοθυματοποίησης που απορρέει από τη

Με βάση το περιεχόμενο των αξόνων αυτών, συγκροτούνται δύο αντιτιθέμενες ομάδες αντιλήψεων. Τα χαρακτηριστικά της πρώτης ομάδας είναι η περιχαράκωση, ο έντονος παρελθοντικός προσανατολισμός και η βαθιά προσήλωση στο έθνος, η οποία εκφράζεται μέσα από κατεξοχήν εθνικιστικές θέσεις. Σε αυτήν ανήκουν όσοι πιστεύουν ότι η Ελλάδα πρέπει να επιβιώσει από την απειλή της μαζοποίησης, της πολυπολιτισμικότητας, της παγκοσμιοποίησης και του αφελληνισμού, όσοι επικαλούνται την ελληνοχριστιανική παράδοση, όσοι συλλαμβάνουν το έθνος ως κοινότητα αίματος και πολιτισμού, εκείνοι που ταυτίζουν την Ελλάδα με την ιδέα της αντίστασης, καθώς επίσης και οι φοιτητές/-τριες που δήλωσαν ότι συμφωνούν με το περιεχόμενο του αποσπάσματος του Αρχιεπισκόπου, ακόμα κι αν δεν αιτιολόγησαν τη γνώμη τους αυτή.

Η δεύτερη ομάδα αντιλήψεων, που συγκεντρώνει αθροιστικό ποσοστό 15,80%, έχει ως βασικά χαρακτηριστικά της τον κοσμοπολίτικο προσανατολισμό, το στοιχείο της προόδου και την τάση προσαρμογής στη νέα πολυπολιτισμική συνθήκη. Σε αυτήν ανήκουν οι φοιτητές/-τριες που θεωρούν ότι η Ελλάδα πρέπει χωρίς εθνικιστικές τάσεις να προσαρμοστεί και να αλληλεπιδράσει με το νέο πολυπολιτισμικό και παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον, προκειμένου να προοδεύσει, όπως επίσης και όσοι/-ες ερωτώμενοι/-ες εκδήλωσαν τη διαφωνία τους με τις απόψεις του Αρχιεπισκόπου Χριστόδουλου, χωρίς να προβούν σε κάποια αιτιολόγηση. Οι συγκεκριμένες ομάδες αντιλήψεων, αντιπροσωπεύοντας δύο εκ διαμέτρου αντίθετες στάσεις του δείγματος απέναντι στην εθνική ταυτότητα, συγκροτούν ένα δίπολο. Ο πρώτος πόλος, που εμφανίζεται να είναι ισχυρότερος, απαρτίζεται από τους *εθναμύντορες/εθνικιστές* και ο δεύτερος, ασθενέστερος ομολογουμένως, περιλαμβάνει τους *κοσμοπολίτες* αντιστοίχως. Από την ένταξη στους δύο αυτούς πόλους εξαιρέθηκαν οι ερωτώμενοι/-ες που επικαλέστηκαν κάποιον άλλο λόγο χωρίς να διατυπώσουν τη συμφωνία ή τη διαφωνία τους με το απόσπασμα, καθώς και όσοι/-ες δεν απάντησαν καθόλου στο συγκεκριμένο ερώτημα της έρευνας.

Στη συντριπτική τους πλειονότητα οι ερωτώμενοι/-ες συντάσσονται με τον πρώτο πόλο, (ποσοστιαίο άθροισμα των απόψεων με επίκεντρο το έθνος 73,8%), καθώς στις απαντήσεις τους εντοπίζονται έκδηλες τάσεις τόσο πολιτισμικού όσο και φυλετικού εθνικισμού. Γι' αυτούς, η διαφύλαξη της εθνικής φυσιογνωμίας, της πολιτισμικής

συστηματική αδικία εις βάρος των Ελλήνων, καταδεικνύουν την υιοθέτηση από το μεγαλύτερο μέρος των μαθητών μιας παραδειγματικής ιστορικής νοηματοδότησης του παρελθόντος, εμφορούμενης από μανιχαϊσμούς και μυθικούς συλλογισμούς σε σχέση με το εθνικό παρελθόν. Βλ. Παπαγεωργίου, Ι. (2011). *Ποιοτική και ποσοτική έρευνα με στόχο τη χαρτογράφηση της ιστορικής συνείδησης και των κοινωνικών αναπαραστάσεων (για το έθνος και την ετερότητα) των μαθητών/-τριών του Λυκείου στο πλαίσιο του εκπαιδευτικού προγράμματος της Βουλής των Ελλήνων "Βουλή των Εφήβων" 1995-2005*. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή. Ρόδος: Πανεπιστήμιο Αιγαίου (Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών- Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης), σ. 505-511.

μοναδικότητας και της ελληνοχριστιανικής παράδοσης από την απειλή της παγκοσμιοποίησης και της νέας πολυπολιτισμικής πραγματικότητας ανάγονται σε ύψιστη αποστολή και χρέος της κοινωνίας. Το ένδοξο παρελθόν, οι ρίζες της κοινότητας, τα κληροδοτημένα από γενιά σε γενιά ιδεώδη και οι αγώνες των προγόνων εκλαμβάνονται ως μια αέναη παρακαταθήκη που οφείλει πάση θυσία να μείνει αλώβητη, προκειμένου το έθνος να εξασφαλίσει την ίδια του την ύπαρξη στο παρόν και στο μέλλον. Αυτή όμως η εθνική υπαρξιακή αγωνία και ανασφάλεια μετασχηματίζεται διαμέσου του εθνικιστικού λόγου και του ψευδοδιλήμματος «επιβίωση ή αποδόμηση» σε φανατισμό, ο οποίος δίκην προμετωπίδας αντιτάσσεται από τα μέλη της κοινότητας στην επιχειρούμενη προσπάθεια της παγκοσμιοποίησης να αλώσει και να νοθεύσει τα προαιώνια χαρακτηριστικά της φυλής.

Στη συνείδηση ενός μέρους των φοιτητών/-τριών που ανήκουν στον πόλο των εθναμυντόρων/εθνικιστών το έθνος και η εθνική ταυτότητα γίνονται αντιληπτά με βιολογικούς όρους, καθώς ταυτίζονται με τη φυλή. Η τελευταία φαντάζει στον νου τους ως μια οντότητα αυθύπαρκτη, αναλλοίωτη και αιώνια στον χρόνο, αποτελούμενη από μέλη με δεσμούς αίματος και όμοιες πολιτισμικές καταβολές. Ο βιολογισμός, η επίκληση δηλαδή της κοινής βιολογικής καταγωγής ως κριτηρίου για τη θεμελίωση του συνανήκειν, παραπέμπει σε μια ουσιοκρατική θεώρηση του εθνικού εαυτού. Η «στενή» αυτή αντίληψη του έθνους ως κοινότητας ομοαίματων, ευρισκόμενη στον πυρήνα του προσδιορισμού της εθνικής ταυτότητας, δημιουργεί στα άτομα την αίσθηση του μέλους σε μια μεγάλη υπερ-οικογένεια. Στο πλαίσιο αυτής της υποτιθέμενης φυσικής και δεδομένης συγγένειας που διέπει τα μέλη της υπερ-οικογένειας, η αρχή της κοινής καταγωγής ανάγεται σε συμπαγές, απόλυτο και αμετάλλακτο κριτήριο, απαραίτητο και συνάμα ζωτικό για την ενότητα και την ομοψυχία του έθνους. Στο συλλογικό φαντασιακό το μυθικό αυτό κριτήριο αποκτά τον χαρακτήρα θεσφάτου, από τη στιγμή που η τεκμηρίωσή του δεν είναι ούτε ρεαλιστικά εφικτή αλλά ούτε και η κοινότητα μοιάζει από την πλευρά της πάντα πρόθυμη να το θέσει υπό τη βάση μιας πιθανής αμφισβήτησης ή μιας ενδελεχούς διερεύνησης, η οποία μπορεί να αποβεί «μοιραία» τόσο για το αφήγημα της συνεχούς και αδιάρρηκτης ιστορικής διαδρομής του πληθυσμού στον χρόνο⁷⁹⁵

---

⁷⁹⁵ Το αφήγημα της ιστορικής συνέχειας του έθνους αποτελεί ίσως την κορωνίδα της ελληνικής εθνικής κοινότητας πάνω στην οποία δομούνται η εθνική συνείδηση και η εθνική ταυτότητα. Ο ρόλος του σχολείου και των εκπαιδευτικών προς αυτή την κατεύθυνση θεωρείται κομβικός. Από τα δεδομένα της έρευνας του Χριστόπουλου σε δασκάλους σχολείων της Αττικής προκύπτει πως στην πλειονότητά τους προωθούσαν στη διδασκαλία τους το ιδεολόγημα της μακραίωνης και αδιάσπαστης συνέχειας του ελληνικού έθνους, συντηρώντας το μυθικό και ένδοξο παρελθόν. Βλ. σχετικά Χριστόπουλος, Γ. (2018). *Ιστορική παιδεία και εθνική διαπαιδαγώγηση: Αντιλήψεις και πρακτικές των εκπαιδευτικών για το μάθημα της Ιστορίας*. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή. Αθήνα: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών (Σχολή Επιστημών της Αγωγής – Τμήμα Εκπαίδευσης και Αγωγής στην Προσχολική Ηλικία), σ. 118-282. Ανακτήθηκε στις 13-05-2020 από <https://pergamos.lib.uoa.gr/uoa/dl/frontend/file/lib/default/data/2733486/theFile/2733487>.

όσο και για τη σχεδόν μεταφυσική πεποίθηση περί κοινής αιματογραμμικής συνέχειας⁷⁹⁶. Το αίμα, δηλαδή η κοινή βιολογική καταγωγή, αποτέλεσε ένα από τα βασικά ιδεολογικά προτάγματα του κόμματος της Χρυσής Αυγής που μασκαρεύοντας το ναζιστικό του χαρακτήρα με έναν δήθεν κοινότοπο εθνικισμό⁷⁹⁷, αναδείχθηκε σε σημαντική πολιτική δύναμη της χώρας από τις αρχές έως τα τέλη σχεδόν της δεκαετίας του 2010, εκμεταλλεζόμενη κυρίως την έξαρση του αντιμεταναστευτικού και ξеноφοβικού κοινωνικού ρεύματος όπως επίσης και τη δυσμενή συγκυρία της οικονομικής κρίσης⁷⁹⁸ κατά τη διάρκεια της οποίας γιγαντώθηκαν τα κινήματα διαμαρτυρίας και κλονίστηκαν σφόδρα, εν μέσω μιας λαϊκίστικης ρητορικής, τόσο τα θεμέλια της ελληνικής πολιτικής καθεστηκίας τάξης όσο και οι θεσμοί του δημοκρατικού πολιτεύματος⁷⁹⁹. Η υποστασιοποίηση και αντικειμενικοποίηση του έθνους στη βάση του νεωτερικού μυθεύματος της κοινής καταγωγής, που παραπέμπει στη θεωρία του αρχεγονισμού και συγκεκριμένα στην κοινωνιοβιολογική προσέγγιση του εθνικισμού⁸⁰⁰, ενώ φαινομενικά πακτώνει την εθνική συνείδηση, στην πράξη κατασκευάζει μια πλασματικά ομογενοποιημένη εικόνα του έθνους, δομώντας συγχρόνως σταθερά και συστηματικά αποκλεισμούς και διακρίσεις εις βάρος όσων δεν ασπάζονται ή δεν εμπίπτουν στο αποκαλούμενο «δίκαιο του αίματος»⁸⁰¹. Ωστόσο, η καταγωγή και το «δίκαιο του αίματος» από ιστορικής άποψης, συνιστούν ασαφείς και μη εύκολα προσδιορίσιμες έννοιες. Όπως σημειώνει η Κουλούρη, «ένα έθνος-κράτος με ταραχώδη πολιτική και πολιτειακή πορεία, χρειάζεται πολύ ισχυρή δόση φαντασίας για να επικαλείται το όμαιο των πολιτών του»⁸⁰². Στην ελληνική περίπτωση οι καταγωγικοί μύθοι, σύμφυτοι ρητά ή άρρητα με τον εθνικισμό και τον

---

⁷⁹⁶ Στρατουδάκη, Χ. (2014), *ό.π.*, σ. 24, 37.

⁷⁹⁷ Βανδώρος, Σ. (2017). «Ναζισμός μασκαρεμένος σαν εθνικισμός». *Bookpress*, 20/09/2017. Διαθέσιμο στο <https://bookpress.gr/stiles/dimosia-sizitisi/8003-xa-iv>.

⁷⁹⁸ Roumanias, C., Skouras, S., Christodoulakis, N. (2018). Crisis and Extremism. How Does an Extreme Far Right Emerge in a Modern Democracy? Evidence from Greece's Golden Dawn. *Hellenic Observatory Papers on Greece and Southeast Europe*, 126. London: Hellenic Observatory/LSE. Ανακτήθηκε στις 04-05-2021 από http://eprints.lse.ac.uk/88708/1/Christodoulakis_Golden%20Dawn_Published.pdf.

⁷⁹⁹ Ellinas, A. (2013) The Rise of Golden Dawn: The New Face of the Far Right in Greece. *South European Society and Politics*, 18 (4), σ. 543-565. Ανακτήθηκε στις 04-05-2021 από <https://doi.org/10.1080/13608746.2013.782838>. Βλ. επίσης Charalambous, G., Christoforou, P. (2018). Far-Right Extremism and Populist Rhetoric: Greece and Cyprus during an Era of Crisis. *South European Society and Politics*, 23(4), σ. 451-477. Ανακτήθηκε στις 04-05-2021 από <https://doi.org/10.1080/13608746.2018.1555957>.

⁸⁰⁰ Özkirimli U. (2011). *Θεωρίες του Εθνικισμού*. Αθήνα: Σιδέρης, σ. 97.

⁸⁰¹ Ενδεικτικά είναι τα αποτελέσματα σε πρόσφατη έρευνα της ΔιαΝεΟσις όταν και στο ερώτημα «Έλληνας γεννιέσαι ή γίνεσαι;», το 54,2% του δείγματος συντάχθηκε με την άποψη ότι Έλληνας γεννιέσαι, έναντι 39,3% που δήλωσε ότι Έλληνας γίνεσαι. Στις ηλικίες 17-24 και σε όσους δηλώνουν μαθητές ή σπουδαστές, το ποσοστό της άποψης ότι «Έλληνας γεννιέσαι» σημειώνει χαμηλότερα ποσοστά (πάνω από 4 στους 10), συγκριτικά με την έτερη γνώμη ότι «Έλληνας γίνεσαι» (σχεδόν 6 στους 10). Βλ. διαΝεΟσις (2020). *Τι πιστεύουν οι Έλληνες (Νοέμβριος-Δεκέμβριος 2019)*, σ. 74-75. Ανακτήθηκε στις 20-03-2021 από https://www.dianeosis.org/wp-content/uploads/2020/03/tpe_2020_final.pdf

⁸⁰² Κουλούρη, Χ. (2009). «Εθνική ταυτότητα και ιδιότητα του πολίτη στη σύγχρονη Ελλάδα». *Σύγχρονα Θέματα*, 104, Ιανουάριος-Μάρτιος 2009, σ. 8-11.

φυλετισμό⁸⁰³, χρησιμοποιούνται με εργαλειακό τρόπο από ακραίους πολιτικούς και εκκλησιαστικούς ριζοσπαστικούς κύκλους, προκειμένου να αποκτήσουν λαϊκή απήχηση, να νομιμοποιήσουν τις ιδεολογικές επιδιώξεις τους και να καλλιεργήσουν στη συνείδηση της κοινότητας την ψευδεπίγραφη εικόνα των εγγυητριών δυνάμεων μιας άμωμης και αμόλυντης εθνικής ταυτότητας, ικανής να ανταποκρίνεται πλήρως στα αιτήματα της πολυπόθητης ισχυρής κοινωνικής συνοχής και της ηθικής δέσμευσης των ατόμων έναντι του εκλαμβανόμενου ως ανάδελφου έθνους⁸⁰⁴. Επί της ουσίας όμως, αυτό που προωθούν οι ακραίοι κύκλοι με την εθνικιστική τους ρητορεία και τη διαιώνιση των στερεότυπων μυθευμάτων είναι μια επίπλαστη εθνική αυτοεικόνα, συνώνυμη του αυτοβαυκαλισμού και της συναίνεσης σε μια ηθελημένη και σχεδόν αναπόδραστη συλλογική ταυτοτική πλάνη στην οποία το «δηλητηριώδες αφήγημα» της εθνικής καθαρότητας ανάγεται σε πρωταρχική αξία. Η παρατηρούμενη επιστροφή ενός μέρους της ελληνικής κοινωνίας σε μια φαντασική κατάσταση δεδομένης και αδιαπραγμάτευτης εθνικής ολότητας αντικατοπτρίζει πιθανότατα ένα τραυματισμένο «Εμείς» που νοσταλγικά οδηγείται στην ανάμνηση μιας συμβολικά φορτισμένης κοινής καταγωγής, της οποίας η βεβαιότητα αντιτάσσεται σε ένα εχθρικό παρόν

---

⁸⁰³ Για μια ιστορική προσέγγιση των φυλετικών θεωριών στην Ελλάδα βλ. Αβδελά, Ε., Αρβανιτάκης, Δ., Δελβερούδη, Ε., Μαθιόπουλος, Ε., Πετμεζάς, Σ., Σακελλαρόπουλος, Τ. (επιμ.) (2017). *Φυλετικές θεωρίες στην Ελλάδα: Προσλήψεις και χρήσεις στις επιστήμες, την πολιτική, τη λογοτεχνία και την ιστορία της τέχνης κατά τον 19ο και 20ό αιώνα*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

⁸⁰⁴ Η πατρότητα της φράσης περί «ανάδελφου έθνους των Ελλήνων», που αποδίδεται στον τέως Πρόεδρο της Δημοκρατίας Χρήστο Σαρτζετάκη, πρωτοδιατυπώθηκε δημόσια στα μέσα της δεκαετίας του 1990 κατά τη διάρκεια μιας εθιμοτυπικής επίσκεψης του εμπνευστή του όρου σε στρατιωτική μονάδα της χώρας, παρουσία του τότε πρωθυπουργού Ανδρέα Παπανδρέου. Η συγκεκριμένη δήλωση, επεικώς εθνοκεντρική και ουσιωδώς εθνικιστική, απηχούσε βαθιά ριζωμένες αντιλήψεις της ελληνικής κοινωνίας, στοχεύοντας πρωτίστως στην τόνωση του εθνικού λαϊκού φρονήματος, στην αφύπνιση του ελληνικού λαού και στην ανάσχεση της προωθούμενης από τη νέα παγκοσμιοποιημένη τάξη πραγμάτων σχετικοποίησης και αποδυνάμωσης των ιδιαίτερων ταυτοτικών χαρακτηριστικών. Κυρίως όμως φιλοτεχνούσε για ακόμη μια φορά την εικόνα ενός έθνους, εν προκειμένω του ελληνικού, που η μοίρα του είναι να βιώνει διαχρονικά την αφόρητη μοναξιά της μυθικής φυλετικής και πολιτισμικής μοναδικότητάς του και παράλληλα τον κίνδυνο δυνητικών ή ήδη αναγορευμένων υπαρκτών εχθρών. Αυτό το αφήγημα ωστόσο, το οποίο υιοθετούν σε μεγάλο βαθμό και οι φοιτητές/-τριες της παρούσας έρευνας, εμπεριέχει στοιχεία φυλετικού και πολιτισμικού εθνικισμού, εξακολουθώντας μέχρι και σήμερα να μολιάζει την εθνική ταυτότητα και να επιδρά αρνητικά στη διαμόρφωση μιας «υγιούς» ελληνικής εθνικής συνείδησης. Η εν λόγω επίμαχη εθνικιστική φρασεολογία του Σαρτζετάκη, βασισμένη σε μια νεωτερική σύλληψη του έθνους, αν και γνώρισε λαϊκή απήχηση (εντονότερη ειδικά σε περιόδους κρίσης που αφορούσαν τα ελληνοτουρκικά και το Μακεδονικό ονοματολογικό ζήτημα) και απέκτησε αρκετούς υποστηρικτές στην πολιτική σκηνή (μεταξύ των οποίων συγκαταλέγεται και ο Ανδρέας Παπανδρέου), προκάλεσε συγχρόνως και ορισμένες επικρίσεις με κομμουνιστικό κυρίως ιδεολογικό πρόσημο, οι οποίες εκφράστηκαν ακόμα και σε μεταγενέστερο χρόνο διαμέσου άρθρων στον έντυπο Τύπο και παρεμβάσεων στα υπόλοιπα ΜΜΕ. Βλ. περαιτέρω για τις επιστολές του Σαρτζετάκη απέναντι στους επικριτές του στο <https://www.sartzetakis.gr/points/thema1.html>. Για μια συλλογή κειμένων με άρθρα και δημόσιες τοποθετήσεις του Σαρτζετάκη, οι οποίες έχουν ως κυρίαρχο στοιχείο τους τον εθνικιστικό λόγο βλ. επίσης στο <https://www.sartzetakis.gr/sitemap.html>. Για τις θέσεις του περί εθνικισμού, τον οποίο υπεραμύνεται θεωρώντας τον «κάτι το βαθιά ανθρώπινο, ιερό και κατεξοχήν δημοκρατικό που ανταποκρίνεται σε μια φυσική πραγματικότητα, τεκμηριωμένη από την επιστήμη της γενετικής», βλ. ενδεικτικά τη συνέντευξή του στο <https://www.youtube.com/watch?v=IMQIVaA1GH8>.

και σε ένα αβέβαιο, ζοφερό, ακατανόητο και συμβολικά κενό μέλλον⁸⁰⁵. Υπό αυτές τις συνθήκες, αυτό που φαίνεται εν τέλει να παίζει κρισιμότερο ρόλο είναι η συντήρηση και η αναπαραγωγή του μυθεύματος της κοινής καταγωγής και όχι τόσο η ίδια η κοινή καταγωγή αυτή καθαυτή ως γεγονός⁸⁰⁶.

Όπως εξάγεται από τις απαντήσεις της πλειοψηφίας των φοιτητών/-τριών της έρευνας, η πολιτισμική αλληλεπίδραση των λαών, η υφιστάμενη πολιτισμική ετερογένεια της ελληνικής κοινωνίας και η νέα παγκοσμιοποιημένη πραγματικότητα αντιμετωπίζονται από αυτούς συλλήβδην με αρνητική ματιά και διάθεση. Κατά βάση στη συνείδησή τους τα συγκεκριμένα στοιχεία φαίνεται να λειτουργούν με καταστροφικό τρόπο στην επινοημένη ιδέα της αιώνιας και αθάνατης ουσίας του ελληνισμού αλλά και στην παραδοσιακά νοούμενη φυσιγνωμία της εθνικής ταυτότητας την οποία σχετικοποιούν, αποδομούν και τείνουν να την υποκαταστήσουν με μια νέα δήθεν ανθελληνική, ισοπεδωτική και επικίνδυνη θεώρηση του εθνικού εαυτού. Επομένως, η συνάντηση των διαφορετικών πολιτισμών δαιμονοποιείται και η πολιτισμική ανομοιογένεια της ελληνικής κοινωνίας ερμηνεύεται με όρους κυριαρχίας και «πολιτιστικού ιμπεριαλισμού». Δεν εκλαμβάνεται τόσο ως ευκαιρία επικοινωνίας, ωσμώσεων και αμοιβαιότητας, όσο ως μια κατάσταση συμβολικής σύγκρουσης και ανταγωνισμών όπου οι ισχυροί, οι πολυπληθείς ή οι πολιτισμικά διαφορετικοί μάχονται δόλια με σκοπό την αλλοτρίωση και την επιβολή στους ανίσχυρους, στους υστερούντες αριθμητικά ή στους πολιτισμικά ομοιογενείς. Αναμφίβολα, μια τέτοια μανιχαϊστική θεώρηση των πραγμάτων ρέπει προς τον σκοταδισμό, χαρακτηρίζεται στερεοτυπική και ιδιαζόντως εθνοκεντρική (αν όχι εθνικιστική). Κάθε προοπτική εκσυγχρονισμού της ελληνικής κοινότητας, προσαρμογής της στη νέα κοινωνική και πολιτισμική συνθήκη ή μετατόπισής της από τις υφιστάμενες βεβαιότητες του χθες, ταυτίζεται από μέρους των φοιτητών/-τριών με την κατάρπωση της ανθρώπινης φύσης, την αποπνευματικοποίηση, τη μαζοποίηση και την απογύμνωση από τις υπερχρονικές παραδοσιακές αξίες του έθνους και της ορθόδοξης πίστης που σχεδόν νομοτελειακά συνδέονται άρρηκτα μεταξύ τους, ακολουθώντας το κάθε μέλος της κοινότητας από τη στιγμή της γέννησης του μέχρι το θάνατο⁸⁰⁷.

Οι σύγχρονοι Έλληνες, εμφορούμενοι από «στείρα προγονοπληξία», ανασφάλεια και σύμπλεγμα κατωτερότητας στην εθνική τους ταυτότητα, υποτιμούν σχεδόν ανακλαστικά τον εθνικό και πολιτισμικό «Άλλο» που διαβιεί εντός ή εκτός του εθνικού κράτους, σε μια

---

⁸⁰⁵ Τσουκαλάς, Κ. (2008). «Το αίνιγμα του έθνους». *Το Βήμα*, 24/11/2008. Διαθέσιμο στο <https://www.tovima.gr/2008/11/24/opinions/to-ainigma-toy-ethnoys/>.

⁸⁰⁶ Smith A. D., (2000). *Εθνική ταυτότητα*. Αθήνα: Οδυσσέας, σ. 41.

⁸⁰⁷ Πεσμαζόγλου, Σ. (2009). «Θραύσματα του παρελθόντος, κανόνες του παρόντος». Στο: Πλάντζος, Δ. (επιμ.), *ό.π.*, σ. 48.

προσπάθεια να τονώσουν τον εθνικό εγωισμό και να νιώσουν υπέρτεροι ή πολιτισμικά περιούσιοι⁸⁰⁸. Κυριαρχούμενοι από το ανιστορικό ιδεολόγημα του ανένα κατατρεγμένου, αδύναμου, αδικημένου και απειλούμενου από τους άλλους λαούς, αναζητούν απεγνωσμένα τα ερείσματά τους στη «βαριά» ιστορική και πολιτισμική κληρονομιά του παρελθόντος, καλλιεργώντας διαχρονικά και σχεδόν συστηματικά μια αμυντική και συνάμα φοβική στάση απέναντι στην πολιτισμική ετερότητα, στην πρόοδο αλλά και στη μετεξέλιξη τόσο της φυσιογνωμίας της κοινωνίας τους όσο και των ιδεών τους. Μεταξύ των παραγόντων που πυροδοτούν τον αμυντισμό και την καχυποψία έναντι κάθε νεωτερισμού ή πιθανής επαναθεώρησης των προσδιοριστικών στοιχείων της ελληνικής εθνικής ταυτότητας, συγκαταλέγονται οι ολοένα και αυξανόμενες διεθνείς μετακινήσεις πληθυσμών, τα αθρόα προσφυγικά και μεταναστευτικά ρεύματα των τελευταίων ετών με προορισμό την Ευρώπη και ενδιάμεσο σταθμό την Ελλάδα, όπως επίσης και οι άνευ προηγουμένου θεμελιακές κοινωνικο-οικονομικές μεταβολές, ειδικά μετά την παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση του 2008. Στη συνείδηση των περισσότερων φοιτητών/-τριών της παρούσας έρευνας, η πρόκληση δεν φαίνεται να είναι η αλλαγή και ο συντονισμός με τον νέο κόσμο, αλλά η διατήρηση των κεκτημένων και η εμμονή σε μια ανεξίτηλη εθνική εικόνα του εαυτού που θρέφεται και αναπτύσσεται με τη μυθική ιστορική και γνήσια πολιτισμική «τροφή» του αιώνιου χθες. Ο Τσουκαλάς αναφέρει πως «πολύ λίγες άλλες συλλογικές εθνικές οντότητες παρουσιάζουν με τόσο έμμονο τρόπο μια σειρά από συνεκτικά πολιτισμικά χαρακτηριστικά, τα οποία φαίνεται να αναπαράγονται επί μακρόν»⁸⁰⁹. Βάση αυτού, οι Έλληνες μαζί με τους Εβραίους, θα μπορούσαν να θεωρηθούν ίσως τα πιο ενδεικτικά παραδείγματα λαών στους οποίους η σύγχρονη εθνική πολιτισμική συνοχή και η συνέχεια κατέχουν διαχρονικά εξέχοντα αλλά και συνάμα κρίσιμο ρόλο.

Απότοκα μιας τέτοιας φυσιογνωμίας στην εθνική κουλτούρα όμως, είναι η περιχαράκωση, η ξενοφοβία, ο ακραίος συντηρητισμός και η εσωστρέφεια. Στον υποτιθέμενο κίνδυνο της ισοπέδωσης των πολιτιστικών και εθνικών χαρακτηριστικών προβάλλεται ως μοναδική λύση η ενεργή και συνεχής λαϊκή επαγρύπνηση, η συμβολική ρήξη με κάθε τι μη ελληνικό και ετερογενές, η άρνηση και η αντίσταση, προκειμένου να διαφυλαχθεί η εθνική συνεκτικότητα αλλά και η εθνο-ρομαντική ιδέα μιας διαχρονικά ανόθευτης πολιτισμικής και ιστορικής κοινότητας. Η διαχρονικότητα στην Ελλάδα, εμφανίζοντας κατά μία έννοια τις ίδιες

---

⁸⁰⁸ Ηρακλείδης, Α. (2001). «Το ελληνικό έθνος σε έναν 'εχθρικό κόσμο': Εθνική αφήγηση και επιστημονικός εθνικισμός». *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, τχ. 5-6, σ. 24.

⁸⁰⁹ Τσουκαλάς, Κ. (2000). «Εμμονα στερεότυπα: εθνική ταυτότητα, εθνικός χαρακτήρας και εθνικά πρότυπα συμπεριφοράς στην Ελλάδα και στη Διασπορά». Στο: Τσουκαλάς, Κ., Καφετζής, Π. (επιμ.), *Ταξίδι στο λόγο και την ιστορία: Κείμενα 1969-1996*, τ. Β'. Αθήνα: Πλέθρον, σ. 291-311.

ομοιότητες με το γενεαλογικό δέντρο, ανάγεται σε αυταξία, λειτουργώντας παράλληλα ως μόνιμο καταφύγιο και επωδός κάθε εθνικιστικής ρητορικής⁸¹⁰. Το στοιχείο της αντίστασης, συνώνυμο αφενός της διεκδίκησης ή της διαφύλαξης υψηλών ιδανικών και αφετέρου της επιβίωσης ή του φοβικού συνδρόμου απέναντι στον εχθρικό «Άλλο», αναγνωρίζεται de facto ως ειδοποιό και εγγενές γνώρισμα της ελληνικής ταυτότητας και της ιστορικής πορείας του έθνους στον χρόνο, το οποίο όλοι στο παρόν έχουν ηθική υποχρέωση να υπηρετήσουν εμπράκτως, προκειμένου να εξασφαλιστεί η «αθανασία» της ελληνικότητας και να διασωθούν οι επαπειλούμενες αξίες που εκπορεύονται τόσο από το πολιτισμικό μεγαλείο των προγόνων όσο και από τη χριστιανική παράδοση. Πρόκειται επί της ουσίας για έναν αγώνα επιβίωσης, ένα κάλεσμα εθνικής πανστρατιάς με διακύβευμα τη διαφύλαξη των «ιερών και των οσίων» του γένους από κάθε είδους ξένη ή εγχώρια επιβουλή. Στην πραγματικότητα όμως, οι φερόμενοι ως επιβουλεύοντες τις περισσότερες φορές ανήκουν στη σφαίρα του φανταστικού ή σε εκείνη της συνωμοσιολογίας, τις οποίες συχνά πυκνά περιδιαβαίνει διανοητικά το έθνος, αναζητώντας άλλοθι ή ακόμα και μεταφυσικές απαντήσεις για την τόνωση της εθνικής αυτοπεποίθησης, τη δικαιολόγηση και νομιμοποίηση των ακραίων στάσεων του, καθώς επίσης και για την ερμηνεία των στιγμών της αποτυχίας του.

Η πολιτισμική αυτή μάχη για την κατίσχυση του εθνικού στοιχείου και της μονοφωνίας έναντι της οικουμενικότητας και του πλουραλισμού, ευνοεί συχνά τη συσσωμάτωση ορισμένων επικίνδυνων ιδεολογικών συστατικών όπως αυτών του λαϊκισμού, του εθνικισμού και του θρησκευτικού φονταμενταλισμού, που συνιστούν βασικά δομικά υλικά του ακροδεξιού λόγου. Η Άκρα Δεξιά στην Ελλάδα, περιθωριοποιημένη κατά τη μεταπολιτευτική περίοδο και εκλογικά καχεκτική, κατάφερε ειδικά μετά τα μέσα της δεκαετίας του 2000 και κυρίως τη δεκαετία του 2010, να επανέλθει ενισχυμένη στο προσκήνιο της πολιτικής και κοινωνικής ζωής κεφαλαιοποιώντας εκλογικά⁸¹¹ τη λαϊκή δυσαρέσκεια, την κρίση αξιών και

---

⁸¹⁰ Θαλάσσης, Γ. (2007). «Από τον Fauviel στον Herzfeld ή από την τελετή έναρξης στην τελετή λήξης». Στο: Σχολή Μωραΐτη, *Ορθοδοξία, έθνος και ιδεολογία*. Επιστημονική ημερίδα (7 Σεπτεμβρίου 2005). Αθήνα: Σχολή Μωραΐτη, σ. 110.

⁸¹¹ Στην ελληνική πολιτική σκηνή τις δύο τελευταίες δεκαετίες η Άκρα Δεξιά εκπροσωπήθηκε κοινοβουλευτικά κυρίως από τρία πολιτικά κόμματα, το ΛΑ.Ο.Σ., τη Χρυσή Αυγή, αλλά και προσφάτως από το κόμμα της Ελληνικής Λύσης. Στο παρελθόν, η τελευταία φορά που πολιτικό κόμμα με ορισμένα ακροδεξιά χαρακτηριστικά εισήλθε στο ελληνικό Κοινοβούλιο ήταν το 1977, όταν και μετά τις Βουλευτικές εκλογές η «Εθνική Παράταξη» με πρόεδρο τον Στέφανο Στεφανόπουλο συγκέντρωσε ποσοστό 6,82%, εκλέγοντας 5 βουλευτές. Ωστόσο, το εν λόγω πολιτικό μόρφωμα με τάσεις περισσότερο υπερσυντηρητικές και φιλομοναρχικές, διαφοροποιούνταν ως ένα βαθμό στα χαρακτηριστικά του από τους μετέπειτα ιδεολογικούς συγγενείς του, που ρητά κινούνταν στον χώρο της ακροδεξιάς και της εξτρεμιστικής ακροδεξιάς αντιστοίχως στην περίπτωση της Χρυσής Αυγής. Μετά τις Βουλευτικές Εκλογές τον Ιούλιο του 2019, Το ΛΑ.Ο.Σ. και η Χρυσή Αυγή δε συγκέντρωσαν το απαιτούμενο ποσοστό εισόδου στη Βουλή, σε αντίθεση με το κόμμα της Ελληνικής Λύσης που εισήλθε στο Κοινοβούλιο. Ωστόσο, στις Ευρωεκλογές του Μαΐου της ίδιας χρονιάς η Χρυσή Αυγή κατάφερε να εξασφαλίσει την εκλογή της με ποσοστό 4,87%. Μετά τις επί σειρά ετών έκνομες και βίαιες ενέργειές της και την παραπομπή των στελεχών της σε δίκη ως εγκληματική οργάνωση, η ελληνική δικαιοσύνη τον Οκτώβριο του 2020 καταδίκασε σε

τη ραγδαία αύξηση του πολιτικού κυνισμού⁸¹². Επανασυστήνοντας στην ελληνική κοινωνία τον εθνικιστικό λόγο ως κατεξοχήν αντισυστημικό και υπερπατριωτικό και έχοντας ως όχημα τον λαϊκισμό, αναζωπύρωσε τον πολιτισμικό φανατισμό, τη μισαλλοδοξία, τον ρατσισμό και τη δυσανεξία απέναντι στην ετερότητα και στο κράτος δικαίου, υπό τα χειροκροτήματα πλήθους φιλήσυχων και νομοταγών πολιτών⁸¹³. Οι συγκεκριμένες ιδεολογικές στρεβλώσεις, που οξύνονται ιδιαίτερα σε περιόδους κρίσης και απροσδόκητων ή βίαιων κοινωνικών αλλαγών, έχουν την ικανότητα να συσπειρώνουν διαμέσου μιας συναισθηματικά φορτισμένης και εθνικοφανούς ρητορικής των εκφραστών τους, ιδεολογικά ετερόκλητες λαϊκές μάζες και

πολυετή φυλάκιση τον ηγετικό πυρήνα των μελών της Χρυσής Αυγής. Για μια παρουσίαση της πορείας της ακροδεξιάς στην Ελλάδα βλ. σχετικά Γεωργιάδου, Β. (2019). *Η Άκρα Δεξιά στην Ελλάδα: 1965-2018*. Αθήνα: Καστανιώτης. Βλ. επίσης Γεωργιάδου, Β. (2015). «Η ελληνική Άκρα Δεξιά στον χώρο και στον χρόνο: Η συγκριτική της διάσταση». *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 27, σ. 175-186. Ανακτήθηκε στις 15/05/2021 από <https://doi.org/10.12681/sas.812>. Για μια πρόσφατη αποτίμηση της κατάστασης της Άκρας Δεξιάς στην Ελλάδα βλ. Γεωργιάδου, Β. (2019). «Η κατάσταση της Άκρας Δεξιάς στην Ελλάδα: Ιστορικό φόντο και πρόσφατες εξελίξεις», *Friedrich-Ebert-Stiftung*. Ανακτήθηκε στις 15/05/2021 από https://www.researchgate.net/publication/337679187_E_Katastase_tes_Akras_Dexias_sten_Ellada_Istoriko_ph_onto_kai_prosphtes_exelixeis. Για μια ενδιαφέρουσα ερμηνεία που αφορά την έξαρση του εθνικισμού και την άνοδο της ακροδεξιάς βλ. στο Φραγκουδάκη, Α. (2013). *Ο εθνικισμός και η άνοδος της ακροδεξιάς*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

⁸¹² Για την αύξηση του πολιτικού κυνισμού στην ελληνική κοινωνία βλ. σχετικά την πανελλαδική έρευνα με τίτλο «Δημοκρατική συμμετοχή», την οποία διεξήγαγε η Μονάδα Ερευνών Κοινής Γνώμης του Πανεπιστημίου Μακεδονίας για λογαριασμό του Dukakis Center for Public and Humanitarian Services. Τα αποτελέσματά της καταδεικνύουν ότι η καχυποψία έναντι των δημοκρατικών θεσμών και των φορέων τους είναι ισχυρή. Συγκεκριμένα, περίπου οι μισοί ερωτώμενοι της έρευνας θεωρούν πως η υφιστάμενη δημοκρατία στην Ελλάδα είναι κατά φημισμό και όχι ουσιαστική (στους νέους συμμετέχοντες το ποσοστό ανέρχεται σε 6 στους 10). Οι 2 στους 10 σχεδόν εκφράζουν τη γνώμη ότι θα προτιμούσαν λιγότερη δημοκρατία και περισσότερη ευημερία (ποσοστό που αυξάνεται στα άτομα με κατώτερο μορφωτικό επίπεδο), ενώ μόλις οι 3 στους 10 θεωρεί τη δημοκρατία ως το καλύτερο πολίτευμα παρά τα προβλήματά της. Η κρίση εμπιστοσύνης απέναντι στο πολιτικό σύστημα και στην πολιτική αντιπροσώπευση γενικότερα αποτυπώνεται στην άποψη των ερωτώμενων για τη συμμετοχή στις εκλογές, καθώς περίπου οι 5 στους 10 την κρίνουν άνευ σημασίας (το ίδιο ποσοστό καταγράφεται και στις νεαρότερες ηλικίες της έρευνας). Μόνο το 44% υποστήριξε ότι η συμμετοχή στις εκλογές είναι σημαντική, γιατί καθορίζει την πορεία της χώρας στο μέλλον. Η άποψη αυτή για τις εκλογές επιβεβαιώνεται και από τα μεγάλα ποσοστά αποχής που καταγράφονται μετά τα μέσα της δεκαετίας του 2000 (στις τελευταίες εκλογές του Ιουλίου το 2019, η αποχή ανήλθε σε 42,2%). Ο πολιτικός κυνισμός καταδεικνύεται περίτρανα σε ένα σημαντικό τμήμα των ερωτώμενων (51%) που αισθάνεται οργή ή αηδία για τους βουλευτές, έναντι μόλις ενός 11% που δηλώνει ότι τους αντιμετωπίζει με σεβασμό. Την ύπαρξη ενός ισχυρού ρεύματος πολιτικού κυνισμού καταδεικνύουν επίσης και τα αποτελέσματα της έρευνας της διαΝΕΟσις σε συνεργασία με τη Μονάδα Ερευνών Κοινής Γνώμης του Πανεπιστημίου Μακεδονίας, η οποία υλοποιήθηκε στα τέλη του 2016. Για την έρευνα της Μονάδας Ερευνών Κοινής Γνώμης του Πανεπιστημίου Μακεδονίας με τίτλο «Δημοκρατική συμμετοχή» βλ. Μονάδα Ερευνών Κοινής Γνώμης & Αγοράς Ερευνητικού Πανεπιστημιακού Ινστιτούτου Πανεπιστημίου Μακεδονίας (2016). *Έρευνα για τη δημοκρατική συμμετοχή (19-20 Μαρτίου 2016)*. Πανεπιστήμιο Μακεδονίας. Ανακτήθηκε στις 17-05-2021 από http://www.poru.eu/wp-content/uploads/2017/04/ΔημοκρατικήΣυμμετοχή_20Απρ16.pdf. Για την έρευνα της διαΝΕΟσις βλ. διαΝΕΟσις (2017). *Τι πιστεύουν οι Έλληνες (Δεκέμβριος 2016)*. Ανακτήθηκε στις 17-05-2021 από https://www.dianeosis.org/wp-content/uploads/2017/03/ti_pistevoun_oi_ellines_final_version.pdf. Για μια γραφιστική απεικόνιση της αποχής στις Βουλευτικές εκλογές από το 1996 έως το 2019 βλ. την έρευνα στο Κακεπάκη, Μ., Πιερίδης, Κ., Σκρίνης, Σ. (2019). «Αποτελέσματα Εθνικών Εκλογών (1996-2019)». *Socioscope*. Διαθέσιμο στο <https://socioscope.gr/dataset/greek-election-results>.

⁸¹³ Βλ. σχετικά Κούρτοβικ, Δ. (2012). «Το αυγό ή τα αυγά του φιδιού;». *Τα Νέα*, 7/12/2012. Ανακτήθηκε στις 16/05/2021 από <https://www.tanea.gr/2012/12/07/opinions/to-aygo-i-ta-ayga-toy-fidiou/>.

υποστηρικτές από όλο σχεδόν το κοινωνικο-δημογραφικό και πολιτικό φάσμα⁸¹⁴, κάτι που αποδείχθηκε και στην περίπτωση της εκλογικής ανόδου της ελληνικής Ακροδεξιάς, που ενώ την παρούσα χρονική στιγμή διανύει μια περίοδο πολιτικής αποδυνάμωσης, ωστόσο οι ιδέες και η ατζέντα της φαίνεται να εξακολουθούν, όπως προκύπτει και στην περίπτωση των απαντήσεων της πλειονότητας των φοιτητών/-τριών της έρευνας, να βρίσκουν θέση στις αντιλήψεις της ελληνικής κοινότητας⁸¹⁵.

⁸¹⁴ Βλ. ενδεικτικά στο Γεωργιάδου, Β. (2015). «Η εκλογική κοινωνιολογία της ακροδεξιάς ψήφου». *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 12, σ. 173-212. Ανακτήθηκε στις 20-05-2021 από <https://doi.org/10.12681/sas.771>.

⁸¹⁵ Τέλη Απριλίου του 2021 προδημοσιεύτηκε στην *Εφημερίδα των Συντακτών* ένα μέρος των πρώτων συμπερασμάτων της μελέτης με τίτλο «Η κανονικοποίηση του ακροδεξιού λόγου στην Ελλάδα: φύλο, ΜΜΕ, Ένοπλες Δυνάμεις, Εκκλησία», η οποία εκπονήθηκε από την ομάδα *Dissensus*. Η συγκεκριμένη έρευνα, που έχει ως στόχο την κατάδειξη του βαθμού διείσδυσης της ακροδεξιάς θεματολογίας και των ακραίων απόψεών της στον λόγο της καθημερινότητας και στις στάσεις της ελληνικής κοινωνίας, πρόκειται να δημοσιευτεί με την υποστήριξη του Ιδρύματος “Ρόζα Λούξεμπουργκ” τον Σεπτέμβριο του 2021. Ειδικότερα, βάσει των αποτελεσμάτων το 84% του γενικού πληθυσμού της έρευνας κρίνει θετικά την έκβαση στη δίκη της Χρυσής Αυγής, το 84,7% ασπάζεται την άποψη πως πρόκειται περί εγκληματικής οργάνωσης, ενώ καταγράφεται και ένα ποσοστό της τάξεως του 12,40% που συμφωνεί με τη γνώμη πως η Χρυσή Αυγή έκανε και ορισμένα καλά. Στο δείγμα της έρευνας που αφορά τα Σώματα Ασφαλείας αν και τα ποσοστά απαξίωσης για το νεοναζιστικό μόρφωμα είναι υψηλότερα του γενικού πληθυσμού, ωστόσο σημειώνεται διπλάσιο ποσοστό, συγκριτικά με τον γενικό πληθυσμό, σε όσους αναγνωρίζουν και μια θετική συμβολή της Χρυσής Αυγής. Αυτή η συμβολή εντοπίζεται κυρίως, βάσει των απαντήσεων, στη δράση της υπέρ των αδύναμων, παραγκωνισμένων ή απειλούμενων από τους μετανάστες Ελλήνων, καθώς επίσης και στον «αγώνα» της ενάντια στο διεφθαρμένο και ανάλγητο πολιτικό σύστημα. Στις ερωτήσεις της έρευνας που αφορούσαν ζητήματα πολιτισμικής ταυτότητας και πολιτισμικής διαφοράς, το 35% του συνολικού δείγματος, το 55% όσων ανήκουν στα Σώματα Ασφαλείας και το 47% όσων ανήκουν στην κατηγορία ενός μέσου μορφωτικού επιπέδου, συμφωνούν με την άποψη ότι ο ελληνικός πολιτισμός είναι ανώτερος όλων. Ωστόσο, το 49,7% όλων των ερωτώμενων έχει τη γνώμη πως η Ελλάδα δεν είναι ρατσιστική χώρα, ποσοστό που είναι υψηλότερο στο δείγμα που αφορά τα Σώματα Ασφαλείας. Σχεδόν οι 6 στους 10 του γενικού πληθυσμού της έρευνας και πάνω από 7 στους 10 στα Σώματα Ασφαλείας πιστεύουν ότι η χώρα κινδυνεύει από πολιτισμική αλλοίωση. Εξίσου υψηλό είναι και το ποσοστό σε όσους διαθέτουν μέσο επίπεδο εκπαίδευσης. Το 76,8% του συνόλου των ερωτώμενων συμφωνεί πως τα παιδιά μη Ελλήνων γονέων που έχουν γεννηθεί στην Ελλάδα, θα πρέπει να έχουν τη δυνατότητα απόκτησης της ελληνικής ιθαγένειας, εύρημα που καταδεικνύει μια θετική στάση απέναντι στους μετανάστες δεύτερης γενιάς. Παρόλα αυτά, το 62,6% του γενικού πληθυσμού της έρευνας και το 90% του πληθυσμού των Σωμάτων Ασφαλείας αναγνωρίζει ως υπερβολικά υψηλό τον αριθμό των μεταναστών στη χώρα. Σχεδόν 6 στους 10 εκφράζουν την πεποίθηση ότι η εγκληματικότητα συνδέεται με τη μετανάστευση, ποσοστό που αυξάνεται στα Σώματα Ασφαλείας και σε όσους ανήκουν στην κατηγορία εκείνων με μέσο επίπεδο εκπαίδευσης. Πάνω από το 50% του συνολικού δείγματος και το 72,5% των Σωμάτων Ασφαλείας φαίνεται να έχει οικειοποιηθεί το λεξιλόγιο της Χρυσής Αυγής, κάνοντας χρήση του όρου «λαθρομετανάστης» ή εκφράζοντας συμφωνία με αυτόν. Τέλος, σχεδόν οι 9 στους 10 σε όλες τις κατηγορίες του δείγματος, δηλώνουν ότι κατανοούν τη διαφορά μεταξύ πρόσφυγα και μετανάστη. Συμπερασματικά, με βάση τα πρώτα αποτελέσματα της εν λόγω έρευνας αυτό που διαπιστώνεται είναι να μην μια αποστροφή της πλειονότητας απέναντι στην ακροδεξιά, όχι όμως και στο σύνολο των ιδεών και των στάσεων της ορισμένες εκ των οποίων τείνουν μάλιστα να κανονικοποιηθούν, να αποενοχοποιηθούν και να θεωρηθούν ως άμεμπτες και ορθολογικές. Για ένα σημαντικό μέρος των Ελλήνων η πολιτισμική ετερότητα καθίσταται συνώνυμο της απειλής, του δυνητικού κινδύνου αλλοίωσης των κυρίαρχων πολιτισμικών χαρακτηριστικών αλλά και της διασάλευσης τόσο της έννομης τάξης όσο και της ασφάλειας στη χώρα. Το ανησυχητικό όμως είναι πως αυτές οι στάσεις και οι αντιλήψεις δεν αυτοαξιολογούνται από την ελληνική κοινωνία ως στρεβλές και ρατσιστικές αλλά ως απόλυτα φυσιολογικές και ίσως και αναγκαίες. Τα ευρήματα της συγκεκριμένης έρευνας, επομένως, εμφανίζουν αρκετές ομοιότητες με τις απαντήσεις της πλειονότητας των φοιτητών/τριών στο απόσπασμα του Αρχιεπισκόπου Χριστόδουλου, ειδικά σε ό,τι αφορά την υιοθέτηση μιας αμυντικής και φοβικής στάσης για την ανασχεση της πολιτισμικής αλλοτρίωσης. Για την έρευνα της ομάδας *Dissensus* βλ. Βασιλάκη, Ρ., Σουβλής, Γ., Λεμοντζόγλου, Τ. (2021). «Η απήχηση των ιδεών της Ακροδεξιάς στην Ελλάδα». *Η Εφημερίδα των Συντακτών*, 29/04 - 02/05/2021, σ. 12-13. Βλ. επίσης και την ποσοτική διαδικτυακή έρευνα που πραγματοποιήθηκε στο σύνολο της επικράτειας από την Prograta τον Οκτώβριο του 2020 με στόχο την αποτύπωση

Προς αυτήν την κατεύθυνση συμβάλλει και ο θεσμός της Εκκλησίας, ως ένας από τους πιο σταθερούς συμμάχους και επικοινωνιακούς διαύλους της εθνικιστικής ρητορικής στην Ελλάδα. Τόσο στην περίπτωση του αποσπάσματος του Αρχιεπισκόπου Χριστόδουλου που παρατέθηκε στο ερωτηματολόγιο της έρευνας όσο και σε πλήθος άλλων περιπτώσεων, καταδεικνύεται πως οι εκπρόσωποι του Κλήρου στις δημόσιες τοποθετήσεις τους εγκολπώνονται συστηματικά τον ονειρικό, μεγαλόστομο και μεταφορικό λόγο του εθνικισμού, κινούμενοι παράλληλα στο γνώριμό τους πεδίο, αυτό της ηθικής περιχαράκωσης του εαυτού⁸¹⁶. Στη μακροχρόνια διαμάχη για το Μακεδονικό, σε εκείνη για τις ταυτότητες τη δεκαετία του 2000, όσο και σε άλλες μεταγενέστερες, με αφορμή διάφορα ακανθώδη ζητήματα της επικαιρότητας, η ελληνική Εκκλησία άδραξε την ευκαιρία προκειμένου να εισβάλλει στη σφαίρα της δημόσιας ζωής, επιχειρώντας να αυξήσει διαμέσου του βαθιά συντηρητικού και απόλυτα ιδεολογικοποιημένου θρησκευτικού της λόγου την επιρροή της αφενός στη διαμόρφωση της κοινωνικής συνείδησης και της ταυτότητας του λαού και αφετέρου στα πολιτικά τεκταινόμενα της χώρας⁸¹⁷.

Στον αντίποδα, ο δεύτερος και σαφώς πιο αποδυναμωμένος πόλος των *κοσμοπολιτών*, συγκεντρώνει ποσοστιαίο άθροισμα 15,80%, αντιπροσωπεύοντας μια εντελώς διαφορετική οπτική για την εθνική και πολιτισμική ταυτότητα, όπως επίσης και για τον σύγχρονο κόσμο. Οι φοιτητές/-τριες που ανήκουν στον πόλο αυτό, εμφανίζουν σαφώς μεγαλύτερο βαθμό προσαρμοστικότητας ή ετοιμότητας προσαρμογής απέναντι στο νέο πολυπολιτισμικό και παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον. Διαχωρίζοντας τη θέση τους από τις πλειοψηφούσες εθναμυντορικές και εθνικιστικές θέσεις, που αντλούν τα σημεία αναφοράς τους απ' τον παλιό

των στάσεων της ελληνικής κοινής γνώμης απέναντι στην απόφαση του δικαστηρίου για τη Χρυσή Αυγή. Ένα ίσως από τα πιο χαρακτηριστικά ευρήματά της είναι πως οι 2 στους 10 ερωτώμενους θεωρούν πως μετά την καταδικαστική απόφαση δεν υπάρχει κανένας κίνδυνος νεοναζιστικής/φασιστικής απειλής για τη χώρα, αλλά ούτε και υπήρξε και στο παρελθόν. Ανάλογο επίσης είναι και το ποσοστό όσων υποστηρίζουν πως αν έμενε η Χρυσή Αυγή προσηλωμένη αποκλειστικά στις ιδέες και τις πολιτικές της προτάσεις, θα ήταν ένα χρήσιμο για την κοινωνία πολιτικό κόμμα. Στον αντίποδα, περίπου οι 4 στους 10 αναγνωρίζουν πως εξακολουθεί να υπάρχει σοβαρός κίνδυνος, ενώ ένας περίπου ίδιος αριθμός ερωτώμενων πιστεύει πως ο κίνδυνος υφίσταται, αλλά δεν είναι σοβαρός. Από τις απαντήσεις φαίνεται εκ νέου πως στους κόλπους της κοινωνίας εξακολουθούν να υφίστανται ακροδεξιοί θύλακες. Βλ. σχετικά Prorata (2020). *Έρευνα στάσεων σχετικά σε σχέση με την απόφαση του δικαστηρίου για τη δίκη της Χρυσής Αυγής (7-8 Οκτωβρίου 2020)*. Ανακτήθηκε στις 17-05-2021 από <https://prorata.gr/2020/10/09/ereyna-staseon-se-sxesi-me-tin-apofasi-tou-dikastyrioy-gia-ti-diki-tis-xrysis-aygis/>

⁸¹⁶ Θεοδωρίδης, Π. (2015). «Προσωπική ταυτότητα, εθνική ταυτότητα και ιδιότητα του πολίτη». *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 5, σ. 55-82. Ανακτήθηκε στις 18-05-2021 από <https://doi.org/10.12681/sas.544>. Για μια προσέγγιση της σχέσης ορθόδοξου χριστιανισμού και εθνικισμού βλ. επίσης στο Λίποβατς, Θ. (2017). «Ορθόδοξος χριστιανισμός και εθνικισμός: Δυο πτυχές της σύγχρονης πολιτικής κουλτούρας». *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 2 (2), σ. 31-47. Ανακτήθηκε στις 18-05-2021 από <https://doi.org/10.12681/hpsa.15314>.

⁸¹⁷ Μεζίλη, Σ. (2007). «Από την εθνοφροσύνη και τα ελληνοχριστιανικά ιδεώδη στο Άγιο φως ως αρχηγό κράτους». Στο: Σχολή Μωραΐτη, *ό.π.*, σ. 60.

κόσμο, υιοθετούν μια πιο προοδευτική και ευρύχωρη εκδοχή της εθνικής ταυτότητας⁸¹⁸, τέτοια που να την καθιστά συγχρόνως πορώδη και συμπεριληπτική έναντι της πολιτισμικής διαφοράς αλλά και ανοιχτή σε αλλαγές και επαναθεωρήσεις οι οποίες μπορούν να συμβάλλουν στον διαπολιτισμικό διάλογο και στην ικανοποίηση της ανάγκης για κατανόηση και σεβασμό της ετερότητας. Επομένως, αντίθετα με όσους παραμένουν περιχαρακωμένοι και εμμονικά προσκολλημένοι σε μια νεωτερική αντίληψη της ελληνικής ταυτότητας και σε μια αυτοεικόνα που παραπέμπει σε ένα έθνος-σκαντζόχοιρο⁸¹⁹, οι κοσμοπολίτες δεν αντιμετωπίζουν τη συνύπαρξη με τον εθνικό, θρησκευτικό, φυλετικό ή πολιτισμικό «Άλλο» ως εχθρική δύναμη για τον ελληνισμό και την εθνική συνοχή αλλά ως ένα αναπόσπαστο και ισότιμο μέρος της κοινότητας, η αλληλεπίδραση με το οποίο μπορεί να οδηγήσει σε μια ανανοσηματοδότηση της εθνικής ταυτότητας, βασιζόμενη λιγότερο στην παραδοσιακή αντίστιξη ή αντιπαράθεση με το αλλότριο στοιχείο και περισσότερο σε μια σύλληψη του εθνικού εαυτού υπό το πρίσμα της κατανόησης, της αμοιβαιότητας και της αναγνώρισης της αξίας της διαφορετικότητας του αλλότριου.

Εξετάζοντας τις απόψεις των φοιτητών/-τριών στο απόσπασμα του Αρχιεπισκόπου Χριστόδουλου σε σχέση με τις απαντήσεις τους που αφορούσαν την ιδεολογική τους αυτοτοποθέτηση (βλ. πίνακα 7 & γραφήματα 29.1 & 29.2), παρατηρείται πως από τον συνολικό αριθμό των ατόμων τα οποία συγκροτούν τον πόλο των *εθναμυντόρων – εθνικιστών* (396 άτομα), το μεγαλύτερο μέρος (231 άτομα /ποσοστό 58,3%) δηλώνει ότι δεν αυτοτοποθετείται ιδεολογικά «πουθενά». Ακολουθούν στην ίδια ομάδα βάσει των συχνοτήτων όσοι/-ες ανήκουν στον αριστερό χώρο (Κεντροαριστερά, ευρύτερη Αριστερά, Αριστερά, Εξωκοινοβουλευτική Αριστερά) με ποσοστιαίο άθροισμα 21,4% (85 άτομα), όσοι/-ες δηλώνουν ότι τοποθετούν τον εαυτό τους στον ευρύτερο δεξιό και κεντροδεξιό χώρο (συμπεριλαμβανομένης και της Άκρας Δεξιάς) με ποσοστιαίο άθροισμα 16,2% (64 άτομα), ένα τμήμα όσων ανήκουν κάπου αλλού ιδεολογικά χωρίς να το προσδιορίζουν με ποσοστό 3,3% (13 άτομα) και τέλος, όσοι/-ες δεν απάντησαν καθόλου στο ερώτημα της ιδεολογικής αυτοτοποθέτησης αλλά εντάχθηκαν διαμέσου της απάντησής τους στον πρώτο πόλο του παρόντος ερωτήματος, με ποσοστό 0,8% (3 άτομα).

Ο δεύτερος πόλος (βλ. πίνακα 7 & γράφημα 29.2), αυτός των *κοσμοπολιτών*, απαρτίζεται συνολικά από 85 άτομα τα οποία στην πλειονότητά τους ανήκουν ιδεολογικά

---

⁸¹⁸ Βλ. τη συνέντευξη του Αντώνη Λιάκου με τίτλο «Επέτειος '21: Ο Αντώνης Λιάκος για την εθνική συνείδηση στην Ελλάδα». *TVXS*, 25/03/2013. Διαθέσιμο στο <https://bit.ly/3v90tDh>.

⁸¹⁹ Λιάκος, Α. (2018). «Από “έθνος ανάδελφον” σε “έθνος-σκαντζόχοιρο”». *Η Εφημερίδα των Συντακτών*, 17/12/2018. Ανακτήθηκε στις 18-05-2021 από https://www.efsyn.gr/stiles/apopseis/176090_apo-ethnos-anadelfon-se-ethnos-skantzohiro.

πρωτίστως στο Αριστερό πολιτικό φάσμα (Κεντροαριστερά, ευρύτερη Αριστερά, Αριστερά, Εξωκοινοβουλευτική Αριστερά / 41 άτομα/ποσοστιαίο άθροισμα 48,3%). Ακολουθούν σε αντιπροσώπευση με ποσοστό 40% (34 άτομα) όσοι/-ες δεν τοποθετούν ιδεολογικά «πουθενά» τον εαυτό τους, εκείνοι που δηλώνουν ότι ανήκουν στον ευρύτερο Δεξιό χώρο (συμπεριλαμβανομένης και της Άκρας Δεξιάς) με ποσοστιαίο άθροισμα 7% (6 άτομα), αλλά και ένα μέρος όσων δηλώνουν ότι ανήκουν ιδεολογικά κάπου αλλού (4 άτομα / 4,7%). Από το συνολικό δείγμα των 537 ατόμων της έρευνας, τα 481 άτομα τα οποία απάντησαν στην ερώτηση της ιδεολογικής αυτοτοποθέτησης και συγχρόνως εξέφρασαν απόψεις που εντάσσονται είτε στον πρώτο είτε στον δεύτερο πόλο αντιλήψεων (βλ. γράφημα 29.3), κατανέμονται ποσοστιαία σε 82,33% (1ος πόλος: *εθναμυντόρες/εθνικιστές*) και 17,67% (2ος πόλος: *κοσμοπολίτες*).

Μια πρώτη διαπίστωση που εξάγεται από την κατανομή των απαντήσεων με βάση το κριτήριο της ιδεολογίας είναι πως και στις δύο κυρίαρχες ομάδες αντιλήψεων συνυπάρχουν ιδεολογικά ετερογενείς δυνάμεις. Στον πόλο των *εθναμυντόρων-εθνικιστών* ηγεμονεύει μια ισχυρή πλειοψηφία που στην παρούσα έρευνα δεν τοποθετεί ιδεολογικά «πουθενά» τον εαυτό της, ενώ η δεύτερη πιο ισχυρή ομάδα είναι αυτή που εμφορείται κυρίως από αριστερές, πλην όμως όπως φαίνεται, εθνικιστικές αντιλήψεις. Στον ίδιο πόλο εξίσου ενισχυμένος εμφανίζεται και ο χώρος της Δεξιάς και της Κεντροδεξιάς, εκτός από την Ακροδεξιά που εκπροσωπείται παραδόξως με ισχύ ποσοστό. Απ' την άλλη, στον πόλο των *κοσμοπολιτών*, ο βασικός ιδεολογικός εκφραστής είναι πρωτίστως η Αριστερά (καθώς το ½ περίπου όσων συγκροτούν τον πόλο αυτό έχει αριστερές πολιτικές πεποιθήσεις), με εκείνους που δεν τοποθετούνται πολιτικά «πουθενά» στο φάσμα του παραδοσιακού ιδεολογικού άξονα Αριστεράς-Δεξιάς, να συγκροτούν τη δεύτερη ισχυρότερη ποσοστιαία ομάδα. Ο δε χώρος της Δεξιάς και της ευρύτερης Δεξιάς υποεκπροσωπείται, συγκεντρώνοντας ένα εξαιρετικά μικρό ποσοστό, γεγονός που καταδεικνύει πως οι υποστηρικτές του υιοθετούν μια αντίληψη για την εθνική ταυτότητα, πιο συμπαγή και «στεγανή» και μάλλον εχθρική απέναντι στην παγκοσμιοποίηση και το πολυπολιτισμικό στοιχείο. Και στις δύο ομάδες αντιλήψεων η παρουσία όσων δηλώνουν ανέταχτοι ιδεολογικά είναι ισχυρή (58,3% στον πλειοψηφούντα πόλο των *Εθναμυντόρων/εθνικιστών* και 40% στον πόλο των *κοσμοπολιτών*). Θα σημείωνε κανείς πως οι φοιτητές/-τριες που δηλώνουν στην έρευνα ιδεολογικά ανέταχτοι συγκροτούν ένα άμορφο σύνολο πολτοποιημένων και ετερόκλητων αντιλήψεων και νοοτροπιών⁸²⁰ που έχουν τόσο

---

⁸²⁰ Βλ. Παπασαραντόπουλος, Π. (2017). «Η κατάρρευση της Τρίτης Ελληνικής Δημοκρατίας». *Κύκλος ιδεών για την εθνική ανασυγκρότηση*, 30/06/2017. Ανακτήθηκε στις 18-05-2021 από <https://ekyklos.gr/sb/472-i-katarrefsi-tis-tritis-ellinikis-dimokratias-elladameta.html>.

αντι-παγκοσμιοποιητικά, οπισθοδρομικά και εθνικιστικά χαρακτηριστικά (με αριστερόστροφες ή δεξιόστροφες ιδεολογικές καταβολές) όσο και κοσμοπολίτικα ή πιο προοδοκεντρικά.

Αυτό επομένως που αναδεικνύεται μέσα από τις απαντήσεις των φοιτητών/-τριών στο απόσπασμα του Αρχιεπισκόπου Χριστόδουλου, είναι ένας δυϊσμός αντιλήψεων αναφορικά με τον εθνικό εαυτό, τέτοιος που θα μπορούσε κάποιος να κάνει λόγο για «δύο Ελλάδες»⁸²¹, συνυπάρχουσες και συγχρόνως αντιτιθέμενες μεταξύ τους. Οι δύο βασικοί πόλοι που τις αντιπροσωπεύουν, παραπέμπουν κατά μια έννοια, έστω και υποθετικά, στο σχήμα του «πολιτισμικού δυϊσμού»⁸²² ή σε εκείνο των «ανοιχτών και κλειστών κοινωνιών»⁸²³.

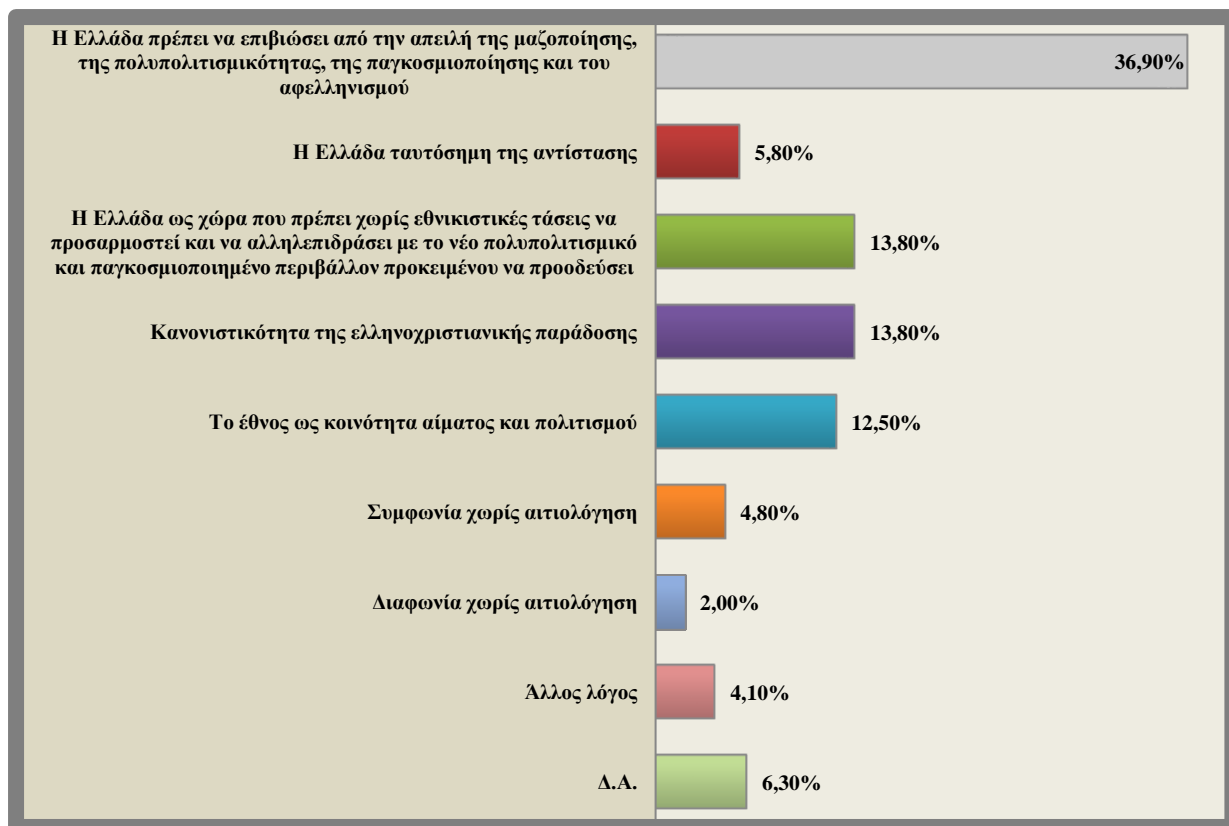
⁸²¹ Μπουκάλας, Π. (2001). «Οι “δύο Ελλάδες”»: Και μαζί και χώρια». *Η Καθημερινή*, 06/11/2001. Ανακτήθηκε στις 18-05-2021 από <https://www.kathimerini.gr/culture/104644/oi-dyo-ellades-kai-mazi-kai-choria/>.

⁸²² Για το σχήμα του «πολιτισμικού δυϊσμού» στην Ελλάδα έχει κάνει λόγο στη μελέτη του ο Νικηφόρος Διαμαντούρος. Σύμφωνα με τον Διαμαντούρο, στο εσωτερικό της ελληνικής κοινωνίας συνυπάρχουν δύο αντίρροπες και αντιθετικές μεταξύ τους πολιτισμικές παραδόσεις. Η μια πολιτισμική παράδοση, που είναι και παλαιότερη, έλκει τις ρίζες της από τη βυζαντινή και οθωμανική παράδοση και εμφανίζεται να είναι μεταξύ των δύο η κυρίαρχη ιστορικά. Χαρακτηρίζοντάς τη ο Διαμαντούρος ως «παρωχημένη κουλτούρα» (underdog culture), έχει ως χαρακτηριστικά της γνωρίσματα την έντονη εσωστρέφεια, τον αμυντισμό, τη φοβική πρόσληψη και αντιμετώπιση του εξωτερικού ιδίως κόσμου, τις αντιδυτικές τάσεις, ενώ εκφράζει επίσης κι έναν ισχυρό βαθμό ανασφάλειας σε ζητήματα που αφορούν την αλλαγή (κοινωνική ή πολιτική). Δεν δεξιώνεται θετικά τον συμβιβασμό, τον οποίο αντιμετωπίζει ως μη εγγενές στοιχείο μιας σύγχρονης κοινωνίας ούτε εμφορείται από το στοιχείο της ανεκτικότητας απέναντι στη διαφορά. Φέρει έντονα τα στοιχεία των ιστορικών τραυμάτων της ελληνικής κοινωνίας, σε παρά πολλά επίπεδα είναι έντονα προνεωτερική και αυτό που κατεξοχήν την αντιπροσωπεύει είναι το «μηδενικό άθροισμα». Γενικότερα, οι αρχές που τη διαπερνούν διέπονται από μια κλειστή λογική, η οποία παραπέμπει συνακόλουθα σε έναν κλειστό τύπο κοινωνίας. Η άλλη πολιτισμική παράδοση, που είναι νεότερη, διαχρονικά μειοψηφική αλλά ποιοτικά κυρίαρχη στην ελληνική κοινωνία, έχει ως πεδίο αναφοράς της τον Διαφωτισμό και τον Φιλελευθερισμό του 19ου αι. Στον πυρήνα της ενυπάρχει το στοιχείο της μεταρρύθμισης και της αλλαγής γενικότερα, έχει δυτικό προσανατολισμό, εμφανίζει μεγαλύτερο βαθμό ανοχής απέναντι στη διαφορετικότητα, διέπεται από πνεύμα εξωστρέφειας και η λογική της για την κοινωνία χαρακτηρίζεται από ανοιχτότητα. Οι δύο αυτές παραδόσεις, σύμφωνα με τον Διαμαντούρο, διατρέχουν το σύνολο της ελληνικής κοινωνίας, καθώς εντοπίζονται σχεδόν σε κάθε έκφανση της ζωής, κοινωνική, πολιτική, οικονομική και πολιτισμική. Βλ. περαιτέρω στο Διαμαντούρος, Ν. (2000). *Πολιτισμικός δυϊσμός και πολιτική στην Ελλάδα της Μεταπολίτευσης* (μτφρ. Δ.. Σωτηρόπουλος). Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σ. 11-64.

⁸²³ Για τις ανοιχτές και κλειστές κοινωνίες βλ. Πόππερ, Κ. (2003). *Η ανοιχτή κοινωνία και οι εχθροί της* (μτφρ. Ε. Παπαδάκη), τομ. Α' & Β'. Αθήνα: Παπαζήσης. Για μια κριτική στο δίπολο ανοιχτή-κλειστή κοινωνία βλ. Χαρίσης, Α. (2001). «Το παλιό - νέο ιδεολόγημα περί “Ανοιχτής Κοινωνίας”». *Ριζοσπάστης*, 18/11/2001. Διαθέσιμο στο <https://www.rizospastis.gr/story.do?id=1034595>. Βλ. επίσης Μαργαρίτης, Θ. (2018). «Ανοιχτή και κλειστή κοινωνία». Η εφημερίδα των Συντακτών, 02/05/2018. Ανακτήθηκε στις 18-05-2021 από https://www.efsyn.gr/stiles/apopseis/149061_anoihti-kai-kleisti-koinonia.

Γράφημα 29

Απόψεις των ερωτώμενων ως προς το περιεχόμενο του αποσπάσματος του Αρχιεπισκόπου Χριστόδουλου (σύνολο)

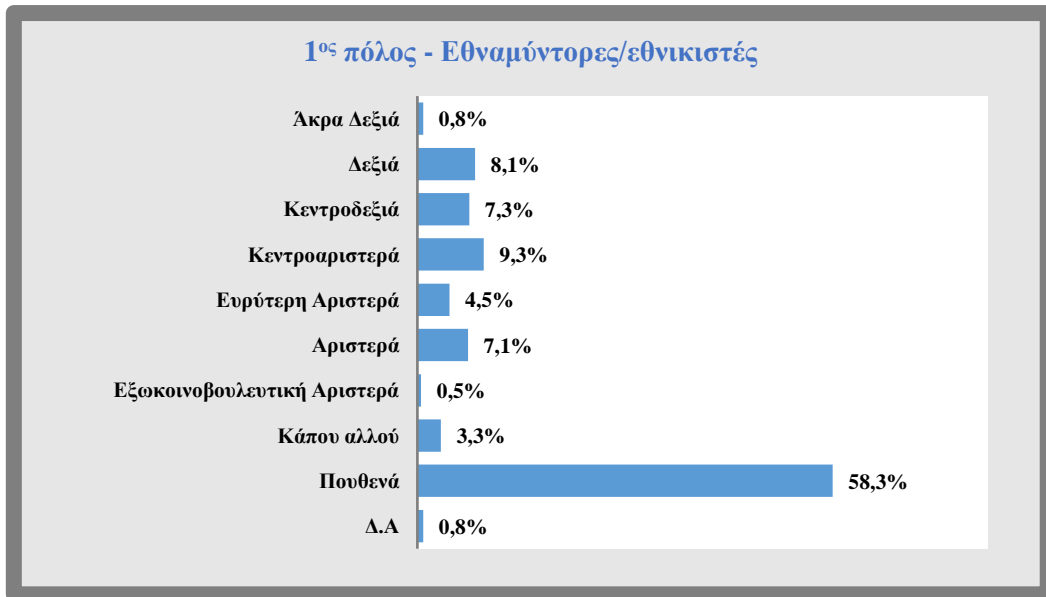

IDEOLOGIKH_TOPOTHETHSH * AOSPASMA_XRISTODOYLOS Crosstabulation											
Count		AOSPASMA_XRISTODOYLOS									Total
		ELLHNOXRIST PARADOSH	KOINOT AIMAT_POL	ELLADA ANTISTASH	ELLADA EPIVWSH	ELLADA PROSARMOGH	ALLOS LOGOS	SYMFWNIA XWRIS AITIOLOGHSH	DIAFWNIA XWRIS AITIOLOGHSH	D.A.	
IDEOLOGIKH	AKRA_DEKSIA	0	0	3	0	0	0	0	0	0	3
TOPOTHETHSH	DEKSIA	10	5	0	15	2	0	2	1	0	35
	KENTRODEKSIA	8	5	0	13	3	2	3	0	0	34
	KENTROARISTERA	5	6	2	21	13	2	3	0	5	57
	EYRYTERH_ARISTERA	5	2	0	11	9	0	0	1	3	31
	ARISTERA	2	2	7	15	12	5	2	1	5	51
	EKSWK_ARISTERA	0	1	0	0	5	1	1	0	0	8
	KAPOY_ALLOY	2	1	5	5	4	2	0	0	3	22
	POUTHENA	42	45	14	116	26	10	14	8	18	293
	D.A.	0	0	0	2	0	0	1	0	0	3
Total		74	67	31	198	74	22	26	11	34	537

Πίνακας 7: Διασταύρωση των απαντήσεων στο απόσπασμα του Αρχιεπισκόπου Χριστόδουλου με την ιδεολογική τοποθέτηση των φοιτητών/-τριών

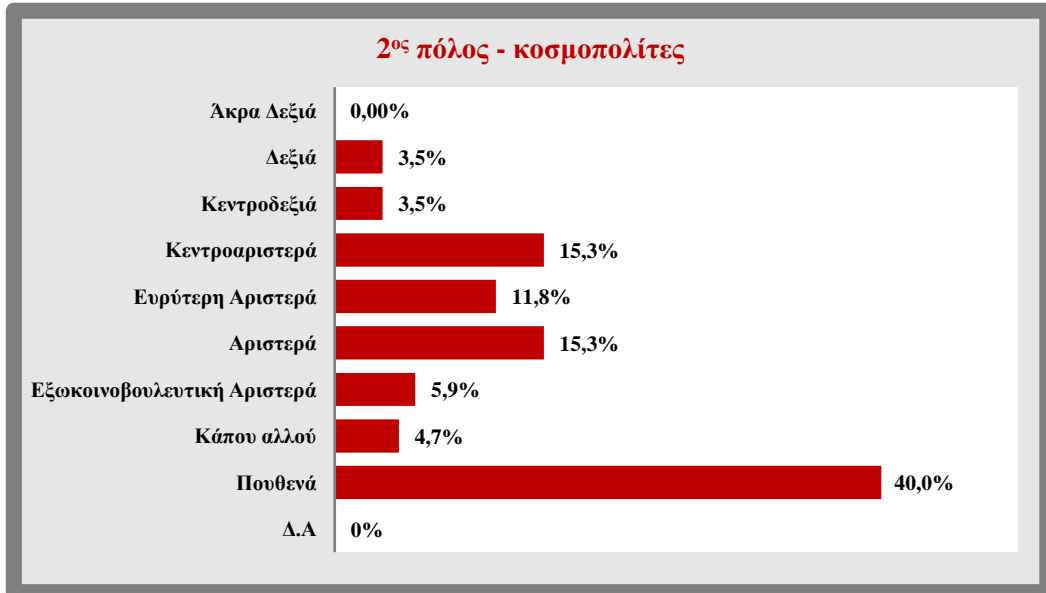
Γράφημα 29.1

Κατανομή των φοιτητών/-τριών της ομάδας/του πόλου των εθναμυντόρων/εθνικιστών με βάση την ιδεολογική τους αυτοτοποθέτηση

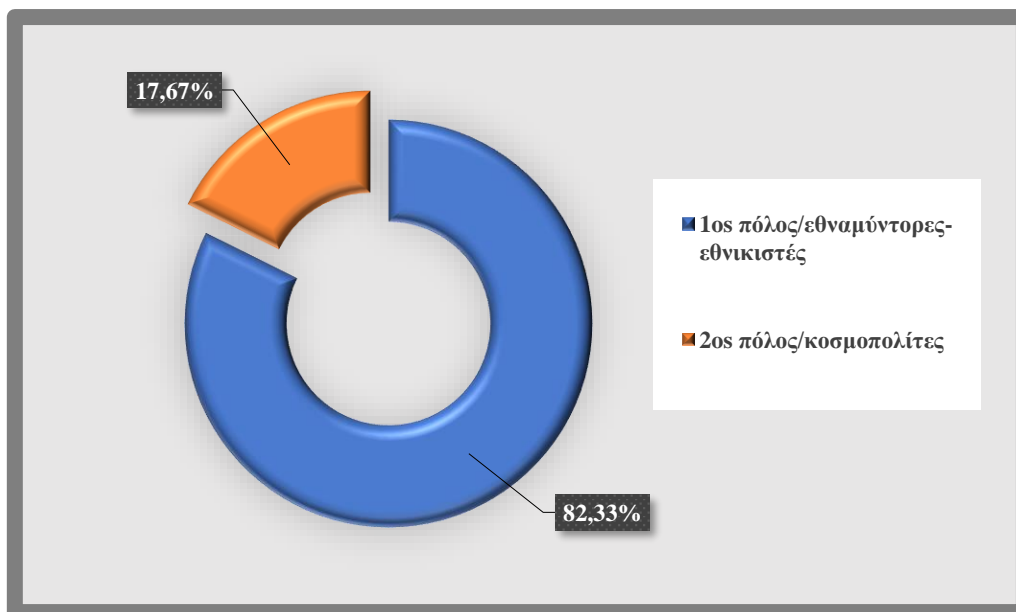
Γράφημα 29.2

Κατανομή των φοιτητών/-τριών του πόλου των κοσμοπολιτών με βάση την ιδεολογική τους αυτοτοποθέτηση

Γράφημα 29.3

Ποσοστιαία απεικόνιση των δύο κυρίαρχων στάσεων των φοιτητών/-τριών στο απόσπασμα του Αρχιεπισκόπου Χριστόδουλου με βάση την ιδεολογική τους αυτοτοποθέτηση

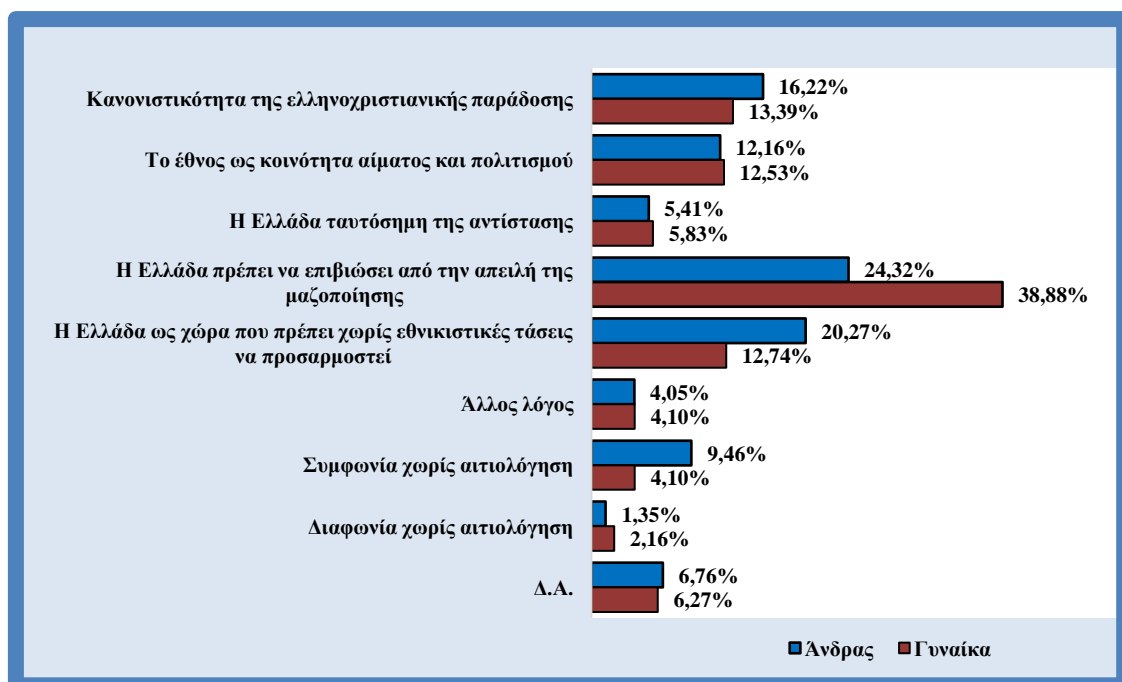
Ως προς το φύλο του δείγματος (βλ. γράφημα 29.4), αναφορικά με την επικρατέστερη άποψη φαίνεται να μην υπάρχουν διαφοροποιήσεις. Το 24,32% των φοιτητών και το 38,88% των φοιτητριών διατυπώνει την ίδια άποψη, δηλαδή ότι η Ελλάδα πρέπει να επιβιώσει από την απειλή της μαζοποίησης, της πολυπολιτισμικότητας, της παγκοσμιοποίησης και του αφελληνισμού. Στους φοιτητές ακολουθεί σε ποσοστό (20,27%) η γνώμη πως η Ελλάδα πρέπει χωρίς εθνικιστικές τάσεις να προσαρμοστεί και να αλληλεπιδράσει με το νέο πολυπολιτισμικό και παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον προκειμένου να προοδεύσει, ενώ στις γυναίκες το δεύτερο υψηλότερο ποσοστό (13,39%) ταυτίζεται με την άποψη ότι η Ελλάδα χρειάζεται να μείνει προσηλωμένη στο παραδοσιακό κανονιστικό ελληνοχριστιανικό πρότυπο. Από τους φοιτητές, το 9,46% συμφώνησε με την άποψη του Αρχιεπισκόπου Χριστόδουλου, χωρίς να προβεί σε δικαιολόγηση της συμφωνίας του. Στις γυναίκες αντιστοίχως το ποσοστό συμφωνίας χωρίς αιτιολόγηση ανήλθε σε 4,10%. Συγκροτώντας τους κυρίαρχους πόλους αντιλήψεων με τα ίδια κριτήρια που τέθηκαν και στο σύνολο του δείγματος, διαπιστώνεται ότι η πλειονότητα των φοιτητών (ποσοστιαίο άθροισμα 67,57%) κατατάσσεται στον πρώτη και ισχυρότερη ομάδα, εκείνη των *εθναμυντόρων/εθνικιστών*. Αντιθέτως, με τον πόλο των κοσμοπολίτικων αντιλήψεων συντάσσεται ένα αρκετά μικρότερο μέρος τους (ποσοστιαίο άθροισμα 21,62%). Στις φοιτήτριες αντίστοιχα το ποσοστιαίο άθροισμα όσων ανήκουν, βάσει των απόψεών τους, στην ομάδα των *εθναμυντόρων/εθνικιστών* ανέρχεται σε 74,73%, έναντι ενός κατά πολύ μικρότερου ποσοστού (14,9%), που εξέφρασε απόψεις ταυτόσημες με την ομάδα των

κοσμοπολιτών. Γενικότερα, με βάση τις απαντήσεις των δύο φύλων εξάγεται το συμπέρασμα πως τόσο η πλειονότητα των φοιτητών όσο κι εκείνη των φοιτητριών, εμφορείται πρωτίστως από παρωχημένες αντιλήψεις για τον εθνικό εαυτό και τον κόσμο, οι οποίες αντλούν τις ρίζες τους κατά κύριο λόγο από τη συντηρητική εθνικιστική ιδεολογία. Ωστόσο, στους φοιτητές εντοπίζεται κι ένα ισχυρότερο σε σύγκριση με τις φοιτήτριες ρεύμα προοδευτισμού και κοσμοπολιτισμού.

Γράφημα 29.4

Απόψεις των δύο φύλων ως προς το περιεχόμενο του αποσπάσματος του Αρχιεπισκόπου Χριστόδουλου

Το δεύτερο απόσπασμα που συμπεριλήφθηκε στο ερωτηματολόγιο της έρευνας αφορούσε τμήμα μιας δημόσιας επιστολής του Μίκη Θεοδωράκη με τίτλο «Για την υπεράσπιση της εθνικής μας συνείδησης», την οποία απέστειλε στον Στέφανο Ληναίο και στο περιοδικό *Ρεσάλτο* στα τέλη του 2009. Η συγκεκριμένη επιστολή, δίκην πατριωτικού σαλπίσματος, είχε ως πεδίο αναφοράς τρία κατά τον συντάκτη κρίσιμα και ανοιχτά για τον ελληνισμό και την ελληνική ταυτότητα ζητήματα: το Κυπριακό και το σχετικά πρόσφατο τότε Σχέδιο Ανάν, το Μακεδονικό και εκείνο της αντιμετώπισης των υποτιθέμενων επικίνδυνων κύκλων του εσωτερικού και του εξωτερικού, οι οποίοι έχουν ως στόχο την άλωση της ελληνικότητας, την πολιτισμική αλλοτρίωση και τη διαστρέβλωση της ελληνικής ιστορίας. Ο Θεοδωράκης, κλείνοντας αυτό του το μανιφέστο, έγραφε μεταξύ άλλων: «Επομένως η καλλιέργεια του πατριωτισμού αποτελεί σήμερα τη μοναδική απάντηση, ώστε ο λαός μας να μπορέσει να

αποκρούσει ενημερωμένος, ενωμένος και άγρυπνος αυτό το σατανικό σχέδιο, ξεσκεπάζοντας και απομονώνοντας τους εχθρούς του, όποιοι και αν είναι και όπου κι αν βρίσκονται. Αρκετά κοιμηθήκαμε έως τώρα. Καιρός να ξυπνήσουμε, να εγερθούμε, να εξεγερθούμε και ενωμένοι να αντιμετωπίσουμε όπως αρμόζει τους μεγάλους κινδύνους που απειλούν την ιστορία, τον πολιτισμό, το ήθος, τις παραδόσεις και τελικά την ακεραιότητά μας»⁸²⁴. Με βάση το εν λόγω εθνεγερτικό απόσπασμα, στο οποίο εντέχνως ο Θεοδωράκης διαπλέκει τις ιδέες ενός αριστερόστροφου εθνικισμού με την έννοια του πατριωτισμού, οι ερωτώμενοι/-ες υποψήφιοι/-ες εκπαιδευτικοί των Παιδαγωγικών Τμημάτων κλήθηκαν να δηλώσουν κατά πόσο συμφωνούν ή διαφωνούν, δικαιολογώντας την απάντησή τους. Μετά την ομαδοποίηση των απαντήσεων με κριτήριο τη συνάφειά τους, προέκυψαν, όπως και στην περίπτωση του αποσπάσματος του Αρχιεπισκόπου Χριστόδουλου, ορισμένες κατηγορίες των θέσεών τους. Συγκεκριμένα, οι φοιτητές/-τριες σε ποσοστό 18,44% θεωρούν πως η Ελλάδα πρέπει να συμβαδίσει με τη νέα παγκοσμιοποιημένη, πολυπολιτισμική και ετερογενή κοινωνική πραγματικότητα, ενώ ακολουθούν με μικρή ποσοστιαία διαφορά (18,06%) όσοι/-ες έχουν την πεποίθηση ότι το ελληνικό έθνος πρέπει να εναντιωθεί στη μαζοποίηση, την πολυπολιτισμικότητα, την παγκοσμιοποίηση και τον αφελληνισμό. Το 16,57% του δείγματος πιστεύει στην ανάγκη καλλιέργειας ενός απαλλαγμένου από εθνικιστικές τάσεις πατριωτισμού, το 10,06% εκλαμβάνει το ελληνικό έθνος ως μια ενιαία και συμπαγή κοινότητα, το 8,94% πρεσβεύει ότι η Ελλάδα οφείλει, όπως πάντα, να αντισταθεί σε κάθε επιβουλή, ενώ το 8,38% αναφέρει κάποιους άλλους λόγους συμφωνίας ή διαφωνίας αναφορικά με το απόσπασμα. Έπονται ποσοστιαία με 7,08% εκείνοι/-ες που επικαλούνται θεωρίες συνωμοσίας εις βάρος του ελληνικού λαού, με 6,15% όσοι/-ες δηλώνουν τη συμφωνία τους με το περιεχόμενο του αποσπάσματος χωρίς να προβαίνουν όμως σε κάποια αιτιολόγηση, με 2,79% όσοι/-ες διαφωνούν με τον Θεοδωράκη άνευ αιτιολόγησης και τέλος, με ποσοστό 3,53% όσοι/όσες δεν απάντησαν καθόλου στο ερώτημα. (βλ. γράφημα 30). Από τις συγκεκριμένες κατηγορίες των θέσεων των φοιτητών/-τριών προκύπτουν κατά βάση δύο ομάδες φοιτητών/-τριών με συγκρουόμενες αντιλήψεις για το έθνος και την εθνική ταυτότητα.

Η πρώτη ομάδα, που εμφανίζεται να είναι πλειοψηφούσα συγκεντρώνοντας ποσοστιαίο άθροισμα 66,86% του δείγματος, έχει στον πυρήνα της την εθνικιστική ιδεολογία και εκφράζει ένα σύνολο φοιτητών/-τριών, οι οποίοι/-ες βάσει των θέσεών τους θα μπορούσαν να

---

⁸²⁴ Βλ. σχετικά το κείμενο που απέστειλε ο Μ. Θεοδωράκης στο περιοδικό *Ρεσάλτο* και στον Στέφανο Ληναίο στο <https://www.resaltomag.gr/forum/viewtopic.php?p=22683#22683> .

χαρακτηριστούν ως *εθνικιστές με εσωτερικές διαβαθμίσεις*⁸²⁵. Στην ομάδα αυτή εντάσσονται όσοι/-ες ερωτώμενοι/-ες συλλαμβάνουν το ελληνικό έθνος ως συμπαγή και ενιαία κοινότητα, όσοι/-ες θεωρούν την Ελλάδα ταυτόσημη της αντίστασης και κάνουν λόγο για συνωμοσίες και σκευωρίες εις βάρος του λαού της, εκείνοι/-ες που πιστεύουν ότι η χώρα πρέπει να αντιταχθεί στη μαζοποίηση, την πολυπολιτισμικότητα και τον επιχειρούμενο αφελληνισμό, όσοι/-ες επικαλούνται τον πατριωτισμό, εκφράζοντας πιο ήπιες εθνικιστικές θέσεις, καθώς επίσης και ένα μέρος των φοιτητών/-τριών που συμφωνεί με το περιεχόμενο του εθνικιστικού κειμένου του Θεοδωράκη, ακόμα κι αν δεν διατυπώνει την άποψή του. Σε σύγκριση με το προηγούμενο απόσπασμα του Αρχιεπισκόπου Χριστόδουλου και την ομάδα των *εθναμυντόρων/εθνικιστών*, τα νέα στοιχεία που προστίθενται στον λόγο ενός μέρους των φοιτητών/-τριών με εθνικιστικές αντιλήψεις είναι αφενός η συνωμοσιολογία και αφετέρου μια πιο μετριοπαθή κι ίσως εκσυγχρονιστική εκδοχή του εθνικισμού, επενδεδυμένη περισσότερο με το συναίσθημα της φιλοπατρίας και λιγότερο με το αυστηρά κανονιστικό και ανορθολογικό πνεύμα ενός εθνοτικού ή φυλετικού εθνικισμού.

Το στοιχείο της συνωμοσιολογίας συνδέεται στενά τόσο με τις ανασφάλειες που δημιουργεί η παγκοσμιοποιημένη πραγματικότητα στις κοινωνίες και στις ταυτότητες των εθνικών κρατών όσο και με τους κραδασμούς που προκαλεί το αβέβαιο, ρευστό και ευμετάβλητο παρόν στα θεμέλια των βεβαιοτήτων του παρελθόντος. Αποτέλεσμα όλων αυτών είναι η στροφή των κοινοτήτων σε συντηρητικές και αυταρχικές λύσεις⁸²⁶, καθώς και σε παρωχημένα ουσιοκρατικά ιδεολογικά σχήματα όπως σε εκείνο του εθνικισμού, ο οποίος, μολονότι σύμφωνα με τον Αϊνστάιν αποτελεί μια παιδική ασθένεια της ανθρωπότητας, συνεχίζει όπως φαίνεται ακόμη και σήμερα να καταδυναστεύει και να καθιστά νοσούσα την ενήλικη ζωή της. Στο πλαίσιο των εν λόγω συνθηκών ευνοούνται ιδιαίτερα στα έθνη η ανάπτυξη της κινδυνολογίας, η ενίσχυση του φόβου, η επινόηση νέων υπαρκτών ή φανταστικών εχθρών και η διολίσθηση διαμέσου της υιοθέτησης σοβαροφανών ή αυθαίρετων θεωριών συνωμοσίας⁸²⁷ προς ένα «κυνήγι μαγισσών» με διακύβευμα τη διαφύλαξη της

---

⁸²⁵ Ο συγκεκριμένος όρος για την ονομασία της ομάδας επιλέχθηκε με κριτήριο το γεγονός ότι συμπεριλαμβάνει συγχρόνως στις τάξεις της τόσο ένα σώμα απόψεων που παραπέμπουν κυρίως σε νεωτερικές εθνικιστικές αντιλήψεις όσο κι ένα άλλο, που ναι μεν έχει ως εγγενές το εθνικιστικό στοιχείο, ωστόσο φαίνεται ότι αυτό είναι πιο ορθολογικοποιημένο, μικρότερης έντασης και ίσως φέρει στοιχεία μιας οιονεί εκσυγχρονισμένης μορφής εθνικισμού.

⁸²⁶ Κόκκινος, Γ., Μαυροσκούφης, Δ., Γατσωτής, Π., Λεμονίδου, Ε. (2010), *ό.π.*, σ. 9.

⁸²⁷ Οι θεωρίες συνωμοσίας αποτελούν παραληρηματικές αφηγήσεις, οι οποίες διαθέτουν το πλεονέκτημα να νοηματοδοτούν ακατανόητα ή συνταρακτικά γεγονότα, να τα βάζουν σε μια τάξη και να τα εκλογικεύουν με τέτοιο τρόπο ώστε να αποκτούν ειρμό και αληθοφάνεια. Ανήκουν, όπως επισημαίνει ο Λιάκος στο φολκλόρ της πολιτικής κουλτούρας, δεν επιδέχονται κριτική επαλήθευση κι έχουν κι αυτές, όπως και οι αναδρομικές προφητείες, αναδρομικό χαρακτήρα. Κατά μια έννοια συνιστούν, θα υπογράμμιζε κάποιος, ένα είδος ανεστραμμένης εκδοχής μιας «επιστημονικής εξήγησης». Ο Taguieff επισημαίνει πως οι υποστηρικτές των

πολιτισμικής ιδιαιτερότητας, την ενδυνάμωση της κοινωνικής συνοχής και την κατοχύρωση των εθνικών δικαιών κάθε κοινότητας στη διεθνή σκηνή⁸²⁸.

Ως προς την καταγραφόμενη άποψη των φοιτητών/-τριών περί καλλιέργειας πατριωτισμού, χωρίς εθνικιστικές τάσεις, αξίζει να γίνουν ορισμένες σύντομες επισημάνσεις. Στην καθημερινότητα των πολιτών, στα ΜΜΕ και στην προπαγανδιστική ρητορική των πολιτικών, η έννοια του πατριωτισμού συχνά συγχέεται και ταυτίζεται κατά πολύ με τον εθνικισμό. Ο πατριωτισμός προσδιορίζεται πρωτίστως ως μια «υγής» και θετική εκδοχή της αγάπης και της αφοσίωσης στην εθνική κοινότητα, η οποία εκφράζεται περισσότερο από το συναίσθημα της φιλοπατρίας παρά από εκείνο της υποτίμησης ή της περιφρόνησης έναντι κάποιου άλλου έθνους⁸²⁹. Ωστόσο, τόσο οι πολιτικοί θεσμοί όσο και το δόγμα της ελευθερίας δεν συγκαταλέγονται στις ρίζες του πατριωτισμού, καθώς σε διάφορες φάσεις της ιστορίας έχει εμφανίσει και τη βάνανση πλευρά του που ξεπερνά σε ένταση ακόμα και την τυραννία. Αντίθετα, ο εθνικισμός είναι η απόλυτη διαστρέβλωση της φιλοπατρίας και συγχρόνως το δράμα της αναγνώρισης της πολιτισμικής ιδιαιτερότητας⁸³⁰. Αντιπροσωπεύει μια κατάσταση σκέψης στην οποία τα μέλη μιας εθνικής κοινότητας διακατέχονται από μια αίσθηση κοινής πολιτισμικής και κοινωνικής ταυτότητας, συγγένειας, αλληλεγγύης και κοινού πεπρωμένου. Η

θεωριών συνωμοσίας εμφορούνται από την πεποίθηση πως ο ρους της ιστορίας και η λειτουργία των κοινωνιών εξηγείται μέσω της πραγματοποίησης ενός απόκρυφου σχεδίου από έναν στενό κύκλο μιας ισχυρής και αδίστακτης ελίτ. Σκοπός των ατόμων ή των οργανώσεων που ανήκουν σε αυτή την ελίτ είναι η επικυριαρχία τους σε χώρες και λαούς και η υποδούλωση ή να εξόντωση των εκπροσώπων ενός πολιτισμού. Τα αξιώματα στα οποία στηρίζεται μια θεωρία συνωμοσίας είναι τα εξής: Πρώτον, αποδέχεται την ιδέα ότι τίποτα δε συμβαίνει τυχαία. Δεύτερον, όλα όσα γίνονται, αποτελούν απότοκα κρυφών προθέσεων ή βουλήσεων. Τρίτον, τα φαινόμενα είναι απατηλά, δηλαδή τίποτα δεν είναι όπως φαίνεται. Και τέταρτον, τα πάντα διασυνδέονται μεταξύ τους με έναν αφανή τρόπο. Βλ. σχετικά για τις θεωρίες συνωμοσίας στο Taguieff, P. (2010). *Θεωρίες συνωμοσίας, εσωτερισμός, εξτρεμισμός* (μτφρ. Α. Καραστάθη). Αθήνα: Πόλις, σ. 147-150. Βλ. επίσης Λιάκος, Α. (2021). «Ακτιβιστές της μνήμης και θεωρίες συνωμοσίας». *Η Εφημερίδα των Συντακτών*, 20/05/2021. Ανακτήθηκε στις 20-05-2021 από https://www.efsyn.gr/stiles/apopseis/294758_aktibistes-tis-mnimis-kai-theories-synomosias. Βλ. ακόμα στο Γιαλκέτσης, Θ. (2017). «Φανταστικές συνωμοσίες». *Η Εφημερίδα των Συντακτών*, 25/02/2017. Ανακτήθηκε στις 20-05-2021 από https://www.efsyn.gr/themata/idees-palies-kai-nees/101204_fantastikes-synomosies. Σωτήρης, Π.. (2021). «Γιατί βρίσκουν απήχηση οι θεωρίες συνωμοσιών;», 28/02/2021. Διαθέσιμο στο <https://www.in.gr/2021/02/28/life/giati-vriskoun-apixisi-oi-theories-synomosis/>.

⁸²⁸ Κόκκινος, Γ. (2006), *ό.π.*, σ.57. Βλ. επίσης Κόκκινος, Γ. (2003). *Επιστήμη, ιδεολογία, ταυτότητα: Το μάθημα της Ιστορίας στον αστερισμό της υπερεθνικότητας και της παγκοσμιοποίησης*. Αθήνα: Μεταίχμιο, σ. 130.

⁸²⁹ Η Ψαρρού επισημαίνει πως ο εθνικισμός και ο πατριωτισμός αποτελούν τις δύο όψεις του ίδιου νομίσματος, λόγω των αρκετών κοινών τους χαρακτηριστικών. Αμφότερα περιλαμβάνουν στον πυρήνα τους τη συναισθηματική πρόσδεση με το έθνος, την πατρίδα και όσους ανήκουν σ' αυτή, αλλά και την αφοσίωση στις εθνικές αξίες. Ενώ ο πατριωτισμός περιγράφει τη θετική πλευρά αυτών των σχέσεων, ο εθνικισμός απ' την άλλη παράγει αρνητικούς συνειρμούς. Καταλήγοντας στον συλλογισμό της, αναγνωρίζει τη δυσκολία μιας ουσιαστικής διάκρισης μεταξύ πατριωτισμού και εθνικισμού, εφόσον αυτή επικεντρώνεται κυρίως στα θετικά και αρνητικά χαρακτηριστικά της αγάπης προς το έθνος. Ο πατριωτισμός σχετίζεται με την κοινωνική πλευρά της εθνικής ταυτότητας, ενώ ο εθνικισμός εμπεριέχει τον πατριωτισμό με τη διαφορά ότι ως πολιτική ιδεολογία εξειδικεύει και συγκεκριμενοποιεί, παράγοντας όμως συνάμα αποκλεισμούς, βία και διακρίσεις. Η πιο σημαντική όμως διαφορά μεταξύ πατριωτισμού και εθνικισμού έγκειται στο πώς χρησιμοποιείται το καθένα στην καθημερινή ρητορική και στην πολιτική προπαγάνδα. Βλ. περαιτέρω Ψαρρού, Ν. (2005). *Εθνική ταυτότητα στην εποχή της παγκοσμιοποίησης*. Αθήνα: Gutenberg, σ. 134-140.

⁸³⁰ Κόκκινος, Γ. (2006), *ό.π.*, σ. 57.

εθνικιστική ιδεολογία είναι κατά βάση αυταρχική και βαθιά διαιρετική, γεγονός που δυσχεραίνει κάθε προσπάθεια συνεργασίας των λαών⁸³¹. Δομούμενη στη λογική της ανωτερότητας ενός έθνους και της κατωτερότητας των άλλων, εμφορείται από το στοιχείο της δίψας για δύναμη και κυριαρχία, το οποίο όμως μετριάζεται από την αυταπάτη. Ένας εθνικιστής είναι εν δυνάμει ικανός να διαπράξει τα πιο ειδική και ανέντιμα πράγματα, έχοντας την ακλόνητη πεποίθηση πως υπηρετεί αφενός το σωστό και αφετέρου κάτι ανώτερο κι από τον ίδιο του τον εαυτό⁸³². Ο Maurizio Viroli στο πρόσφατο πόνημά του με τίτλο *Εθνικιστές και πατριώτες* σημειώνει πως «τα εγκλήματα εναντίον της ανθρωπότητας που διαπράχθηκαν στο όνομα του εθνικισμού δεν ήταν σφάλματα, αλλά λογικές συνέπειες των αρχών αυτού του δόγματος, το οποίο δεν διδάσκει τον σεβασμό στο ανθρώπινο πρόσωπο, αλλά απεναντίας δικαιολογεί την περιφρόνηση για όσους δεν ανήκουν στην κοινότητα του έθνους». Η θέση του Viroli απέναντι στον πατριωτισμό συμπυκνώνεται στην άποψη πως μπορεί μια μορφή ρεπουμπλικανικού πατριωτισμού να συνδράμει ουσιαστικά σήμερα στους αγώνες για χειραφέτηση και αναγνώριση ισότιμων πολιτών⁸³³.

Γράφημα 30

Απόψεις των φοιτητών/-τριών για το απόσπασμα του Μίκη Θεοδωράκη (σύνολο)

⁸³¹ Λιάκος, Α. (2005). *Πώς στοχάστηκαν το έθνος αυτοί που ήθελαν να αλλάξουν τον κόσμο*. Αθήνα: Πόλις, σ. 82-83.

⁸³² Azar, G., Yakobson, A. (2013). *Nations: The Long History and Deep Roots of Political Ethnicity and Nationalism*. Cambridge: Cambridge University Press, pp.7, 26.

⁸³³ Viroli, M. (2020). *Εθνικιστές και πατριώτες* (μτφρ. Δ. Αρβανιτάκης). Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, σ. 108-114.

Η δεύτερη ομάδα, η οποία συγκροτείται με γνώμονα τις απόψεις του δείγματος, είναι εκείνη των *κοσμοπολιτών* φοιτητών/-τριών. Σαφώς πιο αποδυναμωμένη σε σύγκριση με την πρώτη των *εθνικιστών με εσωτερικές διαβαθμίσεις*, συγκεντρώνει ποσοστιαίο άθροισμα 21,23%. Στους κόλπους της συμπεριλαμβάνονται όσοι/-ες έχουν την πεποίθηση πως η Ελλάδα πρέπει να συμβαδίσει με τη νέα παγκοσμιοποιημένη, πολυπολιτισμική και ετερογενή κοινωνική πραγματικότητα, καθώς επίσης κι εκείνοι/-ες που διαφωνούν με τις θέσεις του Θεοδωράκη, χωρίς όμως να αιτιολογήσουν. Όπως και στην προηγούμενη περίπτωση του αποσπάσματος του Αρχιεπισκόπου Χριστοδούλου, έτσι και στην παρούσα, διαπιστώνεται εκ νέου η ύπαρξη μιας σταθερής τάσης κοσμοπολιτισμού σε ένα τμήμα των ερωτώμενων, η οποία, σημειωτέον, είναι σχεδόν ταυτόσημου ποσοστιαίου εύρους. (βλ. γράφημα 30).

Διασταυρώνοντας τις απαντήσεις του δείγματος στο απόσπασμα του Θεοδωράκη με την ιδεολογική τοποθέτηση των φοιτητών/-τριών προκύπτει πως στην ομάδα/στον πόλο των *εθνικιστών με διαβαθμίσεις*, ο οποίος απαρτίζεται από 360 άτομα, το μεγαλύτερο ποσοστό συγκεντρώνουν όσοι/-ες δεν τοποθετούν ιδεολογικά «πουθενά» τον εαυτό τους (57,5%). Ακολουθεί με αθροιστικό ποσοστό 23,61% ο αριστερός ιδεολογικός χώρος (Κεντροαριστερά, ευρύτερη Αριστερά, Αριστερά, Εξωκοινοβουλευτική Αριστερά) και με 14,17% ο δεξιός (Άκρα δεξιά, Δεξιά, Κεντροδεξιά). Μικρότερα ποσοστά σημειώνουν εκείνοι που περιλαμβάνονται στην ομάδα των *εθνικιστών* και δηλώνουν ότι ανήκουν ιδεολογικά κάπου αλλού, καθώς και όσοι δεν έδωσαν απάντηση για την ιδεολογική τους ταυτότητα (βλ. γράφημα 30.1).

Ανάλογα είναι τα ευρήματα και στην ομάδα/στον πόλο των *κοσμοπολιτών* (βλ. γράφημα 30.2). Το κυρίαρχο τμήμα αφορά και πάλι όσους/-ες δεν τοποθετούν «πουθενά» τον εαυτό τους στον ιδεολογικό άξονα (49,56%). Η Αριστερά με ποσοστιαίο άθροισμα 32,74% εμφανίζεται σαφώς πιο ενισχυμένη, σε σύγκριση με τον πόλο των *εθνικιστών με διαβαθμίσεις*, ενώ ο δεξιός χώρος φαίνεται πιο αποδυναμωμένος με 12,38%. Αρκετά μικρότερα ποσοστά καταγράφουν όσοι είχαν δηλώσει ότι ανήκουν ιδεολογικά κάπου αλλού, καθώς και όσοι δεν είχαν δώσει καμιά απάντηση για τις πολιτικές τους πεποιθήσεις.

Από τον συνολικό αριθμό των ατόμων της έρευνας που απάντησαν στην ερώτηση της ιδεολογικής τοποθέτησης και συγχρόνως στο ερώτημα του Θεοδωράκη, το 76,1% κατατάσσεται στην ομάδα των *εθνικιστών με διαβαθμίσεις* και το 23,9% σε εκείνη των *κοσμοπολιτών* (βλ. γράφημα 30.3). Οι εθνικιστικές αντιλήψεις επομένως αναδεικνύονται κυρίαρχες, παρόλο που υπάρχει ένα αντίστοιχο σταθερό τμήμα των φοιτητών, το οποίο τις αντιμάχεται. Η παρουσία της Αριστεράς και στους δύο πόλους είναι σημαντική, αλλά πιο ενισχυμένη ποσοστιαία εμφανίζεται στην ομάδα των *κοσμοπολιτών*. Η Δεξιά να μεν καταγράφει λίγο υψηλότερα ποσοστά στην ομάδα των *εθνικιστών φοιτητών/-τριών*, πλην

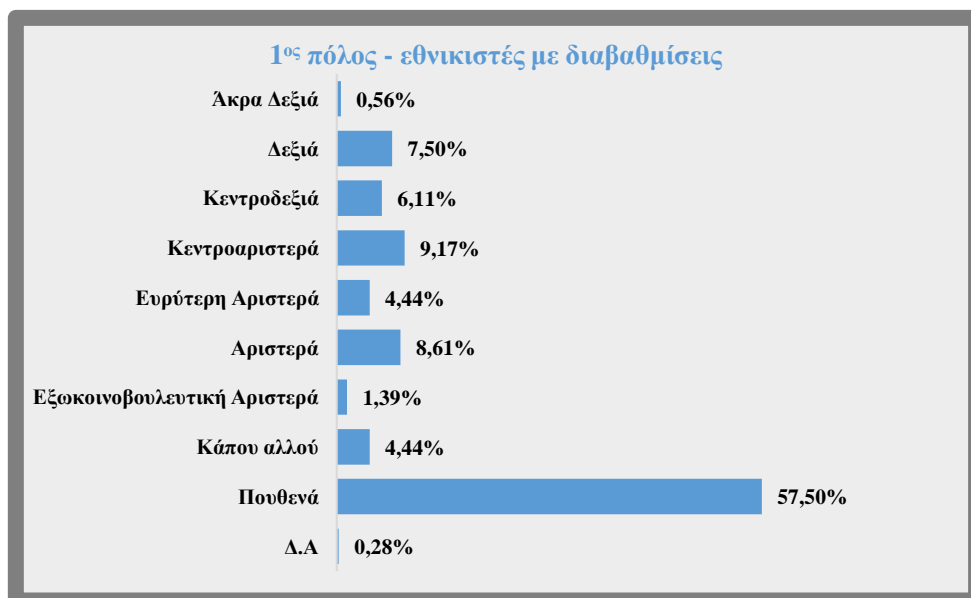
όμως δεν μπορεί να θεωρηθεί ως ο κατεξοχήν «αιμοδότης» της. Τον ρόλο του τελευταίου και στις δύο ομάδες αντιλήψεων για την εθνική ταυτότητα έχουν αναλάβει όσοι δηλώνουν στην έρευνα ιδεολογικά ανένταχοι. Μέσα στις τάξεις αυτών συνυπάρχουν πιθανότατα πολλά ετερόκλητα στοιχεία, συγκροτώντας έναν πολύπλοκο ιδεών και στάσεων.

AOSPASMA_THEODORAKIS * IDEOLOGIKH_TOPOTHETHSH Crosstabulation												
Count		IDEOLOGIKH_TOPOTHETHSH										Total
		AKRA DEKSIA	DEKSIA	KENTRODEKSIA	KENTROARISTERA	EYRYTERH ARISTERA	ARISTERA	EKSWK ARISTERA	KAPOY ALLOY	POUTHENA	D.A.	
AOSPASMA	THEWRIES SYNWMOSIAS	0	2	6	3	2	4	1	4	16	0	38
THEODORAKIS	ELLADA TAYT. ANTIST.	0	3	0	6	1	3	2	3	30	0	48
	ETHNOS SYMPAGHS ENIAIA KOIN	1	2	0	4	1	5	0	2	39	0	54
	ELLADA ENANT. MAZOPOIHSH	1	12	7	6	2	7	2	1	59	0	97
	ELLADA PREPEI NA SYMBADISEI ME PAGKOSMIOP.	0	6	8	16	7	8	2	2	48	2	99
	ALLOS LOGOS	1	2	2	3	3	8	1	4	21	0	45
	SYMF. XWRIS AITIOI.	0	4	3	4	2	3	0	1	16	0	33
	DIAF. XWRIS AITIOI.	0	0	0	2	2	2	0	0	8	1	15
	D.A.	0	0	2	3	3	2	0	0	9	0	19
	PATRIWΤISMOS XWRIS EBNIK.	0	4	6	10	8	9	0	5	47	0	89
Total		3	35	34	57	31	51	8	22	293	3	537

Πίνακας 8: Διασταύρωση των απαντήσεων στο απόσπασμα του Μ. Θεοδωράκη με την ιδεολογική τοποθέτηση των φοιτητών/-τριών

Γράφημα 30.1

Ποσοστιαία κατανομή των «εθνικιστών με διαβαθμίσεις» στο απόσπασμα του Θεοδωράκη με βάση την ιδεολογική τους αυτοτοποθέτηση

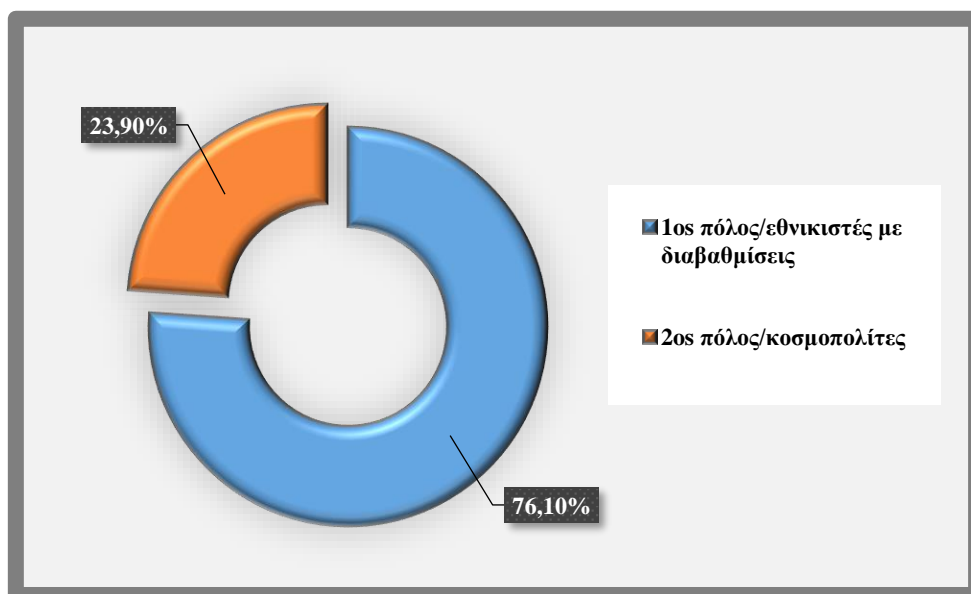
Γράφημα 30.2

Ποσοστιαία κατανομή των «κοσμοπολιτών» στο απόσπασμα του Μ. Θεοδωράκη με βάση την ιδεολογική τους αυτοτοποθέτηση

Γράφημα 30.3

Ποσοστιαία κατανομή των δύο κυρίαρχων στάσεων των φοιτητών/-τριών στο απόσπασμα του Θεοδωράκη με βάση την ιδεολογική τους αυτοτοποθέτηση

Ως προς το φύλο (βλ. γράφημα 30.4 & 30.5), δεν εντοπίζονται σημαντικές διαφοροποιήσεις στον τρόπο που απαντούν οι φοιτητές και οι φοιτήτριες στο απόσπασμα του Μίκη Θεοδωράκη. Η πλειονότητα των ανδρών της έρευνας σε αθροιστικό ποσοστό 67,57% κατατάσσεται στην ομάδα των εθνικιστών με διαβαθμίσεις, ενώ το 20,27% σε εκείνον των κοσμοπολιτών. Αντίστοιχα, το 67,89% των γυναικών εκφράζει εθνικιστικές απόψεις, εν

αντιθέσει με το 21,38% που ρέπει προς τον κοσμοπολιτισμό. Και στα δύο φύλα οι απαντήσεις που σημειώνουν τα υψηλότερα ποσοστά είναι αφενός ότι η Ελλάδα πρέπει να συμβαδίσει με τη νέα παγκοσμιοποιημένη, πολυπολιτισμική και ετερογενή κοινωνική πραγματικότητα και αφετέρου, ότι το ελληνικό έθνος πρέπει να στραφεί ενάντια στη μαζοποίηση, την πολυπολιτισμικότητα, την παγκοσμιοποίηση και τον αφελληνισμό. Σε αντίθεση με τους άνδρες της έρευνας που απάντησαν σχεδόν στο σύνολό τους, οι γυναίκες κατέγραψαν ένα αρκετά υψηλό ποσοστό μη απόκρισης στο συγκεκριμένο ερώτημα.

Γράφημα 30.4

Απόψεις των φοιτητών για το απόσπασμα του Μίκη Θεοδωράκη

Γράφημα 30.5

Απόψεις των φοιτητριών για το απόσπασμα του Μίκη Θεοδωράκη

Αρχές του 2010, στον απόηχο της πολιτικής αντιπαράθεσης που έλαβε χώρα στη Βουλή και στο πεδίο των ΜΜΕ μεταξύ της τότε Κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ και της ΝΔ με αφορμή την επικείμενη ψήφιση του νομοσχεδίου για το μεταναστευτικό, ο ιστορικός Αντώνης Λιάκος δημοσιεύει ένα άρθρο του στο *Βήμα* στηλιτεύοντας εμμέσως πλην σαφώς τόσο τις συντηρητικές και μάλλον ξενοφοβικές θέσεις της Αξιωματικής Αντιπολίτευσης όσο και την επιλογή της, έτσι όπως αυτή εκφράστηκε από τον πρόεδρό της Αντώνη Σαμαρά, να καταψηφίσει το εν λόγω νομοσχέδιο. Ο Λιάκος, πραγματοποιώντας στο κείμενό του μια εκτενή αναφορά στην αξία της κατανόησης και της αναγνώρισης της ετερότητας από μέρους της ελληνικής πολιτείας, καθώς επίσης και στη σχέση μεταξύ της ιδιότητας του πολίτη, της κυρίαρχης εθνικής κοινότητας και των ποικίλων πολιτισμικών ταυτοτήτων που συνθέτουν το ψηφιδωτό των σύγχρονων κοινωνιών, κατέληγε στο συμπέρασμα ότι: «Η συνείδηση του πολίτη και η ιστορική συνείδηση είναι χρησιμότερες από την έννοια της εθνικής ταυτότητας. Γιατί η εθνική ταυτότητα είναι παγιωμένη και κλειστή. Αντίθετα, η συνείδηση του πολίτη είναι ανοιχτή και δημιουργική και η ιστορική συνείδηση στοχαστική και ερευνητική. Το ζήτημα δεν είναι να απεμπολήσουμε την εθνική ταυτότητα, αλλά να την εντάξουμε στη συνείδηση του πολίτη, να την αναστοχαστούμε σε ένα περιβάλλον που αλλάζει και μεταβάλλεται»⁸³⁴.

⁸³⁴ Για το κείμενο του Αντώνη Λιάκου βλέπε σχετικά Λιάκος, Α. (2010). «Πολιτογράφηση και πολιτισμική ενσωμάτωση των μεταναστών». *Το Βήμα*, 17/01/2010. Διαθέσιμο στο <https://www.tovima.gr/2010/01/17/opinions/politografisi-kai-politismiki-enswmatwsi-twn-metanastwn/>. Για τη διαμάχη γύρω από την ψήφιση του μεταναστευτικού νομοσχεδίου βλ. ενδεικτικά «Κλείνει το μάτι στο ΛΑ.Ο.Σ ο Αντ. Σαμαράς για τους μετανάστες: Θέτει ζήτημα "ελληνικότητας", βλέπει Δούρειους Ίππους αφελλητισμού»

Παραθέτοντας το συγκεκριμένο απόσπασμα στο ερωτηματολόγιο της έρευνας, οι φοιτητές/-τριες των Παιδαγωγικών Τμημάτων κλήθηκαν να τοποθετηθούν υπέρ ή κατά αυτής της άποψης του Αντώνη Λιάκου, δικαιολογώντας συγχρόνως τη θέση τους.

Μετά την ομαδοποίηση των απαντήσεών τους με κριτήριο τη συνάφεια, προέκυψαν ορισμένες βασικές κατηγορίες απόψεων (βλ. γράφημα 31), οι οποίες απηχούν τις αντιλήψεις των φοιτητών/-τριών για την εθνική ταυτότητα και τον εθνικό εαυτό γενικότερα. Ειδικότερα, το 27,19% των ερωτώμενων έχει τη γνώμη πως ο συνταγματικός πατριωτισμός⁸³⁵, ως ιδεολογία, οφείλει να συνυπάρχει με την εθνική ταυτότητα και όχι να την αντιμάχεται. Το 26,07% του δείγματος αναφέρει ότι η εθνική ταυτότητα πρέπει να υπάγεται στη συνείδηση του πολίτη και το 11,92% θεωρεί ιστορική αναγκαιότητα τη συμπόρευση με το ρεύμα του εκσυγχρονισμού, της παγκοσμιοποίησης, της υπερεθνικότητας και της πολυπολιτισμικότητας. Αντίστοιχο ποσοστό με την τελευταία άποψη καταγράφουν και όσοι/-ες συμφωνούν με το περιεχόμενο του αποσπάσματος του Λιάκου, χωρίς ωστόσο να παραθέτουν οποιαδήποτε αιτιολόγηση. Το 7,64% επικαλείται κάποιον άλλο λόγο συμφωνίας ή διαφωνίας, ενώ το 7,45% υποστηρίζει πως ο συνταγματικός πατριωτισμός ως ιδεολογία αντιμάχεται και σχετικοποιεί την εθνική ταυτότητα. Εξαιρετικά μικρά ποσοστά σημειώνουν όσοι δηλώνουν τη διαφωνία τους με το απόσπασμα, χωρίς όμως αιτιολόγηση (1,30%), καθώς επίσης κι εκείνοι που

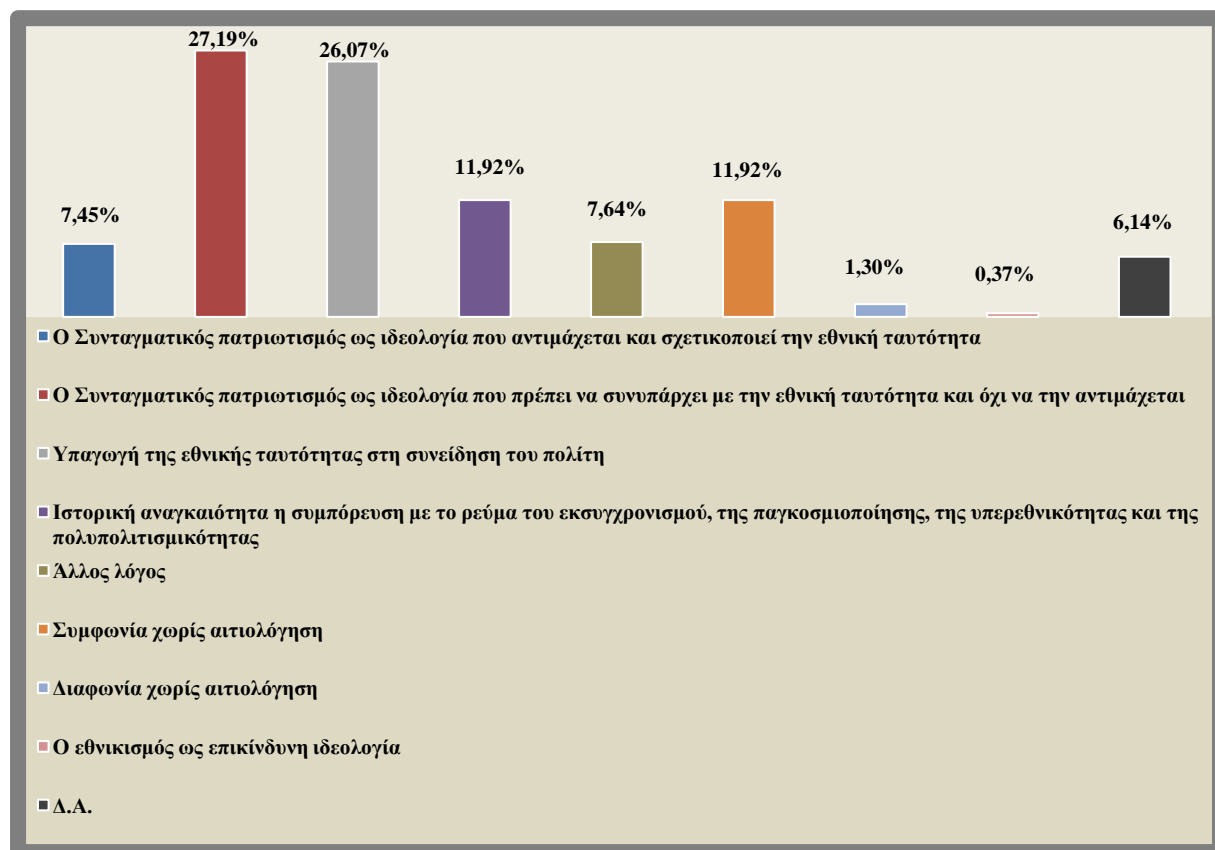
(11 Ιανουαρίου, 2010). *Ελευθεροτυπία*. Ανακτήθηκε στις 20-05-2021 από <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=119953> · «Αναλυτικά οι θέσεις της ΝΔ για το μεταναστευτικό ν/σ» (11 Ιανουαρίου, 2010). *Ναυτεμπορική*. Ανακτήθηκε στις 20-05-2021 από <https://m.naftemporiki.gr/story/308236> · «Γιώργος Καρατζαφέρης: Σύνδεση μεταναστών με εγκληματικότητα» (09 Φεβρουαρίου, 2010). *Η Καθημερινή*. Ανακτήθηκε στις 20-05-2021 από <https://www.kathimerini.gr/politics/384495/giorgos-karatzafaris-syndesi-metanaston-me-egklimatikotita/> · «Αντώνης Σαμαράς: Η Ν.Δ. θα καταργήσει τον νόμο» (09 Φεβρουαρίου, 2010). *Η Καθημερινή*. Ανακτήθηκε στις 20-05-2021 από <https://www.kathimerini.gr/politics/384488/antonis-samaras-i-n-d-tha-katargisei-ton-nomo/> .

⁸³⁵ Ως συνταγματικός πατριωτισμός ορίζεται η έννοια σύμφωνα με την οποία η πολιτική δέσμευση, η πολιτική ταυτότητα και η αίσθηση συμμετοχής σε μια κοινωνία πρέπει να επικεντρώνονται και να δομούνται κυρίως στη βάση των κανόνων, των αξιών και των διαδικασιών που διέπουν ένα φιλελεύθερο δημοκρατικό πολίτευμα και όχι τόσο στη βάση της ταύτισης των ατόμων με ένα σύνολο κοινών ιστορικών, εθνοτικών και πολιτισμικών χαρακτηριστικών ή προπολιτικών παραδόσεων. Ο συνταγματικός πατριωτισμός, ως διακριτή θεωρία από τον φιλελεύθερο εθνικισμό, τον παραδοσιακό ρεπουμπλικανικό πατριωτισμό και τον κοσμοπολιτισμό, διαμορφώθηκε στη μεταπολεμική Δυτική Γερμανία και αποτέλεσε πεδίο ενασχόλησης αρκετών Ευρωπαίων στοχαστών, με προεξάρχοντα τον Jürgen Habermas ο οποίος στα τέλη της δεκαετίας του 1980 εκλαϊκώσε πρώτος τον όρο, επιθυμώντας τόσο οι Γερμανοί όσο και οι κάτοικοι των υπόλοιπων χωρών της γηραιάς ηπείρου να αποστασιοποιηθούν από την πρόσληψη των κρατών ως εθνοτικά ομοιογενών. Από τα μέσα κυρίως της δεκαετίας του 1990 αρκετοί Ευρωπαίοι μελετητές άρχισαν να αντιμετωπίζουν τον συνταγματικό πατριωτισμό ως μια μορφή πολιτικής και μη εθνικής δέσμευσης, κατάλληλη κυρίως για κοινωνίες που καθίστανται όλο και περισσότερο πολυπολιτισμικές. Ωστόσο, ο συνταγματικός πατριωτισμός, ως μορφή πολιτικής δέσμευσης, κατά τις πρώιμες εκδοχές του δεν έθεσε ως στόχο τη θεμελίωση μιας συμπεριληπτικής μορφής ένταξης ούτε και ενσάρκωσε τη λύση απέναντι σε κάθε πολυπολιτισμική δυσχέρεια ή πρόκληση γύρω από ζητήματα ενσωμάτωσης. Με τον συνταγματικό πατριωτισμό συνδέεται άμεσα η ιδιότητα του πολίτη, η ταυτότητα του πολίτη του κόσμου αλλά και η συγκρότηση μιας ιστορικής συνείδησης οικουμενικού χαρακτήρα. Βλ. Müller, J.W. (2012). *Συνταγματικός πατριωτισμός* (μτφρ. Χ. Παπαστυλιανός & Φ. Στεφοπούλου). Αθήνα: Παπαζήση, σσ. 32-33, 39, 87. Βλ. επίσης Habermas, J. (1996). *Το πραγματικό και το ισχύον. Συμβολή στη διαλογική θεωρία του δικαίου και του δημοκρατικού κράτους δικαίου* (μτφρ. Θ. Λουπασάκης). Αθήνα: Λιβάνη · Κόκκινος, Γ. (2005), *ό.π.*, σ. 51-55.

διατυπώνουν τη θέση πως ο εθνικισμός αποτελεί μια επικίνδυνη ιδεολογία (0,37%). Τέλος, καταγράφεται και ένα ποσοστό της τάξεως του 6,14%, το οποίο αφορά φοιτητές/-τριες οι οποίοι/-ες απέφυγαν να δώσουν οποιαδήποτε απάντηση στο ερώτημα.

Γράφημα 31

Απόψεις του δείγματος συνολικά για το απόσπασμα του Αντώνη Λιάκου

Ακολουθώντας την ίδια μεθοδολογία με τις άλλες δύο πρότερες περιπτώσεις των αποσπασμάτων, διαπιστώνεται ότι και στο παρόν απόσπασμα οι απόψεις της πλειονότητας των φοιτητών/-τριών συγκροτούν δύο βασικές ιδεολογικές ομάδες, με εκ διαμέτρου αντίθετες στάσεις και αντιλήψεις. Η πρώτη ομάδα, εκείνη των *εθνικιστών με διαβαθμίσεις*, συγκεντρώνει ποσοστιαίο άθροισμα 35,94% του συνόλου. Σε αυτήν περιλαμβάνονται οι φοιτητές/-τριες οι οποίοι/-ες πιστεύουν ότι ο συνταγματικός πατριωτισμός ως ιδεολογία αντιμάχεται και σχετικοποιεί την εθνική ταυτότητα, όσοι/-ες έχουν την πεποίθηση ότι ο συνταγματικός πατριωτισμός πρέπει να συνυπάρχει με την εθνική ταυτότητα και όχι να την αντιμάχεται, καθώς και εκείνοι/-ες που εκφράζουν τη διαφωνία τους με το περιεχόμενο του αποσπάσματος, χωρίς να γνωστοποιούν το σκεπτικό από το οποίο αυτή πηγάζει.

Η έτερη ομάδα των *κοσμοπολιτών* σημειώνει στο συνολικό δείγμα ποσοστιαίο άθροισμα 50,28% και για πρώτη φορά εμφανίζεται στην έρευνα ενισχυμένη και

πλειοψηφούσα. Στον πόλο των *κοσμοπολιτών* ανήκουν, βάσει των εκπεφρασμένων θέσεών τους, οι φοιτητές/-τριες που δεξιώνονται θετικά την προοπτική υπαγωγής της εθνικής ταυτότητας στη συνείδηση του πολίτη, όσοι/-ες θεωρούν ιστορική αναγκαιότητα τη συμπίεση με το ρεύμα του εκσυγχρονισμού, της παγκοσμιοποίησης και της πολυπολιτισμικότητας, εκείνοι/-ες που συμφωνούν, έστω και άνευ αιτιολόγησης, με τα γραφόμενα του Αντώνη Λιάκου, όπως επίσης και ένα μικρό μέρος των ερωτώμενων που επισημαίνει την επικινδυνότητα της εθνικιστικής ιδεολογίας.

Διασταυρώνοντας τις απαντήσεις στο απόσπασμα του Λιάκου με την ιδεολογική τοποθέτηση των φοιτητών/-τριών (βλ. γράφημα 31.1), προκύπτει πως στην ομάδα των *εθνικιστών με διαβαθμίσεις*, που απαρτίζεται από 193 άτομα, η πλειονότητα δεν αυτοτοποθετείται ιδεολογικά/πολιτικά «*πουθενά*» (55,96%). Ακολουθεί με αθροιστικό ποσοστό 22,28% ο αριστερός ιδεολογικός χώρος (Κεντροαριστερά, ευρύτερη Αριστερά, Αριστερά, Εξωκοινοβουλευτική Αριστερά) και με 17,10% ο δεξιός (Άκρα δεξιά, Δεξιά, Κεντροδεξιά). Μικρότερα ποσοστά καταγράφουν όσοι δηλώνουν ότι ανήκουν πολιτικά κάπου αλλού (4,14%), καθώς και εκείνοι που για τους δικούς τους λόγους δεν απάντησαν (0,52%) στο ερώτημα που αφορούσε τη διερεύνηση της ιδεολογικής ταυτότητας του δείγματος.

Όπως και στην προηγούμενη ομάδα, έτσι και σε αυτή των *κοσμοπολιτών* που αποτελείται από 270 άτομα, κυριαρχούν όσοι/-ες δεν αυτοτοποθετούνται ιδεολογικοπολιτικά «*πουθενά*» (55,19%). Η Αριστερά συγκεντρώνει ποσοστιαίο άθροισμα 29,27%, ενώ ο δεξιός χώρος παρουσιάζεται πιο αποδυναμωμένος (11,47%), σε σύγκριση με τα ποσοστά που καταγράφει στην ομάδα των *εθνικιστών με διαβαθμίσεις*. Όσοι ταξινομούνται στους κοσμοπολίτες δηλώνοντας ότι ανήκουν κάπου αλλού πολιτικά, συγκεντρώνουν ποσοστό 3,33%, ενώ εκείνοι που δεν έδωσαν καμία απάντηση για την ιδεολογία τους αντιπροσωπεύουν μόλις το 0,74% (βλ. γράφημα 31.2).

Από τον συνολικό αριθμό των ατόμων της έρευνας που απάντησαν στην ερώτηση της ιδεολογικής τοποθέτησης και συγχρόνως στο ερώτημα του Αντώνη Λιάκου, το 41,68% ανήκει στην ομάδα των *εθνικιστών με διαβαθμίσεις* και το 58,32% σε εκείνη των *κοσμοπολιτών* (βλ. γράφημα 31.3). Σε αντίθεση με τα αποτελέσματα των δύο προηγούμενων αποσπασμάτων, οι εθνικιστικές αντιλήψεις στο παρόν απόσπασμα του Αντώνη Λιάκου εμφανίζονται για πρώτη φορά μειωθησικές έναντι του κοσμοπολιτικού προσανατολισμού που υπερτερεί ποσοστιαία. Από ιδεολογική σκοπιά, και στις δύο ομάδες τα υψηλότερα ποσοστά αφορούν εκείνους που δεν αυτοτοποθετούνται «*πουθενά*». Ο Αριστερός χώρος και στις δύο ομάδες αναδεικνύεται ως η δεύτερη ισχυρότερη δύναμη, καταγράφοντας υψηλότερο ποσοστιαίο άθροισμα στον πόλο των *κοσμοπολιτών*. Απ' την άλλη, ο χώρος της Δεξιάς σημειώνει τα υψηλότερα ποσοστά του

στην ομάδα των εθνικιστών φοιτητών/-τριών, αλλά σε κάθε περίπτωση υπολείπεται του Αριστερού χώρου και στους δύο αντιτιθέμενους πόλους αντιλήψεων.

Με μια πρώτη ανάγνωση των αποτελεσμάτων, διαπιστώνεται ότι ο συσχετισμός ισχύος μεταξύ *εθνικιστών και κοσμοπολιτών* στο απόσπασμα του Αντώνη Λιάκου εμπεριέχει μια αντιφατικότητα, ειδικά αν λάβει κανείς υπόψη του τους αντίστοιχους συσχετισμούς των δύο αυτών αντίρροπων δυνάμεων στα δύο προηγούμενα αποσπάσματα της έρευνας που κλήθηκαν να σχολιάσουν οι φοιτητές/-τριες. Μια πρώτη εξήγηση είναι πως πιθανότατα ένα σημαντικό τμήμα του δείγματος απάντησε μην κατανοώντας επαρκώς το περιεχόμενο των λόγων του Αντώνη Λιάκου, ενώ μια δεύτερη, ίσως πιο λογικοφανής, είναι πως πράγματι σε ένα σημαντικό τμήμα των φοιτητών της έρευνας συνυπάρχουν στο εσωτερικό της ταυτότητάς του αντινομικά και ως έναν βαθμό θεωρητικά ασύμβατα μεταξύ τους ιδεολογικά στοιχεία, τα οποία ενισχύονται ή αποδυναμώνονται ανάλογα με τις συγκυρίες του παρόντος και τις ανάγκες ή τις επιθυμίες του ατόμου. Επομένως, σε μια τέτοιου είδους υβριδική και επαμφοτερίζουσα ταυτότητα μπορεί άλλοτε να υποδαυλίζονται και να εξωτερικεύονται τα εθνικιστικά πάθη ως μια πράξη αντίδρασης για την προάσπιση της εθνικής ιδέας και της πολιτισμικής ιδιαιτερότητας και άλλοτε να αυξάνεται ο βαθμός ανοχής και αποδοχής της ετερότητας στους κόλπους της κυρίαρχης εθνικής κοινότητας. Ο αντινομικός χαρακτήρας της ταυτότητας ενός τμήματος των φοιτητών/-τριών, έτσι όπως τουλάχιστον αποτυπώνεται στο απόσπασμα του Λιάκου, αντικατοπτρίζει κατά βάση και κάτι άλλο: την εσωτερική διαπάλη μεταξύ της ανάγκης του ταυτίζεσθαι και του «προσαρμόζεσθαι» στις νέες συνθήκες των καιρών και των κοινωνιών. Αποτελεί επί της ουσίας μιας ένδειξη ρευστότητας από την αμφιθυμική πρόσληψη της παγκοσμιοποίησης που από τη μια οδηγεί ένα μέρος των φοιτητών/-τριών στο να αγκιστρωθούν στην ιδέα της ταυτότητας που υπερασπίζονται σθεναρά και ταυτόχρονα τους αναγκάζει να προσαρμοστούν στην πολιτική ορθότητα των καιρών.

APOSPASMA_LIAKOS * IDEOLOGIKH_TOPOTHETHSH Crosstabulation												
Count		IDEOLOGIKH_TOPOTHETHSH										Total
		AKRA DEKSIA	DEKSIA	KENTRODEKSIA	KENTROARISTERA	EYRYTERH ARISTERA	ARISTERA	ARISTERA	EKSWK ALLOY	KAPOY	POUTHENA	
APOSPASM A	SYNT. PATR. ANTIM.	1	6	3	2	1	2	1	3	21	0	40
LIAKOS	SYNT. PATR. SYNYP.	0	10	10	14	7	13	2	5	84	1	146
	YPAG.TAYT.STH SYN.	1	8	6	17	8	11	2	4	83	0	140
	SYMPOR. REYMA EKS.	0	1	4	4	4	11	2	2	36	0	64
	ALLOS LOGOS	0	2	2	6	2	5	1	5	18	0	41
	SYMF. XWRIS AIT.	0	6	5	8	6	6	0	3	28	2	64
	DIAF. XWRIS AIT.	0	2	1	0	1	0	0	0	3	0	7
	D.A.	1	0	3	6	2	3	0	0	18	0	33
	E8NIKISM.EPIK. IDEO	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	2
Total		3	35	34	57	31	51	8	22	293	3	537

Πίνακας 9: Διασταύρωση των απαντήσεων στο απόσπασμα του Α. Λιάκου με την ιδεολογική τοποθέτηση των φοιτητών/-τριών

Γράφημα 31.1

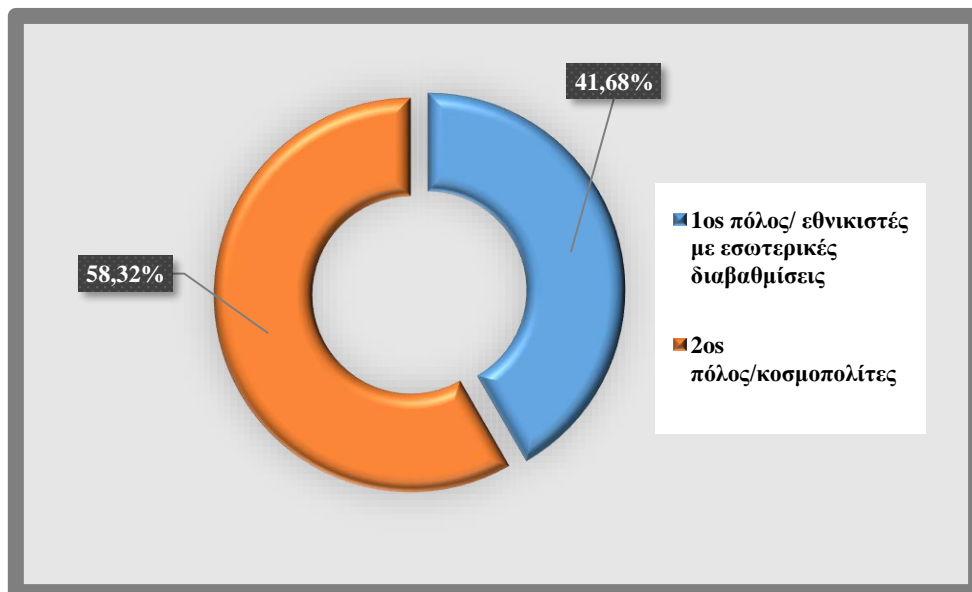
Ποσοστιαία κατανομή των «εθνικιστών με διαβαθμίσεις» στο απόσπασμα του Α. Λιάκου με βάση την ιδεολογική τους αυτοτοποθέτηση

Γράφημα 31.2
Ποσοστιαία κατανομή των «κοσμοπολιτών» στο απόσπασμα του Α. Λιάκου με βάση την ιδεολογική τους αυτοτοποθέτηση

Γράφημα 31.3
Ποσοστιαία κατανομή των δύο κυρίαρχων στάσεων των φοιτητών/-τριών στο απόσπασμα του Α. Λιάκου με βάση την ιδεολογική τους αυτοτοποθέτηση

Ως προς το φύλο, δεν καταγράφονται αξιοσημείωτες διαφοροποιήσεις στις απαντήσεις των ερωτώμενων. Οι μεν φοιτητές (βλ. γράφημα 31.4), διατυπώνοντας τις απόψεις τους σε σχέση με το περιεχόμενο του αποσπάσματος του Αντώνη Λιάκου, θεωρούν στην πλειοψηφία τους ότι ο συνταγματικός πατριωτισμός ως ιδεολογία πρέπει να συνυπάρχει με την εθνική ταυτότητα, χωρίς όμως να την αντιμάχεται (28,38%). Ακολουθούν βάσει ποσοστών οι

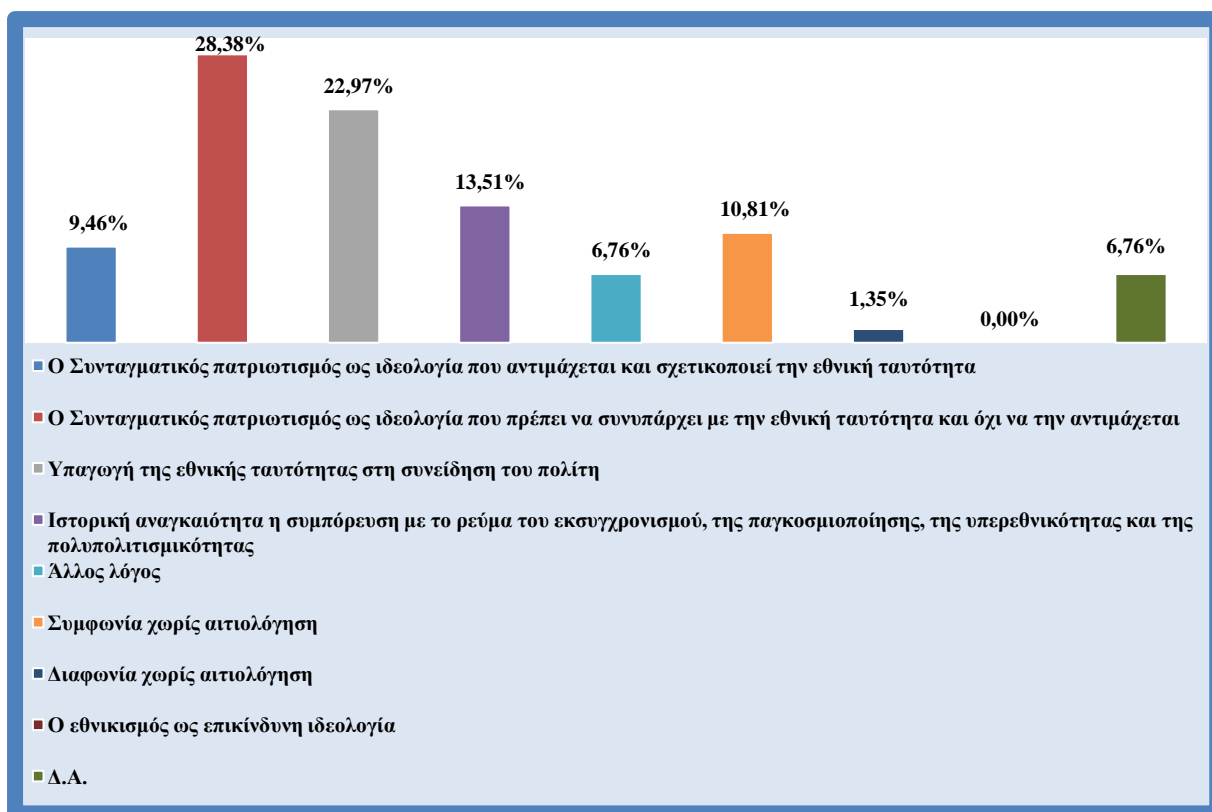
τοποθετήσεις τους ότι η εθνική ταυτότητα πρέπει να υπάγεται στη συνείδηση του πολίτη (22,97%) και ότι η συμπόρευση με το ρεύμα του εκσυγχρονισμού, της παγκοσμιοποίησης, της υπερεθνικότητας και της πολυπολιτισμικότητας αποτελεί ιστορική αναγκαιότητα (13,51%). Το 10,81% των φοιτητών συμφωνεί άνευ αιτιολόγησης με το περιεχόμενο του αποσπάσματος, το 9,46% έχει τη γνώμη πως ο συνταγματικός πατριωτισμός αποτελεί ιδεολογία που αντιμάχεται και σχετικοποιεί την εθνική ταυτότητα, κάποιον άλλον λόγο επικαλείται στην αιτιολόγησή του το 6,76%, ενώ το 1,35% εκφράζει ρητά τη διαφωνία του χωρίς όμως να αιτιολογεί.

Οι περισσότερες φοιτήτριες απ' την πλευρά τους (βλ. γράφημα 31.5), όπως και οι φοιτητές, πιστεύουν σε ποσοστό 27% πως ο συνταγματικός πατριωτισμός πρέπει να συνυπάρχει με την εθνική ταυτότητα, χωρίς να την αντιμάχεται. Με λίγο μικρότερο ποσοστό στην κατανομή των συχνοτήτων ακολουθούν όσες θεωρούν ότι η εθνική ταυτότητα πρέπει να υπάγεται στη συνείδηση του πολίτη (26,57%). Το τρίτο σε μέγεθος ποσοστό στις απαντήσεις των φοιτητριών συγκεντρώνει η συμφωνία με το περιεχόμενο του αποσπάσματος χωρίς αιτιολόγηση (12,10%), ενώ έπονται κατά σειρά: η αναγκαιότητα συμπόρευσης με το ρεύμα του εκσυγχρονισμού, της παγκοσμιοποίησης, της υπερεθνικότητας και της πολυπολιτισμικότητας (11,66%), οι άλλοι λόγοι αιτιολόγησης (7,78%), καθώς και η θέση πως ο συνταγματικός πατριωτισμός αποτελεί ιδεολογία που αντιμάχεται και σχετικοποιεί την εθνική ταυτότητα (7,13%). Τέλος, ένα εξαιρετικά ισχύο ποσοστό (0,41%) καταγράφει η γνώμη πως ο εθνικισμός συνιστά επικίνδυνη ιδεολογία.

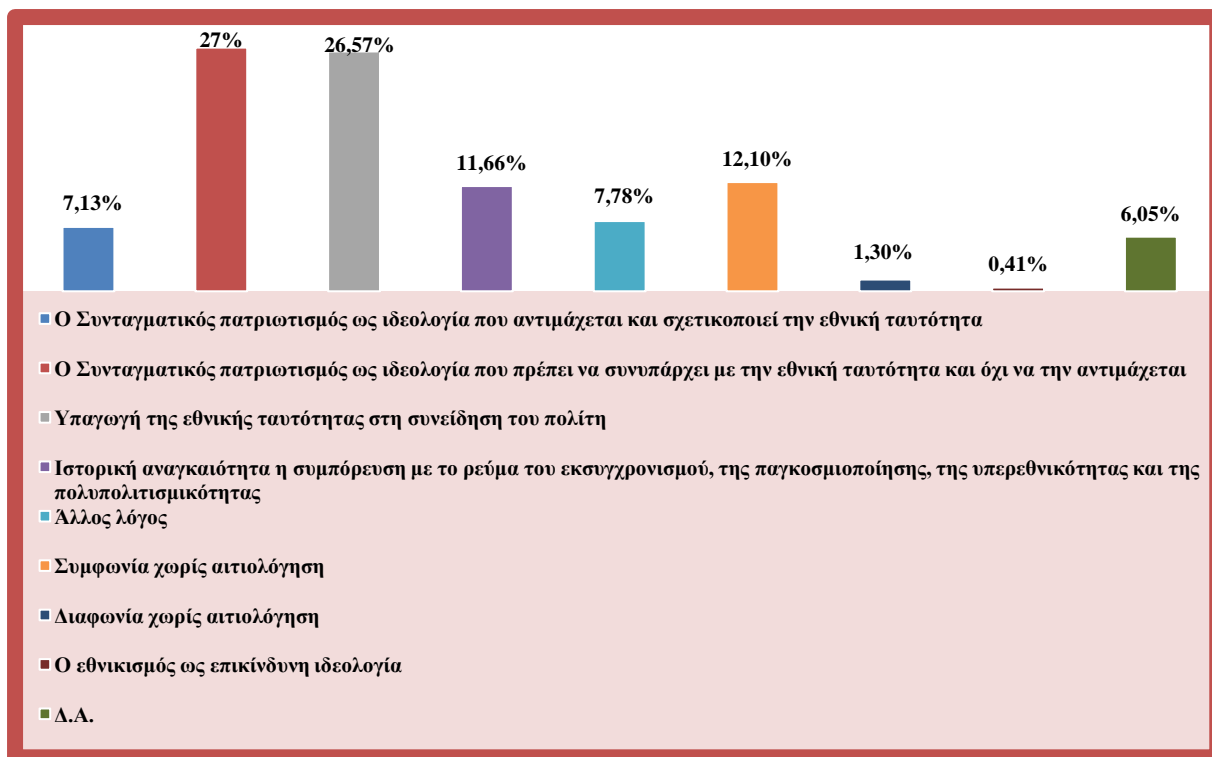
Τόσο στις τάξεις των φοιτητών όσο και σε εκείνες των φοιτητριών υπερέχουν οι κοσμοπολίτικες απόψεις έναντι εκείνων που ρέπουν προς τον εθνικισμό ή τον εθνοκεντρισμό. Συγκεκριμένα, η ομάδα των *κοσμοπολιτών* συγκεντρώνει στους άνδρες της έρευνας ποσοστιαίο άθροισμα 47,29% έναντι 39,19% εκείνης των *εθνικιστών με διαβαθμίσεις*. Στις φοιτήτριες παραπάνω από το ήμισυ του πληθυσμού τους (50,74%) ανήκει στην ομάδα/στον πόλο των *κοσμοπολιτών*, σε αντίθεση με λιγότερες από 4 στις 10 (35,43%) που κατατάσσονται στην ομάδα των *εθνικιστών με διαβαθμίσεις*.

Γράφημα 31.4
Απόψεις των φοιτητών για το απόσπασμα του Αντώνη Λιάκου

Γράφημα 31.5
Απόψεις των φοιτητριών για το απόσπασμα του Αντώνη Λιάκου

Αποτιμώντας συνολικά και στα τρία αποσπάσματα τις αντιλήψεις των φοιτητών/-τριών της έρευνας για την εθνική ταυτότητα, αυτό που διαπιστώνεται γενικότερα είναι η ύπαρξη ενός διάχυτου συντηρητισμού, ο οποίος δομείται με βασικό συστατικό τις εθνικιστικές θέσεις. Η πλειονότητα του δείγματος έχει στραμμένη τη ματιά της στο παρελθόν. Αυτή η διάσταση του χρόνου φαίνεται να λειτουργεί κανονιστικά ως προς το παρόν και το μέλλον, διαμορφώνοντας ένα πλαίσιο αντιλήψεων για τον εθνικό εαυτό και τους Άλλους, το οποίο θα μπορούσε να χαρακτηριστεί τουλάχιστον παρωχημένο και οπισθοδρομικό. Υπό αυτή την έννοια η πρόοδος και η αλλαγή δαιμονοποιούνται, ακριβώς επειδή εκλαμβάνεται ότι στρέφονται ενάντια στις αδήριτες νομοτέλειες του παρελθόντος προκαλώντας ρήξεις και απομαγεύοντας - αποϊεροποιώντας τον κόσμο. Επομένως, η βασική επιθυμία της πλειονότητας των φοιτητών/-τριών είναι η διαβίωση σε μια κοινωνία και σε ένα διεθνές περιβάλλον που θα θεωρείται ασφαλές και συγχρόνως οικείο. Τα δύο τελευταία στοιχεία διασφαλίζονται κατά τη γνώμη των περισσότερων ερωτώμενων της έρευνας μόνο διαμέσου της διαφύλαξης της πολιτισμικής ομοιογένειας και της παράδοσης, καθώς επίσης και διαμέσου της συντήρησης του ιδεολογήματος τόσο της αδιάσπαστης ιστορικής συνέχειας του έθνους όσο και εκείνου που συνυφίνεται με την περιούσια και ανάδελφη φύση των Ελλήνων. Στο φάσμα των ιδεολογικών-θεωρητικών εκδοχών του συντηρητισμού, θα σημείωνε κανείς πως οι αντιλήψεις της πλειοψηφίας του δείγματος παραπέμπουν κυρίως στο νεοσυντηρητικό ρεύμα σκέψης της αποκαλούμενης Νέας Δεξιάς του Ο' Sullivan. Ακόμα και ο έτερος πόλος των κοσμοπολιτών που εμφανίζει πιο προοδευτικές, φαινομενικά τουλάχιστον, θέσεις, μάλλον αποτελεί τελικά σε επίπεδο αντιλήψεων ένα αμάλγαμα μετριοπαθούς συντηρητισμού και νεοσυντηρητισμού, στο οποίο η συντηρητική παράδοση εγκολπώνεται στην ιδεολογική της φαρέτρα με εκλεκτικιστικό τρόπο στοιχεία αντίπαλων κοσμοθεωρήσεων⁸³⁶.

Ως προς το ζήτημα της ιστορικής συνείδησης, και στα τρία αποσπάσματα διαφαίνεται πως οι περισσότεροι/-ες φοιτητές/-τριες αποτελούν φορείς μιας παραδοσιακής και παραδειγματικής μορφής, ενώ σε ένα μικρότερο τμήμα τους εντοπίζονται ενδείξεις γενετικής ιστορικής συνείδησης.

Επικεντρώνοντας στο κύριο πεδίο της διατριβής, αυτό της ιστορικής κουλτούρας, τέθηκε στους φοιτητές/-τριες το ερώτημα σε ποιον βαθμό εμπιστεύονται συγκεκριμένες πηγές ιστορικής πληροφόρησης που τους παρατέθηκαν. Βάσει των αποτελεσμάτων στο ερώτημα προκύπτει ότι οι φοιτητές/-τριες εμπιστεύονται «πολύ» τα μουσεία/ιστορικά μνημεία/τόπους

---

⁸³⁶ Βλ. περαιτέρω για μια παρουσίαση των συντηρητικών ρευμάτων σκέψης στο Κόκκινος, Γ. (2006), *ό.π.*, σ. 165-195.

μνήμης (52,51%), ίσως εξαιτίας της αμεσότητας και της αυθεντικότητας των εκθεμάτων. Ακολουθούν με το αμέσως μικρότερο ποσοστό στη στήλη του «πολύ» τα ιστορικά αρχεία (47,30%), γεγονός που επιβεβαιώνει τον σημαίνοντα ρόλο τους στην προσπάθεια πληρέστερης κατανόησης των ιστορικών φαινομένων και των επιμέρους πτυχών τους. Οι ερωτώμενοι/-ες, βάσει των απαντήσεών τους, δείχνουν αρκετή εμπιστοσύνη στους καθηγητές Ιστορίας του πανεπιστημίου (52,70%), στους αυτόπτες/αυτήκοους μάρτυρες (51,02%), στην οικογένεια (47,86%), στα επιστημονικά βιβλία/περιοδικά ιστορίας (45,81%), στις φωτογραφίες/τα λευκώματα (44,51%), στους χώρους εικονικής περιήγησης στο παρελθόν (44,13%), καθώς επίσης και στους ιστορικούς συλλόγους. Λιγότερο φαίνεται να εμπιστεύονται τόσο τα ιστορικά μυθιστορήματα (45,81%) όσο και τα ιστορικά προϊόντα που εκπορεύονται από μορφές τέχνης όπως είναι το θέατρο (58,10%) και ο κινηματογράφος (44,32%). Αναφορικά με τα ΜΜΕ, αν και οι φοιτητές/-τριες εκφράζουν λιγότερη εμπιστοσύνη στις ραδιοφωνικές (54,56%) και τις τηλεοπτικές εκπομπές/τα επετειακά αφιερώματα (51,40%), στην περίπτωση της αποτίμησης της αξιοπιστίας του ίντερνετ αλλά και των εφημερίδων/περιοδικών επικρατεί μια διχογνωμία. Ενώ οι καθηγητές Ιστορίας στο πανεπιστήμιο συνιστούν μια αρκετά έως πολύ έμπιστη πηγή πληροφόρησης για το παρελθόν, δεν συμβαίνει το ίδιο με τους καθηγητές Ιστορίας της Δευτεροβάθμιας (44,69%) αλλά και τους δασκάλους (43,38%). Για αυτούς, οι φοιτητές/-τριες εμφανίζονται διχασμένοι, καθώς οι μισοί τους θεωρούν πρωτίστως λιγότερο ή καθόλου αξιόπιστη πηγή ιστορικής πληροφόρησης, ενώ οι άλλοι μισοί περίπου αρκετά έως πολύ αξιόπιστη. Κάτι ανάλογο παρατηρείται στην περίπτωση των κοινοτήτων μνήμης. Η Εκκλησία, όπως φαίνεται, αντιμετωπίζεται από τους/τις περισσότερους/-ες ως μια λιγότερο ή καθόλου αξιόπιστη πηγή ιστορικής πληροφόρησης (ποσοστιαίο άθροισμα 62,19%). Στον αντίποδα, απ' ό,τι φαίνεται οι συμμετέχοντες/-ουσες στην έρευνα δεν δείχνουν στην πλειονότητά τους καμία απολύτως εμπιστοσύνη στη μουσική/το τραγούδι και στους πολιτικούς φορείς (59,22%), γεγονός που οφείλεται ενδεχομένως στη γενικότερη κρίση του πολιτικού συστήματος της χώρας τα τελευταία έτη, καθώς και στην τάση ιδεολογικοποίησης των ιστορικών γεγονότων από το τελευταίο (βλ. πίνακα 10).

10. Βαθμός εμπιστοσύνης των πηγών πληροφόρησης για το ιστορικό παρελθόν	Κλίμακα συμφωνίας (%)				
	Πολύ	Αρκετά	Λίγο	Καθόλου	Δ.Α.
Μουσεία/ ιστορικά μνημεία/τόποι μνήμης	52,51	43,40	3,35	0,74	0,00
Οικογένεια	30,54	47,86	20,67	0,93	0,00
Αυτόπτες/αυτήκοοι μάρτυρες	32,96	51,02	14,34	1,68	0,00
Καθηγητές/τριες Ιστορίας στο πανεπιστήμιο	26,63	52,70	18,62	2,05	0,00
Καθηγητές/τριες Ιστορίας στη δευτεροβάθμια	8,38	41,34	44,69	5,40	0,19
Δάσκαλοι/-ες	7,08	43,95	43,38	5,59	0,00
Ιστορικά μυθιστορήματα	8,38	34,26	45,81	11,17	0,38
Κινηματογράφος/ ιστορικά ντοκιμαντέρ	8,57	38,18	44,32	8,57	0,36
Ίντερνετ/Cd's/Dvd's ιστορικού περιεχομένου	10,24	41,34	42,27	5,96	0,19
Πολιτικά κόμματα/νεολαίες/σπουδαστικές παρατάξεις	2,05	6,15	32,58	59,22	0,00
Θεατρικές παραστάσεις	2,98	24,77	58,10	14,15	0,00
Μουσική/τραγούδια	8,38	36,69	43,95	10,98	0,00
Εκκλησία	8,57	29,24	37,80	24,39	0,00
Επιστημονικά βιβλία/περιοδικά ιστορίας	39,29	45,81	12,29	2,42	0,19
Εφημερίδες/ένθετα/περιοδικά	11,55	41,34	41,90	5,21	0,00
Ιστορικοί σύλλογοι/οργανώσεις/σωματεία	10,43	42,46	39,66	7,26	0,19
Ιστορικά αρχεία	47,30	43,58	7,82	1,12	0,18
Φωτογραφίες/λευκώματα	36,31	44,51	16,57	2,61	0,00
Ραδιοφωνικές εκπομπές	2,98	24,77	54,56	17,50	0,19
Τηλεοπτικές εκπομπές/επετειακά αφιερώματα	4,66	32,77	51,40	10,99	0,18
Χώροι εικονικής περιήγησης στο παρελθόν	9,68	44,13	41,53	4,66	0,00
Κοινότητες μνήμης	9,31	40,04	42,64	7,82	0,19

Πίνακας 10: Βαθμός εμπιστοσύνης των πηγών πληροφόρησης για το ιστορικό παρελθόν.

Όπως προκύπτει από τους ακόλουθους πίνακες αναφορικά με τον βαθμό εμπιστοσύνης συγκεκριμένων πηγών πληροφόρησης για το ιστορικό παρελθόν υπάρχουν διαφοροποιήσεις ως προς το φύλο. Οι φοιτητές με βάση τη συχνότητα των απαντήσεών τους εμπιστεύονται «πολύ» τα ιστορικά αρχεία σε ποσοστό 55,41%, καθώς και τα μουσεία, τα ιστορικά μνημεία και τους τόπους μνήμης σε ποσοστό 51,35%. Σε κοινό ποσοστό (50%) εμπιστεύονται «αρκετά» τους αυτόπτες/αυτήκοους μάρτυρες και τους καθηγητές Ιστορίας στο πανεπιστήμιο, όπως επίσης την οικογένεια και τις κοινότητες μνήμης, που καταγράφουν το ίδιο ποσοστό. Επιπλέον, αρκετή φαίνεται να είναι η εμπιστοσύνη των φοιτητών απέναντι σε μορφές εικονιστικής αναπαράστασης του παρελθόντος, όπως οι φωτογραφίες και τα λευκώματα (44,59%), αλλά και σε φορείς ιστορικών γνώσεων όπως τα επιστημονικά βιβλία και στα περιοδικά ιστορίας (43,24%). Λιγότερο δηλώνουν ότι εμπιστεύονται τις θεατρικές παραστάσεις (58,11%), τις ραδιοφωνικές εκπομπές (55,41%), τις εφημερίδες/τα ένθετα/τα περιοδικά και τις τηλεοπτικές εκπομπές/επετειακά αφιερώματα στο ίδιο ποσοστό (54,05%), τους χώρους εικονικής περιήγησης στο παρελθόν (52,70%), τον κινηματογράφο και τα ιστορικά ντοκιμαντέρ (51,35%), τα ιστορικά μυθιστορήματα (48,65%), το ίντερνετ/τα Cd's και Dvd's ιστορικού περιεχομένου (45,95%), τους καθηγητές Ιστορίας στη Δευτεροβάθμια και τους ιστορικούς συλλόγους/τις οργανώσεις/τα σωματεία σε ίδιο ποσοστό (43,24%), τη

μουσική/τα τραγούδια (40,54%), τους δασκάλους (39,19%) και την Εκκλησία σε ποσοστό 31,08%. Αντιθέτως, οι φοιτητές δεν αποδίδουν καμία εμπιστοσύνη στα πολιτικά κόμματα, τις νεολαίες και τις σπουδαστικές παρατάξεις, προκειμένου να πληροφορηθούν για το ιστορικό παρελθόν (67,57%) (βλ. πίνακα 10.1).

10.1. Βαθμός εμπιστοσύνης των πηγών πληροφόρησης για το ιστορικό παρελθόν	Κλίμακα συμφωνίας (%)				
	Πολύ	Αρκετά	Λίγο	Καθόλου	Δ.Α.
Μουσεία/ ιστορικά μνημεία/τόποι μνήμης	51,35	43,24	5,41	0,00	0,00
Οικογένεια	29,73	47,30	20,27	2,70	0,00
Αυτόπτες/αυτήκοοι μάρτυρες	28,38	50,00	17,57	4,05	0,00
Καθηγητές/τριες Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο	22,97	50,00	21,62	5,41	0,00
Καθηγητές/τριες Ιστορίας στη δευτεροβάθμια	10,81	35,14	43,24	9,46	1,35
Δάσκαλοι/-ες	13,51	37,84	39,19	9,46	0,00
Ιστορικά μυθιστορήματα	6,76	33,78	48,65	10,81	0,00
Κινηματογράφος/ ιστορικά ντοκιμαντέρ	5,41	29,73	51,35	13,51	0,00
Ίντερνετ/Cd's/Dvd's ιστορικού περιεχομένου	2,70	41,89	45,95	9,46	0,00
Πολιτικά κόμματα/νεολαίες/σπουδαστικές παρατάξεις	2,70	5,41	24,32	67,57	0,00
Θεατρικές παραστάσεις	1,35	24,32	58,11	16,22	0,00
Μουσική/τραγούδια	8,11	36,49	40,54	14,86	0,00
Εκκλησία	17,57	24,32	31,08	27,03	0,00
Επιστημονικά βιβλία/περιοδικά ιστορίας	39,19	43,24	14,86	2,71	0,00
Εφημερίδες/ένθετα/περιοδικά	14,86	25,68	54,05	5,41	0,00
Ιστορικοί σύλλογοι/οργανώσεις/σωματεία	14,86	36,49	43,24	5,41	0,00
Ιστορικά αρχεία	55,41	36,49	6,76	1,34	0,00
Φωτογραφίες/λευκώματα	32,43	44,59	16,22	6,76	0,00
Ραδιοφωνικές εκπομπές	2,70	20,27	55,41	21,62	0,00
Τηλεοπτικές εκπομπές/επετειακά αφιερώματα	5,41	22,97	54,05	16,22	1,35
Χώροι εικονικής περιήγησης στο παρελθόν	4,05	41,89	52,70	1,36	0,00
Κοινότητες μνήμης	8,11	47,30	41,89	2,70	0,00

Πίνακας 10.1: Βαθμός εμπιστοσύνης των πηγών πληροφόρησης για το ιστορικό παρελθόν ανά φύλο (Άνδρες).

Οι φοιτήτριες (βλ. πίνακα 10.2), όπως και οι φοιτητές, εμπιστεύονται «πολύ» τα μουσεία/τα ιστορικά μνημεία/τους τόπους μνήμης σε ποσοστό 52,70%, καθώς και τα ιστορικά αρχεία (46%). Αρκετή εμπιστοσύνη δείχνουν στους καθηγητές Ιστορίας του πανεπιστημίου (53,13%), στους αυτόπτες/αυτήκοους μάρτυρες (51,19%), στο οικογενειακό τους περιβάλλον (47,95%), στα επιστημονικά βιβλία/περιοδικά ιστορίας (46,22%) και στους δασκάλους (44,92%), παρόλο που για τους τελευταίους εμφανίζουν διχογνωμία με τη στήλη του «λίγο». Οι φωτογραφίες και τα λευκώματα παρατηρείται, όπως και στην περίπτωση των φοιτητών, ότι αποτελούν πηγές πληροφόρησης, τις οποίες οι φοιτήτριες εμπιστεύονται αρκετά (44,49%). Ωστόσο, προκύπτει διαφοροποίηση ως προς τους χώρους εικονικής περιήγησης στο παρελθόν, αφού οι φοιτήτριες δείχνουν αρκετή εμπιστοσύνη (44,49%), σε αντίθεση με τους φοιτητές που τους εμπιστεύονται λιγότερο. Επιπρόσθετα, βάσει των απαντήσεων του γυναικείου πληθυσμού, ακολουθούν σε ποσοστιαία κλίμακα στη στήλη του «αρκετά», οι εφημερίδες, τα

ένθετα και τα περιοδικά (43,84%), όπως και οι ιστορικοί σύλλογοι, οι οργανώσεις και τα σωματεία (43,41%). Οι φοιτήτριες, εκφράζοντας την ίδια γνώμη με τους φοιτητές, φαίνεται να εμπιστεύονται λιγότερο τις θεατρικές παραστάσεις (58,10%) και τις ραδιοφωνικές εκπομπές (54,43%) σε ποσοστό σχεδόν ταυτόσημο, τις τηλεοπτικές εκπομπές/τα επετειακά αφιερώματα (50,97%), τα ιστορικά μυθιστορήματα (45,36%) και τους καθηγητές Ιστορίας στη Δευτεροβάθμια (44,92%), μολονότι για τους τελευταίους εμφανίζουν διχογνωμία με τη στήλη του «αρκετά». Ακολουθούν με μικρότερα ποσοστά εμπιστοσύνης στη στήλη του «λίγο» η μουσική και τα τραγούδια (44,49%), ο κινηματογράφος και τα ιστορικά ντοκιμαντέρ (43,20%), το ίντερνετ/ τα Cd's/Dvd's ιστορικού περιεχομένου (41,68%) και τέλος η Εκκλησία σε ποσοστό 38,88%. Οι φοιτήτριες, συντασσόμενες με την άποψη των φοιτητών, δεν εμπιστεύονται κι εκείνες καθόλου τα πολιτικά κόμματα, τις νεολαίες τους και τις σπουδαστικές παρατάξεις (57,89%).

10.2. Βαθμός εμπιστοσύνης των πηγών πληροφόρησης για το ιστορικό παρελθόν	Κλίμακα συμφωνίας (%)				
	Πολύ	Αρκετά	Λίγο	Καθόλου	Δ.Α.
Μουσεία/ ιστορικά μνημεία/τόποι μνήμης	52,70	43,41	3,02	0,87	0,00
Οικογένεια	30,67	47,95	20,73	0,65	0,00
Αυτόπτες/αυτήκοοι μάρτυρες	33,69	51,19	13,82	1,30	0,00
Καθηγητές/τριες Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο	27,21	53,13	18,14	1,52	0,00
Καθηγητές/τριες Ιστορίας στη δευτεροβάθμια	7,99	42,33	44,92	4,76	0,00
Δάσκαλοι/-ες	6,05	44,92	44,06	4,97	0,00
Ιστορικά μυθιστορήματα	8,64	34,34	45,36	11,23	0,43
Κινηματογράφος/ ιστορικά ντοκιμαντέρ	9,07	39,52	43,20	7,78	0,43
Ίντερνετ/Cd's/Dvd's ιστορικού περιεχομένου	11,45	41,25	41,68	5,40	0,22
Πολιτικά κόμματα/νεολαίες/σπουδαστικές παρατάξεις	1,94	6,26	33,91	57,89	0,00
Θεατρικές παραστάσεις	3,24	24,84	58,10	13,82	0,00
Μουσική/τραγούδια	8,42	36,72	44,49	10,37	0,00
Εκκλησία	7,13	30,02	38,88	23,97	0,00
Επιστημονικά βιβλία/περιοδικά ιστορίας	39,31	46,22	11,88	2,37	0,22
Εφημερίδες/ένθετα/περιοδικά	11,02	43,84	39,96	5,18	0,00
Ιστορικοί σύλλογοι/οργανώσεις/σωματεία	9,72	43,41	39,09	7,56	0,22
Ιστορικά αρχεία	46,00	44,71	7,99	1,08	0,22
Φωτογραφίες/λευκώματα	36,93	44,49	16,63	1,95	0,00
Ραδιοφωνικές εκπομπές	3,02	25,49	54,43	16,84	0,22
Τηλεοπτικές εκπομπές/επετειακά αφιερώματα	9,50	38,88	42,76	8,64	0,00
Χώροι εικονικής περιήγησης στο παρελθόν	52,70	43,41	3,02	0,87	0,00
Κοινότητες μνήμης	8,11	47,30	41,89	2,70	0,00

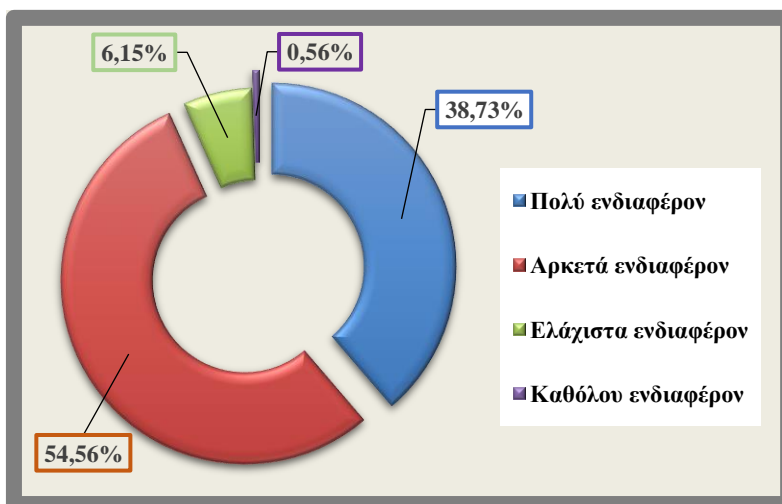
Πίνακας 10.2: Βαθμός εμπιστοσύνης των πηγών πληροφόρησης για το ιστορικό παρελθόν ανά φύλο (Γυναίκες).

Στο ερώτημα σχετικά με το εάν η μελέτη του ιστορικού παρελθόντος αποτελεί ενδιαφέρουσα ενασχόληση ή όχι και σε ποιο βαθμό, 9 στους 10 συμμετέχοντες/-ουσες τάσσονται υπέρ της άποψης ότι είναι πολύ έως αρκετά ενδιαφέρουσα ενασχόληση. Μόλις ένα μικρό ποσοστό της τάξεως του 6,71% θεωρεί ελάχιστα έως καθόλου ενδιαφέρουσα την εν λόγω

ενασχόληση. Από τα ευρήματα αυτά συνάγεται το συμπέρασμα πως οι φοιτητές/-τριες αποδίδουν μια σπουδαιότητα στη μελέτη του παρελθόντος, η οποία μπορεί να συνδέεται με λόγους ταυτοτικούς, πολιτισμικούς, γνωστικούς ή ακόμα και απλής περιέργειας για τις ανθρώπινες εμπειρίες και τα φαινόμενα του παρελθόντος (βλ. γράφημα 32).

Γράφημα 32

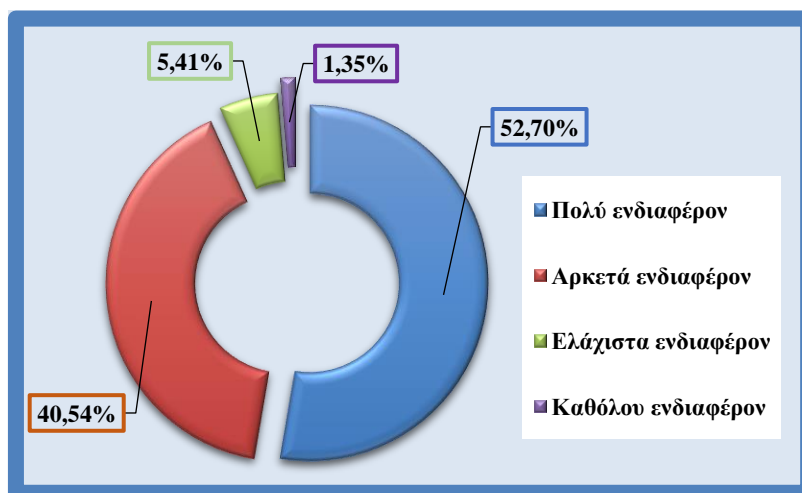
Ενασχόληση και βαθμός ενδιαφέροντος για το ιστορικό παρελθόν (σύνολο)

Ως προς το φύλο, όπως αποτυπώνεται και στα παρακάτω γραφήματα, προκύπτει διαφοροποίηση στον βαθμό ενδιαφέροντος μεταξύ φοιτητών και φοιτητριών. Ειδικότερα, για τους φοιτητές (βλ. γράφημα 32.1) η ενασχόληση και η μελέτη του ιστορικού παρελθόντος συνιστά κάτι πολύ ενδιαφέρον (52,70%), ενώ για τις φοιτήτριες (βλ. γράφημα 32.2) κάτι αρκετά ενδιαφέρον (56,81%).

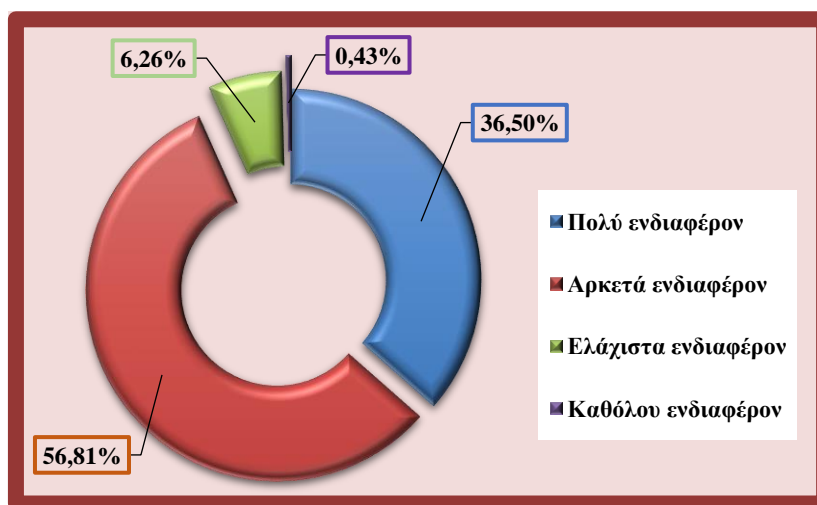
Γράφημα 32.1

Ενασχόληση και βαθμός ενδιαφέροντος των φοιτητών για το ιστορικό παρελθόν

Γράφημα 32.2

Ενασχόληση και βαθμός ενδιαφέροντος των φοιτητριών για το ιστορικό παρελθόν

Στο ερώτημα που τέθηκε και αφορούσε τη διερεύνηση του βαθμού διασύνδεσης των φοιτητών/-τριών με το παρελθόν διαμέσου συγκεκριμένων δραστηριοτήτων ή φορέων, τα αποτελέσματα καταδεικνύουν πως οι φοιτητές/-τριες νιώθουν συνδεδεμένοι/-ες με το παρελθόν (βλ. πίνακα 11) πρωτίστως όταν επισκέπτονται μουσεία και ιστορικά αξιοθέατα, καθώς η επιλογή αυτή συγκεντρώνει το υψηλότερο ποσοστό στη στήλη του «πολύ» (29,61%) αλλά και το μεγαλύτερο ποσοστιαίο άθροισμα μαζί με τη στήλη του «αρκετά» (73,74%). Πέραν αυτού, οι ερωτώμενοι/-ες αισθάνονται αρκετά έως πολύ συνδεδεμένοι/-ες με το παρελθόν όταν παρακολουθούν τηλεοπτικές ιστορικές εκπομπές/τηλεοπτικά ιστορικά ντοκιμαντέρ (ποσοστιαίο άθροισμα 64,06%), ιστορικά φιλμ (ποσοστιαίο άθροισμα 71,32%), όταν συζητούν με την οικογένειά τους ιστορικά ζητήματα (ποσοστιαίο άθροισμα 63,87%), όταν επισκέπτονται μια έκθεση φωτογραφικών ντοκουμέντων (ποσοστιαίο άθροισμα 59,96%), όταν παραβρίσκονται σε εθνικές εορτές (ποσοστιαίο άθροισμα 57,91%), όταν διαβάζουν ιστορικά μυθιστορήματα (ποσοστιαίο άθροισμα 54,57%), όταν μελετούν ντοκουμέντα προφορικών μαρτυριών (ποσοστιαίο άθροισμα 59,41%) ή όταν επισκέπτονται χώρους που διατηρούν ιστορικά αρχεία (ποσοστιαίο άθροισμα 59,03%), καθώς επίσης και κάθε φορά που ακούν μια ραδιοφωνική εκπομπή, η οποία πραγματεύεται ιστορικά ζητήματα, παραθέτοντας ιστορικά τεκμήρια (ποσοστιαίο άθροισμα 50,46%). Αντιθέτως, νιώθουν λιγότερο ή καθόλου συνδεδεμένοι με το παρελθόν όταν παρακολουθούν μια θεατρική παράσταση ιστορικού περιεχομένου (ποσοστιαίο άθροισμα 58,85%), εκδηλώσεις/ομιλίες ιστορικών οργανώσεων (ποσοστιαίο άθροισμα 66,48%), όταν διαβάζουν άρθρα ή ακούν λόγους του Κλήρου σε εθνικές επετείους (ποσοστιαίο άθροισμα 63,88%), όταν παραβρίσκονται σε συναυλίες ιστορικού

χαρακτήρα με τραγούδια/ποιήματα (ποσοστιαίο άθροισμα 61,45%), όταν μελετούν μαθήματα Ιστορίας στο πανεπιστήμιο (ποσοστιαίο άθροισμα 52,52%), όταν επισκέπτονται εκθέσεις ζωγραφικής/ιστορικών αντικειμένων (ποσοστιαίο άθροισμα 51,02%) ή χώρους εικονικής περιήγησης στο παρελθόν (ποσοστιαίο άθροισμα 50,84%), όταν συμμετέχουν σε επετειακές εκδηλώσεις πολιτικών φορέων (ποσοστιαίο άθροισμα 65,92%) ή εκδηλώσεις που διοργανώνουν κοινότητες μνήμης (ποσοστιαίο άθροισμα 51,21%). Ωστόσο, αξίζει να επισημανθεί πως για τα μαθήματα Ιστορίας στο πανεπιστήμιο, τις εκθέσεις ζωγραφικής με ιστορικό περιεχόμενο, τους χώρους εικονικής περιήγησης στο παρελθόν και τις εκδηλώσεις των κοινοτήτων μνήμης καταγράφεται ένας σημαντικός αριθμός φοιτητών/-τριών (4 στους/στις 10 περίπου) που δηλώνουν αρκετά έως πολύ συνδεδεμένοι/-ες με το παρελθόν διαμέσου των διαύλων αυτών. Στη στήλη του «καθόλου», από τα υψηλότερα ποσοστά καταγράφουν: η συμμετοχή σε επετειακές εκδηλώσεις πολιτικών φορέων (30,35%), η παρακολούθηση εκδηλώσεων/ομιλιών από ιστορικές οργανώσεις ή σωματεία (22,72%), όπως επίσης και η επαφή των φοιτητών/-τριών με άρθρα ή λόγους του Κλήρου σε εθνικές επετείους (20,86%).

Από τα ευρήματα προκύπτει η διαπίστωση ότι οι συμμετέχοντες/-ουσες στην έρευνα δηλώνουν ως επί το πλείστον ότι νιώθουν αρκετά συνδεδεμένοι/-ες με το παρελθόν κάθε φορά που η ενασχόληση με αυτό περιλαμβάνει κυρίως επισκέψεις σε τόπους μνήμης (μουσεία, ιστορικά αξιοθέατα, ιστορικά αρχεία/αρχεία προφορικών μαρτυριών), συζητήσεις με το οικογενειακό περιβάλλον ή κάποιας μορφής οπτικοποίηση/απεικόνιση των ιστορικών πληροφοριών και των τεκμηρίων που αναφέρονται σε γεγονότα του χθες.

Πίνακας 11: Παράγοντες και βαθμός σύνδεσης με το παρελθόν

11. Παράγοντες και βαθμός σύνδεσης με το παρελθόν	Κλίμακα συμφωνίας (%)				
	Πολύ	Αρκετά	Λίγο	Καθόλου	Δ.Α.
Επισκέπτεσαι ένα μουσείο / ιστορικό αξιοθέατο	29,61	44,13	24,02	2,24	0,00
Μελετάς μαθήματα Ιστορίας στο πανεπιστήμιο	12,10	35,38	41,34	11,18	0,00
Διαβάζεις ένα ιστορικό μυθιστόρημα	15,46	39,11	33,89	11,54	0,00
Συζητάς με την οικογένεια για ιστορικά γεγονότα	23,65	40,22	30,54	5,59	0,00
Παρακολουθείς ένα ιστορικό φιλμ/ ντοκιμαντέρ	22,53	48,79	25,70	2,79	0,19
Διαβάζεις άρθρα / ακούς λόγους του Κλήρου σε εθνικές επετείους	10,61	25,33	43,02	20,86	0,18
Συμμετέχεις σε επετειακές εκδηλώσεις πολιτικών φορέων	10,06	23,84	35,57	30,35	0,18
Παραβρίσκεσαι σε εθνικές εορτές	18,25	39,66	31,28	10,61	0,20
Παρακολουθείς μια τηλεοπτική εκπομπή / ιστορικό ντοκιμαντέρ	14,34	49,72	29,05	6,33	0,56
Ακούς μια ραδιοφωνική εκπομπή με ιστορικά ντοκουμέντα	15,64	34,82	32,40	17,14	0,00
Παρακολουθείς μια θεατρική παράσταση ιστορικού περιεχομένου	10,24	30,73	48,79	10,06	0,18
Παραβρίσκεσαι σε συναυλία ιστορικού χαρακτήρα με τραγούδια/ ποιήματα	9,68	28,49	42,27	19,18	0,38
Παρακολουθείς εκδηλώσεις/ομιλίες από ιστορικές οργανώσεις/σωματεία	7,45	26,07	43,76	22,72	0,00
Επισκέπτεσαι ένα ιστορικό αρχείο	23,28	35,75	31,28	9,31	0,38
Επισκέπτεσαι χώρους εικονικής περιήγησης στο παρελθόν	14,90	35,94	37,06	12,10	0,00
Μελετάς ένα αρχείο προφορικών μαρτυριών	23,28	36,13	26,07	13,97	0,55
Επισκέπτεσαι μια έκθεση ζωγραφικής/ ιστορικών αντικειμένων	10,99	37,99	40,04	10,98	0,00
Επισκέπτεσαι μια έκθεση φωτογραφικών ντοκουμέντων	20,11	39,85	29,98	10,06	0,00
Συμμετέχεις σε εκδηλώσεις κοινοτήτων μνήμης	19,18	29,42	32,22	18,99	0,19

Εξετάζοντας τις απαντήσεις στην ερώτηση αυτή ως προς το φύλο (βλ. πίνακα 11.1), προκύπτουν πολλές συγκλίσεις και ελάχιστες διαφοροποιήσεις μεταξύ των φοιτητών και των φοιτητριών. Πιο συγκεκριμένα, οι φοιτητές νιώθουν αρκετά έως πολύ συνδεδεμένοι με το παρελθόν όταν επισκέπτονται μουσεία και ιστορικά αξιοθέατα (ποσοστιαίο άθροισμα 82,43%), ιστορικά αρχεία (ποσοστιαίο άθροισμα 68,92%), όταν παρακολουθούν τηλεοπτικές εκπομπές ιστορικής φύσεως (ποσοστιαίο άθροισμα 68,92%) και ιστορικά φιλμ (ποσοστιαίο άθροισμα 68,91%), όταν μελετούν μαθήματα Ιστορίας στο πανεπιστήμιο (ποσοστιαίο άθροισμα 68,91%), όταν συζητούν ιστορικά θέματα με την οικογένειά τους (ποσοστιαίο άθροισμα 62,16%), όταν παραβρίσκονται σε εθνικές γιορτές (ποσοστιαίο άθροισμα 59,46%), όταν διαβάζουν ένα ιστορικό μυθιστόρημα (ποσοστιαίο άθροισμα 58,11%), όταν επισκέπτονται εκθέσεις με ιστορικά φωτογραφικά ντοκουμέντα (ποσοστιαίο άθροισμα 56,76%) ή πίνακες ζωγραφικής και αντικείμενα του παρελθόντος (ποσοστιαίο άθροισμα

52,70%), καθώς επίσης και κάθε φορά που μελετούν ένα αρχείο προφορικών μαρτυριών (ποσοστιαίο άθροισμα 52,70%). Διχογνωμία εμφανίζουν αναφορικά με το κατά πόσο νιώθουν συνδεδεμένοι με το παρελθόν συμμετέχοντας σε εκδηλώσεις κοινοτήτων μνήμης. Απ' την άλλη, δηλώνουν ότι αισθάνονται λιγότερο ή καθόλου συνδεδεμένοι με την παρελθοντική διάσταση κάθε φορά που συμμετέχουν σε επετειακές εκδηλώσεις πολιτικών φορέων (ποσοστιαίο άθροισμα 63,52%), παρακολουθούν μια θεατρική παράσταση ιστορικού περιεχομένου (ποσοστιαίο άθροισμα 62,16%), παραβρίσκονται σε συναυλίες ιστορικού χαρακτήρα (ποσοστιαίο άθροισμα 60,81%) ή εκδηλώσεις ιστορικών οργανώσεων (ποσοστιαίο άθροισμα 60,81%), διαβάζουν άρθρα ή ακούν λόγους του Κλήρου (ποσοστιαίο άθροισμα 55,41%), επισκέπτονται εικονικούς χώρους περιήγησης στο παρελθόν (ποσοστιαίο άθροισμα 54,06%), καθώς επίσης κι όταν ακούν ραδιοφωνικές εκπομπές με ιστορικά ντοκουμέντα (ποσοστιαίο άθροισμα 52,71%). Στη στήλη του «πολύ» το υψηλότερο ποσοστό για τους φοιτητές σημειώνεται μεταξύ δύο παραγόντων με κοινό ποσοστό (29,73%). Ο ένας εξ αυτών είναι η επίσκεψη σε μουσεία/ιστορικά αξιοθέατα και ο έτερος η συζήτηση με την οικογένεια για ιστορικά γεγονότα.

Οι φοιτήτριες (βλ. πίνακα 11.2), στις περισσότερες απαντήσεις τους εκφράζουν τις ίδιες σχεδόν θέσεις με τους φοιτητές, πλην ορισμένων εξαιρέσεων. Συγκεκριμένα, σε αντίθεση με τον ανδρικό πληθυσμό της έρευνας, αισθάνονται με μικρή πλειοψηφία αρκετά έως πολύ συνδεδεμένες με το παρελθόν όταν ακούν μια ραδιοφωνική εκπομπή ιστορικού περιεχομένου (ποσοστιαίο άθροισμα 50,98%) και όταν επισκέπτονται χώρους εικονικής περιήγησης (ποσοστιαίο άθροισμα 51,62%), ενώ λιγότερο έως καθόλου συνδεδεμένες όταν μελετούν μαθήματα Ιστορίας στο πανεπιστήμιο (ποσοστιαίο άθροισμα 55,94%), επισκέπτονται μια έκθεση ζωγραφικής ή αντικειμένων παλαιότερων εποχών (ποσοστιαίο άθροισμα 51,62%), καθώς επίσης κι όταν συμμετέχουν σε εκδηλώσεις κοινοτήτων μνήμης (ποσοστιαίο άθροισμα 51,41%), μολονότι υπάρχει γι' αυτό το τελευταίο και μια αντίστοιχη σχεδόν ομάδα φοιτητριών που νιώθει αρκετά έως πολύ συνδεδεμένη. Τέλος, στη στήλη του «πολύ» οι παράγοντες που συγκεντρώνουν τα δύο υψηλότερα ποσοστά είναι η επίσκεψη σε μουσεία/ιστορικά αξιοθέατα (29,59%) και η μελέτη ενός αρχείου προφορικών μαρτυριών (24,62%).

11.1. Παράγοντες και βαθμός σύνδεσης με το παρελθόν	Κλίμακα συμφωνίας (%)				
	Πολύ	Αρκετά	Λίγο	Καθόλου	Δ.Α.
Επισκέπτεσαι ένα μουσείο / ιστορικό αξιοθέατο	29,73	52,70	17,57	0,00	0,00
Μελετάς μαθήματα Ιστορίας στο πανεπιστήμιο	24,32	44,59	21,62	9,47	0,00
Διαβάζεις ένα ιστορικό μυθιστόρημα	17,57	40,54	25,68	16,21	0,00
Συζητάς με την οικογένεια για ιστορικά γεγονότα	29,73	32,43	32,43	5,41	0,00
Παρακολουθείς ένα ιστορικό φιλμ/ ντοκιμαντέρ	24,32	44,59	28,38	2,71	0,00
Διαβάζεις άρθρα / ακούς λόγους του Κλήρου σε εθνικές επετείους	12,16	32,43	36,49	18,92	0,00
Συμμετέχεις σε επετειακές εκδηλώσεις πολιτικών φορέων	13,51	22,97	33,78	29,74	0,00
Παραβρίσκεσαι σε εθνικές εορτές	24,32	35,14	28,38	10,81	1,35
Παρακολουθείς μια τηλεοπτική εκπομπή / ιστορικό ντοκιμαντέρ	12,16	56,76	25,68	5,40	0,00
Ακούς μια ραδιοφωνική εκπομπή με ιστορικά ντοκουμέντα	14,86	32,43	33,78	18,93	0,00
Παρακολουθείς μια θεατρική παράσταση ιστορικού περιεχομένου	9,46	28,38	45,95	16,21	0,00
Παραβρίσκεσαι σε συναυλία ιστορικού χαρακτήρα με τραγούδια/ ποιήματα	9,46	29,73	37,84	22,97	0,00
Παρακολουθείς εκδηλώσεις/ομιλίες από ιστορικές οργανώσεις/σωματεία	8,11	31,08	45,95	14,86	0,00
Επισκέπτεσαι ένα ιστορικό αρχείο	32,43	36,49	22,97	8,11	0,00
Επισκέπτεσαι χώρους εικονικής περιήγησης στο παρελθόν	2,70	43,24	41,89	12,17	0,00
Μελετάς ένα αρχείο προφορικών μαρτυριών	14,86	37,84	32,43	13,51	1,36
Επισκέπτεσαι μια έκθεση ζωγραφικής/ ιστορικών αντικειμένων	8,11	44,59	35,14	12,16	0,00
Επισκέπτεσαι μια έκθεση φωτογραφικών ντοκουμέντων	20,27	36,49	32,43	10,81	0,00
Συμμετέχεις σε εκδηλώσεις κοινοτήτων μνήμης	17,57	32,43	31,08	18,92	0,00

Πίνακας 11.1: Παράγοντες και βαθμός σύνδεσης με το παρελθόν ανά φύλο (φοιτητές).

11.2. Παράγοντες και βαθμός σύνδεσης με το παρελθόν	Κλίμακα Συμφωνίας (%)				
	Πολύ	Αρκετά	Λίγο	Καθόλου	Δ.Α.
Επισκέπτεσαι ένα μουσείο / ιστορικό αξιοθέατο	29,59	42,76	25,05	2,60	0,00
Μελετάς μαθήματα Ιστορίας στο πανεπιστήμιο	10,15	33,91	44,49	11,45	0,00
Διαβάζεις ένα ιστορικό μυθιστόρημα	15,12	38,88	35,21	10,79	0,00
Συζητάς με την οικογένεια για ιστορικά γεγονότα	22,68	41,47	30,24	5,61	0,00
Παρακολουθείς ένα ιστορικό φιλμ/ ντοκιμαντέρ	22,25	49,46	25,27	2,81	0,21
Διαβάζεις άρθρα / ακούς λόγους του Κλήρου σε εθνικές επετείους	10,37	24,19	44,06	21,17	0,21
Συμμετέχεις σε επετειακές εκδηλώσεις πολιτικών φορέων	9,50	23,97	35,85	30,45	0,23
Παραβρίσκεσαι σε εθνικές εορτές	17,28	40,39	31,75	10,58	0,00
Παρακολουθείς μια τηλεοπτική εκπομπή / ιστορικό ντοκιμαντέρ	14,69	48,60	29,59	6,48	0,64
Ακούς μια ραδιοφωνική εκπομπή με ιστορικά ντοκουμέντα	15,77	35,21	32,18	16,84	0,00
Παρακολουθείς μια θεατρική παράσταση ιστορικού περιεχομένου	10,37	31,10	49,24	9,07	0,22
Παραβρίσκεσαι σε συναυλία ιστορικού χαρακτήρα με τραγούδια/ ποιήματα	9,72	28,29	42,98	18,57	0,44
Παρακολουθείς εκδηλώσεις/ομιλίες από ιστορικές οργανώσεις/σωματεία	7,34	25,27	43,41	23,98	0,00
Επισκέπτεσαι ένα ιστορικό αρχείο	21,81	35,64	32,61	9,50	0,44
Επισκέπτεσαι χώρους εικονικής περιήγησης στο παρελθόν	16,85	34,77	36,29	12,09	0,00
Μελετάς ένα αρχείο προφορικών μαρτυριών	24,62	35,85	25,05	14,04	0,44
Επισκέπτεσαι μια έκθεση ζωγραφικής/ ιστορικών αντικειμένων	11,45	36,93	40,82	10,80	0,00
Επισκέπτεσαι μια έκθεση φωτογραφικών ντοκουμέντων	20,09	40,39	29,59	9,93	0,00
Συμμετέχεις σε εκδηλώσεις κοινοτήτων μνήμης	19,44	28,94	32,40	19,01	0,21

Πίνακας 11.2: Παράγοντες και βαθμός σύνδεσης με το παρελθόν ανά φύλο (φοιτήτριες).

Σε άλλο ερώτημα της έρευνας, ζητήθηκε αρχικά από τους/τις ερωτώμενους/-ες φοιτητές/-τριες των Παιδαγωγικών Τμημάτων να γνωστοποιήσουν τον βαθμό στον οποίο πιστεύουν ότι συμβάλλουν στη διαμόρφωση της ιστορικής συνείδησης και κουλτούρας ενός λαού συγκεκριμένοι παράγοντες (βλ. πίνακα 12) και κατόπιν να τους ιεραρχήσουν κατά φθίνουσα σειρά ξεκινώντας με εκείνους που ασκούν τη μεγαλύτερη επίδραση. Από τις συχνότητες στο πρώτο σκέλος της ερώτησης προκύπτει πως οι συμμετέχοντες/-ουσες της έρευνας θεωρούν πρωτίστως την οικογένεια (ποσοστιαίο άθροισμα 93,49%), το σχολείο (ποσοστιαίο άθροισμα 91,99%) και τα μουσεία/τους αρχαιολογικούς χώρους/τους τόπους μνήμης (ποσοστιαίο άθροισμα 85,29%), δηλαδή τις κατεξοχήν παραδοσιακές πηγές πραγμάτευσης του ιστορικού παρελθόντος, ως τους παράγοντες που συμβάλλουν «αρκετά» έως «πολύ» στη διαμόρφωση της ιστορικής κουλτούρας και συνείδησης μιας κοινότητας. Πέραν αυτών, οι φοιτητές και οι φοιτήτριες δηλώνουν ότι συμβάλλουν στον ίδιο βαθμό τα ιστορικά αρχεία και οι συλλογές προφορικών μαρτυριών (ποσοστιαίο άθροισμα 80,82%), το πανεπιστήμιο (ποσοστιαίο άθροισμα 78,58%), η λογοτεχνία και η ποίηση (ποσοστιαίο

άθροισμα 75,04%), η θρησκεία (ποσοστιαίο άθροισμα 74,86%), οι κοινότητες μνήμης (ποσοστιαίο άθροισμα 71,32%), τα ΜΜΕ (ποσοστιαίο άθροισμα 65,18%), οι πολιτιστικοί σύλλογοι/τοπικές ιστορικές οργανώσεις (ποσοστιαίο άθροισμα 63,69%), το τραγούδι (ποσοστιαίο άθροισμα 61,88%) και τέλος, η πολιτική με ποσοστιαίο άθροισμα επίσης στις στήλες του «αρκετά» και του «πολύ» 52,70%. Αντίθετα, οι ερωτώμενοι/-ες πιστεύουν ότι οι παράγοντες που συμβάλλουν λιγότερο έως καθόλου στη διαμόρφωση της ιστορικής κουλτούρας/συνείδησης ενός λαού είναι το θέατρο (ποσοστιαίο άθροισμα 53,63%), ο κινηματογράφος (ποσοστιαίο άθροισμα 51,77%) και η ζωγραφική (ποσοστιαίο άθροισμα (50,09%), γεγονός που υποδηλώνει πως στη συνείδηση της πλειονότητας του δείγματος αυτές οι μορφές τέχνης μάλλον επιτελούν σκοπούς που συνδέονται κυρίως με την αισθητική απόλαυση και την ψυχαγωγία παρά με την ιστορική πληροφόρηση και τη διαμόρφωση ιστορικών διανοητικών δεξιοτήτων. Και στις τρεις αυτές όμως περιπτώσεις καταγράφεται αντιστοίχως ένα σημαντικό ποσοστό φοιτητών/-τριών (κάτι λιγότερο από τους μισούς), οι οποίοι εκφράζουν αντίθετη άποψη. Τέλος, αξιοσημείωτο θεωρείται επίσης το εύρημα ότι η πολιτική καταγράφει το μεγαλύτερο ποσοστό στη στήλη του «καθόλου», γεγονός που καταδεικνύει την αμφισβήτηση ή τις επιφυλάξεις ενός μέρους του δείγματος απέναντι στους πολιτικούς φορείς και στην ικανότητά τους να επενεργούν στις διαδικασίες συγκρότησης της ιστορικής κουλτούρας και συνείδησης.

12. Συμβολή παραγόντων στη διαμόρφωση της ιστορικής κουλτούρας/συνείδησης ενός λαού	Κλίμακα συμφωνίας (%)				
	Πολύ	Αρκετά	Λίγο	Καθόλου	Δ.Α.
Θρησκεία	26,07	48,79	19,55	5,59	0,00
Πολιτική	16,20	36,50	28,49	18,81	0,00
Μ.Μ.Ε.	28,68	36,50	24,58	10,24	0,00
Οικογένεια	55,87	37,62	6,15	0,19	0,17
Σχολείο	49,53	42,46	7,08	0,93	0,00
Πανεπιστήμιο	32,77	45,81	19,55	1,87	0,00
Τέχνη του θεάτρου	10,24	36,13	46,00	7,63	0,00
Κινηματογράφος	9,12	39,11	45,62	6,15	0,00
Τραγούδι	18,44	42,64	34,26	4,66	0,00
Μουσεία /αρχαιολογικοί χώροι /τόποι μνήμης	47,49	37,80	13,41	1,12	0,18
Λογοτεχνία / ποίηση	28,86	46,18	22,91	2,05	0,00
Πολιτιστικοί σύλλογοι / τοπικές ιστορικές οργανώσεις	18,62	45,07	31,47	4,84	0,00
Ιστορικά αρχεία/ συλλογές προφορικών μαρτυριών	32,59	48,23	17,69	1,49	0,00
Τέχνη της ζωγραφικής	10,80	39,11	42,64	7,45	0,00
Κοινότητες μνήμης	24,77	46,55	24,95	3,54	0,19

Πίνακας 12: Συμβολή παραγόντων στη διαμόρφωση της ιστορικής κουλτούρας/συνείδησης.

Εξετάζοντας τα ευρήματα με βάση το φύλο (βλ. πίνακα 12.1 & 12.2), προκύπτει η διαπίστωση ότι οι φοιτητές και οι φοιτήτριες δεν εμφανίζουν κατά βάση σημαντικές διαφοροποιήσεις στις απαντήσεις τους. Το σχολείο, το οικογενειακό περιβάλλον, το πανεπιστήμιο, τα μουσεία/οι αρχαιολογικοί χώροι/οι τόποι μνήμης και τα ιστορικά αρχεία/οι συλλογές προφορικών μαρτυριών συγκροτούν την πρώτη πεντάδα των παραγόντων στους οποίους αποδίδεται ένας αρκετά έως πολύ ενεργός ρόλος στη διαμόρφωση της ιστορικής κουλτούρας/συνείδησης ενός λαού. Μαζί με αυτούς περιλαμβάνονται στις απαντήσεις του ανδρικού και του γυναικείου πληθυσμού η θρησκεία, οι κοινότητες μνήμης, η λογοτεχνία και η ποίηση, τα ΜΜΕ, το τραγούδι, η πολιτική και οι πολιτιστικοί σύλλογοι. Τόσο οι φοιτητές όσο και οι φοιτήτριες έχουν την πεποίθηση πως το θέατρο και ο κινηματογράφος συμβάλλουν λιγότερο στη διαμόρφωση της ιστορικής κουλτούρας και συνείδησης, με τους άνδρες μόνο να συμπεριλαμβάνουν επιπρόσθετα στον κατάλογο αυτό και την τέχνη της ζωγραφικής.

12.1. Συμβολή παραγόντων στη διαμόρφωση της ιστορικής κουλτούρας/συνείδησης ενός λαού	Κλίμακα συμφωνίας (%)				
	Πολύ	Αρκετά	Λίγο	Καθόλου	Δ.Α.
Θρησκεία	36,49	37,84	18,92	6,75	0,00
Πολιτική	17,57	40,54	29,73	12,16	0,00
Μ.Μ.Ε.	27,03	37,84	24,32	10,81	0,00
Οικογένεια	54,05	40,54	5,41	0,00	0,00
Σχολείο	55,41	39,19	5,4	0,00	0,00
Πανεπιστήμιο	45,95	32,43	21,62	0,00	0,00
Τέχνη του θεάτρου	4,05	35,14	48,65	12,16	0,00
Κινηματογράφος	6,76	32,43	45,95	14,86	0,00
Τραγούδι	18,92	43,24	28,38	9,46	0,00
Μουσεία/ αρχαιολογικοί χώροι/ τόποι μνήμης	43,24	40,54	14,86	1,36	0,00
Λογοτεχνία/ποίηση	21,62	48,65	27,03	2,70	0,00
Πολιτιστικοί σύλλογοι/ τοπικές ιστορικές οργανώσεις	18,92	35,14	41,89	4,05	0,00
Ιστορικά αρχεία/ συλλογές προφορικών μαρτυριών	24,32	54,05	20,27	1,36	0,00
Τέχνη της ζωγραφικής	6,76	37,84	45,95	9,45	0,00
Κοινότητες μνήμης	17,57	54,05	27,03	1,35	0,00

Πίνακας 12.1: Συμβολή παραγόντων στη διαμόρφωση της ιστορικής κουλτούρας/συνείδησης κατά τη γνώμη των φοιτητών

12.2. Συμβολή παραγόντων στη διαμόρφωση της ιστορικής κουλτούρας/συνείδησης ενός λαού	Κλίμακα συμφωνίας (%)				
	Πολύ	Αρκετά	Λίγο	Καθόλου	Δ.Α.
Θρησκεία	24,41	50,54	19,65	5,40	0,00
Πολιτική	15,98	35,85	28,29	19,88	0,00
M.M.E.	28,94	36,29	24,62	10,15	0,00
Οικογένεια	56,16	37,15	6,26	0,22	0,21
Σχολείο	48,60	42,98	7,34	1,08	0,00
Πανεπιστήμιο	30,67	47,95	19,22	2,16	0,00
Τέχνη του θεάτρου	11,23	36,29	45,57	6,91	0,00
Κινηματογράφος	9,50	40,17	45,57	4,76	0,00
Τραγούδι	18,36	42,55	35,21	3,88	0,00
Μουσεία/αρχαιολογικοί χώροι/ τόποι μνήμης	48,16	37,37	13,17	1,08	0,22
Λογοτεχνία/ποίηση	30,02	45,79	22,25	1,94	0,00
Πολιτιστικοί σύλλογοι/ τοπικές ιστορικές οργανώσεις	18,57	46,65	29,81	4,97	0,00
Ιστορικά αρχεία/ συλλογές προφορικών μαρτυριών	33,91	47,30	17,28	1,51	0,00
Τέχνη της ζωγραφικής	11,45	39,31	42,12	7,12	0,00
Κοινότητες μνήμης	25,92	45,36	24,62	3,89	0,21

Πίνακας 12.2: Συμβολή παραγόντων στη διαμόρφωση της ιστορικής κουλτούρας/συνείδησης κατά τη γνώμη των φοιτητριών

Στο δεύτερο σκέλος της προηγούμενης ερώτησης, οι συμμετέχοντες/-ουσες της έρευνας έπρεπε να ιεραρχήσουν κατά φθίνουσα σειρά το σύνολο των παραγόντων, ξεκινώντας από αυτούς που θεωρούν ότι συμβάλλουν περισσότερο στη διαμόρφωση της ιστορικής κουλτούρας και συνείδησης και, συνεχίζοντας προς εκείνους που τις διαμορφώνουν σε μικρότερο βαθμό.

Η θρησκεία, βάσει των ευρημάτων, ιεραρχείται από τους/τις φοιτητές/-τριες που διατύπωσαν τη γνώμη τους στις τρεις πρώτες θέσεις, σε αθροιστικό ποσοστό 28,12%. Αντιθέτως, το 14,90% κατατάσσει τη θρησκεία στις τρεις τελευταίες θέσεις της ιεράρχησης (βλ. γράφημα 33).

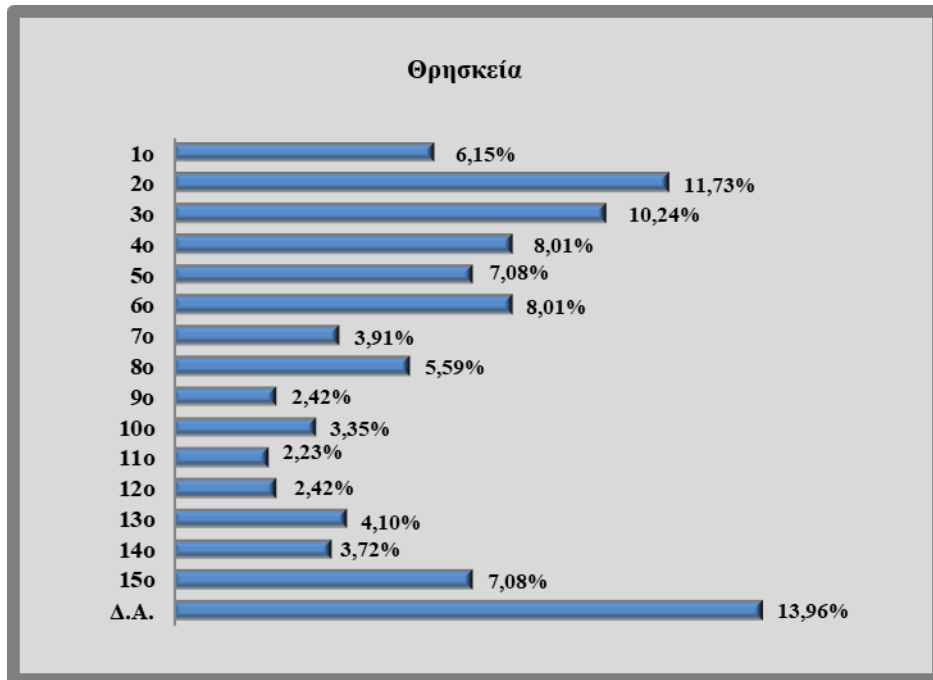
Η πολιτική (βλ. γράφημα 33.1), σε αθροιστικό ποσοστό 28,49%, ιεραρχείται στις τρεις τελευταίες θέσεις της κατάταξης, ενώ ένα μικρότερο μέρος των φοιτητών και των φοιτητριών που απάντησαν στην εν λόγω ερώτηση τη συμπεριλαμβάνει στις τρεις πρώτες (αθροιστικό ποσοστό 13,40%).

Τα M.M.E. ιεραρχούνται από τους φοιτητές/τις φοιτήτριες σε αθροιστικό ποσοστό 17,69% στις τρεις τελευταίες θέσεις της κατάταξης, ενώ άλλοι/-ες τόσοι/-ες περίπου από αυτούς/-ες που απάντησαν, συμπεριλαμβάνουν τον συγκεκριμένο παράγοντα στις τρεις πρώτες θέσεις, σε αθροιστικό ποσοστό 17,51% (βλ. γράφημα 33.2).

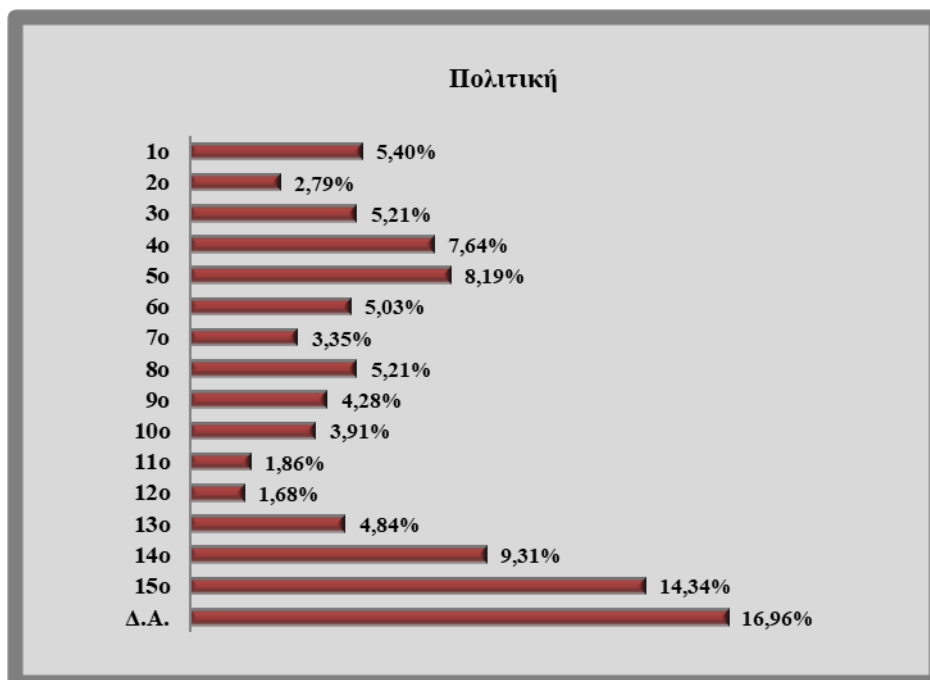
Γράφημα 33

Ιεράρχηση των παραγόντων διαμόρφωσης της ιστορικής συνείδησης/κουλτούρας από τους/τις φοιτητές/-τριες (θρησκεία)

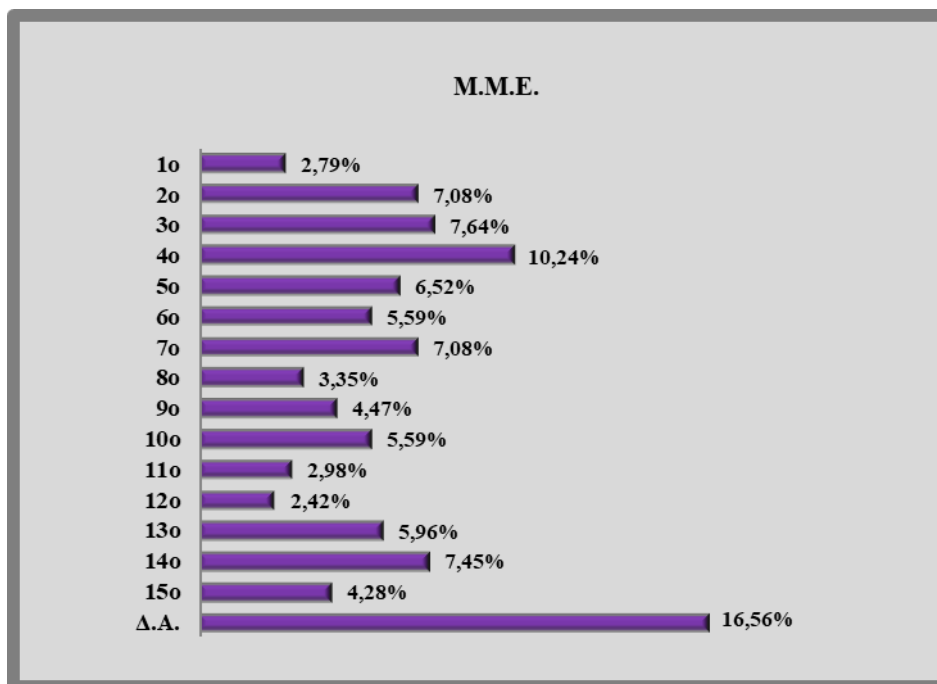
Γράφημα 33.1

Ιεράρχηση των παραγόντων διαμόρφωσης της ιστορικής συνείδησης/κουλτούρας από τους/τις φοιτητές/-τριες (πολιτική)

Γράφημα 33.2

Ιεράρχηση των παραγόντων διαμόρφωσης της ιστορικής συνείδησης/κουλτούρας από τους/τις φοιτητές/-τριες (Μ.Μ.Ε.)

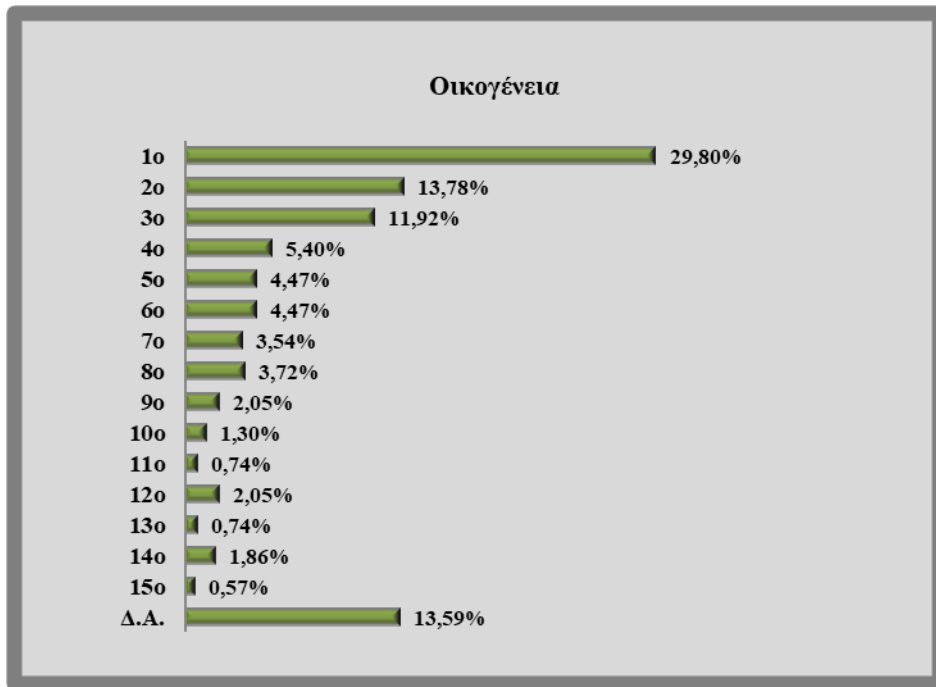
Η οικογένεια κατατάσσεται από την πλειοψηφία των φοιτητών/-τριών στις τρεις πρώτες θέσεις της ιεράρχησης με ποσοστιαίο άθροισμα 55,50%. Μόνο ένα πολύ μικρό ποσοστό (3,17%) εξ αυτών την τοποθετεί στις τρεις τελευταίες θέσεις, υποδηλώνοντας εμμέσως ότι δεν διαδραματίζει κατά την άποψή τους καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της ιστορικής κουλτούρας/συνείδησης (βλ. γράφημα 33.3).

Το σχολείο ιεραρχείται από την πλειονότητα των συμμετεχόντων/-ουσών της έρευνας στις τρεις πρώτες θέσεις των παραγόντων διαμόρφωσης της ιστορικής κουλτούρας/συνείδησης, σε ποσοστιαίο άθροισμα 51,58%. Μόλις το 3,16% διατάσσει τον σχολικό μηχανισμό ανάμεσα στις τρεις τελευταίες θέσεις, θεωρώντας ότι δεν συμβάλλει στη διαμόρφωση της ιστορικής κουλτούρας/συνείδησης (βλ. γράφημα 33.4).

Το πανεπιστήμιο στις τρεις πρώτες θέσεις της ιεράρχησης σημειώνει ποσοστιαίο άθροισμα 21,60%, ενώ στις τρεις τελευταίες 6,89%. Με βάση τις απαντήσεις, τα δύο μεγαλύτερα ποσοστά του τα καταγράφει στις ενδιάμεσες τιμές. Πιο συγκεκριμένα, στη σειρά ιεράρχησης των παραγόντων που διαμορφώνουν την ιστορική κουλτούρα και την ιστορική συνείδηση καταλαμβάνει την τέταρτη ή την έκτη θέση, με κοινό μάλιστα ποσοστό (10,24%). Λίγο μικρότερο, αλλά εξίσου σημαντικό, είναι το ποσοστό 9,87%, το οποίο εντοπίζεται στην τρίτη επιλογή των φοιτητών/-τριών όσον αφορά την κατάταξη του βαθμού συμβολής (βλ. γράφημα 33.5).

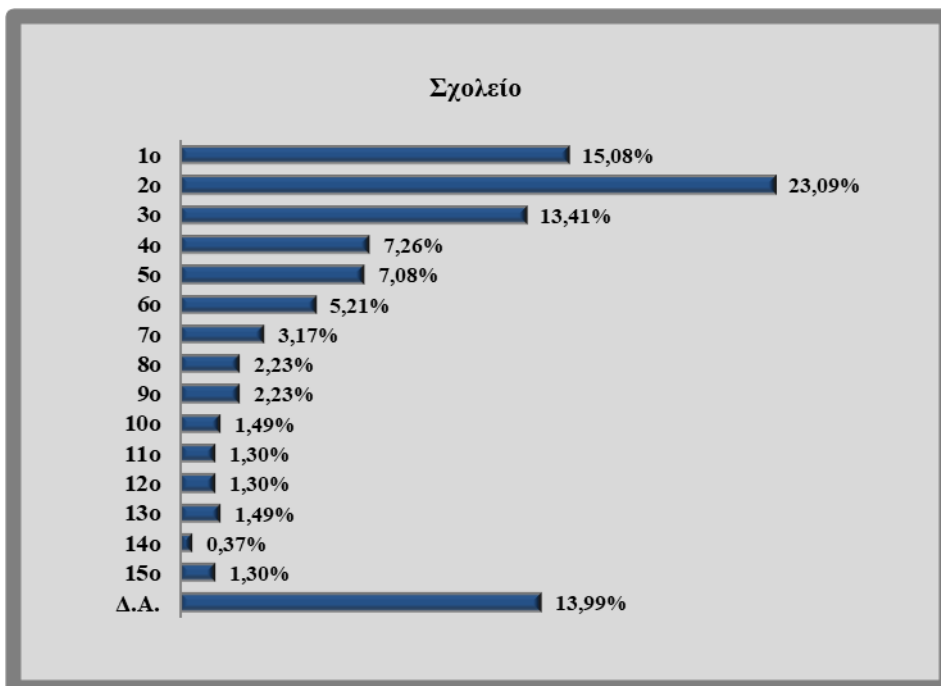
Γράφημα 33.3

Ιεράρχηση των παραγόντων διαμόρφωσης της ιστορικής συνείδησης/κουλτούρας από τους/τις φοιτητές/-τριες (οικογένεια)

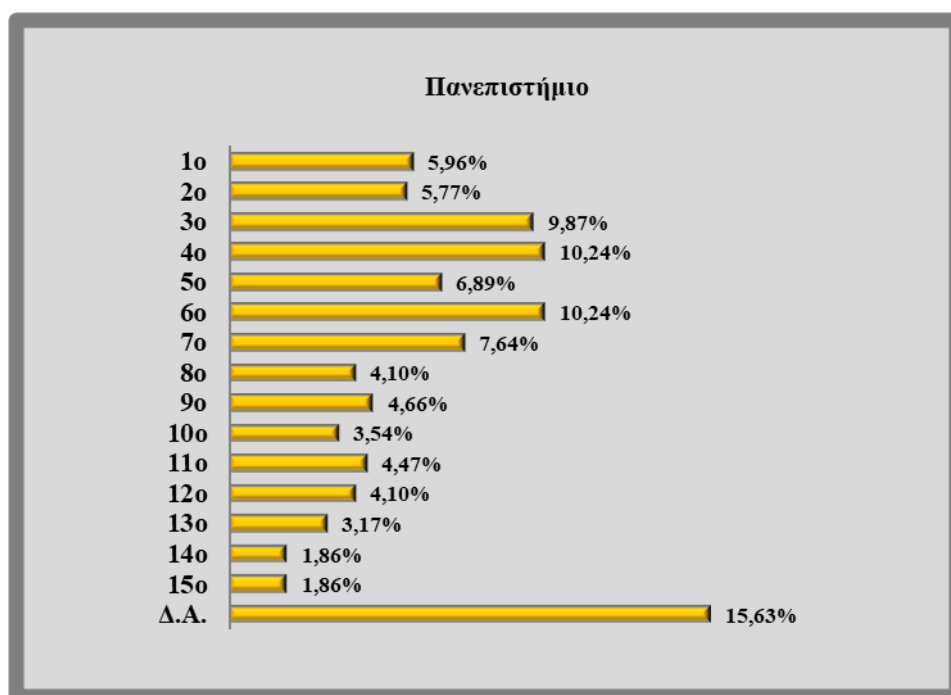
Γράφημα 33.4

Ιεράρχηση των παραγόντων διαμόρφωσης της ιστορικής συνείδησης/κουλτούρας από τους/τις φοιτητές/-τριες (σχολείο)

Γράφημα 33.5

Ιεράρχηση των παραγόντων διαμόρφωσης της ιστορικής συνείδησης/κουλτούρας από τους/τις φοιτητές/-τριες (πανεπιστήμιο)

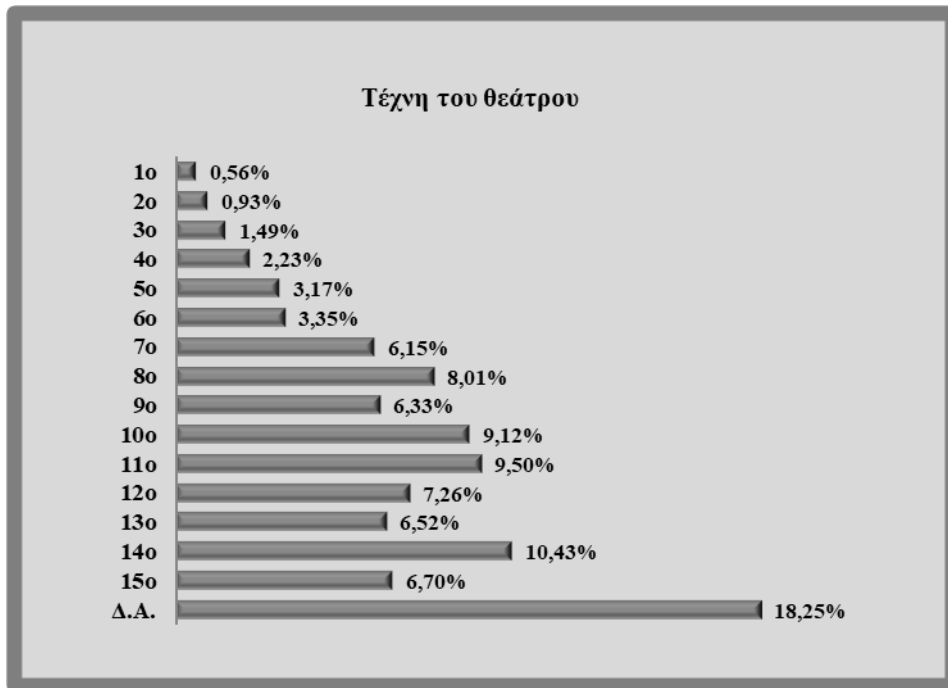
Το θέατρο, όπως αποτυπώνεται και στο σχετικό γράφημα (βλ. γράφημα 33.6), ιεραρχείται από τους φοιτητές και τις φοιτήτριες κυρίως στις τρεις τελευταίες θέσεις της κατάταξης με ποσοστιαίο άθροισμα 23,95%. Αντιθέτως, δεν κατατάσσεται στις τρεις πρώτες, αφού αθροιστικά το ποσοστό του σ' αυτές είναι εξαιρετικά μικρό (2,98%). Πέραν αυτών, παρατηρείται επίσης ότι στην ιεράρχηση των παραγόντων το θέατρο καταγράφει ορισμένα υψηλά ποσοστά μεταξύ της δέκατης και δέκατης τρίτης θέσης.

Ο κινηματογράφος (βλ. γράφημα 33.7) εντοπίζεται στις τρεις τελευταίες θέσεις της κατάταξης με αθροιστικό ποσοστό 17,50%. Αντιθέτως, δεν ιεραρχείται συνήθως από τους/τις συμμετέχοντες/-ουσες στις τρεις πρώτες θέσεις, αφού αθροιστικά το ποσοστό του σ' αυτές είναι πολύ μικρό (3,54%). Επιπροσθέτως, ο συγκεκριμένος παράγοντας σημειώνει υψηλά ποσοστά σε δύο ακόμα θέσεις της ιεράρχησης, την ένατη (10,61%) και τη δωδέκατη (10,43%).

Το τραγούδι στις τρεις τελευταίες θέσεις της κατάταξης εμφανίζει αθροιστικό ποσοστό 17,13%, ενώ στις τρεις πρώτες θέσεις το αθροιστικό ποσοστό του είναι κατά πολύ μικρότερο (5,21%). Τα υψηλότερα ποσοστά όσων απάντησαν καταγράφονται στη δωδέκατη (11,92%) και στην ένατη θέση (10,24%) αντιστοίχως (βλ. γράφημα 33.8).

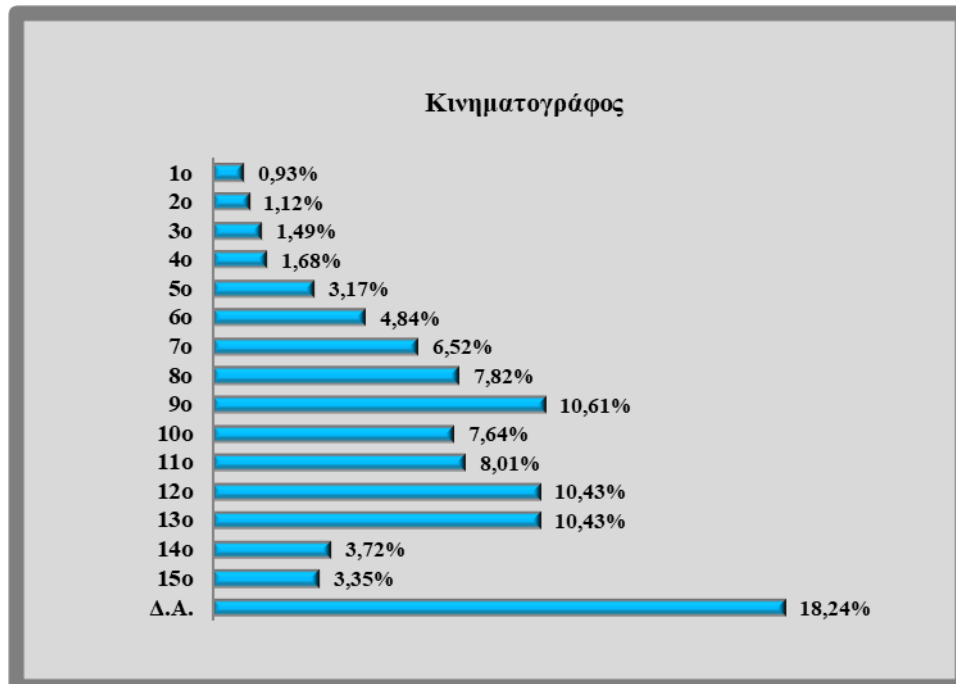
Γράφημα 33.6

Ιεράρχηση των παραγόντων διαμόρφωσης της ιστορικής συνείδησης/κουλτούρας από τους/τις φοιτητές/-τριες (Τέχνη του θεάτρου)

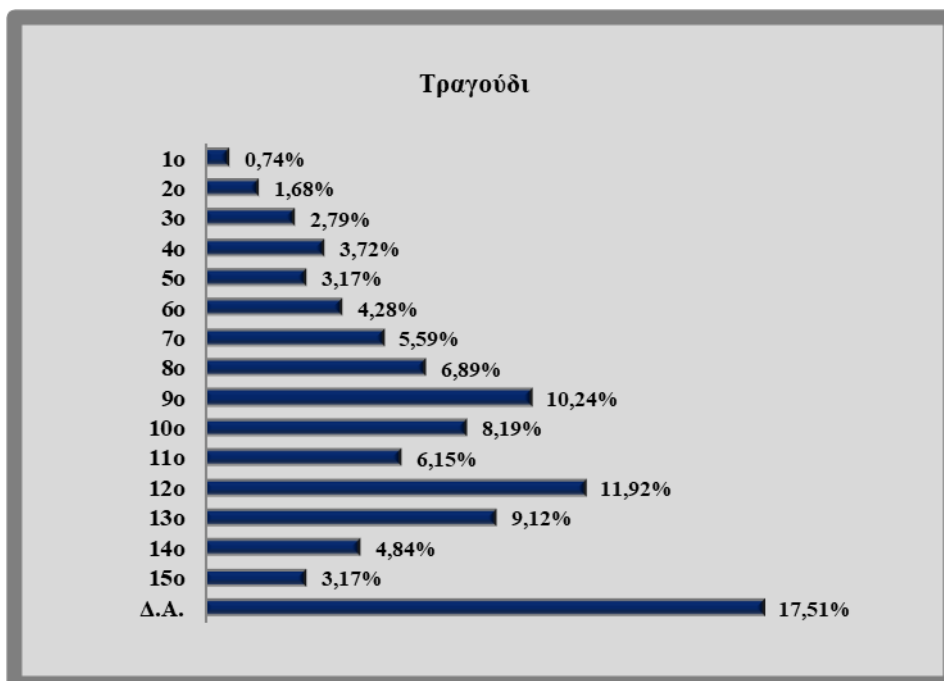
Γράφημα 33.7

Ιεράρχηση των παραγόντων διαμόρφωσης της ιστορικής συνείδησης/κουλτούρας από τους/τις φοιτητές/-τριες (κινηματογράφος)

Γράφημα 33.8

Ιεράρχηση των παραγόντων διαμόρφωσης της ιστορικής συνείδησης/κουλτούρας από τους/τις φοιτητές/-τριες (τραγούδι)

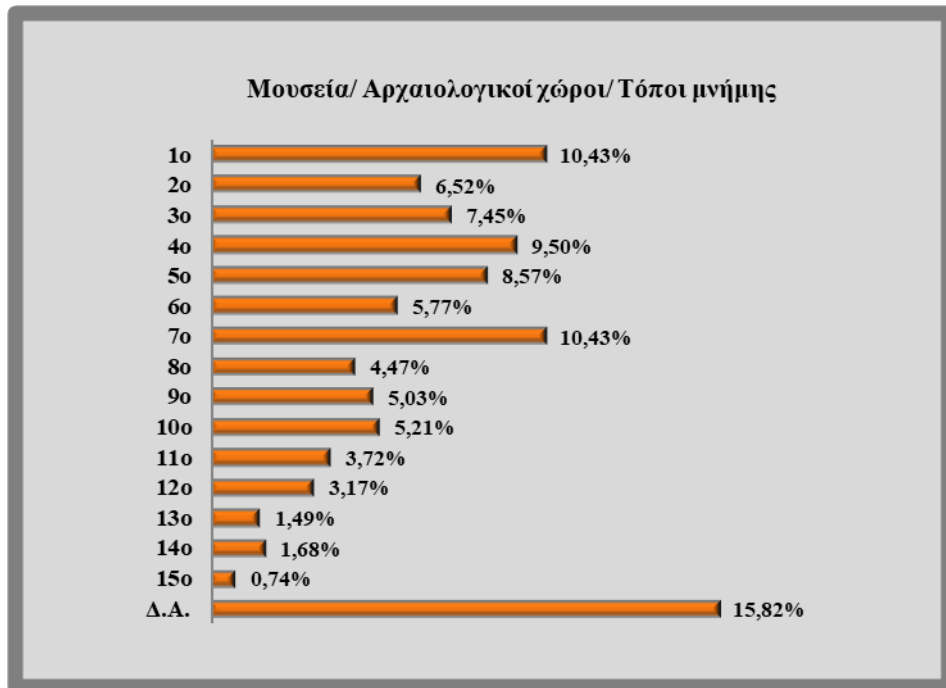
Τα μουσεία, οι αρχαιολογικοί χώροι και οι τόποι μνήμης (βλ. γράφημα 33.9), συγκεντρώνουν στις τρεις πρώτες θέσεις της κατάταξης ποσοστιαίο άθροισμα 24,40%, υποδηλώνοντας έτσι τη σημαντικότητά τους στη διαμόρφωση της ιστορικής κουλτούρας/συνείδησης. Στον αντίποδα, στις τρεις τελευταίες θέσεις το αθροιστικό ποσοστό τους είναι περίπου 8 φορές μικρότερο (3,91%). Επίσης, ένα υψηλό ποσοστό τους εντοπίζεται στην έβδομη θέση της ιεράρχησης (10,43%).

Η λογοτεχνία και η ποίηση (βλ. γράφημα 33.10) εμφανίζουν περίπου ίδια αθροιστικά ποσοστά στις τρεις πρώτες (7,82%) και στις τρεις τελευταίες θέσεις (8,01%) της κατάταξης. Το υψηλότερο ποσοστό τους συναντάται στην εντέκατη θέση (10,43%) της ιεράρχησης.

Οι πολιτιστικοί σύλλογοι και οι τοπικές ιστορικές οργανώσεις (βλ. γράφημα 33.11) καταγράφουν στις τρεις τελευταίες θέσεις της κατάταξης αθροιστικό ποσοστό 12,29%, ενώ στις τρεις πρώτες θέσεις το ποσοστιαίο άθροισμά τους είναι μικρότερο (7,64%). Το υψηλότερο ποσοστό τους στην κλίμακα ιεράρχησης συναντάται στην εντέκατη θέση (9,87%).

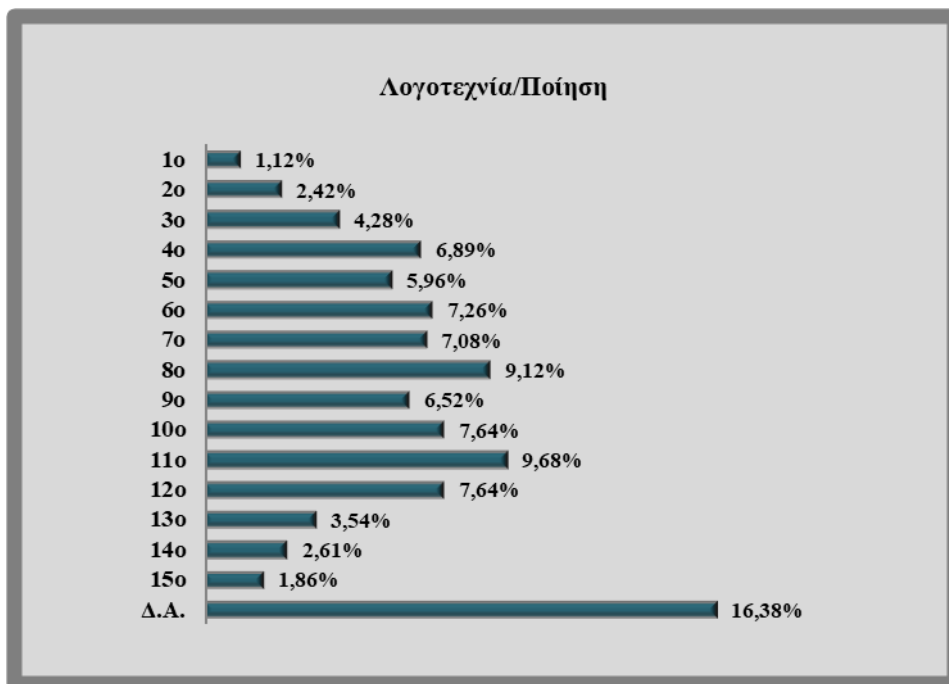
Γράφημα 33.9

Ιεράρχηση των παραγόντων διαμόρφωσης της ιστορικής συνείδησης/κουλτούρας από τους/τις φοιτητές/-τριες (μουσεία/αρχαιολογικοί χώροι/τόποι μνήμης)

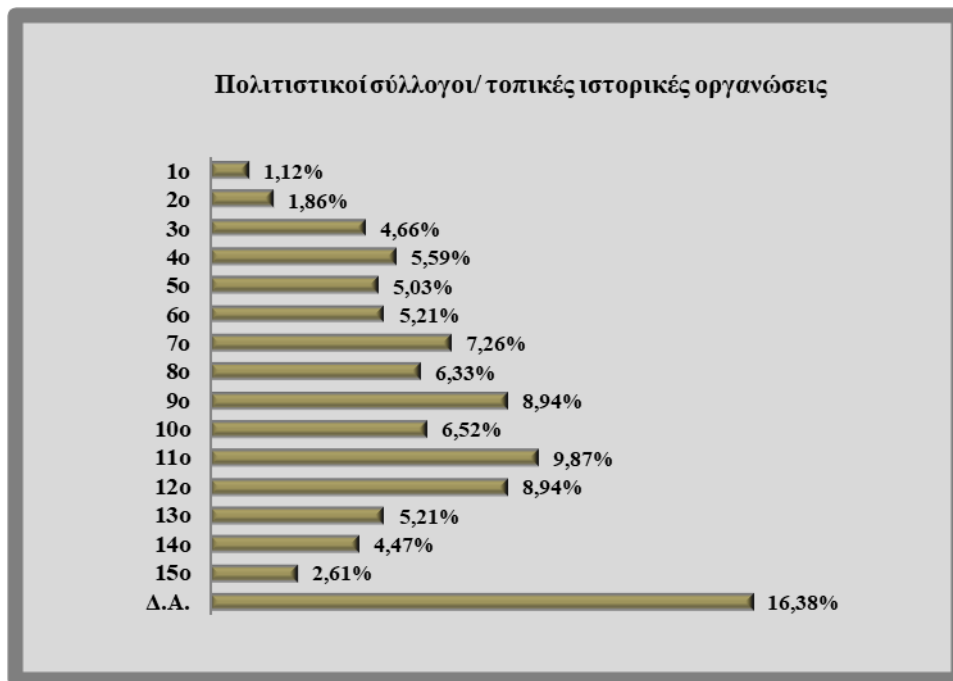
Γράφημα 33.10

Ιεράρχηση των παραγόντων διαμόρφωσης της ιστορικής συνείδησης/κουλτούρας από τους/τις φοιτητές/-τριες (λογοτεχνία/ποίηση)

Γράφημα 33.11

Ιεράρχηση των παραγόντων διαμόρφωσης της ιστορικής συνείδησης/κουλτούρας από τους/τις φοιτητές/-τριες (πολιτιστικοί σύλλογοι/τοπικές ιστορικές οργανώσεις)

Τα ιστορικά αρχεία και οι συλλογές προφορικών μαρτυριών (βλ. γράφημα 33.12) εμφανίζουν στις τρεις πρώτες θέσεις της κατάταξης ποσοστιαίο άθροισμα 14,72%, ενώ στις τρεις τελευταίες θέσεις το αθροιστικό ποσοστό τους είναι λίγο μικρότερο (11,74%). Το γεγονός αυτό καταδεικνύει μια διχογνωμία αναφορικά με τις δηλούμενες θέσεις στην ιεράρχηση των παραγόντων. Ακόμα, αξίζει να επισημανθεί πως, από τον πληθυσμό του δείγματος που απάντησε, το μεγαλύτερο μέρος (9,68%) τοποθέτησε τα ιστορικά αρχεία και τις συλλογές προφορικών μαρτυριών στην πέμπτη θέση.

Η τέχνη της ζωγραφικής (βλ. γράφημα 33.13) εμφανίζει στις τρεις τελευταίες θέσεις της ιεράρχησης ένα αρκετά υψηλό αθροιστικό ποσοστό (41,15%), ενώ στις τρεις πρώτες θέσεις αντιστοίχως το αθροιστικό ποσοστό της είναι ισχνό (1,87%). Τα ευρήματα αυτά στην ιεράρχηση καταδεικνύουν πως η ζωγραφική δεν φαίνεται να εκλαμβάνεται ως ισχυρός παράγοντας στη διαμόρφωση της ιστορικής κουλτούρας/συνείδησης μιας κοινότητας.

Οι κοινότητες μνήμης (βλ. γράφημα 33.14) καταγράφουν στις τρεις τελευταίες θέσεις της ιεράρχησης αθροιστικό ποσοστό 21,05%, ενώ στις τρεις πρώτες αντιστοίχως το αθροιστικό ποσοστό τους είναι συγκριτικά μικρότερο (8,38%). Αξίζει να αναφερθεί επίσης πως όσοι/όσες απάντησαν στη συγκεκριμένη ερώτηση της έρευνας, κατέταξαν στην πλειοψηφία τους τις κοινότητες μνήμης στην όγδοη θέση της ιεράρχησης σε ποσοστό 8,01%.

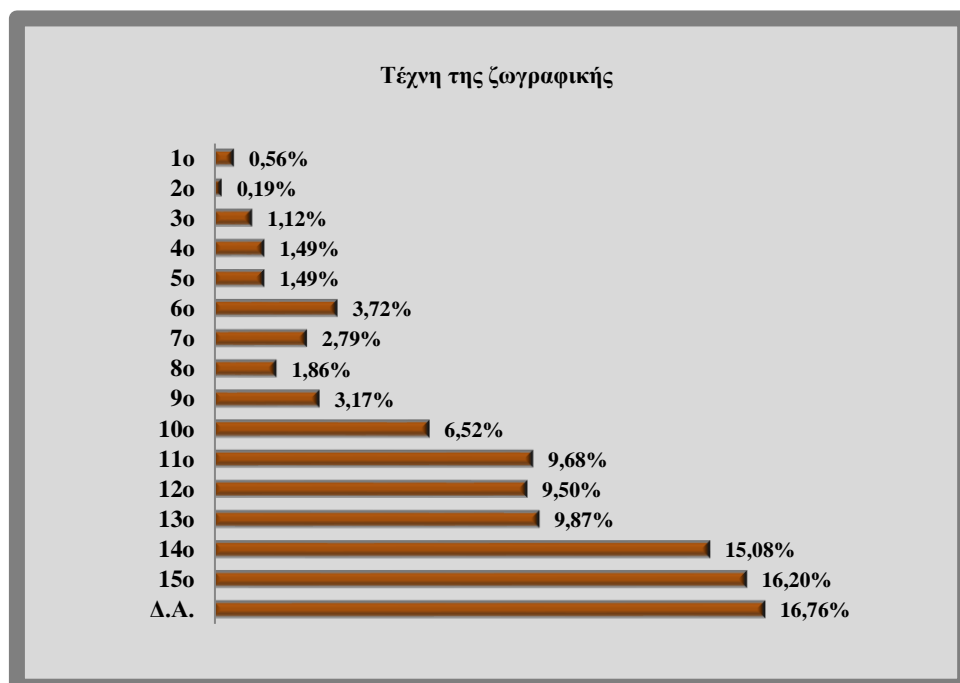
Γράφημα 33.12

Ιεράρχηση των παραγόντων διαμόρφωσης της ιστορικής συνείδησης/κουλτούρας από τους/τις φοιτητές/-τριες (ιστορικά αρχεία/συλλογές προφορικών μαρτυριών)

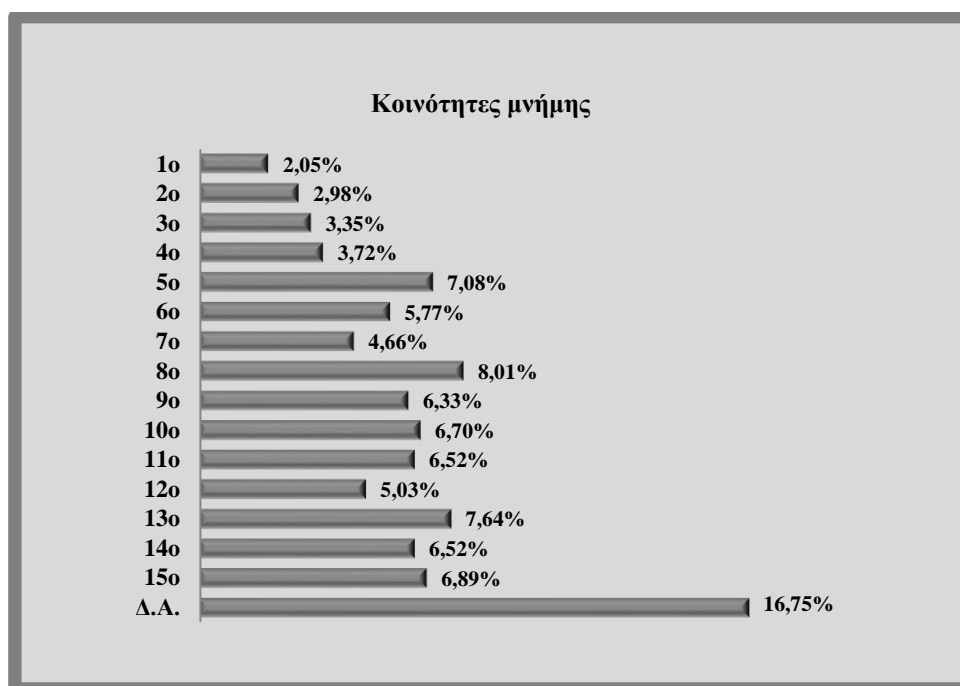
Γράφημα 33.13

Ιεράρχηση των παραγόντων διαμόρφωσης της ιστορικής συνείδησης/κουλτούρας από τους/τις φοιτητές/-τριες (τέχνη της ζωγραφικής)

Γράφημα 33.14.

Ιεράρχηση των παραγόντων διαμόρφωσης της ιστορικής συνείδησης/κουλτούρας από τους/τις φοιτητές/-τριες (κοινότητες μνήμης)

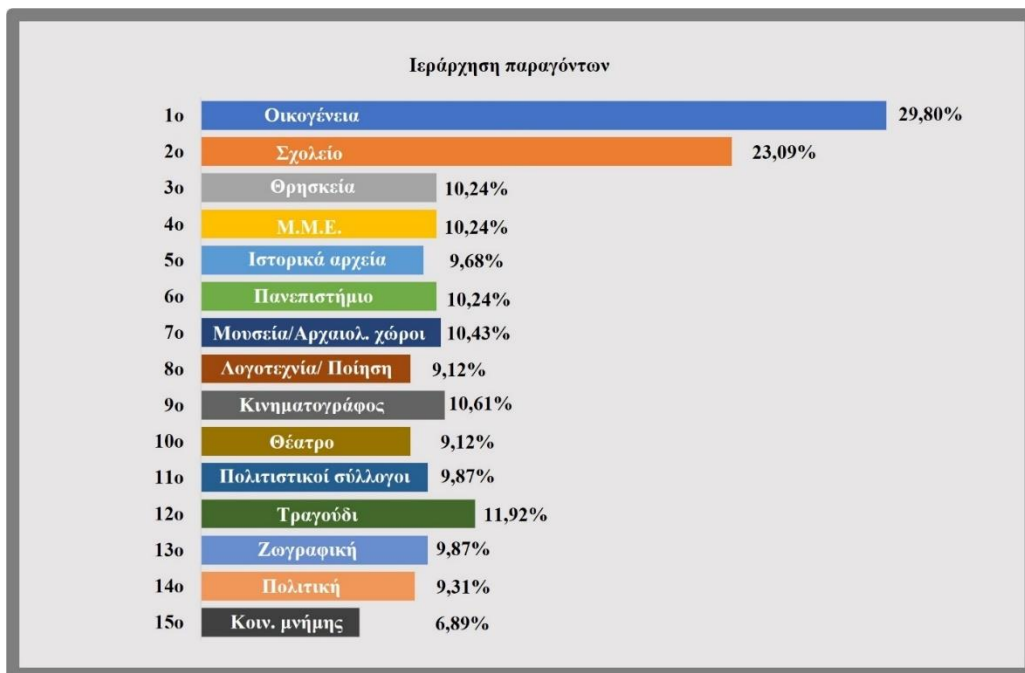
Λαμβάνοντας υπόψη τα υψηλότερα ποσοστά που καταγράφονται σε κάθε θέση της ιεραρχικής ταξινόμησης, προκύπτει βάσει της άποψης του δείγματος η ακόλουθη κατάταξη (βλ. γράφημα 33.15), η οποία αντικατοπτρίζει τον βαθμό συμβολής των εν λόγω παραγόντων στη διαμόρφωση της ιστορικής κουλτούρας και συνείδησης: Στην πρώτη θέση της ιεραρχικής ταξινόμησης εντοπίζεται η οικογένεια με ποσοστό 29,80%, στη δεύτερη το σχολείο με 23,09%, στην τρίτη η θρησκεία με 10,24%, στην τέταρτη τα ΜΜΕ με 10,24%, στην πέμπτη τα ιστορικά αρχεία και οι συλλογές προφορικών μαρτυριών με 9,68%, στην έκτη το πανεπιστήμιο με 10,24%, στην έβδομη τα μουσεία/οι αρχαιολογικοί χώροι/οι τόποι μνήμης με 10,43%, στην όγδοη η λογοτεχνία/η ποίηση με 9,12%, στην ένατη ο κινηματογράφος με 10,61%, στη δέκατη η τέχνη του θεάτρου με 9,12%, στην ενδέκατη οι πολιτιστικοί σύλλογοι και οι τοπικές ιστορικές οργανώσεις με 9,87%, στη δωδέκατη το τραγούδι με 11,92%, στη δέκατη τρίτη η τέχνη της ζωγραφικής με 9,87%, στη δέκατη τέταρτη η πολιτική με 9,31% και στην τελευταία θέση, τη δέκατη πέμπτη, οι κοινότητες μνήμης με ποσοστό 6,89%.

Από τα αποτελέσματα, ειδικά στις τέσσερις πρώτες θέσεις της ιεραρχικής ταξινόμησης των παραγόντων, προκύπτουν ορισμένες βασικές διαπιστώσεις. Η πρώτη είναι πως στη συνείδηση των φοιτητών/-τριών το τρίπτυχο σχολείο-οικογένεια-θρησκεία είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με την ιστορία και τις διαδικασίες συγκρότησης της εθνικής ταυτότητας. Η δεύτερη διαπίστωση είναι πως η διαμόρφωση της ιστορικής κουλτούρας και συνείδησης,

ταυτίζεται στον νοητικό ορίζοντα των φοιτητών/-τριών της έρευνας με μια διαδικασία που συντελείται πρωτίστως μέσω του πρωτογενούς, του δευτερογενούς φορέα καθώς και των τριτογενών φορέων κοινωνικοποίησης του ατόμου. Τέλος, σε σύγκριση με άλλους μη θεσμοθετημένους παραγωγούς ιστορικής γνώσης και διάχυσης μορφών ιστορικής κουλτούρας, οι θεσμοθετημένοι φορείς (μουσεία, ιστορικά αρχεία, πανεπιστήμιο), εξακολουθούν να διατηρούν την ισχύ τους.

Γράφημα 33.15

Ιεράρχηση των παραγόντων διαμόρφωσης της ιστορικής συνείδησης/κουλτούρας από τους/τις φοιτητές/-τριες με βάση τις υψηλότερες τιμές και τη θέση κατάταξης που κατέγραψαν

Προκειμένου να αναδειχθούν οι τρόποι με τους οποίους οι φοιτητές και οι φοιτήτριες ήρθαν σε επαφή με το παρελθόν τους τελευταίους δώδεκα μήνες (βλ. πίνακα 13), τους ζητήθηκε να γνωστοποιήσουν μέσα από μια σειρά δραστηριοτήτων και μορφών διασύνδεσης με την παρελθοντική διάσταση του χρόνου, τι ακριβώς έπραξαν. Τα αποτελέσματα της έρευνας κατέδειξαν πως τον τελευταίο χρόνο οι περισσότεροι/-ες αναζήτησαν στο διαδίκτυο ιστορικές πληροφορίες (83,80%), παρακολούθησαν κάποιο τηλεοπτικό ιστορικό ντοκιμαντέρ ή κινηματογραφικό ιστορικό φιλμ (77,65%), απαθανάτισαν σημαντικές γι' αυτούς στιγμές με την κάμερα ή τη φωτογραφική τους μηχανή, προκειμένου να διατηρήσουν τις αναμνήσεις τους (75,98%), ανέτρεξαν στο προσωπικό ή οικογενειακό τους άλμπουμ με φωτογραφίες από το παρελθόν (63,13%), διάβασαν κάποιο επιστημονικό βιβλίο ή άρθρο με ιστορικές αναφορές (61,45%), αναζήτησαν στοιχεία σε κάποιο ιστορικό αρχείο (60,71%), επισκέφθηκαν κάποιο μουσείο ιστορίας ή αρχαιολογικό χώρο (55,19%) ή εκπόνησαν κάποια εργασία/παρουσίαση

ιστορικού περιεχομένου στο πλαίσιο των σπουδών τους (51,02%). Αντιθέτως, τους τελευταίους δώδεκα μήνες δήλωσαν πως δεν ασχολήθηκαν με κάποια ευχάριστη ερασιτεχνική δραστηριότητα (χόμπι) ιστορικού χαρακτήρα ούτε δήλωσαν κάτοχοι κάποιας συλλογής αντικειμένων του παρελθόντος (79,33%), δεν συμμετείχαν σε κάποια εκδήλωση ομάδας ή φορέα αφιερωμένη στη μελέτη, τη συλλογή ή την παρουσίαση στοιχείων για γεγονότα του παρελθόντος (76,72%), δεν κατέγραψαν κάποια γεγονότα σε ημερολόγιο ή βιβλίο συμβάντων που τυχόν διατηρούσαν (70,58%), δεν επισκέφθηκαν κάποια έκθεση ιστορικού ενδιαφέροντος (68,90%), ούτε και διάβασαν κάποιο ιστορικό μυθιστόρημα (67,97%). Εστιάζοντας σε όσα έπραξαν τους τελευταίους δώδεκα μήνες, προκύπτει πως η πλειοψηφία του δείγματος επέλεξε πρωτίστως πιο άμεσους τρόπους διασύνδεσης με το παρελθόν, οι οποίοι συνυφαίνονταν κυρίως με την αξιοποίηση οπτικοακουστικών μέσων ή τεχνολογιών της πληροφορίας και των επικοινωνιών. Απ' την άλλη, οι παραδοσιακοί δίαυλοι επικοινωνίας και αλληλεπίδρασης με το παρελθόν ή οι θεσμοθετημένοι φορείς που το υπηρετούν, συγκέντρωσαν με βάση τις απαντήσεις των φοιτητών/-τριών μικρότερα ποσοστά, άρα και χαμηλότερη προτίμηση.

13. Τους τελευταίους 12 μήνες έχεις:	Ναι	Όχι
Επισκεφθεί κάποιο μουσείο ιστορίας/αρχαιολογικό χώρο;	54,19%	45,81%
Παρακολουθήσει κάποιο ιστορικό φιλμ ή ντοκιμαντέρ στην τηλεόραση ή στον κινηματογράφο;	77,65%	22,35%
Διαβάσει κάποιο ιστορικό μυθιστόρημα;	32,03%	67,97%
Διαβάσει κάποιο επιστημονικό βιβλίο ή άρθρο με αναφορές στο ιστορικό παρελθόν;	61,45%	38,55%
Συμμετάσχει σε κάποια εκδήλωση ομάδας/φορέα αφιερωμένη στη μελέτη, συλλογή ή την παρουσίαση στοιχείων για γεγονότα του παρελθόντος;	23,28%	76,72%
Ανατρέξει σε κάποιο ιστορικό αρχείο;	60,71%	39,29%
Εκπονήσει κάποια εργασία ή παρουσίαση ιστορικού περιεχομένου στο πλαίσιο των σπουδών σου;	51,02%	48,98%
Ανατρέξει στο προσωπικό ή οικογενειακό σου άλμπουμ με φωτογραφίες του παρελθόντος;	63,13%	36,87%
Καταγράψει γεγονότα ή στιγμές με την κάμερα ή την φωτογραφική σου μηχανή προκειμένου να διατηρήσεις τις αναμνήσεις σου;	75,98%	24,02%
Κάποιο χόμπι ή κάποια συλλογή που να σχετίζεται με το παρελθόν;	20,67%	79,33%
Καταγράψει κάποια γεγονότα σε ημερολόγιο ή βιβλίο συμβάντων που διατηρείς;	29,42%	70,58%
Αναζητήσει στο διαδίκτυο κάποια πληροφορία σχετική με το ιστορικό παρελθόν;	83,80%	16,20%
Επισκεφθεί κάποια έκθεση;	31,10%	68,90%

Πίνακας 13: Τρόποι ή μορφές διασύνδεσης με το παρελθόν τους τελευταίους 12 μήνες.

Οι περισσότεροι φοιτητές τους τελευταίους δώδεκα μήνες (βλ. πίνακα 13.1) αναζήτησαν στο διαδίκτυο πληροφορίες ιστορικού περιεχομένου (90,54%), παρακολούθησαν κάποιο τηλεοπτικό ιστορικό ντοκιμαντέρ ή κινηματογραφικό ιστορικό φιλμ (82,43%), διάβασαν κάποιο επιστημονικό βιβλίο ή άρθρο σχετικό με την Ιστορία (71,62%), επισκέφθηκαν κάποιο μουσείο ιστορίας/αρχαιολογικό χώρο (60,81%), αναζήτησαν πληροφορίες σε κάποιο ιστορικό αρχείο (60,81%), κατέγραψαν με τον φωτογραφικό τους φακό ή την κάμερα σημαντικές στιγμές για να τις διατηρήσουν στη μνήμη τους, ανέτρεξαν στο προσωπικό ή οικογενειακό τους άλμπουμ με φωτογραφίες από το παρελθόν (56,76%), ενώ πραγματοποίησαν κάποια εργασία/παρουσίαση ιστορικής φύσεως στο πλαίσιο των σπουδών του (54,05%). Αντιθέτως, για στο ίδιο χρονικό διάστημα, δεν κατέγραψαν κάποιο γεγονός σε προσωπικό ημερολόγιο ή βιβλίο συμβάντων (89,19%), δεν ασχολήθηκαν με κάποιο χόμπι ή με κάποια συλλογή αντικειμένων του παρελθόντος (72,97%), δεν συμμετείχαν σε κάποια ιστορική εκδήλωση ομάδας ή φορέα (63,51%), δεν διάβασαν κάποιο ιστορικό μυθιστόρημα (62,16%) ούτε και επισκέφθηκαν κάποια έκθεση ιστορικού χαρακτήρα (54,05%).

13.1. Τους τελευταίους 12 μήνες έχεις:	Ναι	Όχι
Επισκεφθεί κάποιο μουσείο ιστορίας/αρχαιολογικό χώρο;	60,81%	39,19%
Παρακολουθήσει κάποιο ιστορικό φιλμ ή ντοκιμαντέρ στην τηλεόραση ή στον κινηματογράφο;	82,43%	17,57%
Διαβάσει κάποιο ιστορικό μυθιστόρημα;	37,84%	62,16%
Διαβάσει κάποιο επιστημονικό βιβλίο ή άρθρο με αναφορές στο ιστορικό παρελθόν;	71,62%	28,38%
Συμμετάσχει σε κάποια εκδήλωση ομάδας/φορέα αφιερωμένη στη μελέτη, συλλογή ή την παρουσίαση στοιχείων για γεγονότα του παρελθόντος;	36,49%	63,51%
Ανατρέξει σε κάποιο ιστορικό αρχείο;	60,81%	39,19%
Εκπονήσει κάποια εργασία ή παρουσίαση ιστορικού περιεχομένου στο πλαίσιο των σπουδών σου;	54,05%	45,95%
Ανατρέξει στο προσωπικό ή οικογενειακό σου άλμπουμ με φωτογραφίες του παρελθόντος;	56,76%	43,24%
Καταγράφει γεγονότα ή στιγμές με την κάμερα ή την φωτογραφική σου μηχανή προκειμένου να διατηρήσεις τις αναμνήσεις σου;	60,81%	39,19%
Κάποιο χόμπι ή κάποια συλλογή που να σχετίζεται με το παρελθόν;	27,03%	72,97%
Καταγράφει κάποια γεγονότα σε ημερολόγιο ή βιβλίο συμβάντων που διατηρείς;	10,81%	89,19%
Αναζητήσει στο διαδίκτυο κάποια πληροφορία σχετική με το ιστορικό παρελθόν;	90,54%	9,46%
Επισκεφθεί κάποια έκθεση;	45,95%	54,05%

Πίνακας 13.1: Τρόποι ή μορφές διασύνδεσης των φοιτητών με το παρελθόν τους τελευταίους 12 μήνες.

Οι φοιτήτριες, από την πλευρά τους, το τελευταίο δωδεκάμηνο (βλ. πίνακα 13.2) αναζήτησαν στο διαδίκτυο πληροφορίες ιστορικού περιεχομένου (82,72%), κατέγραψαν με τον φωτογραφικό τους φακό ή την κάμερα σημαντικές στιγμές, για να κρατήσουν ζωντανές τις αναμνήσεις (78,40%), παρακολούθησαν τηλεοπτικά ιστορικά ντοκιμαντέρ ή κινηματογραφικά ιστορικά φιλμ (76,89%), ανέτρεξαν στο προσωπικό ή οικογενειακό τους φωτογραφικό άλμπουμ (64,15%), ήρθαν σε επαφή με κάποιο ιστορικό αρχείο (60,69%), διάβασαν ιστορικά επιστημονικά βιβλία ή άρθρα (59,83%) και επισκέφθηκαν μουσεία/αρχαιολογικούς χώρους (53,13%). Σύμφωνα με τις απαντήσεις τους δεν υπήρξε καμία ενασχόλησή τους με κάποιο χόμπι ή συλλογή ιστορικού ενδιαφέροντος (80,35%), δεν συμμετείχαν σε ιστορικές εκδηλώσεις ομάδων ή φορέων (78,83%), δεν επισκέφθηκαν κάποια έκθεση ιστορικού χαρακτήρα (71,27%), δεν διάβασαν κάποιο ιστορικό μυθιστόρημα (68,90%) αλλά ούτε και προχώρησαν στην καταγραφή συμβάντων ή σημαντικών στιγμών σε προσωπικό ημερολόγιο (67,60%). Μεταξύ των απαντήσεων των δύο φύλων δεν φαίνεται να υπάρχει κάποια σημαντική διαφοροποίηση που να αφορά τους τρόπους και τις μορφές διασύνδεσης με το παρελθόν. Η μόνη διαφορά που εντοπίζεται, αποτυπώνεται στην ιεράρχηση των όσων έπραξαν και δεν έπραξαν κατά το τελευταίο έτος βάσει των ποσοστών.

13.2. Τους τελευταίους 12 μήνες έχεις:	Ναι	Όχι
Επισκεφθεί κάποιο μουσείο ιστορίας/αρχαιολογικό χώρο;	53,13%	46,87%
Παρακολούθησει κάποιο ιστορικό φιλμ ή ντοκιμαντέρ στην τηλεόραση ή στον κινηματογράφο;	76,89%	23,11%
Διαβάσει κάποιο ιστορικό μυθιστόρημα;	31,10%	68,90%
Διαβάσει κάποιο επιστημονικό βιβλίο ή άρθρο με αναφορές στο ιστορικό παρελθόν;	59,83%	40,17%
Συμμετάσχει σε κάποια εκδήλωση ομάδας/φορέα αφιερωμένη στη μελέτη, συλλογή ή την παρουσίαση στοιχείων για γεγονότα του παρελθόντος;	21,17%	78,83%
Ανατρέξει σε κάποιο ιστορικό αρχείο;	60,69%	39,31%
Εκπονήσει κάποια εργασία ή παρουσίαση ιστορικού περιεχομένου στο πλαίσιο των σπουδών σου;	50,54%	49,46%
Ανατρέξει στο προσωπικό ή οικογενειακό σου άλμπουμ με φωτογραφίες του παρελθόντος;	64,15%	35,85%
Καταγράψει γεγονότα ή στιγμές με την κάμερα ή την φωτογραφική σου μηχανή προκειμένου να διατηρήσεις τις αναμνήσεις σου;	78,40%	21,60%
Κάποιο χόμπι ή κάποια συλλογή που να σχετίζεται με το παρελθόν;	19,65%	80,35%
Καταγράψει κάποια γεγονότα σε ημερολόγιο ή βιβλίο συμβάντων που διατηρείς;	32,40%	67,60%
Αναζητήσει στο διαδίκτυο κάποια πληροφορία σχετική με το ιστορικό παρελθόν;	82,72%	17,28%
Επισκεφθεί κάποια έκθεση;	28,73%	71,27%

Πίνακας 13.2: Τρόποι ή μορφές διασύνδεσης των φοιτητριών με το παρελθόν τους τελευταίους 12 μήνες.

Για να διερευνηθούν ο βαθμός και το είδος της σχέσης των φοιτητών/-τριών με το παρελθόν πριν την έναρξη των σπουδών τους (βλ. πίνακα 14), τέθηκε σχετικό ερώτημα στο οποίο κλήθηκαν να απαντήσουν, δηλώνοντας μέσω ποιων διαύλων πραγματοποίησαν τη διεπαφή τους με το χθες και με ποια συχνότητα. Από τις τοποθετήσεις του δείγματος διαπιστώνεται ότι οι φοιτητές και οι φοιτήτριες στο σύνολό τους, πριν αρχίσουν τις σπουδές τους στο πανεπιστήμιο, επισκέπτονταν αρκετά έως πολύ συχνά (ποσοστιαίο άθροισμα 69,65%) εκδηλώσεις εθνικών επετείων και λιγότερο συχνά μουσεία ιστορίας (51,77%), εκθέσεις διάφορων αντικειμένων ιστορικού χαρακτήρα (50,47%), εκθέσεις φωτογραφίας με ντοκουμέντα του ιστορικού παρελθόντος (49,35%), αρχαιολογικούς χώρους/τόπους ιστορικής μνήμης (46,37%), θέατρα με σκοπό την παρακολούθηση έργων ιστορικού ενδιαφέροντος (43,2%), εκθέσεις με πίνακες ζωγραφικής ή αντικείμενα που αφορούσαν το ιστορικό παρελθόν (43,02%), κινηματογραφικές αίθουσες όπου προβάλλονταν ιστορικά φιλμ (41,53%), εκδηλώσεις συλλόγων ή οργανισμών ιστορικής φύσεως (41,15%), καθώς και φορείς διατήρησης ιστορικών αρχείων (40,78%). Απεναντίας, δεν επισκέπτονταν καθόλου συχνά εκδηλώσεις πολιτικών κομμάτων ή νεολαιών με ιστορικό περιεχόμενο (75,79%), διαδικτυακές κοινότητες ή forums ανταλλαγής απόψεων πάνω σε ιστορικά ζητήματα (55,5%), εκδηλώσεις κοινοτήτων μνήμης (55,12%), δικτυακούς τόπους περιήγησης σε εικονικά μουσεία (51,77%), συνέδρια/ημερίδες/επιστημονικές εκδηλώσεις ιστορικού ενδιαφέροντος (51,21%) ή χώρους εικονικής αναπαράστασης του παρελθόντος (49,91%). Από τα εν λόγω ευρήματα, γίνεται καταφανές πως η μοναδική συχνή επαφή των ερωτώμενων με το παρελθόν, προτού ξεκινήσουν τις σπουδές τους, συντελούνταν διαμέσου της παρουσίας τους, πιθανότατα ως μαθητών, στις εθνικές επετείες. Οι τελευταίες, μέχρι την έναρξη των φοιτητικών τους χρόνων φαίνεται να διαδραματίζουν, εν συγκρίσει με τους υπόλοιπους παράγοντες, έναν ιδιαίτερος σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της ιστορικής συνείδησης και της ιστορικής κουλτούρας των φοιτητών/-τριών. Η θεσμοθέτηση των εθνικών επετείων συνδέεται με την ανάδυση του εθνικισμού και τη δημιουργία των εθνικών κρατών τον 19^ο αιώνα. Αποτελούν δημόσιες ταυτοτικές επιτελέσεις οι οποίες έχουν ως πεδίο αναφοράς τους σημαντικά γεγονότα και στιγμές-κλειδιά της εθνικής βιογραφίας⁸³⁷. Διαμέσου ενός συνόλου συμβόλων και αναπαραστάσεων επανεντάσσουν το μνημονεύόμενο και σημαίνουν για την κοινότητα παρελθόν στο παρόν, καλλιεργώντας το αίσθημα της εθνικής υπερηφάνειας, αναπαράγοντας την κυρίαρχη ιδεολογία και σφυρηλατώντας τόσο την εθνική ταυτότητα, την οποία

---

⁸³⁷ Κουλούρη, Χ. (2012). «Γιορτάζοντας το έθνος: Εθνικές επείτειοι στην Ελλάδα τον 19^ο αιώνα». Στο: Παπαδημητρίου, Δ., Σεφεριάδης, Σ. (επιμ), *Αθέατες όψεις της ιστορίας. Κείμενα αφιερωμένα στον Γιάννη Γιανουλόπουλο*. Αθήνα: Ασίνη, σ. 183.

κωδικοποιούν, όσο και τους δεσμούς μεταξύ των μελών μιας εθνικής κοινότητας. Τα τελετουργικά των εθνικών επετείων, όντας σημαντικό και αναπόσπαστο κομμάτι της σχολικής ζωής, συμβάλλουν στην εθνική και πολιτική διαπαιδαγώγηση των μαθητών, καθώς και στην εμφύσηση του ιδεολογήματος της αδιάλειπτης ιστορικής συνέχειας των Ελλήνων. Πρόκειται θα έλεγε κανείς, για θεσμοποιημένες ευκαιρίες δημόσιας συλλογικής αυταρέσκειας και φιλοτέχνησης της αγιογραφίας του έθνους, η οποία συντελείται εν μέσω μιας πανηγυρικής εθνικής μέθεξης και ενός κεκαλυμμένου εθνικισμού από πατριωτισμό. Η φιλοτέχνηση αυτού του εθνικού περιούσιου πορτρέτου στις επετείους βασίζεται αφενός στην επιλεκτική και παραμορφωτική κατασκευή της ιστορικής πραγματικότητας και αφετέρου στη συστηματική και σχεδόν εργολαβική αντιδιαστολή προς τον αέναα εκλαμβανόμενο ως εχθρικό και σχεδόν πάντα πολιτισμικά υποδεέστερο ιστορικό «Άλλο».

14. Πριν αρχίσεις τις σπουδές σου, επισκεπτόσουν:	Κλίμακα συχνότητας (%)				
	Πολύ συχνά	Αρκετά συχνά	Λιγότερο συχνά	Καθόλου συχνά	Δ.Α.
Μουσεία ιστορίας;	5,96	31,1	51,77	11,17	0,00
Αρχαιολογικούς χώρους/τόπους ιστορικής μνήμης;	8,01	38,92	46,37	6,7	0,00
Εκθέσεις φωτογραφίας με ντοκουμέντα του ιστορικού παρελθόντος;	2,79	14,9	49,35	32,96	0,00
Εκθέσεις με διάφορα εκθέματα/αντικείμενα;	5,4	24,39	50,47	19,74	0,00
Εκδηλώσεις συλλόγων ή οργανισμών με αντικείμενο το ιστορικό παρελθόν;	5,77	15,08	41,15	38,00	0,00
Εκδηλώσεις πολιτικών κομμάτων ή νεολαιών με ιστορικό περιεχόμενο;	2,42	5,21	16,39	75,79	0,19
Εκδηλώσεις στις εθνικές επετείους;	30,54	39,11	21,04	8,94	0,37
Θέατρα με σκοπό την παρακολούθηση έργων ιστορικού περιεχομένου;	5,4	15,83	43,2	35,57	0,00
Κινηματογραφικές αίθουσες όπου προβάλλονταν ιστορικά φιλμ;	6,15	18,06	41,53	34,26	0,00
Εκθέσεις με πίνακες ζωγραφικής ή αντικείμενα που αφορούσαν το ιστορικό παρελθόν;	3,54	13,59	43,02	39,85	0,00
Ιστορικά αρχεία;	6,15	21,23	40,78	31,84	0,00
Συνέδρια, ημερίδες ή επιστημονικές εκδηλώσεις ιστορικού ενδιαφέροντος;	2,79	10,8	35,2	51,21	0,00
Διαδικτυακές κοινότητες ή forums ανταλλαγής απόψεων πάνω σε ιστορικά ζητήματα;	3,72	12,85	27,93	55,50	0,00
Δικτυακούς τόπους όπου μπορούσες να περιηγηθείς σε εικονικά μουσεία;	4,1	13,41	30,54	51,77	0,18
Χώρους εικονικής αναπαράστασης του παρελθόντος;	4,66	10,24	35,01	49,91	0,18
Εκδηλώσεις κοινοτήτων μνήμης;	5,03	8,57	31,28	55,12	0,00

Πίνακας 14: Συχνότητα επισκέψεων σε μέρη ή τοποθεσίες διασύνδεσης με το παρελθόν πριν την έναρξη των σπουδών του δείγματος (σύνολο)

Ως προς το φύλο, δεν παρατηρούνται ιδιαίτερες αποκλίσεις ούτε στην κλίμακα συχνότητας επισκέψεων ούτε και στο είδος των επισκέψεων που πραγματοποιούσαν πριν την έναρξη των σπουδών τους οι φοιτητές (βλ. πίνακα 14.1) και οι φοιτήτριες (βλ. πίνακα 14.2) της έρευνας. Μοναδική εξαίρεση αποτελούν οι αρχαιολογικοί χώροι και οι τόποι μνήμης, τους οποίους ένα τμήμα των φοιτητών επισκεπτόταν αρκετά συχνά, ενώ ένα αντίστοιχο τμήμα τους αναφέρει ότι το έπραττε λιγότερο συχνά (43,24%). Οι φοιτήτριες αντιθέτως από την πλευρά τους, δηλώνουν πως επισκέπτονταν λιγότερο συχνά τα συγκεκριμένα μέρη. Εντυπωσιακά υψηλό είναι και στα δύο φύλα το ποσοστό που καταγράφεται στη στήλη του «καθόλου» (71,62% στους άνδρες και 76,46% στις γυναίκες), αφορώντας στη συχνότητα επισκέψεων σε πολιτικές εκδηλώσεις ιστορικού χαρακτήρα. Από το εν λόγω εύρημα συνάγεται το συμπέρασμα πως οι φοιτητές/-τριες στη σχολική τους ζωή μάλλον είχαν υιοθετήσει μια αδιάφορη στάση απέναντι στους φορείς του πολιτικού συστήματος.

14.1. Πριν αρχίσεις τις σπουδές σου, επισκεπτόσουν:	Κλίμακα συχνότητας (%)				
	Πολύ συχνά	Αρκετά συχνά	Λιγότερο συχνά	Καθόλου συχνά	Δ.Α.
Μουσεία ιστορίας;	6,76	31,08	54,05	8,11	0,00
Αρχαιολογικούς χώρους/τόπους ιστορικής μνήμης;	9,46	43,24	43,24	4,06	0,00
Εκθέσεις φωτογραφίας με ντοκουμέντα του ιστορικού παρελθόντος;	2,70	13,51	51,35	32,44	0,00
Εκθέσεις με διάφορα εκθέματα/αντικείμενα;	8,11	17,57	50,00	24,32	0,00
Εκδηλώσεις συλλόγων ή οργανισμών με αντικείμενο το ιστορικό παρελθόν;	5,41	18,92	43,24	32,43	0,00
Εκδηλώσεις πολιτικών κομμάτων ή νεολαιών με ιστορικό περιεχόμενο;	5,41	2,70	20,27	71,62	0,00
Εκδηλώσεις στις εθνικές επετείους;	28,38	37,84	24,32	9,46	0,00
Θέατρα με σκοπό την παρακολούθηση έργων ιστορικού περιεχομένου;	5,41	22,97	37,84	33,78	0,00
Κινηματογραφικές αίθουσες όπου προβάλλονταν ιστορικά φιλμ;	10,81	27,03	31,08	31,08	0,00
Εκθέσεις με πίνακες ζωγραφικής ή αντικείμενα που αφορούσαν το ιστορικό παρελθόν;	2,70	12,16	43,24	41,90	0,00
Ιστορικά αρχεία;	12,16	24,32	35,14	28,38	0,00
Συνέδρια, ημερίδες ή επιστημονικές εκδηλώσεις ιστορικού ενδιαφέροντος;	5,41	13,51	33,78	47,30	0,00
Διαδικτυακές κοινότητες ή forums ανταλλαγής απόψεων πάνω σε ιστορικά ζητήματα;	2,70	22,97	33,78	40,55	0,00
Δικτυακούς τόπους όπου μπορούσες να περιηγηθείς σε εικονικά μουσεία;	5,41	14,86	29,73	50,00	0,00
Χώρους εικονικής αναπαράστασης του παρελθόντος;	1,35	13,51	39,19	45,95	0,00
Εκδηλώσεις κοινότητων μνήμης;	5,41	14,86	31,08	48,65	0,00

Πίνακας 14.1: Συχνότητα επισκέψεων σε μέρη ή τοποθεσίες διασύνδεσης με το παρελθόν πριν την έναρξη των σπουδών των φοιτητών.

14.2. Πριν αρχίσεις τις σπουδές σου, επισκεπτόσουν:	Κλίμακα συχνότητας (%)				
	Πολύ συχνά	Αρκετά συχνά	Λιγότερο συχνά	Καθόλου συχνά	Δ.Α.
Μουσεία ιστορίας;	5,83	31,1	51,4	11,67	0,00
Αρχαιολογικούς χώρους/τόπους ιστορικής μνήμης;	7,78	38,23	46,87	7,12	0,00
Εκθέσεις φωτογραφίας με ντοκουμέντα του ιστορικού παρελθόντος;	2,81	15,12	49,03	33,04	0,00
Εκθέσεις με διάφορα εκθέματα/αντικείμενα;	4,97	25,49	50,54	19	0,00
Εκδηλώσεις συλλόγων ή οργανισμών με αντικείμενο το ιστορικό παρελθόν;	5,83	14,47	40,82	38,88	0,00
Εκδηλώσεις πολιτικών κομμάτων ή νεολαιών με ιστορικό περιεχόμενο;	1,94	5,62	15,77	76,46	0,21
Εκδηλώσεις στις εθνικές επετείους;	30,89	39,31	20,52	8,86	0,42
Θέατρα με σκοπό την παρακολούθηση έργων ιστορικού περιεχομένου;	5,4	14,69	44,06	35,85	0,00
Κινηματογραφικές αίθουσες όπου προβάλλονταν ιστορικά φιλμ;	5,4	16,63	43,2	34,77	0,00
Εκθέσεις με πίνακες ζωγραφικής ή αντικείμενα που αφορούσαν το ιστορικό παρελθόν;	3,67	13,82	42,98	39,53	0,00
Ιστορικά αρχεία;	5,18	20,73	41,68	32,41	0,00
Συνέδρια, ημερίδες ή επιστημονικές εκδηλώσεις ιστορικού ενδιαφέροντος;	2,38	10,37	35,42	51,83	0,00
Διαδικτυακές κοινότητες ή forums ανταλλαγής απόψεων πάνω σε ιστορικά ζητήματα;	3,89	11,23	27	57,88	0,00
Δικτυακούς τόπους όπου μπορούσες να περιηγηθείς σε εικονικά μουσεία;	3,89	13,17	30,67	52,05	0,22
Χώρους εικονικής αναπαράστασης του παρελθόντος;	5,18	9,72	34,34	50,54	0,22
Εκδηλώσεις κοινότητων μνήμης;	4,97	7,56	31,32	56,15	0,00

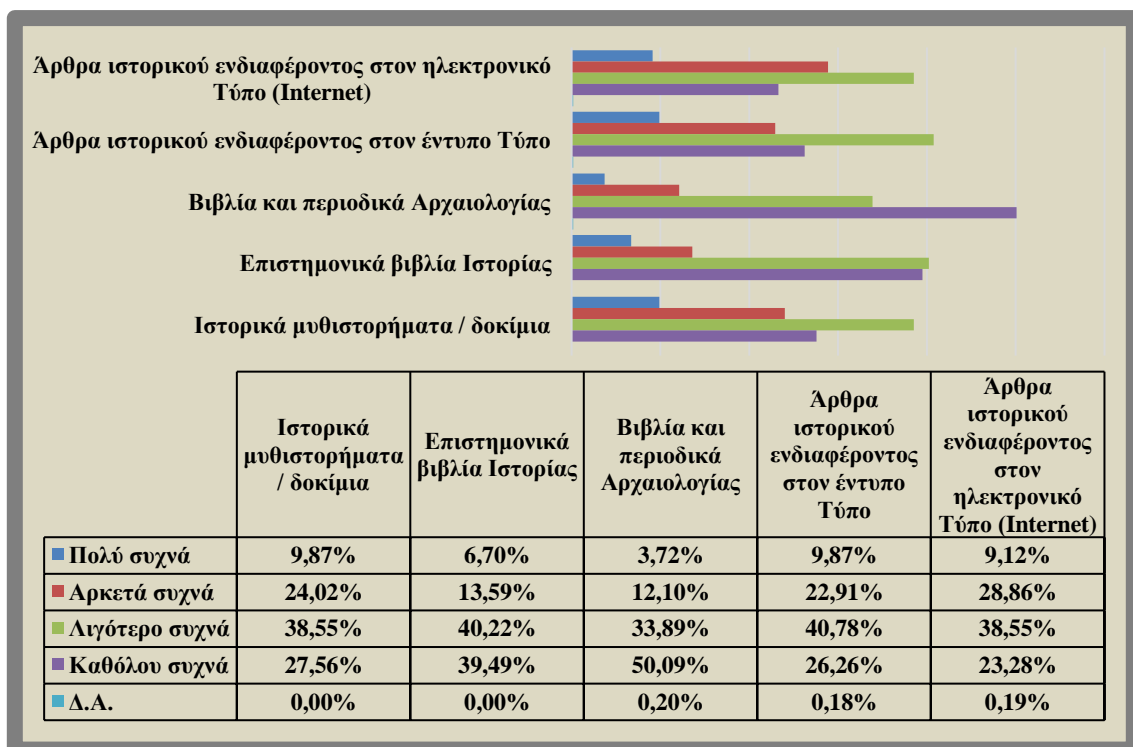
Πίνακας 14.2: Συχνότητα επισκέψεων σε μέρη ή τοποθεσίες διασύνδεσης με το παρελθόν πριν την έναρξη των σπουδών των φοιτητριών

Στην ερώτηση που τέθηκε για τη διερεύνηση των όσων διάβαζαν οι φοιτητές και οι φοιτήτριες πριν από την έναρξη των σπουδών τους (βλ. γράφημα 34), τα αποτελέσματα κατέδειξαν ότι στην πλειονότητά τους μελετούσαν λιγότερο συχνά ή καθόλου βιβλία και περιοδικά αρχαιολογίας (ποσοστιαίο άθροισμα 83,99%), επιστημονικά βιβλία Ιστορίας (ποσοστιαίο άθροισμα 79,71%), άρθρα ιστορικού ενδιαφέροντος στον έντυπο Τύπο (ποσοστιαίο άθροισμα 67,04%), ιστορικά μυθιστορήματα (ποσοστιαίο άθροισμα 66,11%) και άρθρα ιστορικού ενδιαφέροντος στον ηλεκτρονικό Τύπο (ποσοστιαίο άθροισμα 61,83%). Ειδικά στην περίπτωση των βιβλίων και περιοδικών αρχαιολογίας, 1 στους/στις 2 αναφέρει

πως δεν τα διάβαζε καθόλου. Εξίσου υψηλό είναι και το ποσοστό εκείνων που δεν διάβαζαν καθόλου επιστημονικά βιβλία Ιστορίας (4 στους/στις 10). Αντιθέτως, μόνο 3 στους/στις 10 περίπου διάβαζαν αρκετά έως πολύ συχνά ιστορικά μυθιστορήματα και άρθρα ιστορικού ενδιαφέροντος στον έντυπο Τύπο, ποσοστό που αυξάνεται λίγο στην περίπτωση όσων δηλώνουν ότι διάβαζαν στον ίδιο βαθμό άρθρα ιστορικού ενδιαφέροντος στο διαδίκτυο (4 στους/στις 10 περίπου). Γενικότερα, τα αποτελέσματα της έρευνας καταδεικνύουν πως κατά την προπανεπιστημιακή ζωή της πλειοψηφίας των ερωτώμενων, η επαφή με το ιστορικό παρελθόν διαμέσου της ανάγνωσης έντυπων ή ηλεκτρονικών πηγών, ήταν μικρότερης συχνότητας. Μόνο σε μια μειοψηφούσα ομάδα διαπιστώνεται κάποια μεγαλύτερη επαφή, που συντελούνταν κυρίως με την ανάγνωση ιστορικών μυθιστορημάτων και έντυπων ή ηλεκτρονικών ιστορικών άρθρων, τα οποία εμπίπτουν στο πεδίο της αποκαλούμενης δημόσιας ιστορίας. Ό,τι έντυπα σχετίζονταν με την πειθαρχία της Ιστορίας ή συγγενών προς αυτήν κλάδων (π.χ. Αρχαιολογία), δεν περιλαμβάνονταν στις αναγνωστικές προτεραιότητες των περισσότερων φοιτητών/-τριών.

Γράφημα 34

Τι διάβαζαν οι φοιτητές και οι φοιτήτριες πριν την έναρξη των σπουδών τους

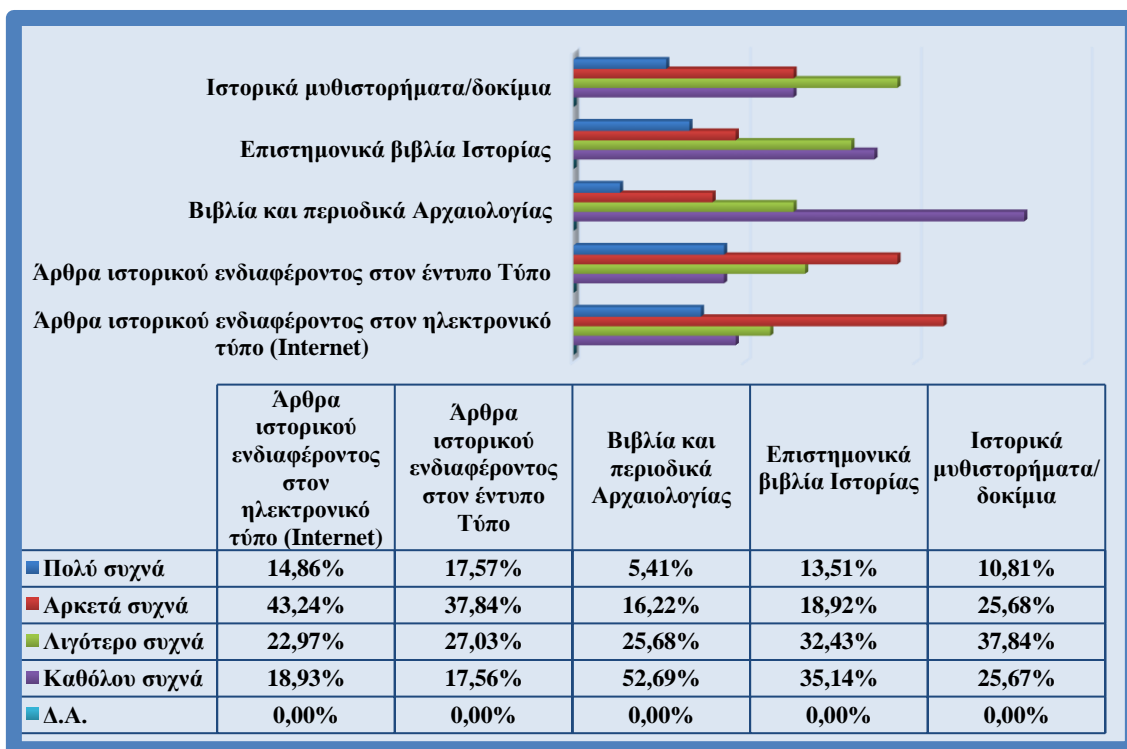

Εξετάζοντας το παραπάνω ερώτημα ως προς το φύλο (βλ. γράφημα 34.1 & γράφημα 34.2) διαπιστώνεται πως μεταξύ των φοιτητών και των φοιτητριών υπάρχουν ορισμένες

ομοιότητες αλλά και ορισμένες διαφοροποιήσεις στον τρόπο που απάντησαν. Ειδικότερα, τόσο οι φοιτητές (52,69%) όσο και οι φοιτήτριες (49,68%) δήλωσαν πως δεν διάβαζαν καθόλου συχνά βιβλία και περιοδικά αρχαιολογίας. Αμφότεροι/-ες διάβαζαν λιγότερο συχνά ή καθόλου ιστορικά μυθιστορήματα και ιστορικά δοκίμια, σε αθροιστικό ποσοστό 63,51% για τους φοιτητές και 66,52% για τις φοιτήτριες. Ενώ οι φοιτητές δήλωσαν πως διάβαζαν αρκετά έως πολύ συχνά άρθρα ιστορικού ενδιαφέροντος στον έντυπο Τύπο (ποσοστιαίο άθροισμα 55,41%) και στον ηλεκτρονικό Τύπο (ποσοστιαίο άθροισμα 43,24%), οι φοιτήτριες αντιθέτως απάντησαν ότι διάβαζαν λιγότερο συχνά ή καθόλου συχνά και τα μεν (ποσοστιαίο άθροισμα 70,63 %) αλλά και τα δεν (ποσοστιαίο άθροισμα 65,01%). Όπως στην περίπτωση των βιβλίων/περιοδικών Αρχαιολογίας έτσι σε εκείνη των επιστημονικών βιβλίων Ιστορίας, τα δύο φύλα δήλωσαν στην πλειονότητά τους πως τα διάβαζαν λιγότερο συχνά ή καθόλου. Συγκριτικά με τον γυναικείο πληθυσμό, ο ανδρικός φαίνεται πως πριν την έναρξη των σπουδών διατηρούσε μια πιο συχνή επαφή με έντυπες και ηλεκτρονικές πηγές ιστορικής πληροφόρησης, οι οποίες όμως εντάσσονταν κυρίως στο πεδίο της δημόσιας Ιστορίας παρά σε εκείνο της επιστήμης της Ιστοριογραφίας.

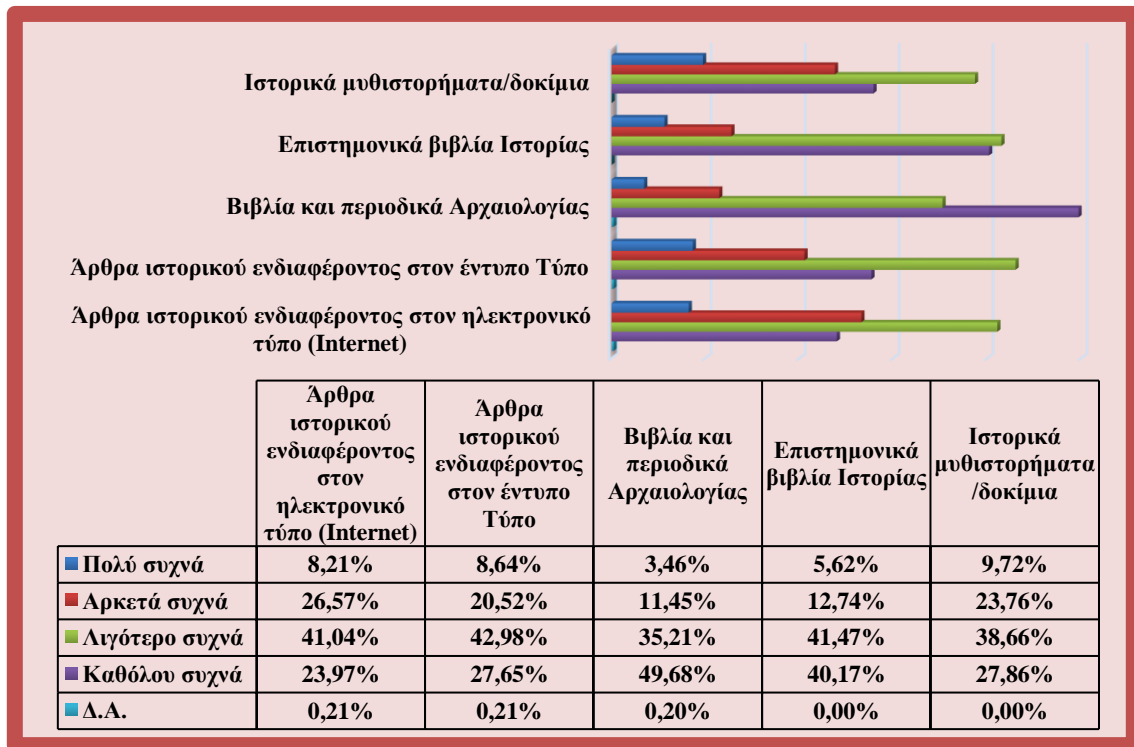
Γράφημα 34.1

Τι διάβαζαν οι φοιτητές πριν την έναρξη των σπουδών τους

Γράφημα 34.2.

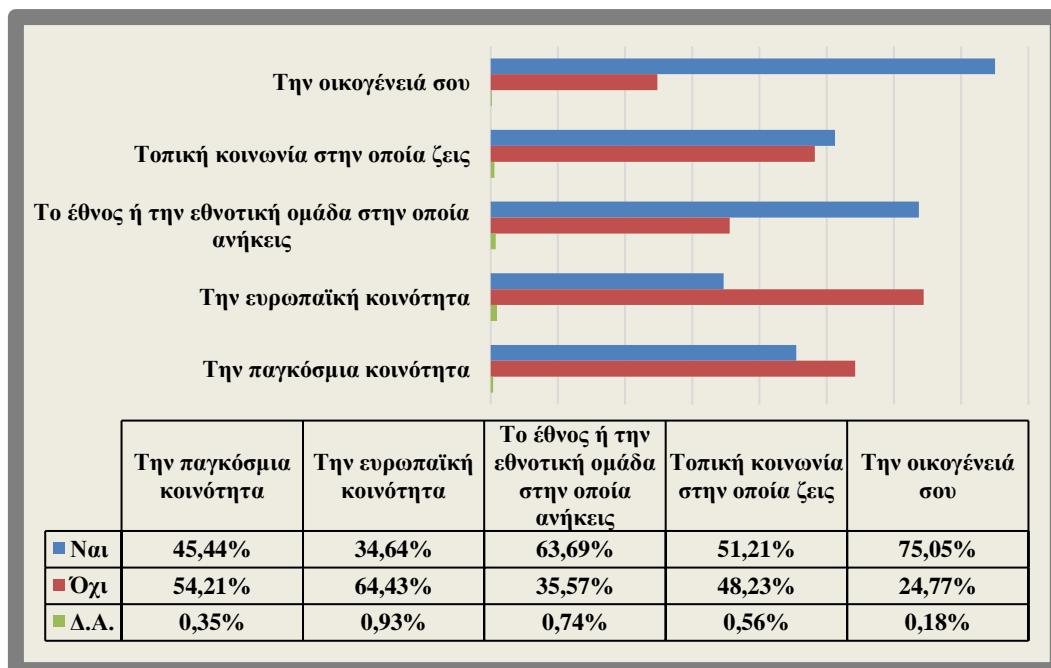
Τι διάβαζαν οι φοιτήτριες πριν την έναρξη των σπουδών τους

Προκειμένου να πληροφορηθούν για το ιστορικό παρελθόν οι φοιτητές και οι φοιτήτριες της έρευνας (βλ. γράφημα 35) θεωρούν ως πιο σημαντικές τις εξής ομάδες: την οικογένειά τους (75,05%), το έθνος ή την εθνοτική ομάδα στην οποία ανήκουν (63,69%), καθώς και την τοπική κοινωνία στην οποία ζουν (51,21%). Αντίθετα, η ευρωπαϊκή (64,43%) και η παγκόσμια (54,21%) κοινότητα δε λογίζονται από τους περισσότερους ως σημαντικές, παρόλο που ένα μέρος του πληθυσμού της έρευνας έχει και για τα δύο διαφορετική άποψη. Επομένως, τα σημάδια εσωστρέφειας, περιχαράκωσης και δυσπιστίας απέναντι σε ό,τι υπερβαίνει το οικείο και το εθνικό, είναι έκδηλα. Στις απαντήσεις των μελλοντικών εκπαιδευτικών αντικατοπτρίζεται τόσο η πρόσδεση με τον θεσμό της οικογένειας για τη συγκρότηση της ιστορικής τους κουλτούρας όσο κι ένας έντονος εθνοκεντρισμός και τοπικισμός σε ό,τι αφορά την πρόσληψη ιστορικών γνώσεων.

Γράφημα 35

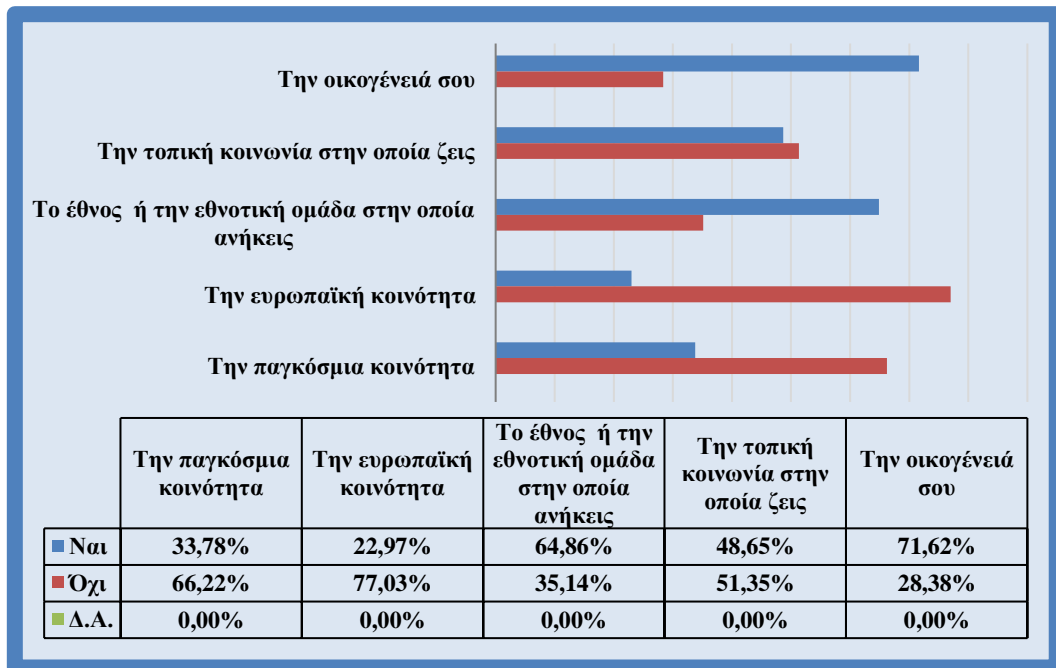
Ποιες από τις παρακάτω ομάδες θεωρείς ως πιο σημαντικές προκειμένου να πληροφορηθείς για το ιστορικό παρελθόν; (σύνολο)

Ως προς το φύλο, η μόνη διαφοροποίηση που καταγράφεται έγκειται στη σημαντικότητα που αποδίδουν οι φοιτητές και οι φοιτήτριες στην τοπική κοινωνία αναφορικά με την ιστορική πληροφόρηση. Οι μεν φοιτητές στην πλειοψηφία τους (51,35%) δηλώνουν πως δεν εμπιστεύονται την τοπική κοινωνία, οι δεν φοιτήτριες (51,62%) υποστηρίζουν το αντίθετο. Αξιοπρόσεκτο είναι και το υψηλό ποσοστό δυσπιστίας και μη απόδοσης σημαντικότητας των φοιτητών (77,03%) αλλά και των φοιτητριών (62,42%) απέναντι στην ευρωπαϊκή κοινότητα, ως ομάδας πληροφόρησης για το ιστορικό παρελθόν (βλ. γράφημα 35.1 & γράφημα 35.2).

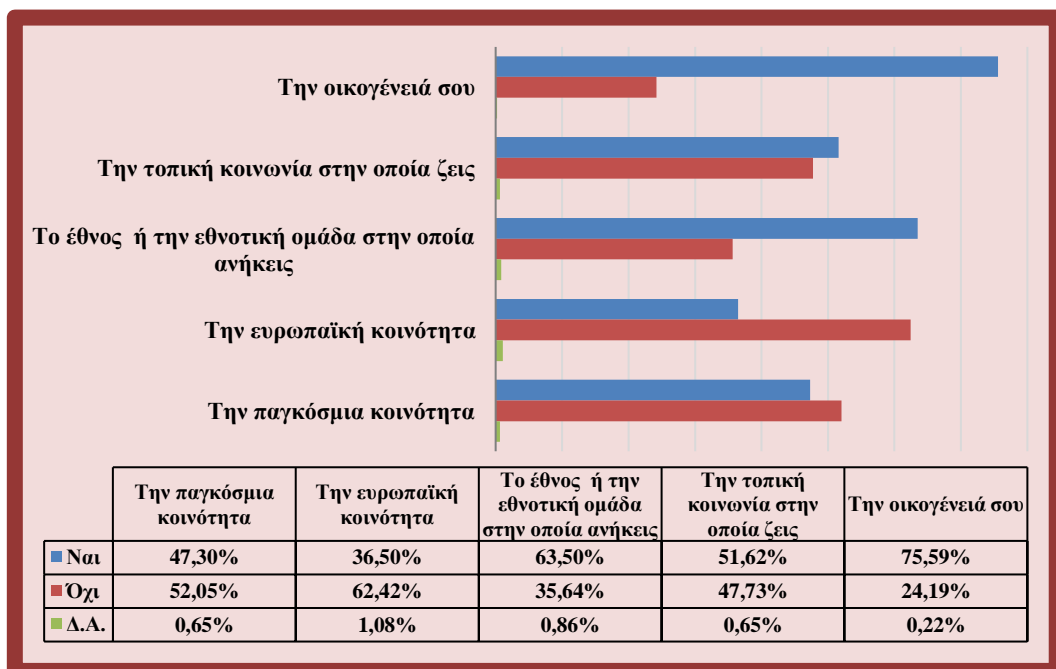
Γράφημα 35.1.

Ποιες από τις παρακάτω ομάδες θεωρείς ως πιο σημαντικές προκειμένου να πληροφορηθείς για το ιστορικό παρελθόν; (φοιτητές)

Γράφημα 35.2.

Ποιες από τις παρακάτω ομάδες θεωρείς ως πιο σημαντικές προκειμένου να πληροφορηθείς για το ιστορικό παρελθόν; (φοιτήτριες)

Στο ερώτημα ποιοι παράγοντες και σε ποιον βαθμό οφείλουν να διερευνούν ζητήματα του ιστορικού παρελθόντος (βλ. πίνακα 15), διαπιστώθηκε από τις απαντήσεις ότι οι μελλοντικοί εκπαιδευτικοί συμφωνούν «απόλυτα» πως η διαπραγμάτευση και η μελέτη του

ιστορικού παρελθόντος αποτελούν κατεξοχήν υπόθεση των ιστορικών (78,03%), των μουσείων (65,55%), των ερευνητικών ιδρυμάτων (64,25%), της ανώτερης και ανώτατης εκπαίδευσης (63,31%) και του σχολείου (56,05%). Επιπλέον, οι 8 στους/στις 10 συμφωνούν «αρκετά» έως «απόλυτα» πως με τη μελέτη του ιστορικού παρελθόντος οφείλουν να ασχολούνται η τέχνη και οι κοινότητες μνήμης. Οι 7 στους/στις 10 έχουν την ίδια άποψη για την οικογένεια, όπως επίσης και οι 6 στους/στις 10 για την τοπική αυτοδιοίκηση. Αντιθέτως, οι φοιτητές/-τριες εκφράζουν μικρότερο βαθμό συμφωνίας ή διαφωνία με τη γνώμη πως η μελέτη του παρελθόντος εμπίπτει στις αρμοδιότητες της Εκκλησίας (ποσοστιαίο άθροισμα 59,41%), των πολιτικών (ποσοστιαίο άθροισμα 50,84%) και των ΜΜΕ (ποσοστιαίο άθροισμα 50,07%), αν και για τους δύο αυτούς τελευταίους παράγοντες υπάρχουν άλλοι τόσοι/τόσες περίπου ερωτώμενοι/-ες που πιστεύουν το αντίθετο. Από μια εξαιρετικά μικρή μερίδα του δείγματος αναφέρθηκαν επίσης συμπληρωματικά και ορισμένοι άλλοι παράγοντες που κατά τη γνώμη τους οφείλουν να ασχολούνται με τη μελέτη του ιστορικού παρελθόντος. Αυτοί ήταν το ίντερνετ αλλά και η ιστορική διερεύνηση σε ατομικό επίπεδο. Το βασικό συμπέρασμα που απορρέει από τις συχνότητες των απαντήσεων είναι πως οι συμμετέχοντες/-ουσες δείχνουν να εμπιστεύονται και να θεωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό πιο αρμόδιους να ασχοληθούν με μελέτη του ιστορικού παρελθόντος πρωτίστως τους θεσμοθετημένους φορείς και δευτερευόντως άλλους μηχανισμούς της δημόσιας ζωής, οι οποίοι ανήκουν στο πεδίο της δημόσιας ιστορίας. Το γεγονός όμως ότι αναγνωρίζουν και σε μη θεσμοθετημένους φορείς το δικαίωμα ενασχόλησης με ιστορικά ζητήματα, καταδεικνύει την επιθυμία τους για μια περισσότερο πλουραλιστική, εκδημοκρατισμένη και λιγότερο περιχαρακωμένη παραγωγή ιστορικών αφηγημάτων.

15. Η διαπραγμάτευση του ιστορικού παρελθόντος είναι ένα ζήτημα που νομίζεις ότι οφείλει/οφείλουν να διερευνά/διερευνούν:	Κλίμακα Συμφωνίας (%)				
	Απόλυτα	Αρκετά	Σε μικρό βαθμό	Διαφωνώ	Δ.Α.
Η Εκκλησία	11,73	28,86	36,69	22,72	0,00
Τα ΜΜΕ	15,27	33,15	31,84	19,55	0,19
Οι ιστορικοί	78,03	18,62	2,42	0,74	0,19
Οι πολιτικοί	24,02	25,14	25,70	25,14	0,00
Η τέχνη	33,89	45,62	17,13	3,36	0,00
Η οικογένεια	28,68	42,09	23,84	5,03	0,36
Οι κοινότητες μνήμης	35,75	45,62	15,46	2,79	0,38
Το σχολείο	56,05	34,64	7,26	1,68	0,37
Η ανώτερη/ανώτατη εκπαίδευση	63,31	31,10	4,66	0,93	0,00
Τα ερευνητικά ιδρύματα	64,25	27,56	6,70	1,30	0,19
Τα μουσεία	65,55	28,12	4,28	2,05	0,00
Η τοπική αυτοδιοίκηση	20,30	40,22	31,28	8,01	0,19

Πίνακας 15: Βαθμός συμφωνίας ως προς τους παράγοντες που οφείλουν να διερευνούν το παρελθόν (σύνολο)

Διασταυρώνοντας τις απαντήσεις του ερωτήματος με τη μεταβλητή του φύλου (βλ. πίνακα 15.1 & πίνακα 15.2), παρατηρούνται αρκετές συγκλίσεις στις απόψεις των φοιτητών και των φοιτητριών, καθώς και μερικές διαφοροποιήσεις. Αμφότερος ο γυναικείος και ο ανδρικός πληθυσμός στην πλειονότητά του συμφωνεί «απόλυτα» πως οι ιστορικοί, το σχολείο, η ανώτερη/ανώτατη εκπαίδευση, τα ερευνητικά ιδρύματα και τα μουσεία οφείλουν να ασχολούνται με τη διερεύνηση του ιστορικού παρελθόντος. Η τέχνη, η οικογένεια, οι κοινότητες μνήμης και η τοπική αυτοδιοίκηση περιλαμβάνονται στους φορείς για τους οποίους τόσο οι φοιτητές όσο και οι φοιτήτριες συμφωνούν «αρκετά» έως «απόλυτα» με την αρμοδιότητά τους να μελετούν ζητήματα του παρελθόντος. Αντίθετα, τα δύο φύλα συμφωνούν σε μικρότερο βαθμό ή διαφωνούν με τη γνώμη πως η μελέτη του παρελθόντος πρέπει να συνιστά υπόθεση της Εκκλησίας. Ενώ οι φοιτητές δηλώνουν μικρότερου βαθμού συμφωνία ή διαφωνία ως προς την αναγκαιότητα ανάμιξης των ΜΜΕ και των πολιτικών στη μελέτη του ιστορικού παρελθόντος, οι φοιτήτριες με ισχυρή πλειοψηφία συμφωνούν «αρκετά» έως «απόλυτα» ως προς το ζήτημα αυτό. Συγκριτικά με τους φοιτητές, οι φοιτήτριες των Παιδαγωγικών Τμημάτων αντιμετωπίζουν τη διερεύνηση του παρελθόντος λιγότερο ως προνομιακή ενασχόληση των καθ' ύλην αρμόδιων και περισσότερο ως μια διαδικασία παραγωγής ιστορικής γνώσης από ένα ευρύτερο φάσμα παραγόντων του δημόσιου βίου.

15.1. Η διαπραγμάτευση του ιστορικού παρελθόντος είναι ένα ζήτημα που νομίζεις ότι οφείλει/οφείλουν να διερευνά/διερευνούν:	Κλίμακα Συμφωνίας (%)				
	Απόλυτα	Αρκετά	Σε μικρό βαθμό	Διαφωνώ	Δ.Α.
Η Εκκλησία	16,22	21,62	29,73	32,43	0,00
Τα ΜΜΕ	12,16	24,32	39,19	24,33	0,00
Οι ιστορικοί	77,03	20,27	2,70	0,00	0,00
Οι πολιτικοί	21,62	21,62	25,68	31,08	0,00
Η τέχνη	29,73	39,19	27,03	4,05	0,00
Η οικογένεια	32,43	33,78	25,68	6,76	1,35
Οι κοινότητες μνήμης	29,73	43,24	22,97	4,06	0,00
Το σχολείο	54,05	35,14	6,76	4,05	0,00
Η ανώτερη/ανώτατη εκπαίδευση	62,16	32,43	4,05	1,36	0,00
Τα ερευνητικά ιδρύματα	60,81	28,38	8,11	2,70	0,00
Τα μουσεία	66,22	21,62	8,11	4,05	0,00
Η τοπική αυτοδιοίκηση	17,57	33,78	33,78	14,87	0,00

Πίνακας 15.1: Βαθμός συμφωνίας των φοιτητών ως προς τους παράγοντες που οφείλουν να διερευνούν το παρελθόν.

15.2. Η διαπραγμάτευση του ιστορικού παρελθόντος είναι ένα ζήτημα που νομίζεις ότι οφείλει/οφείλουν να διερευνά/διερευνούν:	Κλίμακα συμφωνίας (%)				
	Απόλυτα	Αρκετά	Σε μικρό βαθμό	Διαφωνώ	Δ.Α.
Η Εκκλησία	11,02	30,02	37,80	21,16	0,00
Τα ΜΜΕ	15,77	34,56	30,67	18,79	0,21
Οι ιστορικοί	78,19	18,36	2,38	1,07	0,00
Οι πολιτικοί	24,41	25,70	25,70	24,19	0,00
Η τέχνη	34,56	46,65	15,55	3,24	0,00
Η οικογένεια	28,08	43,41	23,54	4,75	0,22
Οι κοινότητες μνήμης	36,72	46,00	14,25	2,59	0,44
Το σχολείο	56,37	34,56	7,34	1,30	0,43
Η ανώτερη/ανώτατη εκπαίδευση	63,50	30,89	4,75	0,86	0,00
Τα ερευνητικά ιδρύματα	64,79	27,43	6,48	1,08	0,22
Τα μουσεία	65,44	29,16	3,67	1,73	0,00
Η τοπική αυτοδιοίκηση	20,73	41,25	30,89	6,91	0,22

Πίνακας 15.2: Βαθμός συμφωνίας των φοιτητριών ως προς τους παράγοντες που οφείλουν να διερευνούν το παρελθόν.

Μέσα από την παράθεση μιας σχετικής λίστας ιστορικών μυθιστορημάτων, ζητήθηκε από τους φοιτητές και τις φοιτήτριες της έρευνας να δηλώσουν ποια έχουν διαβάσει και όχι μόνο όσα απλώς γνωρίζουν (βλ. γράφημα 36). Σύμφωνα με τα αποτελέσματα, τα ιστορικά μυθιστορήματα που δήλωσαν πρωτίστως ότι είχαν διαβάσει ήταν τα ακόλουθα: τα *Ματωμένα χόματα* (55,31%), η *Ιστορία ενός αιχμαλώτου* (47,49%), τα *Μυστικά του βάλτου* (41,53%), *Η ζωή εν τάφω* (37,99%), *Το νούμερο 31328* (31,66%), η *Αιολική γη* (21,97%) και η *Λωζάντρα* (20,30%). Ένα πολύ μικρότερο μέρος του δείγματος ανέφερε ότι έχει διαβάσει ιστορικά

μυθιστορήματα όπως η *Πολιορκία:1943* (4,10%), οι *Αθώοι και φταίχτες* (3,54%), και οι *Αδελφοφάδες* (3,35%). Ελάχιστοι δήλωσαν ότι έχουν διαβάσει το *Συναξάρι του Ανδρέα Κορδοπάτη* (1,49%), *Τα χρόνια της απόγνωσης* (1,30%), το μυθιστόρημα *Απόψε δεν έχουμε φίλους* (1,12%) και *Το κρασί του Ντάρμου* (0,74%). Τέλος, κανένας/καμία από τους/τις συμμετέχοντες/ουσες δεν είχε διαβάσει το επίμαχο ιστορικό μυθιστόρημα του Θανάση Βαλτινού με τίτλο *Ορθοκωστά*, το οποίο τη δεκαετία του 1990, όταν και πρωτοκυκλοφόρησε, προκάλεσε αντιπαραθέσεις πολιτικής και ιδεολογικής φύσεως λόγω του «απειλητικού», όπως θεωρήθηκε τουλάχιστον, περιεχομένου του για την καθεστηκία «αγιογραφία» της Αριστεράς⁸³⁸.

Γράφημα 36

Ιστορικά μυθιστορήματα που έχουν διαβάσει οι φοιτητές και οι φοιτήτριες

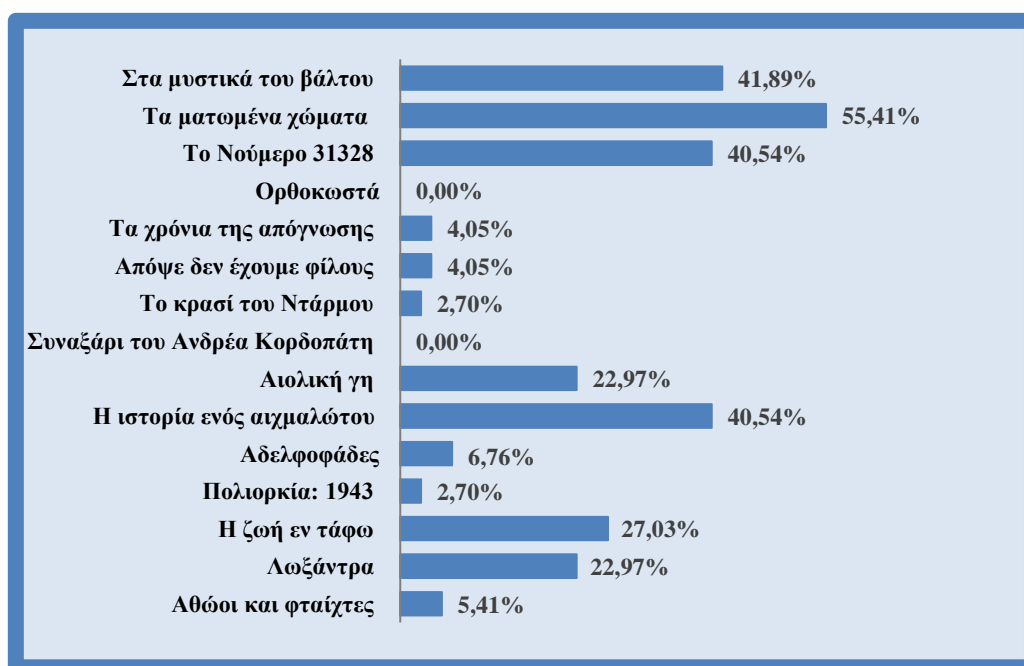

Εξετάζοντας ως προς το φύλο τις απαντήσεις, προκύπτει η διαπίστωση πως η πλειονότητα των φοιτητών και των φοιτητριών είχε διαβάσει περίπου ταυτόσημα ιστορικά μυθιστορήματα. Η μοναδική διαφοροποίηση που εντοπίζεται, αφορά κυρίως τα ποσοστά αναγνωσιμότητας κάθε μυθιστορήματος. Συγκεκριμένα, οι φοιτητές (βλ. γράφημα 36.1) δήλωσαν πως έχουν διαβάσει: τα *Ματωμένα χρώματα* (55,41%), *Τα μυστικά του βάλτου* (41,53%), *Το νούμερο 31328* και την *Ιστορία ενός αιχμαλώτου* σε κοινό ποσοστό (40,54%), τη

⁸³⁸ Βλ. ενδεικτικά μια άποψη για την «Ορθοκωστά» στο Μαγκλίνης, Η. (2016). «'Ορθοκωστά', είκοσι χρόνια μετά». *Η Καθημερινή*, 05/07/2016. Διαθέσιμο στο <https://www.kathimerini.gr/opinion/866275/orthokosta-eikosi-chronia-meta/>.

Ζωή εν τάφω (27,03%), καθώς και τα ιστορικά μυθιστορήματα *Αιολική γη* και *Λωζάντρα*, σε κοινό επίσης ποσοστό (22,97%). Πολύ λιγότεροι ήταν εκείνοι που ανέφεραν ότι είχαν διαβάσει τα ιστορικά μυθιστορήματα: *Αδελφοφάδες*, *Αθώοι και Φταίχτες*, *Τα χρόνια της απόγνωσης*, *Απόψε δεν έχουμε φίλους*, *Το κρασί του Ντάρμου* και *Πολιορκία: 1943*. Κανένας από τους φοιτητές δεν δήλωσε ότι έχει διαβάσει τα δύο συγγραφικά ποιήματα του Θανάση Βαλτινού *Ορθοκωστά* και *Συναξάρι του Ανδρέα Κορδοπάτη*.

Γράφημα 36.1
 Ιστορικά μυθιστορήματα που έχουν διαβάσει οι φοιτητές

Οι φοιτήτριες (βλ. γράφημα 36.2) αντιστοίχως, συμπεριέλαβαν στα ιστορικά μυθιστορήματα που έχουν διαβάσει τα *Ματωμένα χρώματα* (55,29%), την *Ιστορία ενός αιχμαλώτου* (48,60%), *Τα μυστικά του βάλτου* (41,47%), τη *Ζωή εν τάφω* (39,74%), *Το νούμερο 31328* (30,24%), την *Αιολική γη* (21,81%) και τη *Λωζάντρα* (19,87%). Λιγότερες ήταν εκείνες που δήλωσαν ότι είχαν διαβάσει τα μυθιστορήματα: *Πολιορκία: 1943*, *Αθώοι και Φταίχτες*, *Αδελφοφάδες* (2,81%), *Συναξάρι του Ανδρέα Κορδοπάτη*, *Τα χρόνια της απόγνωσης*, *Απόψε δεν έχουμε φίλους*, *Το κρασί του Ντάρμου*. Όπως και στην περίπτωση των φοιτητών, καμία από τις φοιτήτριες δε δήλωσε ότι είχε διαβάσει την *Ορθοκωστά*.

Οι απαντήσεις του δείγματος στο ερώτημα με τα ιστορικά μυθιστορήματα επιβεβαιώνουν το προηγούμενο εύρημα της έρευνας, σύμφωνα με το οποίο οι φοιτητές και οι φοιτήτριες εκδηλώνουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την ανάγνωση λογοτεχνικών κειμένων. Μια ακόμη διαπίστωση με βάση την ιστορική θεματολογία των μυθιστορημάτων τα οποία δήλωσαν

ότι διάβασαν οι ερωτώμενοι/-ες, είναι πως αυτή αφορά κυρίως τον Μικρασιατικό ελληνισμό, τη Μικρασιατική καταστροφή και εκστρατεία, τον ελληνισμό της Πόλης, τον Μακεδονικό Αγώνα και τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Μάλιστα, τα ιστορικά μυθιστορήματα που το περιεχόμενό τους συνδέεται με το τραυματικό ιστορικό παρελθόν της Μικρασιατικής καταστροφής, συγκεντρώνουν τα υψηλότερα ποσοστά, όπως και εκείνα που αναφέρονται πρωτίστως στη σύγχρονη ελληνική ιστορία. Επιπροσθέτως, αξίζει να αναφερθεί πως κοινή συνιστώσα όλων των λογοτεχνικών κειμένων που δήλωσαν οι περισσότεροι/-ες ότι έχουν διαβάσει είναι ο βαθιά αντιπολεμικός τους χαρακτήρας και ο φιλειρηνισμός.

Γράφημα 36.2
 Ιστορικά μυθιστορήματα που έχουν διαβάσει οι φοιτήτριες

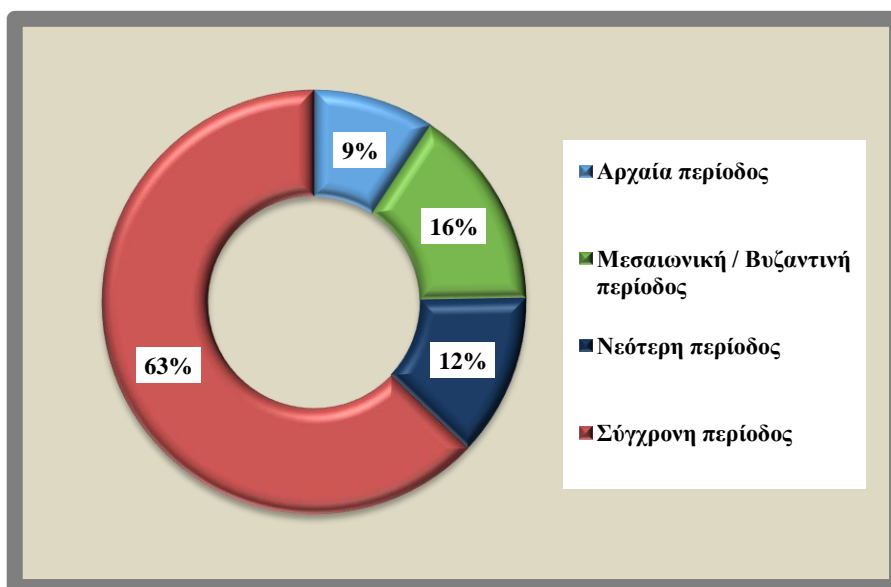

Στο δεύτερο σκέλος του ερωτήματος που αφορούσε τα ιστορικά μυθιστορήματα, ζητήθηκε από τους/τις υποψήφιους/-ες δασκάλους/-ες να αναφέρουν τυχόν άλλα που είχαν διαβάσει. Συνολικά, με βάση τις απαντήσεις και την επεξεργασία που ακολούθησε, διερευνήθηκαν ορισμένα επιμέρους στοιχεία των εν λόγω μυθιστορημάτων, όπως το πλήθος τους, η ιστορική περίοδος στην οποία αναφέρονται, η χρονολογία της πρώτης τους έκδοσης και η γλώσσα, η προέλευση του ιστορικού θέματος που πραγματεύονται, το είδος των ιστορικών αναφορών τους καθώς και αν παραπέμπουν ή όχι σε ιστορικά τεκμήρια και ειδική βιβλιογραφία. Από τις απαντήσεις των 97 ατόμων που δήλωσαν ότι είχαν διαβάσει επιπρόσθετα ιστορικά μυθιστορήματα, προέκυψε πως το 62,90% των λογοτεχνικών κειμένων

αφορούσε τη σύγχρονη εποχή, το 15,46% τη Μεσαιωνική/Βυζαντινή εποχή, το 12,37% τα νεότερα χρόνια, ενώ το 9,27% την αρχαία περίοδο (βλ. γράφημα 37).

Γράφημα 37

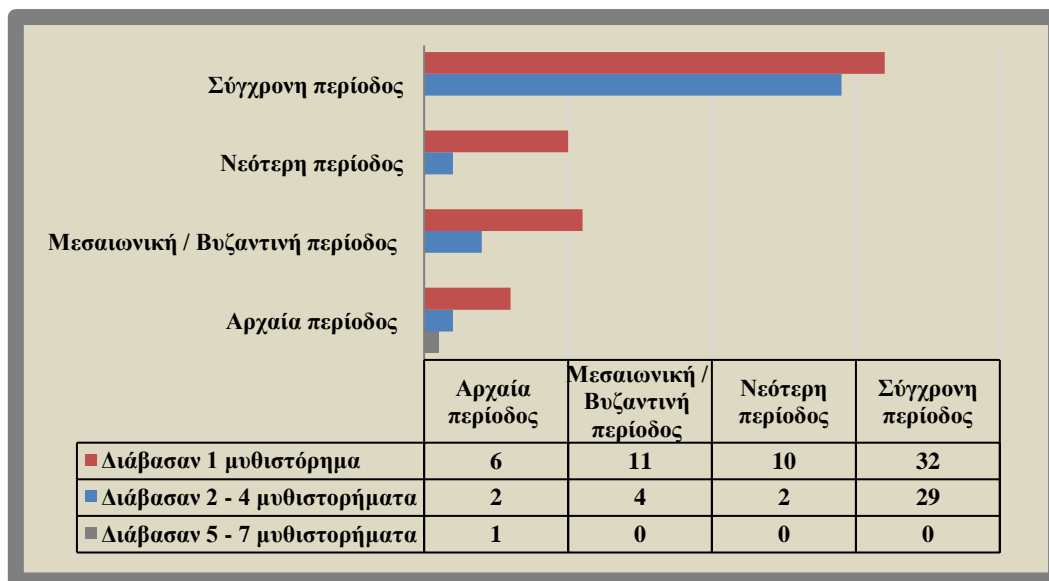
Ιστορική περίοδος αναφοράς των επιπρόσθετων ιστορικών μυθιστορημάτων που δήλωσαν ότι έχουν διαβάσει οι φοιτητές/-τριες

Από τα 97 άτομα συνολικά που ανέφεραν κάποια επιπρόσθετα ιστορικά μυθιστορήματα, τα έξι δήλωσαν ότι είχαν διαβάσει 1 ιστορικό μυθιστόρημα της αρχαίας περιόδου, τα έντεκα ανέφεραν ότι είχαν διαβάσει 1 μυθιστόρημα της μεσαιωνικής/βυζαντινής περιόδου, τα δέκα άτομα 1 μυθιστόρημα της νεότερης περιόδου και τα τριάντα δύο άτομα 1 μυθιστόρημα της σύγχρονης περιόδου. Από εκείνους/-ες που δήλωσαν ότι είχαν διαβάσει 2 έως 4 ιστορικά μυθιστορήματα, οι 29 είχαν διαβάσει μυθιστορήματα που αναφέρονταν στη σύγχρονη περίοδο, οι δύο δήλωσαν μυθιστορήματα που αφορούσαν τη νεότερη περίοδο, οι τέσσερις ανέφεραν ότι είχαν διαβάσει μυθιστορήματα της μεσαιωνικής περιόδου και οι δύο μυθιστορήματα με πεδίο αναφοράς την αρχαία εποχή. Τέλος, μόνο ένα άτομο δήλωσε ότι είχε διαβάσει 5 έως 7 ιστορικά μυθιστορήματα τα οποία αφορούσαν την αρχαία περίοδο (βλ. γράφημα 38).

Γράφημα 38

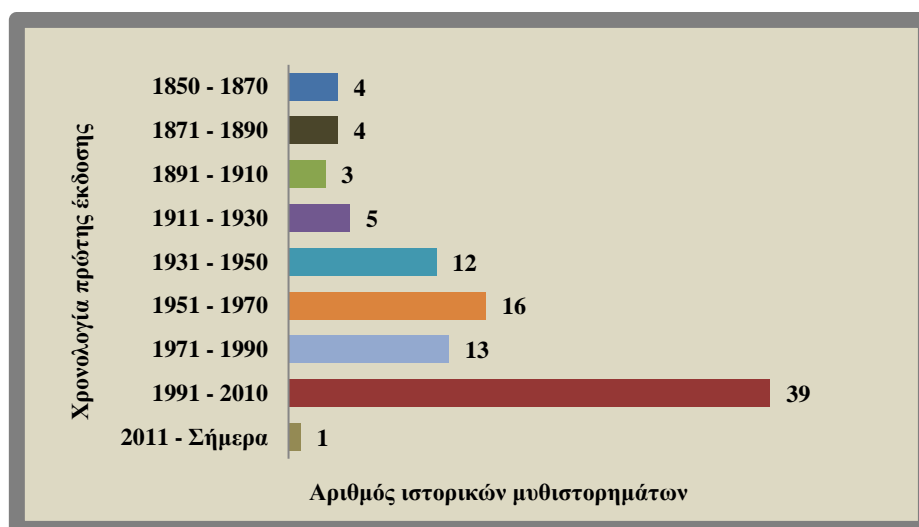
Ιστορικές περιόδους αναφοράς των επιπρόσθετων μυθιστορημάτων και πλήθος ατόμων που δήλωσαν ότι τα έχουν διαβάσει

Από τα ιστορικά μυθιστορήματα που δήλωσε ένα μέρος του δείγματος, το 4,12% (4 μυθιστορήματα) είχε ως πρώτη χρονολογία έκδοσης το διάστημα 1850 έως 1870 και το διάστημα 1871 έως 1890. Το 3,09% των μυθιστορημάτων (3 μυθιστορήματα) εκδόθηκε για πρώτη φορά το διάστημα 1891 έως 1910, το 5,15% (5 μυθιστορήματα) την περίοδο 1911 έως 1930, το 12,37% (12 μυθιστορήματα) από το 1931 έως το 1950, το 16,49% (16 μυθιστορήματα) από το 1951 έως το 1970, το 13,40% (16 μυθιστορήματα) από το 1971 έως το 1990, το 40,23% (39 μυθιστορήματα) από το 1991 έως το 2010 και το 1,03% (1 μυθιστόρημα) από το 2011 και μετά (βλ. γράφημα 39).

Γράφημα 39

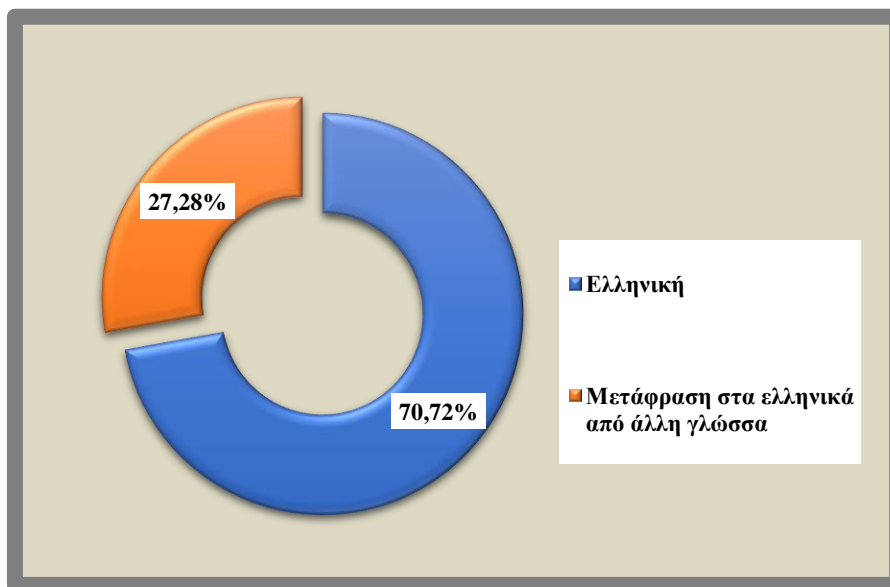
Χρονολογία πρώτης έκδοσης των επιπρόσθετων ιστορικών μυθιστορημάτων που δήλωσαν ότι έχουν διαβάσει οι φοιτητές/-τριες

Από τα επιπλέον ιστορικά μυθιστορήματα που δήλωσαν οι 97 φοιτητές/-τριες, το 72% είχε ως γλώσσα έκδοσης την ελληνική, ενώ το 28% αφορούσε λογοτεχνικά έργα μεταφρασμένα από κάποια άλλη γλώσσα, κυρίως από την αγγλική (βλ. γράφημα 40).

Γράφημα 40

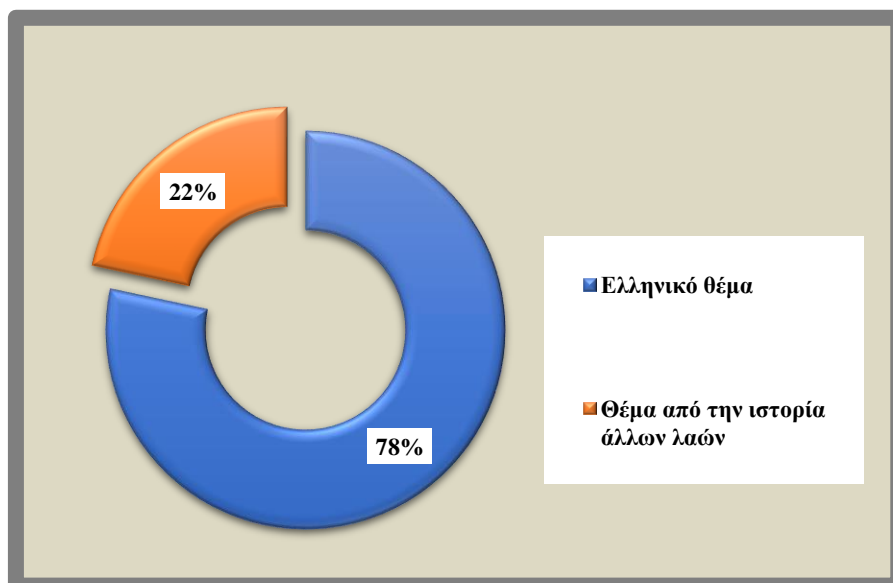
Γλώσσα έκδοσης των επιπρόσθετων ιστορικών μυθιστορημάτων που δήλωσαν ότι έχουν διαβάσει οι φοιτητές/-τριες

Η πλειοψηφία των ιστορικών μυθιστορημάτων (78,35%) που δηλώθηκαν από μέρος του δείγματος, αντλούσε τη θεματολογία του από την ελληνική ιστορία, σε αντίθεση με το 21,65% που το περιεχόμενό του πραγματευόταν ιστορικά ζητήματα άλλων λαών (βλ. γράφημα 41).

Γράφημα 41

Προέλευση του θέματος των επιπρόσθετων ιστορικών μυθιστορημάτων που δήλωσαν ότι έχουν διαβάσει οι φοιτητές/-τριες

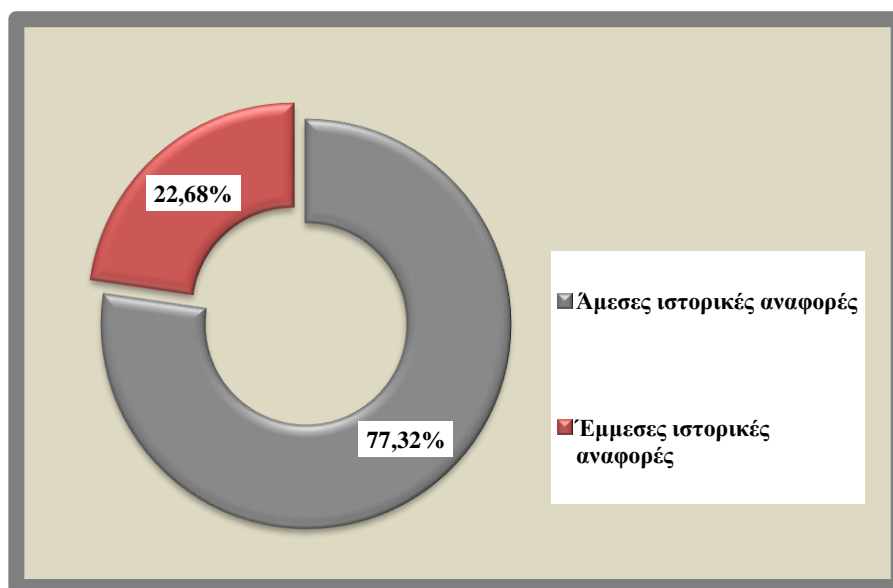

Ως προς το είδος των ιστορικών αναφορών των μυθιστορημάτων που δήλωσαν τα 97 από τα 537 άτομα του δείγματος της έρευνας, το 77,32% εμπειρείχε άμεσες ιστορικές αναφορές, ενώ το 22,68% περιελάμβανε έμμεσες (βλ. γράφημα 42).

Γράφημα 42

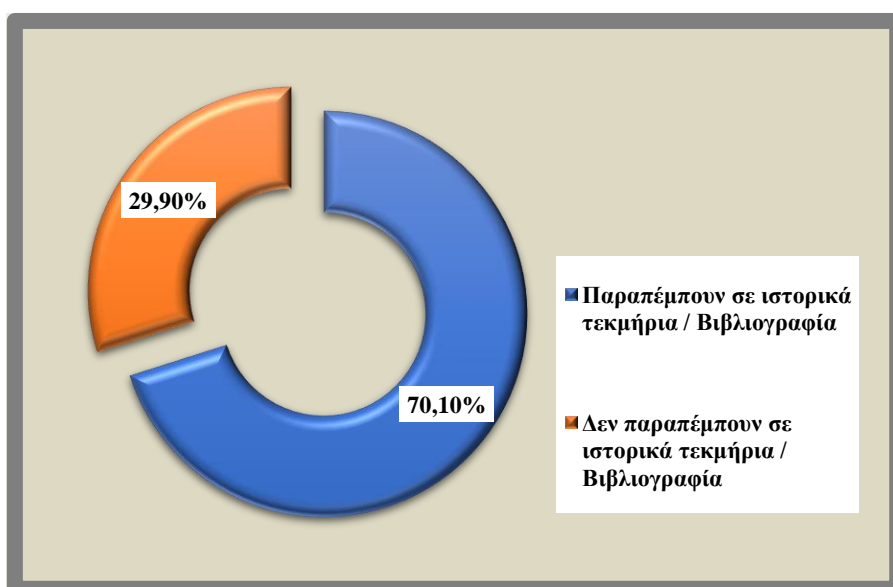
Το είδος των ιστορικών αναφορών των επιπρόσθετων μυθιστορημάτων που έχουν διαβάσει οι φοιτητές/-τριες

Από το σύνολο των ιστορικών μυθιστορημάτων που ανέφεραν οι φοιτητές και οι φοιτήτριες, το 70,10% εξ αυτών παρέπεμπε σε ιστορικά τεκμήρια ή ειδική βιβλιογραφία, κάτι που δεν ίσχυε για το υπόλοιπο 29,90% (βλ. γράφημα 43).

Γράφημα 43

Ποσοστιαία ταξινόμηση των επιπρόσθετων ιστορικών μυθιστορημάτων με κριτήριο την παραπομπή σε ιστορικά τεκμήρια ή ειδική βιβλιογραφία

Αντίστοιχα με τα ιστορικά μυθιστορήματα, παρατέθηκε στους/στις φοιτητές/-τριες μια λίστα με ιστορικά φιλμ και ντοκιμαντέρ από τον ελληνικό και διεθνή χώρο, προκειμένου να επιλέξουν εκείνα που έχουν παρακολουθήσει (βλ. πίνακα 16). Τα αποτελέσματα της έρευνας κατέδειξαν στην πρώτη δεκάδα ότι οι περισσότεροι/-ες είχαν παρακολουθήσει τα εξής: την *Τροία* του Wolfgang Petersen (75,98%), τους *300* του Zack Snyder (73,56%), τον *Αλέξανδρο* του Oliver Stone (55,31%), τον *Παπαφλέσσα* του Ερρίκου Ανδρέου (49,16%), την *Ψυχή βαθιά* του Παντελή Βούλγαρη (36,13%), το *Τι έκανες στον πόλεμο Θανάση* του Ντίνου Κατσουρίδη (23,84%), τη *Λίστα του Σίντλερ* του Steven Spielberg και τα *Πέτρινα χρόνια* του Παντελή Βούλγαρη σε κοινό ποσοστό (19,74%), τον *Άνθρωπο με το γαρύφαλλο* του Νίκου Τζίμα (15,64%), τον *Ελευθέριο Βενιζέλο* του Παντελή Βούλγαρη (13,22%) και το *Θωρηκτό Ποτέμκιν* του Σεργκέι Αϊζενστάιν (11,55%). Μικρότερα κατά σειρά ποσοστά κατέγραψαν: *Ο Θίασος* του Θεόδωρου Αγγελόπουλου (10,99%), η ταινία *Αποκάλυψη τώρα* του Francis Ford Coppola, ο *Πάυλος Μελάς* του Φίλιππου Φυλακτού (8,01%), το *1922* του Νίκου Κούνδουρου (7,45%), ο *Γατόπαρδος* του Luchino Visconti (5,96%), το *Z* του Κώστα Γαβρά (5,59%), η *Μακρόνησος* των Ηλία Γιαννακάκη και Εύης Καραμπάτσου (5,03%), οι *Μέρες του '36* του Θεόδωρου Αγγελόπουλου (4,47%), τα φιλμ *Γράμμος-Βίτσι* του Ηλία Μαχαίρα και *Έλα να δεις (Come and see)* του Elem Klimov σε κοινό ποσοστό (3,72%), το *MacArthur, the Rebel General* του Joseph Sargent (2,98%), η *Κάθοδος των εννέα* του Χρήστου Σιοπαχά και το ντοκιμαντέρ τα *Τραγούδια της φωτιάς* του Νίκου Κούνδουρου σε κοινό ποσοστό (2,23%), το φιλμ *Δώστε τα χέρια* του Ερρίκου Ανδρέου και ο *Κλοιός* του Κώστα Κουτσομύτη σε κοινό ποσοστό (1,49%), το ντοκιμαντέρ *Η ζωή στους βράχους* της Αλίντας Δημητρίου, *Οι Κυνηγοί* του Θεόδωρου Αγγελόπουλου καθώς και η ταινία *The taking of Power by Louis XIV* του Roberto Rossellini σε κοινό ποσοστό (1,30%).

Όπως διαπιστώνεται, τα ιστορικά φιλμ που συγκεντρώνουν τα τρία υψηλότερα ποσοστά στις απαντήσεις των φοιτητών/-τριών είναι ξενόγλωσσες «εμπορικές» κινηματογραφικές παραγωγές της δυτικής πολιτισμικής βιομηχανίας, σύγχρονες ως προς την εποχή των ερωτώμενων και με αναφορές στην ελληνική μυθολογία ή την αρχαιοελληνική ιστορία. Η προσκόλληση στο «γράμμα» της κλασικής αρχαιότητας⁸³⁹ αποτυπώνεται ακόμα και στην απήχηση που έχουν στο ελληνικό κοινό χολιγουντιανές ταινίες μαζικής κουλτούρας, οι

---

⁸³⁹ Πλάντζος, Δ. (2009). «Ο κλασικός πολιτισμός και η απειλή της παγκοσμιοποίησης». Στο: Πλάντζος, Δ. (επιμ.), *ό.π.*, σ. 96.

οποίες βρίθοντας συνήθως ιστορικών ανακριβειών⁸⁴⁰ αναπαράγουν στερεότυπα και εικόνες του αρχαιοελληνικού παρελθόντος που στο νεοελληνικό φαντασιακό λειτουργούν επιβεβαιωτικά για τα εθνικά ιδεολογήματα της αδιάλειπτης ιστορικής συνέχειας και της πολιτισμικής ανωτερότητας των Ελλήνων. Οι υπόλοιπες ταινίες που έπονται στη δεκάδα, έλκουν τη θεματολογία τους από την ελληνική Επανάσταση, τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και τη Γερμανική Κατοχή, τον ελληνικό Εμφύλιο, τα μετεμφυλιακά χρόνια και την περίοδο της δικτατορίας των Συνταγματαρχών. Δύο εκ των ταινιών έχουν εκτός από ιστορικό και βιογραφικό χαρακτήρα, καθώς αφορούν πολιτικές προσωπικότητες (Ελευθέριος Βενιζέλος, Νίκος Μπελογιάννης), οι οποίες συνυφαίνονται στην Ελλάδα με τη φιλελεύθερη και τη μαρξιστική ιδεολογία αντίστοιχα. Τέλος, εντύπωση προκαλεί και το γεγονός πως από ένα σύνολο επτά αξιολογών ταινιών με θέμα τον ελληνικό Εμφύλιο πόλεμο, μόνο το σύγχρονο ως προς αυτούς φιλμ *Ψυχή βαθιά*, συγκεντρώνει υψηλό ποσοστό. Η συγκεκριμένη ταινία και η προσέγγισή της στον Εμφύλιο Πόλεμο προκάλεσε αρκετές διαμάχες στη δημόσια σφαίρα και στις περισσότερες των περιπτώσεων αντιπαρατέθηκε με το ιστορικό της πλαίσιο και την ιστορία την οποία διαπραγματεύεται⁸⁴¹. Οι ερωτώμενοι στην περίπτωση του φιλμ *Ψυχή βαθιά* δείχνουν να προτιμούν μια περισσότερο συναισθηματικά φορτισμένη και ιδεολογικά αποστασιοποιημένη αποτύπωση του επίμαχου και τραυματικού ιστορικού παρελθόντος του Εμφυλίου στο παρόν, παρά μια κινηματογραφική εκδοχή του που δίνει έμφαση στην ιστορική τεκμηρίωση και στην αναζήτηση της ιστορικής αλήθειας. Οι ιστορικές ταινίες μυθοπλασίας γενικότερα, αποτελούν μηχανισμούς παραγωγής πολιτισμικής μνήμης. Διαμέσου αυτών οι θεατές συνομιλούν με το παρελθόν, διαμορφώνοντας την ιστορική τους συνείδηση, τις ιστορικές τους αντιλήψεις και τις οπτικές τους για το παρόν.

---

⁸⁴⁰ Η κινηματογραφική ταινία «300» αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα. Αν και έχει επικριθεί για πληθώρα ιστορικών ανακριβειών, ωστόσο, το κοινό της Ελλάδος τη δεξιώθηκε θετικά προσερχόμενο μαζικά στους κινηματογράφους και αποδεχόμενο «χωρίς ενδοιασμούς τον εκ μεταφοράς ρόλο της τρισχιλιετούς Ελλάδος ως προμαχόνα της κατά τα άλλα κατασυκοφαντούμενης για όλα μας τα δεινά Δύσης και παγκοσμιοποίησης». Βλ. Πεσμαζόγλου, Σ. (2009), *ό.π.*, σ. 45.

⁸⁴¹ Δερμεντζόπουλος, Χ., Κοσμίδου, Ρ. (2017). «Οι διαμάχες για τις σύγχρονες κινηματογραφικές εικόνες του ελληνικού εμφυλίου στη δημόσια σφαίρα». *Ουτοπία*, 120, σ. 153-163.

16. Ποια από τα παρακάτω ιστορικά φιλμ/ντοκιμαντέρ έχετε παρακολουθήσει;	Κλίμακα συμφωνίας (%)
	Ναι
Ο θίασος	10,99
Κάθοδος των εννέα	2,23
Τι έκανες στον πόλεμο Θανάση	23,84
Δώστε τα χέρια	1,49
Ελευθέριος Βενιζέλος	13,22
Τα πέτρινα χρόνια	19,74
Ψυχή βαθιά	36,13
1922	7,45
Παύλος Μελάς	8,01
Γράμμος Βίτσι	3,72
Κλοιός	1,49
Μακρόνησος	5,03
Ο άνθρωπος με το γαρύφαλλο	15,64
Z	5,59
Τραγούδια της φωτιάς	2,23
Η Ζωή στους Βράχους	1,30
Οι κυνηγοί	1,30
Μέρες του '36	4,47
Παπαφλέσσας	49,16
Έλα να δεις (Come and see)	3,72
Τροία	75,98
300	73,56
Αλέξανδρος	55,31
Αποκάλυψη τώρα	8,57
Ο Γατόπαρδος	5,96
Η λίστα του Σίντλερ	19,74
Το θωρηκτό Ποτέμκιν	11,55
The Taking of Power by Louis XIV	1,30
MacArthur, the Rebel General	2,98

Πίνακας 16: Ιστορικά φιλμ/ντοκιμαντέρ που δήλωσαν ότι έχουν παρακολουθήσει οι φοιτητές/-τριες (σύνολο)

Τα δύο φύλα, δεν εμφανίζουν σημαντικές διαφορές σε σχέση με τα ιστορικά φιλμ και τα ιστορικά ντοκιμαντέρ που δήλωσαν ότι έχουν παρακολουθήσει. Στην πρώτη δεκάδα ταινιών, βάσει των ποσοστών παρακολούθησης, παρατηρούνται σχεδόν ταυτόσημες απαντήσεις. Σε αμφοτέρους/-ες αναδείχθηκαν ως πιο δημοφιλή φιλμ η *Τροία*, οι *300* και ο *Αλέξανδρος*, δηλαδή χρονικά πρόσφατες ως προς αυτούς/αυτές ξενόγλωσσες κινηματογραφικές παραγωγές, με αναφορές στην ελληνική ιστορία και μυθολογία. Τις υπόλοιπες επιλογές των φοιτητών (βλ. πίνακα 16.1) στη δεκάδα με τα μεγαλύτερα ποσοστά συμπληρώνουν οι ταινίες: *Παπαφλέσσας* (58,11%), *Ψυχή βαθιά* (47,30%), *Τι έκανες στον πόλεμο Θανάση* (41,89%), *Η λίστα του Σίντλερ* (32,43%), *Το θωρηκτό Ποτέμκιν* (31,08%), *Ο άνθρωπος με το γαρύφαλλο* (25,68%) και *Αποκάλυψη τώρα* (24,32%). Ακολουθούν στις επόμενες θέσεις με μικρότερα ποσοστά παρακολούθησης: τα *Πέτρινα χρόνια* (21,62%), *Ο θίασος*, ο *Ελευθέριος Βενιζέλος* και η ταινία *Z* σε κοινό ποσοστό (16,22%), το *1922* (14,86%),

ο Παύλος Μελάς και οι Μέρρες του '36 σε κοινό ποσοστό (13,51%), το φιλμ Γράμμος-Βίτσι (12,16%), ο Γατόπαρδος και το *MacArthur, the Rebel General*, επίσης σε κοινό ποσοστό (8,11%), το *Come and see* (6,76%), *Η Κάθοδος των εννέα*, *Οι Κυνηγοί* και η ταινία *The taking of Power by Louis XIV* με κοινά μεταξύ τους ποσοστά (5,41%), τα ντοκιμαντέρ *Τραγούδια της φωτιάς* και *Μακρόνησος* καθώς και η ταινία *Κλοιός* με ίδια συχνότητα απαντήσεων (4,05%). Στην τελευταία θέση συναντάται το κινηματογραφικό φιλμ *Δώστε τα χέρια* (1,35%), το οποίο φαίνεται μάλλον να είναι άγνωστο στους περισσότερους, ενώ κανείς τους δεν έχει παρακολουθήσει το ιστορικό ντοκιμαντέρ *Η ζωή στους βράχους*, με αναφορές στον Εμφύλιο πόλεμο και στη δράση των γυναικών που συμμετείχαν σ' αυτόν στο πλευρό του Δημοκρατικού Στρατού.

16.1. Ποια από τα παρακάτω ιστορικά φιλμ/ντοκιμαντέρ έχει παρακολουθήσει;	Κλίμακα συμφωνίας (%)
	Ναι
Ο θίασος	16,22
Κάθοδος των εννέα	5,41
Τι έκανες στον πόλεμο Θανάση	41,89
Δώστε τα χέρια	1,35
Ελευθέριος Βενιζέλος	16,22
Τα πέτρινα χρόνια	21,62
Ψυχή βαθιά	47,30
1922	14,86
Παύλος Μελάς	13,51
Γράμμος Βίτσι	12,16
Κλοιός	4,05
Μακρόνησος	4,05
Ο άνθρωπος με το γαρύφαλλο	25,68
Z	16,22
Τραγούδια της φωτιάς	4,05
Οι κυνηγοί	5,41
Μέρρες του '36	13,51
Παπαφλέσσας	58,11
Έλα να δεις (Come and see)	6,76
Τροία	81,08
300	79,73
Αλέξανδρος	70,27
Αποκάλυψη τώρα	24,32
Ο Γατόπαρδος	8,11
Η λίστα του Σίντλερ	32,43
Το θωρηκτό Ποτέμκιν	31,08
The Taking of Power by Louis XIV	5,41
MacArthur, the Rebel General	8,11

Πίνακας 16.1: Ιστορικά φιλμ/ντοκιμαντέρ που δήλωσαν ότι έχουν παρακολουθήσει οι φοιτητές.

Οι φοιτήτριες (βλ. πίνακα 16.2) πέραν των τριών δημοφιλέστερων κινηματογραφικών επιλογών, που όπως και στην περίπτωση των φοιτητών συγκέντρωσαν υψηλά ποσοστά, δήλωσαν ότι έχουν παρακολουθήσει επίσης τα ακόλουθα ιστορικά φιλμ ή ντοκιμαντέρ: *Παπαφλέσσας* (47,73%), *Ψυχή βαθιά* (34,34%), *Τι έκανες στον πόλεμο Θανάση* (20,95%), *Πέτρινα χρόνια* (19,44%), *Λίστα του Σίντλερ* (17,71%), *Ο άνθρωπος με το γαρύφαλλο* (14,04%), *Ελευθέριος Βενιζέλος* (12,74%), *Ο θίασος* (10,15%), *Το θωρηκτό Ποτέμκιν* (8,42%), *Παύλος Μελάς* (7,13%), *1922* (6,26%), *Αποκάλυψη τώρα* (6,05%), *Γατόπαρδος* (5,62%), *Μακρόνησος* (5,18%), *Z* (3,89%), *Come and see* (3,24%), *Μέρες του '36* (3,02%), *Γράμμος-Βίτσι* (2,38%), *MacArthur, the Rebel General* (2,16%), *Τραγούδια της φωτιάς* (1,94%), *Η Κάθοδος των εννέα* (1,73%), *Δώστε τα χέρια* και *Η ζωή στους βράχους* με ίδιο ποσοστό (1,35%) και *Κλοιός* (1,08%). Οι ταινίες *The taking of Power by Louis XIV* και *Κυνηγοί* καταγράφουν το μικρότερο ποσοστό (0,65%) στην τελευταία θέση, μοιάζοντας παντελώς άγνωστες για το σύνολο σχεδόν όλων των φοιτητριών της έρευνας. Γενικότερα, από τις απαντήσεις του δείγματος και τη σύγκριση των ποσοστών που λαμβάνουν οι κινηματογραφικές ταινίες ιστορικού περιεχομένου στα δύο φύλα, διαφαίνεται ότι οι φοιτητές δείχνουν τελικώς έναντι των φοιτητριών, ένα παραπάνω ενδιαφέρον για τον συγκεκριμένο τρόπο αναπαράστασης του ιστορικού παρελθόντος. Συγχρόνως, διαπιστώνεται ότι και στα δύο φύλα τα περισσότερα φιλμ που αναφέρονται σε ιστορικά γεγονότα άλλων λαών συγκεντρώνουν χαμηλότερα ποσοστά, σε σύγκριση με εκείνα που η θεματολογία τους είναι προσανατολισμένη προς την ελληνική ιστορία. Από αυτό αντιλαμβάνεται κανείς πως ακόμα και στην επιλογή των ταινιών προς παρακολούθηση, οι εθνοκεντρικές αντιλήψεις διαδραματίζουν κομβικό ρόλο.

16.2. Ποια από τα παρακάτω ιστορικά φιλμ/ντοκιμαντέρ έχετε παρακολουθήσει;	Κλίμακα συμφωνίας (%)
	Ναι
Ο θίασος	10,15
Κάθοδος των εννέα	1,73
Τι έκανες στον πόλεμο Θανάση	20,95
Δώστε τα χέρια	1,51
Ελευθέριος Βενιζέλος	12,74
Τα πέτρινα χρόνια	19,44
Ψυχή βαθιά	34,34
1922	6,26
Πάυλος Μελάς	7,13
Γράμμος Βίτσι	2,38
Κλοιός	1,08
Μακρόνησος	5,18
Ο άνθρωπος με το γαρύφαλλο	14,04
Z	3,89
Τραγούδια της φωτιάς	1,94
Η Ζωή στους Βράχους	1,51
Οι κυνηγοί	0,65
Μέρες του '36	3,02
Παπαφλέσσας	47,73
Έλα να δεις (Come and see)	3,24
Τροία	75,16
300	72,57
Αλέξανδρος	52,92
Αποκάλυψη τώρα	6,05
Ο Γατόπαρδος	5,62
Η λίστα του Σίντλερ	17,71
Το θωρηκτό Ποτέμκιν	8,42
The Taking of Power by Louis XIV	0,65
MacArthur, the Rebel General	2,16

Πίνακας 16.2: Ιστορικά φιλμ/ντοκιμαντέρ που δήλωσαν ότι έχουν παρακολουθήσει οι φοιτήτριες.

Σε σχετικό ερώτημα που τέθηκε προκειμένου να διερευνηθεί ο βαθμός επίδρασης του πολιτικού κυρίως τραγουδιού στη διαμόρφωση της ιστορικής συνείδησης και ιστορικής κουλτούρας των φοιτητών/-τριών, οι συμμετέχοντες/συμμετέχουσες στην έρευνα κλήθηκαν να δηλώσουν ποια από τα τραγούδια που τους παρατέθηκαν σε λίστα έχουν ακούσει ή γνωρίζουν (βλ. πίνακα 17). Τα αποτελέσματα κατέδειξαν πως τα πιο δημοφιλή τραγούδια στις τάξεις των φοιτητών και των φοιτητριών κατά σειρά ποσοστών ήταν τα: Ένα το χελιδόνι (94,79%), Της δικαιοσύνης (90,13%), Ο δρόμος (89,94%), Πότε θα κάνει ξαστεριά (87,34%), Θα τον μεθύσουμε τον ήλιο (84,92%), Ακορντεόν (77,65%), Το γελαστό παιδί (74,86%), Θα σημάνουν οι καμπάνες (74,3%), Μπήκαν στην πόλη η οχτροί (60,34%), Πάλης ξεκίνημα (59,78%), Τη ρωμιοσύνη μην την κλαις (59,03%), Ο φασισμός (50,84%), Όταν σφίγγουν το χέρι (45,25%), Μαλαματένια λόγια (36,5%), Της αγάπης αίματα (36,13%), Λίγο ακόμα (28,68%), Το σφαγείο και Σε τούτα εδώ τα μάρμαρα με κοινό ποσοστό (17,69%), Μην ξεχνάς τον Ωρωπό (14,53%),

Η μπαλάντα για τους ασφαλίτες (12,29%), Το μέλλον δεν θα έρθει από μόνο του (7,26%), Η αυλή (6,89%), Στο Νικηφόρο Μανδηλαρά (5,03%) και Διότι δεν συνεμορφώθην (4,84%). Κοινός παρονομαστής όλων των συγκεκριμένων τραγουδιών υπήρξε η σύνδεσή τους με σημαντικά πολιτικά γεγονότα και εξελίξεις στην Ελλάδα κατά τη δεκαετία του 1960 και 1970, με αποκορύφωμα την περίοδο της Δικτατορίας το διάστημα 1967-1974 και την επάνοδο στο δημοκρατικό πολίτευμα. Ορισμένα τραγούδια ειδικά, κατέγραψαν εξαιρετικά υψηλά ποσοστά αναγνωρισιμότητας πιθανότατα λόγω της σύνδεσής τους με τον αντιδικτατορικό αγώνα, την πολιτική ριζοσπαστικοποίηση και τη συλλογική δράση του φοιτητικού κινήματος, που κορυφώθηκε με την εξέγερση του Πολυτεχνείου το 1973. Μάλιστα παρατηρείται πως τα περισσότερα εξ αυτών των τραγουδιών που συγκέντρωσαν τα υψηλότερα ποσοστά στις απαντήσεις του δείγματος, έχουν ως συνθέτες τους πρωτίστως τους Μίκη Θεοδωράκη και Μάνο Λοΐζο, ενώ οι φοιτητές και οι φοιτήτριες φαίνεται μάλλον να τα γνωρίζουν από τα μαθητικά τους χρόνια, μιας και θεωρούνται σχεδόν άρρηκτα συνδεδεμένα με την τέλεση της σχολικής γιορτής της 17^η Νοέμβρη. Τέλος, αξίζει να επισημανθεί και το γεγονός ότι 8 περίπου στους/στις 10 δήλωσαν ότι γνώριζαν ή είχαν ακούσει το τραγούδι με τίτλο *Θα τον μεθύσουμε τον ήλιο*. Η καταγραφόμενη πλατιά δημοφιλία του στους/στις ερωτώμενους/-ες ίσως έχει και ιδεολογικές προεκτάσεις, αφού το τραγούδι συνδέθηκε κυρίως από το 1974, και περισσότερο από τις αρχές της δεκαετίας του 1980 και εντεύθεν, με τον πολιτικό χώρο της κεντροαριστεράς και ειδικά εκείνον που εκπροσωπούσαν από την ανερχόμενη τότε πολιτική δύναμη αλλαγής του Πανελλήνιου Σοσιαλιστικού Κινήματος.

17. Ποια από τα παρακάτω τραγούδια έχει ακούσει ή γνωρίζεις;	Κλίμακα συμφωνίας (%)
	Ναι
Πότε θα κάνει ξαστεριά	87,34
Μπήκαν στην πόλη η οχτροί	60,34
Πάλης ξεκίνημα	59,78
Ο δρόμος	89,94
Το γελαστό παιδί	74,86
Το μέλλον δεν θα έρθει από μόνο του	7,26
Ο φασισμός	50,84
Η μπαλάντα για τους ασφαλίτες	12,29
Ένα το χελιδόνη	94,79
Μην ξεχνάς τον Ωρωπό	14,53
Της δικαιοσύνης	90,13
Θα τον μεθύσουμε τον ήλιο	84,92
Θα σημάνουν οι καμπάνες	74,3
Όταν σφίγγουν το χέρι	45,25
Τη ρωμοσύνη μην την κλαις	59,03
Ακορντεόν	77,65
Μαλαματένια λόγια	36,5
Λίγο ακόμα	15,46
Το σφαγείο	17,69
Στο Νικηφόρο Μανδηλαρά	5,03
Διότι δεν συνεμορφώθην	4,84
Σε τούτα εδώ τα μάρμαρα	17,69
Η αυλή	6,89
Λίγο ακόμα	13,22
Της αγάπης αίματα	36,13

Πίνακας 17: Τραγούδια που δήλωσαν ότι έχουν ακούσει ή γνωρίζουν οι φοιτητές και οι φοιτήτριες.

Ως προς το φύλο, παρατηρείται ότι βάσει της ποσοστιαίας ιεράρχησης τα τρία πρώτα τραγούδια είναι ταυτόσημα και σημειώνουν αρκετά υψηλά ποσοστά. Συγκεκριμένα, οι φοιτητές δήλωσαν ότι γνωρίζουν ή έχουν ακούσει τα τραγούδια με τους εξής τίτλους: *Ένα το χελιδόνη* (93,24%), *Της δικαιοσύνης* και *Ο δρόμος*, σε κοινό ποσοστό (87,84%). Για τις φοιτήτριες αντίστοιχα τα τραγούδια είναι: *Ένα το χελιδόνη* (95,03%), *Της δικαιοσύνης* (90,5%) και *Ο δρόμος* (90,28%). Επιπλέον, υπάρχουν διαφοροποιήσεις μεταξύ των ερωτώμενων όσον αφορά την ιεραρχική ταξινόμηση των υπόλοιπων τραγουδιών και τα ποσοστά που καταγράφουν. Μάλιστα, τα δύο φύλα στην τελευταία και προτελευταία θέση της ποσοστιαίας κατάταξης των τραγουδιών εμφανίζουν ως κοινά τους τραγούδια τα εξής λιγότερο δημοφιλή: *Στο Νικηφόρο Μανδηλαρά* και *Διότι δεν συνεμορφώθην* (βλ. πίνακα 17.1 & πίνακα 17.2).

17.1. Ποια από τα παρακάτω τραγούδια έχεις ακούσει ή γνωρίζεις;	Κλίμακα συμφωνίας (%)
	Ναι
Πότε θα κάνει ξαστεριά	91,89
Μπήκαν στην πόλη η οχτροί	75,68
Πάλης ξεκίνημα	64,86
Ο δρόμος	87,84
Το γελαστό παιδί	78,38
Το μέλλον δεν θα έρθει από μόνο του	10,81
Ο φασισμός	47,30
Η μπαλάντα για τους ασφαλίτες	20,27
Ένα το χελιδόνι	93,24
Μην ξεχνάς τον Ωρωπό	21,62
Της δικαιοσύνης	87,84
Θα τον μεθύσουμε τον ήλιο	91,89
Θα σημάνουν οι καμπάνες	78,38
Όταν σφίγγουν το χέρι	52,70
Τη ρωμοσύνη μην την κλαις	75,68
Ακορντεόν	70,27
Μαλαματένια λόγια	39,19
Λίγο ακόμα	22,97
Το σφαγείο	29,73
Στο Νικηφόρο Μανδηλαρά	9,46
Διότι δεν συνεμορφώθην	10,81
Σε τούτα εδώ τα μάρμαρα	27,03
Η αυλή	9,46
Λίγο ακόμα	21,62
Της αγάπης αίματα	40,54

Πίνακας 17.1: Τραγούδια που δήλωσαν ότι έχουν ακούσει ή γνωρίζουν οι φοιτητές.

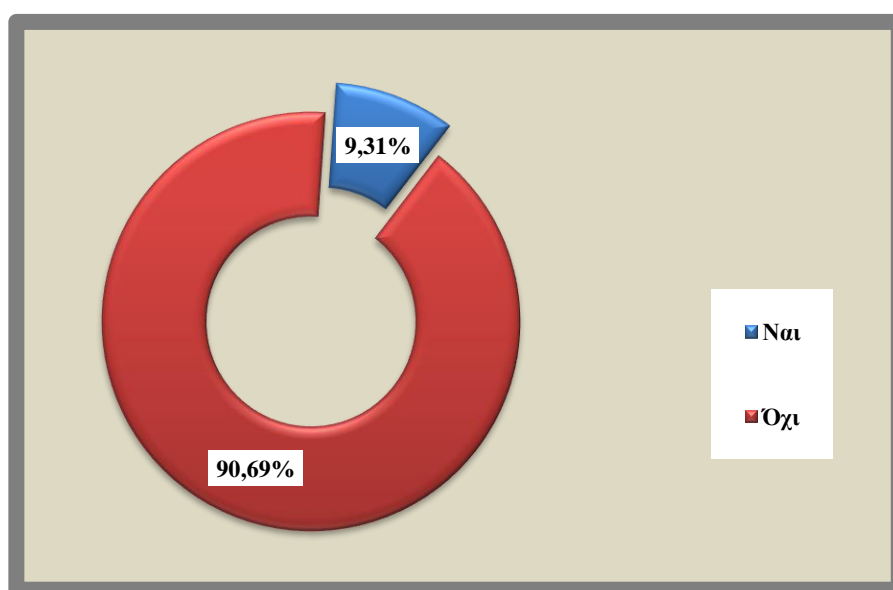
17.2. Ποια από τα παρακάτω τραγούδια έχεις ακούσει ή γνωρίζεις;	Κλίμακα συμφωνίας (%)
	Ναι
Πότε θα κάνει ξαστεριά	86,61
Μπήκαν στην πόλη η οχτροί	57,88
Πάλης ξεκίνημα	58,96
Ο δρόμος	90,28
Το γελαστό παιδί	74,30
Το μέλλον δεν θα έρθει από μόνο του	6,70
Ο φασισμός	51,40
Η μπαλάντα για τους ασφαλίτες	11,02
Ένα το χελιδόνι	95,03
Μην ξεχνάς τον Ωρωπό	13,39
Της δικαιοσύνης	90,50
Θα τον μεθύσουμε τον ήλιο	83,80
Θα σημάνουν οι καμπάνες	73,65
Όταν σφίγγουν το χέρι	44,06
Τη ρωμοσύνη μην την κλαις	56,37
Ακορντεόν	78,83
Μαλαματένια λόγια	36,07
Λίγο ακόμα	14,25
Το σφαγείο	15,77
Στο Νικηφόρο Μανδηλαρά	4,32
Διότι δεν συνεμορφώθην	3,89
Σε τούτα εδώ τα μάρμαρα	16,20
Η αυλή	6,48
Λίγο ακόμα	11,88
Της αγάπης αίματα	35,42

Πίνακας 17.2: Τραγούδια που δήλωσαν ότι έχουν ακούσει ή γνωρίζουν οι φοιτήτριες.

Στο ερώτημα αν συμμετέχουν οι μελλοντικοί εκπαιδευτικοί σε δραστηριότητες οργανώσεων ή συλλόγων ιστορικού ενδιαφέροντος (βλ. γράφημα 44), τα ερευνητικά ευρήματα καταδεικνύουν πως οι 9 στους/στις 10 δεν επιδεικνύουν κάποιο ενδιαφέρον προς αυτή την κατεύθυνση. Μόνο το 9,31% του δείγματος δηλώνει το αντίθετο, επιλέγοντας τον συγκεκριμένο διάυλο επικοινωνίας και αλληλεπίδρασης με το παρελθόν.

Γράφημα 44

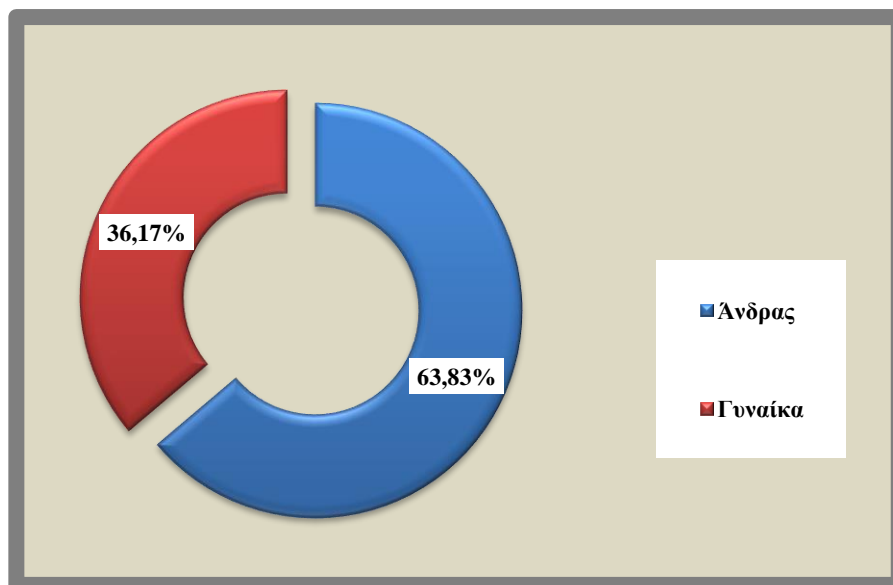
Συμμετοχή στις δραστηριότητες τοπικών οργανώσεων, ομάδων ή συλλόγων με ιστορικό χαρακτήρα (σύνολο)

Από εκείνους/εκείνες που δήλωσαν ότι δραστηριοποιούνται σε ομάδες (βλ. γράφημα 44.1), συλλόγους ή οργανώσεις ιστορικού χαρακτήρα, το 63,83% ήταν φοιτητές και το 36,17% φοιτήτριες. Επομένως, διαφαίνεται μια τάση των φοιτητών να ασχολούνται πιο ενεργά με τη διερεύνηση του παρελθόντος, έναντι των φοιτητριών που επιδεικνύουν στην πλειονότητά τους περιορισμένο ή μηδαμινό ενδιαφέρον για τις ιστορικές δράσεις της κοινωνίας των πολιτών.

Γράφημα 44.1

Συμμετοχή των φοιτητών και φοιτητριών στις δραστηριότητες τοπικών οργανώσεων, ομάδων ή συλλόγων με ιστορικό χαρακτήρα

Λαμβάνοντας υπόψη τη σημασία και το ρόλο και τη σημασία των εθνικών γιορτών στη συγκρότηση της εθνικής ταυτότητας, της ιστορικής συνείδησης όπως επίσης και της ιστορικής κουλτούρας μιας εθνικής κοινότητας, τέθηκε στους/στις φοιτητές/φοιτήτριες σχετικό ερώτημα προκειμένου να αναδειχθούν οι αντιλήψεις τους αναφορικά με τις συγκεκριμένες μορφές συμβολικών πολιτισμικών επιτελέσεων (βλ. πίνακα 18). Τα εν λόγω τελετουργικά, έχοντας ως πεδίο αναφοράς τους επιλεγμένες παρελθοντικές στιγμές δόξας και σημαίνοντα ιστορικά γεγονότα της πορείας ενός έθνους, αντικατοπτρίζουν τόσο την αυτοεικόνα της φαντασιακής κοινότητας όσο και το εθνικό της όραμα, αναπαράγοντας συγχρόνως με έναν άρρητο, ομφαλοσκοπικό και ναρκισσιστικό τρόπο τις κυρίαρχες αντιλήψεις και τα καθιερωμένα στερεότυπα απέναντι στον γειτονικό και μη «Άλλο»⁸⁴². Οι Κιμουρτζής και Μανδηλαρά αναφέρουν πως ενώ τα βασικά χαρακτηριστικά των επετειακών εορτασμών συνυφαίνονται με το στοιχείο της ανάμνησης σημαντικών γεγονότων αλλά και με πολιτικές σκοπιμότητες, εντούτοις η οργάνωσή τους καθοδηγείται από τη σκόπιμη ενσωμάτωση του παρελθόντος στις στρατηγικές μνήμης του παρόντος όσο και σε εκείνες του μέλλοντος⁸⁴³.

⁸⁴² Βλ. Κόκκινος, Γ., Αθανασιάδης, Ηλ., Βούρη, Σ., Γατσωτής, Π., Τραντάς, Π., Στέφος, Ε. (2005), *ό.π.*, σ. 188-189.

⁸⁴³ Κιμουρτζής, Π., Μανδηλαρά, Α. (2013). «Δημόσιες εορτές στην Ελλάδα, 1830-1860. Γένεση του κρατικού συμβολισμού». Στο: *Επιστημονική Επετηρίδα του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων - Δωδώνη*, 38-42, Ιωάννινα 2008-2013, σ. 217-240. Βλ. επίσης Παπαandreou, Ζ. (2014). «Review of Paraskevi Golia's *Υμνώντας το έθνος. Ο ρόλος των σχολικών γιορτών στην εθνική και*

Στην ελληνική περίπτωση, οι εθνικές γιορτές αποτελούν μηχανισμούς που φυσικοποιούν την εθνική ιδεολογία και παρουσιάζουν το έθνος ως μια ομοιογενή, αναλλοίωτη και υπερχρονική βιολογική οντότητα⁸⁴⁴, συμβάλλοντας στη σφυρηλάτηση της εθνικής ταυτότητας, στην ενίσχυση της αίσθησης του συνανήκειν, όπως επίσης και στην καλλιέργεια της εθνικής συνείδησης και των πατριωτικών συναισθημάτων⁸⁴⁵. Τα τελευταία ωστόσο τις περισσότερες φορές εναγκαλίζονται τον εθνικισμό, φύοντας στα μέλη της ελληνικής κοινότητας νοσηρά ιδεολογήματα τα οποία συγκροτούν μια ρητορική μίσους, αμυντισμού και αποστροφής για κάθε τι μη εθνικό⁸⁴⁶.

Ειδικότερα, το ερώτημα της έρευνας για τους λόγους τέλεσης των εθνικών γιορτών περιελάμβανε ορισμένες απόψεις με βάση το περιεχόμενο των οποίων οι φοιτητές/-τριες έπρεπε να δηλώσουν τον βαθμό συμφωνίας ή διαφωνίας τους σε μια τετράβαθμη κλίμακα. Οι θέσεις που παρατέθηκαν συγκροτούσαν δύο κύριους θεματικούς άξονες. Ο πρώτος συνυφαίνονταν με το περιεχόμενο και το ρόλο που επιτελούν οι εθνικές γιορτές στην αναπαραγωγή της εθνικής ταυτότητας αλλά και γενικότερα και ο δεύτερος συνιστούσε μια αξιολόγηση-αποτίμησή τους.

Ως προς τον πρώτο θεματικό άξονα διαπιστώθηκε από τις απαντήσεις των μελλοντικών εκπαιδευτικών ότι στην πλειονότητά τους συμφωνούν «απόλυτα» έως «αρκετά» πως οι εθνικές γιορτές πραγματοποιούνται για την ανάμνηση των κατορθωμάτων των προγόνων και του ένδοξου παρελθόντος, αλλά και για τη διατήρηση της εθνικής κοινωνικής συνοχής (ποσοστιαίο άθροισμα 85,48%), για την απόδοση τιμών στους εθνικούς ήρωες (ποσοστιαίο άθροισμα 88,08%), για την καλλιέργεια της φιλοπατρίας και της ιστορικής συνείδησης (ποσοστιαίο άθροισμα 78,03%), για την κατασκευή της εθνικής ταυτότητας (ποσοστιαίο άθροισμα 72,44%), για την εκμάθηση της εθνικής ιστορίας και τον παραδειγματισμό από το ιστορικό παρελθόν (ποσοστιαίο άθροισμα 71,14%), για τη συνειδητοποίηση του χρέους απέναντι στην πατρίδα (ποσοστιαίο άθροισμα 56,05%) και για τη διατήρηση της παράδοσης και των αξιών

πολιτική διαπαιδαγώγηση, 1924-2010 (Praising the nation: The role of national day school commemorations in national and political-education policy, 1924-2010)». *Historiein*, 14(2), p. 142-146. Ανακτήθηκε στις 29-05-2021 από <https://doi.org/10.12681/historein.246>.

⁸⁴⁴ Αβδελά, Ε. (1997). «Χρόνος, ιστορία και εθνική ταυτότητα στο ελληνικό σχολείο». Στο: Φραγκουδάκη, Α., Δραγώνα, Θ. (επιμ.), *ό.π.*, σ. 55-56.

⁸⁴⁵ Νιτσιάκος, Β. (2019). «Η παρέλαση ως επιτέλεση της εθνικής ταυτότητας». *Έθνος*, 04/11/2019. Ανακτήθηκε στις 28-05-2021 από https://www.ethnos.gr/apopseis/70271_i-parelasi-os-epitelesi-tis-ethnikis-taytotitas.

⁸⁴⁶ Γκόλια, Π. (2006), *ό.π.* · Μπονίδης, Κ. (2004). «Όψεις εθνοκεντρισμού στη σχολική ζωή της ελληνικής εκπαίδευσης: Οι εθνικές επέτειοι της 28^{ης} Οκτωβρίου και της 25^{ης} Μαρτίου». *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, 134, σ. 27-42· Μουσιάδου, Ν. (2014). *Εθνικές γιορτές και διαπολιτισμική προσέγγιση στο πολυπολιτισμικό ελληνικό νηπιαγωγείο: Μια μελέτη περίπτωσης*. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (Παιδαγωγική Σχολή-Τμήμα Επιστημών Προσχολικής Αγωγής και Εκπαίδευσης), σ. 1-3. Ανακτήθηκε στις 28-05-2021 από <http://hdl.handle.net/10442/hedi/34576>.

που κληροδοτήθηκαν από τους προγόνους (ποσοστιαίο άθροισμα 73,90%). Ωστόσο, αξίζει να επισημανθεί πως καταγράφεται και ένα αξιοσημείωτο ποσοστό ερωτώμενων που συμφωνούν σε μικρότερο βαθμό πως οι εθνικές γιορτές τελούνται για τη συνειδητοποίηση του χρέους απέναντι στην πατρίδα (3 στους/στις 10), για την εκμάθηση της ιστορίας και τον παραδειγματισμό από το παρελθόν (πάνω από 2 στους/στις 10), για τη συνειδητοποίηση του χρέους απέναντι στην πατρίδα (πάνω από 2 στους/στις 10) και για την κατασκευή της εθνικής ταυτότητας (σχεδόν 2 στους/στις 10). Στη στήλη της διαφωνίας τα ποσοστά είναι εξαιρετικά μικρά, με εξαίρεση τη θέση πως οι εθνικές γιορτές πραγματοποιούνται για τη συνειδητοποίηση του χρέους απέναντι στην πατρίδα, η οποία συγκεντρώνει στις συχνότητες έναν αριθμό απαντήσεων της τάξεως του 12,48%.

Στον δεύτερο θεματικό άξονα της ερώτησης που επικεντρωνόταν στην αξιολόγηση της τέλεσης των εθνικών γιορτών, η πλειοψηφία των φοιτητών/-τριών διαφωνεί με τις απόψεις πως τα τελετουργικά λαμβάνουν χώρα από συνήθεια και δίχως κανένα νόημα (52,89%), πως εξυπηρετούν πολιτικές σκοπιμότητες (43,95%), πως καλλιεργούν εθνικιστικές ιδέες και στερεότυπα (39,48%), πως προάγουν τη συμφιλίωση με τα πρώην εχθρικά κράτη (47,86%), πως αποτελούν μια καλή ευκαιρία αργίας (50,09%) και πως ενισχύουν την αντιπαράθεση μεταξύ «Ημών» και των «Άλλων». Στον αντίποδα, με τις συγκεκριμένες θέσεις συμφωνούν «πολύ» έως «αρκετά» 3 στους/στις 10 ή περισσότεροι/-ες από 2 στους/στις 10 της έρευνας.

Στρέφοντας συνολικά την προσοχή στα ποσοστά που εκφράζουν τον βαθμό «απόλυτης» συμφωνίας των φοιτητών/-τριών ως προς τους λόγους τέλεσης των εθνικών εορτών, προκύπτει μια άτυπη ιεραρχική ταξινόμηση, η οποία αντικατοπτρίζει συγχρόνως τις αντιλήψεις τους, καθώς επίσης και τις πτυχές του πλαισίου πάνω στο οποίο βασίζονται ορισμένα θεμελιώδη στοιχεία της ελληνικής κοινωνίας: η εθνική και πολιτισμική ταυτότητα, η κουλτούρα αλλά και η ιστορική συνείδηση. Πιο συγκεκριμένα, βάσει των απαντήσεων διαπιστώνεται ότι οι συμμετέχοντες/-ουσες στην έρευνα συμφωνούν «απόλυτα», κατά σειρά σημαντικότητας, πως οι εθνικές εορτές λαμβάνουν χώρα για την απόδοση τιμών στους ήρωες του παρελθόντος (58,66%), για την ανάμνηση των κατορθωμάτων των προγόνων και τη διατήρηση της κοινωνικής συνοχής (46,93%), για την καλλιέργεια της φιλοπατρίας και της ιστορικής συνείδησης (39,48%), για τη συνέχιση της παράδοσης και τη διατήρηση των αξιών που κληροδοτήθηκαν από τους προγόνους (37,06%), για την εκμάθηση της ιστορίας του έθνους και την άντληση παραδειγματικών προτύπων (33,71%), για την κατασκευή της εθνικής ταυτότητας (30,91%), όπως επίσης και για τη συνειδητοποίηση του αισθήματος του χρέους απέναντι στην πατρίδα (27,19%). Μικρότερα κατά πολύ είναι τα ποσοστά όσων συμφωνούν «απόλυτα» πως οι εθνικές εορτές εξυπηρετούν πολιτικές σκοπιμότητες (12,10%), πως

καλλιεργούν εθνικιστικές ιδέες και στερεότυπα (11,73%), πως συνιστούν μια συνήθεια άνευ ουσιαστικού νοήματος (11,36%), πως αποτελούν μια καλή ευκαιρία ανάπαυλας απ' την καθημερινότητα (10,43%), πως ενισχύουν την αντιπαράθεση μεταξύ των Ελλήνων και των «Άλλων» ή πως προάγουν τη συμφιλίωση με τα πρώην εχθρικά κράτη (4,84%). Όπως γίνεται καταφανές, από την ιεραρχική ταξινόμηση των λόγων πραγματοποίησης των εθνικών εορτών αποκαλύπτονται κυρίως τάσεις παραδοσιακής και παραδειγματικής νοηματοδότησης του παρελθόντος από μέρους των φοιτητών/-τριών, οι οποίες συνυφαίνονται με τις αντίστοιχες μορφές ιστορικής συνείδησης. Αυτό που διακρίνεται παράλληλα, είναι μια εξιδανίκευση του παρελθόντος, το οποίο με τα διδάγματά του και τις ηρωικές του προσωπικότητες, εμπνέει τα άτομα στο παρόν και χαλυβδώνει τόσο την κοινωνική συνοχή όσο και το αίσθημα του συνανήκειν. Η προσκόλληση στην παράδοση και η αταλάντευτη προσήλωση στις υπερχρονικές εθνικές αξίες, φαίνεται να αποτελούν για τους φοιτητές χαρακτηριστικά γνωρίσματα της εθνικής και πολιτισμικής τους ταυτότητας, τα οποία οι εθνικές εορτές, ως συμβολικές αναπαραστάσεις του παρελθόντος φροντίζουν να υπενθυμίζουν και να ενισχύουν, λιπαίνοντας έτσι το έδαφος της φαντασιακής κοινότητας των Ελλήνων με τα κατάλληλα συστατικά για τη συνέχιση της «επιτυχημένης» σποράς των εθνοκεντρικών και ταυτοτικών προτύπων. Με τη συμμετοχή των κοινωνικών υποκειμένων σε εθνικά τελετουργικά και τη διεπαφή τους με γνώσεις του ιστορικού παρελθόντος που αυτά ενσωματώνουν, καλλιεργείται η εθνική τους συνείδηση και διαμορφώνεται η ιστορική τους κουλτούρα στη βάση μιας κοινής παρακαταθήκης αξιών και ιδεών που συνδέονται συγχρόνως τόσο με την αποκαλούμενη εξωτερική πλευρά της ιστορικής μάθησης όσο και με την πολιτική κουλτούρα.

18. Οι εθνικές εορτές πραγματοποιούνται:	Κλίμακα Συμφωνίας (%)				
	Απόλυτα	Αρκετά	Σε μικρό βαθμό	Διαφωνώ	Λ.Α.
Για να θυμόμαστε τα κατορθώματα των προγόνων και το ένδοξο παρελθόν, διατηρώντας την εθνική κοινωνική συνοχή	46,93	38,55	10,80	3,72	0,00
Για να τιμάμε τους ήρωες του παρελθόντος	58,66	29,42	9,50	2,42	0,00
Για να καλλιεργούμε την φιλοπατρία μας και την ιστορική μας συνείδηση	39,48	38,55	17,32	4,47	0,18
Για την κατασκευή της εθνικής ταυτότητας	30,91	41,53	19,93	7,63	0,00
Για να μαθαίνουμε την ιστορία μας και να παραδειγματιζόμαστε από το ιστορικό παρελθόν	33,71	37,43	21,60	6,70	0,56
Για να συνειδητοποιούμε το χρέος μας απέναντι στην πατρίδα	27,19	28,86	31,28	12,48	0,19
Για τη συνέχιση της παράδοσης και τη διατήρηση αξιών που βρήκαμε από τους προγόνους μας	37,06	36,13	21,23	5,40	0,18
Από συνήθεια χωρίς να έχουν κανένα απολύτως νόημα	11,36	14,53	20,86	52,89	0,36
Για να εξυπηρετούν πολιτικές σκοπιμότητες	12,10	18,81	24,95	43,95	0,19
Καλλιεργώντας εθνικιστικές ιδέες και στερεότυπα	11,73	18,25	29,42	39,48	1,12
Προάγοντας τη συμφιλίωση με τα πρώην εχθρικά κράτη	4,84	13,78	32,96	47,86	0,56
Αποτελώντας μια καλή ευκαιρία αργίας	10,43	16,76	22,35	50,09	0,37
Ενισχύοντας την αντιπαράθεση ανάμεσα στο "Εμείς" και οι "Άλλοι"	8,75	20,11	25,70	44,51	0,93

Πίνακας 18: Λόγοι τέλεσης εθνικών εορτών

Ως προς το φύλο, για το ίδιο ερώτημα που αφορά τους λόγους τέλεσης των εθνικών εορτών, διαπιστώνεται ότι οι φοιτητές (βλ. πίνακα 18.1) στον πρώτο θεματικό άξονα συμφωνούν «απόλυτα» έως «αρκετά πως οι εθνικές εορτές πραγματοποιούνται για την ενθύμηση των κατορθωμάτων των προγόνων, του ένδοξου παρελθόντος και τη διατήρηση της εθνικής κοινωνικής συνοχής (ποσοστιαίο άθροισμα 82,43%), την απόδοση τιμών στους ήρωες του παρελθόντος (ποσοστιαίο άθροισμα 83,78%), την καλλιέργεια της φιλοπατρίας και της ιστορικής συνείδησης (ποσοστιαίο άθροισμα 71,62%), την κατασκευή της εθνικής ταυτότητας (ποσοστιαίο άθροισμα 72,98%), την εκμάθηση της εθνικής ιστορίας και τον παραδειγματισμό από το ιστορικό παρελθόν (ποσοστιαίο άθροισμα 68,92%), τη συνειδητοποίηση του χρέους απέναντι στην πατρίδα (ποσοστιαίο άθροισμα 59,46%) και για τη διατήρηση της παράδοσης και της αξιακής προγονικής παρακαταθήκης (ποσοστιαίο άθροισμα 68,92%). Οι διαφωνούντες με τις συγκεκριμένες θέσεις είναι ελάχιστοι, ενώ η μοναδική περίπτωση που συγκεντρώνει στον πρώτο θεματικό άξονα το μεγαλύτερο ποσοστό διαφωνίας αφορά τον λόγο πραγματοποίησης των γιορτών για τη συνειδητοποίηση του χρέους απέναντι στην πατρίδα (σχεδόν 2 στους 10 διαφωνούν με την αντίληψη αυτή).

Ως προς τον δεύτερο θεματικό άξονα ο ανδρικός πληθυσμός στην πλειονότητά του εκφράζει διαφωνία απέναντι στις απόψεις ότι οι εθνικές γιορτές: τελούνται από συνήθεια και χωρίς κανένα νόημα (56,76%), εξυπηρετούν πολιτικές σκοπιμότητες (44,59%), καλλιεργούν εθνικιστικές ιδέες και στερεότυπα (40,54%), προάγουν τη συμφιλίωση με τα πρώην εχθρικά κράτη (52,70%), συνιστούν μια καλή ευκαιρία αργίας (55,41%) και ενισχύουν την αντιπαράθεση μεταξύ του ελληνικού έθνους και των «Άλλων» (37,84%). Στον αντίποδα, τα μεγαλύτερα αθροιστικά ποσοστά στις στήλες της «απόλυτης» και της «αρκετής» συμφωνίας καταγράφουν οι θέσεις ότι οι εθνικές γιορτές καλλιεργούν εθνικιστικές ιδέες και στερεότυπα (ποσοστιαίο άθροισμα 32,44%) και ότι ενισχύουν την αντιπαράθεση μεταξύ των Ελλήνων και των «Άλλων» (ποσοστιαίο άθροισμα 32,43%).

Με βάση την ποσοστιαία ιεραρχική ταξινόμηση των λόγων, η οποία προκύπτει από τις απαντήσεις στον βαθμό «απόλυτης» συμφωνίας, οι φοιτητές (βλ. πίνακα 18.1) έχουν κατά σειρά σημαντικότητας την άποψη πως τα εθνικά τελετουργικά υλοποιούνται για την απόδοση φόρου τιμής στους ήρωες του παρελθόντος (60,81%), για την ενθύμηση των κατορθωμάτων των προγόνων τους αλλά και του ένδοξου παρελθόντος (48,65%), για την καλλιέργεια του αισθήματος της φιλοπατρίας και τη διαμόρφωση της ιστορικής συνείδησης (41,89%), για τη συνειδητοποίηση του χρέους απέναντι στην πατρίδα (39,19%), για την εκμάθηση της ιστορίας της Ελλάδας και την αποκόμιση παραδειγμάτων από το ιστορικό παρελθόν (36,49%), για την οικοδόμηση της εθνικής ταυτότητας (35,14%), καθώς και για τη συνέχιση της παράδοσης και τη διαφύλαξη των αξιών που μεταλαμπαδεύτηκαν από τους προγόνους (32,43%). Στην ιεραρχική κατάταξη με μικρότερο ποσοστό στον βαθμό «απόλυτης» συμφωνίας ακολουθούν: η καλλιέργεια των εθνικιστικών ιδεών και στερεοτύπων διαμέσου των εθνικών εορτών (16,22%), ο ενστερνισμός της άποψης ότι τελούνται για την εξυπηρέτηση πολιτικών σκοπιμοτήτων (13,51%), η αποδοχή του ισχυρισμού ότι συνιστούν μια καλή ευκαιρία αργίας (12,16%), η συμφωνία με τη γνώμη πως οι εθνικές εορτές ενισχύουν την αντιπαράθεση με τους «Άλλους» (10,81%), η θέση πως πρόκειται για μια συνήθεια κενή νοήματος (9,46%) αλλά και η πεποίθηση ότι προάγουν τις συμφιλίωτικές σχέσεις με τα πρώην εχθρικά κράτη (4,05%).

18.1. Οι εθνικές εορτές πραγματοποιούνται:	Κλίμακα Συμφωνίας (%)				
	Απόλυτα	Αρκετά	Σε μικρό βαθμό	Διαφωνώ	Δ.Α.
Για να θυμόμαστε τα κατορθώματα των προγόνων και το ένδοξο παρελθόν, διατηρώντας την εθνική κοινωνική συνοχή	48,65	33,78	9,46	8,11	0,00
Για να τιμάμε τους ήρωες του παρελθόντος	60,81	22,97	10,81	5,41	0,00
Για να καλλιεργούμε την φιλοπατρία μας και την ιστορική μας συνείδηση	41,89	29,73	21,62	5,41	1,35
Για την κατασκευή της εθνικής ταυτότητας	35,14	37,84	16,22	10,8	0,00
Για να μαθαίνουμε την ιστορία μας και να παραδειγματιζόμαστε από το ιστορικό παρελθόν	36,49	32,43	18,92	9,46	2,7
Για να συνειδητοποιούμε το χρέος μας απέναντι στην πατρίδα	39,19	20,27	21,62	17,57	1,35
Για τη συνέχιση της παράδοσης και τη διατήρηση αξιών που βρήκαμε από τους προγόνους μας	32,43	36,49	22,97	6,76	1,35
Από συνήθεια χωρίς να έχουν κανένα απολύτως νόημα	9,46	8,11	24,32	56,76	1,35
Για να εξυπηρετούν πολιτικές σκοπιμότητες	13,51	13,51	27,03	44,59	1,36
Καλλιεργώντας εθνικιστικές ιδέες και στερεότυπα	16,22	16,22	24,32	40,54	2,7
Προάγοντας τη συμφιλίωση με τα πρώην εχθρικά κράτη	4,05	20,27	21,62	52,70	1,36
Αποτελώντας μια καλή ευκαιρία αργίας	12,16	10,81	20,27	55,41	1,35
Ενισχύοντας την αντιπαράθεση ανάμεσα στο "Εμείς" και οι "Άλλοι"	10,81	21,62	28,38	37,84	1,35

Πίνακας 18.1: Λόγοι τέλεσης εθνικών εορτών ανά φύλο (φοιτητές).

Για τις φοιτήτριες (βλ. πίνακα 18.2) που συμμετείχαν στην έρευνα, διαπιστώνεται αντιστοίχως στον πρώτο θεματικό άξονα του ερωτήματος ότι συμφωνούν «απόλυτα» έως «αρκετά πώς οι εθνικές εορτές πραγματοποιούνται για την ανάμνηση των προγονικών κατορθωμάτων, του ένδοξου παρελθόντος και τη διατήρηση της εθνικής κοινωνικής συνοχής (ποσοστιαίο άθροισμα 85,96%), την απόδοση τιμών στους ήρωες του παρελθόντος (ποσοστιαίο άθροισμα 88,77%), την καλλιέργεια της φιλοπατρίας και της ιστορικής συνείδησης (ποσοστιαίο άθροισμα 79,05%), την κατασκευή της εθνικής ταυτότητας (ποσοστιαίο άθροισμα 72,36%), την πρόσληψη ιστορικής γνώσης και παραδειγμάτων από το εθνικό παρελθόν (ποσοστιαίο άθροισμα 71,49%), τη συναίσθηση του χρέους απέναντι στην πατρίδα (ποσοστιαίο άθροισμα 55,51%) και για τη διατήρηση της παράδοσης και των προγονικών αξιών (ποσοστιαίο άθροισμα 73,87%). Μόλις 1 στις 10 φοιτήτριες διαφωνεί με τη θέση πως οι εθνικές γιορτές τελούνται για τη συνειδητοποίηση του χρέους έναντι της πατρίδος, ενώ για τα υπόλοιπα τα ποσοστά διαφωνίας τους κρίνονται εξαιρετικά ισχνά.

Ως προς τον δεύτερο θεματικό άξονα ο γυναικείος πληθυσμός στην πλειονότητά του διαφωνεί πως οι εθνικές γιορτές: τελούνται από συνήθεια και χωρίς νόημα (52,27%), εξυπηρετούν πολιτικές σκοπιμότητες (44,59%), καλλιεργούν εθνικιστικές ιδέες και στερεότυπα (39,31%), προάγουν τη συμφιλίωση με τα πρώην εχθρικά κράτη (47,09%), αποτελούν μια καλή ευκαιρία αργίας (49,24%) και πως ενισχύουν την αντιπαράθεση μεταξύ του ελληνικού έθνους και των «Άλλων» (45,58%). Αντιθέτως, με τα περισσότερα από τα παραπάνω συμφωνούν «απόλυτα» έως «αρκετά» περίπου οι 3 στις 10.

Από την ποσοστιαία ιεραρχική ταξινόμηση των απαντήσεων των φοιτητριών στη στήλη της «απόλυτης» συμφωνίας, διαπιστώνεται πως στις αντιλήψεις τους τα εθνικά τελετουργικά πραγματοποιούνται, κατά σειρά σημαντικότητας για: την απότιση φόρου τιμής στους ήρωες του παρελθόντος (58,32%), την ανάμνηση των κατορθωμάτων των προγόνων αλλά και του ένδοξου παρελθόντος (46,65%), την ανάπτυξη της φιλοπατρίας και τη διαμόρφωση της ιστορικής συνείδησης (39,09%), τη συνέχιση της παράδοσης και τη διατήρηση των αξιών που παρελήφθησαν από τους προγόνους (37,8%), την πρόσκτηση ιστορικής γνώσης και παραδειγμάτων που συνυφαίνονται με το εθνικό παρελθόν (33,26%), τη συγκρότηση της εθνικής ταυτότητας (30,24%) αλλά και για την καλλιέργεια συναίσθησης χρέους απέναντι στην πατρίδα (25,27%). Ακολουθούν με αισθητά μικρότερα ποσοστά στην ιεραρχική ταξινόμηση της στήλης του «συμφωνώ απόλυτα» οι απόψεις πως οι εθνικές εορτές γίνονται για να εξυπηρετούν πολιτικές σκοπιμότητες (11,88%), πως διεξάγονται από συνήθεια και χωρίς ιδιαίτερο νόημα (11,66%), πως καλλιεργούν εθνικιστικές ιδέες και στερεότυπα (11,02%), πως αποτελούν μια καλή ευκαιρία αργίας (10,15%) πως οξύνουν την αντιπαράθεση μεταξύ του ελληνικού έθνους και των «Άλλων» (8,42%) και τέλος, πως προωθούν τη συμφιλίωση με πρώην εχθρικές χώρες ή λαούς (4,97%).

18.2. Οι εθνικές εορτές πραγματοποιούνται:	Κλίμακα συμφωνίας (%)				
	Απόλυτα	Αρκετά	Σε μικρό βαθμό	Διαφωνώ	Δ.Α.
Για να θυμόμαστε τα κατορθώματα των προγόνων και το ένδοξο παρελθόν, διατηρώντας την εθνική κοινωνική συνοχή	46,65	39,31	11,02	3,02	0,00
Για να τιμάμε τους ήρωες του παρελθόντος	58,32	30,45	9,29	1,94	0,00
Για να καλλιεργούμε την φιλοπατρία μας και την ιστορική μας συνείδηση	39,09	39,96	16,63	4,32	0,00
Για την κατασκευή της εθνικής ταυτότητας	30,24	42,12	20,52	7,12	0,00
Για να μαθαίνουμε την ιστορία μας και να παραδειγματιζόμαστε από το ιστορικό παρελθόν	33,26	38,23	22,03	6,26	0,22
Για να συνειδητοποιούμε το χρέος μας απέναντι στην πατρίδα	25,27	30,24	32,83	11,66	0,00
Για τη συνέχιση της παράδοσης και τη διατήρηση αξιών που βρήκαμε από τους προγόνους μας	37,8	36,07	20,95	5,18	0,00
Από συνήθεια χωρίς να έχουν κανένα απολύτως νόημα	11,66	15,55	20,3	52,27	0,22
Για να εξυπηρετούν πολιτικές σκοπιμότητες	11,88	19,65	24,62	43,85	0,00
Καλλιεργώντας εθνικιστικές ιδέες και στερεότυπα	11,02	18,57	30,24	39,31	0,86
Προάγοντας τη συμφιλίωση με τα πρώην εχθρικά κράτη	4,97	12,74	34,77	47,09	0,43
Αποτελώντας μια καλή ευκαιρία αργίας	10,15	17,71	22,68	49,24	0,22
Ενισχύοντας την αντιπαράθεση ανάμεσα στο "Εμείς" και οι "Άλλοι"	8,42	19,87	25,27	45,58	0,86

Πίνακας 18.2: Λόγοι τέλεσης εθνικών εορτών ανά φύλο (φοιτήτριες).

Συγκρίνοντας τον τρόπο που απάντησαν οι φοιτητές στη συγκεκριμένη ερώτηση με εκείνον των φοιτητριών, δεν παρατηρούνται θεμελιώδεις διαφοροποιήσεις στις αντιλήψεις τους για τους λόγους τέλεσης των εθνικών εορτών, παρά μόνο επιμέρους οι οποίες αφορούν κυρίως τον βαθμό συμφωνίας απέναντι σε ορισμένους παράγοντες (βλ. πίνακα 18.3), αλλά και τη θέση που καταλαμβάνουν κάποιοι λόγοι στην προκύπτουσα ποσοστιαία ιεραρχική ταξινόμηση της στήλης της «απόλυτης» συμφωνίας. Συγκεκριμένα, βάσει των ποσοστών και του βαθμού συμφωνίας απέναντι στους λόγους πραγματοποίησης των εθνικών εορτών, οι μοναδικές αποκλίσεις μεταξύ των δύο φύλων αφορούν τρεις κυρίως περιπτώσεις. Οι φοιτητές συμφωνούν «απόλυτα» με την άποψη πως οι εθνικές εορτές διεξάγονται για την καλλιέργεια της φιλοπατρίας και της ιστορικής συνείδησης, αλλά και με εκείνη της απόκτησης γνώσης και παραδειγμάτων από την εθνική ιστορία. Οι φοιτήτριες από την πλευρά τους συμφωνούν «αρκετά» με τις θέσεις αυτές. Ως προς τον λόγο τέλεσης των εθνικών εορτών που αφορά τη συνέχιση της παράδοσης και τη διατήρηση των αξιών που κληροδοτήθηκαν απ' τους

προγόνους, οι φοιτητές συμφωνούν «αρκετά», εν αντιθέσει με το γυναικείο πληθυσμό της έρευνας που συμφωνεί «απόλυτα». Η πιο αξιοσημείωτη διαφοροποίηση των δύο φύλων καταγράφεται στην άποψη πως οι εθνικές εορτές λαμβάνουν χώρα με στόχο τη συνειδητοποίηση του χρέους απέναντι στην πατρίδα. Ενώ οι φοιτητές συγκεντρώνουν ως προς αυτό τις περισσότερες απαντήσεις τους στη στήλη της «απόλυτης» συμφωνίας, οι φοιτήτριες αντιθέτως συμφωνούν σε «μικρό βαθμό», γεγονός που καταμαρτυρά μια διαφορετική προσέγγιση από την πλευρά τους, λιγότερο συναισθηματικά φορτισμένη. Δεν είναι σπάνιες οι φορές μάλιστα που η επίκληση στην εκπλήρωση του χρέους απέναντι στην πατρίδα, προσλαμβάνει τα χαρακτηριστικά ενός επιχειρήματος της κυρίαρχης εθνικής ιδεολογίας που είτε αποπειράται να διαπλάσσει την εθνική και την ιστορική συνείδηση σύμφωνα με τα παραδοσιακά πρότυπα είτε αποσκοπεί στην κινητοποίηση της ηθικής απόκρισης των μελών της κοινότητας ώστε διαμέσου της ευθύνης να δημιουργηθούν κοινοί ψυχοσυναισθηματικοί τόποι, ικανοί να συμβάλλουν στη διατήρηση της συνοχής του έθνους και στην ενίσχυση των κοινών δεσμών που απορρέουν από το ιστορικό παρελθόν.

18.3. Οι εθνικές εορτές πραγματοποιούνται:	Κλίμακα συμφωνίας							
	Φύλο							
	Φοιτητές				Φοιτήτριες			
Λόγοι τέλεσης	Απόλυτα	Αρκετά	Σε μικρό βαθμό	Διαφωνώ	Απόλυτα	Αρκετά	Σε μικρό βαθμό	Διαφωνώ
Για να θυμόμαστε τα κατορθώματα των προγόνων και το ένδοξο παρελθόν διατηρώντας την εθνική κοινωνική συνοχή	√				√			
Για να τιμάμε τους ήρωες του παρελθόντος	√				√			
Για να καλλιεργούμε την φιλοπατρία μας και την ιστορική μας συνείδηση	√					√		
Για την κατασκευή της εθνικής ταυτότητας		√				√		
Για να μαθαίνουμε την ιστορία μας και να παραδειγματιζόμαστε από το ιστορικό παρελθόν	√					√		
Για να συνειδητοποιούμε το χρέος μας απέναντι στην πατρίδα	√						√	
Για τη συνέχιση της παράδοσης και τη διατήρηση αξιών που βρήκαμε από τους προγόνους μας		√			√			
Από συνήθεια χωρίς να έχουν κανένα απολύτως νόημα				√				√
Για να εξυπηρετούν πολιτικές σκοπιμότητες				√				√
Καλλιεργώντας εθνικιστικές ιδέες και στερεότυπα				√				√
Προάγοντας τη συμφιλίωση με τα πρόην εχθρικά κράτη				√				√
Αποτελώντας μια καλή ευκαιρία αργίας				√				√
Ενισχύοντας την αντιπαράθεση ανάμεσα στο "Εμείς" και οι "Άλλοι"				√				√

Πίνακας 18.3: Συγκριτική προσέγγιση των απαντήσεων για τους λόγους τέλεσης των εθνικών εορτών ανά φύλο.

Στην ποσοστιαία ιεραρχική ταξινόμηση της στήλης της «απόλυτης» συμφωνίας, τα δύο φύλα φαίνεται να εμφανίζουν κάποιες συγκλίσεις, όπως επίσης και ορισμένες αποκλίσεις ως προς τη θέση που καταλαμβάνουν οι λόγοι πραγματοποίησης των εθνικών εορτών. Στους πέντε πρώτους λόγους αλλά και στον δέκατο τρίτο, παρατηρείται ότι οι φοιτητές και οι φοιτήτριες έχουν ταυτόσημες απόψεις, οι οποίες αποτυπώνονται και στην κατάταξη που απορρέει από τις συχνότητες των απαντήσεών τους. Στους υπόλοιπους λόγους πραγματοποίησης των εθνικών εορτών που ακολουθούν, υπάρχουν διαφορές ως προς τις θέσεις που καταλαμβάνουν (βλ. πίνακα 18.4). Η γενικότερη διαπίστωση είναι πως και τα δύο φύλα διακατέχονται από εθνοκεντρικές αντιλήψεις αναφορικά με το ιστορικό παρελθόν, οι οποίες καταδεικνύουν παράλληλα την ύπαρξη μιας παραδοσιακής ή παραδειγματικής ιστορικής συνείδησης στα υποκείμενα της έρευνας. Απ' την άλλη, αποδέχονται πως η τέλεση των εθνικών τελετουργικών, ως μηχανισμός διαμόρφωσης της ιστορικής κουλτούρας, δεν προάγει τη συμφιλίωση με τα πρώην εχθρικά κράτη του παρελθόντος, γεγονός που εμφανίζεται και από το ισχνό ποσοστό που συγκεντρώνει η συγκεκριμένη επιλογή απάντησης στην κλίμακα του βαθμού απόλυτης συμφωνίας (βλ. πίνακα 18.4).

18.4. Οι εθνικές εορτές πραγματοποιούνται:	Βαθμός απόλυτης συμφωνίας	
	Φύλο	
	Φοιτητές	Φοιτήτριες
Ιεραρχική ταξινόμηση των λόγων με βάση το ποσοστό (%)	Θέση του λόγου στην ιεράρχηση ταξινόμηση	Θέση του λόγου στην ιεραρχική ταξινόμηση
Για να θυμόμαστε τα κατορθώματα των προγόνων και το ένδοξο παρελθόν, διατηρώντας την εθνική κοινωνική συνοχή	2 ^ο	2 ^ο
Για να τιμάμε τους ήρωες του παρελθόντος	1 ^ο	1 ^ο
Για να καλλιεργούμε την φιλοπατρία μας και την ιστορική μας συνείδηση	3 ^ο	3 ^ο
Για την κατασκευή της εθνικής ταυτότητας	6 ^ο	6 ^ο
Για να μαθαίνουμε την ιστορία μας και να παραδειγματιζόμαστε από το ιστορικό παρελθόν	5 ^ο	5 ^ο
Για να συνειδητοποιούμε το χρέος μας απέναντι στην πατρίδα	4 ^ο	7 ^ο
Για τη συνέχιση της παράδοσης και τη διατήρηση αξιών που βρήκαμε από τους προγόνους μας	7 ^ο	4 ^ο
Από συνήθεια χωρίς να έχουν κανένα απολύτως νόημα	12 ^ο	9 ^ο
Για να εξυπηρετούν πολιτικές σκοπιμότητες	9 ^ο	8 ^ο
Καλλιεργώντας εθνικιστικές ιδέες και στερεότυπα	8 ^ο	10 ^ο
Προάγοντας τη συμφιλίωση με τα πρώην εχθρικά κράτη	13 ^ο	13 ^ο
Αποτελώντας μια καλή ευκαιρία αργίας	10 ^ο	11 ^ο
Ενισχύοντας την αντιπαράθεση ανάμεσα στο "εμείς" και οι "άλλοι"	11 ^ο	12 ^ο

Πίνακας 18.4: Ιεραρχική ταξινόμηση των λόγων τέλεσης των εθνικών εορτών ανά φύλο στην κλίμακα απόλυτης συμφωνίας

Για το θεσμό των παρελάσεων 7 στους/στις 10 φοιτητές/-τριες (ποσοστιαίο άθροισμα 70,02%) εκφράζονται με θετικό τρόπο (βλ. γράφημα 45), συμφωνώντας απόλυτα έως αρκετά με την τέλεσή τους, γεγονός που καταδεικνύει την πρόσδεσή τους σε συμβολικές αναπαραστάσεις του παρελθόντος που στοχεύουν στην ενδυνάμωση της εθνικής ταυτότητας, στη διατήρηση της συλλογικής μνήμης και στην απόδοση τιμών απέναντι στους ήρωες του παρελθόντος. Με το θεσμό των παρελάσεων συμφωνεί σε μικρότερο βαθμό το 20,86% των

ερωτώμενων, ενώ μόλις ένα 9,86% εξ αυτών εκφράζει την πλήρη του διαφωνία⁸⁴⁷. Το ζήτημα των παρελάσεων έχει απασχολήσει κατά καιρούς την ελληνική κοινή γνώμη και τον πολιτικό κόσμο, προκαλώντας διαμάχες για το ρόλο που επιτελούν και την ανάγκη που υπηρετούν στη σύγχρονη εποχή. Οι παρελάσεις συνιστούν μια μορφή τελετουργίας που συμβάλλει από κοινού με την υφιστάμενη φυσιογνωμία των σχολικών γιορτών και τους στομφώδεις επετειακούς λόγους στη συντήρηση της μυθολογίας του έθνους και στην ενδυνάμωση των κυρίαρχων εκδοχών της εθνικής αφήγησης. Ο μιλιταριστικός τους χαρακτήρας, η πειθαρχία που αποπνέουν και η οπτική τους ομοιομορφία, δίνουν την αίσθηση πως παρελαύνει το ίδιο το έθνος, ακέραιο, ομοιογενές, συμπαγές και απόλυτα συνεπές προς τα κανονιστικά πρότυπα που το δομούν, το θρέφουν αλλά και που συνάμα το κρατούν δέσμιο στις φαντασιακές του ονειρώξεις και στις εθνικιστικές του πλάνες. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Μαραντζίδης, οι μαθητικές παρελάσεις σήμερα είναι τόσο χρήσιμες όσο ένας διαγωνισμός καλλιγραφίας⁸⁴⁸. Μοιάζουν δηλαδή άκρως ανούσιες και ανεπίκαιρες, εκπληρώνοντας έναν βασικό στόχο: την ικανοποίηση της εθνικής αυταρέσκειας του έθνους, που συστηματικά όμως οδηγεί στον συλλογικό αυτοβαυκαλισμό και στον εναγκαλισμό με την εθνικιστική ιδεολογία. Το ταμπό των παρελάσεων φαίνεται πως ακόμα δεν έχει ξεπεραστεί στην ελληνική κοινωνία και αν λάβει κανείς υπόψη του και τα αποτελέσματα στο ερώτημα της παρούσας έρευνας, τότε γίνεται αντιληπτός και ο ρόλος των εκπαιδευτικών ως γρναζιών του σχολικού μηχανισμού που το συντηρεί. Ενός σχολικού μηχανισμού που μάλλον δεν προετοιμάζει αυριανούς σκεπτόμενους πολίτες, αλλά πιστούς στρατιώτες, ταγμένους στην ιδέα του έθνους. Η συντήρηση των

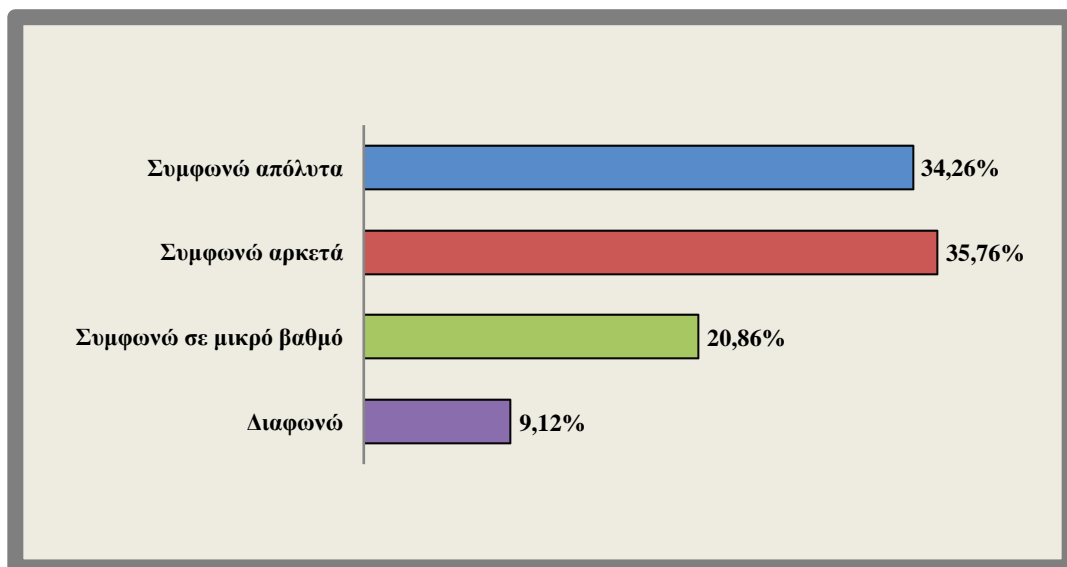
⁸⁴⁷ Ανάλογα ευρήματα για την τέλεση των παρελάσεων έχουν καταγραφεί σε άλλες παλαιότερες ή πιο πρόσφατες έρευνες. Το 2007, σε έρευνα της Public Issue που αφορούσε τις στάσεις της ελληνικής κοινής γνώμης απέναντι στην εθνική επέτειο της 28ης Οκτωβρίου, το 85% του δείγματος δήλωσε ότι συμφωνεί με την πραγματοποίηση των μαθητικών παρελάσεων έναντι μόλις ενός 11% που εξέφρασε ρητά τη διαφωνία του. Στα άτομα με κατώτερο επίπεδο εκπαίδευσης το ποσοστό συμφωνίας ξεπερνούσε το 90%, ενώ σε εκείνα με ανώτερη ή ανώτατη μόρφωση υποχωρούσε στο 74%. Εξετάζοντας το ερώτημα από τη σκοπιά της ιδεολογικής αυτοτοποθέτησης η συγκεκριμένη έρευνα κατέδειξε μεγαλύτερο ποσοστό διαφωνίας με τις παρελάσεις σε όσους δήλωσαν ότι ανήκαν στον χώρο της Αριστεράς και της Κεντροαριστεράς και κατά πολύ μικρότερο σε εκείνους που αυτοτοποθετούνταν στο Κέντρο, τη Δεξιά και την Κεντροδεξιά. Επιπλέον, το ποσοστό συμφωνίας με τις παρελάσεις ήταν υψηλότερο σε όσους εκκλησιάζονταν συχνά (95%) και μικρότερο στους μη εκκλησιαζόμενους (74%). Σε διαδικτυακή έρευνα της Prorata το 2018, τέθηκε το ερώτημα της συμφωνίας ή της διαφωνίας με τις στρατιωτικές παρελάσεις κατά την ημέρα των εθνικών επετείων. Το 62% δήλωσε υπέρ της τέλεσής τους ενώ το 35% τάχθηκε κατά. Μεταξύ εκείνων που δήλωσαν στην έρευνα ότι ανήκουν ιδεολογικά στον αριστερό πολιτικό, το 72% τάχθηκε κατά των στρατιωτικών παρελάσεων, ενώ εκείνοι που αυτοτοποθετήθηκαν στο δεξιό πόλο της ιδεολογικής κλίμακας κατέγραψαν ποσοστό 84% υπέρ των παρελάσεων. Για την έρευνα της Public Issue βλ. Public Issue (2007). *Η ελληνική κοινή γνώμη απέναντι στην επέτειο της 28^{ης} Οκτωβρίου*. Ανακτήθηκε στις 25-05-2021 από <https://www.publicissue.gr/158/28oct/>. Για την έρευνα της Prorata βλ. στο <https://prorata.gr/2018/10/29/eiste-uper-i-kata-tis-diexagogis-stratiotikon-parelaseon/>.

⁸⁴⁸ Γαγλιάς, Α. (2018). «Νίκος Μαραντζίδης: Οι μαθητικές παρελάσεις σήμερα είναι χρήσιμες όσο ένας διαγωνισμός καλλιγραφίας». *Huff Post*, 27/10/2018. Διαθέσιμο στο https://www.huffingtonpost.gr/entry/marantzides-oi-mathetikes-parelaseis-semera-einai-chresimes-oso-enas-diyonismos-kalliyrafias_gr_5bd478e4e4b0d38b5883fdcd.

στρατιωτικού τύπου μαθητικών παρελάσεων αναγνωρίζεται, όπως επισημαίνει η Φραγκουδάκη, ως «απόρροια της παγίδευσης του σύγχρονου ελληνικού σχολείου στην εθνικιστική μυθολογία του 19ου αιώνα, δηλαδή στους εθνικούς μύθους που νομιμοποιούν τη διεκδίκηση εδαφών και προετοιμάζουν επεκτατικούς πολέμους»⁸⁴⁹. Επομένως, στις νέες πολυφυλετικές και πολυπολιτισμικές κοινωνίες, επιτελέσεις όπως οι παρελάσεις μοιάζουν τουλάχιστον ασύμβατες αν όχι ταυτόσημες απολιθωμάτων του παρελθόντος που συνεχίζουν επίμονα να κατέχουν μια θέση στην ιστορική κουλτούρα της ελληνικής κοινότητας, η οποία αποζητά σε κάθε ευκαιρία ελατήρια για το εθνικό της φρόνημα.

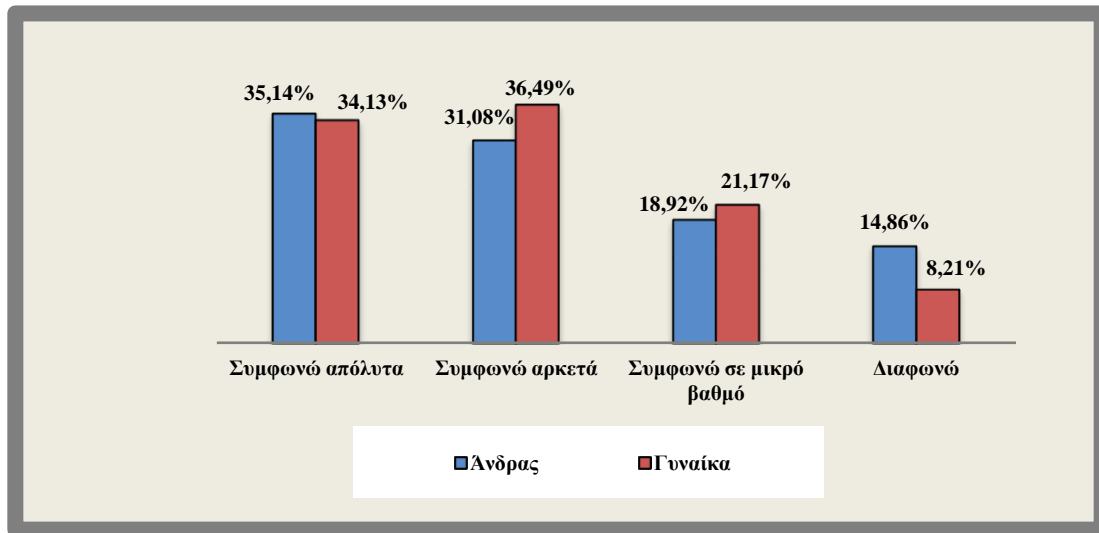
Γράφημα 45
Βαθμός συμφωνίας ως προς το θεσμό των παρελάσεων

Σε σχέση με το φύλο (βλ. γράφημα 45.1) παρατηρείται μια ομογνωμία των φοιτητών και των φοιτητριών, καθώς αμφότεροι/-ες συμφωνούν απόλυτα έως αρκετά με τον θεσμό των παρελάσεων. Συγκεκριμένα, για τους φοιτητές το αθροιστικό ποσοστό θετικής γνώμης για τις παρελάσεις ανέρχεται σε 66,22%, ενώ για τις φοιτήτριες αντιστοίχως σε 70,62%. Μικρότερο ποσοστό συμφωνίας σε σχέση με το συμβολικό τελετουργικό των παρελάσεων εμφανίζει το 18,92% των φοιτητών και το 21,17% των φοιτητριών. Οι τελευταίες μάλιστα, σε σύγκριση με τους φοιτητές, διαφωνούν σε μικρότερο ποσοστό (8,12%) με τον εν λόγω θεσμό.

⁸⁴⁹ Βλ. ενδεικτικά στο Φραγκουδάκη, Α. (2001). «Ιερά ηρωικά σύμβολα και μεγάλες πολιτικές αντιφάσεις». *Τα Νέα*, 17/11/2001. Βλ. επίσης για τις σχολικές παρελάσεις στο Γκόλια, Π. (2006), *ό.π.*, σ. 219-225.

Γράφημα 45.1
Βαθμός συμφωνίας ως προς το θεσμό των παρελάσεων ανά φύλο

Στο ερώτημα που τέθηκε για να διερευνηθεί η συχνότητα επίσκεψης σε μουσειακούς χώρους (βλ. γράφημα 46), οι φοιτητές και οι φοιτήτριες στην πλειοψηφία τους δήλωσαν ότι το πράττουν λιγότερο συχνά (60,52%). Αρκετά συχνά επισκέπτεται μουσεία το 25,51% του δείγματος και πολύ συχνά μόλις το 2,42% όσων απάντησαν. Στον αντίποδα, ένα ποσοστό 11,55% δεν επισκέπτεται καθόλου συχνά μουσειακούς χώρους. Όπως συμπεραίνεται, οι περισσότεροι/-ες φοιτητές/-τριες δε συμπεριλαμβάνουν στις τακτικές συνήθειες τους την επίσκεψη σε κάποιον μουσειακό χώρο, έτσι ώστε να αντλήσουν πληροφορίες και να στοχαστούν σχετικά με το ιστορικό παρελθόν διαμέσου της αλληλεπίδρασής τους με τα υλικά του κατάλοιπα⁸⁵⁰. Σε έρευνα του *Ευρωβαρόμετρου* το 2017, αν και προέκυψε ένα υψηλό ενδιαφέρον και μια αναγνώριση της αξίας της πολιτιστικής κληρονομιάς από μέρους των Ελλήνων συμμετεχόντων, ωστόσο η θετική αυτή στάση δε συνοδεύτηκε και από τα ανάλογα ευρήματα σε όλα τα πεδία. Συγκεκριμένα, τους τελευταίους 12 μήνες το 59% των ερωτώμενων

⁸⁵⁰ Ανάλογα ευρήματα για τη μέτρια συχνότητα επίσκεψης σε μουσεία εντοπίζονται και στην έρευνα της Κουβέλη, η οποία αφορούσε μαθητές της Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Βλ. Κουβέλη, Α. (2000). *Η σχέση των μαθητών με το μουσείο. Θεωρητική προσέγγιση, έρευνα στην Αθήνα και στην Ικαρία*. Εκπαιδευτικά προγράμματα. Αθήνα: ΕΚΚΕ. Παρόμοια αποτελέσματα εντοπίζονται και στην έρευνα της Λιάκου σε προπτυχιακούς φοιτητές του Τμήματος Οικιακής Οικονομίας του Χαροκόπειου Πανεπιστημίου κατά την οποία προέκυψε μεταξύ άλλων πως οι φοιτητές/-τριες επισκέπτονταν σπάνια μουσειακούς χώρους. Βλ. σχετικά Λιάκου, Ε. (2009). *Ο ρόλος της μουσειακής εκπαίδευσης στο πλαίσιο των πολιτισμικών μαθημάτων και των πολιτιστικών δραστηριοτήτων των προπτυχιακών και μεταπτυχιακών φοιτητών του τμήματος Οικιακής Οικονομίας και Οικολογίας*. Αδημοσίευτη πτυχιακή εργασία. Αθήνα: Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, σ. 181. Ανακτήθηκε στις 25-05-2021 από <http://estia.hua.gr/file/lib/default/data/4063/theFile>. Άκρως διαφωτιστικά για τη σχέση των Ελλήνων με τα μουσεία είναι και τα αποτελέσματα έρευνας που παρουσιάστηκε το 2015 από τις Μούλιου και Καρούνη στο 10^ο Επιστημονικό Συμπόσιο, το οποίο διοργάνωσε το Τμήμα Αρχαιολογίας και Ιστορίας του ΕΚΠΑ. Βάσει αυτών το 70% των ερωτώμενων δήλωσε πως δεν επισκέπτεται συχνά μουσεία, με κυριότερο όπως ανέφεραν λόγο την υψηλή τιμή του εισιτηρίου. Βλ. Συκκά, Γ. (2015). «Ποιοι πάνε στα μουσεία;». *Η Καθημερινή*, 29/04/2015. Ανακτήθηκε στις 26-05-2021 από <https://www.kathimerini.gr/life/city/813267/poioi-pane-sta-moyseia/>.

από την Ελλάδα δήλωσε πως δεν είχε επισκεφθεί κάποιο ιστορικό αξιοθέατο ή ιστορικό μνημείο ενώ κάτι αντίστοιχο δήλωσε το 72% και για τις επισκέψεις του σε μουσεία⁸⁵¹. Τα τελευταία, καθώς συνδέονται στενά με τη νεωτερικότητα, συνιστούν τόπους μνήμης και θεσμικούς θύλακες σφυρηλάτησης των εθνικών ταυτοτήτων και των αφηγημάτων της κυρίαρχης ιδεολογίας. Εκθέτοντας τα υλικά κατάλοιπα, δηλαδή τα υλικά αντικείμενα, τα αρχαιολογικά παλίμψηστα και τα «βουβά» ίχνη από την καθημερινότητα και τη δράση ανθρώπων αλλοτινών καιρών και τόπων, το μουσείο υιοθετεί πρακτικές και τρόπους σκέψης που σχηματοποιούν τις ερμηνείες του παρελθόντος, επιβάλλοντας πολλές φορές στους επισκέπτες διαμέσου της επιλεκτικότητάς του, συγκεκριμένες κατασκευασμένες και αδιαμφισβήτητες αλήθειες⁸⁵². Όμως, στη σύγχρονη πολυπολιτισμική και μετανεωτερική συνθήκη, τα μουσειακά περιβάλλοντα δεν μπορούν να νοούνται πλέον απλά και μόνον ως φυλακτήρια κειμηλίων, φορείς υψηλής τέχνης ή ιερά θησαυροφυλάκια της εθνικής ιδέας και της συλλογικής μνήμης. Αντιθέτως, θα πρέπει να μετασχηματιστούν σε τόπους συνύπαρξης πολλαπλών αφηγημάτων και συνάντησης ετερογενών συλλογικών ταυτοτήτων. Στη νέα του αυτή πιο εκδημοκρατισμένη και λιγότερο περιχαρακωμένη εκδοχή, δε θα αναπαράγει μονότονα ούτε θα αποκλείει κανονιστικά, αντιθέτως θα συνθέτει και θα προωθεί μια συμπεριληπτική διαδικασία παραγωγής ερμηνειών και πολιτισμού, βασισμένη στην αναστοχαστική κριτική σκέψη και στην πολυπρισματική θεώρηση. Εξαιτίας της σχέσης του με την πολιτιστική βιομηχανία και την ψυχαγωγία, το μουσείο δεν θα πρέπει να στοχεύει μόνο στην τέρψη, στη μαζική συρροή επισκεπτών και στην κατανάλωση εικόνων ή συμβόλων, αλλά στη μετουσίωσή του σε διαμορφωτή ιστορικής κουλτούρας και δεξιοτήτων πολιτισμικής κριτικής⁸⁵³.

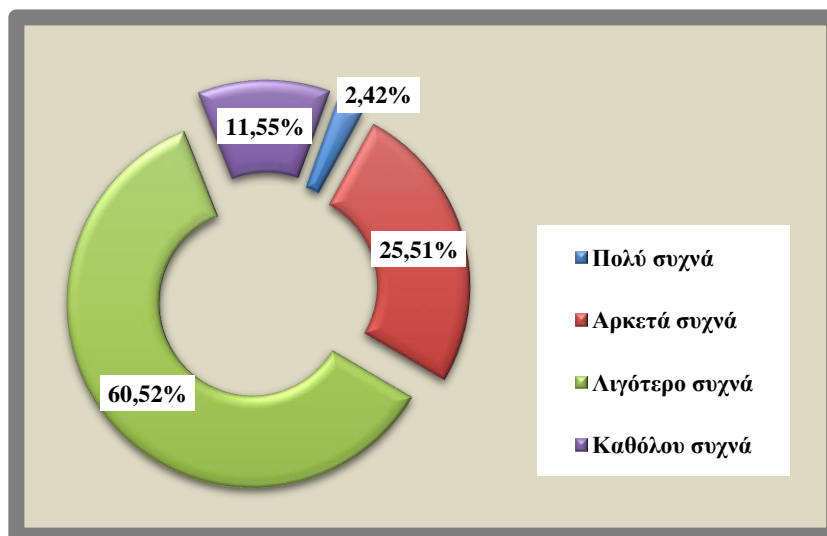
⁸⁵¹ Πέραν αυτών η έρευνα του *Ευρωβαρόμετρου* κατέδειξε επίσης πως το 92% των Ελλήνων θεωρούν σημαντική την πολιτιστική κληρονομιά για την τοπική τους κοινότητα, το 95% για την προσωπικότητά τους, το 93% για την περιφέρεια που ανήκουν, το 97% για τη χώρα τους και το 85% για την Ευρωπαϊκή Ένωση. Βλ. περαιτέρω στο European Commission (2017). *Special Eurobarometer 466: Cultural Heritage*. Report (September-October 2017). European Union. Ανακτήθηκε στις 25-05-2021 από <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2150>

⁸⁵² Κουσερή, Γ. (2019). *Ιστορική σκέψη, σχολείο και μουσείο: Από την έρευνα στις εκπαιδευτικές εφαρμογές*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, σσ. 18, 72.

⁸⁵³ Κόκκινος, Γ., Αλεξιάκη, Ε. (2002). Διεπιστημονικές προσεγγίσεις στη μουσειακή αγωγή. Αθήνα: Μεταίχμιο, σ. 11-16. Βλ. επίσης Νικονάνου, Ν., Μπούνια, Α., Φίλιππουπολίτη, Α., Χουρμουζιάδη, Α., Γιαννούτσου, Ν. (2015). *Μουσειακή μάθηση και εμπειρία στον 21ο αιώνα* [ηλεκτρ. βιβλ.]. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. Διαθέσιμο στο: <http://hdl.handle.net/11419/712>.

Γράφημα 46

Συχνότητα επίσκεψης των φοιτητών/-τριών σε μουσειακούς χώρους

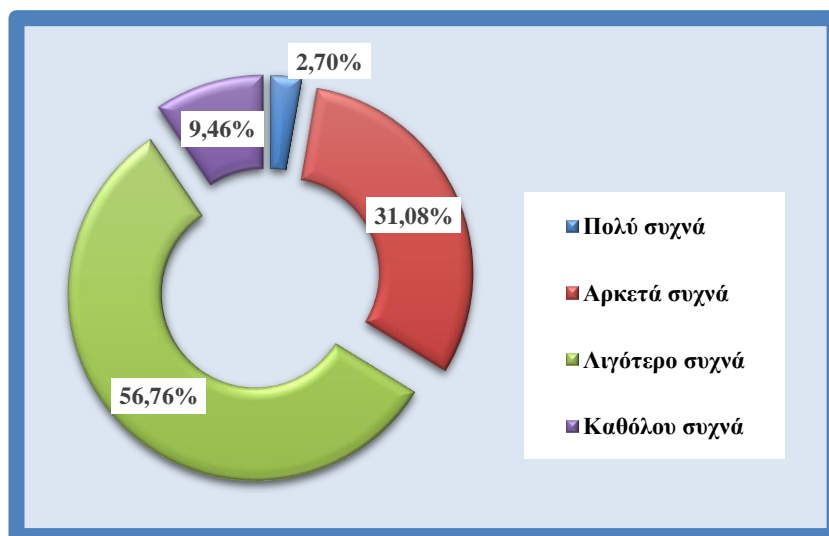

Στα δύο φύλα δεν εντοπίζονται σημαντικές διαφοροποιήσεις αναφορικά με την κυρίαρχη στάση ως προς τη συχνότητα επισκέψεων σε μουσεία. Οι φοιτητές (βλ. γράφημα 46.1) σε ποσοστό 56,76% δήλωσαν ότι πηγαίνουν λιγότερο συχνά, το 31,08% πραγματοποιεί επισκέψεις αρκετά συχνά, ενώ ένα μικρότερο μέρος των συμμετεχόντων τα επισκέπτεται πολύ συχνά (2,70%). Εντελώς αποστασιοποιημένο από τα μουσεία είναι το 9,46% των φοιτητών του δείγματος καθώς δεν τα επισκέπτεται καθόλου συχνά.

Οι φοιτήτριες (βλ. γράφημα 46.2) απ' την άλλη, απάντησαν στην πλειονότητά τους όπως και οι φοιτητές ότι επισκέπτονται λιγότερο συχνά μουσειακούς χώρους, σε μεγαλύτερο όμως ποσοστό (61,12%). Αρκετά συχνά επισκέπτεται μουσεία το 24,62% του γυναικείου πληθυσμού και πολύ συχνά το 2,38%. Αντιθέτως, το 11,88% των φοιτητριών δεν τα επισκέπτεται καθόλου συχνά. Από τα ευρήματα της έρευνας στο συγκεκριμένο ερώτημα, διαφαίνεται μια τάση και των δύο φύλων να μην επισκέπτονται με μεγάλη συχνότητα μουσειακές εκθέσεις. Ωστόσο, οι φοιτητές εκδηλώνουν παραπάνω ενδιαφέρον για μουσειακές επισκέψεις εν συγκρίσει με τις φοιτήτριες, αφού και το αθροιστικό ποσοστό όσων επισκέπτονται τα μουσεία αρκετά έως πολύ συχνά (33,78%) είναι μεγαλύτερο από εκείνο των φοιτητριών (27%) αλλά και το ποσοστό των συμμετεχόντων που δηλώνουν ότι δεν πηγαίνουν σε μουσειακούς χώρους είναι λίγο μικρότερο από το αντίστοιχο των συμμετεχουσών στην έρευνα.

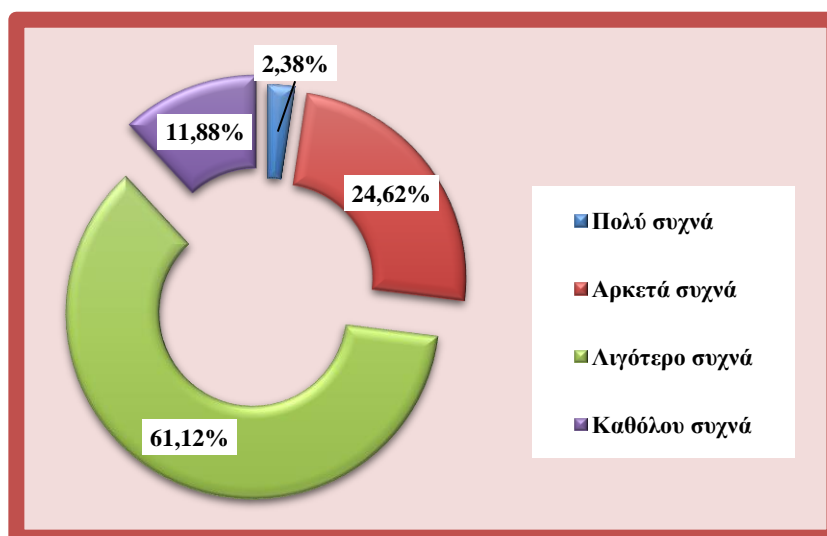
Γράφημα 46.1

Συχνότητα επίσκεψης των φοιτητών σε μουσειακούς χώρους

Γράφημα 46.2

Συχνότητα επίσκεψης των φοιτητριών σε μουσειακούς χώρους

Σε συνέχεια της ερώτησης που αφορούσε τα μουσεία, ζητήθηκε από τους φοιτητές και τις φοιτήτριες να δηλώσουν ποια είδη εξ αυτών επισκέπτονται συνήθως (βλ. γράφημα 47). Απ' όσους/όσες απάντησαν στο εν λόγω ερώτημα, διαπιστώθηκε πως το μεγαλύτερο ποσοστό αναφορών καταγράφουν τα αρχαιολογικά μουσεία και οι αρχαιολογικοί χώροι (45,25%). Στις απαντήσεις του δείγματος ακολουθούν ποσοστιαία τα εξής είδη μουσείων: λαογραφικά (19,74%), ιστορικά χωρίς περαιτέρω καθορισμό της ταυτότητάς τους (17,50%), τέχνης (15,83%), γενικού ενδιαφέροντος (10,06%), σύγχρονης ιστορίας (4,10%), μεσαιωνικής περιόδου και τεχνολογίας σε κοινό ποσοστό (3,91%), τοπικής ιστορίας (3,72%), νεότερης

ιστορίας (2,98%) και εκκλησιαστικά (1,68%). Από τα αποτελέσματα διακρίνεται μια προτίμηση των φοιτητών και των φοιτητριών σε μουσεία ή χώρους ιστορικού ενδιαφέροντος που σχετίζονται κατά προτεραιότητα με το αρχαιοελληνικό παρελθόν⁸⁵⁴ και τον ελληνικό πολιτισμό, παρά με την ιστορία ή τον πολιτισμό άλλων λαών. Αυτό καταμαρτυρά την προσήλωση των φοιτητών/-τριών σε μουσειακούς χώρους με εθνοκεντρικό πρωτίστως χαρακτήρα και αποστολή την ενίσχυση των παραδοσιακών ιστορικών αντιλήψεων που συνυφαίνονται με το εθνικό ιδεολόγημα της ακατάληπτης συνέχειας του ελληνισμού στο χρόνο αλλά και με το μεγαλείο ή την ανωτερότητα του πολιτισμού της ελληνικής αρχαιότητας, τον οποίο οι σύγχρονοι Έλληνες οφείλουν να διαφυλάξουν ως οιοι «γνήσιοι» πολιτισμικοί κληρονόμοι και διάδοχοι στον πυρήνα της εθνοπολιτισμικής τους ταυτότητας. Πέραν αυτού, σημαντικό είναι και το ποσοστό που αφορά τόσο τα ιστορικά μουσεία άνευ καθορισμού όπως και εκείνο που αντιπροσωπεύει τα μουσεία τέχνης, καταδεικνύοντας το ενδιαφέρον ενός μέρους του δείγματος αφενός για τον τρόπο που προσεγγίζεται η ιστορία στα μουσειακά περιβάλλοντα και αφετέρου για την τέχνη⁸⁵⁵.

---

⁸⁵⁴ Αντιστοίχως στην έρευνα των Μούλιου και Καραύνη προκύπτει πως τα αρχαιολογικά μουσεία συνιστούν την πρώτη επιλογή των ερωτώμενων. Ακολουθούν σε δημοφιλία τα μουσεία τέχνης και τα λαογραφικά. Μάλιστα, στην ερώτηση για ποιους λόγους τα επιλέγουν, η απάντηση των περισσοτέρων ήταν «δεν ξέρω». Επίσης, στο άκουσμα της λέξης «μουσείο» η πλειονότητα δήλωσε πως σκέφτεται πρωτίστως αυτό της Ακρόπολης και ακολούθως το Εθνικό Αρχαιολογικό. Βλ. Συκκά, Γ. (2015), *ό.π.*

⁸⁵⁵ Στην Ελλάδα η πλειοψηφία των μουσείων που λειτουργούν αφορούν το αρχαιοελληνικό παρελθόν. Συγκεκριμένα, η χώρα διαθέτει πάνω από 200 αρχαιολογικά μουσεία (εθνικά, περιφερειακά, τοπικά), καθώς και μια πλειάδα αρχαιολογικών χώρων. Τα σημαντικότερα αρχαιολογικά μουσεία είναι της Ακρόπολης και το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο στην Αθήνα, το αρχαιολογικό μουσείο στη Θεσσαλονίκη και το αντίστοιχο στο Ηράκλειο της Κρήτης. Πέραν αυτών λειτουργούν επίσης 33 βυζαντινά και μεταβυζαντινά μουσεία, πάνω από 50 ιστορικά και λαογραφικά, καθώς και 18 κεντρικά μουσεία εικαστικών τεχνών. Βλ. για τα αρχαιολογικά μουσεία της Ελλάδος στο <https://archaeologicalmuseums.gr/el> . Βλ. επίσης έναν θεματικό κατάλογο μουσείων στο <http://odysseus.culture.gr/h/1/gh110.jsp> .

Γράφημα 47

Τα είδη των μουσείων που δήλωσαν ότι επισκέπτονται οι φοιτητές/-τριες

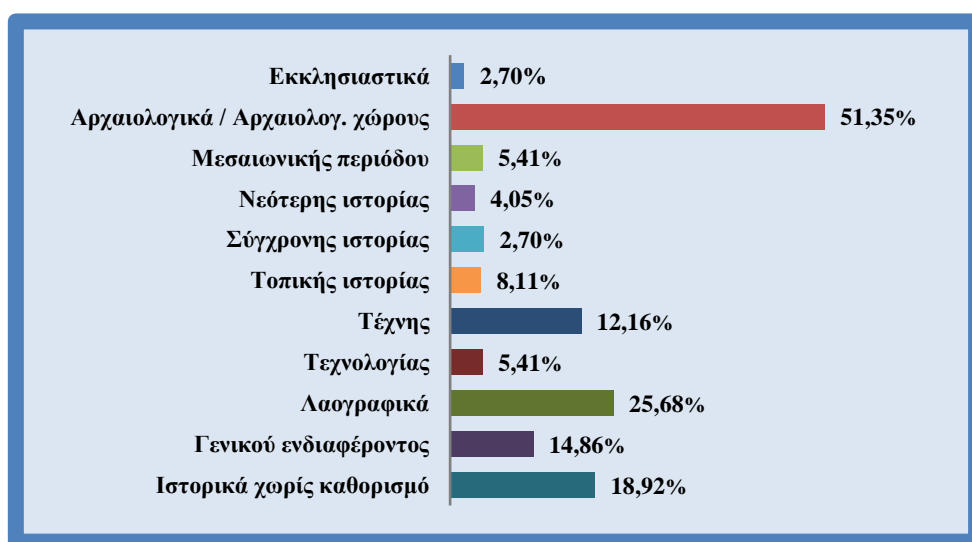

Ως προς το φύλο παρατηρούνται τόσο συγκλίσεις όσο και ορισμένες διαφοροποιήσεις στα είδη των μουσείων που δηλώθηκαν. Αναλυτικότερα, οι φοιτητές και οι φοιτήτριες που απάντησαν (βλ. γράφημα 47.1 & 47.2), συμπεριλαμβάνουν από κοινού τα αρχαιολογικά μουσεία/αρχαιολογικούς χώρους, τα λαογραφικά και τα ιστορικά μουσεία άνευ καθορισμού ταυτότητας, στα τρία πιο δημοφιλή είδη μουσείων που συνηθίζουν να επισκέπτονται. Στους ερωτώμενους τα αρχαιολογικά μουσεία και οι αρχαιολογικοί χώροι συγκεντρώνουν το υψηλότερο ποσοστό (51,35%). Ακολουθούν τα λαογραφικά (25,68%) και τα ιστορικά μουσεία χωρίς καθορισμό (18,92%). Στις φοιτήτριες αντιστοίχως τα συγκεκριμένα είδη μουσείων καταγράφουν τα εξής ποσοστά: αρχαιολογικά μουσεία/αρχαιολογικοί χώροι (44,28%), λαογραφικά (18,79%) και ιστορικά μουσεία χωρίς καθορισμό (18,92%). Πέραν αυτών, την ίδια θέση (έβδομη) στην ποσοστιαία κατάταξη των αναφορών για τα μουσεία που δηλώνουν ότι επισκέπτονται οι ερωτώμενοι/-ες, καταλαμβάνουν τα μουσεία της μεσαιωνικής περιόδου και τα μουσεία τεχνολογίας σε κοινό ποσοστό μεταξύ τους τόσο για τους φοιτητές (3,67%) όσο και για τις φοιτήτριες (5,41%). Στην τελευταία θέση των μουσείων που δηλώθηκαν βρίσκονται τα εκκλησιαστικά σε ποσοστό 2,70% για τους φοιτητές και 1,51% για τις φοιτήτριες. Σημαντικά ποσοστά σημειώνουν επίσης στην τέταρτη και πέμπτη θέση τα μουσεία τέχνης (φοιτητές: 12,16% & φοιτήτριες: 16,41%) και εκείνα που χαρακτηρίζονται ως γενικού ενδιαφέροντος (φοιτητές: 14,86% & φοιτήτριες: 9,29%). Στην έκτη θέση της επισκεψιμότητας βρίσκονται για τους μεν ερωτώμενους τα μουσεία σύγχρονης ιστορίας (4,32%), ενώ για τις ερωτώμενες όσα σχετίζονται με την τοπική ιστορία (8,11%). Το τελευταίο αυτό είδος μουσείων οι φοιτήτριες το κατατάσσουν με βάση τα όσα δήλωσαν στην όγδοη σειρά (3,02%), στην οποία

οι φοιτητές τοποθετούν αντιστοίχως τα μουσεία νεότερης ιστορίας (4,05%). Τέλος, την ένατη ποσοστιαία θέση καταλαμβάνουν για τους φοιτητές τα μουσεία σύγχρονης ιστορίας (2,70%), ενώ για τις φοιτήτριες αυτά της νεότερης ιστορίας (2,81%).

Γράφημα 47.1

Τα είδη των μουσείων που δήλωσαν ότι επισκέπτονται οι φοιτητές των Παιδαγωγικών Τμημάτων

Γράφημα 47.2

Τα είδη των μουσείων που δήλωσαν ότι επισκέπτονται οι φοιτήτριες των Παιδαγωγικών Τμημάτων

Προκειμένου να διερευνηθεί η προέλευση των ιστορικών γνώσεων των φοιτητών/-τριών της έρευνας, τους ζητήθηκε να δηλώσουν μέσα από έναν ευρύ κατάλογο θεσμοθετημένων και μη θεσμοθετημένων φορέων παραγωγής και διάχυσης ιστορικών αφηγημάτων από ποιους προέρχονται οι γνώσεις που κατέχουν και σε ποιον βαθμό (βλ. πίνακα 19). Σύμφωνα με τα αποτελέσματα οι φοιτητές και οι φοιτήτριες δήλωσαν ότι οι γνώσεις ιστορίας που κατέχουν προέρχονται «πολύ» έως «αρκετά» από το σχολείο (ποσοστιαίο άθροισμα 89,58%), την οικογένεια (ποσοστιαίο άθροισμα 72,63%), το πανεπιστήμιο (ποσοστιαίο άθροισμα 71,14%), τα ΜΜΕ (ποσοστιαίο άθροισμα 64,06%), τα μουσεία (ποσοστιαίο άθροισμα 61,08%), τα ιστορικά αρχεία (ποσοστιαίο άθροισμα 57,36%), τα λογοτεχνικά κείμενα (ποσοστιαίο άθροισμα 56,24%) και τα επιστημονικά βιβλία (ποσοστιαίο άθροισμα 56,06%). Βάσει των μεγαλύτερων ποσοστών που καταγράφονται, οι γνώσεις τους προέρχονται λιγότερο από τον κινηματογράφο (47,30%), το θέατρο (47,11%), τη μουσική/το τραγούδι (40,04%), τη ζωγραφική (46,55%), τα φωτογραφικά ιστορικά ντοκουμέντα (39,66%) και τους ψηφιακούς δίσκους (CD's & Dvd's) ιστορικού περιεχομένου (38,36%). Αντίθετα, δεν προέρχονται «καθόλου» από τις πολιτικές οργανώσεις και τις νεολαίες τους (70,95%), την Εκκλησία (45,25%), τις οργανώσεις ιστορικού ενδιαφέροντος (52,89%) και τις κοινότητες μνήμης (46,93%). Ωστόσο, καταγράφεται και ένα μειωποιηφούν αλλά σημαντικό τμήμα των φοιτητών/-τριών (περίπου 3 στους/στις 10) που δηλώνει ότι οι ιστορικές γνώσεις προέρχονται λιγότερο από την Εκκλησία, τις οργανώσεις ιστορικού ενδιαφέροντος και τις κοινότητες μνήμης. Εκτός αυτών, ένα εξαιρετικά μικρό μέρος των συμμετεχόντων/ουσών ανέφερε επιπροσθέτως ότι οι ιστορικές του γνώσεις προέρχονται πολύ από τις ιστορικές μαρτυρίες (0,37%) και τους τόπους μνήμης (0,19%) και αρκετά από την ατομική έρευνα (0,19%) ή τις διαπροσωπικές σχέσεις (0,37%).

Οι συγκεκριμένες 8 πηγές από τις οποίες προέρχονται πολύ έως αρκετά οι ιστορικές γνώσεις των φοιτητών/-τριών των Παιδαγωγικών Τμημάτων μπορούν να ομαδοποιηθούν κατά βάση σε δύο κατηγορίες: α) σε αυτές που συνυφαίνονται με παραδοσιακά και επίσημα κέντρα παραγωγής και διάχυσης ιστορικών αφηγημάτων και μορφών ιστορικής κουλτούρας και β) σε εκείνες που όντας ανεπίσημες και εξωθεσμικές ανήκουν στη σφαίρα της δημόσιας ιστορίας, προωθώντας εκλαϊκευμένες εκδοχές της γνώσης για το παρελθόν. Στην πρώτη κατηγορία εντάσσονται το σχολείο, το πανεπιστήμιο, τα μουσεία, τα ιστορικά αρχεία και τα επιστημονικά βιβλία, αντιπροσωπεύοντας το 62,50% των πηγών, από τις οποίες προέρχονται, σύμφωνα με τις απαντήσεις των φοιτητών/-τριών, οι ιστορικές τους γνώσεις. Το ποσοστό αυτών των πηγών αντικατοπτρίζει κατά μία έννοια και τον βαρύνοντα ρόλο τους στη διαμόρφωση της ιστορικής συνείδησης και της ιστορικής κουλτούρας των φοιτητών/-τριών. Στη δεύτερη ομάδα

εντάσσονται η οικογένεια, τα ΜΜΕ και τα λογοτεχνικά κείμενα, συγκεντρώνοντας το 37,50% του συνόλου της συνεισφοράς στις ιστορικές γνώσεις του δείγματος της έρευνας. Ως εκ τούτου, γίνεται αντιληπτό από την κατανομή των συχνοτήτων ότι μεταξύ των πηγών με τη μεγαλύτερη συμβολή στις ιστορικές γνώσεις των μελλοντικών εκπαιδευτικών, δεσπόζουν πρωτίστως οι επίσημοι και, ως έναν βαθμό σχετιζόμενοι (έμμεσα ή άμεσα) με την επιστήμη της Ιστοριογραφίας φορείς ιστορικών αφηγημάτων και δευτερευόντως οι φορείς που εμπίπτουν στη δημόσια ιστορία.

Το σχολείο ειδικά φαίνεται να κατέχει την πρωτοκαθεδρία μεταξύ των φορέων πρόσληψης της ιστορικής γνώσης, αφού οι 9 στους/στις 10 δηλώνουν ότι το γνωστικό ιστορικό τους κεφάλαιο συγκροτήθηκε διαμέσου της «πεπατημένης» του σχολικού μηχανισμού. Ο τελευταίος μάλιστα, με βάση τα αποτελέσματα, συνιστά τη μοναδική πηγή ιστορικής γνώσης που συγκεντρώνει τις περισσότερες απαντήσεις στη στήλη του «πολύ», ενώ μόλις το 1,11% την απορρίπτει. Οι φοιτητές/-τριες επομένως φαίνονται εγκλωβισμένοι/-ες στην ιστορική κουλτούρα και στο παραδοσιακό μοντέλο ιστορικής διαπαιδαγώγησης που προωθεί ο σχολικός μηχανισμός, αποτελώντας σε μεγάλο βαθμό διανοητικά τέκνα της κυρίαρχης ιδεολογίας, απ' την οποία κάθε πιθανότητα απογαλακτισμού τους φαντάζει δύσκολη. Η υφιστάμενη ιστορική τους κουλτούρα επομένως δε φαίνεται να απέχει πολύ από εκείνη που συστηματικά καλλιεργεί το σχολείο⁸⁵⁶, γεγονός που καθιστά τη διαδικασία της ριζικής

---

⁸⁵⁶ Η κυριαρχία του σχολείου ως κατεξοχήν διαμορφωτή των ιστορικών γνώσεων των εκπαιδευτικών καταδεικνύεται και στην έρευνα των Κόκκινου, Αθανασιάδη, Βούρη, Γατσωτή, Τραντά και Στέφου, καθώς συγκεντρώνει σχεδόν παρόμοιο αθροιστικό ποσοστό με αυτό της παρούσας έρευνας στις στήλες του «πολύ» και του «αρκετά». Πέραν του σχολείου, τα ευρήματα συμπίπτουν και ως προς τη συμβολή άλλων πηγών ιστορικής γνώσης όπως το πανεπιστήμιο, τα επιστημονικά βιβλία, τα μουσεία και τα ΜΜΕ. Βλ. σχετικά Κόκκινος, Γ., Αθανασιάδης, Ηλ., Βούρη, Σ., Γατσωτής, Π., Τραντάς, Π., Στέφος, Ε. (2005), *ό.π.*, σ. 100-101. Σε έρευνα του Μαυροσκούφη που πραγματοποιήθηκε σε φοιτητές/-τριες των Τμημάτων Φιλοσοφίας-Παιδαγωγικής και Ιστορίας Αρχαιολογίας του Α.Π.Θ., το σχολείο αναδείχθηκε επίσης ως η πρώτη σε ποσοστό πηγή ιστορικών γνώσεων του δείγματος με ποσοστό 44,72%. Βλ. Μαυροσκούφης, Δ. (1999). *Εμπειρίες και απόψεις μαθητών και φοιτητών σχετικές με το μάθημα της Ιστορίας. Θεωρητικά ζητήματα και εμπειρική έρευνα*. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη, σ. 91-92. Βλ. επίσης για την οικογένεια ως πηγή ιστορικών γνώσεων και την έρευνα του Κελεσίδη στο Κελεσίδης, Ε. (2006). *Ο κινηματογράφος ως παράγοντας διαμόρφωσης των ιστορικών ιδεών των παιδιών. Η περίπτωση του Τρωϊκού πολέμου*. Αδημοσίευτη μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης - Μ.Π.Σ. 'Επιστήμες της Αγωγής: κατεύθυνση Διδακτικής των Κοινωνικών Επιστημών με ειδίκευση στη Διδακτική της Ιστορίας'). Ανακτήθηκε στις 28-05-2021 από <http://marrep.webpages.auth.gr/>. Βλ. ακόμα και τα αποτελέσματα της έρευνας της Παπανικολάου σε μαθητές της Ε' και ΣΤ' τάξης. Όπως κατέδειξαν οι συνεντεύξεις, στην απόκτηση ιστορικής γνώσης, στη διαμόρφωση των αντιλήψεων, των ιδεών, άρα και της ιστορικής συνείδησης των μαθητών, σημαντικό ρόλο διαδραματίζουν πρωτίστως το σχολείο ως θεσμός, τα σχολικά εγχειρίδια και οι εκπαιδευτικοί. Περαιτέρω για την έρευνα στο Παπανικολάου, Ε. (2008). *Παιδιά και Ιστορία: Ιδέες και αντιλήψεις των παιδιών του Δημοτικού σχολείου για την Ιστορία*. Αδημοσίευτη μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης - Μ.Π.Σ. 'Επιστήμες της Αγωγής: κατεύθυνση Διδακτικής των Κοινωνικών Επιστημών με ειδίκευση στη Διδακτική της Ιστορίας', σ. 91-137. Ανακτήθηκε στις 25-05-2021 από <http://marrep.webpages.auth.gr/>.

μεταλλαγής των ήδη πακτωμένων από τα μαθητικά τους χρόνια ιδεών δυνητικά επίπονη και εξαιρετικά αμφίβολη.

Από τους παραγωγούς εξωθεσμικών αφηγημάτων του παρελθόντος ξεχωρίζει επίσης το οικογενειακό περιβάλλον το οποίο οι 7 στους/στις 10 αναφέρουν ως πηγή προέλευσης των ιστορικών τους γνώσεων. Η οικειότητα και η εμπιστοσύνη που αποπνέει ο κοντινός κοινωνικός περίγυρος καθιστά ιδιαίτερος ισχυρή την επίδραση που ασκούν στην ιστορική συνείδηση και στις αντιλήψεις των ατόμων οι μνήμες αλλά και οι προσωπικές αφηγήσεις των μελών της οικογένειας⁸⁵⁷. Όταν τα οικεία αυτά παρελθόντα ή τα μνημονικά θραύσματα προσλαμβάνουν τη μορφή αντι-ιστοριών απέναντι στα επίσημα και έντεχνα κατασκευασμένα ιστορικά αφηγήματα, μπορούν να προσφέρουν στους ανθρώπους μια προοπτική για διαφοροποιημένες και συγκριτικές προσεγγίσεις ανάμεσα στο παρελθόν και το παρόν, οι οποίες λειτουργούν ευεργετικά για την ιστορική σκέψη⁸⁵⁸. Αξίζει να επισημανθεί πως η οικογένεια σε προηγούμενο ερώτημα της έρευνας (βλ. πίνακα 12) αναγνωρίζεται από 9 στους/στις 10 φοιτητές/-τριες ως ο κατεξοχήν παράγοντας διαμόρφωσης της ιστορικής κουλτούρας και συνείδησης ενός λαού, άποψη που συνάδει πλήρως με το αντίστοιχα υψηλό ποσοστό της οικογένειας ως πηγής των ιστορικών γνώσεων του δείγματος.

Πέραν της οικογένειας, οι περισσότεροι φοιτητές/-τριες δηλώνουν επίσης ως πηγές της ιστορικής τους γνώσης τα ΜΜΕ⁸⁵⁹ και τα λογοτεχνικά κείμενα. Αμφότερα, συγκαταλέγονται στο πλέγμα των μη θεσμοθετημένων ή ανεπίσημων φορέων ενασχόλησης αλλά και διαμεσολάβησης του ιστορικού παρελθόντος, οι οποίοι δραστηριοποιούνται εντός του

---

⁸⁵⁷ Σε έρευνα που διεξήχθη από τους R. Rosenzweig και David Thelen στις Η.Π.Α τη δεκαετία του 1990, προέκυψε πως το παρελθόν αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα της καθημερινής ζωής των Αμερικανών και κέντρο κάθε παροντικής τους προσπάθειας. Στις απαντήσεις των ατόμων του δείγματος δεν περιλαμβάνονταν αναφορές που συνυφαίνονταν με παραδοσιακές - συμβατικές αφηγήσεις της Αμερικάνικης ιστορίας, αλλά ιστορικές μνήμες από το οικογενειακό τους παρελθόν. Οι οικογενειακές συναθροίσεις (με αφορμή διάφορα εορταστικά γεγονότα), τα φωτογραφικά άλμπουμ της οικογένειας και τα οικογενειακά κειμήλια ή ενθύμια (keepsakes) αναφέρθηκαν ως γέφυρες σύνδεσης του παρόντος με το ιστορικό παρελθόν καθώς αυτομάτως οδηγούσαν σε ανάκληση μνημών που μπορεί και να είχαν ξεχαστεί. Τα αποτελέσματα κατέδειξαν στο σύνολό τους πως η ευαγγελική πίστη και η οικογένεια αποτελούν τα κοινά στοιχεία μεταξύ Αφροαμερικανών και λευκών Αμερικανών στις διαδικασίες διασύνδεσής τους με το χθες. Βλ. σχετικά στο Rosenzweig, R., Thelen, D. (1998). *The Presence of the Past: Popular Uses of History in American Life*. New York: Columbia University Press.

⁸⁵⁸ Αποστολίδου, Ε. (2019), *ό.π.*, σ. 124-128.

⁸⁵⁹ Το ρόλο των ΜΜΕ ως πηγών απόκτησης ιστορικής γνώσης κατέδειξε επίσης και η έρευνα του Μαυροσκούφη, τόσο στην περίπτωση του δείγματος που αφορούσε φοιτητές της Φιλοσοφικής Σχολής του Α.Π.Θ. όσο και σε κείνη των μαθητών Γυμνασίου και Λυκείου. Βλ. Μαυροσκούφης, Δ. (1999), *ό.π.*, σσ. 74-75, 92. Ανάλογα είναι και τα ευρήματα στην έρευνα των Κόκκινου, Αθανασιάδη, Βούρη, Γατσωτή, Τραντά και Στέφου, όπου τα ΜΜΕ κατατάσσονται στην 5^η θέση των πηγών προέλευσης των ιστορικών γνώσεων των εν ενεργεία εκπαιδευτικών του δείγματος. Βλ. Κόκκινος, Γ., Αθανασιάδης, Ηλ., Βούρη, Σ., Γατσωτής, Π., Τραντάς, Π., Στέφος, Ε. (2005), *ό.π.*, σ. 101. Βλ. επίσης για τα ΜΜΕ και τα ευρήματα της έρευνας της Αλεξοπούλου στο Αλεξοπούλου, Π. (2012). *Η ιστορία και η πρόσληψή της από έφηβους μαθητές*. Αδημοσίευτη μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία. Πάτρα: Πανεπιστήμιο Πατρών (Τμήμα Επιστημών της Εκπαίδευσης και της Αγωγής στην Προσχολική Ηλικία - Μ.Π.Σ. 'Επιστήμες της Εκπαίδευσης: κατεύθυνση Κοινωνικής Θεωρίας, Πολιτικής και Πρακτικών στην Εκπαίδευση'), σ. 45-88. Ανακτήθηκε στις 28-05-2021 από <http://hdl.handle.net/10889/5788>.

ετερόκλητου πεδίου της δημόσιας ιστορίας, διαμορφώνοντας την ιστορική κουλτούρα του κοινού και διανοίγοντας νέες οδούς αφενός στους τρόπους διεπαφής μεταξύ του παρόντος και του παρελθόντος και αφετέρου στις πρακτικές που ιστορικοποιείται και αναπαριστάται το τελευταίο. Αναφορικά με τα ΜΜΕ ωστόσο εντοπίζεται μια αντινομία με βάσει τις απαντήσεις της πλειονότητας των μελλοντικών εκπαιδευτικών. Ενώ εμφανίζονται να συνεισφέρουν πολύ έως αρκετά στις ιστορικές γνώσεις των τελευταίων, σε προηγούμενο ερώτημα προκύπτει μικρότερου βαθμού συμφωνία των φοιτητών/-τριών αναφορικά με την αρμοδιότητα των ΜΜΕ να διαπραγματεύονται και να διερευνούν ιστορικά ζητήματα (βλ. πίνακα 15). Σε άλλο επίσης ερώτημα της έρευνας καταδεικνύεται με βάση τις απαντήσεις της πλειοψηφίας των φοιτητών/-τριών μια δυσπιστία απέναντι στην εγκυρότητα της ιστορικής πληροφόρησης που εκπορεύεται από τα ΜΜΕ (βλ. πίνακα 10). Η λογοτεχνία, αν και δηλώνεται ως βασική πηγή ιστορικών γνώσεων των μελλοντικών εκπαιδευτικών, εντούτοις σχεδόν 5 στους/στις 10 την εμπιστεύονται λιγότερο ως φορέα ιστορικής πληροφόρησης (βλ. πίνακα 10).

Οι υπόλοιπες πηγές των ιστορικών γνώσεων των φοιτητών/-τριών (πανεπιστήμιο, μουσεία, ιστορικά αρχεία, επιστημονικά βιβλία) με επίσημο χαρακτήρα, διαπιστώνεται ότι συνδέονται άμεσα ή έμμεσα με την επιστήμη της Ιστοριογραφίας και το κανονιστικό πλαίσιο που διέπει τις επιστημολογικές διαδικασίες μελέτης και τεκμηρίωσης των εμπειριών του παρελθόντος. Παράλληλα, διαφαίνεται από πλευράς των φοιτητών και των φοιτητριών μια περαιτέρω εμπιστοσύνη προς αυτές τις πηγές ιστορικών γνώσεων, η οποία αποτυπώνεται και σε προηγούμενα ερωτήματα της παρούσας έρευνας (βλ. ενδεικτικά τους πίνακες 10&15).

Άλλοι φορείς της δημόσιας ιστορίας όπως το θέατρο, ο κινηματογράφος, η τέχνη της ζωγραφικής, η μουσική, τα φωτογραφικά ντοκουμέντα και τα Cd's και DvD's ιστορικού περιεχομένου προκύπτει από τις συχνότητες πως έχουν συνεισφέρει λιγότερο στις ιστορικές γνώσεις που κατέχουν οι ερωτώμενοι/-ες. Πολλοί εξ αυτών ωστόσο, αντιμετωπίζονται από την πλειονότητα του δείγματος θετικά, καθώς τους δημιουργούν υψηλό αίσθημα διασύνδεσης με το παρελθόν (βλ. πίνακα 11). Αντίθετα, θεσμοί ή συλλογικότητες του δημόσιου βίου όπως οι πολιτικές οργανώσεις/νεολαίες, οι οργανώσεις οργανισμοί ιστορικού ενδιαφέροντος, οι κοινότητες μνήμης και η Εκκλησία, δεν έχουν συνεισφέρει καθόλου στις ήδη αποκτηθείσες γνώσεις ιστορίας των περισσότερων φοιτητών/-τριών. Ειδικότερα, οι πολιτικές οργανώσεις και οι νεολαίες των κομμάτων καταγράφουν το υψηλότερο ποσοστό στη στήλη του «καθόλου», υποδηλώνοντας έτσι εμμέσως πλην σαφώς και την ιστορική αναξιοπιστία που πιθανότατα αποδίδουν οι μελλοντικοί εκπαιδευτικοί στην πολιτική, ως φορέα συμμετοχής στη διαδικασία διαπραγμάτευσης των γεγονότων του παρελθόντος στη δημόσια σφαίρα.

19. Οι γνώσεις ιστορίας που έχεις προέρχονται από:	Κλίμακα προέλευσης (%)				
	Πολύ	Αρκετά	Λίγο	Καθόλου	Δ.Α.
Το σχολείο	53,45	36,13	9,31	1,11	1,11
Το πανεπιστήμιο	30,54	40,60	21,97	6,89	0,93
Την οικογένεια	28,12	44,51	23,28	3,91	1,30
Την Εκκλησία	4,84	17,32	32,22	45,25	0,56
Τα Μ.Μ.Ε.	17,32	46,74	28,31	7,45	1,30
Ιστορικά αρχεία	20,67	36,69	30,54	12,10	1,68
Επιστημονικά βιβλία	22,35	33,71	30,35	13,41	1,69
Τα μουσεία	21,42	39,66	32,77	5,96	1,86
Τον κινηματογράφο	5,96	29,42	47,30	16,76	98,50
Λογοτεχνικά κείμενα	14,53	41,71	35,01	8,57	98,14
Το θέατρο	5,03	17,32	47,11	30,35	99,44
Τη μουσική/το τραγούδι	9,68	33,33	40,04	16,76	99,44
Πολιτικές οργανώσεις/νεολαίες	3,17	7,26	18,44	70,95	99,62
Οργανώσεις/σωματεία/οργανισμούς ιστορικού ενδιαφέροντος	2,23	12,10	32,59	52,89	0,00
Κοινοτήτες μνήμης	3,72	13,78	35,38	46,93	0,00
Την τέχνη της ζωγραφικής	4,66	15,83	46,55	32,77	0,00
Φωτογραφικά ιστορικά ντοκουμέντα	12,29	35,01	39,66	12,66	0,00
Cd's και DvD's ιστορικού περιεχομένου	10,24	32,22	38,36	18,81	0,00
Προσωπική έρευνα	0,00	0,19	0,00	0,00	0,00
Ιστορικές μαρτυρίες	0,37	0,00	0,00	0,00	0,00
Τόπους μνήμης	0,19	0,00	0,00	0,00	0,00
Διαπροσωπικές σχέσεις	0,00	0,37	0,00	0,19	0,00

Πίνακας 19: Προέλευση των ιστορικών γνώσεων των φοιτητών/-τριών των Παιδαγωγικών Τμημάτων (σύνολο)

Εξετάζοντας τις απαντήσεις του δείγματος ως προς το φύλο, δεν προκύπτουν ιδιαίτερες αποκλίσεις μεταξύ του γυναικείου και του ανδρικού πληθυσμού. Οι φοιτητές (βλ. πίνακα 19.1) στην πλειονότητά τους δηλώνουν ότι οι γνώσεις ιστορίας που κατέχουν προέρχονται «πολύ» έως «αρκετά» από το σχολείο (ποσοστιαίο άθροισμα 86,49%), το πανεπιστήμιο (ποσοστιαίο άθροισμα 77,03%), το οικογενειακό περιβάλλον (ποσοστιαίο άθροισμα 71,62%), τα επιστημονικά βιβλία (ποσοστιαίο άθροισμα 66,22%), τα ιστορικά αρχεία (ποσοστιαίο άθροισμα 63,52%), τα μουσεία (ποσοστιαίο άθροισμα 58,10%) και τα ΜΜΕ (ποσοστιαίο άθροισμα 55,40%). Αντιθέτως, οι γνώσεις τους για το παρελθόν προέρχονται λιγότερο από τον κινηματογράφο, τα λογοτεχνικά κείμενα, το θέατρο, τη μουσική/το τραγούδι, τα φωτογραφικά ιστορικά ντοκουμέντα, τα Cd's/DvD's ιστορικού περιεχομένου και τη ζωγραφική, παρόλο που για την τελευταία καταγράφεται διχογνωμία με τη στήλη του «καθόλου». Μηδαμινή φαίνεται να είναι στην ιστορική σκευή της πλειοψηφίας των φοιτητών η συνδρομή του θεσμού της Εκκλησίας, των πολιτικών κομμάτων και των νεολαίων τους, των κοινοτήτων μνήμης όπως και της ζωγραφικής εν μέρει. Μεταξύ των φορέων που έχουν ασκήσει σημαντική επίδραση στη συγκρότηση των ιστορικών γνώσεων του ανδρικού πληθυσμού, το σχολείο συγκεντρώνει το υψηλότερο ποσοστό στη στήλη του «πολύ», με το πανεπιστήμιο, τα επιστημονικά βιβλία και την οικογένεια να έπονται βάσει των συχνοτήτων με σημαντικά αντιστοίχως ποσοστά.

Πέραν της αδιαμφισβήτητης κυριαρχίας της σχολικής γνώσης για το παρελθόν στην ιστορική κουλτούρα των φοιτητών, εντοπίζεται συγχρόνως και μια προτίμησή τους σε φορείς που σχετίζονται με την επιστήμη της Ιστοριογραφίας. Κάτι ανάλογο δε συμβαίνει όμως με τις πολιτικές οργανώσεις και τους οργανισμούς ιστορικού ενδιαφέροντος αφού οι 7 στους 10 και οι 5 στους 10 αντιστοίχως υιοθετούν απέναντί τους μια απορριπτική στάση, που οφείλεται πιθανότατα σε αμφιβολίες των φοιτητών για τη δυνατότητα των φορέων αυτών να παράγουν αξιόπιστα και ιδεολογικά ακηδεμόνευτα ιστορικά αφηγήματα.

Οι φοιτήτριες απ' την άλλη (βλ. πίνακα 19.2) δηλώνουν ταυτόσημες με τους φοιτητές πηγές αναφορικά με την προέλευση των ιστορικών τους γνώσεων. Η μοναδική τους διαφοροποίηση έγκειται στο γεγονός ότι συμπεριλαμβάνουν τα λογοτεχνικά κείμενα μεταξύ όσων έχουν συνδράμει «πολύ» έως «αρκετά» στη συγκρότηση του διανοητικού ιστορικού τους κεφαλαίου. Η επίδραση του σχολείου στην ιστορική παιδεία και στην ιστορική κουλτούρα των φοιτητριών φαίνεται να είναι ακόμα πιο ισχυρή (πάνω από 9 στις 10 το δηλώνουν ως πηγή των ιστορικών τους γνώσεων), ενώ κάτι ανάλογο συμβαίνει αντίστοιχα και με την περίπτωση της οικογένειας. Τέλος, σε σύγκριση με τους άνδρες, οι γυναίκες εμφανίζουν μεγαλύτερο πλουραλισμό στις πηγές από τις οποίες συγκροτούν τις γνώσεις τους για το παρελθόν.

19.1. Οι γνώσεις ιστορίας που έχετε προέρχονται από:	Κλίμακα προέλευσης (%)				
	Πολύ	Αρκετά	Λίγο	Καθόλου	Δ.Α.
Το σχολείο	48,65	37,84	9,46	4,05	0,00
Το πανεπιστήμιο	39,19	37,84	16,22	6,76	0,00
Την οικογένεια	32,43	39,19	20,27	6,76	1,35
Την Εκκλησία	14,86	18,92	24,32	40,54	1,36
Τα Μ.Μ.Ε.	13,51	41,89	31,08	12,16	1,36
Ιστορικά αρχεία	27,03	36,49	27,03	9,45	0,00
Επιστημονικά βιβλία	36,49	29,73	24,32	9,46	0,00
Τα μουσεία	14,86	43,24	31,08	9,46	1,36
Τον κινηματογράφο	2,70	28,38	47,30	20,27	1,35
Λογοτεχνικά κείμενα	8,11	31,08	44,59	14,86	1,36
Το θέατρο	2,70	14,86	50,00	31,08	1,36
Τη μουσική/το τραγούδι	6,76	28,38	43,24	20,27	1,35
Πολιτικές οργανώσεις/νεολαίες	6,76	4,05	16,22	71,62	1,35
Οργανώσεις/σωματεία/οργανισμούς ιστορικού ενδιαφέροντος	2,70	10,81	36,49	48,65	1,35
Κοινότητες μνήμης	2,70	20,27	35,14	40,54	1,35
Την τέχνη της ζωγραφικής	1,35	10,81	43,24	43,24	1,36
Φωτογραφικά ιστορικά ντοκουμέντα	10,81	25,68	47,30	14,86	1,35
Cd's και DvD's ιστορικού περιεχομένου	9,46	28,38	44,59	16,22	1,35
Προσωπική έρευνα	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Ιστορικές μαρτυρίες	2,70	0,00	0,00	0,00	0,00
Τόπους μνήμης	1,35	0,00	0,00	0,00	0,00
Διαπροσωπικές σχέσεις	0,00	1,35	0,00	0,00	0,00

Πίνακας 19.1: Προέλευση των ιστορικών γνώσεων των φοιτητών των Παιδαγωγικών Τμημάτων

19.2. Οι γνώσεις ιστορίας που έχετε προέρχονται από:	Κλίμακα προέλευσης (%)				
	Πολύ	Αρκετά	Λίγο	Καθόλου	Δ.Α.
Το σχολείο	54,21	35,85	9,29	0,65	0,00
Το πανεπιστήμιο	29,16	41,04	22,89	6,91	0,00
Την οικογένεια	27,43	45,36	23,76	3,45	0,00
Την Εκκλησία	3,24	17,06	33,48	46,00	0,22
Τα Μ.Μ.Ε.	17,93	47,52	27,86	6,69	0,00
Ιστορικά αρχεία	19,65	36,72	31,10	12,53	0,00
Επιστημονικά βιβλία	20,09	34,34	31,32	14,04	0,21
Τα μουσεία	22,46	39,09	33,05	5,40	0,00
Τον κινηματογράφο	6,48	29,59	47,30	16,20	0,43
Λογοτεχνικά κείμενα	15,55	43,41	33,48	7,56	0,00
Το θέατρο	5,40	17,71	46,65	30,24	0,00
Τη μουσική/το τραγούδι	10,15	34,13	39,52	16,20	0,00
Πολιτικές οργανώσεις/νεολαίες	2,59	7,78	18,79	70,84	0,00
Οργανώσεις/σωματεία/οργανισμούς ιστορικού ενδιαφέροντος	2,16	12,31	31,97	53,56	0,00
Κοινότητες μνήμης	3,89	12,74	35,42	47,95	0,00
Την τέχνη της ζωγραφικής	5,18	16,63	47,08	31,11	0,00
Φωτογραφικά ιστορικά ντοκουμέντα	12,53	36,50	38,44	12,31	0,22
Cd's και DvD's ιστορικού περιεχομένου	10,37	32,83	37,37	19,22	0,21
Προσωπική έρευνα	0,00	0,22	0,00	0,00	0,00
Ιστορικές μαρτυρίες	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Τόπους μνήμης	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Διαπροσωπικές σχέσεις	0,00	0,22	0,00	0,22	0,00

Πίνακας 19.2: Προέλευση των ιστορικών γνώσεων των φοιτητριών των Παιδαγωγικών Τμημάτων.

4.4.3. Η Ιστορία ως επιστήμη

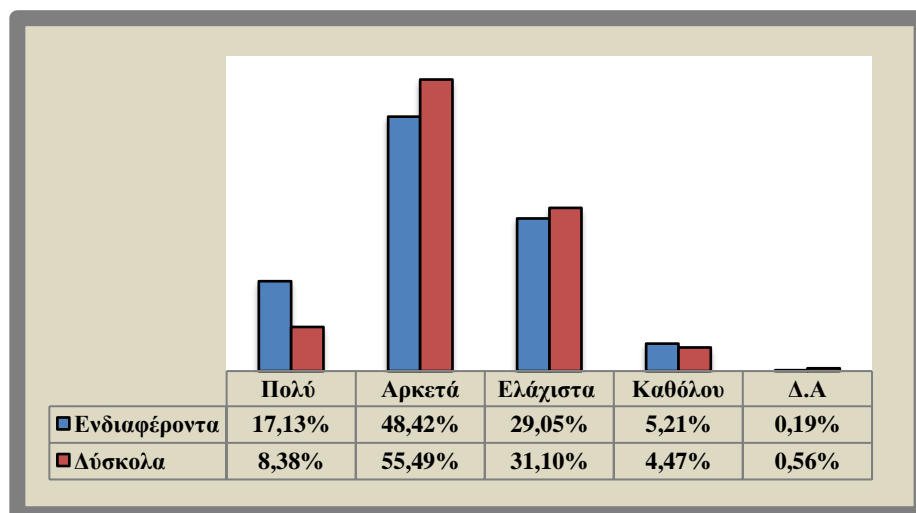
Στοχεύοντας στην ανάδειξη των αντιλήψεων των φοιτητών/-τριών σχετικά με τα μαθήματα Ιστορίας που παρακολουθούν στο πανεπιστήμιο τέθηκε το ερώτημα κατά πόσο τα θεωρούν ενδιαφέροντα ή δύσκολα και σε ποιον βαθμό (βλ. γράφημα 48). Από την κατανομή των συχνοτήτων προέκυψε πως η πλειονότητα των ερωτώμενων εκλαμβάνει τα μαθήματα που διδάσκεται στο πλαίσιο των σπουδών του «πολύ» έως «αρκετά» ενδιαφέροντα (ποσοστιαίο άθροισμα 65,55%) και συνάμα «πολύ» έως «αρκετά» δύσκολα (ποσοστιαίο άθροισμα 63,87%). Τόσο στην περίπτωση του βαθμού ενδιαφέροντος των μαθημάτων όσο και σε εκείνη του βαθμού δυσκολίας τους, οι μεγαλύτερες τιμές εντοπίζονται στη στήλη του «αρκετά» («αρκετά» ενδιαφέροντα: 48,42% & «αρκετά» δύσκολα: 55,49%). Στον αντίποδα περίπου 3 στους/στις 10 φοιτητές/-τριες θεωρούν τα μαθήματα της Ιστορίας στο πανεπιστήμιο «ελάχιστα» ενδιαφέροντα (29,05%) και «ελάχιστα» δύσκολα (31,10%). Ένα εξαιρετικά μικρό μέρος των

ερωτώμενων τα αντιμετωπίζει με αδιαφορία, καθώς δηλώνει πως δεν είναι «καθόλου» ενδιαφέροντα (5,21%), ενώ ένα αντίστοιχα μικρό ποσοστό τους δεν τα βρίσκει «καθόλου» δύσκολα (4,47%). Οι περισσότεροι/-ες φοιτητές/-τριες των Παιδαγωγικών Τμημάτων επομένως αν και φαίνεται να γοητεύονται από τη μελέτη του παρελθόντος και την ενασχόλησή τους μ' αυτό σε ακαδημαϊκό επίπεδο, ωστόσο μοιάζουν στην πλειονότητά τους να μη διαθέτουν τις απαραίτητες διανοητικές δεξιότητες και το αναγκαίο επίπεδο ιστορικής σκέψης ώστε να ανταπεξέλθουν με επιτυχία και άνεση στις επιστημολογικές απαιτήσεις που θέτουν τα πανεπιστημιακά μαθήματα Ιστορίας⁸⁶⁰. Τα τελευταία, υπηρετώντας τη διδακτική μεθοδολογία της Ιστορίας και τις αρχές της επιστημονικής τεκμηρίωσης στη μελέτη του παρελθόντος, απέχουν κατά πολύ από εκείνα των σχολικών χρόνων των φοιτητών/-τριών, τα οποία εμμένουν στη θετικιστική προσέγγιση και στον εθνοποιητικό, μονότονο και παρωχημένο τους ρόλο.

Γράφημα 48

Βαθμός ενδιαφέροντος και δυσκολίας των μαθημάτων της Ιστορίας στα Παιδαγωγικά Τμήματα κατά τη δήλωση των φοιτητών/-τριών (σύνολο)

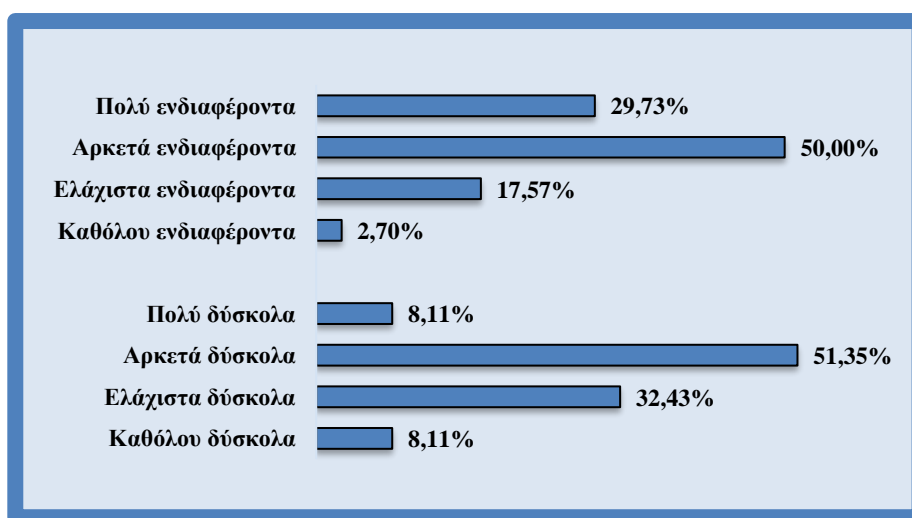
⁸⁶⁰ Βλ. ενδεικτικά την έρευνα της Μαμούρα που υλοποιήθηκε σε μεταπτυχιακούς φοιτητές του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών στο πλαίσιο της παρακολούθησης ενός μαθήματος σχετικού με τη Διδακτική της Ιστορίας και της πρακτικής τους άσκησης που επακολούθησε. Κατά την πρώτη φάση της έρευνας, διαπιστώθηκε ότι από τις αρχικές αντιλήψεις των φοιτητών για τη διδασκαλία της ιστορίας απουσίαζαν βασικά στοιχεία του ιστορικού γραμματισμού, όπως η σύνδεση παρελθόντος-παρόντος, η ερμηνεία μέσα από αντιτιθέμενες πηγές και η διατύπωση ιστορικών ερωτημάτων. Οι συγκεκριμένοι φοιτητές αντιλαμβάνονταν την ιστορική γνώση ως περιγραφική και κυρίως εξηγητική, καθώς θεωρούσαν πως αυτή οδηγεί σε συμπεράσματα που δε συμπεριλαμβάνουν τις ιστορικές συνθήκες και τις ερμηνείες των ιστορικών. Επιπλέον, οι δηλώσεις των φοιτητών παρέπεμπαν σε μια αντίληψη της διδασκαλίας της ιστορίας περισσότερο συνδεδεμένης με την ανάπτυξη της ταυτότητας και την επίτευξη κοινωνικής συνοχής. Η προβολή της μίας και μοναδικής εκδοχής του παρελθόντος που στοχεύει στη διαμόρφωση μιας συλλογικής ταυτότητας προσδιορισμένης από τις κοινές εμπειρίες των ατόμων, αποτελούσαν στοιχεία που εντοπίστηκαν στο λόγο και στη μεθοδολογία των φοιτητών της έρευνας, παραπέμποντας ευθέως στο μοντέλο διδασκαλίας της Ιστορίας που προωθείται από τον σχολικό μηχανισμό και την κυρίαρχη ιδεολογία. Μαμούρα, Μ. (2016). «Ανάπτυξη του ιστορικού γραμματισμού μεταπτυχιακών φοιτητών στη διάρκεια της πρακτικής τους άσκησης. Ο ρόλος της κοινότητας μάθησης». *Προσχολική & Σχολική Εκπαίδευση*, 4 (1), σ. 212-225. Ανακτήθηκε στις 04-06-2021 από <https://doi.org/10.12681/ppej.186>.

Μελετώντας τα ποσοστά της ίδιας ερώτησης ως προς το φύλο, παρατηρείται ότι οι μισοί φοιτητές (βλ. γράφημα 48.1) θεωρούν «αρκετά» ενδιαφέροντα (50%) έως «πολύ» ενδιαφέροντα (29,73%) τα μαθήματα Ιστορίας που διδάσκονται στο πανεπιστήμιο, ενώ συγχρόνως εκφράζουν τη γνώμη πως είναι αρκετά δύσκολα (51,35%).

Γράφημα 48.1

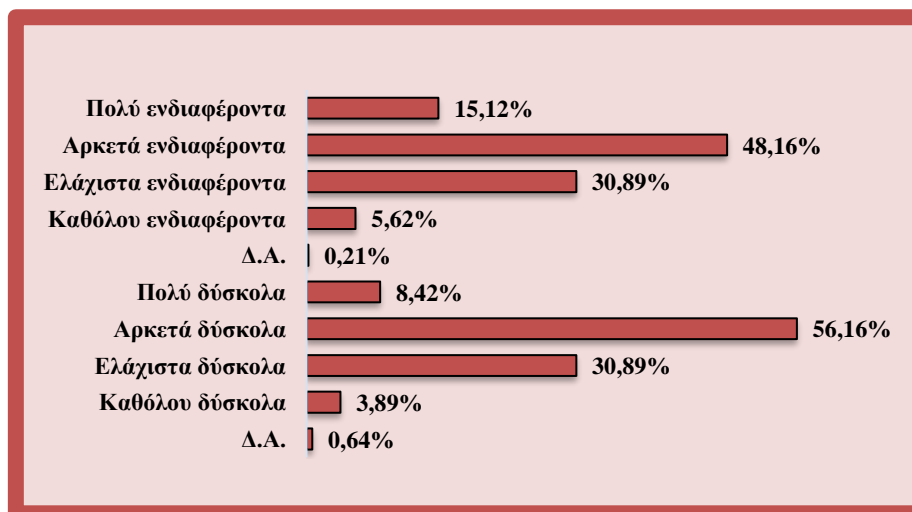
Βαθμός ενδιαφέροντος και δυσκολίας των μαθημάτων της Ιστορίας στα Παιδαγωγικά Τμήματα κατά τη δήλωση των φοιτητών

Οι φοιτήτριες (βλ. γράφημα 48.2) αντιστοίχως εμφανίζονται να έχουν την ίδια γνώμη με τους φοιτητές ως προς τον βαθμό ενδιαφέροντος (48,16%) και δυσκολίας (56,16%) αναφορικά με τα πανεπιστημιακά μαθήματα της Ιστορίας. Ωστόσο, υπάρχει κι ένα σημαντικό ποσοστό εξ αυτών που υποστηρίζει ότι τα μαθήματα είναι ελάχιστα ενδιαφέροντα (39,87%), εν αντιθέσει με τους φοιτητές που καταγράφουν πολύ μικρότερο ποσοστό (17,57%) στη συγκεκριμένη επιλογή απάντησης. Αξίζει να επισημανθεί επίσης πως ενώ οι φοιτητές τα βρίσκουν πολύ ενδιαφέροντα (29,73%), οι φοιτήτριες απ' την άλλη εκφράζουν την ίδια άποψη, σημειώνοντας όμως ένα αισθητά μικρότερο ποσοστό που προσεγγίζει το ήμισυ (15,12%) σε σύγκριση με εκείνο των φοιτητών.

Γράφημα 48.2.

Βαθμός ενδιαφέροντος και δυσκολίας των μαθημάτων της Ιστορίας στα Παιδαγωγικά Τμήματα κατά τη δήλωση των φοιτητριών

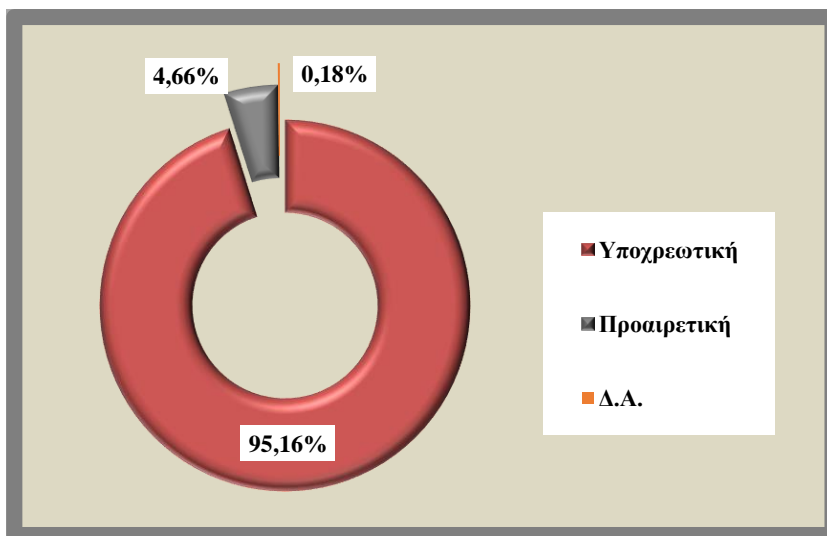

Στο ερώτημα κατά πόσο η διδασκαλία του μαθήματος της Ιστορίας στη Δευτεροβάθμια εκπαίδευση πρέπει να είναι υποχρεωτική ή προαιρετική (βλ. γράφημα 49), οι μελλοντικοί εκπαιδευτικοί της Πρωτοβάθμιας στη συντριπτική τους πλειοψηφία συμφωνούν πως πρέπει να είναι υποχρεωτική (95,16%) και όχι προαιρετική (4,66%). Από τη στάση αυτή εμφανίζεται η σημασία που αποδίδεται από μέρους των φοιτητών/-τριών στην αξία της μελέτης του ιστορικού παρελθόντος κατά τη διάρκεια των σχολικών χρόνων, καθώς επίσης και στον σημαντικό ρόλο που αυτή επιτελεί στο πλαίσιο του ιστορικού μαθήματος.

Εξετάζοντας τη συγκεκριμένη ερώτηση από τη σκοπιά του φύλου (βλ. γράφημα 49.1), καταδεικνύεται πως αμφότερα τα δύο φύλα υποστηρίζουν την ίδια άποψη, δηλαδή ότι η διδασκαλία του μαθήματος της Ιστορίας οφείλει να είναι υποχρεωτική (φοιτητές: 93,24% & φοιτήτριες: 95,46%) στο Γυμνάσιο και στο Λύκειο και όχι προαιρετική (φοιτητές: 6,76% & φοιτήτριες: 4,32%).

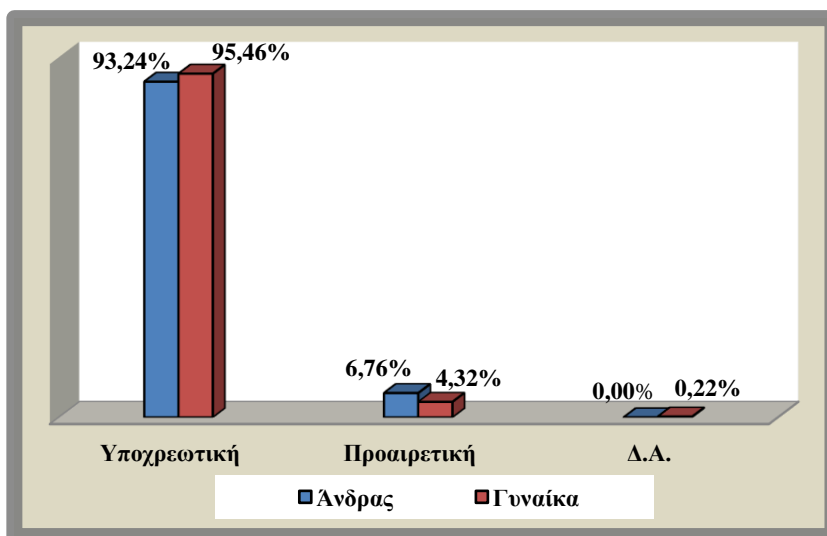
Γράφημα 49

Ποσοστιαία απεικόνιση σχετικά με την υποχρεωτικότητα ή την προαιρετικότητα της διδασκαλίας του μαθήματος της Ιστορίας στη Δευτεροβάθμια εκπαίδευση (σύνολο)

Γράφημα 49.1.

Ποσοστιαία απεικόνιση ανά φύλο σχετικά με την υποχρεωτικότητα ή την προαιρετικότητα της διδασκαλίας του μαθήματος της Ιστορίας στη Δευτεροβάθμια εκπαίδευση

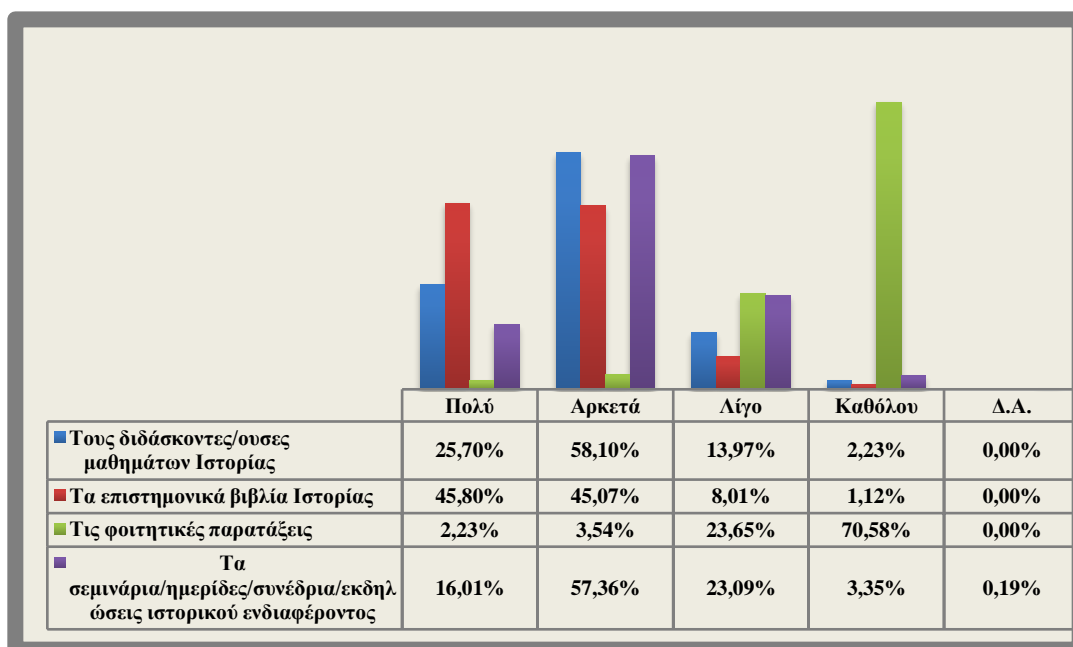

Προκειμένου να διερευνηθεί ο βαθμός επίδρασης στην ιστορική κουλτούρα και την ιστορική συνείδηση των φοιτητών/-τριών συγκεκριμένων παραγόντων στο πλαίσιο της ακαδημαϊκής τους ζωής, ζητήθηκε σε σχετικό ερώτημα της έρευνας να γνωστοποιήσουν τον βαθμό εμπιστοσύνης που αποδίδουν απέναντι σε ορισμένες πηγές ιστορικής πληροφόρησης εντός του πανεπιστημίου (βλ. γράφημα 50). Οι απαντήσεις κατέδειξαν πως οι

συμμετέχοντες/ουσες στην έρευνα εμπιστεύονται «πολύ» τα επιστημονικά βιβλία Ιστορίας (45,80%) και «αρκετά» τόσο τους/τις διδάσκοντες/ουσες των μαθημάτων της Ιστορίας (58,10%) όσο και τα σεμινάρια, τις ημερίδες, τα συνέδρια και τις εκδηλώσεις ιστορικού ενδιαφέροντος (57,36%). Αντιθέτως, σε πολύ μεγάλο ποσοστό (70,58%) δυσπιστούν απέναντι στις φοιτητικές παρατάξεις, τις οποίες φαίνεται να μην εμπιστεύονται καθόλου όταν αυτές ασχολούνται με ζητήματα της παρελθοντικής πραγματικότητας. Το εύρημα αυτό επιβεβαιώνει τη γενικότερη δυσπιστία που αποτυπώνεται στην έρευνα απέναντι σε κάθε φορέα πολιτικής αντιπροσώπευσης.

Γράφημα 50

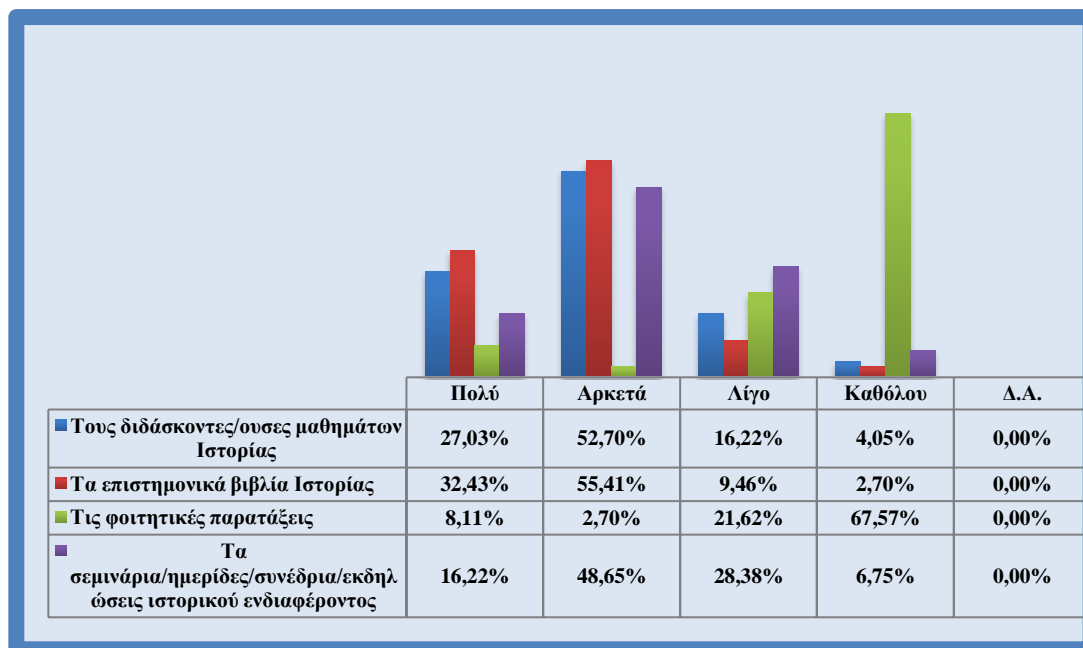
Βαθμός εμπιστοσύνης ως προς τις πηγές πληροφόρησης του παρελθόντος στο πανεπιστήμιο

Εξετάζοντας τις απαντήσεις του δείγματος στη συγκεκριμένη ερώτηση ως προς το φύλο, εξάγεται η παρατήρηση ότι οι περισσότεροι φοιτητές (βλ. γράφημα 50.1) εμπιστεύονται «αρκετά» (52,70%) τους/τις διδάσκοντες/ουσες των μαθημάτων της Ιστορίας στο πανεπιστήμιο, ενώ υπάρχει και ένα μικρότερο ποσοστό εξ αυτών που δηλώνει ότι τους εμπιστεύεται «πολύ» (27,03%). Απέναντι στα επιστημονικά βιβλία Ιστορίας (55,41%) και στα σεμινάρια, τις ημερίδες, τα συνέδρια και τις εκδηλώσεις ιστορικού ενδιαφέροντος (48,65%) οι συμμετέχοντες στην έρευνα αποδίδουν «αρκετή» εμπιστοσύνη, σε αντίθεση με τις φοιτητικές παρατάξεις τις οποίες περισσότεροι απ' τους μισούς δηλώνουν πως δεν τις εμπιστεύονται καθόλου (67,57%).

Γράφημα 50.1

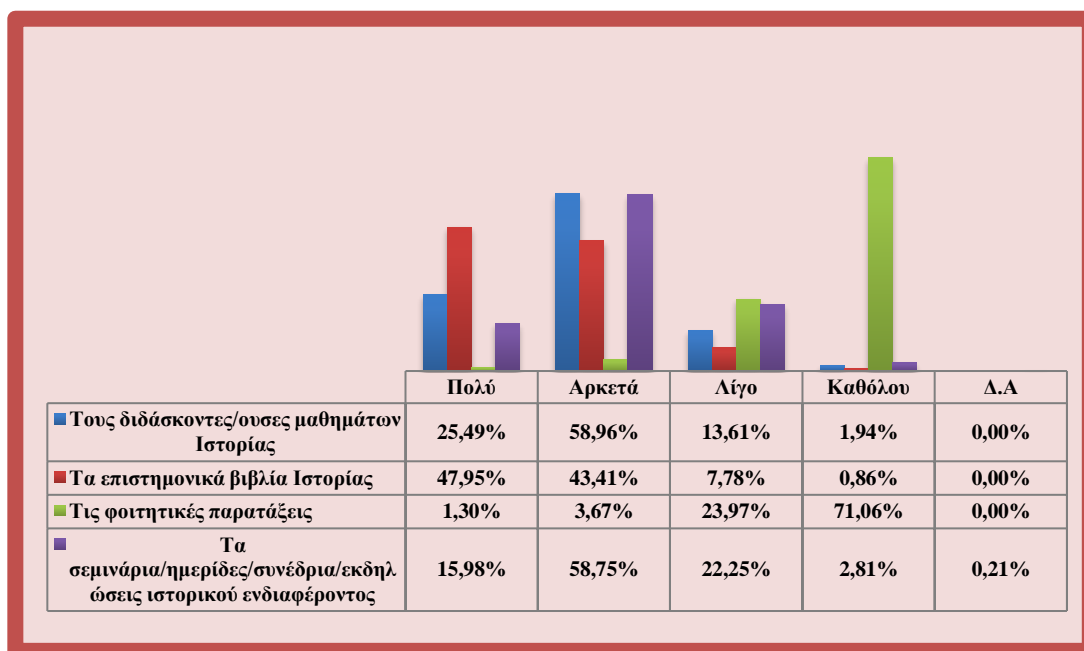
Βαθμός εμπιστοσύνης των φοιτητών απέναντι σε πηγές πληροφόρησης του ιστορικού παρελθόντος στο πανεπιστήμιο

Οι φοιτήτριες (βλ. γράφημα 50.2) από την πλευρά τους δηλώνουν στην πλειοψηφία τους ότι εμπιστεύονται «αρκετά» (58,96%) τους/τις διδάσκοντες/ουσες των μαθημάτων της Ιστορίας στο πανεπιστήμιο, τους οποίους μάλιστα μια μικρότερη μερίδα εμπιστεύεται «πολύ» σε ποσοστό 25,49%. Στα επιστημονικά βιβλία Ιστορίας οι συμμετέχουσες στην έρευνα αποδίδουν «πολύ» (47,95%) έως «αρκετή» (43,41%) εμπιστοσύνη, κάτι που δεν ισχύει για τις φοιτητικές παρατάξεις αφού περίπου 7 στις 10 τις αντιμετωπίζουν ως αναξιόπιστη πηγή πληροφόρησης για το ιστορικό παρελθόν. Επιπλέον, η στάση τους απέναντι στα σεμινάρια, τις ημερίδες, τα συνέδρια και τις εκδηλώσεις ιστορικού ενδιαφέροντος φαίνεται να είναι θετική, καθώς περισσότερες από τις μισές φοιτήτριες (58,75%) εμπιστεύονται «αρκετά» τις συγκεκριμένες πηγές.

Γράφημα 50.2

Βαθμός εμπιστοσύνης των φοιτητριών απέναντι σε πηγές πληροφόρησης του ιστορικού παρελθόντος στο πανεπιστήμιο

Σε άλλο ερώτημα, ζητώντας από τους φοιτητές και τις φοιτήτριες των Παιδαγωγικών Τμημάτων να αντιστοιχίσουν συγκεκριμένα ιστορικά γεγονότα με τις χρονολογίες που συνέβησαν ή διήρκησαν (βλ. πίνακα 20), διαπιστώθηκε ότι: το δείγμα στο μεγαλύτερο ποσοστό του αντιστοιχίσει σωστά τα ιστορικά γεγονότα της Μικρασιατικής καταστροφής (86,41%), της Επταετίας της Χούντας (80,26%), των Βαλκανικών πολέμων (76,35%), του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου (71,69%), του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου (65,74%) και εκείνο του Εμφυλίου Πολέμου (59,78%). Από τις λανθασμένες απαντήσεις που δόθηκαν, το μεγαλύτερο ποσοστό συγκέντρωσε το ιστορικό γεγονός του θανάτου του Ελευθέριου Βενιζέλου (29,42%). Στη στήλη του βαθμού «μικρής απόκλισης» από τη σωστή απάντηση, τα υψηλότερα ποσοστά σημείωσαν τα ιστορικά γεγονότα που αναφέρονταν στην καθολική ψηφοφορία γυναικών στην Ελλάδα (16,39%), στην ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου στο ελληνικό κράτος (12,66%) και στη Συνθήκη της Ρώμης (12,10%). Τέλος, ένα αρκετά μεγάλο τμήμα όσων συμμετείχαν στην έρευνα, προτίμησε να μην απαντήσει καθόλου σε ορισμένα ιστορικά γεγονότα που περιλαμβάνονταν στην ερώτηση της αντιστοίχισης. Ειδικότερα, τα μεγαλύτερα ποσοστά μη απόκρισης αφορούσαν τα εξής ιστορικά γεγονότα: την ανεξαρτησία της Αλγερίας (65,74%), την ίδρυση της Πρώτης Διεθνούς (63,69%), τη Συνθήκη της Ρώμης (61,65%), την Επανάσταση στην Κούβα (59,96%), τον Αμερικανικό Εμφύλιο Πόλεμο (55,69%), την καθολική ψηφοφορία των ανδρών στην Ελλάδα (53,07%), το θάνατο του Ελευθέριου

Βενιζέλου (50,65%), τη Δικτατορία της 4ης Αυγούστου (44,51%), την ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου (42,46%) και την καθολική ψηφοφορία των γυναικών στην Ελλάδα (42,08%). Βάσει των απαντήσεων που καταγράφηκαν, τα ιστορικά γεγονότα κατέλαβαν τα εξής ποσοστά επιτυχίας κατά φθίνουσα σειρά: η Μικρασιατική Καταστροφή 86,41%, η Επταετία της Χούντας 80,26%, οι Βαλκανικοί Πόλεμοι 76,35%, ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος 71,69%, ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος 65,74%, ο Εμφύλιος Πόλεμος 59,78%, η Δικτατορία της 4ης Αυγούστου 40,60%, η καθολική ψηφοφορία ανδρών στην Ελλάδα 35,01%, ο Αμερικανικός Εμφύλιος πόλεμος 31,84%, η καθολική ψηφοφορία γυναικών στην Ελλάδα 28,49%, η Ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου στην Ελλάδα 25,70%, η ίδρυση της Πρώτης Διεθνούς 18,06%, ο θάνατος του Ελευθέριου Βενιζέλου 16,39%, η Επανάσταση στην Κούβα 16,20%, η Συνθήκη της Ρώμης 16,01% και η Ανεξαρτησία της Αλγερίας 12,10%. Από τις απαντήσεις συνολικά των φοιτητών και των φοιτητριών συμπεραίνεται πως οι ιστορικές τους γνώσεις, τις οποίες απέκτησαν κατά τη διάρκεια των σχολικών τους χρόνων, επικεντρώνονται σε ζητήματα που αφορούν κυρίως το εθνικό ιστορικό παρελθόν, παρά την ευρωπαϊκή, την παγκόσμια ή την Κοινωνική Ιστορία. Αυτό εξηγεί τόσο τις λανθασμένες απαντήσεις τους και την αδυναμία τους να αντιστοιχίσουν σωστά τα γεγονότα και τις ημερομηνίες που δεν εντάσσονταν στην ελληνική ιστορία όσο και την αποφυγή καταγραφής οποιασδήποτε απάντησης σχετικής μ' αυτά λόγω πιθανής ιστορικής άγνοιας. Μια ακόμα διαπίστωση είναι πως οι ερωτώμενοι/-ες σημειώνουν τις περισσότερες σωστές απαντήσεις και τον υψηλότερο βαθμό επιτυχίας σε γεγονότα της σύγχρονης ελληνικής ιστορίας. Από αυτά, το μεγαλύτερο ποσοστό καταγράφουν η Μικρασιατική Καταστροφή με 86,41% και η Επταετία της Χούντας με 80,26%. Το μεν πρώτο ιστορικό γεγονός συνδέεται με τραυματικές πτυχές του παρελθόντος, ενώ το δεύτερο αποτελεί, ίσως και λόγω της σύνδεσής του με την επαναλαμβανόμενη τέλεση της σχετικής σχολικής επετείου, μια από τις πιο πρόσφατες πτυχές του παρελθόντος με την οποία συνδέονται πιο άμεσα οι φοιτητές και οι φοιτήτριες. Επιπροσθέτως, αξίζει να επισημανθεί ότι ο Ελληνικός Εμφύλιος πόλεμος, παρόλο που συνιστά κι αυτός τραυματικό ιστορικό γεγονός, καταγράφει, όπως προκύπτει, το μικρότερο ποσοστό στις σωστές αντιστοιχίσεις των απαντήσεων, κάτι που ενδεχομένως οφείλεται είτε στην περιορισμένη ενασχόληση του δείγματος με τη συγκεκριμένη περίοδο του παρελθόντος είτε στις ελλειπείς γνώσεις γύρω από τον Εμφύλιο πόλεμο κατά τη διδασκαλία του μαθήματος της Ιστορίας στο σχολείο.

20. Ένωσε με ευθείες γραμμές τα πιο κάτω ιστορικά γεγονότα με τις χρονολογίες που συνέβησαν ή διήρκησαν:	Βαθμός επιτυχημένων απαντήσεων (%)			
	Σωστό	Μικρή απόκλιση	Λάθος	Δ.Α.
Βαλκανικοί πόλεμοι	76,35	4,66	2,98	16,01
Α' Παγκόσμιος Πόλεμος	71,69	2,61	6,89	18,81
Μικρασιατική καταστροφή	86,41	0,19	2,61	10,79
Β' Παγκόσμιος Πόλεμος	65,74	8,19	7,64	18,43
Εμφύλιος Πόλεμος	59,78	2,61	8,57	29,04
Επταετία της Χούντας	80,26	0,19	3,54	16,01
Θάνατος Ελευθέριου Βενιζέλου	16,39	3,54	29,42	50,65
Ενσωμάτωση Δωδεκανήσου στην Ελλάδα	25,70	12,66	19,18	42,46
Δικτατορία 4ης Αυγούστου	40,60	1,30	13,59	44,51
Συνθήκη της Ρώμης	16,01	12,10	10,24	61,65
Αμερικανικός Εμφύλιος πόλεμος	31,84	1,30	11,17	55,69
Επανάσταση στην Κούβα	16,20	8,94	14,90	59,96
Ανεξαρτησία της Αλγερίας	12,10	7,26	14,90	65,74
Ίδρυση Πρώτης Διεθνούς	18,06	0,37	17,88	63,69
Καθολική ψηφοφορία ανδρών στην Ελλάδα	35,01	1,68	10,24	53,07
Καθολική ψηφοφορία γυναικών στην Ελλάδα	28,49	16,39	13,04	42,08

Πίνακας 20: Αντιστοίχιση ιστορικών γεγονότων με τις χρονολογίες που συνέβησαν ή διήρκησαν

Από τη στατιστική επεξεργασία της ερώτησης που αφορούσε την αντιστοίχιση των ιστορικών γεγονότων ως προς το φύλο, προκύπτει πως οι ερωτώμενοι (βλ. πίνακα 20.1) και οι ερωτώμενες (βλ. πίνακα 20.2) εμφανίζουν αρκετές ομοιότητες αλλά και ορισμένες διαφοροποιήσεις μεταξύ τους. Συγκεκριμένα, στην πλειοψηφία τους τόσο οι μεν όσο και οι δε, καταγράφουν κοινές σωστές απαντήσεις στην αντιστοίχιση των ιστορικών γεγονότων με τις χρονολογίες. Ωστόσο, οι φοιτητές απαντούν με μεγαλύτερη επιτυχία, αφού συνολικά αντιστοιχίζουν σωστά εννέα ιστορικά γεγονότα, έναντι έξι των φοιτητριών, των οποίων μάλιστα τα ποσοστά είναι μεσαία και υπολείπονται συγκριτικά με εκείνα των φοιτητών. Το ιστορικό γεγονός με το μεγαλύτερο ποσοστό επιτυχημένων απαντήσεων στους φοιτητές είναι η Επταετία της Χούντας (91,89%), ενώ στις φοιτήτριες η Μικρασιατική καταστροφή (86,39%). Όσον αφορά τις περιπτώσεις «μικρής απόκλισης» από τη σωστή απάντηση κατά την αντιστοίχιση, διαπιστώνεται πως και στα δύο φύλα τα υψηλότερα ποσοστά που καταγράφονται αφορούν περίπου ταυτόσημα ιστορικά γεγονότα. Το ίδιο διαπιστώνεται ότι συμβαίνει και στις λανθασμένες επιλογές των απαντήσεών τους. Επιπλέον, τα ιστορικά γεγονότα που δεν αντιστοίχισαν τελικώς οι φοιτητές ανέρχονται σε πέντε, εν αντιθέσει με εκείνα των φοιτητριών που είναι διπλάσια. Από αυτά, τα τέσσερα στην περίπτωση των ερωτώμενων αφορούν ιστορικά γεγονότα της ευρωπαϊκής και παγκόσμιας ιστορίας και ένα της σύγχρονης ελληνικής Κοινωνικής ιστορίας, ενώ για τις ερωτώμενες πέντε σχετίζονται με την εθνική ιστορία και τα υπόλοιπα πέντε με την ευρωπαϊκή και την παγκόσμια. Πέραν αυτών, θεωρείται αξιοσημείωτο

και το γεγονός ότι παρόλο που ένα μεγάλο μέρος του δείγματος της έρευνας προέρχεται από την Παιδαγωγική Σχολή της Ρόδου, δεν καταφέρνει να απαντήσει σωστά και σε ικανοποιητικό ποσοστό σχετικά με το ιστορικό γεγονός της ενσωμάτωσης της Δωδεκανήσου στο ελληνικό κράτος, προσεγγίζοντας τελικά τη σωστή απάντηση με μικρή χρονολογική απόκλιση. Συνολικά και με βάση την επίδοση στις απαντήσεις, θα μπορούσε να σημειώσει κάποιος πως οι φοιτητές που συμμετείχαν στην έρευνα εμφανίζονται να έχουν αναπτύξει ένα παραπάνω ενδιαφέρον και μια περαιτέρω ενασχόληση με την ιστορία σε σχέση με τις φοιτήτριες, των οποίων οι ιστορικές γνώσεις φαίνονται σαφώς πιο περιορισμένες.

20.1. Ένωσε με ευθείες γραμμές τα πιο κάτω ιστορικά γεγονότα με τις χρονολογίες που συνέβησαν ή διήρκησαν:	Βαθμός επιτυχημένων απαντήσεων (%)			
	Σωστό	Μικρή απόκλιση	Λάθος	Δ.Α.
Βαλκανικοί πόλεμοι	85,14	0,00	2,70	12,16
Α' Παγκόσμιος Πόλεμος	89,19	1,35	5,41	4,05
Μικρασιατική καταστροφή	86,49	1,35	2,70	9,46
Β' Παγκόσμιος Πόλεμος	87,84	1,35	5,41	5,40
Εμφύλιος Πόλεμος	74,32	1,35	4,05	20,28
Επταετία της Χούντας	91,89	0,19	0,19	7,73
Θάνατος Ελευθέριου Βενιζέλου	29,73	6,76	33,78	29,73
Ενσωμάτωση Δωδεκανήσου στην Ελλάδα	28,38	18,92	29,73	22,97
Δικτατορία 4ης Αυγούστου	59,46	0,19	14,86	25,49
Συνθήκη της Ρώμης	18,92	22,97	14,86	43,25
Αμερικανικός Εμφύλιος πόλεμος	47,30	2,70	16,22	33,78
Επανάσταση στην Κούβα	24,32	16,22	18,92	40,54
Ανεξαρτησία της Αλγερίας	20,27	6,76	25,68	47,29
Ίδρυση Πρώτης Διεθνούς	22,97	1,35	28,38	47,30
Καθολική ψηφοφορία ανδρών στην Ελλάδα	50,00	2,70	8,11	39,19
Καθολική ψηφοφορία γυναικών στην Ελλάδα	25,68	17,57	22,97	33,78

Πίνακας 20.1: Αντιστοίχιση από τους φοιτητές των ιστορικών γεγονότων με τις χρονολογίες που συνέβησαν ή διήρκησαν.

20.2. Ένωσε με ευθείες γραμμές τα πιο κάτω ιστορικά γεγονότα με τις χρονολογίες που συνέβησαν ή διήρκησαν:	Βαθμός επιτυχημένων απαντήσεων (%)			
	Σωστό	Μικρή απόκλιση	Λάθος	Λ.Α.
Βαλκανικοί πόλεμοι	74,95	5,40	3,02	16,63
Α' Παγκόσμιος Πόλεμος	68,90	2,81	7,13	21,16
Μικρασιατική καταστροφή	86,39	0,00	2,59	11,02
Β' Παγκόσμιος Πόλεμος	62,20	9,29	7,99	20,52
Εμφύλιος Πόλεμος	57,45	2,81	9,29	30,45
Επταετία της Χούντας	78,40	0,22	4,10	17,28
Θάνατος Ελευθέριου Βενιζέλου	14,25	3,02	28,73	54,00
Ενσωμάτωση Δωδεκανήσου στην Ελλάδα	25,27	11,66	17,49	45,58
Δικτατορία 4ης Αυγούστου	37,58	1,51	13,3	47,52
Συνθήκη της Ρώμης	15,55	10,37	9,50	64,58
Αμερικανικός Εμφύλιος πόλεμος	29,37	1,08	10,37	59,18
Επανάσταση στην Κούβα	14,90	7,78	14,25	63,07
Ανεξαρτησία της Αλγερίας	10,80	7,34	13,17	68,69
Ίδρυση Πρώτης Διεθνούς	17,28	0,22	16,20	66,30
Καθολική ψηφοφορία ανδρών στην Ελλάδα	32,61	1,51	10,58	55,30
Καθολική ψηφοφορία γυναικών στην Ελλάδα	28,94	16,20	11,45	43,41

Πίνακας 20.2: Αντιστοίχιση από τις φοιτήτριες των ιστορικών γεγονότων με τις χρονολογίες που συνέβησαν ή διήρκησαν

Για τη διερεύνηση των αντιλήψεων των μελλοντικών εκπαιδευτικών της Πρωτοβάθμιας γύρω από διάφορα ζητήματα που αφορούσαν τη διδακτική της Ιστορίας και το περιεχόμενο του μαθήματος, τους ζητήθηκε να αξιολογήσουν ορισμένες προτάσεις, δηλώνοντας σε μια τετράβαθμη κλίμακα τον βαθμό αναγκαιότητάς τους. Οι φοιτητές και οι φοιτήτριες με βάση τις απαντήσεις τους στο εν λόγω ερώτημα (βλ. πίνακα 21) κρίνουν ως «πολύ αναγκαία» στο πλαίσιο της διδασκαλίας του μαθήματος της Ιστορίας το σεβασμό της διαφορετικότητας (70,20%), τη διδασκαλία της εθνικής ιστορίας (58,47%), την καλλιέργεια της ιστορικής συνείδησης και της ιστορικής ενσυναίσθησης (58,10%), τον πλουραλισμό στην ερμηνεία των γεγονότων (49,16%), τη διδασκαλία της τοπικής ιστορίας (47,67%), την απόκτηση διανοητικών δεξιοτήτων (44,51%) και την αξιοποίηση αντικρουόμενων πηγών (43,76%). Ως «αρκετά αναγκαία» κρίνουν τη διδασκαλία της ευρωπαϊκής ιστορίας (50,47%), τη διδασκαλία της βαλκανικής ιστορίας και της ιστορίας της νοτιοανατολικής Ευρώπης (48,60%), την καλλιέργεια του εθνικού φρονήματος (44,32%), τη διδασκαλία της παγκόσμιας ιστορίας (41,53%), καθώς και τη συγγραφή κοινής ευρωπαϊκής ιστορίας (39,85%). Αν και οι περισσότεροι ερωτώμενοι/-ες υποστηρίζουν πως η συγγραφή κοινής ιστορίας στις βαλκανικές χώρες είναι «αρκετά αναγκαία» (37,43%), εντούτοις ένα εξίσου σημαντικό ποσοστό τους πιστεύει ότι είναι «λιγότερο αναγκαία» (35,94%) κι ένα μικρότερο μέρος τους δεν τη θεωρεί «καθόλου αναγκαία» (9,87%). Ανάλογη στάση καταγράφεται και στην περίπτωση της

συγγραφής κοινής ευρωπαϊκής ιστορίας, αφού για το 31,84% κάτι τέτοιο κρίνεται ως «λιγότερο αναγκαίο».

Από τις συνολικές τοποθετήσεις των φοιτητών και των φοιτητριών στο εν λόγω ερώτημα που τους τέθηκε προκύπτει πως στις δηλωθείσες υψηλόβαθμες αναγκαιότητες συγκαταλέγονται τάσεις και στοχεύσεις που συνυφάνονται με τις σύγχρονες εξελίξεις στο πεδίο της Ιστορίας και της διδακτικής της μεθοδολογίας. Η ανάδειξη του σεβασμού της διαφορετικότητας, ως του κατεξοχόν αναγκαίου στοιχείου στη διδασκαλία του μαθήματος, καταδεικνύει την υιοθέτηση μιας περισσότερο ανεκτικής και συμπεριληπτικής στάσης των υποψήφιων εκπαιδευτικών έναντι της ετερότητας και των ιδιαίτερών της στοιχείων. Τη συγκεκριμένη προσέγγισή τους συμπληρώνει επίσης και η κρινόμενη ως «πολύ αναγκαία» καλλιέργεια της ιστορικής συνείδησης και της ιστορικής ενσυναίσθησης. Ωστόσο, εξακολουθεί να υποδηλώνεται μέσω των απαντήσεών τους ο παράλληλος προσανατολισμός τους προς την εθνική ιστορία, όπως και η αναγκαιότητα καλλιέργειας του εθνικού φρονήματος, την οποία περίπου 7 στους/στις 10 ερωτώμενους/-ες θεωρούν «αρκετά» έως «πολύ» αναγκαία στη διδασκαλία του μαθήματος. Επιπλέον, το δείγμα της έρευνας εμφανίζεται να διέπεται λιγότερο από εθνοκεντρισμό και περισσότερο από δεκτικότητα σχετικά με την ένταξη της βαλκανικής ιστορίας, της ιστορίας της νοτιοανατολικής Ευρώπης, της ευρωπαϊκής, καθώς και της παγκόσμιας ιστορίας στο πλαίσιο της διδασκαλίας του ιστορικού μαθήματος. Πάραυτα, ένα σημαντικό μέρος εξακολουθεί να αντιμετωπίζει με σκεπτικισμό το ενδεχόμενο συγγραφής κοινής ευρωπαϊκής και βαλκανικής ιστορίας, υποδηλώνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο και την εν μέρει προσκόλλησή του σε θεωρήσεις που συνάδουν κυρίως με το παραδοσιακό μοντέλο διδασκαλίας της Ιστορίας.

21. Σε ποιον βαθμό κρίνεις ως αναγκαία τα παρακάτω στο πλαίσιο του μαθήματος της ιστορίας;	Κλίμακα αναγκαιότητας (%)				
	Πολύ αναγκαίο	Αρκετά αναγκαίο	Λίγο αναγκαίο	Καθόλου αναγκαίο	Δ.Α
Σεβασμός της διαφορετικότητας	70,20	24,77	3,91	1,12	0,00
Πλουραλισμός ερμηνειών των γεγονότων	49,16	39,48	10,06	1,12	0,18
Καλλιέργεια εθνικού φρονήματος	31,28	44,32	18,44	5,40	0,56
Καλλιέργεια ιστορικής συνείδησης και ενσυναίσθησης	58,10	35,57	5,59	0,56	0,18
Απόκτηση διανοητικών δεξιοτήτων	44,51	41,34	12,29	1,68	0,18
Διδασκαλία αντικρουόμενων πηγών	43,76	40,97	13,97	1,12	0,18
Διδασκαλία τοπικής ιστορίας	47,67	42,83	8,57	0,56	0,37
Διδασκαλία εθνικής ιστορίας	58,47	36,50	3,72	0,93	0,38
Διδασκαλία βαλκανικής ιστορίας και ιστορίας της νοτιοανατολικής Ευρώπης	29,05	48,60	21,04	1,12	0,19
Διδασκαλία ευρωπαϊκής ιστορίας	31,47	50,47	16,57	1,30	0,19
Διδασκαλία παγκόσμιας ιστορίας	39,29	41,53	18,25	0,93	0,00
Συγγραφή κοινής ιστορίας στις βαλκανικές χώρες	16,57	37,43	35,94	9,87	0,19
Συγγραφή κοινής ευρωπαϊκής ιστορίας	18,62	39,85	31,84	9,31	0,38

Πίνακας 21: Βαθμός αναγκαιότητας ένταξης συγκεκριμένων παραμέτρων στη διδασκαλία του μαθήματος της Ιστορίας.

Μελετώντας αναφορικά με το φύλο τη συγκεκριμένη ερώτηση, προκύπτουν ορισμένες διαφοροποιήσεις ως προς τις παραμέτρους που κρίνονται αναγκαίες στο πλαίσιο της διδασκαλίας του μαθήματος της Ιστορίας. Ειδικότερα οι φοιτητές (βλ. πίνακα 21.1), σε κοινό ποσοστό (60,81%), εκλαμβάνουν το σεβασμό της διαφορετικότητας και τη διδασκαλία της εθνικής ιστορίας ως «πολύ αναγκαία» στοιχεία. Τον ίδιο βαθμό αναγκαιότητας αποδίδουν επίσης στην καλλιέργεια της ιστορικής συνείδησης και της ιστορικής ενσυναίσθησης (54,06%). Εξίσου «πολύ αναγκαία» θεωρούν επιπλέον, την ύπαρξη του πλουραλισμού στην ερμηνεία των γεγονότων, τη διδασκαλία της τοπικής ιστορίας, καθώς και την απόκτηση διανοητικών δεξιοτήτων (44,59%). Ως «αρκετά αναγκαία» δηλώνονται από μέρους τους η διδασκαλία αντικρουόμενων πηγών (45,95%), η διδασκαλία της βαλκανικής ιστορίας και της ιστορίας της νοτιοανατολικής Ευρώπης (43,24%), η διδασκαλία της ευρωπαϊκής ιστορίας (41,89%), η καλλιέργεια του εθνικού φρονήματος (37,84%), όπως επίσης και η συγγραφή κοινής ευρωπαϊκής ιστορίας αλλά και κοινής ιστορίας στις βαλκανικές χώρες, με ίδιο ποσοστό απαντήσεων (35,14%). Ειδικά για τη συγγραφή κοινής βαλκανικής ιστορίας, ένα σημαντικό μέρος των φοιτητών εκφράζει τη γνώμη πως είναι λιγότερο αναγκαία (31,08%), ενώ ένα άλλο μικρότερο μέρος δεν τη θεωρεί καθόλου αναγκαία (18,92%). Ανάλογη στάση καταγράφει ένα μέρος του δείγματος και για την προοπτική συγγραφής κοινής ευρωπαϊκής ιστορίας.

Απ' την άλλη, οι φοιτήτριες (βλ. πίνακα 21.2) κρίνουν ως «πολύ αναγκαία» στο πλαίσιο της διδασκαλίας του μαθήματος της Ιστορίας το σεβασμό της διαφορετικότητας (71,71%), την καλλιέργεια της ιστορικής συνείδησης και της ιστορικής ενσυναίσθησης (58,75%), τη διδασκαλία της εθνικής ιστορίας (58,10%), τον πλουραλισμό στην ερμηνεία των γεγονότων (49,03%), τη διδασκαλία της τοπικής ιστορίας (47,30%), την απόκτηση διανοητικών δεξιοτήτων (44,49%), όπως επίσης και τη διδασκαλία των αντικρουόμενων πηγών (43,63%). «Αρκετά αναγκαία» υποστηρίζουν ότι είναι η διδασκαλία της ευρωπαϊκής ιστορίας (51,84%), η διδασκαλία της βαλκανικής ιστορίας και της ιστορίας της νοτιοανατολικής Ευρώπης (49,46%), η καλλιέργεια του εθνικού φρονήματος (45,36%), η διδασκαλία της παγκόσμιας ιστορίας (42,33%), η συγγραφή κοινής ευρωπαϊκής ιστορίας (40,60%) και η συγγραφή κοινής ιστορίας στις βαλκανικές χώρες (37,80%). Ως προς τα δύο τελευταία καταγράφεται στον γυναικείο πληθυσμό και μια διαφορετική άποψη, αφού ένα σημαντικό ποσοστό του τα θεωρεί «λιγότερο αναγκαία». Μάλιστα, για τη συγγραφή κοινής βαλκανικής ιστορίας, ένα μικρό μέρος των φοιτητριών εμφανίζεται να αμφιβάλλει, αφού πιστεύει πως δεν είναι «καθόλου αναγκαία» στο πλαίσιο του ιστορικού μαθήματος. Και τα δύο φύλα διαπιστώνεται πως επιθυμούν ένα περισσότερο εκσυγχρονισμένο πλαίσιο στη διδασκαλία της Ιστορίας, στο οποίο θα συναρμόζονται όμως τόσο πτυχές της παραδοσιακής εθνοκεντρικής αντίληψης όσο και στοιχεία που θα συμβαδίζουν με τη νέα ετερογενή κοινωνική πραγματικότητα, αλλά και με τις σύγχρονες προσεγγίσεις στο πεδίο της διδακτικής της Ιστορίας.

21.1. Σε ποιον βαθμό κρίνεις ως αναγκαία τα παρακάτω στο πλαίσιο του μαθήματος της ιστορίας;	Κλίμακα αναγκαιότητας (%)			
	Πολύ αναγκαίο	Αρκετά αναγκαίο	Λίγο αναγκαίο	Καθόλου αναγκαίο
Σεβασμός της διαφορετικότητας	60,81	29,73	8,11	1,35
Πλουραλισμός ερμηνειών των γεγονότων	50,00	40,54	8,11	1,35
Καλλιέργεια εθνικού φρονήματος	31,08	37,84	21,62	9,46
Καλλιέργεια ιστορικής συνείδησης και ενσυναίσθησης	54,06	41,89	4,05	0,00
Απόκτηση διανοητικών δεξιοτήτων	44,59	40,54	14,87	0,00
Διδασκαλία αντικρουόμενων πηγών	44,59	45,95	8,11	1,35
Διδασκαλία τοπικής ιστορίας	50,00	37,84	9,46	2,70
Διδασκαλία εθνικής ιστορίας	60,81	31,08	6,76	1,35
Διδασκαλία βαλκανικής ιστορίας και ιστορίας της νοτιοανατολικής Ευρώπης	33,78	43,24	21,62	1,36
Διδασκαλία ευρωπαϊκής ιστορίας	32,43	41,89	24,32	1,36
Διδασκαλία παγκόσμιας ιστορίας	41,89	36,49	20,27	1,35
Συγγραφή κοινής ιστορίας στις βαλκανικές χώρες	14,86	35,14	31,08	18,92
Συγγραφή κοινής ευρωπαϊκής ιστορίας	25,68	35,14	22,97	16,21

Πίνακας 21.1: Βαθμός αναγκαιότητας της ένταξης συγκεκριμένων παραμέτρων στη διδασκαλία του μαθήματος της Ιστορίας σύμφωνα με τους φοιτητές.

21.2. Σε ποιον βαθμό κρίνεις ως αναγκαία τα παρακάτω στο πλαίσιο του μαθήματος της ιστορίας;	Κλίμακα αναγκαιότητας (%)				
	Πολύ αναγκαίο	Αρκετά αναγκαίο	Λίγο αναγκαίο	Καθόλου αναγκαίο	Δ.Α.
Σεβασμός της διαφορετικότητας	71,71	23,97	3,24	1,08	0,00
Πλουραλισμός ερμηνειών των γεγονότων	49,03	39,31	10,37	1,08	0,21
Καλλιέργεια εθνικού φρονήματος	31,32	45,36	17,93	4,75	0,64
Καλλιέργεια ιστορικής συνείδησης και ενσυναίσθησης	58,75	34,56	5,83	0,65	0,21
Απόκτηση διανοητικών δεξιοτήτων	44,49	41,47	11,88	1,94	0,22
Διδασκαλία αντικρουόμενων πηγών	43,63	40,17	14,90	1,08	0,22
Διδασκαλία τοπικής ιστορίας	47,30	43,63	8,42	0,22	0,43
Διδασκαλία εθνικής ιστορίας	58,10	37,37	3,24	0,86	0,43
Διδασκαλία βαλκανικής ιστορίας και ιστορίας της νοτιοανατολικής Ευρώπης	28,29	49,46	20,95	1,08	0,22
Διδασκαλία ευρωπαϊκής ιστορίας	31,32	51,84	15,33	1,30	0,21
Διδασκαλία παγκόσμιας ιστορίας	38,88	42,33	17,93	0,86	0,00
Συγγραφή κοινής ιστορίας στις βαλκανικές χώρες	16,85	37,80	36,72	8,42	0,21
Συγγραφή κοινής ευρωπαϊκής ιστορίας	17,49	40,60	33,26	8,21	0,44

Πίνακας 21.2: Βαθμός αναγκαιότητας της ένταξης συγκεκριμένων παραμέτρων στη διδασκαλία του μαθήματος της Ιστορίας σύμφωνα με τις φοιτήτριες.

4.5. Συσχέτιση μεταβλητών

Μέσω της χρήσης του στατιστικού λογισμικού προγράμματος επεξεργασίας δεδομένων για τις κοινωνικές επιστήμες S.P.S.S. (Statistical Package Software for the Social Sciences, Version 26.0) πραγματοποιήθηκε στατιστική ανάλυση στα δεδομένα που συλλέχθηκαν από το ερωτηματολόγιο της έρευνας. Ως αρμοδιότερο κριτήριο για την εξέταση των 52 Ερευνητικών Ερωτημάτων κρίθηκε η εφαρμογή του Chi-Square Test (χ^2) προκειμένου να διαπιστωθεί εάν υπάρχουν στατιστικά σημαντικές συσχετίσεις μεταξύ των απόψεων των ερωτώμενων και του φύλου. Αφού έγινε ο έλεγχος της ύπαρξης κανονικότητας (Test of Normality) στα δεδομένα, διαπιστώθηκε ότι υπάρχει κανονικότητα και ότι τηρούνται όλες οι απαιτούμενες παραδοχές (assumptions) προκειμένου να γίνει η εφαρμογή του συγκεκριμένου τεστ. Το Test χ^2 ανέδειξε ότι υπάρχουν συσχετίσεις μεταξύ των απαντήσεων των φοιτητών/-τριών σε 13 ερευνητικά ερωτήματα, οι οποίες εμφανίζουν στατιστική σημαντικότητα. Τα πορίσματα της στατιστικής ανάλυσης και επεξεργασίας των δεδομένων, παρουσιάζονται αναλυτικά παρακάτω.

Ερευνητικά Ερωτήματα

Ερευνητικό Ερώτημα 1: - Υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στο φύλο και στις απόψεις των ερωτώμενων για τις πηγές πληροφόρησης για το ιστορικό παρελθόν;

H₀: Δεν υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στο φύλο και στις απόψεις των ερωτώμενων για τις πηγές πληροφόρησης για το ιστορικό παρελθόν.

H₁: Υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στο φύλο και στις απόψεις των ερωτώμενων για τις πηγές πληροφόρησης για το ιστορικό παρελθόν.

Από τον πίνακα 22, διαπιστώνεται ότι υπάρχει στατιστικά σημαντική στατιστικά σημαντική συσχέτιση μεταξύ των μεταβλητών, αφού Pearson Chi-Square: $\chi^2(3)=8,408$, $p=0,038$. Εφόσον το Ασυμπτωτικό χ^2 παρατηρούμενο επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας είναι Sig.=0,038 (Asymp. Sign.= 0,038 <0,05 <5%), απορρίπτεται η μηδενική υπόθεση (H₀) η οποία υποστηρίζει ότι δεν υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στις δύο μεταβλητές και ισχύει η εναλλακτική υπόθεση (H₁) που υποστηρίζει ότι υπάρχει συσχέτιση.

Πίνακας 22. FYLO * DASKALOUS_DASKALES Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	8,408 ^a	3	,038
Likelihood Ratio	7,230	3	,065
Linear-by-Linear Association	,142	1	,706
N of Valid Cases	537		

a. 1 cells (12,5%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 4,13.

Πίνακας 22: Εφαρμογή του Test χ^2 (Chi-Square) στη μεταβλητή του φύλου και στη μεταβλητή των απόψεων των ερωτώμενων για τις πηγές πληροφόρησης για το ιστορικό παρελθόν (Δασκάλους/Δασκάλες).

Με βάση τον προηγούμενο πίνακα και όπως αποτυπώνεται στον πίνακα 22.1, υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση μεταξύ του φύλου και των απόψεων των ερωτώμενων για τις πηγές πληροφόρησης για το ιστορικό παρελθόν, η οποία σημειώνεται στην επιλογή της απάντησης «αρκετά» για τις γυναίκες και στην επιλογή της απάντησης «λίγο» για τους άνδρες στην κλίμακα του βαθμού εμπιστοσύνης. Πιο συγκεκριμένα, οι φοιτήτριες δηλώνουν σε ένα ποσοστό της τάξεως του 38,7% ότι εμπιστεύονται αρκετά τους δασκάλους/δασκάλες ως πηγή

πληροφόρησης για το ιστορικό παρελθόν, ενώ οι φοιτητές δηλώνουν ότι τους/τις εμπιστεύονται λίγο, σε ένα ποσοστό της τάξεως του 5,4% (βλ. πίνακα 22.1).

Πίνακας 22.1. FYLO * DASKALOUS_DASKALES Crosstab							
			DASKALOUS_DASKALES				Total
			POLY	ARKETA	LIGO	KATHOΛΟΥ	
FYLO	ANTRAS	Count	10	28	29	7	74
		% of Total	1,9%	5,2%	5,4%	1,3%	13,8%
	GYNAIKA	Count	28	208	204	23	463
		% of Total	5,2%	38,7%	38,0%	4,3%	86,2%
Total		Count	38	236	233	30	537
		% of Total	7,1%	43,9%	43,4%	5,6%	100,0%

Πίνακας 22.1: Διασταύρωση των απαντήσεων μεταξύ του φύλου και των απόψεων των ερωτώμενων για τις πηγές πληροφόρησης για το ιστορικό παρελθόν (δάσκαλοι/δασκάλες).

Συμπέρασμα: Επομένως, υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση ανάμεσα στο φύλο και στις απόψεις των ερωτώμενων για τις πηγές πληροφόρησης για το ιστορικό παρελθόν. Συγκεκριμένα, ως προς το βαθμό εμπιστοσύνης στους δασκάλους/δασκάλες.

Ερευνητικό Ερώτημα 2: - Υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στο φύλο και στις απόψεις των ερωτώμενων για τις πηγές πληροφόρησης για το ιστορικό παρελθόν;

H₀: Δεν υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στο φύλο και στις απόψεις των ερωτώμενων για τις πηγές πληροφόρησης για το ιστορικό παρελθόν.

H₁: Υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στο φύλο και στις απόψεις των ερωτώμενων για τις πηγές πληροφόρησης για το ιστορικό παρελθόν.

Από τον πίνακα 23, διαπιστώνεται ότι υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση μεταξύ των μεταβλητών, αφού Pearson Chi-Square: $\chi^2(3)=10,096$, $p=0,018$. Εφόσον το Ασυμπτωτικό χ^2 παρατηρούμενο επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας είναι Sig.=0,018 (Asymp. Sign.= 0,018 <0,05 <5%), απορρίπτεται η μηδενική υπόθεση (H₀) η οποία υποστηρίζει ότι δεν υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στις δύο μεταβλητές και ισχύει η εναλλακτική υπόθεση (H₁) που υποστηρίζει ότι υπάρχει συσχέτιση.

Πίνακας 23. FYLO * EKKLHSIA Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	10,096^a	3	,018
Likelihood Ratio	8,603	3	,035
Linear-by-Linear Association	1,128	1	,288
N of Valid Cases	537		

a. 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 6,34.

Πίνακας 23: Εφαρμογή του Test χ^2 (Chi-Square) στη μεταβλητή του φύλου και στη μεταβλητή των απόψεων των ερωτώμενων για τις πηγές πληροφόρησης για το ιστορικό παρελθόν (Εκκλησία).

Όπως αποτυπώνεται στον πίνακα 23.1, υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση μεταξύ του φύλου και των απόψεων των ερωτώμενων για τις πηγές πληροφόρησης για το ιστορικό παρελθόν, η οποία σημειώνεται στην επιλογή της απάντησης «λίγο» στην κλίμακα του βαθμού εμπιστοσύνης. Πιο συγκεκριμένα, οι φοιτήτριες δηλώνουν σε ένα μεγαλύτερο ποσοστό της τάξεως του 33,5% ότι εμπιστεύονται λίγο την Εκκλησία ως πηγή πληροφόρησης για το ιστορικό παρελθόν και οι φοιτητές αντιστοίχως, σε ένα μικρότερο ποσοστό της τάξεως του 4,3% (βλ. πίνακα 23.1).

Πίνακας 23.1. FYLO * EKKLHSIA Crosstab							
			EKKLHSIA				Total
			POLY	ARKETA	LIGO	KATHOLOUR	
FYLO	ANTRAS	Count	13	18	23	20	74
		% of Total	2,4%	3,4%	4,3%	3,7%	13,8%
	GYNAIKA	Count	33	139	180	111	463
		% of Total	6,1%	25,9%	33,5%	20,7%	86,2%
Total		Count	46	157	203	131	537
		% of Total	8,6%	29,2%	37,8%	24,4%	100,0%

Πίνακας 23.1: Διασταύρωση των απαντήσεων μεταξύ του φύλου και των απόψεων των ερωτώμενων για τις πηγές πληροφόρησης για το ιστορικό παρελθόν (Εκκλησία).

Συμπέρασμα: Επομένως, υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση ανάμεσα στη μεταβλητή του φύλου και στη μεταβλητή του βαθμού εμπιστοσύνης των πηγών πληροφόρησης για το ιστορικό παρελθόν. Συγκεκριμένα, ως προς το βαθμό εμπιστοσύνης στην Εκκλησία.

Για την ίδια ερώτηση, από τον πίνακα 24, διαπιστώνεται ότι υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση μεταξύ των μεταβλητών, αφού Pearson Chi-Square: $\chi^2(3)=8,946$,

$p=0,030$. Εφόσον το Ασυμπτωτικό χ^2 παρατηρούμενο επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας είναι $\text{Sig.}=0,030$ (Asymp. Sign.= $0,030 < 0,05 < 5\%$), απορρίπτεται η μηδενική υπόθεση (H_0) η οποία υποστηρίζει ότι δεν υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στις δύο μεταβλητές και ισχύει η εναλλακτική υπόθεση (H_1) που υποστηρίζει ότι υπάρχει συσχέτιση.

Πίνακας 24. FYLO * EFHMERIDES_ENTYPA Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	8,946 ^a	3	,030
Likelihood Ratio	9,352	3	,025
Linear-by-Linear Association	1,262	1	,261
N of Valid Cases	537		

a. 1 cells (12,5%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 3,86.

Πίνακας 24: Εφαρμογή του Test χ^2 (Chi-Square) στη μεταβλητή του φύλου και στη μεταβλητή των απόψεων των ερωτώμενων για τις πηγές πληροφόρησης για το ιστορικό παρελθόν (Εφημερίδες/Εντυπα).

Με βάση τον προηγούμενο πίνακα και όπως αποτυπώνεται στον πίνακα 24.1, υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση μεταξύ του φύλου και των απόψεων των ερωτώμενων για τις πηγές πληροφόρησης για το ιστορικό παρελθόν, η οποία σημειώνεται στην επιλογή της απάντησης «αρκετά» για τις γυναίκες και στην επιλογή «λίγο» για τους άνδρες στην κλίμακα του βαθμού εμπιστοσύνης για τις «Εφημερίδες/Εντυπα». Συγκεκριμένα, οι φοιτήτριες δηλώνουν ότι εμπιστεύονται αρκετά ως πηγές πληροφόρησης για το ιστορικό παρελθόν τις Εφημερίδες/Εντυπα σε ένα ποσοστό της τάξεως του 37,8%, ενώ οι φοιτητές δηλώνουν ότι τις εμπιστεύονται λίγο σε ποσοστό 34,5% (βλ. πίνακα 24.1).

Πίνακας 24.1. FYLO * EFHMERIDES_ENTYPA Crosstabulation							
			EFHMERIDES_ENTYPA				Total
			POLY	ARKETA	LIGO	KATHOLOU	
FYLO	ANTRAS	Count	11	19	40	4	74
		% of Total	2,0%	3,5%	7,4%	0,7%	13,8%
	GYNAIKA	Count	51	203	185	24	463
		% of Total	9,5%	37,8%	34,5%	4,5%	86,2%
Total		Count	62	222	225	28	537
		% of Total	11,5%	41,3%	41,9%	5,2%	100,0%

Πίνακας 24.1: Διασταύρωση των απαντήσεων μεταξύ του φύλου και των απόψεων των ερωτώμενων για τις πηγές πληροφόρησης για το ιστορικό παρελθόν (Εφημερίδες/Εντυπα).

Συμπέρασμα: Επομένως, υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση ανάμεσα στη μεταβλητή του φύλου και στη μεταβλητή του βαθμού εμπιστοσύνης των πηγών πληροφόρησης για το ιστορικό παρελθόν. Συγκεκριμένα, ως προς το βαθμό εμπιστοσύνης στις Εφημερίδες/Έντυπα.

Ερευνητικό Ερώτημα 3: - Υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στο φύλο και στις απόψεις των ερωτώμενων για το βαθμό σύνδεσης με το παρελθόν;

H₀: Δεν υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στο φύλο και στις απόψεις των ερωτώμενων για το βαθμό σύνδεσης με το παρελθόν.

H₁: Υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στο φύλο και στις απόψεις των ερωτώμενων για το βαθμό σύνδεσης με το παρελθόν.

Από τον πίνακα 25, διαπιστώνεται ότι υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση μεταξύ των μεταβλητών, αφού Pearson Chi-Square: $\chi^2(3)=20,946$, $p=0,000$. Εφόσον το Ασυμπτωτικό χ^2 παρατηρούμενο επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας είναι Sig.=0,000 (Asymp. Sign.= 0,000 <0,05 <5%), απορρίπτεται η μηδενική υπόθεση (H₀) η οποία υποστηρίζει ότι δεν υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στις δύο μεταβλητές και ισχύει η εναλλακτική υπόθεση (H₁) που υποστηρίζει ότι υπάρχει συσχέτιση.

Πίνακας 25. FYLO * MELETH_MATHIMATWN_ISTORIAS Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	20,946 ^a	3	,000
Likelihood Ratio	20,275	3	,000
Linear-by-Linear Association	14,980	1	,000
N of Valid Cases	537		

a. 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 8,27.

Πίνακας 25: Εφαρμογή του Test χ^2 (Chi-Square) στη μεταβλητή του φύλου και στη μεταβλητή των απόψεων των ερωτώμενων για το βαθμό σύνδεσης με το παρελθόν (Μελέτη μαθημάτων Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο).

Με βάση τον προηγούμενο πίνακα και όπως αποτυπώνεται στον πίνακα 21.1, υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση μεταξύ του φύλου και των απόψεων των ερωτώμενων για το

βαθμό σύνδεσης με το παρελθόν, η οποία σημειώνεται στην επιλογή της απάντησης «αρκετά» στην κλίμακα του βαθμού εμπιστοσύνης για τους άνδρες και στην επιλογή της απάντησης «λίγο» στην κλίμακα του βαθμού εμπιστοσύνης για τις γυναίκες. Συγκεκριμένα, οι φοιτητές δηλώνουν ότι συνδέονται αρκετά με το παρελθόν κατά τη μελέτη μαθημάτων Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο σε ένα ποσοστό της τάξεως του 6,1%, ενώ οι φοιτήτριες δηλώνουν ότι συνδέονται λίγο σε ποσοστό της τάξεως του 38,4% (βλ. πίνακα 25.1).

Πίνακας 25.1. FYLO * MELETH_MATHIMATWN_ISTORIAS Crosstabulation							
			MELETH_MATHIMATWN_ISTORIAS				Total
			POLY	ARKETA	LIGO	KATHOLOUR	
FYLO	ANTRAS	Count	18	33	16	7	74
		% of Total	3,4%	6,1%	3,0%	1,3%	13,8%
	GYNAIKA	Count	47	157	206	53	463
		% of Total	8,8%	29,2%	38,4%	9,9%	86,2%
Total		Count	65	190	222	60	537
		% of Total	12,1%	35,4%	41,3%	11,2%	100,0%

Πίνακας 25.1: Διασταύρωση των απαντήσεων μεταξύ του φύλου και των απόψεων των ερωτώμενων για το βαθμό σύνδεσης με το παρελθόν (Μελέτη μαθημάτων Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο).

Συμπέρασμα: Επομένως, υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση ανάμεσα στη μεταβλητή του φύλου και στη μεταβλητή των απόψεων των ερωτώμενων για το βαθμό σύνδεσης με το παρελθόν. Συγκεκριμένα, ως προς τη μελέτη μαθημάτων Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο.

Για την ίδια ερώτηση, από τον πίνακα 26, διαπιστώνεται ότι υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση μεταξύ των μεταβλητών, αφού Pearson Chi-Square: $\chi^2(3)=10,383$, $p=0,016$. Εφόσον το Ασυμπτωτικό χ^2 παρατηρούμενο επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας είναι $\text{Sig.}=0,016$ (Asymp. Sign.= $0,016 < 0,05 < 5\%$), απορρίπτεται η μηδενική υπόθεση (H_0) η οποία υποστηρίζει ότι δεν υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στις δύο μεταβλητές και ισχύει η εναλλακτική υπόθεση (H_1) που υποστηρίζει ότι υπάρχει συσχέτιση.

Πίνακας 26. FYLO * EPISKEPTESAI_XWROUS_EIKONIKHS Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	10,383 ^a	3	,016
Likelihood Ratio	14,084	3	,003
Linear-by-Linear Association	3,193	1	,074
N of Valid Cases	537		

a. 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 8,96.

Πίνακας 26: Εφαρμογή του Test χ^2 (Chi-Square) στη μεταβλητή του φύλου και στη μεταβλητή των απόψεων των ερωτώμενων για το βαθμό σύνδεσης με το παρελθόν (Επίσκεψη σε χώρους εικονικής περιήγησης στο παρελθόν).

Με βάση τον προηγούμενο πίνακα και όπως αποτυπώνεται στον πίνακα 26.1, υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση μεταξύ του φύλου και των απόψεων των ερωτώμενων για το βαθμό σύνδεσης με το παρελθόν, η οποία σημειώνεται στην επιλογή της απάντησης «αρκετά» για τους άνδρες και στην επιλογή «λίγο» για τις γυναίκες στην κλίμακα του βαθμού εμπιστοσύνης «κατά την επίσκεψη σε χώρους εικονικής περιήγησης στο παρελθόν». Συγκεκριμένα, οι φοιτητές δηλώνουν ότι συνδέονται αρκετά με το παρελθόν κατά την επίσκεψή τους σε χώρους εικονικής περιήγησης στο παρελθόν σε ένα ποσοστό της τάξεως του 6%, ενώ οι φοιτήτριες δηλώνουν ότι συνδέονται λίγο σε ένα ποσοστό 31,3% (βλ. πίνακα 26.1).

Πίνακας 26.1. FYLO * EPISKEPTESAI_XWROUS_EIKONIKHS Crosstab							
			EPISKEPTESAI_XWROUS_EIKONIKHS				Total
			POLY	ARKETA	LIGO	KATHOLOU	
FYLO	ANTRAS	Count	2	32	31	9	74
		% of Total	0,4%	6,0%	5,8%	1,7%	13,8%
	GYNAIKA	Count	78	161	168	56	463
		% of Total	14,5%	30,0%	31,3%	10,4%	86,2%
Total		Count	80	193	199	65	537
		% of Total	14,9%	35,9%	37,1%	12,1%	100,0%

Πίνακας 26.1: Διασταύρωση των απαντήσεων μεταξύ της μεταβλητής του φύλου και της μεταβλητής των απόψεων των ερωτώμενων για το βαθμό σύνδεσης με το παρελθόν (Επίσκεψη σε χώρους εικονικής περιήγησης στο παρελθόν).

Συμπέρασμα: Επομένως, υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση ανάμεσα στη μεταβλητή του φύλου και στη μεταβλητή των απόψεων των ερωτώμενων για το βαθμό σύνδεσης με το παρελθόν. Συγκεκριμένα, ως προς το βαθμό επίσκεψης σε χώρους εικονικής περιήγησης στο παρελθόν.

Ερευνητικό Ερώτημα 4: - Υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στο φύλο και στη μεταβλητή των απόψεων των ερωτώμενων για τη συμβολή συγκεκριμένων παραγόντων στη διαμόρφωση της ιστορικής συνείδησης/κουλτούρας ενός λαού;

H₀: Δεν υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στη μεταβλητή του φύλου και στη μεταβλητή των απόψεων των ερωτώμενων για τη συμβολή συγκεκριμένων παραγόντων στη διαμόρφωση της ιστορικής συνείδησης/κουλτούρας ενός λαού.

H₁: Υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στη μεταβλητή του φύλου και στη μεταβλητή των απόψεων των ερωτώμενων για τη συμβολή συγκεκριμένων παραγόντων στη διαμόρφωση της ιστορικής συνείδησης/κουλτούρας ενός λαού.

Από τον πίνακα 27, διαπιστώνεται ότι υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση μεταξύ των μεταβλητών, αφού Pearson Chi-Square: $\chi^2(3)=9,682$, $p=0,021$. Εφόσον το Ασυμπτωτικό χ^2 παρατηρούμενο επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας είναι Sig.=0,021 (Asymp. Sign.= 0,021 <0,05 <5%), απορρίπτεται η μηδενική υπόθεση (H₀) η οποία υποστηρίζει ότι δεν υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στις δύο μεταβλητές και ισχύει η εναλλακτική υπόθεση (H₁) που υποστηρίζει ότι υπάρχει συσχέτιση.

Πίνακας 27. FYLO * TO_PANEPISTHMIO Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	9,682 ^a	3	,021
Likelihood Ratio	10,943	3	,012
Linear-by-Linear Association	3,199	1	,074
N of Valid Cases	537		

a. 1 cells (12,5%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 1,38.

Πίνακας 27: Εφαρμογή του Test χ^2 (Chi-Square) στη μεταβλητή του φύλου και στη μεταβλητή των απόψεων των ερωτώμενων για τη συμβολή συγκεκριμένων παραγόντων στη διαμόρφωση της ιστορικής συνείδησης/κουλτούρας ενός λαού (Πανεπιστήμιο).

Με βάση τον προηγούμενο πίνακα και όπως αποτυπώνεται στον πίνακα 27.1, υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση μεταξύ της μεταβλητής του φύλου και της μεταβλητής της συμβολής συγκεκριμένων παραγόντων στη διαμόρφωση της ιστορικής συνείδησης/κουλτούρας ενός λαού, η οποία σημειώνεται και για τα δύο φύλα στην επιλογή

της απάντησης «αρκετά» και «λίγο» στην κλίμακα του βαθμού συμβολής για το «Πανεπιστήμιο». Πιο συγκεκριμένα, η πλειοψηφία των φοιτητριών σε ένα ποσοστό της τάξεως του 41,3%, δηλώνουν ότι το Πανεπιστήμιο συμβάλλει αρκετά ως παράγοντας στη διαμόρφωση της ιστορικής συνείδησης/κουλτούρας ενός λαού. Οι φοιτητές δηλώνουν ότι συμβάλλει λίγο σε ένα ποσοστό της τάξεως του 16,6% (βλ. πίνακα 27.1).

Πίνακας 27.1. FYLO * TO_PANEPISTHMIO Crosstab							
			TO_PANEPISTHMIO				Total
			POLY	ARKETA	LIGO	KATHOLOU	
FYLO	ANTRAS	Count	34	24	16	0	74
		% of Total	6,3%	4,5%	3,0%	0,0%	13,8%
	GYNAIKA	Count	142	222	89	10	463
		% of Total	26,4%	41,3%	16,6%	1,9%	86,2%
Total		Count	176	246	105	10	537
		% of Total	32,8%	45,8%	19,6%	1,9%	100,0%

Πίνακας 27.1: Διασταύρωση των απαντήσεων μεταξύ της μεταβλητής του φύλου και της μεταβλητής των απόψεων των ερωτώμενων για τη συμβολή συγκεκριμένων παραγόντων στη διαμόρφωση της ιστορικής συνείδησης/κουλτούρας ενός λαού (Πανεπιστήμιο).

Συμπέρασμα: Επομένως, υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση ανάμεσα στη μεταβλητή του φύλου και στη μεταβλητή των απόψεων των ερωτώμενων για τη συμβολή συγκεκριμένων παραγόντων στη διαμόρφωση της ιστορικής συνείδησης/κουλτούρας ενός λαού. Συγκεκριμένα, ως προς βαθμό συμβολής του Πανεπιστημίου ως παράγοντα.

Για την ίδια ερώτηση, από τον πίνακα 28, διαπιστώνεται ότι υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση μεταξύ των μεταβλητών, αφού Pearson Chi-Square: $\chi^2(3)=12,126$, $p=0,007$. Εφόσον το Ασυμπτωτικό χ^2 παρατηρούμενο επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας είναι Sig.=0,007 (Asymp. Sign.= 0,007 <0,05 <5%), απορρίπτεται η μηδενική υπόθεση (H_0) η οποία υποστηρίζει ότι δεν υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στις δύο μεταβλητές και ισχύει η εναλλακτική υπόθεση (H_1) που υποστηρίζει ότι υπάρχει συσχέτιση.

Πίνακας 28. FYLO * KINHMATOGRAFOS Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	12,126 ^a	3	,007
Likelihood Ratio	9,719	3	,021
Linear-by-Linear Association	6,251	1	,012

N of Valid Cases	537		
a. 1 cells (12,5%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 4,55.			

Πίνακας 28: Εφαρμογή του Test χ^2 (Chi-Square) στη μεταβλητή του φύλου και στη μεταβλητή των απόψεων των ερωτώμενων για τη συμβολή συγκεκριμένων παραγόντων στη διαμόρφωση της ιστορικής συνείδησης/κουλτούρας ενός λαού (Κινηματογράφος).

Με βάση τον προηγούμενο πίνακα και όπως αποτυπώνεται στον πίνακα 28.1, υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση μεταξύ της μεταβλητής του φύλου και της μεταβλητής της συμβολής συγκεκριμένων παραγόντων στη διαμόρφωση της ιστορικής συνείδησης/κουλτούρας ενός λαού, η οποία σημειώνεται και για τα δύο φύλα στην επιλογή της απάντησης «λίγο» στην κλίμακα του βαθμού συμβολής για τον «Κινηματογράφο». Πιο συγκεκριμένα, οι φοιτήτριες δηλώνουν σε ένα μεγαλύτερο ποσοστό της τάξεως του 39,3% ότι ο Κινηματογράφος συμβάλλει λίγο ως παράγοντας στη διαμόρφωση της ιστορικής συνείδησης/κουλτούρας ενός λαού και οι φοιτητές αντιστοίχως, ότι συμβάλλει λίγο σε ποσοστό 6,3% (βλ. πίνακα 28.1).

Πίνακας 28.1. FYLO * KINHMATOGRAFOS Crosstab							
			KINHMATOGRAFOS				Total
			POLY	ARKETA	LIGO	KATHOLOU	
FYLO	ANTRAS	Count	5	24	34	11	74
		% of Total	0,9%	4,5%	6,3%	2,0%	13,8%
	GYNAIKA	Count	44	186	211	22	463
		% of Total	8,2%	34,6%	39,3%	4,1%	86,2%
Total		Count	49	210	245	33	537
		% of Total	9,1%	39,1%	45,6%	6,1%	100,0%

Πίνακας 28.1: Διασταύρωση των απαντήσεων μεταξύ της μεταβλητής του φύλου και της μεταβλητής των απόψεων των ερωτώμενων για τη συμβολή συγκεκριμένων παραγόντων στη διαμόρφωση της ιστορικής συνείδησης/κουλτούρας ενός λαού (Κινηματογράφος).

Συμπέρασμα: Επομένως, υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση ανάμεσα στη μεταβλητή του φύλου και στη μεταβλητή των απόψεων των ερωτώμενων για τη συμβολή συγκεκριμένων παραγόντων στη διαμόρφωση της ιστορικής συνείδησης/κουλτούρας ενός λαού. Συγκεκριμένα, ως προς το βαθμό συμβολής του Κινηματογράφου ως παράγοντα.

Ερευνητικό Ερώτημα 5: - Υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στο φύλο και στις απόψεις των ερωτώμενων για το βαθμό εμπιστοσύνης των πηγών πληροφόρησης στο Πανεπιστήμιο για το ιστορικό παρελθόν;

H₀: Δεν υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στο φύλο και στις απόψεις των ερωτώμενων για το βαθμό εμπιστοσύνης των πηγών πληροφόρησης στο Πανεπιστήμιο για το ιστορικό παρελθόν.

H₁: Υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στο φύλο και στις απόψεις των ερωτώμενων για το βαθμό εμπιστοσύνης των πηγών πληροφόρησης στο Πανεπιστήμιο για το ιστορικό παρελθόν.

Από τον πίνακα 29, διαπιστώνεται ότι υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση μεταξύ των μεταβλητών, αφού Pearson Chi-Square: $\chi^2(3)=13,679$, $p=0,003$. Εφόσον το Ασυμπτωτικό χ^2 παρατηρούμενο επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας είναι Sig.=0,003 (Asymp. Sign.= 0,003 <0,05 <5%), απορρίπτεται η μηδενική υπόθεση (H₀) η οποία υποστηρίζει ότι δεν υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στις δύο μεταβλητές και ισχύει η εναλλακτική υπόθεση (H₁) που υποστηρίζει ότι υπάρχει συσχέτιση.

Πίνακας 29. FYLO * FOITHTIKES_PARATAKSEIS Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	13,679 ^a	3	,003
Likelihood Ratio	9,374	3	,025
Linear-by-Linear Association	3,781	1	,052
N of Valid Cases	537		
a. 1 cells (12,5%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 1,65.			

Πίνακας 29: Εφαρμογή του Test χ^2 (Chi-Square) στη μεταβλητή του φύλου και στη μεταβλητή των απόψεων των ερωτώμενων για το βαθμό εμπιστοσύνης των πηγών πληροφόρησης στο Πανεπιστήμιο για το ιστορικό παρελθόν (φοιτητικές παρατάξεις).

Με βάση τον προηγούμενο πίνακα και όπως αποτυπώνεται στον πίνακα 29.1, υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση μεταξύ της μεταβλητής του φύλου και της μεταβλητής των απόψεων για το βαθμό εμπιστοσύνης των πηγών πληροφόρησης στο Πανεπιστήμιο για το ιστορικό παρελθόν, η οποία σημειώνεται και για τα δύο φύλα στην επιλογή της απάντησης «καθόλου» για τις «φοιτητικές παρατάξεις» στην κλίμακα του βαθμού εμπιστοσύνης. Πιο

συγκεκριμένα, οι φοιτήτριες δηλώνουν σε ένα μεγαλύτερο ποσοστό της τάξεως του 61,3% ότι δεν εμπιστεύονται καθόλου τις φοιτητικές παρατάξεις ως πηγές πληροφόρησης στο Πανεπιστήμιο για το ιστορικό παρελθόν και οι φοιτητές αντιστοίχως, σε ποσοστό 9,3% (βλ. πίνακα 29.1).

Πίνακας 29.1. FYLO * FOITHTIKES_PARATAKSEIS Crosstabulation							
			FOITHTIKES_PARATAKSEIS				Total
			POLY	ARKETA	LIGO	KATHOLOU	
FYLO	ANTRAS	Count	6	2	16	50	74
		% of Total	1,1%	0,4%	3,0%	9,3%	13,8%
	GYNAIKA	Count	6	17	111	329	463
		% of Total	1,1%	3,2%	20,7%	61,3%	86,2%
Total		Count	12	19	127	379	537
		% of Total	2,2%	3,5%	23,6%	70,6%	100,0%

Πίνακας 29.1: Διασταύρωση των απαντήσεων μεταξύ της μεταβλητής του φύλου και της μεταβλητής των απόψεων των ερωτώμενων για το βαθμό εμπιστοσύνης των πηγών πληροφόρησης στο Πανεπιστήμιο για το ιστορικό παρελθόν (φοιτητικές παρατάξεις).

Συμπέρασμα: Επομένως, υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση ανάμεσα στη μεταβλητή του φύλου και στη μεταβλητή των απόψεων των ερωτώμενων για το βαθμό εμπιστοσύνης των πηγών πληροφόρησης στο Πανεπιστήμιο για το ιστορικό παρελθόν. Συγκεκριμένα, ως προς το βαθμό εμπιστοσύνης στις φοιτητικές παρατάξεις.

Ερευνητικό Ερώτημα 6: - Υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στο φύλο και στις απόψεις των ερωτώμενων για την τέλεση των εθνικών εορτών;

H₀: Δεν υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στο φύλο και στις απόψεις των ερωτώμενων για την τέλεση των εθνικών εορτών.

H₁: Υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στο φύλο και στις απόψεις των ερωτώμενων για την τέλεση των εθνικών εορτών.

Από τον πίνακα 30 διαπιστώνεται ότι υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση μεταξύ των μεταβλητών, αφού Pearson Chi-Square: $\chi^2(4)=17,344$, $p=0,002$. Εφόσον το Ασυμπτωτικό χ^2 παρατηρούμενο επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας είναι Sig.=0,002 (Asymp. Sign.=0,002 < 0,05 < 5%), απορρίπτεται η μηδενική υπόθεση (H₀) η οποία υποστηρίζει ότι δεν υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στις δύο μεταβλητές και ισχύει η εναλλακτική υπόθεση (H₁) που υποστηρίζει ότι υπάρχει συσχέτιση.

Πίνακας 30. FYLO * XREOS_APENANTI_STHN_PATRIDA Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	17,344 ^a	4	,002
Likelihood Ratio	14,904	4	,005
Linear-by-Linear Association	,540	1	,463
N of Valid Cases	537		

a. 2 cells (20,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,14.

Πίνακας 30: Εφαρμογή του Test χ^2 (Chi-Square) στη μεταβλητή του φύλου και στη μεταβλητή των λόγων της τέλεσης των εθνικών εορτών.

Με βάση τον προηγούμενο πίνακα και όπως αποτυπώνεται στον πίνακα 30.1, υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση μεταξύ του φύλου και των απόψεων των ερωτώμενων για την τέλεση των εθνικών εορτών, η οποία σημειώνεται στην επιλογή της απάντησης «συμφωνώ απόλυτα» για τους άνδρες και στην επιλογή «συμφωνώ σε μικρό βαθμό» για τις γυναίκες, ότι πραγματοποιούνται «για να συνειδητοποιούμε το χρέος μας απέναντι στην πατρίδα» στην κλίμακα του βαθμού συμφωνίας. Πιο συγκεκριμένα, οι φοιτητές δηλώνουν σε ένα ποσοστό της τάξεως του 5,4% ότι συμφωνούν απόλυτα πως οι εθνικές εορτές τελούνται για να συνειδητοποιούμε το χρέος μας απέναντι στην πατρίδα, ενώ οι φοιτήτριες συμφωνούν σε μικρό βαθμό με την εν λόγω άποψη, σε ποσοστό 28,3% (βλ. πίνακα 30.1).

Πίνακας 30.1. FYLO * XREOS_APENANTI_STHN_PATRIDA Crosstabulation							
		XREOS_APENANTI_STHN_PATRIDA				Total	
		SYMFWNW APOLYTA	SYMFWNW ARKETA	SYMFWNW SE MIKRO VATHMO	DIAFWNW		D.A.
FYLO ANTRAS	Count	29	15	16	13	1	74
	% of Total	5,4%	2,8%	3,0%	2,4%	0,2%	13,8%
GYNAIKA	Count	117	140	152	54	0	463
	% of Total	21,8%	26,1%	28,3%	10,1%	0,0%	86,2%
Total	Count	146	155	168	67	1	537
	% of Total	27,2%	28,9%	31,3%	12,5%	0,2%	100,0%

Πίνακας 30.1: Διασταύρωση των απαντήσεων μεταξύ της μεταβλητής του φύλου και της μεταβλητής των απόψεων των ερωτώμενων για την τέλεση των εθνικών εορτών.

Συμπέρασμα: Επομένως, υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση ανάμεσα στη μεταβλητή του φύλου και στη μεταβλητή των απόψεων των ερωτώμενων για την τέλεση των εθνικών εορτών. Συγκεκριμένα, ως προς την άποψη για τη συνειδητοποίηση του χρέους απέναντι στην πατρίδα.

Ερευνητικό Ερώτημα 7: - Υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στο φύλο και στην επίσκεψη συγκεκριμένων φορέων πριν την έναρξη των σπουδών;

H₀: Δεν υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στο φύλο και στην επίσκεψη συγκεκριμένων φορέων πριν την έναρξη των σπουδών.

H₁: Υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στο φύλο και στην επίσκεψη συγκεκριμένων φορέων πριν την έναρξη των σπουδών.

Από τον πίνακα 31, διαπιστώνεται ότι υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση μεταξύ των μεταβλητών, αφού Pearson Chi-Square: $\chi^2(3)=11,596$, $p=0,009$. Εφόσον το Ασυμπτωτικό χ^2 παρατηρούμενο επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας είναι Sig.=0,009 (Asymp. Sign.= 0,009 <0,05 <5%), απορρίπτεται η μηδενική υπόθεση (H₀) η οποία υποστηρίζει ότι δεν υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στις δύο μεταβλητές και ισχύει η εναλλακτική υπόθεση (H₁) που υποστηρίζει ότι υπάρχει συσχέτιση.

Πίνακας 31. FYLO * DIADIKTYAKES KOINOTHTES Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	11,596 ^a	3	,009
Likelihood Ratio	10,778	3	,013
Linear-by-Linear Association	6,415	1	,011
N of Valid Cases	537		

a. 1 cells (12,5%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 2,76.

Πίνακας 31: Εφαρμογή του Test χ^2 (Chi-Square) στη μεταβλητή του φύλου και στη μεταβλητή της επίσκεψης συγκεκριμένων φορέων πριν την έναρξη σπουδών.

Με βάση τον προηγούμενο πίνακα και όπως αποτυπώνεται στον πίνακα 31.1, υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση μεταξύ της μεταβλητής του φύλου και της επίσκεψης συγκεκριμένων φορέων πριν την έναρξη των σπουδών, η οποία σημειώνεται και για τα δύο φύλα στην επιλογή της απάντησης «καθόλου» στην κλίμακα συχνότητας για τις «Διαδικτυακές κοινότητες ή forums ανταλλαγής απόψεων των ερωτώμενων πάνω σε ιστορικά ζητήματα». Συγκεκριμένα, οι φοιτήτριες δηλώνουν σε ένα μεγαλύτερο ποσοστό της τάξεως του 49,9% ότι πριν ξεκινήσουν τις σπουδές τους δεν επισκέπτονταν καθόλου Διαδικτυακές κοινότητες ή forums ανταλλαγής απόψεων των ερωτώμενων πάνω σε ιστορικά ζητήματα και οι φοιτητές αντιστοίχως, σε ποσοστό 5,6% (βλ. πίνακα 31.1).

Πίνακας 31.1. FYLO * DIADIKTYAKES KOINOTHTES Crosstabulation							
			DIADIKTYAKES KOINOTHTES				Total
			POLY SYXNA	ARKETA SYXNA	LIGOTERO SYXNA	KATHOΛΟΥ	
FYLO	ANTRAS	Count	2	17	25	30	74
		% of Total	0,4%	3,2%	4,7%	5,6%	13,8%
	GYNAIKA	Count	18	52	125	268	463
		% of Total	3,4%	9,7%	23,3%	49,9%	86,2%
Total		Count	20	69	150	298	537
		% of Total	3,7%	12,8%	27,9%	55,5%	100,0%

Πίνακας 31.1: Διασταύρωση των απαντήσεων μεταξύ της μεταβλητής του φύλου και της μεταβλητής της επίσκεψης συγκεκριμένων φορέων πριν την έναρξη σπουδών.

Συμπέρασμα: Επομένως, υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση ανάμεσα στη μεταβλητή του φύλου και στη μεταβλητή της επίσκεψης συγκεκριμένων φορέων πριν την έναρξη σπουδών. Συγκεκριμένα, για τις Διαδικτυακές κοινότητες ή forums ανταλλαγής απόψεων των ερωτώμενων πάνω σε ιστορικά ζητήματα.

Ερευνητικό Ερώτημα 8: - Υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στο φύλο και στο διάβασμα πριν την έναρξη των σπουδών;

H₀: Δεν υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στο φύλο και στο διάβασμα πριν την έναρξη των σπουδών.

H₁: Υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στο φύλο και στο διάβασμα πριν την έναρξη των σπουδών.

Από τον πίνακα 32, διαπιστώνεται ότι υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση μεταξύ των μεταβλητών, αφού Pearson Chi-Square: $\chi^2(3)=9,432$, $p=0,024$. Εφόσον το Ασυμπτωτικό χ^2 παρατηρούμενο επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας είναι Sig.=0,024 (Asymp. Sign.= 0,024 <0,05 <5%), απορρίπτεται η μηδενική υπόθεση (H₀) η οποία υποστηρίζει ότι δεν υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στις δύο μεταβλητές και ισχύει η εναλλακτική υπόθεση (H₁) που υποστηρίζει ότι υπάρχει συσχέτιση.

Πίνακας 32. FYLO * EPISTHMONIKA_VIVLIA_ISTORIAS Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	9,432 ^a	3	,024
Likelihood Ratio	8,231	3	,041
Linear-by-Linear Association	5,931	1	,015
N of Valid Cases	537		

a. 1 cells (12,5%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 4,96.

Πίνακας 32: Εφαρμογή του Test χ^2 (Chi-Square) στη μεταβλητή του φύλου και στη μεταβλητή του διαβάσματος πριν την έναρξη των σπουδών (Επιστημονικά βιβλία Ιστορίας).

Με βάση τον προηγούμενο πίνακα και όπως αποτυπώνεται στον πίνακα 32.1, υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση μεταξύ της μεταβλητής του φύλου και του διαβάσματος πριν την έναρξη των σπουδών, η οποία σημειώνεται στην επιλογή της απάντησης «λιγότερο συχνά» για τις γυναίκες και στην επιλογή «καθόλου» για τους άνδρες στην κλίμακα συχνότητας για τα «Επιστημονικά βιβλία Ιστορίας». Πιο συγκεκριμένα, η πλειοψηφία των φοιτητριών δηλώνουν σε ποσοστό της τάξεως του 35,8% ότι πριν ξεκινήσουν τις σπουδές τους διάβαζαν λιγότερο συχνά Επιστημονικά βιβλία Ιστορίας, ενώ οι φοιτητές ότι δεν τα διάβαζαν καθόλου σε ποσοστό της τάξεως του 4,8% (βλ. πίνακα 32.1).

Πίνακας 32.1. FYLO * EPISTHMONIKA_VIVLIA_ISTORIAS Crosstab							
			EPISTHMONIKA_VIVLIA_ISTORIAS				Total
			POLY SYXNA	ARKETA SYXNA	LIGOTERO SYXNA	KATHOLOU	
FYLO	ANTRAS	Count	10	14	24	26	74
		% of Total	1,9%	2,6%	4,5%	4,8%	13,8%

GYNAIKA	Count	26	59	192	186	463
	% of Total	4,8%	11,0%	35,8%	34,6%	86,2%
Total	Count	36	73	216	212	537
	% of Total	6,7%	13,6%	40,2%	39,5%	100,0%

Πίνακας 32.1: Διασταύρωση των απαντήσεων μεταξύ της μεταβλητής του φύλου και της μεταβλητής του διαβάσματος πριν την έναρξη των σπουδών (Επιστημονικά βιβλία Ιστορίας).

Συμπέρασμα: Επομένως, υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση ανάμεσα στη μεταβλητή του φύλου και στη μεταβλητή του διαβάσματος πριν την έναρξη σπουδών. Συγκεκριμένα, ως προς το διάβασμα Επιστημονικών βιβλίων Ιστορίας.

Για την ίδια ερώτηση, από τον πίνακα 33, διαπιστώνεται ότι υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση μεταξύ των μεταβλητών, αφού Pearson Chi-Square: $\chi^2(4)=20,118$, $p=0,000$. Εφόσον το Ασυμπτωτικό χ^2 παρατηρούμενο επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας είναι Sig.=0,000 (Asymp. Sign.= 0,000 <0,05 <5%), απορρίπτεται η μηδενική υπόθεση (H_0) η οποία υποστηρίζει ότι δεν υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στις δύο μεταβλητές και ισχύει η εναλλακτική υπόθεση (H_1) που υποστηρίζει ότι υπάρχει συσχέτιση.

Πίνακας 33. FYLO * ARTRHA_ISTORIAS Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	20,118^a	4	,000
Likelihood Ratio	19,025	4	,001
Linear-by-Linear Association	15,310	1	,000
N of Valid Cases	537		

a. 2 cells (20,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,14.

Πίνακας 33: Εφαρμογή του Test χ^2 (Chi-Square) στη μεταβλητή του φύλου και στη μεταβλητή του διαβάσματος πριν την έναρξη των σπουδών (Άρθρα ιστορικού ενδιαφέροντος στον έντυπο τύπο).

Με βάση τον προηγούμενο πίνακα και όπως αποτυπώνεται στον πίνακα 33.1, υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση μεταξύ της μεταβλητής του φύλου και του διαβάσματος πριν την έναρξη των σπουδών, η οποία σημειώνεται στην επιλογή της απάντησης «αρκετά συχνά» για τους άνδρες και στην επιλογή «λιγότερο συχνά» για τις γυναίκες στην κλίμακα συχνότητας για τα «Άρθρα ιστορικού ενδιαφέροντος στον έντυπο τύπο». Πιο συγκεκριμένα, οι φοιτητές δηλώνουν σε ποσοστό της τάξεως του 5,2% ότι πριν ξεκινήσουν τις σπουδές τους διάβαζαν

αρκετά συχνά άρθρα ιστορικού ενδιαφέροντος στον έντυπο τύπο, ενώ οι φοιτήτριες ότι τα διάβαζαν λιγότερο συχνά, σε ποσοστό 37,1% (βλ. πίνακα 33.1).

Πίνακας 33.1. FYLO * ARTRHA_ISTORIAS Crosstab							
		ARTRHA_ISTORIAS				Total	
		POLY SYXNA	ARKETA SYXNA	LIGOTERO SYXNA	KATHOLOU		D.A.
FYLO ANTRAS	Count	13	28	20	13	0	74
	% of Total	2,4%	5,2%	3,7%	2,4%	0,0%	13,8%
GYNAIKA	Count	40	95	199	128	1	463
	% of Total	7,4%	17,7%	37,1%	23,8%	0,2%	86,2%
Total	Count	53	123	219	141	1	537
	% of Total	9,9%	22,9%	40,8%	26,3%	0,2%	100,0%

Πίνακας 33.1: Διασταύρωση των απαντήσεων μεταξύ της μεταβλητής του φύλου και της μεταβλητής του διαβάσματος πριν την έναρξη των σπουδών (Άρθρα ιστορικού ενδιαφέροντος στον έντυπο τύπο).

Συμπέρασμα: Επομένως, υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση ανάμεσα στη μεταβλητή του φύλου και στη μεταβλητή του διαβάσματος πριν την έναρξη σπουδών. Συγκεκριμένα, ως προς το διάβασμα άρθρων ιστορικού ενδιαφέροντος στον έντυπο τύπο.

Για την ίδια ερώτηση, από τον πίνακα 34, διαπιστώνεται ότι υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση μεταξύ των μεταβλητών, αφού Pearson Chi-Square: $\chi^2(4)=15,508$, $p=0,004$. Εφόσον το Ασυμπτωτικό χ^2 παρατηρούμενο επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας είναι Sig.=0,004 (Asymp. Sign.= 0,004 <0,05 <5%), απορρίπτεται η μηδενική υπόθεση (H_0) η οποία υποστηρίζει ότι δεν υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στις δύο μεταβλητές και ισχύει η εναλλακτική υπόθεση (H_1) που υποστηρίζει ότι υπάρχει συσχέτιση.

Πίνακας 34. FYLO * ARTHTRA_ISTORIAS_INTERNET Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	15,508 ^a	4	,004
Likelihood Ratio	15,363	4	,004
Linear-by-Linear Association	9,557	1	,002

N of Valid Cases	537		
a. 2 cells (20,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,14.			

Πίνακας 34: Εφαρμογή του Test χ^2 (Chi-Square) στη μεταβλητή του φύλου και στη μεταβλητή του διαβάσματος πριν την έναρξη των σπουδών (Άρθρα ιστορικού ενδιαφέροντος στον ηλεκτρονικό τύπο).

Με βάση τον προηγούμενο πίνακα και όπως αποτυπώνεται στον πίνακα 30.1, υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση μεταξύ της μεταβλητής του φύλου και του διαβάσματος πριν την έναρξη των σπουδών, η οποία σημειώνεται στην επιλογή της απάντησης «αρκετά συχνά» για τους άνδρες και στην επιλογή «λιγότερο συχνά» για τις γυναίκες στην κλίμακα συχνότητας για τα «Άρθρα ιστορικού ενδιαφέροντος στον ηλεκτρονικό τύπο». Πιο συγκεκριμένα, οι φοιτητές δηλώνουν σε ένα ποσοστό της τάξεως του 6% ότι πριν ξεκινήσουν τις σπουδές τους διάβαζαν αρκετά συχνά άρθρα ιστορικού ενδιαφέροντος στον ηλεκτρονικό τύπο, ενώ οι φοιτήτριες, ότι τα διάβαζαν λιγότερο συχνά, σε ποσοστό της τάξεως του 35,4% (βλ. πίνακα 34.1).

Πίνακας 34.1. FYLO * ARTHTRA_ISTORIAS_INTERNET Crosstab							
		ARTHTRA_ISTORIAS_INTERNET				Total	
		POLY SYXNA	ARKETA SYXNA	LIGOTERO SYXNA	KATHOLOU		D.A.
FYLO ANTRAS	Count	11	32	17	14	0	74
	% of Total	2,0%	6,0%	3,2%	2,6%	0,0%	13,8%
GYNAIKA	Count	38	123	190	111	1	463
	% of Total	7,1%	22,9%	35,4%	20,7%	0,2%	86,2%
Total	Count	49	155	207	125	1	537
	% of Total	9,1%	28,9%	38,5%	23,3%	0,2%	100,0%

Πίνακας 34.1: Διασταύρωση των απαντήσεων μεταξύ της μεταβλητής του φύλου και της μεταβλητής του διαβάσματος πριν την έναρξη των σπουδών (Άρθρα ιστορικού ενδιαφέροντος στον ηλεκτρονικό τύπο).

Συμπέρασμα: Επομένως, υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση ανάμεσα στη μεταβλητή του φύλου και στη μεταβλητή του διαβάσματος πριν την έναρξη σπουδών. Συγκεκριμένα, ως προς το διάβασμα άρθρων ιστορικού ενδιαφέροντος στον ηλεκτρονικό τύπο (internet).

Ερευνητικό Ερώτημα 9: - Υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στο φύλο και στις απόψεις των ερωτώμενων για την αναγκαιότητα της ύπαρξης συγκεκριμένων προσανατολισμών/θεματικών στο μάθημα της Ιστορίας;

H₀: Δεν υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στο φύλο και στις απόψεις των ερωτώμενων για την αναγκαιότητα της ύπαρξης συγκεκριμένων προσανατολισμών/θεματικών στο μάθημα της Ιστορίας.

H₁: Υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στο φύλο και στις απόψεις των ερωτώμενων για την αναγκαιότητα της ύπαρξης συγκεκριμένων προσανατολισμών/θεματικών στο μάθημα της Ιστορίας.

Από τον πίνακα 35, διαπιστώνεται ότι υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση μεταξύ των μεταβλητών, αφού Pearson Chi-Square: $\chi^2(4)=9,608$, $p=0,048$. Εφόσον το Ασυμπτωτικό χ^2 παρατηρούμενο επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας είναι Sig.= 0,048 (Asymp. Sign.= 0,048 <0,05 <5%), απορρίπτεται η μηδενική υπόθεση (H₀) η οποία υποστηρίζει ότι δεν υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στις δύο μεταβλητές και ισχύει η εναλλακτική υπόθεση (H₁) που υποστηρίζει ότι υπάρχει συσχέτιση.

Πίνακας 35. FYLO * SYGGRAPHH_KOINHS_EYRWPAIKHS_ISTORIAS Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	9,608 ^a	4	,048
Likelihood Ratio	9,220	4	,056
Linear-by-Linear Association	,112	1	,738
N of Valid Cases	537		

a. 2 cells (20,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,28.

Πίνακας 35: Εφαρμογή του Test χ^2 (Chi-Square) στη μεταβλητή του φύλου και των απόψεων των ερωτώμενων για την αναγκαιότητα της ύπαρξης συγκεκριμένων προσανατολισμών/θεματικών στο μάθημα της Ιστορίας.

Με βάση τον προηγούμενο πίνακα και όπως αποτυπώνεται στον πίνακα 35.1, υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση μεταξύ της μεταβλητής του φύλου και των απόψεων των ερωτώμενων για την αναγκαιότητα της ύπαρξης συγκεκριμένων προσανατολισμών/θεματικών στο μάθημα της Ιστορίας, η οποία σημειώνεται και για τα δύο φύλα στην επιλογή της απάντησης «αρκετά αναγκαία» τη «συγγραφή κοινής ευρωπαϊκής ιστορίας» στην κλίμακα μέτρησης. Πιο συγκεκριμένα, οι φοιτήτριες δηλώνουν σε ένα μεγαλύτερο ποσοστό της τάξεως

του 35% ότι θεωρούν αρκετά αναγκαία τη συγγραφή κοινής ευρωπαϊκής ιστορίας και οι φοιτητές αντιστοίχως, σε ποσοστό 4,8% (βλ. πίνακα 35.1).

Πίνακας 35.1. FYLO * SYGGRAPHH_KOINHS_EYRWP_ISTORIAS Crosstabulation							
		SYGGRAPHH_KOINHS_EYRWP_ISTORIAS					Total
		POLY ANAGKAIIO	ARKETA ANAGKAIIO	LIGO ANAGKAIIO	KATHOLOUR ANAGKAIIO	D.A.	
FYLO ANTRAS	Count	19	26	17	12	0	74
	% of Total	3,5%	4,8%	3,2%	2,2%	0,0%	13,8%
GYNAIKA	Count	81	188	154	38	2	463
	% of Total	15,1%	35,0%	28,7%	7,1%	0,4%	86,2%
Total	Count	100	214	171	50	2	537
	% of Total	18,6%	39,9%	31,8%	9,3%	0,4%	100,0%

Πίνακας 35.1: Διασταύρωση των απαντήσεων μεταξύ της μεταβλητής του φύλου και των απόψεων των ερωτώμενων αναγκαιότητας συγκεκριμένων προσανατολισμών/θεματικών στο μάθημα της Ιστορίας.

Συμπέρασμα: Επομένως, υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση ανάμεσα στη μεταβλητή του φύλου και στη μεταβλητή αναγκαιότητας της ύπαρξης συγκεκριμένων προσανατολισμών/θεματικών στο μάθημα της Ιστορίας. Συγκεκριμένα, ως προς την άποψη για τη συγγραφή κοινής ευρωπαϊκής ιστορίας.

Ερευνητικό Ερώτημα 10: - Υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στο φύλο και στις απόψεις των ερωτώμενων για το αίσθημα της υπερηφάνειας ως πολιτών της χώρας; (Ερώτηση 41).

H₀: Δεν υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στο φύλο και στις απόψεις των ερωτώμενων για το αίσθημα της υπερηφάνειας ως πολιτών της χώρας.

H₁: Υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στο φύλο και στις απόψεις των ερωτώμενων για το αίσθημα της υπερηφάνειας ως πολιτών της χώρας.

Από τον πίνακα 36, διαπιστώνεται ότι υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση μεταξύ των μεταβλητών, αφού Pearson Chi-Square: $\chi^2(3)=19,317$, $p=0,000$. Εφόσον το Ασυμπτωτικό χ^2 παρατηρούμενο επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας είναι Sig.=0,000 (Asymp. Sign.= 0,000 <0,05 <5%), απορρίπτεται η μηδενική υπόθεση (H_0) η οποία υποστηρίζει ότι δεν υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στις δύο μεταβλητές και ισχύει η εναλλακτική υπόθεση (H_1) που υποστηρίζει ότι υπάρχει συσχέτιση.

Πίνακας 36. FYLO * OLYMPIADA_2004 Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	19,317^a	3	,000
Likelihood Ratio	17,388	3	,001
Linear-by-Linear Association	14,618	1	,000
N of Valid Cases	537		

a. 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 7,30.

Πίνακας 36: Εφαρμογή του Test χ^2 (Chi-Square) στη μεταβλητή του φύλου και στη μεταβλητή των απόψεων των ερωτώμενων για το αίσθημα της υπερηφάνειας ως πολιτών της χώρας (Διοργάνωση της Ολυμπιάδας το 2004).

Με βάση τον προηγούμενο πίνακα και όπως αποτυπώνεται στον πίνακα 36.1, υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση μεταξύ της μεταβλητής του φύλου και της μεταβλητής των απόψεων των ερωτώμενων για το αίσθημα υπερηφάνειας ως πολιτών της χώρας, η οποία σημειώνεται και για τα δύο φύλα στην επιλογή της απάντησης «αρκετά υπερήφανος/η» για «τη Διοργάνωση της Ολυμπιάδας το 2004» στην κλίμακα μέτρησης. Συγκεκριμένα, οι φοιτήτριες δηλώνουν σε ένα ποσοστό της τάξεως του 35,6% ότι νιώθουν αρκετά υπερήφανες για τη Διοργάνωση της Ολυμπιάδας το 2004, ενώ οι φοιτητές ότι νιώθουν λίγο υπερήφανοι σε ποσοστό της τάξεως του 3,9% (βλ. πίνακα 36.1).

Πίνακας 36.1. FYLO * OLYMPIADA_2004 Crosstab						
		OLYMPIADA_2004				Total
		POLY YPERHFANOS	ARKETA YPERHFANOS	LIGO YPERHFANOS	KATHOLOU YPERHFANOS	
FYLO ANTRAS	Count	18	20	21	15	74
	% of Total	3,4%	3,7%	3,9%	2,8%	13,8%
GYNAIKA	Count	157	191	77	38	463

	% of Total	29,2%	35,6%	14,3%	7,1%	86,2%
Total	Count	175	211	98	53	537
	% of Total	32,6%	39,3%	18,2%	9,9%	100,0%

Πίνακας 36.1: Διασταύρωση των απαντήσεων μεταξύ της μεταβλητής του φύλου και της μεταβλητής των απόψεων των ερωτώμενων για το αίσθημα της υπερηφάνειας ως πολιτών της χώρας (Διοργάνωση της Ολυμπιάδας το 2004).

Συμπέρασμα: Επομένως, υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση ανάμεσα στη μεταβλητή του φύλου και στη μεταβλητή των απόψεων των ερωτώμενων για το αίσθημα της υπερηφάνειας ως πολιτών της χώρας. Συγκεκριμένα, ως προς το αίσθημα υπερηφάνειας για τη διοργάνωση της Ολυμπιάδας του 2004.

Για την ίδια ερώτηση, από τον πίνακα 37, διαπιστώνεται ότι υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση μεταξύ των μεταβλητών, αφού Pearson Chi-Square: $\chi^2(3)=19,317$, $p=0,000$. Εφόσον το Ασυμπτωτικό χ^2 παρατηρούμενο επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας είναι Sig.=0,000 (Asymp. Sign.= 0,000 <0,05 <5%), απορρίπτεται η μηδενική υπόθεση (H_0) η οποία υποστηρίζει ότι δεν υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στις δύο μεταβλητές και ισχύει η εναλλακτική υπόθεση (H_1) που υποστηρίζει ότι υπάρχει συσχέτιση.

Πίνακας 37. FYLO * EYRWPAIKO_PRWTATHLIMA_PODOSFAIROU Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	8,188 ^a	3	,042
Likelihood Ratio	8,639	3	,034
Linear-by-Linear Association	,790	1	,374
N of Valid Cases	537		

a. 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 9,65.

Πίνακας 37: Εφαρμογή του Test χ^2 (Chi-Square) στη μεταβλητή του φύλου και στη μεταβλητή των απόψεων των ερωτώμενων για το αίσθημα της υπερηφάνειας ως πολιτών της χώρας (Κατάκτηση του ευρωπαϊκού πρωταθλήματος ποδοσφαίρου το 2004).

Με βάση τον προηγούμενο πίνακα και όπως αποτυπώνεται στον πίνακα 37.1, υπάρχει διαφοροποίηση μεταξύ της μεταβλητής του φύλου και της μεταβλητής των απόψεων των ερωτώμενων για το αίσθημα της υπερηφάνειας ως πολιτών της χώρας, η οποία σημειώνεται στην επιλογή της απάντησης «πολύ υπερήφανος» για τους άνδρες και στην επιλογή «αρκετά υπερήφανη» για τις γυναίκες στην κλίμακα υπερηφάνειας για την «Κατάκτηση του

ευρωπαϊκού πρωταθλήματος ποδοσφαίρου το 2004». Πιο συγκεκριμένα, οι φοιτητές δηλώνουν σε ποσοστό της τάξεως του 6,3% ότι νιώθουν πολύ υπερήφανοι για την κατάκτηση του ευρωπαϊκού πρωταθλήματος ποδοσφαίρου το 2004, ενώ οι φοιτήτριες δηλώνουν αρκετά υπερήφανες, σε ποσοστό της τάξεως του 28,1% (βλ. πίνακα 37.1).

Πίνακας 37.1. FYLO * EYRWPAIKO_PRWTATHLIMA_PODOSFAIROUCrosstab							
			EYRWPAIKO_PRWTATHLIMA_PODOSFAIROU				Total
			POLY YPERHFANOS	ARKETA YPERHFANOS	LIGO YPERHFANOS	KATHOLOUR YPERHFANOS	
FYLO	ANTRAS	Count	34	13	17	10	74
		% of Total	6,3%	2,4%	3,2%	1,9%	13,8%
	GYNAIKA	Count	150	151	102	60	463
		% of Total	27,9%	28,1%	19,0%	11,2%	86,2%
Total		Count	184	164	119	70	537
		% of Total	34,3%	30,5%	22,2%	13,0%	100,0%

Πίνακας 37.1: Διασταύρωση των απαντήσεων μεταξύ της μεταβλητής του φύλου και της μεταβλητής των απόψεων των ερωτώμενων για το αίσθημα της υπερηφάνειας ως πολιτών της χώρας (Κατάκτηση του ευρωπαϊκού πρωταθλήματος ποδοσφαίρου το 2004).

Συμπέρασμα: Επομένως, υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση ανάμεσα στη μεταβλητή του φύλου και στη μεταβλητή του αισθήματος υπερηφάνειας ως πολιτών της χώρας. Συγκεκριμένα, ως προς το αίσθημα υπερηφάνειας για την κατάκτηση του ευρωπαϊκού πρωταθλήματος ποδοσφαίρου το 2004.

Ερευνητικό Ερώτημα 11: - Υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στο φύλο και στο βαθμό συνείδησης της πολιτισμικής ταυτότητας;

H₀: Δεν υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στο φύλο και στο βαθμό συνείδησης της πολιτισμικής ταυτότητας.

H₁: Υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στο φύλο και στο βαθμό συνείδησης της πολιτισμικής ταυτότητας.

Από τον πίνακα 38, διαπιστώνεται ότι υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση μεταξύ των μεταβλητών, αφού Pearson Chi-Square: $\chi^2(4)=14,306$, $p=0,006$. Εφόσον το

Ασυμπτωτικό χ^2 παρατηρούμενο επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας είναι Sig.=0,006 (Asymp. Sign.= 0,006 <0,05 <5%), απορρίπτεται η μηδενική υπόθεση (H_0) η οποία υποστηρίζει ότι δεν υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στις δύο μεταβλητές και ισχύει η εναλλακτική υπόθεση (H_1) που υποστηρίζει ότι υπάρχει συσχέτιση.

Πίνακας 38. FYLO * AISTHANESAI_EYRWPAIOS Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	14,306 ^a	4	,006
Likelihood Ratio	11,841	4	,019
Linear-by-Linear Association	,139	1	,709
N of Valid Cases	537		

a. 2 cells (20,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,14.

Πίνακας 38: Εφαρμογή του Test χ^2 (Chi-Square) στη μεταβλητή του φύλου και στη μεταβλητή του βαθμού συνείδησης της πολιτισμικής ταυτότητας.

Με βάση τον προηγούμενο πίνακα και όπως αποτυπώνεται στον πίνακα 38.1, υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση μεταξύ της μεταβλητής του φύλου και της μεταβλητής του βαθμού συνείδησης της πολιτισμικής ταυτότητας, η οποία σημειώνεται και για τα δύο φύλα στην επιλογή της απάντησης «αρκετά» στην κλίμακα μέτρησης για το αίσθημα της πολιτισμικής ταυτότητας του «Ευρωπαίου». Πιο συγκεκριμένα, οι φοιτήτριες δηλώνουν σε ένα μεγαλύτερο ποσοστό της τάξεως του 38,9% ότι αισθάνονται αρκετά Ευρωπαίες και οι φοιτητές αντιστοίχως, ότι νιώθουν αρκετά Ευρωπαίοι, σε ποσοστό 4,1% (βλ. πίνακα 38.1).

Πίνακας 38.1. FYLO * AISTHANESAI_EYRWPAIOS Crosstabulation								
			AISTHANESAI_EYRWPAIOS					Total
			POLY	ARKETA	LIGO	KATHOLOU	D.A.	
FYLO	ANTRAS	Count	15	22	21	15	1	74
		% of Total	2,8%	4,1%	3,9%	2,8%	0,2%	13,8%
	GYNAIKA	Count	53	209	125	76	0	463
		% of Total	9,9%	38,9%	23,3%	14,2%	0,0%	86,2%
Total		Count	68	231	146	91	1	537
		% of Total	12,7%	43,0%	27,2%	16,9%	0,2%	100,0%

Πίνακας 38.1: Διασταύρωση των απαντήσεων μεταξύ της μεταβλητής του φύλου και της μεταβλητής του βαθμού συνείδησης της πολιτισμικής ταυτότητας.

Συμπέρασμα: Επομένως, υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση ανάμεσα στη μεταβλητή του φύλου και στη μεταβλητή του βαθμού συνείδησης της πολιτισμικής ταυτότητας. Συγκεκριμένα, ως προς την Ευρωπαϊκή.

Ερευνητικό Ερώτημα 12: - Υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στο φύλο και στην προέλευση των γνώσεων Ιστορίας;

H₀: Δεν υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στο φύλο και στην προέλευση των γνώσεων Ιστορίας.

H₁: Υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στο φύλο και στην προέλευση των γνώσεων Ιστορίας.

Από τον πίνακα 39, διαπιστώνεται ότι υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση μεταξύ των μεταβλητών, αφού Pearson Chi-Square: $\chi^2(4)=10,199$, $p=0,037$. Εφόσον το Ασυμπτωτικό χ^2 παρατηρούμενο επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας είναι Sig.=0,037 (Asymp. Sign.= 0,037 <0,05 <5%), απορρίπτεται η μηδενική υπόθεση (H₀) η οποία υποστηρίζει ότι δεν υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στις δύο μεταβλητές και ισχύει η εναλλακτική υπόθεση (H₁) που υποστηρίζει ότι υπάρχει συσχέτιση.

Πίνακας 39. FYLO * GNWSEIS_APO_MME Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	10,199 ^a	4	,037
Likelihood Ratio	7,618	4	,107
Linear-by-Linear Association	4,648	1	,031
N of Valid Cases	537		

a. 2 cells (20,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,14.

Πίνακας 39: Εφαρμογή του Test χ^2 (Chi-Square) στη μεταβλητή του φύλου και στη μεταβλητή της προέλευσης των γνώσεων Ιστορίας (Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης).

Με βάση τον προηγούμενο πίνακα και όπως αποτυπώνεται στον πίνακα 39.1, υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση μεταξύ της μεταβλητής του φύλου και της μεταβλητής της προέλευσης των γνώσεων Ιστορίας, η οποία σημειώνεται και για τα δύο φύλα στην επιλογή της απάντησης ότι προέρχονται «αρκετά» στην κλίμακα μέτρησης από τα «Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης (M.M.E.)». Πιο συγκεκριμένα, οι φοιτήτριες δηλώνουν σε ένα μεγαλύτερο

ποσοστό της τάξεως του 41% ότι οι γνώσεις Ιστορίας που έχουν, προέρχονται αρκετά από τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης και οι φοιτητές αντιστοίχως, σε ποσοστό 5,8% (βλ. πίνακα 39.1).

Πίνακας 39.1. FYLO * GNWSEIS_APO_MME Crosstab								
			GNWSEIS_APO_MME					Total
			POLY	ARKETA	LIGO	KATHOLOU	D.A.	
FYLO	ANTRAS	Count	10	31	23	9	1	74
		% of Total	1,9%	5,8%	4,3%	1,7%	0,2%	13,8%
	GYNAIKA	Count	83	220	129	31	0	463
		% of Total	15,5%	41,0%	24,0%	5,8%	0,0%	86,2%
Total		Count	93	251	152	40	1	537
		% of Total	17,3%	46,7%	28,3%	7,4%	0,2%	100,0%

Πίνακας 39.1: Διασταύρωση των απαντήσεων μεταξύ του φύλου και της προέλευσης των γνώσεων Ιστορίας (Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης).

Συμπέρασμα: Επομένως, υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση ανάμεσα στη μεταβλητή του φύλου και στη μεταβλητή της προέλευσης των γνώσεων Ιστορίας. Συγκεκριμένα, ως προς την προέλευση γνώσεων Ιστορίας από τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης (M.M.E.).

Ερευνητικό Ερώτημα 13: - Υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στο φύλο και στην προέλευση των γνώσεων Ιστορίας;

H₀: Δεν υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στο φύλο και στην προέλευση των γνώσεων Ιστορίας.

H₁: Υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στο φύλο και στην προέλευση των γνώσεων Ιστορίας.

Από τον πίνακα 36, διαπιστώνεται ότι υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση μεταξύ των μεταβλητών, αφού Pearson Chi-Square: $\chi^2(4)=10,268$, $p=0,036$. Εφόσον το Ασυμπτωτικό χ^2 παρατηρούμενο επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας είναι Sig.=0,036 (Asymp. Sign.= 0,036 <0,05 <5%), απορρίπτεται η μηδενική υπόθεση (H₀) η οποία υποστηρίζει ότι δεν υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στις δύο μεταβλητές και ισχύει η εναλλακτική υπόθεση (H₁) που υποστηρίζει ότι υπάρχει συσχέτιση.

Πίνακας 40. FYLO * GNWSEIS_APO_EPISTHMONIKA_VIVLIA Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)

Pearson Chi-Square	10,268^a	4	,036
Likelihood Ratio	9,544	4	,049
Linear-by-Linear Association	7,351	1	,007
N of Valid Cases	537		
a. 2 cells (20,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,14.			

Πίνακας 40: Εφαρμογή του Test χ^2 (Chi-Square) στη μεταβλητή του φύλου και στη μεταβλητή της προέλευσης των γνώσεων Ιστορίας (Επιστημονικά βιβλία).

Με βάση τον προηγούμενο πίνακα και όπως αποτυπώνεται στον πίνακα 40.1, υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση μεταξύ της μεταβλητής του φύλου και της μεταβλητής της προέλευσης των γνώσεων Ιστορίας, η οποία σημειώνεται στην επιλογή της απάντησης «πολύ» για τους άνδρες και στην επιλογή «αρκετά» για τις γυναίκες στην κλίμακα μέτρησης για τα «Επιστημονικά βιβλία». Πιο συγκεκριμένα, οι φοιτητές δηλώνουν σε ένα ποσοστό της τάξεως του 5% ότι οι γνώσεις Ιστορίας που έχουν προέρχονται πολύ από τα Επιστημονικά βιβλία, ενώ οι φοιτήτριες ότι προέρχονται αρκετά από αυτά, σε ένα ποσοστό της τάξεως του 29,6% (βλ. πίνακα 40.1).

Πίνακας 40.1. FYLO * GNWSEIS_APO_EPISTHMONIKA_VIVLIA Crosstab								
			GNWSEIS_APO_EPISTHMONIKA_VIVLIA					Total
			POLY	ARKETA	LIGO	KATHOLOUR	D.A.	
FYLO	ANTRAS	Count	27	22	18	7	0	74
		% of Total	5,0%	4,1%	3,4%	1,3%	0,0%	13,8%
	GYNAIKA	Count	93	159	145	65	1	463
		% of Total	17,3%	29,6%	27,0%	12,1%	0,2%	86,2%
Total		Count	120	181	163	72	1	537
		% of Total	22,3%	33,7%	30,4%	13,4%	0,2%	100,0%

Πίνακας 40.1: Διασταύρωση των απαντήσεων μεταξύ του φύλου και της προέλευσης των γνώσεων Ιστορίας (Επιστημονικά βιβλία).

Συμπέρασμα: Επομένως, υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση ανάμεσα στη μεταβλητή του φύλου και στη μεταβλητή της προέλευσης των γνώσεων Ιστορίας. Συγκεκριμένα, ως προς την προέλευση γνώσεων Ιστορίας από τα Επιστημονικά βιβλία.

Για την ίδια ερώτηση, από τον πίνακα 41, διαπιστώνεται ότι υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση μεταξύ των μεταβλητών, αφού Pearson Chi-Square: $\chi^2(4)=17,243$, $p=0,002$. Εφόσον το Ασυμπτωτικό χ^2 παρατηρούμενο επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας είναι Sig.=0,002 (Asymp. Sign.= 0,002 <0,05 <5%), απορρίπτεται η μηδενική υπόθεση (H_0) η

οποία υποστηρίζει ότι δεν υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στις δύο μεταβλητές και ισχύει η εναλλακτική υπόθεση (H_1) που υποστηρίζει ότι υπάρχει συσχέτιση.

Πίνακας 41. FYLO * GNWSEIS_APO_LOGOTEXNIKA_KEIMENA Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	17,243 ^a	4	,002
Likelihood Ratio	14,786	4	,005
Linear-by-Linear Association	12,446	1	,000
N of Valid Cases	537		

a. 2 cells (20,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,14.

Πίνακας 41: Εφαρμογή του Test χ^2 (Chi-Square) στη μεταβλητή του φύλου και στη μεταβλητή της προέλευσης των γνώσεων Ιστορίας (Λογοτεχνικά κείμενα).

Με βάση τον προηγούμενο πίνακα και όπως αποτυπώνεται στον πίνακα 41.1, υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση μεταξύ της μεταβλητής του φύλου και της μεταβλητής της προέλευσης των γνώσεων Ιστορίας, η οποία σημειώνεται στην επιλογή της απάντησης «αρκετά» για τις γυναίκες και στην επιλογή «λίγο» για τους άνδρες στην κλίμακα μέτρησης για τα «Λογοτεχνικά κείμενα». Πιο συγκεκριμένα, οι φοιτήτριες δηλώνουν σε ένα μεγαλύτερο ποσοστό της τάξεως του 37,4% ότι οι γνώσεις Ιστορίας που έχουν προέρχονται αρκετά από τα Λογοτεχνικά κείμενα, ενώ οι φοιτητές ότι προέρχονται λίγο, σε ένα ποσοστό της τάξεως του 6,1% (βλ. πίνακα 41.1).

Πίνακας 41.1. FYLO * GNWSEIS_APO_LOGOTEXNIKA_KEIMENA Crosstab								
			GNWSEIS_APO_LOGOTEXNIKA_KEIMENA					Total
			POLY	ARKETA	LIGO	KATHOLOU	D.A.	
FYLO	ANTRAS	Count	6	23	33	11	1	74
		% of Total	1,1%	4,3%	6,1%	2,0%	0,2%	13,8%
	GYNAIKA	Count	72	201	155	35	0	463
		% of Total	13,4%	37,4%	28,9%	6,5%	0,0%	86,2%
Total		Count	78	224	188	46	1	537
		% of Total	14,5%	41,7%	35,0%	8,6%	0,2%	100,0%

Πίνακας 41.1: Διασταύρωση των απαντήσεων μεταξύ της μεταβλητής του φύλου και της μεταβλητής της προέλευσης των γνώσεων Ιστορίας (Λογοτεχνικά κείμενα).

Συμπέρασμα: Επομένως, υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση ανάμεσα στη μεταβλητή του φύλου και στη μεταβλητή της προέλευσης των γνώσεων Ιστορίας. Συγκεκριμένα, ως προς την προέλευση γνώσεων Ιστορίας από τα Λογοτεχνικά κείμενα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

5.1. Ιεραρχική ταξινόμηση: Τα αποτελέσματα της Πολυδιάστατης Ανάλυσης και τα κριτήρια διαφοροποίησης ή ταξινόμησης των φοιτητών/-τριών των Παιδαγωγικών Τμημάτων

Η ανάλυση του ερωτηματολογίου, βασιζόμενη στις μεθόδους της Πολυδιάστατης Στατιστικής Ανάλυσης Δεδομένων, επιτρέπει τη διατύπωση κριτηρίων διαφοροποίησης των φοιτητών / τριών και την ταξινόμησή τους σε ομάδες με κοινά ως προς τις απαντήσεις τους χαρακτηριστικά. Μέσω αυτής της διερεύνησης των αποτελεσμάτων των συσχετίσεων όλων των απαντήσεων, καταδεικνύεται η σπουδαιότητα όχι τόσο της συχνότητας εμφάνισης ορισμένων χαρακτηριστικών που υποδηλώνονται από τις απαντήσεις όσο η στοιχειοθέτηση ταξινομικών κριτηρίων ή μιας σειράς τυπολογιών. Η Παραγοντική Ανάλυση Πολλαπλών αντιστοιχιών και η Ιεραρχική Ταξινόμηση, ως μέθοδοι που περιγράφονται παραπάνω, βασίζονται σε λογισμικά στατιστικής ανάλυσης όπως το λογισμικό SPAD 4.5 που χρησιμοποιήθηκε για τις ανάγκες της έρευνας και που αντίτυπό του κατέχει νομίμως το Π.Τ.Δ.Ε. του Πανεπιστημίου Αιγαίου⁸⁶¹.

Τα κριτήρια διαφοροποίησης ή ταξινόμησης των φοιτητών/-τριών των Παιδαγωγικών Τμημάτων που αντιστοιχούν στα τρία ζεύγη αξόνων (παραγόντων) της ανάλυσης πολλαπλών αντιστοιχιών, εκφράζουν τις αντιθέσεις που προκύπτουν από τον τρόπο που τοποθετούνται - απαντούν στις ερωτήσεις που θέσαμε διαμέσου του εργαλείου παρατήρησης και διερεύνησης, καθώς επίσης και στον τρόπο που αποτυπώνονται τα δημογραφικά και κοινωνικά τους χαρακτηριστικά.

Γνωρίζοντας από την επιστήμη της Γεωμετρίας πως οι άξονες συναποτελούνται από δύο φορές, τη θετική και την αρνητική, οι διαφοροποιήσεις που προκύπτουν στο δείγμα της έρευνας εκφράζονται διαμέσου της καταγραφής των απαντήσεων των φοιτητών/-τριών στη θετική ή την αρνητική πλευρά του παραγοντικού άξονα. Αυτές οι αντιθέσεις που αναδεικνύονται στις δύο πλευρές του κάθε άξονα, χωρίς να λαμβάνουν το χαρακτήρα

---

⁸⁶¹ Παπαντωνάκης, Γ.Δ., Αθανασιάδης, Η., Καπλάνογλου, Μ., Πολίτης, Δ. (2010). *Οι ιδέες των παιδιών για την παιδική λογοτεχνία: Θεωρία και έρευνα της αναγνωστικής ανταπόκρισης*. Αθήνα: Τόπος, σ. 257.

κατάταξης ή αξιολόγησης, ταυτίζονται κατ' αναλογία με τις έννοιες του «αφενός» και «αφετέρου» και συμβάλλουν στο να καταστούν περαιτέρω αντιληπτές οι ετερογενείς τοποθετήσεις των ατόμων της έρευνας και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους σε σχέση με τα υπό εξέταση ζητήματα.

1ο κριτήριο διαφοροποίησης

Το πρώτο κριτήριο διαφοροποίησης του δείγματος προκύπτει από τη μελέτη των αποτελεσμάτων των στατιστικών στοιχείων στο πρώτο ζεύγος των παραγοντικών αξόνων, έτσι όπως αυτά εκφράζουν τα χαρακτηριστικά και τις τοποθετήσεις – απαντήσεις των φοιτητών/-τριών στις ερωτήσεις που τους θέσαμε. Τα κυριότερα σημεία αυτών των αντιθετικών προσεγγίσεων είναι τα εξής:

Απάντηση +	Ερώτηση	Απάντηση -
Γυναίκα	1. Φύλο	Ανδρας
Αριστοτέλειο	8. Πανεπιστήμιο φοίτησης	Καποδιστριακό
	18. Η ενασχόληση με το ιστορικό παρελθόν και η μελέτη του αποτελεί κάτι:	
Αρκετά	<i>Ενδιαφέρον;</i>	Πολύ
	20. Πόσο συνδεδεμένος/-μένη νιώθεις με το παρελθόν όταν:	
Λίγο	<i>Επισκέπτεσαι ένα μουσείο ή ένα ιστορικό αξιοθέατο</i>	Πολύ
Λίγο	<i>Μελετάς μαθήματα ιστορίας στο πανεπιστήμιο</i>	Πολύ
Λίγο	<i>Διαβάζεις ένα ιστορικό μυθιστόρημα</i>	Αρκετά
Λίγο	<i>Συζητάς με την οικογένειά σου για διάφορα ιστορικά γεγονότα</i>	Πολύ
Λίγο	<i>Παρακολουθείς ένα ιστορικό φιλμ ή ένα ιστορικής φύσεως ντοκιμαντέρ</i>	Πολύ
Λίγο	<i>Διαβάζεις άρθρα, βιβλία ή ακούς λόγους του Κλήρου που αναφέρονται σε ιστορικά γεγονότα του παρελθόντος σε εθνικές επετείους</i>	Πολύ
Λίγο	<i>Συμμετέχεις σε επετειακές εκδηλώσεις πολιτικών φορέων με αναφορές στην ελληνική ιστορία</i>	Πολύ

Καθόλου	<i>Παραβρίσκεσαι σε εκδηλώσεις εθνικών εορτών</i>	Πολύ
Καθόλου	<i>Παρακολουθείς μια τηλεοπτική εκπομπή ή ένα ντοκιμαντέρ ιστορικού περιεχομένου</i>	Πολύ
Καθόλου	<i>Ακούς μια ραδιοφωνική εκπομπή με ηχητικά ντοκουμέντα του παρελθόντος</i>	Πολύ
Λίγο	<i>Παρακολουθείς μια θεατρική παράσταση με αναφορές σε κάποιο ιστορικό γεγονός</i>	Πολύ
Λίγο	<i>Παραβρίσκεσαι σε μια συναυλία με τραγούδια και απαγγελίες ποιημάτων που αναφέρονται σε γεγονότα μιας συγκεκριμένης ιστορικής περιόδου</i>	Πολύ
Λίγο	<i>Παρακολουθείς εκδηλώσεις και ομιλίες ιστορικού χαρακτήρα που πραγματοποιούνται από σωματεία/ενώσεις/τοπικές ιστορικές οργανώσεις</i>	Αρκετά
Λίγο	<i>Επισκέπτεσαι ένα ιστορικό αρχείο</i>	Πολύ
καθόλου	<i>Επισκέπτεσαι χώρους εικονικής περιήγησης στο παρελθόν</i>	Πολύ
καθόλου	<i>Μελετάς ένα αρχείο με προφορικές μαρτυρίες</i>	Πολύ
Λίγο	<i>Επισκέπτεσαι μια έκθεση με πίνακες ζωγραφικής και αντικείμενα που αναφέρονται στο ιστορικό παρελθόν</i>	Πολύ
Καθόλου	<i>Επισκέπτεσαι μια έκθεση με φωτογραφικά ντοκουμέντα του παρελθόντος</i>	Πολύ
Καθόλου	<i>Συμμετέχεις σε εκδηλώσεις που πραγματοποιούνται από κοινότητες μνήμης (π.χ. ποντιακές, μικρασιατικές, κυπριακές, αρμενικές, εβραϊκές κ.τ.λ.)</i>	Πολύ
	21. Σε ποιο βαθμό πιστεύεις ότι συμβάλλουν οι παρακάτω παράγοντες στη διαμόρφωση της ιστορικής συνείδησης/κουλτούρας ενός λαού;	
Καθόλου	<i>Η θρησκεία</i>	Πολύ
Αρκετά	<i>Η οικογένεια</i>	Πολύ
Αρκετά	<i>Το σχολείο</i>	Πολύ
Αρκετά	<i>Το πανεπιστήμιο</i>	Πολύ
Λίγο	<i>Η τέχνη του θεάτρου</i>	Αρκετά
Λίγο	<i>Ο κινηματογράφος</i>	Αρκετά
Λίγο	<i>Το τραγούδι</i>	Πολύ
Λίγο	<i>Τα μουσεία/οι αρχαιολογικοί χώροι/οι τόποι μνήμης</i>	Πολύ

Λίγο	<i>Η λογοτεχνία/ποίηση</i>	Πολύ
Λίγο	<i>Οι πολιτιστικοί σύλλογοι/τοπικές ιστορικές οργανώσεις/σωματεία</i>	Πολύ
Λίγο	<i>Τα ιστορικά αρχεία/οι συλλογές προφορικών μαρτυριών για το παρελθόν</i>	Πολύ
Λίγο	<i>Η τέχνη της ζωγραφικής</i>	Πολύ
Λίγο	<i>Οι κοινότητες μνήμης (π.χ. ποντιακές, μικρασιατικές, κυπριακές, αρμενικές, εβραϊκές κ.τ.λ.)</i>	Πολύ
Πουθενά	23. Πού θα τοποθετούσες ιδεολογικά /πολιτικά τον εαυτό σου;	Δεξιά
Διαφωνώ	25. Συμφωνείς με τον θεσμό των παρελάσεων στις εθνικές εορτές;	Συμφωνώ απόλυτα
	26. Οι εθνικές εορτές πραγματοποιούνται:	
Συμφωνώ αρκετά	<i>Για να θυμόμαστε τα κατορθώματα των προγόνων μας και το ένδοξο παρελθόν διατηρώντας την εθνική κοινωνική συνοχή</i>	Συμφωνώ απόλυτα
Συμφωνώ αρκετά	<i>Για να τιμούμε τους ήρωες του παρελθόντος</i>	Συμφωνώ απόλυτα
Συμφωνώ σε μικρό βαθμό	<i>Για να καλλιεργούμε τη φιλοπατρία μας και την ιστορική μας συνείδηση</i>	Συμφωνώ απόλυτα
Συμφωνώ σε μικρό βαθμό	<i>Για την κατασκευή της εθνικής ταυτότητας</i>	Συμφωνώ απόλυτα
Συμφωνώ σε μικρό βαθμό	<i>Για να μαθαίνουμε την ιστορία μας και να παραδειγματιζόμαστε από το ιστορικό παρελθόν</i>	Συμφωνώ απόλυτα
Συμφωνώ σε μικρό βαθμό	<i>Για να συνειδητοποιούμε το χρέος μας απέναντι στην πατρίδα</i>	Συμφωνώ απόλυτα
Συμφωνώ σε μικρό βαθμό	<i>Για τη συνέχιση της παράδοσης και τη διατήρηση αξιών που βρήκαμε από τους προγόνους μας</i>	Συμφωνώ απόλυτα
Συμφωνώ αρκετά	<i>Από συνήθεια χωρίς να έχουν κανένα απολύτως νόημα</i>	Διαφωνώ
Συμφωνώ αρκετά	<i>Για να εξυπηρετούν πολιτικές σκοπιμότητες</i>	Διαφωνώ
Συμφωνώ αρκετά	<i>Καλλιεργώντας εθνικιστικές ιδέες και στερεότυπα</i>	Διαφωνώ
Συμφωνώ σε μικρό βαθμό	<i>Ενισχύοντας την αντιπαράθεση ανάμεσα στο «εμείς» και οι «άλλοι»</i>	Διαφωνώ
	28. Τους τελευταίους 12 μήνες έχεις:	
Όχι	<i>Επισκεφθεί κάποιο μουσείο ιστορίας/αρχαιολογικό χώρο</i>	Ναι

Όχι	<i>Παρακολουθήσει κάποιο ιστορικό φιλμ ή ντοκιμαντέρ στην τηλεόραση ή τον κινηματογράφο</i>	Ναι
Όχι	<i>Διαβάσει κάποιο ιστορικό μυθιστόρημα</i>	Ναι
Όχι	<i>Διαβάσει κάποιο επιστημονικό βιβλίο ή άρθρο με αναφορές στο ιστορικό παρελθόν</i>	Ναι
Όχι	<i>Συμμετάσχει σε κάποια εκδήλωση ομάδας ή φορέα αφιερωμένη στη μελέτη, συλλογή ή την παρουσίαση στοιχείων για γεγονότα του παρελθόντος</i>	Ναι
Όχι	<i>Ανατρέξει σε κάποιο ιστορικό αρχείο</i>	Ναι
	<i>Εκπονήσει κάποια εργασία ή παρουσίαση ιστορικού περιεχομένου στο πλαίσιο των σπουδών σου</i>	
Όχι	<i>Ανατρέξει στο προσωπικό ή οικογενειακό σου άλμπουμ με φωτογραφίες του παρελθόντος</i>	Ναι
Όχι	<i>Κάποιο χόμπι ή κάποια συλλογή που να σχετίζεται με το παρελθόν; (π.χ. γραμματόσημα, νομίσματα κτλ.)</i>	Ναι
Όχι	<i>Αναζητήσει στο internet κάποια πληροφορία σχετική με το ιστορικό παρελθόν</i>	Ναι
Όχι	<i>Επισκεφθεί κάποια έκθεση</i>	Ναι
	29. Πριν αρχίσεις τις σπουδές σου, επισκεπτόσουν:	
Καθόλου	<i>Μουσεία ιστορίας</i>	Αρκετά συχνά
Καθόλου	<i>Αρχαιολογικούς χώρους/τόπους ιστορικής μνήμης</i>	Πολύ συχνά
Καθόλου	<i>Εκθέσεις φωτογραφίας με ντοκουμέντα του ιστορικού παρελθόντος</i>	Αρκετά συχνά
Καθόλου	<i>Εκθέσεις με διάφορα αντικείμενα / εκθέματα</i>	Αρκετά συχνά
Καθόλου	<i>Εκδηλώσεις συλλόγων ή οργανισμών με αντικείμενο το ιστορικό παρελθόν</i>	Πολύ συχνά
Καθόλου	<i>Εκδηλώσεις πολιτικών κομμάτων ή νεολαιών με ιστορικό περιεχόμενο</i>	Αρκετά συχνά
Καθόλου	<i>Εκδηλώσεις στις εθνικές επετείους</i>	Πολύ συχνά
Καθόλου	<i>Θέατρα με σκοπό την παρακολούθηση έργων ιστορικού περιεχομένου</i>	Πολύ συχνά
Καθόλου	<i>Κινηματογραφικές αίθουσες όπου προβάλλονταν ιστορικά φιλμ</i>	Πολύ συχνά
Καθόλου	<i>Εκθέσεις με πίνακες ζωγραφικής ή αντικείμενα που αφορούσαν στο ιστορικό παρελθόν</i>	Πολύ συχνά
Καθόλου	<i>Ιστορικά αρχεία</i>	Πολύ συχνά

Καθόλου	<i>Συνέδρια, ημερίδες ή επιστημονικές εκδηλώσεις ιστορικού ενδιαφέροντος</i>	Αρκετά συχνά
Καθόλου	<i>Διαδικτυακές κοινότητες ή forums ανταλλαγής απόψεων πάνω σε ιστορικά ζητήματα</i>	Πολύ συχνά
Καθόλου	<i>Δικτυακούς τόπους όπου μπορούσες να περιηγηθείς σε εικονικά μουσεία</i>	Πολύ συχνά
Καθόλου	<i>Χώρους εικονικής αναπαράστασης του παρελθόντος; (π.χ. Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού)</i>	Πολύ συχνά
Καθόλου	<i>Εκδηλώσεις κοινοτήτων μνήμης</i>	Πολύ συχνά
	34. Ένωσε με ευθείες γραμμές τα πιο κάτω ιστορικά γεγονότα με τις χρονολογίες που συνέβησαν ή διήρκησαν:	
Δ.Α	<i>Βαλκανικοί πόλεμοι</i>	Σωστό
Δ.Α	<i>Α' Παγκόσμιος Πόλεμος</i>	Σωστό
Δ.Α	<i>Μικρασιατική καταστροφή</i>	Σωστό
Δ.Α	<i>Β' Παγκόσμιος Πόλεμος</i>	Σωστό
Δ.Α	<i>Εμφύλιος Πόλεμος</i>	Σωστό
Δ.Α	<i>Επταετία της Χούντας</i>	Σωστό
Δ.Α	<i>Θάνατος Ελευθ. Βενιζέλου</i>	Σωστό
Δ.Α	<i>Ενσωμάτωση Δωδεκανήσου στην Ελλάδα</i>	Σωστό
Δ.Α	<i>Δικτατορία 4^{ης} Αυγούστου</i>	Σωστό
Δ.Α	<i>Συνθήκη της Ρώμης (ίδρυση ΕΟΚ)</i>	Σωστό
Δ.Α	<i>Αμερικανικός Εμφύλιος πόλεμος</i>	Σωστό
Δ.Α	<i>Επανάσταση στην Κούβα</i>	Σωστό
Δ.Α	<i>Ανεξαρτησία της Αλγερίας</i>	Σωστό
Δ.Α	<i>Ίδρυση Πρώτης Διεθνούς</i>	Σωστό
Δ.Α	<i>Καθολική ψηφοφορία ανδρών στην Ελλάδα</i>	Σωστό
Δ.Α	<i>Καθολική ψηφοφορία γυναικών στην Ελλάδα</i>	Σωστό
	30. Πριν αρχίσεις τις σπουδές σου, διάβαζες:	
Καθόλου	<i>Ιστορικά μυθιστορήματα / δοκίμια</i>	Πολύ συχνά
Καθόλου	<i>Επιστημονικά βιβλία ιστορίας</i>	Πολύ συχνά

Καθόλου	<i>Βιβλία και περιοδικά αρχαιολογίας</i>	Αρκετά συχνά
Καθόλου	<i>Άρθρα ιστορικού ενδιαφέροντος στον έντυπο τύπο</i>	Πολύ συχνά
Καθόλου	<i>Άρθρα ιστορικού ενδιαφέροντος στον ηλεκτρονικό τύπο (internet)</i>	Πολύ συχνά
Καθόλου	51. Πόσο συχνά επισκέπτεσαι μουσεία;	Αρκετά συχνά
	52. Οι γνώσεις ιστορίας που έχεις, προέρχονται από:	
Αρκετά	<i>Το σχολείο</i>	Πολύ
Λίγο	<i>Το πανεπιστήμιο</i>	Πολύ
Αρκετά	<i>Την Οικογένεια</i>	Πολύ
Καθόλου	<i>Την Εκκλησία</i>	Πολύ
Καθόλου	<i>Τα Μ.Μ.Ε. (internet, τηλεόραση, ραδιόφωνο, εφημερίδες, περιοδικά)</i>	Πολύ
Καθόλου	<i>Ιστορικά αρχεία</i>	Πολύ
Καθόλου	<i>Επιστημονικά βιβλία</i>	Πολύ
Λίγο	<i>Τα μουσεία</i>	Πολύ
Καθόλου	<i>Τον κινηματογράφο</i>	Πολύ
Καθόλου	<i>Λογοτεχνικά κείμενα</i>	Πολύ
Καθόλου	<i>Το θέατρο</i>	Πολύ
Καθόλου	<i>Τη μουσική / τραγούδι</i>	Πολύ
Καθόλου	<i>Πολιτικές οργανώσεις και νεολαίες</i>	Λίγο
Καθόλου	<i>Οργανώσεις / σωματεία / οργανισμούς ιστορικού ενδιαφέροντος</i>	Αρκετά
Καθόλου	<i>Κοινότητες μνήμης</i>	Πολύ
Καθόλου	<i>Την τέχνη της ζωγραφικής</i>	Πολύ
Καθόλου	<i>Φωτογραφικά ιστορικά ντοκουμέντα</i>	Πολύ
Καθόλου	<i>CD's και DVD's ιστορικού περιεχομένου</i>	Πολύ
Διαφωνία χωρίς αιτιολόγηση	16. Απόσπασμα Αρχιεπίσκοπου Χριστόδουλου	Συμφωνία (κανονιστικότητα της ελληνοχριστιανικής παράδοσης)

Διαφωνία χωρίς αιτιολόγηση	27. Απόσπασμα Μίκη Θεοδωράκη	Συμφωνία (το έθνος ως συμπαγής και ενιαία κοινότητα)
Συμφωνία χωρίς αιτιολόγηση	35. Απόσπασμα Αντώνη Λιάκου	Διαφωνία (ο Συνταγματικός πατριωτισμός ως ιδεολογία που αντιμάχεται και σχετικοποιεί την εθνική ταυτότητα)

Η διαφοροποίηση που προκύπτει αφορά αφενός φοιτήτριες των Παιδαγωγικών τμημάτων του Αριστοτέλειου πανεπιστημίου οι οποίες αν και δηλώνουν αρχικά πως το ιστορικό παρελθόν και η μελέτη του είναι κάτι που τους ενδιαφέρει αρκετά, ωστόσο δεν αποτυπώνεται κάτι τέτοιο στο μεγαλύτερο μέρος των απαντήσεών τους που σχετίζονται με την περίοδο τόσο πριν την έναρξη των σπουδών τους όσο και μετά. Επιπλέον, υιοθετούν μια απολιτική στάση ενώ επιλέγουν συχνά να μην απαντήσουν ή να μην αιτιολογήσουν την απάντησή τους στις ανοιχτού τύπου ερωτήσεις. Αφετέρου, στον αντίποδα βρίσκονται φοιτητές του Καποδιστριακού πανεπιστημίου οι οποίοι εκδηλώνουν μια θετική στάση απέναντι στη μελέτη του παρελθόντος, στο οποίο αποδίδουν σπουδαιότητα. Ιδεολογικά / πολιτικά τοποθετούν τους εαυτούς τους στο χώρο της Δεξιάς, προβάλλοντας μέσα από τις απαντήσεις τους ένα ελληνοχριστιανικό και εθνοπατριωτικό προφίλ το οποίο συνθέτουν κυρίως οι παραδοσιακές αξίες, τα χριστιανικά ιδεώδη και το ίδιο το έθνος ως μια κοινότητα συμπαγής και με ενιαία ταυτότητα.

2ο κριτήριο διαφοροποίησης

Το δεύτερο κριτήριο διαφοροποίησης του δείγματος προκύπτει από τη μελέτη των αποτελεσμάτων των στατιστικών στοιχείων στο δεύτερο ζεύγος των παραγοντικών αξόνων. Τα σημαντικότερα σημεία αυτών των αντιθετικών προσεγγίσεων, τα οποία συγκροτούν ένα διπολικό σχήμα ως προς τα χαρακτηριστικά των απαντήσεων των φοιτητών/-τριών, είναι τα εξής:

Απάντηση +	Ερώτηση	Απάντηση -
Ανδρας	1. Φύλο	Γυναίκα
Ελληνική	3. Εθνικότητα	Κυπριακή
Ελλάδα	5. Τόπος Γέννησης	Κύπρος
Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης	9. Σχολή φοίτησης	Παιδαγωγικό Τμήμα Προσχολικής Εκπαίδευσης
Τέταρτο	10. Έτος σπουδών	Δεύτερο
Αριστερά	23. Πού θα τοποθετούσες ιδεολογικά /πολιτικά τον εαυτό σου;	Πουθενά
	12. Πιστεύεις ότι ο ρόλος της Εκκλησίας στη σημερινή κοινωνία είναι να:	
Διαφωνώ	<i>Συμβάλλει στη διαμόρφωση της θρησκευτικής πίστης και του ελληνορθόδοξου φρονήματος</i>	Συμφωνώ αρκετά
Διαφωνώ	<i>Προάγει τη συμφιλίωση των λαών διαμέσου του κηρύγματος της</i>	Συμφωνώ αρκετά
Διαφωνώ	<i>Ασκεί φιλανθρωπικό και κοινωνικό έργο</i>	Συμφωνώ αρκετά
Διαφωνώ	<i>Παρεμβαίνει στη δημόσια ζωή και τοποθετείται πάνω σε εθνικά και ιστορικά ζητήματα</i>	Συμφωνώ σε μικρό βαθμό
Διαφωνώ	<i>Διαφυλάττει την εθνική ταυτότητα και λειτουργεί ως θεματοφύλακας των παραδόσεων και της ιστορίας</i>	Συμφωνώ αρκετά
Διαφωνώ	<i>Μεριμνά για όλα τα παραπάνω</i>	Συμφωνώ αρκετά
Όχι	13. Ο λόγος του Κλήρου θεωρείς ότι εξυπηρετεί την κοινωνική ανάγκη της εποχής για σεβασμό της διαφορετικότητας – ετερότητας του εθνικού, θρησκευτικού ή ιστορικού «Άλλου»;	Ναι
	26. Οι εθνικές εορτές πραγματοποιούνται:	
Διαφωνώ	<i>Για να θυμόμαστε τα κατορθώματα των προγόνων μας και το ένδοξο παρελθόν διατηρώντας την εθνική κοινωνική συνοχή</i>	Συμφωνώ απόλυτα
Διαφωνώ	<i>Για να τιμούμε τους ήρωες του παρελθόντος</i>	Συμφωνώ απόλυτα
Συμφωνώ σε μικρό βαθμό	<i>Για να καλλιεργούμε τη φιλοπατρία μας και την ιστορική μας συνείδηση</i>	Συμφωνώ απόλυτα
Διαφωνώ	<i>Για την κατασκευή της εθνικής ταυτότητας</i>	Συμφωνώ αρκετά
Διαφωνώ	<i>Για να μαθαίνουμε την ιστορία μας και να παραδειγματιζόμαστε από το ιστορικό παρελθόν</i>	Συμφωνώ απόλυτα

Διαφωνώ	<i>Για να συνειδητοποιούμε το χρέος μας απέναντι στην πατρίδα</i>	Συμφωνώ αρκετά
Διαφωνώ	<i>Για τη συνέχιση της παράδοσης και τη διατήρηση αξιών που βρήκαμε από τους προγόνους μας</i>	Συμφωνώ απόλυτα
Συμφωνώ απόλυτα	<i>Από συνήθεια χωρίς να έχουν κανένα απολύτως νόημα</i>	Διαφωνώ
Συμφωνώ απόλυτα	<i>Για να εξυπηρετούν πολιτικές σκοπιμότητες</i>	Διαφωνώ
Συμφωνώ απόλυτα	<i>Καλλιεργώντας εθνικιστικές ιδέες και στερεότυπα</i>	Συμφωνώ σε μικρό βαθμό
Συμφωνώ απόλυτα	<i>Ενισχύοντας την αντιπαράθεση ανάμεσα στο «εμείς» και οι «άλλοι»</i>	Διαφωνώ
Συμφωνώ απόλυτα	<i>Αποτελώντας μια καλή ευκαιρία αργίας</i>	Διαφωνώ
	39. Ποια από τα παρακάτω ιστορικά φιλμ ή ντοκιμαντέρ έχεις παρακολουθήσει;	
Ναι	<i>«Ο θίασος»</i>	Όχι
Ναι	<i>«Τι έκανες στον πόλεμο Θανάση»</i>	Όχι
Ναι	<i>«Ελευθέριος Βενιζέλος»</i>	Όχι
Ναι	<i>«Τα πέτρινα χρόνια»</i>	Όχι
Ναι	<i>«Ψυχή βαθιά»</i>	Όχι
Ναι	<i>«1922»</i>	Όχι
Ναι	<i>«Γράμμος Βίτσι»</i>	Όχι
Ναι	<i>«Μακρόνησος»</i>	Όχι
Ναι	<i>«Ο άνθρωπος με το γαρύφαλλο»</i>	Όχι
Ναι	<i>«Z»</i>	Όχι
Ναι	<i>«Τραγούδια της φωτιάς»</i>	Όχι
Ναι	<i>«Μέρες του '36»</i>	Όχι
Ναι	<i>«Έλα να δεις (Come and see)»</i>	Όχι
Ναι	<i>«Αποκάλυψη τώρα»</i>	Όχι
Ναι	<i>«Ο Γατόπαρδος»</i>	Όχι
Ναι	<i>«Η λίστα του Σίντλερ»</i>	Όχι
Ναι	<i>«Το θωρηκτό Ποτέμκιν»</i>	Όχι
Ναι	<i>«MacArthur, the Rebel General»</i>	Όχι
Ναι	24. Είσαι μέλος κάποιας σπουδαστικής παράταξης;	Όχι
Καθόλου	47. Πηγαίνεις στην εκκλησία;	Αρκετά συχνά

Καθόλου	14. Η Εκκλησία πιστεύεις ότι αποτελεί αξιόπιστη πηγή πληροφόρησης για το ιστορικό παρελθόν;	Αρκετά
	41. Σημείωσε το βαθμό υπερηφάνειας που νιώθεις ως πολίτης της χώρας σε σχέση με τα παρακάτω:	
Λίγο	<i>Αρχαία ελληνική ιστορία</i>	Πολύ
Καθόλου	<i>Νεότερη και Σύγχρονη ελληνική ιστορία</i>	Αρκετά
Καθόλου	<i>Διοργάνωση Ολυμπιάδας το 2004</i>	Πολύ
Καθόλου	<i>Κατάκτηση του ευρωπαϊκού πρωταθλήματος ποδοσφαίρου το 2004</i>	Πολύ
Καθόλου	<i>Πολιτικό σύστημα της χώρας</i>	Λίγο
Καθόλου	<i>Θρησκεία / Εκκλησία</i>	Αρκετά
Καθόλου	<i>Εκπαιδευτικό σύστημα</i>	Αρκετά
Καθόλου	<i>Λαϊκή παράδοση/ελληνικός πολιτισμός</i>	Πολύ
Καθόλου	<i>Συμμετοχή της χώρας στην Ευρωπαϊκή Ένωση και σε διεθνείς οργανισμούς</i>	Αρκετά
Καθόλου	<i>Επιστημονική έρευνα / καινοτομία στην Ελλάδα</i>	Αρκετά
Καθόλου	<i>Σεβασμός ανθρωπίνων δικαιωμάτων</i>	Αρκετά
Καθόλου	<i>Θεσμό της οικογένειας</i>	Πολύ
Καθόλου	<i>Δημοκρατία στην Ελλάδα</i>	Αρκετά
Διαφωνώ	25. Συμφωνείς με το θεσμό των παρελάσεων στις εθνικές εορτές;	Συμφωνώ απόλυτα
	37. Τι είδους βιβλία διαβάζεις στον ελεύθερο χρόνο σου;	
Ναι	<i>Ιστορικού περιεχομένου</i>	Όχι
Ναι	<i>Επιστημονικής φαντασίας</i>	Όχι
Ναι	<i>Φιλοσοφίας</i>	Όχι
Ναι	<i>Κοινωνιολογίας</i>	Όχι
Ναι	<i>Πολιτικής επιστήμης</i>	Όχι
	17. Σε ποιον βαθμό εμπιστεύεσαι τις παρακάτω πηγές πληροφόρησης για το ιστορικό παρελθόν;	
Λίγο	<i>Μουσεία / ιστορικά μνημεία / τόπους μνήμης</i>	Πολύ
	<i>Οικογένεια (γονείς, παππούδες, γιαγιάδες)</i>	
Καθόλου	<i>Αυτόπτες ή ατήκοους μάρτυρες του ιστορικού γεγονότος</i>	Πολύ

	<i>Καθηγητές/τριες Ιστορίας στο πανεπιστήμιο</i>	Αρκετά
Καθόλου	<i>Καθηγητές/τριες που διδάσκουν Ιστορία στο Γυμνάσιο / Λύκειο</i>	Αρκετά
Καθόλου	<i>Δασκάλους / δασκάλες</i>	Αρκετά
	<i>Ιστορικά μυθιστορήματα</i>	Αρκετά
	<i>Κινηματογράφο / ιστορικά ντοκιμαντέρ</i>	
	<i>Internet / Ψηφιοποιημένα αρχεία / Cd's / Dvd's ιστορικού περιεχομένου</i>	
Πολύ	<i>Πολιτικά κόμματα / Ιδρύματα κομμάτων / νεολαίες κομμάτων / σπουδαστικές παρατάξεις</i>	Λίγο
	<i>Θεατρικές παραστάσεις</i>	
	<i>Μουσική - τραγούδια</i>	
Καθόλου	<i>Εκκλησία</i>	Αρκετά
	<i>Επιστημονικά βιβλία / επιστημονικά περιοδικά Ιστορίας</i>	Αρκετά
Καθόλου	<i>Εφημερίδες / ένθετα έντυπα εφημερίδων/περιοδικά</i>	Αρκετά
	<i>Ιστορικούς συλλόγους / οργανώσεις/σωματεία</i>	Αρκετά
	<i>Ιστορικά αρχεία</i>	
	<i>Φωτογραφίες/λευκώματα</i>	
	<i>Ραδιοφωνικές εκπομπές</i>	Αρκετά
Καθόλου	<i>Τηλεοπτικές εκπομπές / επετειακά αφιερώματα</i>	Αρκετά
Λίγο	<i>Χώρους εικονικής περιήγησης στο παρελθόν</i>	Αρκετά
	<i>Κοινότητες μνήμης</i>	Αρκετά
Λιγότερο συχνά	46. Βλέπεις τηλεόραση;	Πολύ συχνά
	Τι είδους εκπομπές βλέπεις στην τηλεόραση;	
Πολύ συχνά	<i>Ιστορικού περιεχομένου</i>	Λιγότερο συχνά
Πολύ συχνά	<i>Ενημερωτικού/πολιτικού περιεχομένου</i>	Λιγότερο συχνά
Καθόλου	<i>Κοινωνικού ενδιαφέροντος</i>	Αρκετά συχνά
Πολύ συχνά	<i>Αθλητικές</i>	Λιγότερο συχνά
Καθόλου	<i>Αισθηματικές σειρές</i>	Πολύ συχνά
Πολύ συχνά	<i>Ντοκιμαντέρ</i>	Λιγότερο συχνά

Όπως προκύπτει από τα παραπάνω, διαφοροποιούνται οι φοιτητές ελληνικής εθνικότητας του 4ου έτους σπουδών των Παιδαγωγικών Τμημάτων Δημοτικής Εκπαίδευσης, οι οποίοι είναι μέλη σπουδαστικών παρατάξεων της Αριστεράς, με έφεση στη μελέτη βιβλίων, χωρίς ιδιαίτερο ενδιαφέρον για το ιστορικό παρελθόν και με εμφανή αποστασιοποίηση από το θεσμό της εκκλησίας, σε σχέση με τις φοιτήτριες κυπριακής εθνικότητας του 2ου έτους σπουδών των Παιδαγωγικών Τμημάτων Προσχολικής Εκπαίδευσης οι οποίες δεν τοποθετούνται πουθενά ιδεολογικά / πολιτικά, δεν αποτελούν μέλη σπουδαστικών παρατάξεων, δείχνουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη μελέτη του παρελθόντος αλλά όχι και για τη μελέτη βιβλίων ενώ εκδηλώνουν μια στάση αποδοχής απέναντι στο ρόλο της Εκκλησίας σε όλα σχεδόν τα επίπεδα.

3ο κριτήριο διαφοροποίησης

Το τρίτο κατά σειρά σημαντικότητας κριτήριο διαφοροποίησης του δείγματος προκύπτει από τη μελέτη των αποτελεσμάτων των στατιστικών στοιχείων στο τρίτο ζεύγος των παραγοντικών αξόνων. Τα σημαντικότερα σημεία αυτής της διαφοροποίησης υποδηλώνονται χαρακτηριστικά από τα εξής:

Απάντηση +	Ερώτηση	Απάντηση -
Κύπρος	5. Τόπος Γέννησης	Ελλάδα
Παιδαγωγικό Τμήμα Προσχολικής Εκπαίδευσης	9. Σχολή φοίτησης	Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης
Αιγαίου	8. Πανεπιστήμιο φοίτησης	Κρήτης
δεύτερο	10. Έτος σπουδών	Τρίτο
Δεξιά	23. Πού θα τοποθετούσες ιδεολογικά /πολιτικά τον εαυτό σου;	Αριστερά
	26. Οι εθνικές εορτές πραγματοποιούνται:	
Συμφωνώ απόλυτα	<i>Για να θυμόμαστε τα κατορθώματα των προγόνων μας και το ένδοξο παρελθόν διατηρώντας την εθνική κοινωνική συνοχή</i>	Συμφωνώ αρκετά
Συμφωνώ απόλυτα	<i>Για να τιμούμε τους ήρωες του παρελθόντος</i>	Συμφωνώ αρκετά

Συμφωνώ απόλυτα	<i>Για να καλλιεργούμε τη φιλοπατρία μας και την ιστορική μας συνείδηση</i>	Συμφωνώ αρκετά
Συμφωνώ απόλυτα	<i>Για την κατασκευή της εθνικής ταυτότητας</i>	Συμφωνώ σε μικρό βαθμό
Συμφωνώ απόλυτα	<i>Για να μαθαίνουμε την ιστορία μας και να παραδειγματιζόμαστε από το ιστορικό παρελθόν</i>	Συμφωνώ αρκετά
Συμφωνώ απόλυτα	<i>Για να συνειδητοποιούμε το χρέος μας απέναντι στην πατρίδα</i>	Συμφωνώ σε μικρό βαθμό
Συμφωνώ απόλυτα	<i>Για τη συνέχιση της παράδοσης και τη διατήρηση αξιών που βρήκαμε από τους προγόνους μας</i>	Συμφωνώ αρκετά
Διαφωνώ	<i>Από συνήθεια χωρίς να έχουν κανένα απολύτως νόημα</i>	Συμφωνώ σε μικρό βαθμό
Διαφωνώ	<i>Για να εξυπηρετούν πολιτικές σκοπιμότητες</i>	Συμφωνώ αρκετά
Διαφωνώ	<i>Καλλιεργώντας εθνικιστικές ιδέες και στερεότυπα</i>	Συμφωνώ αρκετά
Διαφωνώ	<i>Ενισχύοντας την αντιπαράθεση ανάμεσα στο «εμείς» και οι «άλλοι»</i>	Συμφωνώ σε μικρό βαθμό
Διαφωνώ	<i>Αποτελώντας μια καλή ευκαιρία αργίας</i>	Συμφωνώ αρκετά
	52. Οι γνώσεις ιστορίας που έχεις, προέρχονται από:	
Πολύ	<i>Το σχολείο</i>	Αρκετά
Καθόλου	<i>Το πανεπιστήμιο</i>	Αρκετά
Καθόλου	<i>Την Οικογένεια</i>	Αρκετά
Πολύ	<i>Την Εκκλησία</i>	Λίγο
Καθόλου	<i>Τα Μ.Μ.Ε. (internet, τηλεόραση, ραδιόφωνο, εφημερίδες, περιοδικά)</i>	Αρκετά
Καθόλου	<i>Ιστορικά αρχεία</i>	Αρκετά
Καθόλου	<i>Επιστημονικά βιβλία</i>	Αρκετά
Καθόλου	<i>Τα μουσεία</i>	Αρκετά
Καθόλου	<i>Τον κινηματογράφο</i>	Αρκετά
Καθόλου	<i>Λογοτεχνικά κείμενα</i>	Αρκετά
Καθόλου	<i>Το θέατρο</i>	Λίγο
Καθόλου	<i>Τη μουσική / τραγούδι</i>	Λίγο
Καθόλου	<i>Πολιτικές οργανώσεις και νεολαίες</i>	λίγο
Πολύ	<i>Οργανώσεις / σωματεία / οργανισμούς ιστορικού ενδιαφέροντος</i>	Λίγο

Καθόλου	<i>Κοινότητες μνήμης</i>	Λίγο
Καθόλου	<i>Την τέχνη της ζωγραφικής</i>	Λίγο
Καθόλου	<i>Φωτογραφικά ιστορικά ντοκουμέντα</i>	Λίγο
Καθόλου	<i>CD's και DVD's ιστορικού περιεχομένου</i>	Λίγο
	42. Σε ποιον βαθμό αισθάνεσαι:	
Πολύ	<i>Έλληνας</i>	Αρκετά
Καθόλου	<i>Βαλκάνιος</i>	Λίγο
Καθόλου	<i>Πολίτης της Μεσογείου</i>	Αρκετά
Καθόλου	<i>Ευρωπαίος</i>	Λίγο
Καθόλου	<i>Πολίτης του κόσμου</i>	Αρκετά
Καθόλου	43. Πηγαίνεις στο θέατρο;	Αρκετά συχνά
Καθόλου	51. Πόσο συχνά επισκέπτεσαι μουσεία;	Αρκετά συχνά
Συμφωνώ απόλυτα	25. Συμφωνείς με το θεσμό των παρελάσεων στις εθνικές εορτές;	Συμφωνώ σε μικρό βαθμό
	48. Όταν περιηγείσαι στο internet αναζητάς συνήθως πληροφορίες:	
Καθόλου	<i>Ενημερωτικού/πολιτικού περιεχομένου</i>	Αρκετά συχνά
Λιγότερο συχνά	<i>Κοινωνικού ενδιαφέροντος</i>	Αρκετά συχνά
Πολύ συχνά	<i>Αθλητικές</i>	Λιγότερο συχνά
Πολύ συχνά	<i>Ψυχαγωγικού περιεχομένου (μουσική, ταινίες, κτλ.)</i>	Αρκετά συχνά
Καθόλου	<i>Ιστορικού περιεχομένου</i>	Αρκετά συχνά
	19. Τα μαθήματα Ιστορίας που διδάσκει στο πανεπιστήμιο είναι:	
Καθόλου	<i>Ενδιαφέροντα</i>	Αρκετά
Καθόλου	<i>Δύσκολα</i>	Αρκετά
Ναι	13. Ο λόγος του Κλήρου θεωρείς ότι εξυπηρετεί την κοινωνική ανάγκη της εποχής για σεβασμό της διαφορετικότητας – ετερότητας του εθνικού, θρησκευτικού ή ιστορικού «Άλλου» ;	Όχι
50.001 – 100.000	6. Πληθυσμός τόπου μόνιμης κατοικίας	
Αστυνομικός / Στρατιωτικός	7. Επάγγελμα πατέρα	
Οικιακά	7. Επάγγελμα μητέρας	

	36. Σε ποιον βαθμό κρίνεις ως αναγκαία τα παρακάτω στο πλαίσιο του μαθήματος της Ιστορίας;	
Λίγο	<i>Πλουραλισμός ερμηνειών γεγονότων</i>	Αρκετά
Πολύ	<i>Καλλιέργεια εθνικού φρονήματος</i>	Αρκετά
Πολύ	<i>Καλλιέργεια ιστορικής συνείδησης και ενσυναίσθησης</i>	Αρκετά
Καθόλου	<i>Απόκτηση διανοητικών δεξιοτήτων</i>	Αρκετά
Πολύ	<i>Διδασκαλία τοπικής ιστορίας</i>	Αρκετά
Πολύ	<i>Διδασκαλία εθνικής ιστορίας</i>	Αρκετά
Λίγο	<i>Διδασκαλία βαλκανικής ιστορίας και ιστορίας της νοτιοανατολικής Ευρώπης</i>	Αρκετά
Καθόλου	<i>Διδασκαλία ευρωπαϊκής ιστορίας</i>	Αρκετά
Πολύ	<i>Διδασκαλία παγκόσμιας ιστορίας</i>	Αρκετά
Καθόλου	<i>Συγγραφή κοινής ιστορίας στις βαλκανικές χώρες</i>	Αρκετά
Καθόλου	<i>Συγγραφή κοινής ευρωπαϊκής ιστορίας</i>	Αρκετά
Συμφωνία (κανονιστικότητα της ελληνοχριστιανικής παράδοσης)	16. Απόσπασμα Αρχιεπίσκοπου Χριστόδουλου	Διαφωνία (Η Ελλάδα ως χώρα που πρέπει χωρίς εθνικιστικές τάσεις να προσαρμοστεί και να αλληλεπιδράσει με το νέο πολυπολιτισμικό και παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον προκειμένου να προοδεύσει)
Συμφωνία (Η Ελλάδα ταυτόσημη της αντίστασης)	27. Απόσπασμα Μίκη Θεοδωράκη	Συμφωνία (καλλιέργεια πατριωτισμού χωρίς εθνικιστικές τάσεις)

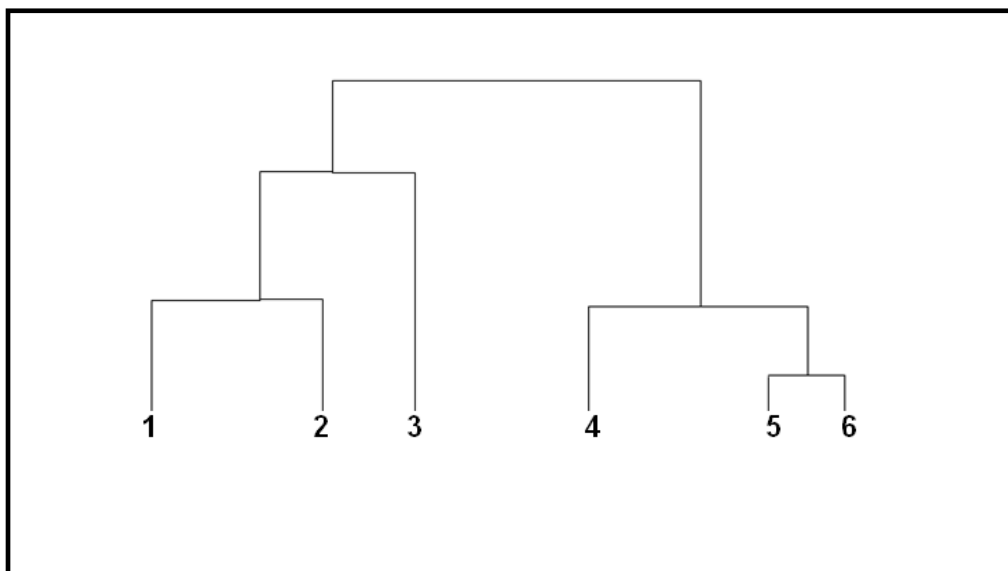
Η διαφοροποίηση του δείγματος συνίσταται στο ότι υπάρχουν αφενός δευτεροετείς φοιτητές και φοιτήτριες του Παιδαγωγικού Τμήματος Προσχολικής Αγωγής και Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Αιγαίου που ανήκουν ιδεολογικά στο χώρο της Δεξιάς, χρησιμοποιούν τον υπερθετικό βαθμό για να εκφράσουν την αποδοχή τους απέναντι στις εθνικές εορτές και στις παρελάσεις, διακατέχονται από εθνοκεντρισμό και φιλοπατρία, εκδηλώνουν μια

αντιβαλκανική και αντιευρωπαϊκή τάση ενώ οι ιστορικές τους γνώσεις δεν προέρχονται από πολλές πηγές. Στον αντίποδα συναντάμε τριτοετείς φοιτητές/-τριες των Παιδαγωγικών Τμημάτων Δημοτικής Εκπαίδευσης του πανεπιστημίου Κρήτης που τοποθετούνται στο χώρο της Αριστεράς, εμφανίζουν μια αμφιθυμική στάση απέναντι στις εθνικές εορτές και το θεσμό των παρελάσεων, έχουν ποικιλία ως προς την προέλευση των ιστορικών τους γνώσεων, εκδηλώνουν μια χωρίς εθνικιστικές τάσεις φιλοπατρία και μια δεκτικότητα απέναντι στην αλληλεπίδραση με τη νέα πολυπολιτισμική πραγματικότητα, θεωρώντας όμως τους εαυτούς τους ελάχιστα Βαλκάνιους ή Ευρωπαίους.

5.2. Το περιεχόμενο των ομάδων των φοιτητών/-τριών των Παιδαγωγικών Τμημάτων

Η ιεραρχική ταξινόμηση καταδεικνύει ότι οι φοιτητές/-τριες της έρευνας αποτελούν απολήξεις μιας διακλάδωσης (δενδρογράμματος) της οποίας τα σημεία τομής, όσο κατευθυνόμαστε προς τον κορμό (το σώμα των φοιτητών/-τριών), δημιουργούν όλο και πιο λίγους κλάδους, καταλήγοντας σε ένα σημείο του κορμού απ' όπου ξεκινούν δύο κλάδοι. Με το λογισμικό επεξεργασίας των στατιστικών δεδομένων, μας παρέχονται πληροφορίες για τα χαρακτηριστικά της ιστορικής συνείδησης και κουλτούρας των φοιτητών/-τριών καθώς και για τους παράγοντες διαμόρφωσής της. Με βάση αυτά τα στοιχεία, συγκροτούνται οι ομάδες (κλάσεις) με κοινά, μεταξύ των μελών της καθεμιάς, γνωρίσματα. Όπως προκύπτει από το παρακάτω δενδρόγραμμα που παρουσιάζει τον τρόπο διασύνδεσης των ομάδων, ο πιο αντιπροσωπευτικός αριθμός για τις κλάσεις του δείγματος είναι οι έξι, καθώς αυτές αποτυπώνουν με μεγαλύτερη κατά το δυνατόν σαφήνεια τη συγκρότηση της κάθε κλάσης, έτσι όπως αυτή προκύπτει από τα κοινά στοιχεία των μελών της.

Δενδρόγραμμα

Ομάδα (κλάση) 1/6

Αριθμός φοιτητών/-τριών: 152 (28,31%)

Φύλο: Γυναίκα

- ❖ Συμφωνούν αρκετά πως οι εθνικές εορτές πραγματοποιούνται για την καλλιέργεια της φιλοπατρίας, για τη διατήρηση στη μνήμη των κατορθωμάτων των προγόνων και του ένδοξου παρελθόντος, για την απόδοση τιμών στους ήρωες της πατρίδας και για τη δόμηση της ιστορικής ταυτότητας. Συμφωνούν σε μικρό βαθμό με τις απόψεις ότι οι εθνικές εορτές τελούνται για την εκπλήρωση του χρέους απέναντι στην πατρίδα, ότι καλλιεργούν εθνικιστικές ιδέες και στερεότυπα, ότι ενισχύουν την αντιπαράθεση ανάμεσα στο «εμείς» και οι «άλλοι», ότι συμβάλλουν στην πληροφόρηση και στην ανάδειξη του παραδειγματικού χαρακτήρα του παρελθόντος, ότι συνδράμουν στη διατήρηση της παράδοσης και των αξιών και ότι συνιστούν απλά και μόνο μια καλή ευκαιρία αργίας.
- ❖ Στο πλαίσιο του μαθήματος της Ιστορίας κρίνουν ως αρκετά αναγκαία το σεβασμό της διαφορετικότητας, τη διδασκαλία της τοπικής ιστορίας, της εθνικής, της ευρωπαϊκής, της βαλκανικής και εκείνης της νοτιοανατολικής Ευρώπης, καθώς και της παγκόσμιας. Επίσης αρκετά αναγκαία θεωρούν και την καλλιέργεια του εθνικού φρονήματος, της ιστορικής συνείδησης και ενσυναίσθησης όπως και την απόκτηση διανοητικών δεξιοτήτων. Η συγγραφή κοινής βαλκανικής ιστορίας αντιμετωπίζεται ως ελάχιστα αναγκαία.
- ❖ Ως πολίτες της χώρας νιώθουν αρκετά υπερήφανοι για τη λαϊκή παράδοση /τον ελληνικό πολιτισμό, για το θεσμό της οικογένειας, για την αρχαιοελληνική ιστορία, για την κατάκτηση του ευρωπαϊκού πρωταθλήματος ποδοσφαίρου το 2004 και για τη διοργάνωση της Ολυμπιάδας την ίδια χρονιά. Ελάχιστα υπερήφανοι δηλώνουν για το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, για τη θρησκεία/Εκκλησία, για τη συμμετοχή της χώρας στην Ε.Ε. και σε άλλους διεθνείς οργανισμούς, για την επιστημονική έρευνα/καινοτομία στην Ελλάδα καθώς και για τη δημοκρατία στη χώρα.
- ❖ Η διαπραγμάτευση του ιστορικού παρελθόντος συμφωνούν αρκετά πως θα πρέπει να αποτελεί ζήτημα που οφείλουν να διερευνούν η ανώτατη εκπαίδευση, το σχολείο, τα μουσεία, οι κοινότητες μνήμης, η τέχνη, οι ιστορικοί και τα ερευνητικά ιδρύματα. Σε μικρότερο βαθμό συμφωνούν πως πρέπει να ασχολούνται με το ιστορικό παρελθόν η εκκλησία, η οικογένεια, τα Μ.Μ.Ε., και η τοπική αυτοδιοίκηση.
- ❖ Όταν περιηγούνται στο διαδίκτυο, αναζητούν αρκετά συχνά πληροφορίες κοινωνικού ενδιαφέροντος και ψυχαγωγικού περιεχομένου, ενώ αντιθέτως ενδιαφέρονται λιγότερο

συχνά να αναζητήσουν ιστορικές ή πολιτικού και ενημερωτικού περιεχομένου πληροφορίες.

- ❖ Νιώθουν αρκετά συνδεδεμένες με το παρελθόν, όταν μελετούν ένα αρχείο με προφορικές μαρτυρίες, όταν παραβρίσκονται σε εκδηλώσεις εθνικών εορτών, όταν επισκέπτονται ένα ιστορικό αρχείο, όταν συζητούν με τις οικογένειές τους διάφορα ιστορικά γεγονότα, όταν επισκέπτονται ένα μουσείο ή ιστορικό αξιοθέατο και κάθε φορά που παρακολουθούν κάποιο ιστορικού χαρακτήρα φιλμ ή ντοκιμαντέρ. Λιγότερο συνδεδεμένες με το παρελθόν νιώθουν όταν διαβάζουν άρθρα, βιβλία ή ακούν λόγους του Κλήρου στις εθνικές επετείους, όταν παρακολουθούν εκδηλώσεις ή ομιλίες ιστορικών οργανώσεων, όταν διαβάζουν ιστορικά μυθιστορήματα, όταν παρακολουθούν θεατρικές παραστάσεις ιστορικής φύσεως, όταν επισκέπτονται μια έκθεση με πίνακες ζωγραφικής και αντικείμενα του παρελθόντος ή με φωτογραφικά τεκμήρια, όταν ακούν ραδιοφωνικές εκπομπές με ιστορικά ντοκουμέντα, όταν συμμετέχουν σε επετειακές εκδηλώσεις πολιτικών φορέων και τέλος, όταν παραβρίσκονται σε μια συναυλία αφιερωμένη σε κάποιο ιστορικό γεγονός.
- ❖ Θεωρούν πως η οικογένεια, το σχολείο, το πανεπιστήμιο, τα ιστορικά αρχεία, οι συλλογές προφορικών μαρτυριών, συμβάλλουν αρκετά στη διαμόρφωση της ιστορικής συνείδησης και κουλτούρας ενός λαού. Δεν έχουν όμως την ίδια άποψη για την τέχνη της ζωγραφικής, τη λογοτεχνία και την ποίηση, τις κοινότητες μνήμης, τους πολιτιστικούς συλλόγους, το τραγούδι, τα μουσεία και τους τόπους ιστορικής μνήμης για τα οποία πιστεύουν πως συμβάλλουν λιγότερο στη διαμόρφωση της ιστορικής συνείδησης και κουλτούρας.
- ❖ Πριν αρχίσουν τις σπουδές τους, επισκέπτονταν αρκετά συχνά εκδηλώσεις στις εθνικές επετείους, αλλά λιγότερο συχνά εκθέσεις με ιστορικά φωτογραφικά ντοκουμέντα, κινηματογραφικές αίθουσες που προβάλλονταν ιστορικά φιλμ, χώρους εικονικής αναπαράστασης του παρελθόντος, εκθέσεις με πίνακες ζωγραφικής και αντικείμενα του παρελθόντος, αρχαιολογικούς χώρους/τόπους ιστορικής μνήμης, μουσεία ιστορίας, εκθέσεις με αντικείμενα ποικίλου περιεχομένου, ιστορικά αρχεία και δικτυακούς τόπους εικονικών μουσείων.
- ❖ Όταν παρακολουθούν τηλεόραση, προτιμούν αρκετά συχνά εκπομπές κοινωνικού ενδιαφέροντος και αισθηματικές σειρές ενώ λιγότερο συχνά επιλέγουν να δουν εκπομπές ιστορικού περιεχομένου και ντοκιμαντέρ.
- ❖ Όταν πηγαίνουν στον κινηματογράφο, παρακολουθούν αρκετά συχνά αισθηματικές ταινίες και ταινίες περιπέτειας, σε αντίθεση με τις ιστορικές που τις επιλέγουν λιγότερο συχνά.

- ❖ Όταν ακούν ραδιόφωνο, συνήθως δεν επιλέγουν εκπομπές αθλητικού περιεχομένου.
- ❖ Στον ελεύθερο χρόνο τους δηλώνουν πως δεν διαβάζουν βιβλία πολιτικής επιστήμης και ιστορικού περιεχομένου.
- ❖ Πριν την έναρξη των σπουδών τους, διάβαζαν λιγότερο συχνά ιστορικά μυθιστορήματα και άρθρα ιστορικού ενδιαφέροντος στον έντυπο ή ηλεκτρονικό τύπο.
- ❖ Οι γνώσεις ιστορίας που διαθέτουν, προέρχονται αρκετά από το σχολείο και την οικογένεια ενώ λιγότερο από CD's και DVD's ιστορικής φύσεως, από μουσεία, φωτογραφικά ιστορικά ντοκουμέντα, από τη μουσική/το τραγούδι, το θέατρο, τον κινηματογράφο, την Εκκλησία, τη ζωγραφική, τη λογοτεχνία και τα ιστορικά αρχεία.
- ❖ Από την ιστορία που διδάχθηκαν στο σχολείο, κρίνουν ως αρκετά σημαντικά ιστορικά γεγονότα τους Βαλκανικούς πολέμους, τη Μικρασιατική καταστροφή, τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο και τον Εμφύλιο πόλεμο.
- ❖ Δηλώνουν ότι αισθάνονται αρκετά Ελληνίδες και πολίτες της Μεσογείου ενώ λιγότερο νιώθουν Βαλκάνιες.
- ❖ Συμφωνούν αρκετά πως ο ρόλος της Εκκλησίας σήμερα είναι να ασκεί φιλανθρωπικό και κοινωνικό έργο και να μεριμνά για τη διαφύλαξη αρκετών θεμελιωδών στοιχείων της κοινωνίας. Συμφωνούν σε μικρό βαθμό με την άποψη πως η Εκκλησία συμβάλλει στη διαμόρφωση της θρησκευτικής πίστης και του ελληνορθόδοξου φρονήματος καθώς και στη συμφιλίωση των λαών μέσα από το κήρυγμά της.

Ομάδα (κλάση) 2/6

Αριθμός φοιτητών/-τριών: 83 (15,46%)

Έτος σπουδών: 2ο

Πανεπιστήμιο φοίτησης: Αιγαίου

Σχολή: ΤΕΠΑΕΣ / Π.Τ.Π.Ε.

Επάγγελμα μητέρας: Εργάτρια

Επάγγελμα πατέρα: Αστυνομικός / Στρατιωτικός

- ❖ Δεν τοποθετούνται ιδεολογικά/πολιτικά πουθενά.
- ❖ Πριν αρχίσουν τις σπουδές τους, δεν επισκέπτονταν καθόλου εκδηλώσεις στις εθνικές επετείους, εκθέσεις ζωγραφικής, εκθέσεις φωτογραφίας με ιστορικά ντοκουμέντα, εκθέσεις με ποικίλο περιεχόμενο, θέατρα με σκοπό την παρακολούθηση ιστορικών έργων, δικτυακούς τόπους εικονικών μουσείων, αρχαιολογικούς χώρους/τόπους ιστορικής μνήμης, ιστορικές εκδηλώσεις συλλόγων ή οργανισμών, μουσεία ιστορίας, κινηματογραφικές αίθουσες όπου προβάλλονταν ιστορικά φιλμ, χώρους εικονικής αναπαράστασης του παρελθόντος, διαδικτυακές κοινότητες ή forums ανταλλαγής απόψεων για ιστορικά ζητήματα, ιστορικά αρχεία, συνέδρια, ημερίδες ή επιστημονικές εκδηλώσεις ιστορικού χαρακτήρα και εκδηλώσεις κοινοτήτων μνήμης ή πολιτικών κομμάτων με ιστορικό περιεχόμενο.
- ❖ Πριν αρχίσουν τις σπουδές τους, δεν διάβαζαν καθόλου ιστορικά μυθιστορήματα/δοκίμια, άρθρα ιστορικά στο διαδίκτυο αλλά ούτε και βιβλία ή περιοδικά αρχαιολογίας.
- ❖ Δεν επισκέπτονται καθόλου συχνά μουσεία.
- ❖ Δεν πηγαίνουν καθόλου συχνά στο θέατρο.
- ❖ Όταν πηγαίνουν στον κινηματογράφο, δεν παρακολουθούν καθόλου ιστορικές ταινίες, κοινωνικές ή αστυνομικού περιεχομένου.
- ❖ Δηλώνουν πως παρακολουθούν πολύ συχνά τηλεόραση, ωστόσο δεν επιλέγουν καθόλου να δουν εκπομπές ιστορικού περιεχομένου, ντοκιμαντέρ, εκπομπές κοινωνικού ενδιαφέροντος ή ενημερωτικές/πολιτικές.

- ❖ Όταν περιηγούνται στο διαδίκτυο, αναζητούν λιγότερο συχνά πληροφορίες κοινωνικού ενδιαφέροντος και καθόλου συχνά πληροφορίες ιστορικού χαρακτήρα ή ενημερωτικές/πολιτικές.
- ❖ Δεν ακούν καθόλου ραδιόφωνο.
- ❖ Οι γνώσεις ιστορίας που διαθέτουν δεν προέρχονται καθόλου από τη λογοτεχνία, το θέατρο, τον κινηματογράφο, τα μουσεία, τα CD'S DVD's ιστορικού περιεχομένου, τη ζωγραφική, τη μουσική, τα ιστορικά αρχεία, τα επιστημονικά βιβλία, τα φωτογραφικά ντοκουμέντα, τα Μ.Μ.Ε., τις οργανώσεις/σωματεία, τις κοινότητες μνήμης, το πανεπιστήμιο και τέλος από την οικογένεια.
- ❖ Νιώθουν λιγότερο συνδεδεμένοι με το παρελθόν, όταν επισκέπτονται ένα μουσείο ή ένα ιστορικό αξιοθέατο, όταν συζητούν με την οικογένεια τους για ιστορικά γεγονότα και όταν παρακολουθούν κάποιο ιστορικό φιλμ ή ντοκιμαντέρ. Δεν νιώθουν καθόλου συνδεδεμένοι με το παρελθόν, όταν διαβάζουν ένα ιστορικό μυθιστόρημα, όταν επισκέπτονται μια έκθεση με φωτογραφικά ντοκουμέντα, όταν παρακολουθούν μια θεατρική παράσταση με ιστορικές αναφορές, όταν μελετούν μαθήματα Ιστορίας στο πανεπιστήμιο, όταν επισκέπτονται ένα ιστορικό αρχείο ή μια έκθεση με πίνακες και αντικείμενα του παρελθόντος, όταν επισκέπτονται μια συναυλία με τραγούδια και ποιήματα που αναφέρονται σε ιστορικά ζητήματα, όταν παρακολουθούν μια τηλεοπτική εκπομπή ή κάποιο ντοκιμαντέρ ιστορικής φύσεως, όταν συμμετέχουν σε εκδηλώσεις κοινοτήτων μνήμης ή πολιτικών φορέων, όταν παρακολουθούν ομιλίες οργανώσεων με ιστορικό περιεχόμενο και όταν επισκέπτονται χώρους εικονικής περιήγησης στο παρελθόν.
- ❖ Τους τελευταίους 12 μήνες δεν έχουν επισκεφθεί κάποιο μουσείο, ή αρχαιολογικό χώρο, δεν έχουν διαβάσει κάποιο ιστορικό μυθιστόρημα, επιστημονικό βιβλίο ή άρθρο ιστορικής θεματολογίας, δεν έχουν επισκεφθεί κάποια έκθεση, δεν έχουν αναζητήσει στο διαδίκτυο κάποια πληροφορία σχετική με την ιστορία, δεν έχουν ανατρέξει σε κάποιο ιστορικό αρχείο, δεν έχουν παρακολουθήσει κάποιο ιστορικό φιλμ ή ντοκιμαντέρ στην τηλεόραση ή στον κινηματογράφο, δεν έχουν καταγράψει με την κάμερά τους ή τη φωτογραφική τους μηχανή κάποιο γεγονός και δεν έχουν ανατρέξει στο προσωπικό ή οικογενειακό τους άλμπουμ.
- ❖ Δεν έχουν διαβάσει τα ιστορικά μυθιστορήματα: *Ματωμένα χρώματα, Το νούμερο 31328, Αιολική γη, Η ζωή εν τάφω, Στα μυστικά του βάλτου, Ιστορία ενός αιχμαλώτου.*

- ❖ Στο πλαίσιο του μαθήματος της Ιστορίας, θεωρούν ως λίγο αναγκαία την ύπαρξη πλουραλισμού στις ερμηνείες των γεγονότων, τη διδασκαλία αντικρουόμενων πηγών και την καλλιέργεια της ιστορικής συνείδησης και ενσυναίσθησης.
- ❖ Δεν αισθάνονται καθόλου Βαλκάνιοι/-ες, πολίτες του κόσμου ή Ευρωπαίοι/-ες.
- ❖ Πιστεύουν πως τα ιστορικά αρχεία, οι συλλογές προφορικών μαρτυριών, η οικογένεια, το τραγούδι, ο κινηματογράφος και το θέατρο, συμβάλλουν λίγο στη διαμόρφωση της ιστορικής συνείδησης/κουλτούρας ενός λαού. Επίσης εκφράζουν την άποψη πως η τέχνη της ζωγραφικής, η λογοτεχνία/η ποίηση, οι κοινότητες μνήμης, οι πολιτιστικοί σύλλογοι, και οι τοπικές ιστορικές οργανώσεις δεν συμβάλλουν καθόλου στη διαμόρφωση της ιστορικής συνείδησης/κουλτούρας ενός λαού.
- ❖ Στον ελεύθερο χρόνο τους δεν διαβάζουν κανένα βιβλίο.
- ❖ Εμπιστεύονται λίγο ως πηγές πληροφόρησης για το ιστορικό παρελθόν τα επιστημονικά βιβλία / επιστημονικά περιοδικά ιστορίας και τους καθηγητές που διδάσκουν Ιστορία στο πανεπιστήμιο. Δηλώνουν πως δεν εμπιστεύονται καθόλου τις ραδιοφωνικές εκπομπές, τους χώρους εικονικής περιήγησης στο παρελθόν, τον κινηματογράφο και τα ιστορικά ντοκιμαντέρ, τις θεατρικές παραστάσεις, τους ιστορικούς συλλόγους και τις οργανώσεις, τις κοινότητες μνήμης, τις τηλεοπτικές εκπομπές και τα αφιερώματα σε γεγονότα του παρελθόντος, τις εφημερίδες και τα ένθετα σ' αυτές έντυπα ή περιοδικά.
- ❖ Από την ιστορία που διδάχθηκαν στο σχολείο, θεωρούν λιγότερο σημαντικό το ιστορικό γεγονός των Βαλκανικών πολέμων και εκείνο της Μικρασιατικής καταστροφής. Για την περίοδο της Επταετίας της Χούντας ως σημαντικό ή μη ιστορικό γεγονός επιλέγουν να μην απαντήσουν.
- ❖ Δε νιώθουν καθόλου υπερηφάνεια ως πολίτες της χώρας για τη δημοκρατία στην Ελλάδα, για το σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και για το ισχύον εκπαιδευτικό σύστημα.
- ❖ Συμφωνούν σε μικρό βαθμό πως η διαπραγμάτευση του ιστορικού παρελθόντος είναι ένα ζήτημα με το οποίο οφείλουν να ασχολούνται τα ερευνητικά ιδρύματα. Από την άλλη, διαφωνούν πως η διαπραγμάτευση του ιστορικού παρελθόντος αποτελεί ζήτημα που οφείλουν να διερευνούν η Εκκλησία, η τέχνη, η οικογένεια, τα ΜΜΕ και η τοπική αυτοδιοίκηση.

- ❖ Εκδηλώνουν την άποψη πως η ενασχόληση με το ιστορικό παρελθόν και η μελέτη του αποτελεί κάτι ελάχιστα ενδιαφέρον.
- ❖ Δεν έχουν παρακολουθήσει τα ιστορικά φιλμ: «Τα πέτρινα χρόνια», «Ο άνθρωπος με το γαρίφαλο», «Το θωρηκτό Ποτέμκιν», «Παπαφλέσσας», «Ψυχή βαθιά».
- ❖ Δεν γνωρίζουν ή δεν έχουν ακούσει τα τραγούδια: «Πότε θα κάνει ξαστεριά», «Θα σημάνουν οι καμπάνες», «Τη ρωμιοσύνη μην την κλαις, «Όταν σφίγγουν το χέρι», «Της αγάπης αίματα», «Ο δρόμος».
- ❖ Διαφωνούν πως ο ρόλος της Εκκλησίας στη σημερινή κοινωνία είναι να ασκεί φιλανθρωπικό και κοινωνικό έργο, να παρεμβαίνει στη δημόσια ζωή, να τοποθετείται σε εθνικά και ιστορικά ζητήματα και να μεριμνά για θέματα που σχετίζονται με τη συμφιλίωση των λαών διαμέσου του κηρύγματός της, τη διαμόρφωση της θρησκευτικής πίστης και του ελληνορθόδοξου φρονήματος, τη διαφύλαξη της εθνικής ταυτότητας, των παραδόσεων αλλά και της ιστορίας.
- ❖ Δεν επισκέπτονται συνήθως αρχαιολογικά μουσεία, αρχαιολογικούς χώρους και μουσεία τέχνης.
- ❖ Ιεραρχούν κατά φθίνουσα σειρά τη συμβολή των παρακάτω παραγόντων στη διαμόρφωση της ιστορικής συνείδησης/κουλτούρας:
  - Θρησκεία: δεύτερο
  - Πανεπιστήμιο: τέταρτο
  - Λογοτεχνία/ποίηση: εντέκατο
  - Πολιτιστικοί σύλλογοι: δωδέκατο
- ❖ Δεν απαντούν στην ερώτηση που τους ζητά να αντιστοιχίσουν τα ιστορικά γεγονότα με τις χρονολογίες που συνέβησαν ή διήρκησαν:
  - Επανάσταση στην Κούβα: Δ.Α.
  - Θάνατος του Ελ. Βενιζέλου: Δ.Α.
  - Αμερικανικός Εμφύλιος: Δ.Α.

Ομάδα (κλάση) 3/6

Αριθμός φοιτητών/-τριών: 77 (14,34%)

Έτος σπουδών: 3ο

Πανεπιστήμιο φοίτησης: Θεσσαλίας

- ❖ Συμφωνούν με το περιεχόμενο του αποσπάσματος του Αρχ. Χριστόδουλου, χωρίς όμως να αιτιολογούν αυτή τους την επιλογή.
- ❖ Συμφωνούν με το περιεχόμενο του αποσπάσματος του Μίκη Θεοδωράκη, χωρίς όμως να αιτιολογούν αυτή τους την επιλογή.
- ❖ Συμφωνούν με το περιεχόμενο του αποσπάσματος του Αντώνη Λιάκου, χωρίς όμως να αιτιολογούν αυτή τους την επιλογή.
- ❖ Δεν απαντούν στην ερώτηση που τους ζητά να αντιστοιχίσουν τα ιστορικά γεγονότα με τις χρονολογίες που συνέβησαν ή διήρκησαν.
- ❖ Προκειμένου να πληροφορηθούν για το ιστορικό παρελθόν, θεωρούν ως πιο σημαντική ομάδα την παγκόσμια κοινότητα.
- ❖ Αισθάνονται λίγο Ευρωπαίοι.
- ❖ Διαφωνούν με την άποψη πως ο ρόλος της Εκκλησίας στις μέρες μας είναι να συμβάλλει στη διαμόρφωση της θρησκευτικής πίστης και του ελληνορθόδοξου φρονήματος.
- ❖ Όταν πηγαίνουν στον κινηματογράφο, παρακολουθούν αρκετά συχνά κωμωδίες και λιγότερο συχνά θρίλερ.
- ❖ Στην τηλεόραση βλέπουν αρκετά συχνά εκπομπές ιστορικού περιεχομένου.
- ❖ Συμφωνούν σε μικρό βαθμό με την άποψη πως εθνικές εορτές πραγματοποιούνται για την κατασκευή της εθνικής ταυτότητας.

- ❖ Κρίνουν ως αρκετά αναγκαία τη διδασκαλία της εθνικής ιστορίας στο πλαίσιο του ιστορικού μαθήματος.
- ❖ Δεν απαντούν στο ερώτημα που αφορά το επάγγελμα της μητέρας τους.

Ομάδα (κλάση) 4/6

Αριθμός φοιτητών/-τριών: 139 (25,88%)

Φύλο: Γυναίκα

Εθνικότητα: Κυπριακή

Τόπος γέννησης: Κύπρος

Πανεπιστήμιο φοίτησης: Αιγαίου

Σχολή: ΤΕΠΑΕΣ

- ❖ Συμφωνούν απόλυτα πως οι εθνικές εορτές πραγματοποιούνται για να τιμάμε τους ήρωες του παρελθόντος, για να μαθαίνουμε την ιστορία μας και να παραδειγματιζόμαστε, για τη συνέχιση της παράδοσης και τη διατήρηση των αξιών, για να θυμόμαστε τα κατορθώματα των προγόνων και το ένδοξο ιστορικό παρελθόν, για τη συνειδητοποίηση του χρέους μας απέναντι στην πατρίδα, για την καλλιέργεια της φιλοπατρίας και για την κατασκευή της εθνικής ταυτότητας. Αντιθέτως, διαφωνούν με την άποψη πως οι εθνικές εορτές ενισχύουν την αντιπαράθεση ανάμεσα στο «εμείς» και οι «άλλοι», πως εξυπηρετούν πολιτικές σκοπιμότητες, πως καλλιεργούν εθνικιστικές ιδέες και στερεότυπα και πως απλά αποτελούν μια καλή ευκαιρία αργίας.
- ❖ Οι γνώσεις ιστορίας που έχουν προέρχονται πολύ από τη λογοτεχνία, από τα μουσεία, από φωτογραφικά ιστορικά ντοκουμέντα, από CD's και DVD's ιστορικής θεματολογίας, από τον κινηματογράφο, από το σχολείο, από το θέατρο, από την οικογένεια, την τέχνη της ζωγραφικής, τη μουσική και το τραγούδι, τα ΜΜΕ και τις κοινότητες μνήμης.
- ❖ Ως πολίτες της χώρας δηλώνουν πολύ υπερήφανες για τη λαϊκή παράδοση/τον ελληνικό πολιτισμό, για τη διοργάνωση της Ολυμπιάδας το 2004 και για την κατάκτηση του ευρωπαϊκού πρωταθλήματος ποδοσφαίρου την ίδια χρονιά, για την αρχαιοελληνική ιστορία, για τη συμμετοχή της Ελλάδας στην Ε.Ε. και σε άλλους διεθνείς οργανισμούς, για το θεσμό της οικογένειας, για τη δημοκρατία στη χώρα, για το σεβασμό των

ανθρωπίνων δικαιωμάτων και για την επιστημονική έρευνα/καινοτομία. Για το εκπαιδευτικό σύστημα και για τη θρησκεία/Εκκλησία νιώθουν αρκετά υπερήφανες.

- ❖ Εμπιστεύονται πολύ ως πηγές πληροφόρησης για το ιστορικό παρελθόν τα μουσεία, τα ιστορικά μνημεία και τους τόπους ιστορικής μνήμης, τις φωτογραφίες και τα λευκώματα, τους χώρους εικονικής περιήγησης στο παρελθόν, τα ιστορικά αρχεία, τους αυτόπτες ή αυτήκοους μάρτυρες, τις εφημερίδες, τα ένθετα έντυπά τους και τα περιοδικά, τον κινηματογράφο και τα ιστορικά ντοκιμαντέρ, τις τηλεοπτικές εκπομπές και τα επετειακά αφιερώματα, τα επιστημονικά βιβλία και περιοδικά ιστορίας, τη μουσική/τα τραγούδια, την οικογένεια, τις κοινότητες μνήμης, τους καθηγητές που διδάσκουν Ιστορία στο Πανεπιστήμιο και τα ιστορικά μυθιστορήματα. Αρκετά δηλώνουν πως εμπιστεύονται τις θεατρικές παραστάσεις, τις ραδιοφωνικές εκπομπές με ιστορικά ηχητικά ντοκουμέντα, τους δασκάλους/τις δασκάλες, τους ιστορικούς συλλόγους και τις ιστορικές οργανώσεις. Αιγότερο εμπιστεύονται τα πολιτικά κόμματα και τις νεολαίες τους.
- ❖ Νιώθουν πολύ συνδεδεμένες με το παρελθόν όταν μελετούν ένα αρχείο προφορικών μαρτυριών, όταν επισκέπτονται χώρους εικονικής αναπαράστασης στο παρελθόν, όταν παραβρίσκονται σε εκδηλώσεις εθνικών εορτών, όταν επισκέπτονται μια έκθεση με φωτογραφικά ιστορικά ντοκουμέντα, όταν παρακολουθούν θεατρικές παραστάσεις με ιστορικές αναφορές, όταν παρακολουθούν τηλεοπτικές εκπομπές ή ντοκιμαντέρ, όταν επισκέπτονται μουσεία ή ιστορικά αξιοθέατα, όταν ακούν ραδιοφωνικές εκπομπές με ντοκουμέντα του παρελθόντος, όταν παρακολουθούν ιστορικά φιλμ, όταν συμμετέχουν σε εκδηλώσεις των κοινοτήτων μνήμης, όταν συζητούν με την οικογένειά τους για διάφορα ιστορικά γεγονότα, όταν επισκέπτονται ιστορικά αρχεία, όταν παραβρίσκονται σε συναυλίες με τραγούδια και ποιήματα που αναφέρονται σε ιστορικά γεγονότα, όταν συμμετέχουν σε επετειακές εκδηλώσεις πολιτικών φορέων ή όταν διαβάζουν ένα ιστορικό μυθιστόρημα. Αρκετά συνδεδεμένες με το παρελθόν ισχυρίζονται πως νιώθουν, όταν παρακολουθούν εκδηλώσεις ή ομιλίες ιστορικού χαρακτήρα που πραγματοποιούνται από σωματεία, ενώσεις ή τοπικές ιστορικές οργανώσεις, όταν επισκέπτονται εκθέσεις με πίνακες ζωγραφικής και αντικείμενα του παρελθόντος και όταν ακούν ή διαβάζουν λόγους του Κλήρου στις εθνικές επετείες.
- ❖ Πιστεύουν πως συμβάλλουν πολύ στη διαμόρφωση της ιστορικής συνείδησης και κουλτούρας ενός λαού τα ιστορικά αρχεία και οι συλλογές προφορικών μαρτυριών, η λογοτεχνία και η ποίηση, οι κοινότητες μνήμης, τα μουσεία/οι αρχαιολογικοί χώροι/οι τόποι μνήμης, το τραγούδι, οι πολιτιστικοί σύλλογοι και οι τοπικές ιστορικές οργανώσεις, το σχολείο, η οικογένεια, το θέατρο και το πανεπιστήμιο. Αρκετά, όπως αναφέρουν, συμβάλλουν το θέατρο και ο κινηματογράφος.
- ❖ Στο πλαίσιο του μαθήματος της ιστορίας κρίνουν ως πολύ αναγκαία τη διδασκαλία της τοπικής ιστορίας, της εθνικής, της βαλκανικής και εκείνης νοτιοανατολικής Ευρώπης, της ευρωπαϊκής και της παγκόσμιας ιστορίας. Επίσης, πολύ αναγκαία κρίνουν και την

καλλιέργεια της ιστορικής συνείδησης και ενσυναίσθησης, την καλλιέργεια του εθνικού φρονήματος, την απόκτηση διανοητικών δεξιοτήτων, τον πλουραλισμό των ερμηνειών στα γεγονότα, τη συγγραφή κοινής ευρωπαϊκής και βαλκανικής ιστορίας, το σεβασμό της διαφορετικότητας και τέλος, τη διδασκαλία αντικρουόμενων πηγών.

- ❖ Πριν τις σπουδές τους επισκέπτονταν πολύ συχνά εκδηλώσεις στις εθνικές επετείες, εκθέσεις με πίνακες ζωγραφικής και αντικείμενα του παρελθόντος, ενώ λιγότερο συχνά επισκέπτονταν θέατρα προκειμένου να παρακολουθήσουν έργα ιστορικού περιεχομένου.
- ❖ Από την σχολική ιστορία που διδάχθηκαν, θεωρούν πολύ σημαντικά ιστορικά γεγονότα την ύψωση του λαβάρου της Επανάστασης το 1821 από τον Π.Π. Γερμανό, το κρυφό σχολειό, τους βαλκανικούς πολέμους, τον Α΄ παγκόσμιο πόλεμο, τη Μικρασιατική καταστροφή, τον Β΄ παγκόσμιο πόλεμο και την περίοδο της επταετίας της Χούντας.
- ❖ Συμφωνούν απόλυτα πως η διαπραγμάτευση του ιστορικού παρελθόντος είναι ένα ζήτημα που οφείλουν να διερευνούν οι κοινότητες μνήμης, το σχολείο, τα μουσεία, η ανώτατη εκπαίδευση, η τέχνη, η οικογένεια, η Εκκλησία, τα ερευνητικά ιδρύματα, η τοπική αυτοδιοίκηση, τα ΜΜΕ και οι πολιτικοί.
- ❖ Στο πανεπιστήμιο εμπιστεύονται πολύ ως πηγή πληροφόρησης για το ιστορικό παρελθόν τα σεμινάρια/τις ημερίδες/τα συνέδρια, τις εκδηλώσεις ιστορικού ενδιαφέροντος και τα επιστημονικά βιβλία ιστορίας.
- ❖ Ιεραρχούν κατά φθίνουσα σειρά τη συμβολή των παρακάτω παραγόντων στη διαμόρφωση της ιστορικής συνείδησης/κουλτούρας:
  - Μουσεία/τόποι μνήμης/αρχαιολογικοί χώροι: πρώτο
  - Πολιτική : πέμπτο
  - Πανεπιστήμιο: έβδομο
  - Κινηματογράφος: ένατο
  - ΜΜΕ: δέκατο τέταρτο
- ❖ Στον κινηματογράφο παρακολουθούν πολύ συχνά αισθηματικές ταινίες, κωμωδίες ταινίες επιστημονικής φαντασίας και ιστορικές.

- ❖ Αισθάνονται πολύ Ελληνίδες και πολίτες της Μεσογείου.
- ❖ Όταν περιηγούνται στο διαδίκτυο αναζητούν πολύ συχνά πληροφορίες ψυχαγωγικού περιεχομένου και κοινωνικού ενδιαφέροντος ενώ λιγότερο συχνά αναζητούν αθλητικές πληροφορίες.
- ❖ Συμφωνούν απόλυτα με το θεσμό των παρελάσεων.
- ❖ Όταν πηγαίνουν στο θέατρο, παρακολουθούν πολύ συχνά κωμωδίες και επιθεωρήσεις.
- ❖ Συμφωνούν απόλυτα πως ο ρόλος της Εκκλησίας στη σημερινή κοινωνία είναι να ασκεί φιλανθρωπικό και κοινωνικό έργο και να προάγει τη συμφιλίωση των λαών μέσα από το κήρυγμά της.
- ❖ Δηλώνουν πως πηγαίνουν αρκετά συχνά στην εκκλησία και συγκεκριμένα αναφέρουν πως αυτό συμβαίνει συνήθως κάθε Κυριακή.
- ❖ Συμφωνούν με την άποψη πως ο λόγος του Κλήρου εξυπηρετεί την κοινωνική ανάγκη για σεβασμό της διαφορετικότητας.
- ❖ Δεν αποτελούν μέλη κάποιας σπουδαστικής παράταξης.
- ❖ Σχολιάζοντας το απόσπασμα του Αρχιεπισκόπου Χριστόδουλου, αιτιολογούν την άποψή τους από την οποία διαφαίνεται η θεώρησή τους για το έθνος ως κοινότητα αίματος και πολιτισμού.
- ❖ Στον ελεύθερο χρόνο τους διαβάζουν κυρίως λογοτεχνικά βιβλία και βιβλία γενικού περιεχομένου.
- ❖ Προκειμένου να πληροφορηθούν για το ιστορικό παρελθόν, θεωρούν ως πιο σημαντικές ομάδες το έθνος και την τοπική κοινωνία.
- ❖ Δεν γνωρίζουν ή δεν έχουν ακούσει τα τραγούδια: *η μπαλάντα για τους ασφαλίτες, η αυλή, λίγο ακόμα, το σφαγείο*.

- ❖ Στην τηλεόραση παρακολουθούν πολύ συχνά ντοκιμαντέρ, αισθηματικές σειρές και εκπομπές κοινωνικού ενδιαφέροντος.
- ❖ Σχολιάζοντας το απόσπασμα του Μίκη Θεοδωράκη, αιτιολογούν την άποψή τους από την οποία διαφαίνεται η θεώρησή τους για το έθνος ως συμπαγούς και ενιαίας κοινότητας.
- ❖ Πριν τις σπουδές τους διάβαζαν αρκετά συχνά επιστημονικά βιβλία ιστορίας.
- ❖ Επισκέπτονται συνήθως μουσεία τέχνης.
- ❖ Τους τελευταίους 12 μήνες δηλώνουν πως έχουν καταγράψει κάποια γεγονότα σε ημερολόγιο ή βιβλίο συμβάντων που διατηρούν.
- ❖ Δεν έχουν παρακολουθήσει το ιστορικό φιλμ «Z».
- ❖ Στην ερώτηση αντιστοίχισης των ιστορικών γεγονότων με τις ημερομηνίες που συνέβησαν ή διήρκησαν, απαντούν λάθος στις περιπτώσεις:
  - Αμερικανικός εμφύλιος (λάθος)
  - Επανάσταση στην Κούβα (λάθος)

Ομάδα (κλάση) 5/6

Αριθμός φοιτητών/-τριών: 47 (8,75%)

Φύλο: Άνδρας

Πανεπιστήμιο φοίτησης: Καποδιστριακό

Σχολή: Π.Τ.Δ.Ε.

Ηλικία: 25-31

- ❖ Στον ελεύθερο τους χρόνο διαβάζουν βιβλία ιστορικού περιεχομένου, πολιτικής επιστήμης και φιλοσοφίας, ενώ δεν διαβάζουν βιβλία ψυχολογίας.
- ❖ Στο διαδίκτυο αναζητούν πολύ συχνά πληροφορίες ιστορικές, αθλητικές και ενημερωτικού/πολιτικού περιεχομένου.
- ❖ Ιεραρχούν κατά φθίνουσα σειρά τη συμβολή των παρακάτω παραγόντων στη διαμόρφωση της ιστορικής συνείδησης/κουλτούρας:
  - Πανεπιστήμιο: πρώτο
  - Θρησκεία: δεύτερο
  - Οικογένεια: τρίτο
  - Λογοτεχνία/ποίηση: δέκατο
- ❖ Οι γνώσεις ιστορίας που έχουν προέρχονται πολύ από επιστημονικά βιβλία, απ' το πανεπιστήμιο, απ' την Εκκλησία, από ιστορικά αρχεία και από την οικογένεια. Αρκετά αναφέρουν πως προέρχονται οι γνώσεις τους από τις κοινότητες μνήμης.
- ❖ Νιώθουν πολύ συνδεδεμένοι με το παρελθόν όταν μελετούν μαθήματα Ιστορίας στο πανεπιστήμιο, όταν παραβρίσκονται σε εκδηλώσεις εθνικών εορτών, όταν διαβάζουν άρθρα/βιβλία ή ακούν λόγους του Κλήρου στις εθνικές επετείους, όταν επισκέπτονται ένα ιστορικό αρχείο και όταν παρακολουθούν ένα ιστορικό φιλμ ή ντοκιμαντέρ. Νιώθουν επίσης αρκετά συνδεδεμένοι με το παρελθόν όταν παρακολουθούν εκδηλώσεις και ομιλίες ιστορικού χαρακτήρα που πραγματοποιούνται από σωματεία,/ενώσεις και τοπικές ιστορικές οργανώσεις.
- ❖ Τα μαθήματα Ιστορίας που διδάσκονται στο πανεπιστήμιο τα θεωρούν πολύ ενδιαφέροντα.
- ❖ Η ενασχόληση με το ιστορικό παρελθόν και η μελέτη του αποτελεί, σύμφωνα με την άποψή τους, κάτι πολύ ενδιαφέρον.

- ❖ Στην τηλεόραση παρακολουθούν πολύ συχνά εκπομπές ιστορικού περιεχομένου, αθλητικού, ενημερωτικού/πολιτικού και ντοκιμαντέρ. Αντιθέτως, δεν παρακολουθούν καθόλου αισθηματικές σειρές.
- ❖ Όταν πηγαίνουν στο θέατρο παρακολουθούν πολύ συχνά ιστορικά έργα.
- ❖ Τους τελευταίους 12 μήνες δηλώνουν ότι έχουν διαβάσει κάποιο επιστημονικό βιβλίο/άρθρο ιστορικής φύσεως ή κάποιο ιστορικό μυθιστόρημα, έχουν παρακολουθήσει ιστορικά φιλμ/ντοκιμαντέρ στην τηλεόραση ή στον κινηματογράφο, έχουν επισκεφθεί κάποιο μουσείο/αρχαιολογικό χώρο και έχουν αναζητήσει στο διαδίκτυο κάποια πληροφορία σχετική με το ιστορικό παρελθόν.
- ❖ Συμφωνούν απόλυτα πως ο ρόλος της Εκκλησίας στη σημερινή κοινωνία είναι να διαφυλάττει την εθνική ταυτότητα και να λειτουργεί ως θεματοφύλακας των παραδόσεων, να συμβάλλει στη διαμόρφωση της θρησκευτικής πίστης και του ελληνορθόδοξου φρονήματος, να ασκεί φιλανθρωπικό και κοινωνικό έργο και να προάγει τη συμφιλίωση των λαών μέσα από το κήρυγμά της. Συμφωνούν επίσης αρκετά πως η Εκκλησία πρέπει να μεριμνά για όλα τα παραπάνω.
- ❖ Στην ερώτηση αντιστοίχισης των ιστορικών γεγονότων με τις χρονολογίες που συνέβησαν ή διήρκησαν, παρουσιάζουν ένα πολύ υψηλό ποσοστό σωστών απαντήσεων στο σύνολο των αντιστοιχίσεων.
- ❖ Ως πολίτες της χώρας νιώθουν πολύ υπερήφανοι για τη θρησκεία/Εκκλησία, για τη λαϊκή παράδοση/τον ελληνικό πολιτισμό, για το θεσμό της οικογένειας και για τη νεότερη και σύγχρονη ελληνική ιστορία.
- ❖ Πριν αρχίσουν τις σπουδές τους διάβαζαν πολύ συχνά επιστημονικά βιβλία ιστορίας, άρθρα ιστορικού ενδιαφέροντος στο διαδίκτυο και στον έντυπο τύπο, καθώς και ιστορικά μυθιστορήματα.
- ❖ Ως πηγές πληροφόρησης για το ιστορικό παρελθόν εμπιστεύονται πολύ τους δασκάλους/τις δασκάλες, την Εκκλησία, τους καθηγητές/τις καθηγήτριες Ιστορίας στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση και στο πανεπιστήμιο, καθώς και τα ιστορικά αρχεία. Εμπιστεύονται λίγο τους αυτόπτες/αυτήκοους μάρτυρες και καθόλου τα πολιτικά κόμματα/τις νεολαϊκές των κομμάτων και τις ραδιοφωνικές εκπομπές.

- ❖ Όταν πηγαίνουν στον κινηματογράφο, παρακολουθούν πολύ συχνά ιστορικές ταινίες και ταινίες περιπέτειας ενώ δεν παρακολουθούν καθόλου αισθηματικές ταινίες ή κωμωδίες.
- ❖ Συμφωνούν απόλυτα πως οι εθνικές εορτές πραγματοποιούνται για να συνειδητοποιούμε το χρέος μας απέναντι στην πατρίδα, για την κατασκευή της εθνικής ταυτότητας, για να θυμόμαστε τα κατορθώματα των προγόνων και το ένδοξο παρελθόν διατηρώντας την κοινωνική συνοχή, για να τιμάμε τους ήρωες του παρελθόντος, για την καλλιέργεια της φιλοπατρίας και της ιστορικής συνείδησης, για να μαθαίνουμε την ιστορία μας και να παραδειγματιζόμαστε, για τη συνέχιση της παράδοσης και για τη διατήρηση των αξιών. Διαφωνούν όμως με την άποψη πως οι εθνικές εορτές πραγματοποιούνται από συνήθεια, χωρίς να έχουν κανένα απολύτως νόημα.
- ❖ Έχουν παρακολουθήσει πολλά από τα ιστορικά φιλμ που τους παραθέτονται στο ερωτηματολόγιο ενώ χαρακτηριστικό είναι πως τα περισσότερα απ' αυτά έχουν αναφορές στην ελληνική ιστορία και λιγότερο στην ευρωπαϊκή ή τη διεθνή. Ενδεικτικά δηλώνουν πως έχουν παρακολουθήσει τα φιλμ: *Αποκάλυψη τώρα, Παύλος Μελάς, Ο άνθρωπος με το γαρίφαλο, Μέρες του '36, Ζ, Γράμμος - Βίτσι, Το θωρηκτό Ποτέμκιν, Η κάθοδος των 9, Τραγούδια της φωτιάς, Τι έκανες στον πόλεμο Θανάση, Η λίστα του Σίντλερ, Παπαφλέσσας, Τα πέτρινα χρόνια, Ελευθέριος Βενιζέλος, Ο θίασος, 1922.*
- ❖ Στο ραδιόφωνο ακούν αθλητικές εκπομπές, ενημερωτικές/πολιτικές και ιστορικές αλλά δεν ακούν μουσικές.
- ❖ Πριν την έναρξη των σπουδών τους επισκέπτονταν πολύ συχνά ιστορικά αρχεία, εκδηλώσεις στις εθνικές επετείους και κινηματογραφικές αίθουσες όπου προβάλλονταν ιστορικά φιλμ. Αρκετά συχνά επισκέπτονταν συνέδρια, ημερίδες ή επιστημονικές εκδηλώσεις ιστορικού ενδιαφέροντος, εκδηλώσεις συλλόγων ή οργανισμών ιστορικού περιεχομένου και αρχαιολογικούς χώρους/τόπους ιστορικής μνήμης.
- ❖ Έχουν διαβάσει τα ιστορικά μυθιστορήματα: *αθώοι και φταίχτες, Λωζάντρα, Στα μυστικά του βάλτου, Αδελφοφάδες, Το νούμερο 31328.*
- ❖ Συμφωνούν πως ο λόγος του Κλήρου εξυπηρετεί την κοινωνική ανάγκη της εποχής για σεβασμό της διαφορετικότητας – ετερότητας.
- ❖ Πιστεύουν πως η θρησκεία και το πανεπιστήμιο συμβάλλουν πολύ στη διαμόρφωση της ιστορικής συνείδησης / της κουλτούρας ενός λαού.

- ❖ Γνωρίζουν ή έχουν ακούσει τα τραγούδια: Σε τούτα εδώ τα μάρμαρα, Λίγο ακόμα, Μπήκαν στην πόλη οι οχτροί, Τη ρωμοσύνη μην την κλαις, Πότε θα κάνει ζαστεριά, Διότι δεν Συνεμορφώθη, Μαλαματένια λόγια, Της αγάπης αίματα.
- ❖ Δηλώνουν πως αισθάνονται πολύ Έλληνες και καθόλου πολίτες του κόσμου.
- ❖ Από το σχολιασμό τους στο απόσπασμα του Αρχιεπισκόπου Χριστόδουλου, διαφαίνεται ο προσανατολισμός τους στην κανονιστικότητα της ελληνοχριστιανικής παράδοσης.
- ❖ Από το σχολιασμό τους στο απόσπασμα του Αντώνη Λιάκου, προκύπτει η θέση τους πως ο Συνταγματικός πατριωτισμός ως ιδεολογία πρέπει να συνυπάρχει με την εθνική ταυτότητα και όχι να την αντιμάχεται.
- ❖ Συμφωνούν απόλυτα με το θεσμό των παρελάσεων.
- ❖ Προκειμένου να πληροφορηθούν για το παρελθόν, θεωρούν ως σημαντική ομάδα το έθνος στο οποίο ανήκουν ενώ αντιθέτως δεν θεωρούν σημαντική ομάδα την παγκόσμια κοινότητα αλλά ούτε και την ευρωπαϊκή.
- ❖ Συνήθως πηγαίνουν στην εκκλησία αρκετά συχνά και συγκεκριμένα κάθε Κυριακή.
- ❖ Στο πλαίσιο του μαθήματος της Ιστορίας θεωρούν πολύ αναγκαία τη διδασκαλία της τοπικής και της εθνικής ιστορίας ενώ καθόλου αναγκαία τη συγγραφή κοινής βαλκανικής ή ευρωπαϊκής ιστορίας.
- ❖ Πιστεύουν πως η Εκκλησία αποτελεί πολύ αξιόπιστη πηγή πληροφόρησης για το ιστορικό παρελθόν.
- ❖ Στο πανεπιστήμιο εμπιστεύονται πολύ τους διδάσκοντες/τις διδάσκουσες μαθημάτων Ιστορίας, ως πηγή πληροφόρησης για το ιστορικό παρελθόν.
- ❖ Συμφωνούν απόλυτα πως η διαπραγμάτευση του ιστορικού παρελθόντος είναι ένα ζήτημα που οφείλει να διερευνά η ανώτατη εκπαίδευση ενώ συμφωνούν σε μικρό βαθμό πως αυτό οφείλει να το πράττει η τέχνη.

- ❖ Από την ιστορία που διδάχθηκαν στο σχολείο, θεωρούν λιγότερο σημαντική την περίοδο της Επταετίας της Χούντας, ως ιστορικό γεγονός.
- ❖ Τοποθετούν ιδεολογικά/πολιτικά τους εαυτούς τους κάπου αλλού, χωρίς όμως να δηλώνουν το πού.
- ❖ Επισκέπτονται συνήθως αρχαιολογικά μουσεία/αρχαιολογικούς χώρους και μουσεία τοπικής ιστορίας.

Ομάδα (κλάση) 6/6

Αριθμός φοιτητών/-τριών: 39 (7,26%)

Φύλο: Άνδρας

- ❖ Τοποθετούν ιδεολογικά/πολιτικά τους εαυτούς τους στο χώρο της Αριστεράς.
- ❖ Συμφωνούν απόλυτα πως η διαπραγμάτευση του ιστορικού παρελθόντος είναι ένα ζήτημα που οφείλουν να διερευνούν η οικογένεια και η τέχνη. Αντιθέτως, διαφωνούν πως το ιστορικό παρελθόν οφείλουν να διερευνούν η Εκκλησία και τα ΜΜΕ.
- ❖ Νιώθουν λίγο υπερήφανοι για την αρχαία ελληνική ιστορία ενώ καθόλου υπερήφανοι για το θεσμό της οικογένειας, για την επιστημονική έρευνα/καινοτομία στην Ελλάδα, για τη νεότερη και σύγχρονη ελληνική ιστορία, για τη δημοκρατία στη χώρα, για την κατάκτηση του ευρωπαϊκού πρωταθλήματος ποδοσφαίρου το 2004, για τη διοργάνωση της Ολυμπιάδας την ίδια χρονιά, για το σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, για το εκπαιδευτικό σύστημα, για τη θρησκεία/Εκκλησία και για τη συμμετοχή της Ελλάδας στην Ε.Ε. και σε άλλους διεθνείς οργανισμούς.
- ❖ Ως πηγές πληροφόρησης για το ιστορικό παρελθόν εμπιστεύονται λίγο τους χώρους εικονικής περιήγησης στο παρελθόν και τους καθηγητές/τις καθηγήτριες Ιστορίας στη δευτεροβάθμια, πολύ τα πολιτικά κόμματα και τις νεολαίες τους και καθόλου την Εκκλησία και τις τηλεοπτικές εκπομπές/τα επετειακά αφιερώματα.

- ❖ Διαφωνούν πως ο ρόλος της Εκκλησίας στη σημερινή κοινωνία είναι να:
  - διαφυλάττει την εθνική ταυτότητα, τις παραδόσεις και την ιστορία.
  - προάγει τη συμφιλίωση των λαών μέσα από το κήρυγμά της.
  - συμβάλλει στη διαμόρφωση της θρησκευτικής πίστης και του ελληνορθόδοξου φρονήματος.
  - ασκεί φιλανθρωπικό και κοινωνικό έργο.
  - μεριμνά για όλα τα παραπάνω.

- ❖ Αναφέρουν πως γνωρίζουν ή έχουν ακούσει τα τραγούδια: *Το σφαγείο, Η μπαλάντα για τους ασφαλίτες, Διότι δεν συνεμορφώθην, Λίγο ακόμα, Τη ρωμοσύνη μην την κλαις, Σε τούτα εδώ τα μάρμαρα, Στο Νικηφόρο Μανδηλαρά, Μην ξεχνάς τον Ωρωπό, Ο φασισμός, Μπήκαν στην πόλη οι οχτροί, Το μέλλον δεν θα έρθει από μόνο του, Της αγάπης αίματα, Μαλαματένια λόγια, Ακορντεόν, Η αυλή, Πότε θα κάνει ζαστεριά, Πάλης ξεκίνημα, Θα σημάνουν οι καμπάνες, Όταν σφίγγουν το χέρι.*

- ❖ Συμφωνούν απόλυτα πως οι εθνικές εορτές ενισχύουν την αντιπαράθεση ανάμεσα στο «εμείς και οι «άλλοι», πως καλλιεργούν εθνικιστικές ιδέες και στερεότυπα, πως εξυπηρετούν πολιτικές σκοπιμότητες, πως αποτελούν μια καλή ευκαιρία αργίας και πως πραγματοποιούνται από συνήθεια χωρίς να έχουν νόημα. Απ' την άλλη, διαφωνούν με τις απόψεις πως οι εθνικές εορτές πραγματοποιούνται για να θυμόμαστε τα κατορθώματα των προγόνων, για να τιμάμε τους ήρωες του παρελθόντος, για να συνειδητοποιούμε το χρέος μας απέναντι στην πατρίδα, για τη συνέχιση της παράδοσης και τη διατήρηση των αξιών, για την καλλιέργεια της φιλοπατρίας, για να μαθαίνουμε την ιστορία μας και να παραδειγματιζόμαστε και για την κατασκευή της εθνικής ταυτότητας.

- ❖ Διαφωνούν με το θεσμό των παρελάσεων.

- ❖ Στο πλαίσιο του μαθήματος της Ιστορίας δεν κρίνουν καθόλου αναγκαία την καλλιέργεια του εθνικού φρονήματος και τη συγγραφή κοινής ευρωπαϊκής ιστορίας.

- ❖ Στον ελεύθερο χρόνο τους διαβάζουν βιβλία φιλοσοφίας, πολιτικής επιστήμης, ιστορικού περιεχομένου, κοινωνιολογίας και εγκυκλοπαίδειες.

- ❖ Δεν πηγαίνουν καθόλου στην Εκκλησία.

- ❖ Οι γνώσεις ιστορίας που έχουν προέρχονται πολύ από πολιτικές οργανώσεις και νεολαίες, από σωματεία/οργανώσεις/οργανισμούς ιστορικού ενδιαφέροντος, από τη μουσική και από τα ΜΜΕ. Λίγο προέρχονται από το σχολείο και καθόλου από την Εκκλησία.
- ❖ Από την ιστορία που διδάχθηκαν κατά τη διάρκεια των σχολικών τους χρόνων θεωρούν πολύ σημαντικό το ιστορικό γεγονός του Εμφυλίου πολέμου, λίγο σημαντικό το ιστορικό γεγονός της ύψωσης του λαβάρου της Επανάστασης του 1821 απ' τον Π.Π. Γερμανό και καθόλου σημαντικό το ιστορικό γεγονός του κρυφού Σχολείου.
- ❖ Πιστεύουν πως η Εκκλησία δεν αποτελεί καθόλου αξιόπιστη πηγή πληροφόρησης για το ιστορικό παρελθόν.
- ❖ Όταν περιηγούνται στο διαδίκτυο, αναζητούν πολύ συχνά πληροφορίες ενημερωτικού/πολιτικού περιεχομένου και κοινωνικού ενδιαφέροντος ενώ αρκετά συχνά αναζητούν ιστορικές πληροφορίες.
- ❖ Έχουν παρακολουθήσει τα ιστορικά φιλμ/ντοκιμαντέρ: *Αποκάλυψη τώρα, Ο άνθρωπος με το γαρίφαλο, Μέρες του '36, Ζ, Το θωρηκτό Ποτέμκιν, Τι έκανες στον πόλεμο Θανάση, Η λίστα του Σίντλερ, Τα πέτρινα χρόνια, Ο θίασος, 1922, Ψυχή βαθιά, Τα πέτρινα χρόνια, Μακρόνησος, Ο Γατόπαρδος.*
- ❖ Στην ερώτηση αντιστοίχισης των ιστορικών γεγονότων με τις χρονολογίες που συνέβησαν ή διήρκησαν, παρουσιάζουν ένα πολύ υψηλό ποσοστό σωστών απαντήσεων στο σύνολο των αντιστοιχίσεων.
- ❖ Αισθάνονται πολύ Βαλκάνιοι και πολίτες του κόσμου και λίγο Έλληνες.
- ❖ Πριν αρχίσουν τις σπουδές τους, διάβαζαν αρκετά συχνά άρθρα ιστορικού περιεχομένου στον έντυπο τύπο καθώς και ιστορικά μυθιστορήματα/δοκίμια.
- ❖ Δηλώνουν πως παρακολουθούν λιγότερο συχνά τηλεόραση.
- ❖ Στην τηλεόραση βλέπουν πολύ συχνά εκπομπές ιστορικού και ενημερωτικού/πολιτικού περιεχομένου και καθόλου συχνά αισθηματικές σειρές.

- ❖ Στο ραδιόφωνο ακούν συνήθως ιστορικές, ενημερωτικές/πολιτικές και αθλητικές εκπομπές.
- ❖ Πιστεύουν πως ο λόγος του Κλήρου δεν εξυπηρετεί την κοινωνική ανάγκη της εποχής για σεβασμό της διαφορετικότητας - ετερότητας.
- ❖ Νιώθουν πολύ συνδεδεμένοι με το παρελθόν όταν συζητούν με την οικογένειά τους για διάφορα ιστορικά γεγονότα, όταν επισκέπτονται ιστορικά αρχεία, όταν συμμετέχουν σε επετειακές εκδηλώσεις πολιτικών φορέων, όταν διαβάζουν ένα ιστορικό μυθιστόρημα και όταν παρακολουθούν εκδηλώσεις ή ομιλίες ιστορικού χαρακτήρα από σωματεία ή τοπικές ιστορικές οργανώσεις. Αρκετά συνδεδεμένοι δηλώνουν πως νιώθουν, όταν ακούν μια ραδιοφωνική εκπομπή με ιστορικά ηχητικά ντοκουμέντα. Αντιθέτως, δεν νιώθουν καθόλου συνδεδεμένοι με το παρελθόν όταν παραβρίσκονται σε εκδηλώσεις εθνικών εορτών, όταν διαβάζουν άρθρα, βιβλία ή ακούν λόγους του Κλήρου στις εθνικές επετείους.
- ❖ Σχολιάζοντας το απόσπασμα του Αρχιεπισκόπου Χριστόδουλου, διατυπώνουν την άποψη πως η Ελλάδα θα πρέπει χωρίς εθνικιστικές τάσεις να προσαρμοστεί στο νέο πολυπολιτισμικό και παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον, προκειμένου να προοδεύσει.
- ❖ Πιστεύουν πως η ενασχόληση με το ιστορικό παρελθόν και η μελέτη του αποτελεί κάτι πολύ ενδιαφέρον.
- ❖ Ιεραρχούν κατά φθίνουσα σειρά τη συμβολή των παρακάτω παραγόντων στη διαμόρφωση της ιστορικής συνείδησης/κουλτούρας:
  - Κινηματογράφος: πέμπτο
  - Σχολείο: έβδομο
  - ΜΜΕ: δέκατο τρίτο
  - Πολιτική: δέκατο τέταρτο
  - Θρησκεία: δέκατο πέμπτο
- ❖ Έχουν την άποψη πως η πολιτική συμβάλλει πολύ στη διαμόρφωση της ιστορικής συνείδησης/κουλτούρας ενός λαού ενώ κατά τη γνώμη τους δεν συμβάλλουν καθόλου σε αυτό η θρησκεία και τα ΜΜΕ.
- ❖ Προκειμένου να πληροφορηθούν για το παρελθόν δεν θεωρούν ως σημαντικότερη ομάδα το έθνος στο οποίο ανήκουν.

- ❖ Τους τελευταίους 12 μήνες έχουν διαβάσει κάποιο ιστορικό μυθιστόρημα, έχουν επισκεφθεί κάποιο μουσείο ιστορίας/αρχαιολογικό χώρο ή κάποια έκθεση, έχουν συμμετάσχει σε κάποια εκδήλωση ομάδας ή φορέα αφιερωμένη σε γεγονότα του παρελθόντος και έχουν παρακολουθήσει κάποιο ιστορικό φιλμ/ντοκιμαντέρ στην τηλεόραση ή στον κινηματογράφο.
- ❖ Επισκέπτονται μουσεία αρκετά συχνά.
- ❖ Όταν πηγαίνουν στον κινηματογράφο, παρακολουθούν πολύ συχνά ιστορικές ταινίες και κοινωνικές ενώ καθόλου συχνά αισθηματικές ταινίες.
- ❖ Πριν την έναρξη των σπουδών τους επισκέπτονταν πολύ συχνά εκδηλώσεις πολιτικών κομμάτων ή νεολαιών με ιστορικό περιεχόμενο, θέατρα με σκοπό την παρακολούθηση ιστορικών έργων και αρχαιολογικούς χώρους/τόπους ιστορικής μνήμης. Αναφέρουν επίσης πως επισκέπτονταν αρκετά συχνά κινηματογραφικές αίθουσες όπου προβάλλονταν ιστορικά φιλμ, καθώς και διαδικτυακές κοινότητες ή forums ανταλλαγής απόψεων πάνω σε ιστορικά ζητήματα. Αντιθέτως, δεν επισκέπτονταν καθόλου συχνά εκδηλώσεις στις εθνικές επετείους.
- ❖ Δηλώνουν πως πηγαίνουν στο θέατρο πολύ συχνά.
- ❖ Όταν πηγαίνουν στο θέατρο, παρακολουθούν πολύ συχνά αρχαίο δράμα, αρκετά συχνά ιστορικά έργα και λιγότερο συχνά κωμωδίες/επιθεωρήσεις.
- ❖ Έχουν διαβάσει τα ιστορικά μυθιστορήματα: Τα ματωμένα χόματα, Στα μυστικά του βάλτου.
- ❖ Δηλώνουν μέλη κάποιας σπουδαστικής παράταξης.
- ❖ Στο πανεπιστήμιο εμπιστεύονται πολύ τις φοιτητικές παρατάξεις, ως πηγή πληροφόρησης για το ιστορικό παρελθόν.
- ❖ Δηλώνουν πως συμμετέχουν στις δραστηριότητες κάποιου τοπικού σωματείου ή συλλόγου με αντικείμενο το παρελθόν.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Με την ολοκλήρωση της παρούσας έρευνας προκύπτουν ορισμένα χρήσιμα συμπεράσματα, η αξιοποίηση των οποίων μπορεί να συνεισφέρει σημαντικά προς δύο βασικές κατευθύνσεις. Αφενός, προς εκείνη της αυτοσυνειδησίας των μελλοντικών εκπαιδευτικών της Πρωτοβάθμιας αναφορικά με την ιστορική τους κουλτούρα, την ιστορική τους συνείδηση και τη σχέση που αναπτύσσουν με το ιστορικό παρελθόν σε όλα τα πεδία της καθημερινής τους ζωής διαμέσου ενός πλέγματος επίσημων αλλά και εξωθεσμικών μηχανισμών παραγωγής ιστορικών γνώσεων, οι οποίοι συνεισφέρουν, σε διαφορετικό βαθμό ο καθένας, στην ιστορική τους εγγραμματοσύνη και στην ιστορική τους παιδεία γενικότερα. Αφετέρου, προς την κατεύθυνση της χαρτογράφησης των ιδεών τους και της ανάλυσης της ιστορικής τους κουλτούρας ως πολύτιμων συνεισφορών που συνδέονται άμεσα τόσο με την υφιστάμενη αναγκαιότητα χάραξης μιας ενιαίας ευρωπαϊκής εκπαιδευτικής πολιτικής στη διδασκαλία του μαθήματος της Ιστορίας και στα προγράμματα σπουδών της αρχικής κατάρτισης των μελλοντικών εκπαιδευτικών, όσο και με κάθε προσπάθεια αναπροσαρμογής του περιεχομένου του μαθήματος της Ιστορίας και εκσυγχρονισμού των υφιστάμενων μεθοδολογικών και διδακτικών στρατηγικών που το διέπουν.

Στην εποχή της ψηφιοποίησης και της ταχείας μετάδοσης της πληροφορίας, η επαφή των φοιτητών/-τριών των Παιδαγωγικών Τμημάτων με την ιστορία δεν πραγματώνεται μόνο στο πλαίσιο των σπουδών τους ή κατά την πρότερη φάση της σχολικής τους ζωής. Στη δημόσια σφαίρα αλληλεπιδρούν σχεδόν σε κάθε τους βήμα με το παρελθόν το οποίο πλέον ανασυγκροτείται και εκφέρεται όλο και περισσότερο μέσα από ένα ολόκληρο ετερόκλητο φάσμα τελειοποιημένων μορφών αναπαράστασης και αφήγησης, τελετουργικών και φορέων της κοινωνίας των πολιτών. Η δημόσια ιστορία, αντιμετωπιζόμενη άλλοτε ως το αποπαιδί της ακαδημαϊκής ιστοριογραφίας και άλλοτε ως μια διαφοροποιημένη μορφή διεπαφής των κοινωνιών με τις μνήμες τους και τα ιστορικά τους νοήματα, συμβάλλει καθοριστικά, αλλά όχι πάντοτε με επιστημολογική ακρίβεια, στον εκδημοκρατισμό της ιστορικής κουλτούρας και της παραγόμενης γνώσης για το παρελθόν που καταναλώνεται από το ευρύ κοινό διαμέσου ελκυστικών πρακτικών οι οποίες συνυφαίνονται κυρίως με την πολιτιστική βιομηχανία του θεάματος και της ψυχαγωγίας.

Από τη συνολική ερευνητική καταγραφή των δημογραφικών χαρακτηριστικών των φοιτητών/-τριών των Παιδαγωγικών Τμημάτων, των στάσεων και των αντιλήψεών τους για την ιστορία, τις δημόσιες αναπαραστάσεις της και τους μηχανισμούς που τις συγκροτούν, τις

πηγές των ιστορικών τους γνώσεων, το έθνος αλλά και την εθνική και πολιτισμική τους ταυτότητα, προέκυψαν τα εξής:

➤ Οι φοιτητές των Παιδαγωγικών Τμημάτων της έρευνας εμφανίζουν μέσα από το σύνολο των απαντήσεών τους ισχυρή τάση περιφρόνησης απέναντι στους πολιτικούς φορείς και στο πολιτικό σύστημα της χώρας, η οποία ρέπει προς τον πολιτικό κυνισμό. Στην ιδεολογική τους αυτοτοποθέτηση κυριαρχούν δύο στάσεις. Η πρώτη, που είναι και η πλειοψηφούσα, προσδιορίζεται από την πολιτική αποστασιοποίηση και την άρνηση της ιδεολογικής αυτοτοποθέτησης στον παραδοσιακό άξονα Αριστεράς-Δεξιάς. Η δεύτερη υιοθετείται από ένα μικρότερο τμήμα των φοιτητών/-τριών (4 στους/στις 10), πιο πολιτικοποιημένο και κατασταλαγμένο ως προς την ιδεολογική τους ταυτότητα. Η πλειονότητα εξ αυτών εμφανίζει αριστερόστροφο ιδεολογικό προσανατολισμό, καθώς εμφορείται από Αριστερές και Κεντροαριστερές πολιτικές πεποιθήσεις και λιγότερο από Δεξιές ή Κεντροδεξιές. Ανεξάρτητα από την πολιτική τους αυτοτοποθέτηση οι φοιτητές/-τριες της έρευνας αντιμετωπίζουν με σκεπτικισμό και αδιαφορία την αξία της πολιτικής αντιπροσώπευσης και της ενεργούς συμμετοχής τους στα πολιτικά φοιτητικά δρώμενα, καθώς οι 9 στους/στις 10 δεν δραστηριοποιούνται ως μέλη σπουδαστικών παρατάξεων.

➤ Αναφορικά με τη συχνότητα εκκλησιασμού παρατηρείται ότι οι μελλοντικοί εκπαιδευτικοί της Πρωτοβάθμιας στην πλειονότητά τους υιοθετούν μια θρησκευτική συμπεριφορά η οποία διέπεται από μεγαλύτερη χαλαρότητα ως προς τη συχνότητα προσέλευσης στους χώρους λατρείας. Η συμμετοχή τους σε λατρευτικές τελετές πραγματοποιείται κυρίως με αφορμή μεγάλες γιορτές και μάλλον για λόγους συνήθειας παρά για λόγους θρησκευτικής ευσυνειδησίας. Ωστόσο, η μικρότερη προσέλευση στην Εκκλησία ή η μη προσέλευση που δηλώνεται από μέρος του δείγματος δεν μπορεί να θεωρηθεί ad hoc ταυτόσημη της έλλειψης θρησκευτικής πίστης.

➤ Απέναντι στον ρόλο που πρέπει να επιτελεί η Εκκλησία, οι φοιτητές/-τριες εμφανίζονται διχασμένοι/-ες. Ένα μέρος τους προτιμά ο συγκεκριμένος θεσμός να περιορίζεται στα θεολογικά και ανθρωπιστικά του καθήκοντα, ενώ ένα άλλο, σχεδόν ισάριθμο, επιθυμεί μια πιο εκκοσμηκευμένη Εκκλησία, η οποία θα παρεμβαίνει και θα αναμειγνύεται σε πολιτικά, ιστορικά κοινωνικά και ταυτοτικά ζητήματα που λαμβάνουν χώρα στη δημόσια ζωή. Πάραυτα, η πλειονότητα συμφωνεί σε δύο βασικές θέσεις που αφορούν τον ρόλο της Εκκλησίας: στην αρμοδιότητά της να διαμορφώνει τη θρησκευτική πίστη και το ελληνορθόδοξο φρόνημα και στην άσκηση φιλανθρωπικού και κοινωνικού έργου από μέρος της. Επίσης, η πλειοψηφία των φοιτητών/-τριών (πάνω από τους μισούς) θεωρεί πως ο λόγος του Κλήρου δεν εξυπηρετεί γενικότερα την ανάγκη των καιρών για σεβασμό της ετερότητας

και της διαφορετικότητας, παρόλο που καταγράφεται κι ένα σημαντικά υψηλό ποσοστό σε εκείνους/-ες που εκφράζουν αντίθετη άποψη.

➤ Στον ελεύθερο χρόνο τους οι μελλοντικοί δάσκαλοι και νηπιαγωγοί της έρευνας διαβάζουν πρωτίστως λογοτεχνικά βιβλία (8 στους 10 σχεδόν), βιβλία Παιδαγωγικής, Ψυχολογίας και γενικού περιεχομένου. Αντιθέτως, δεν δείχνουν ιδιαίτερη προτίμηση σε συγγράμματα ιστορικής φύσεως, τα οποία διαβάζουν μόνο 3 στους/στις 10. Όπως διαπιστώνεται επομένως, οι φοιτητές/-τριες των Παιδαγωγικών Τμημάτων επιλέγουν κυρίως βιβλία που συνδέονται περισσότερο με τον χώρο της ανθρωπιστικής παιδείας, με επιστημονικές περιοχές συναφείς προς τις σπουδές τους, αλλά και με ψυχαγωγικές τους ανάγκες.

➤ Από τα ευρήματα προέκυψε ότι η πλειονότητα των φοιτητών/-τριών δεν φαίνεται να διακατέχεται από θεατρόφιλα αισθήματα. Μόνο οι 2 στους/στις 10 περίπου δηλώνουν ότι επισκέπτονται αρκετά συχνά το θέατρο για να παρακολουθήσουν κάποια παράσταση. Όταν συμβαίνει αυτό, τα έργα που συγκεντρώνουν την προτίμησή τους είναι κυρίως οι κωμωδίες και οι επιθεωρήσεις, τα δράματα και το Αρχαίο δράμα. Αντίθετα, οι παραστάσεις με σαφή ιστορικό χαρακτήρα δεν συμπεριλαμβάνονται στις προτιμήσεις των περισσότερων (μόνο 2 στους/στις 10 τις προτιμούν), γεγονός που καταδεικνύει ότι η τέχνη του θεάτρου αντιμετωπίζεται από τους υποψήφιους εκπαιδευτικούς κατά βάση ως μια πολιτιστική δραστηριότητα προορισμένη περισσότερο για την κάλυψη ψυχαγωγικών αναγκών παρά για την άντληση πληροφοριών που συνυφαίνονται με το ιστορικό παρελθόν.

➤ Σχεδόν 8 στους/στις 10 φοιτητές/-τριες επισκέπτονται τις κινηματογραφικές αίθουσες με μεγάλη συχνότητα. Οι κωμωδίες, τα φιλμ κοινωνικού περιεχομένου, οι περιπέτειες και οι αισθηματικές ταινίες συγκαταλέγονται στα είδη των φιλμ που παρακολουθούν συνήθως. Απ' την άλλη, για τις ιστορικές κινηματογραφικές ταινίες επιδεικνύουν μικρότερο ενδιαφέρον (μόνο οι 3 στους/στις 10 τις συγκαταλέγουν στις προτιμήσεις τους).

➤ Οι 7 στους/στις 10 της έρευνας αναφέρουν ότι παρακολουθούν τηλεόραση στο ελεύθερο χρόνο τους με μεγάλη συχνότητα. Την υψηλότερη προτίμηση συγκεντρώνουν οι εκπομπές κοινωνικού ενδιαφέροντος, οι αισθηματικές σειρές και τα ντοκιμαντέρ. Όπως και στην περίπτωση των κινηματογραφικών ταινιών, έτσι και σε αυτή των τηλεοπτικών εκπομπών, τα προγράμματα ιστορικού περιεχομένου δεν φαίνεται να ελκύουν σημαντικά το ενδιαφέρον των περισσότερων (μόλις 3 στους/στις 10 τα παρακολουθούν αρκετά συχνά). Ως προς το φύλο, παρατηρείται πως μόνο ο ανδρικός πληθυσμός εκδηλώνει μια κάποια προτίμηση, σε αντίθεση με τον γυναικείο που δείχνει περιορισμένο βαθμό ανταπόκρισης έναντι του συγκεκριμένου τρόπου αλληλεπίδρασης και διασύνδεσης με το ιστορικό παρελθόν.

- Σχεδόν το σύνολο των φοιτητών/-τριών δηλώνει πως χρησιμοποιεί το τεχνολογικό μέσο του διαδικτύου, καταδεικνύοντας έτσι πως το τελευταίο συνιστά αναπόσπαστο μέρος της κουλτούρας του. Με βάση τις συνολικές απαντήσεις προκύπτει ότι η αξιοποίησή του αφορά, κατά ιεραρχική σειρά, την αναζήτηση ψυχαγωγικού, κοινωνικού, ενημερωτικού/ πολιτικού περιεχομένου και λιγότερο την προσπέλαση δικτυακών τόπων απ' όπου μπορούν αντλήσουν ιστορική γνώση και πληροφόρηση. Οι φοιτητές μάλιστα, συγκριτικά με τις φοιτήτριες, αναζητούν με μεγαλύτερη συχνότητα ιστορικές πληροφορίες στο διαδίκτυο.
- Ανάλογη απήχηση στους/στις υποψήφιους/-ες εκπαιδευτικούς εμφανίζει και το μέσο του ραδιοφώνου, καθώς 9 στους/στις 10 δηλώνουν ακροατές του εν λόγω μέσου. Στην πλειονότητά τους τα προγράμματα που προτιμούν έχουν συνήθως μουσικό χαρακτήρα, σε αντίθεση με τις ραδιοφωνικές εκπομπές ιστορικού ενδιαφέροντος για τις οποίες μόλις το 2,98% δείχνει ενδιαφέρον. Το συμπέρασμα που συνάγεται επομένως είναι πως οι φοιτητές/-τριες της έρευνας αξιοποιούν το ραδιόφωνο για ψυχαγωγικούς σκοπούς και καθόλου σχεδόν ως πηγή δυνητικής άντλησης πληροφοριών, σχετικών με ιστορικά ζητήματα.
- Όπως προκύπτει από τα αποτελέσματα της έρευνας, οι μελλοντικοί εκπαιδευτικοί συνδέουν το αίσθημα υπερηφάνειας τους κατά προτεραιότητα με την αρχαία ελληνική ιστορία, τον ελληνικό πολιτισμό και τη λαϊκή παράδοση, με τον θεσμό της οικογένειας καθώς και με σύγχρονα συγκυριακά γεγονότα υπερεθνικού χαρακτήρα όπως η διοργάνωση των Ολυμπιακών Αγώνων το 2004 και η κατάκτηση την ίδια χρονιά του ευρωπαϊκού πρωταθλήματος ποδοσφαίρου από την ελληνική εθνική ομάδα. Η προσκόλληση των φοιτητών/-τριών στο ένδοξο αρχαιοελληνικό παρελθόν και στην εγνωσμένη αξία του, καθώς επίσης και στην καλλιεργούμενη επί μακρόν ιδέα περί πολιτισμικής ανωτερότητας του ελληνικού έθνους, λειτουργούν ως μηχανισμοί τόνωσης της εθνικής αυτοπεποίθησης στο παρόν αλλά και ως «ελιξίριο» στο αίσθημα κατωτερότητας που διαπερνά την αυτοεικόνα του έθνους στο εσωτερικό του. Ο θεσμός της οικογένειας, που συγκεντρώνει το τρίτο υψηλότερο ποσοστό υπερηφάνειας, αποτελεί εύρημα που καταδεικνύει έναν συντηρητικό προσανατολισμό των φοιτητών/-τριών και μια πρόσδεσή τους σε πατροπαράδοτες αξίες του ελληνισμού. Όσον αφορά τη δήλωση του βαθμού υπερηφάνειας που συνδέεται με τη συμμετοχή της χώρας στην Ευρωπαϊκή Ένωση και σε άλλους υπερεθνικούς οργανισμούς, οι φοιτητές/-τριες στις απαντήσεις τους εμφανίζουν δύο διαφορετικές οπτικές. Η πρώτη χαρακτηρίζεται ως εξωστρεφής και ευρωκεντρική, ενώ η άλλη ως ευρωσκεπτική και εσωστρεφής. Για το πολίτευμα της δημοκρατίας στην Ελλάδα δηλώνουν λιγότερο ή καθόλου υπερήφανοι 6 στους/στις 10. Αν και φαινομενικά το ποσοστό αυτό αντικατοπτρίζει αμφισβήτηση προς το πολίτευμα της δημοκρατίας από την πλευρά των φοιτητών/-τριών,

ωστόσο μάλλον υποδηλώνει τελικά την απογοήτευσή τους απέναντι σε ένα υφιστάμενο πολιτικό σύστημα που αδυνατεί να ανταποκριθεί με επιτυχία στις προσδοκίες τους. Με τη στάση αυτή των φοιτητών/-τριών συνδέεται τόσο το υψηλό ποσοστό απόρριψης του πολιτικού συστήματος όσο και το αίσθημα μη υπερηφάνειας για την κακή οικονομική κατάσταση της χώρας. Η Εκκλησία αντιμετωπίζεται μόνο από τη μειοψηφία των μελλοντικών εκπαιδευτικών ως θεσμός για τον οποίο αισθάνονται υψηλή υπερηφάνεια. Επί της ουσίας πρόκειται για μια ευθεία αμφισβήτηση όχι τόσο του θρησκευτικού στοιχείου ή του ελληνορθόδοξου δόγματος αλλά περισσότερο του ιερατείου.

➤ Ως προς τις διαστάσεις της πολιτισμικής ταυτότητας των φοιτητών/-τριών των Παιδαγωγικών Τμημάτων, αυτή που κυριαρχεί πρωτίστως είναι η ελληνική, αφού μόνο ένα 7,45% δεν αποδέχεται τον αυτοπροσδιορισμό «Έλληνας». Το ελληνοκεντρικό στοιχείο κατέχει επομένως πρωτεύοντα ρόλο στην ταυτότητα των ερωτώμενων. Εκτός αυτού όμως εντοπίζεται σε ένα σημαντικό μέρος του δείγματος και μια τάση κοσμοπολιτισμού, αφού σχεδόν από 6 στους/στις 10 δεξιώνονται θετικά την ταυτότητα του πολίτη του κόσμου και εκείνη του πολίτη της Μεσογείου. Σε αυτό σημαντικό ρόλο φαίνεται να έχει διαδραματίσει η νέα παγκοσμιοποιημένη συνθήκη και η περαιτέρω διεξόδυση της ετερότητας στην ελληνική κοινωνία. Επιπρόσθετα, οι μισοί/-ες ερωτώμενοι/-ες αυτοπροσδιορίζονται σε μεγάλο βαθμό εκτός από Έλληνες και Ευρωπαίοι. Αυτός ο καταγραφόμενος ευρωκεντρισμός συνυπάρχει όμως και με μια ευρωσκεπτικιστική και αντιευρωπαϊκή αντίληψη, καθώς σχεδόν 4 στους/στις 10 αποδέχονται λιγότερο ή καθόλου την ευρωπαϊκή διάσταση στην ταυτότητά τους. Επομένως, αν και η τελευταία λειτουργεί θελκτικά για την ελληνική κουλτούρα, εντούτοις στις απαντήσεις των φοιτητών/-τριών δεν τυγχάνει καθολικής αποδοχής και αναγνώρισης. Η δε βαλκανική διάσταση στην πολιτισμική ταυτότητα των φοιτητών/-τριών απορρίπτεται από σχεδόν 7 στους/στις 10, γεγονός που αντικατοπτρίζει μια αντίληψη υποτίμησης για τον βαλκανικό πολιτισμό και τη βαλκανική κουλτούρα με τα οποία κάθε ταύτιση δεν μοιάζει επιθυμητή.

➤ Από τις απαντήσεις των φοιτητών/-τριών προκύπτει πως η Μικρασιατική Καταστροφή, ο Εμφύλιος Πόλεμος και ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος αποτιμώνται ως τα σημαντικότερα ιστορικά γεγονότα που διδάχθηκαν κατά τη διάρκεια των σχολικών τους χρόνων. Το τραυματικό και επίμαχο παρελθόν φαίνεται να διαδραματίζει ενεργό ρόλο στη διαμόρφωση της ιστορικής συνείδησης των ερωτώμενων, αποτελώντας συγχρόνως εγγενές στοιχείο της ταυτότητάς τους. Παράλληλα όμως με τα συγκεκριμένα ιστορικά γεγονότα οι φοιτητές/-τριες στην πλειονότητά τους θεωρούν αρκετά έως πολύ σημαντικά τα εθνικά μυθεύματα του Κρυφού Σχολείου και της ύψωσης του λαβάρου της Επανάστασης στην Αγία Λαύρα. Οι

κατασκευασμένοι αυτοί μύθοι που στερούνται οποιασδήποτε επιστημονικής τεκμηρίωσης, παρόλο που έχουν αποδομηθεί από την πλειονότητα των επαγγελματιών ιστορικών, εξακολουθούν να λειτουργούν για τους μελλοντικούς εκπαιδευτικούς ως εθνικά θέσφατα και αδιάψευστες αλήθειες, τις οποίες «επιμελώς» και συστηματικά καλλιέργησε και κρυστάλλωσε με περίσσιο ρομαντισμό στην ιστορική τους συνείδηση τόσο ο σχολικός μηχανισμός και το οικογενειακό περιβάλλον όσο και η δημόσια ιστορία.

➤ Στα χαρακτηριστικά της εθνικής ταυτότητας των φοιτητών/-τριών, έτσι όπως αυτά αποτυπώθηκαν στις απαντήσεις που έδωσαν με αφορμή τα τρία αποσπάσματα, κυριαρχούν ο συντηρητισμός, ο πολιτισμικός και φυλετικός εθνικισμός, η επίκληση σε θεωρίες συνωμοσίας, η σύλληψη του έθνους ως κοινότητας ομοαίματων, η προβολή του ιδεολογήματος της αδιάσπαστης ιστορικής συνέχειας του ελληνισμού και της αναλλοίωτης φύσης του τελευταίου μέσα στον χρόνο, ο μύθος της αντίστασης, η ξενοφοβία, ο αμυντισμός, η οπισθοδρόμηση, η εμμονή στην εθνική περιχαράκωση καθώς και η υιοθέτηση μιας αντι-παγκοσμιοποιητικής στάσης. Μόνο σε ένα μικρότερο μέρος των φοιτητών/-τριών εντοπίζεται μια περισσότερο προοδοκεντρική και κοσμοπολίτικη ματιά, η οποία όμως συνυπάρχει με αρκετά συντηρητικά και εθνικιστικά στοιχεία, συνθέτοντας ένα αμάλγαμα ετερόκλητων, αντινομικών και συγκρουόμενων μεταξύ τους απόψεων. Πρόκειται για μια πάλη μεταξύ προσαρμογής στην πολιτική ορθότητα και εμμονής στον ανορθολογισμό του εθνικισμού.

➤ Στο πεδίο της συγκρότησης της ιστορικής κουλτούρας των υποψήφιων εκπαιδευτικών διαπιστώθηκε από τις απαντήσεις πως εμπιστεύονται πολύ έως αρκετά για την ιστορική τους πληροφόρηση τα μουσεία/τους τόπους μνήμης, τα ιστορικά αρχεία, τους καθηγητές Ιστορίας στο πανεπιστήμιο, τους αυτήκοους ή αυτόπτες μάρτυρες, την οικογένειά τους, τα επιστημονικά βιβλία/περιοδικά ιστορίας, τα φωτογραφικά τεκμήρια, τους χώρους εικονικής περιήγησης στο παρελθόν και τους ιστορικούς συλλόγους. Τα ιστορικά μυθιστορήματα, ο κινηματογράφος, το θέατρο, οι ραδιοφωνικές εκπομπές, η Εκκλησία και οι τηλεοπτικές εκπομπές θεωρούνται λιγότερο αξιόπιστες πηγές πληροφόρησης για το ιστορικό παρελθόν. Διχωνομία παρουσιάζει το δείγμα αναφορικά με το διαδίκτυο, τις εφημερίδες/περιοδικά, τους δασκάλους και τους Καθηγητές Ιστορίας στη Δευτεροβάθμια. Το τραγούδι και οι πολιτικοί φορείς αντιμετωπίζονται με δυσπιστία από την πλειονότητα των ερωτώμενων.

➤ Οι φοιτητές νιώθουν περισσότερο συνδεδεμένοι με το παρελθόν όταν: πρωτίστως επισκέπτονται μουσεία, παρακολουθούν τηλεοπτικές ιστορικές εκπομπές και ιστορικά φιλμ, συζητούν με την οικογένειά τους, επισκέπτονται εκθέσεις με φωτογραφικά ντοκουμέντα, μελετούν αρχεία προφορικών μαρτυριών, παραβρίσκονται σε εθνικές γιορτές και όταν επισκέπτονται χώρους διατήρησης ιστορικών αρχείων. Από τα ευρήματα εμφανίζεται πως οι

φοιτητές/-τριες αισθάνονται μεγαλύτερο βαθμό σύνδεσης με το παρελθόν κάθε φορά που η ενασχόληση μ' αυτό περιλαμβάνει επισκέψεις σε τόπους μνήμης, συζητήσεις με τον οικογενειακό περίγυρο ή κάποιας μορφής οπτικοποίηση των ιστορικών πληροφοριών.

- Οι παράγοντες που συμβάλλουν στη διαμόρφωση της ιστορικής συνείδησης και της ιστορικής κουλτούρας ενός λαού, σύμφωνα με την άποψη των φοιτητών/-τριών είναι η οικογένεια (που καταγράφει και το υψηλότερο ποσοστό), το σχολείο, τα μουσεία/αρχαιολογικοί χώροι, τα ιστορικά αρχεία και τα αρχεία προφορικών μαρτυριών, η λογοτεχνία, η οι κοινότητες μνήμης, τα ΜΜΕ, οι πολιτιστικοί σύλλογοι, το τραγούδι και η πολιτική, η οποία όμως σημειώνει το μικρότερο ποσοστό.
- Το τελευταίο 12μηνο οι περισσότεροι φοιτητές/-τριες των Παιδαγωγικών Τμημάτων προκειμένου να διασυνδεθούν με το παρελθόν αξιοποίησαν κυρίως οπτικοακουστικά μέσα ή τεχνολογίες της πληροφορίας και των επικοινωνιών και λιγότερο παραδοσιακούς διαύλους αλληλεπίδρασης με το παρελθόν.
- Πριν την έναρξη των σπουδών τους οι ερωτώμενοι/-ες ανέφεραν πως επισκέπτονταν σχεδόν κατ' αποκλειστικότητα εκδηλώσεις στις εθνικές επετείους. Η διαμόρφωση επομένως της ιστορικής τους συνείδησης και ιστορικής κουλτούρας πραγματοποιόταν διαμέσου αναπαραστάσεων και τελετουργικών που συνυφαίνονται με την κυρίαρχη ιδεολογία, την αναπαραγωγή των εθνικών μύθων και ιδεολογημάτων, καθώς επίσης και με τον εθνικιστικό λόγο.
- Πριν την έναρξη των σπουδών τους στο πανεπιστήμιο οι φοιτητές/-τριες προέκυψε ότι δε διάβαζαν σχεδόν καθόλου έντυπα ή ηλεκτρονικά βιβλία και άρθρα, συνυφασμένα με την πειθαρχία της Ιστορίας ή συγγενικούς προς αυτήν κλάδους.
- Προκειμένου να πληροφορηθούν για το παρελθόν οι μελλοντικοί εκπαιδευτικοί της έρευνας θεωρούν ως πιο σημαντικές, κατά σειρά ποσοστού που κατέγραψαν, την οικογένειά τους, το έθνος ή την εθνοτική τους ομάδα και την τοπική τους κοινωνία. Αντίθετα, ο ρόλος της ευρωπαϊκής και της παγκόσμιας κοινότητας κρίνεται ως υποδεέστερος.
- Οι φοιτητές/-τριες κρίνουν ως τους πλέον αρμόδιους για τη μελέτη του παρελθόντος τους ιστορικούς (σχεδόν 8 στους 10 έχουν αυτή την άποψη), τα μουσεία, τα ερευνητικά ιδρύματα και το σχολείο, δηλαδή τους επίσημους και θεσμοθετημένους μηχανισμούς παραγωγής ιστορικών αφηγημάτων και μορφών ιστορικής κουλτούρας.
- Για τον θεσμό των παρελάσεων οι 7 στους 10 φοιτητές/-τριες εκφράζονται με θετικό τρόπο, συμφωνώντας απόλυτα έως αρκετά με τη διατήρησή τους.
- Αν και οι φοιτητές/-τριες αναγνωρίζουν σε αρκετά από τα ερωτήματα της έρευνας τη συμβολή των μουσείων στη διαμόρφωση της γνώσης για το παρελθόν, εντούτοις 6 στους/στις

10 δηλώνουν πως τα επισκέπτονται λιγότερο συχνά. Όταν το πράττουν, τα μουσεία που κατέχουν την πρωτοκαθεδρία στις προτιμήσεις τους είναι τα αρχαιολογικά κατά κύριο λόγο και δευτερευόντως τα λαογραφικά και τα ιστορικά.

➤ Οι πηγές των ιστορικών γνώσεων που κατέχουν οι φοιτητές/-τριες της έρευνας προέρχονται σε μεγάλο βαθμό από τον σχολικό μηχανισμό, ο οποίος μάλιστα συγκεντρώνει τις περισσότερες απαντήσεις. Από αυτό αντιλαμβάνεται κανείς πως οι ερωτώμενοι/-ες είναι σε μεγάλο βαθμό δέσμιοι της ιστορικής κουλτούρας των σχολικών τους χρόνων. Στις υπόλοιπες πηγές προέλευσης των ιστορικών τους γνώσεων με σημαντική συνεισφορά, συγκαταλέγονται: το οικογενειακό περιβάλλον (7 στους/στις 10), το πανεπιστήμιο, τα ΜΜΕ, τα μουσεία, τα ιστορικά αρχεία, τα λογοτεχνικά κείμενα και τα επιστημονικά βιβλία.

➤ Σχεδόν οι 7 στους/στις 10 φοιτητές/-τριες θεωρούν τα μαθήματα Ιστορίας που διδάσκονται στο πανεπιστήμιο «πολύ» έως «αρκετά» ενδιαφέροντα και συγχρόνως δύσκολα. Αν και η μελέτη του παρελθόντος φαίνεται θελκτική, ωστόσο απαιτεί διανοητικά εφόδια και ιστορικές δεξιότητες, τις οποίες μάλλον δεν διαθέτουν οι ερωτώμενοι. Το ενδιαφέρον τους για το παρελθόν υποδηλώνεται και από το συντριπτικό ποσοστό όσων δηλώνουν πως η διδασκαλία της Ιστορίας θα πρέπει να έχει υποχρεωτικό χαρακτήρα στη Δευτεροβάθμια.

➤ Στο πλαίσιο του ακαδημαϊκού περιβάλλοντος, οι σπουδαστές/-στριες των Παιδαγωγικών Τμημάτων δήλωσαν ότι εμπιστεύονται σε μεγάλο βαθμό τα επιστημονικά συγγράμματα Ιστορίας, τους διδάσκοντες ιστορικών μαθημάτων και τα συνέδρια ή τα σεμινάρια ιστορικού ενδιαφέροντος. Οι φοιτητικές παρατάξεις στον αντίποδα συγκέντρωσαν τις περισσότερες αρνητικές γνώμες.

➤ Από την ερώτηση αντιστοίχισης μεταξύ ιστορικών γεγονότων και χρονολογιών, προέκυψε πως οι επιτυχημένες απαντήσεις των φοιτητών/-τριών συνδέονταν με γεγονότα που είχαν διδαχθεί κατά τη διάρκεια της φοίτησής τους στο σχολείο. Αντιθέτως, σε εκείνα που αφορούσαν την ευρωπαϊκή, παγκόσμια και Κοινωνική ιστορία, τα ποσοστά λανθασμένων αντιστοιχίσεων ή μη απόκρισης ήταν υψηλά, υποδηλώνοντας εμμέσως πλην σαφώς ιστορική άγνοια και ιστορική παιδεία περιορισμένων οριζόντων.

➤ Αναφορικά με την ιστορική συνείδηση των φοιτητών/-τριών των Παιδαγωγικών Τμημάτων, με βάση την τυπολογία του Rüsen, κυριαρχούν κυρίως δύο μορφές: η παραδοσιακή και η παραδειγματική, οι οποίες όπως φαίνεται συνολικά από τις απαντήσεις συνυπάρχουν στα περισσότερα άτομα. Μόνο σε μικρό τμήμα των φοιτητών/-τριών εντοπίζονται στοιχεία που παραπέμπουν στη γενετική ιστορική συνείδηση. Ωστόσο, σχεδόν πάντα συνδηλώνονται με εκείνα των δύο κυρίαρχων τύπων.

➤ Η γενικότερη διαπίστωση που προκύπτει είναι πως στη διαμόρφωση της ιστορικής κουλτούρας και της ιστορικής συνείδησης των μελλοντικών εκπαιδευτικών της Πρωτοβάθμιας συμβάλλουν σε μεγαλύτερο βαθμό οι παραδοσιακοί και επίσημοι μηχανισμοί παραγωγής αφηγημάτων και αναπαραστάσεων για το παρελθόν. Το σχολείο, τα μουσεία, οι τόποι μνήμης, οι επετειακοί εορτασμοί, η οικογένεια, το πανεπιστήμιο, τα επιστημονικά συγγράμματα και τα ιστορικά αρχεία αποτελούν ορισμένους εξ αυτών. Ο ρόλος του σχολείου ειδικότερα, ως εκφραστή και διαχρονικού κομιστή της κυρίαρχης ιδεολογίας στην ελληνική εκπαίδευση, κρίνεται ως κομβικός και αντικατοπτρίζεται στις αντιλήψεις και τις ιδέες των φοιτητών/-τριών, ειδικά για το έθνος και την εθνική ταυτότητα. Οι φορείς της δημόσιας ιστορίας, όπως π.χ. τα ΜΜΕ, αν και συνεισφέρουν στον εμπλουτισμό των ιστορικών γνώσεων των φοιτητών/-τριών και στη διασύνδεση με το παρελθόν, τις περισσότερες φορές αντιμετωπίζονται είτε αμφιθυμικά από τους φοιτητές είτε με σκεπτικισμό ως προς την αξιοπιστία και την εγκυρότητά τους.

➤ Τέλος, η στατιστική ανάλυση που πραγματοποιήθηκε στα Ερευνητικά Ερωτήματα με το κριτήριο χ^2 οδήγησε στα ακόλουθα πορίσματα:

1. Υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση ανάμεσα στο φύλο και στις απόψεις των ερωτώμενων για τις πηγές πληροφόρησης για το ιστορικό παρελθόν, ως προς τον βαθμό εμπιστοσύνης στους δασκάλους/δασκάλες.
2. Υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση ανάμεσα στο φύλο και στον βαθμό εμπιστοσύνης των πηγών πληροφόρησης για το ιστορικό παρελθόν, ως προς τον βαθμό εμπιστοσύνης στην Εκκλησία.
3. Υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση ανάμεσα στο φύλο και στον βαθμό εμπιστοσύνης των πηγών πληροφόρησης για το ιστορικό παρελθόν, ως προς τον βαθμό εμπιστοσύνης στις Εφημερίδες/Εντυπα.
4. Υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση ανάμεσα στο φύλο και στις απόψεις των ερωτώμενων για τον βαθμό σύνδεσης με το παρελθόν, ως προς τη μελέτη μαθημάτων Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο.
5. Υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση ανάμεσα στο φύλο και στις απόψεις των ερωτώμενων για τον βαθμό σύνδεσης με το παρελθόν, ως προς τον βαθμό επίσκεψης σε χώρους εικονικής περιήγησης στο παρελθόν.
6. Υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση ανάμεσα στο φύλο και στις απόψεις των ερωτώμενων για τη συμβολή συγκεκριμένων παραγόντων στη διαμόρφωση της ιστορικής συνείδησης/κουλτούρας ενός λαού, ως προς τον βαθμό συμβολής του Πανεπιστημίου.

7. Υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση ανάμεσα στο φύλο και στις απόψεις των ερωτώμενων για τη συμβολή συγκεκριμένων παραγόντων στη διαμόρφωση της ιστορικής συνείδησης/κουλτούρας ενός λαού, ως προς τον βαθμό συμβολής του Κινηματογράφου.
8. Υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση ανάμεσα στο φύλο και στις απόψεις των ερωτώμενων για τον βαθμό εμπιστοσύνης των πηγών πληροφόρησης στο Πανεπιστήμιο για το ιστορικό παρελθόν, ως προς το βαθμό εμπιστοσύνης στις φοιτητικές παρατάξεις.
9. Υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση ανάμεσα στο φύλο και στις απόψεις των ερωτώμενων για την τέλεση των εθνικών εορτών, ως προς την άποψη για τη συνειδητοποίηση του χρέους απέναντι στην πατρίδα.
10. Υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση ανάμεσα στο φύλο και στην επίσκεψη συγκεκριμένων φορέων πριν την έναρξη σπουδών. Συγκεκριμένα, για τις Διαδικτυακές κοινότητες ή forum ανταλλαγής απόψεων των ερωτώμενων πάνω σε ιστορικά ζητήματα.
11. Υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση ανάμεσα στο φύλο και στο διάβασμα πριν την έναρξη σπουδών, ως προς το διάβασμα Επιστημονικών βιβλίων Ιστορίας.
12. Υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση ανάμεσα στο φύλο και στο διάβασμα πριν την έναρξη σπουδών, ως προς το διάβασμα άρθρων ιστορικού ενδιαφέροντος στον έντυπο τύπο.
13. Υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση ανάμεσα στο φύλο και στο διάβασμα πριν την έναρξη σπουδών, ως προς το διάβασμα άρθρων ιστορικού ενδιαφέροντος στον ηλεκτρονικό τύπο (internet).
14. Υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση ανάμεσα στο φύλο και στην αναγκαιότητα της ύπαρξης συγκεκριμένων προσανατολισμών/θεματικών στο μάθημα της Ιστορίας. Συγκεκριμένα, ως προς την άποψη για τη συγγραφή κοινής ευρωπαϊκής ιστορίας.
15. Υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση ανάμεσα στο φύλο και στις απόψεις των ερωτώμενων για το αίσθημα της υπερηφάνειας ως πολιτών της χώρας. Συγκεκριμένα, ως προς το αίσθημα υπερηφάνειας για τη διοργάνωση της Ολυμπιάδας του 2004.
16. Υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση ανάμεσα στο φύλο και στο αίσθημα υπερηφάνειας ως πολιτών της χώρας. Συγκεκριμένα, ως προς το αίσθημα υπερηφάνειας για την κατάκτηση του ευρωπαϊκού πρωταθλήματος ποδοσφαίρου το 2004.
17. Υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση ανάμεσα στο φύλο και στον βαθμό συνείδησης της πολιτισμικής ταυτότητας, συγκεκριμένα, ως προς την ευρωπαϊκή.
18. Υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση ανάμεσα στο φύλο και στην προέλευση των γνώσεων Ιστορίας, ως προς την προέλευση από τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης (Μ.Μ.Ε.).

- 19.** Επομένως, υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση ανάμεσα στο φύλο και στην προέλευση των γνώσεων Ιστορίας, ως προς την προέλευση από τα Επιστημονικά βιβλία.
- 20.** Υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση ανάμεσα στο φύλο και στην προέλευση των γνώσεων Ιστορίας, ως προς την προέλευση από τα Λογοτεχνικά κείμενα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Ελληνόγλωσση

- Αβδελά, Ε. (1997). «Η συγκρότηση της εθνικής ταυτότητας στο ελληνικό σχολείο: Εμείς και οι άλλοι». Στο: Φραγκουδάκη, Α., Δραγώνα, Θ. (επιμ.), *Τι ειν' η πατρίδα μας; Εθνοκεντρισμός στην εκπαίδευση*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια σ. 55-56, 63.
- Αβδελά, Ε. (2014). «Η σχολική ιστορία πρόσφορο έδαφος για πολιτική προπαγάνδα». *Χρόνος*, 12, Απρίλιος 2014. Ανακτήθηκε στις 28-08-2019 από <http://chronosmag.eu/index.php/index.php/el-950.html> .
- Αβδελά, Ε. (2016). «Μνημονικοί νόμοι και ιστορικοί: η ευρωπαϊκή εμπειρία». *Μνήμων*, 35, σ. 343-357.
- Αβδελά, Ε., Αρβανιτάκης, Δ., Δελβερούδη, Ε., Μαθιόπουλος, Ε., Πετμεζάς, Σ., Σακελλαρόπουλος, Τ. (επιμ.) (2017). *Φυλετικές θεωρίες στην Ελλάδα: Προσλήψεις και χρήσεις στις επιστήμες, την πολιτική, τη λογοτεχνία και την ιστορία της τέχνης κατά τον 19ο και 20ό αιώνα*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- «Άγριες συγκρούσεις στα Σκόπια. Πεδίο μάχης γύρω από Βουλή μεταξύ αστυνομίας και διαδηλωτών κατά της συμφωνίας (18 Ιουνίου, 2018)». *HuffPost Greece*. Ανακτήθηκε στις 29/07/2019 από https://www.huffingtonpost.gr/entry/ayries-seykroeseis-sta-skopia-pedio-maches-yero-apo-voele-metaxe-astenomias-kai-diadeloton-kata-tes-semfonias_gr_5b275abae4b056b2263b73c8 .
- Αδαμοπούλου Μ. (2009). «Εκθέτει διεθνώς η λογοκρισία στο νέο Μουσείο Ακρόπολης. Η περικοπή Γαβρά έγινε μπουμέρανγκ για την Εκκλησία». *Τα Νέα*, 28/07/2009. Ανακτήθηκε στις 25-07-2019 από <https://www.tanea.gr/2009/07/28/lifearts/culture/i-perikopi-gabra-egine-mroumerangk-gia-tin-ekklisia/> .
- Αθανασιάδης, Χ. (2010). «Έθνος και σχολική ιστορία: Η πολεμική στο βιβλίο «Ιστορία Ρωμαϊκή και Μεσαιωνική 146 π.Χ.-1453 μ.Χ.» της Β' γυμνασίου (1965)». *Δοκίμες*, 15-16 (Άνοιξη 2010), σ. 71-103. Ανακτήθηκε στις 08/07/2020 από <https://ojs.panteion.gr/index.php/dokimes/article/view/130/124> .
- Αθανασιάδης, Χ. (2015α). «Έθνος και σχολική Ιστορία». *Η Αυγή*, 27/09/2015. Ανακτήθηκε στις 09-07-2018 από <http://www.avgi.gr/article/10812/5887443/ethnos-kai-scholike-istoria>.
- Αθανασιάδης, Χ. (2015β). «Δύσκολες σχέσεις. Η ακαδημαϊκή, η σχολική και η δημόσια ιστορία». Στο: Αθανασιάδης, Χ., *Τα αποσυρθέντα βιβλία: Έθνος και σχολική Ιστορία στην Ελλάδα, 1858-2008*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σ. 1-43.
- Αθανασιάδης, Χ. (2015γ). *Τα αποσυρθέντα βιβλία: έθνος και σχολική Ιστορία στην Ελλάδα, 1858-2008*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σσ. 45-99, 101-141.
- Αθανασιάδης, Χ. (2016). «Από τον Γεροστάθη μέχρι το βιβλίο Ιστορίας της ΣΤ' Δημοτικού». *Η Αυγή*, 07/03/2016. Ανακτήθηκε στις 28/07/2019 από <http://www.avgi.gr/article/10811/6332499/apo-ton-gerostathe-mechri-to-biblio-istorias-tes-st-demotikou> .
- Αθανασιάδης, Χ. (2018). «Η Αθήνα στην τροχιά της δημόσιας ιστορίας». *Η Αυγή*, 08/10/2018. Ανακτήθηκε στις 15/10/2019 από https://www.avgi.gr/tehnas/287921_i-athina-stin-trochia-tis-dimosias-istorias .
- Αθανασίου, Μ. (2015). «Έλληνες και τηλεόραση, μια σχέση αγάπης και μίσους». *Η Καθημερινή*, 07/12/2015. Διαθέσιμο στο <https://www.kathimerini.gr/culture/tv/841240/ellines-kai-tileorasi-mia-schesi-agapis-kai-misoys/>.

- Αθανασοπούλου-Κύπριου, Σ. (2007). «Η ελληνορθοδοξία των νεορθόδοξων». Στο: Σχολή Μωραΐτη, *Ορθοδοξία, έθνος και ιδεολογία*. Επιστημονική ημερίδα (7 Σεπτεμβρίου 2005). Αθήνα: Σχολή Μωραΐτη, σ. 49-55.
- Αθανασοπούλου, Α. (2016). *Ιστορία και Λογοτεχνία σε διάλογο. Η περί μυθικής και ιστορικής μεθόδου*. Αθήνα: Επίκεντρο, σ. 29-30.
- Αθανασόπουλος, Α. (2019). «Στη Βουλή η Συμφωνία των Πρεσπών: Μετωπική για ιθαγένεια και γλώσσα». *Η Καθημερινή*, 21/01/2019. Ανακτήθηκε την 01-08-2019 από <https://www.tovima.gr/2019/01/21/politics/sti-vouli-i-symfonia-ton-prespon-metopiki-gia-ithageneia-kai-glossa/>.
- Αλεξάκη, Ε. (2020). «Τέχνη και μεταβατική δικαιοσύνη. Τόποι συμφιλίωσης στο έργο της Αρτέμιδας Αλκαλάη». Στο: Κόκκινος, Γ., Κιμουρτζής, Π., Καρασαρίνης, Μ. (επιμ.), *Ιστορία και Δικαιοσύνη*. Αθήνα: Ασίνη, σ. 359-389.
- Αλεξάκη, Ε. (2020). «Η τέχνη ως ιστορία, ως καθημερινότητα και ως μνήμη: Αντιμνημειακές καλλιτεχνικές πρακτικές μνημόνευσης και επεξεργασίας του επώδυνου ιστορικού παρελθόντος – Το παράδειγμα των “Τόπων της μνήμης”, Βερολίνο, 1933». Στο: Κόκκινος, Γ., Γατσωτής, Π. (επιμ.), *Για μια σφαιρική και πολυδιάστατη ιστορική εκπαίδευση*. Αθήνα: Πεδίο, σ. 386-422.
- Αλεξοπούλου, Π. (2012). *Η ιστορία και η πρόσληψή της από έφηβους μαθητές*. Αδημοσίευτη μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία. Πάτρα: Πανεπιστήμιο Πατρών (Τμήμα Επιστημών της Εκπαίδευσης και της Αγωγής στην Προσχολική Ηλικία - Μ.Π.Σ. “Επιστήμες της Εκπαίδευσης: κατεύθυνση Κοινωνικής Θεωρίας, Πολιτικής και Πρακτικών στην Εκπαίδευση”), σ. 45-88. Ανακτημένο στις 25-08-2020 από <http://hdl.handle.net/10889/5788>.
- Αλ. Τσίπρας: «“Ανατριχιαστικά επίκαιρα” τα λόγια του Άρη Βελουχιώτη» (16 Μαΐου, 2019). *Η Καθημερινή*. Διαθέσιμο στο <https://www.kathimerini.gr/politics/1024325/al-tsipras-anatrichiastika-epikaira-ta-logia-toy-ari-velouchiotti/>.
- Αλμπάνης, Γ. (2011). «ΣΚΑΪ 1821 και αριστερή κριτική». *Ενθέματα*, 03/04/2011. Διαθέσιμο στο <https://enthemata.wordpress.com/2011/04/03/albani/>.
- «Αναλυτικά οι θέσεις της ΝΔ για το μεταναστευτικό ν/σ» (11 Ιανουαρίου, 2010). *Ναυτεμπορική*. Ανακτήθηκε στις 20-05-2021 από <https://m.naftemporiki.gr/story/308236>.
- Ανδρέου, Α., Βαμβακίδου Ι. (2006). *Ο πληθυσμός των αγαλμάτων, η περίπτωση της Φλώρινας: Αναγνώσεις δημοσίων μνημείων και ασκήσεις ιστορίας*. Θεσσαλονίκη: Σταμούλης.
- Ανδρέου, Α., Κακουριώτης, Σ., Κόκκινος, Γ., Λεμονίδου, Έ., Παπανδρέου, Ζ., Πασχαλούδη, Ε. (επιμ.) (2015). *Η δημόσια ιστορία στην Ελλάδα. Χρήσεις και καταχρήσεις της ιστορίας*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, σ. 9-10.
- Ανδριάκαινα, Ε. (2009). *Πέραν του θετικισμού και του μεταμοντερνισμού. Δοκίμια στην ιστορική κοινωνιολογία*. Πάτρα: Opportuna, σ. 217.
- Άντερσον, Μ. (1997). *Φαντασιακές κοινότητες. Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*. Αθήνα: Νεφέλη.
- «Αντιδράσεις για την ομιλία του Μίκη Θεοδωράκη στο συλλαλητήριο» (05 Φεβρουαρίου, 2018). *Η Καθημερινή*. Ανακτήθηκε στις 31-07-2019 από <https://www.kathimerini.gr/946982/article/epikairothta/politikh/antidraseis-gia-thn-omilia-toy-mikh-theodwrakh-sto-syllalhthrio>.
- «Αντώνης Σαμαράς: Η Ν.Δ. θα καταργήσει τον νόμο» (09 Φεβρουαρίου, 2010). *Η Καθημερινή*. Ανακτήθηκε στις 20-05-2021 από <https://www.kathimerini.gr/politics/384488/antonis-samaras-i-n-d-tha-katargisei-ton-nomo/>
- Αποστολίδου Β. (2019). *Λογοτεχνία και ιστορία: μια σχέση ιδιαίτερα σημαντική για τη λογοτεχνική εκπαίδευση*. Αθήνα: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας του Υπουργείου

- Έρευνας, Παιδείας και Θρησκευμάτων. Ανακτήθηκε στις 10-08-2019 από http://www.greeklanguage.gr/digitalResources/assets/img/literature/education/literature_history/apostolidou-literature-history.pdf
- Αποστολίδου, Ε. (2016). «Η Ιστορία στην εκπαίδευση: Μερικές σκέψεις». *Χρόνος*, 33, (Ιανουάριος 2016). Ανακτήθηκε στις 10-05-2019 από: <http://chronosmag.eu/index.php/psle-s-s-pes-sps.html>
- Αποστολίδου, Ε. (2019). *Μαθήματα Διδακτικής της Ιστορίας*. Αθήνα: Πεδίο, σσ. 106, 124-128, 199.
- Αποστολόπουλος, Ν. (2015). «Το συγκρουσιακό παρελθόν και η θεσμοποίηση της μνήμης». *Τα Νέα*, 20/05/2015. Ανακτήθηκε στις 10-05-2018 από <https://www.tanea.gr/2015/05/20/opinions/to-sygkroysiako-parelthon-kai-i-thesmoportiisi-tis-mnimis/>
- Αποστολόπουλος, Ν. (2015). «Από την ιστορία στις κινηματογραφικές ιστορίες». *Protagon*, 03/06/2015. Διαθέσιμο στο <https://www.protagon.gr/anagnwstes/apo-tin-istoria-stis-kinimatografikes-istories-4129100000> .
- Αποστολόπουλος, Ν. (2016). «Όψεις της ιστορικής κουλτούρας και συνείδησης: Το παράδειγμα των φοιτητών/τριών των Παιδαγωγικών Τμημάτων», *Πρακτικά 1^{ης} επιστημονικής ημερίδας υποψηφίων διδακτόρων Π.Τ.Δ.Ε. Πανεπιστημίου Αιγαίου*. Ανακτήθηκε στις 20-2-2017 από http://www.pre.aegean.gr/wp-content/uploads/2017/02/10.Apostolopoulos_PTDE_PhD_2017.pdf
- Αποστολόπουλος, Ν. (2017). «Παράγοντες διαμόρφωσης και ανάλυση της ιστορικής κουλτούρας των υποψήφιων εκπαιδευτικών της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης στον ελληνικό χώρο». Στο: *Πρακτικά 3ου Πανελληνίου Επιστημονικού Συνεδρίου "Ανθρωπιστικές Επιστήμες, Εκπαίδευση, Κοινωνία και Πολιτική Παιδεία"* (Τομ. Α'). Ηράκλειο: Ι.Α.Κ.Ε., σ. 112-118.
- Αποστολόπουλος, Ν. (2021). «Συγκροτώντας δημόσια την ιστορική γνώση στη μετανεωτερική εποχή: Περιβάλλοντα ιστορικής νοηματοδότησης και πρακτικές αναβίωσης της παρελθοντικής πραγματικότητας στο παρόν». *Πρακτικά (υπό έκδοση) του 6ου Διεθνούς επιστημονικού συνεδρίου του Ι.Α.Κ.Ε.*, 10-12 Ιουλίου 2020, Ηράκλειο Κρήτης.
- Αρβανιτάκης, Δ. (2011). «Η Επανάσταση του 1821 και ο ΣΚΑΪ TV. Η αστική ιστοριογραφία δεν μπορεί να είναι επιστημονική». *Ριζοσπάστης*, 20/03/2011. Διαθέσιμο στο <https://www.rizospastis.gr/story.do?id=6157921> .
- Αρτόγκ, Φ. (2015). «Η προσκόλληση στο παρόν συσκοτίζει το παρελθόν και το μέλλον» (συνέντευξη στον Τ. Τσακίρογλου). *Εφημερίδα των Συντακτών*, 01/02/2015. Ανακτήθηκε στις 24-10-2018 από <http://www.efsyn.gr/arthro/i-proskollisi-sto-paron-syskotizei-parelthon-kai-mellon>
- «Αρχιεπίσκοπος: Η Εκκλησία θεματοφύλακας του ιστορικού παρελθόντος και εκφραστής του ανόθευτου ελληνοχριστιανικού πολιτισμού» (20 Οκτωβρίου, 2017). *Ιερά Αρχιεπισκοπή Αθηνών*. Προσβάσιμο στο <http://iaath.gr/content/arhiepiskopos-i-ekklisia-thematofylakas-toy-istorikoy-parelthontos-kai-ekfrastis-toy>.
- «Άρχισε να αρέσει στη Ν.Δ. η Συμφωνία των Πρεσπών;» (17 Ιουλίου, 2019). *Εφημερίδα των Συντακτών*. Ανακτήθηκε στις 02-08-2019 από https://www.efsyn.gr/politiki/exoteriki-politiki/204118_arhise-na-aresei-sti-nd-i-symfonia-ton-prespon .
- Assmann, J. (2017). *Η πολιτισμική μνήμη. Γραφή, ανάμνηση και πολιτική ταυτότητα στους πρώιμους ανώτερους πολιτισμούς* (μτφρ. Δ. Παναγιωτόπουλος). Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, σσ. 12-15, 40.
- Βαλατσού, Δ. (2014). *Ανάδυση νέων μνημονικών τόπων στο διαδίκτυο*. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή. Αθήνα: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο (Φιλοσοφική Σχολή-Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας). Ανακτήθηκε στις 25-01-2021 από <https://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/34941#page/1/mode/2up> .

- Βάμβουκας, Μ. (1988). *Εισαγωγή στην ψυχοπαιδαγωγική έρευνα και μεθοδολογία*. Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη.
- Βανδώρος, Σ. (2017). «Ναζισμός μασκαρεμένος σαν εθνικισμός». *Bookpress*, 20/09/2017. Διαθέσιμο στο <https://bookpress.gr/stiles/dimosia-sizitisi/8003-xa-iv>.
- Βατόπουλος, Ν. (2016). «Ένα διαφορετικό βλέμμα στην Ιστορία από τους *ιστορισταί*». *Η Καθημερινή*, 01/11/2016. Ανακτήθηκε στις 20-07-2019 από <https://www.kathimerini.gr/881554/article/epikairothta/ellada/ena-diaforetiko-vlemma-sthn-istoria-apo-toys-historistai>.
- Βερβενιώτη, Τ. (2012). «Προφορική ιστορία: Ένα ριζοσπαστικό κίνημα». *TVXS*, 15/02/2012. Ανακτήθηκε στις 07-01-2021 από <https://tvxs.gr/news/istoria/proforiki-istoria-ena-rizospastiko-kinima-tis-tasoylas-berbeniotti>
- Βερβενιώτη, Τ. (2015). «Ομάδες Προφορικής Ιστορίας. Ένα ιστορικό κίνημα». *Η Αυγή*, 7/06/2015.
- Βήλου, Α., Ελευθερίου, Κ. (2017-2018). «Η “κομματική ιστορία” ως μέρος της κομματικής στρατηγικής: Χρήσεις του “Εμφυλίου” στον πολιτικό και ιστορικό λόγο του ΚΚΕ (1991-2017)». *Τα Τετράδια πολιτικού διαλόγου και έρευνας*, 70-71 (Χειμώνας 2017-Άνοιξη 2018), σ. 99-112.
- Βόγλης, Π. (2017). *Η ελληνική κοινωνία στην Κατοχή, 1941-1944*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σ. 24. «Βουλή: Σφοδρή σύγκρουση ΣΥ.ΡΙΖ.Α-ΝΔ με αναφορές για ΕΑΜ, Εμφύλιο και περί μειοδοσίας» (25 Ιανουαρίου, 2019). *Πρώτο Θέμα*. Διαθέσιμο στο <https://www.protothema.gr/politics/article/858717/vouli-sfodri-sugrousi-suriza-nd-me-anafores-gia-eam-emfulio-kai-peri-meiodosias/>.
- Βυθούλκας, Δ. (2018). «Συλλαλητήριο για το Μακεδονικό στην Αθήνα». *Το Βήμα*, 04/02/2018. Ανακτήθηκε στις 31-07-2019 από <https://www.tovima.gr/2018/02/04/society/syllalithirio-gia-to-makedoniko-stin-athina/>.
- Viroli, Μ. (2020). *Εθνικιστές και πατριώτες* (μτφρ. Δ. Αρβανιτάκης). Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, σ. 108-114.
- Vygotsky, L. (1993). *Σκέψη και Γλώσσα* (μτφρ. Α. Ρόδη). Αθήνα: Γνώση.
- Γαβριηλίδης, Α. (2000). «Η συνέχιση του Εμφυλίου με άλλα μέσα». *Θέσεις*, 70, Ιανουάριος-Μάρτιος 2000. Διαθέσιμο στο <https://www.tovima.gr/2018/04/14/politics/o-emfylis-dixazei-akomi-kai-simera-70-xronia-meta-ta-pathi-paramenoy/>.
- Γαγλίας, Α. (2018). «Νίκος Μαραντζίδης: Οι μαθητικές παρελάσεις σήμερα είναι χρήσιμες όσο ένας διαγωνισμός καλλιγραφίας». *HuffPost*, 27/10/2018. Διαθέσιμο στο https://www.huffingtonpost.gr/entry/marantzides-oi-mathetikes-parelaseis-semerei-einai-chresimes-oso-enas-diayonismos-kalliyrafias_gr_5bd478e4e4b0d38b5883fdcd.
- Γαζή, Έ. (2002). «Η Ιστορία στον Δημόσιο Χώρο». Στο: Κόκκινος, Γ., Αλεξάκη, Ε. (επιμ.), *Διεπιστημονικές προσεγγίσεις στη μουσειακή αγωγή*. Αθήνα: Μεταίχμιο, σσ. 43, 45-48.
- Γαρδίκας, Κ., Δρουμπούκη, Α.Μ., Καραμανωλάκης, Β., Ράπτης, Κ. (επιμ.) (2015). *Η μακρά σκιά της δεκαετίας του '40. Πόλεμος-Κατοχή-Αντίσταση-Εμφύλιος*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Γατσωτής, Π. (2017). «Ένα σχόλιο για την κριτική της ΠΕΦ στο Σχέδιο του νέου Προγράμματος Σπουδών Ιστορίας». *Alfavita*, 29/05/2017. Ανακτήθηκε στις 21-05-2020 από https://www.alfavita.gr/ekpaideysi/222210_ena-sholio-gia-tin-kritiki-tis-pref-sto-shedio-toy-neoy-programmatos-spoydon.
- Γατσωτής, Π., Κόκκινος, Γ. (2020). «"Το παιδί του δρόμου". Η διδασκαλία της ιστορίας συναντά την κοινωνική ιστορία, την ιστορία της εκπαίδευσης και την εκπαιδευτική πολιτική στο πλαίσιο των Προγραμμάτων Σπουδών Ιστορίας 2018-2019». Στο: Κόκκινος, Γ., Γατσωτής, Π. (επιμ.), *Για μια σφαιρική και πολυδιάστατη ιστορική εκπαίδευση*, Αθήνα: Πεδίο, σ. 87-110.

- Γατσωτής, Π. (2020). *Δεξιότητες, Προγράμματα Σπουδών και εναλλακτικές προσεγγίσεις στη σύγχρονη ιστορική εκπαίδευση*, ISBN:978-618-84699-0-7, Αθήνα: αυτοέκδοση. Ανακτήθηκε στις 13-01-2021 από <https://independent.academia.edu/ptgs/Books>, σ. 78-80.
- Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς (2005). *Η νέα γενιά στην Ελλάδα σήμερα (τελική έκθεση)*. Αθήνα: ΓΓΝΓ, σ. 121-128. Ανακτήθηκε στις 15-03-2021 από http://psylab.media.uoa.gr/fileadmin/psylab.media.uoa.gr/uploads/I_nea_gennia_Final_Report.pdf.
- Γεωργακόπουλος, Θ. (2016). «Έρευνα και Καινοτομία Στην Ελλάδα: Μια Μελέτη». Διαθέσιμο στο https://www.dianeosis.org/2016/11/research_policy/.
- Γεωργιάδου Β., Νικολακόπουλος Η., (2002). «Τύποι θρησκευτικής δέσμευσης, εκκλησιαστική πρακτική και πολιτικές προτιμήσεις. Μια εμπειρική ανάλυση». Στο: Λίποβατς, Θ. Δεμερτζής, Ν., Γεωργιάδου, Β. (επιμ), *Θρησκείες και πολιτική στη νεωτερικότητα*. Αθήνα: Κριτική, σσ. 18, 277.
- Γεωργιάδου, Β. (2015). «Η ελληνική Άκρα Δεξιά στον χώρο και στον χρόνο: Η συγκριτική της διάσταση». *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 27, σ. 175-186. Ανακτήθηκε στις 15/05/2021 από <https://doi.org/10.12681/sas.812>.
- Γεωργιάδου, Β. (2015). «Η εκλογική κοινωνιολογία της ακροδεξιάς ψήφου». *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 12, σ. 173-212. Ανακτήθηκε στις 20-05-2021 από <https://doi.org/10.12681/sas.771>
- Γεωργιάδου, Β. (2019). *Η Άκρα Δεξιά στην Ελλάδα: 1965-2018*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Γεωργιάδου, Β. (2019). «Η κατάσταση της Άκρας Δεξιάς στην Ελλάδα: Ιστορικό φόντο και πρόσφατες εξελίξεις», *Friedrich-Ebert-Stiftung*. Ανακτήθηκε στις 15/05/2021 από https://www.researchgate.net/publication/337679187_E_Katastase_tes_Akras_Dexias_sten_Ellada_Istoriko_phonto_kai_prosphates_exelixeis.
- Γιαλκέτσης, Θ. (2017). «Φανταστικές συνωμοσίες». *Η Εφημερίδα των Συντακτών*, 25/02/2017. Ανακτήθηκε στις 20-05-2021 από https://www.efsyn.gr/themata/idees-palies-kai-nees/101204_fantastikes-synomosies.
- «Για το κλεμμένο Αρχείο του ΚΚΕ» (05 Απριλίου, 2009). *Ριζοσπάστης*. Διαθέσιμο στο <https://www.rizospastis.gr/story.do?id=5026344>.
- Γιανναράς, Χ. (2009). «Γιατί τόσο αντιμεταφυσικό μένος;». *Η Καθημερινή*, 23/08/2009. Ανακτήθηκε στις 25-07-2019 από <https://www.kathimerini.gr/716012/opinion/epikairothta/arxeio-monimes-sthles/giati-toso-antimetafysiko-menos>.
- «Γιώργος Καρατζαφέρης: Σύνδεση μεταναστών με εγκληματικότητα» (09 Φεβρουαρίου, 2010). *Η Καθημερινή*. Ανακτήθηκε στις 20-05-2021 από <https://www.kathimerini.gr/politics/384495/giorgos-karatzafaris-syndesi-metanaston-me-egklimatikotita/>.
- Γκαλινίκη, Σ. (2015). *Οι χρήσεις της αρχαιότητας στη συγκρότηση της ταυτότητας μιας πόλης. Η περίπτωση των σύγχρονων δημόσιων γλυπτών της Θεσσαλονίκης*. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή. Αθήνα: Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, σ. 30. Ανακτήθηκε στις 29/01/2021 από <http://hdl.handle.net/10442/hedi/36255>.
- Γκάνταμερ, Χ. Γ. (2003). *Το πρόβλημα της ιστορικής συνείδησης*. Αθήνα: Ίνδικτος.
- Γκόλια, Π. (2006). *Εθνική και πολιτική διαπαιδαγώγηση στο ελληνικό Δημοτικό σχολείο. Ο ρόλος των σχολικών γιορτών*. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή. Φλώρινα: Παιδαγωγική Σχολή, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας. Ανακτήθηκε στις 10-02-2018 από <http://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/14405#page/1/mode/2up>, σσ. 219-225, 456.

- «Γνωρίζοντας την ιστορία μας: Το Μακεδονικό Ζήτημα» (30 Απριλίου, 2018). ΣΚΑΪ.gr. Διαθέσιμο στο <http://www.skai.gr/news/culture/article/372391/gnorizodas-tin-istoria-mas-to-makedoniko-zitima/>.
- Cannadine, D. (2004). «Το πλαίσιο, η εκτέλεση και το νόημα της τελετουργίας: Η βρετανική μοναρχία και η "επινόηση παραδοσης", 1820-1977». Στο: Hobsbawm, E., Ranger, T. (επιμ.), *Η επινόηση της παράδοσης* (μτφρ. Θ. Αθανασίου). Αθήνα: Θεμέλιο, σ. 119-188.
- Δαλκαβούκης, Β., Τσέκου, Κ. (2015). «Χτίζοντας τη δημόσια ιστορία στον χώρο. Η περίπτωση των μνημείων της Κομοτηνής». Στο: Ανδρέου, Α., Κακουριώτης, Σ., Κόκκινος, Γ., Λεμονίδου, Ε., Παπανδρέου, Ζ., Πασχαλούδη, Ε. (επιμ.), *Η δημόσια ιστορία στην Ελλάδα. Χρήσεις και καταχρήσεις της ιστορίας*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, σ. 130.
- Δαφέρμος, Μ. (2002). *Η πολιτισμική - ιστορική θεωρία του Vygotsky*. Αθήνα: Ατραπός.
- Δελτίο Τύπου της Ιεράς Αρχιεπισκοπής Αθηνών (2006). «Επιχειρείται διαστρέβλωση της Ιστορίας μας. Στο βωμό της ελληνοτουρκικής φιλίας θυσιάζουμε την αλήθεια». *Εκκλησία της Ελλάδος*, 10/12/2006. Ανακτήθηκε στις 10-6-2020 από http://www.discussion.gr/themata/diastrevlosi_istorias/christodoulos1.html.
- Δεμερτζής, Ν., Σταυρακάκης, Γ., Ντάβου, Μ., Αρμενάκης, Α., Χρηστάκης, Ν., Γεωργαράκης, Ν., Μπουμπάρης, Ν. (2008). *Νεολαία: Ο αστάθμητος παράγοντας*. Αθήνα: Πολύτροπον, σσ. 90, 106-107, 113-122, 206-209.
- Δεμερτζής, Ν. (2011). «Ο ελληνικός Εμφύλιος ως πολιτισμικό τραύμα». *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 28, σ. 100. Ανακτήθηκε στις 07-04-21 από <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/sas/article/view/821/843>.
- Δεμερτζής, Ν. (2015). «Η εθνο-θρησκευτική και επικοινωνιακή εκκοσμίκευση της ορθοδοξίας». *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 5, σ. 83-101.
- Δεμερτζής, Ν., Αρμενάκης, Α. (2017). «Η πολιτική κουλτούρα και τα μέσα επικοινωνίας. Η περίπτωση των φοιτητών της Αθήνας». *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 16, σ. 34-71. Προσβάσιμο στο <https://doi.org/10.12681/hpsa.15185>.
- Δερμεντζόπουλος, Χ. (2015). «Λαϊκή κουλτούρα, δημόσιος διάλογος και εθνική ταυτότητα με αφορμή την προβολή της ταινίας του Κώστα Γαβρά *Παρθενών* στο νέο Μουσείο της Ακρόπολης». Στο: Ανδρέου, Α., Κακουριώτης, Σ., Κόκκινος, Γ., Λεμονίδου, Ε., Παπανδρέου, Ζ., Πασχαλούδη, Ε. (επιμ.), *Η δημόσια ιστορία στην Ελλάδα. Χρήσεις και καταχρήσεις της ιστορίας*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, σ. 292.
- Δερμεντζόπουλος, Χ., Κοσμίδου, Ρ. (2017). «Οι διαμάχες για τις σύγχρονες κινηματογραφικές εικόνες του ελληνικού εμφυλίου στη δημόσια σφαίρα». *Ουτοπία*, 120, σ. 153-163.
- Δεσποτόπουλος, Κ.Ι. (2009). «Οι μεγάλοι Έλληνες: Μια αποτίμηση». *Η Καθημερινή*, 24/05/2009. Διαθέσιμο στο <https://www.kathimerini.gr/opinion/714660/oi-megaloi-ellines-mia-apotimisi/>
- Δημητριάδου, Μ. (2009). «Επιστολή σε Σαμαρά-Παντερμαλή: Σχετικά με το βίντεο του Κώστα Γαβρά για το Μουσείο της Ακρόπολης». *Αντίβαρο*, 06/08/2009. Ανακτήθηκε στις 25-07-2019 από <http://www.antibaro.gr/article/580>.
- Διαμαντούρος, Ν. (2000). *Πολιτισμικός δυϊσμός και πολιτική στην Ελλάδα της Μεταπολίτευσης* (μτφρ. Δ.. Σωτηρόπουλος). Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σ. 11-64.
- ΔιαΝΕΟσις (2017). *Τι πιστεύουν οι Έλληνες (Δεκέμβριος 2016)*. Ανακτήθηκε στις 17-05-2021 από https://www.dianeosis.org/wp-content/uploads/2017/03/ti_pistevoun_oi_ellines_final_version.pdf.
- ΔιαΝΕΟσις (2018). *Διαγενεακή μεταβίβαση πόρων και αξιών σε περιόδους κρίσης: Μεταβολές στην απασχόληση και εκπαίδευση των νέων στην Ελλάδα (Ιανουάριος 2018)*.

- Ανακτήθηκε στις 15-03-2021 από https://www.dianeosis.org/wp-content/uploads/2018/01/youth_unemployment_greece_150118.pdf .
- ΔιαΝΕΟσις (2020). *Τι πιστεύουν οι Έλληνες (Νοέμβριος-Δεκέμβριος 2019)*, σσ. 14-21, 74-75. Ανακτήθηκε στις 20-03-2021 από https://www.dianeosis.org/wp-content/uploads/2020/03/tpe_2020_final.pdf .
- ΔιαΝΕΟσις (2020). *Πώς ζουν οι Έλληνες στην πανδημία (Απρίλιος 2020)*. Ανακτήθηκε στις 15-03-2021 από <https://www.dianeosis.org/wp-content/uploads/2020/09/covid-19-v4.pdf> .
- «Δημοσκόπηση για την κομματική αφισοκόλληση στα πανεπιστήμια και την πολιτικοποίηση των φοιτητών/-τριών», *Πόλις Απολις*, 19/04/2018. Διαθέσιμο στο <https://www.polisapolis.gr/el/i-kommatiki-afisokollisi-sta-panepistimia/item/27-dimoskopisi-gia-tin-kommatiki-afisokollisi-sta-panepistimia-kai-tin-politikopoiisi-ton-foititon-trion> .
- Δορδανάς, Σ. (2015). «Ο Goldhagen, το “νέο κύμα” και ο “διάλογος για την ιστορία”: Όψεις και όροι της δημόσιας ιστορίας στη Γερμανία και στην Ελλάδα». Στο: Ανδρέου, Α., Κακουριώτης, Σ., Κόκκινος, Γ., Λεμονίδου, Ε., Παπανδρέου, Ζ., Πασχαλούδη, Ε. (επιμ.), *Η δημόσια ιστορία στην Ελλάδα. Χρήσεις και καταχρήσεις της ιστορίας*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο σσ. 100, 108.
- Δραγώνα. Θ., Κουζέλης, Γ., Ασκούνη, Ν. (1997). «Περιγραφή των αποτελεσμάτων της έρευνας πεδίου». Στο: Φραγκουδάκη, Α., Δραγώνα, Θ. (επιμ.)(1997). *Τι ειν’ η πατρίδα μας; Εθνοκεντρισμός στην εκπαίδευση*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σ. 225-230.
- Δρουμπούκη, Μ.Α. (2014). *Μνημονικοί τόποι και δημόσια ιστορία του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου στην Ελλάδα. Μια Συγκριτική Προσέγγιση*. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή. Αθήνα: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών (ΕΚΠΑ), Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας. Ανακτήθηκε στις 10-07-2018 από <http://repository.edulll.gr/3610>, σ. 39.
- «DarkTourism: Η σκοτεινή πλευρά του τουρισμού» (28 Μαρτίου, 2018). TVXS. Ανακτήθηκε στις 25-08-2019 από <https://tvxs.gr/news/taksidia/dark-tourism-i-skoteini-pleyra-toy-toygrismoy> .
- «Disasterselfie: Η νέα τάση με φόντο μακάβριες τοποθεσίες» (05 Αυγούστου, 2019). *Η Καθημερινή*. Ανακτήθηκε στις 25-08-2019 από <https://www.kathimerini.gr/1037031/gallery/teχνologia/diaktyo/disaster-selfie-h-nea-tash-me-fonto-makavries-topothesies>
- «Έγραψαν ιστορία στις Πρέσπες» (17 Ιουνίου, 2019). *Εφημερίδα των Συντακτών*. Ανακτήθηκε στις 30-07-2019 από https://www.efsyn.gr/politiki/exoteriki-politiki/154232_egrapsan-istoria-stis-prespes .
- Εθνική Αρχή Ανώτατης Εκπαίδευσης (2020). *Ετήσια έκθεση για την ποιότητα της Ανώτατης Εκπαίδευσης 2019*. Αθήνα: ΕΘΑΑΕ. Ανακτήθηκε στις 20-01-2021 από https://www.minedu.gov.gr/publications/docs2020/EKΘΕΣΗ_ΑΔΙΠ_2019.pdf .
- Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (2017). *Το Διαδίκτυο στην Ελλάδα 2016 (κύριος ερευνητής Ν. Δεμερτζής)*. Ανακτήθηκε στις 15-03-2021 από <https://cutt.ly/Rxc9J9E> .
- Ελευθερίου, Ξ. (2019). *Η δημόσια ιστορία ως συγκρουσιακό θέμα: Το Ολοκαύτωμα των Ελλήνων Εβραίων στο διαδίκτυο*. Αθήνα: Ταξιδευτής.
- «Ελληνική Λύση: Η Ν.Δ. να τοποθετηθεί ανοιχτά για τη συμφωνία των Πρεσπών» (1η Αυγούστου, 2019). *Ναυτεμπορική*. Ανακτήθηκε την 01-08-2019 από <https://www.naftemporiki.gr/story/1503121/elliniki-lusi-i-nd-na-topothesithe-i-anoihta-gia-ti-sumfonia-ton-prespon> .
- ΕΛΣΤΑΤ (2018). *Δημοτικά (Εναρξη-Λήξη)/2018-2019. Διδακτικό προσωπικό των Δημοτικών κατά φύλο, έτος γέννησης, Περιφέρεια και Νομό*. Ανακτήθηκε στις 12-02-2021 από <https://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SED12/-> .

- ΕΛΣΤΑΤ. (2018). *Νηπιαγωγεία (Έναρξη-Λήξη)/2018-2019. Διδακτικό προσωπικό των Νηπιαγωγείων κατά φύλο, έτος γέννησης, Περιφέρεια και Νομό*. Ανακτήθηκε στις 12-02-2021 από <https://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SED11/2018> .
- Εξερτζόγλου, Χ. (2020). *Η δημόσια ιστορία: Μια εισαγωγή*. Αθήνα: Εκδόσεις του εικοστού πρώτου, σσ. 9-48, 251-259.
- «Επεισόδια, χημικά και τραυματίες στο συλλαλητήριο κατά της συμφωνίας στο Πισοδέρι» (17 Ιουνίου, 2019). *CNNGreece*. Ανακτήθηκε στις 30-07-2019 από <https://www.cnn.gr/news/ellada/story/134795/episodia-ximika-kai-traymaties-sto-syllalitirio-kata-tis-symfonias-sto-pisoderi> .
- «Επέτειος '21: Ο Αντώνης Λιάκος για την εθνική συνείδηση στην Ελλάδα». *TVXS*, 25/03/2013. Διαθέσιμο στο <https://bit.ly/3v90tDh> .
- «Επιστολή Κ. Γαβρά για την περικοπή της σκηνής» (27 Ιουλίου, 2009). *Η Ναυτεμπορική*. Ανακτήθηκε στις 29-07-2019 από <https://www.naftemporiki.gr/story/239468/epistolik-gabra-gia-tin-perikopi-tis-skinis> .
- Ευγενίδης, Γ. (2018). «Όταν ο Μπακογιάννης (ξανα)ξύπνησε τα εμφυλιακά πάθη». *Reader.gr*, 15/04/2018. Διαθέσιμο στο <https://www.reader.gr/news/politiki/otan-o-mpakogiannis-xanaxyrnise-ta-emfyliaka-pathi> .
- Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο - Ευρωπαϊκό Συμβούλιο (2017). Απόφαση (ΕΕ) 2017/864 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 17ης Μαΐου 2017 σχετικά με το ευρωπαϊκό έτος πολιτιστικής κληρονομιάς (2018). *Επίσημη εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης*. Ανακτήθηκε στις 28-11-2018 από <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32017D0864&from=EN>.
- Ζαβιτσάνου, Α., Παπαδόπουλος, Σ. (2018). «Μνήμη, χώρος, τεχνολογία: Σύγχρονες πρακτικές διατήρησης ψηφιακών έργων τέχνης». 5ο Πανελλήνιο Συνέδριο Πολεοδομίας, Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Βόλος (27-30 Σεπτεμβρίου). Ανακτήθηκε στις 10-01-2021 από https://www.researchgate.net/publication/331177562_Mneme_Choros_Technologia_Synchrones_praktikes_diatereses_psephiakon_ergon_technes.
- Ζινδριλή, Π. (2008). *Από τη θεωρία της συνείδησης, στην κοινωνική και πολιτική θεωρία: η συμβολή του Henri Bergson*. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Ιωάννινα: Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων (Φιλοσοφική Σχολή - Τμήμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας). Ανακτήθηκε στις 10-05-2017 από <http://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/22332#page/1/mode/2up>, σ. 140.
- Ζουράρις, Κ. (2006). «“Οι Έλληνες, το 1940-41, απομακρύνουν τα ιταλικά στρατεύματα από τα ελληνοαλβανικά σύνορα” (Ιστορία Στ’ Δημοτικού, σελ. 109): Άλλως, η νεοεποχίτικη παιδαγωγική τεμπελοβλακεία». *Μακεδονία*, 10/12/2006.
- Ζυγούρας, Σ. (2011). «1821, ΣΚΑΪ, αλήθεια – “Είναι ο καιρός ώριμος .”;». *Αντίφωνο*, 30/01/2011. Διαθέσιμο στο <https://bit.ly/32tBHzW> .
- Gaddis, L. J. (2019). *Το τοπίο της Ιστορίας: Πώς οι ιστορικοί χαρτογραφούν το παρελθόν* (μτφρ. Θ. Σφήκας). Αθήνα: Πεδίο.
- «Η ανάρτηση του Κώστα Μπακογιάννη για τον καπετάν Ερμή, που οι δεξιοί «αφόρισαν»: “Κάνουμε εμετό με όσα γράφεις”» (11 Απριλίου, 2018). *Το Ποντίκι*. Ανακτήθηκε στις 05/08/2019 από <http://www.topontiki.gr/article/267997/i-anartisi-toy-kosta-mpakogianni-gia-ton-kapetan-ermi-poy-oi-dexioi-aforisan-kanoyme> .
- «Η Ελλάδα παραμένει τρίτη σε καταδίκες για παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην Ευρωπαϊκή Ένωση» (15 Μαΐου, 2020). *The Press Project*. Διαθέσιμο στο <https://thepressproject.gr/i-ellada-parameni-triti-se-katadikes-gia-paraviasis-anthropinon-dikeomaton-stin-evropaiki-enosi/> .
- «Η Ιερά Σύνοδος αφορίζει το Σύμφωνο συμβίωσης (10 Δεκεμβρίου, 2015)». *TVXS*. Διαθέσιμο στο <https://tvxs.gr/news/ellada/i-iera-synodos-aforizei-symfono-symbiosis>

- «Η Ιερά Σύνοδος ζητά την απόσυρση του νομοσχεδίου για την αλλαγή φύλου (05 Οκτωβρίου, 2017)». *Enikos.gr*. Διαθέσιμο στο <https://www.enikos.gr/society/539000/i-iera-synodos-zita-tin-aposyrsi-tou-nomoschediou-gia-tin-anagnori>.
- Ηλιοπούλου, Ι. (2002). *Το μάθημα της ιστορίας στην ελληνική εκπαίδευση: Ιστορικές, παιδαγωγικές και διδακτικές διαστάσεις*. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή. Ιωάννινα: Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων (Σχολή Επιστημών Αγωγής - Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών). Ανακτήθηκε στις 02-12-2018 από <http://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/13183#page/1/mode/2up>, σσ. 50, 129, 135-136, 140.
- Ηλιοπούλου, Ι. (2006). «Η θεωρία του Jörn Rüsen για την ιστορική συνείδηση». Στο: Κόκκινος, Γ., Νάκου, Ε. (επιμ.) (2006). *Προσεγγίζοντας την ιστορική εκπαίδευση στις αρχές του 21ου αιώνα*. Αθήνα: Μεταίχμιο, σσ. 75, 77, 78, 79, 82.
- Ηλιοπούλου Ε. (2009). «Λογόκριναν βίντεο του Γαβρά για τον Παρθενώνα». *Ζούγκλα*, 25/07/2019. Ανακτήθηκε στις 25-07-2019 από <https://www.zougla.gr/greece/article/logokrinan-vinteo-tou-gavra-gia-ton-parthenona>.
- Ηλιού, Φ. (2007). «Οι βιωμένες ιστορίες και η ιστοριογραφική προσέγγιση». *Ψηφίδες ιστορίας και πολιτικής του εικοστού αιώνα*. Αθήνα: Πόλις, σ. 307-315.
- Ηρακλείδης, Α. (2001). «Το ελληνικό έθνος σε έναν 'εχθρικό κόσμο': Εθνική αφήγηση και επιστημονικός εθνικισμός». *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, τχ. 5-6, σ. 24.
- Θαλάσσης, Γ. (2007). «Από τον Fauriel στον Herzfeld ή από την τελετή έναρξης στην τελετή λήξης». Στο: Σχολή Μωραΐτη, *Ορθοδοξία, έθνος και ιδεολογία*. Επιστημονική ημερίδα (7 Σεπτεμβρίου 2005). Αθήνα: Σχολή Μωραΐτη, σ. 110.
- Θάνος, Θ. (2012). «Πρόσβαση στην ανώτατη εκπαίδευση και κοινωνικές ανισότητες: Τα κοινωνικά χαρακτηριστικά των φοιτητών των Σχολών Επιστημών Αγωγής». *Επιστημονική Επετηρίδα Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*, Τομ. Ε'. Ιωάννινα: Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, σ. 31-59. Ανακτήθηκε στις 10-02-2021 από <http://www.uoi.gr/schools/early-childhood/epetirida.htm>.
- Θεριανός, Κ., Μπέλλα, Μ. (2011). «Η περίπτωση της Ομάδας Προφορικής Ιστορίας της Κυψέλης: Ένα ανοικτό δίκτυο εκπαίδευσης ενηλίκων». *Διεθνές Συνέδριο για την Ανοικτή & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση*, 6 (2B). Ανακτήθηκε στις 10-01-2021 από <http://dx.doi.org/10.12681/icodl.677>.
- Θεοωρίδης, Π. (2015). «Προσωπική ταυτότητα, εθνική ταυτότητα και ιδιότητα του πολίτη». *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 5, σ. 55-82. Ανακτήθηκε στις 18-05-2021 από <https://doi.org/10.12681/sas.544>.
- Θεοδωρούδη, Ε. (2016). *Ανακαλύπτοντας το παλίμψηστο της Θεσσαλονίκης με τη χρήση νέων τεχνολογιών*. Αδημοσίευτη μεταπτυχιακή εργασία. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (Τμήμα Αρχιτεκτόνων – Πολυτεχνική Σχολή – Δ.Δ.Π.Μ.Σ. “Μουσειολογία-Διαχείριση Πολιτισμού”). Ανακτήθηκε στις 19-07-2021 από <http://ikee.lib.auth.gr/record/284754?ln=el>.
- ΙΕΠ (2017). Δημόσια διαβούλευση για το Σχέδιο Προγραμμάτων Σπουδών για το Μάθημα της Ιστορίας στην Υποχρεωτική Εκπαίδευση (Δελτίο Τύπου), Αθήνα (16-05-2017). Ανακτήθηκε στις 20-05-2020 από http://www.iep.edu.gr/images/IEP/GENERAL/Deltia_Typou/2017/2017-05-16_dt_dim_dia_istorias.pdf.
- Ιερείδης, Χ. (2016). «Τα Δεκεμβριανά σε έξι στάσεις». *Τα Νέα*, 9/06/2016. Ανακτήθηκε στις 12-07-2019 από <https://www.tanea.gr/2016/12/09/lifearts/ta-dekembriana-se-eksi-staseis/>
- Ινστιτούτο “Νίκος Πουλαντζάς” (2020). *Νεολαία: Συνήθειες, αντιλήψεις και πολιτική συμπεριφορά*. Αθήνα: Ινστιτούτο “Νίκος Πουλαντζάς”, σ. 50-52. Ανακτήθηκε στις 25-

- 02-2021 από <https://poulantzas.gr/yliko/erevna-neolea-synithies-antilipsis-politiki-syberifora/>.
- Ινστιτούτο “Νίκος Πουλαντζάς” (2021). *Νεολαία: Συνήθειες, αντιλήψεις και πολιτική συμπεριφορά (2η έρευνα-Μάρτιος 2021)*. Αθήνα: Ινστιτούτο «Νίκος Πουλαντζάς», σ. 9. Ανακτήθηκε στις 29-03-2021 από https://poulantzas.gr/wp-content/uploads/2021/03/Ερευνα-Νεολαία_2_2021_Executive-Summary.pdf .
- Ινστιτούτο Στατιστικής Τεκμηρίωσης Ανάλυσης & Έρευνας (Απρίλιος 2002). *Έρευνα Εκλογικής Συμπεριφοράς των Φοιτητών του Οικονομικού Πανεπιστημίου Αθηνών: Φοιτητικές Εκλογές Μαρτίου 2001*. Διαθέσιμο στο <https://www.stat-institute.eu/studies>
- Κακεπάκη, Μ., Πιερίδης, Κ., Σκρίνης, Σ. (2019). «Αποτελέσματα Εθνικών Εκλογών (1996-2019)». *Socioscope*. Διαθέσιμο στο <https://socioscope.gr/dataset/greek-election-results>.
- Καλύβας, Σ. (2008). «Συλλογική μνήμη, δημόσια ιστορία και πολιτική ορθότητα: Η δεκαετία του '40 μέσα από τρεις ιστορικές εγκυκλοπαίδειες.» Στο: Αντωνίου, Γ., Μαραντζίδης, Ν. (επιμ.), *Η εποχή της σύγχυσης: Η δεκαετία του '40 και η ιστοριογραφία*. Αθήνα: Εστία, σ. 200.
- Καλύβας, Σ. (2017). «Για την Ελένη του Εμφυλίου». *Η Καθημερινή*, 15/01/2017. Ανακτήθηκε στις 12-08-2019 από <https://www.kathimerini.gr/891768/opinion/epikairothta/politikh/gia-thn-elenh-toy-emfylioy> .
- Καραμπάσης, Β. (2016). «Λίθοι μνήμης για το Ολοκαύτωμα θα τοποθετηθούν στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης». *EPT*, 6 Οκτωβρίου 2016. Ανακτήθηκε στις 10-10-2018 από <http://www.ert.gr/ert3/thessaloniki/538703-2/>
- Καρπόζηλος, Κ., Χριστόπουλος, Δ. (2018). *10+1 ερωτήσεις και απαντήσεις για το Μακεδονικό*. Αθήνα: Πόλις, σ. 17.
- Κασβίκης, Κ. (2015). «Το “άλλο” παρελθόν: Δημόσιες χρήσεις της αρχαιολογίας στην τυπική και άτυπη εκπαίδευση». Στο: Ανδρέου, Α., Κακουριώτης, Σ., Κόκκινος, Γ., Λεμονίδου, Ε., Παπανδρέου, Ζ., Πασχαλούδη, Ε. (επιμ.), *Η δημόσια ιστορία στην Ελλάδα. Χρήσεις και καταχρήσεις της ιστορίας*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο,, σ. 332.
- Κατσιέρας, Μ. (2007). «Η Ιστορία και το εγχειρίδιον». *Η Καθημερινή*, 01/02/2007. Ανακτήθηκε στις 10-06-2020 από <https://www.kathimerini.gr/704253/opinion/epikairothta/arxeio-monimes-sthles/h-istoria-kai-to-egxeiridion> .
- Κάτσικας, Χ. (2019). «“Τρικυμία” βιβλίων και προγραμμάτων σπουδών». *Εφημερίδα των Συντακτών*, 7/10/2019. Ανακτήθηκε στις 21-05-2020 από https://www.efsyn.gr/stiles/apopseis/213682_trikymia-bibliion-kai-programmaton-spoydon .
- Κελεσιδής, Ε. (2006). *Ο κινηματογράφος ως παράγοντας διαμόρφωσης των ιστορικών ιδεών των παιδιών. Η περίπτωση του Τρωϊκού πολέμου*. Αδημοσίευτη μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης - Μ.Π.Σ. ‘Επιστήμες της Αγωγής: κατεύθυνση Διδακτικής των Κοινωνικών Επιστημών με ειδίκευση στη Διδακτική της Ιστορίας’). Ανακτήθηκε στις 28-05-2021 από <http://marrep.webpages.auth.gr/> .
- Kenny, A. (2005). «Από τον Ντεκάρτ στον Καντ». Στο: A. Kenny (επιμ.), *Ιστορία της Δυτικής Φιλοσοφίας* (Δ. Ρισσάκη, μτφρ.). Αθήνα: Νεφέλη, σ. 155-177.
- Κεντροτής Κ. (2015). «Από τα Βαλκάνια στη Νοτιοανατολική Ευρώπη: Άλλες σημαίες, άλλοι μύθοι», *Βαλκανικά Σύμμεικτα*, 17. Ανακτήθηκε στις 25-03-2021 από https://www.imxa.gr/files/Simmeikta_17/kedrotis.pdf .
- Κιμουρτζής, Π., Μανδουλαρά, Α. (2013). «Δημόσιες εορτές στην Ελλάδα, 1830-1860. Γένεση του κρατικού συμβολισμού». Στο: *Επιστημονική Επετηρίδα του Τμήματος Ιστορίας και*

- Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων - Δωδώνη*, 38-42, Ιωάννινα 2008-2013, σ. 217-240.
- Κιτρομηλίδης, Μ. Π. (2010). «Η εθνική ταυτότητα ως δίλημμα και ως προοπτική». *ΗΚαθημερινή*, 31 Ιανουαρίου 2010. Διαθέσιμο στο: <http://www.kathimerini.gr/383639/article/epikairothta/ellada/h-e8nikh-taytothta-ws-dilhmma-kai-ws-prooptikh>
- «Κλείνει το μάτι στο ΛΑ.Ο.Σ ο Αντ. Σαμαράς για τους μετανάστες: Θέτει ζήτημα “ελληνικότητας”, βλέπει Δούρειους Ίππους αφελληνισμού» (11 Ιανουαρίου, 2010). *Ελευθεροτυπία*. Ανακτήθηκε στις 20-05-2021 από <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=119953>.
- Κόκκινος, Γ. (1998). *Από την Ιστορία στις ιστορίες: Προσεγγίσεις στην ιστορία της Ιστοριογραφίας, την επιστημολογία και τη Διδακτική της Ιστορίας*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σ. 72.
- Κόκκινος, Γ. κ.α. (2002). *Ιστορία του Νεότερου και Σύγχρονου Κόσμου Γ' Λυκείου*. Αθήνα: ΟΕΔΒ, σ. 225.
- Κόκκινος, Γ., Αλεξάκη, Ε. (2002). *Διεπιστημονικές προσεγγίσεις στη μουσειακή αγωγή*. Αθήνα: Μεταίχμιο, σ. 11-16.
- Κόκκινος, Γ. (2003). *Επιστήμη, ιδεολογία, ταυτότητα: Το μάθημα της Ιστορίας στον αστερισμό της υπερεθνικότητας και της παγκοσμιοποίησης*. Αθήνα: Μεταίχμιο, σ. 130.
- Κόκκινος, Γ., Αθανασιάδης, Ηλ., Βούρη, Σ., Γατσωτής, Π., Τραντάς, Π., Στέφος, Ε. (2005). *Ιστορική κουλτούρα και συνείδηση. Απόψεις και στάσεις μαθητών και εκπαιδευτικών της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης για την Ιστορία*. Αθήνα: Νοόγραμμα, σσ. 15, 22, 27, 28, 29, 32-33, 46-58, 59, 62, 100-101, 121-124, 129, 188-189.
- Κόκκινος, Γ., Νάκου, Ε. (επιμ.) (2006). *Προσεγγίζοντας την ιστορική εκπαίδευση στις αρχές του 21ου αιώνα*. Αθήνα: Μεταίχμιο, σ. 75.
- Κόκκινος, Γ. (2006). *Συμβολικοί πόλεμοι για την ιστορία και την κουλτούρα. Το παράδειγμα της σχολικής ιστορίας στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής*. Αθήνα: Μεταίχμιο, σσ. 28-29, 33, 57, 165-195.
- Κόκκινος, Γ. (2010). «Η δυναμική της μνήμης και της λήθης στη δημόσια σφαίρα και οι νόμοι για τη μνήμη στη Γαλλία». Στο: Κόκκινος, Γ., Λεμονίδου, Ε., Αγτζίδης, *Το τραύμα και οι πολιτικές της μνήμης: Ενδεικτικές όψεις των συμβολικών πολέμων για την Ιστορία και τη Μνήμη*. Αθήνα: Ταξιδευτής, σ. 21-22, 86-127.
- Κόκκινος, Γ., Μαυροσκούφης, Δ., Γατσωτής, Π., Λεμονίδου, Ε. (2010). *Τα συγκρουσιακά θέματα στη διδασκαλία της Ιστορίας*. Αθήνα: Νοόγραμμα, σσ. 9, 21-22.
- Κόκκινος, Γ. (2012). *Η σκουριά και το πυρ: Προσεγγίζοντας τη σχέση ιστορίας, τραύματος και μνήμης*. Αθήνα: Gutenberg, σσ. 12, 61, 255.
- Κόκκινος, Γ. (2015). *Το Ολοκαύτωμα: η διαχείριση της τραυματικής μνήμης. Θύτες και θύματα*. Αθήνα: Gutenberg, σ. 147.
- Κόκκινος, Γ., Κιμουρτζής, Π., Ματούση, Μ. (2015). «Ιστορία και λογοτεχνία: Χάδια, χαστούκια και το Χαστουκόδεντρο του Άρη Μαραγκόπουλου». Στο: Ανδρέου, Α., Κακουριώτης, Σ., Κόκκινος, Γ., Λεμονίδου, Ε., Παπανδρέου, Ζ., Πασχαλούδη, Ε. (επιμ.), *Η δημόσια ιστορία στην Ελλάδα. Χρήσεις και καταχρήσεις της ιστορίας*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, σσ. 162-163, 165, 169.
- Κόκκινος, Γ. (2019). Ομιλία στο πλαίσιο των εκδηλώσεων: «Για μια νέα δημόσια εμπειρία». Ανακτήθηκε στις 10-03-2019 από <http://giorgoskokkinos.blogspot.com/2019/03/o.html>
- Κόκκινος, Γ., Κιμουρτζής, Π., Καρασαρίνης, Μ. (επιμ.) (2020). *Ιστορία και δικαιοσύνη*. Αθήνα: Ασίνη.
- Κόκκινος, Γ. (2020). «Εκβάλλοντας στην ίδια κοίτη: Θεωρία/επιστημολογία της ιστορίας, ιστορία της ιστοριογραφίας, διδακτική της ιστορίας». Στο: Κόκκινος, Γ., Γατσωτής, Π.

- (επιμ.), *Για μια σφαιρική και πολυδιάστατη ιστορική εκπαίδευση*. Αθήνα: Πεδίο, σ. 52-54, 59- 61.
- Κολιάτσου, Ο. (2009). «Οι πρώτοι χριστιανοί ήταν σαν τους Ταλιμπάν». *Ελευθεροτυπία*, 04/08/2009. Ανακτήθηκε στις 25-07-2019 από <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=69912> .
- Κομίλη, Α. (1989). *Βασικές αρχές και μέθοδοι επιστημονικής έρευνας στην Ψυχολογία*. Αθήνα: Οδυσσέας.
- Κοντογιαννίδης, Ρ. (2019). «Συλλαλητήριο για την Μακεδονία: ‘Μπαρούτι’ μυρίζει στο κέντρο της Θεσσαλονίκης». *Έθνος*, 24/01/2019. Ανακτήθηκε στις 31-07-2019 από https://www.ethnos.gr/ellada/17608_syllalitirio-gia-tin-makedonia-mparoyti-myrizei-sto-kentro-tis-thessalonikis .
- Κουβελάς, Μ. (2007). *Διαλεκτική ψυχολογία*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Κουβέλη, Α. (2000). *Η σχέση των μαθητών με το μουσείο. Θεωρητική προσέγγιση, έρευνα στην Αθήνα και στην Ικαρία*. Εκπαιδευτικά προγράμματα. Αθήνα: ΕΚΚΕ.
- Κουγιουμτζόγλου, Δ. (2017). «Τα 34 σημεία προβληματισμού επί των προτάσεων για το μάθημα της Ιστορίας από ένα «μάχιμο» εκπαιδευτικό». *Esos*, 29/04/2017. Ανακτήθηκε στις 21-05-2020 από <https://www.esos.gr/print/50287> .
- Κουζέλη Λαμπρινή (2018). «Έρευνα - έκπληξη : Τι και πόσο διαβάζουν οι Έλληνες. Μύθοι και αλήθειες». *Το Βήμα*, 06/05/2019. Ανακτήθηκε στις 10-03-2021 από <https://www.tovima.gr/2019/05/06/society/ereyna-ekpliksi-ti-kai-poso-diavazoun-oi-ellines-mythoi-alitheies/> .
- Κουλούρη, Χ. (1995). *Μύθοι και σύμβολα μιας εθνικής επετείου. Πανηγυρικός λόγος στον επίσημο εορτασμό της 25^{ης} Μαρτίου*. Κομοτηνή: Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, σ. 26-29.
- Κουλούρη, Χ. (1996). «Φανατισμός, δογματισμός, συγκρότηση ταυτότητας. Μια προσέγγιση στο λόγο των σχολικών εγχειριδίων». *Μνήμων*, 18, σ. 143-156.
- Κουλούρη, Χ. (2005). «Αθλητισμός, κοινωνία και ταυτότητα: Καταγράφοντας τον επιστημονικό διάλογο». *Ήμερος*, 5.1. Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου ‘‘Αθλητισμός, Κοινωνία και Ταυτότητα’’. Αθήνα: Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, σ. 333-343.
- Κουλούρη, Χ. (2007). «Πώς γράφεται η ιστορία; Ησυχία! Κοιμάται...» *Το Βήμα*, 28/01/2007. Ανακτήθηκε στις 10-07-2020 από <https://www.tovima.gr/2008/11/25/opinions/pws-grafetai-i-istoria/> .
- Κουλούρη, Χ. (2008). «Καταστροφή, Εκστρατεία και Πόλεμος στο σχολείο». *Το Βήμα*, 24/11/2008. Προσβάσιμο στο <https://www.tovima.gr/2008/11/24/opinions/katastrofi-ekstrateia-kai-polemos-sto-sxoleio/> .
- Κουλούρη, Χ. (2009). «Εθνική ταυτότητα και ιδιότητα του πολίτη στη σύγχρονη Ελλάδα». *Σύγχρονα Θέματα*, 104, Ιανουάριος-Μάρτιος 2009, σ. 8-11.
- Κουλούρη, Χ. (2012). «Γιορτάζοντας το έθνος: Εθνικές επέτειοι στην Ελλάδα τον 19^ο αιώνα». Στο: Παπαδημητρίου, Δ., Σεφεριάδης, Σ. (επιμ), *Αθέατες όψεις της ιστορίας. Κείμενα αφιερωμένα στον Γιάννη Γιανουλόπουλο*. Αθήνα: Ασίνη, σ. 183.
- Κουλούρη, Χ. (2017). «Το αμόνι της ιστορικής μνήμης». Στο: Παπαδημητρίου, Ν., Αναγνωστόπουλος, Α. (επιμ.), *Το παρελθόν στο παρόν: Μνήμη, ιστορία και αρχαιότητα στη σύγχρονη Ελλάδα*. Αθήνα: Καστανιώτης, σ. 48.
- Κουλούρη, Χ. (2020). *Φουστανέλες και χλαμύδες. Ιστορική μνήμη και εθνική ταυτότητα 1821-1930*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σσ. 22, 34, 35, 65.
- Κούντερα, Μ. (2011). *Το βιβλίο του γέλιου και της λήθης* (μτφρ. Γ. Χάρης). Αθήνα: Εστία.
- Κουργιαντάκης, Χ. (2005). *Ιστορική Σκέψη και Ενσυναίσθηση των Μαθητών της Πρωτοβάθμιας και της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης στην Ιστορία*. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Ρόδος: Πανεπιστήμιο Αιγαίου (Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής

- Εκπαίδευσης), σ. 134. Ανακτήθηκε στις 14-6-2017 από <http://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/14494#page/1/mode/2up>.
- Κούρτοβικ, Δ. (1985). «Ένα βιβλίο Ιστορίας απειλεί». *Σχολιαστής*, 24 (Μάρτιος 1985), σ. 22-23. Ανακτήθηκε στις 06/07/2020 από <http://pandemos.panteion.gr/index.php?lang=el&op=record&pid=iid:14550>.
- Κούρτοβικ, Δ. (2012). «Το αυγό ή τα αυγά του φιδιού;». *Τα Νέα*, 7/12/2012. Ανακτήθηκε στις 16/05/2021 από <https://www.tanea.gr/2012/12/07/opinions/to-aygo-i-ta-ayga-toy-fidiou/>.
- Κουσερή, Γ. (2019). *Ιστορική σκέψη, σχολείο και μουσείο: Από την έρευνα στις εκπαιδευτικές εφαρμογές*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, σσ. 18, 72.
- Κουφού, Α. (2015). *Ιστοριογραφικές εξελίξεις κατά το τελευταίο τέταρτο του 20ου αιώνα: Η προβληματική της γλωσσικής στροφής*. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή. Αθήνα: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών (Φιλοσοφική Σχολή – Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας). Ανακτήθηκε στις 24-05-2021 από <http://hdl.handle.net/10442/hedi/36333>.
- Κρεμμυδάς, Β. (2006). «Ακτινογραφία στα πιο πολυσυζητημένα νέα βιβλία Ιστορίας του Δημοτικού και του Γυμνασίου». *Τα Νέα*, 7/10/2006.
- Κρεμμυδάς, Β. (2007). Νέες ιδεολογικές ομαδοποιήσεις. Τι ανέδειξε το βιβλίο της ΣΤ' Δημοτικού. *Τα Νέα*, 17/10/2007. Ανακτήθηκε στις 10-07-2020 από http://marrep.webpages.auth.gr/images/THE_HISTORY_BOOK/8_2/book_articles/kremmydas%2017.10.2007.pdf.
- Κρημιώτη, Π. (2016). «Ο Εμφύλιος στο μικροσκόπιο της μνήμης». *Η Αυγή*, 02/12/2016.
- Κυριαζή, Ν. (1999). *Η κοινωνιολογική έρευνα*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Κυρίδης, Α., Τσακιρίδου, Ε., Δρόσος, Ε. (2004). «Οι στάσεις των φοιτητών της Παιδαγωγικής Σχολής Φλώρινας και του Τμήματος Βαλκανικών Σπουδών για το φοιτητικό συνδικαλιστικό κίνημα». *Πρακτικά συνεδρίου "Φλώρινα 1912 – 2002: Ιστορία και πολιτισμός*, σ. 641-644. Ανακτήθηκε στις 15-02-2021 από https://www.researchgate.net/publication/274656848_Oi_staseis_ton_phoiteton_tes_Paidagogikes_Scholes_Phlorinas_kai_tou_Tmematos_Balkanikon_Spoudon_gia_to_phoitetiko_syndikalistiko_kinema.
- Κωτσάκης, Κ., Θεοδωρούδη, Ε. (2018). «Μια ψηφιακή δράση επαναφοράς άγνωστων μνημείων στην καθημερινή ζωή και μνήμη των κατοίκων της Θεσσαλονίκης». *Θεσσαλονικέων Πόλις*, 64, σ. 60-65.
- Λακασάς, Α. (2015). «Σχολικά βιβλία που κόπηκαν ως έργα ψεύδους». *Η Καθημερινή*, 25/12/2015. Ανακτήθηκε στις 25-07-2019 από <https://www.kathimerini.gr/843495/article/politismos/vivlio/sxolika-vivlia-poy-kophkan-ws-erga-yeydoys>
- Λακασάς, Α. (2017). «Στήνονται χαρακώματα για την Ιστορία». *Η Καθημερινή*, 25/04/2017. Ανακτήθηκε στις 21-05-2020 από <https://www.kathimerini.gr/906648/article/epikairothta/politikh/sthnontai-xarakwmata-gia-thn-istoria>.
- Λακασάς, Α. (2019). «Φοιτητικές νεολαίες χωρίς όραμα». *Η Καθημερινή*, 29/10/2019/ Διαθέσιμο στο <https://www.kathimerini.gr/politics/1049055/foititikes-neolaies-choris-orama/>.
- Λε Γκοφ, Ζ. (1998). *Ιστορία και Μνήμη* (μτφρ. Γ. Κουμπουρλής). Αθήνα: Νεφέλη, σ. 143.
- Λεμονίδου, Έ. (2015). «Δημόσια ιστορία: Η διεθνής εμπειρία και το ελληνικό παράδειγμα». Στο: Ανδρέου, Α., Κακουριώτης, Σ., Κόκκινος, Γ., Λεμονίδου, Έ., Παπανδρέου, Ζ., Πασχαλούδη, Ε. (επιμ.), *Η δημόσια ιστορία στην Ελλάδα. Χρήσεις και καταχρήσεις της ιστορίας*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, σσ. 83, 89.

- Λεμονίδου, Ε. (2015). «Επίμαχα ή συγκρουσιακά ζητήματα στο μάθημα της Ιστορίας στη Γαλλία». Στο: Κόκκινος, Γ., Μαυροσκούφης, Δ. (επιμ.), *Το τραύμα, τα συγκρουσιακά θέματα και οι ερμηνευτικές διαμάχες στην ιστορική εκπαίδευση*. Αθήνα: Ρόδον, σσ. 84, 87, 212-214.
- Lee, P. (2006). «Προσεγγίζοντας την έννοια της ιστορικής παιδείας» (μτφρ. Ε. Νάκου). Στο: Κόκκινος, Γ., Νάκου, Ε. (επιμ.) (2006), *Προσεγγίζοντας την ιστορική εκπαίδευση στις αρχές του 21ου αιώνα*. Αθήνα: Μεταίχμιο, σσ. 40, 41.
- Λιάκος, Α., Γαζή, Ε., Βαρλάς, Μ., Πεντάζου, Ι., Καραμανωλάκης, Β., Κεχριώτης, Β., Λεμπέση, Μ., Λαλιώτου, Ι., Μηλιώρη, Μ., Στάθης, Π., Μπασακίδου, Σ. (1993). «Αφηγηματικές Στρατηγικές στην Ιστορική Γραφή. Οι Προτάσεις των HaydenWhite, PaulRicoeur, JerzyTopolski και τα περιοδικά *Past and Present, Annales, Μνήμων* και *Ιστορικά*». *Μνήμων*, 15, Αθήνα, σ. 219-221. Ανακτήθηκε στις 04-05-2018 από <https://ejournals.e-publishing.ekt.gr/index.php/mnimon/article/view/8184/8188>
- Λιάκος, Α. (1997). «Η βιομηχανία της μνήμης». *Το Βήμα*, 14 Σεπτεμβρίου 1997. Ανακτήθηκε στις 02-03-2019 από <https://www.tovima.gr/2008/11/24/opinions/i-biomixania-tis-mnimimis/>.
- Λιάκος, Α. (1998). «Βιβλιοκρισία: Άλκης Αγγέλου, *Το κρυφό σχολειό. Χρονικό ενός μύθου*». *Μνήμων*, 20, σ. 293. Ανακτήθηκε στις 12-04-2021 από <https://doi.org/10.12681/mnimon.680>.
- Λιάκος, Α. (1999). «Δοκίμιο για μια ποιητική της ιστορίας». *Τα Ιστορικά*, 31, σσ. 262, 263, 264, 266, 286.
- Λιάκος, Α. (2005). *Πώς στοχάστηκαν το έθνος αυτοί που ήθελαν να αλλάξουν τον κόσμο*. Αθήνα: Πόλις, σ. 82-83.
- Λιάκος, Α. (2007). *Πώς το παρελθόν γίνεται ιστορία*. Αθήνα: Πόλις, σ. 17.
- Λιάκος, Α. (2007). «Ψυχωτικές αντιδράσεις». *Το Βήμα*, 28/01/2007. Ανακτήθηκε στις 10-07-2020 από <https://www.tovima.gr/2008/11/25/opinions/psychwtikes-antidraseis/>.
- Λιάκος, Α. (2007). «Ορυμαγδός ασχετοσύνης και φανατισμού». *Ελεύθερος Τύπος*, 31/07/2007. Ανακτήθηκε στις 10-07-2020 από http://marrep.webpages.auth.gr/images/THE_HISTORY_BOOK/8_2/book_articles/liakos%2031.07.2007.pdf
- Λιάκος, Α. (2007). «Οι τρεις παράμετροι της διαμάχης». *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 30/09/2007. Ανακτήθηκε στις 10-07-2020 από http://marrep.webpages.auth.gr/images/THE_HISTORY_BOOK/8_2/book_articles/liakos%2030.09.2007.pdf
- Λιάκος, Α. (2008). «Ανάμεσα στην Ιστορία και στο συναίσθημα». *Το Βήμα*, 25/11/2008. Διαθέσιμο στο <https://www.tovima.gr/2008/11/25/opinions/anamesa-stin-istoria-kai-sto-synaisthima/>.
- Λιάκος, Α. (2010). «Πολιτογράφηση και πολιτισμική ενσωμάτωση των μεταναστών». *Το Βήμα*, 17/01/2010. Διαθέσιμο στο <https://www.tovima.gr/2010/01/17/opinions/politografisi-kai-politismiki-enswmatwsi-twn-metanastwn/>.
- Λιάκος, Α. (επιμ.) (2011). *Το 1922 και οι πρόσφυγες: Μια νέα ματιά*. Αθήνα: Νεφέλη, σ. 11.
- Λιάκος, Α. (2012). «Οι πόλεμοι της Μνήμης: Σημειώσεις επί του πεδίου». Ανακτήθηκε στις 23-05-2019 από <https://antonisliakos.files.wordpress.com/2011/04/cebfc9-cf80cf8cceb95ceb9cf84ceb7cf82-ceb9cf83cf84ceb9cf81ceafceb1cf821.pdf>
- Λιάκος, Α. (2014). «Δικαίωμα στη μνήμη ή στη λήθη; Μια αμφιλεγόμενη ευρωπαϊκή οδηγία, Σεπτέμβριος 2014». Ανακτήθηκε στις 15/3/2019 από <https://antonisliakos.gr/2014/09/>

- Λιάκος, Α. (2017). «Τι είναι μνήμη;». Στο: Παπαδημητρίου, Ν., Αναγνωστόπουλος, Α. (επιμ.), *Το παρελθόν στο παρόν: Μνήμη, ιστορία και αρχαιότητα στη σύγχρονη Ελλάδα*. Αθήνα: Καστανιώτης, σσ. 35, 36.
- Λιάκος, Α. (2018). «Από “έθνος ανάδελφον” σε “έθνος-σκαντζόχοιρο”». *Η Εφημερίδα των Συντακτών*, 17/12/2018. Ανακτήθηκε στις 18-05-2021 από https://www.efsyn.gr/stiles/apopseis/176090_apo-ethnos-anadelfon-se-ethnos-skantzohoiro.
- Λιάκος, Α. (14 Ιανουαρίου, 2019). «Η Συμφωνία των Πρεσπών: Κατάληξη ή αφετηρία;». *Εφημερίδα των Συντακτών*. Διαθέσιμο στο https://www.efsyn.gr/stiles/apopseis/179221_i-symfonia-ton-prespron-katalixi-i-afetiria
- Λιάκος, Α. (2021). «Ακτιβιστές της μνήμης και θεωρίες συνωμοσίας». *Η Εφημερίδα των Συντακτών*, 20/05/2021. Ανακτήθηκε στις 20-05-2021 από https://www.efsyn.gr/stiles/apopseis/294758_aktibistes-tis-mnimis-kai-theories-synomosias.
- Λιάκος, Α. (χ.χ.). *Θεωρία της Ιστορίας*. Ανοιχτά ακαδημαϊκά μαθήματα του πανεπιστημίου Αθηνών. Διαθέσιμο στο <https://opencourses.uoa.gr/>.
- Λιάκου, Ε. (2009). *Ο ρόλος της μουσειακής εκπαίδευσης στο πλαίσιο των πολιτισμικών μαθημάτων και των πολιτιστικών δραστηριοτήτων των προπτυχιακών και μεταπτυχιακών φοιτητών του τμήματος Οικιακής Οικονομίας και Οικολογίας*. Αδημοσίευτη πτυχιακή εργασία. Αθήνα: Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, σ. 181. Ανακτήθηκε στις 25-05-2021 από <http://estia.hua.gr/file/lib/default/data/4063/theFile>.
- Λίποβατς, Θ. (2017). Ορθόδοξος χριστιανισμός και εθνικισμός: Δυο πτυχές της σύγχρονης πολιτικής κουλτούρας. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 2 (2), σ. 31-47. Ανακτήθηκε στις 18-05-2021 από <https://doi.org/10.12681/hpsa.15314>.
- Λούτα, Α. (2021). *Ψηφιακά παιχνίδια, ιστορία και ιστορική συνείδηση: Θεωρητικές προσεγγίσεις, ερευνητικά δεδομένα και εμπειρικά στοιχεία στο σχολείο*. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή. Κόρινθος: Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, Σχολή Κοινωνικών Επιστημών, Τμήμα Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής. Προσβάσιμο στο <http://hdl.handle.net/10442/hedi/48968>.
- Μαΐλης, Μ. (2007). «Το βιβλίο Ιστορίας της ΣΤ΄ Δημοτικού και η αντιπαράθεση εθνικισμού – κοσμοπολιτισμού». *Ριζοσπάστης*, 18/03/2007. Ανακτήθηκε στις 10-06-2020 από <https://www.rizospastis.gr/story.do?id=3962613>.
- Μακράκης, Β. (1997). *Ανάλυση Δεδομένων στην Επιστημονική Έρευνα με τη χρήση του SPSS: Από τη θεωρία στην πράξη*. Αθήνα: Gutenberg.
- Μαμούρα, Μ. (2016). «Οι ποικίλες αναπαραστάσεις για το παρελθόν σε ποιο βαθμό καθορίζουν τις διδακτικές αποφάσεις των καθηγητών της ιστορίας;». Εισήγηση στο συνέδριο *Ο Αλέξανδρος Δελμούζος και το σχολείο της εποχής μας: Εκσυγχρονισμός του Εκπαιδευτικού Έργου – Σύγχρονες Διδακτικές Προσεγγίσεις*, Άμφισσα (12 -14 Φεβρουαρίου). Ανακτήθηκε στις 10-01-2019 από <http://www.dimosdelfon.gr/attachments/article/1915/9.%CE%95%CE%B9%CF%83%CE%AE%CE%B3%CE%B7%CF%83%CE%B7%20%CE%9C.%20%CE%9C%CE%B1%CE%BC%CE%BF%CF%8D%CF%81%CE%B1.pdf>
- Μαμούρα, Μ. (2016). «Ανάπτυξη του ιστορικού γραμματισμού μεταπτυχιακών φοιτητών στη διάρκεια της πρακτικής τους άσκησης. Ο ρόλος της κοινότητας μάθησης». *Προσχολική & Σχολική Εκπαίδευση*, 4 (1), σ. 212-225. Ανακτήθηκε στις 04-06-2021 από <https://doi.org/10.12681/pprej.186>.
- Μαραγκουδάκη, Ε. (2003). «Ο παράγοντας φύλο στη Δευτεροβάθμια και Τριτοβάθμια εκπαίδευση: Όψεις συνέχειας και μεταβολής». Στο: Δεληγιάννη - Κουϊμτζή, Β., Ζιώγου, Σ., Φρόση, Α. (επιμ.) (2003). *Φύλο και Εκπαιδευτική Πραγματικότητα στην*

- Ελλάδα: Προωθώντας Παρεμβάσεις για την Ισότητα των Φύλων στο Ελληνικό Εκπαιδευτικό Σύστημα.* Αθήνα: Κ.Ε.Θ.Ι.
- Μαργαρίτης, Θ. (2018). «Ανοιχτή και κλειστή κοινωνία». *Η εφημερίδα των Συντακτών*, 02/05/2018. Ανακτήθηκε στις 18-05-2021 από https://www.efsyn.gr/stiles/aporseis/149061_anoihti-kai-kleisti-koinonia .
- Μαρξ, Κ. (2005). *Η 18η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη*. Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, σ. 15.
- Μαυρής, Γ. (2020). *Το 1821 στη συλλογική μνήμη*. Αθήνα: Public Issue, σσ. 29-31, 289-294. Ανακτήθηκε στις 17-03-2021 από https://www.mavris.gr/wp-content/uploads/2020/03/1821_BOOK_FINAL.pdf .
- Μαυροσκούφης, Δ. (1999). *Εμπειρίες και απόψεις μαθητών και φοιτητών σχετικές με το μάθημα της Ιστορίας. Θεωρητικά ζητήματα και εμπειρική έρευνα*. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη, σσ. 74-75, 91-92.
- Μεξίλη, Σ. (2007). «Από την εθνοκοφροσύνη και τα ελληνοχριστιανικά ιδεώδη στο Άγιο φως ως αρχηγό κράτους». Στο: Σχολή Μωραΐτη, *Ορθοδοξία, έθνος και ιδεολογία*. Επιστημονική ημερίδα (7 Σεπτεμβρίου 2005). Αθήνα: Σχολή Μωραΐτη, σ. 60.
- Μενού εξορίας (21 Μαΐου, 2016). *Εφημερίδα των Συντακτών*. Προσβάσιμο στο https://www.efsyn.gr/nisides/anohyroti-poli/69711_menoy-exorias .
- Μητροπολίτης Καλαβρύτων και Αιγιαλείας Αμβρόσιος (2009). «Το Μουσείο της Ακροπόλεως! Από μια άλλη οπτική γωνία. Η “άλλη αλήθεια” κ. Παντερμαλή». *Προσωπικό Ιστολόγιο του Μητροπολίτη Καλαβρύτων και Αιγιαλείας Αμβροσίου*, 10/8/2009. Ανακτήθηκε στις 25-07-2019 από http://mkka.blogspot.com/2009/08/blog-post_10.html .
- «Μητροπολίτες κατά αντιρατσιστικού (26 Αυγούστου, 2014)». *Η Καθημερινή*. Διαθέσιμο στο <https://www.kathimerini.gr/politics/781086/mitropolitess-kata-antiratsistikoy/>.
- «Μικρή συμμετοχή στις φοιτητικές εκλογές» (16 Μαΐου, 2018). *Lifo*. Διαθέσιμο στο <https://www.lifo.gr/nov/greece/mikri-symmetohi-stis-foititikes-ekloges> .
- Μιχαήλ, Δ. (1993). *Έθνος, εθνικισμός και εθνική συνείδηση. Μια ανθρωπολογική προσέγγιση*. Αθήνα: Λεβιάθαν.
- Μονάδα Ερευνών Κοινής Γνώμης & Αγοράς Ερευνητικού Πανεπιστημιακού Ινστιτούτου Πανεπιστημίου Μακεδονίας (2016). *Έρευνα για τη δημοκρατική συμμετοχή(19-20 Μαρτίου 2016)*. Πανεπιστήμιο Μακεδονίας. Ανακτήθηκε στις 17-05-2021 από http://www.poru.eu/wp-content/uploads/2017/04/ΔημοκρατικήΣυμμετοχή_20Απρ16.pdf .
- Moses, D. (2015). «Πώς και γιατί η χρήση και η κατάχρηση της ιστορίας είναι αναπότρεπτη, αναπόφευκτη και ανεκτίμητη για τη δημόσια ζωή». Στο: Ανδρέου, Α., Κακουριώτης, Σ., Κόκκινος, Γ., Λεμονίδου, Ε., Παπανδρέου, Ζ., Πασχαλούδη, Ε. (επιμ.), *Η δημόσια ιστορία στην Ελλάδα. Χρήσεις και καταχρήσεις της ιστορίας*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, σ. 31.
- Μουσιάδου, Ν. (2014). *Εθνικές γιορτές και διαπολιτισμική προσέγγιση στο πολυπολιτισμικό ελληνικό νηπιαγωγείο: Μια μελέτη περίπτωσης*. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (Παιδαγωγική Σχολή – Τμήμα Επιστημών Προσχολικής Αγωγής και Εκπαίδευσης), σ. 1-3. Ανακτήθηκε στις 28-05-2021 από <http://hdl.handle.net/10442/hedi/34576> .
- Barton, C. K., Levstik, S. L. (2007). *Διδάσκοντας ιστορία για το συλλογικό αγαθό* (μτφρ. Α. Θεοδωρακάκου). Αθήνα: Μεταίχμιο, σσ. 58-61, 180, 204, 210.
- Bergson, H. (2013). *Υλη και μνήμη* (μτφρ. Π. Ζινδριλή & Δ. Υφαντής). Αθήνα: Ροές, σ. 103.
- Bergson, H. (2005-2007). «Η συνείδηση και η ζωή» (επιμ. Ι. Πρελορέντζος, μτφρ. Π. Ζινδριλή). Στο: *Δωδώνη: Επιστημονική Επετηρίδα του Τμήματος Φιλοσοφίας*

- Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας* (Μέρος 30, τόμ. 34). Ιωάννινα: Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων (Φιλοσοφική Σχολή), σ. 99-106.
- Μπελαβίλας, Ν. (2017). «Περί μνημείων και μνήμης: Οι υλικές πτυχές της ιστορίας». Στο: Παπαδημητρίου, Ν., Αναγνωστόπουλος, Α. (επιμ.), *Το παρελθόν στο παρόν: Μνήμη, ιστορία και αρχαιότητα στη σύγχρονη Ελλάδα*. Αθήνα: Καστανιώτης, σ. 64.
- Μπεχράκης, Θ. (1999). *Πολυδιάστατη Ανάλυση Δεδομένων*. Αθήνα: Νέα Σύνορα - Α. Α. Λιβάνη.
- Μπιλάλης, Μ. (2015). «Ιο-πολιτική και ιστορική κουλτούρα». Στο: Ανδρέου, Α., Κακουριώτης, Σ., Κόκκινος, Γ., Λεμονίδου, Ε., Παπανδρέου, Ζ., Πασχαλούδη, Ε. (επιμ.), *Η δημόσια ιστορία στην Ελλάδα. Χρήσεις και καταχρήσεις της ιστορίας*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, σ. 73-80.
- Μπονίδης, Κ. (2004). «Όψεις εθνοκεντρισμού στη σχολική ζωή της ελληνικής εκπαίδευσης: Οι εθνικές επέτειοι της 28ης Οκτωβρίου και της 25ης Μαρτίου». *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, 134, σ. 27-42.
- Μπουκάλας, Π. (2001). «Οι ‘δύο Ελλάδες’: Και μαζί και χώρια». *Η Καθημερινή*, 06/11/2001. Ανακτήθηκε στις 18-05-2021 από <https://www.kathimerini.gr/culture/104644/oi-dyo-ellades-kai-mazi-kai-choria/>.
- Μπουρνάζος, Σ. (2007). «Πατρίς - Θρησκεία - Ιστορία: Οι αντιδράσεις για το βιβλίο Ιστορίας της ΣΤ΄ Δημοτικού». *Η Αυγή*, 11/03/2007. Ανακτήθηκε στις 10-06-2020 από http://marrep.webpages.auth.gr/images/THE_HISTORY_BOOK/8_2/book_articles/bournazos%2011.03.2007.pdf.
- Μπουρνάζος, Σ. (2016). «Η ιστορία, ο ιστορικός και ο δικαστής. Σκέψεις για τη δίκη του Χάιντς Ρίχτερ». *Μνήμων*, 35, σ. 358-367.
- Bromberger, C. (2005). «Football. Worldview, Quest for Excitement and Collective Identities». *Ίμερος*, 5.1. Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου ‘Αθλητισμός, Κοινωνία και Ταυτότητα’. Αθήνα: Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, σ. 207-219.
- Νασιάκου, Μ., Χαντζή, Α., Φατούρου-Χαρίτου, Μ., Βοσνιάδου, Σ. (επιμ.) (1999). *Εισαγωγή στην Ψυχολογία* (τομ. Β΄). Αθήνα: Gutenberg, σ. 142-150.
- Νικονάνου, Ν., Μπούνια, Α., Φιλιππουπολίτη, Α., Χουρμουζιάδη, Α., Γιαννούτσου, Ν. (2015). *Μουσειακή μάθηση και εμπειρία στον 21ο αιώνα* [ηλεκτρ. βιβλ.]. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. Διαθέσιμο στο: <http://hdl.handle.net/11419/712>.
- Νίτσε, Φ. (2010). *Ιστορία και Ζωή* (μτφρ. Ν. Μ. Σκουτερόπουλος). Αθήνα: Γνώση, σσ. 27-34, 37-39, 41-42.
- Nietzsche, F. (1996). *Ανεπίκαιροι Στοχασμοί (1873 -1876)* (μτφρ. Ι. Χριστοδούλου). Θεσσαλονίκη: Εκδοτική Θεσσαλονίκης, σσ. 134, 138.
- Νιτσιάκος, Β. (2019). «Η παρέλαση ως επιτέλεση της εθνικής ταυτότητας». *Έθνος*, 04/11/2019. Ανακτήθηκε στις 28-05-2021 από https://www.ethnos.gr/apopseis/70271_i-parelasi-os-epitelesi-tis-ethnikis-taytotitas
- Nora, P. (2005). «Τόποι Μνήμης. *Ιστορ*, 14, σ. 179-198.
- «Νομικά άκυρη η συμφωνία των Πρεσπών» (22 Ιουνίου, 2019). *Η Καθημερινή*. Ανακτήθηκε στις 02-08-2019 από <https://www.kathimerini.gr/1030239/article/epikairothta/politikh/nomika-akyrh-h-symfwnia-twn-prespwn>.
- Noiret, S. (2015). «Υπάρχει τελικά διεθνής δημόσια Ιστορία;». Στο: Ανδρέου, Α., Κακουριώτης, Σ., Κόκκινος, Γ., Λεμονίδου, Ε., Παπανδρέου, Ζ., Πασχαλούδη, Ε. (επιμ.), *Η δημόσια ιστορία στην Ελλάδα. Χρήσεις και καταχρήσεις της ιστορίας*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, σσ. 52-54, 63.
- Ξηροπαϊδης, Γ. (2008). *Gadamer – Habermas: Η διαμάχη των ερμηνειών*. Αθήνα: Πόλις.

- «Ο Αρχιεπίσκοπος σήκωσε το λάβαρο της...Επανάστασης» (22 Ιουνίου, 2000). *Τα Νέα*. Διαθέσιμο στο <https://www.tanea.gr/2000/06/22/greece/o-arxiepiskopos-sikwse-to-labaro-tis-epanastasis/>.
- Οικονομίδης, Β., Ελευθεράκης, Θ. (2013). «Το κοινωνικό κύρος του επαγγέλματος της νηπιαγωγού». *Επιστήμες Αγωγής*, 1-2, σ. 105-124.
- «Οι πόλεμοι της μνήμης του Χάγκεν Φλάισερ» (27 Οκτωβρίου, 2010). *Η Αυγή*. Ανακτήθηκε στις 11-07-2019 από <http://archive.avgi.gr/ArticleActions/show.action?articleID=577205>.
- «Όλη η ομιλία του Μίκι Θεοδωράκη στο συλλαλητήριο για τη Μακεδονία» (04 Φεβρουαρίου 2018). *Lifo*. Ανακτήθηκε στις 31-07-2019 από <https://www.lifo.gr/nov/greece/179169/oli-i-omilia-toy-miki-theodoraki-sto-syllalitirio-gia-ti-makedonia>.
- «Ομάδα Προφορικής Ιστορίας Κυψέλης (2013). Η προφορική ιστορία στην κοινότητα». Στο: Μπούσχοτεν, Ρ., Βερβενιώτη, Τ., Μπάδα, Κ., Νάκου, Ε., Πανταζής, Π., Χαντζαρούλα, Π. (επιμ.), *Πρακτικά διεθνούς συνεδρίου 'Γεφυρώνοντας τις γενιές: Διεπιστημονικότητα και αφηγήσεις ζωής στον 21ο αιώνα. Προφορική Ιστορία και άλλες βιο-ιστορίες'*. Βόλος (25-27 Μαΐου 2012): Ένωση Προφορικής Ιστορίας, σ. 475-488. Ανακτήθηκε στις 10-01-2021 από http://www.epi.uth.gr/uploads/2013_proceedings.pdf.
- Özkirimli U. (2011). *Θεωρίες του Εθνικισμού*. Αθήνα: Σιδέρης, σ. 97.
- Παληκίδης, Α. (2015). «Οι απαντήσεις στα γιατί και τα πώς της σημερινής κατάστασης από ένα σχολικό εγχειρίδιο που πολεμήθηκε». *Alfavita*, 04/07/2015. Ανακτήθηκε στις 29-06-2020 από https://www.alfavita.gr/koinonia/160580_oi-arantiseis-sta-giati-kai-ta-pos-tis-simerinis-katastasis-apo-ena-sholiko.
- Παναγιωτόπουλος, Β. (2007). «Ποιος θα διορθώσει ποιον;». *Το Βήμα*, 17/06/2007. Ανακτήθηκε στις 10-07-2020 από <https://www.tovima.gr/2008/11/25/archive/poios-tha-diorthwsei-poion/>.
- Πανελλήνια Ένωση Φιλολόγων (2017). *Παρατηρήσεις επί του σχεδίου του ΙΕΠ για το μάθημα της Ιστορίας*. Αθήνα, 12/05/2017. Ανακτήθηκε στις 21-05-2020 από <http://www.p-e-f.gr/docs/734.pdf>.
- «Πανεπιστημιακοί υπέρ του βιβλίου Ιστορίας της ΣΤ' Δημοτικού» (06 Απριλίου, 2007). *Το Βήμα*. Ανακτήθηκε στις 10/07/2020 από <https://www.tovima.gr/2008/11/25/archive/panepistimiakoi-yper-toy-biblioy-istorias-tis-st-d-dimotikoy/>.
- Παντελίδου-Μαλούτα, Π., Ζηργάνου-Καζολέα, Λ. (2020). «Νεολαία, αριστερή ψήφος και ριζοσπαστισμός τη δεύτερη δεκαετία του 2000». *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 46, σ. 148-182.
- Παπαγεωργίου, Ι. (2011). *Ποιοτική και ποσοτική έρευνα με στόχο τη χαρτογράφηση της ιστορικής συνείδησης και των κοινωνικών αναπαραστάσεων (για το έθνος και την ετερότητα) των μαθητών/-τριών του Λυκείου στο πλαίσιο του εκπαιδευτικού προγράμματος της Βουλής των Ελλήνων 'Βουλή των Εφήβων' 1995-2005*. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή. Ρόδος: Πανεπιστήμιο Αιγαίου (Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών- Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης), σ. 505-511.
- Παπαδημητρίου, Α. (2009). «Ιδεολογία και τέχνη». *Αντίβαρο*, 03/08/2009. Ανακτήθηκε στις 25-07-2019 από <http://www.antibaro.gr/article/571>.
- Παπαθανασίου Ι. (2009). «Το ΚΚΕ να ανοίξει το αρχείο του». *Η Καθημερινή*, 01/03/2009. Διαθέσιμο στο <https://www.kathimerini.gr/politics/351153/to-kke-na-anoixei-to-archeio-toy/>
- Παπαθεμελής, Στ. (2006). «Η (αυτο)υπονόμευση της ιστορικής μας συνείδησης». *Το Βήμα*, 19/11/2006. Ανακτήθηκε στις 10-06-2020 από

<https://www.tovima.gr/2008/11/25/opinions/i-ayto-yponomeysi-tis-istorikis-mas-syneidisis/> .

- Παπαθεοδώρου, Γ. (2015). «Το “Κρυφό Σχολείο” και η ρητορική της εικόνας». Στο: Κακλαμάνης, Σ., Καλοκαιρινός, Α., Πολυχρονάκης, Δ. (επιμ.), *Λόγος και Χρόνος στη Νεοελληνική Γραμματεία (18^{ος} – 19^{ος} αι.): Πρακτικά Συνεδρίου προς τιμήν του Αλέξη Πολίτη (Ρέθυμνο, 12-14 Απριλίου 2013)*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, σ. 599-620.
- Parandreou, Z. (2014). «Review of Paraskevi Golia's *Υμνώντας το έθνος. Ο ρόλος των σχολικών γιορτών στην εθνική και πολιτική διαπαιδαγώγηση, 1924-2010 (Praising the nation: The role of national day school commemorations in national and political-education policy, 1924-2010)*». *Historiein*, 14(2), p. 142-146. Ανακτήθηκε στις 29-05-2021 από <https://doi.org/10.12681/historiein.246> .
- Παπανδρέου, Ζ. (2018). *Τραυματική μνήμη και δημόσια ιστορία: Δίστομο 1944-2018*. Αθήνα: Ταξιδευτής.
- Παπάνης, Ε., Αγνή, Β., Γιαβρίμης, Π., Μπαλάσα, Α. (2011). «Τα κίνητρα των φοιτητών των Παιδαγωγικών Τμημάτων για την επιλογή του διδασκαλικού επαγγέλματος». Στο: Παπάνης, Ε., Γιαβρίμης, Π., Αγνή, Β., *Έρευνα και Εκπαιδευτική Πράξη στην Ειδική Αγωγή (τόμος II)*. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη, σ. 16-39.
- Παπανικολάου, Ε. (2008). *Παιδιά και Ιστορία: Ιδέες και αντιλήψεις των παιδιών του Δημοτικού σχολείου για την Ιστορία*. Αδημοσίευτη μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης – Μ.Π.Σ. ‘Επιστήμες της Αγωγής: κατεύθυνση Διδακτικής των Κοινωνικών Επιστημών με ειδίκευση στη Διδακτική της Ιστορίας’), σ. 91-137. Ανακτήθηκε στις 25-05-2021 από <http://marrep.webpages.auth.gr/> .
- Παπάς, Δ. (2005). «Πανεπιστήμιο, πολιτική και φοιτητικές παρατάξεις: Μεγάλα παιχνίδια για μικρά παιδιά;». Στο: *Πρακτικά 3^ο διεθνούς συνεδρίου ιστορίας εκπαίδευσης*. Ανακτήθηκε στις 27-02-2021 από <http://www.eriande.elemedu.upatras.gr/eriande/synedria/synedrio3/praltika%2011/papas.htm> .
- Παπασαραντόπουλος, Π. (2017). «Η κατάρρευση της Τρίτης Ελληνικής Δημοκρατίας». *Κύκλος ιδεών για την εθνική ανασυγκρότηση*, 30/06/2017. Ανακτήθηκε στις 18-05-2021 από <https://ekyklos.gr/sb/472-i-katarrefsi-tis-tritis-ellinikis-dimokratias-elladameta.html> .
- Π. Καμμένος: «Άκυρο το δημοψήφισμα στην Π.Γ.Δ.Μ.» (30 Σεπτεμβρίου, 2018). *Η Καθημερινή*, Ανακτήθηκε την 01-08-2019 από <https://www.kathimerini.gr/politics/987478/p-kammenos-akyro-to-dimopsifisma-stin-pgdm/>.
- Παστιάδης, Γ. (2009). «Ιδεολογική αυτο-τοποθέτηση Αριστερά-Δεξιά: Διερευνώντας με ποσοτικές μεθόδους το νέο κοινωνικό τοπίο». *Θέσεις*, 109, (Οκτώβριος-Δεκέμβριος 2009). Ανακτήθηκε στις 27-02-2021 από http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=1089&Itemid=29 .
- «ΠΓΔΜ: Ανακοινώθηκαν τα τελικά αποτελέσματα του δημοψηφίσματος» (1η Οκτωβρίου, 2018). *Η Καθημερινή*, Ανακτήθηκε την 01-08-2019 από <https://www.kathimerini.gr/987596/article/epikairothta/politikh/pgdm-anakoinw8hkan-ta-telika-apotelesmata-toy-dhmoyhfismatos>
- Πεσμαζόγλου, Σ. (2007). «Δέκα ενστάσεις για μια “απόσυρση”». *Κυριακάτικη Αυγή*, 30/09/2007. Ανακτήθηκε στις 10-07-2020 από http://marrep.webpages.auth.gr/images/THE_HISTORY_BOOK/8_2/book_articles/pesmazoglou%2030.09.2007.pdf .

- Πεσμαζόγλου, Σ. (2009). «Θραύσματα του παρελθόντος, κανόνες του παρόντος». Στο: Πλάντζος, Δ. (επιμ.), *Παγκοσμιοποίηση και εθνική κουλτούρα*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σ. 45, 48.
- Πλάντζος, Δ. (2009). «Εθνικές κουλτούρες στο παγκοσμιοποιημένο παρόν: Η διάθλαση των οριζόντων». Στο: Πλάντζος, Δ. (επιμ.), *Παγκοσμιοποίηση και εθνική κουλτούρα*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σ. 29.
- Πλάντζος, Δ. (2009). «Ο κλασικός πολιτισμός και η απειλή της παγκοσμιοποίησης». Στο: Πλάντζος, Δ. (επιμ.), *Παγκοσμιοποίηση και εθνική κουλτούρα*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σ. 96.
- Πλάντζος, Δ. (2017). «Το παρελθόν ως τραυματική εμπειρία στο παρόν». Στο: Παπαδημητρίου, Ν., Αναγνωστόπουλος, Α. (επιμ.), *Το Παρελθόν στο Παρόν: Μνήμη, Ιστορία και Αρχαιότητα στη Σύγχρονη Ελλάδα*. Αθήνα: Καστανιώτης, σ. 133.
- Πόππερ, Κ. (2003). *Η ανοιχτή κοινωνία και οι εχθροί της* (μτφρ. Ε. Παπαδάκη), τομ. Α' & Β'. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Poster, M. (2001). «Η Ιστορία συμβαίνει στο δι@δίκτυο» (συνέντευξη στη Δέσποινα Βαλατσού). *Ελευθεροτυπία*, 07/12/2001. Ανακτήθηκε στις 19-07-2018 από <http://www.netschoolbook.gr/markposter.html>
- Prorata (2020). *Έρευνα στάσεων σχετικά σε σχέση με την απόφαση του δικαστηρίου για τη δίκη της Χρυσής Αυγής (7-8 Οκτωβρίου 2020)*. Ανακτήθηκε στις 17-05-2021 από <https://prorata.gr/2020/10/09/ereyna-staseon-se-sxesi-me-tin-apofasi-tou-dikastyriou-gia-ti-diki-tis-xrysis-aygis/>.
- Prorata (2021). *1821 - 2021: Θεματική έρευνα με αφορμή τα 200 χρόνια από την Επανάσταση του 1821*. Ανακτήθηκε στις 06-05-2021 από <https://prorata.gr/2021/03/25/200-xronia-apo-ton-agona-tis-aneksartias/>.
- Public Issue (2008). *Η ελληνική κοινή γνώμη απέναντι στον Εμφύλιο Πόλεμο 1946-1949*. Ιούνιος, 2008. Ανακτήθηκε στις 10-04-2021 από http://www.publicissue.gr/wp-content/uploads/2009/02/pi0839_greek-civil-war.pdf.
- Rass (2010). *Πανελλαδική έρευνα γνώμης*, Μάρτιος 2010. Ανακτήθηκε στις 25-02-2021 από http://rass.gr/surveys/s10_07_zoomnews.pdf.
- Ρεπούση, Μ., Ανδρεάδου, Χ., Πουταχίδης, Α., Τσίβας, Α. (2006). *Στα νεότερα και σύγχρονα χρόνια: Ιστορία ΣΤ' Δημοτικού*. Αθήνα: ΟΕΔΒ, σ. 100.
- Ρεπούση, Μ. (2007). «Οι πόλεμοι των εγχειριδίων». *Το Βήμα*, 28/01/2007. Ανακτήθηκε στις 10-07-2020 από <https://www.tovima.gr/2008/11/25/opinions/oi-polemoi-twn-egxeiridiwn/>.
- Ρεπούση, Μ. (2007). «Οι νόμοι της μνήμης: Η ομηρεία της Ιστορίας και η επίγνωση των ιστορικών». *Το Βήμα των Ιδεών*, 07/12/2007. Ανακτήθηκε στις 10-07-2018 από http://marrep.webpages.auth.gr/images/PUBLICATIONS_EL_REPOUSI/arthra/%CE%9F%CE%B9%20%CE%BD%CF%8C%CE%BC%CE%BF%CE%B9%20%CF%84%CE%B7%CF%82%20%CE%BC%CE%BD%CE%AE%CE%BC%CE%B7%CF%82.pdf
- Ρεπούση, Μ. (2018). «Οι κάτοχοι της Ιστορίας». *Εφημερίδα των Συντακτών*, 08/02/2018.
- Ρωμανός, Κ. (2006). «Η Ελληνική Ιστορία ως πολυπολιτισμικό εγχείρημα». *Το Παρόν*, 10/12/2006.
- Richardson, L.J., Almansa-Sánchez, J. (2015). «Do you Even Know What Public Archaeology Is? Trends, Theory, Practice, Ethics». *World Archaeology*, 47 (2), p.194-211.
- Ricoeur, P. (2013). *Η μνήμη, η ιστορία, η λήθη* (μτφρ. Ξ. Κομνηνός). Αθήνα: Ίνδικτος.
- Σαμαράς: «Η Μακεδονία είναι μία και ελληνική και αυτό είναι ιστορική αλήθεια» (24 Ιανουαρίου, 2019). *Πρώτο Θέμα*. Διαθέσιμο στο <https://www.protothema.gr/politics/article/858427/samaras-omilia-sumfonia-ton-prespon/>.

- Σαματάς, Μ., Δράκος, Π. (2011). «Πολιτικές απόψεις και πολιτική συμμετοχή νέων φοιτητών της Σχολής Κοινωνικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Κρήτης: Ηλεκτρονική έρευνα 2009-2010». Στο: Σκλιάς, Π. (Επιμ.), *Ανάπτυξη, ηγεσία, κοινωνία*. Αθήνα: Σιδέρης, σ. 535 - 552. Ανακτήθηκε στις 15-02-2021 από https://www.researchgate.net/publication/319069215_POLITIKES_APOPSEIS_KAI_POLITIKE_SYMMETOCHE_NEON_PHOITETON_ELEKTRONIKE_EREUNA_2009-2010.
- Σαματάς, Μ., Δράκος, Π. (2018). «Διαδικτυακή έρευνα βιοτικού επιπέδου και ποιότητας ζωής των φοιτητών/τριών του Πανεπιστημίου Κρήτης στο Ηράκλειο και στο Ρέθυμνο». Στο: Σαματάς, Μ., Μυλωνάκης, Δ., Δαφέρμος, Μ., Καστελλάκης, Α. (επιμ.), *Η Κρήτη στον 21ο Αιώνα: Προβλήματα, προκλήσεις, προοπτικές*. Αθήνα: Πεδίο, σ. 510-535.
- Σαμπατακάκη, Μ. (2019). «Η ιστορία στο μικροσκόπιο». *Πρώτο Θέμα*, 22/04/2019.
- Σαρηγιαννίδης, Μ. (2019). «Η συμφωνία των Πρεσπών και η νέα κυβέρνηση». *Η Καθημερινή*, 01/08/2019.
- «ΣΚΑΪ-1821» (2010-2012). *Αντίβαρο*. Διαθέσιμο στο <https://www.antibaro.gr/tag/skai-1821>.
- Σεριάτος, Α. (2021). «200 χρόνια από τον Αγώνα της ανεξαρτησίας: Η ιστορική μνήμη ως πεδίο σύγκλισης και αντιπαράθεσεων». *Εφημερίδα των Συντακτών*, 24/03/2021.
- Smith A. D., (2000). *Εθνική ταυτότητα*. Αθήνα: Οδυσσέας, σ. 41.
- Σμυρναίος, Α. (2013). *Ιστορίας μάθησις: Ζητήματα φιλοσοφίας και Διδακτικής της Ιστορίας*. Αθήνα: Γρηγόρη, σ. 13.
- Σμυρναίος, Α. (2020). *Η ιστορία ως επιπτώχωση. Από μια Ιστοριογραφία βουλμική σε μια υδροκεφαλική Διδακτική της Ιστορίας*. Αθήνα: Γρηγόρη, σσ. 40-47, 89-93.
- Σοφού, Ε., Στεργίου, Λ. (2019). «Άντρες και μελλοντικοί νηπιαγωγοί: Διερεύνηση των αντιλήψεών τους για τον ρόλο τους». *Διάλογοι! Θεωρία και Πράξη στις Επιστήμες της Αγωγής και Εκπαίδευσης*, 5, σ. 5-35. Ανακτήθηκε στις 10-02-2021 από <http://dx.doi.org/10.12681/dial.20804>.
- Στάθης, Π. (2005). *Νεότερη Ιστορία. Σημειώσεις*, τ. Α'. Ηράκλειο: Οργανισμός Τουριστικής Εκπαίδευσης και Κατάρτισης - Σχολή Ξεναγών Κρήτης, σελ. 53. Ανακτήθηκε στις 12-04-2021 από <https://tinyurl.com/ybt8dyvb>.
- Σταθοπούλου, Θ. (2015). «Πολιτική συμμετοχή, κοινωνική διαμαρτυρία και θρησκευτικότητα: Η αβέβαιη συνθήκη». Στο: Γεωργαράκης, Ν., Δεμερτζής, Ν. (επιμ.), *Το πολιτικό πορτραίτο της Ελλάδας. Κρίση και αποδόμηση του Πολιτικού*. Αθήνα: Gutenberg, σ. 108-137.
- Σταθοπούλου, Θ. (2011). «Θρησκευτικές πεποιθήσεις και πρακτικές στον Ευρωπαϊκό χώρο». Στο: Παπλιάκου, Β., Σταθοπούλου, Θ., Στρατουδάκη, Χ. (επιμ.), *Θεσμοί αξίες συμπεριφορές: Μελέτη των ευρημάτων της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας (2008-2009) ESS*. Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, σ. 134-135. Ανακτήθηκε στις 25-02-2021 από <https://bit.ly/35LnKPI>.
- Σταμέλος, Γ. (1999). *Τα πανεπιστημιακά Παιδαγωγικά Τμήματα: Καταβολές, παρούσα κατάσταση, προοπτικές*. Αθήνα: Gutenberg, σ. 17.
- Στάμκος, Γ. (2019). «Βαλκάνια: Η πιο «δυσλειτουργική» οικογένεια της Ευρώπης αξίζει μια δεύτερη ευκαιρία». *TVXS*, 14/08/2019. Διαθέσιμο στο <https://tvxs.gr/news/eyropi-eor/balkania-i-pio-dysleitoyrgiki-oikogeneia-tis-eyropis-aksizei-mia-deyteri-eykairia>.
- Σταμούλης, Φ. (2017). «Σχετικά με το Σχέδιο Προγράμματος Σπουδών για το μάθημα της Ιστορίας». *Ριζοσπάστης*, 31/05/2017. Ανακτήθηκε στις 21-05-2020 από <https://www.rizospastis.gr/story.do?id=9376896>.
- Σταυρόπουλος, Λ. (2009). «Εμφύλιος για τα Αρχαία του ΚΚΕ». *Το Βήμα*, 12/04/2009. Διαθέσιμο στο <https://www.tovima.gr/2009/04/12/politics/emfylis-gia-ta-arxeia-toy-kke/>.

- Σταυρόπουλος, Λ. (2016). «ι φάκελοι που δεν κήκαν και το επτασφράγιστο αρχείο του ΚΚΕ». *Το Βήμα*, 17/06/2016. Διαθέσιμο στο <https://www.tovima.gr/2016/06/17/politics/oi-fakeloi-poy-den-kaikan-kai-to-eptasfragisto-arxeio-toy-kke/>.
- Σταυρόπουλος, Σ. (2018). «Ο Εμφύλιος διχάζει ακόμη και σήμερα, 70 χρόνια μετά τα πάθη παραμένουν». *Το Βήμα*, 14/04/2018. Ανακτήθηκε στις 05/08/2019 από <https://www.tovima.gr/2018/04/14/politics/o-emfylios-dixazei-akomi-kai-simera-70-xronia-meta-ta-pathi-paramenoun/>.
- Σταύρου, Ν. (2019). «Συμφωνία των Πρεσπών: Επωφελής ή κακή συμφωνία για την Ελλάδα;». *Η Καθημερινή*, 01/08/2019.
- Stewart, C. (2019). *Όνειρα και ιστορική συνείδηση στην Ελλάδα* (μτφρ. Κ. Πανσέληνος). Αθήνα: Μεταίχμιο, σ. 38-39.
- «Στο Βίτσι και στο Γράμμο δεν ξέρω τι να κάνω – “Εναλλακτικό” camping στο Γράμμο ετοιμάζει η νεολαία Σύριζα» (28 Ιουλίου, 2020). *Κατιούσα*. Διαθέσιμο στο <http://www.katioussa.gr/epikairothta/sto-vitsi-kai-sto-grammo-den-ksero-ti-na-kano-enallaktiko-camping-sto-grammo-etoimazei-i-neolaia-syriza/>.
- Στουραϊτης, Η. (2020). *Τα διαδικτυακά παιχνίδια μεγάλου πλήθους παικτών ως μια μορφή ιστορικής αναπαράστασης και η επίδρασή τους στην ιστορική κουλτούρα των φοιτητών*. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή. Κέρκυρα: Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Σχολή Ιστορίας και Μετάφρασης-Διερμηνείας, Τμήμα Ιστορίας Ιονίου Πανεπιστημίου.
- Στουραϊτης, Η. (2020). «Τα ψηφιακά παιχνίδια ως μια μορφή ιστορικής αναπαράστασης». Στο: Κόκκινος, Γ., Γατσωτής, Π. (επιμ.), *Για μια σφαιρική και πολυδιάστατη ιστορική εκπαίδευση*. Αθήνα: Πεδίο, σ. 484-485.
- Στρατουδάκη, Χ. (2014). «Ελληνική εθνική ταυτότητα: Σημάνσεις και σημασιοδοτήσεις». *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 142, Α', σσ. 19, 24, 37. Ανακτήθηκε στις 09-04-2021 από <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/ekke/article/download/6783/6511> .
- Στυλιανού, Κ. (2019). *Σε δεύτερο ενικό*. Λεμεσός: Αναζητήσεις, σ. 20, 21.
- Συκκά, Γ. (2015). «Ποιοι πάνε στα μουσεία;». *Η Καθημερινή*, 29/04/2015. Ανακτήθηκε στις 26-05-2021 από <https://www.kathimerini.gr/life/city/813267/poioi-pane-sta-mouyseia/>.
- Συρίγος, Α. (2006). «Μικρασιατική καταστροφή: «γενοκτονία» ή «μοιραία συνέπεια» ενός πολέμου;». Στο: Περράκης, Σ. (επιμ.), *Η διεθνής Κοινότητα σε κίνηση: Συμβολές στη Μνήμη Γεωργίου Τενεκίδη*. Αθήνα-Κομοτηνή: Σάκκουλα .
- Συρίγος, Α. (2018). «Άμεση Ανάλυση: Συμπεράσματα από το δημοψήφισμα στην ΠΓΔΜ». *Η Καθημερινή*, 01/10/2018. Ανακτήθηκε την 01-08-2019 από <https://www.kathimerini.gr/987526/article/epikairothta/politikh/amesh-analysish-symperasmata-apo-to-dhmoyhfisma-sthn-pgdm> .
- Συρίγος, Α., Χατζηβασιλείου, Ε. (2019). *Η Συμφωνία των Πρεσπών και το Μακεδονικό*. Αθήνα: Πατάκης, σ. 11.
- «Συλλαλητήριο για Μακεδονία: Δρακόντεια μέτρα. Θα ‘βουλιάξει’ η Αθήνα» (20 Ιανουαρίου, 2019). *Τα Νέα*. Ανακτήθηκε στις 31-07-2019 από <https://www.tanea.gr/2019/01/20/greece/syllalithirio-gia-makedonia-drakonteia-metra-tha-vouliaksei-i-athina/> .
- «Συλλαλητήρια για τη Μακεδονία σε 23 πόλεις» (06 Ιουνίου, 2018). *Η Καθημερινή*. Ανακτήθηκε στις 31-07-2019 από <https://www.kathimerini.gr/967836/article/epikairothta/ellada/syllalithiria-gia-th-makedonia-se-23-poleis> .
- Σωτήρης, Π. (2021). «Γιατί βρίσκουν απήχηση οι θεωρίες συνωμοσιών;», 28/02/2021. Διαθέσιμο στο <https://www.in.gr/2021/02/28/life/giati-vriskoun-apixisi-oi-theories-synomosion/> .

- Σωτηρόπουλος, Δ. (2009). «Χάγκεν Φλάισερ, Οι πόλεμοι της μνήμης: ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος στη δημόσια ιστορία» (βιβλιοκριτικές). *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 33, 154 -157. Ανακτήθηκε στις 04-01-2021 από <https://doi.org/10.12681/hpsa.14482>.
- Taguieff, P. (2010). *Θεωρίες συνωμοσίας, εσωτερισμός, εξτρεμισμός* (μτφρ. Α. Καραστάθη). Αθήνα: Πόλις, σ. 147-150.
- Τενεκετζής, Α. (2020). *Τα μνημεία για τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο: Εικονομαχίες στην Ευρώπη του Ψυχρού πολέμου (1945-1975)*. Αθήνα: Ασίνη, σσ. 17-18.
- Τερζής, Γ. (2018). «Έχει λόγο στα εθνικά η Εκκλησία». *Η Καθημερινή*, 02/07/2018. Ανακτήθηκε στις 02-03-2021 από <https://www.kathimerini.gr/life/people/972557/echei-logo-sta-ethnika-i-ekklisia/>.
- Τερζής, Δ. (2020). «Θέλουν να κρατήσουν την ιστορία κρυμμένη κάτω απ' το χαλί». *Η Εφημερίδα των Συντακτών*, 01/08/2020. Διαθέσιμο στο https://www.efsyn.gr/politiki/antipoliteysi/254298_theloyn-na-kratisoyn-tin-istoria-krymmeni-kato-apo-hali.
- Jameson, F. (1999). *Το Μεταμοντέρνο ή η πολιτισμική λογική του ύστερου καπιταλισμού* (μτφρ. Γ. Βάρσος). Αθήνα: Νεφέλη, σσ. 198, 222.
- Τζιόβας, Δ. (2011). «Η ανάδυση των ταυτοτήτων». Το Βήμα, έντυπη έκδοση της 6ης Νοεμβρίου 2011.
- Τζιόβας, Δ. (2008). «Η κυριαρχία της νεωτερικότητας». *Το Βήμα*, 24 Νοεμβρίου 2008. Ανακτήθηκε στις 02-03-2019 από <https://www.tovima.gr/2008/11/24/opinions/i-kyriarxia-tis-newterikotitas/>.
- Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας Φιλοσοφικής Σχολής ΕΚΠΑ (2017). *Παρατηρήσεις του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών σχετικά με το σχέδιο των Προγραμμάτων Σπουδών για το μάθημα της Ιστορίας στην Υποχρεωτική Εκπαίδευση*. Αθήνα, 31/05/2017. Ανακτήθηκε στις 21-05-2020 από http://www.arch.uoa.gr/fileadmin/arch.uoa.gr/uploads/secr/elpida/Psifismata/parathrhseis_1_tmimatos_gia_to_mathima_istorias.pdf.
- Το ανέκδοτο της ημέρας (29 Ιουλίου, 2020). *902.gr*. Διαθέσιμο στο <https://www.902.gr/eidisi/apopseis-sholia/232103/gia-ti-diorganosi-enallaktikoy-politikoy-camping-tis-neolaias-syriza>.
- Τοντόροβα, Μ. (2007). *Η δυτική φαντασίωση*. Αθήνα: Επίκεντρο, σ. 108-110.
- Todorov, T. (2011). *Ο φόβος των βαρβάρων. Πέρα από τη σύγκρουση των πολιτισμών* (μτφρ. Γ. Καραμπέλας). Αθήνα: Πόλις, σ. 109.
- Τουλιάτος, Σ. (2017). «Μια πρώτη ματιά για την ερμηνεία και εξήγηση της Ιστορίας απέναντι στα νέα Προγράμματα Σπουδών». *Ριζοσπάστης*, 26/04/2017. Ανακτήθηκε στις 21-05-2020 από <https://www.rizospastis.gr/story.do?id=9329266>.
- Το tweet του προέδρου της ΟΝΝΕΔ για το camping της νεολαίας ΣΥΡΙΖΑ στο Γράμμο (29 Ιουλίου, 2020). *Parapolitika.gr*. Διαθέσιμο στο <https://www.parapolitika.gr/politiki/article/1060123/to-tweet-tou-proedrou-tis-onned-gia-to-camping-tis-neolaias-suriza-sto-grammo/>.
- Thompson, P. (2002). *Φωνές από το παρελθόν: Προφορική ιστορία* (μτφρ. Ρ. Μπούσχοτεν & Ν. Ποταμιάνος- Επιμ. Κ. Μπάδα & Ρ. Μπούσχοτεν). Αθήνα: Πλέθρον, σ. 53.
- Todorov, T. (2011). *Ο φόβος των βαρβάρων. Πέρα από τη σύγκρουση των πολιτισμών* (μτφρ. Γ. Καραμπέλας). Αθήνα: Πόλις, σ. 109.
- Τούμπλη, Μ. (2019). *Οι δημόσιες διαμάχες για τα σχολικά εγχειρίδια Ιστορίας στην Ελλάδα την περίοδο της Μεταπολίτευσης*. Αδημοσίευτη μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία. Σπάρτη: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Δημόσιας Ιστορίας, σ. 42.

- «Τους πήγαν στη Μακρόνησο και τους τάισαν gourmet...μενού εξορίας» (19 Μαΐου, 2016). *TVXS*. Διαθέσιμο στο <https://tvxs.gr/news/ellada/toys-pigan-sti-makroniso-kai-toys-taisan-gourmet>
- Τρίγκα, Ν. (2019). «Φοιτητικές εκλογές. Μεγάλος νικητής η αποχή». *Έθνος*, 10/04/2019. Διαθέσιμο στο https://www.ethnos.gr/ellada/31991_foititikes-ekloges-megalos-nikitisi-iarohi.
- Τσέκερης, Χ., Δεμερτζής, Ν. κ.ά. (2020). *Το Διαδίκτυο στην Ελλάδα: Η έρευνα του ΕΚΚΕ για το World Internet Project*. Αθήνα: διαΝΕΟσις, σ. 23 - 39. Ανακτήθηκε στις 15-03-2021 από https://www.dianeosis.org/wp-content/uploads/2020/05/WIP_greece.pdf.
- Τσίγκανου, Ι. (2011). «Ιχνηλατώντας τα ευρήματα του 4ου γύρου της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής έρευνας». Στο: Παπλιάκου, Β., Σταθοπούλου, Θ., Στρατουδάκη, Χ. (επιμ.), *Θεσμοί, Αξίες, Συμπεριφορές: Μελέτη των ευρημάτων της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας (2008-2009)*. Αθήνα: ΕΚΚΕ, σ. 64.
- Τσουκαλάς, Κ. (2000). «Εμμονα στερεότυπα: εθνική ταυτότητα, εθνικός χαρακτήρας και εθνικά πρότυπα συμπεριφοράς στην Ελλάδα και στη Διασπορά». Στο: Τσουκαλάς, Κ., Καφετζής, Π. (επιμ.), *Ταξίδι στο λόγο και την ιστορία: Κείμενα 1969-1996*, τ. Β'. Αθήνα: Πλέθρον, σ. 291-311.
- Τσουκαλάς, Κ. (2008). «Μνήμες, μνήματα και ελπίδα». *Το Βήμα*, 25 Νοεμβρίου 2008. Ανακτήθηκε στις 17-10-2018 από <https://www.tovima.gr/2008/11/25/opinions/mnimes-mnimata-kai-elpida/>
- Τσουκαλάς, Κ. (2008). «Το αίνιγμα του έθνους». *Το Βήμα*, 24/11/2008. Διαθέσιμο στο <https://www.tovima.gr/2008/11/24/opinions/to-ainigma-toy-ethnoys/>.
- Φερρό, Μ. (2002). *Κινηματογράφος και ιστορία* (μτφρ. Π. Μαρκέτου). Αθήνα: Μεταίχμιο, σσ. 13, 20-21, 44-45.
- «Φίλης: Αναγνωρίζουμε τον πόνο των Ποντίων, αλλά δεν ήταν γενοκτονία» (03 Νοεμβρίου, 2015). *Το Βήμα*. Διαθέσιμο στο <https://www.tovima.gr/2015/11/03/society/filis-anagnwrizoyme-ton-pono-twn-pontiwn-alla-den-itan-genoktonia/>.
- Φίλιας, Β. (γενική εποπτεία) (1998). *Εισαγωγή στη μεθοδολογία και τις τεχνικές των κοινωνικών επιστημών*. Αθήνα: Gutenberg.
- Φλάισερ, Χ. (2009). «Η δημόσια ιστορία προβάλλει τώρα τα θύματα και όχι τους θύτες». *Ελευθεροτυπία, Βιβλιοθήκη*, 20/02/2009, σ. 16-19.
- Φλάισερ, Χ. (2011). «Δημόσια ιστορία, μνήμη και στιγμές» (συνέντευξη του Χ. Φλάισερ στον Μ. Γουδή). *TVXS*, 03/08/2011. Ανακτήθηκε στις 10-05-2020 από <https://bit.ly/2W7RYWP>.
- Φλάισερ, Χ. (2012). *Οι πόλεμοι της μνήμης. Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος στη Δημόσια Ιστορία* (4η έκδ.). Αθήνα: Νεφέλη, σ. 24.
- «Φοιτητικές εκλογές: Πρώτη δύναμη η ΔΑΠ-ΝΔΦΚ - "Νικήτρια" η αποχή» (25 Μαΐου, 2017). *Enikos.gr*. Διαθέσιμο στο <https://www.enikos.gr/society/517302/foititikes-ekloges-proti-dynami-i-dap-ndfk-nikitria-i-apoxi>.
- Φραγκουδάκη, Α., Δραγώνα, Θ. (επιμ.) (1997). *Τι ειν' η πατρίδα μας; Εθνοκεντρισμός στην εκπαίδευση*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σσ. 21, 63, 398.
- Φραγκουδάκη, Α. (2001). «Ιερά ηρωικά σύμβολα και μεγάλες πολιτικές αντιφάσεις». *Τα Νέα*, 17/11/2001.
- Φραγκουδάκη, Α. (2004). *Κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο της εκπαίδευσης: Η εθνική ταυτότητα, το έθνος και ο πατριωτισμός*. Αθήνα: ΥΠΕΠΘ/Πανεπιστήμιο Αθηνών, σ. 38.
- Φραγκουδάκη, Α. (2013). *Ο εθνικισμός και η άνοδος της ακροδεξιάς*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Φρόνυτ, Σ. (1978). *Τοτέμ και Ταμπού* (μτφρ. Χ. Αντωνίου). Αθήνα: Επίκουρος.
- Χαμηλάκης, Γ. (2012). *Το έθνος και τα ερείπιά του: Αρχαιότητα, Αρχαιολογία και εθνικό φαντασιακό στην Ελλάδα* (μτφρ. Ν. Καλαϊτζής). Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου.

- Χαμηλάκης, Γ. (2015). *Η Αρχαιολογία και οι αισθήσεις: Βίωμα, μνήμη και συν-κίνηση* (μτφρ. Ν. Κούρκουλος). Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου.
- Χαραλαμπίδης, Μ. (2007). «Νέος εξάψαλμος για το βιβλίο της Ιστορίας». *Τα Νέα*, 02/04/2007. Ανακτήθηκε στις 10-06-2020 από <https://www.tanea.gr/2007/04/02/greece/neos-eksapsalmos-gia-to-biblio-tis-istorias/>.
- Χαρίσης, Α. (2001). «Το παλιό - νέο ιδεολόγημα περί “Ανοιχτής Κοινωνίας”». *Ριζοσπάστης*, 18/11/2001. Διαθέσιμο στο <https://www.rizospastis.gr/story.do?id=1034595>.
- Halbwachs, M. (2013). *Η συλλογική μνήμη* (μτφρ. Λ. Πλυτά, επιμ. Α. Μαντόγλου). Αθήνα: Παπαζήσης.
- Halbwachs, M. (2013). *Τα κοινωνικά πλαίσια της μνήμης* (μτφρ. Ε. Ζέη). Αθήνα: Νεφέλη.
- Hobsbawm, E. (1998). *Για την Ιστορία* (μτφρ. Π. Ματάλας). Αθήνα: Θεμέλιο, σ. 22.
- Hobsbawm, E., Ranger, T. (Eds.) (2004). *Η επινόηση της παράδοσης* (μτφρ. Θ. Αθανασίου). Αθήνα: Θεμέλιο, σ. 1-2.
- Hartog, F. (2015). *Καθεστώς ιστορικότητας. Παροντισμός και εμπειρίες του χρόνου* (μτφρ. Δ. Κουσουρή). Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σσ. 13, 14, 15-19, 25, 32, 87-89, 109, 133, 167.
- Χαρτουλάρη, Μ. (2015). «Κόπηκαν άρον άρον για λόγους εθνικούς». *Η Εφημερίδα των Συντακτών*, 23/10/2015. Ανακτήθηκε στις 25-07-2019 από https://www.efsyn.gr/tehneseis/biblia/o-logos-stoys-syggrafeis/45582_koripikan-aron-aron-gia-logoyis-ethnikoys.
- Χατζηβασιλείου, Ε. (2018). «Αποψη: Προγράμματα σπουδών Ιστορίας στη δημόσια εκπαίδευση». *Η Καθημερινή*, 18/11/2018. Ανακτήθηκε στις 21-05-2020 από <https://www.kathimerini.gr/995749/article/epikairothta/ellada/apoyh-programmata-spoydwn-istorias-sth-dhmosia-ekpaideysh>.
- Hayes, N. (1998). *Εισαγωγή στην Ψυχολογία* (μτφρ. Γ. Σπανούδης & Κ. Σύρμαλη, τόμ. Α'). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σ. 14-16.
- Χολέβας, Κ. (2006). «Μία σχολική ιστορία χωρίς εθνική αξιοπρέπεια». *Αντίβαρο*, Οκτώβρης 2006. Ανακτήθηκε στις 10-06-2020 από http://palio.antibaro.gr/society/xolebas_istoria_pol.php.
- Χολέβας, Κ. (2017). «Η νέα Ιστορία του ΙΕΠ: Θέλουν Ελληνόπουλα χωρίς εθνική ταυτότητα». *Αντίβαρο*, 19/07/2017. Ανακτήθηκε στις 21-05-2020 από <http://www.antibaro.gr/article/17344>.
- Χολέβας, Κ. (2018). «Μία νέα σχολική Ιστορία με ιδεοληψίες και παρερμηνείες». *Αντίβαρο*, 4/12/2018. Ανακτήθηκε στις 21-05-2020 από <http://www.antibaro.gr/article/21248>.
- Χριστόπουλος, Δ. (επιμ)(2014). *Το “βαθύ κράτος” στη σημερινή Ελλάδα και η Ακροδεξιά: Αστυνομία, Δικαιοσύνη, Στρατός, Εκκλησία*. Αθήνα: Νήσος, σ. 290-293.
- Χριστόπουλος, Γ. (2018). *Ιστορική παιδεία και εθνική διαπαιδαγώγηση: Αντιλήψεις και πρακτικές των εκπαιδευτικών για το μάθημα της Ιστορίας*. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή. Αθήνα: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών (Σχολή Επιστημών της Αγωγής - Τμήμα Εκπαίδευσης και Αγωγής στην Προσχολική Ηλικία), σ. 118-282. Ανακτήθηκε στις 13-05-2020 από <https://pergamos.lib.uoa.gr/uoa/dl/frontend/file/lib/default/data/2733486/theFile/2733487>.
- Χριστοφορίδου, Σ. (2018). «Να τοποθετηθεί λίθος μνήμης ζητούν οι κάτοικοι της Σβώλου». *Μακεδονία*, 28 Σεπτεμβρίου 2018. Ανακτήθηκε στις 02-10-2018 από <https://www.makthes.gr/na-topothetithe-lithos-mnimis-zitoyn-oi-katoikoi-tis-svoloy-160976>.
- Χρυσοστομίδου, Β. (2019). «Μνήμες από την Κατοχή στην Ελλάδα». *Η Καθημερινή*, 19/03/2019. Ανακτήθηκε στις 22-07-2019 από <https://www.kathimerini.gr/1015246/gallery/epikairothta/ellada/mnhmes-apo-thn-katoh-sthn-ellada>

- Husbands, C. (2004). *Τι σημαίνει διδασκαλία της Ιστορίας; Γλώσσα, ιδέες και νοήματα* (μτφρ. Α. Λυκούργος). Αθήνα: Μεταίχμιο, σ. 71.
- White, H. (2015). *Λογοτεχνική θεωρία και ιστορική συγγραφή* (μτφρ. Γ. Πινακούλας). Τρίκαλα: Επέκεινα.
- Ψαρρού, Ν. (2005). *Εθνική ταυτότητα στην εποχή της παγκοσμιοποίησης*. Αθήνα: Gutenberg, σ. 134-140.
- Ψυχοπαίδης, Κ. (1994). *Ιστορία και μέθοδος*. Αθήνα: Σμίλη.

Ξενόγλωσση

- Acropolis museum cuts film after Church's protest (26 July, 2009). *Reuters*. Retrieved on 24-11-2020 from <https://www.reuters.com/article/industry-us-greece-acropolis/acropolis-museum-cuts-film-after-churchs-protest-idINTRE56P1NU20090726> .
- Acropolis museum backs down in Costa-Gavras film row (04 August, 2009). *Reuters*. Retrieved on 10-01-2021 from <https://www.reuters.com/article/uk-greece-acropolis/acropolis-museum-backs-down-in-costa-gavras-film-row-idUKTRE5733W020090804> .
- Adamek, A.-Gann, E. (2018). Whose Artifacts? Whose Stories? Public History and Representation of Women at the Canada Science and Technology Museum. *Historia Crítica*, 68, p. 47-66.
- Agnew, V. (2020). Dark Tourism. In: Agnew, V., Lamb, J., Tomann, J. (Eds.), *The Routledge Handbook of Reenactment Studies: Key Terms in The Field*. London & New York: Routledge, p. 44-45.
- Ahonen, S. (2005). Historical Consciousness: A Viable Paradigm for History Education?. *Journal of Curriculum Studies*, 37 (6), p. 697-707.
- Alejandro, R. (1993). *Hermeneutics, Citizenship, and the Public Sphere*. Albany: State University of New York Press.
- Anderson, K., Smith, S. (2001). Editorial: Emotional Geographies. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 26, p. 7-10.
- Anderson, S. B. (2017). *The Stories Nations Tell: Historical Consciousness and the Construction of National Identity at the Canadian Museum for Human Rights* (Doctoral dissertation, Vancouver: University of British Columbia), p. 66. Retrieved on 19-12-2018 from <https://open.library.ubc.ca/collections/ubctheses/24/items/1.0343259> .
- Antoniou, G. (2014a). Introduction: History in Public or Public History? Greek Historical Culture Today. In: Antoniou, G. (Ed.), *History and the Public Sphere in Contemporary Greece. Ricerche Storiche*, XLIV, 1, January-April 2014, p. 13-14.
- Antoniou, G. (Ed.) (2014b). *History and the Public Sphere in Contemporary Greece*. In: *Ricerche Storiche*, XLIV, 1, January-April 2014.
- Apostolidou, E., Nakou, I. (2010). Debates in Greece: Textbooks as the Spinal Cord of History Education and the Passionate Maintenance of a Traditional Historical Culture, In: Nakou, I., Barca, I. (Eds.), *Contemporary Public Debates Over History Education*. Charlotte, N.C.: Information Age Publishing, p. 121-122.
- Apostolidou, E. (2016). The Lure of Public History: Intimate and Public. *Public History Weekly*, 4 (31). Retrieved on 10-06-2019 from <https://public-history-weekly.degruyter.com/4-2016-31/the-lure-of-public-history-intimate-and-public/>.

- Apostolidou, E. (2018). The Public Lure of History Education. *Public History Weekly*, 6 (10). Retrieved on 10-06-2019 from <https://public-history-weekly.degruyter.com/6-2018-10/the-public-lure-of-history-education/>.
- Apostolidou, E. (2020). Types of Public History, Digital Media and the Web. *Public History Weekly*, 8 (4). Retrieved on 10-01-2021 from [dx.doi.org/10.1515/phw-2020-15691](https://doi.org/10.1515/phw-2020-15691).
- Arthur, J., Phillips, R. (Eds.)(2000). *Issues in History Teaching*. London: Routledge, p. 177.
- Ashton, P., Hamilton, P. (2009). Connecting with History: Australians and their Pasts. In: Ashton, P., Kean, H. (Eds.), *People and Their Pasts: Public History Today*. Basingstoke [UK]: Palgrave Macmillan, p. 27-30.
- Ashton, P., Kean, H. (Eds.)(2009). *People and Their Pasts: Public History Today*. Basingstoke [UK]: Palgrave Macmillan, pp. 15, 52.
- Ashton, P., Hamilton, P. (2010). *History at the Crossroads. Australians and the Past*. Sydney: Halsted Press, p. 8.
- Assmann, A. (2010). Re-framing Memory: Between Individual and Collective Forms of Constructing the Past. In: Tilmans, K., Vree, V.F, Winter, J. (Eds.), *Performing the Past. Memory, History, and Identity in Europe*. Amsterdam: Amsterdam University Press, p. 37.
- Assmann, J. (2011). *Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance and Political Imagination*. New York: Cambridge University Press, pp. 50, 55, 58.
- Assmann, J. (2008). Communicative and Cultural Memory. In: Erll, A., Nünning, A. (Eds.)(2008). *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*. Berlin/New York: de Gruyter, p. 109-118.
- Assmann, J. (1995). Collective Memory and Cultural Identity. *New German Critique*, 65, p. 125-133.
- Assmann, J. (1988). Stein und Zeit. Das "Monumentale" Gedächtnis der Altägyptischen Kultur. In: Assmann, J.,Hölscher, T. (eds), *Kultur und Gedächtnis*, Frankfurt/M.: Suhrkamp, p. 87-114.
- Azar, G., Yakobson, A. (2013). *Nations: The Long History and Deep Roots of Political Ethnicity and Nationalism*. Cambridge: Cambridge University Press, pp.7, 26.
- Barrett, J. (1994). *Fragments from Antiquity. An Archaeology of Social Life in Britain, 2900 - 1200 BC*. Oxford: Blackwell, p. 12.
- Barthes, R. (1987). Introduction to the Structural Analysis of Narratives. In: Barthes, R. (Ed.), *Image Music, Text: Essays*, (trans S. Heath). London: Fontana Press, p. 79.
- Barlow, M. (2015). Canadians and the NCPH. *History@Work*, 20 January 2015. Retrieved on 20/06/2019 from <https://ncph.org/history-at-work/canadians-and-the-ncph/>
- Barton, K. C. (2008). *Handbook of Research on Social Studies Education*. New York: Routledge, p. 239-258.
- BBC News (2018). Munich bans 'disrespectful' Holocaust memorials on ground. *BBC News*, 27 July 2018. Retrieved on 20-09-2018 from <https://www.bbc.com/news/world-europe-44979359>
- Becker, C. (2011). Everyman his own historian. In: Olick, J., Vinitzky-Seroussi, V.-Levy, D. (Eds.), *The Collective Memory Reader*, Oxford: Oxford University Press, pp. 3-61, 122-126.
- Bell, C. (2009). *Ritual: Perspectives and Dimensions*. New York: Oxford University Press, p. 267.
- Bell, C. (1992). *Ritual theory, Ritual practice*, Oxford: Oxford University Press, p. 118-124.
- Bembem, A., Borysławski, R., Jajszczok, J., Gajda, J. (Eds.)(2015). *Cryptohistories*. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, p. 118.
- Berger, S. (2012). De-nationalizing History Teaching and Nationalizing it Differently! Some Reflections on How to Defuse the Negative Potential of National(ist) History Teaching.

- In: Carretero, M., Asensio, M., Rodriguez-Moneo, M. (Eds.), *History Education and the Construction of National Identities*. Charlotte, NC: Information Age Publishing, p. 33-47.
- Bergson, H. (1991). *Matter and Memory*. New York: Zone Books, p. 88.
- Bernstein, M. (2018). Das Bürgerbegehren für Stolpersteine ist falsch. *Süddeutsche Zeitung*, 4 September 2018. Retrieved on 30-09-2018 from <https://www.sueddeutsche.de/muenchen/gedenken-das-buergerbegehren-fuer-stolpersteine-ist-falsch-1.4115024> .
- Bevernage, B. (2014). Transitional Justice and Historiography: Challenges, Dilemmas and Possibilities. *Macquarie Law Journal*, 13, p. 7-24.
- Biaggi, C. (2020). Can video games improve history education? (24 March 2020). Retrieved on 15-10-2020 from <https://www.euroclio.eu/2020/03/24/can-video-games-improve-history-education/> .
- Blustein, J. (2008). *The Moral Demands of Memory*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 166.
- Bonacchi, C. (2013). The development of Public Archaeology in Italy: A review of recent efforts. *Public Archeology*, 12 (3), p. 211-216.
- Boom, K.H.J. (2018). Imprint of Action: The Sociocultural Impact of Public Activities in Archaeology. Leiden: Sidestone Press, p. 123-151. Retrieved on 20-01-2021 from <https://hdl.handle.net/1887/66266> .
- Booth, J. W. (2006). *Communities of Memory: On Witness, Identity, and Justice*. Ithaca and London: Cornell University Press, p. 53-55.
- Bordwell, D., Thompson, K. (1990). *Film Art: An Introduction*. New York: Mc Graw-Hill, p. 90.
- Borries, B. V. (2014). Young People and Their Historical Consciousness. *Cadernos de Pesquisa: Pensamento Educacional, Curitiba*, 9 (21), Jan/Abr 2014, p. 33-66. Retrieved from <http://seer.utp.br/index.php/a/article/view/359/346>
- Borries, B.V. (2011). Historical Consciousness and Historical Learning. Some Results of my own Empirical Research. In: Perikleous, L., Shemilt, D. (Eds). *The Future of The Past: Why History Education Matters*. Nicosia: Kailas Printers & Lithographers, p. 283-318. Retrieved from https://issuu.com/ahdr/docs/low_ahdr_volume_a5_en .
- Borries, B.V. (1995). Exploring the Construction of Historical Meaning: Cross-Cultural Studies of Historical Consciousness among Adolescents. In: Bos, W., Lehmann, R.H. (Eds.), *Reflections on Educational Achievement* (papers in Honour of T. Neville Postlethwaite). New York: Waxmann Münster, p. 25-49.
- Boucher, D. (2003). *The Social and Political Thought of R.G. Collingwood*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 119-120.
- Boukes, M. (2019). «Infotainment». In: Vos, T.P., Hanusch, F., Dimitrakopoulou, D., Geertsema-Sligh, M., Sehl, A. (Eds.), *International Encyclopedia of Journalism Studies; Forms of Journalism* (vol. 2). Hoboken (NJ): Wiley-Blackwell.
- Branchesi, L. (ed.)(2007). *Heritage Education for Europe: Outcome and Perspective*. Rome: Armando Editore, p. 31.
- Braslavsky, C., Borges, C., Souto Simão, M., Truong, N. (2007). Historical Competence as a Key to Promote Democracy. In: Benavot, A., Braslavsky, C., Truong, N. (Eds.), *School Knowledge in Comparative and Historical Perspective: Changing Curricula in Primary and Secondary Education*. Dordrecht: Springer, p. 90.
- Breuer, R. (2012). Stumble Stones: Mourning and Memory-The Cultural Complex. A Testimony, *Aras Connections: Image and Archetype*, issue 3. Retrieved on 15-09-2018 from <http://aras.org/sites/default/files/docs/00054Breuer.pdf>
- Brooks, J. F. (2018). TPH Turns Forty. *The Public Historian*, 40 (1), February 2018, p. 7-9.

- Bruggeman, C. S. (Ed.) (2017). *Commemoration: The American Association for State and Local History Guide*. Lanham: Rowman & Littlefield, p. 1.
- Bruner, J. (1991). The Narrative Construction of Reality. *Critical Inquiry*, 18 (1), (Autumn, 1991), p. 1-21.
- Bruner, J. (1990). *Acts of Meaning*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Çağatay, Y. (2014). Memory Laws & Freedom of Speech in Europe: Analysis of Perinçek v. Switzerland Case, *Review of Armenian Studies*, 30, p. 133-185.
- Cannadine, D. (1983). The Context, Performance and Meaning of Ritual: The British Monarchy and the 'Invention of Tradition', c. 1820-1977. In: Hobsbawm, E., Ranger, T. (Eds.), *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 104-105.
- Carr, D. (1991). *Time, Narrative and History*. Indianapolis: Indiana University Press, pp. 4, 179, 185.
- Carr, D. (1986). Narrative and the Real World: An Argument for Continuity, *History and Theory*, 25 (2), (May 1986), p. 117-131. Retrieved on 15-03-2018 from: <https://www2.southeastern.edu/Academics/Faculty/jbell/carr.pdf> .
- Carrard, P. (2015). History and Narrative: An Overview. *Narrative Works: Issues, Investigations & Interventions*, 5 (1), p. 174-196. Retrieved from <https://journals.lib.unb.ca/index.php/NW/article/view/23790/27571> .
- Carretero, M., Bermudez, A. (2012). Constructing Histories. In: Valsiner, J. (Ed), *Oxford Handbook of Culture and Psychology*. Oxford: Oxford University Press, p. 630.
- Carretero, M., Castorina, J. A., Levinas, M. L. (2013). Conceptual Change and Historical Narratives About the Nation. A Theoretical and Empirical Approach. In: Vosniadou, S. (Ed.). *International Handbook of Research on Conceptual Change*. New York: Routledge, p. 269-287.
- Carretero, M., Van Alphen, F. (2014). Do Master Narratives Change Among High School Students? A Characterization of How National History is Represented. *Cognition and Instruction*, 32 (3), p. 290-312. Retrieved on 12-07-2018 from <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/07370008.2014.919298> .
- Carretero, M., Berger, S., Grever, M. (2017). Introduction: Historical Cultures and Education in Transition. In: Carretero, M., Berger, S., Grever, M. (Eds.), p. 5-6.
- Carretero, M. (2017). Teaching History Master Narratives: Fostering Imagi-Nations. In: Carretero M., Berger S., Grever M. (Eds.), *Palgrave Handbook of Research in Historical Culture and Education*. London: Palgrave Macmillan, p. 513-514.
- Carretero, M. (2018). History Education and the (Im)possibility of the Imagining the Future. In De: Saint-Laurent, C., Obradović, S., Carriere, K.R. (Eds.), *Imagining Collective Futures. Perspectives from Social, Cultural and Political Psychology*. Cham: Palgrave Macmillan, p. 255-271.
- Cauvin, T. (2016). *Public History: A Textbook of Practice*. New York: Routledge, pp. 7, 9.
- Cauvin, T. (2018). The Rise of Public History: An International Perspective. *Historia Crítica*, 68, p. 3-26.
- Cauvin, T. (2018). Public Historians and Conflicting Memories in Northern Ireland. In: Dean, D. M. (Ed.), *A Companion to Public History*. Hoboken, NJ: Wiley Blackwell, p. 422.
- Cauvin, T. (2019). Public History in the United States: Institutionalizing Old Practices. In: Ashton, P., Trapeznik, A. (Eds.), *What is Public History Globally?: Working with the Past in the Present*. London: Bloomsbury Academic, p. 145.
- Chapman, C. (2004). Munich Denies Permission for Holocaust Memorial Stumbling Stones. *Telegraph*, 1st August 2004. Retrieved on 2-10-2018 from <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/germany/1468393/Munich-denies-permission-for-Holocaust-memorial-stumbling-stones.html> .

- Chapman, A. (2016). *Digital Games as History: How Videogames Represent the past and Offer Access to Historical Practice*. New York: Routledge, p. 5, 14.
- Charalambous, G., Christoforou, P. (2018). Far-Right Extremism and Populist Rhetoric: Greece and Cyprus during an Era of Crisis. *South European Society and Politics*, 23(4), p. 451-477. Retrieved on 04-05-2021 from <https://doi.org/10.1080/13608746.2018.1555957> .
- Clark, A., Peck, L. C. (2018). Historical Consciousness: Theory and Practice. In: Clark, A., Peck, L.C. (Eds.), *Contemplating Historical Consciousness: Notes from the Field*. New York: Berghahn Books, p. 6.
- Clifford, R. (2013). *Commemorating the Holocaust: The Dilemmas of Remembrance in France and Italy*. Oxford: Oxford University Press, p. 20.
- Clogg, R. (1992). *A Concise History of Greece*. Cambridge & New York: Cambridge University Press, p. 94.
- Cohen, D. (2013). The Future of Preserving the Past. In: Kean, H., Martin, P. (Eds.), *The Public History Reader*. London & New York: Routledge, p. 214-221.
- Collingwood, R.G. (2011). *Speculum Mentis*. UK: Read Books.
- Collingwood, R.G. (2019). *The idea of History*. UK: Read Books.
- Collins, M., Nye, A. (2018). Snapshot: The Discipline of History in British and Australian Universities. In: Clark, J., Nye, A. (Eds.), *Teaching the Discipline of History in an Age of Standards*. Singapore: Springer, p. 25.
- Conard, R. (2018). Complicating Origins Stories: The Making of Public History into an Academic Field in the United States. In: Dean, D.M. (Ed.), *A Companion to Public History*. Hoboken, NJ: Wiley Blackwell, p. 19 -32.
- Confino, A. (2004). Telling About Germany: Narratives of Memory and Culture. *Journal of Modern History*, 76 (2), p. 408.
- Confino, A. (1997). Collective Memory and Cultural History: Problems of Method. *The American Historical Review*, 102 (5), p. 1386- 1403.
- Connerton, P. (2007). *How Societies Remember*. New York: Cambridge University Press. pp. 36-39, 41-71, 72.
- Cook, A. (2020). Practices of Reenactment. In: *The Routledge Handbook of Reenactment Studies: Key Terms in The Field*. London & New York: Routledge, p. 187-188.
- Cook, M., van Riemsdijk, M. (2014). Agents of Memorialization: Gunter Demnig's Stolpersteine and the Individual (re-)creation of a Holocaust Landscape in Berlin. *Journal of Historical Geography*, 43, p. 138-147.
- Cooper, H. (Ed.)(2005). *Exploring Time and Place Through Play: Foundation Stage-Key Stage One*. London: David Fulton Publishers.
- Dalley, B. (2009). Shades of Grey: Public History and Government in New Zealand. In: Ashton, P., Kean, H. (Eds.), *People and Their Pasts: Public History Today*. Basingstoke [UK]: Palgrave Macmillan, p. 74-79.
- Dalley, B., Phillips, J. (Eds.)(2001). *Going Public: The Changing Face of New Zealand History*. Auckland: Auckland University Press, pp. 9, 23.
- Dalley, B., Phillips, J. (Eds.)(2001). Introduction. In: Dalley, B., Phillips, J. (Eds.), *Going Public: The Changing Face of New Zealand History*. Auckland: Auckland University Press, p. 11.
- Davison, G. (1991). Paradigms of Public History. *Australian Historical Studies*, 24 (96), p. 4-15.
- De Almeida, J., Viana, L. (2018). Public History in Movement-Present Pasts: The Memory of Slavery in Brazil. *International Public History*, 1 (1), p. 1-7. Retrieved on 03-07-2019 from <https://doi.org/10.1515/iph-2018-0008> .

- Dean, D. M. (2018). Introduction. In: Dean, D.M. (Ed.), *A Companion to Public History*. Hoboken, NJ: Wiley Blackwell, p. 1-4.
- De Baets, A. (2013). A Theory of the Abuse of History. *Revista Brasileira de História*, 33 (65), p. 17-60. Retrieved on 15-01-2021 from <https://doi.org/10.1590/S0102-01882013000100002> .
- DeGroot, J. (2016). *Consuming History: Historians and Heritage in Contemporary Popular Culture*. London & New York: Routledge, p. 1-3.
- Demantowsky, M. (2015). Public History-Sublation of a German Debate?. *Public History Weekly*, 3 (2). Retrieved on 10-06-2019 from <https://public-history-weekly.degruyter.com/3-2015-2/public-history-sublation-german-debate/>.
- Demantowsky, M. (Ed.)(2018). *Public History and School: International Perspectives*. Berlin/Boston: De Gruyter, p. 3-38.
- De Nardi, S., Drozdowski, D. (2018). Landscape and memory. In: Howard, P., Thompson, I., Waterton, E., Atha, M. (Eds.), *The Routledge Companion to Landscape Studies* (2nd ed.). Abingdon: Routledge, p. 436.
- Dilthey, W. (2002). Drafts for a Critique of Historical Reason. In: Dilthey, W., *Selected works: The Formation of the Historical World in the Human Sciences* (vol. 3). Princeton: Princeton University Press.
- Doran, R. (2010). Humanism, Formalism and the Discourse of History. In: White, H, *The Fiction of Narrative: Essays on History, Literature and Theory 1957-2007*, Doran, R. (Ed.). Baltimore: The Johns Hopkins University, p. 24.
- Dowling, W. (2011). *Ricoeur on Time and Narrative: An Introduction to TempsetRécit*. Notre Dame: University of Notre Dame Press, pp. 3, 16.
- Drozdowski, D., De Nardi, S., Waterton, E. (2016). The significance of Memory in the Present. In: Drozdowski, D., De Nardi, S., Waterton, E., *Memory, Place and Identity: Commemoration and Remembrance of War and Conflict*. London & New York: Routledge, p. 1.
- Dussen, J. (2015). *Studies on Collingwood: History and Civilization*. Switzerland: Springer, p. 11.
- Dussen, J. (1981). *History as a Science: The philosophy of R.G. Collingwood*. Hague: Martinus Nijhoff Publishers, p. 16-18.
- Duquette, C. (2015). Relating Historical Consciousness to Historical Thinking Through Assessment. In: Seixas, P., Ercikan, K. (Eds.), *New Directions in Assessing Historical Thinking*. New York: Routledge, p. 53.
- Dwyer, O., Alderman, D. H. (2008). Memorial Landscapes: Analytic Questions and Metaphors. *GeoJournal*, 73, p. 165-178.
- Eder, K., Spohn, W. (Eds.)(2005). *Collective Memory and European Identity: The Effects of Integration and Enlargement*. London: Routledge, p. 205.
- Education Audiovisual and Culture Executive Agency (2010). *Gender Differences in Educational Outcomes: Study on the measures taken and the current situation in Europe*. Brussels: Education Audiovisual and Culture Executive Agency, European Commission.
- Egan, K. (1997). *The Educated Mind: How Cognitive Tools Shape our Understanding*. Chicago/London: The University of Chicago Press, p. 1-8.
- Ellinas, A. (2013) The Rise of Golden Dawn: The New Face of the Far Right in Greece. *South European Society and Politics*, 18 (4), p. 543-565. Retrieved on 04-05-2021 from <https://doi.org/10.1080/13608746.2013.782838> .
- Ellison, R.W. (2003). *The Collected Essays of Ralph Ellison*. (J.F. Callahan, Ed.). New York: The Modern Library, p. 237.

- English, J. R. (1983). The Tradition of Public History in Canada. *The Public Historian*, 5 (1), Winter 1983.
- European Commission (2007). *Flash Eurobarometer 202: Young Europeans Survey Among Young People Aged Between 15-30 in the European Union*. Summary report (February 2007). Retrieved on 10-03-2021 from https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/flash/fl_202_sum_en.pdf.
- European Commission (2012). *Standard Eurobarometer 76: Media Use in the European Union*. Report (Autumn 2011). European Union. Retrieved on 17-03-2021 from https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/archives/eb/eb76/eb76_media_en.pdf.
- European Commission (2016). *EU Youth Report 2015*. Luxembourg: Publications Office of the European Union, σ. 247. Retrieved on 10-03-2021 from https://ec.europa.eu/assets/eac/youth/library/reports/youth-report-2015_en.pdf.
- European Commission (2016). *Flash Eurobarometer 430: European Union Citizenship*. Report (October 2015). European Union, p. 17. Retrieved on 29-03-2021 from <https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/ResultDoc/download/DocumentKy/71410>.
- European Commission (2017). *European Semester Thematic Factsheet: Labour Force Participation of Women*. Retrieved on 03-02-2021 from https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/european-semester_thematic-factsheet_labour-force-participation-women_en_0.pdf.
- European Commission (2017). *Standard Eurobarometer 88: Media use in the European Union*. Annex (Autumn 2017). European Union. Retrieved on 15-03-2021 from <https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm>.
- European Commission (2017). *Special Eurobarometer 466: Cultural Heritage*. Report (September-October 2017). European Union. Retrieved on 25-05-2021 from <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2150>.
- European Commission (2018). *Flash Eurobarometer 455: European Youth*. Report (September 2017). European Union. Retrieved on 10-03-2021 from <http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/ResultDoc/download/DocumentKy/82294>.
- European Commission (2020). *Standard Eurobarometer 92: Public opinion in the European Union*. Report (Autumn 2019). European Union. Retrieved on 15-03-2021 from <https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinionmobile/index.cfm/Survey/getSurveyDetail/surveyKy/2255>.
- Eurostat (2016). *Women teachers largely over-represented in Primary Education in the EU*. Retrieved on 20-01-2021 from <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/7672738/3-04102016-BP-EN.pdf/9f0d2d04-211a-487d-87c3-0a5f7d6b22ce>.
- Eurostat (2018). *Classroom Teachers and Academic Staff by Education Level, Programme Orientation, Sex and Age Groups*. Available in https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/educ_uoe_perp01/default/table?lang=en.
- Fearon, J. D. (1999). What Is Identity (As We Now Use the Word)? California: Stanford University. Retrieved on 10-10-2020 from <http://www.stanford.edu/~jfearon/papers/iden1v2.pdf>.
- Ferrari, M. (2009). Piaget's Enduring Contribution to a Science of Consciousness. In: U. Müller, J. I. M. Carpendale, L. Smith (Eds.), *The Cambridge Companion to Piaget*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 287-308.

- Figlio, K. (2005). Getting to the beginning: Identification and Concrete Thinking in Historical Consciousness. In: Radstone, S., Hodgskin, K. (Eds.) (2005), *Memory Cultures: Subjectivity, Recognition and Memory*, NJ: Transaction Publishers, p. 135-148.
- Foa, R.S., Klassen, A., Wenger, D., Rand, A., Slade, M. (2020). *Youth and Satisfaction with Democracy: Reversing the Democratic Disconnect?*. Cambridge, UK: Centre for the Future of Democracy. Retrieved on 02-04-2021 from https://www.bennettinstitute.cam.ac.uk/media/uploads/files/Youth_and_Satisfaction_with_Democracy_lite.pdf.
- Fogu, C., Kansteiner, W. (2006). The Politics of Memory and The Poetics of History. In: Lebow, R.N., Kansteiner, W., Fogu, C. (Eds.), *The Politics of Memory in Postwar Europe*. London: Duke University Press, p. 284-310.
- Franco, P., Marsh, L. (Eds.)(2012). *A Companion to Michael Oakeshott*. Pennsylvania: Pennsylvania State University Press, p. 201-205.
- Frie, R. (2017). *Not in My Family: German Memory and Responsibility After the Holocaust*. New York: Oxford University Press, p. 165.
- Gadamer, H. G. (2016). *Hermeneutics Between History and Philosophy: The Selected Writings of Hans Georg Gadamer* (P. Vandavelde, A. Iyer, Eds. & trans.), vol. 1. London/New York: Bloomsbury Academic, p. 286.
- Gadamer, H. G. (2013). *Truth and Method*. London and New York: Bloomsbury Academic, p. 237.
- Gadamer, H. G. (1987). The Problem of Historical Consciousness. In: Rabinow, P., Sullivan, W.M. (Eds.). *Interpretive Social Science: A Second Look*. Berkeley: University California Press, p. 82-140.
- Gadamer, H. G. (1975). The Problem of Historical Consciousness. *Graduate Faculty Philosophy Journal* 5 (1), p. 8-52.
- Geary, P. (1994). *Phantoms of Remembrance. Memory and Oblivion at the end of the First Millennium*. Princeton: Princeton University Press, p. 12.
- Gaddis, L. J. (2004). *The Landscape of History: How Historians Map the Past*. New York: Oxford University Press, p. 6-8.
- Gardner, J.B., Hamilton, P. (Eds.)(2017). *The Oxford Handbook of Public History*. New York: Oxford University Press, p. 1-2.
- Geertz, C. (1973). *The Interpretation of Cultures*, New York: Basic Books, p. 5.
- Genette, G. (1980). *Narrative Discourse: An Essay in Method*. (J. Lewin, Trans.). Ithaca: Cornell University Press, p. 26-32.
- Genette, G. (1988). *Narrative Discourse: Revisited*. (J. Lewin, Trans.). Ithaca: Cornell University Press, p. 43.
- Glencross, A. (2010). Historical Consciousness in International Relations Theory: A hidden Disciplinary Dialogue. Paper presented in *Millennium Annual Conference*, London School of Economics, 16-17 October.
- Greenblatt, S. (1990). *Learning to Course*. London: Routledge, p. 146-160.
- Grele, R. J. (1981). Whose Public? Whose History? What is the Goal of a Public Historian?. *The Public Historian*, 3, p. 40-48.
- Grever, M. (2009). Fear of Plurality: Historical Culture and Historiographical Canonization in Western Europe. In: Epple, A., Schaser, A. (Eds.), *Gendering Historiography: Beyond National Canons*. Frankfurt/New York: Campus Verlag, p. 45-62.
- Grever, M., Adriaansen, R.J. (2017a). Historical Culture: A Concept Revisited. In: Carretero M., Berger S., Grever M. (Eds.), *Palgrave Handbook of Research in Historical Culture and Education*. London: Palgrave Macmillan, pp. 74-78, 82-83.

- Grever, M., Van der Vlies, T. (2017b). Why National Narratives are Perpetuated: A Literature Review on New Insights from History Textbooks Research, *London Review of Education*, 15 (2), (July 2017), p. 286-300.
- Habermas, J. (2001). On the Public Use of History. In: Habermas, J., *The Postnational Constellation: Political Essays*. Massachusetts: MIT Press.
- Halldén, O. (2000). On Reasoning in History. In: Voss, J.F., Carretero, M. (Eds.), *Learning and Reasoning in History*. New York: Routledge, p. 272-278.
- Hartog, F. (2005). Time and Heritage. *Museum International*, 27 (3), p. 7-18.
- Hassner, P. (2009). Beyond History and Politics. The Need of Conceptual and Ethical Dialogue. In: Swoboda, H., Wiersma, J.M. (Eds.), *Politics of the Past: The Use and Abuse of History*. Brussels: Renner Institut and Socialist Group in the European Parliament, p. 71-80.
- Haven, C. (2009). Historical Consciousness can be Double-edged Sword, Historian says, Stanford University report, Retrieved on 25/02/2009 from: <http://news.stanford.edu/news/2009/february25/james-campbell-history-022509.html> .
- Hein, T. (2007). History for the People: The Field of Public History Gains Ground in Canada. *University Affairs*, 9 October 2007. Retrieved on 20-06-2019 from <https://www.universityaffairs.ca/features/feature-article/history-for-the-people/> .
- Heller, A. (2001). Cultural Memory, Identity and Civil Society. *Internationale Politik und Gesellschaft*, 2, p. 139-143.
- Hengst, B. (2015). Erinnerung an NS-Opfer: München lehnt Stolpersteine ab. *Spiegel online*, 29 July 2015. Retrieved on 15-09-2018 von <http://www.spiegel.de/panorama/muenchen-verbietet-stolpersteine-a-1045854.html>
- Heuman, J. (2015). *The Holocaust and French Historical Culture, 1945 – 1965*. Hampshire: Palgrave Macmillan, p. 10.
- Hobson, A.J., Malderez (Eds.), Kerr, K., Tracey, L., Pell, G., Tomlinson, P., Roper, T. (2005). *Becoming a Teacher: Student Teachers, Motives and Preconceptions and Early School-based Experiences During Initial Teacher Training (ITT)*. Research Report No 637. Nottingham: University of Nottingham. Retrieved on 10-02-2021 from <https://dera.ioe.ac.uk/5723/1/RR673.pdf> .
- Holmberg, U. (2016). *Significant History and Historical Orientation: Ugandan Students Narrate Their Historical Pasts*. Karlstad: Karlstad University Press, p. 14-15. Retrieved on 20-01-2019 from <http://kau.diva-portal.org/smash/get/diva2:1040972/FULLTEXT01.pdf> .
- Hoock, H. (2010). Professional Practices of Public History in Britain. *The Public Historian*, 32 (3), Summer 2010, p. 7-24.
- Hughes - Warrington, M. (2007). *History Goes to the Movies: Studying History on Film*. Abingdon: Routledge, p. 32.
- Institute of Advanced Studies of the University of São Paulo (2013). Cultural Memory: The link between Past, Present and Future. Retrieved on <http://www.iea.usp.br/en/news/cultural-memory-the-link-between-past-present-and-future>
- International Labour Organization (2017). *Towards a Better Future for Women and Work: Voices of Women and Men*. Retrieved on 02-02-2021 from https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_546256.pdf .
- James, K. (2004). Munich Decides Against "Stumbling Stone" Holocaust Memorials. *Deutsche Welle*, 18 June 2004. Retrieved on 05-10-2018 from <https://www.dw.com/en/munich-decides-against-stumbling-stone-holocaust-memorials/a-1240170>

- Jameson, F. (1981). *The Political Unconscious: Narrative as a Socially Symbolic Act*. London and New York: Routledge, p. 110. Retrieved on 27-02-2018 from <https://thecharnelhouse.org/wp-content/uploads/2017/09/Fredric-Jameson-The-Political-Unconscious-Narrative-as-a-Socially-Symbolic-Act-1981.pdf>.
- Jeismann, K. E. (1988). Geschichtsbewusstsein als Zentrale Kategorie der Geschichtsdidaktik. In: Schneider, G. (Ed.), *Geschichtsbewusstsein und historisch-politisches Lernen*. Pfaffenweiler: Centaurus, p.1-24.
- Jenkins, K. (1991). *Re-thinking history*. New York: Routledge, p. 6.
- Jewish Telegraphic Agency (2018). Munich rejects stumbling stone Holocaust memorials at Jewish leader's request. *Jewish Telegraphic Agency*, 29 July 2018. Retrieved on 4-09-2018 from <https://www.jta.org/2018/07/29/news-opinion/munich-introduces-new-form-holocaust-remembrance-replace-stumbling-stone-memorials>
- Johnson, G. W. (1999). The Origins of the Public Historian and the National Council on Public History. *The Public Historian*, 21 (3), Summer 1999, p. 167-179.
- Jovchelovich, S. (2012). Narrative, Memory and Social Representations: A Conversation Between History and Social Psychology. *Integrative Psychological and Behavioral Science*, 46 (4), p. 440-456.
- Jung, C. G. (1983). *Collected Works of C.G. Jung, Vol. 13: Alchemical Studies*. (G. Adler & R. Hull, Ed. & Trans.). Princeton, N.J.: Princeton University Press, p. 11-12.
- Kadianaki, I., Andreouli, E., Carretero, M. (2018). Using National History to Construct the Boundaries of Citizenship: An Analysis of Greek Citizens' Discourse About Immigrants' Rights, *Qualitative Psychology*, 5(1) p. 172-187. Retrieved on 15-06-2018 from <http://oro.open.ac.uk/48414/2/48414.pdf>.
- Kalela, J. (2013). Making History: The Historian and Uses of the Past. In: Kean, H., Martin, P. (Eds.), *The Public History Reader*. London & New York: Routledge, pp. 114-115, 116.
- Kalyvas, S. (2015). *Modern Greece: What Everyone Needs to Know*. New York: Oxford University Press, pp. 7, 9.
- Kammen, M. (1993). *Mystic Chords of Memory: The Transformation of Tradition in American Culture*. New York: Vintage Books, pp. 5, 141.
- Kan, F. (1999). On the Historical Consciousness of Hong Kong Students. *Information Metteilungen Communications, International Society for History Didactics*, 20 (2), p. 92 -100.
- Kansteiner, W. (2002). Finding Meaning in Memory: A Methodological Critique of Collective Memory Studies. *History and Theory*, May 2002, p. 179-197.
- Kaplan, B.A. (2011). *Landscapes of Holocaust Postmemory*. New York: Routledge, p. 3.
- Karlsson, K. G. (2003). The Holocaust as a Problem of Historical Culture. In: Karlsson, K.G., Zander, U. (Eds.), *Echoes of the Holocaust: Historical Cultures in Contemporary Europe*. Lund: Nordic Academic Press, p. 38-43.
- Karlsson, K. G. (2007). Public Uses of History in Contemporary Europe. In: Harriet, J., Kjell, Ö., Nico, R. (Eds.), *Contemporary History on Trial. Europe since 1989 and the Role of the Expert Historian*. Manchester: Manchester University Press, p. 27-45.
- Karlsson, K. G. (2011a). Processing time: On the Manifestations and Activations of Historical Consciousness. In: Bjerg, H., Lenz, C., Thorstensen, E. (Eds.), *Historicizing the Uses of the Past: Scandinavian Perspectives on History Culture, Historical Consciousness and Didactics of History Related to World War II*. Bielefeld: Transcript Verlag, p.129-143.
- Karlsson, K. G. (2011b). Historical Consciousness: The Fundament of Historical Thinking and History Teaching». In: Eliasson, P., Rönqvist, C., Nordgren, K. (Eds.), *The Processes of History Teaching: An International Symposium held at Malmö University (Sweden, March 5th-7th 2009)*. Karlstad: Karlstads universitet, p. 34.

- Karlsson, K.G. (2012). The Uses of History and the Third Wave of Europeanisation. In: Pakier, M., Stråth, B. (Eds.), *A European Memory? Contested Histories and Politics of Remembrance*. New York/Oxford: Berghahn Books, p. 38-55.
- Kean, H., Ashton, P. (2009). Introduction: People and their Pasts and Public History Today. In: Ashton, P., Kean, H. (Eds.), *People and Their Pasts: Public History Today*. Basingstoke [UK]: Palgrave Macmillan, p. 1-3.
- Kean, H., Martin, P. (Eds.)(2013). *The Public History Reader*. London & New York: Routledge, p. 12.
- Kean, H. (2013). Introduction. In: Kean, H., Martin, P. (Eds.)(2013), *The Public History Reader*. London & New York: Routledge, p. xiii .
- Kelly, R. (1978). Public History: It's Origins, Nature, and Prospects. *The Public Historian*, 1 (Fall 1978), p. 16.
- Knight, C.K., Senie, H.F. (2016). Introduction. In: Knight, C.K., Senie, H.F. (Eds.), *A Companion to Public Art*. UK: Wiley Blackwell, σ. 1-12.
- Kocka, J. (2010). History, the Social Sciences and Potentials for Cooperation with Particular Attention to Economic History. In: *terdisciplines*, 1, p. 43-63.
- Koposov, N. (2018). *Memory Laws, Memory Wars: The Politics of the Past in Europe and Russia*. UK: Cambridge University Press, pp. 82-87, 103-110.
- Korte, B., Pirker, E. (2011). *Black History-White History: Britain's Historical Programme between Windrush and Wilberforce*. Bielefeld: Transcript, p. 37.
- Koselleck, R. (2004). *Futures Past: On the Semantics of Historical Time* (K. Tribe, trans.). New York: Columbia University Press, p. 28.
- Koselleck, R., Sebastián, J. F., Fuentes, J. F. (2006). Conceptual History, Memory and Identity: An Interview with Reinhart Koselleck, *Contributions*, 2 (1), p. 121.
- Köble, C., Straub, J. (2001). Historical consciousness in Youth. Theoretical and exemplary empirical analyses, *Forum: Qualitative social research*, vol. 2, No 3, Sept. 2001. Retrieved from <http://www.qualitative-research.net/fqs>.
- Köble, C., Konrad, L. (2015). Historical Consciousness in Germany: Concept, Implementation, Assessment. In: Seixas, P., Ercikan, K. (Eds.) (2015). *New Directions in Assessing Historical Thinking*. New York: Routledge, p. 17-28.
- Kocka, J. (2010). History, the Social Sciences and Potentials for Cooperation with Particular Attention to Economic History. *Interdisciplines*, 1, p. 43-63.
- Körber, A. (2017). Historical Consciousness and the Moral Dimension. *Historical Encounters: A journal of historical consciousness, historical cultures, and history education*, 4 (1), p. 281-289.
- Kreber, C., Cranton, A. P. (2000). Exploring the Scholarship of Teaching. *The Journal of Higher Education*, 71 (4), July 2000, p. 484.
- Krzyżanowska, N. (2016). The Discourse of Counter-monuments: Semiotics of Material Commemoration in Contemporary Urban Spaces, *Social Semiotics*, 26 (5), pp. 466, 478. Retrieved on 20-10-2018 from <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/10350330.2015.1096132> .
- Kyvig, D.E., Marty, A.M. (2010). *Nearby History: Exploring the Past Around You*. Lanham: AltaMira Press, p. 13.
- LaCapra, D. (2001). *Writing History, Writing Trauma*. Baltimore and London: Johns Hopkins University Press, p. 95.
- Lahav, R. (1993). What Neuropsychology Tells Us About Consciousness. *Philosophy of Science* 60, (1), p. 79.
- Landwehr, A. (2018). Why Public History?. *Public History Weekly*, 6 (39). Retrieved on 10-06-2019 from <https://public-history-weekly.degruyter.com/6-2018-39/public-history-november-9/> .

- Lara, M. P. (2007). *Narrating evil: A Postmetaphysical Theory of Reflective Judgment*. New York: Columbia University Press, p. 105-106.
- Laville, C., Martineau, R. (1998). Histoire: Vole Royale Verts la Citoyenneté? *Vie pédagogique*, 109, p. 35-38.
- Lederman, N. (2017). Austrians Tread Carefully as Underfoot Holocaust Memorials Remain Controversial. *The Times of Israel*. Retrieved on 10-10-2018 from <https://www.timesofisrael.com/austrians-tread-carefully-as-underfoot-holocaust-memorials-remain-controversial/>.
- Lee, P. (1998). Making Sense of Historical Accounts. *Canadian Social Studies*, 32 (2), p. 52-54.
- Lee, P., Ashby, R. (2000). Progression in Historical Understanding Ages 7-14. In: Stearns, P.N., Seixas, P., Wineburg, S. (Eds.), *Knowing, Teaching, and Learning History: National and International Perspectives*. New York and London: New York University Press, p. 199-222.
- Lee, P. (2004). Walking Backwards into Tomorrow: Historical Consciousness and Understanding History. *International Journal of History Teaching Learning and Research*, 4 (1). Retrieved from <https://centres.exeter.ac.uk/historyresource/journal7/lee.pdf>.
- Leitner, H. (1994). *Gegenwart und Geschichte. Zur Logik des historischen Bewußtseins*. Trier: Habilitations Schrift.
- Levesque, S. (2001). Historical Consciousness or Citizenship Education. *Canadian Social Studies*, 35 (4), summer 2001.
- Levesque, S. (2017). History as a GPS: On the Uses of Historical Narrative for French Canadian Students' life Orientation and Identity. *London Review of Education*, 15 (2), (July 2017), p. 227-241.
- Lévi Strauss, C. (1966). *The Savage Mind*. Chicago: The University of Chicago Press, p. 233-234.
- Létourneau, J. (2001). Digging into Historical Consciousness, Individual and Collective: Overview of a Research Trajectory. Presented at the conference on Canadian Historical Consciousness in an International Context: Theoretical Frameworks, PWIAS, University of British Columbia, Vancouver, Canada, 26-28 August.
- Liakos, A., Bilalis, M. (2017). The Jurassic Park of Historical Culture. In: Carretero, M., Berger, S., Grever, M. (Eds.), *Palgrave Handbook of Research in Historical Culture and Education*. London: Palgrave Macmillan, p. 207-224.
- Liddington, J. (2002). What Is Public History? Publics and Their Pasts, Meanings and Practices. *Oral History*, 30 (1), p. 83-93. Retrieved 10-02-2019 from <http://www.jstor.org/stable/40179644>.
- Liddington, J. (2003). Public History in Britain?. *NCPH Public History News*, 23 (3), p. 1-2.
- Liu, H., J. Hilton, D. J. (2005). How the Past Weighs on the Present: Social Representations of History and their Role in Identity Politics. *British Journal of Social Psychology*, 44, The British Psychological Society, p. 537-556.
- Lowenthal, D. (1998). *The Heritage Crusade and the Spoils of History*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 10-11, 207-224.
- Lowenthal, D. (2015). *The Past is a Foreign Country – Revisited*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 1-2, 14.
- Löytömäki, S. (2018). French Memory Laws and the Ambivalence about the Meaning of Colonialism. In: Bevernage, B., Wouters, N. (Eds.), *The Palgrave Handbook of State-Sponsored History After 1945*. London: Palgrave Macmillan, p. 93-97.
- Lukacs, J. (2009). *Historical Consciousness: The Remembered Past*. New Brunswick: Transaction Publisher, pp. 156, 227-236.

- Lyon, C.M., Nix, E.M., Shrum, R.K. (2017). *Introduction to Public History. Interpreting the Past, Engaging Audiences*. Lanham: Rowman and Littlefield, pp. x, 1-3,
- MacIntyre, A. (2007). *After Virtue: A Study in Moral Theory*. Notre Dame: University of Notre Dame Press, p. 204-225. Retrieved from <https://epistemh.pbworks.com/f/4.+Macintyre.pdf> .
- Macmillan, M. (2010). *The Uses and Abuses of History*. London: Profile Books, p. xi – xii, 53, 69.
- Macmillan, M., Brawn, P. Q. (2019). The Uses of History in International Society: From the Paris Peace Conference to the Present. *International Affairs*, 95 (1), p. 181-200.
- Malderez, A., Hobson, A. J., Tracey, L., Kerr, K. (2007). Becoming a Student Teacher: Core Features of the Experience. *European Journal of Teacher Education*, 30 (3), p. 225 - 248. Retrieved on 10-02-2021 from https://www.researchgate.net/publication/248965847_Becoming_a_student_teacher_Core_features_of_the_experience .
- Mamoura, M. (2013). History Teacher’s Conceptions of Professional Identity in Developing Historical Consciousness to Students. *American International Journal of Social Science*, 2 (7), October 2013, pp. 50, 53.
- Maraldo, C. J (1985). Is there Historical Consciousness in Ch’an?. *Japanese Journal for Religious Studies*, 12 (2-3), p. 141.
- Martini, A., Buda, D.M. (2018). Dark Tourism and Affect: Framing Places of Death and Disaster. *Current Issues in Tourism*. Ανακτήθηκεστις 22-08-2019 από <https://doi.org/10.1080/13683500.2018.1518972> .
- Maus, G. (2015). Landscapes of Memory: A Practice Theory Approach to Geographies of Memory. *Geografica Helvetica*, 70, p. 215-223.
- Mavrommati, M., Makridou-Bousiou, D., Corbeil, P. (2013). Learning to “Do History” Through Gameplay. *The Computer Games Journal*, 2 (1), p. 68-84.
- McCall, J. (2018). Video Games as Participatory Public History. In: Dean, D.M. (Ed.), *A Companion to Public History*. Hoboken, NJ: Wiley Blackwell, p. 405-416.
- McCall, J. (2012). Navigating the Problem Space: The Medium of Simulation Games in the Teaching of History. *History Teacher*, 46 (1), p. 9-28.
- Memminger, J. (2016). Good or Bad Remembrance? No Stolpersteine in Munich. *Public History Weekly*, 4 (7). Retrieved on 10-01-2021 from [dx.doi.org/10.1515/phw-2016-5650](https://doi.org/10.1515/phw-2016-5650).
- Meyer, B. (2016). The Stolpersteine of Brahmsallee 13: The Stories behind the Names and the Obstacles to Commemorating Them (trans. by Insa Kummer). *Key Documents of German-Jewish History*, 22 September 2016. Retrieved on 06-10-2018 from <https://dx.doi.org/10.23691/jgo:article-171.en.v1>.
- Miller, D. (ed.)(2005). *Materiality*. Durham and London: Duke University Press, p. 38.
- Mills, J. (2018). The Myth of The Collective Unconscious. *The History of the Behavioral Sciences*, 54 (4). Retrieved on 18-12-2018 from <https://doi.org/10.1002/jhbs.21945>.
- Minear, S. P. (1940). Historical Consciousness vs. Historical Knowledge. *Journal of Bible and Religion*, 8 (2), p. 72-76.
- Mink, L. (1987). *Historical Understanding*. New York: Cornell University Press, pp. 56, 80, 185, 186, 199.
- Misztal, B. A. (2003). *Theories of Social Remembering*. Maidenhead: Open University Press, p. 7.
- Morton, D. (2000). Teaching and Learning History in Canada. In: Stearns, P.N., Seixas, P., Wineburg, S. (Eds.), *Knowing, Teaching, and Learning History: National and International Perspectives*. New York and London: New York University Press, p. 60.

- Müller-Karpe, H. (1982). Zu Frühformen des Geschichtlichkeitsbewußtseins. In: Müller-Karpe, H. (Ed.) *Archäologie und Geschichtsbewußtsein*, Kolloquien zur Allgemeinen und Vergleichenden Archäologie 3. München: Beck, p. 5-11.
- Muñoz, C. (2018). The Geo-politics of Public History: A Review Essay. *International Public History*. 1, (June 2018). Retrieved on 10-04-2019 from <https://www.degruyter.com/downloadpdf/j/iph.2018.1.issue-1/iph-2018-0001/iph-2018-0001.pdf> .
- Murray, L., Dunn, M. (2019). Public History in Australia: History in Place. In: Ashton, P., Trapeznik, A. (Eds.), *What is Public History Globally?: Working with the Past in the Present*. London: Bloomsbury Academic, p. 17.
- Muzaini, H., Minca, C. (Eds.)(2018). *After Heritage: Critical Perspectives on Heritage from Below*. Cheltenham & Massachusetts: Edward Elgar Publishing, p. 130-132.
- Nießer, J., Tomann, J. (2018). Public and Applied History in Germany: Just Another Brick in the Wall of the Academic Ivory Tower?. *The Public Historian*, 40 (4), November 2018, p. 11-27.
- Nietzsche, F. (2004). *On the Use and Abuse of History for Life*. (I. Jonhston, Trans.). Whitefish, MT: Kessinger, (Original work published 1874), p. 7-14.
- Nietzsche, F. (2016). *Writings of Nietzsche: Vol II*. (A. Uyl, Ed.). Woodstock: Devoted Publishing, p. 311.
- Noiret, S. (2013). Digital history 2.0. In: Clavert, F., Noiret, S. (Eds.), *Contemporary History in the Digital Age*. Berlin: Peter Lang, p. 155-190.
- Noiret, S. (2014). Internationalizing Public History. *Public History Weekly*, 2 (34). Retrieved on 10-12-2018 from <https://public-history-weekly.degruyter.com/2-2014-34/internationalizing-public-history/> .
- Noiret, S. (2015). First French Master in Public History-Histoire Publique. *International Federation of Public History*. Retrieved on 9-07-2019 from <https://ifph.hypotheses.org/496> .
- Noiret, S., Cauvin, T. (2017). Internationalizing Public History. In: Gardner, J.B., Hamilton, P. (Eds.), *The Oxford Handbook of Public History*. New York: Oxford University Press, pp.26-27, 33.
- Noiret, S. (2017). Public History with Tweets. *Public History Weekly*, 5 (24). Retrieved on 10-01-2021 from dx.doi.org/10.1515/phw-2017-9568 .
- Noiret, S. (2018). Public History: Methodological Innovations and Popular Perspectives in Historical Science. A Discussion in the ‘‘History and Future’’ Magazine (μετάφραση από την ιταλική γλώσσα του άρθρου *La Public History: Innovazioni Metodologiche e Prospettive Divulgative nella Scienza Storica. Una Discussione nella Rivista ‘‘Storia e Futuro’’*), 26/04/2018. Retrieved on 12-06-2019 from <https://dph.hypotheses.org/1321>.
- Noiret, S. (2019). An Overview of Public History in Italy: No Longer A Field Without a Name. *International Public History*, 2 (1).
- Nora, P. (1989). Between Memory and History: Les Lieux de Memoire. *Representations*26, p. 7-25.
- Nora, P. (2012). History, Memory and Law in France, 1990 – 2010. *Historiein*, 11, p. 10 -13. Retrieved on 10-07-2019 from <http://dx.doi.org/10.12681/historein.136> .
- Nordgren, K. (2006). *Who does history belong to? History as consciousness, culture and action in multicultural Sweden*. Karlstad: Karlstad University, p. 38-47.
- Nordgren, K., Johansson, M. (2015). Intercultural Historical Learning: A Conceptual Framework. *Journal of Curriculum Studies*. 47 (1), p. 1-25. Retrieved on 12-02-2019 from <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00220272.2014.956795>.

- Nordgren, K. (2016). How to Do Things With History: Use of History as a Link Between Historical Consciousness and Historical Culture. *Theory & Research in Social Education*, 44 (4), p.p. 481, 488-489, 494-496.
- Novick, P. (1988). *That Noble Dream: The 'Objectivity Question' and the American Historical Profession*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 471-472, 510-514.
- Nowakowa, I. (1990). Historical Narration and Idealization. In: Topolski, J. (Ed.). *Narration and Explanation: Contributions to the Methodology of the Historical Research*. Amsterdam & Atlanta: Rodopi, p. 35.
- Oakeshott, J. M. (1999). *On History and Other Essays*. Indianapolis: Liberty Fund, p. 19, 42.
- Olick, J., Vinitzky-Seroussi, V., Levy, D. (Eds.)(2011). Introduction. In: Olick, J., Vinitzky-Seroussi, V., Levy, D. (Eds.), *The Collective Memory Reader*. Oxford: Oxford University Press p. 3-61.
- Olsen, N. (2014). *History in the Plural: An Introduction to the Work of Reinhart Koselleck*. New York: Berghahn, p. 169-171.
- Östman, L. (2014). *The 'Stolpersteine' and the Commemoration of Life, Death and Government: A Philosophical Archaeology in Light of Giorgio Agamben* (Doctoral dissertation, Københavns Universitet), p. 239.
- Pandel, H. J. (1987). Dimensionen des Geschichtsbewußtseins. Ein Versuch, seine Struktur für Empirie und Pragmatik Diskutierbar zu Machen. In: *Geschichtsdidaktik, Probleme, Projekte, Perspektiven*, 12 (2), p. 130-142.
- Pandel, H. J. (1990). *Historik and Didaktik: Das Problem der Distribution Historiographisch erzeugten Wissens in der Deutschen Geschichtswissenschaft von der Spätaufklärung zum Frühhistorismus*. Stuttgart- Bad Cannstatt: Frommann-Holzboog, p. 337.
- Perkin, H. (1985). The Uses of History. In: Vaughn, S. (Ed.), *The Vital Past: Writings on the Uses of History*. Athens: University of Georgia Press, p. 71.
- Pew Research Center (2016). *The Gender Gap in Religion Around the World*. Available in <https://www.pewforum.org/wp-content/uploads/sites/7/2016/03/Religion-and-Gender-Full-Report.pdf> .
- Pew Research Center (2018). *Eastern and Western Europeans Differ on Importance of Religion, Views of Minorities, and Key Social Issues*. Retrieved on 20-02-2021 from <https://www.pewforum.org/wp-content/uploads/sites/7/2018/10/Eastern-Western-Europe-FOR-WEB.pdf> .
- Pew Research Center (2019). *Democratic Rights Popular Globally but Commitment to Them Not Always Strong*. Retrieved on 20-03-2021 from https://www.pewresearch.org/global/wp-content/uploads/sites/2/2020/02/PG_2020.02.27_global-democracy_REPORT.pdf .
- Pew Research Center (2020). *The Global God Divide*. Retrieved on 25-02-2021 from https://www.pewresearch.org/global/wp-content/uploads/sites/2/2020/07/PG_2020.07.20_Global-Religion_FINAL.pdf .
- Piaget, J. (1954). The Problem of Consciousness in Child Psychology: Developmental Changes in Awareness. In: Abramson, H.A. (Ed.)(1954). *Problem of Consciousness: Transactions of the Fourth Conference* (29-31 March 1953). New York: Josiah Macy Foundation, p. 136-177.
- Pons, F., Harris, L. P., Rosnay, M. (2012). Piaget and Consciousness: Retrospect and Prospect. In: Martí, E., Rodríguez, C. (Eds.), *After Piaget*. New Brunswick/New Jersey: Transaction Publishers, p. 116.
- Popp, S., Schumann, J., Hannig, M. (2015). EHISTO - European History Crossroads as Pathways to Intercultural and Media Education. A Report about the EU Project (2012-2014). In: Popp, S., Schumann, J., Hannig, M. (Eds.), *Commercialised History:*

- Popular History Magazines in Europe. Approaches to a Historico-Cultural Phenomenon as a Basis for History Teaching.* Frankfurt: Peter Lang, p. 38.
- Rankin, J. (2002). What is Narrative? Ricoeur, Bakhtin and Process Approaches. *Concrescence: The Australasian Journal of Process Thought*, 3, p. 1-12.
- Ray, L., Sayer, A. (Eds.)(1991). *Culture and Economy: After the Cultural Turn.* London: Sage.
- Ribbens, K. (2007). A Narrative that Encompasses Our History: Historical Culture and History Teaching. In: Grever, M., Stuurman, S. (Eds.), *Beyond the Canon: History for the Twenty-First Century.* Basingstoke: Palgrave Macmillan, p. 63-78.
- Ricoeur, P. (1984). *Time and Narrative, 1*, (K. McLaughlin & D. Pellauer, Trans.). Chicago: University of Chicago Press, p. 52-78. Retrieved on 10-02-2019 from <http://www.al-edu.com/wp-content/uploads/2014/05/Paul-Ricoeur-Time-and-Narrative-vol1.pdf>
- Ricoeur, P. (1991). Life in Quest of Narrative. In: Wood, D. (Ed.), *On Paul Ricoeur: Narrative and Interpretation.* London: Routledge, p. 27-28.
- Ricoeur, P. (2004). *Memory, History, Forgetting.* (K. Blamey, & D. Pellauer, Trans.). Chicago: University of Chicago Press.
- Ricoeur, P. (2006). Memory, Forgetting, History. In: Rüsen, J. (dir.), *Meaning and Representation in History.* New York: Berghahn, p. 9-19.
- Ricoeur, P. (2013). *Η μνήμη, η ιστορία, η λήθη* (μτφρ. Ξ. Κομνηνός). Αθήνα: Ίνδικτος.
- Richarz, M. (2008). Stumbling Stones: Marks of Holocaust Memory on German Streets. In: Strauss, L.B., Brenner, M. (Eds.), *Mediating Modernity.* Detroit: Wayne State University Press, p. 330.
- Rimmon-Kenan, S. (1989). *Narrative Fiction: Contemporary Poetics.* London: Routledge, p. 15.
- Rimmon-Kenan, S. (2002). *Narrative Fiction: Contemporary Poetics.* London/New York: Routledge, pp. 1, 106.
- Rimmon-Kenan, S. (2006). Concepts of Narrative. In: Hyvärinen, M., Korhonen, A., Mykkänen, J. (Eds.), *The Travelling Concept of Narrative: Studies Across Disciplines in the Humanities and Social Sciences 1.* Helsinki: Helsinki Collegium for Advanced Studies, p. 10-19. Retrieved on 15-03-2018 from https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/25747/001_03_rimmon_kenan.pdf
- Rodriguez-Moneo, M. (Eds.). *History Education and the Construction of National Identities.* Charlotte, NC: Information Age Publishing, p. 33-47.
- Rosenzweig, R., Thelen, D. (1998). *The Presence of the Past: Popular Uses of History in American Life.* New York: Columbia University Press, p. 190.
- Roumanias, C., Skouras, S., Christodoulakis, N. (2018). Crisis and Extremism. How Does an Extreme Far Right Emerge in a Modern Democracy? Evidence from Greece's Golden Dawn. *Hellenic Observatory Papers on Greece and Southeast Europe*, 126. London: Hellenic Observatory/LSE. Retrieved on 04-05-2021 from http://eprints.lse.ac.uk/88708/1/Christodoulakis_Golden%20Dawn_Published.pdf .
- Rousso, H. (1985). Applied History, or the Historian as Miracle-Worker. *The Public Historian*, 6 (4), Autumn 1985, p. 65-85. Retrieved on 09-07-2019 from <https://tph.ucpress.edu/content/6/4/65>.
- Rousso, H. (2016). *The Latest Catastrophe: History, the Present, the Contemporary.* (M.J. Todd, Trans.). Chicago & London: The University of Chicago Press, p. 8, 111.
- Rüsen, J. (1984). Geschichtsbewusstsein und menschliche Identität. *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 41, p. 3 -10.
- Rüsen, J. (1987). Historical Narration: Foundation, Types, Reason. *History and Theory*, 26 (4), p. 87-97.
- Rüsen, J. (1993). *Studies in Metahistory.* Pretoria: Human Sciences Research Council, p. 7, 71.

- Rüsen, J. (1993). Experience, Interpretation, Orientation: Three Dimensions of Historical Learning. In: Duvenage, P. (Ed.), *Studies in Metahistory*. Pretoria: Human Sciences Research Council, p. 63-84.
- Rüsen, J. (1994). *Historisches Lernen. Grundlagen und Paradigmen*. Köln: Böhlau, p. 45.
- Rüsen, J. (1995). Geschichtskultur. *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht*, 9, p. 513-521.
- Rüsen, J. (2001). History: Overview. In: Smelser, N.J., Baltes, P. B. (Eds.), *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*. Amsterdam: Elsevier.
- Rüsen, J. (2003). Mourning by History: Ideas of a New Element in Historical Thinking. *Historiography East & West*, 1, p.13-38.
- Rüsen, J. (2004). Historical Consciousness: Narrative Structure, Moral Function and Ontogenetic Development. In: Seixas, P. (Ed.), *Theorizing Historical Consciousness*. Toronto, Buffalo and London: University of Toronto Press, p. 63-85.
- Rüsen, J. (2005a). *History: Narration, Interpretation, orientation*. New York/Oxford: Berghahn Books, pp. 4-6, 26, 81.
- Rüsen, J. (2005b). The Role of Historical Memory in the Political Culture of Young Democracies. In: Beek, U.V. (Ed.)(2005). *Democracy under Construction: Patterns from Four Countries*. Bloomfield Hills, Opladen: Barbara Budrich, p. 338-341.
- Rüsen, J. (2007). How to Make Sense of the Past – Salient Issues of Metahistory. *The Journal for Transdisciplinary Research in Southern Africa*, 3 (1), pp. 169-221.
- Rüsen, J. (2012). Tradition: A Principle of Historical Sense-generation and its Logic and Effect in Historical Culture. *History and Theory*, 51(4), p. 45-59.
- Rüsen, J. (2013). Holocaust Experience and Historical Sense Generation from a German Perspective. In: Diawara, M., Lategan, B., Rüsen, J., *Historical Memory in Africa: Dealing with the Past, Reaching for the Future in an Intercultural Context*. New York/Oxford: Berghahn, pp. 166, 167, 180.
- Rüsen, J. (2014). Engagement-Metahistorical Considerations on a Disputed Attitude in Historical Studies. *Historia*, 59 (2), p. 1-9.
- Rüsen, J. (2017). *Evidence and Meaning: A Theory of Historical Studies*, (trans. D. Kerns, K. Digan). New York/Oxford: Berghahn Books, pp. 2, 26, 177-186.
- Rowlands, M. (2010). Consciousness. In: Gallagher, S., Schmicking, D. (Eds.). *Handbook of Phenomenology and Cognitive Science*. Dordrecht: Springer, p. 92-95.
- Sabrow, M. (2009). The Use of History to Legitimise Political Power: The Case of Germany. In: Swoboda, H., Wiersma, J.M. (Eds.), *Politics of the Past: The Use and Abuse of History*. Brussels: Renner Institut and Socialist Group in the European Parliament, p. 103.
- Sakellariadi, A. (2011). *Archaeology for the People? Greek Archaeology and its Public: An Analysis of the Socio-Political and Economic Role of Archaeology in Greece* (Doctoral dissertation). UK: University College London (UCL), Faculty of Social and Historical Sciences, Institute of Archaeology, p. 33. Retrieved on 10-01-2021 from <http://hdl.handle.net/10442/hedi/35120>.
- Sakka, V., Brentanou, K. (2012). Teaching History in Greek Schools: Adventures of a "fresh" History Curriculum for Compulsory Education. Another Lost Chance?. Paper presented in the *13th International Conference of ISSEI, International Society for the Study of European Ideas in cooperation with the University of Cyprus*, Nicosia 14-16 July 2012. Retrieved on 30-07-2020 from [http://lekythos.library.ucy.ac.cy/bitstream/handle/10797/6228/ISSEIproceedingsSakka a%20Brentanou.pdf?sequence=1](http://lekythos.library.ucy.ac.cy/bitstream/handle/10797/6228/ISSEIproceedingsSakka%20Brentanou.pdf?sequence=1) .
- Samida, S. (2019). Doing Selfies in Auschwitz. *Public History Weekly*, 7 (25). Retrieved on 25-08-2019 from <https://public-history-weekly.degruyter.com/7-2019-25/selfies-auschwitz/> .

- Samuel, R. (2012). *Theatres of Memory: Past and Present in Contemporary Culture*. London/New York: Verso, pp. 16-23, 25.
- Sather-Wagstaff, J. (2017). Making Polysense of the Word: Affect, Memory, Heritage. In: D.P. Tolia, K., Waterton, E., Watson, S. (Eds.), *Heritage, Affect and Emotion: Politics, Practices and Infrastructures*. Abingdon: Routledge, p. 21.
- Sayer, F. (2019). *Public History: A Practical Guide*. New York & London: Bloomsbury Academic, p. 2-3.
- Schieder, T. (1978). The role of Historical Consciousness in Political Action. *History and Theory*, 17, p. 1-18.
- Schmicking, D. (ed)(2010). *Handbook of Phenomenology and Cognitive Science*. Dordrecht: Springer, p. 92-95.
- Sear, M. (2013). History in communities. In: Clark, A., Ashton, P., *Australian History Now*. Sydney: NewSouth Publishing, p.150-151.
- Seaton, J. (2004). Writing the History of Broadcasting. In: Cannadine, D. (Ed.), *History and the Media*. Hampshire: Palgrave Macmillan p. 145.
- Seixas, P. (Ed.) (2004). *Theorizing Historical Consciousness*. Toronto, Buffalo and London: University of Toronto Press.
- Seixas, P. (2005). Historical Consciousness: The Progress of Knowledge in a Postprogressive Age. In: Straub, J. (Ed.), *Narration, Identity, and Historical Consciousness*. New York: Berghahn Books, p. 141-159.
- Seixas, P. (2007). Historical Consciousness and the Scholarship of Teaching and Learning History, *History: Scholarship of Teaching and Learning Newsletter*1 (3), (September). Retrieved from http://www.indiana.edu/~histsotl/blog/?page_id=76 .
- Seixas, P. (2008). “Scaling Up” the Benchmarks of Historical Thinking: A Report on the Vancouver Meetings, February 14-15, 2008. Vancouver: University of British Columbia. Retrieved on 10-10-2018 from <http://www.histoireperes.ca/sites/default/files/files/docs/Scaling%20Up%20Meeting%20Report.pdf>.
- Seixas, P., Morton, T. (2012). *The Big Six Historical Thinking Concepts*. Toronto: Nelson Education.
- Seixas, P. (2018). History in Schools. In: Bevernage, B., Wouters, N. (Eds.), *The Palgrave Handbook of State-Sponsored History After 1945*. London: Palgrave Macmillan, p. 275.
- Setten, G. (2004). The Habitus, the Rule and the Moral Landscape. *Cultural Geographies*, 11, p. 389-415.
- Shemilt, D. (1987). Adolescent Ideas About Evidence and Methodology in History. In: Portal, C., *The History Curriculum for Teachers*. London: The Falmer Press, p. 39-61.
- Sidbæk, T. (2012). *Usable History? Representations of Yugoslavia’s Difficult Past from 1945 to 2002*. Aarhus: Aarhus University Press, p. 15.
- Simmons, A. (2012). Cartesian Consciousness Reconsidered. *Philosophers Imprint*, vol. 12, (2), p. 1-21.
- Sjöland, M. (2015). The Use of History in Popular History Magazines. A Theoretical Approach. In: Popp, S., Schumann, J., Hannig, M. (Eds.), *Commercialised History: Popular History Magazines in Europe. Approaches to a Historico-Cultural Phenomenon as a Basis for History Teaching*. Frankfurt: Peter Lang, p. 223.
- Skorzynska, I., Wachowiak, A. (2017). Deconstructing the Myth of the ‘Wicked German’ in Northern and Western Parts of Poland: Local Approaches to Cultural Heritage. In: Dobre, C.F., Ghiță, C.E. (Eds.), *Quest For a Suitable Past: Myths and Memory in Central and Eastern Europe*. Budapest & New York: Central European University Press, p. 52-53.

- Sniegon, T. (2017). *Vanished History: The Holocaust in Czech and Slovak Historical Culture*. New York/Oxford: Berghahn, p. 9-10.
- Sokołowska-Paryż, M. (2012). *Reimagining the War Memorial, Reinterpreting the Great War: The Formats of British Commemorative Fiction*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, p. 139.
- Spiegel, G. M. (2002). Memory and History: Liturgical Time and Historical Time. *History and Theory. Studies in the Philosophy of History*, 41 (2), p. 149-162.
- Steinmetz, G. (Eds.)(1999). *State/Culture: State-Formation After the Cultural Turn*. Ithaca/London: Cornell University Press, p. 1-3.
- Stockemer, D., Sundström, A. (2013). Corruption and Citizens' Satisfaction with Democracy in Europe: What is the Empirical Linkage? *Z Vgl Polit Wiss*, 7, p. 137-157.
- Stowe, N.J. (2006). Public History Curriculum: Illustrating Reflective Practice. *The Public Historian*, 28 (1), p. 39-65.
- Straub, J. (ed.)(2005). *Narration Identity and Historical Consciousness*. New York: Berghahn, pp.52, 53, 64-65.
- Swarbrick, N. (2014). Public history-What is public history?. *Te Ara - the Encyclopedia of New Zealand*. Retrieved on 05-07-2019 from <http://www.TeAra.govt.nz/en/public-history/page-1> .
- Tambiah, S.J. (1979). A Performative Approach to Ritual. *Proceedings of the British Academy*, 65, p. 124-125, 163.
- Tarlow, P (2005). Dark tourism: The Appealing “Dark” Side of Tourism and More. In: Novelli, M. (Ed.), *Niche Tourism: Contemporary Issues, Trends and Cases*. Oxford: Elsevier, pp. 47-57.
- Tercatin, R. (2017). Running for the past, athletes trek to Holocaust race in Rome. *The Times of Israel*, 27 January 2017.
- Thorp, R. (2013). The Concept of Historical Consciousness in Swedish History Didactical Research. In: Wojdon, J. (Ed.), *Cultural and Religious Diversity and Its Implications for History Education*, Yearbook of the International Society for History Didactics 34. Schwalbach: Wochenschau Verlag, p. 207-224.
- Thorp, R. (2014). *Historical Consciousness and Historical Media-A History Didactical Approach to Educational Media*. *Education Inquiry*, 5(4). Retrieved from <http://www.education-inquiry.net/index.php/edui/article/view/24282>.
- Thorp, R. (2014). *Historical Consciousness, Historical Media, and History Education*. Umeå: Umeå Universitet, p. 9-10.
- Thorp, R. (2014). Towards an Epistemological Theory of Historical Consciousness. *Historical Encounters: A Journal of Historical Consciousness, Historical Cultures, and History Education*, 1(1), p. 20-31.
- Till, K.E. (1999). Staging the Past: Landscape Designs, Cultural Identity and Erinnerungspolitik at Berlin's Neue Wache. *Ecumene*, 6, p. 251-283.
- Tolia-Kelly, D.P. (2018). Landscape and Memory. In: Howard, P., Thompson, I., Waterton, E., Atha, M. (Eds.), *The Routledge Companion to Landscape Studies* (2nd ed.). Abingdon: Routledge, p. 331.
- Tomašević, A. (2018). Cemeteries as Tourist Attractions'. *Tourističko Poslovanje*, 21, pp. 13-24, doi:10.5937/TurPos1821013T.
- Topolski, J. (2006). The Structure of Historical Narratives and the Teaching of History. In: Carretero, M., Voss, J. (Eds.), *Learning and Reasoning in History: International Review of History Education* (Vol. 2). New York: Routledge, pp. 10-11, 9-22.
- Tosh, J. (2014). Public History, Civic Engagement and the Historical Profession in Britain. *History. The Journal of Historical Association*, 99 (335), (April 2014), p. 192.
- Tosh, J. (2019). *Why History Matters*. London: Red Globe Press, pp. 91-93, 103.

- Trapeznik, A., McLean, G. (2000). Public History, Heritage and Place. In: Trapeznik, A. (Ed.), *Common Ground? Heritage and Public Places in New Zealand*. Dunedin: University of Otago Press, p. 13-23.
- TUI Stiftung (2019). *Young Europe 2019: What Young People Aged 16 to 26 Years Think*. Hannover: TUI Stiftung, p. 30-34. Retrieved on 30-03-2021 from https://www.tui-stiftung.de/wp-content/uploads/2019/05/2019_Report_EN_TUI-Stiftung_Junges-Europa.pdf.
- Tusa, J. (2004). A Deep and Continuing Use of History. In: Cannadine, D. (Ed.), *History and the Media*. Hampshire: Palgrave Macmillan, p. 124.
- Tyrrell, I. (2005). *Historians in Public: The Practice of American History, 1890 – 1970*. Chicago: University of Chicago Press, p. 154.
- Unesco (2020). Gender in Teaching: A Key Dimension of Inclusion. *International Task Force on Teachers for Education 2030*. Retrieved on 20-01-2021 from <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000374448>.
- Van den Heede, P. (2020). Gaming. In: Agnew, V., Lamb, J., Tomann, J. (Eds.), *The Routledge Handbook of Reenactment Studies: Key Terms in The Field*. London & New York: Routledge, p. 84-88.
- Vanderstel, D.G. (2003). The National Council on Public History. *Public History Review*, 10, p. 131.
- Vansina, J. (1994). *Living with Africa*. Madison: University of Wisconsin Press, p. 217.
- Virta, A. (2001). Student Teachers Conceptions of History. *International Journal of Historical Learning, Teaching and Research*, 2 (1), p. 53-64.
- Voglis, P. (2001). Historein's Conference: Claiming History. Aspects of Contemporary Historical Culture / Katerina Tzamali: Roumanie et Bulgarie depuis les années '30: Une comparaison. *Historein*, 3, p. 205-208. Retrieved on 12-07-2019 from <https://doi.org/10.12681/historein.107>.
- Volmert, M. (2017). Landscape, Boundaries and the Limits of Representation: The Stolpersteine as a Commemorative Space, *Nordic Judaistic*, 28 (1), p. 4-21. Retrieved on 15-09-2018 from <https://www.zora.uzh.ch/id/eprint/145525/1/1506-85-7461-1-10-20170603.pdf>
- Voss, T.M. (2016). *Regimes of Twentieth - Century Germany: From Historical Consciousness to Political Action*. New York/Hampshire: Palgrave Macmillan, p. 75.
- Vygotsky, L.S. (1987). Thinking and Speech. In: Reiber, W. R., Carton, S. A. (Eds.), *The collected works of L.S. Vygotsky, vol. 1: Problems of General Psychology*. New York: Plenum Press, p. 285.
- Weber, M. (1968). *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*. New York: Bedminster Press, p. 212.
- Weinsheimer, J. (1985). *Gadamer's hermeneutics: A Reading of Truth and Method*. New Haven: Yale University Press.
- Welzer, H., Markowitsch, J. (2005). Towards a Bio-psycho-social Model of Autobiographical Memory. *Memory*, 13 (1), p. 73.
- Wertsch, J. (2004). Specific Narratives and Schematic Narrative Templates. In: Seixas, P. (Ed.), *Theorizing Historical Consciousness*. Toronto, Buffalo and London: University of Toronto Press p. 49-62.
- Weyeneth, R. (2012). «Writing Locally, Thinking Globally». *Public History News*, vol.33 (1), December 2012, p.8.
- Wineburg, S.-Martin D. (2004). Reading & Rewriting History. *Educational Leadership*, 61(1).
- White, H. (1973). *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Baltimore & London: Johns Hopkins University Press, pp. 5, 7-11, 13-21.

- White, H. (1978). The Historical Text as Literary Artifact. In: White, H., *Tropics of Discourse: Essays in Cultural Criticism*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, p. 82.
- White, H. (1980). The Value of Narrativity in the Representation of Reality. *Critical Inquiry*, 7 (1), p. 5-27.
- White, H. (1987). *The Content of the Form: Narrative Discourse and Historical Representation*. Baltimore & London: Johns Hopkins University Press, p. 26.
- White, H. (1999). Literary Theory and Historical Writing. In: White, H., *Figural Realism. Studies in the Mimesis Effect*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, p. 3.
- Wood, N. (1999). *Vectors of Memory: Legacies and Trauma in Postwar Europe*. New York: Berg, p. 2.
- Wulf, Ch. (2002). *Anthropology of Education*. Münster/NewYork: Lit.
- Wulf, Ch. (2008). The Image of the Other in History Teaching. *Second Symposium on Globalisation and Images of the Other: Challenges and New Perspectives for History Teaching in Europe?* (Istanbul 30th November - 1stDecember 2008).
- Young, J.E. (1992). The Counter-Monument: Memory against Itself in Germany Today. *Critical Inquiry*, 18 (2), p. 267-296.
- Young, J. E. (1994). *The Texture of Memory: Holocaust Memorials and Meaning*. New Haven and London: Yale University Press.
- Young, M.F., Slota, S., Cutter, A.B., Jalette, G., Mullin, G., Lai, B., Simeoni, Z., Tran, M., Yukhymenko, M. (2012). Our Princess is in Another Castle: Are view of Trends in Serious Gaming for Education. *Review of Educational Research*. 82 (1), p. 61-89.
- Zamiara, K. (1993). Some Remarks on Piaget's notion of Consciousness and its Importance for the Studies of Culture. In: Brzeziński, J., Nuovo, D.S, Marek, T., Maruszewski, T. (ed)(1993). *Creativity and consciousness: Philosophical and Psychological Dimensions*. Amsterdam/Atlanta: Rodopi B.V., p. 101-102.
- Zanazanian, P. (2015). Historical Consciousness and Metaphor: Charting New Directions for Grasping Human Historical Sense-Making Patterns for Knowing and Acting in Time. *Historical Encounters*, pp. 2, p. 16-33.
- Zerubavel, E. (2003). *Time Maps: Collective Memory and the Social Shape of the Past*. Chicago: University of Chicago Press, p. 11-12.
- Zizek, S. (1996). From Virtual Reality to the Virtualization of Reality. In: Drackrey, T. (Ed.), *Electronic Culture. Technology and Visual Representation*. New York: Aperture, p. 290-295.
- Zündorf, I. (2017). Contemporary History and Public History. *Docupedia-Zeitgeschichte*, 16/03/2017. Retrieved on 05-07-2019 from http://docupedia.de/zg/zuendorf_public_history_v2_en_2017 .

Ιστογραφία

- http://www.academyofathens.gr/el/Critical_comm-history_book_6grade
- https://www.agkistroaction.gr/project-view/metaxas_line_tour/
- <https://aiph.hypotheses.org/3193#eng>
- <http://www.antibaro.gr/tag/skai-1821>
- <https://archaeologicalmuseums.gr/el>
- http://www.arch.uoa.gr/fileadmin/arch.uoa.gr/uploads/drast_hist/fleischer/synedrio_fleischer_programme.pdf
- <http://archive.avgi.gr/ArticleActionshow.action?articleID=577205>
- <http://arxeio.kke.gr/>

<https://arxeiontaxis.gr/>
<https://archivealert.gr/web/>
<http://www.askiweb.eu>
<http://www.askiweb.eu/index.php/el/2015-09-21-08-27-59/21-2015-09-14-13-14-37/108-2015-09-17-10-48-10>
<http://www.askiweb.eu/index.php/el/2015-09-21-08-27-59/2015-09-21-09-35-38>
<http://www.askiweb.eu/index.php/el/2015-09-21-08-27-59/2015-09-18-10-14-35>
<https://atenistas.org/2013/10/14/katoxi/>
<https://athenspartisans.wordpress.com/>
https://www.avgi.gr/tehnas/313782_i-mnimi-einai-gnosi
<https://bit.ly/32tBHzW>
<https://bit.ly/310iILX>
<https://cemeteriesroute.eu/>
<https://culturplay.com/>
<https://cha-shc.ca/>
<http://www.cish.org/index.php/en/>
<https://www.commonsensemedia.org/lists/games-that-teach-history>
<http://www.cshc.ubc.ca>
<http://cvuh.blogspot.com/2007/02/manifesto-of-comite-de-vigilance-face.html>
<https://dse.kke.gr/>
<dx.doi.org/10.1515/phw-2016-5650>
<https://www.eap.gr/programmata-spoudwn/di.html>
<https://ekpaidevsi.occupation-memories.org/>
<https://www.ekxf.gr/>
<https://el-gr.facebook.com/pages/category/Community/Historistai-1501703666819393/>
<https://www.eliasgiannakakis.com/el>
<https://emthrace.org/Mathisi/koinonika-programmata/emodule/793/egallery/22>
<https://enthemata.wordpress.com/2011/04/03/albani/>
<https://en.sah.aegean.gr/course/pas-059/>
<http://www.epi.uth.gr>
<https://epress.lib.uts.edu.au/journals/index.php/phrj/index>
<http://es1940.gr/>
<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32017D0864&from=EN>
http://europa.eu/cultural-heritage/about_el
<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+IM-PRESS+20060830STO10183+0+DOC+XML+V0//EL>
<https://www.facebook.com/mixanitouxronou/>
<https://www.facebook.com/kostas.bakoyannis/posts/10155977603176999>
<https://www.facebook.com/plugins/post.php?href=https%3A%2F%2Fwww.facebook.com%2Fkostas.bakoyannis%2Fposts%2F10155974857816999&width=500>
<https://el-gr.facebook.com/pages/category/Community/Historistai-1501703666819393/>
<https://fachjournalistik-geschichte.org/>
<http://freeathens44.org/>
<https://www.geschkult.fu-berlin.de/e/phm/index.html>
<http://www.ha.uth.gr/index.php?page=post-lessons-search.display&a=MI1812>
<https://hellasjournal.com/2018/06/o-proedros-tis-germanias-zitise-sygnomi-gia-ta-egklimata-ton-nazi-kata-ton-omofylofilon/>
https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/2f026f42-950c-4efc-b950-340c4fb76a24/p_mnhmpontou-eis.pdf
<https://hilab.di.ionio.gr/byron/>

<https://www.histocamp.de/>
<http://historiapublica.com.br/>
<http://history.eled.uowm.gr/>
http://history.eled.uowm.gr/?page_id=228
<http://history.eled.uowm.gr/wp-content/uploads/2020/05/%CE%A6%CE%95%CE%9A-%CE%92-1762-8-5-2020.pdf>
<https://history.ionio.gr/gr/news/15598/>
<https://www.history.org.uk/student/resource/2785/public-history-courses>
<https://www.history.ucsb.edu/fields-of-study/public-history/>
<http://www.historyworkshop.org.uk/the-history-of-history-workshop/>
https://www.humanityinaction.org/action_project/commemorating-the-holocaust-victims-of-veria/
<https://www.idisme.gr/documentaries.php>
<http://iep.edu.gr/el/social-sciences-yliko/programmata-spoudon-gia-to-mathima-tis-istorias-stin-yloxreotiki-ekpaidefsi-kai-stin-a-lykeiou>
<http://iep.edu.gr/el/social-sciences-yliko/programmata-spoudon-gia-to-mathima-tis-istorias-stin-yloxreotiki-ekpaidefsi-kai-stin-a-lykeiou>
<https://ifph.hypotheses.org/>
<http://www.iea.usp.br/en/news/cultural-memory-the-link-between-past-present-and-future>
<https://ikk.gr/>
<http://istoria.gr/pliri-teyxi/digital-001-full/>
<http://intergraph-journal.net/enhanced/articles/article%201/page20.html>
<http://www.lph-asso.fr/index.html>
<https://www.facebook.com/kaplanisart>
<https://kars1918.wordpress.com/2011/02/10/sky-1821/>
<https://koryvantes.blogspot.com/>
<https://www.kke.gr/event/Ekdilosi-tis-Kentrikis-Epitropis-toy-KKE-Apokalyptiria-mnimeioy-sti-Makroniso/>
<https://www.makronissos.org/>
<http://www.masterpublichistory.unimore.it/site/home.html>
<https://www.mixanitouxronou.gr/>
<http://my.aegean.gr/web/radio-catalogue.html>
<https://myfiles.sch.gr/server/get/d94639de1d3ea42b2a2ee1199f2e32429/>
<https://newbornsky.wordpress.com/>
<http://www.nearch.eu/news/invisible-monuments>
<http://neasmirnihistoricrun.gr/site/>
<https://ncph.org/>
https://ncph.org/program-guide/?fwp_program_location=united-kingdom
<http://www.occupation-memories.org/index.html>
<http://odysseus.culture.gr/h/1/gh110.jsp>
<http://oralhistorygroups.gr/>
<https://oxbridgeapplications.com/kyc/painting-past-colourisation/>
<http://pastincolor.blogspot.com/>
<https://www.pcgamer.com/uk/historical-games/>
<https://p.dw.com/p/2mmmi>
<https://phanza.org.nz/>
<https://www.polhist.panteion.gr/index.php/el/proptyxiaka-mathimata/785-110503>
<https://www.pontos.gr/default.aspx?pageid=304>

<http://www.pre.aegean.gr/wp-content/uploads/2020/12/%CE%923%CE%9F%CE%94%CE%97%CE%93%CE%9F%CE%A3-%CE%A3%CE%A0%CE%9F%CE%A5%CE%94%CE%A9%CE%9D-2020-21.pdf>
<https://prorata.gr/2018/10/29/eiste-uper-i-kata-tis-diexagogis-stratitikon-parelaseon/>
<http://www.public-histoire.com/Public-Histoire>
<https://www.resaltomag.gr/forum/viewtopic.php?p=22683#22683>
<https://www.rizospastis.gr/story.do?id=6157921>
<https://rm.coe.int/16804f1ca1>
<https://www.sartzetakis.gr/points/thema1.html>
<https://www.sartzetakis.gr/sitemap.html>
<https://sites.google.com/site/opikdomain/home>
<http://www.skaitv.gr/show/psuchagogia/1821/archeio>
<http://www.skairadio.gr/history>
<https://s.kathimerini.gr/resources/article-files/symfwnia--2.pdf>
<http://stenopos1941.gr/roupel-revival>
<http://www.stolpersteine.eu/en/home/>
<http://www.thingsimfondsof.com/archival-photographs-to-colour-or-not-to-colour/>
<https://www.timesofisrael.com/running-for-the-past-athletes-trek-to-holocaust-race-in-rome/>
<https://www.tovima.gr/2014/03/07/politics/g-gkaoyk-stoys-ligkiades-zitw-sygnwmi-apo-tis-oikogeneies-twn-nekrwn/>
<https://www.unimes.fr/fr/formations/catalogue/master-lmd-XB/sciences-humaines-et-sociales-SHS/master-histoire-KIT1CV36.html>
<https://www.uts.edu.au/research-and-teaching/our-research/australian-centre-public-history>
<https://vimeo.com/269394467>
<http://www.weissekoffer.de/>
<http://www.worldjewishcongress.org/en/news/more-than-1000-run-through-bologna-in-road-race-for-holocaust-remembrance-1-0-2018?printable=true>
<https://www.ww2wrecks.com/>
<https://www.youtube.com/watch?v=DbkgtsHGDJc>
<https://www.youtube.com/watch?v=fD5fpT41QV0>
https://www.youtube.com/watch?time_continue=122&v=sHuPUjcA36Y
<https://www.youtube.com/watch?v=IMQIVaA1GH8>
<https://www.ypes.gr/ekloges/ethnikes-ekloges/apotelesmata-ethnikon-eklogon>

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ

1. **Φύλο:** Άνδρας   Γυναίκα: Δ.Α.
2. **Ηλικία:** 18 - 24   25 - 31   32 - 38   39 - 45   >45
3. **Εθνικότητα:** .....

4. Οικογενειακή κατάσταση:

- Άγαμος /η
- Παντρεμένος/η
- Διαζευγμένος /η
- Χήρος/α
-
- Με παιδιά   Χωρίς παιδιά

5. **Τόπος γέννησης:** (γράψτε τον νομό ή τη χώρα): .....

6. Πληθυσμός τόπου μόνιμης κατοικίας (όχι τόπου σπουδών)

- Έως 5000 κάτοικοι
- 5001 – 10.000 κάτοικοι
- 10.001 - 30.000 κάτοικοι
- 30.001 – 50.000 κάτοικοι
- 50.001 – 100.000 κάτοικοι
- πάνω από 100.000 κάτοικοι

7. Ποιο επάγγελμα ασκούν ή ασκούσαν οι γονείς και ο/η σύζυγός σου;

	Πατέρας	Μητέρα	Σύζυγος
Τεχνικός	☐	☐	☐
Εργάτης - εργάτρια	☐	☐	☐
Αγρότης -αγρότισσα	☐	☐	☐
Έμπορος	☐	☐	☐
Πωλητής / πωλήτρια	☐	☐	☐
Παροχή υπηρεσιών (οδηγός ταξί, λεωφορείου, τουρισμός, καθαριότητα κτλ.)	☐	☐	☐
Υπάλληλος γραφείου	☐	☐	☐
Διευθυντικό στέλεχος	☐	☐	☐
Επιστήμονας που ασκεί ελεύθερο επάγγελμα	☐	☐	☐
Εκπαιδευτικός	☐	☐	☐
Αστυνομικός/Στρατιωτικός	☐	☐	☐
Άλλο	☐	☐	☐

8. Πανεπιστήμιο φοίτησης:.....

9. Σχολή φοίτησης: .....

10. Έτος σπουδών: .....

11. Διαθέτεις κάποιον άλλο τίτλο σπουδών;   Ναι   Όχι

Αν ναι, τι είδους τίτλο σπουδών διαθέτεις;

- Πτυχίο ΑΕΙ εσωτερικού
- Πτυχίο ΑΕΙ από χώρα της Ευρωπαϊκής Ένωσης
- Πτυχίο ΑΕΙ από άλλη χώρα
- Πτυχίο ΚΑΤΕΕ / ΤΕΙ
- Μεταπτυχιακό δίπλωμα ειδίκευσης
- Διδακτορικό δίπλωμα

12. Πιστεύεις ότι ο ρόλος της Εκκλησίας στη σημερινή κοινωνία είναι να:

	Συμφωνώ απόλυτα	Συμφωνώ Αρκετά	Συμφωνώ σε μικρό βαθμό	Διαφωνώ	Δ.Α.
Συμβάλλει στη διαμόρφωση της θρησκευτικής πίστης και του ελληνορθόδοξου φρονήματος	☐	☐	☐	☐	☐
Προάγει τη συμφιλίωση των λαών διαμέσου του κηρύγματός της	☐	☐	☐	☐	☐
Ασκεί φιλανθρωπικό και κοινωνικό έργο	☐	☐	☐	☐	☐
Παρεμβαίνει στη δημόσια ζωή και τοποθετείται πάνω σε εθνικά και ιστορικά ζητήματα	☐	☐	☐	☐	☐
Διαφυλάττει την εθνική ταυτότητα και να λειτουργεί ως θεματοφύλακας των παραδόσεων και της ιστορίας	☐	☐	☐	☐	☐
Μεριμνά για όλα τα παραπάνω	☐	☐	☐	☐	☐

13. Ο λόγος του Κλήρου θεωρείς ότι εξυπηρετεί την κοινωνική ανάγκη της εποχής για σεβασμό της διαφορετικότητας – ετερότητας του εθνικού, θρησκευτικού ή ιστορικού “Άλλου”;

☐ Ναι	☐ Όχι
------------------------------	------------------------------

14. Η Εκκλησία πιστεύεις ότι αποτελεί αξιόπιστη πηγή πληροφόρησης για το ιστορικό παρελθόν;

☐ Πολύ	☐ Αρκετά	☐ Λίγο	☐ Καθόλου
-------------------------------	---------------------------------	-------------------------------	----------------------------------

Αν ναι, σε ποιο βαθμό;

☐ Πολύ	☐ Αρκετά	☐ Λίγο	☐ Καθόλου
-------------------------------	---------------------------------	-------------------------------	----------------------------------

15. Από την ιστορία που διδάχτηκες κατά τη διάρκεια των σχολικών σου χρόνων, ποια από τα παρακάτω ιστορικά γεγονότα θεωρείς ως πιο σημαντικά και σε ποιο βαθμό;

	Πολύ	Αρκετά	Λίγο	Καθόλου
Η ύψωση του λαβάρου της Επανάστασης στην Αγία Λαύρα το 1821 από τον Παλαιών Πατρών Γερμανό	☐	☐	☐	☐
Το κρυφό Σχολειό	☐	☐	☐	☐
Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι	☐	☐	☐	☐
Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος	☐	☐	☐	☐
Η Μικρασιατική Καταστροφή	☐	☐	☐	☐
Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος	☐	☐	☐	☐
Ο Εμφύλιος Πόλεμος	☐	☐	☐	☐
Η περίοδος της Επταετίας της χούντας	☐	☐	☐	☐

16. Διάβασε το παρακάτω απόσπασμα:

«Κράτα γερά μέσα σου τα ζώπυρα της πίστewος που παρέλαβες από τους γονείς σου. Η Ελλάδα είναι η χώρα των μεγάλων αγώνων για την κατίσχυση των μεγάλων ιδανικών. Μην αφήσεις τη χώρα σου να χάσει το χαρακτήρα της και να μετατραπεί σε μάζα ανθρώπων, χωρίς συνείδηση, χωρίς εθνικότητα και χωρίς ταυτότητα. Μέσα σ' αυτή τη μάζα κινδυνεύεις να γίνεις ένα νούμερο, ένας αριθμός, να χάσεις την ελευθερία της προσωπικότητάς σου. Αδελφοί, μείνατε εδραίοι και αμετακίνητοι σε όσα μάθατε και σε όσα επιστώθητε. Μείνατε σταθεροί στην πίστη και στα ιδανικά του Γένους. Αυτό είναι το χρέος μας»

Συμφωνείς με την παραπάνω άποψη;

Ναι, συμφωνώ γιατί

.....
 .....
 .....
 .....

Όχι, δεν συμφωνώ γιατί

.....
 .....
 .....
 .....

17. Σε ποιο βαθμό εμπιστεύεσαι τις παρακάτω πηγές πληροφόρησης για το ιστορικό παρελθόν;

Πηγές πληροφόρησης				
	Πολύ	Αρκετά	Λίγο	Καθόλου
Μουσεία/ιστορικά μνημεία/τόπους μνήμης	☐	☐	☐	☐
Οικογένεια (γονείς, παππούδες, γιαγιάδες)	☐	☐	☐	☐
Αυτόπτες ή αυτήκοους μάρτυρες του ιστορικού γεγονότος	☐	☐	☐	☐
Καθηγητές/τριες Ιστορίας στο πανεπιστήμιο	☐	☐	☐	☐
Καθηγητές/τριες που διδάσκουν Ιστορία στο Γυμνάσιο/Λύκειο	☐	☐	☐	☐
Δασκάλους/δασκάλες	☐	☐	☐	☐
Ιστορικά μυθιστορήματα	☐	☐	☐	☐
Κινηματογράφο – ιστορικά ντοκιμαντέρ	☐	☐	☐	☐
Internet/Ψηφιοποιημένα αρχεία/Cd's/Dvd's ιστορικού περιεχομένου	☐	☐	☐	☐
Πολιτικά κόμματα/Ιδρύματα κομμάτων/ νεολαίες κομμάτων/σπουδαστικές παρατάξεις	☐	☐	☐	☐
Θεατρικές παραστάσεις	☐	☐	☐	☐
Μουσική - τραγούδια	☐	☐	☐	☐
Εκκλησία	☐	☐	☐	☐
Επιστημονικά βιβλία / επιστημονικά περιοδικά Ιστορίας	☐	☐	☐	☐
Εφημερίδες/ένθετα έντυπα εφημερίδων/περιοδικά	☐	☐	☐	☐
Ιστορικούς συλλόγους/οργανώσεις/σωματεία	☐	☐	☐	☐
Ιστορικά αρχεία	☐	☐	☐	☐
Φωτογραφίες/λευκώματα	☐	☐	☐	☐
Ραδιοφωνικές εκπομπές	☐	☐	☐	☐
Τηλεοπτικές εκπομπές/επετειακά αφιερώματα	☐	☐	☐	☐
Χώρους εικονικής περιήγησης στο παρελθόν	☐	☐	☐	☐
Κοινότητες μνήμης	☐	☐	☐	☐

18. Η ενασχόληση με το ιστορικό παρελθόν και η μελέτη του αποτελεί κάτι:

☐ Πολύ ενδιαφέρον	☐ Αρκετά ενδιαφέρον	☐ Ελάχιστα ενδιαφέρον	☐ Καθόλου ενδιαφέρον
--	--	--	---

19. Τα μαθήματα Ιστορίας που διδάσκει στο πανεπιστήμιο είναι:

ενδιαφέροντα	☐ Πολύ	☐ Αρκετά	☐ Ελάχιστα	☐ Καθόλου
---------------------	-------------------------------	---------------------------------	-----------------------------------	----------------------------------

δύσκολα	☐ Πολύ	☐ Αρκετά	☐ Ελάχιστα	☐ Καθόλου
----------------	-------------------------------	---------------------------------	-----------------------------------	----------------------------------

20.Πόσο συνδεδεμένος/μένη νιώθεις με το παρελθόν όταν:

Πρακτικές διασύνδεσης με το παρελθόν	Πολύ	Αρκετά	Λίγο	Καθόλου
Επισκέπτεσαι ένα μουσείο ή ένα ιστορικό αξιοθέατο	☐	☐	☐	☐
Μελετάς μαθήματα Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο	☐	☐	☐	☐
Διαβάζεις ένα ιστορικό μυθιστόρημα	☐	☐	☐	☐
Συζητάς με την οικογένειά σου για διάφορα ιστορικά γεγονότα	☐	☐	☐	☐
Παρακολουθείς ένα ιστορικό φιλμ ή ένα ιστορικής φύσεως ντοκιμαντέρ	☐	☐	☐	☐
Διαβάζεις άρθρα, βιβλία ή ακούς λόγους του Κλήρου που αναφέρονται σε ιστορικά γεγονότα του παρελθόντος σε εθνικές επετείους.	☐	☐	☐	☐
Συμμετέχεις σε επετειακές εκδηλώσεις πολιτικών φορέων με αναφορές στην ελληνική ιστορία	☐	☐	☐	☐
Παραβρίσκεσαι σε εκδηλώσεις εθνικών εορτών	☐	☐	☐	☐
Παρακολουθείς μια τηλεοπτική εκπομπή ή ένα ντοκιμαντέρ ιστορικού περιεχομένου	☐	☐	☐	☐
Ακούς μια ραδιοφωνική εκπομπή με ηχητικά ντοκουμέντα του παρελθόντος	☐	☐	☐	☐
Παρακολουθείς μια θεατρική παράσταση με αναφορές σε κάποιο ιστορικό γεγονός	☐	☐	☐	☐
Παραβρίσκεσαι σε μια συναυλία με τραγούδια και απαγγελίες ποιημάτων που αναφέρονται σε γεγονότα μιας συγκεκριμένης ιστορικής περιόδου.	☐	☐	☐	☐
Παρακολουθείς εκδηλώσεις και ομιλίες ιστορικού χαρακτήρα που πραγματοποιούνται από σωματεία/ενώσεις/τοπικές ιστορικές οργανώσεις.	☐	☐	☐	☐
Επισκέπτεσαι ένα ιστορικό αρχείο	☐	☐	☐	☐
Επισκέπτεσαι χώρους εικονικής περιήγησης στο παρελθόν	☐	☐	☐	☐
Μελετάς ένα αρχείο με προφορικές μαρτυρίες	☐	☐	☐	☐
Επισκέπτεσαι μια έκθεση με πίνακες ζωγραφικής και αντικείμενα που αναφέρονται στο ιστορικό παρελθόν	☐	☐	☐	☐
Επισκέπτεσαι μια έκθεση με φωτογραφικά ντοκουμέντα του παρελθόντος	☐	☐	☐	☐
Συμμετέχεις σε εκδηλώσεις που πραγματοποιούνται από κοινότητες μνήμης (π.χ. ποντιακές, μικρασιατικές, κυπριακές, αρμενικές, εβραϊκές κτλ.)	☐	☐	☐	☐

21. Σε ποιο βαθμό πιστεύεις ότι συμβάλλουν οι παρακάτω παράγοντες στη διαμόρφωση της ιστορικής συνείδησης/κουλτούρας ενός λαού;

Παράγοντες συμβολής στην ιστορική συνείδηση και κουλτούρα	Πολύ	Αρκετά	Λίγο	Καθόλου
1. Η θρησκεία	☐	☐	☐	☐
2. Η πολιτική	☐	☐	☐	☐
3. Τα Μ.Μ.Ε.	☐	☐	☐	☐
4. Η οικογένεια	☐	☐	☐	☐
5. Το σχολείο	☐	☐	☐	☐
6. Το πανεπιστήμιο	☐	☐	☐	☐
7. Η τέχνη του θεάτρου	☐	☐	☐	☐
8. Ο κινηματογράφος	☐	☐	☐	☐
9. Το τραγούδι	☐	☐	☐	☐
10. Τα μουσεία/οι αρχαιολογικοί χώροι/οι τόποι μνήμης	☐	☐	☐	☐
11. Η λογοτεχνία/ποίηση	☐	☐	☐	☐
12. Οι πολιτιστικοί σύλλογοι/τοπικές ιστορικές οργανώσεις/σωματεία	☐	☐	☐	☐
13. Τα Ιστορικά αρχεία/οι συλλογές προφορικών μαρτυριών για το παρελθόν	☐	☐	☐	☐
14. Η τέχνη της ζωγραφικής	☐	☐	☐	☐
15. Οι κοινότητες μνήμης (π.χ. ποντιακές, μικρασιατικές, κυπριακές, αρμενικές, εβραϊκές κ.τ.λ.)	☐	☐	☐	☐

Μπορείς να τα ιεραρχήσεις κατά φθίνουσα σειρά ξεκινώντας από τον παράγοντα που θεωρείς ότι διαμορφώνει σε μεγαλύτερο βαθμό την ιστορική συνείδηση/κουλτούρα και τελειώνοντας με αυτόν που τη διαμορφώνει λιγότερο; (χρησιμοποίησε για συντομία τους αριθμούς που υπάρχουν μπροστά από κάθε παράγοντα π.χ. 13, 7, 10,....)

.....

22. Στο πανεπιστήμιο κατά πόσο εμπιστεύεσαι τις παρακάτω πηγές πληροφόρησης για το ιστορικό παρελθόν:

	Πολύ	Αρκετά	Λίγο	Καθόλου
Τους διδάσκοντες/τις διδάσκουσες μαθημάτων Ιστορίας	☐	☐	☐	☐
Τα επιστημονικά βιβλία Ιστορίας	☐	☐	☐	☐

Τις φοιτητικές παρατάξεις	☐	☐	☐	☐
Τα σεμινάρια/ημερίδες/συνέδρια και εκδηλώσεις ιστορικού ενδιαφέροντος	☐	☐	☐	☐

23.Πού θα τοποθετούσες ιδεολογικά/πολιτικά τον εαυτό σου;

Άκρα Δεξιά	☐
Δεξιά	☐
Κεντροδεξιά	☐
Κεντροαριστερά	☐
Ευρύτερη Αριστερά	☐
Αριστερά	☐
Εξωκοινοβουλευτική αριστερά	☐
Κάπου αλλού	☐
Πουθενά	☐

24. Είσαι μέλος κάποιας σπουδαστικής παράταξης;

☐ Ναι	☐ Όχι
------------------------------	------------------------------

25. Συμφωνείς με τον θεσμό των παρελάσεων στις εθνικές εορτές;

☐ Συμφωνώ απόλυτα	☐ Συμφωνώ αρκετά	☐ Συμφωνώ σε μικρό βαθμό	☐ Διαφωνώ
--	---	---	----------------------------------

26.Οι εθνικές εορτές πραγματοποιούνται:

Λόγοι τέλεσης των εθνικών εορτών	Συμφωνώ απόλυτα	Συμφωνώ αρκετά	Συμφωνώ σε μικρό βαθμό	Διαφωνώ
Για να θυμόμαστε τα κατορθώματα των προγόνων μας και το ένδοξο παρελθόν διατηρώντας την εθνική κοινωνική συνοχή	☐	☐	☐	☐
Για να τιμούμε τους ήρωες του παρελθόντος	☐	☐	☐	☐
Για να καλλιεργούμε τη φιλοπατρία μας και την ιστορική μας συνείδηση	☐	☐	☐	☐
Για την κατασκευή της εθνικής ταυτότητας	☐	☐	☐	☐
Για να μαθαίνουμε την ιστορία μας και να παραδειγματιζόμαστε από το ιστορικό παρελθόν	☐	☐	☐	☐
Για να συνειδητοποιούμε το χρέος μας απέναντι στην πατρίδα	☐	☐	☐	☐

Για τη συνέχιση της παράδοσης και τη διατήρηση αξιών που βρήκαμε από τους προγόνους μας	☐	☐	☐	☐
Από συνήθεια χωρίς να έχουν κανένα απολύτως νόημα	☐	☐	☐	☐
Για να εξυπηρετούν πολιτικές σκοπιμότητες	☐	☐	☐	☐
Καλλιεργώντας εθνικιστικές ιδέες και στερεότυπα	☐	☐	☐	☐
Προάγοντας τη συμφιλίωση με τα πρώην εχθρικά κράτη	☐	☐	☐	☐
Αποτελώντας μια καλή ευκαιρία αργίας	☐	☐	☐	☐
Ενισχύοντας την αντιπαράθεση ανάμεσα στο «εμείς» και οι «άλλοι»	☐	☐	☐	☐

27. Διάβασε το παρακάτω απόσπασμα:

[...] Επομένως, η καλλιέργεια του πατριωτισμού αποτελεί σήμερα τη μοναδική απάντηση, ώστε ο λαός μας να μπορέσει να αποκρούσει ενημερωμένος, ενωμένος και άγρυπνος αυτό το σατανικό σχέδιο ξεσκεπάζοντας και απομονώνοντας τους εχθρούς του, όποιοι κι αν είναι όπου κι αν βρίσκονται. Καιρός να ζυπνήσουμε, να εγερθούμε, να εξεγερθούμε και ενωμένοι να αντιμετωπίσουμε όπως αρμόζει τους μεγάλους κινδύνους που απειλούν την ιστορία, τον πολιτισμό, το ήθος, τις παραδόσεις και τελικά την ακεραιότητά μας [...]

Συμφωνείς με την παραπάνω άποψη:

Ναι, συμφωνώ γιατί

.....
.....
.....
.....

Όχι, δεν συμφωνώ γιατί

.....
.....
.....
.....

28. Τους τελευταίους 12 μήνες έχεις:

	Ναι	Όχι
Επισκεφθεί κάποιο μουσείο ιστορίας/αρχαιολογικό χώρο;	☐	☐
Παρακολουθήσει κάποιο ιστορικό φιλμ ή ντοκιμαντέρ στην τηλεόραση ή τον κινηματογράφο;	☐	☐
Διαβάσει κάποιο ιστορικό μυθιστόρημα;	☐	☐
Διαβάσει κάποιο επιστημονικό βιβλίο ή άρθρο με αναφορές στο ιστορικό παρελθόν;	☐	☐
Συμμετάσχει σε κάποια εκδήλωση ομάδας ή φορέα αφιερωμένη στη μελέτη, συλλογή ή την παρουσίαση στοιχείων για γεγονότα του παρελθόντος;	☐	☐
Ανατρέξει σε κάποιο ιστορικό αρχείο;	☐	☐

Εκπονήσει κάποια εργασία ή παρουσίαση ιστορικού περιεχομένου στο πλαίσιο των σπουδών σου;	☐	☐
Ανατρέξει στο προσωπικό ή οικογενειακό σου άλμπουμ με φωτογραφίες του παρελθόντος;	☐	☐
Καταγράφει γεγονότα ή στιγμές με την κάμερα ή τη φωτογραφική σου μηχανή προκειμένου να διατηρήσεις τις αναμνήσεις σου;	☐	☐
Κάποιο χόμπι ή κάποια συλλογή που να σχετίζεται με το παρελθόν; (π.χ. γραμματόσημα, νομίσματα κτλ.)	☐	☐
Καταγράφει κάποια γεγονότα σε ημερολόγιο ή βιβλίο συμβάντων που διατηρείς;	☐	☐
Αναζητήσει στο internet κάποια πληροφορία σχετική με το ιστορικό παρελθόν;	☐	☐
Επισκεφθεί κάποια έκθεση;	☐	☐

29. Πριν αρχίσεις τις σπουδές σου, επισκεπτόσουν:

	Πολύ συχνά	Αρκετά συχνά	Λιγότερο συχνά	Καθόλου
Μουσεία ιστορίας;	☐	☐	☐	☐
Αρχαιολογικούς χώρους/τόπους ιστορικής μνήμης;	☐	☐	☐	☐
Εκθέσεις φωτογραφίας με ντοκουμέντα του ιστορικού παρελθόντος;	☐	☐	☐	☐
Εκθέσεις με διάφορα εκθέματα/αντικείμενα;	☐	☐	☐	☐
Εκδηλώσεις συλλόγων ή οργανισμών με αντικείμενο το ιστορικό παρελθόν;	☐	☐	☐	☐
Εκδηλώσεις πολιτικών κομμάτων ή νεολαιών με ιστορικό περιεχόμενο;	☐	☐	☐	☐
Εκδηλώσεις στις εθνικές επετείες;	☐	☐	☐	☐
Θέατρα με σκοπό την παρακολούθηση έργων ιστορικού περιεχομένου;	☐	☐	☐	☐
Κινηματογραφικές αίθουσες όπου προβάλλονταν ιστορικά φιλμ;	☐	☐	☐	☐
Εκθέσεις με πίνακες ζωγραφικής ή αντικείμενα που αφορούσαν το ιστορικό παρελθόν;	☐	☐	☐	☐
Ιστορικά αρχεία;	☐	☐	☐	☐
Συνέδρια, ημερίδες ή επιστημονικές εκδηλώσεις ιστορικού ενδιαφέροντος;	☐	☐	☐	☐
Διαδικτυακές κοινότητες ή forums ανταλλαγής απόψεων πάνω σε ιστορικά ζητήματα;	☐	☐	☐	☐
Δικτυακούς τόπους όπου μπορούσες να περιηγηθείς σε εικονικά μουσεία;	☐	☐	☐	☐
Χώρους εικονικής αναπαράστασης του παρελθόντος; (π.χ. Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού)	☐	☐	☐	☐

Εκδηλώσεις κοινοτήτων μνήμης;	☐	☐	☐	☐
-------------------------------	--------------------------	--------------------------	--------------------------	--------------------------

30. Πριν αρχίσεις τις σπουδές σου, διάβαζες:

	Πολύ συχνά	Αρκετά συχνά	Λιγότερο συχνά	Καθόλου
Ιστορικά μυθιστορήματα/δοκίμια;	☐	☐	☐	☐
Επιστημονικά βιβλία Ιστορίας;	☐	☐	☐	☐
Βιβλία και περιοδικά Αρχαιολογίας;	☐	☐	☐	☐
Άρθρα ιστορικού ενδιαφέροντος στον έντυπο τύπο;	☐	☐	☐	☐
Άρθρα ιστορικού ενδιαφέροντος στον ηλεκτρονικό τύπο; (internet)	☐	☐	☐	☐

31. Προκειμένου να πληροφορηθείς για το ιστορικό παρελθόν ποια από τις παρακάτω ομάδες θεωρείς ως πιο σημαντική;

Ομάδες ή κοινότητες πληροφόρησης για το παρελθόν	Ναι	Όχι
Την οικογένειά σου	☐	☐
Την τοπική κοινωνία στην οποία ζεις	☐	☐
Το έθνος ή την εθνотική ομάδα στην οποία ανήκεις	☐	☐
Την ευρωπαϊκή κοινότητα	☐	☐
Την παγκόσμια κοινότητα	☐	☐

32. Η διαπραγμάτευση του ιστορικού παρελθόντος, θεωρείς ότι αποτελεί ζήτημα που οφείλει/οφείλουν να διερευνά/διερευνούν:

Φορείς διερεύνησης του παρελθόντος	Συμφωνώ απόλυτα	Συμφωνώ Αρκετά	Συμφωνώ σε μικρό βαθμό	Διαφωνώ
Η Εκκλησία	☐	☐	☐	☐
Τα Μ.Μ.Ε.	☐	☐	☐	☐
Οι ιστορικοί	☐	☐	☐	☐
Οι πολιτικοί	☐	☐	☐	☐
Η τέχνη	☐	☐	☐	☐
Η οικογένεια	☐	☐	☐	☐
Οι κοινότητες μνήμης	☐	☐	☐	☐

Το σχολείο	☐	☐	☐	☐
Η Ανώτερη / ανώτατη εκπαίδευση	☐	☐	☐	☐
Τα ερευνητικά ιδρύματα	☐	☐	☐	☐
Τα μουσεία	☐	☐	☐	☐
Η τοπική αυτοδιοίκηση	☐	☐	☐	☐
Άλλος/ποιος;	☐	☐	☐	☐

33. Η διδασκαλία του μαθήματος της Ιστορίας πιστεύεις ότι θα πρέπει να είναι στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση:

☐ Υποχρεωτική	☐ Προαιρετική
--------------------------------------	--------------------------------------

34. Ένωσε τα πιο κάτω ιστορικά γεγονότα με τις χρονολογίες που συνέβησαν ή διήρκησαν:

Ιστορικά γεγονότα			Χρονολογίες
Βαλκανικοί πόλεμοι (1912 -1913)	☐	☐	1922
Α' Παγκόσμιος Πόλεμος (1914 -1918)	☐	☐	1959
Μικρασιατική καταστροφή (1922)	☐	☐	1914-1918
Β' Παγκόσμιος Πόλεμος (1939 -1945)	☐	☐	1912-1913
Εμφύλιος Πόλεμος (1946 – 1949)	☐	☐	1946-1949
Χούντα (1967 – 1974)	☐	☐	1939-1945
Θάνατος Ελευθ. Βενιζέλου (1936)	☐	☐	1962
Ενσωμάτωση Δωδεκανήσου στην Ελλάδα (1948)	☐	☐	1861-1865
Δικτατορία 4ης Αυγούστου (1936 – 1941)	☐	☐	1957
Συνθήκη της Ρώμης (ίδρυση ΕΟΚ) 1957	☐	☐	1956
Αμερικανικός Εμφύλιος πόλεμος (1861 – 1865)	☐	☐	1948
Επανάσταση στην Κούβα (1959)	☐	☐	1864
Ανεξαρτησία της Αλγερίας (1962)	☐	☐	1936-1941
Ίδρυση Πρώτης Διεθνούς (1864)	☐	☐	1936
Καθολική ψηφοφορία ανδρών στην Ελλάδα (1864)	☐	☐	1864
Καθολική ψηφοφορία γυναικών στην Ελλάδα (1956)	☐	☐	1967-1974

35. Διάβασε το παρακάτω απόσπασμα:

[...] Η συνείδηση του πολίτη και η ιστορική συνείδηση είναι χρησιμότερες από την έννοια της εθνικής ταυτότητας. Γιατί η εθνική ταυτότητα είναι παγιωμένη και κλειστή. Αντίθετα, η συνείδηση του πολίτη είναι ανοιχτή και δημιουργική και η ιστορική συνείδηση στοχαστική και ερευνητική. Το ζήτημα δεν είναι να απεμπολήσουμε την εθνική ταυτότητα, αλλά να την εντάξουμε στη συνείδηση του πολίτη, να την αναστοχαστούμε σε ένα περιβάλλον που αλλάζει και μεταβάλλεται [...]

Συμφωνείς με την παραπάνω άποψη;

Ναι, συμφωνώ γιατί

.....
.....
.....
.....

Όχι, δεν συμφωνώ γιατί

.....
.....
.....
.....

36. Σε ποιον βαθμό κρίνεις ως αναγκαία τα παρακάτω στο πλαίσιο του μαθήματος της Ιστορίας;

	Πολύ αναγκαίο	Αρκετά αναγκαίο	Λίγο αναγκαίο	Καθόλου αναγκαίο
Σεβασμός της διαφορετικότητας (εθνών, μειονοτικών ομάδων, εθνοτικών ομάδων, άλλων κοινωνικών ομάδων)	☐	☐	☐	☐
Πλουραλισμός ερμηνειών γεγονότων	☐	☐	☐	☐
Καλλιέργεια εθνικού φρονήματος	☐	☐	☐	☐
Καλλιέργεια ιστορικής συνείδησης και ενσυναίσθησης	☐	☐	☐	☐
Απόκτηση διανοητικών δεξιοτήτων	☐	☐	☐	☐
Διδασκαλία αντικρουόμενων πηγών	☐	☐	☐	☐
Διδασκαλία τοπικής ιστορίας	☐	☐	☐	☐
Διδασκαλία εθνικής ιστορίας	☐	☐	☐	☐
Διδασκαλία βαλκανικής ιστορίας και ιστορίας της νοτιοανατολικής Ευρώπης	☐	☐	☐	☐
Διδασκαλία ευρωπαϊκής ιστορίας	☐	☐	☐	☐
Διδασκαλία παγκόσμιας ιστορίας	☐	☐	☐	☐
Συγγραφή κοινής ιστορίας στις βαλκανικές χώρες	☐	☐	☐	☐
Συγγραφή κοινής ευρωπαϊκής ιστορίας	☐	☐	☐	☐

37. Τι είδους βιβλία διαβάζεις στον ελεύθερο χρόνο σου; (περισσότερες από μια απαντήσεις)

Είδη βιβλίων	
Ιστορικού περιεχομένου	☐
λογοτεχνικά	☐

Επιστημονικής φαντασίας	☐
Εγκυκλοπαίδειες	☐
Φιλοσοφίας	☐
Ψυχολογίας	☐
Φιλολογίας	☐
Κοινωνιολογίας	☐
πληροφορικής	☐
Θετικών επιστημών	☐
Πολιτικής επιστήμης	☐
Παιδαγωγικής	☐
Γενικού περιεχομένου και ενδιαφέροντος	☐
Κανένα	☐
Άλλο/τι είδους;	☐

38. Ποια από τα παρακάτω ιστορικά μυθιστορήματα έχεις διαβάσει;
(σημείωσε με √μόνο όσα έχεις διαβάσει και όχι όσα απλώς γνωρίζεις)

Τίτλοι ιστορικών μυθιστορημάτων /συγγραφέας	
Στα μυστικά του βάλτου (Π. Δέλτα)	☐
Τα ματωμένα χόματα (Δ. Σωτηρίου)	☐
Το Νούμερο 31328 (Ηλ. Βενέζης)	☐
Ορθοκωστά (Θ. Βαλτινός)	☐
Τα χρόνια της απόγνωσης (Γ. Καπράνος)	☐
Απόψε δεν έχουμε φίλους (Σ. Νικολαΐδου)	☐
Το κρασί του Ντάρμου (Χ. Κυρκιντάνος)	☐
Αθώοι και φταιχτες (Μ. Δούκα)	☐
Αιολική γη (Ηλ. Βενέζης)	☐
Η ιστορία ενός αιχμαλώτου (Σ. Δούκας)	☐
Αδελφοφάδες (Ν. Καζαντζάκης)	☐
Πολιορκία: 1943 (Α. Κοτζιάς)	☐
Η ζωή εν τάφω(Σ. Μυριβήλης)	☐
Λωζάντρα (Μ. Ιορδανίδου)	☐
Συναζάρι του Ανδρέα Κορδοπάτη (Θ. Βαλτινός)	☐

➤ Αν έχεις διαβάσει κάποια άλλα, ανέφερε τους τίτλους και τον/τη συγγραφέα εδώ:

.....

.....

.....

.....

39. Ποια από τα παρακάτω ιστορικά φιλμ ή ντοκιμαντέρ έχεις παρακολουθήσει;
 (σημείωσε με $\surd$ μόνο όσα έχεις παρακολουθήσει και όχι όσα απλώς γνωρίζεις)

Ιστορικά φιλμ/ντοκιμαντέρ	
<i>Ο θίασος</i> - (Θ. Αγγελόπουλος)	☐
<i>Κάθοδος των εννέα</i> - (Χ. Σιοπαχά)	☐
<i>Τι έκανες στον πόλεμο Θανάση</i> - (Ντ. Κατσουρίδης)	☐
<i>Δώστε τα χέρια</i> - (Ε. Ανδρέου)	☐
<i>Ελευθέριος Βενιζέλος</i> - (Π. Βούλγαρης)	☐
<i>Τα πέτρινα χρόνια</i> - (Π. Βούλγαρης)	☐
<i>Ψυχή βαθιά</i> - (Π. Βούλγαρης)	☐
<i>1922</i> - (Ν. Κούνδουρος)	☐
<i>Παύλος Μελάς</i> - (Φ. Φυλακτός)	☐
<i>Γράμμος Βίτσι</i> - (Ηλ. Μαχαίρας)	☐
<i>Κλοιός</i> - (Κ. Κουτσομούτης)	☐
<i>Μακρόνησος</i> - (Ηλ. Γιαννακάκης – Ε. Καραμπάτσου)	☐
<i>Ο άνθρωπος με το γαρόφαλλο</i> - (Ν. Τζίμας)	☐
<i>Z</i> - (Κ. Γαβράς)	☐
<i>Τραγούδια της φωτιάς</i> - (Ν. Κούνδουρος)	☐
<i>Η Ζωή στους Βράχους</i> - (Α. Δημητρίου)	☐
<i>Οι κυνηγοί</i> - (Θ. Αγγελόπουλος)	☐
<i>Μέρες του '36</i> - (Θ. Αγγελόπουλος)	☐
<i>Παπαφλέσσας</i> - (Ε. Ανδρέου)	☐
<i>Έλα να δεις (Come and see)</i> - (Ε. Klimov)	☐
<i>Τροία</i> - (W. Petersen)	☐
<i>300</i> - (Zack Snyder)	☐
<i>Αλέξανδρος</i> - (Oliver Stone)	☐
<i>Αποκάλυψη τώρα</i> - (F. F. Coppola)	☐

<i>Ο Γατόπαρδος</i> - (L. Visconti)	☐
<i>Η λίστα του Σίντλερ</i> - (Steven Spielberg)	☐
<i>Το θωρηκτό Ποτέμκιν</i> - (S. Eisenstein)	☐
<i>The Taking of Power by Louis XIV</i> - (R. Rossellini)	☐
<i>MacArthur, the Rebel General</i> - (J. Sargent)	☐

40. Ποια από τα παρακάτω τραγούδια έχεις ακούσει ή γνωρίζεις;
(σημείωσε με $\surd$ όσα έχεις ακούσει ή γνωρίζεις)

Τίτλοι τραγουδιών	
<i>Πότε θα κάνει ξαστεριά</i>	☐
<i>Μπήκαν στην πόλη η οχτροί</i>	☐
<i>Πάλης ξεκίνημα</i>	☐
<i>Ο δρόμος</i>	☐
<i>Το γελαστό παιδί</i>	☐
<i>Το μέλλον δεν θα έρθει από μόνο του</i>	☐
<i>Ο φασισμός</i>	☐
<i>Η μπαλάντα για τους ασφαλίτες</i>	☐
<i>Ένα το χελιδόνι</i>	☐
<i>Μην ξεχνάς τον Ωρωπό</i>	☐
<i>Της δικαιοσύνης</i>	☐
<i>Θα τον μεθύσουμε τον ήλιο</i>	☐
<i>Θα σημάνουν οι καμπάνες</i>	☐
<i>Όταν σφίγγουν το χέρι</i>	☐
<i>Τη ρωμοσύνη μην την κλαις</i>	☐
<i>Ακορντεόν</i>	☐
<i>Μαλαματένια λόγια</i>	☐
<i>Λίγο ακόμα</i>	☐
<i>Το σφαγείο</i>	☐
<i>Στο Νικηφόρο Μανδηλαρά</i>	☐
<i>Διότι δεν συνεμορφώθην</i>	☐
<i>Σε τούτα εδώ τα μάρμαρα</i>	☐
<i>Η αυλή</i>	☐
<i>Λίγο ακόμα</i>	☐
<i>Της αγάπης αίματα</i>	☐

41. Σημείωσε το βαθμό υπερηφάνειας που νιώθεις ως πολίτης της χώρας σε σχέση με τα παρακάτω:

Λόγοι υπερηφάνειας	Πολύ υπερήφανος	Αρκετά υπερήφανος	Λίγο υπερήφανος	Καθόλου υπερήφανος
Αρχαία ελληνική ιστορία	☐	☐	☐	☐
Νεότερη και Σύγχρονη ελληνική ιστορία	☐	☐	☐	☐
Διοργάνωση Ολυμπιάδας το 2004	☐	☐	☐	☐
Κατάκτηση του ευρωπαϊκού πρωταθλήματος ποδοσφαίρου το 2004	☐	☐	☐	☐
Πολιτικό σύστημα της χώρας	☐	☐	☐	☐
Θρησκεία / Εκκλησία	☐	☐	☐	☐
Εκπαιδευτικό σύστημα	☐	☐	☐	☐
Λαϊκή παράδοση/ελληνικός πολιτισμός	☐	☐	☐	☐
Συμμετοχή της χώρας στην Ευρωπαϊκή Ένωση και σε διεθνείς οργανισμούς	☐	☐	☐	☐
Επιστημονική έρευνα / καινοτομία στην Ελλάδα	☐	☐	☐	☐
Σεβασμός ανθρωπίνων δικαιωμάτων	☐	☐	☐	☐
Θεσμός της οικογένειας	☐	☐	☐	☐
Δημοκρατία στην Ελλάδα	☐	☐	☐	☐
Η κακή οικονομική κατάσταση της χώρας	☐	☐	☐	☐

42. Σε ποιο βαθμό αισθάνεσαι:

Ταυτότητες	Πολύ	Αρκετά	Λίγο	Καθόλου
Έλληνας	1 ☐	2 ☐	3 ☐	4 ☐
Βαλκάνιος	1 ☐	2 ☐	3 ☐	4 ☐
Πολίτης της Μεσογείου	1 ☐	2 ☐	3 ☐	4 ☐
Ευρωπαίος	1 ☐	2 ☐	3 ☐	4 ☐
Πολίτης του κόσμου	1 ☐	2 ☐	3 ☐	4 ☐

43. Πηγαίνεις στο θέατρο;

Πολύ συχνά ☐	Αρκετά συχνά ☐	Λιγότερο συχνά ☐	Καθόλου ☐
-------------------------------------	---------------------------------------	---	----------------------------------

➤ **Αν πηγαίνεις, τι είδους παραστάσεις παρακολουθείς;**

Είδη θεατρικών παραστάσεων	Πολύ συχνά	Αρκετά συχνά	Λιγότερο συχνά	Καθόλου συχνά
Κωμωδίες/επιθεωρήσεις	☐	☐	☐	☐
Δράματα	☐	☐	☐	☐
Έργα δράσης	☐	☐	☐	☐
Έργα μυστηρίου	☐	☐	☐	☐
Θρίλερ	☐	☐	☐	☐
Μιούζικαλ	☐	☐	☐	☐
Όπερα	☐	☐	☐	☐
Ιστορικά έργα	☐	☐	☐	☐
Αρχαίο δράμα	☐	☐	☐	☐

44. Πηγαίνεις στον κινηματογράφο;

Πολύ συχνά ☐	Αρκετά συχνά ☐	Λιγότερο συχνά ☐	Καθόλου ☐
-------------------------------------	---------------------------------------	---	----------------------------------

45. Τι είδους ταινίες παρακολουθείς;

Είδη κινηματογραφικών ταινιών	Πολύ συχνά	Αρκετά συχνά	Λιγότερο συχνά	Καθόλου συχνά
Ιστορικές	☐	☐	☐	☐
Περιπέτειες	☐	☐	☐	☐
Θρίλερ	☐	☐	☐	☐
Κωμωδίες	☐	☐	☐	☐
Αισθηματικές	☐	☐	☐	☐
Αστυνομικές	☐	☐	☐	☐
Επιστημονικής φαντασίας	☐	☐	☐	☐
Κοινωνικές	☐	☐	☐	☐
Άλλες/τι είδους;	☐	☐	☐	☐

46. Βλέπεις τηλεόραση;

Πολύ συχνά ☐	Αρκετά συχνά ☐	Λιγότερο συχνά ☐	Καθόλου ☐
-------------------------------------	---------------------------------------	---	----------------------------------

➤ **Τι είδους εκπομπές;**

Είδη τηλεοπτικών εκπομπών	Πολύ συχνά	Αρκετά συχνά	Λιγότερο συχνά	Καθόλου συχνά
Ιστορικού περιεχομένου	☐	☐	☐	☐
Ενημερωτικού/πολιτικού περιεχομένου	☐	☐	☐	☐
Κοινωνικού ενδιαφέροντος	☐	☐	☐	☐
Αθλητικές	☐	☐	☐	☐
Αισθηματικές σειρές	☐	☐	☐	☐
Ντοκιμαντέρ	☐	☐	☐	☐
Άλλες/τι είδους;	☐	☐	☐	☐

47. Πηγαίνεις στην εκκλησία;

Πολύ συχνά ☐	Αρκετά συχνά ☐	Λιγότερο συχνά ☐	Καθόλου ☐
-------------------------------------	---------------------------------------	---	----------------------------------

➤ Αν πηγαίνεις στην Εκκλησία, συνήθως πηγαίνεις:

Μερικές φορές την εβδομάδα ☐	Κάθε Κυριακή ☐	Μια φορά το μήνα ☐	Σε μεγάλες γιορτές ☐	Σε εθνικές επετείους ☐
--	--	--	--	--

48. Περιηγείσαι στο internet;

☐ Ναι	☐ Όχι
------------------------------	------------------------------

➤ Αν ναι, τι είδους πληροφορίες αναζητάς συνήθως;

Είδη πληροφοριών	Πολύ συχνά	Αρκετά συχνά	Λιγότερο συχνά	Καθόλου συχνά
Ενημερωτικού/πολιτικού περιεχομένου	☐	☐	☐	☐
Κοινωνικού ενδιαφέροντος	☐	☐	☐	☐
Αθλητικές	☐	☐	☐	☐
Ψυχαγωγικού περιεχομένου (μουσική, ταινίες, κτλ.)	☐	☐	☐	☐
Ιστορικού περιεχομένου	☐	☐	☐	☐
Άλλο/τι είδους;	☐	☐	☐	☐

49. Ακούς ραδιόφωνο;

☐ Ναι	☐ Όχι
------------------------------	------------------------------

➤ **Αν ναι, τι είδους εκπομπές ακούς συνήθως;**

Ενημερωτικές/πολιτικές ☐	Μουσικές ☐	Αθλητικές ☐	Ιστορικού ενδιαφέροντος ☐
--	--------------------------------------	---------------------------------------	---

50. Συμμετέχεις στις δραστηριότητες κάποιας οργάνωσης ή κάποιου τοπικού σωματείου ή συλλόγου με αντικείμενο ενδιαφέροντος την ιστορία;

☐ Ναι	☐ Όχι
------------------------------	------------------------------

51. Πόσο συχνά επισκέπτεσαι μουσεία;

Πολύ συχνά ☐	Αρκετά συχνά ☐	Λιγότερο συχνά ☐	Καθόλου συχνά ☐
-------------------------------------	---------------------------------------	---	--

➤ **Όταν επισκέπτεσαι, σημείωσε εδώ τι είδους είναι συνήθως:**

.....
.....

52. Οι γνώσεις ιστορίας που έχεις, προέρχονται από:

	Πολύ	Αρκετά	Λίγο	Καθόλου
Το σχολείο	☐	☐	☐	☐
Το πανεπιστήμιο	☐	☐	☐	☐
Την Οικογένεια	☐	☐	☐	☐
Την Εκκλησία	☐	☐	☐	☐
Τα Μ.Μ.Ε. (internet, τηλεόραση, ραδιόφωνο, εφημερίδες, περιοδικά)	☐	☐	☐	☐
Ιστορικά αρχεία	☐	☐	☐	☐
Επιστημονικά βιβλία	☐	☐	☐	☐
Τα μουσεία	☐	☐	☐	☐
Τον κινηματογράφο	☐	☐	☐	☐
Λογοτεχνικά κείμενα	☐	☐	☐	☐
Το θέατρο	☐	☐	☐	☐

Τη μουσική/τραγούδι	☐	☐	☐	☐
Πολιτικές οργανώσεις και νεολαίες	☐	☐	☐	☐
Οργανώσεις / σωματεία/οργανισμούς ιστορικού ενδιαφέροντος	☐	☐	☐	☐
Κοινότητες μνήμης	☐	☐	☐	☐
Την τέχνη της ζωγραφικής	☐	☐	☐	☐
Φωτογραφικά ιστορικά ντοκουμέντα	☐	☐	☐	☐
CD's και DVD's ιστορικού περιεχομένου	☐	☐	☐	☐
Αλλού/από που;	☐	☐	☐	☐

Ευχαριστώ

Αποστολόπουλος Νίκος
Υποψήφιος διδάκτορας Παν/μίου Αιγαίου
Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών
Π.Τ.Δ.Ε.

Αποστολόπουλος Νίκος

Υπ. διδάκτορας Π.Τ.Δ.Ε. Παν/μίου Αιγαίου

Ροβιές Ευβοίας

Τ.Κ.. 34005

Τηλ: .....

Ημερομηνία: .../...../.....

Θέμα: Συμμετοχή σε έρευνα και συμπλήρωση ερωτηματολογίων
από φοιτητές/τριες

Αξιότιμε/η κ. ....,

Ονομάζομαι Αποστολόπουλος Νικόλαος και είμαι μόνιμος εκπαιδευτικός στην Πρωτοβάθμια εκπαίδευση υποψήφιος διδάκτορας στο Π.Τ.Δ.Ε. του Παν/μίου Αιγαίου. Επικοινωνώ μαζί σας προκειμένου να σας ζητήσω να συνδράμετε, εφόσον έχετε την ευγενή καλοσύνη, στην έρευνα της διδακτορικής μου διατριβής με θέμα: *Μηχανισμοί διαμόρφωσης της ιστορικής κουλτούρας και συνείδησης των φοιτητών/τριών των Παιδαγωγικών Τμημάτων*. Η τριμελής επιτροπή μου αποτελείται από τους: Κόκκινο Γιώργο, Καθηγητή Π.Τ.Δ.Ε. Παν/μίου Αιγαίου, Αθανασιάδη Ηλία, Αναπληρωτή καθηγητή Π.Τ.Δ.Ε. Παν/μίου Αιγαίου και Κιμουρτζή Παναγιώτη, Επίκουρο καθηγητή Π.Τ.Δ.Ε. Παν/μίου Αιγαίου.

Συγκεκριμένα, θα ήθελα να σας αποστείλω ταχυδρομικώς ορισμένα έντυπα ερωτηματολόγια της έρευνάς μου, με σκοπό να διανεμηθούν και να συμπληρωθούν από προπτυχιακούς/ες φοιτητές/τριες (2ου έτους σπουδών και άνω) την ώρα των διαλέξεών σας. Το πακέτο των ερωτηματολογίων θα συνοδεύουν σχετικές οδηγίες για τη συμπλήρωσή του και για τη διευκόλυνσή σας. Εξαιτίας της εργασίας μου είναι λίγο δύσκολο να μεταβώ στο/στη(ν)..... για τον εν λόγω σκοπό. Θα εκτιμούσα επομένως ιδιαίτερος τη συμβολή σας στην έρευνά μου, γνωρίζοντας συγχρόνως ότι η διανομή και η συμπλήρωση του ερωτηματολογίου θα σας στερήσει πολύτιμο χρόνο από τα μαθήματά σας. Σε περίπτωση που για οποιονδήποτε λόγο δεν μπορείτε να εμπλακείτε σε αυτή τη διαδικασία, σας παρακαλώ πολύ ενημερώστε με email στο n.apostolopoulos@rhodes.aegean.gr ή υποδείξτε μου κάποιον άλλον συνάδελφό σας που θα μπορούσε ενδεχομένως να ανταποκριθεί στο αίτημά μου.

Σας ευχαριστώ πολύ εκ των προτέρων

Με εκτίμηση

Αποστολόπουλος Νίκος

Υποψήφιος διδάκτορας Π.Τ.Δ.Ε. Παν/μίου Αιγαίου